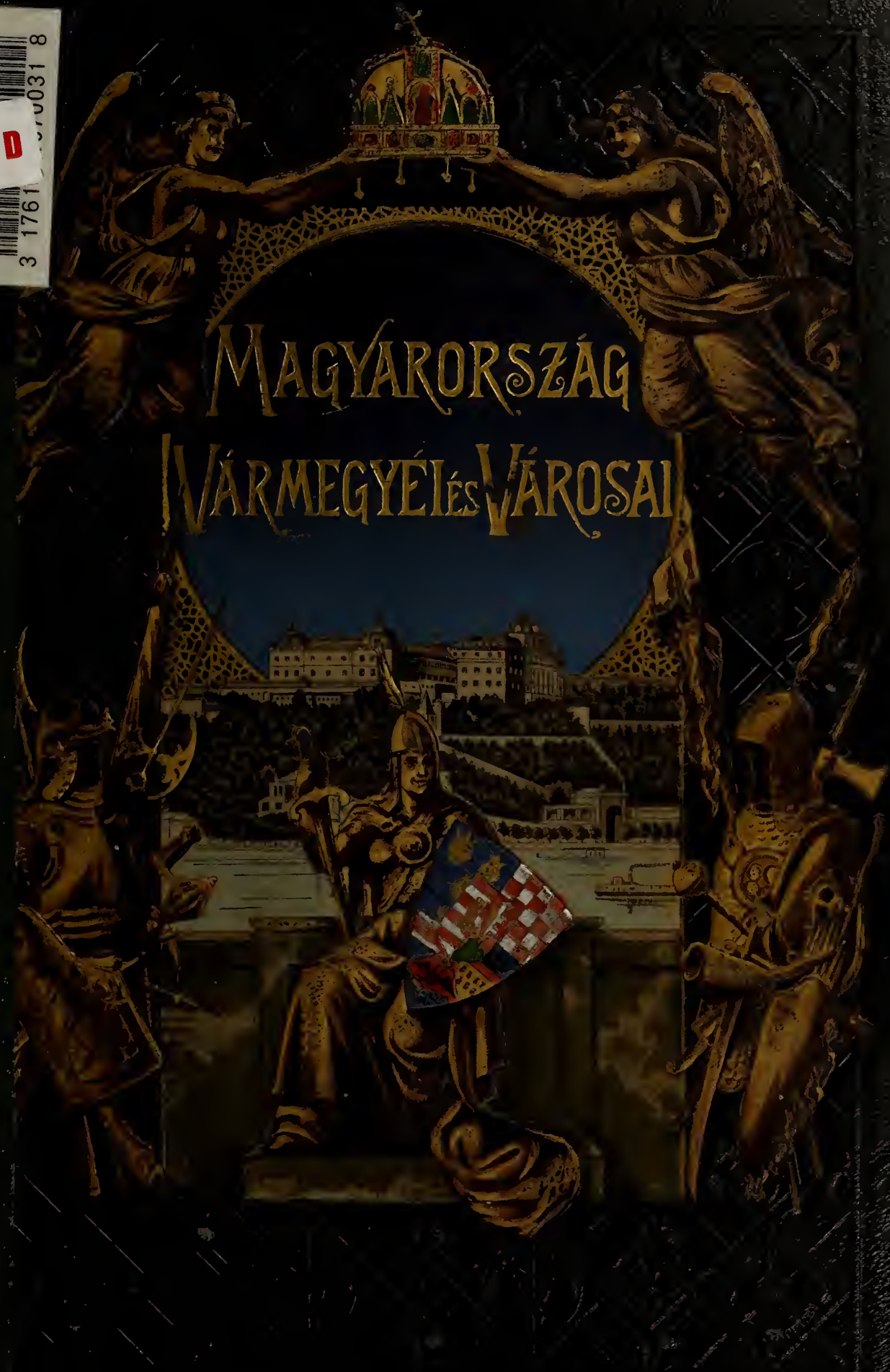

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00031 8

DB
904
MES
HOT. 9

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI,
NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZ-
GAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR. BOROVSKY SAMU

A M. TUD. AKADEMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI
ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEG-KÉPPEL

HONT VÁRMEGYE ÉS SELMECZBÁNYA

BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Magyar Tudományos Akadémia-épület.

HONT VÁRMEGYE

ÉS SELMECZBÁNYA SZ. KIR. VÁROS

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A HONTVÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSOK

84 MŰMELLÉKLET, 109 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 2 TÉRKÉP, 28 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS 2 SZINNYOMAT;
TOVÁBBÁ 65 SZÖVEG-KÉP ÉS KIMERÍTŐ NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Magyar Tudományos Akadémia-épület.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:

RÁKOSI JENŐ

főrendiházi tag
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:

BOROVSKY SAMU Dr.

a Magy. Tud. Akadémia tagja.

MÁSODELNÖK:

LÓCZY LAJOS Dr.

egyet. ny. r. tanár
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

SZERKESZTŐK:

VIRTER FERENCZ

VENDE ALADÁR.

TAGOK:

Balassa József dr.
tanár.

Baltik Frigyes
ág. h. ev. püspök.

Balogh Pál
író.

Bánóczy József dr.
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bárczy István dr.
Budapest székesfőváros polgármestere.

Bársony István
a Kistfaludy-társaság tagja.

Bátky Zsigmond dr.
a Néprajzi Múzeum őr.

Bayer József
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Benedek Elek
a Kistfaludy-Társaság tagja.

Berecz Antal
a M. Földrajzi Társaság főtitkára.

Bernáth István
ország. képviselő, az OMGE. elnöke.

Berzeviczy Albert
v. b. t. t. ny. vall.- és köz-
okt. miniszter, a Magy.
Tud. Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.
államtitkár.

Borbély Lajos
a Rimamurány-salgó-tarjáni
vasmű-részvény-társaság
vezérigazgatója.

Csapodi István dr.
egyetemi m.-tanár.

Császár Imre
Orsz. Színműv. Akad. tanár.

Csoma József
a M. Tud. Akadémia tagja
a Herald. és Geneal. társ.
ig. v. tagja.

Csőke Ferencz

keresk. min. tanácsos,
az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.
a m. kir. állami legfelsőbb
számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos
tudom.-egyetemi könyvtár-
őr, cs. és kir. udvari káplán.

Demény Károly
m. k. posta- és távirat-
igazgató.

Dobokay Lajos
miniszteri tanácsos.

Entz Géza dr.
műegyetemi r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.
az Erdélyi Múzeum könyv-
tárának igazgatója.

Falk Miksa dr.
A M. T. Akadémia tagja.

Fejérfpataky László dr.
a Nemzeti Múzeum könyv-
tárának igazgató-őre, a M.
Tud. Akadémia tagja.

Fritz Péter
a budapesti keresk. és ipar-
kamara titkára.

Gelléri Mór
kir. tanácsos, az Orsz. Ipar-
egyesület igazgatója.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

Havassy Rezső
a Földrajzi Társaság al-
elnöke.

Hock János
plébános,
országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő
cs. és kir. vezérőrnagy, a
M. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.
az állatorvosi főiskola
igazgatója.

Kada Elek

író, Kecskemét város polgár-
mestere.

Kammerer Ernő
min. tanácsos, a Szépművé-
szeti Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.
a M. Tud. Akadémia tagja.

Kenedi Géza dr.
szerkesztő.

Kenessey Kálmán
min. oszt. tanácsos, vasúti
és hajózási főfelügyelő.

Kónkoly Thege Miklós
a Központi Meteorológiai In-
tézet igazgatója, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Lánczy Leó
a főrendiház tagja, a Pesti
Magy. Keresk. Bank elnöke.

Lipcsey Ádám dr.
szerkesztő.

Madarász Gyula dr.
nemzeti múzeumi őr.

Molnár Viktor
államtitkár.

Nagy Géza dr.
nemzeti múzeumi őr,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.
belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.
műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.
ny. jogakadémiai tanár, a
M. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót
ország. főlevéltárnok, a M.
Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.
egyetemi ny. r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Porzolt Kálmán
a Pesti Hírlap főmunkatársa.

Petkő Béla

ország. allelevéltárnok.

Radisich Jenő
min. tanácsos,
az Orsz. Magy. Iparműv.
Múzeum igazgatója.

ifj. Reiszig Ede dr.
a M. Herald. és Geneal. és
a M. Tört. társaság ig. vál.
és a Múemlékek Orsz. Biz.
lev. tagja.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnök-
főtitkára.

Szabó Antal
belügymin. osztály-tanácsos.

Id. Szinnyei József
a n. múzeumi hirdapkönyvtár
őre, a M. Tud. Akad. tagja.

ifj. Szinnyey József dr.
egyetemi ny. r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Szterényi Hugó dr.
tanár.

Szöts Farkas
ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf
a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.
udvari tanácsos, a közös
pénzügymin. osztályfőnöke.
a M. T. Akad. tagja.

Telezdi Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi
főgeológus.

Várad Antal dr.
az Országos Színművészeti
Akadémia igazgatója.

Vécsey Tamás dr.
egyetemi ny. r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Visontai Soma dr.
ügyvéd, ország. képviselő.

Zilahi-Kiss Béla (Junius)
a Budapesti Hírlap munka-
társa, történetirő.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

HONTMEGYEI KÖTETÉNEK HELYI MUNKATÁRSAI:

Berzeviczy Béla
szolgabíró, Ipolyság.

Czobor Miklós
kir. alügyész, Ipolyság.

Faller Károly
főbányatanácsos, Selmezbánya.

Király Ernő
liceumi igazgató, Selmezbánya.

Krupecz István
ág. h. ev. alesperes, Udvarnok.

Kudora János
plébános, Visk.

Litschauer Lajos
bányaiskolai igazgató,
Selmezbánya.

Matunák Mihály
plébános, Breznóbánya.

Pongrácz Elemér
a képviselőház pénztárosa,
Budapest.

Richter Ede
városi levéltáros, Selmezbánya.

Rill József
nyug. kir. tanfelügyelő,
Ipolyság.

Id. Ságghi Benő
ügyvéd, Ipolyság.

Sobó Jenő
főbányatanácsos, Selmezbánya.

Stuller Gyula dr.
főorvos, Selmezbánya

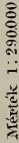
Toldy Zsigmond
földbirtokos, Deménd.

Vitális István dr.
főiskolai tanár, Selmezbánya.

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Balkay Béla dr. — Baltik Frigyes. — Bedő Albert. — Borovszky Samu dr. — Czobor László. — Fejérpataky László dr. — Ivánka István. — Jankovich Béla dr. — Kudora János. — Landauer Béla dr. — Lóczy Lajos. — Matunák Mihály. — Nagy Géza dr. — Némethy Károly dr. — Pongrácz Elemér. — Sembery István. — id. Szinnyi József. — Vécsey Tamás dr.

TÉRKÉPE.

36° 15' 10" N, 121° 05' 00" W

HONT VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Hont vármegye hazánk kisebb vármegyéi közé tartozik, mert területe csak 2649.83 □ km., de természeti viszonyainak változatossága az ország legérdekesebb vármegyéi közé emeli. A Felvidék, a Magyar Középhegység és a Kis Alföld itt találkoznak és különleges természeti sajátágaik nagyon változatosan szövődnek össze.

A vármegye fekvése.

A vármegye legdélibb pontja a Dunának U alakú hajlásában, az Ördöghegy lábánál van, az északi szélesség $47^{\circ} 45' 69''$ alatt; a legészakibb pontja pedig Selmecz-Bélabánya határának Barsszklenó felé való kiugrásán, a Bukovecz-hegy lábánál, az északi szélesség $48^{\circ} 30' 48''$ alatt van. A vármegye észak-déli hossza 83 km. A vármegye legnyugatibb pontja, a bát-lévai állami út közelében (Árpás mellett) $36^{\circ} 17' 7''$ és a legkeletibb Erdőmeg közelében $37^{\circ} 1' 38''$ Ferrótól keletre van; vagyis a vármegye szélessége csak 56 km.

A vármegye határai keleten Nógrád felé, északon Zólyom felől és nyugaton Bars és Esztergom vármegyék felől nagyjából hegyeken és dombokon húzódik át; délen Esztergom és Pest vármegyék felől a Duna von természetes határt.

Határai.

A vármegye felületének legnagyobb része hegyes, dombos. Tágasabb lapályok csak az Ipoly mentén vannak. Innen nyílik a Korpona és a Selmecz patak alsó völgy-lapálya is: az Felsőtúrig, emez Egeig. A Szekincze patak felső szakaszán, Bát körül, kisebb völgytekno van. A Szekincze alsó szakaszának völgy-lapálya már nagyjából Bars és Esztergom javára tágítja a Garam völgyét.

Függőleges tagoltság.

Hont vármegye hegységeit földrajzi íróink közül Bél Mátyás ismertette 1742-ben először bővebben. Még részletesebben írta le a vármegye hegységeit Hunfalvi János alapvető munkájában. (A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. Pest. 1863. I. k. 228. l.) A vármegye hegyeit, dombjait négy gyűjtőnév alatt foglalhatjuk össze, u. m. 1. Selmeczbányai hegycsoport, 2. Szenavár-dacsókeszi hegycsoport, 3. Börzsönyi hegycsoport és 4. Garam-ípolyközi földhát. A Selmeczbányai hegycsoport csaknem teljesen a vármegye északnyugati részén terül el, csak kis része nyúlik át Zólyom és Bars területére. Észak felől a Körnőczbányai hegycsoporttól és nyugat felől a Nagy Fátra hegyrendszeréhez tartozó Madarastól és az újbányai hegységektől élesen választja el a Garam völgye. Kelet felől az Osztrovszki-hegységtől völgyület különíti el, melyben a Neresnicza patak északra és a Korpona patak dél-délnyugatra tart; ezt a völgyet követi a Zólyom-Korpona között levő megyei út is. Dél felé nincs éles határ, a Nemeti—Bácsfalú—Lissó—Bát községeket összekötő vonal mentén a Selmeczbányai hegycsoport a Garam-ípolyközi földhátba megy át. A Selmeczbányai hegycsoportnak és egyben az egész vármegyének legmagasabb hegye a Szitnya; 1011 m. magasra emelkedik és ormáról elragadóan szép kilátás nyílik 18 vármegyére.

Hegységek.

A Szitnya gerince kelet-délkelet és nyugat-északnyugati irányban nyúlik el, előcsúcsa, a Kis-Szitnya 772 m. magasra emelkedik.

A Szitnya után a Selmeczbányától nyugatra eső Paradicsom hegy a legmagasabb (942 m.); délnyugat felől a Tanád csatlakozik hozzá, a melynek csúcsa 914 méter magas. A Tanád-Paradicsom hegy gerince dél-délnyugat és észak északkeleti irányban a Szitnya gerincének csapásirányára csaknem derékszögben terjed. E két irányban helyezkednek el a Selmeczbányai hegycsoport többi hegyei is, a melyek közül Tópatak község felett a Szkalka (883 m.), Selmeczbánya mellett a gyönyörű Kalvária hegy (727 m.), majd a Sobó hegy (888 m.), a Hideg-hegy (876 m.), a Kopasz hegy (850 m.), Hodrusbánya felett a Dóczi hegy (869 m.),

Módertáró közelében a Csúcsos hegy (869 m.), Kőpatak mellett a Drinov hegy (764 m.) és Bakabánya környékén a Nagy Viharos (754 m.) a legmagasabbak.

A Szénavár-dacsókeszi hegycsoport a vármegye éjszakai részét borítja a Korpona patak és az Ipoly folyó között. Legmagasabb csúcsa, Szénavártól éjszakra, a Kopany závoz, 777 m. magas. A legtöbb hegy csúcsa azonban a 600 métert sem éri el; tulajdonképpen magas feltérés ez a vidék, a melyet az éjszaki részen dél-délnyugati és a déli részen kelet-délkeleti irányú völgyek rovátkolnak.

A Börzsönyi hegycsoport, az Ipoly és a Duna között, a Magyar középhegység dunáninnyi részéhez tartozik, de meglehetősen elszigetelten emelkedik ki és csak délkeleti oldalán csatlakozik a Nagyszálhoz. Legmagasabb hegye, a Csóványos 939 m. magas. A Csóványosban, a hegység orografiai felépítésére jellemző irányban, két hegygerincz sarkallik össze a délkelet-éjszaknyugati hegygerinczen a Magosfa (906 m.) és a Miklós bércz (723 m.) a legkiemelkedőbb hegycsúcsok, a délnyugat-éjszakai hegygerincz valóságos sziklaéllé keskenyült a Szimpatak és az Oltárpatak hátráló, völgyvájó munkája következtében. A Szabókő (836 m.) és az Oltárkő e fal szabadon álló sziklapillérei, míg a Nagy Hideghegy (865 m.) előhegyeivel, a Magas Taxxal és a Nagy Inóczczal, meglehetősen elszigetelten emelkedik ki. Ilyen hegyszigetként emelkedik, a Csóványos előörseként, a Várbükk (739 m.) és a Magyar hegy (716 m.), a Spitzberg (571 m.) és a Pogány hegy (536 m.), a Nagy Homlok (548 m.) és a Sóshegy (585 m.), a Feketehegy (481 m.) és a Paphegy (474 m.), míg a hegycsoport periferiáján éjszakra Drégelyvár (444 m.), Kőkapu (462 m.) és a Pulya hegy (461 m.), nyugat felé a Sákola teteje (496 m.) s a Nagy Galla (479 m.) és dél felé a Duna zebegény-nagymarosi hajlatában az Ördöghegy (485 m.) és a Hegyes-fejű (Spitzkopf, 482 m.). A Börzsönyi hegycsoport is feltérés jellegű, különösen a déli részen, a melyen a nép u. n. laposokat különböztet meg. Egyik legnagyobb lapos a nagymaros-kóspallagi. A Börzsönyi hegycsoporthoz tartozik az a kis hegytömeg is, a mely az Ipoly-Duna szögletében szigetként emelkedik az ipolyszalka-garamkövesdi megyei úttól keletre. A Duna medréből meredek sziklafallal szökik fel és az esztergom-visegrádi Dunaszorosnak egyik legfestőibb részletét alkotja. E hegytömeg legkiemelkedőbb hegyei a 400 méteres Burda, a 355 méteres Királyi hegy és a 341 méteres Szkala.

A Garam-ípolyközi földhát a báti völgyteknőtől délnek húzódik és Garamkövesd határában ér véget. Legkiemelkedőbb részei: Horhi mellett a Hradistje (284 m.), Csank mellett a Burka (234 m.), Dalmad mellett a Macskás (234 m.) és a Somlyó (254 m.), Szántó közelében a Gyurkó tető (234 m.), Tergénye mellett a Lóhegy (238 m.), Lontó mellett a Pusztahégy (243 m.) és a Békás (253 m.), Ipolyszakállós és Garamkissalló között az Istenhegy (238 m.) meg a Nagy Irtvány (226 m.), Kisölved mellett a Felsőhegy (235 m.) és a Csillaghegy (228 m.), Páld és Szalka között a Baglyas teteje (290 m.) és a déli végén a Kövecses hegy (285 m.). E földhát nyugati részén vonul végig a Garam és az Ipoly vízváltatója a Kövecses hegytől a Hradistjeig és onnan Bacsófalva irányában, a Szitnya és a Tanád gerinczén át, a Hideg hegyig folyton éjszakra húzódik és csakhamar elhagyja Hont határát.

Folyóvizek.

Hont vármegye folyóvizei mind a Dunába ömlenek. A folyóvizek túlnyomó részét a Garam és az Ipoly vezetik le a Dunába, csak a vármegye délkeleti részéről fut le néhány kisebb patak közvetlenül a Dunába.

A Garam, melynek jóformán csak a torkolata esik Hont területére, a vármegye éjszaknyugati és nyugati peremének a vizeit gyűjti össze. A Hodrusi patak, a richnyavai völgy és Bakabánya vidékének »dolinái« a felszínen és a 17 km. hosszú II. József-altáró a mélyben csekélyebb vízmennyiséget szállítanak bele. Fő adózója a vármegye területén a Szekincze patak, mely Kőpatak község felől délnek indul és Báton alul az Almáska patakkal, Tergénye alatt a Percz patakkal gyarapodván, Páld mellett ömlik a Garamba.

Az Ipoly folyó Kóvár határában ömlik be a vármegye területére. Szetéig nyugati irányban folyik és lomhán kanyarog jobbra-balra. Szetétől Szalkáig déli irányban halad tovább s Helemba és Szob között csaknem derékszög alatt ömlik a Dunába. Az Ipoly nagyon sok patak vizét viszi magával, különösen a vármegye éjszakai részéről. A jobboldaliak közül a Korpona és a Selmecz patak a legnagyobb. A Korpona patak a Litava és Varbók vizével gyarapodván, Ipolyság alatt, a Selmecz patak pedig, a Veperecz és Nádas patakokkal egyesülvén, Gyerk alatt ömlik az Ipolyba. Szete felett a Búr patak, Ipolyszakállós alatt az Egeres patak a je-

lentékenyebbek. Baloldaltól a Börzsönyi hegycsoport patakjai, a Kemencze patak és a Krautfeldwiesen vize a legjelentékenyebbek. Az Ipoly vize igen lassan folyik át a vármegye területén, mert míg a forrás vidékén kilométerenként 20 métert esik, itt csak 0.3—0.4 m. az csése. Ez az oka, hogy csekély vízállás mellett a nagy kanyarulatokban csaknem megáll a víz, ha pedig áradás következik, átlépi a medret és nagy területeket elönt. Ezek az áradások táplálják az ipolymenti mocsarakat. A kiáradt víz egyben tágítja is az árteret, mert a völgytalp két oldalán a homokpadokat mindegyre alámossa. Szűkebb völgyrészlet csak Ipolyságnál és a legalsóbb, délkeleti szakaszán van. Itt az erozió a tömöttebb kőzetekben szűk völgykaput vájt ki. Az eroziós vízmosások közül, a melyek különösen a szénavárdacsókeszi fensíkon alkottak tömördek árkolást, legszebb a honti szakadás: 15 m. magasról esik le itt a víz, a mi valóban impozáns látvány.

A Duna a Garam torkolatától Kismaros határáig csak rövid útvonalban érinti a vármegyét, de ezen a kis útszakaszon a nagy folyam minden tájképi szépsége egyesül. A Garam torkolatától Szobig széles, zátonyszigetes mederben kelet felé hömpölyög a hatalmas víz, Szob alatt dél felé fordul át és az Ördöghegy lábát sziklafalak közé szorult, U alakú, szűk mederben kénytelen zúgva-morogva megkerülni. A vármegye határát, két ágra szakadván, hagyja el. A Duna vize a dévényi kaputól a nagymaros-visegrádi szorosig fokozatosan csekélyebb hajlású mederbe kerül; az a roppant víztömeg tehát, a mely a dévényi kapun át rohan a Kis-Alföldre, az esztergom-visegrádi Duna-szoroson, áradás alkalmával, nem folyhat le kellő gyorsasággal; ez az oka, hogy a megrekedt víz gyakran átlépi a partokat és nagy területeket áraszt el. A Duna legborzasztóbb árvizeit a jégtorlódás okozza. A folyamban a Garam és az Ipoly torkolata között is és Nagymaroson túl is zátonyszigetek vannak. A főveszedelmet az e zátonyokon keletkezett fenékjég okozza. E fenékjégbe ugyanis a homok és a kavics is belefagy és az ekként megterhelt jég, a mikor megindul a zajlás, nem kerülhet a víz felszínére, hanem a meder fenékén hömpölyög, majd a kanyarulatokban és szűk mederrészekben megtorlódva, a legvégzetesebb árvizek okozója lesz. A Duna nagy árvizeit mind a jégtorlódás okozta. Az 1838. évi rettenetes árvíznek is az esztergom-visegrádi szorosban keletkezett jégtorlasz volt a főoka. Hontban Nagymaros, Zebegény, Szob, Helemba, Garamkövesd és Szalka került víz alá és a lakosság is alig tudott megmenekülni. Az 1886. évben megindított szabályozási munkálatok üdvös hatása most már érezhető. A jégtorlódás végzetes jelensége legalább azóta nem mutatkozott.

Az árvizekből táplálkozó ipolymenti mocsarakon kívül, a selmeczbányai hegycsoportban számos kisebb mesterséges hegyi tó van, a melyeknek vize csaknem kivétel nélkül gáttal elrekesztett völgyfejekben gyűlt össze és nagyobbára mai napig is a bányászat szolgálatában áll. Ilyenek a bacsófalvi, a Szitnya csúcsától nyugatra, a tópataki, a reichauai, a szélaknai, a rozsgrundi (Selmecz és Banka között), a hodrusi, stb. Valamennyit szép fenyőerdő foglalja gyönyörű keretbe.

Hont vármegye igen gazdag ásványos forrásokban. A Búr patak völgyében Bori, Szántó és Magyarad községek területén egymást éri a sok ásványos forrás. Bori község határában, a Búr patak balpartján, öt forrás van egymás közelében, melyek mind igen szénsavasak. A szénsav nagy gázbuborékokban tör fel és egész forrongást okoz a vízben. A »Buzgó« vizét fürdésre is használják, de ivóvíznek is kiválóan alkalmas valamennyi. A magyaradi meszes-kénes hévvizek is a Búr patak balpartján, apró mésztufadombok tetején fakadnak. A forrásokból kiszabaduló kénhidrogén szaga már messziről érzik. A legbővebb vizű forrás felett csinos fürdőház áll, egy másik forrás vizét pedig ivógyógymódra használják. A szántói savanyúvízforrások, a melyeknek hirneve messze túlhaladta a vármegye határait, a magyaradi kénes forrásokkal szemben, a Búr patak jobbpartján bugyognak és igen tiszta üdítő savanyúvizet szolgáltatnak sok szabad szénsavval. A vizet 1863-ban Molnár János és 1887-ben dr. Molnár Nándor elemezte s a két elemzés összehasonlításából is kitetszik, hogy a szántói víz összetételében lényegesen nem változott és így méltán megérdemli jelenleg is nagy hírnevét. Számos ásványforrás fakad a Selmeczpatak völgyében is Szalatnya, Mere és Gyügy községek határában. Egykor a szalatnyai savanyúvíz volt a legkelendőbb az egész környéken. Az 1858. évi földrengés óta azonban nemcsak az ivóvíz keresete csappant meg, hanem kies fekvésű, szélétől védett fürdőjének a látogatása is kiment a divatból, pedig nagyon érdemetlenül. Mere, Gyügy és Bori ásványos vizei langyos (19° C.), meszes, kénes vizek, melyek szintén mésztufa dombokon bugyognak föl és messzire terjesztik záptojásszagú kénhidro-

Állóvizek.

Ásványos vizek.

génjüket. A »Kő« vize dr. Schenck István vegyelemzése szerint, szikst és konyhasót is tartalmaz. A környék csúzos, köszvényes és szembajos lakói látogatják főleg ; a »Büdös« forrás-vizét a kereskedésekben is árulják. A vármegye nyugati részén, Kiskér és Varsány községeknél, a keleti részen Csall és Felsőpalojta vidékén és éjszakon Korpona mellett fakadnak még jelentéktelenebb ásványos vizek.

Geológiai alakulás és kőzetek.

Hont vármegye kőzetei, a melyek arany- és ezüsttartalmú teléreikkel a vármegye éjszaki részén, Selmeczbányán és vidékén, a földkerekség egyik legrégebbi fémhányászatának szolgálnak alapul, már régóta magukra vonták a bányászati és geológiai szakkörök figyelmét. A bányászatról, a melyet külön fejezetben részletesen ismertetünk, már 1558-ban említést tesz *Agricola* György, de a szorosabb értelemben vett földtani irodalmi adatok is messze visszanyúlnak, különösen Selmeczbányára vonatkozólag. Ines *Esmark* már 1798-ban szienitet ismer fel Hodrusbányán és az arany-ezüsttartalmú vulkáni kőzeteket e szienit módosulatainak véli. *Beudant*-nak is a hodrusbányai összetett kristályos szilikátkőzet ötlük legelőbb a szemébe és azt gránitnak mondja. Ő alkalmazza a selmeczi kőzetekre a trachit nevet. Főleg Selmeczbánya vidékét tanulmányozta, melyről három kötetes nagy munkájához csatolt atlaszában külön geológiai térképet is nyújt, a mely délen Bórfőig terjed ; de a vármegye más helyein is megfordult és külön földtani szelvényt ad a Börzsönyi hegységről is Szalkán, Börzsönyön és Drégelyen át. Az első magyar ember, a ki Hont vármegyére vonatkozólag alapvető geológiai ismereteket közöl, *Pettkó* János bányaadémiai tanár volt. Ő állapította meg Selmeczbánya uralkodó kőzetnemének posztnummulitos korát és részletesebb földtani képeket is közölt, de csak Selmeczbánya vidékéről. Az egész vármegyéről a bécsi földtani intézet geológusainak a hatvanas évekből való felvételi jelentései alapján kiadott földtani térkép (III. és VII. lapja) nyújt legjobb áttekintést. A fősúlyt e felvételek alkalmával is Selmeczbánya vidékére fektették, a nyugati részt *Andrian*, a keletit Korponáig *Paul* vette fel. A vármegye középső részén *Foetterle*, *Raczkiewicz* és *Hinterhuber* dolgozott és a déli részt Ipolyszakállostól a Dunáig G. *Stache* térképezte. *Lipold* Selmeczről külön részletes felvételt is készített. A bécsi geológusok jelentései újra ráfordították a szaktudósok figyelmét Hont vármegye földtani viszonyaira. *Pettkó* mindjárt »észrevételeket« tesz közzé és csakhamar külföldiek is felkeresik Selmeczbánya vidékét. 1872-ben *Zeiler* és *Henry* Franciaországból, 1876-ban *Judd* Angolországból, 1875. és 1877-ben G. v. *Rath* Németországból jön e vidék érdekes kőzeteinek tanulmányozására. Ugyancsak 1877-ben kezd meg dr. *Szabó* József is Selmeczbánya geológiai tanulmányozását s a főbb petrográfiai eredményeket már 1878-ban közli. 1881-ben *Hussak* bécsi egyetemi tanár közöl petrográfiai tanulmányt, de *Szabó* is folytatja kutatásait *Cseh* Lajos és *Gezell* Sándor társaságában. 1887-ben nagyméretű geológiai térképen, 1891-ben testes kötetben adja közre a kutatások eredményét. Selmeczbányán befejezván a munkát, a megye déli részének, a Dunabalszeli trachithegységnek a részletes feldolgozásához fogott. E munkájában érte utól a halál; jegyzeteit Schafarzík adta közre 1895-ben. A munka azonban nem szűnt meg. A magyar földtani intézet megbízásából Hont vármegye déli részén kezdte meg *Inkey* Béla 1896-ban a Kis Magyar Alföld agrogeológiai felvételét. Ezt a felvételt az Ipoly mentén Bél vidékéig *Horusitzky* folytatta. 1899-ben Nagymaros és 1901-ben Selmeczbánya vidékéről dr. *Böckh* Hugó tett közzé nagybecsű munkálatokat, a melyek új világot vetnek a vármegye e két legészélsőbb pontjának szövevényes földtani viszonyaira.

Hont vármegye geológiai legérdekesebb része kétségtelenül a vármegye éjszaknyugati csücske, Hodrusbánya és Selmeczbánya vidéke. A fentebb elősorolt szakemberek gneisz-gránitot és csillámpalát, aplitot és pegmatitot, szienitet (granodioritot) és dioritot, kvarczt, werfeni palát, mészkövet és dolomitot említenek a vármegye legelterjedtebb kőzetein, az andezitek kivételével. A gneiszot és a csillámpalát a régebbi geológusok egyértelműen a legrégebbi, archeikori, kőzetnek vélték ; dr. *Böckh* Hugó ellenben sokkal fiatalabb kora állapította meg a Szálláshegyen és a vihnyei völgyben. Bankával szemben, a Szálláshegy (Kohlberg) lejtőjén felfelé haladva, gneiszot, majd csillámpalát és végül werfeni palát találunk. A gneisz a csillámpalán át fokozatos átmenetet alkot a werfeni palába és csak ott található, a hol granodiorit, vagy aplit tör át a werfeni palán. A makroszkóposan gneisznak mutatózó kőzet mikroszkóp alatt két kőzetből állónak bizonyul : a világossárga, aprószemű kőzet, a mely orthoklászból, kvarczból és andezinből áll, *aplit* ; a sötétebb, zöldesbarna kőzet, a melyben csillám, szillimanit, földpát és kvarc ismer-

hető fel, átalakított *werfeni pala*. A vulkáni eredésű aplit áthatotta az üledékes *werfeni palát* és azt gneisz-szerűvé alakította. Az érintkezéstől távolabb a kontakt hatás kisebb, a kőzet csillámpalaszerű, a mely azután át nem változott *werfeni palába* megy át. A szálláshegyi *werfeni palában* bőven fordul elő *Myacites Fassaënsis* és *Naticella costata*, a melyek e rétegek alsó triasz korát kétségtelenül megszabják. A rajtok áthaladó granodiorit és aplit pedig még fiatalabb. A granodiorit (dr. Szabó J. szienites orthoklasz trachitja) a II. József altáróban számos helyen áttör a biotitos amfibólos andeziten, tehát fiatalabb annál. A biotitos-amfibólos andezit azonban a vármegye több helyén az alsó mediterrán emeletbe tartozó anomias homokon terült el, a felső mediterrán bázisát alkotva. Nyilvánvaló tehát, hogy a szálláshegyi *werfeni palának* gneisz- és csillámpalaszerűvé való átalakítása is csak a miocén-korszakban történhetett. Ugyanilyen fiatalkorú az a gneisz is, dr. Böckh H. vizsgálatai szerint, a mely a Windischleuten-táró körül észlelhető, de egészen más eredésű. Már makroszkóposan is eltér az előbbi gneisztől. Míg amaz aprószemű és szalagos, emez öregszerű és makroszkóposan az Alpok protoginjére emlékeztet. Mikroszkóp alatt típusos kataklázos sztrukturát mutat: a földpátokat és a kvarcokat összetört részekből álló öv környezi, a mi nagy nyomásra vall. Biotitje kloritosodott, ortoklaszát mikroklin járja át. Andezinje bontott és rovására kalczit és epidot képződött. E kőzet ásványos és vegyi összetétele teljesen megegyezik a granodioritéval, a melybe átmeneteket is mutat. Ez a gneisz tehát a granodioritnak nyomás következtében gneisz-szerűvé vált félesége. A vármegye éjszakanyugati csücskén előforduló gneisz- és csillámpalaszerű kőzetek e szerint kétféle eredésűek: egyrészt a *werfeni palák* injecziált és kontaktmetamorfizált féleségei, másrészt dinamometamorf hatás következtében rétegekké vált kataklázos granodioritok és mind a két metamorfizált kőzet gneisz-, illetőleg csillámpalaszerű külsejét csak a fiatalabb harmadkorban, a miocénban, nyerte. Ugyanilyen korú az *aplit*, a granodioritos magmatelér kőzete és a *pegmatit*, a melyet Szabó és Cseh is mindig a granodioritban leltek nagyszemű faciesként.

A *szienitet* is az ősi kőzetek sorába iktatta a legtöbb geológus. A nevet Esmark alkalmazta még 1798-ban és azt Beudant is, Pettkó is elfogadta. G. v. Rath kvarczdioritnak, Hussak dioritnak nevezi, de ők is öreg és aprószemű féleségről tesznek említést. Szabó az aprószeműt diallag-dioritnak nevezi és ő az első, a ki jóval fiatalabb korba, a mezozoiba helyezi; az öregszerűt Szabó szienites biotitortoklasz-trachitnak mondotta s még fiatalabb korba, a felső eocénba tette. Böckh H. az öregszerűt, a granodioritot a miocénba tartozónak mutatta ki. Ezek szerint a Selmeczbányai hegységben nincs archéi-korú kőzet és az a »gneisz«-foltocska, a melyet Raczkiewicz Litva vidékéről említ, és az a csillámpala, a melyet Dr. Szabó József Felsőtur vidékéről az archéi korba tartozónak jelölt meg, minden valószínűség szerint szintén fiatalabb.

Legtöbb geológus magát a kvarczitot is nagyon régi, devon vagy általában paleozóli korú kőzetnek tartotta. Dr. Szabó József a paleozóinak tartott kvarczitot a Dóczi hegyen (Kerlingen) jelölte ki a legnagyobb felületi elterjedésben. Nagyan szerepel a Szálláshegy és a Bukovecz között, magasra emelkedik a Vihnye és Hodrusvölgy befogta területen, a Szarvaskő-csúcsban, a Koncsjarban és Selmecz közvetlen közelében, a Kis Sobó hegy lejtőjén az ú. n. Heklsteint alkotva. A kvarczit aprószemű, szennyesfehér, vagy sárgás kőzet. Gyakran mutat palás szerkezetet és a paláság síkján sárgás, egészen fehér csillámos, a miből Szabó a csillámpalával való rokonságra mutat és olyan csillámpala-féleséggel hozza kapcsolatba, a melyben a kvarcz a túlnyomó. A Dóczi-hegy kvarczitja azonban, dr. Böckh vizsgálatai szerint, elkovássodott granodiorit és az elkovássodást a posztvulkánikus hatások okozták. Van azonban a kvarczitnak más típusa is. Már Pettkó említi, hogy a kvarczit egyes helyeken triaszmészke elkovássodásából képződött. Ez az elkovássítás különösen olyan helyeken mehetett végbe, a hol az andezitmagmából kiszabaduló gőzök férköztek a mészkőhöz. Ide tartozik minden valószínűség szerint a Heklstein kvarczitja. A szklenói völgyben levő mészegetőnél dr. Pálffy M. oly feltárást talált, a melyből kitűnik, hogy az ottani kvarczit a triaszmész alá települt, tehát a *werfeni pala* és a felső triaszmész között foglal helyet s így valószínűleg a lunzi kvarczittal egykorú. Ez a kvarczit harmadik, legidősebb típusa. Ehhez a tipushoz tartozik a Szálláshegy kvarczitja, a mely a Szálláshegy felső triaszkorú meszeinek a csapásában fekszik és a dőlése is megegyezik azokéval.

Alsó triász.

Ezek szerint Hont vármegyében az archéi kor egyáltalában nincs, a paleozói kor pedig csak nagyon alárendelten lehet képviselve és csak a mezozói kor közei jelentkeznek határozottabban a felszínen, bázisukban azzal a csillámos, többnyire vöröses, palás homokkővel, a melyet a déltiroli Werfen után neveztek el és a mely biztos határt jelez a paleozói és mezozói kor mesgyéjén. A werfeni pala a Szálláshegyen és a vármegye éjszaknyugati csüskén eléggé elterjedt. Kövületekről a Szálláshegy lejtőjén már Born tesz említést (1774), ezen a nyomon Beudant is kereste (1818), de csak Hauer Ferencznek sikerült rábukkannia, a ki nyomban felismerte a *Naticella costata*, Münst. és a *Myacites Fassaënsis*, Wissin vezérkagylókat, a melyeket immár 15 helyről ismerünk nemcsak a felületen, hanem a mélyben, a József altáró szintjében s az »Arany-asztal«-táróban, a hol Lipold és Gröger fedezte fel őket.

Felső triász.

A szklenói völgyben, a mészégetőnél, kvarczit települ a felső triázmész alá, a mely valószínűleg a lunzi kvarczittal egykorú. Ezt a képződményt azonban még nem tanulmányozták kellőképen Hont vármegyében. A werfeni palák fedőjét mészkő és dolomit alkotja. A werfeni palára való települését jól látni a Szálláshegyen és a Pádúai Ó-Antal-táró környékén, Felső-Ferencz-táró felett. Szabó a Hodruska-völgyből kiemelkedő Závoz-hegy dolomitjából *Megalodusra* valló kövületnyomot lelt. A mészkő és dolomit a Szálláshegy—Bukovecz és a hodrusi völgyben nagyobb tömeget alkot, a béalábányai györgytárói völgyben, továbbá a vármegye középső részén, Bori mellett közvetlenül és Boritól kissé távolabb, a Dolnyahegyen szigetként bukkán fel. A mészkő általában fehér, de olykor szürkés, sárgás, vereses vagy kékes. Ritkán tiszta $CaCO_3$, legtöbbször $MgCO_3$ keveredik hozzá és fölfelé dolomitba megy át.

Eocén.

A triász után a vármegye területe hosszú ideig szárazföld volt, mert júra- és krétakorú lerakásoknak nyoma sincsen. Csak az eocén idejében történő parteltolódások következtében jutott be éjszokról az eocén-tenger, a melynek alapkonglomerátjai, a szklenói völgyön át, a béalábányai Györgytáróig húzódnak és megjelölik az eocén-tenger partvonalát.

Felső oligocén.

Az eocén korban éjszokról behatolt tenger e korszak után ismét visszahúzódott és éjszakon legközelebb a handlovai medenczébe hagyta hátra üledékeit. Az a tény, hogy e medence oligocén rétegeiben andezittörmeléknek nyoma sincs, arra enged következtetni, hogy a selmeczvidéki andezitek, az oligocén korszakban még nem voltak meg. A vármegye déli része az oligocén korszak végén tenger alatt volt, minthogy néhány helyen olyan üledékes rétegek ismeretesek, a melyek a felső oligocéntól az alsó mediterránba vezetnek át fokozatosan: a *Pectunculus obovatus*-os és a *Cerithium margaritaceum*-os (vagy horni) rétegek, mint alsóbb, és az anomias homokok, mint felsőbb rétegek; az első kettőt a felső oligocén legmagasabb, az utolsót az alsó mediterrán legalsóbb rétegének kell tekintenünk. Dr. Schafarzik és dr. Szontágh Helemba és Kövesd között (1879-ben) durvaszemű homokból és agyagból a felső oligocén vezérkövületei: a *Cerithium margaritaceum* és *Pectunculus obovatus* társaságában olyan kövületeket (*Aporrhais*, *Dentalium*, *Fusus* etc. sp.) találtak, a melyek a felső oligocén és a mediterrán fauna sajátos keveredését mutatják.

Szobtól éjszakra, Márianosztra felé, a Misarieck patak völgyében, csillámos homokos agyagfoltok láthatók, a melyekben Wolf *Cerithium margaritaceum*ot és *C. plicatum*ot talált. E maradványok alapján e rétegek is a felső oligocénba sorozhatók és említést érdemel, hogy andezittörmeléknek nyoma sincs bennök.

Mediterrán.

Az anomias homok Hont vármegye derekán annak a medenczének a peremén fordul elő, a melyet az Ipoly folyó Kővártól Ipolyságig kelet-nyugati irányban szel át. A Börzsönyi hegység keleti peremén Stache szintén több helyen említi az anomias homokot, pl. Drégelyvár alatt, Honton, Hantken és Szabó mutatta ki. A vármegye éjszaknyugati peremén, Nyéknél, Raczkiewicz *Anomia costatát* és *Ostrea digitalinát* gyűjtött belőle. A mediterrán tengernek ebben az éjszaki öblében az alsó mediterrán korban hemzsegett a sokféle czápa, melyeknek csontmaradványait Pálojta, Szelény vidékén találták.

Vulkánizmus.

Az alsó mediterrán korszak végével hatalmas vulkáni tevékenység színtere volt a vármegye területe. A kilökött hamuból és tufából, valamint a kiömlő hatalmas lávaárakból épültek fel a vármegye andezit hegységei. Az andezittufának az anomias homokra való települését Stache állapította meg először a Börzsönyi hegység peremén. Nyomban utána Raczkiewicz is megerősíti e települést a nagy-

csalomjai járás területén, a nyéki profil alapján. Stache, Raczkiewicz, Inkey egyértelműen hangoztatják, hogy az anomias homokban még nem fordul elő az andezit-tufa, tehát az annál fiatalabb képződmény. Az eocén tenger előnyomulása, az oligocén visszahúzódása a vármegye éjszaki részén már e korszakokban zavargásra utal, de a leghatalmasabb diszlokációk az alsó mediterrán korszak végén indultak meg. A vármegye éjszaknyugati csücskén meglevő triásképletek rögökre szakadtak és legnagyobb részben a mélybe zökkentek. Különösen a vármegye derekán kerültek a mélybe hatalmas rögök, kapcsolatosan azzal az óriási tömeggel, amely a Kis Magyar Alföld helyén sülyedt a mélybe. Ezek a mélybe sülyedő nagy tömegek nyomták ki azt a hatalmas vulkáni tömeget, amely a vármegye hegyein és magasabb dombjain a legfőbb kőzetanyag. A vármegye legmagasabb hegyeit, éjszakon a Szitnyát és délen a vármegye leghatalmasabb határkövét, a 939 m. Csóványost, egyaránt andezit alkotja. Míg a magas hegytömegekben a kompakt andezit az uralkodó kőzet, a hegytömegek peremén és a magasabb dombhátságokon a lazább tufa, konglomerát és breccsia az uralkodó. A tufa és a tömött andezit sok helyen váltakozik egymással, különösen a selmeczbányai andezittömegben. Ugyanitt az andeziteknek külsejében és ásványos összetételében mutatkozó különbségek is régóta feltűntek a geológusoknak, a mit eléggé kifejez az a sokféle név, amelyekkel az andeziteket és a velök rokon többi vulkáni kőzetet illették. Az ásványos összetételben mutatkozó különbség, kapcsolatban a településsel, kétségtelen bizonyítékai annak, hogy itt korban is eltérő lávaárakkal van dolgunk. A lávaárakat szolgáltatató vulkánok rekonstrukciójára is történtek kísérletek, különösen Pettkó és Judd fáradozott ezen a téren, de a képzelmet e tekintetben nagyon kevés exakt adat támogatja. Biztosabb alapokra fektethető a kormeghatározás. Az andezitek (trachitok) posztnummulitos korát már Pettkó megállapította. Szabó a szieniteket hozta korban közelebb hozzájuk, a mennyiben az aprószeműt, a diallag-dioritot, triász után valónak mondta és az öregszeműt: a granodioritot, szienites biotit-ortoklászt trachit néven, a trachitokkal egyesítvén, a felső eocénba helyezte. Ugyanő mutatta ki, hogy a propilit (zöldkő), amelyet még Hussak is harmadkorelőttinek és önálló kőzetnek tartott, csak a trachit zöldkőves módosulata. Még jobban kitágította a harmadkori vulkáni kőzetek csoportját dr. Böckh Hugó, aki a saját vizsgálatait és Cseh Lajosnak a bányákra vonatkozó adatai alapján kimutatta, hogy a diallag-diorit, sőt az aplit (Hussak paleozói turmalin gránitja) és a gneisz is az andezit-erupciói körbe tartozik. E körbe tartoznak ezek szerint:

Eruptív kőzetek.

A *granodiorit* főelterjedése a hodrusi völgyben van. Öregszemű, világosszürke-színű kőzet. A színes alkotórészek közül kloritosodott biotit és zöld, »közönséges« amfibol lépnek fel benne. Pirokszen teljesen hiányzik, ami élesen megkülönbözteti a biotitos-amfibolos andezittől. A színtelen alkatrészek közül andezin-plagioklászt, szanidinszerű ortoklászt és kvarczt a legfontosabb. A titanit olykor szabadszemmel is kivehető, az apatit, magnetit, zirkon csak mikroszkóposan ismerhető fel. A granodiorit nyomás következtében helyenként gneisz-szerűvé vált; másutt ismét vagy maga, vagy még gyakrabban savanyú telérkőzete, a werfeni-palát metamorfizálja gneiszszerűvé.

Az *aplit* a granodiorittal kapcsolatosan, a granodioritos magma szélső fácieseként lép fel. Fehérszínű ortoklászból, alárendelten andezinből és kvarczból álló kőzet, kis mennyiségben muszkovit és helyenként turmalin is észlelhető benne. A turmalin igen szépen dichroitos; sokszor gömbös tömegeket alkot és az aplitnak ezt a féleségét a bányászok tigrisércnek nevezik. A granodioriton, dioriton és a triász-üledékeken több helyen áttör s az általa kontaktmetamorfizált kőzetekben, kontakt-ásványként, a turmalin is előfordul.

A *pirokszenes andezit* a Selmeczbányai hegyvidék legelterjedtebb kőzete. Belőle épült fel a Tanád hegyláncza is. Makroszkóposan üde állapotban sötét, csak-

nem feketeszínű és hol tömöttebb, hol porfiosabb szövetű. A magnetit-szemcséken és az alárendelten előforduló apatittükön kívül, pirokszen és plagioklász-földpát a fő ásványalkatrésze. A pirokszen kétféle : hipersztén oszlopos formában, erős pleochroizmussal, a legtöbbször erősen elbontva, néha teljesen szerpentinné vagy klorittá alakulva ; továbbá augit, a tipikus zöldkőves féleségekben, meglepően ép állapotban. A plagioklász a bytownit-labradorit sorozatba tartozik, sokszor egészen üde. Az alapanyagban kevés az üveg, erősen elbontott. Maga a kőzet is a legtöbb helyen erősen elbontott : zöldkővesedett, kaolinosodott.

A *biotitos amfibólos hipersztén andezit* a vármegye déli részén, a Börzsönyi-hegységben a legerjedtebb. Jellemző ásványkombinációja egy, az andezin-labradorit sorozatba tartozó plagioklász, biotit, amfiból és néha hipersztén ; olykor kvarc is észlelhető benne ; az első kiválások közül cordierit, apatit és magnetit fordul elő. Legfeltűnőbb alkotórésze a hatszögletes pikkelyekben, gyakranchloritosodva jelentkező biotit és az amfiból, mely a bazaltos féleségekhez tartozik. Hol a biotit, hol az amfiból lép túlsúlyra ; innen van régebbi szétkülönítése, a mi azonban nem indokolt. Hipersztén elég gyakori, néhol túlsúlyra jut, például a Szitnya kőzetében, a melyet ezen az alapon Szabó pirokszenandezitnek vett, a biotit és az amfiból jelenléte azonban élesen megkülönbözteti tőle. Alárendelten szanidin és kvarc is fellép, ez alapon kapcsolta össze Szabó a granodiorittal. Utólagos termék gyanánt tridimit is fellép az üregekben. A Börzsönyi-hegységben gyakran fordul elő benne a gránát is.

A *riolit* szintelen alkotórésze üveges szanidin biotit és kvarc ; alárendelten az albit oligoklász sorozatba tartozó plagioklász, magnetit és apatit. Mikrofelzites és vitrofires kifejlődésben lép fel és szurokkövekkel, valamint perlitekkel függ össze, a melyekkel érdekes átmenetek kötik össze. Jól tanulmányozható a Garamvölgy felé néző hegylejtőkön Szklenótól Bakáig.

Viszonylagos
kor.

A felsorolt kőzeteknek egymáshoz való viszonylagos korát főleg a bányafeltárások alapján lehetett megállapítani. Cseh Lajos a Páduai Ó-Antal-táró vaspályaszintjében diallag-dioritban pirokszenandezitrögöt talált bezárva ; ez árvány alapján a diorit fiatalabb a pirokszenandezitnél. A Flórián-tárón a granodiorit behatol a diallagdiorit részei közé, mikroszkóp alatt látni, hogy a granodiorit földpátja a diorit diallagjából egy darabot magábazárt ; mindez arra mutat, hogy a granodiorit fiatalabb a dioritnál. A granodiorittal szorosan összefüggő aplit a Glanzenberg-altárón a pirokszen andeziten és a Páduai Ó-Antal-táró szintjében a dioriton tör át, a miből látnivaló, hogy a pirokszenandezitnél és a dioritnál fiatalabb. A biotitos amfibólon a Stampfer-aknán riolit tör át. Ez adatok alapján nyilvánvaló, hogy a Selmeczbányai hegység harmadkori eruptív kőzeteinek egymás iránt való viszonylagos korszorozata a következő : pirokszen andezit, diorit, granodiorit, aplit, biotitos amfibólos hiperszténés andezit és riolit. Böckh Hugó e kőzetek vegyi összetételéből és a településből azt következteti, hogy e kőzetsorozat két erupezió-cziklusban került a felszínre. Mind a két ciklus bázikus kőzettel indult meg és savanyúval fejeződött be. A szűkebb értelemben vett Selmeczi hegységben az első ciklusból a pirokszenés andezit, a másodikból a biotitos amfibólos hiperszténés andezit a legerjedtebb. E két kőzet egymásra való települése jól látható a Sobóhegyen a felszínen, a Szent-Háromsághegy belsejében pedig a Ferencz császár altáróban. E településből azt a valószínű következtetést vonhatjuk, hogy a vármegye többi részén, t. i. az Osztrovszki-hegységekhez csatlakozó Szénavár dacsókeszi-hegycsoport vidékén és a tágasabb értelemben vett Börzsönyi-hegységben is ugyanilyen e két kőzet viszonylagos kora. Az eddigi vizsgálatok adataiból annyi látszik bizonyosnak, hogy a Börzsönyi-hegység túlnyomó nagy részében legalább is kétféle andezittípus van : a pirokszenés andezit s a biotitos amfibólos hiperszténés andezit. Ez a két kőzet-típus azonban nem válik el egymástól oly élesen, mint Selmeczbánya vidékén, mert itt pl. a biotit és az amfiból a pirokszenés andezitben is fellép, habár csak nagyon alárendelten és erősen korrodált állapotban. Elegendő gyakran fellép a Börzsönyi-hegység andezitjeiben a gránát is. A biotitos amfibólos hiperszténés andezitben, a gyakran nagy mennyiségben jelentkező hiperszténen kívül, különösen az a feltűnő, hogy amfibólja, a selmeczvidéki biotitos amfibólos andezitekétől eltérően, a közönséges zöldes amfibólhoz áll közelebb, a mely pedig Selmeczbánya vidékén a diorit és granodioritra jellemző. Az ásványalkatrészeknek ez a sajátos felállítása vezette dr. Szabó Józsefet a típus-keveredés elméletének felállítására, a mely szerint a fiatalabb trachitláva felmelegíti, részben megolvasztja a régebbi és elegyrészeiből egyesekeket átvesz. A selmeczvidéki biotitos-amfibólos andezitekben több helyen

(pl. a II. József-altáró irányában, a Zipser-akna környékén) ismeretesek pirokszenes andezit-zárványok, ezek azonban alig mutatják némi nyomát annak, hogy idősebb andeziteként a fiatalabb a biotitos amfibólos andezitet a felolvasztásig felmelegíteni tudták volna. Még bajosabb feltételezni ezt oly rengeteg intenzitással és méretekkel, a mint azt a Börzsönyi hegységben a típuskeveredés megkivánná. Sokkal valószínűbb, hogy abban a magma-öbölben, a melyből a Börzsönyi hegység andezitjei kiömlöttek, nem haladt annyira előre a magmatikus elkülönülés, mint a selmeczi vidékiben. A Selmeczi hegységben a külszínen, és még inkább a bányákban, sok helyen meggyőződhetünk arról, hogy a porfirosszövetű effuzív kőzetek, t. i. az andezitek és a riolitok magmájának lávaár alakjában való kiömlését tufájuk erupciója előzte meg. Selmecz környékén e tufákból olyan növénymaradványok (*Carpinus grandis*, *Ulmus macrophylla*, *Castanea Kubinyi* és *bacillariák*) kerültek ki, a melyek a ncogén korra utalnak, de a kort közelebből nem jelölik meg. Állati kövületek pedig Selmecz vidékéről eddigelé az andezites tufából nem ismeretesek. A vármegye középső részéről azonban, a hol a tufa a legnagyobb területen fordul elő, *Raczkiewicz* és *Foetterle* Szelény és Dacsókeszi, *Halaváts* Felsőtúr, *Gaál* István Felsőpalojta vidékéről olyan andezittufát ír le, a mely *Ancillaria glandiformis*, *Chenopus* (*Aporrhais*) *pes pelecani*, *Turritela Archimedis* és *turris*, *Pectunculus pilosus*, *Cassis*, *Pecten*, *Fusus*, *Conus*, *Venus*, *Pleurotoma*, *Lucinia* fajokat, tehát a felső mediterrán jellemző kövületeit zárja magába. Ezek a kövületek nemcsak az andezittufa-erupciók korát szabják meg közelebből, hanem azt is bizonyítják, hogy a harmadkori vulkánok hamuja és a magmának egyéb elporlasztott része a tengerbe hullott le. Abból a rétegsorból, a melyet dr. G. *Stache* Kemencze vidékén állapít meg, kiviláglik, hogy a vármegye déli részén is legalább három hatalmasabb tufa-erupció volt és hogy a vulkáni működés szünetelése közben neptuni rétegek képződtek, még pedig a mélyebb szintekben főleg agyag, a magasabbakban homok és kavics és a zátonyokon, a hol korallok, mészkőképző algák és osztrigák telepedtek le, mészkő. E rétegek mind, még a vulkáni eredésű andezittufával kevert agyag, sőt maga a tufa is, temérdek felső mediterránkorú kövületet zárnak magukba. M. *Hoernes* Szobról 70 kagylót és csigát sorolt fel, *Stache* a szobi fauna fajszerát 214-re emelte. *Franzenau* Ágost Letkésről, a melyet szintén *Stache* említ először gazdag kövület lelőhelyeként, 223 állatfajt ismert fel, e számból 111 esik a lágytestűekre és 106 a foraminiferákra, a melyek közül a *Nodosaria* és *Truncatulina Letkesiensis*-nek ez a locus classicus. A szakirodalomban nagyhirű Bori bacilleraceas telepe is; e sajátos növényekből *Pantocsek* 208 fajt sorolt föl és azok között a *Salacia Boryana* új génuszt és új fajt képvisel. Ugyancsak Bori-ból dr. *Taxler* László szivacstűket írt le. A felső mediterrán korban olyanféle arculata volt a vármegyének, mint manapság Olaszország délnyugati partvidékének, Nápolytól Sziciliáig. A vulkáni tevékenység megkezdődésétől fogva, az időközi erupciókon kívül, a vármegye területe a szolfatárak, a mofetták, a fumarolák és a forró víz hatásának szünetlenül ki volt téve. A posztvulkanikus tényezők egyik legfontosabb hatása a zöldkővesedés és a vele kapcsolatos teléreképződés, a melyről a bányászatról szóló fejezetben lesz bővebben szó. A vármegye nagy részén a felső mediterrán-korú képződmények alkotják a látható alapkőzetet, minthogy a mediterrán-korszak végével a tenger visszavonult a vármegye területéről és a szármata tenger üledékei: a homok, a durvaszemű mészkő, *Horusitzky* felvételi jelentései szerint, a Garamipolyközi földhát nyugati oldalán is csak Kisölyvedtől Páldig van meg *Cerithium pictum*, *Tapes gregaria*, *Mactra podolica*, *Cardium plicatum* szármata-korú vezérkövületekkel.

A szármata-korszak végével a tenger véglegesen visszavonult a vármegyéből és a szárazzá lett területen megkezdődött a folyóvizeknek: az Ipolynak és számtalan pataknak, meg a szélnek romboló és építő munkája és egyben olyan szubtropikus növény- és állatvilágnak a megtelepülése, a milyen most Dél-Európában található. A Nagy Alföldnek a pontusi korszak vége felé beállott tetemes sülyedésével Hont területén újabb vetődések keletkeztek. E nyílásokon tódult fel a bazalt, a mely Hontban a selmeczbányai Kalvária-hegyet alkotja. E vetődések nyitottaként a Kis Alföld pontusi korú elegendő tengervízének lecsapolódásához és e vetődések mentén alakult ki az esztergom-visegrádi szorosban a Duna folyam medre, melynek kialakulása után megkezdődött, a mélyebben fekvő Duna medre felől, a visszaható eróziós munka az Ipoly folyó medrében is. Az Ipoly régebbi, magasabban fekvő kavicschordalékában kimélyítette ily módon azt a med-

Szármata.

Pliocén.

ret, a mely a mai árterületet alkotja és arra főleg durvább homokot rakott le.

Diluvium.

A mikor a levantei korszak végével a Nagy Alföld levantei tava is lecsapolódott, a Duna medrének a Nagy Alföldön való kimélyedése a visszafelé ható erozió következtében újabb és még mélyebb meder alakítására kényszerítette az Ipoly folyót is ; így alakult ki a diluviumban az Ipolynak mai medre. Ezzel egyidejűleg a mai árterületen nagy mocsarak keletkeztek, a melyek lassanként az árvizek iszaphordalékából és a levegőből lehullott löszanyagból mindinkább feltöltődtek és termő talajjá alakultak át. A lösz, a diluviumnak ez a jellemző légi képződménye, az Ipoly és mellékpatakjainak a völgye mentében, a hegységek peremén, nagy területeken alkotja a vármegye felső talaját. A diluvium jellemző állatjának, a mamutnak, kedves tartózkodási helye volt a vármegye területe. Hatalmas mamutcsordák legelésztek az Ipoly és a Duna völgyében ; az ipolymenti nagy mocsarakban jól érezték magukat a szarvasorrúak is. Ezt bizonyítja az a sok csont, a mely a vármegye több helyén került már napvilágra az eroziótól feltárt löszből. Így a honti szakadékból, a melyet Zipser szerint 1793-ban záporosó nyitott meg, temérdek mamut- és rinocerosz-csont került már elő. 1864-ben Nagymaroson, a házak felett, az ú. n. Kurzel-Riegel szőlőhegy déli oldalában találtak mamut-csontokat. 1873-ban Luczenbacher Pál szobi téglavetőjében került ki a löszből két agyar és más csont rész, melyek a Nemzeti Múzeumban láthatók. De legújabbban is találunk ilyen ősláti maradványokat.

Alluvium.

Az Ipoly folyó az ó-alluvium idejében nagy tevékenységet fejtett ki, a melynyiben felsőbb szakaszán temérdek anyagot ragadott magával, a melyből lejjebb egész terraszokat épített. Vámosmikolánál Horusitzky szerint, 120, Letkés körül 115 m. magasak ezek a terraszok a tenger színe felett. Nagy területet foglalnak el az Ipoly völgyén az összemosott anyagból keletkezett kolluvialis képződmények is, melyek helyenként két méternél is vastagabbak. Az új-alluvium képződményei közé tartoznak az Ipoly jelenlegi medrében a kanyarulatoknál feltorlódó kavics-halmazok és a Duna zátonyszigetein szárazra vetett futóhomok, valamint a tőzeg és a szíksó is. Ipolyásztótól délre, a Széki tó helyén, Horusitzky az iszapot is tőzegesnek találta ; az ő megfigyelése szerint az altalaj tőzegességét a felszínen zsombékok árulják el. Kisebb szíkes foltok a Széki tónál és Tölgyes községnél fordulnak elő, a hol nyáron a szíksó ki is virágzik. A posztvulkánikus tevékenység a vulkáni erupeziók ideje óta máig megnyilatkozik, noha ereje rendkívül megcsökkent. A posztvulkáni munka terményei közül a geizir-tevékenységből keletkezett édesvízi kvarczitot az alluvium képződményei közé sorozhatjuk már. Szokolya környékén s a Szitnya tövében : Hlinik és Illés közelében sok vízi növény (Phragmites Unger, Thypha Unger, Glyptostrobos Europaeus, Thuioxydon Hlinykianum, Osmundites Schemnicensis stb.) elkovásodott részét és egy süllyedésként emlős koponya-közelét találta Pettkó. (Földt. Közl. I. 180. l.) A mészlerakodás napjainkban is folytatódik a vármegye kénes és kénsavas hévizeiben, Bori, Mere, Gyűgy és más községek határában. A posztvulkánikus tevékenység zöldkővesítő és telérképző hatása sem szűnt meg még teljesen ; a Hodrusi völgyben, a Schöpfer-tárón például, egy helyt úgyszólván a szemünk előtt megy végbe a telérképződés.

Ásványok.

Hont vármegye hasznosítható ásványainak túlnyomó nagy része telérásvány ; ezek képződése a neogén-korú erupeziókkal függ össze. Ezt Lipold bizonyította be először. Az effuzív magma főleg szilikátok (földpát, csillám, amfiból, pirokszen stb.) alakjában merevedett meg, a belőle kiszabadult fém-szolucziók, gőzök és gázok pedig a telérásványok képződésére adtak alkalmat. A telérekben ércrétegeknek kvarcztartégekkel való váltakozása lehetségessé teszi a telérásványok kiképződésében a paragenesis és a successió megállapítását. Ily szempontból Fessler tanulmányozta a selmeczi telérásványokat behatóbban és öt periodust különböztetett meg. Az első, a legrégebbi periodusban a kvarczt vaskos és ú. n. cinopelt (vashidroxid-tól veresre festett vaskos kvarczt) tartalmaz, a melybe galenit, szfalerit, pirit, kalkopirit, és arany van behintve. A második periodus kvarczt kristályos, de már gyéren fordul elő benne a cinopelt s a vaskos galenit és pirit. A harmadik periodus kvarczt szintén kristályos, de itt-ott ibolyás színű részek vannak közte ; e kvarcztartégek alatt a vaskos galenit, szfalerit, pirit, kalkopirit és a kvarczt sztefanitot fog be, míg felette szép kristályokban kiképződött galenit, pirit, kalkopirit következik, mint a melyek már a negyedik periodushoz tartoznak. A negyedik periodusban lép fel a cinabarit és az argentit is, a melyekre a negyedik periodus kvarczt

telepszik, helyenként szép ametisztekkel. Dr. Szabó szerint az ametiszt után successive barnapát, majd kalczit következik, mely utóbbi olykor az ötödik periodusba is átmegy. Az ötödik periodus legjellemzőbb ásványa a gipsz, de valószínűleg ide tartozik a barit, epszomit, malachit is. Az erupciós magma helyenként kontakt ásványok képződésére is alkalmat szolgáltatott. Szakkörökben nagyhírű a Kohutova (Uszkertova) kontaktja, a hol a mészkőben fasszait, pleonaszt, hesszonit, ofikalczit fordul elő. G. v. Rath a monzoni (tirol) világhírű kontakt mását ismerte fel benne. Hont vármegye ásványainak leírásához J. E. v. Fichtel (1794), Esmark (1798), Beudant (1818), Haidinger, Cotta, Pettkó, Lipold, Hauer, Foetterle, G. v. Rath, Szabó, Schmidt, Loczka, Sipőcz, Szádeczky s mások járultak szakközleményekkel.

A *terméselemek* osztályából az aranyat és ezüstöt kell elsőhelyen felemlítenünk. Az *arany* csakis termés-állapotban fordul elő, míg az ezüstművelet része az ezüst-ércekből kerül ki. A termés-aranyat ma már csak Selmecz-Bélabányán és külutczáiban: Bankán, Hodrusbányán és Stefultón, meg a szomszédos Szélaknán és Hegybányán (Pjerg) bányászják, de egykor Bakabányán (Pukancz), sőt a Börzsönyi hegységben: Börzsöny, Peröcsény és Szokolya határában is voltak aranybányák. A termés-arany a selmeczi bányákban kvarczos (czinopeles) és agyagos telérekben kerül ki olyan apró szemcsékben, hogy szabad szemmel rendesen nem is látható. Nagyobb termés-aranyat találtak a Grüner-telér legéjszakibb részén, Bélabányán (Baumgartner-telér csoport) és a Spitaler-telérben (Mihály-tárón). Cseh Lajos a hodrusi fővölgyből nyíló Jalsova völgyben is lelt termés-aranyat. A *termés-ezüstöt* szörszálalakú, ú. n. hajezüst alakban gyakrabban tárja fel a bányászék és a kalapács. Selmeczen a Ferencz-aknán, Bankán a Teréz-érben, Stefultón a Ferencz császár altáró szintjében és különösen Hodrusbányán kvarczüregekben, fészkekben ülve nem egyszer fordul elő. Richter bányatanácsos *ezüstamalgámot* is említ a Pacher-táróból, sőt irodalmi adatok szerint a *terméshigany* is előfordult Selmecz vidékén.

Terméselemek.

Hont vármegye ásványfajainak igen nagy része a szulfidok osztályába tartozik. A metalloidek szulfidjai közül az *antimonitot* pirit, barit és barnapát kíséretében J. E. von Fichtel (Mineralogische Aufsätze) már 1794-ben említi Selmeczről, a *Wehrilit*nek, az ezüsttellurwismuthnak pedig Börzsöny a locus classicusa. A szakirodalomban *pilsenit* (Börzsöny németes neve után) és molybólénezüst néven is említik. A mostani neve Danától ered és Wehrle bányakadémiai tanár nevét őrzi. Dr. Sipőcz Lajos elemzése szerint a Budapesten őrzött példány Ag Bi, Te, és a bécsi Bi, Te, képletre vezethető vissza; így a wehrilit helyzete az ásványrendszerben maig bizonytalan. A fémek szulfidjai közül a *galenit*, *szfalerit*, *pirit* a selmeczi telérek legközönségesebb ásványai, gyérekben fordulnak elő a *markazit*, *arzenopirit* és az *argentit*, vagy a lágy-ezüstércz, még ritkább a *pirrhotin*, melyet Mohs már 1804-ben említ Selmeczről kézikönyvében és a *hesszit*, a melynek Richhofen szerint a börzsönyi telérekben kellett előfordulnia. Hauer és Stache a *redrutitot* is említi Selmeczről a Spitalerérből, ugyanebben az évben fordult elő ritkaságként a *czinnabarit* is. A fémek szulfidjai közt bányászati szempontból legfontosabb az argentit, a mely helyenként, pl. a stefultói István-telér déli vágatában, vezérszerepet visz a nemes érczek közt. A nemes (ezüst-) érczek nagy többsége: a *világos* és a *sötét vörös ezüstércz* (proustit, pirargirit), a *ridegezüstércz* (sztefanit) és a *polibázit* a szulfosok alosztályába tartozik. A pirargirit, sztefanit és polibázit a Schöpfer-táróból kerül ki a legszebb kristályokban, az Ó-Mindszent-táróban ezüst és arany is előfordul e nemes érczek társaságában. Stefultón, az István-telér északi részében, a sztefanit a kvarczos telérben fészkeket tölt ki. Az ezüstérczek gyakori kísérője a szulfosok közül a *kalkopirit*, mely gyakran igen szép szfenoidumos kristályokban fordul elő, ritkább a *tetraëdrit* (Banka).

Szulfidok.

Az oxidok osztályából a kvarcz a leggyakoribb. Selmecz szép kék ametisztjei régóta híresek. Különösen a Pacher-táróból, a Spitaler-telérből kerültek ki egykor szép kristályok; de legfőbb lelőhelyét, a Klementbelnét, régóta berakták. Elég szépek kerülnek ki a Mihály- és az Istenáldás-táróból, továbbá a Zsigmond- és az Amália-aknából. *Czitrinek* a Mihály-táróból, hegyikristályok István-aknából szerezhetők leginkább. Igen érdekes az u. n. *vagdalt kvarcz*, melyről Szabó kimutatta, hogy kalczit után képződött infiltrációs pseudomorfóza. A kvarcz a kőzetekben is igen elterjedt alkatrész. A *kalczedon* (kvarzin) féleségei közül a *jáspis* a Kalvária hegy keleti oldalán a felszínen, a II. József altáróban pedig a föld alatt bőven

lelhető. A tömött (kripto-kristályos) kvarczféleségek közül a *szarukő* gyakori telértöltelék (pl. Istvánaknán), az aranytartalmú *cinopel* is vaskos kvarcz, melyet vasoxid festett veresre. A kvarcz anyagának, SiO_2 -nek, rombos módosulata, a *tridimit*, mint utólagos termék, vékony pikkelyekben, az andezitek repedéseiben, a vármegye egész területén előfordul. Az *anatáz*, *rutil* és *czirkón* csak mikroszkópos kristályokban ismeretesek. Dr. Szádeczky Gyula a szobi Sághegy andezitjéből *zafirt* is említ, melyet már szabad szemmel is felismerhetni, minthogy átmérője 0.5—1.5 mm. Csak apró pikkelyekben fordul elő a *hematit*.

A hidroxidok közül két nevezetes ásványa van a megyének: az *opál* és a *diaszpór*. Az üvegopál (hialit), félopál, faopál, mint egykori hőforrások terménye, sok helyen előfordul, különösen a báti medenczében, Bakabánya, Bagonya, Felső- és Alsóalmás, Zsember és Borfő vidékén. Borfőn Dercsényi Ferencz hét láb hosszú és két láb széles megkövesült fát talált. Faopál és félopál féleségek Szentantal, Tópatak, Berencsfalu környékén is előfordulnak. A *diaszpór* Selmech-Bélabánya között abból az agalmatolit-tömbből kerül ki, a melyet 1823-ban a Nándor koronaherceg-tárával nyitottak meg. Trichroiszmusáról nevezetes; sugártörését a három főirányban Michel Lévy és Lacroix határozta meg Párisban. A hidroxidok közé tartozó *limonit* (barna vasércz) csak alárendelten fordul elő. Bélabányán, a György-tároi völgyben a bányavizből válik ki, mint *gyepvasércz*. A Szálláshegy kvarcitjában pszeudomorfozát alkot piritkoczkák után, az andezitekben magnetit rováására keletkezik bomlás után.

Haloid sók. A *haloid sók* osztályából, nem tekintve azokat a mikroszkópos kőszókoczkákat, a melyek a kvarcz zárányaiként figyelhetők meg, csak a *fluorit* fordul elő és az is igen gyéren. Irodalmi adatok szerint a Nándor-tárho agalmatolitjából, újabban a Ferencz-aknából került ki.

Karbonátok. Az ásványok ötödik osztálya gazdagabban van képviselve. A *karbonátok* közül a kalczit-sorozatból a *kalczit*, a *barnapát* és a *rodokrozit*, az aragonit sorozatból az *aragonit* és a *czerusszit*, a bázikus karbonátokból a *malachit* és a mangánsavas sók közül a *hausmannit* fordul elő. Legközönségesebb a kalczit, részint telér-ásvány, részint a plagioklász bomlásterménye alakjában. Igen gyakran találni szép kristályokban, rendszeren szkalenoéderekben, melyek olykor oszlopos természetűek. A szobi andezit másodlagos kalczitjának oszlopos termetű kristályai, Hulyák vizsgálatai szerint, igen hegyes szkalenoéderek (R 13), csúcsukon az alpromboéderrel. A barnapát az István-telérén telértöltelékként fordul elő, az Erzsébet-telérén pedig az aplit repedéseit nyereghorpadású barnapát-romboéderek vonják be. A Schöpfer-tárho kvarczgeodáinak ametiszt-kristályain is sokszor találunk szép barnapát-kristályokat. A rodokrozit a Grüner-telér törmelékében (a II. József altáron) másodlagos termékként, mint a telér-töltelék cementje, fordul elő. Stefultón az István-telér apró erecskéinek töltelékében ez a vezérásvány. Innen manganokalczit néven kerül ki. Dialogitnak is nevezik, különösen a Mihály-tárait.

Az aragonit, főként mint vasvirág, szép példányokban fordul elő Hodrusbányán, az ó Mindszent-tárhoiban. A bankai (schitrisbergi) czerusszitet Schmidt Sándor írta le behatóan. A malachit a selmeczi ércztelésekben, mint a pirit és kalkopirit bomlási terméke, eléggé közönséges. A hausmanitot, ezt a ritka mangánsavas mangánsót, Haidinger említi Bakabányáról.

Szulfátok. Az ásványok hatodik osztályából a vízmentes normális szulfátokat csak a *barit* képviseli. Baritjáról leghíresebb Nándor-táron a Bieber-telér déli része, Mihályakna felé, a hol nagy mennyiségben fordul elő csinos, táblás kristályokban; silányabb példányok ma is találhatók, künn a hányn. A víztartalmú szulfátok közül legközönségesebb a *gipsz*. A Spitaler-telérben, Zsigmond-akna táján csoportosan, nagy kristályokban fordul elő. Az *epszomit* főleg a markazit bomlásterményeként lép fel Selmechen a Zsigmondaknán, Bélabányán a Nándor-táron. Hodrusbányán Koloradó-telérén hatalmas cseppkő-alakzatok képződtek az epszomitból; ez a cseppkőves epszomit néha pirosas és az úrvölgyi fauszeritre emlékeztet; e hasonlóság alapján kerül forgalomba a hodrusi epszomit pirosas félesége *fauszerit* néven. A veres színt, Loczka I. elemzése szerint, az epszomit anyagához keveredett *Co* és *Mn* okozza. A *zink-vitriol* (gosszlarit) a szfalerit bomlástermékeként több helyről (Pacher-tárho, György-tárho, Hodrus) ismeretes.

Aluminátok. Az ásványok hetedik osztályában a spinell csoportot a *pleonaszt*, *pikotit* és a *magnetit* képviseli. A pleonaszt kontakt-ásványként fordult elő Hodrusbánya köze-

leben, a Kohutova völgyből nyíló Uszkertova-völgy mészkövében, fénytelen, fekete kristályokban. A piktót csak mikroszkópos kristályokban ismeretes a Kálvária-hegy bazaltjának olivinjeiben. A magnetit kontakt ásványként a Sprohova völgyben (Vihnye felé) lép fel geológiailag rendkívül érdekes képződésben; az eruptív kőzetek alkotórészeként az első kiválások közé tartozik, itt-ott impregnációként oly tömegesen jelentkezett, hogy bányászni is megkísérlették, mint pl. Hodruson, de csekély eredménnyel.

A nyolczadik osztály szegényesen van képviselve. Az *apatit* ugyan az andeziteknek és a bazaltoknak eléggé gyakori járulékos alkotórésze, de csak mikroszkópos kristálytűkben. A *piromorfit* (a bányászok zöld és barna ólomércze) a galenit bomlásterményeként főleg Hodruson fordul elő. Dr. Hidegh Kálmán elemzett a Hofer-táróból ilyen pszeudomorfózát galenit után. A *ganomatit*, a mely tulajdonképen antimon-savtartalmú piticit, szintén ritkaság. Foszfátok.

Legtöbb ásványfaj képviseli a kilenczedik osztályt, főleg a szilikátok csoportját; ezek túlnyomó nagy része azonban csak kőzetalkatrészekként fordul elő. A bázikus szilikátok közül az *andaluzitot* a szobi Sághegy kordieritgneisz zárványában említi Szádeczky ca 4 mm. hosszú kristályokban; a *szillimanit* a selmecbányai hegycsoport kontakt-metamorfizált werfeni paláiban fordul elő mikroszkópos kontakt-ásványként. A *turmalin* az aplitban és az aplit kontaktjaiban lép föl. Szép dichroitok, kívül kékes héjjal, belül szintelen, vagy barnás maggal. Sokszor mogyorónyi gömbös halmazokban jelentkezik az u. n. tigrisérczben. Ez a gömbös turmalin, Cserey elemzése szerint, vegyileg a zillertalihoz áll közel. Az ortokovavavas sók közül az *olivint* már Esmark is említi (1798.) a Kálvária bazaltjából. A *gránát* a Börzsönyi hegység andezitjében helyenként eléggé gyakori, a szokolyahutai Várhegyet egyenesen Gránáthegynek is mondják. Drégely-vár hegyén, a Medvepataokban, a lelédi hídnál bőven lelni borsószem nagyságú gránátot. Az Uszkertova-völgy kontaktmetamorfizált mészkövében *hesszonit* kontakt ásványként fordul elő borsószem nagyságú, csinos kristályokban. A *biotit* hatszögletes pikkelyekben a biotitos andezit, granodiorit, diallagdiorit és a riolit jellemző ásványa; a *muszkovit* az aplitra és a palákra szorítkozik; a *klorit* bomlástermény, a biotit, a hipersztén, az amfiból posztvulkánikus hatásra kloritosodik. Ugyanilyen eredésű a *serpentin* és a *talk* is. A kénes és vízpárás exhalációk hatása következtében keletkezett a *kaolin* is, az andezitek és a riolitok földpátjából. Berencsfalun oly intenzív volt a kaolinosodás, hogy, mint Zipser említi (1817-ben), egy időben ezt a szép fehér »pipaanyagot« Bécsbe a porcellángyárba és Holicsra az edénygyárba is szállították. A bélábányai György tárói völgyben, illetőleg a Nándor-táróban, a savanyú ortoszilikátok egész csoportja fordul elő, melyek közül a *folelit* vagy *nakrit*, Smith elemzése szerint, a kaolinit átlagos összetételéhez áll közel; az *agalmatolit* pedig a pirofillit rokon. Az agalmatolitot a Nándor koronaherczeg-tárával nyitották meg 1823-ban és eleintén a benne előjövő vaskovandot értékesítették; most az agalmatolibtól a selmeczi középponti ezüstkohó téglagyárában kitűnő tűzálló téglát gyártanak, sőt 1886 óta Zsolnay pécsi porcellán-gyárában keramikai czélokra is alkalmazták. Haidinger szerint a Boldogasszony-tárá *pime-litje* is agalmatolit. A földesebb, agyagosabb agalmatolitot *dillnitnek* (Bélábányitnak), vagy kolliritnek nevezték el, csak kovasavban szegényebb agalmatolit ez, a mely Klaproth elemzése szerint legközelebb áll a diaszpórhoz. A *kollirit* lelőhelyeül régibb szerzők az István-aknát és a Grüner-telért említik. Lényegileg pirofillit a *bol* is, a melyet Szabó a Kálvária-hegy keleti oldaláról említ; az aluminium helyét vasozott foglalja el kisebb-nagyobb mennyiségben. Szilikátok.

Az intermediaris szilikátok közül csak a *kordierit* (dichroit) ismeretes a vármegyében, Szabó és Szádeczky a szobi Sághegy kőzetzárvényaiból, Böckh H. a ribniki domb biotitos amfibólos andezitjéből említi. A metasziklátok közül a pirokszen és amfiból-csoport ásványai vezérszerepet visznek a vármegye eruptív kőzeteiben; szerintök különítjük el a pirokszenes és az amfibólos andeziteket. A rombos pirokszent a hipersztén képviseli, andezitjeinkben a neovulkánikus kőzetekre jellemző oszlopos formában lép fel és a kőzet töréslapján apró, négyzetforma pettyekben mutatkozik. Dr. Szabó J. a Pokhausz-hegy kőzetéből, a Szitnya közelében, olyan nagy hipersztént szabadított ki, hogy Dr. Schmidt Sándor mineralógiai vizsgálatnak vethette alá. (Természettudományi Füzetek X. k. 15. l.). A hipersztént az andezitekben Cross konstataulta először Amerikában, a ki Hont vármegyéből is vizsgált hiperszténeket, Bagonya és Podhrad vidékéről. A hiperszténnel együtt for-

dul elő a monoklin pirokszének közül az *augit*. A halcsi völgy pirokszénes andezitjében, Selmeztől északra, vannak a legnagyobb augitek, kurta oszlopokban, jól kivethető tetőlapokkal, kereszt és csillagalakú ikrekben is. Szabó geológiai munkájában Csallról rajzban is meg van örökítve ilyen augitér. A bazaltban öves felépítést mutat. A levelesen is hasadó augit, a *diallag*, az aprószemű diorit vezérványára, a selmeczi vöröskúti hágón túl, a szklenői út elején, szabad szemmel, is felismerhető. Hussak a diallagon az ikerképződés két érdekes esetét rajzban is bemutatja. Az augitnak zöldes félesége, a *fasszait*, a vármegye legérdekesebb ásványai közé tartozik. Balás főbányamérnök fedezte fel a negyvenes években a hodrusi völgy középső részéből nyíló Kohutova völgy egyik mellékágában, az Uszkertova völgyben. Az irodalomba Foetterle vezette be 1853-ban, majd G. v. Rath írta le a monzóri kontakt másaként és ofikalczitot is említ belőle 4—5 czm. kristályokban. Ezidőszert pleonaszt, hesszonit, ofikalczit, és fasszait ismeretesekek kontakt-ásványokként e lelőhelyről; az eruptiv magnából kiszabadult ásványképzők pneumatolitikus hatására keletkeztek ezek a kontakmetamorfizált mészkőből. Dr. Szabó e helytől nem messze, a Navoristye-völgy mészkővében, *wollastonit*ot vélt felismerni, a mely szintén jeles kontakt-ásvány. Az amfiból csoportból a dioritokban a zöldes, u. n. közönséges és az andezitekben a bazaltos amfiból fordul elő. A közönséges amfiból sok helyütt, pl. Mocsár felé, kimálva, ujjnyi vastag kristályokban lelhető. A poliszilikátok közül a *földpátok* csoportja a legfontosabb. Az ortoklász-sorozatból maga az *ortoklász* főalkotórésze az aplitnak, a melyben kvarcczal granofiros és mikroperitites összenövést mutat; kisebb mennyiségben a granodioritban is fellép. Az üveges ortoklász, a *sanidin*, a riolit földpátja; de alárendelten a biotitos amfibólos andezitekben is feltalálható. A plagioklász sorozatból a *mikroclin* a diallagdioritban, az albitoligoklász tagjai a savanyúbb riolitban, a labradorit-bytownit tagjai a bázikusabb andezitekben és a bazaltban lépnek fel. A *titanit* a granodioritban olykor szabad szemmel is kivethető. A víztartalmú szilikátok, a *zeolitok*, csak alárendelten fordulnak elő. Egyik legnevezetesebb lelőhelyük a Galgenberg, a bélabányai vasúti állomással szemben; itt főleg *heulandit* és *sztilbit* található. A stefultói kohó kőzetében *laumontit* és *chabazit*, a Kornberger-altárán *analcim* lép fel. *Komptonit*ot, *dezmit*et, *natrolit*ot is említene az irodalomban Selmezt és Hodrus vidékéről. Babó *leonhardtja* laumontit.

Szénhidrogén-
vegyületek.

Az ásványok utolsó, tizedik osztályából a szenek vannak képviselve. A nógrád-vármegyei barnaszéntelepek Hontba is átnyúlnak és eddigelé Márianosztra, Szokolya, Börzsöny, Középpalotja határában ismeretesek kisebb széntelepek. A szokolyhuti, Kalecsinszky elemzése szerint, 87.31% éghető anyagot tartalmaz. Picziny foltokban Illésen is ismeretes a barnaszén. Selmezbányán a Ferencz-József-akna körül volt barnaszéntelep, a melyet a XIX. század elején fejtettek is. Újabban (1879) az antali kohónál a vulkáni tufában akadtak szép *fekete kőszénre*; a széndarabok között erősen fénylő, *antracszit*szerű is akad. Úgy látszik, itt az eruptiv anyag kausztikus hatása érvényesült.

Éghajlat.

A vármegye észak-déli kiterjedése csak 83 km. ugyan, de sajátos helyzeténél: a Kis Alföld és a Felvidék között, és változatos függőleges tagoltságánál fogva, nagyobb az időjárások tényezőiben a változatosság, mint az ötszörte szélesebb Nagy Alföldön. Kitétszik ez mindjárt az évi közép hőmérséklet normális eloszlásából. A vármegye délnyugati csücskén, Páld és Garamkövesd vidékén, 10°, a vármegye derekán, Bakabánya—Németiig 9° és onnan Bacsófalva—Korponáig 8°, a vármegye északkeleti csücskén Selmezt-Bélabánya vidékén 7° C. az évi közép-hőmérséklet. Az évi csapadék eloszlásában is legalább három övet lehet megkülönböztetni Hont vármegye területén. A vármegye derekán: a bái, az ipolysági és a nagycsalomjai járás területén 50—60, a börzsönyi hegység délnyugati területén 60—70, az északi részen, a Selmezbányai hegycsoportban 70—80 mm. az átlagos évi csapadékmennyiség. A szelek közül az északnyugati és a nyugati az uralkodók. Selmezbányán 1845-től kezdve végeznek meteorológiai megfigyeléseket. Dr. Schwartz Ottó 1891-ben, a selmezbányai gyógyászati és természettudományi egyesület megbízásából, 37 év adatait dolgozta fel minthogy azonban Selmezbánya keletnek nyíló, védett völgyteknőben fekszik, a meteorológiai megfigyelések adatai egészen lokális jellegűek. Az országos meteorológiai intézet néhány év előtt munkakörébe vonta a zivatarok szakszerű megfigyelését is. Hontban Szalka, Ipolypásztó, Visk, Ipolyság, Ipolynyék, Dacsókeszi, Csábrágvarbók és Selmezbánya a zivatar-megfigyelő állomások. Az 1903. évi megfigyelések szerint, júniusban van a legtöbb

(6—11) napon zivatar, májusban 5—7 és júliusban 4—5 a zivataros napok száma. A zivatarok d. u. 3—5 óra között jelentkeztek a legtöbbször. A zivatarral kapcsolatosan a villámcsapásra is kiterjedt a megfigyelés. Harmincz év alatt 106 esetben okozott a villám tűzkárt a vármegyében, vagyis átlag háromszor évenként.

Egy-egy vidék klímaviszonyait igen szembevetően tükrözi vissza a növényzet. Növényvilág.
A röghöz kötött növényfajok minden életműködésükben annyira függnek a világosságtól, a hőtől és a csapadékviszonyoktól, hogy e tényezők helyi eltérése kifejezésre jut a növényfajok külső alakjában is. Egy-egy flóra-terület jellemző növényfajainak kibetűzése, a különböző flóra-területek határainak megállapítása a florisztika legszebb, de egyben legnehezebb feladata. Hont vármegye földje florisztikailag az ország egyik legérdekesebb területe, mert a túladunai pannóniai flórabirodalom összeszövődik itt az éjszaki, balti flórabirodalommal, a melynek növénytölgárai közé a vármegye éjszaki, magasabb hegyein néhány havasalji faj is társul szegődött (l. Dr. Cserey A.: Selmeczbánya vidéke növénytani tekintetben).

A vármegye déli nagyobb része, völgyeivel és dombjaival, a pontusi Pannóniai flóraterrület. flórabirodalom pannóniai flóravidékehez tartozik. Az alsó vagy pusztai régió árvalányhaj-formációja a délre nyíló völgyekben egész Berencsfalu környékéig felhatol és a vezérnövényen kívül, jellemzőbb növényfajai: az éles mosófű (*Chrysopogon Gryllus*), melynek fás gyökérszállai szolgáltatják a »sikálót«; a vérállító fenyérfű (*Andropogon Ischaemum*); az apró nőzirom (*Iris pumila*); a buglyos derczefű (*Gypsophila paniculata*); a homoki ibolya (*Viola arenaria*); a fakó gurgolya (*Seseli glaucum*); az apróvirágú ezüstös pimpó (*Potentilla argentea*); a csattanó szamóca (*Fragaria collina*), a melynek a csészéje a terméshez símúl és gyümölcse nehezen válik el a vaczoktól; a szerecsen zsálya (*Salvia Aethiopis*); a lilaszínű ökörfarkkóró (*Verbascum Phoeniceum*); a vajsínű ördög szem (*Scabiosa ochroleuca*); a selymes örvénygyökér (*Inula oculus Christi*); a háromágú tövisekkel felfegyverzett szúrós szerbtövis (*Xanthium spinosum*); a cziczakafark (*Achillea nobilis* és *setacea*). A homoki puszták formációját a kései szegfű (*Dianthus serotinus*) öve képviseli; jellemzőbb növényfajai: a pannóniai csenkesz (*Festuca Pannonica*), a fürtös gyöngyike, vagy kigyóhagyma (*Muscari racemosum*), a kékesen hamvas ernyős olocsán (*Holosteum umbellatum*), a farkas fűtej (*Euphorbia Cyparissias*), mely helyenként egymaga takar egész területet, az indásszárú ezüstös hölgymál (*Hieracium Pilosella*). A halofitákat főleg a libapimpó (*Potentilla Anserina*), a faluszéli libatop (*Chenopodium urbicum*) és a kései pitypang (*Taraxacum serotinum*) képviselik. Az ipolymenti mocsarakban nagy nádasok vannak. A cseplesz meggy (*Prunus pumila*) formációja bőven van képviselve. A szelid gesztenye Nagymarosnál még néhány hold erdőt alkot, de a vármegye derekán már csak szóróványosan fordul elő. A szőlővenyige, a melynek a pontusi flórabirodalom az ősi hazája, meleg nyáron dús fürtöket érlel; a mélyrétegű lösztalaj és kiváltképen az alkáliákban gazdag andezitmurva a szőlőnek nagy mértékben kedvez. A vármegye leghíresebb bora a Börzsönyi hegység peremén terem, a szőlő azonban a kukoriczával együtt felhatol egész Kormosó szélességéig. A pontusi flórabirodalom középső régióját a molyhos tölgy (*Quercus lanuginosa*) formációja képviseli, a melynek, a fák és a cserjék közül, a kocsányos és a kocsánytalan tölgy (*Quercus pedunculata* és *sessiliflora*), a cser (*Quercus Ceris*), a kopasz szil (*Ulmus campestre*), a mezei juhar (*Acer campestre*), a felemásvirágú közönséges kőrisfa (*Fraxinus excelsior*), az aranyárgavirágú húsos som (*Cornus mas*), a csíkos kecskerágó, vagy papsapkafa (*Evonymus Europaeus*), a mogorós hólyagfa (*Staphylea pinnata*); a dudvák közül a ligeti perje (*Poa nemoralis*), a nagyranövő csodás ibolya (*Viola mirabilis*), az erdei szamóca (*Fragaria vesca*), melynek csészéje visszatüremlett és gyümölcse könnyen elválik a vaczoktól; a tarajos csormolya (*Melampyrum cristatum*) és a fűzlevelű örvénygyökér (*Inula salicina*) még a nevezetesebb növényfajok. A pontusi flóra felső régióját a fekete fenyő formációja alkotja az erdei és az ausztriai fenyővel és az egymagvú galagonya (*Crataegus monogyna*), a rózsa, szeder, bajnóca, rekettye, zanót és nyúlfarkfű fajokkal.

A vármegye éjszaki részének magasabb hegyvidéke a balti flórabirodalom- Balti flóra. hoz tartozik. A magastörzsű fáknak van itt főszerepük, de ezek mellett a zöld

rétek és a fűtakarók is jelentékenyek. Általában a hegylejtők alacsonyabb részén a tölgy és a kőris, feljebb a bükk és a gyertyán, legfelül pedig a tűlevelűek az uralkodók; a hegység déli oldalán nemcsak a tölgy, a kőris és a bükk formációja keverődnek össze, hanem a fenyveserdőkben előfordul még a kocsános és a kocsántalan tölgy, sőt a cser is. A Szitnyán, a Tatárrét körül és egészen fel a csúcsig, sűrűn kerül szem elé a hegyi, vagy fűrtös juhar (*Acer Pseudoplatanus*), melynek fehér és nem vetemedő faja kitűnő műfát szolgáltat, továbbá a jókori, vagy töklevelű és a mezei juhar (*Acer platanoides* és *campestre*). Az erdei tisztásokon szórványosan a fehér nyír (*Betula alba*), a rezgő nyárfa (*Populus tremula*), a kecskefűz (*Salix caprea*), melynek szép barkáit virágvasárnapkor szentelik, mindenütt találhatók, de nem hiányzik a hárs sem. Kmety András, a Szitnyavidék e lelkes floristája a Kis-Szitnya hársfáját *Tilia Sitnensis*-nek keresztelte el. Nagyon szembetűnő, hogy a Szitnya északi lejtőjén határozottan a fenyő dominál. Feltűnő, hogy a szálerdőben a jegenyefenyő (*Abies pectinata* DC.) luczfenyővel (*Picea excelsa* DC.) keverve van túlsúlyban. A vörös fenyőnek nem kedvez ez a vidék. A cserjék közül nevezetesebbek az alacsonyabb dombvidéken is honos moggyorón, közönséges borókán, kökényen, csíkos kecskerágón, galagonyán és kányafán (*Viburnum opulus*) kívül az ebeseresznye vagy ükörke-loncz (*Lonicera Xylosteum*), vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare*), málna (*Rubus Idaeus*), fekete áfonya (*Vaccinium Myrtillus*), farkas boroszlán (*Daphne Mezereum*), melynek hármas lila virágai az orgona virágaira emlékeztetnek és hazánk egyik legmérgeesebb növénye; továbbá a borostyán (*Hedera Helix*), melynek szára a Szitnyán karvastagságú.

A Szitnya és vidéke a vadontermő rózsák legklasszikusabb helye, még Tirol és Svájc sem vetekedhetnek vele. Európában hozzáfoghatóan gazdag rózsalelőhely nem ismeretes. A Szitnya vadontermő rózsáit *Kitaibel* Pál, a pesti botanikus-kert alapítója, kezdte ismertetni, de főleg *Kmety* berencsfalusi róm. kath. plébános érdeme, hogy most már a Szitnyáról és környékéről leírt rózsafajok és fajváltozatok száma háromszázra rúg. *Kmety* maga is sok rózsát írt le és sok anyagot küldött *Borbás Vincének* »A Magyar birodalom vadontermő rózsái monographiájának kísérlete« című nagy munkájához, valamint *Braun Henriknek* (*Beiträge zur Kenntniss einiger Arten u. Formen der Gattung Rosa*).

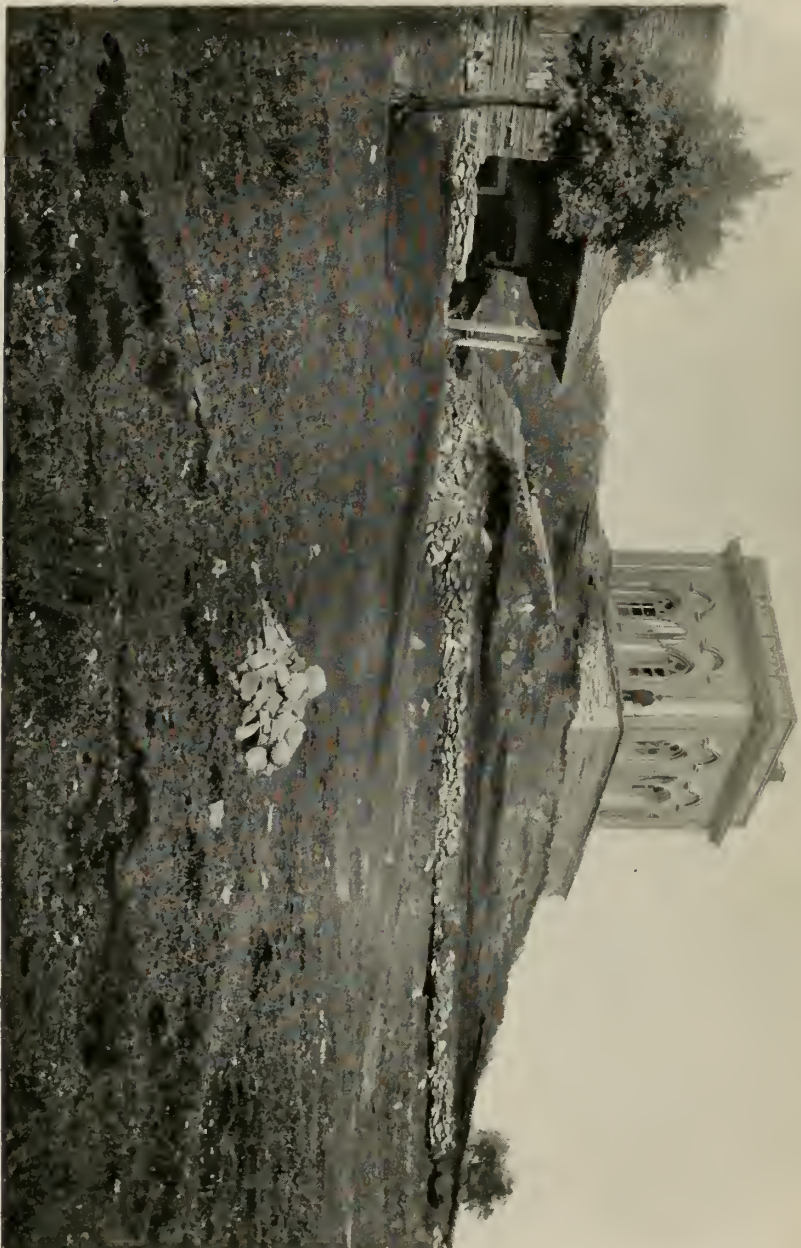
Borbás Vincé hazánk vadontermő rózsáit 11 csoportra (sectio) osztotta. Ezek közül a Szitnyán és vidékén 9 van képviselve; magán a Szitnyán 7. Már júniusban, de különösen júliusban legszebb virításban találjuk a Szitnya rózsáit. Legfeltűnőbbek a nagyszirmúak és ezek között is különösen a *Rosa gallica*, olykor egész 8 cm.-es virágokkal. Belőle származik a százlevelű rózsza (*R. centifolia*). A nagyszirmú rózsák közül a *Rosa trachyphylla* Rau. csak a Szitnyán fordul elő. A csipkerózsák csoportjából legszebb a *Rosa Friwaldskyi* H. Br. A felálló kelyhű alpesi és tirolai rózsák igen szépen vannak képviselve a Szitnyán; ezek között legérdekesebb a *Rosa Ilseana* Crép., a mely a Szitnyán kívül csak kevés helyen ismeretes hazánkban. Először *Kitaibel* említi (*Rosa glaucescens* Kit. néven), másodszor (1876-ban) *Kmety* találta Széлакнán. *Borbás* említi, hogy ez a rózsza délen élénkpiros, holott a Szitnyán egészen halvány. Érdekes még e csoportból a *Rosa incana* Kit. és a *Kmetiana* Borb., továbbá a *Rosa Sytnensis* *Kmety* és f. *Petri* Km. A rozsdás levelű rózsák közül a kellemes illatú *Rosa rubiginosa* L., *R. nitidula*, Bess, *scabrata* Crép., *Bohemica* H. Br. (Németiben), *Gisellae*, Borb. és különösen a szép *Rosa granensis* említendő. A molyhos rózsáknak a *Rosa tomentosa* Sm., a fahéjrózsáknak a *Rosa cinnamomea* L. f. *foecundissima* Koch a főképviseelője. Legjellemzőbb azonban a Szitnyán az alhavasi és az apró levelű rózsák csoportja. Az alhavasi rózsák virágjai rendszeren magánosak, bíborbirosak. Nevezetesebbek a *Rosa pubescens*, *adenophora*, *globosa*, *pirifera* stb. Érdekes közülök a *R. coccialba*, a melynek sötétvörös virága belül fehéres. Az aprólevelű rózsákat a *Rosa spinosissima* L. és f. *spinosa* képviseli.

A dudvás-növények a fiatal fenyvesekben szintén nagy számmal találhatók.

A réteken feltűnőbb tömeges-növényfajok: az őszi kikirics (*Colchicum autumnale*), legmérgeesebb növényeink egyike; a tavaszi kikirics, vagy orvosi kankalin (*Primula officinalis*), a tavaszi vagy magyar sáfrány (*Crocus Heuffelianus*, *Selmeczbánya*, *Teplipatak*), a kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis*), a mocsári gólyahir (*Caltha palustris*), főleg patakágyak mentén, ugyanilyen helyeken a fehér kalapfű lapu, vagy acsafű (*Petasites albus*), melyen gyakran élőske-

Honti szakadék.

A Szitnya-hegy teteje.

dik a sárga szádor (*Orobanche flava*); az agyagos partokon a lókörmű martilapu (*Tussilago Farfara*), a százszorszép (*Bellis perennis*), a galambszínű ördög szem (*Scabiosa columbaria*), a nagyvirágú margitfű (*Chrysanthemum Leucanthemum*), a pitypangfélék, a boglárkafélék (dagadttövű boglárka), veronikák, csemetgyűkék, nefelejcsék, a barátságfű (*Dianthus Carthusianorum*), a széleslevelű gyapjas fű (*Eriophorum latifolium*, pl. a Paradicsom alján), a kosborfélék: a vitéz, foltos, gömbös, agár, bodza kosbor (*Orchis militaris, maculata, globosa, morio, sambucina*), a mocsári zsurló (*Equisetum palustre*). Nagyrabecsült tömeges-növény a vármegyében a leánykökörcsin, *Anemone (Pulsatilla) grandis*; halványlila virágai a Szitnya déli lejtőin, a Tatárreten már akkor nyílnak, a mikor még a Szitnya északi oldala hó alatt van. Őszkor virít a szagos harangvirág (*Adenophora suaveolens*); a Szitnyát díszíti a nagyvirágú Parnassia palustris és a bársonyos mécsvirág (*Lichnis coronaria*), melyet nagy biborszínű virágai miatt kertekben is kedvelnek. Elég tömeges helyenként a tavaszi lednek (*Lathyrus seu Orobis vernus*), a csinos kétlevelű csilla, vagy erdei jáczint (*Scilla bifolia*), a galambvirág (*Isopyrum thalictroides*); ritkább a pikkelyes farontó, vagy kónya vicsorgó (*Lathraea squammaria*), mely a bükk és a mogyoró gyökerén élősködik; továbbá a fehér fagyöngy (*Viscum album*), mely a gyümölcsfákra is rátelepszik; sziklás helyeken gyakori a borsos varjúháj (*Sedum acre*), a kövi rózsza (*Semprevivum tectorum* és *hirtum*). Nagyon ritka sziklanövény a hegyi tömjéngyökér (*Libanotis montana*), a melyet Kmety észlelt (Veleba Sitna 103. l.) a Szitnyán.

A hegyi kaszálók és legelők sokféle füve közül csak hegyvidéken ismeretes a közepes rezgőfű (*Brisa media*), a kék nyúl farkúfű (*Sesleria coerulea*) és a szagos borjúpázsit (*Anthoxanthum odoratum*), mely utóbbi okozza cumarin-szagával a hegyvidéki széna kellemes illatát.

E hegyvidéki füvek, a havasalji rózsák csoportja, a jegenye és a luczfenyő erdők, de kiváltképen a Szentlászló tárnicsa (*Gentiana cruciata*), az egyvirágú és a gyöngyvirágú körtike (*Pirola uniflora* és *secunda*), a változó búzavirág (*Centaurea variegata*), a fekete szeder (*Rubus saxatilis*), a hármalevelű macskagyökér (*Valeriana tripetris*) és a fürtös kőrontó (*Saxifraga aizoon*) havasalji flórát jeleznek a Szitnyán.

A havasalji flórára emlékeztet a harasztok, páfrányok nagy része is. Hegy- Virágtalanok.
vidékek árnyas erdeiben, sziklahasadékaiban sokféle páfrány él. Árnyas fenyvesekben közönséges az erdei paizsika (*Aspidium Filix mas*), ehhez hasonló, de finomabb alkotású az erdei hölgyharaszt (*Athyrium Filix femina*); gyakori az ölyv-, vagy sasharaszt (*Pteris aquilina*) és édesgyökerű páfrány (*Polypodium vulgare*); inkább nedves sziklákban fordul elő a ritka mocsári paizsika (*Aspidium Thelypteris*), napos sziklafalakon pedig az apró szirti haraszt (*Woodsia ilvensis*). A sziklahasadékokban a kislevelű harasztok közül: a kövi, a csipkés és a rostos bodorka (*Asplenium Ruta muraria, Trichomanes* és *septentrionale*) található. A kigyónyelvű harasztokat a kis holdruta (*Botrychium Lunaria*) képviseli. A korpafüvek közül csak a kapesos korpafű (*Lycopodium clavatum*) gyakoribb, a mohos korpafű (*Lycopodium Selago*) csak a Szitnyán fordul elő, a lépcsők fölött. A sűrűlők közül különösen az erdei és a téli sűrűlő (*Equisetum sylvaticum* és *hiemale*) érdemel említést. Az egyszerűbb alkotású virágtalan növények (mohok, telepek) tenyészetének felette kedvező Hont vármegye nedves talaja. A csúcson termő lombos mohok közül a *Dicranium scopiarum* L., *Encalypta vulgaris*, *Webera cruda* Schreb. *Bryum polymorphum*, *Mnium*-fajok, *Polytrichum commune*, *Buxbaumia aphylla* L., fajokon kívül, a melyek a síkon épúgy otthonosak, mint a hegyvidéken, különösebb figyelmet érdemel a hegyvidéki *Bartramia Halleriana* és a sziklákban és tűzhelyeken nőző *Fumaria Halleriana*. Az oldaltermő lombos mohokat a *Fontinalis antipyretica* Dill. és főleg a *Hypnumok* képviselik. A réssel nyíló lombos mohok közül, a melyeknek csak egy neme, az *Andraea* ismeretes hazánkban, gyakori a Szitnyán az *Andraea petrophylla* Electa. A kocsános lombos mohok közül igen elterjedtek a tőzegmohok (*Sphagnum*). A májmohok közül, a közönséges *Marchantia polymorpha* kívül, az illatos *Grimaldia barbifrons*, a sziklákban nőző *Preissia commutata*, s a *Fegatella conica* és a földkerekség egyik legelterjedtebb mohja, a *Metzgeria furcata* képviseli főleg. A zuzmók közül a eladoniák, usneák, ramalineák, peltigerák, parmeliák, graphideák bőven találhatók. A Szitnyán, a többi zuzmó társaságában. él az izlandi zuzmó (*Cetraria Islandica*) és a rénzuzmó (*Cladonia rangiferina*) is.

A vármegye gombáit igen sok kiváló mikologus tanulmányozta. E téren dr. *Scopoli* Antal János, a selmecbányai főiskola egykori hírneves tanára volt az első. Nevét máig őrzi a *Hydnum coralloides*, Scop., a *Boletus strobilaceus* Scop. stb. Rendkívül sok gombát gyűjtött Kmety és anyagát Hazslinszky Frigyes, (Előmunkálatok Magyarhon gombavirányaéhoz és Magyarhon és társországainak szabályos discomycetái.), J. A. Bäumler (Fungi Schemnitzenses), dr. D. Saccardo (Contributo alla flora mycologica di Schemnitz), Abbé de Bresadola (Hymenomyces Hungarici Kmetiani) és dr. Hollós László (Magyarország gasteromycetái és Magyarország földalatti gombái) dolgozták fel. Hazslinszkynek dr. Mágócsi Dietz Sándor, Hollósnek Szabó Zoltán is küldött a vármegyéből anyagot. A gazdaságilag káros gombákat újabban a selmecbányai középonti kísérleti állomás teszi tanulmány tárgyává és a Vadas Jenő szerkesztette »Erdészeti Kísérletek«-ben különösen dr. Tuzson János ismertetett sok káros gombafajt.

Az *ehető gombák* közül nevezetesebbek : a bunkós gombák közül : a medvefarok, a lasa és a kláris gomba (*Clavaria Botrytis flava* és *coralloides*) ; a *hydnum-félék* közül a petrezselyem-gomba (*Hydnum coralloides*). Nagyon kedvelt a kanyargós gereben (*Hydnum repandum*), melyet őszkor a fagy beálltáig kapni. A *polyporus-félék* közül a bokros gomba (*Polyporus frondosus*) korhadó tölgyön gyakori. A tinóorrúgombák közül jó nyári gomba a gesztenyeszínű tinóorrú (*Suillus castaneus*) ; az édesnyelű tinóorrú (*Boletus scaber*) igen izletes, savanykás gomba, de korántsem oly becses, mint a hiribi (*Boletus bulbosus* vagy *edulis*), melynek husosabb, őszi termését télire is szárítják. Jó a bronzgomba (*Boletus aereus*), a húsos tinóorrú (*Boletus bovinus*), a melyet a fenyvesekben bőven lelni és a szemesésnyelű tinóorrú (*Boletus granulatus*) is. A *cantharellus-félék* közül a tojássárgaszínű róka-gomba (*Cantharellus cibarius*) kellemes kajszinbaraczk illatával nagyon kedvelt. Még kedveltebb a lemezes gombák (*Agaricus-félék*) közül a rizike (*Lactaria deliciosa*), melynek kellemes zamatú az illata ; ez kétségtől a legjobb *ehető gombák* közé tartozik, őszkor erdőn-mezőn bőven terem, különösen mohok között. Legfontosabb azonban az *Agaricusok* közül a csiperke (*Psalliota campestris*), a melynek *Ipolyságon* csibiskegomba, csuportgomba a magyar neve. Ha lemezei megfeketednek, dobjuk el.

A kékhátú *russula* (*Russula cyanoxantha*) *ehető*, ellenben a vékony karimájú, fehérbélű vargánya (*Russula foetens*) kerülendő. Jó a szegfű-galócza (*Agaricus esculentus*) s az édeskés laska-gomba (*A. ostreatus*). Nagyon kedvelt a tölesérgomba (*A. infundibuliformis*), a mely nyáron, meleg eső után, tömegesen bújik ki ; kellemes, jóízű a szilfagomba (*A. ulmarius*) is. Nagyra becsülik az úrgombát (*Amanita Caesarea*). A hasas gombák közül, melyekből dr. Hollós László 38 fajt és 4 fajváltozatot sorol fel Hont vármegyéből, a gömbölyű pöfeteg (*Bovista plumbea*) és a fekete pöfeteg (*B. nigricens*), a míg fiatal s belseje fehér, *ehető* és egész novemberig szedhető. Kedvelt tavaszi gomba a papsapka (*Gyromitra esculenta*). Még kedveltebb tavaszi gomba a kucsmagomba (*Morchella esculenta*), melyet sokan a legjobb gombának tartanak. Szárítva kereskedelmi czikk is lehetne. Hodrusbányán a hegyes kucsmagomba (*M. conica*) terem bőségesen. Még nagyobb áron lehetne értékesíteni a szarvasgombákat, vagy triflákat. Ezekből dr. Hollós L. szerint a fehér szarvasgomba (*Charomyces meandriformis* Vitt.) és a vörös trifla (*Melanogaster variegatus* Vitt.) fordul elő Hont vármegyében. A fehér szarvasgomba, mely *Ipolyságon* a rozsnyói káptalan erdejében tömegesen előfordul, burgonyához hasonló földalatti gomba ; kívül sárgás, belseje tömött, cleinte fehér, majd sárgás-barna, meander-formán szalagos, gyakran fölpúposítja a földet és tetejével olykor napvilágra is kerül ; fő termőideje július—szeptember ; ize és illata a francia szarvasgomba fölé emelik, a melyet pedig 30 frankjával árulnak kilogrammonként. Az intézőköröknek fel kellene hívni a szegény nép figyelmét e földalatti gomba gyűjtésére és mesterséges termesztésére. Kereskedelmi czikk lehetne nálunk a vörös trifla is, mely diónagyságú, ananász-rum szagú, földalatti gomba. A földalatti gombák nem mérgesek, többnyire élvezhetők is, keresésük azonban sok kitartást és nagy türelmet kíván. Dr. Hollós L. tíz fajt sorol fel Hont vármegyéből, melyek közül csak a *Tuber maculatum*, *dryophilum* és *nitidum* s az *Elaphomyces arvinus* említendő.

A *káros gombák* közül a szőlő s a burgonya peronoszpórája, a gabonaneműeken élősködő üszög, rozsdagomba és anyarozs szeltében elterjedt. A gyümölcsösökben a szilvafa életnedvét a *Cucurbitaria Kmetii* Bäum., *Podosphaera tridactyla*

De Bary, az *Exoascus pruni* Fuckel szívjá. Az erdei fákon élőködő gomba-fajok (Polyporusok, Trametesek, Melampsorák, Pucciniák) száma, Bäumler és D. Saccardo vizsgálatai szerint, százakra megy. A vármegyéből leírt új fajok közül a *Hymenula microsporea* Bäum. (a csöregé füzön), a *Tympanis Kmetiana* D. Sacc. (a cseregalagonyán) és a *Macrosporium Schemnitzense* Bäum. említendők. A *Trametes pini*-nek a fenyvesekben okozott pusztításait bőven ismertette dr. Tuzson János.

Hont vármegye területén harminceznál többféle, ma is használatos *gyógy-növény* található. Ilyenek, a fészkesek közül : a pitypáng (*Taraxacum officinale* L.), a kék buzavirág (*Centaurea Cyanus* L.), a lókörmű martilapu (*Tussilago Farfara* L.), a fehér üröm (*Artemisia absinthium* L.), az orvosi székfű (*Matricaria chamomilla* L.), a közönséges ezeczfark (*Achillea millefolium* L.), és az örvénygyökér (*Inula Helenium* L.). A macskagyökér-félék közül : a mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis* L.), a bodzafélék közül : a fekete bodza (*Sambucus nigra* L.). Az utilapú-félék közül a lándzsás utilapú (*Plantago lanceolata* L.). A tátogetők közül az ökörfarkkóró (*Verbascum phlomoides* L.). Az ajakosok közül az orvosi zsálya (*Salvia officinalis* L.), az orvosi méhfű (*Melissa officinalis*), a kakukfű (*Thymus vulgaris* L.), a fodor- és a borsos-menta (*Mentha sylvestris* L. és *M. piperita* L.) és a pettyegetett tüdőfű (*Pulmonaria officinalis* L.). A burgonya-félék közül a maszlag (*Datura Stramonium* L.), a bolondító beléndek (*Hvosciamus niger* L.) és a maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna* L.). A tárnicsfélék közül a keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata* L.), a százforintos földpe vagy kis ezerjófű (*Erythraea Centaurium Pers.*). A pillangósvirágúak közül az orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*). Az ernyősök közül az angyélika (*Archangelica officinalis Hoffm.*), a foltos bürök (*Conium maculatum* L.). A mályva-félék közül az erdei és a kerek mályva (*Malva sylvestris* és *rotundifolia*), a fehér és a fekete mályva vagy ziliz (*Althaea officinalis* és *rosea*). A hársfélék közül a nagylevelű hárs (*Tilia grandifolia*). Az ibolyafélék közül a háromszínű ibolya (*Viola tricolor*). A mákfélék közül a pipacs (*Papaver Rhoeas*) és a virágtalanok közül az édesgyökerű páfrány (*Polypodium vulgare*).

Orvosi növények.

Hont vármegye *állatvilága* természeti alakulata következtében eléggé gazdag. Hegyek és völgyek, magasabb hegyi laposok és alacsonyabb sík térségek, álló és folyóvizek, mezők, rétek és erdőségek váltakoznak itt és sokféle állatfajnak biztosítják a megélhetést. Azok között, a kik e megye változatos állatvilágát kutatták, és irodalmilag ismertették, dr. Scopoli János Antal bányatanácsos volt az első, a ki különösen az izeltlábuakkal foglalkozott előszeretettel. A magyar tudományos madár-tan megalapítójának, Petényi Salamonnak a szeme is Hont vármegye területén élesedett ki. 1814-ben tizenöt éves korában került Selmezbányára a liceumba ; a természetrajz elemeit Severlay Mátyástól, a liceum akkori hírneves tanárától tanulta, de élesszemű megfigyelővé a természet körében képezte ki magát. A kisiblyei főerdész gyermekeit ingyen tanította, csak hogy az ottani pagonyban akadálytalanul megfigyelhesse a madárléteket. A mikor 1870-ben Kriesch János megkezdte hazánkban állattani utazásait, útját Selmeznek vette és útijelentéseiben a Miklós-aknában talált halakat írta le. Herman Ottó is több ízben megfordult a vármegyében. Pók-faunájában 21 selmeczi pókot és a Halászat könyvében az Ipolyból 17 halat sorol fel. Terényi erdőrendező 272 lepkefajt gyűjtött Selmecz vidékén, a melyek a selmeczi főiskola gyűjteményében láthatók. Frivaldszky János, dr. Horváth Géza, Örley László, Petrogalli Arthur egyes adatain kívül Petricskó Jenő »Selmezbánya és vidéke állattani tekintetben« című monografiájában talánunk legtöbb adatot. Petricskó 2177 állatfajt sorolt fel, a melyeknek csaknem a fele a bogarakra esik ; utánuk a lepkék és a madarak következnek a legnagyobb fajszámban. A madarak, a bogarak és a lepkék vonták magukra az újabb gyűjtők figyelmét is, a kik közül Vaitzik Emil, Wangel Jenő és Vollnhöfer Pál említendők elsősorban. A selmezbányai középponti erdészeti kísérleti állomás, Vadas Jenő főerdőtanácsos vezetése alatt, az erdészeti káros állatok tanulmányozását is a megfigyelései körébe vonta.

Állatvilág.

Hont vármegye faunáját a magyar birodalom állatvilágának éjszaknyugati tájához (regio septentr. occidentalis) sorozzák és főleg azért érdekes, mert itt a dombos felvidék és a sík alföld nem egy jellemző állatfaja együttesen fordul elő. Szépen bizonyítják e tételt az emlősök közül mindjárt a denevérek. A pipistrellus nemhez tartozó törpe denevér (*P. pipistrellus* Schreb), mely inkább a dombos-hegyes vidékeken él és a durva-vitorlájú denevér (*Pipistrellus Nathusii* Keys & Blas), a mely csaknem kizárólag az alföldi tájakon honos, Selmezbánya vidékén

Emlősök.

Méhely Lajos (Magyarország denevéreinek monographiája, Bpest. 1900. 360 l.) szerint, együttesen fordul elő. A durva vitorlájú denevért, a mely a törpe denevérnél sokkal ritkább, Rokosz István besztérczebányai tanító még 1851-ben gyűjtötte Selmecezen. Már évek óta feltűnt dr. Böckh H. főiskolai tanárnak, hogy a bányászati főiskola új épülete előtt télen is röpköd két-három denevér. E sorok írója 1905. december 31-én este hat órakor a főiskola épülete előtt a havas kőburkolaton elfogott egyet, a mely a fehértorkú denevér (*Vespertilio murinus* L. = *Vesperugo discolor* Natt.) fajnak bizonyult; ez a faj az erdős hegyvidéken van igazán otthon s alföldön nagyon ritka. A simaorrú denevérek közül még a hosszúfűlű denevér (*Plecotus auritus* L.) és a közönséges denevér (*Myotis myotis* Bechst. = *Vespertilio murinus* Schreb.) ismeretese a vármegyében, melyek azonban hazánk más részein is mindenütt közönségesek. A patkósorrú denevérek közül a kis patkós denevér (*Rhinolophus hipposideros* Bechst.), mely nemének legéjszakibb faja, gyakori Selmece vidékén.

A ragadozó emlősöknek csaknem minden hazai faja előfordul a vármegyében, csak hiúzt nem észleltek s a medve és a farkas előfordulása kétséges. A vadmacska sem gyakori. Nehány év előtt (1900-ban) Gerő Gusztáv erdőgondnok lőtt Szélnán egy hatalmas, szürkés kandúrt, a mely a selmeczi ev. liceum gyűjteményében van. A vidra nem ritka. Borz a Szitnya erdeiben fordul elő. Róka minden évben bőven kerül puska elé; egy hatalmas példány, mely a Sobó-hegyen sztrichnin áldozata lett, a liceum gyűjteményében látható. A nyuszt és a nyest, a menyét és a görény közönségesek. Nyestet Selmecezen magában a városban is lőttek. A rovarvők közül a sün, vakond, erdei cziczkány, a rágesálók közül a mókus, gyakoriak. A mogyorós pele levelekből készített, művészi fészket, egy ízben anyányi kicsinyekkel együtt, e sorok írója is többször gyűjtötte. A vándorpatkány mellett, a mely a bányákban is erősen elterjedt, előfordul még a házipatkány is. A mezei nyúl a zoologus nyelvén gyakori, de a vadász szempontjából nagyon is ritka. A vaddisznót ellenben a vadász sem mondhatja ritkának, különösen a Szitnya erdeiben (Gyekésen). Leggyakoribb nemes vad az őz.

Madarak.

A madarak közül a pusztai talpastyúk (*Syrhaptus paradoxus* Pall.) keltette a legnagyobb feltűnést, a mikor Ázsia pusztáiról jöve, 1888. május—június havában megjelent Hont vármegyében is. Herman Ottó is említi (a Természettudományi Közlöny 226. füzetében), hogy Ipolynyéken mintegy 40 főből álló csapat tűnt fel, a melyből hat darabot el is ejtettek. Ezek közül egy kakas a II. nemzetközi ornithologiai kongresszuson is ki volt állítva. A következő évben másik nevezetes vándormadarat észleltek a vármegyében: a pásztormadarat, más néven rózsa-seregélyt (*Pastor roseus* Temm), a melyből Baczuron, Selmecezbánya mellett, lőttek egy példányt. A költözködő madarak közül az éjszaki költözők tűnnek fel leginkább, azok a madarak t. i., a melyeknek a mi vidékünk épen olyan téli szállásuk, mint a gólyának, fecskének Afrika. Legérdekesebb ezek között a füles vöcsök (*Podiceps auritus* Lath.), a melynek egy példányát Ocsárd Károly lőtte 1884-ben Hegybányán (Pjergen). Kiválóan éjszaki madár ez és hazánkban nagyon ritka. A nagy bukót (*Mergus merganser* L.), a mely a sarkkör vidékén van otthon és Chernel István szerint, a szegény lapp és finn embernek valóságos tojótűkjá, többször lőtték a vármegyében. Legismeretesebb éjszaki vendégünk a fenyőrigó (*Turdus pilaris* L.). Ezzel együtt némely évben nagy mennyiségben kerül a lószőr-törökbe az éjszaki tájaknak másik szép madara, a csonttollú madár (*Ampelis garrulus* L.). A rendetlenül megjelenő éjszaki költözők egyik típusa a nyári zsezse (*Cannabina Linaria* L.). Míg az előbb említett éjszaki költők itt tartózkodásuk alatt közömbösek, a nyári zsezse nálunk is határozottan hasznos; Vollnhofer Pál (Erdészeti kísérletek, V. évf. 60. l.) szerint 1902—3. telén a Paradicsom-hegy vörös fenyőire végzetes *Tinea loricella* molylepke áttelelő zsákos hernyóit a nyári zsezse nagy csapatai pusztították. A káros éjszaki költözők közül legérdekesebb a gatyás ölyv (*Archibuteo lagopus* Brünn), melynek egy példányát Pauer János, a főiskola egykori titkára, lőtte Hont vármegyében, 1886-ban. Inkább az éjszaki vidékeken otthonosak a szalonkák is. A vármegye déli részén már márczius elején húznak (Ipolyság III. 5.), az éjszakin csak márczius vége felé vonulnak át (Bacsófalva, Gyekés III. 25.).

A madárvonulásnak számos megfigyelője van Hont vármegyében; ezek feljegyzései szerint költözködő madaraink tavaszi vonulása 1902-ben a következő volt: legkorábban tért vissza a mezei pacsirta, a Duna mentére már február 16-án, Selmecezc 24-én; korán tért vissza az ipolymenti mocsarakra a bibicz is, Ipolyság-

gon már márczius 6-án jelezték ; mindjárt utána jött a fehér billegető (Tópatak III. 10.); a gólya valamivel később, márczius vége felé, április elején érkezett. Ezidőtájt jött meg a búbos banka, a darázsölyv, a ráró ; áprilisban tért vissza a füstifecske, a kakuk, a fülemüle, a molnár fecske, és a sarlós fecske. Csak május elején jelent meg a fűrj, a haris, a kövi rigó (*Monticola saxatilis* L.), a töviszúró gébics. 1888—9-ben a fenyőrigó nem jött hozzánk, mert hazájában (Livlandban) is enyhe volt az időjárás és bogyó is volt ott bőven. A mi költözködő madaraink közül is sokszor hazánkban telel a vadgalamb és a pacsirta. Állandó madaraink közül a harkályokat és a kóbor czinegét kell első helyen megemlítenünk. A harkályok közül ritkaságként sorolja fel a Szitnya Erdeiből Frivaldszky Imre a fehérhátú farkopácsot (*Dedrocopus leuconotus*, Bechst.) A czinegék kóbor csapatában legszembetűnőbbek az őzlapó, a fenyőczinege. A meggyvágó, a keresztesőrű pinty, a pirók az éneklők közül ; továbbá a baglyok, a ragadozók rendjéből, általánosan ismert madaraink.

A hüllők osztálya szegényes ; a gyíkok közül a fali gyík és a kígyóformájú törékeny kuszma a legfeltűnőbbek. Mérges kígyó Hont vármegyében nincsen. A vármegye déli részén inkább a vízi sikló, az éjszakin az ausztriai vagy réz-sikló van elterjedve. A kétéletűek közül a Triton alpestrist említjük meg. A halak osztályából Herman Ottó 17 fajt sorol fel az Ipoly derekáról. A pontyon, a harsán és a csukán kívül, a rózsás márna szintájába tartozó fejes domolykó, vésettajkú paducz és a tarka meny az Ipoly legjellemzőbb halai. A rózsás márna jóízű rózsaszínű húsa miatt a keresettebb halak közé tartozik ; jóízű a vésettajkú paducz húsa is, de szálkás ; a széles kárász, a sujtásos küsz, a lapos keszeg a szegény ember eledele. A küszhalaknak a ragadozó ön a réme. Az ipolymenti mocsarakban jól érzi magát a nyálkás czompó, a réti és a vágó csík, míg a kövi csík a tiszta vizet kedveli és a kavicsok között bújkál. A kecsge, tok minden évben ellátogat az Ipolyba is ; a tuskés pikó és az angolna kivételes ritkaság. Nagy érdeklődést keltettek egy időben a selmeczi bányavizekben észlelt halak. Rusegger egykori bányagróf közlése alapján, Heckel a fürge cselléről (*Phoxinus laevis* Ag.), melyet 1851. évben a bélabányai aknában fogtak, azt említi, hogy ijedtében ezer ölnyire is berohan a bányák vizébe. Ugyanó említi a csíkot is. 1863-ban Kornhuber tesz említést egy halfajról (*Correspondenzblatt d. Ver. f. Naturk. zu Pressburg* II. Jahrg. 1863.); ezidőtájt ugyanis a 72 öl mély Niclas-aknából került elő a fürge cselle és a kövi csík (*Cobitis barbatula* L.) és ezek között egyesek nagy fejjel, kidudorodott szemekkel tűntek ki. Kriesch állattani utazási jelentéseiben a táplálékhiány okozta lesóványodást hozza fel erre magyarázatul, habár megjegyzi, hogy ő maga ily feltűnő alakú halakat nem kapott. 1873-ban a II. József-altárhoz tartozó Lill-aknában a fejes domolykó, *Squalius dobula* L. (= *cephalus* L.) több példányát fogták ; egy pár máig is látható közülök a selmeczbányai földtani gyűjteményben. E halak nem sajátságos, bányavizeket lakó fajok, hanem csupán a Garam vizéből véletlenségből betévedt példányok. A fürge cselléről Herman Ottó is említi, hogy a sötét helyeken megrekedt példányai nem pusztulnak el, hanem alkalmazkodnak. Hegyi tavakban az ember honosította meg a halakat.

Kisebb területek zoographiai jellemzésére, nehéz helyváltoztatásuk következtében, különösen alkalmasak a csigák és a kagylók. A vármegye árnyas erdeiben, a lehullott lomb között, a kövek alatt, a fák kéregpedéseiben és a mocsarak vizében sok érdekes csigafajra bukkanhatni. Nagyon szembetűnők az élénksínű, házatlan csigák, különösen a nagy házatlan csiga (*Limax maximus* L.), mely 15 cm. hosszúra is megnő és a vármegyében három varietásban (*cinereus*, *unicolor*) fordul elő ; továbbá az aroen-csigák (*A. hortensis*, *brunneus* és *Bourguignati-fajokkal*). A házas csigák közül a *Helix*ek, *Vitrinák* és a *Clausilia*-félék a legjellemzőbbek. Az előlkipolytús csigák közül a *Bythinella Austriacat* említjük a Szitnya forrásaiból.

A rovarok egyenesszárnyú rendjéből a sáskák és tücskök némely faja rengeteg számban található. A sáskák közül zoogeografice a *Stenobothrus stigmaticus* Ramb. és a *S. viridulus* L. érdekesek ; a tücskök közül pedig a fekete tücsök (*Gryllus melas* Charp), a mely Pungur Gyula (A magyarországi tücsökfélék természetrajza, Bpest, 1891.) szerint, hazánk egyik legjellemzőbb állatja. Az álreczés szárnyú rovarok rendjébe tartozó szitakötők közül a négypettyes szitakötő (*Libellula quadrimaculata* L.) néhány év előtt vándorútra kelve, egész rajokban lepte el Selmecz vidékét. A *Diplax flaveolát*, mely hazánkban nem közönséges, Szentantálból említi Kohaut

Hüllők és két-
életűek.

Halak.

Lágytestűek.

Egyenesszár-
nyúak.

(A magyarországi szitakötőfélék természetrajza ; Bp., 1896.) ; egyéb *Diplax*-félék (*meridionalis*, *Charpenter*) Nagymaros környékén közönségesek. Állatfajainknak csaknem a fele ($47\frac{1}{10}\%$) a bogarak rendjébe való. Petricskó Selmeczbánya vidékéről ezernél több fajt említ és ezekből $10\frac{1}{10}\%$ -nál több esik a futóbogarakra. Nagy fajszaúban vannak képviselve a czinczér-félék és a *chrysomelidák* is. Ez utóbbi családból igen ritka, alpesi fajként kell megemlítenem az *Orina melanocephala* Dfl.-t. Tiroli faj a *Mycetochares thoracica* Gredler is. A staphilinidák családjából ritka a *Medon castanopterus* Kr. A nagytermetű bogarak közül nagyon gyakori a vármegyében a szarvasbogár (*Lucanus cervus* L.) ; a var. *capreolus* Sulz ritkább, de még ritkább e családból az *Aesalus scarabaeoides* L. Az apró bogarak közül a szűfélék hirhedett kártevők. A görbefogó szű (*Tomicus curvidens* Germ.) a jegenyefenyőt, a betűző szű (*Tomicus typographus* L.) a luczfenyőt, a *Hylesinus fraxini* és *crenatus* Fabr. a kőrisfát támadja meg. A *Tomicus micrographus* Gyll, a *T. lineatus* Gyll, a *Helysinus piniperda* a kidöntött vagy elnyomott fát rágják. Sok kártevő van az ormányos bogarak között is, melyek nemcsak az erdei fákat támadják meg (mint a *Pissodes Piceae* Ill., a *Balaninus nucum* L., *Anthonomus Ulmi* etc.), hanem a gyümölcsfákra is rávetik magukat. Az *Anthonomus pomorum* például az almafa fészlő virágrügyeibe rakja petéit és a termésnek mintegy $4\frac{1}{10}\%$ -át már virágjában tönkreteszi. A megmaradt mogyoró- és diónagyságú almákon a *Phyllopertha horticola* L. váj mélyreható lyukakat és a termés $5-10\frac{1}{10}\%$ -a ily módon semmisül meg. (V. ö. Vollnhofer Pál : Rovartani megfigyelések Selmeczbánya környékén. Erdészeti Kísérletek V. és VI. évf.) Hirhedt farontók vannak a hártványásszárnyú rovarok rendjében is, így a levéldarazsak közé tartozó *Lyda campestris*, vagy a nagy fadarázs (*Sirex gigas* L.), a mely gyakran akkor kerül elő, a mikor a fa butornak feldolgozva a szobában áll. De ugyancsak e rendből valók a fürkészek, a melyek közül a nagy *Rhyssa persausoria* L. temérdek fadarázs-álcát pusztít el.

Hártványásszárnyúak.

Lepkék.

A lepkékből már Scopoli is 12 fajt és 8 fajváltozatot ír le Hont vármegyéből (Anno Historico-naturalis V. 110. l.). Az ő elnevezései azonban csaknem teljesen feledésbe mentek. Egy lepkét Révay Péternek, Turóc vármegye főispánjának a tiszteletére nevezett el (*Tortrix Revayana*), a ki a rovarok lelkes megfigyelője volt. Azért érdekes ez, mert abban az időben, a XVIII. század derekán még a tudósok is édes-keveset törődtek a rovarokkal. Bél Mátyás például, a ki pedig kiváló polyhistor volt, egyetlen lepkét vagy más rovar sem említ hatalmas munkájában, a négy kötetes *Notitia Hungariae*-ban. Terényi 272 lepkefajt gyűjtött Selmeczbánya vidékén ; Petricskó, főleg Vaitzik Emil gyűjtése alapján, 296 fajt sorol fel. Vaitziknak, Wangelnek (Adatok Magyarország rovarfaunájához. Rovartani Lapok XII. 1905.) és Vollnhofernek újabb gyűjtései 368-ra emelték Hont vármegye lepkéinek számát. Sokat gyűjtött a vármegye déli részén, Nagymaros környékén, Aigner Gyula is. A bunkóscsápú nappali nagy pillangók közül legjellemzőbb e vidékre a szép Apolló-lepke (*Parnassius Apollo* L.) vérvörös szárnyfoltjaival. Csinos a csipkézett *Thais Polyxene* is. A fehér lepkék (*Pieris crataegi*, *brassicae*) rengeteg számban jelennek meg időnként ; legszebb közöttük az Auróra-lepke (*Antiocharis Cardamines* L.), melynek hímje termetben és színezetben erősen eltér a tojótól, annál kisebb és a mellő szárnyainak csúcsa narancsvörösszínű. A sárga lepkék közül a citromlepke (*Ganopteryx Rhamnix* L.) a legfeltűnőbb. Az apró, élénkszínű boglárkalepkék között legcsinosabb a *Thecla betulae*. A színjátzó lepkék közül a vármegye erdősdombos vidékén az *Aratura Iris* L. és *A. Ilia* Schiff, továbbá az *A. Ilia* var. *Clytie* Schiff. fordulnak elő. A szép szöglenczék (*Vanessa Atalanta*, *antiopa*, *Io*, *Urticae*, *polychloros* etc.) közül különösen a *Vanessa Io* L. ab. *ioides* említendő, a mely e vármegyén kívül még csak Gölniczbánya és Késmárk vidékéről ismeretes az országban. A gyöngyházlepkéknek és a melitaeáknak sok faja él a vármegyében. A satyridák családjából a *Satyrusok*, *Parargék*, *Epinephelék* és a kicsiny *Coeno nymphák* sok faja mellett, az alhavasi faunára jellemző *Erebiák* közül, az *E. Medusa*, *Manto* és *aethyopsis* fordulnak elő. A szürkületi lepkék közül a zúgólepkék családjába tartozó, nagy halálfejű lepke (*Acherontia Atropos* L.), a mely valószínűleg a burgonyával együtt került hazánkba Amerikából, eléggé gyakori. A zúgólepkék közül a fenyő-, a fagyal-, a hajnalka-, a szőlő-, a kutyatej-, és az oleander-zúgólepkéje a feltűnőbb. Eléggé gyakori a kivágott szárnyú *Smerinthusok* némely faja (*Tiliac*, *ocellata*, *populi*) is. A mimikri érdekes példái a darázsalakú *Macroglossa fuciformis*, a méhforma szitászárnyú lepke (*Trochilium apiforme*). A Sessiák közül a *S. tipuliformis* és *cephiformis* fordulnak elő.

A szőrös, vastagtestű szövőlepkék közül, a papmacskafélék családjából az *Arctia Hebe* s a *Callimorpha Hera* tűnnek ki élénk színezetökkel; a hegyvidéki *C. dominula* gyakori Selmecz vidékén. A farontólepkék családjából közönségesebbek a gesztenye farontó (*Zeuzura aesculi*) és a *Cossus ligniperda*. A Psychidák zsákhordó hernyóit a selmeczi Kalvária-hegy alatt sokszor látni. A liparidák között sok a káros; legkárosabbak: a fekete gyapjas lepke (*Pentophora morio*), a bükk gyapjas lepkéje (*Dasychira pudibunda* L.), a fűzfa gyapjas lepkéje (*Leucoma salicis* L.), a sárgafarú lepke (*Porthesia chrysorrhoea* L.), az apácza-lepke (*Psilura monacha* és *ab. eremita*) és a gyapjas lepke (*Ocneria dispar* L.). A sárgafarú lepke nagy kárt okoz minden évben a gyümölcsösökben, a fűzfa gyapjas lepkéje legutóbb 1902-ben a szélaknai út szép jegenyenyárfáit teljesen lekopasztotta. Sok káros lepke van a selyemlepke fajtársai között is. A gyűrűs gyapjas lepke (*Bombyx neustria* L.) mindig előfordul szórványosan a gyümölcskertekben. A cseresznye gyapjas lepkéje (*B. lanestrus*) néhány év előtt a Kalvária-hegy hársorát is megkopasztotta. A fenyő gyapjas lepkéje (*Lasocampa pini*), melynek hernyója a leghirhedtebb, legveszedelmesebb fenyőirtó, a vármegyében ritka; a tölgyfalevelű gyapjas lepke (*L. quercifolia*) ellenben elég kárt okoz. Európa legnagyobb lepkéje, a nagy éjjeli pávaszem (*Saturnia pyri*) gyakori, a kökény pávaszemlepkéje (*S. spini*) és a kis pávaszem (*S. pavonia* és *Carpini*) ritkábbak. Terényi és Wangel a T-foltos pávaszemet (*Aglaia Tau*) is gyűjtötte a vármegyében. A fogashátú lepkék családjából a *Harpyia Vinula* csuklyásfejű és villásfarkú hernyóját nyárfán, fűzfán látni; a *Stauropus fagi* hernyója a bükkfán helyezkedik sajátos »riasztó« állásba. E család legkárosabb faja a búcsújáró lepke (*Cnethocampa processionea*). A bagolylepkék közül a juhar bagolylepkéje (*Acronycta aceris*), a vetési és a buza bagolylepkéje (*Agrotis segetum*, *tritici*), a káposzta, a kender bagolylepkéje (*Mamestra brassicae*, *persicariae*) és a *Plusia gamma* említendő meg. Az araszlók sok faja közül gyakoribb a pöszméte araszló lepke (*Abraxas grossulariata*). A kis lepkék közül az *Aglossa pinguinalis* hernyói a zsiradékban, az *Asopia farinalis* és a lisztben tesznek kárt. A mindenfelé elterjedt levélsodró lepkék sok kárt okoznak a vármegyében is. A levélsodró lepkék közül a *Teras ferrugana*, a molyok közül a *Tortrix Zebeana* Ratz és a *Coleophora* (*Tinea*) *laricella* jelentkeztek újabban kártévőül.

A kétszárnyú rovarok közül mintegy százötven faj ismeretes a vármegyében. Feltűnőbbek tavaszkor a Szt.-Márk legyei, a melyek milliószámra röpködnek a kertekben és nyáron a *Tipula gigantea* az erdei utakon. Hasznos, merész ragadozók a rablólegyek (*Asilus*), melyek rejtekhelyeiken leselkedve villámgyorsan támadnak rovartársaikra és a lábakkal megragadott prédát tőrálakú szájrészeikkel gyilkolják le, hogy véreket szívhassák. A félfedelűek (*Hemiptera*, *Rhynchota*) rendjébe nagyon sok káros rovar tartozik. A paizstetveknek (*lecaniumok*) sok faja pusztít a kertekben. A növényeknek nagy ellenségei a levéltetvek, melyek közvetlenül szúrásaikkal, közvetve pedig azáltal károsak, hogy mézharmat-váladékkal a gombák megtelepedését segítik elő. Nagy feltűnést keltett a nálunk is honos *Schizoneura lanuginosa* Hart gubacsaiában az a mézga-váladék, a mely a felnyitott gubacsból higany módjára fut szét. A fák »lisztharmat«-ja a levéltetvek levedlett bőre. Leghirhedtebb a levéltetvek között a szőlő-tetű, vagy filloxéra. Hont vármegye szőlőit a váczvidéki csoport inficiálta a 80-as években. 1883-ban még csak három községben lépett fel; Kiskesziben el is fojtották szénkénnel, de 1885-ben ismét fellépett a baj és már 9 községben terjedt el és csakhamar tönkretette a vármegye szőlőit. A luczfenyő fiatal hajtásain látható apró tobozforma dudorodásokat a fenyőtetű (*Chermes Abietis*) okozza.

Kétszárnyúak.

Félfedelűek.

A százlábúak (*Myriopoda*) osztályából dr. Latzel Róbert, a »die Myriopoden der oester.-ungar. Monarchie« című alapvető munka hírneves szerzője gyűjtött először tudományos czélból. Petricskó gyűjtését is ő határozta meg. Különösen a *Julus*- és a *Lithobius*-nem gazdag fajokban. A *Julus foetidus* síkföldi faj együtt él a *Julus Scandinavius*-szal. A *Cryptops hortensis* Leach-nak egy varietása a C. h. var. *Savignyi* Leach új válfaj hazánk faunájában.

Százlábúak.

A rákok (*Crustacea*) osztályából a folyami rák, a pincerák vagy ászka (*Oniscus murarius*), a bolharák (*Gammarus pulex*) és egy-két Porcellion kívül, még csak néhány faj ismeretes.

Rákok.

Arrachnoidák tekintetében Hont vármegyét Herman Ottó is jelesnek mondja. Különösen kiemeli a *Clubiona corticalis*-t, a mely a Kalvária-hegy bazaltján tűnt fel élénk színezetével és a *Chiracanthium cuniculum*-ot a Klinger-tároló környéké-

Pókok.

ről. A bányákban is él néhány faj. Herman a Glanzenberg-altáró aknájában 148 öl mélységig észlelte a ritka *Linyphia Thorelli* fajt és a közönségesebb *Nesticus cellulans*-t. Herman 21 fajt sorolt fel, Petricskó e számot 53-ra emelte.

Férgek. A férgek (Vermes) köréből az általánosan ismert földi gilisztának három válfaja él a vármegyében (*Lumbricus terrestris* var. *platyurus*, *stagnalis* és *rubidus*). Dr. Örley szerint, a v. *platyurus* felvidéki, a var. *stagnalis* és *rubidus* inkább alföldiek. A fonalférgek között sok élősködő van ; sok megbetegülésnek volt az okozója az *Anchylostomum* (*Dochmius*) *duodenale*, a bányászászály (*cahexia montana*) előidézője. A féreg fejlődését, a ragályozást, a betegséget alaposan és kimerítően ismertette dr. Tóth Imre a selmeczbányai orv. és természett. egyesület évkönyvében, az Orvosi hetilapban s a bruxellesi közegészségi kongresszuson. Az orvosok az *Anguillula intestinalis*, *A. stercoralis*, *Ascaris lumbricoides*, sőt az *Oxyuris vermicularis* is észlelték.

HONT VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Hont vármegye 2649.83 négyzetkilométer területet foglal el. Határai : északon Zólyom, keleten Nógrád, délen Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Esztergom, nyugaton Esztergom és Bars vármegyék. Lakosainak száma, a legutóbbi népszámlálás szerint, 114.359, Selmecz- és Bélabánya thj. városé külön 16.375.

A vármegyében egy r. t. város és 183 község van, melyek öt szolgabírói járás alá tartozó 44 körjegyzőség alá vannak beosztva. A vármegye járásai a következők :

I. Báti járás, Bakabánya nagyközséggel és nyolcz körjegyzőség alá tartozó 31 kisközséggel.

II. Ipolysági járás, Ipolyság nagyközséggel és 9 körjegyzőség alá tartozó 39 kisközséggel.

III. Korponai járás, 9 körjegyzőség alá tartozó 42 kisközséggel.

IV. Ipolynyéki járás, hét körjegyzőség alá tartozó 38 kisközséggel.

V. Szobi járás Nagymaros és Szokolya nagyközségekkel és tizenegy körjegyzőség alá tartozó 29 kisközséggel.

VI. Korpona szab. kir. r. t. város.

A vármegye községei betűsoros rendben a következők.

Alsóalmás tót kisközség, az Almáska patak mellett, 84 házzal és 385 róm. kath. vallású lakossal. A községnek, mely körjegyzőségi székhely, vasúti állomása Léva, posta- és táviróállomása Bát. A vármegye régibb helyeségei közé tartozik, mely már a XIII. században a sági konvent birtoka. Okleveles említésére találunk 1428-ban is. A török hódoltság korában, a sági prépostság többi birtokaival együtt, Alsóalmás is török kézre jutott és 1685-ig maradt az ellenség hatalma alatt. I. Lipót király akkor a jezsuitáknak adományozta, a kiket 1772-ig uralt a falu. Mária Terézia királynő az 1776-ban alapított besztercebányai püspökségnek adta és ma is ezé. A község róm. kath. temploma 1877-ben épült. Alsóalmáshoz tartozik a *Kalinó-pusztá*.

Alsóbágyon, azelőtt *Badin*, tót kisközség a Varbók patak mellett, 37 házzal és 193 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Korpona, postája Csábrágvarbók. Alsóbágyon már a XII. században ismert hely volt és azon hetven falú között szerepel, melyeknek dézsmáját Márton érsek az esztergomi káptalannak adta. A község első urai a *Huntok* voltak, kiknek idejében Alsóbágyon a csábrági vár tartozéka volt. Később IV. Béla király a bozóki prémontreieket gazdagította e faluval ; ebben az adománylevelében a község neve *Budoun* alakban szerepel. A mohácsi vész után *Balassa* Zsigmond, az egész bozóki uradalommal együtt, ezt a falut is erőszakkal elfoglalta, Ferdinánd király pedig később megerősítette őt a birtokban. Balassa halála után, özvegye révén, a *Fánchyak* lettek a község urai, a kik a XVII. század derekáig maradtak e birtokukban, mígnem Szelepcsényi György érsek az egyház részére visszaszerezte azt. Ma nincsen nagyobb birtokos a faluban. Alsóbágyon róm. kath. temploma a XVI. századból való.

Alsóbaka, azelőtt *Alsóprandorf*, a barsvármegyei határ közelében fekvő tót kisközség, 133 házzal és 679 ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása Léva, posta- és táviró-állomása Bát. A *Prandorffy* család névadó községe, melyet 1550-ben kapott adományul. A birtok utóbb a herceg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott ; ezidőszert *Schoeller* Pál és Sándor lovagoknak van itt nagyobb erdőbirtokuk. A községnek saját temploma nincsen, hívei a felsőbakai templomot látogatják. Alsóbakához tartozik *Berjanka pusztá*.

Alsódacsólam tót kisközség, a Lihovecz patak mellett, 67 házzal és 411 ág. h. ev. lakossal ; vasúti és táviró-állomása Korponán, postája Szuhányban

van. A *Dobák* nemzetség ősi fészke volt ; a nemzetség jószágosztzkodása alkalmával, 1337-ben, *Demeter* fiai kapták osztályrészül. *Demeter* fia *Dacsó* vetette meg alapját az itt törzsökös *Dacsó* családnak, melytől a falu nevét vette. A vallásharcok korában, 1673-ban, az itteni evangélikus papot is a pozsonyi vésztörvényszék elé idézték. A XVIII. század elején a *Majthényi* családnak volt itt birtoka. A múlt század derekán, a *Dacsók*on kívül, a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családokat találjuk itt. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen. Alsódacsólamhoz tartoznak a *Chizskovszka* és *Plieski* puszták.

Alsófelegyház.

*Alsófelegyház*nek, Bars vármegye határán fekvő magyar kisközség 72 házzal és 418, túlnyomóan ev. ref. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Zseliz, postája Füzesgyarmat. Első okleveles említésére 1343-ban akadunk, a mikor a község neve *Feguernek* alakban szerepel. Ugyancsak a tizennegyedik században, 1377-ben, bizonyos *Petrus de Feguernek* nevű honti nemesről is megemlékezik egy följegyzés. A következő században *Villa Fegvernek* alakban találkozunk vele. 1650-ben *Rudolf* király egyik vitézének, a horvát származású *Theodosius Sirmiensis*-nek adományozta, a ki a ma is élő és itt birtokos *Szulyovszky*-családnak lett a megalapítója. A múlt század első felében a gróf *Esterházy* család volt a község földesura ; jelenleg nagyobb birtokos a faluban nincsen. Az ev. ref. templom 1716-ban épült, 1805-ben restaurálták, de a tornyát csak 1840-ben építették hozzá. A templom kincsei között őriznek egy úrasztali kelyhet, mely 1738-ból való. 1806-ban az egész falu leégett.

Alsófehérlak.

*Alsófehérlak*nek, azelőtt *Pribel*, a nógrádi határ közelében fekvő tót kisközség, 71 házzal és 350 ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. Oklevél említi már 1244-ben, hogy IV. Béla király a Hunt várához tartozó *Prebul* helységet, Tamás fia *Benchének* adományozta. Ugyancsak oklevél említi, 1262-ben, *Villa Pribel* névvel a helységet. 1292-ben a váci káptalan bizonyoságot tesz, hogy *Parebuli Benche* fia *Beeck* a birtokából két ekényit eladott a *Dobák* fiainak, *Demeternek* és *Lukának*, valamint *Csehi* *Adrián* fiainak, *Gergelynek* és *Istvánnak*. A XIV. században *Pető* fia, *Jánost* találjuk itt birtokban, kinek magvaszakadtával *Osztári* *Lökös* fia, 1394-ben, kapta királyi adományul. A múlt században és jelenleg is a gróf *Zichy* családnak birtoka. Az ág. h. ev. templom építési idejét az egyházi följegyzések 1613-ra teszik.

Alsólegénd.

*Alsólegénd*nek, azelőtt *Mladonya*, az Alsók patak partján fekvő tót kisközség, 29 házzal és 180 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Bozók. A község a bozói uradalom tartozéka volt és a mohácsi vész előtt a prémontreieket uralta ; később *Balassa* révén a *Fánchy* család szerezte meg, de a XVII. században az egyház jutott ismét a birtokába. Alsólegénd községhez tartozik *Hosztýinecz* erdőőrök.

Alsópalojta.

*Alsópalojta*nek, a Réka patak mellett fekvő tót kisközség 122 házzal és 556 róm. kath. vallású lakossal ; postája helyben van, vasúti és táviró állomása Balassagyarmaton. A *Tardos* nemzetség ősi birtoka volt már a tatárjárást megelőző időkben. Okleveles említésére 1243-ban akadunk, a mikor *Palota* névvel a honti vár tartozéka volt. 1244-ben *Palahta* alakban emlékezik meg róla egy oklevél, melylyel a *Tardos* nemzetségbeli *Pósa* fiai, *Tardos* és *Sándor*, ősi birtokukat eladták *Roland* sági prépostnak. A XIII. század végén is a sági prépost birtokaként említik a följegyzések. A XIV. században a *Dobák* nemzetségnek is itt volt része, majd pedig, a nemzetség osztzkodása alkalmával, 1337-ben, *Luka* fiai, a *Luka* család őssei, kapták osztályban. 1439-ben az egész birtokot a sági prépostság tulajdonának vallják az oklevelek. 1465-ben *Mátyás* király, *Márton* napjára, vásárszabadalmat adott a falunak, melyet e révén *Vásáros-Palojtának* is nevezték. A török hódoltság korában, a sági prépostság többi javaival együtt, ez a birtok is török hatalom alá került és 1685-ig uralta a félholdat. I. Lipót király akkor a jezsuitáknak adta, a kik csaknem egy évszázadig maradtak benne. *Mária Terézia* királynő az 1776-ban alapított roznýói püspökséget gazdagította e birtokkal, a mely azután a roznýói főkáptalané lett. 1646-ban itt tartotta a vármegye közgyűlését. A község körjegyzői székhely ; határában savanyúvíz-forrás és kőbánya van. Temploma a sági prépostok korából való, építési éve azonban pontosan meg nem állapítható ; a parochia anyakönyveit 1689 óta őrzik. Alsópalojta községhez tartozik a *Káptalani* pusztá.

Alsórákoncza, a Korpona patak mellett fekvő tót kisközség, 116 házzal és 561 róm. kath. vallású lakossal; postája Paláston, vasúti és táviróállomása Teszéren van. Körjegyzőségi székhely. Már 1281-ben a falú okleveles említésére akadunk. Innen vette nevét a *Rakoncza*i család, melyet már a XIV. század elején birtokban találunk itt. 1327-ben Rakoncza István jószágát megvásárolta *Bagonya* fia Miklós. 1498-ban *Paska* Péter telepedett le a faluban. A későbbi századokban az egyházi javak között szerepel és újabban a szombathelyi papnevelőé. A falúbeli róm. kath. templom 1788-ban épült; az egyházi kincsek között 1720-ból való kelyhet őriznek.

Alsórákoncza.

Alsósipék, a Ledény patak mentén fekvő tót kisközség 26 házzal és 110 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója, valamint postája Teszéren van. Okleveles említését már 1286-ban találjuk, a mikor Darási Mach, Mikó fia, szomszédság jogán panaszt emelt az esztergomi káptalan és Benedek prépost előtt *Benedek* Cene fia ellen, mert az *Sypig* nevű birtokát idegeneknek akarta eladni. Ez első okleveles adat után a XV. századig nem akadunk újabbra. A falu *Sypoth*, *Sypith* és *Sepeth* alakban 1438-ban fordul elő, a mikor Zsigmond király *Pálóczy* érseknek adott itt birtokot. Alighanem innen vette nevét és itt volt birtokos az a *Sipéki* család, melynek egyik tagja, Sipéki Orbonáz Antal, 1434-ben Hont vármegye alispánja volt. A XVIII. században a Felsőszúdi *Sembery* családot találjuk itt, mely a mult század elején, a *Zmeskallokkal* együtt, földesura volt a falúnak. A község temploma 1801-ben épült. Alsósipék közelében terült el hajdan *Pyr* község, melyről 1272-ben *Villa Pyr* alakban emlékezik egy oklevél; helyét ma a *Péri puszta* jelöli meg. Ettől a falutól vette nevét és a XIV. században valószínűleg birtokos volt ott az a *Pyri* család, melynek három tagjáról — Tyba, Bene és Ivánka de Pyr — egy 1312. évi följegyzés emlékezik meg.

Alsósipék.

Alsószelény, magyar kisközség, 14 házzal és 77 róm. kath. vallású lakossal; postája Kőkeszin, vasúti és táviróállomása Balassagyarmaton van. Hajdan közös volt Felsőszelénynyel, melynek sorsában osztozott. Első okleveles említésére 1270-ben akadunk, a mikor a *Hunt* nemzetségbeli Lampert egri püspök testvérének, *Miklósnak* fiai, Pázmány és Miklós, e birtokért pereskedtek és végül Pázmány nyerte el azt. E nemzetség *Kóvári* családága révén, 1392-ben, *Palásthi* Miklós és Péter örökölték a jószágot, a melyet utódaik századokon át megtartottak. A XV. században része volt itt a *Szelényi* családnak is, a mely innen vette a nevét. 1434-ben Szelényi Tamás a vármegye alispánja volt, a család két másik tagja pedig, *Franciscus* és *Stefanus de Zelen*, királyi emberekként szerepeltek egy 1439. évi oklevélben. A Szelényieket a XVIII. században is birtokban találjuk itt. A mult század első felében, a Palásthiakon kívül, *Plachy* Ferencznek és *Gyürky* Antalnak volt birtoka. Ezidőszert nagyobb birtokosa nincsen.

Alsószelény

Alsószemeréd, magyar kisközség, 78 házzal és 571 róm. kath. lakossal; vasúti állomása és távirója Tompa, postája Felsőszemeréd. A község első okleveles említését, Felsőszemeréddel együtt, IV. Béla királynak évszám nélkül Selmezbányán kelt parancsában találjuk, a mikor a király az erről a községről nevezett *Szemerédi* Mihályt a sági préposttal megidéztette. A következő században, 1347-ben, *Poss. Zemeredet* a *Kacsics* nemzetségbeli *Kónya* Miklós neje, *Harsendorfer* Wolfing leánya, Erzsébet, kapta hozományul. 1715-ig Alsószemeréd község a lévai országút mentén, Felsőszemeréd tőszomszédságában feküdt; azonban az országúton áthaladó katonaság addig fosztogatta a lakosságot, mígnem az egész falu, 1715-ben, mindenestől áttelepült arra a helyre, a hol ma áll. A mult század első felében a *Koháryaké* volt, majd a *Szécsényi*, gróf *Forgách*, gróf *Esterházy* és végül a gróf *Breuner* család szerezte meg és jelenleg is annak van itt nagyobb birtoka. A község temploma újabb korbéli. Van a faluban betegápoló-intézet, melyet apácák kezelnek; ezt gróf *Steinlein* Leontin alapította 1883-ban. A község dülő-nevei között történelmi érdekességüknek látszanak a következők: Peresvölgy, Szabadföldek, Papkútja.

Alsószemeréd.

Alsóterény, tót kisközség, a Selmező patak partján, 41 házzal és 236 ág. h. ev. lakossal; vasúti megállója helyben van, távirója Teszér, postája Gyügy. Az ősmagyar Tarján, vagy Terjén-had ez egyik telepe ma már egészen eltótosodott; még a mult század elejéig, 1820-ig, minden negyedik vasárnapon magyar prédikáció volt a templomban, azóta azonban csupán tót szót hallunk. A XVIII. század első felében a gróf *Berényi* és *Lipthay* családokat uralta a falú. A mult században a *Podhorszky*-családot találjuk itt. Alsóterényhez tartozik *Rigómáj-major*.

Alsóterény.

Alsózsember.

Alsózsember, a barsi határ közelében fekvő tót kisközség, 43 házzal és 327 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. A *Zsemberi* család ősi birtoka, melyet már 1275-ben említenek, a mikor bizonyos Zsemberi Zazun és Ambrus neve bukkan fel. Zazun fia Gergely, 1329-ben a maga részét átengedte unokáinak, *Kiskereskényi* Miklós fiainak. 1368-ban *Bagonya* unokái, János és György, vásároltak itt jószágot. 1376-ban Zsemberi Saul és János megosztottak *Derzsenyei* Mihálylyal a zsemberi határhoz tartozó *Aba* részeit. 1405-ben *Szendi* Mihály vajda, a *Kálnay*-család őse, kapott itt királyi adományként birtokot, melyben 1475-ben Mátyás király is megerősítette. A Zsemberiek századokon át maradtak ez ősi fészükben; ma is áll a kastélyuk, melynek építési évét a XIV. századra teszik. Falán látható a Zsembery-család czimere e körirattal: Aedificatum Anno 1255. Renovatum 1812. Ennek a kastélynak pinczéjéből mintegy kilenczven méter hosszú titkos alagút vezet hosszan a hegyoldalba. 1595-ben itt tartotta a vármegye közgyűléseit. A XVIII. században a *Szulyovszky*-családot találjuk itt részbirtokosként; a mult században pedig a *Benyovszkyak* is itt gazdálkodtak. Jelenleg *Rudnay* Bélának van nagyobb birtoka és övé a Zsemberiek hajdani kastélya is. Másik birtokos a faluban *Schrank* Salamon. A községhez tartozik *Kőhatár-pusztá* és *Tissó-major*.

Apafalva.

Apafalva, azelőtt *Apova*, tót kisközség, száz házzal és 315 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. A község alapításáról és régi történetéről hiteles adataink nincsenek. A herceg *Coburg-Koháry* család, a mely jelenleg birtokosa, már a mult század elején földesura volt a községnek. A falubeli ág. h. ev. templom újabb keletű, a régi róm. kath. templom, a mely a reformáció korában épült, ma már csak romokban látható.

Apátujfalu.

Apátujfalu (azelőtt *Apáti* és *Ujfalu*, két külön helység) magyar kisközség, 68 házzal és 440 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Balassagyarmat, postája helyben van. *Apáti* község a *Hunt* nemzetség birtoka volt és az 1303. évi osztály alkalmával *Miklós* fia Pázmány, a *Kóvári* család őse, nyerte el. A XVIII. században a *Vajda* családnak volt itt birtoka, a mult század első felében pedig a *Tihanyiak* és *Blaskovicsok* voltak a földesurai. *Ujfalu* község 1330-ban fordul elő. E falu urai a *Blaskovicsok* és a *Gyürkyek* voltak; a XVIII. században a *Csesznák* családnak is volt itt birtokrésze. A Gyürky-féle birtok, régi kastélyával együtt, jelenleg *Schusdek* Jakab tulajdona. A hajdani Blaskovics-féle birtok ezidőszerint dr. *Kocziáné*. Apátujfalu község határában vannak a *Pálháza*, *Ujfalusi* és a *Zabuska* nevű puszták.

Apátmarót.

Apátmarót, tót-magyar kisközség, 67 házzal és 347 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Égegszalatnya, postája Egyházmarót. A község már első királyaink korában fennállott, mint azt a bozóki prépostságnak 1135-ben kelt alapító oklevele tanúsítja, melyben *Possessio Maroth* névvel van felemlítve. Egy másik oklevél 1354-ben a pilisi apátság birtokaként emlékezik meg róla. Hiteles megemléstést találjuk még 1405-ben. A mult század derekán és ma is a cziszter-czitáké. Apátmaróthoz tartozik *Macskás-pusztá*.

Bácsfalva.

Bácsfalva, régi neve *Bachsdorf*, tót-magyar kisközség, a Ledény patak partján, mindössze 15 házzal és 74 ág. ev. h. lakossal; vasúti állomása és távirója Teszer, postája Ledény. A mult század elején a *Sembery* család volt a község földesura és jelenleg is annak van itt nagyobb birtoka.

Bacsófalva.

Bacsófalva, azelőtt *Pocsuvaldó*, tót kisközség a Szitnya-hegy tövében, 66 házzal és 427 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Selmeczbánya, távirója és postája Hegybánya. A község történeti múltjáról hiteles adatok hiányzanak. Temploma 1801-ben épült. Határában a királyi erdőkinestárnak van nagyobb birtoka.

Bagonya.

Bagonya, tót kisközség, a Szikincze patak mellett, száz házzal és 569 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léván, távirója Bakabányán és postaállomása helyben van. Első okleveles említését 1424-ben találjuk, a mikor, *Bakanya* névvel, Almás mellett fekvő helységgént szerepel. A XVIII. században a *Lipthay* és a *Jánoky* családoknak volt itt birtokuk. A mult század elején báró *Nyáry* Adolf volt a község földesura és ő építette 1816-ban a ma is fennálló kastélyt. Jelenleg *Back* Károlynak van itt nagyobb birtoka. Az ág. h. ev. templom 1658-ban épült.

Bagyan.

Bagyan, tót kisközség, 41 házzal és 242 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Léva, távirója és postája Bát. A község körjegyzőségi székhely. A XVIII. szá-

zadban a *Zsembery* családot találjuk itt, majd a *Baross* és *Lukács* családok voltak a földesúrai; jelenleg nagyobb birtokosa nincs. Temploma mintegy háromszáz évvel ezelőtt épült, de a kora pontosan meg nem állapítható.

Bajta, magyar kisközség, 127 házzal és 580 róm. kath. vallású lakossal; Bajta.
vasúti állomása, postája és távirója Garamkövesd. Az esztergomi érsekség régi birtoka. Okleveles említését, *Boytha* alakban, már 1295-ben találjuk; a későbbi följegyzések azonban jelentéktelnek. Temploma 1872-ben épült. A község dülönevei között figyelemre méltók a következők: Kopánkútja, Csetkó, Mőriczok, Palota, Nagy-János és Papkútja.

Bakabánya, tót nagyközség, 715 házzal és 3318 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal, kik között sok a magyar is; vasúti állomása Léván, postája és távirója helyben van. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik; a korábbi századokban fontos szerepet játszott és hosszú időn át szabad királyi város volt. Neve különféle alakban fordul elő az oklevelekben, így *Pukancz*, *Pukanecz*, *Németbaka* elnevezéssel. Első említését már 1075-ben, a garammelléki Szent-Benedek rend alapítólevelében találjuk, a melyben *Villa Baka* néven fordul elő. 1321-ben Róbert Károly bánya-szabadalmakat adott a községnek és ettől fogva a jelentősége mindegyre emelkedik. A XVI. és XVII. századokban Bakabánya állandó középpontja volt a török támadásoknak; a szomszéd bányavárosok előbástyájaként, az 1569., 1578., 1647. és 1655. évek országgyűlései kőfallal való megerősítését rendelték el, 1659-ben pedig ötven lovas és ötven gyalogosból álló őrséget helyeztek el benne a lakosság védelmére. Hanem a török ennek ellenére is több ízben birtokába kerítette, lakosságát lemészárolta, kifosztotta, különösen 1664-ben. A szünetlen harczokban részben kipusztult helységet a szomszéd falvakból ideköltöztött tótok népesítették be újra, a kik a szünetelő bányászatnak új lendületet adtak. Bakabánya, mely már Nagy Lajos alatt a hét bányaváros között szerepel, I. Lipót királytól 1686-ban újabb megerősítést nyert városi jogaira; az ekkor nyert címéres pecséten a következő fölírat olvasható: »Sigill: L. ac. R. Montanae Civitatis Bakabanya Anno 1686«. A község levelesládájában ma is őrzik a következő okleveleket: Róbert Károly eredeti adománylevelét 1321-ből, Ulászlónak 1496-ban az adók tárgyában kelt iratát, Ferdinándnak 1547-ben kiadott vásárszabadalmát, továbbá II. Miksának 1565-ben Dobó István részére adott szabadságlevelét és III. Ferdinándnak 1647-ből való vásár-engedélyét. Bakabánya község róm. kath. temploma a vármegyebeli gothikus építészet egyik legszebb maradványa; építésének idejéről eltérők a meghatározások, némelyek szerint az alapja XIII. századbéli, számos jel azonban arra mutat, hogy a felépítmény a XVI. századból való. Thurzó Sándor a templomot erős kőfallal vette körül; a kathedra lépcsőire leány alakja volt festve, ezzel a felirattal: »Margaretha virgo aedificavit ecclesiam hanc 1506«. A torony csak 1864-ben épült hozzá. A templom kincsei között őriznek egy Mátyás korabeli misekönyvet és egy »Summa sancti Thome« gyűjteményt 1484-ből. Az ág. h. ev. hívek temploma 1784-ben épült. A község hajdan jövedelmező bányái kiürültek és így a bányászat szünetel. Bakabánya azonban jelenleg is a vármegye fontosabb pontjai közé tartozik; van itt több iparegyesület, erdőgondnokság és Szluka Sándornak téglá- és cserépgyára.

Baráti, magyar kisközség a Cserna-patak mellett, 86 házzal és 431 róm. Baráti.
kath. lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyság, postája Kemencze. A község okleveles említését már 1156-ban találjuk, a mikor *Adorján* fia István, e falut a garammelléki benczéseknek ajándékozta. 1349-ben *Barathy* alakban szerepel a neve. Az esztergomi káptalan 1462-ben 503 forintért jutott a falu birtokába. 1524-ben *Szobi* Mihálynak is volt itt része. Baráti határában még a múlt században földsáncz nyomai látszottak, mintegy 400 méter hosszú és 50 méter széles halom, melyet az anyahegytől mély út választott el; a földsáncz e nyomait némelyek erődített kolostorral hozzák kapcsolatba, erre nézve azonban okleveles bizonyítékra nem találunk. Az újabb korban *Huszár* Sándornak volt itt birtoka; kastélya, mely még ma is áll, jelenleg özv. *Okolicsányi* Györgynéé, a kinek nagyobb birtoka is van a faluban. A község temploma, mely Berneczével közös, ismeretlen korból való; első templomáról megemlékezik II. Géza király oklevele, mely az 1156-ban adományozott földbirtokban és itt épült templomban megerősíti a benczéseket. Figyelemre méltók a község dülönevei között a Pénzes és a Pereszlenyi dülők. Barátihoz tartozik a *Dulánszky-major*.

Bát. *Bát*, régi német neve *Frauenmarkt*, tót-magyar kisközség, 281 házzal és 1432 r. kath. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Léva, posta és táviró helyben. Járási és körjegyzőségi székhely. Hajdan német bányaváros volt, királyi pénzverővel és várszerű erődítésekkel. Legrégibb multjának történetét csak a hagyomány világítja meg; Bél Mátyás a falú eredetét Salamon király legerősebb bajnokának, Bátor Oposnak a nevével hozza kapcsolatba; ez azonban alighanem csak legenda. Az oklevelek a XIV. század kezdetétől foglalkoznak Báttal. 1320-ban Róbert Károly király az esztergomi érsekségnek adományozta. A XV. század derekán Lévai Cseh László, a ki 1442-ben Rozgonyi Simon egri püspök társaságában Selmezbányát, majd pedig 1444-ben saját kezére a sági prépostságot kifosztotta. Bátot is megszállotta és a maga számára foglalta le. A Lévai Cseh család 1543-ban kihalván, 1560-ban a Dobó család lépett örökébe; majd az utolsó Dobó leány férje, Kolonics Szigfridé lett, a ki azonban a birtokát elpredálta és így 1625-ben Bát ismét gazdát cserélt. A kamarától akkor Csáky László szerezte meg. A Kolonics-örökösök soká pörösködtek az új birtokossal, de hiába támogatta őket az 1655. évi országgyűlés, az uradalom mégis a Csáky Lászlóé maradt. A későbbi Csákyak azonban szintén adósságokba merültek és annyi kölcsönt vettek fel herczeg Esterházy Pál nádortól és másoktól, hogy a nádor, 1675-ben, szükségesnek látta beavatkozni a tékozlásba és a honti alispán előtt tiltakozott az ellen, hogy a Csákyak a lévai uradalmat több adóssággal terheljék s bárki újabb kölcsönt adjon arra. A Rákóczy-féle fölkelés idején herczeg Esterházy Pál, a 17.000 forintnyi nádori járandósága fejében, magának adatta a báti birtokot. Így jutott Bát az Esterházy-hitbizomány kötelékébe, melyben a mult századig meg is maradt, mígnem az Esterházyak költekezése a hitbizomány nagyobb részét idegen kezekbe juttatta. A báti birtokot a Schoeller lovagok szereztek meg, a kiknek jelenleg is nagyobb területük van itt. Bát nagyközség régisége mellett tanúskodik temploma, melynek építési idejét a Batthyány-féle vizitáció 1070-re teszi; az ősi templom azonban nagy átalakításon ment át, mert mostani építési modora XV. századbeli. Ennek a templomnak sok viszontagságban volt része, mind a vallási harczok idején, mind pedig a török hódoltság korában. I. Rákóczy György, 1645. évi hadjárata alkalmával Báton is megfordult és elfoglalta a templomot; két évvel később azonban, III. Ferdinánd király visszaadatta azt a régi híveknek. 1663-ban azonban a török hadak, melyek Bátot is megszállták, a templomot is földúlták. A Thököly-féle fölkelés idején az evangélikusok foglalták el és maga Thököly hozott ide Egyházmarótról evangélikus papot; de 1683. végén a katolikus hívek, német katonák segítségével, visszavették ősi templomukat. A kurucz háborúk alatt a lutheránusok újra hatalmukba kerítették és a szécsényi konvent, 1705-ben oda is ítélte a lutheránusoknak a vitás templomot, a mely 1781-ig maradt birtokukban, mígnem II. József türelmi rendeletére a katolikusok visszanyerték. A lutheránusok akkor külön templomot építettek maguknak, ez azonban a mult század második felében hasznavehetetlenné vált és így 1873-ban új templomot kellett emelniök, mely díszére válik az egyháznak. 1598-, 1609-, 1610-, 1621- és 1714-ben itt tartotta a vármegye közgyűléseit.

Bátorfalu. *Bátorfalú*, magyar kisközség, 52 házzal és 348 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Lukanénye; körjegyzőség helyben. A község középkori szerepéről nincs hiteles adatunk. A XVIII. században a *Kubinyi*, gróf *Koháry* és a *Balogh* családoknak volt itt birtokuk. A mult század elején a *Tihanyi*, *Blaskovics* és *Egry* családok voltak a földesúrai. Négy régi és két új úrilak van a faluban; a régieket a Tihanyi, Buócz és Blaskovics, az újabbakat a *Nándory* és *Tornyos* családok építették.

Bél. *Bél*, magyar kisközség az Ipoly mentén, 73 házzal és 549 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti megálló helyben; táviróállomása és postája Ipolypásztó. Okleveles említését 1290-ben találjuk, a mikor *Possessio Beel* néven szerepel. 1696-ban *Rudnay* Judité volt. A XVIII. században a *Lipthay*, *Dvonokovits* és a *Madocsányi* családoknak volt birtoka. A mult század hatvanas évéig *Szentivány* Péter, 1871-ig *Majthényi* Ágost, 1889-ig *Rakovszky* Aladár volt a községben birtokos; újabban *Bossányi* Péter, *Ocker* Ferencz, *Tergina* Béla, *Simonyi* Ilona, *Rakovszky* Béla és *Szabadhegyi* Géza a birtokosok. Csinos kastély is van a faluban, a melyet a Bossányi család építtetett. A község két temploma közül a róm. kath. 1714-ben épült *Rudnay* Zsófia adományából; az ev. ref. templomot Lipót császár idejében építették. 1821-ben az egész község leégett.

Béld, azelőtt *Beluja*, tót kisközség a Szitnya hegy alatt, száz házzal és 581 ág. Béld.
 ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Németi, postája Berencsfalu. Első uraiként a *Hunt* nemzetséget ismerjük, melynek leszenyei ágából származó tagja, *Lampert*, kapta 1290-ben e birtokot osztályrészül. 1338-ban a *Kacsics* nemzetségbeli *Széchenyi* Tamás országbíró szerezte meg. A későbbi századok során a *Koháry*kat uralta a falu, ezidőszert pedig a herceg *Coburg* család birtoka. II. Rákóczi Ferencz rendeletére a község nevét *Belény* alakban írták. Az ág. h. ev. templom 1785-ben épült, ennél régibb a róm. kath. templom, a melyet 1705-ben emeltek; a templom harangja 1678-ból való. Béld községhez tartozik *Chizsistye puszt*a és *Sirokjeluka puszt*a.

Bereklak, azelőtt *Priklek*, tót kisközség, 21 házzal és 108 ág. h. ev. lakossal; Bereklak.
 vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. A XVIII. században a *Ráday* családot uralta a falu. A múlt században a *Tihanyi* család volt a földesura; jelenleg Tihanyi Borbála, férjezett *Laszkáry* Gyulánénak van itt nagyobb birtoka. Bereklak községhez tartozik *Skravnik puszt*a.

Berencsfalu, azelőtt *Prencsfalu*, vagy *Prinzdorf*, tót kisközség a Szitnya tövé- Berencsfalu.
 ben, 149 házzal és 822 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása Németi, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Okleveles említését már 1245-ben találjuk, a midőn IV. Béla király *Prinz* comesnek, Rajnáld fiának, hadi vitézsége elismeréséül egy pusztán maradt földet adományozott, melyet a comes benépesített, megvetvén alapját a mai községnek. Utóbb a birtok a szitnyai uradalomba olvadt és a falu népe sokat szenvedett, báró *Koháry* István földesurasága idejében, a vallási harcoktól. A linzi békekötés után az evangélikusoknak adott kilenczven templom között találjuk a prinzfalusit is, ámde, 1674-ben, a többi protestánsokkal együtt az itteni evangélikus pap is a pozsonyi véisztörvényszék elé állíttatván, a templomot *Koháry* Ferencz lefoglalta és katolikus papot adott a népnek. A régi pörös templom összedőlésével, *Koháry* István újat építtetett. A birtok jelenleg a herceg *Coburg-Koháry* család tulajdona. Berencsfalu közelében terült el *Derfel* elpusztult község, melyet 1342-ben említ egy oklevél, ma azonban nyoma sincsen a falunak.

Bernece, magyar kisközség, 250 házzal és 1130 róm. kath. lakossal; vasúti Bernece.
 állomása és távirója Ipolyság, postája Kemencze. A község okleveles említését már 1285-ben találjuk, a mikor a *Hunt* nemzetségbeli Demeter drégelyi várának tartozéka volt. 1295-ben egy birtokháborítási perben, a melyet Ladomér érsek indított a *Hunt* nembeli Kázmér fiai: István, László és Lambert ellen, akadunk újra a község nevére. *Berneche* község szerepel a pápai tizedszedők 1332—1337. évi lajstromában is. 1413-ban bizonyos Thomas de *Berneche*, királyi ember tisztét viselte egy hontvármegyei beiktatásnál; 1446-ban pedig Petrus de *Berneche* nyert királyi kiküldetést a sághi prépostság kárainak megvizsgálása ügyében. A későbbi századokban az esztergomi érsekséget látjuk a község földesuraként és ma is a hercegprimásnak van itt nagyobb birtoka. A község templomának építési ideje ismeretlen. *Szokoly* Alajosnak csinos úrilaka van a faluban. *Bernece* községhez tartozik *Csitári puszt*a. A község határában avar sáncz látható.

Bori, azelőtt *Boór*, magyar kisközség a Búr patak mentén, 73 házzal és Bori.
 383 ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Léva, postája Szántó. Egykor kuriális nemes helység, honnan a *Bory* család más vármegyékbe is elszármazott. Hajdan három falu része volt, úgymint *Árnyék*-, *Mogyorós*- és *Beke-Bori*. Első okleveles említését 1263-ban találjuk; érdekesebb följegyzésre azonban 1275-ben akadunk, a midőn IV. László király az Ottokár cseh király ellen vívott csatákban tanúsított vitézségért *Márton* fiának, Miklósnak, az elpusztult *Burrry* (Buri) földjét adományozta. Ebben az adománylevélben a következő határok szabják meg a birtok területét: Borfői Mikus föld, Golvágtó, Monorosvég és Monoros-patak. 1330-ban újabb okleveles nyomára akadunk a községnek, a mikor a sághi konvent előtt Bory Noyssa fiai és Bory Pető egyezsége lépnek egymással. A XVI. században a *Libárdy* családnak volt itt birtoka, mely családból volt Szondy drégelyi két apródjának egyike. 1629-ben része volt itt a *Pomoti* családnak is. Az ősi Bory családot még a múlt század elején is uralta a falu, mígnem a század dereka táján a nemes község váltotta magához a birtokot. Jelenleg *Dalotti* Aladárnak van itt nagyobb birtoka. A falu határában meleg forrás van, melyet a nép *bori buzgónak* nevezett el. Bori községhez tartozik a *Ráró-major*.

Bozók. *Bozók*, tót kisközség, a hasonneví patak mellett, 82 házzal és 511 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és postája helyben van, távírója Korponán. Körjegyzőségi székhely. A vármegye egyik legrégibb és jelentős szerepű helysége, melynek okleveles nyomára már 1135-ben találunk, a mikor II. Béla király megerősíti a *Hunt* nemzetségbeli Lambert comes és neje Zsófia, valamint Miklós fiuk alapítványát, melylyel a prémontrei rend számára kolostort emeltek e birtokukon és több majorságot adományoztak a szerzetnek. A prémontreieket e birtokban 1262-ben IV. Béla király is megerősítette. A bozói prépostság ettől fogva századokon át fontos helyet foglalt el a vármegye történetében, de talán legemlékezetesebb az a pöre, a melyet, olykor véres viszályokkal, Korpona város ellen folytatott némely birtokrészekért; 1351-ben ily viszálykodás alkalmával ölte meg Róbert apátot Dobrakuttyai Leökös. Csak a következő században, 1431-ben, békéltek meg az ellenfelek, de Bozókra mégsem virradtak békés napok, mert 1433-ben a husziták pusztításai dúlták fel a községet. Az Albert király halálátkövető zavarokból szintén kivette a részét, a mint ezt Pál prépost panaszából látjuk, a ki Palásti Bertók és László korponai várnagyokat bevádolta, hogy a prépostságot 1444-ben kirabolták és épületeit feldúlták; 1446-ban ugyanezért emelt vádat Gyulafi György korponai kapitány ellen is. A mohácsi vész után következett viszályok idején, 1530-ban, *Balassa* Zsigmond a hajdúval elfoglalta a bozói kolostort, a szerzetesek egy részét leölette, a többieket futásra kényszerítette; maga ülven pedig ekként a birtokba, a rendházat erőddé alakíttatta át és abban hajdúkat helyezett el védelmül. Az elűzött prémontreiek, levéltárukkal együtt, a garamszentbenedeki benczésekhez menekültek. Balassa Zsigmondot a birtokból, 1547-ben, öcsse, a János-párti Balassa Menyhért, kiűzte ugyan, de csak rövid időre, mert I. Ferdinánd király visszahódította azt híve, Zsigmond számára. Bozók várát és az ahhoz tartozó földeket Balassa Zsigmond a nejére, *Fánchy* Borbálára, és ez viszont 1562-ben rokonára, Dennai *Fánchy* Györgyre hagyta, azzal a kikötéssel azonban, hogy, ha a király a jószágot visszavenni óhajtaná, tartozzék a várfalak építésére fordított összeget, hétezer forintot, visszatéríteni. Az 1567. évi XX XI. törv.-cz., egyéb elfoglalt egyházi javak között, a prémontreieket is visszahelyezte a régi birtokukba; de a törvény, a zavaros időkben, csak írott malaszt maradt és a prémontreiek sohasem költözhettek többé ősi fészükbe. Bozók új ura, *Fánchy* György, a maga zászlóaljával részt vett abban a szerencsétlen ütközetben, melyet Balassa János 1562-ben Szécsény alatt a török ellen vezetett; maga *Fánchy* is csak futással menthette meg életét. A *Fánchy*ak közel egy évszázadon át maradtak Bozók birtokában és előkelő szerepet vittek Hont vármegye közéletében, nagyban emelve Bozók jelentőségét is. 1649 előtt több ízben itt tartották a vármegye közgyűléseit. 1650-ben *Fánchy* Pált és Jánost találjuk a birtokban; az ő nevükhöz fűződik az a hosszú harc, melyet az egyház Bozók birhatásáért megindított. *Fánchy* Pál ugyanis az unokahugát, Balassa Szidónia Máriát, vevén feleségül, a katolikus papság ebből zavart támasztott, hogy azután a birtokot az egyház részére visszaszerezze. A nagyszombati papiszék *Fánchy* Pált és nejét, noha mindketten az ágostai hitvallást követték, vérfertőző házasság vádja alapján a királyi fiskussal megidézttette, majd pedig élet- és vagyonvesztésre íteltette őket. A rendek kérelmére a király megszüntette ugyan az ítéletet, de *Fánchy* Pál birtokrésze hosszú időre vitássá vált annak az örökvallásnak a révén, melyet *Szelepcsényi* György, az akkori sági és bozói prépostságok címviselője, utóbb esztergomi érsek, nyert *Fánchy* Páltól az élete megmentéséért, a mit állítólag neki köszönhetett. Ez örökvallás szerint *Fánchy* Pál arra kötelezte magát, hogy a birtokrészeinek jövedelméből a jezsuiták számára kollégiumot, vagy a szerzetnek esetleges eltörlése esetén, papnevelő-intézetet alapít. De *Fánchy* Pál, az örökvallás ellenére, a birtokot a nejére hagyta 1658-ban. Az ebből támadt pör a nagyszombati papnevelő és a jezsuiták között két évszázadon át húzódott és csak 1864-ben nyert befejezést. A *Fánchy*ak után, zálog révén, részök volt a bozói birtokban még a *Szelényi*, *Bori* és *Balog* családoknak is. 1678-ban *Thököly* Imre egyik tábornoka, gróf Balassa Imre, bevette Bozók várát, lefejeztette az udvarbíró és Móra István várnagyot, végül pedig felgyújtatta a várkastélyt. *Thököly* azonban nem maradt soká a birtokban, mert leveretése után Bozók vára ismét *Szelepcsényi* érsek birtokába jutott, a ki azután pörrel és zálogváltással az egész bozói uralmat az egyház számára szerezte meg. A jezsuiták azonban, pártfogójuk Kolo-

Alsózseber. — Az ősi Zsembery-kastély. (Most Rudnay Béláé.)

Bernecze. — Szokoly Alajos urilaka.

A börzsönyi templom.

nics érsek segítségével, 1693-ban kieszközölték, hogy az uradalom fele őket illesse meg és a jövedelem a legújabb korig csakugyan a nagyszombati papnevelő és a budai egyetemi könyvnyomda, mint a jezsuiták örököse, között oszlott meg, mígnem Scitovszky primás az utóbbi részt megvásárolta az esztergomi papnevelő számára. A hajdani várkastély jelenleg is áll és uradalmi cselédlakásul használják. A várkápolna régi díszítményeinek azonban nyoma sem maradt meg, minthogy bensejét a Fánchyak korában az ágostai szertartású istentisztelet számára átalakították. A XVII. század második felében a törökök adót szedtek itt azoktól a vidékiektől, a kik ebbe a templomba jártak. 1599-től 1646-ig számos alkalommal itt tartotta közgyűléseit a vármegye. Bozók község, mely a múlt század elején még mezőváros és járási székhely volt, ma kisebb arányokban békés életet él. Jelenleg az esztergomi papnevelőnek van itt nagyobb birtoka. A község határához tartoznak *Kiszel, Kucsera, Lalik, Ocsenás tanyák* és *Újmajor-pusztá*.

Bozókalsók, azelőtt *Alsó-Felsőalsók*, tót kisközség, az Alsók patak mellett, Bozókalsók. 29 házzal és 152 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Bozók. A község története megegyezik Bozók község multjával, mert a mult században is még annak tartozéka volt. Okleveles említésére már 1288-ban bukkanunk. Földesurai a mohácsi vészig szintén a prémontrei szerzetesek voltak, a kiktől *Balassa Zsigmond* hódította el a falut és tőle a *Fánchyaknak* jutott örökrészül. A XVII. század derekától Alsók is, miként Bozók, vita tárgya lett a jezsuiták és a nagyszombati papnevelő között, mígnem az esztergomi érsekség ezt a birtokrészt magához váltotta. A XVII. században földesurai voltak még a községnek a *Szelényi*, *Bori* és *Balog* családok is. Jelenleg az esztergomi papnevelő uradalmához tartozik. Bozókalsók községhez tartozik a *Kohn-major* és a *Sirocsina-major*.

Börzsöny, német-magyar kisközség, 378 házzal és 1762 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolypásztón, távirója Vámosmikolán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A község neve *Bersen* és *Werssen* alakban már 1270-ben szerepel, a mikor az esztergomi érsekség birtoka volt és valószínűleg egyike azoknak a hontvármegyei községeknek, a melyeket Szent István ajándékozott az egyháznak. A pápai tizedszedők lajstromában, az 1332—1337. években, szintén említve találjuk. A község szász lakosait Zsigmond király 1416-ban, majd Albert 1438-ban telepítette ide az itteni bányák művelésére; ezt megerősíti az 1439-ben kelt oklevél, mely Börzsönyt a bányavárosok közé sorozza és határát az esztergomi érsekség birtokának mondja. Bányája a mult század elején kiapadt és akkor be is szüntették az üzemét; hajdan aranyat, rezet és ként bányásztak itt, de csak kisebb mennyiségben. A mult század elején Börzsöny még mezőváros volt és akkor *Leich-Pilsen* volt a neve. A községben van egy állítólag Szent István-korabeli kápolna, ma már rombaomlott körfalazattal, melyen ez a felírás látható: *Anno 1632. Zachariás Pop fieri fecit*. A műemlékek országos bizottsága ezt a kápolnát a történelmi becsű műemlékek közé sorozta. A község másik temploma, a melyet rendesen használnak, újabbkori építmény, csak a szentélye XV. századbeli; ennek a templomnak az ajtaja fölött a bányászok jelvénye, a kettős kalapács látható, abból az időből, a midőn Zsigmond király, 1417-ben, az esztergomi érseknek itt bányajogot engedélyezett. Harmadik temploma is van a községnek, melyben az ünnep- és vasárnapi miséket tartják, ezt a templomot 1784-ben Batthyányi bibornok-érsek építtette. Az 1674. évi vallásüldözések idején a nagyobb számban levő evangélikusok elvették a katolikus hívektől a régi parochiális templomot, de csak néhány évtizeden át használták, mert a Rákóczi-féle felkelés után a katolikusok ismét visszaszerezték. Az ág. ev. hívek temploma 1853-ból való. 1724-ben a vármegye itt tartotta közgyűléseit. Börzsöny községhez tartozik *Ganád-pusztá*, hajdan község, melyről már 1349-ben oklevél emlékezik meg; továbbá a község határában van *Irtás tanya* is.

Csáb, magyar kisközség, 130 házzal és 174 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmaton, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Csáb község ősidők óta települt hely, a mit a határában talált bronzkori leletek bizonyítanak; ilyen bronztárgyakat találtak az úgynevezett György Márton partalja dombon, a hol a község egykor feküdt és a honnan mai helyére költözött át; ugyanott földalatti pinczeüregek láthatók. A község okleveles említésével, *Possessio Chab* névvel, már 1330-ban találkozunk. Legrégibb földesurairól és bir-

Csábrág-
varbók.

tokviszonyairól kevés a hiteles adat. A mult század elején a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családok voltak a földesurai. Jelenleg a gróf *Zichy*-féle szeniorátusnak és *Somogyi* Albertnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma 1800-ban épült.

Csábrágvarbók, tót kisközség, 63 házzal és 373 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Korponán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Csábrágvarbók a vármegye legrégibb községei közé tartozik; már a magyarok beköltözése előtt lakott hely volt. Történelmi jelentőségéről számos adat beszél; hajdan erős vára, melynek keletkezését a XIII. században kell keresnünk, fontos szerepet vitt és számtalan ütközetnek volt a színhelye. Csábrág neve, *Zabron*d alakban, először 1256-ban szerepel, mikor IV. Béla király a csábrági szász vendégeknek Németi földjét adta a jószágukért cserébe. Ezután a *Hunt-Pázmán* nemzetsége kapta a birtokot, mely nemzetség itt várat épített. Más följegyzés szerint a Huntokat már a XII. században uralta Csábrág; itt lakott állítólag az a *Lampert comes*, László király hugának, Zsófiának, férje, a kit az aradi véres országgyűlésen Borics párthiveként felkoncizoltak. A következő században, 1276-ban, a Hunt nemzetségbeli *Ders* comest találjuk a birtokban, a kit tulajdon testvérei, az ifjabb *Ders* és *Demeter*, megtámadtak a várában (*Hradnok* és *Lytva* elnevezéssel) és azt elfoglalván, a vár urát, gyermekeivel és háznépével együtt, fogóságba hurczolták és prédaként magukkal vitték a várban fölhalmozott, mintegy háromezer márka értékű kincset. László király ugyanez évben személyesen jelent meg a vár alatt, de a Huntok elleneszegültek, a miért azután a király, hűtlenség bűnében elmarasztalván őket, birtokaik elkobzását rendelte el. Ezt az ítéletet azonban nem hajtották végre, mert a király *Derset* és *Demetert* ismét a kegyeibe fogadta, sőt *Demeternek*, 1284-ben, Hont földjét is adományozta. A nemzetség jószágosztzkodása alkalmával, 1285-ben, Csábrág a *Ders* birtokába jutott. Akkor a vár tartozékai a következő helységek voltak: a két Csábrág, Váralja, Cseri, Varbók, Domanik, Ledény, Kissalló, Alsó-Pomath aliter Bekestelke, Bagonya, Badin, Klaszita, Berencsfalu, Teplicska, Marót, Berneze és más Kis-Hontban elterülő birtokok. László királynak 1276-ban hozott ítéletét a következő század végén *Zsigmond* király érvényesítette és 1389-ben Budán kelt levelével, a száz évvel előbb hűtlenségbe esett Huntfiak bűne miatt, azok utódait fosztotta meg az összes javaiktól, hogy *Vajdai* *Demeter* veszprémi püspököt és az annak testvéreitől származott fiakat helyezze a birtokba. Így jutott Csábrág, összes tartozékaival együtt, a Hunt nembeli *Vajdaiak* birtokába. 1479-ben *Palásthi Tamás* volt a várnagy. A Hunt *Pázmány* nemzetség a XV. századig volt ura e jószágnak, akkor azonban véres testvérharcz támadt Csábrág ura és a drégelyi várúr között, mígnem ez utóbbi, Csábrág várát megrohanván, annak urát és háznépét Drégelyre hurczolta és ott megölette. A drégelyi Hunt azonban nem maradhatott meg az ekként elhódított csábrági várban, mert nádori ítélet jószágvesztéssel sujtotta. Az uratlanná vált Csábrág ekkor a koronára szállott. A XV. században az esztergoimi káptalan többbizben kérte el a birtokot a királytól, de eredménytelenül. Csak a XVI. század elején, 1511-ben, sikerült *Bakócz* Tamásnak megszereznie azt. *Bakócz* a Huntok régi várát teljesen átalakította és nagyuri igényeihez képest kibővítette. A biboros halála után az *Erdődyekre* maradt a várbirtok, melyet *Erdődy Klárával* hozományul *Pálffy Péter* nyert, a ki a Csábrági előnevet is fölvette. Itt született világhírű fia, a törökverő *Pálffy Miklós*, Győr hőse. Az ellenkirályok alatt Csábrág vára és népe sok zaklatást szenvedett; 1547-ben *Balassa* Menyhért a Ferdinándhoz hű *Pálffy Pétertől* elvívta, de gróf *Salm* királyi vezér 1549-ben visszaszerezte azt *Pálffy Péter* számára és királyi őrséget helyezett a várba.

Pálffy leányával, *Katalinnal*, *Krusich János*, dalmát eredetű vitéz és csábrági kapitány kapta, erősítette és védte a várat a törökök ellen, kik Nógrád, Drégely, Szécsény és más közeli várak elfoglalása után gyakran portyáztak Csábrág felé. *Krusich* halála után, 1582-ben, özvegye kezével *Illésházy István*, a későbbi nádor, birtokába jutott a vár és özvegy *Illésházy*né elhalálózásával, 1622-ben, II. Ferdinánd király báró *Koháry* Péter érsekújvári viczegenerálisnak és utódainak adományozta. Azóta a *Koháryak*, illetve azok fiágának kihalásával, 1817. óta, leányági utódai, a herczeg *Coburg-Koháryaké*. A vár jelentékenyebb hadi szerepet a török-magyar harcok — s kivált 1550-től 1600-ig — és a nemzeti felkelések idején játszott. Kapitányai: *Lepoglavai* *Krusich János*, *Tarjáni Nagy Fábian*, Csábrági *Pálffy Tamás*, *Tarjáni Nagy Ferencz*, *Kovács Bálint*, *Berky Boldizsár*, *Bajcsy János* és *Révay Márton*, különösen a hírszolgalat dolgában tettek megbecsülhe-

tetlen szolgálatokat a bányavidéknek. E czélból, 1560. körül a Drieno hegyen őrtornyot építettek, a honnan ágyúlövessel és tűzzel jelt adtak Bozókra, Korponára, Szitnyára az ellenség váratlan és hirtelen közeledéséről Nógrád és Drégely felől. Csábrág helyőrsége mindig derekasan viselte magát és bármennyire is áhított reá a török, a vár erőssége és védőinek ébersége mindig megghiúsította a támadások sikerét. 1565-ben helyőrsége a török Szécsénynél portyázott, de a törökök megkergették s belőle néhányat levágtak és elfogtak. 1566-ban a törökök kopját akartak törni a csábrágiakkal, de ezek nem ültek fel hamisságuknak és Krusich korponai főkapitány segítségével elűzték őket. 1573-ban a nógrádi és drégelyi törökök nagyon lesték a várat, de őrsége megghiúsította a tervüket. 1574-ben Krusich néhány lovas katonája török kézbe esett és a főkapitány is csak ügygyelbajjal menekülhetett el Bozókra. Ugyanez évben elfogták Bosnyák Ambrus szentantali kapitányt tizenhárom hajdújával, a kik közül hármat levágtak. A kapitányt Nógrádon iszonyú kínzások között vallatták; ott is halt meg a fogságában. A mikor 1575-ben Kékkő, Divény és Somoskő elesett, még közelebbi veszély fenyegette Csábrágot a török részről s Krusich rendelkezésére ötszáznál több főnyi katonaságot bocsátottak Csábrág és Korpona védelmére. 1578. tavaszán Palojtay Lőrincz, volt török pribék jött vissza Csábrágra egy török fővel, hogy fogadják vissza; ez nagy rémületet keltett az egész környéken, mert attól tartottak, hogy mindent kikémlélvén, ismét a törökök közé megy és azok vezetője lesz. 1584-ben a bécsi hadi körök Csábrág lerombolásának tervével foglalkoztak, azért, hogy helyőrségét a bányavárosokhoz közelebb helyezték. De a tervvel csakhamar felhagytak, sőt a következő évben Giulio Ferrari olasz építész, Korpona és Bakabánya erődítője még jobban megerősítette a várat, melyet nagyobb mennyiségű lövészzerrel is elláttak. A csábrági katonaság már ez évben megmutatta, hogy szükség van e vidéken Csábrág várára, mert egy arra portyázó martalóczesapatot elűzött és belőle ötöt elfogott. A hont-nógrádi várak 1593-ban visszafoglaltatván a törököktől, többé nem fenyegette veszély a várat. A Bocskay-felkelés alatt 1604. december 28-án, a fejedelem hajdúi kézrekerítvén Drégely-Palánkot, utána Csábrágot is elfoglalták. 1605. január 2-án már Bozókról szólították fel meghódításra Korpona városát. Az ezután következő fölkelések idején Bethlen, I. Rákóczy György, Thököly és II. Rákóczi Ferencz csapatai foglalják el a királyhoz mindig hű Koháryak nagy ellenállása után a csábrági várat. Az utolsó felkelés leverése után Csábrág katonai szerepe megszűnik és csak regényes fekvésű és egészséges vidékű kastélyként szolgál a Koháryak nyári lakóhelyéül, míg végre a XIX. század elején az utolsó Koháry pusztulásnak engedvén át a hatodfélszáz éves sziklavárat, a forgalomhoz közelebb fekvő és könnyebben megközelíthető Szentantálba teszi át honti uradalma székhelyét s azt választja állandó nyaralójául. Csábrág várát 1812-ben Koháry Ferencz felgyújtatta és azóta a hajdan híres vár lakatlan rom. A csábrági templom oltárképe mellé az utolsó Koháry ezt a feliratot vésette: Quae prius in alta multos habitavi per annos — Arce Csabragh humilis me capit iste locus.

A község ág. h. ev. temploma 1773-ban épült. Csábrágvarbókhoz tartozik *Csábrágváralja puszta* r. kath. plébániával és templommal, melyen ez a chronosticon olvasható: Comes Franciscus Koháry posuit Dei honori — valamint üveggyár romjaival és a Coburg hercegi erdőgondnokság székhelyével; továbbá *Belle és Konszka puszta*, mely hajdan falu volt; *Konszka* nevével IV. Béla királynak a bozói prépostság részére 1262-ben kiadott oklevelében találkozunk, továbbá 1342-ben is.

Csákócz, azelőtt *Czekócz*, tót kisközség, a Bozók patak mellett, 74 házzal és 441 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Bozók. A község a bozói vár tartozéka volt; a mohácsi vész előtt a prémontrei szerzetesek voltak az urai, a kiktől *Balassa* Zsigmond hódította el a birtokot, mely később a *Fánchiaknak* jutott örökrészül. A XVII. század derekától Csapó község is belekerült abba a két századon át húzódott pörbe, melyet a jezsuiták és az esztergomi papnevelő folytattak egymás ellen, mígnem az esztergomi érsek az egész birtokot a papnevelő számára megváltotta. Jelenleg az esztergomi papnevelőnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma 1867-ben épült. Csapóhoz tartozik *Gerlach puszta*, *Kucsalah puszta* és *Sipkovecz*.

Csall, tót kisközség, 166 házzal és 716 ág. ev. vallású lakossal; postája helyben, vasúti és táviró állomása Drégelypalánkon van. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka

volt ; a csábrági vár tartozékaként, annak sorsában osztozott. Okleveles említésével Kelenye község 1260. évi határjárásában akadunk először, a hol *Chol* alakban szerepel a neve. 1269-ben a Hunt nemzetségbeli *Leszenyei* István és *Nyéki* Mihály határdombokkal látták el. Oklevél emlékezik meg a faluról 1342-ben is, a mikor *Chal* alakban írták a nevét. 1511-ben *Szobi* Mihályt találjuk birtokában. A további századok során a *Balassa* család, majd később, házasság révén, a *Koháryak* szereztek meg, kiktől a herczeg *Koháry-Coburgok* örökölték és mindvégig megtartották a birtokot. A község két temploma közül a róm. kath. sok vihart élt át a reformáció zavaaraiban ; ezt a templomot még a Hunt nemzetség építhette a XIV. század elején. Csall község híres a gyümölcseről, különösen pompás cseresznyéjéről, melyet messze vidékekre szállítanak. 1630-ban itt tartotta közgyűléseit a vármegye. A faluhoz tartozik a *Belej puszta* és több *tanya*. Csall közelében terült el a *Jablanth* nevű egykori falu, mely a lithvai vár tartozékaként szerepel az oklevelekben, ma azonban nyoma sincsen.

Csank. *Csank*, tót-magyar kisközség, 109 házzal és 498 túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal ; postája helyben van, vasúti és táviróállomása Léván. Nevét *Chenk* alakban már 1275-ben említi oklevél, a mikor a *Simonyi* család őseit uralta. A XIV. századbeli oklevelekben *Chanck*, *Chonck*, majd *Csank* alakban akadunk a nevére. 1392-ben *Leőkös* fiát, István mestert iktatták a birtokba, de 1428-ban már *Lévai Cseh* Péter kapott rá adományt és a lévai vár birtokai közé osztotta be. Az újabb századokban a herczeg *Esterházy* család szerezte meg, melytől *Schoeller* lovag vásárolta meg. A falubeli evangélikus templom építési ideje ismeretlen.

Cseri. *Cseri*, tót kisközség, a Litva folyó mellett, 200 házzal és 755 túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Litván van. Legrégibb adat e községről 1280-ból való, mikor a *Hunt* nembeli Demeter nyerte adományul ; okleveles említést 1369-ben is találunk a községről, a mikor az innen származó *Cseri* család őst, Miklóst, iktatták birtokba. A XIX. század első felében herczeg *Coburg* volt a község földesura, később a *Pongrácz*, *Paczolay*, *Kcsmery*, *Blaskovics* és *Hurtay* családoknak volt itt birtokuk, jelenleg pedig *Hurtay* Károlynénak és *Kondor* Emilnek van nagyobb birtoka. A község régi temploma még 1559-ben épült, ennek helyén emelték 1859-ben a ma álló, szép templomot. Cserihez tartozik *Drénóhegy-puszta*, *Litvai határ*, *Malmok* és *Irtványok*. Drénóhegy hajdan falu volt, miről 1291-ben tanúskodik oklevél.

Dacsókeszi. *Dacsókeszi*, azelőtt *Keszihócz*, magyar kisközség, 146 házzal és 147 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Csáb. A *Dacsó* család ősi birtoka. A mult század elején a Dacsó családon kívül, a *Beniczkyek* és a *Palásthyak* is földesurai voltak ; jelenleg a fiágban kihalt Dacsó Pál örökösének és *Hell* Sándornak van itt nagyobb birtokuk. Régi kastély is van a faluban, melyet a Dacsó család a mult század elején építtetett. A község róm. kath. temploma igen régi ; kora pontosan meg nem állapítható ; az ág. h. ev. templom 1874-ben épült. Dacsókeszi községhez tartoznak a *Bikk-* és *Nagyszögi-puszták*.

Dalmad. *Dalmad*, tót-magyar kisközség, 80 házzal és 526 róm. kath. vallású lakossal ; saját postája van, vasúti állomása Ipolyszakálloson, távirója Báton van. Körjegyzőségi székhely. A faluneve már 1138-ban *Dalmady* alakban. 1625-ben pedig *Dolmod* alakban szerepel, a mikor a sági konvent birtoka volt ; ugyanígy emlékezik meg a helységről egy másik oklevél, 1342-ben. Innen vette nevét a *Dalmadi* család, mely a XIV. században bukkan fel. 1405-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse, kapott itt birtokot, melyben Mátyás király 1475-ben megerősítette. A XVIII. században a *Sembery* és a *Balassa* családok bírták. A mult században a *Halácsy*, *Zsarnóczay*, *Szapáry* és *Held* családokat uralta ; jelenleg báró *Billot* Eudox özvegyének van itt jószágja és ő lakja a régi Halácsy-féle kastélyt. A község temploma 1779-ből való. Dalmad határához tartoznak a *Herczeg*-, *Litas*- és *Szeგრéti-majorok*.

Darázsi. *Darázsi*, tót kisközség, 35 házzal és 204 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Hontteszér, postája Ledény. A vármegye legrégebb falvai közé tartozik ; okleveles említésére már 1135-ben akadunk, a mikor *Villa Dras* névvel a bozóki prépostság alapítólevelében szerepel. E községtől vette nevét a *Darázsi* család, mely már a XIII. században birtokos volt itt ; a család egyik őse, *Mikó fia Bach*, Darási névvel szerepel az esztergomi káptalan 1286. évi oklevelében. 1364-ben Péterrel kihalt a Darázi család és birtokát a *Dalmadi* család nyerte adományul. 1386-ban Dalmadi Gergelyt II. Károly király megerősítette a birtokában. A XVIII.

században a *Radvánszky*, *Sembery* és a *Jeszenszky* családokat találjuk itt ; a Radvánszkyak a mult században is megtartották a jószágukat, rajtok kívül ugyanakkor még a *Rakovszky* és a *Somogyi*-családok voltak a falu földesurai. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen. A falu temploma 1840-ben épült. Darázsihoz tartoznak a *Hájik*- és *Harmadikhegy-majorok*.

Deménd, magyar kisközség a Búr-patak mentén, 123 házzal és 743 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Tompa, postája helyben van. Innen vette nevét a már kihalt *Deméndi* család, melynek ősei Olaszországból vándoroltak be hazánkba és Nagy Lajos királytól, hadi érdemek jutalmául, Deménd falut nyerték. 1447-ben a család egyik tagja, Miklós, a vármegye követe, 1471-ben pedig Péter honti alispán volt. Deménd község régiségéről tanúskodik az is, hogy egyháza már 1387-ben fennállott. A falu birtokviszonyairól kevés a hiteles adatunk ; egy időben a herczeg *Grassalkovics* család volt a földesura és az építette fel egyik templomát is. A XVIII. században az *Agáts*-családnak is volt itt birtoka. A mult század első felében a *Simonyi*, *Baross*, *Paczolay*, *Benyovszky* és *Palugyay* családok voltak a földesurai ; jelenleg *Szabadhegyi* Zoltánnénak, *Toldy* Zsigmondnak és *Jancsó* Kálmánnak van itt nagyobb birtokuk. A község határában terültek el a *Gördők* és *Hébecz* nevű falvak, melyek a korábbi századokban kipusztultak. Hébecz helységre több oklevél hivatkozik ; innen vette nevét az a *Hébeczi* család, melynek három tagja egy 1297. évi szerződésben szerepel. Ma Hébecz kegyhely, templommal és remetelakkal. Deménd községhez tartoznak még a *Baross*, *Csárda*, *Kisirtvány*, *Mária*, *Nagyirtvány* és *Raven* puszták, valamint a *Szellővár-major*. Történelmi jelentőségre vallanak a falu dűlőnevei között a *Bujdosó* és *Szulimán* nevek.

Derzsénye, tót kisközség, a barsi határ közelében, 63 házzal és 378 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. A község már a XIII. században *Dyrsina* alakban szerepel ; 1296-ban *Szentvalburgai* Benedek itteni birtokát, a sági konvent tanúsága szerint, három évre zálogba adta *Dyrsinai* Kalmár fiainak ; ezt a zálogot azonban aligha váltották ki, mert a következő században a falu nevét már újabb változatban találjuk, a mint ezt az 1354-ben kelt oklevél feltünteti, mely Lipoldus de *Derseneo* szerepléséről emlékezik meg. A Derzsényei osztályos atyafiak hosszú viszálykodásban éltek egymással, a mint ezt több, XIV. századbeli oklevél bizonyítja ; számos kisebb birtokháborításon kívül, háromízben fölgyújtották és kirabolták a falut, a jobbágyokat pedig leöldösték. A viszálykodás azonban kétségkívül véget ért azzal az 1373. évi kibéküléssel, melyet a szentbenedeki konvent előtt foglaltak írásba, mert a további följegyzésekben nem akadunk ilyen nyomokra. A későbbi századok oklevelei már kevesebb adattal világítják meg a község sorsát. A XVIII. században a *Hódossy* családnak volt itt birtoka. A mult század elején a herczeg *Esterházy* és *Boronkay* családok voltak a földesurai ; jelenleg *Boronkay* Máriának és Ilonának van itt nagyobb birtokuk. A község temploma 1657-ben épült ; ebben a templomban őrzik azt a husziták idejéből való oltárképet, melyet az alsóbakai templomból hoztak ide. A falu Szikenicze nevű dűlőjén hajdan akasztófa állott, a mi az egyik birtokos család pallosjogára enged következtetést. Derzsénye községhez tartoznak a *Mahó* és *Peres* puszták.

Deviese, tót kisközség, 91 házzal és 420 ág. ev. vallású lakossal, vasúti megállója helyben, postája és távirója Németin van. 1256-ban IV. Béla király e községből vendégeket telepített Németibe ; ez oklevélben a falu neve *Dyuche* alakban szerepel. 1483-ban *Paska* Jánost uralta a község, a mely a XVI. században a csábrági vár tartozéka lett. Később *Pálfi* Katát, a csábrági vár urnőjét találjuk a birtokban, a kitől, házasság révén, *Illésházy* István szerezte meg azt. Illésházyról Joó Jánosra és ennek nejeire, *Balassa* Borbálára, majd ez utóbbinak harmadik férjére, *Koháry* Péterre szállott az uradalom és a Koháryakkal a herczeg *Coburg* család birtokába jutott. Jelenleg is herczeg *Koháry-Coburg* Fülöpnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma mintegy száz éves.

Dömeháza, azelőtt *Domanyik*, a Selmecz patak mentén fekvő tót kisközség, 45 házzal és 283 róm. kath. lakossal ; vasúti megállója helyben, postája és távirója Németin van. Ősi települt hely, a mit a határában talált urnaleletek bizonyítanak. A község hajdan Zólyom vármegyéhez tartozott és az 1802. évi országgyűlés csatlotta Hont vármegyéhez. Első okleveles említését 1258-ban, *Domonig* néven találjuk. A következő században, 1342-ben, *Damanyk* névvel, a litvai vár tartozéka-ként szerepel. A *Domanyiki* család ősi fészke és névadó községe volt. A XVIII. században a *Foglár* családnak volt itt birtoka. A mult század első felében *Ke-*

viczky Antal volt a földesura. Jelenleg *Dalotti* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma mintegy háromszáz éves, de építésének ideje pontosan meg nem állapítható. Dömeházához tartozik *Vastagerdő-major*, melyet újabban *Margit-major*-nak neveztek el.

Drégely-
palánk.

Drégelypalánk, magyar kisközség, 305 házzal és 1492, jobbára róm. kath. vallású lakossal. A község vasúti állomás, saját postahivatallal és táviróval; továbbá körjegyzőségi székhely. Drégely és Palánk hajdan két község volt; az előbbi már az Árpádok korában fennállott, míg Paláknak csak századokkal később vetették meg az alapját. Drégely nevét 1274-ben *Dragul*, vagy *Dráguly*, 1438-ban pedig *Dragoly* és *Drágely* alakban említik az oklevelek. A XIII. század második felében Drégely földjét a nógrádmegyei *Kacsics* nemzetségbeli *Szécsényi* Marót, Mátyás fia, birtokolta; a mikor azonban Mátyás a lázongó kúnokhoz csatlakozott, IV. László király e birtokától megfosztotta és azt *Hunt* fiainak, *Ders* és *Demeter* testvéreknek, adta. A XIII. század elején Drégely még csak földként — terra — szerepel, de 1284-ben már falu, melyet a *Dobák* nembeli Dobáknak, a Dacsó és Luka családok őseinek fiai: Demeter és Tiba, valamint ezeknek rokonai, Csapk és testvérei, Elek, Fülöp és Benedek, megvásárolnak. A beiktatás ellen a Kacsics nembeli Mikó fia, Biter, tiltakozott, azt állítván, hogy a falut ő vette meg 25 márkáért; Drégely azonban mégis a Huntfiak kezében maradt, mert 1285-ben Huntfi Demeter birtokában találjuk és ekkor már *vára* is fennállott Hont, Bernece, Vecze, Szalatnya, Teszér, Hruso, Jablonez és Podlusány tartozékokkal. Valószínű, hogy a Hunt nembeli Demeter az ekkor már pusztuló Hont vár helyett 1284—85-ben építtette föl a drégelyi sziklavárat. Az 1311—1321. években *Trencsényi Csák* Máté tartotta elfoglalva, azután királyi birtok gyanánt, az elpusztult Hontvár helyett, a vármegye fővédőhelye lesz és Hont vármegye főispánja és seregének parancsnoka egyúttal Drégely várnagya is. Ilyenképpen szerepel 1342-ben Moronchuk honti főispán. A következő század első negyedében Zsigmond király Drégelyt a *Tary* családnak zálogosítja el. 1423-ban Tary Rupert fia, Lőrincz, Drégely zálogos ura, és Konth Miklós drégelyi várnagy ellen az esztergomi érsek a nádori gyűlésen panaszt emel a jobbágyaitól szedett vám miatt. A drégelyi várnagy azonban tovább is folytatja hatalmaskodásait, mert 1432-ben Garai Miklós nádor is eltiltja, hogy az érsek népétől vámot szedjen. Úgy látszik, hogy a király az érsek szüntelen panaszai következtében váltja ki 1438-ban a zálogot és örök birtokként *Palóczy* György érseknek adományozza azt, Drégely és Hidvég mezővárosokkal és a Sipék helységbeli birtokrészszel együtt. Palóczy utódja, *Széchy* Dénes bíboros, a gyermek László, utóbb V. László király híve, I. Ulászló trónkövetelő pártja ellen még jobban megerősíti a várat, mely a belviszályok lecsendesedése után a főpapnak és nagyúri vendégeinek szórakozási és vadásztanyája lett. A XVI. század elején Martonosi Pesthény Gergelynek, az utóbb Szapolyai János király kitűnő hadvezérének fia, Pesthény András, ki 1522-ben halt meg, volt Drégely várnagya. Ezideig Drégely csak a magyar érsekek nyaraló várkastélyaként szerepel; a vár tulajdonképpeni történelmi jelentősége a török betörések korában kezdődik. Ide menekül a mohácsi vész után Várdai Pál érsek és kezdetben ő, utóbb pedig a király, állandó helyőrséget tartanak itt. 1534-ben, a mint az Várdai érsek panaszából kitűnik, Szapolyai török, rác és magyar katonái Drégely mezővárosát fölégették és a lakosok marháit elhajtották. Esztergom és Nógrád eleste után, Várdai érsek *Szondy* Györgyöt nevezte ki a drégelyi uradalom intézőjévé és a vár parancsnokává, a ki később hősies önfeláldozásával örökre emlékezetessé tette Drégely várát. György barátának, a nagy államférfiúnak, 1551-ben történt meggyilkolása után, a török újra megkezdte hódító hadjáratát és Ali budai pasa, Veszprém bevétele után, a hontvármegyei várak ellen fordul. Drégely vára 1552-ben nagyon gyöngye volt; falait megromgálta az a villámcsapás, a mely 1549-ben fölgyújtotta a puskaaporos raktárt, lőszere pedig kevés volt. Várdai halála után rendetlenül fizették a helyőrséget is, mely mindössze 146 emberből állott; ezek közül 120 embert a király fogadott fel, 26 embert pedig Selmezbánya város küldött Szondy segítségére. Bekefalvy Gergely, a vár alkapitánya, rendezetlen szolgálati viszonya miatt elhagyta a várat, úgy, hogy az egyedül Szondy és maroknyi csapata védelmére volt utalva. Ilyen körülmények között érkezett 1552. július hó 6-ának reggelén Ali 12,000 főnyi hadteste Nógrádon át, a drégelyi vár alatt elterülő és ma is *Töröktábornak* nevezett fensíkra. A sereg két hadosztálya (8000 ember) ott tábort ütött, a harmadik (4000 ember) Ipolyság és Balassagyarmat felől körülzárta a várat. Maga a pasa csak

estére érkezettmeg és nyomban felszólította Szondyt, adja fel a várat. A visszautasító válasza a pasa fölguyjtotta a várat körülvevő fapalánkot, az ú. n. külső várat, és nagyküzelemmel a sziklavárba szorította Szondyt. Július 7-én hajnalban a török sánczot emelt a vár alatt fekvő Várbercen, három mozsárlövegét és hat tarackját fölvonatta, azután lövetni kezdte a vár fővédőművét, a kaputornyot. Az ágyúzás két napon át tartott. Július 9-én a magas kaputorony beomlott és a vár arczéle rommá volt löve. Ekkor Ali pasa elküldte Szondyhoz követségbe Márton nagyoroszi papot, beszélne rá a vár földadására; de Szondy erre is tagadó választ adott és a fegyverszünetet arra használta fel, hogy két hadapródját, a hontmegyei *Libárdyt* és *Sebestyént*, valamint két kiválóbb török foglyot, drága skarlátba öltöztetve, elküldte Alihoz azzal az üzenettel, hogy a várat utolsó leheletéig megvédi és a török vezértől csak azt a kegyet kéri, hogy a két szabadon bocsátott fogoly életéért fogadja cserébe a két apródot és nevelje fel őket vitéz katonákká. A maga személyére pedig azt kérte Alitól, hogy temettesse el tisztességgel. Mialatt Szondy követsége ezt az üzenetet vitte, maga a hős védő minden butorát, ruháját és kincsét a vár piaczan máglyára rakatta, paripáit leszúratta, török foglyait kivégeztette és bajtársait az utolsó rohamra készítette elő. Szondy elutasító válaszára a pasa döntő csapással indult a vár ellen. A védőőrség, Szondyval az élén, a beomlott kapu romjain várta a fölnyomuló, néhány száz főnyi török csapatot. A harc rövid volt. Szondy az első golyót a térdébe kapta, a másik azután kioltotta az életét; a kimerült és legnagyobb részt sebesült magyar őrséget pedig a katonák egy szálíg fölkoncizták. A vár elesett, de Ali pasa hősként ünnepeltette a vár védőjének holttestét; katonái előtt magasztaló beszédet tartott fölötte, díszes sírba helyezte Szondy tetemét és följe kopját tüzött le. Drégely rommá lőtt sziklavárát azonban a hódítók nem használhatták többé és a várat föl sem építették. 1575-ben a nógrád-drégelyi bég, a szécsényi és esztergomi bégek segítségével, Drégely község temploma körül árktot ásván, erős fapalánkot épített oda körülbelül kétezer lovas számára és ezentúl a kezdetben *Új-Drégelynek*, később *Palánknak* nevezett erőd lett a hont-nógrádi törökök hadivállalatának kiindulópontja. Az új török erőd helyőrsége, a nógrádi törökkel együtt, már 1575. július havában megtámadja Korponát, majd Bakabányát és az egész környéket megsarcolja. Csak 1593-ban, december 6-án, sikerült Pálffy érsekújvári generálisnak Majthényi László zólyomi, báró Thanhausen Honorius véghlesi és Pogrányi korponai főkapitányok segítségével, visszaszerezni Drégelyt és Palánkot a töröktől; a vár védelmére azután Nagy Ferencz volt lévai víczegenerális maradt Drégelyen. A török azonban nem soká hagyta háborgatás nélkül Drégelyt; már a következő hónapban, 1595 januárban, négy zászlóalj török katona termett Drégely és Palánk alatt; de a magyar helyőrség elűzte őket. Ettől fogva egyre sürűbben támadott a nógrádi bég Drégely ellen, de minden támadása kudarczsal végződött. Nemsokára azonban a drégelyi és a palánki várak őrsége zsold híján annyira megfogyott, hogy 1595 december havában mindössze csak tíz ember volt ott és a tíz is csak Palánkot védte; így azután az ipolymenti községek rendre meghódoltak a töröknek. Úgy látszik, Drégely nem is kapott többé őrséget, mert ilyértelmű följegyzést nem találunk; később sürgették ugyan a vár kijavítását, de az sem történt meg. Annál jobban megerősítették azonban a 1596. évi mezőkeresztesi vereség után Palánk őrségét, mely a következő évek harezaiban számos alkalommal kiűntette magát. Az 1604. évi XVIII. t.-cz. elrendeli, hogy Drégely és Palánk megerősítésére Hont vármegye közmunkája fordíttassék; ámde Drégelyt nem erősítették meg, sőt 1612 után már a nevével sem foglalkozik a törvényhozás; csak Palánkot állították helyre 1615-ben. Drégelypalánkot 1605. december 23-án *Bocskay* István hadvezére, Rhédey Ferencz, elfoglalta és a bécsi békéig meg is tartotta a fejedelem számára. 1619-ben *Bethlen* Gábor fejedelemnek hódol meg a vár és ekkor néhány békés esztendő következett a község lakosaira. 1630-ban a palánki főkapitányság már oly előkelő állás, hogy akkori főparancsnoka, Bakich Péter, aranyarkantyú vitéz és királyi főpohárnok volt. Az ő idejében, 1632-ben, a törökök újabb támadást intéztek Palánk ellen és helyőrségéből 26 embert levágtak. Ez évben a vármegye kétszáz gyalogost küldött a várba. 1638-ban Pogrányi Ferencz volt a palánki főkapitány. 1649-ben a bányavárosok környékén pusztító törököket visszatértőkben gróf Forgách Ádám újvári generális Palánknál körülfogta és szétverte. Az ez évi 86. t.-cz. Hont vármegye közmunkáját Drégelypalánk

erősítésére rendeli. Az 1655. év III. t.-cz. pedig kétszáz lovas és kétszáz gyalogost rendel ide. 1662-ben, Strozzi alatt, egy század német gyalogság volt itt; de a drégelypalánki várnak ekkor már meg voltak számlálva a napjai. 1663-ban Érsekújvár, Léva elfoglalása után, nagy török had közeledett Drégelypalánk megvételeire; a kis számú magyar és német helyőrség, nem mervén szembeszállani az erős ellenhaddal, a vár ágyúit a határban elásta, magát a várat pedig fölgyújtotta és elhagyta. Ezzel Palánk történelmi szerepe véget ért. A palánki ágyúkat (három ágyút és egy hírlövő mozsarat) 1679-ben, Esterházy nádor parancsára, Koháry István kiásatta és Csábrág várába szállította. A község földesura 1848 előtt az esztergomi érsekség volt és ma is annak van itt a legnagyobb birtoka. A r. kath. templom 1734-ben épült. A községhez tartoznak a *Babát- és Deszkápuszták*, *Öregmajor* és *Szondymajor*.

Egeg, magyar kisközség, 121 házzal és 465 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnyán, postája Gyügyön van. A község körjegyzőségi székhely. Egeg falu okleveles nyomára már a XIII. században akadunk, a mikor a sági konvent birtokaként szerepelt. Az időközi hosszas háborúk a községet népességében és vagyonában annyira megfogyasztották, hogy IV. László király, 1275-ben kelt rendeletével, az adófizetés és katona-beszállásolás terhe alól fölmentette. A községbe ekkortájt új lakosokat is telepítettek, a mit az is bizonyít, hogy 1279-ben a sági konvent és vendégjobbágysai az esztergomi káptalan előtt szerződést kötöttek arra nézve, hogy a polgári ügyeket a lakosok szabadon választott bírása, a villicus, a bűnvádi pereket pedig a sági prépost intézze el. A *forum de Eghuegh* okleveles említését találjuk 1293-ban is. Az új telepítés után a község hamarosan föllendült, úgy, hogy a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékében a falu plébánosa már nagyobb összeggel szerepel. I. Mátyás király 1465-ben vásárszabadalmat adott Egegen a sági prépostnak. A török hódoltság korában Egeg is az ellenség hatalmába került és 1685-ig viselte az idegen jármot. I. Lipót király azután a visszaszerzett birtokot a jezsuitáknak adta, a kiket közel egy évszázadig uralt a falu. 1776-ban Mária Terézia királynő az akkor alapított besztercebányai püspökséget gazdagította e birtokkal, melyet az mindvégig megtartott. A XVIII. században a *Semberyeknek* is volt itt részük. Egeg községhez tartoznak a *Korbász* és *Nagypallag-puszták*.

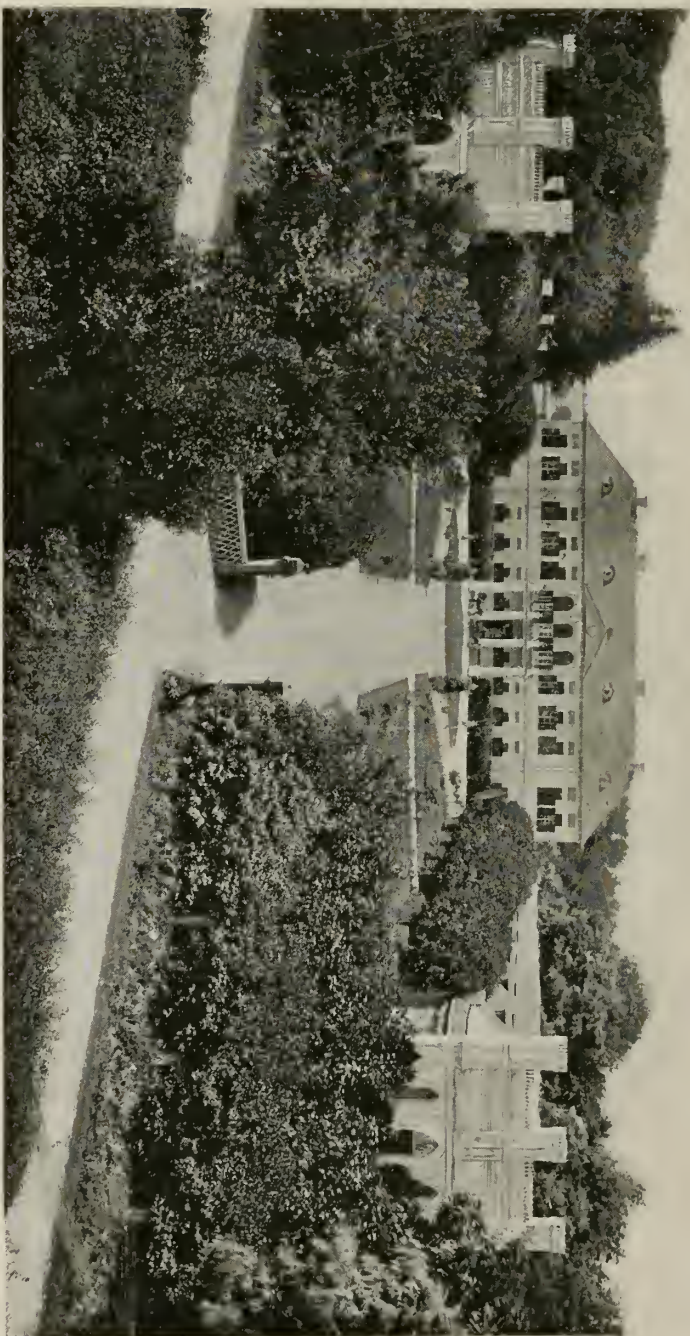
Egyházmarót, azelőtt *Házás-Maróth*, tóttal vegyes magyar kisközség, 63 házzal és 371 ág. ev. vallású lakossal; postája helyben, vasúti és táviró-állomása Egeg-Szalatnyán van. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik; már 1030-ban szerepel, a mikor Szent István király e birtokot a *Hunt* nemzetségbeli *Lampertnek* adományozta, kinek unokája, Lampert comes, a tőle alapított bozóki prépostságnak adta. A prépostság alapító oklevelében, 1135-ben, *Morout* alakban szerepel a neve. A bozóki prémontreiek e birtokáról 1354-ben is találunk okleveles megemlékezést. A falu nevét egyes történészek *Maróti* János macsói bán (1397—1426.) nevével hozzák kapcsolatba, hiteles adatok azonban ezt nem erősítik meg. Az Anjou-királyok alatt a helység mindinkább emelkedett a jelentőségében. I. Károly és I. Lajos szabadalmakat adtak néki, a melyeket Mátyás király alatt is megtartottak. A XVI. század derekán azonban már jobbágyközségként a *Zmeskall* család birtokába jutott, mely családot a XVIII. és a XIX. században is itt találjuk. Jelenleg *Bartakovics* Ágost özvegyének van nagyobb jószágja és ő lakja a Zmeskallók régi kastélyát. A falubeli templomot a husziták idejében építették, de azóta többször átalakították. Egyházmaróthoz tartozik a *Hrabovina-pusztá*.

Élesfalu, tót kisközség, a Szikincze patak mellett, 38 házzal és 196 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, távirója és postája Bát. A község multjáról kevés hiteles adat nyújt felvilágosítást. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle uradalomhoz tartozott és a hitbizomány honti részének eladása alkalmával *Schoeller* lovag szerezte meg, a kinek jelenleg is nagyobb birtoka van itt.

Erdőmeg, azelőtt *Zahora*, a Kürtös patak mellett fekvő tót-magyar kisközség, 92 házzal és 476 túlnyomóan ág. ev. lakossal; vasúti állomása, távirója és postája Balassagyarmat. A mult század elején a gróf *Zichy* és a báró *Balassa* családok voltak a földesurai; jelenleg a gróf *Zichy*-féle szeniorátusnak és *Somogyi* Albertnek van itt nagyobb birtoka. A község temploma 1852-ben épült. Erdőmeghez tartoznak az *Alsó- és Felső-Podluzsány puszták* és *Ötödrész-major*.

Egyházmarót. — Özv. Bartakovics Ágostné kastélya.

Felsőszemeréd. — Gróf Oberndorf Hugó kastélya.

Felsőalmás, az Almás patak mellett fekvő tót kisközség, 90 házzal és 500 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. Körjegyzőségi székhely. A községet már 1245-ben említi az ipolysági prépostság határait jelölő oklevél. Egy ellenőrizhetetlen adat szerint 1638 körül *Csáky* László volt a falu földesura. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott, melynek felosztása alkalmával *Schoeller* lovag szerezte meg a birtok egy részét. Jelenleg, *Schoeller* lovagon kívül, a besztercebányai káptalannak van itt nagyobb birtoka. A község temploma XV. századbeli, a mit a templom falában talált 1459. évszám is bizonyít. Felsőalmást 1892-ben csaknem teljesen elpusztította a tűzvész. Hozzá tartoznak *Szegényő* és *Vinár-puszták*. Határában kőbánya van.

Felsőalmás.

Felsőbágyon, azelőtt *Felsőbadin*, tót kisközség, 33 házzal és 174 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Csábrágvarbók. A község első urai a *Huntok* voltak, de már a XIII. században a bozói prémontreiek nyerték királyi adományban IV. Bélától és a mohácsi vészig meg is tartották. Az ellenkirályok korában *Balassa* Zsigmond az egész bozói uradalmat, Badinnal együtt, elhódította. *Balassa* özvegye révén a *Fánchyak* jutottak a birtokhoz, a kiket a XVII. század derekáig uralt a falu, mígnem Szelepcsényi érsek visszaszerezte azt az egyház számára. A mult század elején az esztergomi papevelő volt a földesura; jelenleg nagyobb birtokosa nincsen.

Felsőbágyon.

Felsőbaka, azelőtt *Tót-Baka*, vagy *Felső-Prandorf*, tót kisközség, a Prandorf patak mellett, 95 házzal és 436 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása Léva, postája Bát, táviró-állomása Bakabánya. Körjegyzőségi székhely. Régi helység, mely már az Árpád korbéli királyok idejében megvolt. Határában bányák folyosói és kürtői láthatók; az előbbiekből folyik a Prandorf patak is. A felsőbakai bányákat 1770-ben még művelték, de akkor felhagytak a kiaknázásukkal. A község sok zaklattatást szenvedett a török hódoltság korában, különösen a XVI. század hetvenes éveiben, a mikor a drégelyi török helyőrség sarcozolta a vidéket. A falu régi fatemploma még 1486-ban épült; ennek helyén emelték 1773-ban, az újabb templomot. A templom udvarában 1752-ből való sírkő látható, mely alatt *Lüdericz* orosz császári tábornok felesége, *Vessmann* Erzsébet nyugszik. Felsőbaka község a XVIII. században a báró *Várkonyi* Amadé, majd a herczeg *Esterházy* családé volt; de birtoka volt itt a báró *Hellenbach* családnak is. Jelenleg *Schoeller* loagnak van itt jószágá. A falu végén régi udvarház áll, melyet *Hajdu* Ferencz építtetett és *Leidenfrost* Aurél átalakított; ez az udvarház most az *Imrich* családé.

Felsőbaka.

Felsődacsólam, tót kisközség, a Lihovecz patak mellett, 96 házzal és 578 túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Korponán, postája Szuhányban van. A *Dobák* család ősi birtoka volt, a melyet IV. Béla király, 1243-ban adományozott a nyitramegyei Chinoránért cserébe. E család osztozkodása alkalmával, 1337-ben, *Demeter* fiai, a *Dacsó* család ősei, nyerték osztályrészül. E családtól vette nevét a falu, a mely a mult századig uralta a Dacsókat. A község ág. h. ev. templomának hajója a XII., a szentélye pedig a XV. században épült. Az egyházközség iratai között van egy 1516-ból való oklevélnek a másolata, melyben *Franciscus Balassa* de Gyarmat, Nógrád vármegye főispánja, a dacsólamii Szent Miklós püspökről elnevezett egyháznak biztosítja a kürtösi folyóban (in fluvio Krtis) levő malom hasznélvezetét. Ez okirat tanúsága szerint az egyháznak akkor két papja volt és a malom dolgában mind a kettő kérvényezett *Balassa* Ferencznél. Megemlítendő még egy 1637-ből származott kimutatás is, a melyet *Lányi* Gergely superintendens készített és a mely kimutatás a templomhoz tartozó földekre vonatkozik. 1608-ban már ág. h. ev. papja is volt. A vallásharcok korában a szomszéd Szénavár katolikus hivei a dacsólamii evangélikus templomot fegyveres erővel elfoglalták, mely alkalommal az ellenszegülő egyik dacsólamii lakost, a *Kukueska* család tagját, is megölték. Templomukat a dacsólamiiak csak 1681-ben kapták vissza. Ezt a történelmi műbecsű templomot 1905-ben a község stílszerűen restauráltatta. A templom kincsei között van egy aranyozott urvacsorakehely és egy szép művű borkanecso, 1732-ből. A XVIII. század elején a *Majthényi* családot találjuk birtokban. A mult század elején a *Dacsó*, *Beniczky*, *Horváth*, *Tihanyi* és *Buócz* családok voltak itt földesurak. Jelenleg nincs nagyobb birtokosa. A lakosok fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A faluhoz több malom is tartozik. 1753-ban a község nagy részét tűz hamvasztotta el, 1873-ban pedig a kolera tizedelte meg a lakosságot.

Felsődacsólam.

Felső-fegyvernek. *Felsőfegyvernek*, a Szekincze patak partján fekvő, magyar kisközség, 53 házzal és 375, jobbára ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Zseliz, postája Füzesgyarmat. A községet 1343-ban *Feguernek* névvel említik, 1377-ben pedig bizonyos Petrus de *Fegvernek* nevében van nyoma. A következő században *Villa Fegvernek* alakban akadunk a falu okleveles említésére. 1650-ben Rudolf király a községet egyik vitézének, a horvát származású Theodosius *Sirmiensisnek* adományozta, a kitől a ma is itt birtokos *Szulyovszky* család származik. A mult század elején a *Plachy*, báró *Nyáry*, *Majthényi*, *Tersztyánszky* és *Szulyovszky* családoknak volt itt földesúri joguk; jelenleg a *Szulyovszky*, báró *Nyáry* és *Adler* családoknak van itt nagyobb birtokuk. Két csinos kúria van a községben: a *Szulyovszkyaké* és a régi *Plachy-féle*, mely most az *Adleré*. Templom nincs a faluban. *Felsőfegyvernek* községhez tartoznak a *Berek* és *Pezsernye puszták*.

Felsőfehérlak. *Felsőfehérlak*, azelőtt *Felső-Pribel*, tót kisközség a Kopasz-hegy alatt, 49 házzal és 251 ág. ev. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása Balassagyarmaton, postája Csábon van. 1265-ben *Pribul* néven szerepel. Első urai a *Hunt-Pázmán* nemzetség tagjai voltak, a kiket a XIII. század derekáiig uralt a falu; akkor az egyik *Hunt*, a ki II. András király alatt honti ispán és a bozói prépostság kegyura volt, pribeli birtokát a bozói prémontreieknek adta. 1464-ben a *Balassák* kapták királyi adományul. A XVIII. században a *Laszkáry* családot találjuk a birtokban, de részük volt itt még a gróf *Teleki*, a *Pongrácz*, *Nedeczky* és a *Majthényi* családoknak is. Jelenleg *Laszkáry Pálnak* van itt nagyobb birtoka, ő lakja a *Laszkáryak* régi kastélyát is. *Felsőfehérlak* községhez tartozik a *Csehi puszta*, mely a XIII. és XIV. században még falu volt és a *Csehi* családot uralta; ma pusztaság. Egykori templomának romjait a mult században hordták el. *Felsőfehérlak*hoz tartozik még a *Nedeczky puszta*.

Felsőlegénd. *Felsőlegénd*, azelőtt *Felső-Mladonya*, tót kisközség, 72 házzal és 339 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Szénavár. A község, *Alsólegénddel* együtt, a bozói uradalomhoz tartozott és így történeti múltja is ezzel közös. A mohácsi vész előtt a prémontrei rendet ismerjük e föld birtokosaként, az ellenkirályok korában azonban *Balassa* Zsigmond erőszakkal elfoglalta, a bozói várkastélylyal együtt; *Balassától* neje, *Fánchy* Borbála, nyerte örököül a birtokot, a ki viszont rokonára, *Dennai Fánchy Györgyre* hagyta. A XVII. század derekán *Legénd* is szerepel abban a kétszázados pörben, melyet a nagyszombati papiszék folytatott a birtokért, míg végül az esztergomi papnevelő szerzte meg, a mely ma is birtokosa. A község temploma 1889-ben épült.

Felsőpalojta. *Felsőpalojta*, a Pogány-hegy tövében fekvő tót kisközség, 63 házzal és 306 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Alsópalojta. Legrégibb okleveles nyomára 1243-ban találunk, a mikor IV. Béla király a *Dobák* családnak itt birtokot adott. A család jószágosztzkodása alkalmával, 1337-ben, ez a rész *Demeter* fiainak, a *Dacsó* család őseinek, jutott. A XV. század elején *Dacsó Miklós* leánya, *Erzsébet* révén egy ideig *Terbelédi* Leustáknak is volt itt része, a mely azonban *Terbelédi* halála után visszaszállt a *Dacsó* családra, miként azt az 1423-ban kötött egyezés bizonyítja. 1439-ben *Dacsó Demeter* volt a község földesura. A későbbi századokban a *Dacsó* és *Luka* családokon kívül, a *Simonfiakat* is uralta a falu; a mult században *Blaskovics Pálnak*, *Dacsó Pálnak*, a *Kacskovics* családnak, *Luka Lajosnak* és *Sebastiány Józsefnek* volt itt jószágá. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a faluban. *Felsőpalojta* ág. h. ev. temploma a mult század hatvanas éveiben épült.

Felsőrakonca. *Felsőrakonca*, a Korpona-patak mellett fekvő, tót és részben magyar kisközség, 81 házzal és 318 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyság, postája Palást. Első uraként *Rakonczai* Istvánt ismerjük, kitől 1327-ben *Bagonya* fia Miklós a birtokot megvásárolta. Később a *Palásthyakat* találjuk a birtokban, mely a XVIII. század végéig volt az övék; de részük volt itt a XVIII. században a *Koháryaknak* is, kiktől a herceg *Koháry-Coburgok* örökölték. A mult század elején a *Nedeczkyeknek* is volt itt jószáguk. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen. A község temploma 1797-ből való; egyházi edényei között 1727-ből való értékes ezüstkehely van, melyet *Palásthy István* ajándékozott a parochiának. Az 1877. évi kolera nagy pusztítást okozott a faluban.

Felsősipék. *Felsősipék*, a Szellőpatak mellett fekvő tót kisközség, 32 házzal és 167 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Teszér. *Felsősipék* falu hajdan közös volt *Alsósipékekkel* és ennek sorsában osztozott. Első uraként, a

XIII. században, Cene fia Benedeket ismerjük, a kit 1286-ban említ oklevél. Ebben az oklevélben a falu neve *Sypig* alakban fordul elő. A község neve később a XV. században *Sypoth*, *Sypith* és *Sepeth* változatokban szerepel. Legemlékezetesebb okleveles említésére 1438-ban akadunk, a mikor Zsigmond király *Pálóczy* György érseknek itt birtokot adott. Pálóczy a birtokot az esztergomi érsekségnek adta, a mely a mult századig maradt meg benne. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Keresztély Ágost szász herczeg, a későbbi esztergomi érsek, alapította 1718-ban Sipéken a plébániát.

Felsőszelény, magyar kisközség, 30 házzal és 143 róm. kath. vallású lakossal ; Felsőszelény. vasúti és táviró-állomása Balassagyarmaton, postája Kőkeszin van. A falu hajdan közös volt Alsószelénnyel és ennek sorsában osztozott. Okleveles nyomára már 1265-ben akadunk. 1270-ben a *Hunt* nemzetségbeli *Miklós* fiai és Pázmány Miklós pörösködnek érte, mígnem az 1303. osztály alkalmával Pázmány, a *Kóváry* család őse nyerte el. A XV. században a *Szelényi* család nevében is felbukkan a község neve, mely családnak két tagja, Franciscus és Stephanus de *Zelen*, 1439-ben királyi emberek voltak. A Szelényi családot a XVIII. században is itt találjuk még. A mult században a *Plachy* családnak volt itt birtoka és nemesi kúriája, mely ma a *Scheuffelen* örökösöké. Felsőszelény községhez tartozik az *Eresztény-major*.

Felsőszemeréd, a Selmecz-patak mellett fekvő magyar kisközség, 66 házzal és 696 róm. kath. vallású lakossal ; Felsőszemeréd. vasúti állomása és távirója Tompán, postája helyben van. A községet első ízben IV. Béla királynak évszám nélkül Selmecz-bányán kelt parancsa említi, a mikor a király az erről a községről nevezett *Szemerédi* Mihályt a sági préposttal megidéztette. A következő században, 1347-ben, *Zemered* alakban akadunk a falu okleveles nyomára, a mikor a *Kacsics* nemzetségbeli *Kónya* Miklós neje, Erzsébet, *Harsendorfer* Wolfing leánya, kapta e birtokot hozományul. A XVIII. század első felében a báró *Hellenbach* család szerezte meg, mely a XIX. században is birtokos volt itt. A mult század elején *Földváry* László, a báró *Hellenbach* és az *Ivánka* családok voltak a földesurai. A *Hellenbach* család birtokát gróf *Steinlein* Ottó örökölte, a kastélylyal együtt, melyet a birtokkal gróf *Wilczek* Vilmos bérel. Szép kastélya és mintagazdasága van itt még *Ivánka* Lászlónak. A község temploma 1485-ben épült és igen szép portáléja ma is ép. Felsőszemerédhez tartozik a *Királyfia* puszta, a hol gróf *Obern-dorf* Hugónak birtoka és szép kastélya van, melyet még a Földváryak építettek. Királyfia hajdan község volt. 1435-ben a *Királyfiai* és *Veseni* családok voltak az urai. 1446-ban is találunk vonatkozást az elpusztult község nevére, Peres de Királyfia nemes nevében, a kit a sági konvent kárainak ügyében rendelték ki vizsgálatra. A királyfiai birtok a későbbi századokban a *Földváry* családé lett, mely egyideig a herczeg *Coburg* családtól bírt zálogban ; majd *Zmeskall* szerezte meg, utóbb a *Fülöpp* család és attól *Migazzi* révén jelenlegi tulajdonosa, gróf *Obern-dorf*. Felsőszemeréd községhez tartozik még a *Patak-puszt*a.

Felsőterény, azelőtt Alsóterénnyel együtt *Hársasterény*, magyar-tót kisközség a Selmecz-patak mellett, 71 házzal és 357 ág. h. ev. lakossal ; Felsőterény. vasúti állomása és távirója Teszér, postája Gyügy. Az ősmagyar *Tarján* vagy *Terjén* had e telepe a századok során teljesen eltótosodott. A XVII. és a XVIII. században a gróf *Berényiek* birtoka volt, a mult században a *Boronkayak* szerezték meg, majd pedig a *Geussenhaimer* család és attól *Helbig* váltotta magához. Jelenleg *Balla* Gézának van itt nagyobb birtoka és gőzmalma. Felsőterény községhez tartozik a *Bába-major*.

Felsőtúr, a Korpona-patak mellett fekvő magyar kisközség, 91 házzal és 558 róm. kath. vallású lakossal ; Felsőtúr. vasúti és táviró-állomása Ipolyságon, postája helyben van. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik, melyről már 1156-ban találunk okleveles följegyzést, a mikor Márton érsek a falu dézsmáját az esztergomi káptalannak adta. A pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékében is szerepel. 1435-ben a *Vajda* és *Jánoki* családoknak volt itt birtokuk. Ugyane korban *Nagy Thur* alakban is említik. Innen vette nevét az a Joannes de *Thur*, a ki királyi emberként megbízást nyert, hogy a sági konvent kirablása ügyében megidézze Lévai Cseh Pétert. A XVIII. század elején a *Beniczky* családot uralta a falu ; a mult század elején pedig a *Horváth*, *Fogarassy* és *Pongrácz* családokat találjuk itt. Jelenleg báró *Scherpon* Ozsvát, *Horváth* Miklós és *Nedeczky* Pál a birtokosok. Három urilak van a faluban, ezek közül kettő régebbi építmény.

Az egyiket a Fogarassy család építette és az jelenleg *Laky* Károly ezredesé; a másik a Pongrácz családé volt és most báró Scherponé. A harmadik urilak a Nedeczky családé, a mely azt újabban építette. A községbeli templom 1693-ból való, de 1865-ben restaurálták. Felsőtúrhöz tartoznak a *Bodri*, *Borókás*, *Gombos*, *Hollós*, *Nedeczky*, *Pergyés*, *Pléska* és *Szölcz puszták*.

Felsőzsember.

Felsőzsember, a Szikincze patak mellett fekvő tót kisközség, 109 házzal és 632 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, posta- és táviró-állomása Bátor van. Árpádkori község, mely a pápai tizedszedők lajstromában is szerepel. 1405-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse, nyerte királyi adományul a birtokot, a melyben e családot 1475-ben Mátyás király is megerősítette. Része volt itt a XV. század elején *Kisthuri* Miklósnak is. A további századok során a falu Alsózsember sorsában osztozott. A XVIII. század elején a Bellusi *Baross* családot találjuk a birtokban, melyet a múlt században is megtartott. A XIX. században, a Barossokon kívül, *Lukács* Lajosnak is volt itt jószág: jelenleg pedig *Csuzy* Pál, *Pethő* Imre és *Pischl* Samu a birtokosai. Egy régi, mintegy két évszázados kastély romjain kívül, egykor a Baross család két urilakát találjuk a faluban; ezek egyikét *Csuzy*, a másikat *Pischl* lakja. 1611-ben itt tartotta a vármegye közgyűléseit. A községbeli róm. kath. templom 1745-ben épült; az ág. ev. templom újabb keletű.

Füzesgyarmat.

Füzesgyarmat, a Szikincze völgyében fekvő magyar kisközség, 166 házzal és 1219 ev. ref. és róm. kath. lakossal; vasúti állomása és távirója Zselizen, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Az esztergomi érsekség régi birtoka, melyet az mindvégig megtartott. A község róm. kath. temploma 1423-ból való és ugyanabból az időből maradt fenn kehelyalakú kőkeresztkútja. A plébánia egyházi edényei között 1519-től való ostyasütőt őriznek. Az ev. ref. templom 1784-ben épült, de 1900-ban átalakították; az ev. ref. egyháznak arannyal befuttatott ezüst urasztali kelyhe 1600-ból való és dombormíves díszítését ez a német felirat környezi: IS : GODT : MIT : VNS : WOLL : KAN : WEDDER VNS : DYRNKET : VNDE : ETETH : GODT : NICHT : VER : GETETH : ANNO : 1600. A község dülönevei közül kettő történelmileg nevezetes; így a »Török-ölés« nevű dülőben véres vereséget szenvedett egy török csapat; a »Hajdúrét« pedig a kurucz háborúk idején a hajdúk táborozó helye volt.

Garamkissalló.

Garamkissalló, a Szikincze patak mellett fekvő magyar kisközség, 189 házzal és 1085 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Zalabán, postája helyben, távirója Vámosmikolán van. Körjegyzőségi székhely. A *Hunt-Pázmán* nemzetség volt az ura, az újabb századokban pedig a gróf *Esterházy* család. Jelenleg gróf *Breuner* Ágoston örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A községhez tartoznak a *Mária* és *Sándor* nevű majorok.

Garamkövesd.

Garamkövesd, dunaparti magyar kisközség, a Garam torkolatánál, 271 házzal és 1172 túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti és hajó-állomással, táviróval és posta-állomással. Körjegyzőségi székhely. A község, mely az esztergomi érsekség régi birtoka, hajdan tiszta magyar volt; a török háborúk idejében megfogyott lakosokat az esztergomi érsekség tótokkal gyarapította, a kik azonban azóta teljesen megmagyarosodtak. A község tulajdonképen csak a XIX. században emelkedett jelentőségre, a mikor a budapest—bécsi vasúti vonal kiépítésével fontos megállóhelylyé lett. A Garamon át nagyszabású vasúti híd épült itt, mely a modern technikának egyik kiváló alkotása. Garamkövesd róm. kath. temploma 1734-ben épült, de a tornyát csak 1842-ben emelték hozzá. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak a *Garamkövesdi pusztá*, *Kovácspatak nyaraló*, *Kovácspatak vasúti megálló* és *Uhliszka malom*. — A falu határában kőbánya is van.

Gyékés.

Gyékés, tót kisközség, 70 házzal és 507 róm. kath. vallású lakossal; vasúti megállója és távirója Selmeczbánya, postája Bagonya. Régi kincstári birtok, mely a XVIII. századig a királyi bányáskamaráé, a múlt század elején pedig az erdőkincstáré volt. A község róm. kath. temploma 1860-ban épült. Gyékéshez tartoznak *Kőpatak* és *Varta puszták*.

Gyerk.

Gyerk, ipolymenti magyar kisközség, 94 házzal és 548 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolyság, postája és távirója Tompa. A falú neve többféle változatban szerepel a régi följegyzésekben, így *Greky*, *Gereki*, *Guereky*, *Gyrki* alakban. Okleveles említésére már 1156-ban találunk, a mikor Márton érsek *Gyrk* falu dézsmáját az esztergomi káptalannak adta. A sági konvent oklevele szerint 1262-ben

Felsőszemeréd. — Ivánka László kastélya.

Felsőszemeréd. — Gróf Steinlein Ottó kastélya.

Felsőfehérekút. — Laszkáry Pál kastélya.

Ipolybalog. — A Huszár-féle régi kúria.

László mester honti főesperes és testvére, Mihály, vásároltak itt földet; de *László* főesperes, a királyi család jegyzője, már a következő esztendőben, 1263-ban, az egész falura királyi adományt nyert. 1277-ben *László*, immár esztergomi prépost, újabb adományt nyert a falu határában. 1279-ben IV. *László* megengedte, hogy a királyi udvarban betegen fekvő prépost szabadon rendelkezék birtokai fölött, mire a prépost összes birtokait az esztergomi káptalannak hagyományozta. 1288-ban *László* király a falut a vármegye hatósága alól kivonta és a káptalan földesuri hatósága alá helyezte. Abban az időben *Málas*i Adorjának is volt itt négy ekényi földje, a melyet 1290-ben az esztergomi káptalan más birtokáért elcserélt. A XV. századbeli oklevelekben *Gyeörk*, *Gyeork*, *Geork*, majd *Gyerky* alakban akadunk a falu nevére. 1517-ben *Balogh* Miklóst találjuk itt kisebb birtokban. A török hódoltság korában, a XVII. század végén, a falu csaknem teljesen kipusztult és csak később települt újra. Az esztergomi káptalan a mult századig volt a község ura. Jelenleg nagyobb birtokos nincsen a faluban. A róm. kath. templom 1808-ban épült. *Gyerk* községhez tartozik *Szová*d puszta.

Gyűgy, tót kisközség, 28 házzal és 134 ág. h. ev. lakossal; postája helyben van, vasúti állomása és távirója Egeg. A *Földv*áry család régi birtoka volt. A XVIII. században azonban a *Szulyovszky* családot találjuk itt; később a *Zmeskall* család szerezte meg a birtokot, a mely jelenleg gróf *Oberndorf* Hugóé. *Gyűgy* határában ismert kénes ásványvíz- és savanyúvíz-források vannak.

Gyűrki, a Kopaszdomb alatt fekvő magyar kisközség, 43 házzal és 206 róm. kath. és ág. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmaton, postája Kőkeszin van. A község okleveles említését Nyék határjáró levelében, 1351-ben találjuk, a mikor *Gyiörk* alakban szerepel. Innen vette nevét a *Gyűrky* család, melynek itt még a mult század elején birtoka volt. A század derekán már gróf *Teleki* *László* és báró *Majthényi* *László* a birtokosok. Jelenleg magának báró *Majthényi* *Lászlónak* van itt nagyobb birtoka. *Gyűrki* községhez tartozik *Pető* puszta.

Haraszi, az Ipoly völgyében fekvő magyar kisközség, 32 házzal és 165 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Balassagyarmat. A falu első okleveles nyomára 1244-ben, IV. Béla király egyik adomány-levelében találunk, mely *Haraszt*it a koarszegi várbirtok határának mondja. A falu neve 1330-ban *Haraza-Gyarmath* alakban fordul elő. A XVIII. században a *Gyűrkyek* birtoka volt. A mult század első felében a *Zichy*eket és báró *Majthényi* *Lászlót* uralta; jelenleg a gróf *Zichy*-féle szeniorátusnak van itt nagyobb birtoka. A község dűlői közül az *Aranybánya* birhat valamelyes jelentőséggel.

*Házasnén*yé, magyar kisközség, 27 házzal és 216 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása Balassagyarmaton, postája Lukanényén van. A *Dobák* család ősi birtoka volt, melyet IV. Béla király adományozott 1243-ban a nyitrai megyei *Chinorán*ért cserébe. E család osztozkodása alkalmával, 1337-ben, *Demeter* fiai, a *Dacsó* család ősei, nyerték a jószágot osztályrészül. 1418-ban a *Luka*, *Mocskos* és *Palásthy*-családokat találjuk itt. A XVIII. században a *Terstyánszky*akat, a XIX. század derekán pedig a *Terstyánszky*akon kívül, még a *Fekete* családot is uralta. A régi *Terstyánszky*-féle kastélyt ezidőszert *Terstyánszky* *Laura* lakja. A falubeli róm. kath. templom 1500-ból való.

*Hegy*bánya, azelőtt *Pierg*, magyarral és részben némettel vegyes tót kisközség, 210 házzal és 1667, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója *Selmeczbányán*, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely, bányahivatallal és kir. erdőgondnoksággal. Régi bányatelep, melynek ércbányászata már századokkal ezelőtt is híres volt. A török dúlások alatt a község sok zaklatást szenvedett a portyázó török hadaktól, melyek a falut nem egyszer kifosztották. A helység róm. kath. temploma 1650-ből való. *Hegy*bányán élénk társadalmi életet találunk, népes kaszinóval. Az ipart a drótkötél-gyár képviseli a faluban.

Helemba, az Ipoly torkolatánál fekvő magyar kisközség, 210 házzal és 930 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása helyben, távirója és postája Szob. *Helemba* neve már 1124-ben szerepel az okleveles följegyzésekben. 1138-ban II. Béla király a dömösi prépostságnak 33 *helembai* halászt ajándékozott. II. Endre idejében *Róbert* érseknek kiváló gyümölcsöse volt itt, a miről érdekesen emlékezik meg az a királyi rendelet, mely halálbüntetést mér azokra a dunai halászokra, a kik a *Helemba* szigeti érseki kertből almát lopnak. Később az oklevelek szintén az esztergomi érsekséget nevezik meg a falu uraként. Jelenleg

az esztergomi főkáptalannak van itt nagyobb birtoka. Helemba róm. kath. temploma a XVII. századból való. A községhez tartozik a *Somosi pusztá*.

Hidvég. *Hidvég*, ipolymenti magyar kisközség, 191 házzal és 886 róm. kath. vallású lakossal; vasúti, táviró- és postaállomása Drégelypalánk. A vármegye legrégebbi helységei közé tartozik, melyről már 1290-ben találunk okleveles adatokat, a mikor is a *Hunt-Pázmán* nemzetség egyik tagja, a *Balassa*-családbeli Péter leányával kötött házassága révén, a hidvégi favárat kapta hozományul. 1356-ban és 1399-ben *Hydwegh* alakban említik az oklevelek ezt a helységet, a hol akkor a vármegye a közgyűléseit is tartotta. 1438-ban Albert király, koronáztatása emlékére, *Pálóczy* György érseknek adományozta a birtokot, a mely akkor a drégelyi vár tartozékaként szerepelt. Pálóczy révén az esztergomi érsekség kapta és mindvégig megtartotta. Hidvég közelében terült el az *Aba* nevű elpusztult község, melylyel 1290-ben találkozunk; a hajdani falunak azonban most már a helye sem állapítható meg. Hidvéghez tartoznak a *Gyürki* és *Primási puszták*.

Hont. *Hont*, ipolymenti magyar kisközség, 179 házzal és 803 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Ipolyság. Ez volt a vármegye első székhelye. A *Hunt-Pázmán* nemzetség ez ősi fészket Hunt vezér még Géza fejedelem korában alapította. Az alapításról, valamint Hunt várának első szerepéről csak a hagyomány nyújt bizonytalan értékű adatokat. Hunt várkastélya a mostani falutól befelé, az Ipoly akkori félszigetén állott és a lenyesett földoldal alkotta természetes védőfalát. Hunt vezér testvére, Pázmán, a falun kívül eső Kukucska- vagy Pázmán-hegy tetejére építette a maga várát, de ennek is csak a síma alapja látható ma. Hunt vára nem állott soká; egyes kútfők szerint a XIII. század végén dúló polgárháborúkbán, Kún-László és III. Endre királyok idejében, az egymással viaskodó országnagyok harcaiban pusztult el. A mult század derekán e helyen rendezett ásatás alkalmával, harczy bárdok és szekerczék rozsdás vasai között, emberi maradványokra is találtak a várhely egyik udvarában és a kiásott tárgyak állítólag a XII. századra vallottak. Hiteles oklevés említést a községről 1339-ben, Olvár határjáró levelében találunk; további adatot pedig csak egy századdal később, 1438-ban, az az adománylevél nyújt, melylyel Albert király, koronáztatása emlékére, *Pálóczy* György esztergomi érseknek ajándékozta ezt a birtokot. Ugyanez az oklevél is még a drégelyi vár tartozékának mondja Hont földjét. Két századon át ismét hiányzanak az adatok a község történetéről; csak a török hódoltság korában találunk újabb nyomokra, a mikor a község lakossága sokat szenvedett a törökök zaklatásától. A XVII. században dúló zavarokban annyi gyötörtetés érte a községet, hogy lakossága szertemenekült, a mit igazol az a főljegyzés, mely 1630-ban Hont községet a pusztult falvak között sorolja fel. A menekülő lakosok egyrésze a »Sárkánytörés« nevű, sziklába vájt üregben húzódott meg az ellenség elől. Egykorú naplójegyzetek szerint a nógrádi bég adómegtagadás miatt, Hont községből az összes családfőket, számszerint hatvan férfit, lemészároltatta; a falu végén álló kis kápolna körül a mult században sok emberi csontot ástak ki, melyeket a nógrádi basa mérszárlásaival hoznak kapcsolatba. Hont község földesura mindvégig az esztergomi érsekség volt és jelenleg is ennek van itt nagyobb birtoka. A falu róm. kath. temploma 1775-ben épült. A község határában van a híres *honti szakadás*, a mintegy húsz méter mélységű sziklaárok, melyhez számos monda fűződik. A falu közelében sok mamuth-csontot találnak. Ugyancsak a honti határban, az őskori állatmaradványokkal rakott csitári völgyben van egy kút, melyet a néphit sokáig varázserejűnek vélt és hajdan tömegesen zarándokoltak oda a gyógyulást keresők. Hont községhez tartozik a *Kútberék erdőszlak*.

Hont-Besenyőd. *Hontbesenyőd*, azelőtt *Pecsenicz*, tót kisközség, 72 házzal és 345 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, postája és távirója Bát. A sági prépostság ősi birtoka volt, a miről már a XIII. században oklevél emlékezik meg. A török hódoltság korában, a sági prépostság többi jószágaival egyetemben, ez a falu is az ozmánok hatalma alá került és 1685-ig maradt török kézen. A mikor I. Lipót király az ellenségtől visszahódított birtokokat a hívei között újra fölosztotta, Besenyőd falut a jezsuiták kapták, a kiket közel egy századon át uralt a falu. Mária Terézia királynő, 1776-ban, az akkor alapított besztercebányai püspökségnek adta Besenyődöt. Most a besztercebányai káptalané a birtok. A jezsuiták emlékét őrzi egy régi kolostor-épület. A falu róm. kath.

temploma a husziták idejében épült. 1887-ben az egész községet tűzvész hamvasztotta el. Hontbesenyőd határán át római út vezet, melynek alapja égetett kő. A község lakói fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn.

Hontsomos, azelőtt *Driéno*, tót kisközség, 86 házzal és 366 ág. h. ev. lakossal; Hontsomos. vasúti és táviróállomása Korponán, postája Csábrágvarbókon van. Legrégibb említését 1256-ban *Drino* alakban találjuk. Történelmi szerepléséről azok a följegyzések szólnak, melyek e birtokot a csábrági vár tartozékaiként említik. A XVI. században *Bakács* Tamás kapta királyi adományként, és az ő révén került az *Erdődy*, *Pálffy* és *Krusics* családok birtokába, majd pedig *Krusics* özvegyének, *Balassa* Borbálának házasságával, *Koháry* Péter szerezte meg. A *Koháry* család a XIX. század kezdetéig maradt a birtokban, azután a herceg *Koháry-Coburgok* örökölték, mely család mindmáig megtartotta. A falu temploma 1773-ban épült. Hontsomos határában van a *Malomvölgy írtvány* és az *Ó-Driénó-pusztá*.

Horhi, a Szikince-patak mentén fekvő magyar kisközség, 88 házzal és Horhi. 370 ág. h. ev. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Léva. Ósidők óta megült hely, a mit a határában kiásott római tárgyak bizonyítanak. A faluról már 1349-ben oklevél emlékezik meg, mely *Horeh* alakban jegyzi fel a nevét. A *Horhy* család névadó birtoka volt, a miről az 1552. évi örökvallás tanuskodik. Később, 1629-ben a *Pomoti* családot találjuk a birtokban. A XVIII. században nemes közbirtokosság lakta a falut; közöttük legjelentékenyebb volt a *Belházy* család, melynek 1755-ből való nyárilaka ma is áll és jelenleg *Belházy* László tulajdona. Ebben a nyaralóban sok becses régi- oklevél, könyv, kép és czímer látható. A község ág. h. ev. temploma 1820-ban, az ev. ref. pedig 1869-ban épült.

Horváti, a Selmecz-patak mellett fekvő magyar kisközség, 56 házzal és Horváti. 320 róm. kath. vallású lakossal; vasúti, táviró és posta-állomása Tompa. A *Horváthy*-család ősi birtoka volt, melyet a család ősei, Lóránt és Lőrincz, 1277-ben nyertek adományban IV. László királytól. Lóránt fia, Lukács, a ki Róbert Károly udvarában királyi apród volt, újabb adományt nyert Horvátira. 1413-ban bizonyos *Jacobus de Horuathy* nevű nemes is szerepel, a ki Szalatnya községben királyi ember volt. A XVIII. században, a Horváthyakon kívül, a báró *Hellenbach*, *Disznóssy*, és *Földvály*-családok voltak a község földesurai; jelenleg pedig báró *Majthényi* Lászlónak és *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtokuk. Horváti községhez tartozik a *Hidegvölgy-major*.

Illés, ezelőtt *Ilia*, a Szitnya hegy alatt fekvő tót kisközség, 81 házzal és 584 Illés. róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Selmeczbányán, postája Selmeczstefultón van. Ősrégi települt hely, a mit az itt kiásott hamvvedrek és sirok igazolnak. A község régisége mellett tanuskodik temploma is, a mely 1225-ből való. A falú dülönevei között történelmi emléket sejtet a Tatárrét, melyhez monda is fűződik az 1599. évi tatárveszedelemről. Illés község határában fekszik a régi korból való *szitnyai vár*, romja, mely vár a korábbi századokban fontos szerepet játszott a vármegye felső részének történetében. A szitnyai vár tulajdonképpeni históriája a XVI. század derekán kezdődik, a mikor *Balassa* Menyhért itt megfészkelvén magát, 1546-ban a régi várat kitatarozta és újból megerősítette, hogy azután innen intézze támadásait a bányavárosok ellen. A rablóvár csakhamar hirhedetté lett, úgy, hogy az 1547. évi XII. törv.-czikk, több más hasonló várral együtt, *Balassa* Menyhért szitnyai fészkének lerombolását is elrendelte. A Ferdinánddal daczoló, Szapolyai párti főispán ellen gróf Salm császári vezért küldték a szitnyai vár bevételére; ámde a vár jó ideig ellenállott. Makri Lukács, az akkori várnagy, azonban nem tudta a várat mindvégig megtartani, mert a várnép, szabad elvonulással megalkudván, föladta a védelmet. A vár lerombolását elrendelő törvényt mindazonáltal még sem foganatosították, így tehát a vár tovább is állott. A Csábrággal együtt a *Pálfiak* kezébe visszajutott birtokot 1560-ban Pálfi Katalin révén *Illésházy* István szerezte meg; majd *Joó* János és ennek neje, *Balassa* Borbála jutott a birtokhoz. *Balassa* Borbála özvegységre jutván, új házasságot kötött *Koháry* Péterrel, a ki így magának szerezte meg az uradalmat. *Koháry* Péter a csábrági és szitnyai birtokra királyi adománylevelet nyervén, a csábrági és szitnyai előnevet vette föl. A Thököly-féle harczok idején a szitnyai vár ismét szerephez jutott; akkor Nagy Ádám volt a kapitánya. Az erőd ezután már nem sokáig tartotta magát,

mert a Rákóczi-féle szabadságharcz idejében, 1702-ben, lerombolták, nehogy az ellenfél elfoglalhassa.

Inám. *Inám*, magyar kisközség, 126 házzal és 494 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása Drégelypalánk, postája Ipolybalog. Elsőizben 1260-ban említik a följegyzések.

Már a XIII. században egyházas hely volt; abból az időből ismerjük Márton nevű papját, a ki 1291-ben Both fia Benedek comes végrendeletének tanúja volt.

A falu birtokosait a XVI. század eleje óta ismerjük. 1506-ban *Werböczy* István és Terjéni *Radnóti* György kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek egymással, melynek következtében az utóbbi *Inám* falut kötötte le. *Radnóti* György magtalan halála után, 1515-ben, Ulászló király megerősítette ebben a birtokában *Werböczit*, a kitől fiúsított leánya örökölte és az viszont az esztergomi káptalannak adta. 1539-ben János király a *Bolgár* családnak adott itt kuriális birtokot, melytől a család az *Inámi* előnevet vette föl.

Az újabb korban a *Berzeviczy*-család szerezte meg a birtokot, melyet *Ehrenstein* Mór, attól pedig jelenlegi tulajdonosa, *Lavatka* Béla vásárolt meg. Kuriális birtokuk volt itt a *Skerlec* és a *Buriss*-családoknak is, de azok birtoka is idegen kézbe került.

Inám községben ezidőszerint *Sötér* Kálmánnak, az országoshírű méhészeti szakírónak van kiváló méh-telepe, a melyet 1874-ben alapított és azóta évről-évre gyarapít. A falubeli róm. kath. templom mintegy ötszáz éves, de 1895-ben átalakították és kivetkőztették eredeti alakjából. *Inám*hoz tartozik a *Buriss* major is.

Ipolybalog. *Ipolybalog*, Ipolymenti magyar kisközség, 123 házzal és 626 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Drégelypalánk, postája helyben van. 1232-ben, *Bolug* néven, már ismert hely volt, melyet II. András király zólyomi uradalomához csatolt. 1351-ben Nyék határjáró levelében találkozunk vele. E községtől vette nevét a *Baloghy*-család, melynek ősi birtoka volt; a család egyik tagja, Sándor, 1447-ben Hont vármegye követe. A *Baloghy*ak itt még a múlt század elején is földesurak voltak, de rajtuk kívül *Szentkirályi* Lászlónak is volt birtoka. Jelenleg *Huszár* Aladárnak van nagyobb jószágja.

A falu régisége mellett szól az 1100-ból való temploma, melynek tornyán kereszt helyett korona van. Ennek a koronának történetét a néprege tarka köntösben és tömérdek változatban hagyta nemzedékről nemzedékre. Forrásaink azt a magyarázatot fűzik ehhez a hagyományhoz, hogy a Venczel és Róbert Károly királyok közötti viszályban Venczel a magyar szent koronát magával vitte és útjában a szent korona az ipolybalogi templomban pihent. Ennek emlékére van a templom tornyán korona, melyet a nép kegyelettel őriz. A templom kőfallal övezett, érdekes épülete a vármegye egyik nevezetesebb történelmi emléke.

Régi kúriát is találunk a faluban, a melyet *Huszár* Aladártól jelenleg Garamveszelei *Kazy* Lázár bérel. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. *Ipolybalog*hoz tartozik *Ináncs pusztja*.

Mintegy fél ezredév előtt, a falu közelében terült el a *Kalonta* nevű hajdani község, melynek ma a nyomát sem találjuk; ettől vette nevét az a *Kalontai* család, melynek egyik tagja, György, 1499-ben a vármegye alispánja volt.

Ipolydamásd. *Ipolydamásd*, magyar-tót kisközség, 92 házzal és 649 róm. kath. vallású lakossal; vasúti, posta- és táviró állomása Szobon van. A XIII. század óta ismerjük; 1262-ben *Damas* néven szerepel. A népmonda szerint hajdan várhely volt és a vár ura, *Zách* Felicián, innen indult boszúló útjára a királyné udvarába, Visegrádra. Ez a monda azonban nem támaszkodik semmiféle történeti alapra, mert a *Zách*oknak nem volt birtokuk Hontban. Az okleveles följegyzések szerint, II. Lajos király korában a *Désházi* család volt a földesura, később az esztergomi káptalan szerezte meg zálogváltság czímén. A török hódoltság korában a törökök 1581-ben, palánkkal erősítették meg és várat is építettek, de a falu nem viselte soká a török jármot. 1646-ban *Bercsényi* László volt a vár kapitánya, kinek távollétében a váci törökök a várat megrohanták, a várőrséget és a falu lakosságát leölték, magát az erősséget pedig földig lerombolták. A hajdan magyar községbe a törökdúlások után tótokat telepítettek. Az esztergomi káptalan ma is ura e birtokának. A falubeli templom 1861-ben épült.

Az ipolybalogi templom.

Ipolyfödemes, magyar kisközség, 85 házzal és 473 róm. kath. vallású lakossal ; *Ipolyfödemes*. vasúti és táviró-állomása Drégelypalánk, postája Nagyfalu. Először. 1262-ben, *Fedemus* alakban bukkanunk a nevére. Első ura a *Hunt* nemzetségbeli *Jákó*, a *Födemesi* család őse volt a XIII. században, mely családnak egyik tagja, Miklós, tanúként szerepel abban az oklevélben, melylyel Kázmér fia Lampert mester birtokot adományozott a sági prépostságnak. 1482-ben *Jákófi* István, Lithvai *Horváth* Péter és *Horváth* Dömjén leányai pörösködtek a földemesi birtokért. Hajdan a község Palást szomszédságában terült el, de a török zaklatásoktól megriadt lakosság, 1552 körül, mindenestül elköltözött és a falu mai helyére települt át. Ennek emléke az a templomrom, melyet határában pusztatemplom néven ismerünk. A XVIII. század elején a *Szmrecsányi* családot találjuk a birtokban ; a mult század elején pedig a *Coburg*, *Terstyánszky* és *Lipthay* családok voltak a földesurak. Később *Jankovich*, azután *Eichelburg* szerezte meg, az utóbbtól viszont gróf *Crouy* vásárolta meg. Jelenleg a herceg *Coburg* családnak, továbbá gróf *Somsich* Ödönnek, *Horváth* Bélának és *Kondor* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A falubeli templom 1757-ben épült. *Ipolyfödemes*hez tartoznak a *Katinka* és *Raj* puszták.

Ipolykeszi, magyar kisközség, 68 házzal és 385, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal ; *Ipolykeszi*. vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Nagycsalomia. 1248-ban IV. Béla király *István* ötvös-mesternek hasznos szolgálatokért, *Kezd* vagy *Keszen* földjén, a királyné és a királyi herceg birtoka között, két ekényi szántóföldet adományozott. 1252-ben ugyancsak IV. Béla király *Simonnak* és társainak *Kezd*, vagy *Keszen* területén levő hét ekényi földjét elcsereéli a szalkaiak más birtokáért. Szerepel még a község neve az 1256-ban végzett határjárásban is, melyet Baach mester irt le ; de ebben a leírásban az *Ipoly* név nincsen említve és így kétes, vajjon több más, *Keszi* nevű község között éppen *Ipolykeszit* kell-e értenünk. Oklevél említi a falut 1353-ban *Kezyw* alakban, akkor *Keszü* Bogod birtoka volt. A további századok során a *Luka* család merül fel e helységben, mely családot a XVIII. században a *Farkas*, gróf *Ráday* és a *Boros* családokkal együtt találjuk a birtokban. Az újabb korban a *Bory*, *Laszkáry*, *Berzsényi*, báró *Stummer*, *Luby* és *Terstyánszky* családokat uralta. Jelenleg *Terstyánszky* Andrásnak és *Kondor* Józsefnek van nagyobb birtoka és mindkét birtokosnak kastélya. A két kastély közül a *Terstyánszky*-féle régebbi építmény ; a másikat a *Laszkáryak* építették és *Kondor* József átalakította. A falu temploma régi, de 1899-ben restaurálták. *Ipolyi* Arnold néhai nagyváradi püspök és híres tudós, e faluban töltötte ifjúságát, a minek az emlékét a templom falába illesztett tábla örökíti meg.

Ipolynyék, magyar kisközség, 329 házzal és 1557 róm. kath. vallású lakossal ; *Ipolynyék*. vasúti állomása és távirója Drégelypalánkon, postája helyben van. Járási és körjegyzőségi székhely. Azelőtt, Alsó- és Felsőipolynyék névvel, két külön község volt, mígnem a kettőt 1905-ben *Ipolynyék* közös névvel egyesítették. A *Nyék* nemzetség ez ősi birtoka azon hetven falu között szerepel, melyeknek dézsmáját Márton érsek, 1156-ban, az esztergomi káptalannak adta. Az 1232. évben II. Endre király a birtokot zólyomi uradalmához csatolta. A XIV. századbeli oklevelekben *Nyék* alias *Korláthföldre* alakban fordul elő, a mikor 1351-ben *Venczel* fráter a sági konvent előtt *Varbói* Mihály fiának, *Lászlónak* adta itteni birtokát. A híres nyéki szőlőhegyekről már 1354-ben emlékezik meg az egri káptalan. A XV. század kezdetén, 1421-ben *Nyéki* Jánost, 1439-ben pedig *Nyéki* Demetert találjuk birtokban. A század végén, 1494-ben, az esztergomi káptalan a *Nyéki*, *Szécsényi* és *Révai* családok birtokait megvásárolta és az egyesített jöszágot a mult századig megtartotta. A XV. század végétől, 1494-től, 1544-ig itt tartotta a vármegye közgyűléseit, úgyszintén 1612-, 1692- és 1725-ben is. 1524-ben *Szobi* Mihálynak is volt itt része. A XVII. században osztályosak voltak itt a *Darvas* családbeliek, kiktől a század végén a *Laszkáryak* és *Rádayak* örökölték a birtokot. A *Laszkáryak* mindvégig megtartották részüket ; a *Rádayak* része azonban többször cserélt gazdát : előbb, a XVIII. század elején, a gróf *Telekiek* örökölték, kiktől a mult században báró *Majthényi* László szerezte meg. Földesurak voltak itt még a XVIII. században a *Koháryak*, majd a mult században a herceg *Coburgok*, *Berzevichy* Béla és a *Fekete* család is. Jelenleg herceg *Coburg* Fülöpnek, báró *Majthényi* Lászlónak, ifj. *Laszkáry* Gyulának, *Fischer* Bertalannak és *Ehrenstein* Mórnak van nagyobb birtoka. A községben négy kastély van ; ezek legrégibbe a gróf *Teleki*-féle, mely báró *Majthényi* László révén, *Horváth* Béláé lett. Csinos

kastélya és birtoka van itt még *Haydyn* Károlynak. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A falu temploma 1846-ban épült. Ipolynyékhoz tartoznak a Huszárház és a Józsefmajorok, továbbá a Leklincz pusztája, mely hajdan falu volt és 1351-ben szerepel az oklevelekben, a mikor *Neklincz alias Neghlyncz* alakban írták a nevét.

Ipolypásztó.

Ipolypásztó, magyar kisközség, 220 házzal és 1032 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal; saját vasúti állomása, távirója és postája van. Körjegyzőségi székhely. A vármegye legrégibb helységei közé tartozik, melyet már a XII. században említenek a följegyzések. Első uraiként a *Hunt* nemzetségbeli *Lampert* comest és nejét, *Zsófiát*, László király húgát, ismerjük, a kik 1135-ben e birtokukat a bozóki prémontrei kolostornak ajándékozták; a konvent ez oklevelében *Pasztuh* alakban szerepel a neve. Ugyanakkor Pásztón már apátság is volt, a mint ezt II. Béla királynak 1138-ban kelt oklevele igazolja, melylyel a dömösi zárdának az alsó Ipolyn szabad halászatra ad jogot: »in Ubadi est vivarium quod est commune cum abbate Pastuhiense«. A XIV. században a *Pásztói*-család merül fel, melynek egyik tagját, Domokost, 1369-ben László nádor eltiltja a Laposd nevű föld elfoglalásától. A XVI. század elején *Lévai Cseh* Zsigmond második neje, *Pásztóhai* Anna révén jutott a birtokhoz, de azt Ferdinánd király a mohácsi vész után, 1529-ben, tőle elvette és Anna királynénak adta. Az 1546. évi XLIV. törvényezik a pásztói kolostornak várrá való megerősítését rendelte el, ámde a török hadaknak ez az erősség nem tudott ellentállani és az ellenség elhódította. Alighanem akkor szűnt meg az apátság is, melyről a későbbi följegyzések már nem beszélnek. A ciszterciiták XV. századbeli temploma azonban még ma is fennáll, de régi kőfalaiból, a melyek körülvették, csupán romok maradtak meg. A török hódoltság megszűntével gazdátlanul vált jószágot *Esterházy* Pál nyerte királyi adományként; a pásztóiak azonban, régi kiváltságaikra hivatkozván, ellentmondtak a birtokba való iktatásnak, a miből hosszas pör támadt, mely végre is az Esterházyak javára dőlt el. Ipolypásztó 1872. évig maradt e család tulajdonában, mígnem, az Esterházy-féle hitbizomány egy részének eladásával, ezt a jószágot Baráti *Huszár* István szerezte meg, kinek leánya, férjezett gróf *Pongrácz* Vilmosné, 1886-ban, hozományul kapta és jelenleg is birtokolja. Ipolypásztó régi pecsétje a saját vérével tápláló pelikánt mutatja, ezzel a fölirattal: »Ipoli Pásztó falu pecsétje. 1691«. A község régiségét bizonyítják az itt kiásott eszerépnák és fegyverek, továbbá a határ egy részén átvonuló római út. Ipolypásztóhoz tartoznak: *István-major* és *Zalabai pusztája*.

Ipolyszakállos.

Ipolyszakállos, magyar kisközség, 193 házzal és 1164 róm. kath. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távirója van helyben. Körjegyzőségi székhely. Már az őskorban települt hely volt, a mit a határban talált régiségek bizonyítanak. A községről már 1299-ben oklevél emlékezik meg, mely *Possessio Zakalos* névvel jelöli meg a falut. 1437-ben *Lévai Cseh* Zsigmond erdélyi vajda zálogba kapta Zsigmond királytól. A mult század elején a herceg *Esterházy*-féle uradalomhoz tartozott, melyet azután a *Huszár*-család szerzett meg vétel útján; jelenleg *Huszár* Tibornak van itt nagyobb birtoka. A község róm. kath. temploma a XVII. századból való; az ág. h. ev. templom 1832-ben épült.

Ipolyszécsénke

Ipolyszécsénke, magyar kisközség, 88 házzal és 442 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Drégelypalánk, postája Nagyfalva. Már 1399-ben *Zelchen* névvel szerepel. A XVIII. század elején a *Szombathelyi* családot találjuk a birtokban. A mult század elején *Lipthay* Lajos és György, azután *Jankovich* és gróf *Crouy* voltak a község földesurai; a *Lipthayak* csinos kastélyt is építettek ide. Újabban *Králik* Lajosnak volt itt nagyobb birtoka, mely jelenleg gróf *Somsich* Ödöné és ő lakja a régi kastélyt, melynek parkjában meleg forrásra akadtak. Másik régi kastély is van a faluban, melyet a *Krecsmár* család építtetett. Ipolyszécsénke község körjegyzőség székhelye. A róm. kath. hívek temploma igen régi, építési idejét a XIII—XIV. századra teszik.

Ipolyecze.

Ipolyecze, magyar kisközség, 155 házzal és 852 róm. kath. és ág. hitv. ev. lakossal; vasúti megállója helyben, postája és távirója Drégelypalánkon van. Már 1285-ben *Huntfi* Demeter drégelyi várának tartozéka volt. A későbbi századok során a *Koháryak* szereztek meg a birtokot, majd e család kihalta után, a herceg *Coburgok* léptek az örökébe. A XVII. században osztályos volt a birtokban a *Darvas* család, melytől a század végén a *Laszkáry* és *Ráday* családok örökölték; a *Ráday*-részt a XVIII. század elején a gróf *Telekies* szereztek meg, a kik közel két évszázadon át maradtak a birtokban, mígnem báró *Majthényi* László lett e rész

ura. A Laszkáryak mindvégig megtartották a maguk részét és jelenleg, herczeg Koháry-Coburg Fülöp uradalma mellett, ifj. Laszkáry Gyulának van itt nagyobb birtoka. Temploma 1750-ből való. Ipolyvecze községhez tartozik a *Nyires-pusztá*.

Kalászi, azelőtt *Klaszita*, a Szitnya patak mellett fekvő tót kisközség, 21 házzal és 98 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Teszér, postája és távirója Bát. Első uraként 1290-ből a *Hunt* nemzetségbeli *Welk* fiát Sándort ismerjük, A későbbi századokban nem akadunk a falu ckleveles említésére. A XVIII. században a *Gerhard*, a *Sembery*, majd a *Gudics* családok voltak az urai, mely utóbbi családot a múlt században is itt találjuk. A XIX. század derekán, a szabadságharcz előtt, a *Baross*-család, később pedig a *Luka* család szerezte meg; jelenleg nincs nagyobb birtokosa.

Kálnaborfő, a Búr patak mellett fekvő magyar kisközség, 32 házzal és 270 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Léva, távirója Bát, postája Csánk. 1275-ben említik először, a mikor IV. László király *Márton* fia Miklósnak, az elpusztult Bwry földet ajándékozván, a birtok egyik határául *Borfői Mikus* földjét jelölték meg. Ugyanezt a birtokot, Márton fia Miklósnak magvaszakadtával, I. Lajos király, 1373-ban, *Burfeui* Jánosnak hagyományozta. Borfő községről és a Borfői-családról még korábbi, 1342-ből való adatot is találunk, a midőn Moroncsuk mester, honti főispán és a vármegye négy szolgabírája bizonyítják, hogy *Borfői* Lőrincz fiai: István, Mihály és Jakab, Borfőn levő részjósáruk birtoklásától Borfői Tegzes István fiait: Tamást, Bakát, Michket és Zomort eltiltották. 1348-ban az esztergomi káptalan tanuskodik arról, hogy Borfői Lőrincz és fiai, István és Jakab, a Borfői István fia Michk megöletéséért, büntetésül 22 márkát lefizetnek és Borfeuban levő birtokrészüket örök időre átruházzák a Michk testvéreire. A sági konvent bizonyossága szerint, 1359-ben, *Terjéni* Mathk, a Borfői Lőrincz fiának: Istvánnak özvegye, az őt illető részről sógorai: Mihály és Miklós javára lemond. *Kálnay* Ferencz és testvérei 1506-ban nyernek Ulászló királytól adományt Borfőre, a melyet ettől fogva Kálnaborfőnek neveznek. A múlt század elején a *Körmeny*, *Baross*, majd a báró *Bakonyi* családok voltak a földesurai. Jelenleg özv. *Mailáth* Lászlóné, sz. br. Bakonyi Mária birtoka. A faluban csinos, régi kastély van, melyet a Baross család építtetett. A község nevezetességei azok a sziklába vájt barlangok, melyek határában sűrűn láthatók. Van itt nagyobb kőbánya is. A község róm. kath. templomát 1760-ban építették. Kálnaborfőhöz tartoznak a *Hajlós*-és *Kőhatár-majorok*.

Kecskevarbók, (régente *Középvár*bók, melyet a tótok Kozivarbóknak ejtettek ki és ezt helytelenül Kecskevarbókra magyarosították,) tót kisközség, 23 házzal és 139 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Bozók. A történelmi följegyzések nem részletezik Kecskevarbók község multbeli szerepét; a falu a bozói uradalom tartozéka lévén, annak sorsában osztozott. A mohácsi vészig a prémontrei rendet uralta, az ellenkirályok korában *Balassa* Zsigmond elfoglalván a bozói uradalmat, Kecskevarbók is gazdát cserélt. A Balassák után a *Fánchyak*, majd pedig a XVII. század derekán az esztergomi érsek következett a birtoklásban. A faluban templom nincsen.

Kelenye, magyar kisközség, 89 házzal és 431 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Drégelypalánk postája Nagyfalú. Már 1259-ben a *Hunt* nemzetség régi birtokaként szerepel; az egyik *Hunt* özvegye, Ebruning asszony, a birtoka harmadát, melyet a férjétől nászajándéku kapott, 1259-ben a sági prépostnak adta. 1260-ban Béla király a *Hunt* várhoz tartozó *Kelenach* földjét *Vaczik* fiainak: Marczel, Bátor, Soph és Hrabor fivéreknek adta. 1402-ben *Kelenye* alakban találkozunk a község nevével az oklevelekben. A XVIII. században a *Szmrecsányi* és *Kubinyi* családot találjuk a birtokban; az újabb korban pedig a *Luka* családot és a *Csáky-Pallaviciniek*et uralta a falu; az utóbbiak csinos kastélyt építettek ide. Újabb időben *Hanzély* Lászlónak volt itt birtoka, jelenleg pedig *Widder* Miksának és *Czek* Aladárnak van. Kelenye róm. kath. temploma a XVII. századból való. A községhez tartoznak: az *Ehrenfeld-pusztá* és *Rákos-major*.

Kemencze, a Cserna patak mellett fekvő magyar kisközség, 258 házzal és 1326 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Ipolyság, postája helyben van. A vármegye egyik legrégibb községe, melynek első urául a *Hunt* nemzetséget ismerjük. A hagyomány szerint a *Hunt* családbeli *Godó* vetette meg a falu alapját, a ki ide várat is épített, melynek romjai a község körül elterülő erdőben ma is láthatók. Hogy a *Huntok* meddig maradtak e birtokukban, arról elágazók a vélemény-

nyek ; egyik forrás szerint a XIII. század végéig uralta e nemzetséget a község ; az okleveles följegyzések szerint azonban már a XII. században része volt itt az esztergomi érsekségnek, miként az abból az iratból is kitűnik, melylyel Márton érsek a falu dézsmáját, 1156-ban, az esztergomi káptalannak ajándékozta. A XII. század első felében II. Endre király a maga számára foglalta le a birtokot és azt zólyomi uradalmához csatolta, miről egy 1232. évi oklevél emlékezik meg. A XIII. század vége felé, 1283-ban, Ladomér érsek határt járatott Kemenczén és e határjáró levél a ma is e néven ismert Bugyihó-hegyet, a Maros és a Kemencze patakokat is említi. 1291-ben III. Endre király Korponán kelt rendeletében bizonyos *Ferencznek* visszaadatta a János nevű birtokostól jogtalanul elfoglalt Kemencze földjét és Turi Péter fiával, Bensével, a ki királyi ember volt, kijelöltette a birtok határait. 1293-ban Ferencz a maga birtokrészét a sági konvent előtt hat márkáért *Pásztói* István comes fiának, Jánosnak, eladta. Ugyanez évben *Pásztói* István fiai : László, János és Miklós, az esztergomi érsek jobbágyainak okozott károk miatt, tizennégy rendbeli ítéletben elmarasztaltatván, *Ladomér* esztergomi érsek nyerte el a birtokot, a melybe János mester, királyi udvari jegyző, iktatta be. Későbbi oklevél, 1319-ben, szintén az esztergomi érsekség birtokai közé sorolja Kemencze földjét ; ettől fogva az egyház máig is megtartotta a birtokot. Kemencze a XVIII. század derekán kezdett jelentősebb szerepre emelkedni, a mikor földesura : gróf Esterházy Imre esztergomi érsek és gróf Koháry András, a vármegye főispánja, 1751-ben, közös meg egyezéssel Kemenczén vármegyeházat építtettek. Kis- és Nagy-Hontvármegyék rendei, negyvenkét éven át, évenként háromszor itt tartották közgyűléseiket, míg nem Kis-Hont 1802-ben Gömör vármegyébe olvadt. A kettős vármegye különválását nem sokkal élte túl a kemenczei megyeháza sem, mert 1806-ban leégett. Az épületromot 1858-ban az esztergomi érsek a kincstártól megvásárolta, újra lakhatóvá tette és uradalmi tisztjeit helyezte el benne. Kemencze község határában vadokban dús erdők terülnek el, a hova Mátyás király is gyakran ellátogatott, minek emlékét a Királyház nevű vadász- és juhászslak örökíti meg. Ettől a hajdani vadász-kastélytól mintegy kilométernyire van a Királyné-pallaga, a hol, a hagyomány szerint, Beatrix királyné és udvarhölgyei sátrak alatt mulattak, míg a királyi férj az erdő vadját űzte. Mátyás király emlékét tartja fenn még a Király-kútja, a mely szintén közel esik ide. Jelenleg az esztergomi érsekségen kívül, *Aczél* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A község róm. kath. temploma Mária Terézia korában épült. Kemenczéhez tartoznak *Aczél-pusztá*, *Királyháza* és *Okolicsányi-puszták*.

Királyfalu. *Királyfalu*, azelőtt *Kralócz*, tót kisközség 63 házzal és 330 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Németi, postája Berencsfalu. A község hajdan Zólyomvármegyéhez tartozott és csak 1880-ban csatolták Hont vármegyéhez. A múlt század elején a herczeg *Coburg* családot uralta, de birtokosok voltak még a gróf *Teleki* és a báró *Radvánszky* is. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Királyfalu ág. h. ev. temploma 1794-ből való.

Kiscesalomia. *Kiscesalomia*, ipolymenti tót-magyar kisközség, 46 házzal és 278 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Balassagyarmat. Első urai a *Hunt* nemzetség tagjai voltak és az 1303. évi osztály alkalmával *Miklós* fia, Miklós nyerte, a ki itt a *Kiscesalomjai*-családnak vetette meg alapját. Később a falu Nagycsalomia sorsában osztozott. A XVIII. században a *Zmeskall*-családot találjuk birtokban. A múlt század derekán a *Tihanyi*-család, *Balczár* Mihály és *Pajor* István voltak itt földesurak ; jelenleg *Kondor* Emilnek van itt nagyobb birtoka és csinos urilaka. Az ág. h. ev. templom 1884-ben épült.

Kisgyarmat. *Kisgyarmat*, magyar kisközség, a Szikincze patak partján, 177 házzal és 821 r. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása s távirója Zalaba, postája helyben van. A falu nevével, *Praedium Garmoth* alakban, már a bozóki prépostság alapító levelében, 1135-ben találkozunk, hol a prépostság birtokaként van megjelölve. A következő században, 1297-ben, már *Possessio Gormot* alakban említi oklevél. A későbbi századokban kevés följegyzésre akadunk ; a XVIII. században már a herczeg *Pálffy* család az ura ; jelenleg herczeg *Pálffy* Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A falu róm. kath. temploma a XIV. századból való, de 1887-ben restaurálták.

Kiskér. *Kiskér*, magyar kisközség, 75 házzal és 433 jobbára róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró állomása Léva, postája Varsány. Már 1242-ben szerepel a neve a följegyzésekben. Első urai a *Simonyi* család ősei voltak. Simon fia, Adorján comes 1290-ben négy ekényi gyerki földjeért cserébe kapta a kéri birtokot, a melyet 1294-ben a családjabeli *Martonos* fia Simon comes fiainak

Ipolykeszi. — Kondor József kastélya.

Ipolynyék. — Haydin Károly kastélya.

Ipolyszécsénke. — A gróf Crouy-féle kastély. (Jelenleg gróf Somsich Ödöné.)

Kiskereskény. — Özv. Mailáth Istvánné kúriája.

Kistúr. — Az Ivánka kúria.

eladott. 1392-ben *Leőkös* fiát, István mestert iktatták a birtokba. A XV. században *Lévai Cseh* Péter erdélyi vajda szerezte meg, kinek birtokában említik az 1428. és 1439. évi oklevelek is. E községtől vette nevét a *Kéry*-család, melynek egyik tagja, Gáspár, 1531-ben a török ellen megvédte Jajczát; a család másik tagja, Ferencz comes, 1599-ben Hont vármegye alispánja volt. Az újabb századokban *Mailáth*-család volt a falu ura és jelenleg gróf *Mailáth* Györgynek van itt nagyobb birtoka.

Kiskereskény, magyarral vegyes tót kisközség, 33 házzal és 290 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Léva, postája helyben van. A falu nevére már 1242-ben akadunk. A község első birtokosaiként *Simon* fiait: Mihály, Martonos, Jákó és Füle testvéreket ismerjük, a kik a XIII. században birtokháborítás miatt pörben álltak Palásti Ivánka fiával, Jóbbal. A következő században, 1320-ban, a falu nevét *Kergken* alakban említi oklevél; de már 1439-ben *Kereskény* a neve és ugyanigy szerepelt az 1411 és 1421-iki iratokban is. E falutól vette nevét a *Kiskereskényi* család is, melyről már a XIV. században találunk följegyzéseket. A XV. században a falu a lévai vár uradalmához tartozott. A XVIII. században az *Agárdy* családnak is volt része itt. A mult század elején a *Zmeskall*, *Plachy* és *Bakay* családok a falu földesurai, később örökség útján *Mailáth* Lajos szerzett itt birtokot. Ezidőszerint Mailáth István özvegyének és a *Honecz* családnak van nagyobb birtoka. Kereskény határában, a *Honecz* és *Mailáth*-féle majorokon kívül, a *Nyulvölgy-fogadó* van.

Kiskeszi, ipolymenti magyar kisközség, 101 házzal és 515 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Ipolypásztó. A falut a vármegye legrégibb községei közé kell sorolnunk, ha hitelt adhatunk annak a történelmi mondának, mely a *Pogányvár* nevű dülőléhez fűződik és a mely azt a hagyományt örökíti meg, hogy a pogány magyarok itt váracstot emeltek és abban hosszú időn át védekeztek a kereszténység térítő munkája ellen. IV. Béla király 1248-ban, *István* ötvös-mesternek harmadfél ekényi földet adott itt adományúl. Ugyancsak Béla királytól nyertek itt birtokrészt a szalkai vendégek 1252-ben, cserébe más földért. 1439-ben *Kezew* alakban akadunk a község említésére és akkor már az esztergomi káptalan birtokaként szerepelt, melyet az mindvégig meg is tartott. A községnek ősi románstílusú temploma van. Kiskeszi határában van a *Káptalan puszta*.

Kisölvéd, a Szikincze patak mellett levő magyar kisközség, 87 házzal és 463 ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása Zalaba, postája Garamkissalló és távirója Ipolypásztó. Már 1293-ban *Villa Vlued* alakban szerepel. A XVII. században az esztergomi érsekséget találjuk birtokban és a XVIII. században is ezt uralta a község; jelenleg azonban nincsen nagyobb birtokosa. Kisölvéd ev. ref. temploma 1789-ből való.

Kispeszek, magyar kisközség Bars vármegye határának közelében, 17 házzal és 110 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Zseliz, postája Terenye. Okleveles szereplésére *Kis-Pezek* névvel, 1324-ben akadunk először. A XVI. században Nagypeszek községgel együtt, *Dersfi* zselizi uradalmához tartozott. A XVIII. században a gróf *Berényi* családot találjuk a birtokban, de azt nem sokáig tarthatta meg, mert a mult század derekán már gróf *Esterházy* Jánost uralta a község. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Temploma újabb keletű.

Kistúr, magyar kisközség a Korpona patak mellett, 50 házzal és 333 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása, valamint postája Ipolyságon van. A falu okleveles szereplésére 1434-ben akadunk, de birtokviszonyait csak az újabb korból ismerjük. A XVIII. században a *Szentkereszty* családot uralta a község; a mult század elején a *Mártonffy*, *Palásthy*, *Kalocsa* és utóbb a *Kappel* családok voltak itt földesurak. Jelenleg *Ivánka* Lászlónak van nagyobb jószágga, csinos kastélylyal, melyben *Somogyi* Béla vármegyei főjegyző lakik.

Kormosó, tót kisközség, 81 házzal és 386 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Németiben, postája Berencsfalun van. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka volt, melynek 1266-ban eszközölt határjárásáról emlékeznek meg az oklevelek. A falu, a litvai vár tartozékaként, 1342-ben, *Korompsou* alakban szerepel az oklevelekben. Innen vette nevét a *Kormosói* család, melynek ősei, Fülöp és testvérei, 1317-ben vásároltak itt birtokot. A XVI. században *Werböczy* Istvánnak szolgált a helység; később a csábrági vár tartozékaként, ennek sorsában osztozott. *Illésházy* István nádor feleségül vevén Csábrág asszonyát, *Krusics* János

özvegyét, *Pálfi Katalint*, e házassággal megszerezte Kormosó falut. Illésházyról a birtok *Joó Jánosra* és nejére, *Balassa Borbálára* szállott. Balassa Borbála révén a harmadik férje, *Koháry Péter* lépett az örökségbe és tőle a mai birtokos herczeg *Koháry-Coburg* család örökölte. Kormosó község közelében terült el hajdan a *Duhapula* nevű falú, mely 1342-ben a litvai vár tartozéka volt, azóta azonban nyomtalanul elpusztult. Kormosó határában van a *Dóra gőzfűrésztelep*, továbbá a *Teplicske és Zsarnószeg puszták*.

Kóspallag. *Kóspallag*, magyarral vegyes tót kisközség, 107 házzal és 607 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Szob, postája Márianosztra. Ez a falu újabb korban keletkezett; 1750-ben telepítették. A koronauradalom birtoka. A falubeli róm. kath. templom szintén újabbkeletű. Még a közelmúltban is híres dohánytermő vidék volt.

Kóvár. *Kóvár*, Nógrádvármegye határánál fekvő magyar kisközség, 101 házzal és 513 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása, valamint postája Balassagyarmaton van. Az Árpádkori oklevelekben, *Terra Koarszeg* alakban akadunk a nevére, 1244-ben a *Hunt* nemzetség birtoka volt. 1303-ban *Miklós* fia Pázmány szerezte meg, a ki a *Kóvári* családnak vetette meg az alapját, mely családot még a XVIII. században is itt találjuk. A múlt század elején a *Kubinyi*, *Dubraviczky*, *Bory*, *Géczy*, *Horváth*, *Ebeczky*, *Murányi* és *Prónay* családoknak volt itt birtokuk. Újabban gróf *Festetics* Leonak volt nagyobb birtoka, melyet 1905-ben parcelláztak. A község lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Kóvár községhez tartozik a *Szobok pusztá*.

Kőkeszi. *Kőkeszi*, magyar kisközség, 46 házzal és 213, jobbra róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmaton, postája helyben van. Első urai a *Hunt* nemzetség tagjai voltak. Már a bozóki prépostság 1135. évi alapító levelében szerepel a neve *Kewkezew* alakban; ez oklevél későbbi korbéli átiratában *Kúkezü* név olvasható. IV. Béla király 1243-ban a honti várhoz tartozó *Kúhesü* falut a *Dobák*, *Dona*, *Vaczik* és *Tyba* nevű nemeseknek adta. A község XIII. századvégi birtokosaira nézve adatokat nyújt az az 1296. évi oklevél, melylyel *Eustach* fia *Marosi* (de Marouch), *Bugud* nemes, továbbá *Lóth* fiai: *Hébeczi* (de Hebeth) György és István, valamint *Csákán* fia Ádám, perlekedő felekként, *Kesző* faluból megjelentek az esztergomi káptalan előtt és beiratták a *Kilián* comes fiaival, *Csalomjai* Pázmánnal és Miklóssal kötött birtokosztó egyezségüket. 1353-ban a *Dobák* nemzetségbeli Demeter fiai, Dacsó és Lóránt, a Dacsó család ősei, zálogul nyerték a jóságot, mely azután a kezükön maradt. A következő században, a Dacsókon kívül, *Zecheni* Frank országbírónak is volt itt birtoka, melyet 1401-ben *Nényei* Jakabtól és *Ivani* Fülöptől vásárolt. 1407-ben *Penchi* Agátának, *Nyéki* László hitvesének, volt itten része. 1497-ben *Paska* Jánost, a mohácsi vész idejében pedig Berzenczei *Bornemissza* Jánost találjuk a birtokban. Az újabb korban a *Bende* család szerzett itt jóságot; a múlt század első felében Bende Andrást, később pedig a *Sembery* és *Géczy* családokat találjuk itt. Jelenleg *Méhes* Sándornak, *Hódossy* örököseinek és *Ivánka* Lászlónak van jóságuk. A falubeli templom 1862-ben épült. Kőkeszihez tartoznak a *Nagymező* és *Teleki puszták*.

Középpalojta. *Középpalojta*, tót község, a Rieka patak mellett, 164 házzal és 906 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Alsópalojta. 1243-ban *Palota* névvel a honti vár tartozékaként szerepel. 1244-ben *Palahta* alakban akadunk újra a falu nevére, a mikor a *Turdos* nemzetségbeli *Posa* fiai, Turdos és Sándor, eladták itteni birtokukat *Roland* sági prépostnak. 1330-ban *Palacha* néven van említve és eddig mind a három Palojta együtt szerepel. 1439-ben találunk első nyomot a községnek *Alsó-* és *Felső-Palotha* néven való megoszlására. A XVIII. század első felében az *Ebeczky* és a *Luka* családokat találjuk itt birtokban. A múlt század első felében *Dacsó* Pál, *Blaskovics* Pál, *Luka* Lajos, *Sebastiani* József és a *Kacskovics* család voltak itt földesurak; jelenleg *Bende* Miklósnak van nagyobb birtoka és ő lakja a Dacsóék egykori kastélyát is. A község ág. h. ev. temploma 1621-ben épült. Középpalojta faluhoz tartozik a *Vrbina-pusztá* és a *Czigánytelep*.

Középtúr. *Középtúr*, a Körpona patak mellett fekvő magyar kisközség, 49 házzal és 304 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyság, postája Felsőtúr. A falu nevével a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékében találkozunk először. 1435-ben a *Vajda* és *Jánoki* családoknak volt itt birtokuk. E falutól vette nevét az a *Joannes de Thur* királyi ember, a ki a sági konvent

kiraboltatása ügyében Lévai Cseh Pétert megidézte. Ugyane családból Középtúron született Thúry György, a XVI. századbeli híres törökverő vitéz. A XVIII. században a *Palásthy* családot találjuk a birtokban; a mult század elején pedig a *Beniczky*, *Géczy*, *Mártonfy*, *Okolicsányi*, *Kasza*, *Pongrácz*, *Hán* és *Thury* családok voltak itt földesurak; a század derekán a *Palásthy* és *Kalocsa* családokat uralta a falu, jelenleg pedig *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. A falubeli róm. kath. templom igen régi építmény.

Lászlód, a Litva patak mellett fekvő tót kisközség, 32 házzal és 254 róm. kath. vallású lakossal. A község vasúti és táviró-állomása Korponán, postája Litván van. A bozói prépostság e hajdani birtoka a prépostság többi jószágainak sorsában osztozott. A XVIII. században a tanulmányalap birtokaihoz csatolták, jelenleg azonban nagyobb birtokosa nincsen. Lászlód.

Ledény, tót kisközség, 98 házzal és 546 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Teszéken, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. 1342-ben *Legen* alakban akadunk okleveles említésére és alig egy évtizeddel később, 1353-ban, *Szebeléb* község határjáró levelében, *Villa Legeen* alakban szerepel ismét. A falu hajdan a litvai vár tartozéka volt. A XVIII. században a *Géczy* és a *Török* családokat, a mult század első felében pedig, a *Géczy*eken kívül a *Bohus* családot találjuk a birtokban; majd ezeket a *Korompai*, *Szitár*, *Bodenstein* és báró *Billot* családok váltották fel. Jelenleg gróf *Ledebur* Adolfnak van nagyobb birtoka és kastélya. *Ledény* községhez tartoznak a *Kövérehegy* és *Paphegy-puszták*, továbbá az *Ujmajor*. Ledény.

Leléd, ipolymenti magyar kisközség, 124 házzal és 533 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása, valamint postája, Garamkövesden van. Az esztergomi érsekség birtoka, melynek multjáról kevés az adatunk; nevét 1262-ben említi oklevél, de későbbi időkben följegyzésre nem akadunk. Történelmi vonatkozást sejtethetünk egyik dűlőjének, »Széles földek a vár alatt« nevében. A falubeli templomot 1752-ben kezdték építeni és 1774-ben fejezték be. A község határában fekszik a *Lelédhidi major*. Leléd.

Leszenye, a nógrádi határhoz közel fekvő magyar kisközség, 67 házzal és 429 róm. kath. és ág. ev. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Balassagyarmaton, postája Újfalun van. Már a XIII. században egyházas hely volt és abból a korból János nevű papja is ismeretes, a ki 1291-ben, Both fia Benedek comes végrendeletének tanújaként, az esztergomi káptalan előtt hitet tett. A falu újabb említésére 1342-ben akadunk, a mikor *Lezenye* alakban szerepel. Abban az időben a litvai vár tartozéka volt. A XVIII. században már a *Majthényiakat* találjuk a birtokban, mely most báró Majthényi Lászlóé, a kinek itt csinos kastélya is van. Leszenye.

Letkés, ipolymenti magyar kisközség, 181 házzal és 960 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Szobon, postája Szalkán van. Az esztergomi főkáptalan régi birtoka, melyről már 1261-ben írott nyomra találunk, a mikor Benedek érsek Lőrincznek, az esztergomi keresztes lovagok mesterének tanúsága szerint, egyezséget kötött Letkés község lakosaival. Az érsekség mindvégig megtartotta e birtokát. A falu temploma 1811-ben épült. Letkéshez tartoznak a *Bakszarvai*, *Dávidrévi*, *Gallaaljai*, *Lelédhidi* és *Szalkói puszták*. Letkés.

Lisó, tót kisközség, 87 házzal és 502, túlnyomóan ág. ev. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Teszéken, postája Egyházzmaróton van. Ősi települt hely, a mint ezt a határában talált pogánykori temető bizonyítja. Egy 1268. évi oklevél szerint, *Pousa de Lyso* nevében találjuk nyomát a falu nevének. 1311-ben *Egyed* fia, Bede comes vette zálogba a birtokot. A XVII. században a gróf *Pálffy* családot uralta a falu, a XVIII. században pedig herczeg *Esterházy* szerezte meg, de része volt benne, a század első felében, a *Gyurcsányi* családnak is. Jelenleg *Schoeller* Pál lovagnak van itt vadban dús erdeje. Érdekes barlanglakásokat találunk a község határában, a hegyoldalon. A falubeli ág. ev. hívek régi temploma 1590-ből való, de azóta többször átalakították; ebben a templomban gótbetűs felíratú, régi keresztelő-medence látható. Lisóhoz tartoznak a *Koppláló* és *Kövérehegy majorok*. A falu határában kőbánya van.

Litva, azelőtt Litava, tót kisközség 95 házzal és 753 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Korponán, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. Litva, melynek első ura a *Hunt-Pázmány* nemzetség bozói családaga Litva.

volt, már a bozóki prépostság 1135-ben kelt alapítólevelében *Villa Lythva* alakban szerepel. Későbbi oklevél szerint bizonyos *Zaka* nevű birtokos két ekényi földet és kilenez jobbágyot ajándékozott a rendnek. A *Litvai*-esalád, mely ettől a helységtől vette nevét, a XIII. században szintén részes volt a birtokban. A litvai várról, *Castrum Litua* alakban, első ízben 1307-ben van okleveles megemlékezés. A sági konvent 1338-ból való oklevele szerint *István* fiai, Tamás és György, litvai birtokuk egy részét hetven márkáért eladják *Demeter* fiainak, András, Daesó és Loránt palahatai földesuraknak. A község nevét a XIV. században a következő változatokban találjuk: *Lithwa*, *Lethwa*, *Lithavafeude*. A bozóki prémontreieket a XVI. század derekáig senki sem háborgatta a birtokukban, akkor azonban *Balassa* Zsigmond kiüzte onnan a szerzeteseket és a birtokot erőszakkal elfoglalta. Később az evangélikus *Fánchy* család lett a birtok ura, mely család a litvaiakat áttértette; a mikor azonban, 1658 körül, *Szelepcsényi* érsek, majd pedig a jezsuiták lettek a birtokosok, a lakosság ismét visszatért a katolikus hitre. A Thököli- és később a Rákóczi-féle harezokat Litva is végig szenvedte. A bozóki prépostság többi jószágaival egyetemben, a litvai birtok is szerepelt abban a két századon át húzódott pörben, melyet a jezsuiták a nagy-szombati papnevelő-intézet ellen folytattak, és a mely csak a múlt században nyert befejezést. A birtok jelenleg a Szent-Istvánról nevezett bozóki prépostság tulajdona. A falubeli régi templom alapja állítólag 1168-ból való és állítólag ennek a régi templomnak a szentélyét használták fel az 1788-ban átalakított mai templom sekrestyéjéül. A templom tornyát 1851-ben építették. Más verzió szerint a tatárok elől menekülő Béla király Litva mellett üdítő patakra talált, a mely mellett megpihenvén, ennek emlékére alapította az itteni ősi templomot. A nép ezt a forrást ma is Béla patakjának nevezi. Litva községhez tartozik a *Peres-pusztá*, mely kétségkívül a hosszú időn át húzódott egyházi pörtől nyerte az elnevezését.

Lontó.

Lontó, a hasonló nevű patak mellett fekvő magyar kisközség, 133 házzal és 874 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Ipolyszakállos, postája helyben van. Először 1236-ban említik *Lomptow* vagy *Lumptou* alakban. *Lomptow* néven említi az az oklevél, mely 1276-ban IV. László királynak azt a rendelkezését közli, hogy a király *Kázmér* comes fiainak, Pongrácznak és Péternek visszaadatta lontoí birtokukat, melyet atyjuk, IV. Béla király idejében elvesztett. Egy 1437. évi oklevél *Possessio Lonto*-ról szól, melyet *Lévai Cseh* Péter erdélyi vajda zálogul nyert Zsigmond királytól. E zálogbirtok későbbi sorsáról nem találunk adatokat. A XVIII. században a *Szent-Ivány* család volt a falu földesura, majd házasság révén a *Majthényi*, *Rakovszky*, *Okolcsányi* és *Podhorszky*-esaládok osztozkodtak rajta. Az újabb korban a *Bossányi*, *Bainville*, *Fejérváry*, *Rajner* Pál, *Ferenczy*, *Vaskovics* és *Szabadhegyi* családokat uralta a falu. Ez időszakra *Jekelfalussy* Lajos honvédelmi miniszternek, a *Rakovszky* családnak, *Thék* Endre budapesti gyárosnak, *Sulpe* Alfonznak, továbbá Weiss Samu örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Három régi kastély van a faluban, ezek közül a Majthényi-féle jelenleg *Thék* Endrének, az ismert budapesti gyárosnak a tulajdona, a ki művészi ízléssel restaurálta a régi épületet, meghagyván annak eredeti, érdekes jellegét. *Thék* kastélyában gazdag könyvtár van. A kastély termeit Zsigmond és Mátyás királyok korabeli kőfaragványok és festmények, továbbá régi velenezei műtárgyak, Mária Terézia korabeli kőszobrok díszítik. *Thék* számos történelmi emlékü kő- és bronztárgyat őriz itt a török világból is, valamint régi fegyvereket is, a melyek részben a régi királyi várból kerültek ide. A másik két régibb kastély a *Rakovszky* és a *Szabadhegyi* kúriái voltak. Van még egy újabb negyedik kastély is a faluban, ezt *Jekelfalussy* József és neje építették. Lontó faluban tartotta, 1721-ben, a vármegye közgyűléseit. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Lontó közelében terült el *Kesztőcz* alias *Kesztuz* hajdani falu, melyről 1240-ben emlékezik meg oklevél, de amely falu az idők során nyomtalanul elpusztult.

Lukanénye.

Lukanénye és *Házasnénye* 1905. végéig két különálló községtestület volt, akkor a két falu »Lukanénye« közös névvel egyesült.

Lukanénye, magyar kisközség, 69 házzal és 556 róm. kath. vallású lakossal, kiknek száma a legutóbbi népszámlálás óta 448-ról növekedett ennyire. A község vasúti és táviró-állomása Balassagyarmaton, postája helyben van. A vármegye régibb helységei közé tartozik, melyről már IV. Béla király is megemlékezik abban

Lontó. — A Majthényi-féle kastély. Jelenleg Thék Endréé.

Lontó. — Jekelfalussy Lajos kastélya.

Lukanénye. — Bárá Majthényi László kastélya.

Lukanénye. — Bárá Majthényi Othmár kastélya.

az 1243. évi oklevelében, melylyel ezt a birtokot más három vármegyei faluval együtt, a *Dobák* nemzetségbeli *Dobák*, Tyba, Dona és Vaczik nyitramegyei birtokáért elcserélte. 1337-ben, a Dobák nemzetség jószág-osztozkodása alkalmával, a nényei birtok *Luka* fiainak jutott osztályrészül. A Luka család fél ezredéven át volt a földesura. A mult század első felében, Luka Lajoson kívül, *Blaskovics* Pálnak is volt része itt. Jelenleg báró *Majthényi* Lászlónak és Othmárnak van nagyobb jószágga. A falubeli két szép kastély egyikét még a Luka család építette és az most a báró Majthényi Othmár tulajdona. A másik kastély a Blaskovicsoké volt, most pedig báró Majthényi Lászlóé, kinek uri háza híres a vendégszeretetről. Lukánénye község határában fekszik a *Sulyki puszta* és a *Szőcze major*.

Magaslak, azelőtt *Viszoka*, tót kisközség, 57 házzal és 356 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Selmeczbányán, postája Hegybányán van. Régi kincstári birtok. Temploma 1750-ben épült. A községhez tartozik *Kőpatak* puszta.

Magasmajthény, azelőtt *Hrusó*, tót kisközség, 132 házzal és 725 róm. kath. vallású lakossal: vasúti állomása Drégelypalánkon, postája Ipolynyéken van. A bozói prépostság régi birtoka volt, mely a prépostság többi jószágainak sorsában osztozott. Már 1279-ben akadunk okleveles említésére, a mikor *Hrussó* néven szerepel. A mult század első felében, az esztergomi káptalanon kívül, a *Huszár* családnak is volt itt birtokrésze és jelenleg is ezek a nagyobb birtokosok. 1838-ban az egész falut tűz hamvasztotta el. A községbeli templom 1762-ből való. Magasmajthény határában vannak a *Brack* és *Huszár-majorok*.

Magyarad, a Búr patak mellett fekvő magyar kisközség, 26 házzal és 379 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása Ipolyszakálloson, postája Szántón van. 1354-ben, Maróth határjáró levelében, már faluként szerepel. Századokkal ezelőtt ismerték híres gyógyforrását is, a mely mellett a mult század elején, gyógytelep épült. A XVIII. században a *Goszthonyi*-családot uralta a falu, majd a *Brunswick*, *Zsarnóczay*, *Kasza* és a *Terstyánszky* családok voltak a földesurai. Újabb időben a *Somogyi* és a báró *Nyáry* családok szereztek itt birtokot. Jelenleg Somogyi Lászlónak és báró Nyáry Adolf özvegyének van nagyobb birtoka és mindkét családnak kastélya. A falubeli kápolna 1834-ben épült. Magyaradhoz tartoznak a *Dobsony* és *Újvilág* puszták.

Márianosztra, tóttal vegyes magyar kisközség, 217 házzal és az országos fegyházzal együtt 1548 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Szob, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A XIII. század óta ismerjük. 1262-ben *Nostre* néven szerepel egy oklevélben. I. Lajos király, 1352-ben, remete szent Pál szerzetesei számára és a szent szűz tiszteletére itt kolostort alapított. A márianosztrai pálosokról számos adomány gondoskodott. Lajos király és Erzsébet királyné, 1382-ben a kolostornak ajándékozták Szob község adóját, Hunyady János kormányzó pedig 1453-ban telket adott a pálosoknak Szobon. A szerzet tagjai közel két évszázadon át maradtak meg a kolostorban. A mohácsi vész után, 1526-ban, a Budára és Esztergom vidékére rontott török hadak rablásainak hírére, a márianosztrai szerzetesek fegyvert fogtak és a korona védelmére Visegrádra siettek, a hol hőiesen küzdöttek. A mikor azonban Esztergom, Vác és Nógrád török kézre jutott, a nosztrai szerzetesekre is ránehezedett az ozmán hatalom és a rend tagjainak menekülniök kellett. A kolostornak és a pálosok itteni javainak, az 1570—1580 években, a gróf Forgách-család lett a zálogbirtokosa, de a templom és a szerzet egykori háza 1712-ig megrongált állapotban maradt. Széchenyi György érsek közbenjárására azonban a pálosok újra visszatérhettek ősi fészkeikbe és a Rákóczi-féle szabadságharc lezajlása után, Kurpesz Pál perjel ismét helyreállíttatta a kolostort és templomot. A Batthyány-féle vizitáció, 1779-ben, már 24 szerzetest, tíz ujonczot és 12 szolgáló barátot talált a kolostorban. Ezt a vizitációt azonban már nem sokkal élte túl a rendház, mert 1785-ben, II. József császár rendeletére, a pálosokat elűzték, levéltárukat a falu végén fölégették és birtokaikat a vallásalaphoz csatolták. A pálosok üresen maradt kolostorában ápták az 1809. évi győri csata sebesültjeit, a sebeikben elhaltak emlékére pedig a vármegye itt, 1836-ban, fából készült emlékoszlopot emelt, a mely azóta elkorhadt. Az igazságügyi kormány, 1858-ban, a kolostor épületét kibővítette és női fegyencz-teleppé alakíttatta át, a Paulai szent Vincze rendi apácák felügyeletére bízván az ide telepített elítélteket. A fegyintézet viszonyait a törvénykezésről szóló fejezetben ismertetjük. Az intézet pecsétjében kereszt alatt ez

a két szó olvasható : *Spes Mea*. A körirata pedig : *Puella Charitas*. A község határában Nagy Lajos királynak nevezetes vadaskertje volt, melynek helyét századokkal később is olasz kertnek nevezték. Ma a vallásalapnak van itt nagyobb birtoka.

Mere. *Mere*, tót-magyar kisközség, 31 házzal és 147 ág. ev. és róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnya, postája Gyügy. Első uraiként a *Palásthyakat* ismerjük, kik e birtokukról lemondván, 1327-ben *János* fia, *Pál* és *Bodó* fia Bot nyerték el azt. *János* e birtokától vette a *Merei* nevet. A későbbi századokban a *Sembery*, *Vajda*, *Matolay*, *Máttyus*, *Sárkány* és *Nagy* családoknak volt itt nagyobb birtokuk. Jelenleg *Fabricsius* Ágost örököseinek és *Hoffer* Mártonnak van jószáguk. A faluban hideg kénes ásványvíz-forrás van.

Méznevelő. *Méznevelő*, tót kisközség, 78 házzal és 358 ág. ev. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Ipolyságon, postája Paláston van. Ősi települt hely, mely a határában talált leletekből következtetve, honfoglaláskori szláv helység lehetett. Első uraként *Szügyi Lontó* Andrást ismerjük, a ki e birtokát, 1302-ben, vejének, a *Hunt* nemzetségbeli *Dersfi* Miklósnak adta át más jószágért cserébe. A későbbi századokban a *Koháryakat* uralta a falu, kiktől a herceg *Coburgok* örökölték. A falubeli templom 1832-ben épült.

Nádas. *Nádas*, tót kisközség, 86 házzal és 590 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnyán, postája helyben van. *Nádas* falu már a XIII. században ismert hely volt és a sági prépostság alapítólevelében, 1265-ben, annak birtokaként szerepel. A XIV. és XV. századokban is több oklevélben megtaláljuk a nyomát. A török hódoltság korában az ozmán uralom alá került és 1685-ig viselte az ellenség jármát. I. Lipót király a töröktől visszahódított birtokot a jezsuitáknak adta, kiket közel egy évszázadon át uralt a falu. *Mária Terézia* királynő 1776-ban az akkor alapított besztérczebányai püspökségnek adományozta, a mely mindvégig megtartotta e jószágát. A falubeli róm. kath. templom 1759-ben épült. *Nádas* községhez tartoznak a *Hlína* és *Rovnya* majorok ; a falu határában kőbánya is van.

Nagycsalomia. *Nagycsalomia*, ipolymenti magyar kisközség, 140 házzal és 651 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása Dejtáron, távirója Balassagyarmaton, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. 1244-ben IV. Béla király *Szügyi* de *Ziud Obick* (Ebeczk) fiának, Miklósnak, az Ipolynál levő Koarszag várát adományozván, a várbirtok egyik határául *Ighazas-Chalamia* községet jelöli meg. Az a templom, melyről a falut már akkor egyházasnak nevezték, a mult század derekán még fennállott, most azonban rom. A XIII. század végén *Chalamya* alakban akadunk a nevére abban az oklevélben, melylyel az esztergomi káptalan, 1291-ben, *Both* fia *Benedek* comes végrendeletét kiállította. A pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzéke *Salonua* és *Salomia* alakban emlékezik meg a helységről. A XV. században a királyné birtoka volt, még pedig előbb *Cillei* Borbála özvegy királynéé, a kitől utóbb *Albert* király 1439-ben a jószágot elvette és nejének, *Erzsébet* királynénak adta. A XVIII. század elején a *Majthényi* és *Ráday* családokat találjuk a birtokban ; a mult század első felében gróf *Teleki* Augusztát uralta a falu. Jelenleg gróf *Vay* Gábornak, báró *Majthényi* Lászlónak, *Gáspár* Istvánnak, *Méhes* Józsefnek és *Bolgár* Jánosnak van birtoka, úgy szintén a két utóbbi birtokosnak egy-egy urilaka. A falubeli róm. kath. templom 1845-ben épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. *Nagycsalomia* határában vannak a *Kapasz puszta*, *Mély-völgy* és *Vörösharaszt* majorok.

Nagyfalu. *Nagyfalu*, ipolymenti magyar kisközség, 63 házzal és 349 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Drégelypalánkon, postája helyben van. A község régiségéről egyedül a temploma tanúskodik, melynek építési ideje a XIV. századra tehető. A XVIII. században a *Lipthay* családot uralta a falu, mely család a mult században is megtartotta a birtokát. Régi birtokuk volt itt a *Tersztyánszkyaknak* is, mely jelenleg *Tersztyánszky* Ákosé. Ezidőszert még gróf *Somsich* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. *Nagyfalu* községhez tartoznak a *Csillag* és *Messzelátó-puszták*.

Nagykereskény. *Nagykereskény*, tóttal vegyes magyar kisközség, 51 házzal és 400 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Léva, postája Kiskereskény. Ősi települt hely, a mit a falu határában talált kelta korbéli leletek bizonyítanak. A község nevével először 1320-ban találkozunk az oklevelekben, a mikor *Krskany* alakban szerepel. *Possessio Kereskenyt* említenek 1349-ben, 1411. és 1424-ben az iratok. Abban az időben a lévai várnak volt a tartozéka. A XVIII. században a *Kereskényi*, *Simonyi*, *Szászy* és *Horváthy* családokat uralta a falu. 1767-ben kezdte

meg itt a birtokszerzést Kéthelyi Mailáth Ferencz és megvásárolta a Simonyi-családtól a ma is álló kastélyt. A mult század elején a Mailáth családon kívül, a *Zsarnóczay* és *Mándy* családokat találjuk birtokban ; a XIX. század második felében pedig Mailáth László és Imre, továbbá *Pogány* Pál voltak a falu birtokosai. Ezidőszerint özvegy Majláth Lászlónénak, szül. Bakonyi Máriának, valamint Pogány Pál örökösének, továbbá *Ordódy* Lajosnak és Lászlónak van itt nagyobb birtokuk ; ez utóbbiak a Mailáth Imre-féle javak jogutódjai. A községbeli templomot Mailáth Ferencz építtette a XVIII. század végén. Nagykereskényhez tartoznak : a *Jakubi-major*, mely özv. Mailáth Istvánné tulajdona. A faluhoz tartozik még a *Rovnya-major* is. A községben mészégető-telep van.

Nagymaros, dunaparti nagyközség, 771 házzal és 4175 túlnyomóan német nyelvű és róm. kath. vallású lakossal ; saját vasúti és hajóállomása, telefon- és postahivatala van. Ósrégi települt hely, a mit az itt kiásott urnaleletek is igazolnak. Okleveles emlékeink a XIII. század óta vannak a községről ; első nyomára III. András királynak 1298-ban kiállított oklevelében akadunk, mely a marosi vendégekről szól. Róbert Károly király alatt nagy lendületet vett a helység, a mely Visegráddal, a királyi székhellyel szemközt, mintegy elővárosa volt annak és jelentős pontja lett a Duna e tájának. Már 1324-ben kiváltságokkal ruházták fel ; akkor nyerte a szabad bíró- és lelkészválasztás jogát, továbbá önálló törvényhatóságát és vámmmentességét. Ezeket a kiváltságokat Nagy Lajos király is megerősítette. Ettől fogva Maros egyre emelkedett mind jelentőségben, mind pedig jómódban. Az Anjou-királyok alatt már az ország nevezetesebb városai sorában szerepel ; ezt igazolja az a biztosító levél, a melyet Maros, a hazánkbeli nagyobb városokkal egyetemben, Lajos király leányának, Hedvignek, az ausztriai Vilmos herczeggel kötendő házasságára nézve kiadott. Maros szabadalmait a későbbi királyok is megerősítették, nevezetesen Zsigmond 1388-ban és utóbb 1436-ban, Lajos fia Miklós bíró kérelmére, megerősítette a várost régi jogaiban. Új szabadalmakkal ruházta fel Marost 1464-ben Mátyás király, azután 1492-ben II. Ulászló ; a mohácsi vész után pedig I. Ferdinánd adott kiváltságokat a marosiaknak, valamint megerősítette korábbi szabadalmaikat. 1619-ben II. Mátyás és 1688-ban I. Lipót is követték elődeik e példáját. Oltalomlevéllel biztosította I. Rákóczi György 1644-ben a katonai beszállásolás terhe ellen a marosiakat. Nagymaros sorsa közös volt az átellenes Visegrád sorsával ; osztozott annak dicsőségében, de szomorúságában is. A hódoltság idején török rabság nehezedett a városra, nagy terhekkel zaklatván lakosait, a kiket közmunkára, súlyos adókra és véráldozatra kényszerített az ellenséges hatalom. Alig heverte ki a török igát, újabb csapással sujtották a sűrűn átvonuló katonai csapatok, a német császáriak éppúgy, mint Rákóczi hadai. Mindezek betetőzéseül pedig az 1709. évi pestis tette tönkre számban és jómódban a megmaradt lakosságot s az elnéptelenedett helységbe új lakosok betelepítéséről kellett gondoskodni. Első német lakosait állítólag még a Huntok telepítették ide, miként a vármegye több községeibe is ; ezek a régi németek azonban lassanként teljesen megmagyarosodtak és a XVI. században már mint tiszta magyarokról emlékeznek meg róluk a följegyzések. A mai németiséget 1715 és 1735 táján telepítették ide. Ezek a németek folytatták és fejlesztették a község régi gazdasági kulturáját, a mely ma kiválóan jelentős kertészetre és gyümölcstenyésztésre mutat Nagymaroson. A hagyomány szerint Róbert Károly király ültette itt az első gesztenyefát. A mióta a vasúti forgalom Nagymarost közelebb hozta az ország középpontjához, híres és kedvelt nyaralóhelylyé lett, a melyet évenként több ezren keresnek fel, ismét jó módba juttatván a község lakosait. Messze vidékre innen szállítanak szőlőt és gyümölcsöt, a mely valósággal gazdagsághoz juttatta a marosiakat.

Nagypeszek, Bars vármegye határához közel fekvő magyar kisközség, 131 házzal és 620 ev. ref. és róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Zseliz, postája Tergenye. Nagypeszek nevével 1324-ben találkozunk először az oklevelekben. A XVI. században a *Dersfiek* zselizi uradalmához tartozott. A mult század elején gróf *Esterházy* volt a földesura ; jelenleg gróf *Breuer* örökösének van itt nagyobb birtokuk. Az itteni ev. ref. templom 1750-ből való. Nagypeszek faluhoz tartozik az *Ágota-major*.

Nemesvarbók, tót kisközség, a Varbók patak mellett, 59 házzal és 268 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Szénavár. A falu a bozói uradalom tartozéka volt és így annak sorsában osztozott. A mohácsi vészig

a prémontreieket uralta, később a *Balassák*, majd a *Fánchyak* birtoka lett, míg végül az egyház szerezte meg azt. A falu temploma újabb keletű.

Németi.

Németi, tót kisközség, 114 házzal és 618 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomás, posta és táviró helyben van. Körjegyzőségi székhely. A község a mult század elején még mezőváros volt és a vármegye történetében jelentősebb szerephez jutott. Hajdan *Nemphy* volt a neve és *Thóti* faluval együtt szerepelt; a XVI. században a bányavidéki németek *Buirdorf*—*Bajerdorfnak* (Bajorfalunak) nevezték. Már 1256-ban királyi birtok volt; ez évben IV. Béla király a csábrági és devicsei vendégeknek földet adott itt, kiket Detre zólyomi és szepesi ispán iktatott a birtokba. Másik okleveles följegyzése 1281-ből való, s ez elmondja, hogy IV. László király *Erdő* comestől pejlóvat vásárolt és annak vételára fejében kétszáz márka erejéig elzálogosította a zólyomi uradalomhoz tartozó *Nempti* falut. 1286-ban IV. László király a községet *Pál* mester veszprémi prépostnak ajándékozta, római követsége jutalmául; Pál prépost azonban később lemondott e birtokról, mire III. Endre király, koronáztatása emlékére az esztergomi káptalannak adományozta. 1292-ben az esztergomi káptalan egyezséget kötött itteni német és tót jobbágyaival; e szerződés szerint a káptalan minden jobbágyának hatvan hold szántóföldet ad, a jobbágy pedig évenként egy fertó finom ezüstöt, két kövér tyukot, két kappant, két fehér kenyeret, két szapu zabot, azonkívül a községtestület évenként egy marhát tartozik fizetni; a jobbágyok pedig kötelesek a király és királyné adóját denárokból és élelemből leróni. E szerződés arról is intézkedik, hogy a gyermektelen jobbágy tetszés szerint hagyhatja vagyonát bárkire; a peres ügyekben saját választott bírása ítélik, csak a bűnügyek elbírálása tartozik a földesurra. 1297-ben *Erdő* comes az esztergomi káptalan javára lemondott arról a zálogjogáról, melyet IV. László királytól a paripájáért nyert; ettől fogva a jelenkorig az esztergomi káptalan megtartotta e birtokát. A XV. században a *Dacsó* családnak is volt itt része, a mint ezt 1423-ban Terbelédi Leusták özvegyének, Dacsó Erzsébetnek, egyezségi oklevele tanúsítja. A későbbi századok viharából Németi község is kivette a részét; szenvedett a török zsarolásoktól és pusztult a pestis csapásai alatt. A török hódoltság korában följegyezték, hogy Rákóczy Mátyásnak török rabságból való kiváltására a község száz aranyat és 300 forintot kölesönzött. A káptalan 1729-ben hat vásár tartására nyert szabadalmat a község számára; mivel azonban a vásárokat csak kevesen látogatták, nehogy vásárlóikat elveszítsék, a káptalan meghagyta jobbágyainak, hogy szinleges vásárt rendezzenek és kiállítsák marháikat, mint az vásárlókor szokásos. A mult század elején Németi még mindig mezővárosként szerepelt. Ezidőszent a faluban, az esztergomi káptalanon kívül, még idősb *Holczer* Jánosnak van nagyobb birtoka. A községbeli róm. kath. templom az egykorú oklevelek tanúsága szerint 1225-ben már fennállott és 1300-tól a plébánosok nevei is ismereteseek. Németi határában fekszenek a *Balázsovkriks* és *Zalistryia puszták*.

Ósöd.

Ósöd, tót kisközség, 39 házzal és 204 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Teszér, postája Egyházmarót. Hajdan a *Semberyek* voltak a földesurai, később a *Koháryaké* lett, majd ezektől a herceg *Koháry-Coburg* család szerezte meg, ma is az övé. Egykor jeles bortermő vidék volt. Határában van a *Coburg* puszta.

Palást.

Palást, a Korpona patak mellett fekvő magyar kisközség, 271 házzal és 1579 túlnyomóan r. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Ipolyságon, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A vármegye legrégibb helységei közé sorozható; mert már 1156-ban szerepel, a mikor Márton érsek a falu dézsmáját az esztergomi káptalannak ajándékozta; ebben az oklevélben *Plast* alakban szerepel. 1230-ban II. András király elrendelte, hogy az itteni királyi dézsmát zólyomi uradalomába szállítsák. IV. Béla királynak évszám nélkül kiállított oklevelében *Palást* falut a *Csák* nemzetségbeli Máté fia István kapta adományul. 1288-ban *Mách* fiai, István és Péter a maguk részét eladták *Palásthy* Péternek és társainak. A *Palásthy*akat azonban a XIII. század korábbi éveiben már birtokban találjuk itt. A *Palásthy*ak később, három ágra oszolva, hosszas osztályos pörbe keveredtek. A család levéltárában volt az az érdekes oklevél, melyet II. András király a Szentföldön, 1217-ben, az egyik ott vitézkedett *Palásthy* részére kiállított. Ezt az oklevelet Werbőczy István is látta, mint azt Tripartitumának II. rész 13. cikkében említi; de az érdekes okirat 1750 táján elveszett és azóta sem került elő. IV. László király más *Palásthy*akat is nemesi sorba emelt a várkatonaságból, miként azt 1281-ben kelt levele igazolja. 1281-ben a sági kon-

Magyarad. — Báró Nváry Adolfné kastélya.

Márianostra.

Palást. — A Palást-hy-féle kastély.

vent előtt *Ivánka* fia, Albei, palásti birtokát öt arany márkáért átengedte *Lévának* és fiainak. Róbert Károly király 1327-ben Palásthy Györgyöt és testvéreit a honti várjobbágyok közül szabadokká tette és a királyi nemesek sorába emelte. Palást község nevét a pápai tizedszedők jegyzékében is megtaláljuk és a papjától szedett tized után itélve, már akkor is jelentősebb helység lehetett. Palásthy Bors bitófán kivégzett fiainak birtokrészét, 1331-ben, *Besnyő* Gergely kapta. A XVI. században már politikai szerepe volt a helynek, mert 1544-től 1552-ig itt tartotta a vármegye közgyűléseit. A falu történetében legemlékezetesebb évszám az 1552., mert ez év augusztus 10. napján színtere volt annak a szomorú emlékü ütközetnek, melyet az egyesült magyar és császári hadak Teuffel Erasmus vezérlete alatt a török ellen vívtak és a mely harc a keresztény sereg teljes vereségével végződött. Ebből a harczból származó fegyverek ma is láthatók itt egyeseknél. Azon a helyen, a hol Sbardelatti Ágoston váci püspök elesett, a Palásthy-család kápolnát emelt. A török uralom idejéből regényes hagyomány maradt fenn: valami harácsoló török zsarnokot megölve találtak Palást és Födemes között; a nógrádi bég nyomozást indított a gyilkosság ügyében és azt az ítéletet hozta, hogy ha a gyilkos meg nem kerül, annak a községnek a bírása, a melyiknek határában az adószedő törököt megtalálták, karóba huzzassék. A gyilkost nem tudták kinyomozni, a területet pedig egyik község sem vállalta. Erre a két szomszédos falu bírát az ügy eldöntésére Szécsénybe rendelték és minthogy a földemesi bíró, a ki előbb érkezett oda, megesküdt, hogy a terület nem tartozik Födemeshez, a később érkező *Koncz* Ambrus palásti bírót, minden tiltakozása ellenére, karóba húzták. A mikor azonban később a földemesiek mégis használni akarták azt a vitás területet, az akkori bíróság »tömlöczbe vettek, tetvekkel étetlek« fenyegetéssel kényszerítette a palástiakat, hogy vegyenek sarlót és foglalják el azt a területet, a mely őket illeti meg. *Koncz* Ambrus fából épült háza még a múlt század hetvenes éveiben is fennállott. Azon a helyen, hol a bírót karóba húzták, a palástiak keresztet állítottak. Így jutott Palást határába az a darab föld, a hol a földemesi régi templom romjai állanak; ez a terület a *Klasznya-vér* nevet viseli. Palást a XVIII. században Alsó-, Felső- és Közép-Palástra oszlott, ma azonban mind a három egy. A XVIII. század első harmadában, 1730-ban, a vármegye ismét itt tartotta közgyűléseit. A múlt század első felében, a Palásthyakon kívül, a *Nedeczky* és *Murányi* családok, valamint az *Ullmann-Szitányi*, gróf *Batthyány* és *Lederer* családok voltak a földesurai. Jelenleg *Nedeczky* Bélának, *Ivánka* Istvánnak, *Luka* Pálnak és nejének, *Blaskovics* Máriának, továbbá *Vajda* Pálnak és *Zmeskall* Györgyné, *Nedeczky* Irénnek van nagyobb birtokuk és egy-egy kastélyuk. A régi Palásthy-féle kastély, melyet 1730-ban Palásthy Ferencz tábornok épített, az utóbbi években *Reuss* herczegé volt, kitől *Rothkugel* Arnold lovag és ettől *Roszvadovszky* Jenő lovag szerezte meg. A falubeli díszes, román stílű új templomot 1898-ban Palásthy Pál püspök építtette. Palást községhez tartoznak az *Iszkornya*, *Jalsó*, *Középolvár*, *Litva*, *Olvár*, *Oszikó*, *Sopa* és *Szállásolvár* puszták.

Páld, Esztergom vármegye határának közelében fekvő magyar kisközség, 101 házsal és 543 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Bény, postája Kisgyarmat. A *Hunt-Pázmánok* e régi birtoka, már első királyaink idejében ismert hely volt. *Pauli* alakban emlékezik meg róla a bozóki prépostságnak 1135-ben kelt alapító oklevele. A következő században, 1297-ben, III. Endre király *Kázmér* öt fiának itteni részjóságát elvette és az esztergomi káptalannak adta; ebben az adománylevelben a község neve *Pauld* alakban szerepel. *Paldfalva* alakban szerepel 1395-ben, de a következő században, 1439-ben, már csak *Páld* néven említik. A falu a bozóki prépostság többi jóságainak sorsában osztozott. A XVIII. században a nagyszombati Szent-Klára apáczarendet találjuk a birtokban. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A községbeli templom 1717-ben épült és 1888-ban restaurálták. Páldhoz tartozik a *Páld pusztja*.

Perezslény, magyar kisközség, 99 házsal és 667 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása, postája és távirója Ipolyság. Ősrégi települt hely, a mit az Egeres és Kapros nevű dűlőiben kiásott szármata eredetű urnák és az ezek között talált kőfejszék és fokosok bizonyítanak. Okleveles nyomára első ízben 1156-ban akadunk. *Villa Perezlen* névével 1434-ben, Gyerk határjáró levelében találkozzunk. Régi birtokviszonyairól azonban nem nyerünk felvilágosítást. A múlt század elején a gróf *Esterházy* és *Forgách* családok voltak a földesurai; jelen-

leg gróf *Breuner* Ágostonnak van itt nagyobb birtoka. Az itteni templom 1509-ből való harangját a török dúlások alatt a falu mellett elterülő tóba süllyesztették, nehogy az ellenségnek zsákmányul essék. Pereszlény határában van a *Pereszlényi major*.

Peröcsény. *Peröcsény*, ipolymenti magyar kisközség, 264 házzal és 1219 ev. ref. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Ipolypásztó, postája Vámosmikola. A hagyomány szerint a *Hunt* nemzetségbeli *Salgó* volt e hely első ura, a ki várat épített az erdő mélyében, a hol ennek romjai ma is láthatók. E vár közelében települt a *Salgó* nevű hajdani falu, mely azóta nyomtalanul eltűnt. Peröcsény nevének hiteles említésével abban a határjáró levélben találkozunk, melyet a sági konvent 1380-ban állított ki. *Possessio Perewchen* alakban említi az az 1437. évi oklevél, melylyel *Lévai Cseh* Péter erdélyi vajda e birtokot zálogba vette Zsigmond királytól. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle uradalomhoz tartozott, jelenleg pedig *Huszár* Tibornak van itt nagyobb birtoka. A falubeli ev. ref. templom 1857-ben épült, a harangja azonban 1602-ből való; az egyház 1748. évszámmal jelzett kőkorsót őriz. Peröcsény község határában kell keresnünk az *Orsány* nevű hajdani falut is. — 1282-ben Kún László király a fiutód nélkül megöregedett *Orsáni* Péternek megengedte, hogy vejét, *Etei* Pétert és ennek nejét törvényes utódaiul fogadja. E falunak azonban már nyoma sincsen; Peröcsényhez tartozik még a *Haraszi puszta*, a *Peröcsény major*, a *Bányatelep* és *Paptag*.

Rákócz. *Rákócz*, tót kisközség, 25 házzal és 122 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása, valamint postája Németiben van. Első említését, *Rokonch* alakban, 1291-ben találjuk. Hajdan Zólyom vármegyéhez tartozott, mígnem 1802-ben az országgyűlés Hont vármegyéhez csatolta. Régi földesurai a *Rákóczi* és *Foglár* családok voltak. Jelenleg ifjabb *Holczér* Jánosnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik a *Rákócz puszta*.

Sirák. *Sirák*, magyar kisközség, 52 házzal és 252 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Balassagyarmat, postája Kőkeszi. 1391-ben *Siráki* János, Balázs fia, a sági konvent előtt egyezséget köt a *Csehi* családbeliekkel, a *Felkeszi*, másként *Sirák* nevű birtok tárgyában, 1494-ben Kinizsi Pál országbíró tesz bizonyosságot arról, hogy a *Siráki*-család *Sirák*, vagy *Felkeszi* községben *Remete* Márton telkét *Mocskos* Jánosnak átadta. A mult század első felében *Berócz* Dénes és Kálmán, *Szabó* Antal és *Lábod* Imre voltak a földesurai. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen.

Szalatnya. *Szalatnya*, magyar kisközség, 85 házzal és 491 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Egegszalatnyán, postája Felsőszemeréden van. A község első okleveles szereplésére 1262-ben akadunk. 1285-ben *Huntfi* Demeter drégelyi várának tartozéka volt. Más oklevél szerint, ugyancsak a XIII. század első végén, *Bodor* comes a sági konvent előtt *Lüvő* István nevű rokonára hagyja e birtokát, melyet IV. László királytól kapott. 1299-ben *Zalathna* alakban emlékezik meg róla egy oklevél. E helységtől vette nevét a *Szalatnyai* család. Szalatnyai Benedek bajvivő özvegyének kérelmére, 1326-ban megjárták a falu határait. A családot a következő században is birtokban találjuk itt, miről egy 1413. évi oklevél emlékezik meg. 1504-ben Szalatnyai Jánosnak volt itt része. A későbbi századok során a *Koháry* család szerezte meg a birtokot; az egyik *Koháry*, a kancellár-herczeg Ferencz, a mult század elején előkelő fürdőhelylyé akarta a falut alakítani és híres ásványvízforrása közelében díszes fürdőházat és emeletes fogadót építtetett. A szalatnyai forrás csakhamar ismertté lett és a fürdőhely rövidesen föllendült. A forrás vizét újabban kereskedelmi czikként kezelik és ezidőszerinti birtokosa, *Dirner*, újabb lendületet adott a víz kelendőségének. Szalatnyát, mely a mult század elején volt fejlettsége tetőpontján, a mikor egyideig a vármegye is itt tartotta a közgyűléseit, a *Koháry*-családtól a herczeg *Koháry-Coburgok* örökölték, a kik jelenleg is birtokosok itt. Határához tartoznak a *Kisakol puszta* és a *Savanyúvízkiút tanya*.

Szalka. *Szalka*, ipolymenti magyar kisközség, 331 házzal és 1730 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolypásztón, postája helyben van. Körjegyzőség székhelye, régi, mintegy négyszáz éves templommal és emeletes leányiskolával, a mely 1905-ben épült. A vármegye egyik legrégibb helysége, melynek nevével már 1252-ben találkozunk, a mikor Béla király innen vendégeket telepített Kiskeszibe és ott birtokkal ajándékozta meg a szalkaiakat. Határában régi földvár nyomai láthatók. Szalka az esztergomi érsekség régi birtoka. Ennek első nyomára 1274-ben akadunk, abban az oklevélben, melylyel a király más földekért cserébe,

Benedek esztergomi érseknek *Villa Zalkát* adományozza. Azóta az érsekség mindvégig megtartotta birtokát. A török hódoltság korában sokat szenvedett Szalka lakossága; 1544. szeptember 9-én a falu mellett véres ütközet volt, melyben báró Nyáry Ferencz honti főispán, a nagysurányi és más vidéki helyőrségekkel, az esztergomi törökök 500 lovasát és közel 400 gyalogosát levágta. Az a halom, mely alatt az elesettek maradványai nyugszanak, ma is látható. Mária Terézia korában a község jelentősége emelkedett, a falu kiváltságokat nyert és középpontjává lett a környéknek. A falu oklevelei között ma is őriznek két vásárszabadalmat, a melyeket Mária Teréziától és I. Ferencz királytól kapott. Lakosainak száma, mely az utolsó népszámláláskor 1609 volt, máig 1730-ra emelkedett. Elősegíti a falu fejlődését az a pompás vashíd is, melyet az Ipolyon át, a falu mellett, 1902-ben építtetett az állam. Szalka községben született, 1842. augusztus 15-én, *Csepreghy* Ferencz, a kiváló népszínműíró.

Szántó, búrmenti magyar kisközség, 66 házzal és 449 túlnyomóan róm. kath. Szántó. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyszakáloson, postája helyben van; régiségéről több oklevél emlékezik meg; a XII. században már jelentékeny hely volt, a mit az az oklevél bizonyít, melylyel a falut, 72 zsellérházzal és 40 ekényi földdel, *Adorján* fia, István, elhalt testvére — *Eusidin* — e birtokát a garammelléki benczéseknek adományozta. 1428-ban *Zantho* alakban szerepel a falu neve. A mohácsi vész után a zircz-pilisi apátot e birtokában gyakran megháborgatták. 1541-ben még az apátság birtoka volt, de 1542-ben már *Nyáry* Ferencz kezén találjuk, a ki 1549-ben is birtokolta. Drégely eleste után Szántó is a török hódoltság körébe esett és három török ur osztozott rajta. 1569-ben ismét a pilisi apát kezébe került, de 1613-ban teljesen áldozatul esett a török hódoltságnak. 1643-ban *Szelepcsényi* György, a későbbi esztergomi érsek, szerezte meg a birtokot és visszaadatta azt a pilisi apátnak. 1696-ban Illyés András apát 1712-ig terjedő időre bérbe adta a birtokot. A mikor 1712-ben III. Károly király Nezerin Flórián wellehradi cisztercita apátot nevezte ki pilisi apáttá, Szántó a wellehradi apátság birtokába jutott. Nezerin utóda, Mály József, kezdte meg a szántói templom építését, a melyet 1754-ben fejezett be. A wellehradi apátság eltörlésével (1784.) a pilisi apátság egy időre önállóvá lett, de 1787-ben József császár a pilisi apátságot is eltörlötte. A birtokot a besztercebányai kincstári gazdasági kerülethez csatolták, migyem 1806-ban a visszaállított apátság visszanyerte a jörszágot. A szántói híres savanyúvizről 1578 óta vannak adataink. A középkori oklevelek még mélységesen hallgatnak róla és így valószínűleg csak a XVI. században fedezték fel a forrást, melynek híressége azóta mindegyre terjed. Vizét mind hazánkban, mind pedig a külföldön általánosan ismerik és különösen Németországban van nagy kelete. A forrást az apátságtól *Konkoly-Thege* Sándor bérlé, a ki modern gépekkel és felszereléssel két millió palaczkot töltet a forrásból évenként és állandóan emeli ennek a jeles magyar ásványviznek a jó hírét. *Konkoly-Thege* Sándornak csinos kastélya is van a faluban. Szántó határában az *Újmajor puszta* fekszik.

Százd, búrmenti magyar és részben tót kisközség, 94 házzal és 689 róm. kath. Százd. és ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, távirója és postája Ipolyszakállos. A község eredetéről nincsenek adataink; némelyek szerint szászok voltak az alapítói, a mire neve is következtetést enged. Oklevél említi a nevét, *Possessio Zaazd* alakban, 1352-ben; a későbbi századokban azonban kevés följegyzés emlékezik meg róla. A török hódoltság korában sokat szenvedtek a lakosai, míg végtére is kivándoroltak és Százd 1685-ben az elpusztult helységek között szerepel; 1720-ban azonban újra benépesült. A múlt század elején a gróf *Steinlein* család volt a földesura; jelenleg gróf *Steinlein* Ottónak és *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. Az itteni katolikus templom építési kora a XVI. század elejére tehető; a templom dombja alatt sokféle ágazó pinczére akadtak, faragott polczokkal, bejáratánál pedig kőoszloppal körülvett kúttal. Az ág. h. ev. templom 1855-ben épült. Százd községhez tartoznak a *Galagonyás*, *Ivánka*, *Kakasdomb*, *Paula* és *Szellővár* nevű puszták.

Szebelléb, azelőtt *Szebekléb*, *Klieb*, *Sieben-Brod*, *Sebechlabj*, a hasonló nevű patak Szebelléb. mellett fekvő tót kisközség, 190 házzal és 947 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása, távirója és postája Németi. A vármegye egyik nevezetesebb helysége, melynek multbeli szereplése összefügg a vármegye történetével. Alapítóinak a selmeczbányai németeket tartják, más forrás szerint pedig a bátiak vetették meg az alapját; hogy mikor, arra nézve nincsen följegyzésünk. 1135-ben, a bozóki

prépostság alapítólevelében, *Zebeghle* alakban szerepel a neve. 1156-ban *Zebeleb* is azon hetven helység között fordul elő, melyeknek dézsmáját Márton érsek az esztergomi káptalannak ajándékozta. Más, XII. és XIII. századbéli oklevelekben *Scebleb*, *Zbehle*, többszörösen *Sebheleb* alakban akadunk a névére. Bővebb adatot tartalmaz az 1219. évi oklevél, melylyel II. Endre király *Rudger* fiát, *Hervint* megerősítette szebelébi birtokában, a melyet Imre királytól kapott. 1222-ben *Hervin* és *Detre* zólyomi főispán, a *Balassák* ösátyja, száz ezüst márkáért az esztergomi káptalannak adták el e birtokukat. Ugyanebben az évben kelt másik oklevéllel, II. Endre király a helységet a *Hunt* és *Blondich* (*Bolondóc*) várak fenhatósága alól kivonván, a káptalan földesúri hatalma alá helyezte és lakosainak vámmenteséget adományozott. A német lakosok azonban nemcsak jobbágyi kötelességüket nem teljesítették, hanem sok kárt is okoztak a káptalannak, melynek panaszára a király a jobbágyokat telkeiktől megfosztván, valamennyiüket kiűzette a faluból. de 1233-ban, a káptalan közbenjárására, Endre király megengedte a német lakosok visszatelepítését, kikkel a káptalan ekkor oly értelmű szerződést kötött, hogy minden gazda 110 holdnyi telke után évenként fél ezüst márkát fizessen, a házas zselér pedig három forintot; ennek ellenében szabad tetszésükre bízta, hogy német papot tarthassanak, a ki német híveitől tizedet, a magyar és tót lakosoktól pedig a tized negyedét szedheti; a németek még azt a jogot is nyerték, hogy saját bírót (*villicust*) választhattak, a ki kisebb ügyekben bírászkodhatott. A török hódoltság korában sokat szenvedett a falu népe; 1543-ban és a következő években sok lakosát rabságba hurcolta a török; később azonban, úgy látszik, Szebelléb is megalkudott az ellenséggel, mert a vásárhelyi basa hetvenöt tallérért vásárengedélyt adott a községnek. A kurucz háborúk is nyomot hagytak a faluban. Ez időből több iratot őriznek a község levéltárában: az egyik *Leslie* tábornok intőlevele, hogy a lakosok ne tartsanak a kuruczokkal; a másik, 1703-ból, *Bercsényi* oltalomlevele; a harmadik *Heister* levele 1709-ből. A kurucz háborúk lezajlása után, egy századon át, kevés főlemlítendőt találunk a község történetéből; az 1833. évben azonban ismét emlékezetes küzdelmet kellett az esztergomi káptalannak az itteni jobbágyaival vívnia, a kik megtagadták a robotot; a küzdelem katonai beavatkozást tett szükségessé és az ügy a királyig jutott, míg végre elintézészt nyert. Az esztergomi káptalan máig megtartotta ezt a birtokát. A község XV. századbéli pecsétje *Krisztus*-főt ábrázol, ezzel a gothikus felirattal: *Sigillum oppidi Klibensis*. Másik pecsétje 1664. évszámmal van ellátva és hasonló az előbbihez. Hont vármegye 1552-től 1565-ig, továbbá 1595-től 1618-ig és 1693-ban itt tartotta a közgyűléseit, a hajdan községi, jelenleg urasági házban. Ez az idő volt Szebelléb fénykora, mely a mult század kezdetéig tartott, a mikor még mindig mezővárosként szerepelt, de régi jelentőségét lassanként elvesztette. Nevezetes szerepe volt a szebellébi régi templomnak is, mely még 1295-ben épült. Ezt a templomot 1584-ben *Pálffy* és *Hardegg* császári vezérek, nehogy a török hatalmába jusson, lerombolták és csak a szentélyét hagyták meg; de 1608-ban újra fölépült a templom, melynek szentélye a régi templom maradványa és ezen ma is láthatók az ősi nyomok. A vallás-reformációt Szebelléb lakosai is elfogadták, de 1626-ban visszatértek régi hitükhöz. Szebelléb község határában *Szentmihály-puszt*a fekszik.

Szelencz. *Szelencz*, azelőtt *Szelcz*, tót kisközség, 25 házzal és 151 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró állomása *Korpona*, postája *Csábrágvarbók*. Első uraként a *Hunt* nemzetségbeli *Welk* fiát, *Sándort* ismerjük, 1303-ból. Majd a bozóki prépostság szerezte meg, melytől a mohácsi vész után elhódította *Balassa* Zsigmond, a ki *Ferdinánd* királytól adományt is nyert rá. Utóbb, a *Fánchyak* révén, ismét az egyház jutott a birtokába. A mult században még a nagyszombati papnevelő volt a földesura, most azonban nagyobb birtokosa nincsen.

Szelestyén. *Szelestyén*, ipolymenti magyar kisközség, 26 házzal és 126 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása, postája és távirója *Balassagyarmat*. A mult század elején a *Szilassy*, *Trajtler* és *Vitális* családok voltak a földesurai; jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Két kastély van a községben; az egyiket a *Szilassy*-, a másikat a *Vitális* család építtette; e két kastély most a *Fáy*-családé. *Szelestyén* határában fekszik a *Kisfurd*a-major.

Szénavár. *Szénavár*, azelőtt *Szenográd*, a zólyomi határnál, a *Litva* patak eredeténél, magas fensíkon fekvő tót kisközség, 163 házzal és 1254 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója *Korpona*, postája helyben van. *Körjegyzőségi* székhely. Legrégibb okleveles adatok szerint, *Kálmán* király itt birtokot adott bizo-

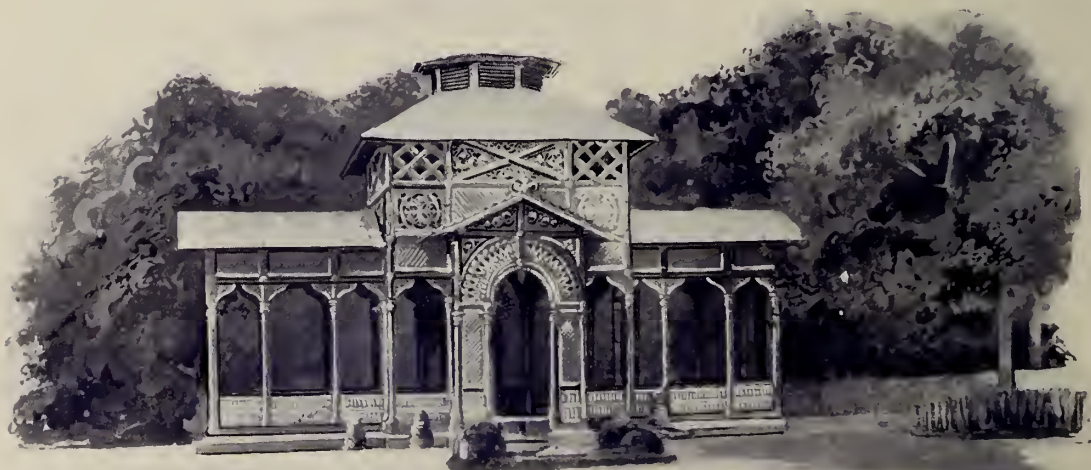
Palást. — Ivánka István kastélya.

Szúd. — Sembery István kastélya.

Szántó. — Savanyúvíz töltőház.

Szántó. — A savanyúvíz-forrás pavillonja.

nyos *Szalárd* nevű nemesnek, a ki két ekényi földet és egy jobbágy-családot Mihály nevű fiának adományozott; Mihály e birtokrészt az anyjának adta, a ki viszont a bozói prémontrei zárdának ajándékozta azt. A bozói prépostságnak 1135-ben megerősített adományai között *Zenarag* alakban szerepel a község neve. Később a bozói egyházi rend megszerezte az egész községet, melyet a mohácsi vészig meg is tartott, mígnem *Balassa* Zsigmond elhódította és az ő révén a *Fánchyak* lettek az urai, kik után egyideig a jezsuiták jutottak a birtokba. Szénavár községnek is szerepe volt abban a két századon át húzódott pörben, melyet az egyház a bozói uradalom visszaszerzéseért indított; a pör végeztével a birtok egy részét az esztergomi papnevelő, másik részét az egyetemi alap nyerte el, a múlt század elején azonban az egész jóságot a papnevelő szerezte meg és ma is azé. A falu szép temploma, az ú. n. Sion-hegyen, 1768-ban épült. E templomon kívül kisebb kápolna is van a faluban; ezt 1748-ban építették.

Szentantal, a Selmecz patak mellett fekvő tót kisközség, 213 házzal és 1631 Szentantal
róm. kath. lakossal; vasúti állomása Selmeczbányán, postája és távirója helyben van. Körjegyzőségi székhely. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka volt; 1266-ban eszközlő határjárásáról emlékeznek meg a följegyzések. 1342-ben *Zenthantal* alakban a litvai vár tartozéka.

E községben találjuk a vármegye legszebb és legnagyobb kastélyát, mely az 1750. évben, gróf Koháry András szeniorságának idejében épült; de már a XV. században állott ugyanezen a helyen kisebb castellum, a mely, a csábrág-szitnyai uradalomhoz tartozván, a XVI. század közepén báró Lepoglavai Krusich János, a török fogságot is kiállott korponai várkapitány tulajdona volt, ki azt feleségével, Csábrági Pálffy Péter leányával, Katalinnal, kapta. — Krusich gyermektelenül halt meg, az özvegye pedig 1582-ben Illésházy Istvánhoz, a későbbi nádorhoz ment feleségül. Ebből a házasságból sem származott gyermek és így a nagykiterjedésű csábrág-szitnyai uradalom, Szentantallal együtt, visszaszállott a koronára, de csak rövid időre, mert 1622-ben a királyi házhoz feltétlen hűségű Koháry Péter kapta adományként. Ez időtől kezdve Szentantal a Koháryakat uralta két évszázadon át; a család fiágának kihaltával a Koburgoké lett Szentantal. Eredetileg *Die Au* és későbbben a XVII. században *Sanct Anton* néven már a XIV. század végéből származó levéltári feljegyzésekben és illetve transsumptumokban szerepel; *Die Au* neve is bizonyítja, hogy német települők alapították, kiknek ivadékai századok múltán eltótosodtak.

A szabályos négyszögben épült kastélynak annyi a kapúja, a mennyi az évszakok száma, tehát négy; annyi a szobája, a mennyi hét van egy esztendőben, tehát 52; annyi a kéménye, a mennyi hónap van egy évben, tehát 12; és annyi az ablaka, a mennyi nap van egy esztendőben, tehát 365. A tágas udvar közepén nagy szökőkút löveli a magasba kristály-vizét. A kápolna külső falán lévő óra mellett ez a chronosticon olvasható:

SUnt Et erUnt horae passU qressUque CÜrentes ,
TaMen Una VenIet qUae tIbI DiCet AbI.

A kastélyhoz fel a faluból százados hársfákkal szegélyezett széles út vezet, melynek alján, a lassan folydogáló Selmecz patak mellett, Szent János kápolnája áll ezzel a fölírással:

Tolle Koháryanum vota coelo Joannes.

A kastély széles folyosóinak falait szebbnél-szebb metszetek és vadásztrófeák díszítik. Utóbbiak mind herczeg Koburg Fülöp vadászszákmányából származnak. A szentantali várkastély nagyobb részének pompás berendezése még a Koháryak idejéből való. Hosszú sora a régi, becses festményeknek, túlnyomólag arczképek, ékesíti a termek falait. E festmények között találjuk savojai Jenő herczeg arczképét, továbbá a két hős Koháry István, Simonyi ezredes, Mária Terézia és a gyermekei, a török fogságba esett két Koháry arczképeit; ugyancsak itt látjuk a szép szentantali cigányleány képét, kit egy Koháry fogva tartott a kastélyában, de a szép leánynak sikerült mégis az aranykalitból megszöknie, hogy cigány családjával messzire vándoroljon és hírét soha se hallják többé. A Koháryak alatt szolgált összes katonatisztek arczképeit megőrizték e termek.

E festményeken kívül az antik műkincsek gazdag gyűjteményében is gyönyörködhetik a szem. Nagybecsű kincse az egyik teremnek az a mozaik asztal és az ahhoz tortozó girandolák, melyeket a milleniumi kiállítás történelmi csarnoka számára, a kiállítás tartamára, engedett át a hercegi család. Van a kastélyban egy régi zongora (spinet), olyan, mint a Tököllyé a nemzeti muzeumban. Egyik szobában látható az egyik Koháry kedvelt szakácsnéjának és a macskájának életnagyságban, kartonból készült alakja. Az évszázados velencei aczeltükrök, szebbnél-szebb régi bútorok, gyönyörű hímzések, például a kápolna oltárainak párnái, melyeket Koháry kisasszonyok hímeztek önkézükkel, mind nagybecsű és érdekes műtárgyak. Szentantalon őrzik a Koháryak levéltárát és könyvtárát is. A várkastély mellett nagy angol park terül el, tavakkal, vízeséssel, remetelakkal, gloriettel, mely utóbbiból felséges kilátás nyílik, különösen Hont vármegye déli tájára.

A község régi templomát II. Rudolf idejében, 1592-ben, Illésházy István családja építtette, de 1789-ben le kellett azt bontani és akkor épült a jelenlegi, nagyobb és díszesebb templom. A falu plébániájának levelesládájában az 1697. évi canonica visitatio iratait őrzik. A XVII. században, 1624-től 1647-ig, számos alkalommal itt tartotta a vármegye közgyűléseit. Szentantal közelében fekvő a *Pakhas* nevű hajdani falu, melyről 1342-ben emlékezik meg oklevél és azt a litvai vár birtokai közé sorozza; ma nyoma sincsen ennek a falunak és nevét csak egy dülő őrzi. Szentantal község határában vannak a *Bazsanyicza-major* és *Rovnya puszta*. Szentantalban született *Grünwald* Béla, a kiváló publicista és népszerű író.

Szete. *Szete*, Ipolymenti magyar kisközség, 125 házzal és 622, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Ipolyszakáloson, postája helyben van. Már 1240-ben *Villa Zetheth* alakban említik. Az esztergomi érsekséget, melynek ma is nagyobb birtoka van itt, már 1295-ben uralta a falu, a mint ezt Ladomér érsek panaszleveléből tudjuk, melyben a Hunt nembeli Kázmér fiait birtokháborítással vádolja Márton alországbíró előtt. Az esztergomi érsekség szetei birtokáról emlékeznek meg 1648-ban is. Jelenleg még *Skadra* Józsefnek is van itt nagyobb birtoka. A községbeli templom 1737-ből való. Szete községhez tartozik a *Haraszt-puszt*a.

Szitnyalehotka. *Szitnyalehotka*, tót kisközség, 43 házzal és 207 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Németi, postája Berencsfalu. A község története összefügg Szitnyató multjával. A csábrági vár tartozéka volt, s így földesurai is azok voltak, a kiket Csábrág uralt. Jelenleg a *Koháryak* örökösei, a herceg *Koháry-Coburgok* a birtokosai. A falu hívei a királyfalusi templomot látogatják.

Szitnyató. *Szitnyató*, azelőtt *Szitnyasteffultó*, a szitnyai völgyben fekvő tót kisközség, 42 házzal és 318 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Selmeczbánya, postája Selmeczteffultó, melytől csak keskeny patak választja el. A *Koháryak* birtoka volt, a mult század első felében pedig, a *Koháryak* kihalta után, a herceg *Koháry-Coburg* család szerezte meg; jelenleg *Fülöp* szász-coburg-gótai hercegnek van itt nagyobb birtoka.

Szob. *Szob*, magyar kisközség, a Duna partján, az Ipoly torkolatánál, vasúti állomással, saját postával és táviróval; járási és körjegyzőségi székhely, 318 házzal és 1909 róm. kath. vallású lakossal. A vármegye egyik legrégebbi helysége, melynek nevét *Zub* alakban a följegyzések már az Árpád-korban szerepeltetik; honfoglaló Árpád hadai a hagyomány szerint itt keltek át a Dunán. A dömösi apátság 1138-ban innen tizennégy bognárt kapott ajándékul. 1336-ban *Zwb* alakban találkozunk a község nevével. A falu sokszor cserélt gazdát; hol királyi birtok volt, hol pedig egyházi vagy nemesi birtok. 1382-ben Lajos király Szob község egész adóját odaajándékozta a márianosztrai pálosoknak; a következő században pedig, hogy a pálosok ez adót beszedhessék, Hunyady János kormányzó szabad telekkel ajándékozta meg a szerzetet Szobon. Ebből a községből származott az a Szobi Mihály, a ki Werbőczy Istvánt fiává fogadta s az 1505. évi hatvani országgyűlésen nádorrá választását elősegítette. A török hódoltság korában, a XVII. század végén, a sokat zaklatott lakosok mindenestül áttelepültek a Duna mellé; a régi falu beljebb a hegyek között, a mai Puszta-Szob területén feküdt. A XVIII. század elején már az esztergomi káptalan ül a birtokban, mely 1720-ban az erősen megfogyatkozott magyar lakosok számát tótok betelepítésével pótolta. Szob község ősrégi települt hely, a mit igazolnak azok a bronz és vaskori leletek, a melyeket határában találnak. Római őrtorony romjai is láthatók itt, melyeknek eredetét Rómer Flóris

régészünk Carisius Tribunus nevével hozza kapcsolatba. Van itt nagy értékű trachitkőbánya is, továbbá az Első magyar terpentintolajgyár telepe. A róm. kath. templom 1774-ben épült. Szobon két kastély van; az egyik *Luczenbacher* Pálé, a ki itt nagybirtokos; a másik a *Gregersen* családé. A község határához tartoznak a *Bószob* és *Sághegy majorok*, a *Sághegyi kőbánya-telep*, továbbá az *Újvölgyi major*.

Szokolya, azelőtt *Martnau*, a nógrádi határhoz közel fekvő magyar nagyközség, 321 házzal és 1777 ev. ref. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Verőcze, postája helyben van. A hagyomány szerint *Hunt* vezér telepítette ide az első lakosokat; erről azonban, valamint a község legrégibb történetéről, kevés hiteles adat világosít fel. 1263-ban IV. Béla király bizonyos *Szokol* nevű templárius kolostorban békült ki a fiával, Istvánnal, László honti főesperes közbenjárására; azt azonban nem bizonyítja semmiféle följegyzés, hogy ez a Szokol a hontmegyei községgel azonos volna. A falu határában találtak ugyan régi kolostor nyomaira, ez azonban kétségkívül a pálosoké volt, mert ez a szerzet egy időben itt birtokos volt, a mit igazol a község régi pálos eredetű temploma is, mely ma az ev. ref. hívéké. A hagyomány szerint a tatárjárás idején a lakosok itt pinczéket vájtak rejtékhelyül és ezek ma is láthatók még, közülök némelyik igen terjedelmes. Régi, kimerített vasbányákat is láthatunk a falu határában. A község földesurai a mult század elején az *Esterházyak* voltak; jelenleg gróf *Sierstorpff* Henrik és Sándor a nagyobb birtokosok. A falu 1598-ból való pecsétje a sárkányölő szent György lovag alakját tünteti föl ezzel a körirattal: Sigilum S. Georgii de P(ago) Martnau. A község határában fekszenek a *Hideghegy*, *Kismorgó* és *Nagymorgó* erdőlakok, továbbá a *Szokolyahuta-tanya*.

Szúd, tót kisközség, 57 házzal és 268 ág. h. ev. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Egeg-Szalatnya, postája Egyházmarót. 1256-ban *Nempti Buzád*, Boleszló fia és rokonai ősi birtokukat, Nempti falut, elcserélik Szúd helységért; a birtokba iktatásnál, többek között, tanuként szerepeltek *Zsemeri Zazin* és *Ambrus*, a *Zsemeri* család ősei. Ugyanez évben IV. Béla király nyolcz zólyomi kertészének itt tíz ekényi földet adományozott és ezt a birtokrészt kivonta a honti vár főnhatósága alól. 1302-ben *Hébeczi* Fábián szerzi meg, kinek fiát, Miklóst, 1323-ban Károly király megerősíti a birtokban. Ennek fia Gábor 1342-ben a *Szúdi* nevet vette föl. A Szúdi családról a XV. században több okleveles említést találunk; e följegyzések szerint *Andreas de Zwł* 1402-ben nádori, *Laurentinus de Zwł* pedig 1423-ban királyi ember volt. 1539-ben is birtokban találjuk itt a Szudi családot. Hajdan három helységre oszlott Szúd falu, ú. m. *Alsó*-, *Közép*- és *Felső-Szúdra*; az itt törzsökös *Sembery* család, melyet a XVIII. század elején már birtokban találunk, a Felsőszúdi előnevet használja. A Semberyeknek ma is szép kastélyuk és nagyobb birtokuk van itt. Szúd község határában fekszik *Rovnya major*.

Szuhány, tót kisközség, 100 házzal és 636 ág. h. ev. lakossal; vasúti állomása és távirója Korponán, postája helyben van. A falu hajdan a bozói uradalomhoz tartozott és annak sorsában osztozott. A község nevét *Zwhan* alakban. 1423-ban említi oklevél, melylyel *Terbelédi* Leusták özvegye, *Kecsi Dacsó* Miklósnak leánya, gyermekei nevében birtokosztó egyezséget köt *Dacsó János* fiaival; ez egyezés révén jutottak később a Dacsók e birtokrészhez, melyet a mult századig megtartottak. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az itteni templom 1699-ben épült.

Tegzesborfő, tóttal vegyes magyar kisközség, 56 házzal; a lakosainak száma, mely az utolsó népszámláláskor csak 291 volt, maig 350-re emelkedett; vallásuk róm. katolikus és evangélikus. A község legközlebbi vasúti állomása Léva, távirója Bát, postája Csánk. A *Borfői* családnak volt ősi birtoka. Története különben szorosan összefügg Kálnaborfő történetével. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. Az ág. h. ev. templom 1700-ban épült. Határában homokbánya van. Tegzesborfőhöz tartozik a *János pusztá*.

Terbegecz, magyar kisközség, 47 házzal és 284 róm. kath. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Balassagyarmat, postája Kőkeszi. Már IV. Béla király 1260-ban *Vaczik* fiainak: *Marczel*, *Bátor*, *Soph* és *Hrabor* fivéreknek két ekényi földet adományozott itt. Oklevél említi a falut 1295-ben is. A következő században már a vármegye nagyobb községei között szerepel, a mint ez a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzékéből kitűnik, mely szerint *Chelchzer* és *Trebekecz* község papja elég magas tizedet fizetett. E falutól vette nevét a *Terbegecz* család, melynek egyik tagja, *István*, már 1381-ben szerepel. Ezután következő földesurait csak a XVII.

század óta ismerjük, a mikor a *Bakó* családot uralta a falu. 1760-ban *Pongrácz* László ül a birtokban, a mely azóta sűrűn cserélt gazdát. 1801-ben *Lónyai* Menyhért, 1831-ben báró *Flödnikné*, 1844-ben *Gyürky* Sándor, 1848-ban *Okolicsányi* János, 1850 óta a *Würtzler*-család a birtokosa. Részük volt itt a mult században a *Plachy* és *Vajda* családoknak is ; a *Plachy*-féle rész összeolvadt a *Würtzler*-birtokkal, míg a *Vajda*-rész idegen kézre került. A falubeli templom 1790-ben épült.

Tergenye.

Tergenye, magyar kisközség, a Szikincze patak mellett, 88 házzal ; ev. ref. és részben róm. kath. vallású lakosainak száma, mely a legutóbbi népszámláláskor 543 volt, maig 443-ra olvadt le. A község körjegyzőségi székhely ; vasúti állomása és távirója Zseliz, postája helyben van. Már 1307-ben *Villa Tergenye* alakban említik. Régisége mellett szőlő temploma, mely a XV. században épült és legújabb időkig eredeti alakjában volt látható, mígnem 1892-ben újjá építették. A mult század elején a gróf *Esterházy* család volt az ura, jelenleg gróf *Breuner* örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Az 1816. évi nagy inség alkalmával ide telepített német és tót lakosok azóta teljesen megmagyarosodtak.

Terpény.

Terpény, azelőtt *Trpin*, tót kisközség 14 házzal és 149 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása és távirója Korpona, postája Litva. A falu nevével *Terpen* alakban, már 1262-ben találkozunk az oklevelekben, melyek a *Hunt* vár tartozékának mondják ; de nem sokáig maradt e vár hatalma alatt, mert IV. Béla király *Terjén* földjét a hunti vártól elvette és a bozóki prépostságnak adományozta, mely mindvégig megmaradt birtokában. Alighanem innen vette nevét a *Terjéni* család, melynek három tagjáról — *Jacobus*, *Martinus* et *Gregorius de Terjen* — 1312-ben emlékezik meg egy följegyzés. A falu róm. kath. temploma újabb keletű. *Terpény* határában fekszik *Nándorhalma puszta*.

Tésa.

Tésa, ipolymenti magyar kisközség, 34 házzal és 233 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Ipolyszakálos. Már a tatárjárás előtt faluként szerepelt, mint azt egy 1236-ban kelt oklevél említi. A község földesura a XVIII. század elején a *Foglár*-család volt, melytől a mult században a *Boronkay*-család örökölte, ettől pedig vétel útján a *Jankovicsok* tulajdonába ment át. Jelenleg *Jankovics* Bélának van itt mintagazdasága ; ő lakja azt a kastélyt, melyet még a *Foglár*-család épített. A falubeli katolikus templom 1760-ban épült.

Tesmag.

Tesmag, ipolymenti magyar kisközség, 169 házzal és 719 róm. kath. vallású lakossal ; vasúti állomása, postája és távirója Ipolyság. A falu első uraként a *Hunt* nemzetséget ismerjük ; 1259-ben az egyik Huntnak özvegye, *Eruning* asszony, birtokrészt adott itt a sági konventnek. 1270-ben V. István király az egész falut a sági konventnek adományozta, a mit 1282-ben László király is megerősített. *Terra Tesmog* nevről emlékezik meg 1292-ben kelt más oklevél is, majd későbbi oklevelek *Chesmagh*, *Tismagh* és *Thesmagh* alakban nevezik a falut. V. István és Kún László királyok gyakran vadásztak itt ; emléküket ma is őrzi a Királykút. *Tesmag* község történeti szerepléséről csak a hagyomány révén tudunk egyetmást, mert a levelesládáját a mult század elején a falu bírása elégette. A török hódoltság korában sokat szenvedett ez a helység is ; így megemlékezik a hagyomány arról, hogy a drégelyi aga ráparancsolt a tesmagi bírora : szállítsa fel a falu asszonyait a várba ; a bíró ezt a parancsot nem teljesítette és ezért az aga őt, füleinél fogva a vár kapujához szegeztette. Ettől fogva a tesmagi asszonyoknak hetenként egyszer jelentkezniök kellett a várban és ezt a parancsot mindaddig teljesítették, mígnem az 1599. évi pozsonyi országgyűlés vízbefojtás büntetése alatt megtiltotta a nőknek, hogy a várakba látogassanak. A török jármot 1688-ig viselte a falu, akkor azután I. Lipót király az ellenségtől visszahódított birtokot a jezsuitáknak adta, a kiket közel egy évszázadon át uralt a község. Mária Terézia 1776-ban az akkor alapított rozsnyói püspökségnek adományozta. *Tesmag*nak máig is a püspökség az ura. Az itteni templom a XVIII. századból való. *Tesmag* határában fekszik *Olvár-pusztá*, mely már 1342-ben *Possessio Olwar* alakban szerepel és a XIV., valamint a XV. századbeli följegyzések a sági prépostság birtokának mondják. *Tesmag* községhez tartoznak még a *Heczkó*, *Sipéc* és *Vinter-puszták*.

Teszér.

Teszér, tót kisközség, 117 házzal és 592 ág. h. ev. lakossal ; vasúti állomás és posta helyben van ; egyúttal körjegyzőségi székhely. A vármegye e régi helységét már a XIII. században ismerték és akkor *Kis-* és *Nagy-Tezer* névvel két részből állott. 1279-ben IV. László király a *Hunt* nembeli *Demeter comesnek*,

az Ottokár cseh király ellen viselt háborúban szerzett érdemei jutalmául, Kis-Tezer községet ajándékozta. 1285-ben is a drégelyi vár tartozékai közé sorozzák. A sági konvent egyik, 1311-ben kelt levele *Tezer* alakban említi s jelentősége mellett tanúskodik az is, hogy már a pápai tizedszedők 1332—37. évi jegyzéke plébánosát a jobb módúak között tünteti föl. A XVI. század elején a *Péli* család a birtokosa, mígnem 1536-ban Péli Antal deák neje, Zsófia, itteni földjeit a sági prépostságnak ajándékozta. Az újabb korban a Teszéri *Demédy* család volt a földesura, majd a *Dobránszky*, *Hellenbach*, gróf *Steinlein* és *Zmeskall* családok szerezték meg. Teszér községhez tartoznak az *Alsópéri*, *Felsőpéri* és *Peleske* nevű *puszták*. A község határában nagybbszerű troglodyta barlang látható, mely némely részében emeletes is.

Tompa, magyar kisközség, a Selmecz patak mellett, 35 házzal és 170 róm. kath. vallású lakossal; körjegyzőségi székhely saját postával, vasúti és táviró-állomással. 1429-ben *Pálóczi* Máté országbíró itt határt járatott. Az újabb korban a *Majthényi* és a *Thuránszky* családok voltak a földesurai. Jelenleg báró Majthényi Lászlónak, továbbá Thuránszky Zoltánnak és *Ivánka* Lászlónak van itt nagyobb birtokuk.

Tópatak, azelőtt *Kolpach*, tót kisközség, 67 házzal és 682 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és távirója Selmeczbánya, postája Szent-Antal. Okleveles nyomára már 1352-ben akadunk, a mikor *Kulpach* névvel, Selmeczbánya birtokai közé tartozott; a saskói vár kapitánya, *Wesszós* mester, erőszakkal elfoglalta a falut, a következő saskővári kapitány, *Zobonya* László azonban I. Lajos királynak 1352-ben kiadott rendeletére visszaadta Selmeczbányának. A községet hosszú időn át *Goldbach* néven szerepeltetik az oklevelek; ilyen alakban látható a neve az 1618-ból való pecsétjén is. A múlt század elején még a selmeczi bányász-kamara volt a falu földesura; azután az erdőkincstár váltotta magához a birtokot, a melyet mindvégig megtartott. A falubeli templom 1743-ból való. Tópatak községhez tartoznak a *Brezini* *puszta* és a *Kisiblye* *tanya*.

Tölgyes, ipolymenti magyar kisközség, 116 házzal és 532 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolypásztó, postája és távirója Vámosmikola. Az esztergomi káptalan régi birtoka, mely már 1219-ben szerepel, *Tulgistue* néven, a följegyzésekben. A községbeli templom építési ideje ismeretlen. Hajdan Tölgyes község a mai helyétől mintegy két kilométernyire a hegyek között feküdt és onnan telepedett át jelenlegi területére.

Udvarnok, magyarral vegyes tót kisközség, 89 házzal és 398 ág. ev. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása, valamint postája Teszéken van. Hajdan, a XVI. század derekáig, *Felső-Teszér* névvel a Selmecz patak jobb partján, a mai Teszér tőszomszédságában feküdt a falu, mígnem a török zaklatások elől a lakosság a patak balpartjára települt át. Ez volt a fészke az ősi *Teszéri* családnak, melynek egyik tagját, *Jacobus de Thezer* comest, már 1258-ban említi oklevél. A Teszériek sokáig maradtak a birtokban, majd a család fiágának kihaltával *Báthory* István lépett az örökébe. A XVIII. század elején a *Lenkey*, *Prónay* és a *Blaskovics*-családokat uralta. Az újabb korban a *Ruthényi*, *Luka*, *Radvánszky*, *Matulay*, *Geddey*, *Keviczky* és *Nándory*-családokat találjuk itt birtokban. Jelenleg közbirtokosság lakja. Határában fekszik *Patkóspuszta*, a hol a XV. században a Teszériek úrilaka állott; a régi épület részben még lakható és vendégfogadó van benne. Udvarnok község 1610-től 1799-ig Teszérrel együtt egy evangélikus egyházat alkotott a Patkóson épült közös templommal; idővel azonban, sok viszálykodás után, a két község elszakadt egymástól és mindegyik külön templomot épített a saját falujában.

Újfalu, lásd *Apátújfalut*.

Újfalu.

Unyad, a bozói patak mellett fekvő tót kisközség, 50 házzal és 315 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása és postája Bozók, távirója Németi. A község a bozói uradalom tartozéka volt, annak sorsában osztozott; földesurai előbb a *Huntok*, majd a prémontreiek voltak, kiktől *Balassa* Zsigmond elhódította; a XVI. század derekán a *Fánchy* család szerezte meg, a következő században pedig az egyház támasztott érte hosszú pört, míg végül az esztergomi papnevelő uradalmihoz csatolták. A falubeli kápolna 1873-ban épült. Unyad határához tartoznak a *Magospart* és *Szedlicsnó-puszták*.

Unyad.

Vámosmikola, magyar kisközség, az Ipoly mentén, 282 házzal és 1700, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomása Ipolypásztón, postája és táv-

Vámosmikola.

írója helyben van. Körjegyzőségi székhely, mely már 1075-ben, *Mikolajalu* névvel szerepel a följegyzésekben. Nevével találkozunk 1394-ben is, de legrégibb birtokosát nem ismerjük. Első tájékoztatót nyújt az az oklevél, melylyel 1437-ben, Lévai *Cseh* Péter, erdélyi vajda vette zálogba Zsigmond királytól a birtokot; annak későbbi sorsáról azonban nem emlékeznek meg a történelmi adatok. A mult század elején még az *Esterházy* hercegi hitbizományhoz tartozott, melynek felosztása alkalmával a *Huszár* család szerezte meg és jelenleg is ennek van itt nagyobb birtoka. Temploma újabb keletű. A községben nagyobb szerű kastély van, melyet az *Esterházy*ak építettek, ma pedig a *Huszár* család lakja. Vámos-mikolához tartozik a *Harmos-tanya* és az *Orzsányi-liget*.

Varsány. *Varsány*, magyar kisközség, 40 házzal és 375 róm. kath. és ev. ref. vallású lakossal; vasúti és táviró-állomása Léván, postája helyben van. Körjegyzőségi székhely. A XIV. és XV. századbeli oklevelekben a következő változatokban akadunk a falu nevére: *Vosyam*, *Vassyam*, *Vassan*, *Vassány*, *Vosin*. A vármegye legrégibb községei közé tartozik, melyről már a XIII. században szólnak a történelmi adatok, a mikor *Simon* fiainak, Mihály, Martonos, Jákó és Füle testvéreknek, a *Varsányi-Simonyi*-család őseinek volt a birtoka, melyet még a XVIII. században is megtartottak. 1405-ben *Szendi* István vajda, a *Kálnay* család őse, kapott itt királyi adományt, melyben 1475-ben Mátyás király is megerősítette. A *Kálnay*akat a vallásüldözés idején is itt találjuk. 1629-ben a *Horváth* családot, a XVIII. század elején a *Jánoky*akat, a mult században a *Majthényi* és *Nyáry* családokat uralta. Jelenleg báró Nyáry Béla örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Varsány község határában fekszenek a *Csuda*- és *Margit-majorok*.

Visk. *Visk*, ipolymenti magyar kisközség, 157 házzal és 970 róm. kath. vallású lakossal; vasúti-, táviró- és postaállomás helyben van. Ősrégi települt hely, a mit a község határában kiásott kőkorszakbeli eszközök, edények és más emberi nyomok bizonyítanak. A falu nevére való hivatkozást 1156-ban találunk, továbbá 1234-ben abban az oklevélben, melylyel *Viski* Jakab mestert Kemenczére küldték az érsek határperének megvizsgálására. 1256-ban *Mochurka* fia, *Viski* Péter, honti várnagy, e falubeli négy ekényi földjét elcserélte más birtokkal. 1296-ban III. Endre király a birtokot a *Csák* nemzetségbeli *Csák* fia Jánosnak adományozta, mely adományt 1303-ban Venczel király is megerősített. A XIV. században *Visc* jelentékeny község lehetett már, a mint azt a pápai tizedszedők jegyzéke mutatja. Annak a századnak az elején, 1303—1312. táján épülhetett Visk vára, a melyet Károly király, 1312-ben, a rozgonyi csata után ostrom alá vett, de nem sok sikerrel. Ennek a várnak kevés szerep jutott a későbbi korokban, mert az oklevelek vajmi keveset jegyeztek fel róla. 1347-ben a *Kacsics* nemzetségbeli *Konya* Miklós tárnokmester neje Erzsébet, *Harsendorfer* Wolfing leánya, nyerte a birtokot hozományul. Az újabb korban a herczeg *Koháry*-család, majd a gróf *Forgách*, utóbb a gróf *Esterházy*-családok szereztek itt birtokot; jelenleg pedig gróf *Breuner* örököseinek van nagyobb birtokuk. Két kastélyt találunk a faluban; a régebbit a *Koháry*ak építették, az újabbat gróf *Esterházy* János; mind a kettő most a *Breuner* örökösöké. 1753-ban itt tartotta a vármegye közgyűléseit. Visk határában vannak a *Kisváros*, *Őrhegy* és *Ujmajor* nevű majorok.

Zalaba. *Zalaba*, magyar kisközség, a Szikincze völgyében, 96 házzal és 410 ev. ref. vallású lakossal; saját vasúti állomása, postája és távirója van. A *Hunt-Pázmán* nemzetség birtoka volt. 1349-ben *Miklós* és fia László bizonyítványt nyertek arról, hogy Szent István király óta Zalaba mindig az őseiké volt. Okleveles említést 1437-ben találunk is a községről, a mikor Zsigmond király zálogba adta Lévai *Cseh* Péternek azt. A mult század elején a herczeg *Esterházy*-féle hitbizományhoz tartozott, 1875-ben pedig *Huszár* István szerezte meg. Jelenleg özv. gróf *Pongrácz* Vilmosnének van itt nagyobb birtoka. Ev. ref. temploma 1789-ben épült.

Zebevény. *Zebevény*, német-magyar kisközség, a Duna partján, 141 házzal és 680 róm. kath. vallású lakossal; vasúti állomás, posta és táviró helyben van. A *benczések* birtoka volt, s már 1251-ben megemlékeznek róla az oklevelek. A XIV. században *Papy* Miklós fia, Lőrincz, volt az apátság kegyura; e család magvaszakadtával Zsigmond király, 1396-ban a kegyúri jogot a *Trentul*-testvérekre ruházta. A *benczések* nem sokáig maradtak meg e birtokukban, a mit igazol az a följegyzés, hogy 1483-ban az elhagyott monostort Zsigmond, pécsi püspök kérte el a pápától. Zebevény további sorsáról kevés adatunk van, régi hírességéről pedig már csak a határa-

beli kolostor-romok tanúskodnak. Jelenleg a koronauradalom birtokai közé tartozik. Közelében sziklabarlangok és kőbányák vannak, benn a faluban pedig kitünő forrásvíz. A róm. kath. templom a mult század elején épült. Zebegényhez tartozik a *Ferencz József szünidei gyermektelep*.

Zsibritó.

Zsibritó, tót kisközség, 53 házzal és 407 ág. ev. vallású lakossal; vasúti állomása Selmeczbányán, postája és távirója Szentantalon van. A *Hunt* nemzetség ősi birtoka, melynek már 1266-ban végbement határjárásról szólnak a följegyzések. A litvai vár tartozékaként, 1342-ben, *Sebrethfolua* alakban szerepel a neve. Később a szitnyai uradalomba olvadt és annak sorsában osztozott. Az újabb korban, a *Koháryak* után, a herczeg *Coburgok* szerezték meg és jelenleg is az övék. A falu határában régi katolikus templom romjai láthatók, melyet a község hajdan katolikus hivei Mátyás király korában építettek, mint azt a mult századi canonica visitatio följegyzi; ez a templom a mult század derekán dőlt romba. Az ágostai evangélikus templomot 1838-ban építették. Zsibritó községhez tartozik a *Ráczgyelja erdőörlak*.

(*Források*: Monumenta Vaticana Hungariae. — Gróf *Teleki József*: A Hunyadiak kora. — *Fényes Elek*: Magyarország statisztikai és geográfiai földrajza. — *Gyürky Antal*: 54 év Hont vármegye történetéből. — *Palugyay Imre*: Békés, Csanád és Hont vármegyék leírása. — *Höke Lajos* kéziratban maradt monografiája. — Hont vármegye és Selmeczbánya város levéltára, valamint a helyszínen gyűjtött adatok. — *Matunák Mihály* adatai.)

IPOLYSÁG.

Fekvése.

Az Ipoly folyó mindkét partján, bőven termő földön, szintiszta magyar vidéken terül el Hont vármegye székhelye, társadalmi életének, politikai és kulturális fejlődésének lüktető középpontja: *Ipolság nagyközség*. Messzi századokra visszamenő multja talán nem oly gazdag történelmi emlékekben, mint a vármegye más pontja, de a véres századoknak csaknem minden korszakos eseménye hozzáfűződik a nevéhez.

Ság földje.

Első okleveles említését IV. Béla királyunknak Zólyomban, 1237-ben, kelt oklevelében találjuk, a mikor a király az esztergomi egyházat a Hont várhoz tartozó *Ság* földjén bírt harmadfél ekényi területének és egy malomhelynek birtokában megerősíti. 1245-ben a váczai káptalan tesz bizonyosságot a *Guge* és *Egyed* rokonok között a Sáró, Bálván és Ság birtokok fölött való szóbeli egyezkedéséről; ez egyezés szerint Péter fia Guge, Adrian fia László és Rugas fia Egyed osztályos atyafiak úgy egyeztek meg, hogy a sárói és bálváni birtok Gugenek és Lászlónak, a sági föld pedig *Rugas* fiának, Egyednek jut osztályrészül. 1254-ben az esztergomi keresztes konvent bizonyítja, hogy Gyarmat és Tamás, Csiszár fia, továbbá Bálint és Pete, azok rokona, egyfelől, másfelől Rugas fia, Egyed, sági nemes, megjelenván a konvent előtt, élőszóval előterjesztették, hogy Egyedtől 63 hold földet kaptak oly föltétellel, hogy a királyi seregnél annyiszor, a mennyiszor, Egyeddel együtt megjelenni tartoznak, ellenkező esetben Egyed és fiai tőlük és fiaiktól az ajándék földet visszavehessék. E felsorolt okleveleknél nagyobb világosságot vet Ság hajdani helyzetére IV. Bélának 1256-ban kelt oklevele, melyben *Viski* Péter honti várjobbágytól elkérván viski részbirtokát, cserébe Ság földnek a felét adja, egyszersmind Pétert a várjobbágyok sorából a királyi szolgák sorába helyezi. A határjárást egyúttal Bach mester teljesíti, kinek előadásából az tűnik ki, hogy Ság ekkor a Korpona pataknál, közel Kistúrhoz, feküdt. Az első és főhatár a Hradischa, ma várhegynél, kezdődött; a többi határpontok: a Korponától a Lipoleh-patak és Kürtös-patakig az óriások árka. Sággal szomszédosoknak említi az oklevél: Olvár falut, mely ma pusztá; továbbá Tesmag vagy Tismog községet, hol királyi vadászok laktak; Parona vagy Proma falut és Sági sidót, a mai Kőmájszóló helyén. 1260 táján tehát Ságon ezek voltak birtokosok: *Viski* Péter, Mochurka fia; Egyed, Rugas fia; továbbá több várjobbágy és királyi szolga, királyi udvarnokok, az esztergomi káptalan és a sági egyház, vagyis a sági prémontrei prépostság.

Sági prépostság.

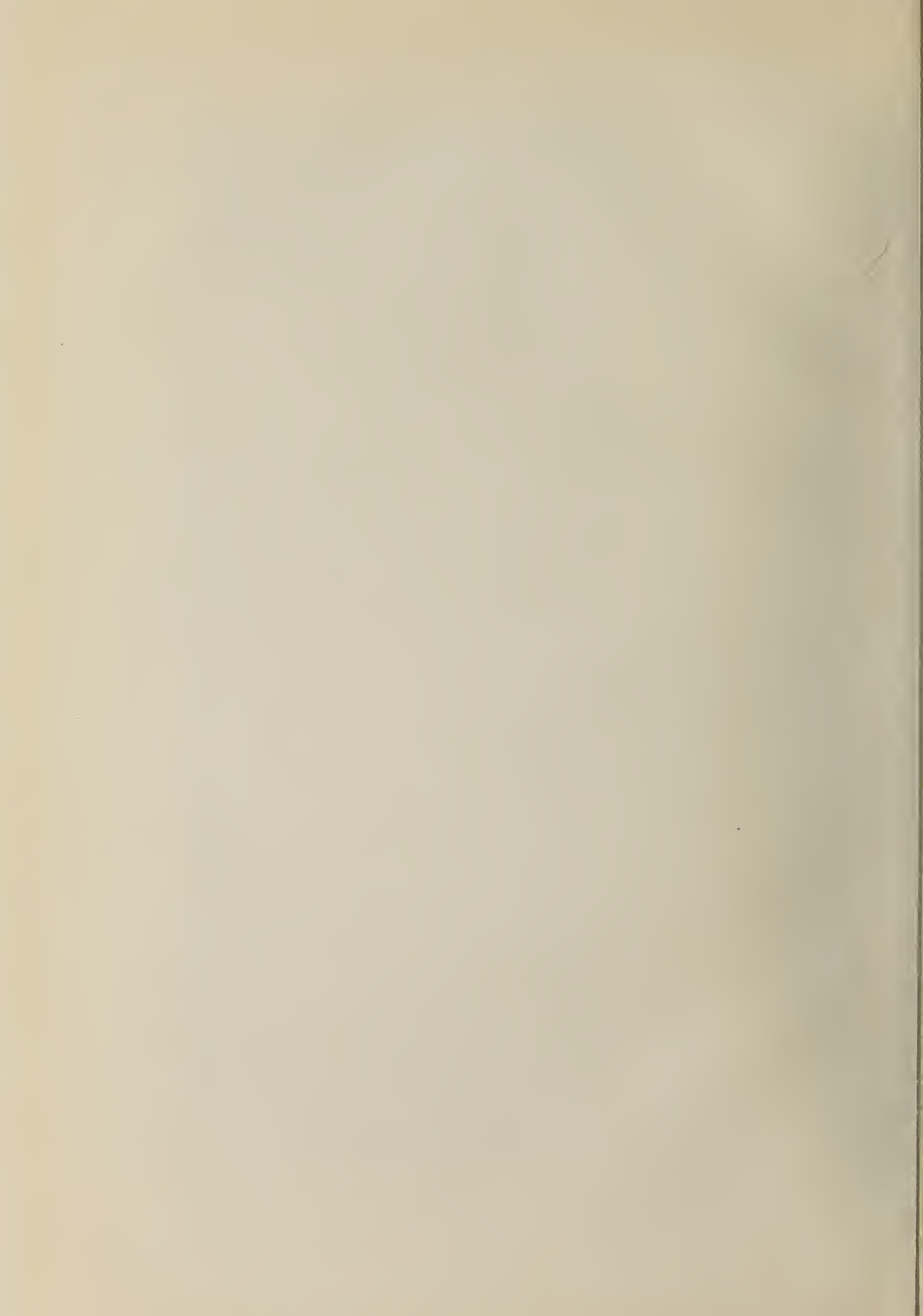
Mikor, ki által alapítottatott az angyalüdvözölte Boldogságos Szűzről elnevezett sági prémontrei konvent és prépostság? — oklevél hiányában nem tudjuk. Valószínűleg a bozóki és ipolypásztóiival egyidőben valamelyik Huntfi alapította a XII. század első felében. Az ipolsági prépostság a XII. században már fennállott; ezt tanúsítja a mostani templomnak a XII. századból máig fennmaradt román-stílusú, csinos portáléja; két átellenes egész. és két féldomború korinthusi oszlop, tetőzetén féltőjásdad koszorúval.

Története.

Fuchshoffer Monasteriologiája, Bombardi után, azt állítja, hogy a Huntok már 1075-ben alapítottak volna benedekrendi kolostort Ságon. Fejér György codexében idevonatkozó következő oklevelek hozatnak fel: 1265. IV. Béla király, a néhai Márton bántól a sági prémontrei szerzet részére adott alapítványt, mely a tatár-pusztítás után elveszett, a bán özvegyének kértére megerősíti. Ez oklevélben Hippolit nyitrai kanonok Ságnak újabb határjárását adja. 1268-ban IV. Béla király tanúsítja, hogy néhai Márton bán, a sági konvent alapítója, az ekklezsia felszentelése napján, egész Ság falut a konventnek ajándékozta. Ugyancsak 1268-ban IV. Béla király a régi prépostság jobbágyait a királyné hatósága alá rendelte. Az 1270. évben V. István király az atyjától a sági szerzetnek 1258., 1259., 1264., 1265., 1266.

Ipolytötör.

Ipolyság. — A vármegyeháza.

Ipolyság. — Új városrész a róm. kath. templommal.

Az ipolysági plébánia-templom portáléja.

és 1268. években adott kiváltságokat megerősíti. Mindezek az oklevelek, melyek a jezsuiták egyéb elkobzott iratai között jelenleg az országos levéltárban őriztetnek, a kritika világánál koholmányoknak tűnnek fel. Az 1265. évi oklevél a sági konventet már az összes uradalmainak birtokában akarja feltüntetni, holott e javadalmakat a szerzet csak részletekben, időnként, vétel, egyezkedés és kegyes hagyományok útján gyűjtögette. Így: 1244-ben és 1264-ben Pósa fiai, Turdos és Sándor, a Turdos nemzetségből, Roland sági prépostnak eladják alsópálojtai birtokukat négy és fél markért. 1258-ban Filep esztergomi prépost bizonyítja, hogy Mohud fia, István, a Hunt-Pázmán nemzetségből, Parassán két ekényi földet a sági konventnek adományozott. 1259-ben ugyanez a Filep prépost bizonyítja, hogy Ebrünnig asszony, Hunt özvegye, tesmagi és kelenyei birtokának harmadát, továbbá marosi jószág részét, mely birtokokat néhai férjétől nászajándékkul kapott, lelki üdvéért a sági konventnek adományozza. Ugyanczen Hunt özvegyének leánya, Ivane, Zorachus Endréné, a maga birtokrészét a fent megnevezett három faluban ugyancsak a sági konventnek adja egy márkáért. Ezen örökvallást Benedek esztergomi érsek is bizonyítja. 1292-ben Lampert mester, Kázmér fia, a sági konvent jobbágyságain elkövetett rablás, gyilkolás, gyújtás miatti kártérítés fejében olvári jószágát, melynek egy részét már a konvent bírta, harmincz márkáért egészben zálogul adta és miután a kikötött időre a zálogösszeg kétszeresét meg nem fizethette, Födemesi Miklós és Szölcséni Marót szomszédok jelenlétében, a sági konvent prépostjának, Lászlónak, felajánlja a birtokot.

1275-ben IV. László, a huzamos háborúktól és gyakori hadi beszállásokkal terhelt Ság falu lakosait az adótól és hadi szállástól felmentette. A Monasteriologia szerint László király annyira kedvelte Ságot és vidékét vadászati mulatságaira, hogy Lőrincz prépost a királyné közbenjárását kérte fel: kímélné meg a király a szerzetet s jobbágyságait a peczerek és solymárok túlságos és gyakori beszállásolásától. Az Árpád királyoknak e vidéken tartott mulatásaira emlékeztetnek a nyolcz határban előforduló királykútak, melyekből a vadászó királyok szomjukat enyhítették.

A sági prémontrei konvent, a tatárpusztítás után, általános tiszteletben, bizalomban mindegyre emelkedett; királyaink s az egyes urak és úrnők adományai révén a konvent birtokai a vármegye határán túl is gyarapodtak. 1266-ban az Ipoly-hidnak vámszedési jogát kapta a konvent; 1405-ben vásárszabadalmat nyert, 1407-ben pedig Zsigmond király pallosjoggal ruházta fel a községet.

A szomszédos urak azonban megirigyelték a szerzet virágzó jóllétét. Az Ulászló és Albert özvegye között támadt pártviszály alkalmával 1444-ben, Gyarmati Balázs négy fia Bálint prépostot szerzetes társaival együtt a zárdából kiűzték, a kolostort várrá alakították át és mintegy 8000 frt kárt okoztak ekként a szerzetnek. I. Ulászló király a csendháborítók ellen vizsgálatot rendelt el, de a várnai szerencsétlen csata közbejötté miatt a birtokháborítók megfenyítése elmaradt. A sági kolostorra azonban ezzel nem következtek békés napok, mert két évvel később még keservesebb sors sújtotta le. Lévai Péter vajda fia, László és társa, Füsi László, a kik szövetségei voltak Rozgonyi Simon egri püspöknek Selmeczbánya és vidéke feladásában, 1446-ban a sági kolostort támadták meg, elrabolták a kincseit, a barátokat megverték, ruháikat letépték, a levéltárt feldúlták, a pecséteket leszaggatták, végezetül pedig elhajtották a szerzet és a jobbágyság marháit. A garázdáktól okozott kár az akkori becslés szerint tizenhatezer arany forintra rúgott. A vakmerő csíny felháborodást keltett az udvarnál is, a mely széleskörű vizsgálatot rendelt el. De hogy mily eredményt hozott a Pálóczy László országbírótól kiküldött váczy káptalan vizsgálata? erre nem adnak feleletet a följegyzések, de a sági szerzet még 1511-ben is perlekedett a Lévai-Cseh családdal az elrabolt oklevelek visszaadása végett.

A török elhatalmasodása újabb szerepet juttatott Ság községnek, Buda, Vác és Esztergom eleste után, az 1546. évi 44. t.-cz. Ságnak országos költségen való megerősítését rendelte el. A várra alakított kolostor első kapitánya *Thuri* György volt, ugyanaz, a ki húsz évvel utóbb, 1566-ban, Bakony-Palota várát Arszlán fejevári basa ellen vitél megvédte. A mikor az esztergomi törökök, 1544-ben, Lévat s benne Balassa Menyhértet meglepték, de visszaverettek, *Thuri* György sietett a harcsoaival a szorongatott Léva védelmére; azonban már csak a visszavonuló ellenség hátvédét csapdoshatta meg. 1550-ben *Jakusics* Ferenczet látjuk Ság erőde élén, midőn a váczy törökök, Szécsény vidékén garázdálkodván, Ság bevételét is

megkísérlették ; de az ellenséget ismét véres fővel verték vissza, mely alkalommal több keresztény rab szabadult meg a pogány kezekből.

Drégely eleste után, 1552-ben, Ságot is feldúlta a török. A szerzetesek azonban megmenthették a pusztulástól nagybecsű levéltárukat, a melyet magukkal vittek a garamszentbenedeki kolostorba, a hol testvéri fogadtatás várta a menekülőket. A birtokukból előzőtt sági szerzetesek mindvégig fentartották igényüket vagyónukra, minek bizonyosságára Poklostói sági prépost 1579-ben szt. Benedekből óvást emelt a Balassák önkénye ellen, melylyel a bozóki kolostort erőddé alakították át. A sági hiteles hely levéltári maradványait Szt.-Benedekből később Győr-Szt.-Mártonba (Pannonhalma) vitték.

Bocskay István erdélyi fejedelem a sági prépostság jószágait kedves embereinek ajándékozta el ; a mikor azonban ezen jószágokat az 1608. évi országgyűlés előbbi rendeltetésének visszaadta : Ruber Pál prépost ült a birtokba, a melyet az idegen Verancsics Faust czimzetes csanádi püspök, ki az állítólag üres prépostságot a pápától elkérte, tartott elfoglalva. Ruber után, a kit a vármegye protestáns rendei is támogattak birtoka megtartásában, utóbb Majthényi László, majd pedig Szelepcsényi bíboros primás viselte a prépostság czimét és húzta a javadalomnak a töröktől korlátolt maradványait.

Ság és vidéke két izben uralta a törököket. Elsőben Drégely eleste után, 1552-től 1595-ig ; másodizben, mint kolduló sági község, 1626-tól Buda visszafoglalásáig. 1626-tól a porta-összeírás egy egész portát tüntet fel, tizenhat egy negyedelkes gazdával, ezeknek nyolcz lova és negyven darab ökrével. A dicalis összeírás 33 családapát mutat fel 238 dicával. A törökkel való határigazítás alkalmával Ság és Tesmag között árkot vontak, melynek nyomai még a mult század elején is látszottak, s pogányároknak nevezték, melyen túl a török, innen a német császár birodalma terjedt el. De a török hatalom terjedésével nem sok tekintet esett erre a határárokra ; a XVII. század második felében már az egész vármegye az ellenséges uralom hatalmába került.

A város pecsétje.

A mezőváros régi pecsétje 1665-ből való és püspöksüveges, pásztorbotos prépostot ábrázol ezzel a körirattal : Sigillum oppidi Saag. A község anyakönyvei 1675-ben kezdődnek, de régi oklevelei a gyakori tüzek alkalmával elpusztultak.

I. Lipót császár és király a régi sági prépostságnak a töröktől visszafoglalt jószágait 1688-ban a jezsuitáknak ajándékozta. A prépostság czimét azóta az esztergomi főegyházmegye egy-egy papja nyeri királyi kézről. A jezsuiták a sági birtokot két részre osztották akképen, hogy a sági administraturának : Ság, Tesmag, Olvár, Lipócz és Parassa vagy Szurdok puszták, továbbá Alsópalojta község jutott osztályrészül, — a besenyődi administraturának pedig Besenyőd, Egeg, Nádas és Alsó-Almás jutott. A ságiak a régi prémontrei kolostor és templom romjain, a magok máig fennálló lakó- és gazdasági házát, továbbá 1736-ban 24,400 frt költséggel templomukat felépítették, mely azonban 1832-ben az egész várossal együtt leégett. Az Ipolyságon maig erősen álló kőhidat ugyanők építették, 1769-ben.

1704. végéről felemlítendő, hogy II. Rákóczi Ferencz itt, Ságban, fogadta az erdélyi küldöttséget, a mely fejedelemmé való megválasztását hírül hozta.

A jezsuita rend eltöröltetése után, 1776-ban, Mária Terézia királynő a sági uradalmat a rozsnyói, a besenyődi pedig a besztercebányai új püspökségek káptalanjainak adományozta. Azóta Ság a hozzátartozó falvakkal és pusztákkal együtt a rozsnyói káptalan uradalma.

Ipolyság, mint megyei székhely.

Hont vármegyének 1751-ben épült székháza Kemenczén leégvén, a vármegye rendei 1806-ban elhatározták, hogy a székhelyet Ipolyságra teszik át. Huszonegy év telt el, míg végre 1827-ben, Plachy Ferencz királyi tanácsos első alispánsága idején, Ipolyság határában az Ipoly bal partján hozzáfogtak a diszes megyeház építéséhez és nehogy a palota egyedül álljon, ugyanakkor kezdtek egy új falu, vagy külváros telepítéséhez Ságújhely, vagy Uj-Ság elnevezéssel. Már megásták, négyszög kövekkel kirakták a mély kutat és jégvermet ; már állottak az új emeletes megyeház falai, majdnem tetőzetig ; az építkezés már föl is emésztett 25—30,000 frt költséget, a mikor azután Majthényi Antal, Plachynak az alispánságban utóda, a ki ellene volt a megyeház azon a helyen való építésének, alispáni hatalmát nyomban latba vetette és a helytartótanácsnál kieszközölte, hogy a megyeház Hont-Ipolyság mezővárosban építtessék. Az Ipolyon túl az építkezést nemcsak abban hagyták, de minden építési anyagot is átszállítottak Ipolyságra. Az új megyeház telkéről kisajátított jobbágyságok az Ipoly balpartján, az előbb tervelt

Új-Ságon, vagyis a mai újváros területén nyertek kárpótlást. Az új palota építése lassan haladt. A szabadságharc az építkezést felében találta és így csak a viharos idők múltával folytatódott a munka, a melyet 32,000 frt kincstári költséggel, Ő felségének idejövetelének ünnepélyén, 1857-ben fejeztek be.

Ipolság határa 3630 kat. hold, a mely hajdan 69 jobbágytelekre oszlott. Lakosainak száma : 4000, ezek túlnyomó részben római katolikusok.

A nagyközség vagyona 1867-ben, tehát az alkotmányos korszak kezdetén, csak egy igen egyszerű földszintes ház és 32 hold szántóföld, továbbá két féléves úrbéri korcsmáltatási jog volt. A nagyközség 1867. évi bevétele 1685 korona 20 fillér, kiadása pedig 2636 korona 82 fillér volt és a pótdó 950 korona 62 fillért tett. Kulturális czélokra a nagyközség 1867-ben és a megelőző időben nem sokat áldozott ; házainak száma akkor még csak 282 volt, ezidőszerint pedig 501. Hogy mily nagy léptekkel haladt a nagyközség fejlődése, ennek legszembeötlőbb képe az az adókimutatás, mely szerint Ipolság állami adója 1867-ben még csak 12.212 korona volt, 1902-ben pedig ez az összeg 67.937 koronára rúgott. A nagyközség költség-

Kiterjedés és lakosság.

Vagyon és adó.

Ipolság. — Pénzügyi palota.

vetése 1902-ben : 16,056 korona 58 f. rendes bevétel, 17,568 korona 44 f. pótdó és 34,722 korona 31 f. kiadás volt. Kulturális czélokra a jelzett évben a község pénztára 2652 koronát, a kath. hitközség iskolafentartására 3524 koronát, az izraelita hitközség pedig 1350 koronát fizetett s így összesen közművelődési czélokra a község és ennek lakossága most már évi 8126 koronát áldoz.

Sághy Benő megyebizottsági tag indítványára épült 1898-ban a posta- és táviróhivatal háza, 1900-ban pedig a pénzügyigazgatóság palotája, valamint a tisztviselők számára épült bérházak. A nagyközség közoktatási viszonyait más fejezetben ismertetjük ; e helyütt csak arra terjeszkedünk ki, hogy az 1872-ben megnyitott polgári leányiskola 1891-ig bérházban volt elhelyezve, mignem a közoktatásügyi kormány 40,000 korona államsegéllyel módot nyújtott a nagyközségnek arra, hogy 56,000 korona költséggel modern iskolát építhetett. De már korábban, 1888-ban, emelték a város diszes házát, melynek emeletén a Honti Kaszinó kényelmes és állandó elhelyezést nyert. A nagyközség tulajdonában lévő épületek mintegy félmillió korona értéket képviselnek és 12,260 korona évi bérjövödelmet

nyujtanak. 1876-ban alakították meg az önkéntes tűzoltó egyesületet, melynek fentartásához a nagyközség évenként 1200 koronával járul. A nagyközség utcáinak világítására 1903-ban 120,000 korona tőkével aerogén-gáztársulat alakult.

A nagyközség fejlődésének sokáig útját állotta a rozsnyói káptalannak 11.200 négyszögöles szérűskertje, mely a község kellő közepébe ékelődött. Végre azonban mozgalom indult meg e terület kisajátítására, a mi 1896-ban célhoz vezetett és a megváltott területet parcellázták. E helyen új városrész emelkedett, modern, diszes házakkal; 28 ház, továbbá az evangélikus templom, valamint csinos liget nyert itt helyet.

Takarékpénztárak.

Ipolyság közgazdasági életében fontos szerepe van az 1867-ben alakult takarékpénztárnak, mely 60,000 korona alaptőkével indította meg a működését és ma már 400,000 korona a tartaléktőkéje és 60,000 korona a nyugdíjalapja; száz korona névértékű részvényeinek árfolyama pedig ezer koronára emelkedett.

1903-ban alakult meg Ipolyság második pénzintézete a Hontmegyei Népbank részvénytársaság 200.000 korona alaptőkével. Az intézet leginkább váltóleszámlításokra alapítja a működését.

A Honti Kaszinó.

Ipolyság társadalmi életének egyik gócpontja a Honti Kaszinó, a mely egyike az ország legrégebbi egyesületeinek. A rozsnyói káptalan segítségével alapították 1834-ben, a nagy vendégfogadó tőzomszédságában, a káptalantól ajándékozott telken emelt épületben. A mikor a vendégfogadó más kézre került, a kaszinó számára szerződösszerűleg új alapot kellett keresni, akkortájt vásárolták meg az államtól a régi sóház épületének a főútra eső részét és annak telkén építették a mai diszes kaszinóhelyiséget. A Honti Kaszinó a szabadságharcz éveit erősen megsínylette; mind a magyar, mind pedig az osztrák hadak laktanyául foglalták le, a termeit feldúlták, bútorait megrongálták. A kaszinó könyvtárának 1500 kötete abban az időben kallódott el. A szabadságharcz lezajlása után 1852-ben, a kaszinó újból megalakult és az ötvenes években gyűlhelye lett a vármegye értelmiségének. Az országos jótékony célokra, a Magyar Tudományos Akadémia alapja javára és más kulturális intézmények támogatására itt gyűjtötték az adományokat; valamint itt tömörült össze az abszolutizmus szomorú éveiben a bujdosó hazafiság. Ma a kaszinó, diszes helyiségeiben, háromezer kötetre menő könyvtárt tart fenn, a melyet ingyen bocsát az olvasók rendelkezésére.

Sportélet.

1902-ben sport-klub alakult Ipolyságon, a mely a testedző sportokon kívül, galamblövészetet és lóversenyeket is rendez. A Wagner-féle mulatókert mellett két modern tennis-pálya, kuglizó, nyílt étkező és két zárt helyiség nyújt helyet a sport-klub tagjainak a szórakozásra.

KORPONA.

Korpona pecsétje 1627-ből.

Korpona szab. kir. r. tan. városa, mely 1876-ig Zólyom vármegyéhez tartozott és külön törvényhatóságot alkotott, Hont vármegye északi szélén, a Korpona folyótól elválasztott Magyarérczhegység és Osztroszki hegység nyúlványai között 265 méterrel a tenger színe fölött fekszik.

A város fekvése.

Korpona, latinul *Carpona*, németül *Karpfen*, tótul *Krupina*. A név legrégibb alakjai: *Corpona*, *Kurpuna*, később a XVI. századtól kezdve német neve: *Karpen*, *Kärpen*, *Korpen*, *Körpen*, *Kern pen*, *Kherppe* és csak a XVII. században fordul elő először a mostani német *Karpfen* és tót *Krupina* néven. Nevét némelyek

Neve.

a görög *Καρπός* (Karposz) = gyümölcs szóból származtatják, mert sok és jóízű gyümölcsben bővelkedik; mások a német *Karpfen* = ponty szóból; ismét mások a tót *krupi* = árpakása szóból, vagy a *Carp* nép nevétől, mely a III. században ezen a tájon lakván, állítólag a Kárpát-hegységnek is nevet adott. Melich János dr. nyelvtudós többféle magyarázatát igyekszik adni; szerinte a Korpona név a szláv *Krpino*-ra megy vissza, a mely valamilyen *Krp* személynév származéka. Majd a rajnamenti *Karpen* bányaváros nevével hozza kapcsolatba, melyet a német bevándorló bányászok magukkal hoztak, és a melyből jelenlegi magyar, német és tót neve keletkezett.

A város eredete az őstörténet homályában vész el. A régi szármataék birodalmában, Traján római császár idejében (98—117), körülbelül e helyen *Carpis* város szerepel (Marczali: Nagy Képes Világtörténet. 1900. IV. köt. 80. l. térképe). Eltekintve e tényről is, Korpona hazánk egyik legrégibb városa, régibb a hét bányavárosnál és a mostani Zólyomnál is. Először a folyója nevével találkozunk 1135-ben *Corpona* alakban. A városnak legrégibb fenmaradt oklevele 1238-ból való. Régi voltát bizonyítja ősi, 1609-ig használt czímere is: a paizs veres mezejében hármas zöld halom, legmagasabb középsőjén veres kereszt fehér zászlót tartó Istenbárány, mely heraldikai alakot Franciaországban IX. Lajos, nálunk II. Endre király (1205—1235) használt először ezüst denárjain, kereszties hadjárata emlékére.

Története.

Már jóval a tatárjárás előtt szabadalmi voltak, melyeknek oklevele, a várossal együtt, a tatárjárás alatt pusztult el. A pusztulásról szólt a vártemplom szentélyének homlokán az 1785-ben még látható felírás: *D. O. M. dicatum hoc templum sanctissimum sub titulo Magnae Dominae B. V. Mariae fundatum, a Bela IV. Rege privilegiatum, Anno 1242. cum Civitate combustum*. Ugyanerről megemlékezik IV. Béla király a város privilegiumait 1244-ben megerősítő oklevelében: »Korponai hű vendégeink esedezvén előttünk, hogy a tatárok idejében elvesztett privilegiumukat ismét kiállítanók, jogaikat és szabadalmaikat bizonyos jegyzékre jelen sorainkkal rendezni parancsoltuk«. IV. Béla király Korpona város polgárainak a következő jogokat és szabadalmakat adta: 1. szabadon választhatnak maguknak papot; 2. évenként bírót, a kit a király erősít meg; 3. senki bírása, Zólyom (fő) ispánja, vagy más bíró törvényszéke elé állani nem tartoznak, csupán saját bírójuk elé, ki mind a vér-, mind pedig más esetekben tartozik őket itélni; hacsak annyira nem súlyos és hűtlenségi az eset, hogy a királyi kihallgatást igényelné; ez esetben a királyi ítélőszéke elé vizsgálat alá kell az ily esetnek jönnie; a párviadal köztük ne ítéltessek el, tizenkét tekintélyesebb polgár esküje mellett nagy esetek is befejezhetők, hacsak nem súlyos, vagy hűtlenségi, mely a királyhoz tartozik; 4. fát és követ saját földjük határai között szabadon és bárkinek ellenmondása nélkül vághatnak, illetve fejthetnek; 5. minden királyi adótól, kivéve a hatá-

Tatárjárás.

A korponai jog.

rokat, egészen szabadok és mentek; 6 a zólyomi ispán, vagy udvarbírája erőszakosan nem hatalmaskodhatik fölöttük, közülök senki házában szállást nem gyakorolhat, hanem kérve s jóakaratukból szállhatnak csupán hozzájuk és illő áron minden szükségüket szerezhetnek tőlük; 7. ellenük (szászok levén) csupán magyarok tanúsága ne engedtesse meg, hanem vegyest szászok-, vagyis németekével; 8. a kihalt családok után üressé lett házakat, ha a törvényes örökösök harmadik kihirdetés után sem jelennének meg, szabad legyen más jövevényeknek átengedni; 9 a szomszéd és határos *Pomaag* földet kiszakítván a honti vártól, nekik adta örökös birtokul és a bozóki monostor *Brech* (Brees, ma *Briacs*) nevű földjét akár csere, akár pedig vásárlás révén nekik fogja adni; ők pedig tehetségük szerint szükség esetén a királyról gondoskodnak és hadseregében szolgálnak. — Ez az oklevél királyainknál más városok részére a privilegiális oklevelek kiállításában zsinórmértékül szolgált. Ez azon korponai jog, melynek elnyerésére és fentartására a városok annyira törekedtek: »*in iure Corponensi volumus indemnes conservari.*» A korponai jogot megkapták eddigi tudomásunk szerint Turócszent-Márton 1340-ben, Privigye 1379-ben, a nyitrai megyei Heckelshey 1393-ban és Csetnek 1464-ben. Korpona város főlebbezési fórumként is szerepel. Jogára apelálnak nemcsak a szomszéd községek és vármegyék, hanem a távolabb fekvők is. Így 1435-ben a trencsénmegyei Zsolna városából érkezett a korponai tanácshoz egy megfőlebbezett peres ügy és az 1490. óta datálódó korponai pereskönyv számos ide megfőlebbezett peres ügyet tartalmaz. A város privilégiumait megerősítette V. István 1270-ben, IV. László 1272-ben, I. (Nagy) Lajos 1369-ben.

Határvillongások.

Korpona városának korán és sokszor kijutott a szomszédaival való határvillongásokból s különféle hatalmaskodásokból. Így már 1266-ban találunk határvizsgálatot a Hunt-Pázmán nembeli Hunt fiai Péter és Ders, nemkülönben Bana (Selmecz) s Korpona város részéről. 1278-ban Hunt ispán fia, Demeter ispán hatalma alá akarta keríteni a várost, de IV. László király megóvta Korpona jogait és szabadságát. IV. Bélának azon nem teljesült ígérete, hogy a Bozók monostorának Brech nevű földjét, akár csere, akár pedig vásárlás révén oda fogja adni, örökös, szinte napjainkig tartó surlódások forrása volt. A korponaiak 1357-ben elfoglalták a nevezett földet, de Egyed bozóki prépost panaszára a váci káptalan Csery György fia Demeter és János mester, kanonok által a föld és némely rétnak elfoglalásától, valamint a prépostság más földjeinek gyümölcsei és hasznai eltulajdonításától eltiltotta. 1431-ben is folyt per a Brech miatt, melyet László sági prépost és Mátyás korponai plebános közbenjárására megszüntettek, mikor a korponaiak kimondották, hogy a perre vonatkozó összes levelek megsemmisíttessenek és minden panasz, tiltakozás, birság, sértés, ölés, emberöldöklés, vérengzés, erőszakoskodás, melyekkel Szaniszló bozóki prépostot vádolták, megszüntnek tekintessék. 1471-ben a korponaiak a prépostság határait megsértve, Brech földjét elfoglalták, Péter jószágkormányzót megverték és fogolylyá tették, mely hatalmaskodás miatt a királyi kúria fej- és vagyonvesztésben marasztalta el a korponaiakat. A zólyomi, honti ispánok és maguk a korponaiak kérelmére azonban a felek között a következő egység jött létre: 1 A bozóki prépost, mint felperes, a korponaiak életének megkegyelmez, de az alperes azonnal 300 jó mértékű arany forintot fizet; 2. ha a korponaiak a prépostságnak most rendezett határait elrontani, vagy perelni megkísérelnék, mindannyiszor száz arannyal büntetessenek s az okozott kár megtérítésében elmarasztaltassanak; 3. a prépost a Knyazova Hora és Brees hegyek tizedét bárkinek bérbe adhassa; 4. a prépost a korponai erdőkben saját szükségére fát vágathasson és a korponai mezőkön marhát legeltethesse.

1504-ben Lehotka lakosai a korponai erdőt kiirtották, földjét elfoglalták, marháikat azon legeltették, azonfelül a polgárokat többféle módon zaklatták. Panaszukra II. Ulászló király meghagyta Benedek bozóki prépostnak, hogy a jobbágysági által elfoglalt földet adassa vissza, marháikat azon legeltetni ne engedje és más alkalmatlanságokat szerezni, vagy szereztetni ne merészeljen. 1538-ban pedig, miután a korponaiak egykor a békességes szomszédság végett Csábrág várához tartozó zsibritóiaknak kérésére bizonyos erdőt adtak el oly feltétel alatt, hogy a kiirtott helyen szántóföldek terméséből a korponai plebánosnak tizedet, a városnak pedig bizonyos évi adót fizetnek, — Pálffy Péter várnagy kemény fenyegetéssel megtiltotta e tized fizetését, meghagyván egyszersmind, hogy senki a korponaiak közül magát a mondott erdőben mutatni ne merészelje, különben ott találván, elvereti. Azonkívül a zsibritóiak és devicsiek Korpona polgárait

egyéb bántalmakkal is illették és nekik sok kárt tettek, némely területeiket elfoglalták, erdeiket kivágták, úgy hogy alig egy harmada maradt. Erre Mária királyné Brüsszelből megkereste Erdődy Simon zágrábi püspököt, Csábrág urát, hogy embereit békességre és jobbágyságot tartozásuk lefizetésére utasítsa.

Korpona városa, melyet IV. Béla 1244-ben, III. Endre 1295-ben, I. Mátyás 1475-ben meglátogattak, minden békétlenség ellenére, mind nagyobb jólétnek és hírnévnek örvend, lakosai szaporodnak, úgy, hogy 1326-ban túlnépesedés révén rajt bocsátanak és kivándorló polgárai Gömör vármegyében a ma is még német Dobsina városát alapítják. A város előkelő és jómódú voltára mutat az is, hogy 1415-ben Jakab plebános halála után megüresedett korponai plebániára a kegyúr város János esztergomegyházmegyei papot, fejevári és pécsi kanonokot és a királyné alkanczellárját, választotta meg. Ugyanez évben nagy fényvel restaurálta a még IV. Béla idejében újból felépített szép és nagy háromhajós, román izlésű bazilikáját, miként az 1778-ig használt régi padokon volt felírás mutatta: *Restauratio et dedicatio huius Ecclesiae facta est in honorem B. Virginis Mariae idque in die Conceptionis Mariae anno 1415*. Ezidőtájt épülhetett a templom csúcsíves stílusú szentélye, a szentélybe nyíló régi sekrestyéje és kápolnája, a mai sekrestye és Zsigmond királynak 1405-iki, az országgyűlés hozzájárulásával kiadott rendelete következtében, mely szerint a városok védő kőfallal és kapukkal vétesenek körül, a város első falai és két kapujának földszinti része is, melyek közül már csak az alsó van meg. Az utóbbinak emelete 1553-ban épült.

Virágzása.

Erődítések.

1426-ban Zsigmond király, a hét bányavárossal, Zólyom, Breznóbánya, Dobronya, Lipcse, stb. városokkal és uradalmakkal, Korpona városát is Borbála királynénak adományozta és ezentúl a város, csekély megszakításokkal, egész 1548-ig a királynék birtoka volt.

A XV. században Korpona városának, a város falain kívül — a mostani Halmay László-féle telken — nagyobb szabású szegény- és kórháza volt, »Szent-Erzsébet ispotálya« névvel, melynek rektora, igazgatója pap volt. 1437-ben, miután rektora, Privigyei János önként lemondott, Udvarnoki Martini István esztergomegyházmegyei papot választotta meg a kegyúr város-rectorrrá, mely beneficiumba Mátyás korponai és János németi plebánosok installálták. A reformáció idejében 1610-ig itt volt a magyar reformátusok és tót evangélikusok temploma és temetője.

A huszita betörés alatt 22 éven át sokat szenvedett a város. Korpona is halmukba került és a vártemplom körül ma is meglevő négyszögű erődítményt, fellegrárat, ők építették, a régi városnak a tatárjárástól romokban fekvő anyagát használva fel az építkezéshez.

A huszitauralom.

1444-ben Palásthy Bertalan és László korponai várnagyok erőszakoskodtak a környéken. Nevezetesen a bozóki monostor épületeit elrontották, birtokait pusztították és a földeket kirabolták. Továbbá Balassa László engedélyével a Zólyom vármegyében fekvő, de Bozókhoz tartozó Ujfalut (Bozóklehota, ma Bozókzsabadi) Varbóki Farkas János elfoglalta. Csery Mihály a prépostsághoz tartozó Varbók és Terpény birtokokból kilenczedet, azután a prépostságnak Cseri helységből évenként adni szokott étellemezt és csirkéket visszavette. 1446-ban pedig Kazai Gyulaffy György szintén korponai várnagy a bozóki prépost birtokait: Szénavárat, Lászlódot, mindkét Alsókot, Ujfalut, Lehotát és Rákóczot kizsákmányolta és a prépostságnak más károkat okozott. Nem csoda, hogy ilyen háborús, zavaros időkben a korponaiak elszegényednek és adósságba jutnak. Így 1449-ben Korponai Lőrincz pap, a váci németvárosi sz. Mihály plebániatemplom B. Sz. Mária oltárának rektora, Korpona városát az adósságának néhány év óta fizetetlen 75 arany forintnyi évi kamatáért az esztergomi érseki vikárius elé idézi. 1453-ban V. László király a város privilégiumait megerősítő levelében azt mondja, hogy Korpona város tanácsa eléje járulván, a város szükségait, nyomorúságait és sanyargatásait előadta, melyeket a szüntelen fosztogatással, zsákmányolással és tűzvészekkel szenvedett. 1463-ban I. Mátyás király a város királyi adója fejében évenként fizetendő 208 frtból inség miatt három esztendőre évenként ötven forintot elengedett. Ugyancsak Mátyás király 1467-ben Korpona városát, arra való tekintettel, hogy a husziták támadásai ellen a plebániatemplom körül erődöt emelt, minden királyi, királynéi és egyéb adótól felmentette. 1470-ben tízévi adómentességet kaptak mindazok, a kik Korponán letelepedvén, új házakat építettek, 1471-ben pedig a nyomorba jutott városnak rendes adójából 32 arany forint-

A város elszegényedése.

tot engedett el örökre a király és így ezentúl rendes évi adóul csak száz arany forintot tartozott fizetni.

A korponai középkori egyházi életre vonatkozólag megjegyezzük, hogy az említett egyházi épületeken kívül a Bebrava völgyében volt egy Szent Péterről címzett kápolnája is, melyet utoljára 1509-ben említenek az oklevelek. E kápolna romjai a mult század elején még látszottak, sőt kevés maradványa ma is látható még. Ma csupán a »na Petrovo« dülő tartja fenn emlékét.

1510-ben II. Ulászló király, a város privilégiumait megerősítvén, a vörös pecsétviasz használatát is megengedte.

1526. július 6-án János veszprémi prépost és Dóczy Ferencz barsi főispán, királyi biztosok, a török háború költségeinek fedezésére, visszatérítés kötelezettsége mellett, öt márka és négy lat súlyú két ezüst feszületet és egy pár ámpolnát vettek át a korponai plébániatemplomból.

A reformáció.

A reformáció, mely a bányavárosokban nemsokára a mohácsi vész után terjedt el, Korponán csak 1540 körül lép uralomra. 1538. nov. 24-én András esztergomi prépost, ekkor még a katolicizmus hive, felszólítja János korponai plébánost, hogy a szászi és bisztriczai (besztercebányai) plébánosokat tartozásuk teljesítésére figyelmeztesse. De már 1541-ben a korponaiak Klein János, körmöczbányai ág. ev. helyettes lelkészt hívták meg lelkésznek. 1547-ben Várady Pál esztergomi érsek megtudván, hogy a korponai plébánia részben el van rontva és az ev. lelkészt a plébános jövedelméből fizetik, felszólította gróf Puchheim Farkas zólyomi főispánt a katolicizmuson ejtett sérelem orvoslására. De Várday és Puchheim már nem tudták a reformációnak útját állani, a mely ekkor már annyira elhatalmasodott Korponán, hogy egész 1674-ig katolikus papja sem volt.

Törökvilág.

Eközben a törökök terjeszkedésével, száz évi szünet után, Korpona újból várként kezd szerepelni. Buda eleste (1541.) után Mária királyné, II. Lajos özvegye, helyőrséget küld Korponára. A török veszély még jobban fenyegette a várost, midőn 1543-ban Esztergom, 1544-ben Nógrád és 1552-ben Drégely és Ság elesett. 1546-ban a törökök már Bozókot is megtámadták. Ugyanazon évben a Csábrág és Szitnya várakat Pálffy Pétertől elfoglaló Balassa Menyhért okozott nagy károkat Korponának. 1551-ben a bányavárosok lovas helyőrséget kérnek a királytól Korponára, ki Krusich János csábrági kapitánynak meghagyta, hogy a csábrági uradalom közmunkájával, a leomlott falak helyébe, palánkot állítson és a várost lássa el néhány legszükségesebb erődítménnyel. Miután pedig Tujgon budai basa 1553. június 5-én erélyes levélben meghódolásra hívta fel Korpona várost, a király Krusichot nevezte ki Korponára kapitánynak és felépíttette a kapuk emeleiteit. Korponának 1554-ben már 400 lovas és 189 magyar gyalogos volt a helyőrsége. 1562. márczius végén Balassa János bányavidéki főkapitány és zólyomi főispán a kerületéből mintegy tizezer főnyi hadtestet gyűjtven össze Korponán, április elején megtámadta Szécsényt, de az odaváló és füleki törökök keményen megverték, mely alkalommal a korponai helyőrség is tönkrement, Krusich főkapitány, a lovasság vezére pedig foglyul esvén, Konstantinápolyba vitetett, honnan csak 1566-ban került vissza Korponára. Az első zavarban a király Dobó István barsi

Tarisznyavár.

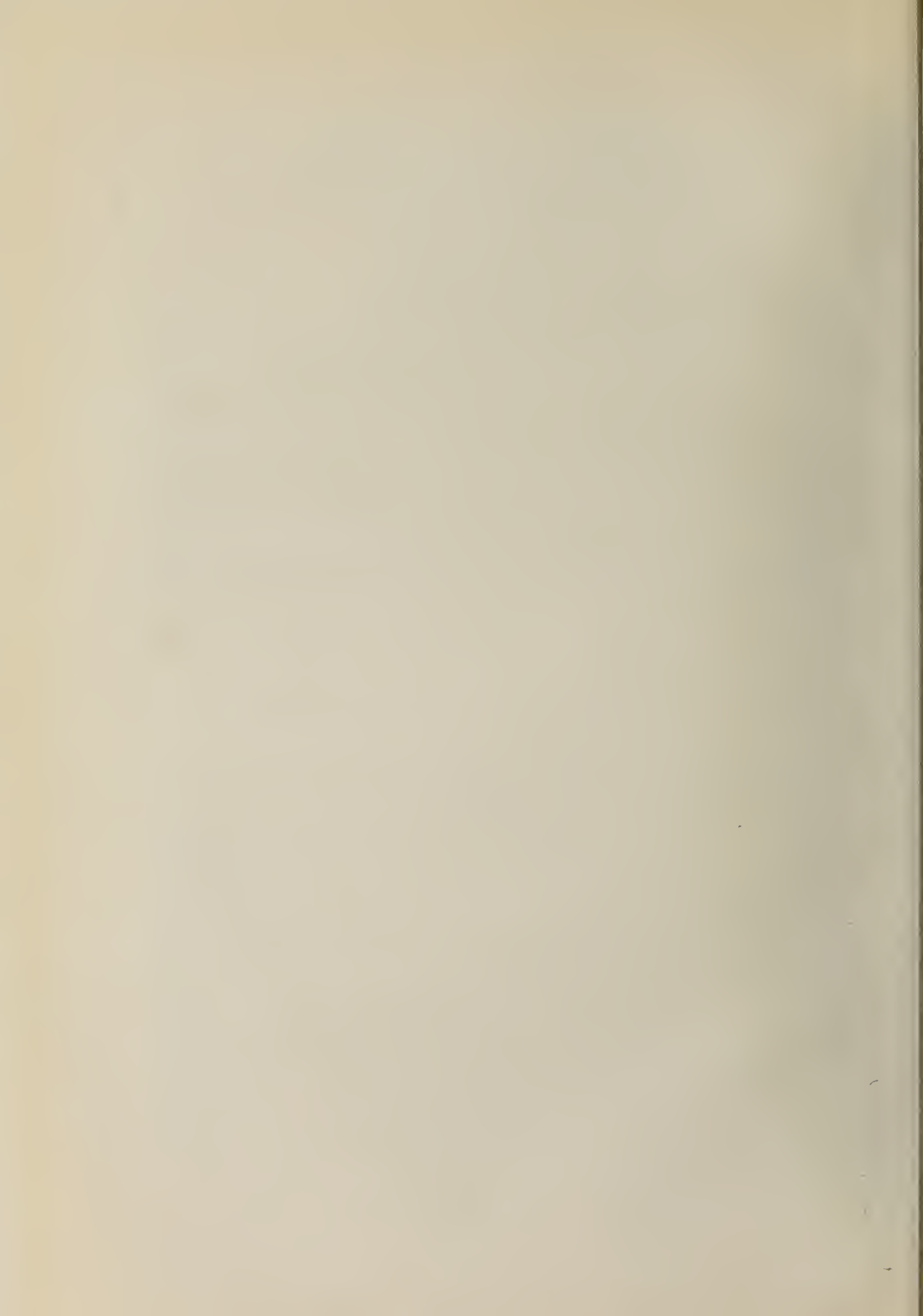
főispánt, az egri hőst, küldte Korpona őrizetére. Ekkor épült a korponai *Tarisznyavár*, az a 12 méter magas és 3 méter vastag kőtorony, melyről a városbeliekkel az ellenség közeledését jelezték. 1564-ben kezdték építeni az alsó kapunak 1905-ben lebontott külső erődítményét, a most is legnagyobb részt meglévő várfalakat, és két bástyáját. Ezentúl a városnak sok baja volt nemcsak a töröktől való félelem és veszély miatt, hanem a helyőrséggel is, a mely kellő fegyverem hiányában másfél évszázadon át sok zavart okozott. A törökök gyakran megközelítették Korponát, különösen a XVI. század második felében, határában raboltak, sok embert levágtak, foglyul ejtettek, a marhaállományt elhajtották, sőt 1582. november 5-én nagy sereggel meg is támadták a várost, melynek helyőrsége és polgársága hősi védelmében érzékeny veszteséget szenvedett ugyan, mert a korponaiakból 207 ember részint elesett, részint pedig fogságba jutott, de a törökök véres fejjel voltak kénytelenek a várostól elvonulni. Fánchy György főkapitánysága idejében (1583—1588) a korponai határban nagyszabású párviadal folyt a magyar és török vitézek között. Midőn egy török tiszt Fánchyt gyáva szájakodónak csúfolta, ez párviadalra hívta ki a törököt. A trombitajelre a felek összecsapván, Fánchy kopjájával a török arcrostélyát és sisakját keresztül döfte, mire ez lefordult lováról. E párhaj alkalmával a magyarok közül egy, a törökökből pedig tizenhat vitéz esett el. A pár-

Korpona. — A régi városkapu.

Korpona. — Részlet a régi városból.

Korpona. — A vártemplom és előbástyája.

Korpona. — Főtér a városházzal.

Korpona. — A Szentháromságtér.

Korpona. — Halma László úrilaka.

viadal után tizenhat ökrön kenyeret, sültet és bort hozván, nagy lakomát ültek és lovaglási versenyeket tartottak. Az érdekes párbajt szemtanúként Gabelmann Miklós, német tudós írja le részletesen. A korponaiak megszabadultak a török veszélytől, midőn főleg Pálffy Miklós hősiessége következtében 1593-ban Fülek, Kékkő, Szécsény, Drégely és Palánk, 1594-ben Nógrád és 1595-ben Esztergom kerültek vissza a király birtokába. Ekkor (1595—1600) a korponaiak az itt téli szállásra elhelyezett vallon katonaságtól szenvedtek sokat, mely a töröknél is jobban garázdálkodott. Nagy félelmet keltett Korponán az 1599-iki októberi tatárjárás is, midőn a vad hordák Korpona környékét elhamvasztották. 1601-ben pedig a zsold nélküli szabad hajdúk kóboroltak és éhségükben raboltak Korpona vidékén, úgyannyira, hogy megfélemezésekre és Korpona védelmére ezer gyalogost és négyszáz lovast vontak össze.

1605. január 3-án Korpona meghódolt Bocskay István fölkelő fejedelem hadvezérének, Rhédey Ferencznek, ki Bozókön írta alá vezérkarával a kapituláció pontjait. Ezévi november 17-én Bocskay huszonnégy vármegye és a felvidéki szab. kir. városok követeivel, hétezer huszárral és mintegy tízezer hajdúval Korponára érkezett, a hol november 23-ától december 3-áig a jelenlegi róm. kath. plebánia-épület és harangtorony alatt egykor állott iskolai épületben Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek királyi biztosokkal békealkudozásokat folytatván, országgyűlést tartott, melyen előkészítették az 1606. június 23-án megkötött bécsi békét; december 5—10-éig az ország anyagi szükségleteit szavazták meg és a fejedelem december 12-én a béke miatt lázongó hajdúság számára kiállítván szabadsága magna chartáját, december 15-én eltávozott Kassára. A Bocskay-fölkelés után, ennek hajdúi ismét fenyegették Korponát és környékét, úgy, hogy 1607-ben Pogrányi Benedek dunáninneni helyettes főkapitány Korpona védelmére a bányavárosoktól kétszáz gyalogost kért.

1609-ben II. Mátyás király megerősítván Korpona város összes privilégiumait, a város ősi czímerét megbővítette olyképpen, hogy a régi istenbárányos czímer a paizs felső részét alkotva, az alsó égbék mező aljára fehér kockakövekből épült, lövőrésekkel ellátott várfal került, melyből a középen övig kiemelkedő pánchezós vitéz áll, felhúzott rostélyú sisakján vörös-fehér strucztoallas bóbitával, fel emelt és előre nyújtott jobbában meztelen pallossal, baljában arany koronát tartva; a paizson királyi korona nyugszik, két kiterjesztett szárnyú, fehér és aranyruhába öltözött angyal pedig egy-egy kézzel a paizsot öleli, a másikkal zöld pálmaágat tart. Ezt a bővített czimert használja Korpona városa jelenleg is.

1610-ben Korpona várjellege megszűnt és Draskovich János kir. tárnokmester, haditanácsos és dunáninneni kerületi biztos, a város kulcsait és védelmének felügyeletét a város tanácsára bízta.

1619-ben Bethlen Gábor fejedelem foglalta el és 1620-ban hadvezére, gróf Thurzó Szaniszló, a város hadi felszerelését leltározván, azt a várossal és várral egyetemben Szelényi András városi főbíró parancsnoksága alá helyezte. 1626-ban a törökök, Bethlen szövetségesei, Korponáról ötvenöt embert fogságba hurczoltak és sok marhát zsákmányoltak, de a fejedelem parancsára negyvenhat ember visszanyerte szabadságát és a marha egészen megkerült. 1640-ben a törökök újból megközelítették Korponát, de kárt nem tettek benne.

1645-ben a város meghódolván II. Rákóczy Györgynek, húsz válogatott fegyveres gyalogost adott a fejedelemnek. 1647-ben a törökök Korponáról elhurczoltak negyvenhárom embert és mintegy négyszáz tehénből álló gulyát pásztorostul elhajtottak. Általában igen gyakoriak voltak a törökök támadásai Korpona ellen ez időben; 1668-ban a város panaszkodik, hogy tizenegy év alatt háromszáz polgártól fosztották meg és a marhaállományát is sokszor elhajtották. Midőn 1663-ban, Érsekújvár és Léva eleste után a török ismét elfoglalta Szécsényt és Nógrádot, mintegy négyezer főnyi tatár horda zsákmányolt Korpona mellett, de a korponai Bory Mihály, kir. táblai bíró és Wesselényi nádor jószágkormányzója, szétűzte őket. Ez évi december 11-én Hanzsa nógrádi bég felhívta a várost, hogy hódoljon meg a török császárnak. A török veszély ismét fenyegető lévén, 1665-ben a király Bory Mihályt kinevezte korponai főkapitánynak, havi százharmincz forint fizetéssel és a várost ellátta kétszáz huszárból és kétszáz magyar gyalogusból álló helyőrséggel; sőt 1667-ben a város Tarisznayváron is húsz gyalog katonát és két őrt tartott.

A konvertita Bory hozta be több, mint száz éves szünet után a kath. vallás gyakorlatát, saját házában állítván oltárt, tábort papot, tanítót és kriptát.

A Bocskay-fölkelés.

A korponai országgyűlés.

Korpona bővített czimere.

Bethlen Gábor.

11. Rákóczy György.

Korpona, Hont
vármegye
székhelye.

A Wesselényi-
összeesküvés.

Eközben Korpona városa, mely ugyan még Zólyom vármegye területén fe-
küdt, a török veszedelem miatt 1640-től a XVII. század végeig Hont vármegye
székhelye lévén, az itt tartatni szokott törvényhatósági gyűléseken kívül nevezetes
mozgalomnak színhelye lett, a mennyiben a Wesselényi-összeesküvés összes honti
szálai itt futottak össze. Az összeesküvés egyik vezéralakja Bory Mihály volt, a ki
még korponai főkapitánysága idején, 1666 elején, rábirta a nádort, hogy az elégü-
letlenek élére álljon. Jelen volt a nádorral I. Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona lakod-
almán, a stubnyai értekezleten, Bartakovich János honti alispánnal a murányi
tanácskozáson, 1667-ben a besztérczebányai gyűlésen és mindenütt az összeeskü-
vés érdekében izgatott. Midőn pedig a korponai főkapitánysági állásban kötvé
érezte magát és egyébként is az ottani nemesség részéről sok kellemetlensége volt,
lemondott hivataláról és immár egészen az összeesküvésnek élt. Társai voltak :
öcsese György, Duló Gergely és György, Földváry Mihály, Gyürky Gáspár, Jánoky
Gáspár, Szánthó János, Kónya Pál és Nagy Pál korponai hadnagyok és Baloghy
Gáspár korponai jegyző. Kétszínű szerepet játszott, sőt midőn látta, hogy rossz
vége lesz a dolognak, föl is fedezte az összeesküvést Holeschauban gróf Rottal
Jánosnak ; mindazáltal nem került volna el a halálos ítéletet, ha 1668. november
elején Bajmóczon meg nem hal. Az összeesküvés fölfedeztetése után, honti részeseit
is elfogták és halálra ítélték. De nagy váltságdíj lefizetése és a kath. vallásra való
áttérésük árán kegyelmet nyertek. Bory utóda a korponai főkapitányságban
1667. október 1-én gróf Balassa Bálint, Hont vármegye főispánja lett.

1673. őszén a király parancsára gróf Collalto ezredes horvát lovas-
ezreddel megjelenvén a bányavárosok környékén, egymásután elveszi a pro-
testánsoktól az egykori kath. templomokat. Október elején Korponán is járt e
célből és vissza is vette a katolikusok számára a protestánsoktól 1541 óta birt
vártemplomot.

1678-ban Balassa vitézei kétszer is megvédték a török ellen Korponát, a hol
ekkor két század gyalogság és két század huszárság alkotta a helyőrséget. Az 1681:
IV. t.-cz. 7. §-a elrendeli, hogy az 1655 : VIII. t.-cz. 19. §-a értelmében Korponára
rendelt száz lovashoz a balassagyarmati és drégelypalánki négyszáz lovas és három-
száz gyalogos is hozzáadassék ; sőt gróf Rabatta Rudolf tábornok még egy német
lovas századot is helyezett a városba.

A Thököly-fölkelés következtében a hadirendeletek azonban máshova szólít-
ván Korpona nagy helyőrségét, 1682. október elején a fejedelem könnyen jutott a
város birtokába. Ekkor Madách János volt a város kapitánya. Thököly szerencse-
csillagának leáldozása után, noha Korpona a király hűségére tért, gróf Sallenburg
császári hadvezér 1683. novemberében mégis kétezer forintig sarczolta meg a várost.
A következő hónapban a Bécsét fölmentő Sobieski János lengyel király hazatérő
hadseregéből a párkányi ütközet után herczeg Lubomirski vezérlete alatt három-
ezer lengyel katona három napig táborozott Korponán.

A város utolsó főkapitánya báró Balassa Ádám volt (1686—1701). A török
háborúk megszűnése után azonban már nagyon is fölöslegessé vált Korponán
a helyőrség, mely egyéb dolga híján folytonos perpatvarban élt a polgárság-
gal. Végre 1701. december 20-án Lipót király feloszlatta a korponai helyőrséget, a
város elvesztette várjellegét, megszűnt a »bányavárosok védőfala« lenni, mely dí-
szes czímét annyi dicsőséggel és a török ellen mindig sikerrel viselte.

A várjelleg
megszűnése.

11. Rákóczi
Ferencz.

1703. szeptember 14-én II. Rákóczi Ferencz brigadérosa, Ocskay László, hó-
doltatta meg Korponát, mely a fölkelés végeig híve maradt az utolsó magyar föl-
kelő fejedelemnek ; még akkor is, a midőn kénytelen volt a királynak meghódolni s
az éjszaknyugati részen csupán Érsekújvár volt már a Rákóczi kezében, a kor-
ponaiak titokban élelmi szereket szállítottak az ujbátori kuruczoknak.

A Rákóczi uralmának idejében gróf Bercsényi Miklós 1708. január 29-én meg-
látogatta Korponát is, s a február 2-iki gyertyaszentelési körmeneten kíséretével
együtt résztvevén, gazdag offerát tett az oltárra. Ez évi október 23-án éjjel a visz-
szavonuló báró Andrássy György, Rákóczi tábornoka, Korpona utolsó hadi fölsze-
relését, tizenegy ágyúját, reverzális mellett magához vevén, a várost ötven helyen
felgyújtatta, hogy az utánanyomuló császáriak szállást és élelmiszereket ne talál-
janak ott. Az ágyúkról szóló reverzális ma is megvan a város levéltárában, a kor-
ponai ágyúkat pedig az Andrássyak krasznahorkai várában őrzik.

Az egykor nevezetes Korpona városa a hosszas harezok, nehéz háborús idők
következtében, kimerült, csendes, igénytelen városkává lett, mely ezentúl gyó-

gyítja a multban kapott sok sebet, az ipar és földművelésnek és nevezetesen a gyümölcsstermelésnek él, melyet még régi szász lakói honosítottak meg.

IV. Béla királytól kezdve a szászok tartották kezükben a hegemoniát és a midőn a XVI. század közepétől fogva mindig nagyobb számban növekszik magyar és tót lakossága is, ezeket kizárják a polgári jogokból, úgy, hogy még csak házat, ingatlant sem szerezhettek. A korponai országgyűlés XV. ezikkelye, illetve az ezt beezikkelyező 1608 : kor. el. 13. t.-cz. emanezipálja őket, kinondván, hogy minden szabad királyi városban a főbiró és tanácsosok nemzetiségi különbség nélkül választassanak és más állások is valláskülönbség nélkül magyaroknak, németeknek és tótoknak vegyest és felváltva adományoztassanak. A korponai németek az új törvény világos rendelkezése ellenére sem akartak százados jogaikból engedni. Ekkor a korponai magyarok és tótok panaszára Thurzó György nádor 1611. január 11-én négy német, négy magyar és négy tót tekintélyes polgárt hivatott magához Biese várába és elrendelte, hogy ezentúl a városi főbirót a három nemzetiségű polgárok közönsége és ne a szenátus válassza, s a választást ne czédulákkal, hanem golyóval intézzék. A szenátusba hat német, három magyar és három tót választassék és e tizenkét szenátor a biróval egyenlő hatalommal intézze a város ügyeit. Ezenkívül az egész közönség azonnal válasszon nyolez német, nyolez magyar és nyolez tót, összesen huszonnégy alkalmas és tehetős polgárt, a kik az úgynevezett kültanácsot alkotják. A vártemplomban, mivel a tótoknak szűk és kevésbé alkalmas templomuk van, a tót beszéd a szokásos szertartásokkal reggel nyolez óráig végeztessék, utána a német. A korponai németek ezen intézkedéssel elvesztették lábuk alól a talajt és ezentúl a számuk hirtelen fogy. 1666-ban választották meg az utolsó korponai német ev. lelkészt Burius János személyében, a ki 1673. októberig volt itt. Azóta nem találkozunk többé Korponán német lelkészekkel, mert tiszta német polgár már nem is volt található. A németek legnagyobb része kihalt, a fenmaradtak pedig beolvadtak a beköltözéssel is szaporodó tótságba.

A magyar nemesség a törökök kiűzése után a XVIII. sz. elején visszamegy régi birtokaira, a délibb honti és nógrádi vidékekre ; az itt maradtak, legnagyobbrészt szintén elszegényedvén, eltótosodtak. A régi korponai szászokra és a XVI—XVII. századbeli magyarokra csupán a város egyes dűlői, néhány családnév és a város levéltárában fenmaradt írott emlékek emlékeztetnek.

A város régi jelentőségét bizonyítja, hogy 1572-ben, 1623—24-ben és 1640 től 1714-ig Hont vármegye itt tartotta közgyűléseit.

Korpona régi iskolaügyéről vajmi keveset tudunk. A város fénykorában, a Iskolaügy. XV. század első felében bizonyára volt az akkori időknek megfelelő középiskolája. Hogy pedig a reformáció idején latin iskolája is volt, bizonyítja a tradíció és a város levéltárában fenmaradt latin iskolai szindarabok töredékei. Azt is tudjuk, hogy a középkorban nem egy korponai ifjú külföldi egyetemeket látogatott, a XVI. században főleg a wittenbergait. A protestáns latin iskola a XVII. század vége felé szűnt meg. 1724-ben Olasz Pál ez. püspök, esztergomi kanonok, volt korponai plébános, a kegyesrendiek vezetésére bízott algimnáziumot alapított, melyet azonban 1787-ben tanulók híján beszüntettek és helyét elfoglalta a Franciaországból hazánkba is átplántált elemi, úgynevezett nemzeti iskola. 1792-ben a kis gimnázium ismét megnyílt és 1848-ig fennállott. Nagy látogatottságnak azonban ekkor sem örvendett, mert pl. 1833-ban mindössze harminckét tanulója volt. A szabadságharc alatt az iskola szünetelt, mert a hazafias piarista-rend fiatalabb tagjai a haza védelmére siettek. Az elnyomás korszakában ismét megnyílt ugyan az iskola, de a szüntelen tanulóhiány miatt, elvesztvén nyilvános jellegét, már csak magániskolaként tengődött 1864-ig, a midőn végleg megszűnt. 1872-ben a kegyesrendiek is elköltöztek Korponáról. Ez iskolában tanult Ipolyi Arnold, a később hírneves beszterezbányai püspök, a ki itt, e város régi emlékei között, merítette a történet és régészet iránt való első inspirációit és szeretetét. 1875-ben Ipolyi püspök Korpona városával és a válás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriummal egyetértőleg a megszűnt algimnázium helyett felső népiskolát alapított, olyképpen, hogy az Olasz-féle kath. alapítványnak, mely jelenleg mintegy 40.000 korona, évi kamatait és épületeit ez iskola ezéjára engedte át. Az iskola azonban ezidőszert annyira néptelen, hogy az 1904—5. tanév végén három osztályban mindössze negyvenegy tanulója volt. Mindazáltal ezen iskolának nem esekély a kulturális és magyarosító hatása. Ez iskolán kívül a városnak van még róm. kath. és ág. ev. elemi, valamint állami elemi leányiskolája.

Az 1848/49-iki
szabadság-
harcz.

Mozgalmas napjai voltak Korpona városának az 1848—49-iki szabadságharcz idején, noha közvetetlen közelében semmi fegyvertény sem történt, csak átvonultak rajta a honvéd, osztrák és orosz csapatok. A város a honvédség számára negyvenöt ujonezot állított ki, azonkívül még harmincz nemzetőrt küldött a jakabfalvi táborba. Götz tábornok Zólyom vármegyét és öt szabad királyi városát 50,000 forintig megsarczolta. Ez összegből Korponára 872 frt jutott. A szabadságharcz leverése után Plachy Lajos polgármester, volt nemzetőri százados és a város követe a debreczeni országgyűlésen, nemkülönben Balás Sámuel ev. lelkész és Czobor Kálmán kath. papnövendék, hazafias magukviselte miatt, fogságot szenvedtek.

Legújabb kor.

A jelentőségéből sokat veszített város fellendítésére hivatott az ipolyság-korponai helyiérdekű vasút, a mely 1899-ben nyílt meg és a melynek építésére Korpona városa 360,000 koronát áldozott. A vasút építése és megnyitása óta élnékülni kezd a kihalt városka és említésre méltó alkotások létesülnek benne.

1898-ban Plachy Gyula polgármester, Jeszenszky Gusztáv városi jegyző és Matunák Mihály felső-népiskolai igazgatókönyvnyomdászt telepítenek le Korponára és megalapítják a »Korpona és vidéke« című hetilapot, mely azonban sok küzködés után 1902-ben megszűnt; de e hirlapnak mégis nyoma maradt a város újabb történetében, mert nem egy egészséges eszmét vetett fel és segített diadalra. Így 1901-ben fölépül az új és csinos városháza; Korpona utcái a város történetéből vett magyar neveket kapnak; rendezik a város levéltárát; megvetik muzeumának alapját és a Magyar Történelmi Társulat véleményének kikérésével új, heraldikailag megfelelő, vörös-fehér-kék, a középső fehér sávon vörös kereszt zászlót készítenek; új takarékpénztár alakul és ekként napról-napra fejlődik a város rendje, szépsége és új épületekkel való gazdagodása.

1905. november 23-án az egész ország szeme Korponára irányult, midőn a város az 1605-iki korponai országgyűlés háromszázados évfordulóját hazafias kegyelettel ünnepelte meg. Országos ünnep keretében, a melyet a magyar országgyűlés és a vármegye hivatalos küldöttsége emelt emlékeztetéssé, leleplezték azt az emléktáblát, a melyet a városban levő harangtorony falába illesztettek. Az emléktábla fölírása a következő:

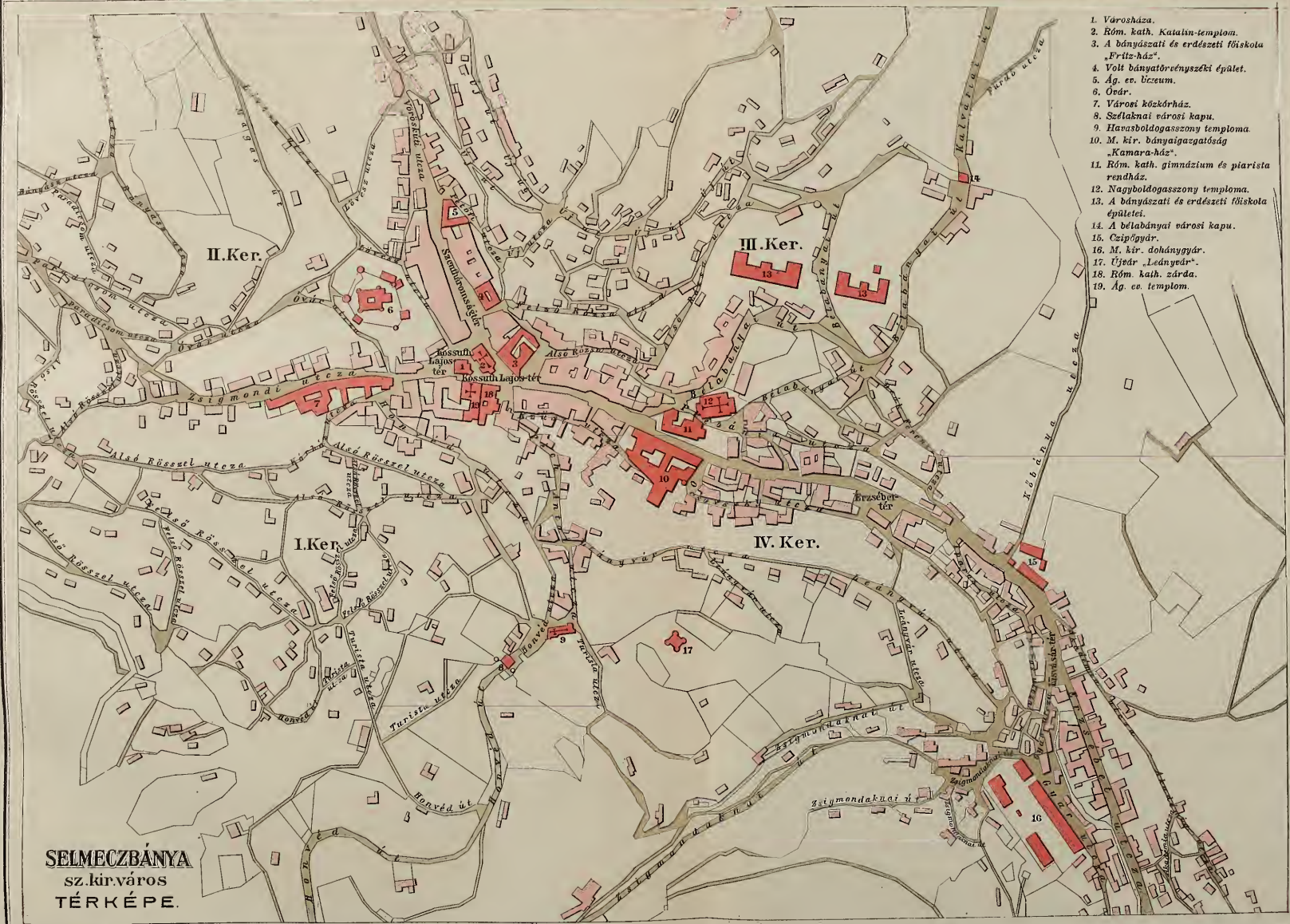
Bocskay István,

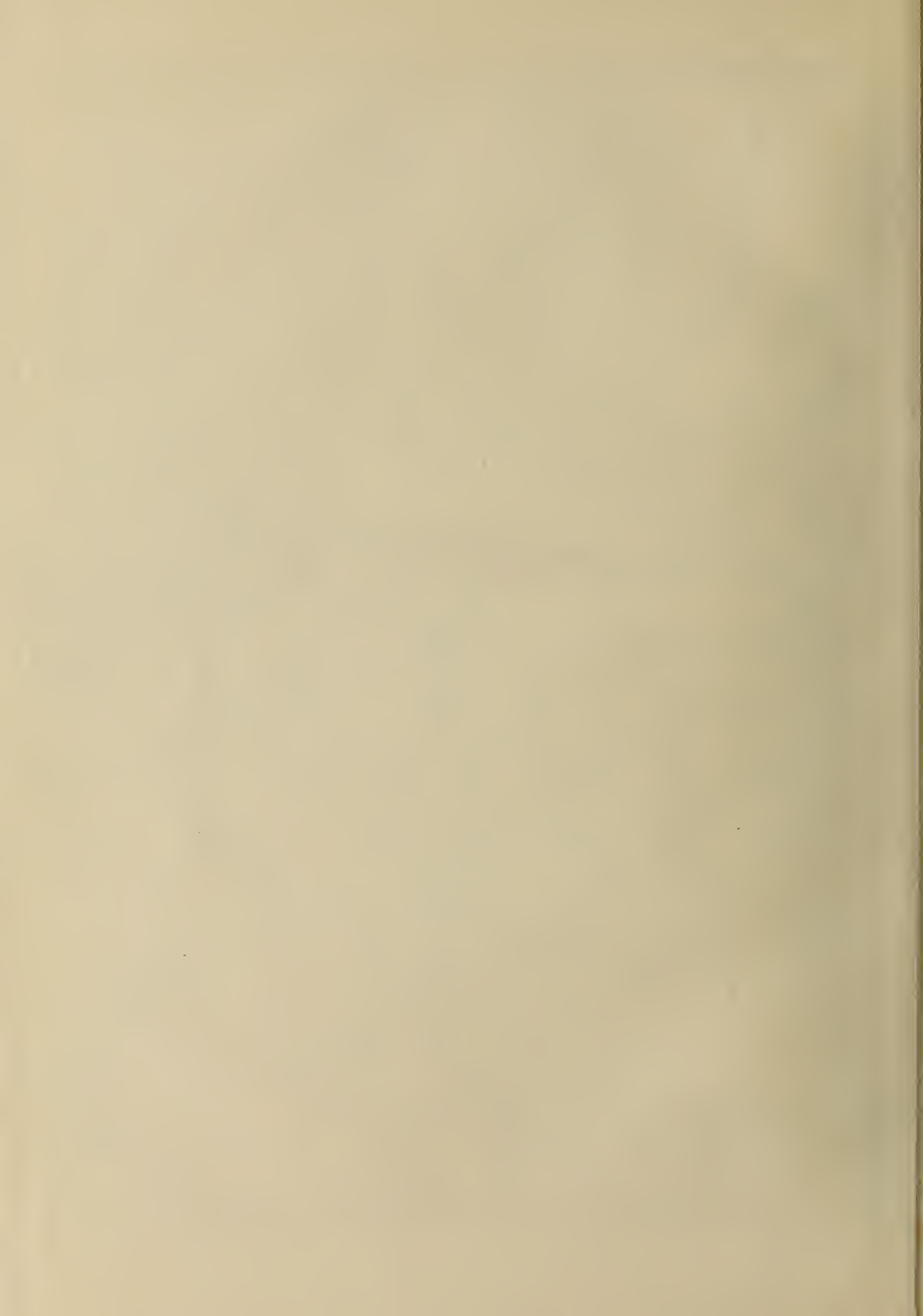
Magyarország és Erdély fejedelme, a székelyek grófja stb., 1605. november 17-én Korponára érkezvén, az ország rendivel november 23-tól december 3-ig ezen várkapuval összeépült iskola termében tartotta meg a bécsi békét előkészítő országgyűlést, melyet az Árpádkori vártemplomban végzett isteni tisztelet előzött meg.

Ugyanitt december 12-én állította ki a fejedelem a magyar hajduság szabadságának »Magna Chartáját«.

Ezen helyet megjelölte az országgyűlés 300 éves emlékét kegyelettel megünnepelő Korpona sz. kir. város hazafias közönsége
1905. november hó 23 án.

Korpona városának ezidőszert négyezer lakosa van. Polgármestere, *Hollaky* Nándor, lelkes buzgalommal egyengeti az új fejlődés útját, hogy a viharos századokban sokat szenvedett várost, Hont vármegye ez egyik legtörténelmibb pontját, a modern élet emelkedett színvonalára juttassa.

SELMECZBÁNYA.

I.

A TATÁRJÁRÁSIG.

A katlanos völgyben fekvő Selmeczbánya városának északkeleti részén ^{A város őstörténete.} kiemelkedő hegyen, melyet a mai napig »Óváros«-nak (Altstadt, Stari mesto) neveznek, a népvándorlást jóval megelőző időben már állott egy körfallal és bástyákkal megerősített vár. Ezt a várat az akkoriban még itt lakó kelta népek alapíthatták. Később, Krisztus születése után néhány évvel a kvádok (coadok, kelta nyelven : erdőben lakók) foglalták el e vidéket és végképpen meghódítván a kelta népeket, ezekkel, mint rabszolgákkal dolgoztattak a bányákban.

A kvádok királya ez időben Vannius volt, a ki a rómaiakkal viselt folytonos harcrai közt e várban is gyakran megfordult és azt még jobban megerősítette, és annak a »Vana« nevet adta. *)

Vana vára körül már a kvádok alatt kisebb telep lehetett, a melyben főképpen a bányászkodás nehéz munkáját végző, a legyőzött keltáktól származó gottinus rabszolgák lakhattak.

Hogy az erdők országában, mint a hogyan a kvádok birodalmát nevezték, mesés kincsek vannak és az arany, ezüst, de meg a vas is roppant mennyiségben előfordul, ennek híre csakhamar messzire elterjedt. A nem messze táborozó (Bát, Besenyő-Pecsenitz tájékán találtak erre vonatkozólag nyomokat) római légiók sokszor meg is kísérelték e terület elfoglalását, de mindannyiszor visszaverték őket úgy, hogy ide benyomulni a rómaiaknak soha sem sikerült. Ilyképp itt a rómaiak bányászatot soha sem űzhettek. Vannius harminczéves uralkodás és mesés kincsek összegyűjtése után, saját atyafiai, Vangio és Sido, továbbá a hermundurok által megtámadtatván, kénytelen volt segítséget kérni a rómaiaktól. Ezek azonban, segedelem helyett a királyt megfosztották kincseitől és őt magát, megfogyott népével együtt, kitelepítették Pannoniába. Ez 51-ben történt Krisztus születése után.

A kvád birodalom lassú szétbomlása és a népvándorlás leviharzása közötti időben a különféle néptörzseknek oly kavardása keletkezett e tájon, a melyről tiszta képet alig alkothatunk magunknak. Annyi azonban bizonyos, hogy a népvándorlás alatt a gótok, a gepidák, a longobardok, az avarok és frankok uralkodtak itt hosszabb-rövidebb ideig, míg Attila halála (454.) és a nagy hun-birodalom felbomlása után a marahánok, morvák és vendek alapították meg nagy szláv birodalmukat.

Minde változást, a népek e rengeteg forgatagát és kavardását, a viharos eseményeket »Vana« vára kiállotta, hogy alapköve lehessen egy későbbben viruló városnak, Selmeczbányának. — A vendek befészkeltek magukat Vana várába is. ^{Neve.}

A szláv uralom alatt Schebnicz-Bánya mindjobban fejlődött. A bányákat és a földet a vendek szorgosan művelték ; a várat pedig még jobban megerősítették, körülbástyázták, úgy, hogy erősség dolgában e vár a szlávok többi várával bátran vetekedhetett.

Bekövetkezett azonban a honfoglalás és Árpád fejedelem vitéz harczosainak ^{A honfoglalás.} sem Szvatopluk, sem Zobor, sem a többi szláv fejedelem elentállani nem bírt.

*) Sel meczbánya nevét némely író *Vanius leánya*, *Vannia*, vagy éppen a történelmi adatokkal nem igazolható *Vania* nevétől származtatja, holott e név a tisztán szláv eredetű *Schebnicz* patak és a szintén szláv *bánya* szó összetételéből ered. — *A szerkesztőség.*

A Zoárd, Kadosa és Huba vezetése alatt előnyomuló magyarokat hódító útjukban a szlávok sem voltak képesek feltartóztatni, s a nyitrai nagy ütközet és Zobornak felakasztatása után a szláv hatalom megszűnt. A várakat, köztük Vana várát is elfoglalták a magyarok. Béla király névtelen jegyzője krónikájának XX XVII. részében így emlékezik meg erről:

»És mivel hogy az Isten kegyelme jár vala előttök, nem tsak önnön magokat meghódoltatták, hanem még minden Váraikat is el-foglalták, a melyeknek nevök mind e mostanig ezek: Sempthe, Galgotz, Trentsén, Bolondos, Bana«, stb. (Lethenyei János fordítása 1790-ből.) — Anonymus »Bana« alatt valószínűleg a régi kvád Vanát érthette, mert a Komárom vármegyében a honfoglalás korában fennállott Bana vára, kisebb jelentőségű lehetett.

A selmeczi városi levéltárban van egy feljegyzés, a mely szerint IV. László 1275-ben a Bana városában létező szent Miklós kápolnát (ott, a hol most a nagy boldogasszonyról elnevezett plébániai templom áll) más javadalmakkal együtt a prédikatori dominikánus rendnek adományozza és Renaldus (Reinhold) itteni plébánost és szent-tamáshegyi prépostot megbízza, hogy a rendet e javadalomba s egyházi működésébe bevezesse. Az eredeti okmányról szóló, régi német feljegyzések: »Eine Capell in Schembnitz die zuvor bana geheisst in der Kirchen S.-Niklas den Prediger Munch übergeben, davon ist nicht andrs als der alte sygl zusehen.« Tehát még 1275-ben is Bana (Bánya) név alatt ismerték e várat, illetve a körülötte elterülő várost.

Azok az erőltetett leszármaztatások, melyek Sebnitz nevét a tót sebnits-ből (önmagának semmit) származtatják, t. i., hogy a bányász másnak hasznára dolgozott, s önmagának semmit sem gyűjtött, vagy, hogy egy Sebnitz vagy ehhez hasonló nevű pásztortól származik, ki arany- és ezüstporral ragyogó két gyík segédelmével találta meg az első arany- és ezüstmányát s így alapítója lett e városnak, — kigondolt mesék. A város czímerében előforduló gyíkok voltaképpen nem is gyíkokat, hanem sárkányokat (Lindwurm) akarnak ábrázolni, a melyek a bányászcákánnyal és kalapáccsal jelzett gazdag bányászatot, a föld mélyében elrejtett nagy kincset és a körülbástyázott vár (Burg) körül lakó polgárokat (Burger) vannak hivatra jelképileg megvédelmezni. Az pedig, hogy Schebnicz és ennek nyomán Selmecz a tót Styavniczából származnék, (Bél M. szerint), ez pedig styávából, sóskából vette volna eredetét, nagyon valószínűtlen.

Egy régi hagyomány nyomán megírt német kézirat szerint, a régi Selmecz-bányát a 745. évben Kr. u. a morvák építették.

Cyryll és Method szláv apostolok a lakosokat csakhamar áttérítették a keresztény vallásra, úgy, hogy már a X. században keresztény templomot építettek az Óvárosban, bizonyára az első, mely a messze vidéken lakóknak is imaházul szolgált. Az Árpád-házi fejedelmek korában a vendek folytatták föld- és bányaművelésüket. Gazdag bányáik voltak, melyek közül többet a később letelepedett németek Wend-Schacht, Wendisch-Leiten, stb. néven vettek művelésbe s most rossz fordításban (Wind és nem Vend után) Szélaknának nevezték el.

Szinte elképzelhetetlen, hogy az első magyar fejedelmek e bányák gazdagságáról tudomással nem bírtak volna, folytonos hadakozásokkal lévén azonban elfoglalva, a bányászat művelésével nem sokat törődtek. Csak Géza fejedelem fordított erre is nagyobb gondot és ő telepített ide cseh bányászokat. De Hunt és Pázmán lovagokkal, különösen ezeknek nagy kíséretével, már németek is kerültek e vidékre és nagyon valószínű, hogy itt állandóan le is telepedtek. Így hát már szent István király uralkodásának kezdetén, a még mindig a hegyen álló várostelepen vendek, csehek és németek laktak vegyesen. De lakhattak már akkor bányászattal foglalkozók a szétszórtan fekvő bányák körül is.

Ott azonban, a hol most lent a völgyben a belváros terül el, tehát a vöröskuti-utcza, Szentháromság-tér, Kossuth-tér, Deák-utcza, Erzsébet-utcza és szentantali úton keresztül egy patak folyt végig, a melyet a későbbben letelepült németek »Der elende Bach«-nak, nyomorult pataknak nevezték. Ez a patak, persze szabályozva, még most is keresztülfolyik a városon. »Selmecz vizé«-nek nevezetik és az Ipolyba ömlése előtt tekintélyes folyóvá növekszik.

Szent István.

Szent István uralkodása idejében Selmeczbánya is városi jelleget nyert. A nemesek és a parasztok között álló polgári rend (Bürgerthum) Selmeczbányán is csakhamar kiváltságos jogokat kapott, sőt még kedvezőbbeket, mint más város

polgárai ; mert a bányászatnak, az arany- és ezüstaknázásnak nagy becsét és fontosságát mind Szent István, mind árpádházi utódai kellőképp tudták mérlegelni, és a bányavárosokat ennél fogva különös kedvezményekben, kiváltságokban, részesítették. Itt említjük fel, hogy I. Béla király Vana bányáiban nyert ezüsből verette híres ezüst pénzérmeit.

Nagy hatással voltak a város életére a keresztes hadjáratok. Már a Kálmán király idejében, keletre vezető útjában Nyitra mellett szétvert, lázongó és fegyelmetlen keresztes hadakhoz tartozó gyülelész nép közül többen a hegyek közé menekültek és Selmeczbányáig is eljutottak. Ezek nagyobbrészt németek voltak, szintén bányászattal kezdtek foglalatoskodni és egyesülve a már előbb itt letelepült németekkel, a vendek fölött túlsúlyra emelkedtek. A szentföldről visszatérő keresztesek is erre vevén útjukat, nem valamennyien tértek vissza hazájukba, hanem egy részük itt telepedett le.

Valószínű, hogy a mostani Óvárat, mint klastromot a keresztes hadjáratok idejében templáriusok alapították, már a XII—XIII. században. E várszerűleg épült klastrom akkoriban egészen elszigetelve állott s valószínű, hogy körfallal volt körülvéve és alapját képezte a tatárjárás után épült nagy plébániai templomnak (Zu unserer lieben Fraw), valamint később a védelmi czélokra szolgáló Óvárnak.

A templáriusoknak itt viselt dolgairól különféle mondák, nagyobbrészt mesék keletkeztek, melyek bő anyagot nyújtottak az élenkebb fantáziának.

Igy híre járt, hogy erkölcstelen életet éltek, raboltak és rabló útjaikból tömerek zsákmányt, sőt fiatal lányokat is hordtak be körülfalazott klastromukba — szóval rémei voltak a környéknek. Mindezt azonban a kellő mértékre kell leszállítani, és ha adtak is okot panaszra, viselkedésük az akkori viszonyokban leli magyarázatát. Hisz köztudomású, hogy inkább katonák voltak ők, mint papok.

Tény ellenben az, hogy klastromuk menedéket nyújtott sok szűkölködő vándornak és gyógyulást hozott sok betegnek ; mert egyúttal hospicium is volt.

II. András király (1205.—1235.), hogy a bányaművelést még jobban felfejlessen, Tirolból és Tübingiából telepített ide német bányászokat, kik a már itt lakó németekkel együtt, a vendeket kiszorították a bányaművelésből és a német jog szokásait kezdték meghonosítani. Az aranybulla kiadásakor (1222.) e városban már a német elem volt az uralkodó.

Német település.

Mindennek azonban véget vetett a tatárjárás. Nemcsak az Óvárost és a templáriusok várszerű klastromát, de még a bányákat is mind romba döntötte a barbár horda. Természetesen menekülni igyekezett mindenki. A németek régi honukba iparkodtak vissza, a vendek az erdők sűrűjébe menekültek. Három éven át tartott ez a siralmas állapot. Romban hevert Vana városa és a bányák, s a hol még nemrég vidám élet pezsgett, ott a dúvad ütötte fel tanyáját.

A tatárjárás.

De a sokat szenvedett IV. Béla, bölcs királyunk, a második honalapító csakhamar segített a bajon és második alapítójává lett Selmeczbányának is.

A sivár pusztaságra új kikelet következett és Selmeczbánya városa bányászatával együtt gyors és gazdag virágzásnak indult.

A tatárjárást követő időktől kezdve már biztos talajon halad Selmeczbánya történetírója és nem kell a sötétben tapogatódznia.

II.

A MOHÁCSI VÉSZIG TERJEDŐ KOR.

Három éven át néptelen volt a rombadőlt város. A bányák nem műveltettek, mert nem volt kivel.

Az erdők rengetegeibe elbujdosott vendek nem igen merték elhagyni rejtekhelyeiket. Csak az elmenekült németek közül jött vissza néhány, a kik hozzá is fogtak volna a rekonstrukció munkájához, de ehhez kevesen voltak.

IV. Béla király egyenes meghívására jöttek azután ide tömegesen a német szászok és ezek lettek voltaképeni alapítói Schembnitz, Selmecz városának.

IV. Béla és a szászok.

Ezek a németek rögtön hozzáfogtak az építkezéshez és a bányák művelésének folytatásához, de nem feledkeztek meg régi honukban élvezett polgári jogaikról sem, melyek megerősítését kérték és meg is kapták a királytól.

A selmeczi
jog.

Mindenekelőtt a szabad polgári jogok gyakorlását, a város közigazgatását, a magán és büntető jogszolgáltatást, valamint a bányajogot szabályozó jogkönyvük (Rechts Puech der Stadt Schebnitz, vagy Stadtpuech) nyert királyi megerősítést. Ez a híres jogkönyv valóságos kódexe a polgári köz- és magán-, a büntető- és a bányajognak. Két főfejezetből áll és pedig I. alatt a polgári kiváltsági, a köz-, magán- és büntetőjog negyven szakasszal, II. alatt a bányajog húsz szakasszal. A IV-ik Béla király által megerősített jogkönyv eredetije, az Árpádház korabeli többi privilegiummal, sajnos, megsemmisült a hegytetőn álló Óvárosnak az 1442. évben történt pusztulásával, de megvan a II. Ulászló király által megerősített transsumptumban és a XV. és XVI. századból származó két vaskos, díszes kötésű könyvben szórul-szóra német nyelven.

A német nyelvű királyi megerősítés így kezdődik :

»Wir Bela von Gots Genaden zu Hungern, Dalmacien, Croatien etc. Kunig. — Verkunden allen und jeglichen, die diesen gegenwartigen brief ansehen, hören oder lesen, hail und genad. Sintemal dass kuniglich Majestat wol anzymbt seines landes nutz und zunemung fleissiglich zu bewaren, so wollen wir unsern getreuen Perkleuten unserer statt Schebnitz und andern unsern Perkleuten in unsern land zu Hungern ein ewige huet machen und ein beschirmung den dasigen, die nu leben und den die noch In geboren werden, von unserm kuniglichen gewalt und freyen willen, und geben In und verleihen Recht und Freyheit, als hernoch geschrieben stet, die der heil. kron und irem nutz wol fuegen und frummen, damit wir sie begnaden und bestetigen, on alles widersprechen ewiglichen mit unserer Majestat.

Magyar szó szerinti fordításban : »Mi, Béla, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, stb. ország királya, üdvöt, és kegyelmet, egyeseknek és mindeneknek, kik ezt a levelet látják, hallják, vagy olvassák. Miután a királyi felséghez jól illik országának hasznát és fejlesztését szorgosan megóvni, a mi hűséges selmeczi és a többi más magyarországi bányászainknak, a mi királyi hatalmunkból és szabad akarattunkból, örökös oltalmat akarunk készíteni és védelmet a megélvőknek, a kik most élnek és azoknak, a kik még születni fognak, és adjuk nekik a következőkben megírott jogot és szabadságot, a melyek a szent korona hasznára és üdvére vannak és ezeket minden ellenmondás nélkül örök időkre megerősítjük a mi felségünkkel.«

A városi lakosok magán- és jogviszonyaik szerint két főosztályra osztattak, még pedig polgárookra (Burger, Cives) és az úgynevezett vendégekre, Hospites. A voltaképpeni polgári jogokat csak a már kifejezetten polgári jogot nyert lakosok gyakorolták és szintén két osztályra voltak osztva, úgymint : az úgynevezett körpolgárookra (Ringburger, Waldburger), a kiknek kiváltságos jogaik voltak és a közönséges polgárookra. A »Hospites«-ek polgári jogokat még nem gyakoroltak, de ezeket megszerezhették, a mint hogy a legtöbb hospesnek utóda — ha maga még el nem nyerhette volna — már rendesen polgári jogot kapott. Ezekenfelül laktak még a város körül elterülő erdők nagyobb tisztásaiban a vendék maradványai, a kiket a város polgársága parasztoknak (Rusticus, Bawer), de tót utánzatként Vollachoknak (Valach, juhász), is nevezett. Voltak még úgynevezett telepítvényesek (incolae), a kiket bányamunkásoknak használtak fel.

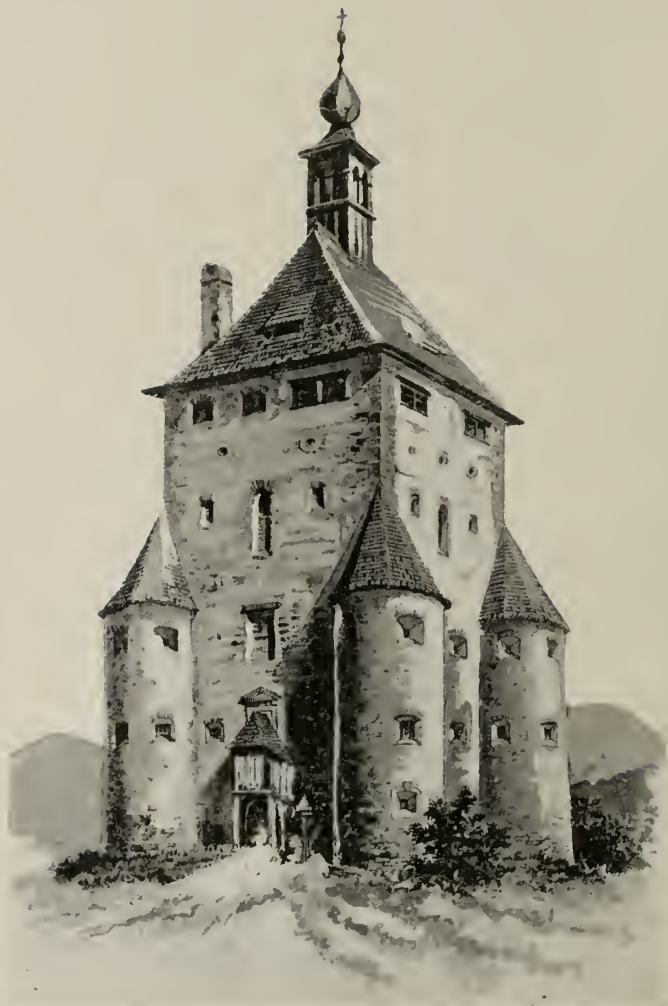
Sok bányamunkás származott idők folytával e Vollachokból, míg a bányatulajdonosok valamennyien polgárok vagy legalább is hospesek voltak. A körpolgár (Waldburger, Ringburger) német nevét onnan nyerte, hogy a bányamíveléshez szükségelt fahasználati és a kisebb királyi haszonvételi (italmérési, malom-) joggal bírt és hogy a városi körben, a piacokon (In plano vel teatro urbis = Ring) volt háza, a melyben gyakorolta az italmérési jogot is. Ilyen Ringburgerek már a hegyen álló Óvárosban is voltak, de később, midőn különösen 1442 után a lakosok a völgybe, a mostani belvárosba építették házaikat, nagyon megsaporodtak, mert a három Ringen — felső-, fő- és alsó-ringen — sokkal több ház fért el, mint fent a hegytetőn. De volt olyan eset is, hogy nem a Ringen lakó polgár is körpolgárrá lehetett, ha nagyobb házat épített, vagyonos volt és több bányát mívelt.

Közigazgatási
szervezet.

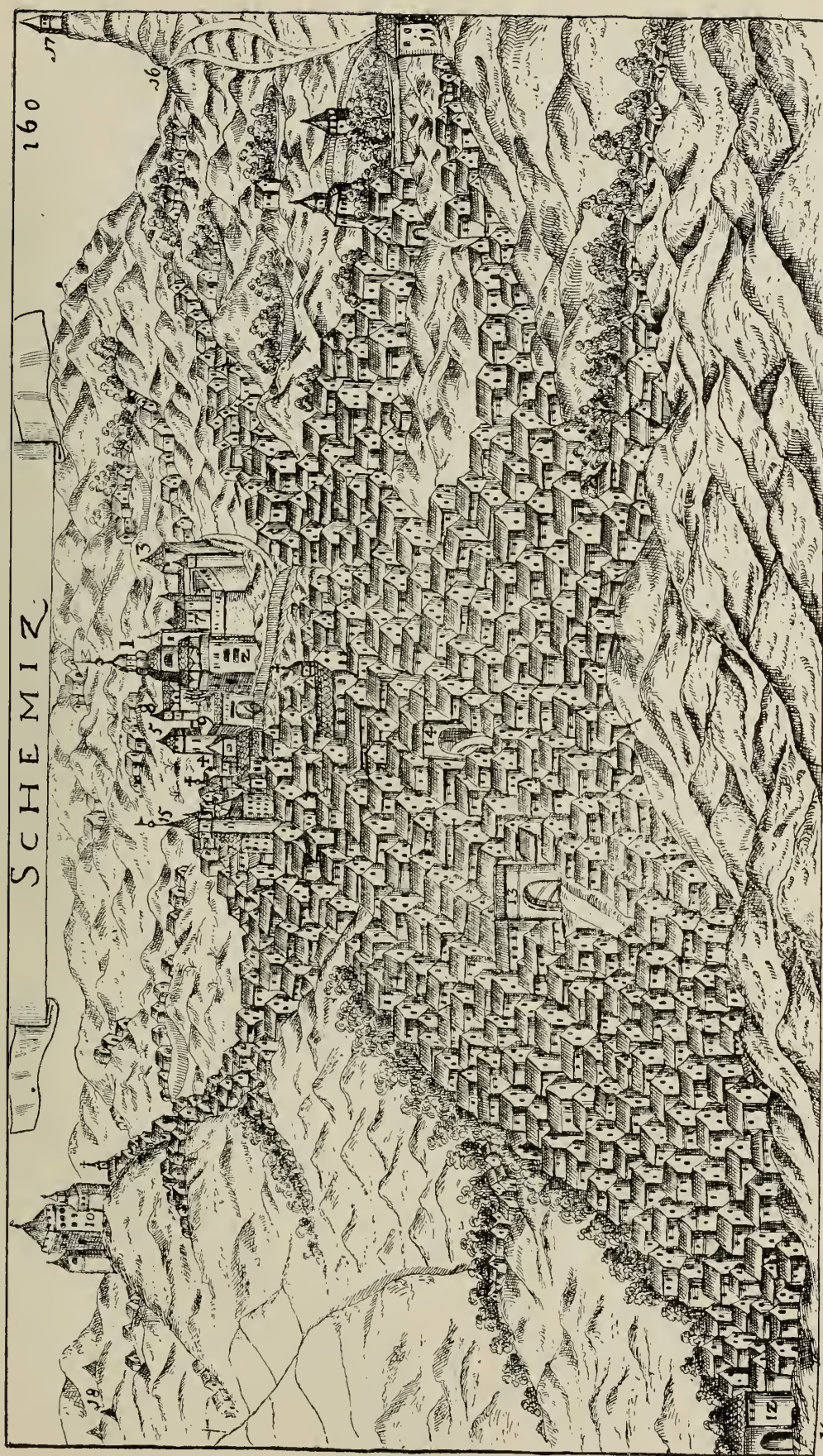
Ezek a polgárok tehát maguk között szoros szövetséget kötöttek, a mi a jogkönyvben többször jut kifejezésre. A várost, a mely valósággal kis republikának volt tekinthető, az évenként mindig február 2-án, gyertyaszentelő boldogasszony napján egyszerű szavazattöbbséggel megválasztott bíró és tanács (Richter und Rath) kormányozta. A bírón kívül a belső tanács tagjai voltak : négy szenátor,

Selmeczbánya.

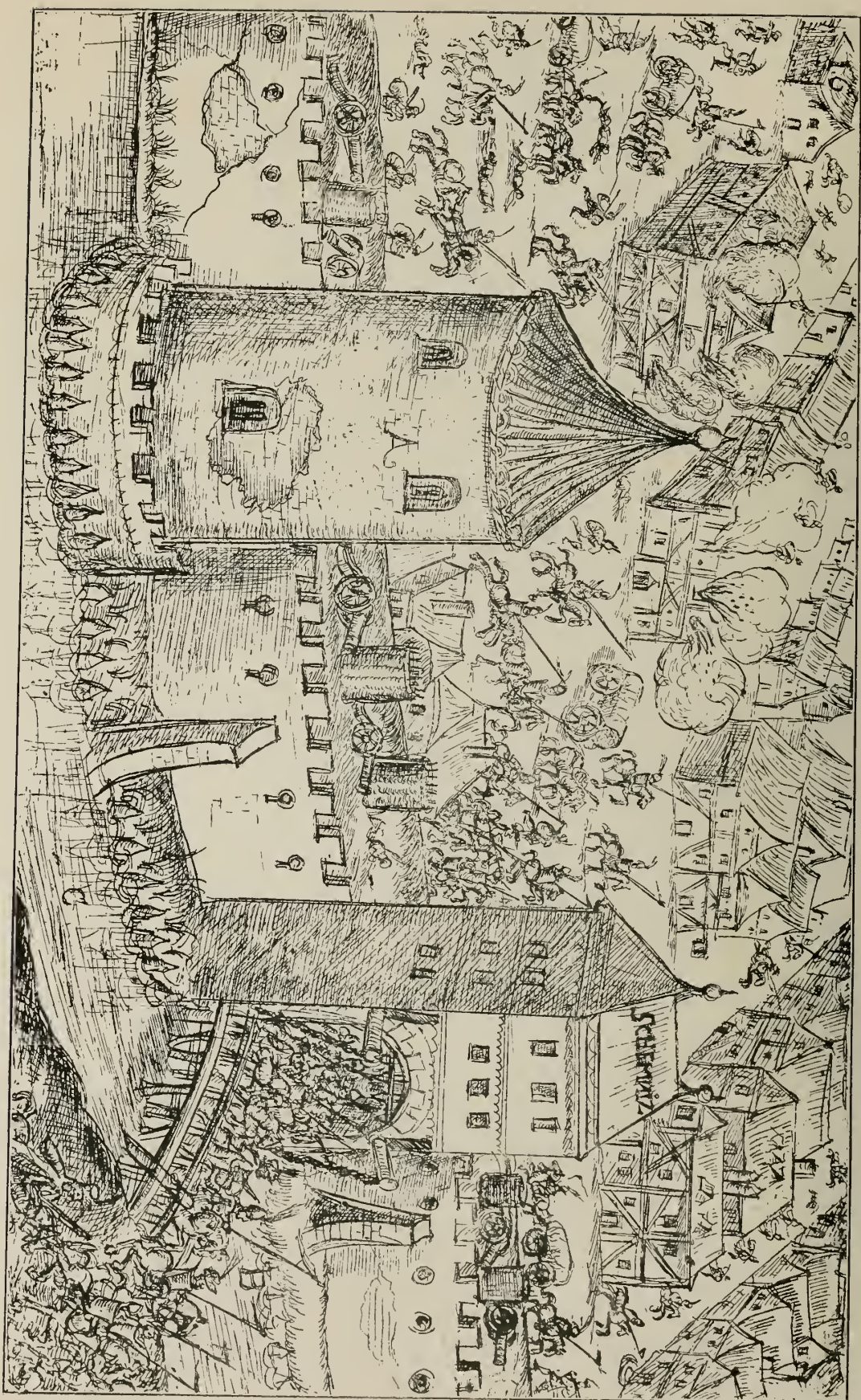
Selmeczbánya. — A Leányvár.

1. Il Castello. 2. Vn bastione con 3 pezzi di cannoni. 3. Vna rondella con un pezzo di cannone. 4. Il campanile. 5. La torre della poluere sotto la quale sta l'Arsenale. 6. Porta del Castello. 7. Quartiere del Comandante. 8. Quattro Ronde delle piccole cantonate. 9. Due cannoni. 10. Il castello nuovo. 11. Porta de Greniz. 12. Porta di Kerpten. 13. Porta appresso il Cortile della Camera. 14. Porta per entrar nella Città. 15. Casa del Publico. 16. Strada verso Tilen. 17. Casucia per la guardia. 18. Le miniere d' argento.

Selmeczbánya régi képe.

(Egykorú metszet az Orsz. Képtárból.)

A magyarok kitörése Selmeczbányából.
(Egykorú metszet az Orsz. Képtárból.)

a jegyző (Stadtschreiber), a bányamester (Pergmeister), az egyedüli tanácstag, a kit a király fizetett s állandóan alkalmazott és későbbben Hodrusbánya (Hodrits) alapítása után (1352.) az ottani Verwalter, gondnok és még későbbben, a mohácsi veszedelem után, a midőn a régi plébániatemplomot várrá építették át, a várkapitány, Schlosshauptmann.

E belső tanács tagjainak és a bírónak megválasztásához minden esetben királyi megerősítés volt szükséges, a mely megerősítési jogát a király — nagyon kevés kivétellel — mindig a kamaragrófok által gyakorolta. És hogy a kizárólag magánosok által művelt bányák és olvasztók felvigyázására már a XIII. században voltak kirendelt kamaragrófok (Cammergraf, Comes urburadius), az bizonyos.

E belső tanácsal egyidejűleg az összes polgárok megválasztották a külső tanács tagjait is. A külső tanács (duodecim jurati Cives Banenses) eleinte tizenkét, később huszonnégy tagból állott: die »Zwölver«, később die »Vierundzwanziger«. Ez a külső tanács megválasztotta a maga kebeléből a polgárok szószólóját — »Vorreder« — néptribunját, a kinek jogában állott a belső tanács ülésein résztvenni, de szavazati joggal nem bírt. Ha azonban a polgárságnak valami kívánsága vagy panasza volt a bíró és tanácshoz, ezt a Vorreder adta elő. Érdekes, hogy a reformáció után, a midőn Selmeczbányán a protestánsok száma nagyra nőtt, ezt az ősi szokást odamódosították, hogy két »Vorreder«-t választottak, kiknek egyike katolikus, másika protestáns vallású volt.

A bírónak és a tanácsnak mindenki feltétlen engedelmességgel tartozott és ha valaki jogaiban sértve is érezte volna magát, a bírót és tanácstagokat, közigazgatási intézkedéseikért csak a hivatalról való lemondásuk után vonhatta felelősségre és ha bebizonyosodott ilyenkor, hogy csakugyan hivatalos hatalommal való visszaélés történt, akkor a bírót, vagy a vétkes tanácstagokat rendszeren száműzetéssel büntették. Így száműzték 1446-ban Döbringer Jakab bírót, a ki két évet töltött Németországban száműzetésben. Ez idő alatt megtanult szépen írni, s mire visszajött, a jogkönyvet lemásolta, gyönyörű kötetet készíttetett ezüst oroszlánfejekkel és ezt a becses és díszes könyvet azután a városnak ajándékozta. A polgárságot ez annyira megalapította, hogy a következő választáskor Döbringert újból bíróvá választották. Bírói működését azzal kezdte meg, hogy a megbüntetésére vonatkozó jegyzőkönyvi részt, hatalmánál fogva, töröltette. Az általa írt jogkönyv a selmeczi városi muzeumban látható.

Ha a bíró valakit maga elé idézett és az nem engedelmeskedett, akkor elküldték neki a városi bírói jelvényt (Stadtsigel), melyet az illető köteles volt huszonnégy óra alatt személyesen visszahozni a bírónak. Ha ez nem történt meg, vagy az illető nem tudta magát alaposan kimenteni, főbenjáró bünt követett el.

A főbenjáró büntetést pedig maga a város bírósága hajthatta végre, mert már IV. Béla idejétől kezdve pallosjoggal bírt.

A bányamunkások felett a bányamester gyakorolt rendészeti jogokat, a ki szakértő is volt a bányaperekben, melyekben különben a bányabíróság döntött.

A rend fentartására voltak hivatva a negyedmesterek: »Virtermeister«, Bíráskodás.
a tizedesek: »Zehent« és a »Stadtrabant«-ok.

Nagyobb polgári és bűnvádi perekben a bíró ítéletét az elégedetlen fél felvihette a király személyéig. A hét bányaváros szövetezése után azonban Körmöczön, mint főbányavárosban székel, illetve itt jött össze ítélethozatalra a hét bányaváros törvényszéke, mint feljebbviteli forum, a melytől az ítéletek a tárnokmesterhez (tavernicus) voltak felelbevezetők. Számtalan nagyobb per volt azonban, a melyekben az ország nádora, sőt a király maga mondotta ki a végítéletet. Ez utóbbi esetben az ügy felülvizsgálására mindig királyi megbízottat (Homo regius) küldtek ki.

Ilyen jogrend, ilyen alkotmány mellett — és ha számba vesszük még a lakosok vasszorgalmú iparkodását, bányászszakértelmüket és persze a bányák gazdagságát is — a városnak igen gyorsan fel kellett virágoznia, úgy, hogy már IV. Béla és fia, V. István együttes uralkodása idejében nemcsak a bányászat mint létfontartó nagy ipar, de a többi kisebb iparág is hatalmas fejlődésnek indult.

Igy azután nemcsak a bányászok vagyonosodtak meg, hanem a különféle iparosok is, a kik hospesekből polgárokká lettek, s hogy buzgó vallási érzelmeiknek külsőleg is kifejezést adjanak, nagy, szép templomokat építettek: egyiket fent az Óvárosban, a másikat az egykori várszerű templárius-zárda

A város virágzása.

Vallásosság.

romjain. Ez az utóbbi templom »zu unserer lieben Fraw«, már V. István, de legkésőbb IV. László uralkodása idejében, tehát az 1270.—1275. évek között elkészülhetett; mert, mint említettük, a dominikánusoknak a szent Miklós-kápolna javadalmaiba való beiktatására, Reinhold (Renaldus) vanai-selmeczbányai plébános és szenttamáshegyi prépost kapott megbízást 1275-ben; ez a Renaldus pedig a most Óvárnak nevezett templom plébánosa volt.

Ez évben tehát már a dominikánusoknak is volt itt zárdájuk, templomuk és mivel szegények ápolásával is foglalkoztak, a város a zárda mellé, ott, hol most a piarista-zárda áll, kórházat, »Hospital«-t emelt és azt Szent-Erzsébetről nevezte el.

Ez időben (1275.) Hallmann (Halmannus) volt a bíró, a kit egymásután több éven keresztül választottak meg újra. Az ő bírósága alatt kezdett felépülni az alsó város; az Elender-Bach mentén, a Miklós-kápolna és a mostani Glanzenberg altáró mellett már ekkor több házat építettek. A vásárjogot is ez időben kapta meg a város olyképp, hogy minden szombaton hetivásárt tarthat a ringen.

A város polgárai királyi kiváltságok által mindennemű vám fizetése alól fel voltak mentve, de ezen és szabad fahasználati joguk érvényesítésénél a hatalmaskodó szomszéd vár- és földesurak részéről nagyon sok kellemetlenséget kellett elszenvedniök. Tömérdek volt a panasz e miatt és a királyok számtalan intelmet küldtek a hatalmaskodóknak, de sok esetben az intő királyi szó sem használt.

A pertinen-
ciák. 1.

Ekkor már a város környékén fekvő bányák körül is történtek kisebb-nagyobb letelepülések, a melyek megalapítói voltak az úgynevezett pertinenciák, későbbben — »Gasse« — külutczáknak. Ilyen volt eleitől kezdve Bélabánya, a németek elnevezése szerint Dille, Dilln. Ezt a külvárosrészt a vendek és tótók, mert fehér agyagos földje van és a nemes érzek is ily fehér agyagban fordultak elő, Bielőbányának és ezen név után a magyarok Fehérbányának nevezték el. Midőn I. Mátyás e városnak is külön bányavárosi jogot és kiváltságot adott, a meglévő királyi kiadványban, de még későbbben is II. Ulászló és I. Ferdinánd Feijerbanának nevezik. Csak azután csinálnak belőle Bielőbánya elferdítésével Bélabányát. A Béláknak tehát e város alapításához és fejlesztéséhez semmi közük sincsen. Banka most Kisbánya, németül Schüttersperg, Teplitzhof, Stefultó, Kerling, Gerode most Irtványos, Secken most Sekély, Goldbach most Tópaták, Ober-, Unterfuchsloch és Hodrusbányának felső része, az Ó-mindszenttáró körüli rész nemesak, hogy lakott volt, hanem már némi községi jelleggel is bírt. Ezek mindazonáltal Selmeczbánya városhoz tartoztak és a bíró és tanács, a bányászok pedig e helyeken is a Pergmeister hatósága alatt állottak. Ezen »Pertinentiák« közül Bélabánya volt az egyedüli, a melyiknek sikerült Selmeczbánya anyavárostól elválni és külön szab. kir. bányavárossá lenni. Jelenleg, Selmeczbányával egyesülve, ennek testvérvárosa.

III. András.

III. András király újból megerősítette Selmeczbánya város jogait és kiváltságait és uralkodása alatt, tekintettel a bányák megszorodására és nagyobb-mérvű művelésére, ismételten jöttek letelepülők. Ilymódon megerősödve, szakadatlan munkálkodásban és békességben fejlődött e város Venczel, Ottó és I. Károly uralkodásai alatt. Békés munkát végeztek akkor itt, mert semmi nevezetesebb történeti eseményt fel nem jegyeztek ez időből a régiek, a mi azt bizonyítja, hogy ilyen nem is történt. Mégis érdekes, hogy I. Károly Körmöczön pénzt veretett és ehhez, különösen ezüst dolgában, a legtöbb anyagot Selmeczbánya szolgáltatta; hogy ugyanezen király a bakabányai ezüstabányákat Tapolcsányi Gyula és András testvéreknek, lévai várkapitányoknak adományozta azért, mert Csák Mátétól elpártoltak; hogy egy *Gallus* nevű bányamestert nevezett ki Selmeczbányára, kinek családja később a Szepességben nagyobb szerepet játszott, s a kinek nevéből egy kis telep a »Galli-Sohn« nevet nyerte és a kit Kachelman a Kakas és a Kakas-lomniczi Berzeviczy család ősapjának tart és hogy Károly király uralkodása alatt, már a völgyben épült házak telepe, tekintélyes városrészt képezett és ezzel az alsó Ring alakulófélben volt.

A selmecziek tehát békésen munkálkodhattak, békességben élvezhették kiváltságos jogaikat és birtokolhatták nagy kiterjedésű erdő- és földterületüket s bányáikat. Am azért akadt a hatalmaskodó szomszéd urak között kettő, a kikkel sok veszekedés után szörnyen meggyúlt a bajuk, a mi majdnem végzetessé vált e város fejlődésére.

Hatalmasko-
dások.

A hatalmas szomszédok közül ugyanis a leghatalmasabb Wesszeős (Vesszős) mester volt, a ki Szászkő (nem mint most nevezik, bár fekvésénél fogva ez is

nagyonraillik, *Saskó*, vagyis Sachsenstein várát és a hozzá tartozó óriási kiterjedésű repistyei, zsarnóczai (már ez időben : villa reginalis Zarnovitz), szóval a Garam-völgyi birtokokat kapta I. Lajos királytól azért, mert 1348-ban ő fejezte le Durazói Károly herceget Nápolyban, mint a krónika mondja: »torkon verte pallosával, míg nem feje levált torjától.«

Ez a saskói királyi birtok kiterjedt a Selmeczbánya város által bírt bars megyei határszélig, vagyis a kerlingi és hodrusi völgyig és a saskói várkapitányok hatalmaskodásai sok bajt okoztak Selmeczbánya városának. De a legnagyobb bajt az 1351. év nyarának derekán mégis ez a Wesszős mester okozta, a midőn erőszakosan elfoglalta a Selmeczbánya városhoz tartozó Karlik (most e területet Kerlingnek nevezik) községet, nagy kiterjedésű erdő- és legelő-területeivel együtt. Lajos király ezidőben sógora, Kázmér lengyel király segítségére sietett a litvánok ellen segédesapattal és távolléte, meg a pusztító pestisjárvány lehettek okai annak, hogy a selmecziek e hatalmaskodásért nyomban nem siettek panaszra a király elé. Wessews magister helyében csakhamar Zobonya László lett Saskó kapitánya és ezzel az 1352. évben a selmecziek maguk akartak elbánni, hogy erőszakosan elfoglalt községüket, Karlikot, karhatalommal visszafoglalják. Összeszedték tehát minden erejüket és egész kis hadsereget szerveztek. Ez a sereg nagyjából fel-fegyverkezett polgárokból és bányászokból állott. Éjfél tájban indult el e sereg a városból egy darabig az asszonynéptől is kísérve, s minden nagyobb zaj elkerülésével haladt a vöröskuton át, hogy már kora hajnalkor Karlik községét megszállhassa és azután a hű községbeliekkel egyesüljön. Ámde a hadakozáshoz nem igen szokott, jámbor érzelmű selmecziek nem is gondoltak arra, hogy Zobonya László hadikészülődéseiket valamiképpen megtudja és őket útjukban valahol váratlanul megtámadhatja. Pedig így történt. Rájuk csapott, mint a vérese magas sziklatetőről. Zobonya neszét vette a selmecziek készülődésének; sőt — hisz mindig akadnak árulók és kémek — alaposan értesítve volt a csapatnak Selmeczbányáról való elindulásáról, úgy, hogy már éjjelkor körülvette embereivel Karlik községét és a mellette elterülő erdőséget. Szegény jámbor selmecziek, ha tudták volna, hogy az erdőn keresztül vezető úton túl, Karlik közvetlen közelében már várják őket Zobonya László harcedzett, félelmetes katonái, bizonyára nem hagyták volna el békés városukat, csendes otthonukat. Hajnali négy óra lehetett, midőn a selmeczi sereg a Karlik melletti tisztáshoz ért. Egyszerre clőtörtek Zobonya harcosai. Rátámadtak a meglepett selmecziekre, kik halálmegvetéssel, bátran védelmezték magukat. A karlikiak is segíteni akartak a selmeczieknek, de ezeket Zobonyának a község körül felállított fegyveresei támadták meg. Elkeseredett, véres harc keletkezett, mely több órán keresztül tartott, a míg a selmecziek és karlikiak teljesen legyőzettek, olyannyira, hogy alig maradt hírmondója a vésznak. Zobonya László és katonái teljesen elpusztították, leégették és lerombolták Karlik községét, mely többé fel sem épült. A megmaradt karliki lakosság levonult a völgybe s megalapította Hodrusbányát, Selmeczbánya mostani külutczáját. Selmeczbánya városában pedig szomorú gyász uralkodott. A bíró és a tanács számban megfogyva imádkozott és tanácskozott: mit tévő legyen? A lakosság hosszú ideig a városból ki sem mert mozdulni; a kedves halottak eltemetetlenül ott feküdtek a csatatéren, a városnak egyik legvirágzóbb községe teljesen elpusztult; vérben, vagyonban és tekintélyben óriási kárt szenvedett. Hol talál e mérhetlen veszteségre írt, segítséget? ! Hol máshol, mint a koronás, felkent magyar király igazságos érületében. Selmeczbánya polgársága, különösen bányapolgársága keserves panaszt emelt a Lengyelországból visszaérkezett király előtt Wessews mester, de különösen Zobonya László ellen. És az igazságos, nagy király meghallgatta a keserű panaszt és 1352. évi április 21-én kelt latin szövegű királyi parancsot adott ki, melynek hű magyar fordítása ez :

»Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, hű Lászlójának, Zobonya fiának, mostani saskói várkapitánynak üdvöt és kegyelmet. Selmeczbánya városunk polgárainak és vendégeinek (hospites) keserves panaszából értesültünk, hogy Wessews mester Saskó várunknak előbbi kapitánya néhány ős időktől kezdve Selmeczbányához tartozó helységet, úgy mint : Gerode (most Irtványos), Karlik, Syglesperch (Hegybánya), Dilln (Bélabánya), Sekken (Sekély) és Kulpach (Tópatak) összes haszonvételeikkel a mi saskói várunkhoz csatolta és ti ezeket magatok is birtokoljátok s ez által Selmeczbánya városunk nem csekély kárt szenved. A midőn mi tehát nem akarjuk, hogy Selmeczbánya városunk hátrányt szenved-

A karliki me-
szárlás.

jen, akarjuk és parancsoljuk, hűségteknek ünnepélyesen meghagyva, hogy ti az előbb nevezett, ős időktől Selmeczbánya városához tartozó helységeket, melyeket Wessews mester annak idején a mi saskői várunkhoz csatolt, összes haszonvételeivel a mi selmeczi polgárainknak és vendégeinknek visszaadjátok és őket a nevezett városunk határához tartozó területet illetőleg ne háborgassátok, hanem inkább őket jogaikban békességben meghagyjátok és másként cselekedni ne merészeljete. Adatott Budán, az 1352-ik évében, szent husvét ünnep oktavája utáni hatodik napon.»

Ennek a felette érdekes és becses, határozott hangon írt királyi parancsnak, mely a selmeczi városi levéltárban őriztetik, még az erőszakoskodó Zobonya sem mert ellenszegülni és Selmeczbánya városa ismét birtokába jutott az elfoglalt területeknek, Karlik azonban, sajnos, végképpen elpusztult.

Ezután első dolguk volt a selmeczieknek kivonulni a szerencsétlen ütközet színhelyére, ott az elesetteket, illetve már csak azok csontmaradványait eltemetni és a szomorú helyet »Zu den todten Gebeine« — a »holt csontokról« elnevezni, mely nevet e terület még a mai napig is viseli.

Nagy Lajos.

Nagy Lajos uralkodása alatt a selmecziek már rendes számadási könyveket vezettek, melyek a magyar városok számadási könyvei között a legrégebbek. (1364.) E számadási könyvek ránk maradtak s azokat a városi muzeumban őrzik.

Mária és Zsigmond.

Nagy Lajos leánya, Mária volt az első magyar királynő, a ki hozományul a bányavárosok összes haszonvételét kapta és ezzel a bányavárosok kormányzati szempontból is némileg a királynők hatalmi jogára alá kerültek. Mária férje, Zsigmond király főképpen azzal tette emlékezetessé uralkodását Selmeczbányán, hogy ő adta meg először e városnak is azt a jogot, hogy az országgyűléshez a városok által küldendő követek megválasztásában résztvegyen. A király kiadatta e városnak is (1405.) a Corpus jurisban befoglalt, úgynevezett »decretum minus«-át, a mely igen jó karban fenn is maradt, s most a városi muzeumban látható. 1423. július 23.-án Zsigmond király Selmeczbányát is meglátogatta, hol nagy pompával fogadták, mint a Stadtbuch egyik följegyzésében olvasható: »man und weib, jung und alt, mit sambt der Priesterschaft von allen Kirchen und Klosteren, erbarlich gezieret, in einer proces mit fanen und mit heiligtumb und mit prennenden Kertzen hin entgegen gegangen, der Stadtrichter aber (Frank Henrik) mit sambt den Geschwornen (Gugel János, Gebhard H. és Schaller H.) und anderen ehrwürdigen Stattleuten, dy das vermügen entgegen geritten (Ulrich kamaragróf és az ő kamarai gondnoka, Nathan) — all dy weil man in allen Kirchen und Klösteren mit allen glogken geleutet — wirdiglichen empfangen u. die Stat peleitet wurde«. (Magyarul: »mikor is férfi és nő, ifjú és öreg, az összes templomok és kolostorok papsága, tisztességesen feldiszlítve, körmenetben, zászlókkal, a szentséggel és égő gyertyákkal eléje ment, a városbíró pedig az összes esküdtekkel és egyéb tiszteletreméltó városi polgárokkal, kiknek körülményei ezt megengedték, eléje lovagoltak, miközben valamennyi templomban és kolostorban minden harang szólt — ilyképp méltóan fogadták, majd a várost kivilágították.«)

1425-ben Zsigmond király vámmenteséget adományozott e városnak és a többi bányavárosnak. 1429. Szent Dénes napján Pozsonyban kelt királyi parancsával pedig szigorúan megtiltotta az aranynak és ezüstnek az országból való kivitelét.

Ezidőben a husziták már erősen pusztítottak a felvidéken. Selmeczbánya is sok szorongattatást szenvedett tőlük, de a nagyobb bajtól pénzáldozatokkal mégis meg tudta magát óvni.

A midőn azonban Zsigmond király és a csak két évig uralkodott Albert király halála után Erzsébet özvegy királyné, V. László (Posthumus) anyja e várost is felhívta, hogy gyermekéhez legyen hű és ne az időközben megválasztott I. Ulászló királyhoz, s a midőn 1442. évi Szent Márton napján Győrött kelt német levelével e várost felhívta, hogy követeket küldjön Győrbe az udvari ünnepélyeken megtartandó bizalmas tárgyalásokra és ily úton Selmeczbánya város Erzsébet királynéhoz való ragaszkodásának azután nyíltan, mondhatni feltűnően tanújelét adta: akkor Rozgonyi Simon egri püspök, Erzsébet királyné legbőszőbb ellensége, szörnyű bosszút állt e városon. 1442. május 24.-én Lévai Cseh Lászlóval és 4000 főből álló csapattal a várostra tört, az ellenálló polgárőrséget felkoncizoltatta, a templomokat, a kolostort, a házakat mind felgyújtatta és kirabolta, az oltárokat leromboltatta, a levéltárt felperzseltte, úgy hogy az égő drága okmányokat a zsarát-

Rozgonyi Simon betörése.

nokkal vegyest a szél a magas hegyről szertehordta, a »locus credibilis« összes okmányai, könyvei, feljegyzései pótolhatatlanul elpusztultak. A megmaradt lakosság zokogva állotta körül az Óváros romjait. Így írja ezt le röviden egy levéltári feljegyzés.

Ezután a selmeczi polgárok gondolkodóba estek, felépítsék-e újból fent a hegytetőn elpusztult városukat, a midőn új csapás érte a sokat szenvedett várost. A földrengés végleg rombadöntötte a megmaradt épületeket. Erre a lakosság otthagytá az Óváros romjait, levonult a völgybe és felépítette az új Selmeczbányát. A rommá lett város legrégebbi templomának omladékaiból azonban a harangot kivették és az jelenleg az Óvár tornyából hallatja messzezsengő, czüstös hangját.

Az új város Schayder Péter és a már egyszer említett Döbringer Jakab bírák vezetése alatt gyorsan felépült. A szent Katalin-kápolna és a régi városháza is ekkor épült. A templáriusok volt vártemplomából monumentális templomot akartak építeni; belc is fogtak a nagy építkezésbe és 1515-ben — egy mostan is látható felirat szerint — el is készültek volna valahogyan, de valójában e templom teljesen sohasem készült el, s így a török veszély közeledtével várat csináltak belőle.

Annál gyorsabban építették fel a szent Katalin-kápolnából a hasonlónevű templomot, a mely már 1500-ban hatalmas bádofedél alá került és ugyanezévi november 15-én nagy ünnepélyeségckkel Gergely (Gregor) vicarius, Severiensis Episcopus felszentelte. A szép hársfából (»aus der schönen Linde gebaute Kanzel«) készült szószékről Gergely püspök prédikált először a hívők sokaságának.

A szerencsétlen várnai ütközet után (1444.) Hunyady János lett az ország kormányzója, a kihez a selmeczbányai polgárok azzal a sürgős kérelemmel fordultak, hogy az elpusztult, szabadalmaikról, városi és polgári jogaikról szóló összes kiváltságleveleiket újítsa és erősítse meg. A kormányzó az ország nagyjai és rendjei nevében is kiadott, 1447. virágvasárnapja előtti szombaton Budán kelt, hártýára írott és az ország nagyobb pecsétjével ellátott adománylevelével az összes elpusztult kiváltságleveleket megerősítette a polgárok nagy megnyugtatóására.

Tudjuk a történelemből, hogy a XV. század közepén a husziták mennyire elhatalmasodtak Giskra János vezérlete alatt a felvidéken. Hunyadi kénytelen volt a nevezett huszita vezérrel többízben békét kötni, sőt neki a magyar kapitányi rangot is megadni, hogy nagyobb erővel fordulhasson a sokkal veszélyesebb ellenség, a török ellen. Így került azután a hét bányaváros és ezzel Selmeczbánya is a husziták uralma alá. Több, mint három évig uralkodott itt Brandeisi Giskra János. Egy békeszerződést, melyet Hunyadi János vele kötött, a városi levéltárban őriznek, s az ezidőszert a muzeum okmánytárában van kiállítva. Kőrmőczbányán 1455. Szent Prokop napján kelt okmányával az elbizakodott huszita vezér még egy kamaragrófot is kinevezett Rüschel Krisztián kőrmőczi bányamester személyében.

Már a husziták ez uralkodása alatt megismerkedtek a szepesi és a bányavárosokbeli németek az új vallási tanokkal és nem látszik tévesnek az a nézet, hogy c körülmény volt főoka annak, hogy a későbbi nagy reformáció tanai itt oly gyorsan terjedtek el és már alkalmas talajra találtak kezdettől fogva.

A huszita hatalmaskodás megszűntével és V. László Prágában bekövetkezett váratlan halálával, de kiváltképp I. Mátyás királylyá választásával az új Selmeczbánya és bányamívelése, ipara, kulturális élete mind nagyobb fejlődésnek indult. A király már az 1461. év Szent István vértanú napján Budán kelt levelével megerősítette a város összes, különösen vámszabadalmait. Az 1479. év gyertyaszentelő napján Kőrmőczön keltezett kiadványával az igazságos király megerősítette még külön a saját biráskodási és a bányaművelés czéljaira adott szabad faizási szabadalmakat.

1478. május havában Mátyás király feleségével, Beatrix királynéval Selmeczbányát is meglátogatta. Nagy udvari kísérettel érkezett a királyi pár a bélabányai úton. Kiséretében volt Dóczy Orbán kincstárnok és Mühlstein Veit kőrmőczi kamaragróf is. A selmecziek közül a királyi párnak eléje siettek a dominikánus rend perjele, Körndl György kamaragróf, Resch János bíró, Hohel János, Schwammgrättel Miklós, Hartlab Gilg, Mathes Pál, Smid Valter, Kronstindl Pál, Prodács János, Arnolt Jakab, Steyrer Gilg, Richter Péter, Hylleprant Mátyás és András esküdt polgárok, Steck Boldizsár főjegyző s a czéhek és bányászok

Hunyadi János. H

Giskra.

Mátyás király.

Mátyás és neje Selmeczbányán.

küldöttei, valamennyien díszben. A csiliker kapunál, (a hol most az új főiskolai palota felső része a Rózsa-utca felé kiszögellik) a dominikánusok, számszerint 23-an, égő gyertyákkal kezükben várták a magas vendégeket, a kik harangzúgás közt, lóháton vonultak be a »Peltscher-Gassen« (most Rózsa-utcán) keresztül a városba és a kamaraházban szálltak meg. A kamaraház akkor a mostani takarékpénztár, előbb Flemming-, még előbb Reutter-féle ház volt; a mostani kamaraházban pedig az ezüst és arany választó (Scheyd und Prenn Gaden) volt akkorjában üzemben.

A királyi pár fogadtatására a selmecziek nagy és díszes sátrat is csináltattak, a melyben magas vendégeiket nemes érczet tartalmazó ásványokkal megajándékozták. Ezek viszont a bányászok részére népmulatságot (Bergmännische Ergötzlichkeiten) rendeztettek. Egykorú feljegyzések szerint a királyi pár megnézte a bányákat, az ércválasztókat, a templomokat, végigjárta a város tereit (ringeket) és utcáit — és Mátyás király sok kifogásolni valót talált. Többek között azt, hogy a ringekhez sehogys sem illenek azok a még csak nem régen is, sőt sajnos, részben még most is fennálló »kramecz« fabódék, a melyek a király esztetikai érzését nem kis mértékben sértették. Kétnapi tartózkodás után a királyi pár és fényes kísérete Buda felé folytatta útját. E királyi látogatás alkalmával ismerkedhetett meg személyesen Beatrix királyné a város akkori főjegyzőjével, a daliás és dúsgazdag Steck Boldizsárral, a kivel azután mint özvegy, élénk levelezésben állott, a mint azt látni fogjuk.

1481-ben Dettelpacher János kamaragróf panaszt emelt Mátyás előtt, hogy a bő bortermés miatt a bányamunkások nem igen akarnak dolgozni és a bányába szállás helyett a korcsmában üldögelnek, hogy e miatt a bányamívelők közül is többen inkább a korcsmák jövedelmeiből élnek, semhogy a bányák művelésével törődnének, a mi nemcsak a magánbányászatnak, hanem a királyi kincstárnak is nagy kárára van. Erre adta ki a király azt a nevezetes rendeletét, a mely, bár némileg módosítva, még a regálejog legújabb rendezéséig is hatályban maradt; tudniillik, hogy a korcsmajogot ezentúl csak az gyakorolhatja, a ki bányaművelést, zúzászatot és kohászatot űz. Az igazságos királynak e rendelete Radkersburgban kelt 1481. évi Letare vasárnapja előtti pénteken és eredetiben megvan a városi levéltárban.

Megemlítjük itt, hogy a városi levéltárban őrzött és e sorok írója által a »Történelmi Tár«-ban egész terjedelmében ismertetett legrégibb czéhszabályzatot Mátyás király idejében, 1487. Szent Tamás apostol vasárnapja előtti szerdán erősítette meg a bíró és tanács. Ez, a mészáros czéhet szabályozó okirat pergamentre van írva német nyelven és igen ékes, aranyozott iniczialékkal van díszítve. Tartalma is érdekes, mert megszabja a czéhbe való felvétel feltételeit, a húsárúsítást, a mesterek kötelességeit, stb.

Kiemeljük a sok pontozat közül, hogy idegen mészáros nem lehet a selmeczi mészároscezh tagja, kivéve — és akkor is csak bizonyos összeg lefizetése mellett — ha egy czéhbelinek a leányát veszi feleségül.

Az 1488. évben alapította Beatrix királyné a városháza melletti szent Annakápolnát. A kápolnába egy külön bejáró volt a városházáról. Minden nevezetesebb ülés előtt a bíró, a belső és külső tanács tagjai misét hallgattak itt. E kápolnát 1787-ben, a midőn a városházát újjá átépítették, lebontották és most szent Annaszobor áll a helyén.

Bányaművelés.

Ez időben óriási jövedelmeket hajtott a bányaművelés. Hogy csak egy példát hozzunk fel, 1487-ben a selmeczi kamarai nyereség 8963 ezüstmárkát tett ki, urbér fejében pedig ugyanez évben 488 arany forint és 19 dénár folyt be csupán a selmeczi bányákból.

Nem csoda, ha a bányaműveléssel foglalkozó családok közül egynehány gyorsan nagy vagyonra tett szert. Ilyenek voltak többek között a már említett Galustól származó Rubigallusok, (Rothan; e család ivadékai jelenleg is élnek Németországban mint báró Rothanok), Rösselek, Hilleprantok, Oederek, Ésopusok, Reutterek, Schallmanok, Stecek, stb., valamint a később ide került Schlacher Kwirin családja.

Mátyás király halála után (1490.) Beatrix özvegy királyné crélyes hangon tudtára adta a városnak, hogy most ő fog uralkodni a hét bányaváros fölött, értesítette egyben arról, hogy a város területével szomszédos Revistye, Szászskő, Luehe (Locsa) várakat és uradalmakat Dóczy Orbánnak és testvéreinek adomá-

nyozta. Ezekkel a Dóczyakkal a selmeczieknek, mint látni fogjuk, sokszor meggyűlt a bajuk.

Vissza kell azonban most térnünk egy fontos eseményre, mely Selmeczbánya városának nagy veszteséget okozott. Ez Bélábányának és vele Seeken és Goldbach községeknek (pertinenciáknak) elszakadása Selmeczbányától, mint anyavárostól.

Bélábánya elszakadása.

A dolog úgy történt, hogy midőn a hegytetőn volt Óváros elpusztult és a selmecziek ember- és pénzerőben nagyon meggyengültek, Dylu (Bélábánya), mely már régen leste az alkalmat, hogy Selmeczbányától elszakadva, külön szab. kir. bányavárosi szabadalmakat kaphasson, felhasználta az alkalmat, hogy régi czélját elérje. De ki tudja, sikerült volna-e czélt érnie, ha nem lett volna egy roppant eszes, agilis embere, Puehenpeltz János személyében. Ez a Puehenpeltz (néhány helyen Poehenpeltz-nek van írva) küldöttséget vezetett Mátyás király elé Budára és addig argumentált és pénzelt, a míg először is azt vitte keresztül, hogy a bélábányai egyház, mely addig filiálisa volt a selmeczinek, önállóvá legyen. Csakhamar azután megszerezte a királyi adományleveleket, melyekkel Feyerbánya (Bélábánya) önálló szab. kir. bányavárossá lett és Seeken és Goldbach tartozékaival Selmecztől végleg elszakadt.

A selmeczieknek ez roppantul fájt, de mit tehettek mást gyöngeségük tudatában, mint hogy belenyugodtak a megváltozhatatlanba. Feyerbánya lett tehát illyképp a hetedik bányaváros. Ha már egyebet nem tudtak a selmecziek elérni, legalább azt érték el, hogy kezdeményezésükre most már a hét bányaváros feliratot intézett a királyhoz, kérvén őt, mondaná ki, hogy a szab. kir. bányavárosi szabadalmat ezentúl semmiféle község meg nem kaphatja és a bányavárosok száma örök időkre és megmászhatatlanul hétben állapítottatik meg.

A hodrusiak ugyanis már régen elégedetlenkedtek. Az elégedetlenség oka főleg az volt, hogy két mérföldnyi távolságban voltak az anyavárostól és mégis ennek kormányja alá tartoztak. Ezenfelül akkoriban Hodruson voltak a leggazdagabb bányák és a lakosság évről-évre tetemes arányban szaporodott. Mindezek a körülmények megérlelték bennök a vágyat, hogy külön szab. kir. bányavárossá alakuljanak. Elcinte e törekvésüket nyíltan nem igen merték hangoztatni. Midőn azonban megtudták, hogy Bélábányának Puehenpeltz vezetése alatt sikerült a külön, önálló bányavárosi jogot elnyernie, hasonló törekvésüket többé nem titkolták és Puehenpeltz Jánost, Bélábánya város első bíráját megbízták azzal, hogy a kir. privilegiumokat részükre is eszközölje ki.

Hodrusbánya elszakadási kísérlete.

Puehenpeltz meg is tette a szükséges lépéseket. Sokszor járt Budán Mátyás és később II-ik Ulászló udvarában, a míg az 1492. évben csakugyan sikerült is neki Dobzse Lászlónál valami privilegiumokat kieszközölni Hodrusbánya számára. Csakhogy ezt megtudták a selmecziek is és gyorsan intézkedtek, hogy e rájuk nézve veszélyes okmányok a hodrusiak kezébe ne kerülhessenek.

Tudomásukra jutott, hogy Puehenpeltz Újbányán keresztül jön Budáról haza felé. Összeszedték tehát kis seregüket és Újbánya elé vonultak. E város kapui zárva voltak és Puehenpeltz kíséretével együtt már a városban volt. Az újbányai bíró azonban nem bocsátotta be a selmeczieket, sem Puehenpeltzet, mint azt a selmecziek kívánták, ki nem adta. Ekkor a selmecziek ostrommal fenyegetődtek. Végre a selmeczi bíró ünnepélyes kijelentésére, hogy Puehenpeltznek és embereinek, ha kiadják, bántódásuk nem lesz, megnyíltak Újbánya kapui és Puehenpeltz kijött. A mint a selmecziek megpillantották Puehenpeltzet, feltartóztathatlanul rája és embereire rohantak. A bíró esztendő szava nem használt. Puehenpeltzet és embereit összekötözték, Selmeczre vonszolták, útközben korbácsolták és itt a piacon minden kihallgatás vagy bírói ítélet nélkül valamennyit felakasztották. Az ekként kivégzettek tetemeit Hodrusra cipelték. A meztelen hullákra e felírást tették: »így jár minden lázadó.« Puehenpeltz és főbb emberei házait Hodruson romba döntötték és az ismertebb lázítókat elfogták és börtönbe vetették. A földolog pedig, a miért mindez történt, a *Hodrusnak szóló kir. privilegiumok*, a selmecziek kezébe kerültek. Több hodrusi polgárnak sikerült Budára menekülnie és itt panaszt emeltek a selmecziek szörnyű erőszakoskodása és vérengzése miatt, kérelmezvén, hogy a királyi szabadalmi levelek kiadására Selmecz város kényszeríttessék.

Azt hinné az ember, hogy a király, már csak azért is, mivel az általa adott privilegiumot a selmecziek erőszakosan magukhoz merték ragadni és jogtalanul visszaartották, keményen megtorolta a selmeczick eljárását. De ellenkezőleg

történt. A selmecziek itt is megelőzték a hodrusiakat és Beatrix özvegy királyné előtt panaszt emeltek lázadás miatt. A gyöngye II. Ulászló, a ki a hodrusi privilegiumokat kiadatta, belenyugodott abba, hogy e vitás ügyben a királyné ítélkezzék. Beatrix királyné ez időben (1492.) Esztergomban székel és sok pénzre volt szüksége udvartartásához. A selmecziek adtak is, meg kölcsönöztek is bőven. Az ügy megvizsgálására Beatrix Paganus Zsigmond udvari hivatalnokot, a hét bányaváros megbízottait, Pudis György esztergomi vikáriust és Cheppi Jánost udvari alkalmazottat küldötte ki. Ezeknek ítéletét, valamint a hodrusiak felebbezése folytán Losonezy László kir. tárnokmester által hozott és a selmeczieket teljesen felmentő, a hodrusiakat pedig megdorgáló és megintó ítéletet Beatrix királyné 1492. évi augusztus 18-án Esztergomban kelt ítéletével megerősítette. A hodrusiak ezzel meg nem elégedve, magához a királyhoz, II. Ulászlóhoz felebbezték ügyüket, a ki azonban 1492. évi december hó 13.-án Budán kelt ítéletével szintén a selmecziek javára döntött azzal a hozzáadással, hogy Hodrusbánya örök időkre Selmeczbányának alárendelt küluteczája és a hodrusiak Selmeczbányának alattvalói (vasalles).

A hodrusiak sehogy sem tudtak belenyugodni e jogfosztásba és perüket megújították azzal az indokolással, hogy a selmecziek által erőszakosan elragadott kir. privilegiumok csakugyan kiadattak a király által és erről tanúságot tehetnek Újbánya és Bakabánya városok, valamint Zsarnóca és Geletnek községek. Beatrix az ügyet újból megvizsgáltatta és 1493. szent Margit napján (július 13). Esztergomban kelt meghagyásával a hét bányaváros küldötteit, Lederffi budai híres fiskálist és Dubraviszky, nem kisebb hírű jogtudóst Esztergomba hívatta, hogy ott a zavaros ügyben véleményt mondjanak. Ekkor érvényesítették a selmecziek annak a királyideklarációnak hatályát, hogy Bélabánya elszakadása után hétnél több bányaváros nem lehet. Tehát ha Puchenpeltz valami ravasz úton-módon a hodrusiaknak csakugyan szerzett volna is kir. adomány-leveleket, azok a fenti királyi deklarációval szemben semmivé válnának. És a midőn ily értelemben hozatott meg az új ítélet és ez újból végdöntés végett a király elé került, ez rámondta: »dobzse!«

Eközben az elégedetlen hodrusiak közül sokan, tartva a selmecziek megtorló eljárásától, elhagyták lakóhelyüket. Erre rendelte el Beatrix királyné a hét bányavárosokhoz 1493. márczius 15-én kiadott parancsában, hogy »az őt (a királynét) rágalmazó, a selmeczieket pedig tűzzel-vassal fenyegető, szökésben levő hodrusi alattvalókat összefogdossák és méltó megfenyítés végett hozzá Esztergomba kísérjék.«

A hodrusiak még sokáig nem tudtak beletörődni sorsukba; de elvégre is látva küzdelmük meddőségét, Beszterczebányán, tehát semleges területen formális béke-szerződést (treuga) kötöttek a selmeczikkal. Az erről Beszterczebányán 1502. Mária Magdolna előtti kedden (július 22.) felvett, hártyára írott és Thurzó János körmöci kamaragróf, Zólyom vármegye, Beszterczebánya városa viaszkos pecsétjével ellátott, a selmeczi városi levéltárban eredetiben őrzött érdekes okiratban Thurzó János, Zólyom vármegye, Beszterczebánya városa és Pallusth Valentin körmöci bányamester igazolják, hogy »a hodrusi lázadók (Rebellen) gonosz tetteiket megbánván és Selmeczbánya városa iránt törhetetlen hűséget és engedelmességet fogadván, a selmecziek által megkegyelmeztettek.«

A hodrusiak azonban mégis elértek valamit, azt tudniillik, hogy külön Verwaltert választhattak, a ki a belső tanács tagja volt és érdekeiket ott képviselte. Ezenfelül kaptak egy községházat (Leithaus), melyben a Verwalter vezetése alatt kisebb peres és egyéb ügyeiket hatóságilag elintézhették. Ezzel a béke helyreállott.

Beatrix és a
selmecziek

Hogy a hodrusi viszálykodás a selmeczikekre nézve oly kedvező királyi eldöntést nyert, azért hálások voltak, különösen Beatrix özvegy királynénak, a ki a város ezen lekötöttségét igénybe is vette és elég szaporán kért pénzkölcsönöket, a melyek egy részét ugyan vissza is fizette, de nagyobb része törlesztetlenül maradt. Számos oklevél van a városi levéltárban e kölcsönökre vonatkozólag. Egyikben 400 arany, a másikban 100 arany, a harmadikban 1000 forint, a negyedikben 2200 forint, 500 arany, 300 arany, stb. stb. kívántatik. Egy Esztergomban 1497. május 28-án kelt, pecséttel ellátott levélben a királyné nevében Stagnoli Gábor udvari titkár elismeri, hogy Steck Boldizsár főjegyzőtől és dúsgazdag kereskedőtől 1264 forint 60 denárt, azután ezukrot, egy hordó bort, narancsokat,

asztalneműeket, finomabb és közönségesebb vásznat, s egy 30 forint értékű aranylánczot átvett. Ezen okirat borítékára valamelyik régebbi levéltáros német nyelven ezt jegyezte meg: »Úgy látszik, ezt az okiratot Stagnoli Gábor és nem a királyné írta alá és kérdés, hogy nem történt-e a királyné tudtán kívül és Stagnoli úr nem tartotta-e meg az egész küldeményt magának.« Ez azonban nem valószínű; mert a királyné több levelet intézett Steck Boldizsárhoz, a ki Esztergomban sokszor személyesen fel is kereste a kissé könnyelű életet folytató, olasz vérű királynét. Bizonyítja ezt azon levél is, mely Esztergomban 1497. október 3-án kelt és a mely gyűrűs pecsétű levélben Beatrix királyné Steck Boldizsárt, az ő »kedves Baltazár-ját« Esztergomba hívja azzal, hogy »sietve, éjjel, nappal utazva siessen hozzá.« A daliás, gazdag és nagy műveltségű Baltazár bizonyára nem is késett a meghívásnak gyorsan eleget tenni.

Hogy Steck Boldizsár nemcsak nagyon gazdag, de nagyon művelt is volt, bizonyítják azok a könyvek, melyek könyvtárából ránk maradtak (ősnyomtatványok) és a melyek most mint nagybecsű kincsek, részben a múzeumban, részben a levéltárban őriztetnek.

Steck
Boldizsár.

Ugyancsak Steck Boldizsár eszközölte ki II. Ulászlónál a IV. Béla király által megerősített jogkönyvnek transsumptumban való újabb királyi megerősítését és kiadását. (1513. évi Judica vasárnapján.)

A városi múzeumban egy 1505-ben kiállított, nyomtatott bünbocsátó czédula látható, a mely ugyancsak Steck Boldizsár és családtagjainak nevére szól.

Mielőtt történetünk rendes menetét folytatnók, nem lesz érdektelen megemlékeznünk az 1468-ban selmeczbányai bíróná választott Schwammgrättele (Schweinsgrätteleknek is van írva) Miklósról. (Wenzel G. szerint a családot voltaképpen Jungnak hívták.) Dernschwam vagy Thurnschwamb, a ki 1513-ban pénztárnoka, majd későbbben faktora volt a löcsei Thurzókkal sógorságban állott Fugger Antalnak és Jakabnak besztercebányai rézbánya- és rézhámor-üzemükön, azt írja, hogy Besztercebányán Schwammgrättele nevű bányapolgár a bányaművelésbe nagyon belekeveredett és teljesen tönkrement, úgy, hogy nagy adósságok és fiának, Miklósnak, hátrahagyásával a várost el kellett hagynia. Fia azonban apjánál szerencsésebb volt; mert ő bukkant rá a gazdag rézerekre. Rézbányászata csakhamar gazdaggá tette. Miután kifizette apja adósságait, felkeresésére indult. Meg is találta az öreg Meissenben, hol mint közönséges bányamunkás (Heyer = hevér) kereste kenyerét. Midőn az apa meglátta fiát, nagyon megijedt, hogy neki is menekülnie kellett Besztercebányáról. Ámde, mikor a valót megtudta, boldogan vissza ment vele Besztercebányára. — Besztercebánya városa azonban irigykedve nézte a rézbánya folyton nagyobbodó áldását és részt követelt a haszonból, mivel a bánya a város területén fekszik. Ebben az ügyben Mátyás király elé is mentek. A király hallván e bányák mesés gazdagságáról, maga is részt követelt a haszonból, sőt tovább ment és kincstárnokával (Ernst, Ernst kikeresztelt zsidó) lefoglaltatta az egész rézbánya-művet, Schweinsgrätteleket nagyobb pénzösszeggel elégítvén ki.

A Schwamm-
grättele család.

Schweinsgrättelek ezután Selmeczbányára jöttek lakni, itt körpolgári jogot nyertek és Miklóst már 1466-ban esküdtnak, 1468-ban és 1482-ben pedig másodszor is megválasztották bírónak. A besztercebányai ércbányákat pedig Ernst, majd a Fugger és Thurzó-család haszonbérelték. A Jung-családból származott Albert is, a ki 1535-ben mint előkelő gazdag bányapolgár Nagybányán élt.

II. Ulászló király Budán 1496. szeptember 4. napján kelt kiadványával feljogosította Selmeczbánya városát a vörös viaszos pecsét használatására, a mi abban az időben nevezetes kiváltság volt. Már az 1497. évben megkezdődtek azok az erőszakoskodások, melyeket Selmeczbánya faizási és vámmen-tességi jogaival szemben a Dóczyak elkövettek. Prágában 1497. Fülöp és Jakab napján kelt parancsával a király meghagyja Szapolyai István nádornak, hogy a Selmeczbánya és Nagylucei Dóczy Dámián és Blasius között vám miatt felmerült vitás kérdést döntse el. Erre, respektálva a város szerzett jogait, Zápolya előterjesztésére Budán 1500. szeptember 4. és 14-én kelt kétrendbeli meghagyásával megparancsolja a király a Dóczyaknak, hogy a város szabad faizási jogait nemcsak a király és a királyné erdőségeiben, hanem az általuk bírt erdőkben se akadályozzák meg és vámot, szigorú büntetés terhe alatt, a várostól kierőszakolni ne merészkedjenek. Selmeczbánya és a Dóczyak között azonban a béke még ekkor sem állott helyre és a két ellenfél már csak a török veszély idejében békült ki

A Dóczyak.

egymással, a midőn ugyanis Dóczy Lőrincz feleségül vette Rubigallus Pál gazdag bányapolgár szépséges leányát, Apollóniát.

Szapolyai István szepesi gróf és nádor még az 1497. évi szentháromság ünnepe előtti szombaton Budán kelt kiadványában megengedi a selmeczieknek, hogy az ő tulajdonát képező, Salgó várához tartozó területen mindennemű érczekre kutathassanak. Kutattak is, de — szénre nem. Erre szükségük még akkor nem volt, nemes érczet pedig nem találtak ott, hol most az ország egyik legnagyobb szénbányászata virágzik.

II. Ulászló neje, Anna királyné Budán 1504. május 3-án kelt, hártýára írott kiadványával jogot ad a selmeczi bányapolgároknak egy külön kémlelde felállítására és egy külön kémlész megválasztására. Ezideig a magánbányaművelők ki voltak téve a kincstári kémlelde fém-megállapításainak (úgynevezett próba) és így sokszor rövidséget szenvedtek a beváltásnál. Ez a magánkémlelde századokig fennállott. A múlt században megszüntették, de csakhamar újból működésbe hozták, míg a magánbányászat teljes megszüntével, csak most, néhány év előtt oszlott fel.

Hogy mennyire féltették a selmeczi német bányapolgárok azt a jogukat, hogy magyar vagy vend (tót) ember városi polgári jogot nem nyerhet, mutatja az a körülmény, hogy a midőn Báthory Miklós váci püspök ajánlatára és Anna királyné egyenes kívánságára Szalay (később Saliuss-á lett és elnémetesedett) Mártont, mint magyar nemes embert a polgárok sorába felvették, ezt csak oly föltétel mellett tették meg, hogy a királyné Budán 1505. szeptember 14-én olyértelmű oklevelet adott ki, a mely szerint ez az eset praecedensnek nem tekinthető és hogy a város azon ősi jogát, hogy magyar vagy vend embert polgárrá felvenni nem tartozik, nem érinti.

II. Ulászló király Visegrádon 1510. pünkösöd előtti kedden kelt adománylevelével Szénásfalu és Vihnye községeket Pesthun (Pischen) Szeverin Seyfried, akkori alkamaragrófnak és Selmeczbánya városának adományozza; utóbbinak azért, mert »híven ragaszkodik hozzá és legkedvesebb fiához, Lajoshoz«. Pischen vagy Pesthun Szeverin azonban rossz fát tett a tűzre és hűtlen kezelésével a kincstárt nagy mérvben megkárosítván, Selmeczbányáról megszökött. Ekkor a király Budán 1515. évi gyertyaszentelő előtti csütörtökön kelt adománylevelével Szénásfalu és Vihnye községeket, Pesthun Szeverin kizárásával, egészen a városnak adományozta. Pischen kivégeztetése után ebbe a birtokadományozásba Brandenburgi György örgróf, II. Lajos király gyámja is beavatkozott és sikerült is neki, a Pischen-féle birtokrész adományozása fejében, a várostól 2000 forint vételért kieroszakolni. II. Lajos király azután 1519. szent András apostolnapján kelt adománylevelével a Szénásfalu és Vihnye fölötti földesúri jogokat teljesen Selmeczbánya városnak ajándékozta.

Érdekes a királynak Budán 1519. december 28-án kelt és Werbőczy Istvánhoz, mint földesúrhoz intézett intőlevele, melyben a bányavárosokon elkövetett vámzsarolásokat szemére vetvén, fenyegeti, hogyha a fájdalmas szűz ünnepén megtartandó konventen barsmegyei vámjogát be nem igazolja, vámjoga vissza fog vonatni.

1521-ben a városi bíró panaszt emelt Dóczy Ferencznél, hogy emberei a város által a bányászathoz szükségelt fa vágatása miatt kiküldött favágókat összefogdossák, fogva tartják és csak váltságdíj fejében akarják szabadon bocsájtani. Erre írta azután Dóczy Ferencz Repistýén 1521. szent Erzsébet napján kelt és a magisztrátushoz címzett goromba levelét, a melyben írja, hogy Selmeczbánya város nagyobb jogokra és privilegiumokra tart igényt, mint maga a nemeség, melynek éhen kellene elpusztulni, ha ezen igényeket mind teljesíteni tartoznák; hogy ő nem köteles tűrni, hogy erdeiben fát vágjon bárki és hogy papirosra írt olyan jogokat, a milyeneket a város formál, néhány obulusért lehet most Budán szerezni.

Emiatt a selmecziek a királyhoz fordultak panaszszal, a ki meg is parancsolta Dóczynak Budán 1521. év Kelemen pápa napján kelt leiratával, hogy a selmeczieket erdőhasználati joguk gyakorlásában ne merje zavarni és az elfogott favágókat azonnal bocsássa szabadon.

Rössel
Erazmus.

Meg kell itt emlékeznünk városunknak még egy jeles és dúsgazdag férfiáról, Rössel Erazmusról. Rössel Erazmus alighanem a már 1375., 83. és 1402. évben szerepelt és a vihnyei (akkor Eisenbach) vashámor és fürdő (Warmbaad), tulaj-

donosának, Rössel Jakabnak egyik unokája volt. Szorgalmával, ügyességével és persze bányász szerenésével óriási vagyoni és ezzel tekintélyre és társadalmi pozícióra tett szert. Kétízben volt a város bírása és azután kamaragróf lett. Ő alapította a frauenbergi kápolnát, melynek helyén most a havi Boldogasszonyról elnevezett templom áll. Ezt a Frauenberget »Jungfrauenberg«-nek is nevezték, és ezután kapta a későbbben ott épített Újvár a Jungfrau-Schlösschen elnevezést, t. i. Szűz Mária után, nem pedig Rössel Borbála, Rössel Erazmus unokája, a leányvári boszorkány elnevezése alatt ismert és kigondolt meséjével, koholt történetével annyira agyonnyomorgatott szerencsétlen teremtés után. Ennek való történetével a következő részben foglalkozunk. Rössel Erazmustól származik e család jelmondata is: »Eisen Huet thut Guet«. A mi annyit tesz, hogy vas — nem kalap, hanem Hüte után — huta, kohó, hámor vagyont csinál. A minthogy az ő vagyont a vihnyei vashámorok alapították meg.

Rössel Erazmus kétifügyermeknek, Jánosnak és Lőrineznek és egy hosszú végrendeletnek hátrahagyásával 1520-ban halt meg és nagy fényvel temették el. Az egész óriási vagyont két fia oly végrendeleti kikötéssel örökölte, hogy azt megosztani nem szabad és ha a két testvér között vitás kérdés támadna, a fölött a bíró és tanács határoz végérvényesen. János halála után a nagy vagyont egyedül Lőrinez örökölte, kinek egyetlen gyermeke, még pedig leánygyermek volt, a mesebeli Borbála, ki a mint látni fogjuk, éppenséggel nem élt szűzies életet és három férjet temetett el, a míg vagyont elpazarolta és a város által föntartva, nyomoruságos véget ért.

De térjünk vissza dióhéjba szorított történetünk rendes menetéhez.

Nevezetes II. Lajos királynak 1522. évi február 2-án Budán kelt kiadványa, melylyel Körmöcz-, Selmecz-, Besztercze-, Baka-, Béla-, Új-, Libet- és Breznóbánya szab. kir. bányavárosoknak és bányaműveiknek, valamint Zólyomvárnak és az ehhez tartozó birtokoknak összes királyi jövedelmeit feleségének, Mária királynénak adományozza. Ezen, a városi levéltárban transsumptumban meglevő oklevél eredetijét, a pozsonyi káptalan levéltárában őrizték.

Az 1524. évi hamvazószerdán Pozsonyban kelt királyi leiratával felhívja Lajos király a selmecziet, hogy a török elleni hadjárat költségeihez legalább tíz márka ezüsttel járuljanak hozzá. Elég szerény kívánság volt ez a szegény királytól és a selmecziek meg is feleltek neki, azon hozzátevéssel mindazonáltal, hogy a maguk és bányaműveik védelméről is kellően gondoskodni, a háború költségeihez hozzá nem járulhatnak.

Tényleg már ekkor érkeztek Selmecze »Fraunemarkt«-ból (Báth) és más felvidéki községekből vész hírek a törökök közeledtéről. A török invázió.

1525-ben az összes selmeczi bányamunkások megszüntették a munkát és kedvezőbb fizetési feltételeket követeltek. Ezen munkászavargásról sokan, köztük Werbőczy István is, azt hitték, hogy a reformáció tanait hirdető és terjesztők izgatásainak eredménye. Ez időben ugyanis a reformáció tana már nagyon elterjedt Selmeczbányán. Hiszen maga a katolikus plébános, Kek Simon is, az új tan követője lett. Kénytelen is volt 1526-ban az üldözések elől Tesehenbe menekülni és Selmecze többé vissza sem tért.

A király Karleeszky Pétert, udvarmesterét küldötte ide, hogy a zavargó munkásnép között rendet csináljon. Karleeszky a mezőkön összesereglett munkásokat kedvezőbb fizetési feltételekkel ugyan, de a felmutatott és Budán 1525. szeptember Jakab-napján kelt királyi parancs értelmében azzal a fenyegetéssel is, hogy a kik a munkába vissza nem térnek, vagyonelkobzással és fejevesztéssel lakolnak, rábírta a rendes munka újból való felvételére.

1526. évi Fülöp és Jakab (máj. 1.) napján Szalkai László esztergomi primás Budáról azt írja Frankfordinus Bertalan selmeczbányai főjegyzőnek, hogy az országgyűléshez városi követet ne küldjenek, mert nagy dolgok fölött tárgyalnak most, mely tárgyalások eredményéről majd amúgy is értesítik a várost. Ez azonban mégis kiküldötte Frankfordinus Bertalan Budára, a ki visszatérve, ecsetelte a polgárság előtt az ország szomorú állapotát, hogy a nagy török veszéllyel szemben sem pénze, sem katonája nincsen és figyelmeztette a polgárságot, hogy a város védelméről már jóeleve gondoskodják.

1526. július 15-én Budán kelt levelével (Eisenbrief) a selmeczbányai szorongatott adósoknak a hitelezőkkel szemben egyévi fizetési halasztást (moratórium) adott még a szegény király, a kit azután augusztus 29-én annyi magyarral, magyar álladalmi önállóságunkkal együtt eltemetett — Mohács.

III.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL (1526.) A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉSIG (1711.)

Selmeczbánya
helyzete a
mohácsi vész
után.

A mohácsi nagy veszedelem híre Selmeczbányán is óriási rémületet keltett. Sűrűn leveleztek egymással a bányavárosok, Korponát, Zólyomot, Fraunemarktöt (Bát) és Lévát is belevonva a mozgalomba, hogy miként védekezzenek a közelgő törökkel szemben.

Mária özvegy királyné már 1527. január 21-én Pozsonyban kelt kiadványával felszólította a selmeczieket, hogy Szapolyai János »vajda« urnak hűséget ne esküdjenek. A vajdának se aranyat, se ezüstöt, se pénzt ne adjanak, hanem maradjanak hívek hozzá (Máriához) és fivéréhez, I. Ferdinándhoz.

Igen ám, de János király (német okleveleink állandóan »König Hans«-nak nevezik) szintén levelet intézett a selmecziekhez, a melyben biztosítja jogait és felszólítja őket, hogy hozzá, mint megválasztott magyar királyhoz, legyenek hívek s akkor bántódásuk még a törökök részéről sem lesz. János király, hogy ígéretének helyt álljon, 1527. évi Letare vasárnapja előtti szombaton Budán kelt parancsával meghagyta Léva Zsigmondnak, hogy a selmecziktől vámot ne követeljen. Majd felvidéki kapitányainak, Szedleczi Koszka Péter és Miklós testvéreknek szigorúan megparancsolja, hogy a selmeczieket őrizték és javaikkal együtt minden megtámadtatás ellen védelmezzék meg, az esetleg segítségért hozzájuk forduló selmeczieket pedig segítsék, nehogy a király nagy kárára a bányamívelés megakadályoztassék.

De I. Ferdinánd is megerősítvén Selmeczbánya város kiváltságos jogait, felhívta a polgárságot, hogy legyen hű hozzá s neki gondja lesz rá, hogy a város minden ellenséges megtámadtatással szemben megvédelmeztessék és különösen hogy a bányamívelés zavartalanul folyjon.

Ilyen zavaros politikai viszonyok között kénytelen volt Selmeczbánya is két-színű, majdnem azt mondanók, háromszínű szerepet játszani.

A mi nem is volt csoda, mert hisz tulajdonképp Mária özvegy királynénak voltak alárendelve s ennek révén sokkal közelebb állottak I. Ferdinándhoz — Mária fivéréhez — mint János királyhoz.

Inkább szítottak tehát Ferdinándhoz, de határozottan János királylyal sem szakítottak, sőt egy Körmöczbányán tartott közgyűlésükön a hét bányaváros követei kimondották — persze főleg azért, mert János király kapitányai, eléggé tekintélyes csapatokkal, a közelben voltak — hogy az ő hívei. Alattomban azonban János királyhoz és a Koszka testvérekhez küldött követeknek oly »instructiót« adtak, hogy óvatosan járjanak el küldetésükben, nehogy Mária királyné, vagy éppen Ferdinánd ezt megtudja és a voltaképpen hozzá hű városokra megharagudják és rajtuk bosszút álljon.

Igy ingadoztak a bányavárosok, de különösen Selmeczbánya, a két, illetve három királyi hatalom előtt.

Valóságos megkönnyebbülés volt rájuk nézve a Ferdinánd és János király között létrejött nagyváradi megegyezés, a mely után a hét bányaváros kizárólag Ferdinándot vallotta urának, királyának.

Csak hogy a török veszély egyre közeledett és Selmeczbánya is folyton unszolta Máriát és Ferdinándot, hogy a várost erősítsék meg, s nagyobb helyőrséget tartsanak itt. E kíváncsi teljesítését Ferdinánd több ízben meg is ígérte, de ígéretét be nem váltotta. Pedig a selmecziek a császári csapatokat pénzzel és katonával is támogatták. Így Roggendorf felhívására Budavár ostromához is küldött Selmeczbánya katonákat egy Flading nevű tiszttel vezetés alatt. Ettől a Fladingtól érdekes levelet őriz a városi levéltár, a melyben keményen megkritizálja Roggendorf hadvezetését és késedelmeskedését. A többi közt azt is írja találóan: »wir werden vergebens kalt in Offen« (hasztalan leszünk hidegekké a kemenczében); persze Offen alatt Budát érti.

Különösen János király halála (1540.) után sürgették a bányavárosok a török elleni védelem szervezését. És a midőn a gazdagabb bányapolgárok látták, hogy a városok megerősítésére, biztos védelmezésére mi sem történik, kezdték eladogatni javaikat és kincseikkel Németországba menekültek.

Menekülés
a városból.

Ezt megakadályozandó, adta ki I. Ferdinánd 1544. január 14-én Prágában kelt parancsát, melyben elrendeli, hogy a Selmeczen meggazdagodott bányapolgároknak kivándorlása megakadályozandó, az illetőknek kincseiket magukkal

kivinni nem szabad és felhívja a bányapolgárokat, hogy éppen a veszély közepe maradjanak a városban, vállaljanak és viseljenek városi tisztséget, járuljanak hozzá a közterhekhez, hogy ily módon a város és a bányászat megmenthető legyen. Ha pedig mindenáron a külföldre akarnak menekülni, ám tegyék meg, de javaikat eladni és kincseiket magukkal vinni nem szabad.

Egynehányan mégis sikerült kincsestől a külföldre menekülni, mint a Rubigallusok közül egyiknek, a ki törzsfeje lett azután a Németországban még ma is létező báró Rothan családnak.

A nagyon gazdag Rössel Lőrincz is itt maradt és úgy ő, mint később leánya, Borbála nagyon sokat áldozott a város védelmi czéljaira. E város azonban csak 1552. évtől kezdve, Drégely eleste után, volt voltaképpen nagyobb mérvben kitéve a török veszélynek.

Mielőtt Drégely elesté rátérnénk, el kell mondanunk egy érdekes cseményt, mely 1545. december havában történt Selmeczbányán.

Az 1545-ik évben a Felvidék és Selmeczbánya város fölött is I-ső Ferdinánd király volt a kizárólagos uralkodó; ámde a hét bányaváros még mindig Mária özvegy királyné birtokában volt, ki Németalföldről folytonosan adogatta ki rendeleteit és azoknak, ha másként nem, fivére, I-ső Ferdinánd útján iparkodott érvényt szerezni.

Mária királyné tehát, hogy a selmeczi bányászatból és különösen az érczolvasztásból őt megillető jövedelmeit kellőleg ellenőrizze, saját bizalmas embereit küldte ki ide.

Igy Selmeczbányára az 1543. évben kohószámvevőnek (Hüttenreiter — A Filipp-cset. Reiter — Reitung, Rechnung = számadás = számvevő és nem lovagolás) kinevezett valami Filipp nevezetű embert. Ez a Filipp »königlicher Hüttenreiter« roppant elbizakodott, házsártos, henczegő és erőszakoskodó ember volt. Alig lakott még csak rövid ideig Selmeczbányán, máris halomszámra tettek ellene feljelentéseket erőszakoskodásai s kegyetlen bánásmódja miatt a pallos, ogot gyakorló városi bíró előtt.

De Filipp elbizakodva királyi kinevezésében és megbízatásában, gúnyosan fitymálta a feljelentőket, a város bíróját és tanácsát, úgy, mint mindenkit a városban egyaránt, a büszke patriczius polgárokat sem véve ki.

És a városnak különben omnipotens bírója és tanácsa nem is merte, vagy nem akarta ezen elbizakodott, erőszakos ember viselt tetteit megtorolni.

Sőt, midőn nyilván kitűnt, hogy Filipp egy munkásasszonyt annyira megvert, hogy az a verésbe belehalt és a kohóalkalmazottak, munkások és a városi polgárság e miatt szigorú megbüntetését követelték, a tanács még akkor sem merte elfogatni, hanem a dolgot valahogyan elsimították. Ámde ez időtől kezdve a város minden egyes lakója gyűlölte, utálta a königlicher Hüttenreitert és ezt, a hol csak lehetett, éreztették is vele és folytonosan feljelentéseket tettek ellene, most már magánál, Mária királynénál is. Ezt Filipp jól tudta és viselkedése még gyűlöletesebb lett.

Igy azután elérkezett 1545. évi december 20-ik napja, mely Filippre nézve végzetessé lőn. Vasárnap volt; Filipp már kora reggel elkezdte a városi, úgynevezett alsókorcsmában Siebenbürger Péter uram vendéglőjében mulatozni, helyesebben mondva házsártoskodni.

Tekintélyesebb társak hiányában magához vette Schimko kohóalkalmazottat és Thomas kohódrabantot (Hüttendrabant). Ezekkel mulatott és ivott s a ki csak a korcsmába jött, rárivalgott, hogy áruló, ő is feljelentette, takarodjék ki azonnal. És hogy nagyobb nyomatékot adjon szavainak, minduntalan kihuzogatta törét (sein Rohr) és azzal hadonázott.

Természetes, hogy e napon Péter korcsmáját mindenki kerülte, hallván, hogy ott az utált királyi kohószámvevő mulat két nyomorult emberével.

Igy azután beesteledett, midőn János mester (a teljességgel meglevő vizsgálati iratok csak »Meister Hans«-nak nevezik), ki korponai borbélymester volt, Blézel nevű inasával Szklenó fürdőből jöve és Korpona felé hazamenőben betértek Siebenbürger uram korcsmájába egy pohár borra.

Alig pillantotta meg őket a már akkor erősen ittas Filipp, a mikor kivont törrel feléjük fordult és iszonyú szitkozódások közt kérdezte, hogy mit keresnek itt, ők is árulók és feljelentők. Noha Péter, a korcsmáros, annak Zsófia nevezetű felesége, a cselédleány és a két kohóalkalmazott, különösen Thomas, a kohó-

drabant, csitították és vissza akarták tartani, a nekibőszült ember a mereven álló Hans mester felé dőött törével, de a mesterének megvédésére sietett Blézel inast dőfte keresztül, úgy, hogy ez nyomban holtan rogyott össze.

Erre borzasztó láрма keletkezett. Hans mester felocsúdva ijedelméből, valamint a szomszédság segítségért kiabáltak. Csakhamar nagy tömeg csődült össze és Filippet az agyonütéstől csak két társa és a gyorsan a helyszínére érkezett bíró s ennek emberei mentették meg. Pedig jobb lett volna Filippre, ha ott menten agyonütötték volna.

Másnap, december 21-én már kora reggel a városháza körül hullámozott a zajongó nép és fenyegetődzve követelte Filipp kiadását vagy azonnali kivégzését. Filipp erős őrizet alatt a földalatti börtön fülkéjében ült. Azért őrizték ott, hogy a felbőszült nép valahogyan hozzá ne férhessen. De midőn a bíró és tanács látta, hogy a nép bőszültsége egyre fokozódik, akkor a városháza melletti szent Anna-kápolnába vonult, ott imádkozott és ezután csitítván a népet, a vizsgálat gyors megejtésére és ítélethozatal végett az »Unicuique suum« feliratú tanács-terembe vonult. Itt azután kihallgatta az összes tanúkat, csak magát a gyilkost nem, mert nem merte biztos börtönéből maga elé állíttatni, hogy a tömeg meg ne ölje. A tanács nyomban meg is hozta az ítéletet és azt a városháza erkélyéről a népnek ki is hirdette, mely szerint »Selmeczbánya szab. kir. bányaváros bírása és tanácsa pallosjogával élve, Filipp kir. kohószámvévőt az ártatlan és jámbor Blézel korponai borbélyinason elkövetett gyilkosságért pallos általi halálra, két társát pedig a városból örök időkre való számkivetésre ítélte.«

A midőn ezen ítéletet a rengeteg néptömegnek kihirdették, ez nem volt vele megelégedve, hanem fenyegetőleg követelte annak azonnal való végrehajtását.

Hasztalan szabadkozott a bíró és tanács, hogy az ítélethez királyi megerősítés szükséges, mert az elítélt királyi alkalmazott, — hogy szent karácsony hete van, melyben a kivégzést a keresztény szeretet is tiltja: nem használt ez semmit. A tömeg oly fenyegető álláspontot foglalt el, hogy az már-már a városháza ostromlására vezetett. A bíró kénytelen volt engedni és Filippet, Mária özvegy királyné bizalmas hűtenraiterjét nyomban, azaz december 22-én reggeli 9 órakor lefejeztette és fejét magas póznára tűzette, míg két társát, kikkel mulatott, Schimkót és Thomast nyilvánosan megkorbácsoltatta és a városból kikergette.

Ezt azután a lakosság nagy megelégedéssel fogadta. A közbéke helyreállott, a bírót és tanácsot nem győzték eléggé dicsérni és magasztalni gyors és erélyes eljárásáért, Korpona városa pedig megköszönte a gyors megtorlást a szülőttjén elkövetett gaztettért.

Amde nem úgy Mária királyné.

A midőn Brüsszelben megkapta a városi bíró és tanács ítéletét és legalázatosabb feliratát, hogy az ítéletet Filippen tüstént végre is kellett hajtani, felelőségre vonta a tanácsot Mastrichban, 1546. évi február 19-én kelt, sajátkezü aláírásával ellátott, kemény hangú leiratában és fivérének, I. Ferdinánd királynak is bejelentette, hogy miképpen merte a város bírása és tanácsa az ő megbízott királyi emberét rövidesen kivégeztetni, a nélkül, hogy a halálos ítélet ő általa való megerősítése bevéartott volna.

»Ez — úgymond a leirat — »fumigálása, nem respektálása a királyi jogoknak«.

Lett azután ebből egészen 1550-ig, tehát öt éven keresztül tartó ide-oda irás, fel- és leiratváltás, a tanácsnak perbeidézése, Ferdinánd király által való többszöri megdorgálása, stb.

Hasztalan emelte ki a város tanácsa gyönyörű irálylyal, magvasan megfogalmazott német nyelvű feliratában kényszerhelyzetének indokait, I. Ferdinánd király »kivételesen nagy kegyelemből« (Aus besonderer Genade) és azon reményének kifejezése mellett, hogy ily eset ismétlődni nem fog, úgy ítélte Pozsonyban 1550. évi Mátyás apostol napján kelt, pergamentre írt, sajátkezü aláírásával és nagyobb királyi pecsétjével ellátott ítéletében, hogy a városi tanács Mária özv. királynétól bűnbánólag bocsánatot kérjen és 1000 aranyforintot birságként lefizessen.

Érdekes, hogy az 1000 arany forintot az akkor még gazdag bányapolgárság 24 óra alatt összehozta és a tanácsi jegyzőkönyvbe az akkori főjegyző ezt a megjegyzést tette:

»Richter und Rath waren froh so dafon gekommen zu sein«. Magyarul: »a bíró és tanács örült, hogy a dologból így megmenekedett.«

Az 1546. évben a selmecziek panaszt emeltek Ferdinánd király előtt a Gyarmati Balassa Menyhért szentantali földesúr által elkövetett vámzsarolásokért. A király Wratislawban ez év május 3-án kelt levelével meg is intette Balassa Menyhértet, de ez nem sokat használt; mert Menyhért és Balassa János úr is — felhasználván a zavaros állapotokat — nemcsak Selmeczbánya, de a környékbeli városok és községek lakóit is, a hol csak tehették, megzsarolták, sőt árúiktól is megfosztották. Egyízben pedig a Selmeczről a körmöczi pénzverőbe szállított ezüst- és aranyszállítmányt lefoglalták Balassáék és a kincs — mint a fáma beszéli — még most is a Szitnya vár romjai mellett volna elásva. Sőt mondják, hogy a midőn Balassáék csábrági és szitnyai uradalmát a király a Koháryaknak ajándékozta, az adománylevélbe belefoglalta, hogy »ha azonban az elrabolt és ismeretlen helyen elrejtett ezüst és aranykincs megkerülne, ez nem képezvén az adomány tárgyát, a kincstárra száll vissza.« Bár e kincset sokan keresték, eddig még nem találta meg senki. Különben a Balassa várrom sok érdekes dologról regélhetne, de az is bizonyos, hogy Balassáék sokszor jöttek segítségére a városnak, bár sokszor kétszínűen viselkedtek. Ha már Balassáékról van szó, mielőtt történetünk rendes menetét folytatnók, elmondjuk itt a lángeszű költőnek és vitéz lovagnak, Balassa Bálintnak érdekes esetét.

A selmeczi városi levéltárnak egyik százados, porlepte zugából e felírással : Balassa Bálint ügyei.
 »Von wegen den Valentinus Balassa« egy kis levélesomó került elő. E levelek és feljegyzések szerint Balassa Bálint az 1578. évben Selmeczbánya környékén is kalandozott. Felkereste Vihnye (»Warmbaad«) fürdőt is és ott megfürdött. Alig kezdette meg fürdését, fiatal bányászfiu jött a fürdőbe és közvetlenül Balassa mellé ült le a fürdő-»padra«. Ezt a vakmerőséget a büszke és különben is heves természetű főúr zokonvette és azonnal megparancsolta szolgájának, hogy ingét és öltönyét hozza oda, mert e kellemetlen szomszédságtól megmenekülendő, a fürdőből kimenni szándékozik. Balassa szolgája teljesítette ura parancsát, de valahogyan éppen az inget felejtette a vetközöben. E miatt a már amúgy is haragos Balassa magyar nyelven s bizonyára nem kiméletes szavakkal, lchordta szolgáját.

A bányászfiu, különben is látván, hogy Balassának terhére van az ő tolazkodása, gúnyos és sértő szidalmakban tört ki és a Balassa által saját szolgájának mondott magyar korholást kifigurázta. Balassa Bálintnak sem kellett több. A bányászfiut megragadta és magyarán mondva, hatalmasan elrakta.

Ámde ez a bányászfiu a dúsgazdag és előkelő nemes bányapolgár, Rubigallus Pál családjának sarja volt. A Rubigallus család nem is hagyta a dolgot annyiban, hanem hatalmaskodása miatt panaszt emelt a város tanácsánál Balassa Bálint ellen és követelte a »satisfactiot«.

A selmeczi tanács nagy felháborodásában először is magához, Balassa Bálint-hoz intézett levelet, a melyben hatalmaskodásáért kérdőre vonta és azzal fenyegette meg, ha kellő elégtételt a Rubigallusoknak nem ad, akkor más, erőteljesebb utak és módok felhasználásával torolják meg tettét.

Erre Balassa Bálint, bizonyára mosolyogva a selmecziek fenyegetődzésén, Zólyomban 1578. évi január 28-án kelt sajátkezűleg írt és aláírt, czímeres kis pecsétjével ellátott, latin szövegű, hosszú levéllel válaszolt. Ez a levél elmondja a fürdőben történt jelenet lefolyását és kivonatban közöljük belőle a következőket : »Beismerem, hogy az engemet ok nélkül kifigurázó gyerkőczöt jól megvertem.« A latin levélnek e részét így fordították le akkor németre : »Ich bekenne das ich yhn tapffer abgeschmirt habe«. — »Ezen tettem által azonban sem a fürdő szabadságának, sem a ti auktoritásotoknak nem ártottam. Rátok semmiféle szitkot, vagy csúfságot nem mondtam. A panasz eme része merő hazugság. Én már sok országgyűlésen és udvarnál fordultam meg és elődeim nyomdokait követve, büszke vagyok származásomra. A mi a született, vagy átöröklött vad indulatokat illeti (ezt vetették ugyanis szemére a selmecziek panaszukban), azok a szabad művészetek, tanulmányok, olvasások és távol országokban tett utazások által már régen ki vannak irtva belőlem. Azt hiszitek ti, hogy én nem tudom, hogy veszekedésben, czivódás- és szidalmazásban a gyermekek és asszonyok kedve telhet, de nem nemes emberhez méltó ? A szívem vérzenék, ha ezt felőlem elhinnétek. Én származásomnak, nevemnek és híremnek vettem elégtételt, a midőn az engemet ok nélkül kigunyoló rakoncátlan fiút megfenyítettem. És hogy ti azzal fegyegettek engem, hogy »erőt erővel«, csodálom, hogy ez elavult jogi mon-

dást (a tanácsulési jegyzőkönyv így fordítja: Juristen-Sprüehlein) használni meritek velem szemben és a mostani országos törvények érvényben léte mellett. De hát tudjátok meg, hogy ily fenyegetődzéssel a ti bányamunkásaitokat (»Euren Heuern«, írja a tanácsi jegyzőkönyv), kik a ti rendőri hatalmatok alatt állanak, illethetitek, de nem engem, a ki töletek cseppet sem félek és titeket nagyon nyomorult embereknek nézlek, a kiket az Isten örökös bányamunkára kárhoztatott, a miből nem nagy dicsőség származik rátok és a kiknek híre azon házon kívül, melyben laktok, túl nem terjed. Ezt válaszolom nektek ezúttal a ti kívánságtokra. Tegyetek, a mit akartok. Datum Zolij, 28. January. Ao. 1578, Valentinus Balassi de Gyarmath.»

E levélre, mely úgyszólván klasszikus latinsággal van megírva, a selmecziek »satisfactionális« kedve erősen megesapant. Panaszt emeltek ugyan a Rubigallusok az eset miatt ő felségénél is, de a tanácsnak 1578. évi márczius 22-én a pozsonyi országgyűlésen résztvett Gast Kristóf, selmeczi főjegyzőhöz írt leveléből kitűnik, hogy a Rubigallusok és velük a selmecziek a panasz további tárgyalásától elállottak.

Ennél még érdekesebb Balassa Bálintnak 1583. évben történt esete. Ez év május 20-án ugyanis Sommer Jánosné, néhai »Sommer Hans« hodrusbányai mészárosmester özvegye Beszterezébányáról Zólyom felé, illetve haza, Selmezbánya felé gyalogolt Klimko Gyuro és Skopen Tamás bankai emberekkel. Zólyom város közelében a nevezett özvegyasszonyt olyasmi érte, a mi miatt a két bankai ember kíséretében keserves panaszt emelt a zólyomi bíró és tanács, sőt Barbarich zólyomi várkapitány előtt is. E panaszt Barbarich várkapitány és a zólyomi bíró nyomban közölte Selmezbánya város tanácsával, mert hisz az ügy selmeczi polgárnő ügye, a ki különben ideérkezve, itt is elmondotta súlyos vádját. E szerint Zólyom városához közel az országúton megjelent egy főúri ruhába öltözött lovas és a fiatal, csinos özvegy elé nyargalván, őt nyergébe akarta felkapni. A fiatal asszony kaczagva ellenkezett, mert azt hitte, hogy tréfa. De nevetése rémületre vált, a midőn a lovas leszállt lováról és azt az utána nyargaló csatlósára bízta azzal a paranescsal, hogy a két embert tartsa vissza, majd az asszonyra rohant, ki teljes erejéből védekezett, de a lovas hatalmas erejével nem bírt.

A lovas — egyenkint fel van sorolva a vádlevelemben — letépte róla főkötőjét, pruszlikját, kötényét, czopfját, megragadta és már-már letéperte az út mellett levő szántóföldre, a midőn más utasok jöttek és a nagy lármára segítségére siettek az asszonynak, a ki így nagyobb bajtól megmenekült, de a gyorsan lóra kapott és eltűnt lovas 12 darab tallérját is, melyet kendőjében őrzött, magával vitte.

E lovas, a panaszosok állítása szerint — Balassa Bálint volt. Így írta Barbarich zólyomi várkapitány és ezt állította a zólyomi bíró és a zólyomi városi tanács is.

Ebből azután nagy dolog lett. Barbarich, noha Balassa Bálinttal együtt szolgálta a királyt, nagy ellensége lehetett a hatalmas főúrnak, mert két, az említett eseményben meglevő levelében ösztökélte Selmezbánya város tanácsát, hogy e gyalázatos eselekedetet megtorlatlanul ne hagyja és egyenesen a király előtt emeljen panaszt.

Ezt a tanácsot — elkeseredve már az 1578. évben elkövetett Rubigallus-féle eseten is — Selmecz városa követte és teljelentést tett Balassa Bálint ellen a királynál, mely feljelentést Zólyom városa is magáévá tette és pártfogolta. Ez időben Selmezbánya és egyáltalában a hét bányaváros leghívebb és legbuzgóbb közbenjárója és közvetítője a bécsi udvarnál Seidelius András volt.

Seideliusnak írtak tehát a selmecziek, hogy a szegény hodrusi özvegyen elkövetni akart és némileg elkövetett csúftett miatt Balassa Bálint ellen emelt panaszukat érvényesítse és satisfactiót eszközöljön ki az udvarnál. »Andreas Seidelius zu Wien Kohlmarkt beim Christoff Mark Hoffschneider zu erfragen« című, de valójában udvari irnok úr 1583. évi szeptember 8-án kelt német levelében azt írta, hogy a selmeczi, a zólyomi bíró és tanács, de sőt Barbarich panaszos telirataira is alig fog tudni eredményesen eljárni, mert az udvar Ungnád Dávid (Kristófnak testvére) által befolyásolva, igen kedvező véleménynyel van Balassa Bálint személyéről és hűségéről.

Amde a selmecziek Seidelius kissé depresszív levelétől sem hagyták magukat eltántoríttatni a szegény özvegyen megesett sérelem orvoslásának keresésétől. Balassa viszont megtudván, hogy Barbarich várkapitány s Zólyom és Selmecz-

Selmeczbánya. — Az Óvár környéke.

Selmezbánya. — Az Óvár, az Ujvár felől.

Selmezbánya. — A dohánygyár.

bánya városok tanácsa őt a kérdéses hatalmaskodásáért a királynál feljelentették, a panaszos írást másolatban az udvartól kézhezkapván, először Zólyom város tanácsához, azután magához a királyhoz intézett levelet. Balassának Zólyom városához írt levele magyarul van írva és egykorú másolata, valamint latin fordítása a kis csomagban megkerült.

A levél bevezetése ez: »Balassa Bálinth uram felelete az Zólyomi Biró és thanáts ellen, arról az mind az feiedlem eleőth ez napokban be vadolták volna írások által.« — A nagyon érdekes levél azután határozott hangon visszautasítja a vádat s részletesen, erőteljes, nyers hangon válaszol a panasz minden pontjára. A többi közt a vádra ezt írja: »sem szándekom sem dolgom ilyen nem volt a mint az ideig sem rapina sem violentium adulterium soha ram nem bizonyosodott, hysem Istent, hogy soha ez után sem bizonyosodik«. Aztán szemrehányást tesz Balassa, hogy miért nem perelték őt be rendes úton, »hiszen sem oly szegínek, hogy arra való keltsegek nem volna, sem olly bolondok, hogy perleni nem tudanak... Eő felsegenek ygaz helet hamissat es hazugságot irtak volt. Irtak aztis, hogy eijel-nappal iszom és hogy en mind szolgaimmal eszve Sybarita életet vyselek, ebben is hazuttak. (Itt azután visszaadhatatlan káromkodás következik.) Azután így folytatja: »Isten arra bizonsagom, hogy soha nem tudom az Sybarita élet mi legyen. Hogy vygan jó laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgart meg nem bántottuk, abban pedig az en italomban mi ellenek lehetet nekiek, soha nem tudom, holot sem — — — — — bestia attyuk keresmenyeth nem ittuk, hanem az mi magunket keöltegetünk. Irtak azt is, hogy feleségek sem gyermekek teőlünk nem maradhatnak. A mit en rám és az en szolgaimra yrtak, hazuttak. Ez legyen en nekem valasz...«

Balassa Bálintnak a királyhoz írt és Újvárt (Hradek, Liptóújvár, Hybbe mellett) 1583. július 15-én kelt hosszú leveléből a következőket közöljük:

»Felséged udvaránál levő jó barátaim értesítettek arról, hogy a selmeczi és zólyomi polgárok aljas és hazug módon bevádoltak és álnok siránkozásukkal igyekeztek felségedet bölcseségétől és igazságosságától eltántorítani, hogy engemet ártatlanul tönkretessenek: de legkegyelmesebb császár, mivel bizonyos vagyok abban, hogy felséged istenadta hivatalában semmi meggondolatlanságot el nem követ, igazság és méltányosság elleni elnyomatásomtól nem félek. A mi magát a ravasz vádat illeti, arra a nemesség legközelebbi összejövetelekor a gróf és más bírák jelenlétében személyesen akarok megfelelni, mint azt beesületem megmentése követeli, mert nekem nem közömbös, hogy a beesületemet és tisztességet sértő, felségednél tett híresztelés büntetlenül maradjon. Az ellenem a polgárok által emelt vádak mind költöttek és hamisak és halálos ellenségeségtől származnak, ki, midőn csalásait felfedeztem és ő ennek okáért kívánt ezéjlát el nem érhetette, a selmeczi fürdőbe egybehívta a selmeczi és zólyomi polgárokat és őket ellenem felbújtogatta. Mivel pedig a rossz büntetésére és a jámborság javára semmi sem szolgálhat úgy, mint az igazságosság, ennek teljes mértékben alávetem magamat és a honi törvények értelmében a nemesek fölött itélkező bármely rendes vagy kiküldött bíróság előtt a vádakra megfelelek. Igérem, hogy a hozandó ítéletbe belenyugszom és felségedtől kegyelmet kérni nem fogok. Ellenségeim tehát ezen ajánlatommal megelégedhetnek, ha nem akarják kerülni az igazságosság napvilágát. Ezért, legkegyelmesebb császár, vegyen védőszárnyai alá, hogy a Balassa nemzetségnek megvetés, vagy éppen lejáratás osztályrészeül ne jusson. Életemmel, tetteimmal és véremmel ezt ki akarom érdemelni. Ha az ítélőszék felment, bosszút a selmeczieken állani nem fogok, oly kevésre beesülöm őket. Felséged higgyen nekem!...«

Igy húzódott a dolog 1584. évi január haváig, a mikor Ernő főherczeg Dobó Ferencz lévai tókapitányt bízta meg az ítélőszék egybeállításával, illetve az ügy kiegyenlítésével. Dobó Ferencz Balassát, a zólyomiakat és selmeczieket 1584. évi márczius 26-ára idézte Lévára, a csomagban található, sajátkezűleg aláírt magyar levele tanúsága szerint.

Balassa e tárgyalási napon nem jelent meg és Dobó Ferencz Léván, 1584. április 3-án, ezt az általa sajátkezűleg aláírt magyar levelet intézte Selmeczbánya bírāja és tanácsához (a szokásos latin bevezetés után):

»— továbbá Balassa Bálint Uramnak írtunk volt, hogy megh byzoniositana bennünket mikora jöhetne ide hozzánk, azt iria, hogy 14 napiara aprillisnek az o Calendariom szerinth minden okvetlen it leszen nallunk kgmetheteket annak

okaerth Intiök tisztünk szerinth, hogy arra az napra kgmtek is Comparealljon, hogy az eő felsege parancsoliattia szerint vegezlessünk akkor kgmtek közt minden Joth. Isten tarcia meg kgmeteket. Datum ex Arce nostra Lewa App. 3. die, Anno 1584. Franciscus Dobo.«

A tárgyalást Balassa Bálint és Selmeczbánya s Zólyom kiküldöttei közt április 14-én meg is tartották Léván. II. Dobó Ferencz a peres feleket békés úton kiegyeztette és az erről felvett írást 1584. évi május 4-én kelt levele kíséretében Selmeczbánya és Zólyom város birájának és tanácsának megküldötte.

Nem lehetetlen, hogy Balassa Bálint e Léván való tartózkodásának alkalmából ismerkedett meg Dobó Krisztinával, Dobó Istvánnak, az egri hősnek, leányával, Várday Mihály fiatal özvegyével, kit rövid időre reá, még ugyanezen évben feleségül is vett. Kalandos életét azonban ezután is folytatta, míg 1594-ben a törökök elleni ütközetben Esztergom mellett megsebesült és sebeiben meghalt.

1550-ben a hét bányaváros Körmöczön egybegyült követei a fölött tanácskoztak, hogy mittévők legyenek az immáron félelmetes török veszéllyel szemben. Elhatározták, hogy sürgősen még egyszer segítséget kérnek a királytól. És hogy ennek nagyobb nyomatéka legyen, Pozsonyban 1550. évi szent Erzsébet előtti szerdán kelt és a pozsonyi káptalan által kiállított bizonylattal igazolták, hogy a törökök már oly közel vannak a bányavárosokhoz, hogy előőrseik máris háborgatják a munkásokat, s a környékről leányokat és asszonyokat rabolnak; ha a megígért, de eddig elmulasztott segély idejekorán nem érkezik, a bányamívelés elpusztul.

Szondy György
Drégelyben.

A segélyt azonban ismét csak ígérték, de az tényleg nem jött meg. A hét bányaváros tehát önerejéből kezdett védekezni. Fegyvereket szereztek és helyőrségeket szerveztek. Így Selmeczbányán elsősorban is a régi várszerű plébániatemplomot valóságos várrá alakították át s a körfalakat felemelték és lőrészekkel látták el. A fegyveres helyőrség e várban helyezettett el egy várkapitány parancsnoksága alatt. Az első óvári kapitány Markus Mátyás volt. A selmecziek abban reménykedtek, hogy a közelgő törököket Szondi — igazi nevén Sucho — György Drégely mellett fel fogja tartóztatni. E célból egy 1552. évi június 9-én kelt levél kíséretében a selmeczi bíró s a belső és külső tanács huszonhat jól felfegyverzett katonát küldött Drégelyre Szondihoz segítségül. E huszonhat derék katona mind egy szálig Drégelynél lelte hősies halálát. És mivel nem hihető, hogy e selmeczi katonák mind magyarok lettek volna, megdől sok történetírónak az az állítása, hogy Drégely hősies védelménél csupa magyar esett volna el. Hisz maga Szondi, recte Sucho is tót származású lehetett, a mi éppenséggel nem von le semmit halhatatlan dicsőségéből.

Teuffel
Erazmus.

Teuffel Erazmusnak is küldtek a selmecziek katonákat. Ez a Teuffel, kit a magyarok Ördög Mátyásnak neveztek, azt az ördögi tanácsot adta a selmeczieknek, hogy bányáikat bocsássák víz alá, és azután a lakosság a városból meneküljön. Erre azt válaszolta a bíró és tanács, hogy a bányaműveket nem bocsátják víz alá, mert ez örökre pótolhatatlan kárukra lenne nemcsak nekik, hanem a királynak és az egész országnak is. E helyett azonban majd gyűjtenek zsoldos katonákat, hogy a várost a martalócok (Die Martalosen) fosztogatásai ellenében már most megvédjék; a törökök elleni további védelem céljából pedig elhatározták a városnak körfallal való körülvételét és megerősítését (Bevestigung). Mikor azután Drégely s Fülek elesett és a tehetetlen Teuffel generális seregét a török Palást mellett szétverte, a selmecziek nyomban hozzáfogtak a város megerősítéséhez. Már említettük, hogy a régi vártemplombó várat csináltak és azt fegyverrel és katonával telerakták. A vár kapuja fölé faragott kőbetükkel ezt írták fel: »Felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello«. (Szerencsés város az, mely még béke idején gondol a háborúra.) A vár felemelt körfalára lőrészeket csináltak s elkezdték bővíteni magát a körfalat. Ez volt kezdete a város megerősítésének.

A városnak az volt a szerencséje, hogy a főközlekedési vonaltól félreesett és a törökök berohanása csak a szentantali út felől történhetett volna meg. Ezt az alsó részét a városnak kellett tehát megerősítenie legelőször. Ezen felül folytonos érintkezésben állottak »Kundschafter«-ek által Puchemmal, továbbá Balassa Jánossal Zólyomban, Krusits Jánossal Korponán, Nagy Györggyel Bozókon, Balassa Farkassal, Imrével, Zsigmonddal, stb. és ilykép értesülve voltak

a törökök minden mozdulatáról. Sőt még Pozsonyba és Bécsbe is küldtek kundschaftereket, hogy megudják, minő előkészületeket és intézkedéseket tesznek ott a török veszéllyel szemben. Érdekes egy ilyen kundschafternek 1552. évi szeptember 18-án Bécsben kelt levele, melyben értesíti a selmeczi bírót, hogy »Herzog Moritz« vezetése alatt 28 zászlóalj gyalogság, 1000 lovas és 40 ágyu (»grosse Stükh-Püchsen«) áll készen a törökök ellen. Egy másik kundschafter meg azt írja, hogy a törökök nem mernek Selmeczbánya városába behatolni, mert félnek, hogy a bányákat felrobbantják. Bármint legyen is, az az egy bizonyos, hogy Selmeczbánya város belvárosába a törökök soha sem hatolhattak be. Egyszer a város mégis ki volt téve e veszélynek, de akkor megvesztegette Mohamed nógrádi bégét 2000 darab aranyforinttal. A bég a pénzt azzal fogadta el, hogy hatalmas császárnának erről nem szabad tudni. A törökök mindazonáltal nagy pusztítást vittek véghez Béalabánya városban, Steffultón és Hodrus külterczeitben; különösen a teljesen védtelen Hodrusbányát fosztogatták több ízben. A hodrusi bányászok, hogy legalább a maguk és családjuk életét biztosítsák, az ómindszenttárai bányába menekültek. Itt nagy üregekben tanyáztak, akár csak az ősbárlangok lakói. Élelmiszereiket óvatosan ide szállították, sőt szórakozásról is gondoskodtak. E célra tekepályát építettek a bánya mélyében és hogy vallási kötelességüknek is eleget tegyenek, a kőzetbe szószéket faragtak, a melyről papjuk prédikált is. Úgy a kuglizó, mint a szószék nyoma még most is látható e bányában. Érdekes, hogy mikor a török veszélynek már vége volt, a hodrusi bányászok, asszonyaikat és leányaikat is levivén, még mindig lent e bányában mulatoztak, de oly orgiákat csaptak, hogy a levéltárban őrzött iratok tanúsága szerint megejtett vizsgálat alapján a bányamesternek, ezen, a bánya mélyében véghezvitt mulatozásoknak szigorú intézkedéssel kellett véget vetnie.

A XVI. század közepén már annyira elterjedt Selmeczbányán a protestantizmus, hogy a plébániatemplomot, a Szent-Miklós- és a frauenbergi kápolnát ellátó dominikánus-rend is feloszlott és a tagok szétszóródtak; néhányan itt is maradtak és meg is nősültek. Vagyonukat a város vette át a templomokkal együtt. Ekkor az új vallásfelekezet követői, immár a város összes lakói, Wittenbergába fordultak Melancthonhoz, hogy ajánlana és küldene nekik papot. Jelenleg a városi muzcumban van kiállítva az a Wittenbergában 1549. évi október 16-án kelt és Joannes Buggenhagen, Georgius Major és Philippus Melanthon (így írta a nevét) által sajátkezűleg aláírt levél, melyben selmeczi papnak a fiatal Wolfgangus Amphracust ajánlják. Amphracus másfél évig paposkodott Selmeczbányán.

A protestantizmus terjedése.

Már ekkor nagy gondot fordítottak az iskolázás ügyére is. A papokon kívül, kiket kezdetben Németországból küldöttek ide, német tanítók is tanítottak.

Főgondjuk volt azonban mégis a város megvédelmezése. Erre a célra vagyona arányában mindenki áldozott. Néhány év alatt felépült a leányvári vár, a Frauenbergi (most szélaknai) kapu, a kamaraház és a piaristazárda közötti kapu, az újbárból ehhez a kapuhoz vezető körfal; a régi Csillinger-kaput a rózsautca mellett újból megerősítették, a körfalat a városmajortól fel az újbárnak felépítették s legkésőbbben készülték el a vöröskuti kapu és az új uton lévő, úgynevezett »Varticská«-val meg a béalabányai kapuval, 1589-ben. Képzeltető, hogy ez építkezések mekkora költséget okoztak.

Akkor még voltak igen gazdag bányapolgárok, mint különösen a Rubigallusok, Hilleprantok és Rösselek. Ezidőtájtban játsza le szerepét Rössel Borbála, az úgynevezett »leányvári szűz«, másként »boszorkány« is.

Mint már említettük, Rössel Borbála Rössel Lőrincz leánya és Rössel Erazmus unokája volt. A Rössel-család már régi selmeczi bányász-család volt akkor, a midőn Erazmus szerencsés vállalkozásaival óriási vagyon ura lett. A nagy vagyon Erazmusnak 1520-ban bekövetkezett halála után Lőrincz és János fiaira szállott s miután János meghalt, egyedüli ura Lőrincz lett. Ennek csak egy gyermeke volt: Borbála. Minden adat arra mutat, hogy Lőrincz igen gyenge ember lehetett, aki leányát roppantul elkényeztette s később teljesen ennek befolyása alá került. Borbála féktelen szenvedélyű, pazarlásra hajló, vagyona tudatában fenhéjázó, perlekedő természetű nő volt. Első férje, Unger János, szintén jómódú bányatulajdonos volt, a ki korán elhalván, Borbála másodszor Nadler Wolfganghoz ment nőül. Mint Nadler neje, a Schlacher és Salli családdal keveredett perbe és e pereskedést egész a király döntéséig vitte, a ki a pert a Rössel-családra

Rössel Borbála, a »leányvári boszorkány«.

kedvezőtlenül döntötte el. Atyjának 1551-ben bekövetkezett halála után, a még mindig nagy vagyont egyedül birtokolta. De a vagyon alapját képező vihneyi hámor, a földek és bányák csakhamar a Schlacher-család birtokába mennek át és midőn Borbála második férje is meghalt, özvegyiségének évfordulóját sem várva be, harmadszor is férjhez ment a szegénysorsú Seger Jánoshoz. Igaz ugyan, hogy Rössel Borbála vagyonának tekintélyes részét a város védelmi céljaira és különösen a Leány- vagy Újvár fölépítésére áldozta s az is igaz, hogy bányái már nem jövedelmeztek annyit, mint előbb, de teljes tönkrejutásának főoka módfeletti pazarlása volt. Oly mérveket öltött ez, hogy az emberek abban a puritán erkölcsű időben megbotránkoztak rajta. Első férjétől származó fia, Unger ott is hagyta szegényében szülővárosát és katonának állott be. Mint ilyen, állítólag Olaszországba került s csakhamar nyoma veszett. Midőn harmadik férje elhagyta a tékozló asszonyt, ez gyorsan haladt lefelé a lejtőn. Már 1570-ben foglalkozik sorsával a bíró és a belső tanács, s már csak a megvetést jelző »Die Rösslin« vagy »Die Barbara« név alatt szerepel a tanácsülési jegyzőkönyvekben. A tanács elhatározza, hogy a szerencsétlen, tönkrejutott teremtéssel valami rendet kell csinálni és tekintettel arra, hogy már nagyapja, Erazmus és apja, Lőrincz, de ő maga is nagy anyagi áldozatokat hoztak a város javára, két forint heti segélyt szavaztak meg neki 1571-ben. Ebből is megélhetett volna Borbála, de még vagyonának roncsain is túl tudott adni és azt is elpazarolva, 1575-ben nyomorult módon elpusztult. Nem lehetetlen az a róla szóló hagyomány, hogy rongyokba öltözve, nagy betegen maga vánszorgott a lélekharanghoz és ezt önönmagának meghúzva, összerogyott és meghalt. Az kétségtelen, hogy a város költségén temették el ezt a szerencsétlen teremtet, a kinek csak Selmecezen a belvárosban egy egész, a Rössel családról elnevezett és még most is e név alatt ismert városrész és a Rössel-Gasseből lett Rosengasse, most Rózsa-utca volt a tulajdona. Ennyi a puszta igazság a »leányvári bösorkány«-ról. Az öreg Rössel Lőrincz síremlékköve e fölirással: »Forma, Favor Populi, Fervor juvenilis, opesque Diripuerit tibi, noscere Quid sit Homo« az Óvár falában látható, a mely azonban nem eredeti helye. Rössel Borbála végrendeletet is hagyott hátra, a melyben meghatóan rimánkodik irgalomért és az Isten véghetetlen kegyelmébe ajánlja bűnös lelkét; földi vagyona nem lévén, erről nem intézkedhetik:

Vihnye tehát a Schlacher Kvirin és neje, Zsuzsanna tulajdonába ment át. Ez a szintén gazdag bányapolgár azonban a török veszély elől menekülendő, otthagya a várost és Németországba költözött, a hol meg is halt. Halála után örökösei Regensburgban 1563. április 30-án eladták a vihneyi birtokot a fürdővel együtt Oeder Veit és Lőrincz testvéreknek. A levéltárban meglevő szerződésben fel vannak sorolva: a hámor, az olvasztó, házak, kohók, a salak, a szántóföldek, a rétek, a többi bánya és más tartozandóságok. Az Oeder testvérek azután a fürdőt s a meleg forrásokat 1564. április 30-án Besztercebányán kötött egyezséggel Selmeczbánya város tulajdonába bocsájtották át és így e fürdő és forrásai a mai napig is tulajdona a városnak, a Vihnye szénásfalusi földesuri birtokkal együtt.

A török hódoltság egész tartama alatt folytonos rettegésben élt Selmeczbánya, s hogy a veszedelmes ellenséget távoltartsa, minden lehető eszközt felhasznált. Így az 1564. évben teljesen felépült Újvár négy tornyoskájáról és a kapuk őrtornyairól folytonos trombitaharsogás és dobpergés hallatszott. Az Újvár körüli téren tizenkét ágyu volt felállítva. A már 1559-ben 904 forint 64 denár költséggel mint vár teljesen elkészült Óvár, a levéltárban őrzött akkori leltár szerint, mint már említettük, arzenálja volt a különféle fegyvereknek és hadi czelokra szolgáló más eszközöknek. A leltárban előfordul sok »Stück«, »Feldschlange« (ágyuk), »Büchse«, »Falkonettl«, »Mörser«, »Töppl«, »Pechkrantzl«, »Pechnase«, »Pulwer«, »Blei«, »Kegel«, »Füesangl«, »Zünder«, »Trommel«, stb. stb.

Úgy a Balassák sasfészkéből, a Szitnya váráról, mint a selmeczi hegyek csúcsairól, még éjszaka idején is, röpködtek a levegőben a meggyújtott és feldobott csatacsillagok (szurokkoszorúk, Pechkranzl). Mindez persze az ellenség elriasztására történt. Maga a város és polgárai tömérdek sokat költöttek a zsoldos katonák tartására, a kiket nemcsak a város védelmére tartottak, hanem segítségül küldöttek a fenyegetett szomszédoknak is. Például 1562-ben, midőn Balassa Krusits Péter segítségével Szécsényt ostromolta, Selmeczbányáról 150 »Pixidarius« gyalog fegyveres vett részt. Ezek hazaszöktek, mikor látták, hogy

Balassa és Krusits emberei is megszöknek a rájuk törő törökök elől. A bíró e 150 főből álló csapat vezetőit erre kérdőre vonta és nagyon érdekes az a jegyzőkönyv, melyet a katonák kihallgatásáról vettek fel. E szerint először Krusits lovasai kezdték meg a futamodást és noha magát a legnagyobb veszélynek kitevő Balassa majd szitkozódva, majd rimánkodva buzdította futamodó seregét újabb támadásra, ez nem sikerült. Ígyképp a selmecziek is, kik közül néhány azonban mégis elesett, hazafutottak.

Egy ízben a török előcsapatok nagyon megközelítették a várost és a mostani Kalvária-hegy és Kishübel között elterülő lejtőig jöttek. Innét verték őket vissza a selmeczi katonák heves küzdelem után, melyben úgy a törökök, mint a selmecziek közül többen elesetek és megsebesültek.

A selmeczi polgárság a lövöldét is ebben az esztendőben (1564.) alapította, még pedig nem szórakozási, hanem egyenesen védelmi célból. Erre szükség is volt; mert a helyőrség zöme voltaképpen polgárőrségből állott, a kiknek a fegyverfogásban és célzásban gyakorlottságot kellett szerezni, hogy helyüket megállják. A selmeczieknek ezidőtájt sokat kellett szenvedniök a martalóczoktól is, a kik szállítmányaikat sokszor elrabolták és a város környékét folytonosan veszélyeztették. De ha sikerült ilyen martalóczot elfogni, akkor azt a képzelhető legkegyetlenebb módon végezték ki. De akadt olyan selmeczi polgár is, a ki török fogságba kerülván, tizenkét éves kis fiával együtt a mohamedán vallásra tért át. Mikor a selmeczieknek azután sikerült ezt az aposztatát kézrekeríteniök, három napig a piacz szögletén felállított pellengérré kötötték ki, a mely idő alatt vesszőztették. s a negyedik napon, a török sapkával a fején és e felírással a mellén: így bűnhődik az, a ki keresztény hitét hűtlenül elhagyja, — felakasztották. A fiut a keresztény hitre térítették vissza és a rokonoknak adták ki. De volt olyan polgár is, mint például Behain mester, ki szintén török fogságba került, de a kit nem sikerült a törököknek hite elhagyására rábírní. Ezt a hitében állhatatos polgárt azután a selmeczi polgárság áldozatkészségéből összegyűjtött nagy váltságdíjjal váltották ki a fogságból és lelkes ünnepélyességgel fogadták, midőn visszatért a városba.

Nagyon sok fenyegető levelet írtak a városnak a török csauszok és bégek, különösen a nógrád-drégely-palánki szandzsákbégek. E levelek nagyobbbrészt magyar nyelven vannak írva és tigrával vannak ellátva. A legtöbb levél ezzel kezdődik: »thy szofogadatlan hitvány, hitetlen ros emberek, selmeczi polgárok«. Mindennek daczára a »contra furorem turcicum« dolgában — mint azt egyik tanácsi jegyzőkönyv írja — a selmecziek a legszívósabb kitartással és önfeláldozással küzdöttek. Hiszen Rubigallus Pál, az Óvár második kapitánya és fia, Teodor is a törökök elleni küzdelemben estek el. Legalább így állítja több régi krónikás. A selmeczi városi levéltár adataiból azonban bizonyossággal csak az állapítható meg, hogy az 1542. évben Miksa császár Rubigallus Pálnak és elsőszülött fiának adományozta a lipcei várat a hozzátartozó területtel együtt; hogy Rubigallus Pál az 1577. évben halt meg, hogy Rubigallus Teodor a Korpona mellett lefolyt harcban, 1580. évi május 1-én, kitüntette magát, hogy 1583-ban Teodor Bécsbe folyamodott, hogy az udvarnál valami megfelelő állást kapjon, mert a bányászat-hoz nem értvén, már majdnem egész vagyonát ráköltötte, továbbá, hogy az 1590. évben a Rubigallus örökösöktől Haag kamaragróf megvette az alsó majort. Mivel e szerződésben már csak a két Rubigallus leány, Dóczyné és Molnerné említetik, ebből arra lehet következtetni, hogy Rubigallus Teodor már 1590-ben nem volt életben.

Rubigallus Pál gyönyörű leányát, Apollóniát Nagylucei Dóczy Lőrincz bírta feleségül. Dóczy Lőrincz Zsarnóczán lakott. A törökök Zsarnócza, Szent-Benedek és Léva körül táboroztak és becsatangolták az egész vidéket. Dóczyné szépségéről híres volt az egész környéken. A selmeczi városi levéltár adataiból nem sikerült eddig biztosan megtudni, hogy mily úton-módon fogták el a törökök a szépséges Apollóniát. Az azonban kétségtelen tény, hogy elfogták és Konstantinápolyba szállították. Borzasztóan lesújtotta ez a szerencsétlenség nemcsak a Dóczy- és Rubigallus-, hanem a gazdag rokoncsaládokat is, mint a Hilleprantokat, a Haagokat, a Kielmanseggeket, a Molnereket és Selmeczbánya város egész lakosságát. Óriási összeget ígértek a töröknek, ha Dóczynét kiadja. Magát a királyt kérte fel az előkelő rokonság és a város is, hogy járjon közbe a szultánnál a szerencsétlen asszony kiszabadítása érd kében. Mindez nem használt semmit. Három éven át volt Apollónia a szultán fogságában és csak ezután szabadult ki. Hogy

Dóczy Lőrincz-
né elrablása.

Dóczy né mily úton nyerte vissza szabadságát, azt teljes biztonsággal megállapítani nem lehet. De érdekes az erről szóló hagyomány, a mely szerint három szecsehliepi (Szebelléb) tót ember, a kik, mint abban az időben oly sokan, teljesen bírták a török nyelvet és elsajátították a török szokásokat, derviseknek öltözve, egy évi nehéz vándorlás után Konstantinápolyba érkeztek s valami úton-módon kiszabadították a szép Apollóniát és őt is dervis ruhába bujtatva, hosszú utazgatás után visszahozták. Annyi bizonyos, hogy kiszabadult férjének, családjának és e városnak mondhatatlan örömére. E hagyománynál sokkal valószínűbb azonban, hogy a családnak mégis sikerült nagy váltságdíj lefizetése mellett a szegény asszonyt kiszabadítani. Dóczy Lőrinczné 1608. július havában halt meg Károlyfalván és nagy pompával temették el a lipcsei plébániai templomban, a hol bizonyára még most is ott fekszik földi maradványa anyjával, Rubigallus Pálnéval együtt. Az a német levél, a melyet a selmeczi városi levéltárban őriznek és a melylyel a gyászhiért Dóczy Lőrincz a város bírójának és tanácsának tudtuladja s a város közönségét a temetésen való részvételre meghívja, oly érdekes, hogy érdemesnek találjuk itt szószerint közölni. A szokásos címzés és bevezetés után :

»Und gebe den Herrn mit höchsten Bertrübniß und Herzenleidt zuvernemben, dass der getreue Gott, mein herzallerliebte Fraw Ehegemahl, Fraw Apollonia Doczy ein geborne Rubigallin zue Carlsdorf aus diesen vergenglichen Leben, in die ungezewweifelt ewig freudt und seligkeit zue sich erfordert, Deren und uns allen der getreue Gott ein fröliche Auferstehung verleihen wolle Amen. — Nun dan der verstorbene Körper, nunmehr anderst nichts als des Khülen Erdreich und seines Ruhebethes legent, habe ich wegen des Conductes eines Tages auf den 17 Monat Julli umb 9 Uhr vor Mitag auf Liptsch in der Pfarkhirchen, dachin Sie sich vor Irem Ableben als zue ihrer lieben Fraw Mueter zuligen begert, zue halten entschlossen. Demnach ist an den Herrn Nachbarn mein freundt und dienstlich bieten, die Herrn wollen auf obbemelten Tag und Stundt, oder den Abendt zuvor umb 9 Uhr vormitag in das benandte Ort unbeschwärt erscheinen und meiner lieben Fraw Ehegemahl sälligst ihren verstorbene Leichnamb, zue ihren Ruhebeth beleiten, und ihr also ihren letzten Dienst leisten helfen, daswolle umb die Herrn Nachbarn Ich hienwiederumben frnd. beschulden, und ob ich mich wohl kheines Ausenbleibens versehe, biete ich doch die Herrn Nachbarn zue besserer Nachrichtung umb unbeschwert Antwort. — Hiemit die Herrn und uns alle den Segen Gottes bevelend. Datum Ziarnovütz den 11. Jully Anno 1608.

Den Herrn Nachparn

Jederzeit willigster
Lorentz Doczy von Nagylutscha
Freuher zue Ziarnowütz.«

A temetésen Selmeczbánya küldöttsége is részt vett.

A Blinking-
eset.

1585. november hó 20-án két idegen uri ember érkezett Selmeczbányára, a kik viselkedésükkel mindjárt megérkeztükkor nagy feltűnést keltettek. A déli órákban érkeztek szekéren és nyomban a bíró után kérdezősködtek. Mivel pedig a bíró nem volt otthon, beszállásolták magukat Kayser Vilmos polgár házába. Ez nem szívesen fogadta a vendégeket, mert észrevette, hogy ittas állapotban vannak és egymásra haragusznak. Az idegenek láttára több polgár is betért Vilmos mester házába és ámulva hallgatták a jövevények nagyhangú dicsekedését, hogy őket György, brandenburgi fejedelem küldötte ide a bányák tanulmányozására és némi szükséges szerek beszerzése céljából s hogy nekik ajánlólevelük van nemcsak magától György fejedelemtől, de a fejedelemasszonytól és a sziléziai hercegtől is. Kaiser Vilmos meghívta az idegeneket ebédre, a mit ezek el is fogadtak. Ebédközben sok bort fogyasztottak és borközzötti állapotban szörnyen összekaptak egymással, úgy, hogy a jelen volt selmeczi polgároknak alig sikerült őket újból és újból kibékíteni. Így tartott ez estig, a midőn mindketten már nagyon részegek voltak és egymást leszúrással fenyegették. A házigazda erre felpozírozott az egyiket az első emeleti szobába és ott az ágyba fektette; társának pedig lent ágyaztatott meg. De ennek nem volt nyugta, folyton szidalmazta társát és végre azon ürügy alatt, hogy takarójáért megyen föl hozzá, a szoba ajtaját ki akarta nyitni, de az zárva volt. Erre éktelen lármát csapott, a mire társa mégis kinyitotta az ajtót, de vesztére, mert a lármázó törével nekiszúrt, s mire a házbeliek és szomszédok a nagy zajra összefutottak, elvérzett. A tettest azonnal elfogták, a bíró még azon éjjel vasra verette és az óvári börtönbe (in Himmelreich) vitette;

Kora reggel megindult a vizsgálat, mely az idegenek kilétére nézve igen érdekes adatokat állapított meg. E szerint az idegenek Reus Vincze és Blinkling Sándor straszburgi származású alchimisták voltak, a kiket csakugyan György brandenburgi fejedelem küldött ide, ellátván őket egy csomó ajánlólevéllel, hogy itt különféle alchimiai bányaszereket szerezzenek be. Reus, az öregebb parancsolni akart Blinklingnek, a fiatalabbnak és e miatt az egész hosszú út alatt folyton czivakodtak, míg Selmeczen azután kitört a katasztrófa. Érdekes, hogy mi mindent találtak az idegenek ládáiban. Különféle pénznemen, ruhán és más úti-szereken kívül egy csomó alchimiai eszközt és egyéb misztikus dolgokat. Blinkling ezekről azt állította, hogy ha szabadlábra helyezik és sikerül neki itt a még szükségelt szereket megkapnia — a mit biztosan hisz — akkor oly dolgokat fog velük mívelni, a melyek boldoggá és gazdaggá teszik majd nemcsak küldőjét, a fejedelmet, hanem Selmecz városát is, melylyel titkát szintén közölni fogja. Az okos selmecziek azonban nem hittek neki. Megejtették a vizsgálatot és Blinkling uramat mindenféle mentegetődzése és ígéretése ellenére is halálra ítélték, de az ítélet végrehajtását függőben tartották mindaddig, a míg Brandenburgi György fejedelem ez ügyben nem nyilatkozik. Mind a kettőnek a holmijáról leltárt vettek föl, s Reus Vinczét illő módon eltemették. A város bírása ezután Weigl Jób polgárt küldötte ki egyenesen György választófejedelemhez, hogy a szomorú esetről neki jelentést tegyen és megkérdezze tőle, vajjon Blinkling kivégeztetését ellenzi-e?

Ezalatt Blinkling keserves leveleket írt börtönéből György fejedelemhez, a fejedelemasszonyhoz, a sziléziai herceghez, a boroszlói nagypréposthoz, a selmeczi bíróhoz, stb., a melyekben azt állítja, hogy Reus volt oka szerencsétlenségének, s kegyelmet kér annyival is inkább, mert ha életben hagyják, biztosan sikerül elérnie a nagy célt. Amde szép szó és hitegetés mitsem használt. György fejedelem nagyon fölháborodott azon, hogy tudományos czélokra kiküldött emberei ily viselkedést tanúsítottak az idegen városban és maga kívánta Blinkling kivégeztetését, a mi 1586. márczius 7-én végbe is ment, még pedig »aus besonderer Genade« — különös kegyelemből — fejvesztéssel.

A XVI. század végéről fel kell még említenünk, hogy Steffultót és Szitnyatót a törökök teljesen elpusztították. Illésházy az 1587. évben Bazinban kelt és a selmeczi tanácshoz intézett levelében szemére veti a selmeczieknek, hogy az ő gondatlanságuk okozta ezt a nagy bajt. A város tanácsa azt válaszolta, hogy Steffultó lakosai maguk okai a pusztulásnak, mert a helyett, hogy a folyton közelben levő és kémkedő törökök elleni védelemre készültek volna, biztonságuk érdekében ringatták magukat. A török pedig látván az ott elhelyezett őrség csekély számát, könnyűszerrel járt el. Kiemelik a selmecziek e válasziratukban azt is, hogy drabantjaik mindenfelé szét vannak osztva. Így selmeczi csapatok vannak elhelyezve Kecskésen, Szásziban, Dobronyán, Hodruson, Hegybányán, stb., úgy, hogy alig maradt itt valaki a város és környéke védelmére. Kéri Illésházyt, hogy jól felfegyverzett katonákat küldjön segítségül.

A XVII. század nagy bajokkal kezdődött Selmeczbányán, de kiváltképpen Bélabányán. Bélabányán ugyanis a bányászat ezidőtájt nagyon rosszul jövedelmezett. Szomorú világot vet erre az a tény, hogy az 1602. évben a bányamester évi fizetése kilencz forint volt. Még szomorúbb idők következtek Bélabányán 1605-ben, a midőn Bocskay elfoglalta és elpusztította a várost. Bélabánya fénykora ezzel örökre letűnt. Ezidőben Selmeczbányán is rosszabbul ment a bányászat és az elégedetlen munkások nagy zavargásokat rendeztek. E nagymérvű munkás-zavargásoknak csak 1609-ben vetett véget báró Ploenstein Mátyás főkamara-gróf erélyes fellépése.

Bocskay fejedelem magyar levélben a selmeczieket is meghívta a kassai országgyűlésre. A korponai országgyűlésen pedig három követ képviselte a várost. 1604. szeptember 16-án Prágában kelt adománylevelével Rudolf király a magyar nemességet adományozta Weigl Leonhardt, Kristóf, György, Oszvald, Dániel, Joachim és János selmeczi közpolgároknak. A hártýára írott, művészi kiállítású adománylevelet a városi muzeumban őrzik.

Rendkívüli jó volt a viszony Selmeczbánya város és Bethlen Gábor fejedelem között. Mutatja ezt az a számos levél, melyeket »Gabriel rex« — többnyire magyarul — írt a selmeczieknek s mely eredeti levelek mind megvannak a város levéltárában. De nagyon jó viszony volt e város és Thurzó György palatinus

Bethlen Gábor.

között is. Ez utóbbi jó viszonyt leginkább az a körülmény mozdította elő, hogy a város akkori (1616.) főjegyzője, Unverzagt Ábrahám Thurzó legbizalmasabb emberével és titkárával, Müllerrel szoros baráti viszonyban állott. Müllernek Unverzagthoz írt levelei igen érdekes köztörténeti adatokat is szolgáltatnak. Érdekes Thurzó nádornak Bitsén 1616. február 19-én kelt magyar nyelven írt közparancsa, a melylyel meghagyja, hogy az országútak a rablók ellen (»latrok és tolvajok«) — különös tekintettel a bányavárosokra — kellőleg megvédelmeztesse. Bethlen Gábor 1621. február 24-én Nagyszombatban kelt levelével a város összes privilegiumait megerősítette. Ugyanez évi június 8-án pedig Besztercebányán Pálffy István, Pálffy Miklós és Koháry Péter, II. Ferdinánd király komiszáriusai, egy, a bányavárosokkal a törhetetlen alattvalói hűség és ragaszkodás tárgyában megkötött egyezségről adnak hiteles bizonylatot, a mely szerint az ágostai evang. vallásfelekezet szabadsága biztosítottatik, a bányavárosok szabadalmi megerősítettnek és a bányavárosi polgárság egyeteme birodalmi tagnak (»Reichsmitglied«) nyilvánítottatik. E napon (június 8-án) kelt Gácsban Bethlen Gábor levele is, melyben a várost biztosítja katonáinak esetleges támadása ellen. Besztercebányán 1623. január 1-én pedig Selmeczbánya város követeinek Gábor király ortalomlevelet állít ki. A város tehát, régi tradícióihoz híven, a királyi és fejedelmi hatalommal szemben is hűségeskedett, de ezideig legalább annyira mennyire belbékéjét meg tudta őrizni. 1648-ban azonban ezt is feldúlta az ellenreformáció.

A jezsuiták
Selmecz-
bányán.

A jezsuiták ugyanis 1648-ban vernek gyökeret Selmeczbányán, számszerint ketten. Vezetésük mellett a háttérbe szorult katolikusok újból élednek, a kincstári tisztviselőket javarészen közülök szemelik ki. A páterek, bízva a felsőbb támogatásban, erélyesen megkezdik működésüket és felhasználnak minden alkalmat, hogy egy talpalatnyi tért elhódítsanak. Főgondjuk mindjárt eleve a tanítás ügye. Még 1649-ben megnyitották a gimnázialis osztályokat. De a városi tanács még egységes veretű tagokból állott s féltékenyen őrködött, hogy katolikus ne jusson közéjük. 1664-ben még fennáll ez az állapot, tíz év múlva a szenátorok többsége már a római egyház tagjai.

Decker Rajmund jezsuita főnök, I. Lipót király egykori gyóntatója 1668-ban adomány-oklevelet kap a királytól, melynél fogva a jelenlegi német templomot a kórházzal s minden tartozékával a katolikusoknak ajándékozza. Ez az adományozás azzal van indokolva, hogy midőn a város a helybeli egyházat alapította, hasonlóan az ország összes templomaihoz, királyi alapítványnak volt tekintendő, a melylyel a király tetszés szerint rendelkezhetik. Mivel a tanács tagadólág válaszolt, erőszakkal rontott be az átvevő bizottság, alig 300 katolikussal, kik között számos vidéki volt, a szentélybe. Ez a szám csekély ugyan, de mégis tetemes emelkedésről tanúskodik, hiszen még 1649-ben mindössze három katolikus család élt Selmecen. Az erőszak ellen még tizenhárom kárpátalji megye együttes felírása sem használt; az udvar hozzá volt már szokva az ilyen ügyeken való átsikláshoz. A dolgot fent elintéztetnek tekintették, a 300 német zsoldos, a kiket ez alkalommal a makaes város nyakára küldtek, gondoskodott a felhevített hangulat lecsillapításáról. A lelkekben azonban tovább égett az elkeseredés parázsa, s a protestánsok az állapotok változásának reményével hitegették magukat. Várakozásuk nem teljesült: a protestáns egyháznak egy évszázadig tartó hegemóniája szétfoszlott, sőt kevés év múltán oly események következtek be, a minőkre még a legnagyobb képzelőerejű lakók is aligha lehettek elkészülve. A jezsuiták a városi őrhadra támaszkodva, 1671-ben keresztülvitték, hogy a városatyák többsége a katolikusok közül választassék. Ezt a tényt követte a többi, még protestáns kézen maradt egyház, temető, stb. elvétele, sőt Decker a lelkészek eltávolítását is sürgette. Pozsonyba idéztetnek, aláírják a térítvényt, el kell hagyniok a várost, a mely az 1674—1682. korszakban templom, iskola, papok nélkül marad. Még a legegyszerűbb istentisztelet sincs megengedve; Augustini lelkész a vidékről vásáros tótnak öltözve jár be híveihez. A jezsuiták hatalma pedig nőttön-nő. Az alapítványok jövedelmét a jezsuiták magukhoz ragadták, a nélkül, hogy a hozzájuk kapcsolt feltételeket teljesítették volna. Így lőn a betegápolással is. Mivel a kórház helyén a király utalványozta 4000 frtból rendházat építettek, a betegeket kitétték, s ápolásuk ezentúl a város vállaira nehezedett. A bekövetkező erőszakos napoknak Thököly hadai vetettek véget. A páterek a kucruczok csapatai elől elmenekültek a városból, nagyon jól tudván, mi vár rájuk,

Selmeczbánya. — A városháza.

Selmeczbánya. — A Szentháromság-tér.

Selmeczbánya. — A kálvária.

Selmeczbánya. — A Leányvár környéke.

ha a falak között rekednek. Thököly kuruczainak berohanása e város történetében oly jelentős esemény, hogy vele bővebben kell foglalkoznunk.

A város nagy többsége kényszerűségből inkább az osztrákokkal tartott és Strassoldo osztrák generálist emberrel és fegyverrel segítette is. Thökölyhöz az evangélikus vallásúak szítottak. De azért Thökölyt a katolikusok is folyton hitegették, hogy veletartanak. Mikor azután Thököly azzal lépett elő, hogy ha már katonát és fegyvert a város nem tud neki küldeni, hát küldjön aranyat, — a selmecziek kissé megszeppentek és kilátásba helyezték, hogy a kért aranyakat meg fogják küldeni. De az arany egyre késett s Thököly a pénz küldését ismételten sürgette.

Eközben Bakos Mihály, Gyarmati János, Kis Mihály, Nagy István és Guthi András »Befelshaber zu Pferd und Fuss« aláírásaival német levél érkezett a tanács-hoz, keltezve Jenőn, 1678. január 20.-áról, mely levélben a parancsnokok, nem igen hízelgő módon, felhívják a tanácsot, hogy azonnal küldjön 2000 forintot, mert nem fogják megtérni, hogy a város a németekkel tartson. Eddig is csak az ott lakó lutheránusok miatt kimélték meg. De most már végeszakadt minden türelemnek és kiméletnek, s ha nem lesz meg a pénz, kifosztják a várost. Tartson a város a magyarokkal, mert különben Terebes, Herences, Homonna és más híres városok példájára jut, melyek szintén a németet pártolták. A pénzt hozó küldöttek ne féljenek, nincs pogányokkal dolguk, nem lesz semmi bántódásuk és így »pénzzel és jó hírekkel« bátran jöhetnek.

A selmecziek ez erélyes felhívásra is csak alázatoskodó és szegénységről panaszkodó leveleket írtak; persze határozott hangon kijelentve, hogy ők a magyarokkal tartanak. Pedig éppen ezidőben kaptak majdnem 1000 emberből álló helyőrséget báró Stadl parancsnoksága alatt és javában segítették az osztrákokat. 1678. november 5.-én a Dévény alatti táborból maga Thököly Imre sajátkezű aláírású német levelet küldött a városnak, a melyben inti, hogy ne viselkedjék kétszínűen, hanem jó magyar legyen, mert különben megbánhatja. Most van alkalmuk az uraknak magyar érzelmüket megmutatni (»Ihr húngarisches Gemüth zu bezeigen«), ha nem teszik, maguk lesznek okai romlásuknak, szolgaságuknak és nyomoruknak. Értesíti a selmeczieket, hogy némely dragonyos az ottani hegyek közé vonult, ezeket ha elfognák, Dévény vár alá kísérik hozzá. A levelet ezzel végzi: »Különben nem sokára személyesen jövök Selmeczbányára rendet csinálni (Ordnung machen).« E levél, mint az előbbi is, teljesen jó állapotban megvan a városi levéltárban. Ez utóbbi levélre is csak hitegetésekkel éltek a selmecziek és továbbra is a császáriakat támogatták.

Thökölynek lehettek itt teljesen megbízható barátai, kik mindenről értesíthették. A többségben lévő császáriak gyanuba is fogtak néhány selmeczit, közöttük a polgárőrség parancsnokát is, Lienpach János Gottfried gazdag bányapolgárt. De ez mindvégig csak gyanu maradt; Lienpach éppen a legfőbb veszélyben mutatta meg, hogy nem volt kuruczérmű, mit alább közölt levele is igazol.

1679. április havában Strassoldo generális majdnem az egész selmeczi helyőrséget és az óvári fegyvereket magával vitte s ekkor rontott be 1679. április 22-én Józsa István cím. kanonok, tályai pap, kit »Józsa páter«-nek neveztek általában, körülbelül 4000 kuruczczal, hogy a várost hűtlen és kétszínű viselkedéseért megbüntesse.

Hogy a katasztrófa miként való lefolyásáról hű képet alkothassunk magunknak, szükséges szó szerinti magyar fordításban közölni azt a levelet, melyet a már említett Lienpach polgárőrségi parancsnok 1679. május 6-án vejének írt, s mely német levél eredetijét a város levéltára őrzi. Hogy továbbá a Selmeczbánya városát ismerők a helyzettel némileg tisztában legyenek, szükséges még felemlíteni, hogy 1679-ben az alsó, a bélabányai és a frauenbergi (szélaknai) kapun kívül voltak még kapuk a kamaraház mellett, a mostani posta-épület és piaristazárda között, a nagy Boldogasszony templom és az úgynevezett Smelzhaus mellett, a hol most a legújabb akadémiai palota feljárója van. A levélíró Lienpach háza a kamaraház és mostani piaristaklastrom szomszédságában a jelenlegi Murgács-féle ház, a Reutter-féle ház, a takarékpénztár háza (Flemming-féle ház) volt.

A szépen írt levél szó szerinti magyar fordítása ez:

Tisztelt uram!

Különösen nagyrabecsült és szeretett fiam. — A már jókora idő óta kiállott nagy üldözés és kellemetlenség, a melynél egyik alkalom a másiknak nyújtja kezét,

Thököly Imre.

A Józsa-féle betörés.

Lienpach levele.

nagyon rossz anyagot szolgáltatott arra, hogy fiam uramnak írjak ; de e mellett folyton reménykedtem, hogy szenvedésem majd csak véget ér és én kedves fiamnak valami örvendetes hírt adhatok tudtul. Ámde e reménykedésem gyümölcseit nemcsak, hogy el nem érhettem, hanem még egészen váratlanul a legkeményebb döfést, mely, mint mondani szokás, a hordó fenekét teljesen kilökte, állottam ki és a szerencsétlenség legnagyobb vihara gázolt át rajtam, a mennyiben az ellenség, vagyis a rebellisek (»die Rebellen«) mult április hó 22.-én támadást intéztek városunk ellen, még pedig oly titokban és oly bámulatos gyorsasággal, hogy egy ember sem volt erre elkészülve. Mi a polgárság nagy megterheltetésével egész télen át 700 embert (katonát) tartottunk ki, de miután Strassoldo generális ur mult április havában néhány ezerrel Dévény vára elé szállt, azt végtére, jókora veszteséggel, »per accord« be is vette, (mely ostromláshoz egy nagy ágyút (»groszesz Stück«) és egy tűzmozsarat (»fewer Mörse«) kellett küldenünk s ekkor az ágyu a gyorsan rá bekövetkezett szerencsétlenséget megjósolta, mert a várból való lebocsájtásakor, már midőn a kerekeken állott, lefordult és két embert agyonütött) — nagyobb részét legénységünknek és pedig csak egy nappal az ellenség betörése előtt kétszáz embert, báró Stadl parancsnokunk ellenkezése daczára, mert valamelyes ellenszenvvel — »einige passion« — viseltetett ő iránta, elvitte és azután Korponára szállíttatta, hol a generális úr Bozók várát megerősítette ; báró Stadltól a parancsnokságot is elvette és egy Müller János nevű kapitányra bízta. Még aznap, a midőn a fent említett kétszáz ember Selmeczbányáról elmasirozott, késő este egy paraszt érkezett, ki hírül hozta, hogy néhány ezer kurucz innét hat mérföldnyire egy faluba érkezett, honnét lihetőleg a bányavárosok ellen akarnak támadást intézni. Ő Felsége kamarahivatalánál ezt mesének — »Fabl« — vették, mint az ott már minden ily esetben szokásos, még éjjel is különféle hírek — »Zeitungen« — érkeztek a kamarához, de erről bennünket evangélikusokat nem értesítettek. Én azonban késő este az első paraszt által hozott hírre (miután ily esetekben a polgárság parancsnokságával engemet bíztak meg és én ezt kényszerűségből, hogy még jobban be ne feketítsenek az udvarnál, elfogadtam) a polgárságot felhívtam, — »erat in armis« — fegyverbe legyen és riadó-lármára a piaczon megjelenjen. Miután azonban a további hírek előttünk eltitkoltattak, minden csak ezen intézkedésnél maradt. Másnap, t. i. 22.-én, a mi szombati napon volt, 8 órakor reggel, midőn az emberek a vásáron adás-vevéssel és a bérrel voltak elfoglalva, jött váratlanul a hír, hogy az ellenség már a város felé tör, mely hírre az összes emberek — »Alle die Leute« — a legnagyobb confusioba estek. Én tüstént alarmit és lármát üttettem és lövettem ; mivel azonban, mint említettem, a vásár és bérnap miatt mindenki confusióban volt, a polgárok gyülekezése kissé nehezen ment, nem kevésbé a gyenge katonaság — »swache Soldatesca« — rendetlenségben állott. A négyezer főnyi ellenség azonban három csapatra — »Truppen« — oszlott. Az első és legerősebbel a Richter-féle kohók mögül, a másodikkal az úgynevezett [Schindlbergen át, hol trombitaszóval a várost megadásra felszólították, a harmadikkal pedig az »alte Burg und Glanzenberg« felé nyomult előre és mivel jól tudtam, hogy az ellenség legelsőbben is a bélabányai és az alsó kapun fog betörni, a legnagyobb sietségben a legközelebb eső polgárokkal, kiket kerítettem, megszállattam a köztem (háza között) s a kamaraház és a köztem s a nagy templom közötti két kaput és megparancsoltam, hogy onnan el ne mozduljanak, míg a többi őrség elhelyezése után vissza nem térendek. Erre ismét kis csapatot gyűjtve, ezt a bélabányai kapuhoz vezettem, mely kapu katonasággal is meg volt szállva. Nem kevésbé kis seregrészt — »eine Parthy« — a szabad térségre is kivezényeltettem, a mely rögtön az ellenségre talált, de gyöngesége miatt retirálnia kellett. Erre az ellenség a kerteket áttörve, azokon keresztül minden oldalról a városba nyomult, a bélabányai kapunál a katonákat keményen megtámadta, a kik a polgárcsapattal együtt védekeztek ugyan, de egyenetlen fegyvererővel, s ekkor több katona és polgár elesett, valamint a rebellisek közül is többen. A polgárok közül — a többi között — elesett »Frantz Apotheker« és a fiatal Weigel. Én nagy sietséggel iparkodtam a templomnál és kamaraháznál hagyott legénységhez s ezek felerészét a bélabányai kapunál viaskodó polgárok segítségére akartam küldeni, a másik felét azonban az én házamba, hogy a kamaraház deffendálásának ilykép segítségére lehessenek. Útközben a Glanzenberg felől betörő ellenség ólompilulákkal kísért, de a midőn az előbb említett posztokhoz értem, egyetlen egy embert sem találtam ott ; valamennyi elszőkött. Sőt a kamara maga —

»die Cammer selbst« — befogadott ilyen szökevény polgárokat. Magamat megcsalatra és teljesen elhagyatva találván, a kamaraházhoz futottam és kértem, hogy legalább csak 10 embert adjanak ki nekem segítségül, hogy az én házamból segédkezhessenek — »secundiren könte« — de mindez hasztalan volt. Így hát azon elhatározással, hogy magamat egyedül az enyéimmal, a mennyire lehet, a legvégsőig megvédelmezzem, visszafordultam. De alig értem el házam kapuját s néhányszor kopogtam, senki sem akarta kinyitni, a midőn a házam melletti kapun keresztül az ellenség nagy tömegekben benyomult, — »mit hellen Haufen.« — és rámtüzelt, úgy, hogy nem lett volna csoda, ha darabokra lövöldöztek volna« De az Isten azt csodálatos módon — »miraculoser Weise« — elhárította, úgy, hogy semmi sebesülés nem ért, még öltönyöm is érintetlen maradt. Ily legvégső szükségben, a midőn retirálnom és házamat elhagynom kellett és a templom felé futottam, Conrád szabó mellett 7—8 muskétás állott, kik ijedtükben rebellisnek néztek, és szintén rám tüzeltek, úgy, hogy én »de novo« elülről és hátulról sortüzet állottam ki és mindezt Isten kegyelméből sérülés nélkül, habár a halál tűrhetőbb lett volna, mint az ezután bekövetkezett szerencsétlenséget és nyomort élő szemeimmel végignéznem.

Én Ó Felsége kamaraházába akartam retírláni, de a benne lévő emberek annyira konsternálva voltak, hogy az ajtócskát — »das Thürl« — senki sem akarta kinyitni. Erre az ellenség hevesen a kamaraházi kapuhoz nyomult, úgy hogy én Reutter urhoz retiráltam, miután minden más hely el volt zárva, hol beeresztettek, hogy magamat kissé recolligáljam és miután az ellenség a csekély katonaság általegy keveset visszatartatott, ismét erőt meríthessek, hogy a piacon lévő katonasághoz juthassak. Újból azon fáradoztam, hogy néhány polgárt a piacra gyűjtsék, de hiába, mindannyian részint a házakban, részint más rejtekhelyeken bezárkóztak. Ezalatt az ellenség hatalmába kerítette a kamaraházat, a mi házunkat és a jezsuiták házáat. Minden ezüstöt, a mienket és a császárit is, 1800 márkát, mely már az ezüstszekérre, — »Silberwagen« — fel volt rakva, az ezüstérmékkel együtt az ellenség magához ragadta, a kamaraházat felgyújtotta, nálam minden szekrényt és ládát, sőt mindent, a mi csak tenyérnyi szélességű volt, még az üres skatulyákat is darabokra törte. Elsőnek azonban az alsó pinceajtót törte fel s beljebb hatolva, a másik vasajtót is feltörte, a befalazottat felnyitotta és minden kéznél lévő arany- és értékes dolgot elrabolt, Ferdinándi urat pedig fiával együtt és Veidt Hieronimust, valamint egy katolikus szabót is elfogván, magával hurezolta. De miután ezek Józsa páternek a város előtti táborába vitettek és Ferdinándi urat megismerték, valamennyiüket szabadon bocsátották. Engem annyira kiraboltak, hogy nem maradt másom, mint a testemen lévő ingem és ruhám, néhány párnám és a három lovam. Nem volt az a zug, melyet a ficzkók — »die Schellmen« — át nem kutattak volna, a kamrában a kövezetet felbontották, még a legkisebb üres skatulyát sem hagyták feltöretlenül. Lehetetlen, hogy a legvadabb barbárok így garázdálkodtak volna valaha. Csak a mi házunkban volt kétszáz ember és a fosztogatás hat órán át tartott, míg a tűz a jezsuiták házára, onnét a mi házunkra, a templomra és kórházra, Koch Konrád, Stiller Sándor, Bartakovits, Schusztér és egy szűcs házára terjedt s minden elégett. A mi házunk felső emeletében is elégett minden, úgy, hogy még körömnai nagyságú tárgy sem maradt meg. Nem volt ember, ki a tüzet mérsékelhette volna; kertészemet mindjárt az ajtónál levágták. Elégett vagy harmincz és egynehány katona és husz egynehány polgár, elfogtak és elhurczoltak husz és egynehány katonát. Az egész alsó utcát és a körülfekvő házakat, kivéve Reuter urtól kezdve a felső piacig, kirabolták. Ha Müller kapitány ur az ő kevés katonaságával helyét meg nem állja, a felső-piac is elveszett volna. Heinrich Jánost szintén megrabolták, az összes templomi kincset elvitték, a templom a kórházzal, a szép oltárokkal és az orgonával együtt földig leégett. Ezen »actio« alatt Strassoldo generális úr háromezer emberrel Kolpach felé állott és a Scharffenbergen (a kalvária háta mögött), de aggályai voltak nekünk, szorongatottaknak segítségünkre jönni — »succuriren.« — Már csak a megtörtént szerencsétlenség után fekszik az illető most súlyosan, nagy rakás tiszttal a nyakunkon és nem tekintve, hogy én a legvégsőig tönkre vagyok téve, majoromba negyven és egynehány horvátot — »Crabaten« — szállásoltak be, kik még azt a kevés szénát is, a mi ott volt, felhasználták és mindenféle insolentiákat űztek ott.

Nem kevésbé a piaci házamba is muskétásokat szállásoltak be, a kik tűzrakásukkal és füstjükkel a házat tisztán kéménynyé — »zum puren Rauchfang« —

csinálták, úgy hogy benne senkinek sincs maradása. In summa, sajnos, nagy mizeriába jutottam. Ebbe sodort az Ő császári Felsége iránt tartozó hűségem és devotióm, de hogy miként leszen ez elismerve, az még bevárando. Személyemről nem volna annyira gondom, mint tisztelt fiamra és övéire, valamint feleségemre, a kinek mindenkoron szokása volt, hogy a mi baj ér, annak én vagyok az oka.

Hogy ezen szerencsétlenségben másként nem viselkedhettem, hivatkozom Istenre, a ki bár hosszú időn át nehéz keresztiskolán — »Kreuzschul« — át vezet, de türelem, az ő kegyelmes akarata legyen meg, bár igaz, mint azt be kell ismernem, hogy életem keserű. Tisztelt, kedves fiam azonban, mint okos ember nem mulasztja el, hogy feleségemnek keresztényi vigasztalást ne nyújtson. Hiába, ez volt Isten akarata és végzése, melynek magunkat türelmesen alá kell vetnünk. Én ugyan gondoltam arra, hogy az ingóságokból egyet-mást elküldjek és erre már néhány ládát is csináltattam, mert annyiszor lettem már följelentve, hogy a holmi elküldése által okot és alkalmat szolgáltatottam volna elleneseimnek még nagyobb rágalmakra — »sie calumniren«. — A küldeményt különben is kétségtelenül confiscálták volna. Nekem csak azzal lehet magamat vigasztalnom, hogy Isten, ki egyik keserűségből a másikba visz, más oldalról fog az ő kegyes segítségének örömeiben és élvezetében részesíteni és hogy a kedves béke bekövetkezzék, mert különben ilyen háborús viszonyok között a bányaműveknek feltétlenül tönkre kell menniök, mivel a soldatesca köröskörül mindent elfogyaszt és a fuvarosok lovaikat el sem tarthatják, mert a legtöbb katonaság lovasságból áll. Isten legjobban tudja, mi lesz a háborúból. A rebellisek között törökök is voltak, de a rebellisek még sem engedték meg a törököknek, hogy gyermekeket, vagy más foglyokat magukkal elvihessenek. Mi tehát még »inter spem et metum« élünk. Isten végezzen az ő kegyes akarata szerint és tartsa meg a kívánt állapotban az én nagyrabecsült fiamat az övéivel együtt, kiket atyailag üdvözöltetek és engedje meg, hogy mielőbb valami örömdetést megélhessünk, kinek legkegyelmesebb figyelmébe az én kedves fiamat legbuzgóbban ajánlom, maradva az én tisztelt és szeretett fiamnak

Selmeczbánya, 1679. május 6-án

kész szolgálja
Lienpach Gottfried.

U. i.

Haunold urnak, valamint más ismerős Patronusoknak — »Patronen« — és barátoknak kérem magamat szerencsétlenségemben ajánlani. Haunold ur tárgyai, melyeket azóta gyűjtöttem, nagyobb részt a tűz és a barbár ellenség által elpusztultak, részben elraboltattak. Jänner Dávid ur is tetemes kárt szenvedett.

Igy büntette meg kétszínűségéért Selmeczbánya városát Thököly Imre. És e radikális eljárás használt, mert a város meghunyászkodott és kételkedni kezdett az osztrák hatalom erősségében.

Alig hagyták el még aznap délután, 1679. április 22-én a kurucok a várost, a tanács máris mélyen megalázkodó könyörgőlevelet intézett Józsa páterhez, melyben kérelmezte, hogy legalább az elrabolt templomkincseket adná vissza. Erre Józsa páter 1679. évi május hó 3-án Atányban kelt sajátkezű levélben azt írja latin nyelven, hogy hajlandó a templomkincseket váltságdíj fizetése mellett visszaadni. E latinnnyelvű levél végére sajátkezűleg magyarul azután feljegyezte az elvitt templomkincseket, ekként: »Egy fekete casula, Egy veres casula, Egy virágos kék casula, Két kehely, Egy tekete casula, Egy gyöngyös bársony casula, Egy gyöngyös pluviale, Két zászló, Egy vörös selyem casula, Három keszkenő, Egy fekete casula, Egy fehér gyöngyű casula, Egy fehér közönséges casula, Egy veres pluviale, Tíz patena, Egy fekete casula, Egy zöld casula, Dalmatica kettő, Egy virágos materia casula, Egy pluviale galléra, Három bursa, Két stola.«

Sokáig tartottak a tárgyalások Thököly Imrével, míg végre megállapodásra jutottak, főképpen Holostomus Illés, akkori főjegyző, Lienpach Gottfried levélírónk és Hellenbach János Gottfried filozofiai és medikus doktor és előkelő bányapolgár közvetítésével.

1679. évi október 22-én végre Thököly »commissáriusai«, Stössl Mihály meg a katolikus és lutheránus templomgondnokok jelenlétében Bartakovics György házában, jegyzőkönyv felvétele mellett a templomi tárgyak visszaadattak.

Ez esemény után a protestánsok nyitabban kezdték fellépni, istentiszteletet tartottak és újból iskolát rendeztek be. A jezsuiták ünnepélyesen tiltakoztak, de

ezúttal hasztalanul, mivel a fejedelem biztosai a templomokat a felkelés előtti állapotba kívánták visszahelyeztetni.

Az 1683. évben az egyház a városi hatóságtól teljesen függetlenül szervezkedett. Ugyanekkor a bányabíró is a protestánsok közül választott. A mint a török hatalom hanyatlásnak indult és a körülmények Thököly lábai alól is kirántották a talajt, az amúgy is felbőszített katolikus-párt 1688-ban a protestánsoktól elvette az összes templomokat, úgy hogy fából kellett egyet építeniök. Az 1691. évben a jezsuiták a helybeli hitközséget még lelkészeitől is meg akarták fosztani, nem tekintvén, hogy a közel 10,000 főnyi lakosság fele nem az ő táborukhoz tartozik.

A protestánsok üldözése, a magyar nemzetnek és alkotmányának elnyomása megerlelték azután II. Rákóczi Ferencz felkelését.

II. Rákóczi
Ferencz.

A város állapota ezidőtájt olyan lehetett, mint a lázbetegé. A folytonos viszálykodások, a bányamunkások nyugtalankodásai, a háborúságnak a város közeléig, sőt a városba is elcsapongó hullámai, a töröktől való félelem folytonos izgatottságban tartotta a kedélyeket. De kaczagató dolgok is történtek ez időben Selmeczen. Ilyen, hogy csak egyet hozunk fel, az az 1644. márczius 16-án érkezett rendelet, melyben Ő Felsége részére néhány darab ásvány és egy zacskó »vaporos mineralium«-nak küldetése hagyatott meg. Ez a kannibális szó körülbelül annyit tesz, mint: »ásványok gőzei« s hogy miként lehet ezeket zacskóba fogni, erre megadta a rendelet a részletes utasítást. E szerint a bányában nedves vászonlepedőt kell kifeszíteni ott, hol ilyen gőzök vannak; ezek azután ráüllednek a lepedőre, melyet koronként ki kell facsarni. A lecesepegő mérges folyadékot fel kell fogni egy bőrzacskóba; ha ez már megtelt, jól be kell kötni és lepecsételve külön emberrel Bécsbe küldeni; de jól vigyázzanak s jól lelkére kössék az embernek, hogy csak éjjel utazzék s nappal mindig árnyékban pihenjen, mert ha a nap rásüt a zacskóra, azonnal kiszívja a »vapor«-t s a folyadék elveszti minden erejét.

Annak, hogy a selmecziek a kor babonás felfogására oly jellemző rendeletnek eleget is tettek volna, mi nyoma sincs a város levéltárában.

El kell még mondanunk, hogy a selmecziek — a levéltári leírás szerint — gyönyörű, aranydíszítésekkel ellátott ezüstserleget ajándékoztak Bethlen Gábornak. Az ötvösművészet e remekét selmeczbányai aranyműves (Aurifaber) készítette. III. Ferdinánd 1655. június 22-én Pozsonyban kelt, fényes kiállítású kiadványával megerősíti a IV. Béla által adott és II. Ulászló által újból megerősített selmeczbányai jogkönyvet, mely a múzeumban van kiállítva. 1691. évi július 23-án Sybryk Gáspár bakabányai bíró a hét bányaváros közbevetését kéri az elfogott és halálra ítélt Nagy Ferencz, Nyíry György és Olmankoczy Péter katonatisztek megkegyelmezése ügyében. Ez ügyben a hét bányaváros Körmöczbányán 1691. szeptember 16-án feliratozott is, de hogy mily eredménnyel, valamint, hogy miért fogták el és ítélték halálra a nevezett katonatiszteket, a selmeczi városi levéltárból megállapítható nem volt. Ugyanez időben két jezsuita pátert megöltek, a Vöröskút mellett lefolyt kisebb ütközetben pedig Daun gróf, az osztrák csapat parancsnoka, elesett.

1703. szeptember 14-én nagy riadalom volt Selmeczbányán. Híre érkezett annak, hogy Ocskay brigadéros Rákóczinak 2000 katonájával Korpona városát, mely ellenállás nélkül meghódolt, megszállotta és most Selmeczbányát, ha nem cselekednék szintén úgy, tűzzel és vassal való elpusztítással fenyegeti. Híre jött annak is, hogy Ocskay két selmeczi polgárt, Dianovszky Sámuel és Privizer Pált elfogta. A mint megszólaltak a régi, még a XVI. századból származó »Kriegs-defension«-ból ismert vészlővések és egyéb vészjelzések, összesereglett a városi polgárság s az egész lakosság a Magasházban, a hol az akkori bíró, Lemoni György Henrik tudtúlatta a sokadalomnak a veszélyt, a mely a várost fenyegeti. Miután — úgymond — a császári katonaság távol van s így a város védelem nélkül szűkölködik, ajánlja, hogy Rákóczinak a polgárság meghódoljon, erről Ocskayt Korponán azonnal értesítse és felkérje, hogy kiküldendő megbizottaival a város átadásának módjait állapítsa meg.

A bíró ezen indítványa egyhangúlag elfogadtatott és az időközben máris ideérkezett néhány hadnagy előadta Ocskay feltételeit, melyek teljesítése mellett a várost megkiméli. Ezek szerint 2000 r. forintot kellett Rákóczinak és 200 r. forintot Ocskaynak fizetni hadisarczul. A város vagyonos bányapolgárai a pénzt

azonnal össze is adták, mint a német nyelvű tanácsi jegyzőkönyvek megjegyzik, »anticipato« és olyképp, hogy ezen összeg az összes polgárok közt később »repartíroztatni« fog. Ezzel a város minden további bántalmazástól megmenekült, sőt Ocskay meg sem szállotta.

Kuruczvilág
Selmecz-
bányán.

Szeptember 27-én Selmeczbányára érkezett Géczy Zsigmond, Rákóczi fejedelem biztosa, kit nagy pompával fogadtak és kit a fejedelem a kamarai (kamara-grófi) bányaügyek feletti felügyelettel bízott meg.

Alig utazott el a formális bemutatkozás után Géczy, máris október 1-én Eötvös István és Zabereczky László, Rákóczi fejedelem komiszáriusai több katonatiszttel és katonával Selmeczbányára érkeztek, hogy a tanácstól és a város minden lakosától a »Hommagium Fidelitatis«-t, a hűségesküet kivegyék. Ez a városházán a bíró és a tanácsstagok, valamint a nevezett komiszáriusok jelenlétében ünnepélyesen meg is történt.

November 1-én ismét nagy riadalom volt a városban, mert híre járt, hogy Schlick gróf, császári generális Léva mellett Rákóczi hadait megverte és közeledőfélben van. A selmecziek erre gyorsan köpenyt forgatva, Schlick generálishoz küldték Lemoni bírót a város, Khünberg könyvelőt és Zweig bányamestert a kamara, nemes Schmidegg Mátyást, dr. Langot és Rochser Frigyeszt, a bányapolgárság s többeket a lakosság részéről, azzal a megbízatással, hogy a császáriaknak hódoljanak meg és kérjék a generálist, hogy a császár előtti legmélyebb »devotiojukat« kegyeskedjék bejelenteni.

Ime, ismét csak a selmeczi kétszínűsködés, mely csaknem végzetessé vált a városra; mert midőn Bercsényi a köpönyegforgatást megtudta és midőn Zólyom mellett az akkor még császári szolgálatban állott Forgách generálist megverte, Selmeczet el akarta pusztítani. Nagy utánjárásába, meghunyászkodásába és pénzáldozatába került a lakosságnak, hogy ettől, különösen Ocskaynak és Schröternek közbenjárására mégis elálljon. Bercsényi a kegyelmet kérő küldötteket keményen lehordotta és Hellenbach János közbenjárására 10,000 forint sarczczal megelégedett. Hellenbach ettől az időtől kezdve mindvégig leghívebb embere és selmeczi kamaragrófja lett Rákóczinak, míg a császári kamaragróf, báró Thavonat, gróf Koháry András apósa, a várost a báró Gerambokkal együtt elhagyta és velük csak a városnak császáriak által történt visszafoglalása után tért vissza Selmeczre. Az 1704. évi bíróválasztást és tisztújítást már Rákóczi fejedelem komiszáriusa, Jánoky Zsigmond vezette és erősítette meg. Ekkor nyertek újból egyenjogúságot a protestánsok, a katolikusokkal. Stephany György bírónak is ekkor kezdődik nevezetes szereplése. A bírói hatalmat 1708. február 2-ig gyakorolta. E négy, nehéz év alatt nagy szolgálatokat tett városának. Az igazi magyar szellem terjedésének bár még csak gyöngye csirái városunkban ez időtől kezdenek növekedni. 1704-ben Selmeczbánya vendégül látta Bercsényiné, Forgáchné és Csáky Tamásné grófnőket, de magát Bercsényit és később a fejedelmi párt is. Rákóczi fejedelem és neje 1704. október havában jöttek Vihnye fürdőbe. A fejedelem főképpen azért tartózkodott Vihnyén, hogy innét a selmeczi tractát ellenőrizhesse. Ekkor a dicső emlékezetű fejedelem már bízott a Hellenbach kamaragróf fölénye alatt álló Selmeczbánya város hűségében és ezért szemelte ki Selmeczbányát a békealkudozások színhelyévé. Kevés oly nevezetes historiai esemény folyt le Selmeczbányán, mint e tracta és éppen ezért kissé bővebben kell vele foglalkoznunk.

Stephany
György.

A »selmeczi
tracta.«

A császári és fejedelmi udvar köréből már jöeleve több levél érkezett (valamennyi megvan a levéltárban), arról értesítvén a várost, hogy báró Seilern, gróf Lamberg, Széchenyi Pál kalocsai érsek, gróf Koháry István és több »jogtudós« fog érkezni és Madochany Miklós által felkérték a várost, hogy e követeket és kíséretüket kellőleg fogadják. Különösen Csemiczky Sándor kéri a várost, hogy Széchenyi Pál kalocsai érseket, a ki a legnemesebb szándékkal utazik ide, előzékenyen fogadja, a mi a fejedelem és a város érdekében is áll. Rákócziék arra is felhívták a bíró és a tanács figyelmét, hogy nemcsak az általuk küldöttekre, de különösen a hollandi és az angol követekre és azok nagy kíséretére legyen figyelemmel. Képzeltető, mily nagy izgatottság uralkodott a városban, a midőn díszes fogadtatás mellett fényes kísérettel és számos katonával megérkezett báró Seilern, gróf Lamberg, Széchenyi Pál és gróf Koháry István, a császáriak és csakhamar utánuk Stepney György angol és Hamel-Brunieux János hollandi követ a békeközvetítők részéről. Bercsényi és társai már akkor — október 18-tól fogva — Selmeczen voltak és gondoskodtak a kellő fogadtatásról.

Szegény Stephani György selmeczi bíró azt sem tudta, hol áll a feje. A tanács-tagok, élükön különösen báró Hellenbach kamaragróf, kik közül mindegyiknek kijutott a rendezés és különösen a katonák és a nagy kíséretszemélyzetének elhelyezéséből, sűrögtek-forogtak. Végre október 19-én éjjeli 11 óra után nagy nehezen elhelyezték a sok »vendéget« és a kimerült Stephani bíró a helyett, hogy pihenésre tért volna, még az éjjel — titokban — összehívta a tanács tagjait saját lakására, hogy a város magatartásáról tanakodjanak.

Tudjuk a történelemből, hogy Heinsius hollandi vezető államférfiu és Marlborough, a mindenható angol miniszter, azt az utasítást adták követeknek, hogy: »Magyarországban békének kell lennie.« Azt is tudjuk, hogy a selmeczi békealkudozások két ízben fegyverszünet előzte meg. Tudjuk, hogy a császáriak, különösen a Kolonich esztergomi prímás által informált és befolyásolt báró Seilern és az ő törekvéseit támogató Koháry István hiusították meg a békét, pedig a hollandi és angol követ, sőt Széchényi Pál kalocsai érsek is minden lehető megtett a békekötés sikeres elérésére. Tudjuk, hogy a hollandi és angol követ Rákóczi Vihnyén személyesen tárgyalt és a fejedelem »őszintén feltárta szívének legtitkosabb rejtekeit: Mit akar? — A magyar nemzet összes sérelmeit orvosoltatni kívánja. Kényszerűségből ragad meg minden eszközt, hogy magát és honát megmentse«, stb. — de nem ismeretes talán eddig az, hogy az október 22-én a selmeczi városháza tanácstermében lefolyt érdemleges béketárgyalások alatt mi történt itt, és miként emlékeznek meg erről az akkori tanácsülési jegyzőkönyv és egyéb levéltári feljegyzések.

Ezek szerint a legnagyobb ellenszenv nyilvánult meg Seilern és társai ellen, de nagy panaszt emelnek Bercsényi erőszakoskodása miatt is. Bercsényi ugyanis az ő bámulatos, kiméletlen erélyességével nem tűrt semmit, a mi az engedetlenség látszatával bírt volna és féltékenyen őrködött a felett, hogy a város csak egyenesen a fejedelemhez való ragaszkodását manifestálja.

Gróf Bercsényi Miklós.

Bercsényi tehát október 20.-ától és különösen 22-én, midőn délelőtt a békeértekezlet megtartatott, bizonyára csak ürügyül használván fel azon körülményt, hogy a hollandi követ személyzetének nem bocsátották idejekorán rendelkezésére a városi fuvart, Stephani bírót saját lakásán fogságba vetette, mert tarthatott attól, hogy a bíró Seilern császári követ embereivel összeszűrhetné a levelet.

A békeértekezlet október 22-én délben és Stephani bíró fogsága ugyanaznap délután egy órakor véget ért.

Rákócziakat kivéve, a fényes vendégek elhagyták városunkat, mely azóta nem volt ily történelmi nevezetességű esemény színhelye. A bíró azonnal egybehívatta a tanács tagokat saját lakására és elpanaszolta a vele történt méltatlan-ságot.

A sokat szenvedett bíró keserves panaszára az egész tanács felháborodott és Lang orvost, Rákóczi kedvelt emberét kiküldte Vihnyére, hogy a fejedelem-től »satisfactiót« szerezzen. Lang el is ment Vihnyére. Rákóczi Ferencz, mint azt Lang a tanácsnak már október 24-én bejelentette, Bercsényit rendreutasította és eljárását rosszalta. Ezt persze csak Lang doktorral szemben jelentette ki a fejedelem és a selmecziek meg is voltak elégedve a kijelentéssel, de hogy Rákóczi Bercsényit e miatt csak kérdőre is vonta volna, alig hihető.

A selmeczi békeértekezlet azonban »meddő« maradt és a nagy harc újból kitört.

Az 1705. évi egri gyűlésre Ambrusztér Dávid és Pirolt Ignác tanács tagokat küldötték ki. Lang Jánosnak, a híres és Rákóczi vihnyei tartózkodása óta a fejedelem előtt különösen kedvelt orvosnak is oda kellett volna mennie, de éppen ez időben a beteg gróf Bercsényinéhez hívták. A kereskedelmi és ipari dolgokkal foglalkozó egri gyűlésről érdekes jelentést tettek Ambrusztér és Pirolt. Az 1705. évi szeptember 12-én tartott szécsényi országgyűlésen is képviseltette magát Selmeczbánya, ugyancsak Ambrusztér és Pirolt által. Az ez országgyűlésen megalkotott »instrumenta confederationis« e város pecsétjével és a bíró aláírásával is ellátott. A város követi 1705. október 6-án tettek jelentést a szécsényi országgyűlésnek a várost érdeklő dolgairól. E jelentés szerint a selmeczi evangélikusok ügyében a gyűlés úgy határozott, hogy a szt. Katalin-templomot és a Mária-templomot, a paplakkal, temetővel és az egyházi jövedelmek felelő részével az evangélikusok kapják. A nemzeti szövetség elhatározta továbbá, hogy a hűségesküt a városok minden polgárának le kell tennie. Ezt a hűség-

Az egri gyűlés.

esküt báró Hellenbach János, a fejedelem kamaragrófja, Stephany János György bíró, Armbrusztér Dávid és Pirolt Ignác Szécsényben tették le. A selmeczbányai polgárok, számszerint összesen 393-an, Selmeczbányán esküdtek fel.

Ez időben már tömérdek panasz merült fel a rézpénz ellen. Nem akarták ezt Selmeczbányán sem elfogadni forgalmi értéknek, annyival kevésbbé, mert nagyon sok hamis pénz forgott közkezen. Érdekes pénzhamisítási eset történt Selmeczbányán is, melyet itt elmondunk.

A Cotten-ügy.

Az 1705. év vége felé Selmeczbányán egy idegen uriember telepedett le, a ki gróf Cotten János Zsigmondnak nevezte és Rákóczi Ferenc kapitányának mutatta be magát. Az idegen gróf, állítása szerint, azért jött Selmeczbányára, hogy betegeskedésében itt gyógyulást találjon. Alig lakott itt néhány napig, már Haydt Krisztián helybeli órásmester ismeretségét kereste és azt igen ügyes ürügyek alatt meg is lelte. A nevezett órásmester, mint a város által alkalmazott ór és óraigazító, az Óvárban lakott és gróf Cotten őt ott lakásán többízben meglátogatta. Kis idő múlva a gróf arra kérte a város tanácsát, hogy neki lakást adjon ugyancsak az Óvárban. A tanács azonban e kérelmét 1705. évi december hó 11-én tartott ülésében elutasította azzal az indokolással, hogy ismeretlen embernek ott lakást nem adhat és ezt a fejedelem előzetes tudta nélkül nem is teheti, nehogy kegyvesztessé legyen. Történt azután, hogy Zweig János bányamestert és báró Hellenbachot értesítették gróf Cotten gyanús viselkedéséről és különösen Haydt órásmesterrel az Óvárban való titokteljes összejövedeleiről. A nemes báró sietett ezt a városi tanács tudomására hozni és a városi tanács nyomban elrendelte a titkos előnyomozást, s már 1706. évi január havában in flagranti rajtakapta az Óvár tornya alatti kis konyhában (»In dem Küchl auf dem alten Schloss«) gróf Cottent és Haydt órát a pénzverésen. Házmotozást tartottak, még pedig Láng János tanácsstag vezetése alatt Deada Dávid »Zeugschaffer bei hisiger löbl. Cammer«, Schallmann és több kamarai drabant. A pénzverőgépet és a többi eszközöket és készleteket lefoglalták és a kamaraházba vitték, a tetteseket pedig nyomban szigorúan vallatóra fogták. A gróf már ekkor mentegetődzött, hogy a pénzverőgépet Léva mellett vette egy olasz embertől két ökörért és pénzcsinálásra csak a végszükség (»äusserste Noth«) vitte. Erre a tanács »sub brachio« a grófot, az órát és ennek nejét, született Kölbl Zsuzsanna Teréziát elfogatta és az óvári börtönbe záratta. A gróf mindjárt elfogatása után 1706. január 30-án német levelet intézett a fejedelemhez, melyben keservesen ecsetelvén sorsát; kegyelmet kér. Hellenbach báróhoz is írt később levelet, melyben főképpen arra kéri, hogy beteges állapotára való tekintetből is, a nehéz és neki nagy fájdalmakat okozó bilincseket vétesse le; ne gondolják, hogy ő elszökik. Kéri, hogy ügyét még e héten tárgyalják, hogy mielőbb bevonulhasson ezredéhez szolgálatra. Gróf Cotten e kérelmét, Hellenbach közbenjárására, a városi tanács teljesítette is, de annál nagyobb erélylyel folytatta a vizsgálatot abban az irányban, hogy voltaképpen kicsoda ez a gróf Cotten, a ki még mindig azt állította, hogy a fejedelemnek volt kapitánya. A grófot tehát keményen inkvirálták, a ki folyton csak azt állította, hogy ő gróf Cotten, Würzburgi és Bambergi gróf, Németország Hessen hercegségében fekvő Berderode községében született és II-ik Rákóczi Ferenc volt kapitánya. Minden vagyonát elvesztette és most, mint teljesen vagyontalan és beteg ember, kénytelen volt a tiltott pénzveréshez fogni. E határozott kijelentésére a tanács 1706. évi február 17-én Stephani János György akkori bíró elnöksége alatt tartott üléséből báró Hellenbach, Csemniczky és Szentiványi Rafaelhez fordult jogi tanácsért, hogy az esetben, ha a delikvens csakugyan hesseni gróf és Rákóczi Ferenc kapitánya volt, elítélheti-e a honi és a városi törvények intézkedéseihez képest »ex nota infidelitatis« halálra és végrehajthatja-e rajta ezt a hozandó ítéletet, mert azt is kéri figyelembe venni, hogy a gróf az órással voltaképpen csak verte a pénzt és nem hamisította, mivel ugyanolyanok a (»Fünf Gröschler«) öt garasosok és a polturák (»Poltraten«), mint az eredetiek és így a gróf bűne az, hogy pénzt veretett, pedig a pénzverési joggal nem bírt. Hellenbach báró erre azt válaszolta, hogy véleménye szerint a törvény teljes szigorával kell eljárni és ő szavatol, hogy a városnak ebből baja nem lesz. Szentiványi véleménye az volt, hogy a gróf föltétlenül elítélhető, mert in flagranti kapott rajta és mert a Tripartitum 3-ik részének 20-ik titulusa alapján erre rászolgált . . . de azután hozzáteszi, hogy mégis csak jó lesz az esetet a fejedelemnek előzetesen bejelenteni, mert a gróf a fejedelem hadiszolgálatában állott. Csem-

Selmeczbánya. — A piaristák rendháza.

Selmeczbánya. — A kamaraház.

Selmeczbánya. — A Szent Katalin-templom.

Selmeczbánya. — A Havas Boldogasszony-templom.

niczky kétségtelennek tartja a város ítélkezési jogát a Tripartitum 2-ik részének 75-ik titulusa, de II. Ulászló decretumának 13. artikulusa alapján is, a mely szerint a pénzverés csak az uralkodónak és az országgyűlésnek áll jogában . . . de mégis a jelen esetben meggondolandó az a körülmény, hogy a gróf II. Rákóczi Ferencz hadiszolgálatában állott és így jó lesz a fejedelmet ez esetről értesíteni. Az óvatos tanács Szentiványi és Csemniczky véleményét követve, még mielőtt végtárgyalást tartott és ítéletét meghozta volna, kimerítő írásbeli jelentést tett a fejedelemnek, de a válasz érkezéig a vizsgálati kihallgatásokat is megejtette. Ezekből kitűnt, hogy gróf Cotten tizenhét éves korában Cotta-Cornet herceg szolgálatában állott és egy aranyművesnél lakott, hol — mint ő vallotta — magánpasszióból megtanulta két év alatt az arany- és vaskovácsolást (»Gold und Eisen schmieden«). De ennek gyakorlati hasznát mind ekkoráig nem vette. Csak a midőn Ocskayt Léva mellett megverték, találkozott egy olasz emberrel, ki neki az öt garasos és a polturás pénzverőgépet két ökörért eladta és ő e géppel Selmeczbányára jött. Itt, mivel már semmiye sem volt, azonnal a pénzveréshez akart fogni és e célból alkalmas társat keresett, kit Haydt órasmesterben meg is talált. Az óvári torony alatti kis konyhában azután készítették a pénzt, melyet az órasmester felesége értékesített és midőn kifogytak a rézlemezekből, az asszonyt Besztercebányára küldötték, hogy az ottani rézhámorból táblákat hozzon s e célból már az általuk vert érmékből befolyt pénzzel látták el. Ez volt vesztük, mert így tudódott ki manipulációjuk. Mindezt az órasmester, kinek kimerítő vallomása külön füzetben is megvan a levéltárban, nevével együtt megerősítette. Az órasmester felesége még azt is vallotta, hogy ő ártatlannak érzi magát, mert a gróf úr azt mondta, hogy ő a fejedelem embere és neki szabad így cselekedni és pénzt verni, de azért titokban kell tartani az egészet. A tanács 1706. évi május 5-én tartott ülésében kimondotta, hogy a pénzhamisítókat fejvesztésre »fogja« ítélni, de be kell várni a fejedelem válaszát. A midőn ez a városban kitudódott és azt is megtudták, hogy az órasmester felesége áldott állapotban van, egy asszonyokból és szűzekből (»Ehrsahme Frauen und Jungfrauen«) álló küldöttség a tanács elé járult, mely őket a tanácsteremben 1706. május 7-én fogadta. E küldöttség, melyben néhány áldott állapotú asszony is volt (»Theils hochschwangere ehrsame Frauen«), kegyelmet kért a bűnösöknek és különösen az órasmesternének. Az asszonyok küldöttségének, bizonyára ékesszavú, szónoknője Hentallerné, Schneider Tóbiás gazdag bányapolgár és volt bíró leánya volt. (Ilyen kegyelmet kérő asszonyi deputációk szokásban voltak Selmeczbányán már az ősidőkben és ez esemény után is. A legutolsó ily kegyelmet kérő női küldöttség 1849-ben járult az itt átvonuló Görgey Arturhoz, ki egy renitens fiatal honvédet golyó által való halálra ítélte. Görgeyt azonban nem hatotta meg az asszonyok kérelme és a honvédet a kálvária alatti réten agyonlövötte.)

A város tanácsa ezalatt várta a fejedelem válaszirátát és addig az állítólagos »sententiá«-ját függőben tartotta, illetve végérvényesen meg sem hozta. Ugyanaznap, a midőn a nők küldöttsége kegyelmet kért a delikvenszek számára, 1706. május 7-én kelt II. Rákóczi Ferencznek ez ügyben intézett leírata is, melyet itt szösz szerint közlünk : »Prudentes ac Circumspecti Fideles Nobis grati. — Salutem et Principalis Gratiae etc. Jóllehet Cotten Sigmond és János az hamis Pénz csinálásáért az ország Törvénye szerént való példás büntetést, az mint Hűségtek által Condemnáltattak is, megérdemlették vala, mindaz által mellettek lett Interessiojukat némelly Híveinknek tekintetbe vévén kglmesen meg Grátiáztuk az által Hűségtektől pronuntiált Sententia alól, az mennyiben annak vigora szerint meg kellett volna öletetni, absolvaltuk ugyan ; mindazáltal hogy illetén meg Gratiáztatások által mások hasonló dolog követésére magokat el bízván példát ne vegyenek, Hűségtek ezen Parancsolatunkat vévén az Országbul csapatassa ki. Datum in Arce Nyitriensi die 7. May Ao. 1706. F. Rákóczi. — Franciscus Aszalay«. E kegyelmi leirat következtében gróf Cotten, Haydt órá és neje megmenekültek a halálbüntetés alól és az országból való száműzésre ítéltetvén, városi drabantokkal a lengyel határszélre kísértettek. Elkísértetésük előtt ünnepélyes esküt tettek a bíró előtt, mely szerint tettüket bánják, meg fognak javulni, megbüntetésükért senkin bosszút nem állanak és soha az országba vissza nem térnek.

Sok zaklatásnak voltak kitéve a selmecziek a kurucztisztek és katonák részéről. Például 1706-ban a Bercsényi-csapatok beszállásolása alatt Lempe kapitány durva szavakkal szidalmazta, sőt megveretéssel fenyegette Stephani bírót,

Bonefus ezredes pedig 1707 márczius 16-án a sokat szenvedett bírót megbotozással fenyegette, ha nagymennyiségű húst és más élelmiszereket gyorsan elő nem teremt. Varju kapitány ötven botot veretett egy fiatal mesteremberre, mert ez követelésének kielégítését sürgette. Ezeket az eseteket sérelemként az ónodi országgyűlés elé akarták hozni és erre Clement Samu, a város követe utasítást is kapott, de a nagyfontosságú országügyekkel foglalkozó országgyűlésen ily apró ügyek természetesen szőnyegre sem kerültek.

Mint érdekes jelenséget említjük, hogy a városban senki sem akart »labancz« lenni; sőt e szót szidalmazásnak, becsületsértésnek vették. Igazolja ezt az a hosszabb becsületsértési per, a melyet német mesterlegények indítottak néhány magyar csizmadia mesterlegény ellen, azért, mert ezek amazokat labanczoknak csúfolták. A bíró azzal a megjegyzéssel, hogy a labancz elnevezés szégyenletes sértést képez, erre pedig a német legények nem szolgáltak rá, a sértőket pénz-bírsággal sujtotta.

A nevezetes ónodi országgyűlésen Selmeczbányát báró Hellenbachon, Rákóczy kamaragrófján kívül Clement Samu aljegyző és nemes Reutter Mátyás bányapolgár képviselték. Az ez országgyűlésen lefolyt eseményekről Clement több levélben számolt be a bírónak és a város tanácsának. A selmecziek memorandumot is juttattak Jánoky kancellár révén a fejedelem kezéhez, a melyben különösen az értékét majdnem teljesen elvesztett rézpénz, a katonabeszállásolás, az adók, de főképpen a két felekezet közötti (róm. kath. és ág. evang.) jog- és viszony rendezése tárgyában kértek gyors és érdemleges intézkedést. I. József király detronizálásának híre óriási nyugtalanságot idézett elő a városban. Elvégre is a kényszerűségből kuruczoskodó selmecziek bensőleg még mindig inkább a dinasztiahoz ragaszkodtak, mint Rákóczi fejedelemhez.

1707 szeptember havában az összes bányamunkások (Heyerschafft) fellázadtak és ha Hellenbach báró erélyes, de egyszersmind eszélyes eljárásával a lázadásnak gyorsan véget nem vet, a valósággal feldühödött tömeg nagy veszedelembé sodorta volna a várost, de különösen a bányaműveket. Ugyancsak szeptember havában Zindl Mihály, Lumbnizer István és Kitsch János selmeczi polgárok feljelentésére nagymérvű pénzhamisítás nyomára jöttek Léva mellett. Ennél a pénzhamisításnál az az érdekes, hogy a hamisítók (egy Losonczy nevezetű és fia) a forgalomban lévő tömérdek hamis pénz megkülönböztetése végett eszközölt átbélyegzést is hamisították és a hamis bélyegzőről azt állították, hogy azt Hellenbachtól kapták. Persze, ez nem volt igaz.

Selmeczbánya a Kassán 1707 december havában tartott gyűlésen (conventum) is képviselve volt Clement és Rochser által. E gyűlésen Bercsényi nagyon becsmérőleg nyilatkozott Selmeczbánya városa felől, t. i. hogy ki akar bujni mindennemű teherviselés alól, pedig gazdagabb polgársága van, mint Kassa városának. A város képviselői erre a város inséges állapotának további esetelésével elhallgattak és a polgárság — fizetett.

1708 február havában Bercsényi két napot töltött Selmeczbányán és a katonabeszállásolás megváltásául nagyobb összeg lefizetését követelte. E követelménynek a város később kénytelen volt eleget tenni. Az 1708. évi egri tanácskozáson a várost Pirolt főjegyző képviselte. 1708 június végén Rákóczi fejedelem másodszor is meglátogatta Vihnye fürdőt. A fejedelemnek a fürdő ekkor annyira megtetszett, hogy azt Selmeczbánya városától meg akarta venni, vagy egy másik földbirtokkal kicserélni. Ez ügy lebonyolításának közvetítője dr. Lang, a híres orvos volt, a ki az 1708. évi július 1-én és 11-én egybegyűlt belső és külső tanács előtt a fejedelem szándékát tolmácsolta azzal, hogy a fejedelem a fürdőt Karlsbad mintájára fejleszteni óhajtja. A tanács a fürdőt ingyen akarta átengedni a fejedelemnek. Ezt Rákóczi nem fogadta el és így 6000 ezüst tallér vételárban állapodtak meg. E vételt azonban az augusztus 3-iki szerencsétlen trencsényi csata meg-hiusította.

A labanczok
Selmecz-
bányán

A trencsényi csata után Selmeczbányát is csakhamar elhagyták a kuruczok és a város már október 25-én a 8000 főből álló sereggel a város felé közeledő Löffelholtz osztrák generálisnak meghódolt. A város ekkor osztrák katonai uralom, báró de Langlet ezredes és ennek helyettese, gróf Erps alezredes parancsnoksága alá került.

Ekkor tapasztalták a selmecziek, hogy a kuruczok mégis csak kiméletesebben bántak el a várossal és polgáraival, mint Löffelholtz tisztjei és katonái. Ezek

auditorja előtt tette le a polgárság november 3-án a császári hűségesküt. Heister császári főparancsnok Borsiczky Lászlót nevezte ki Selmeczbányára polgári biztosnak. Az 1709. február 2-iki bíró- és tanácsstag-választás már Borsiczky vezetése alatt ment végbe. A bányavárosok főparancsnokává gróf Stainwille neveztetett ki. A Selmechről elmenekült Gerambok és a többi osztrák érzelműek visszazárlingóztak. Báró Tavonat kamaragróf is újból elfoglalta hivatalát és kamaraházi lakását. A derék Hellenbach mindvégig kitartott Rákóczi mellett és fejedelmének letűnésével ő is letűnt a tettek mezejéről. Az éhínség, a pestis előérse az egész vidéken egyre sűrűbben szedte áldozatait. De ennél is rettenetesebben pusztított maga a pestis, a fekete halál. A város lakosainak több, mint a fele áldoztatá vá lett e borzasztó járványnak. Leírhatatlan állapotok lehettek akkor Selmechen. A Lazaret járvány-kórházban működő orvosok, felcserek, ápolók, hullavivők, sírásók éjjel-nappal részegek voltak. Több házban, sőt Bélabányán és Steffultón eltemetetlenül feküdtek a hullák az utcán. A lakosságot börtönbüntetéssel kellett fenyegetni, hogy a járványadót megfizesse és a hatósági intézkedéseket szigorúan megtartsa.

A pestis.

Végre 1710 szeptember havában alábbhagyott a pusztítás és a város egész lakosságának felhívására és nevében Pirolt Ignác helyettes bíró szeptember 14-én a jezsuiták templomában (mostani plébániai templom) a város, a kamara és a bányalegénytség nevében ünnepélyes fogadalmat tett, hogy a járvány elhárítására méltó szentháromságszobrot állíttat fel.

Az 1711. év elején a pestis már csak szórványosan lépett fel és a február 2-án bírónak megválasztott Pirolt Ignác kijelentette, hogy a pestis végleg megszűnt. A szentháromságszobor a felső piacon (most szentháromság-tér) csakhamar felállíttatott, de már 1764-ben eltávolították és helyébe épült a mostani monumentális szobor. 1711 márczius havában még lehetett ugyan hallani Selmeczbánya környékén is a kuruczok fel-felbukkanásáról, de e hírek is csakhamar elnémultak és az április 19-iki szatmári békekötés a kuruczidőknek véget vetett.

IV.

A SZATMÁRI BÉKÉTŐL NAPJAINKIG.

A szatmári béke után, habár a III. Károly és Mária Terézia korabeli országgyűlések ismételten hangoztatják a magyar pénzügyi kezelés önállóságát, első sorban a bányavárosok jutottak teljesen a bécsi hatóságok befolyása alá.

Mikép történhetett ez?

Magyarázatát adja ennek először az a régi felfogás, hogy minden szabad királyi város, tehát Selmeczbánya is a szent korona jószágá, mintegy magántulajdona. Az eektől befolyó évi jövedelem a királyt, mint fejedelmet és mint földesurat egyaránt megilleti, s így szabadon rendelkezhetik vele. Minthogy pedig királyaink, mint egyúttal osztrák uralkodók, Bécsben székeltek, selmeczbányai ügyeiket szintén az ottani hatóságaik által intéztették el.

Selmeczbánya a bécsi hatóságok alatt.

Ezt a törvénybe ütköző alakulást még egy másik körülmény is előmozdította. A bányák ugyanis még a XVI. században is majdnem mind magánemberek, vagy magántársulatok tulajdona voltak. A bányabirtokosokat »Ringbürgerek«-nek, vagy »Waldbürger«-eknek nevezték és sok nagyvagyonú család volt közöttük. Azonban a bányaművelésnek a föld mélyébe való hatolásával sem a magánosok, sem a társulatok nem bírták meg az érczfejtés tetemes költségét. Egy-egy víz-emelő-gépnek beszerzésére, egy-egy vizet levezető tárónak építésére tehát kölcsönt kértek a királytól, ki azt meg is adta, mert az ő érdeke is az volt, hogy a bányászat virágozzék és jövedelmet hozzon. Így a magánbányászat mindinkább a királynak, megbízottjainak és hivatalnokainak befolyása alá került, sőt lassan-lassan királyi, vagyis kincstári bányászat lett belőle. E korszakban a király az egyedüli bányatulajdonos és Selmeczbányán magánbányászat egyáltalában nincs.

Minthogy pedig Selmeczbánya helyén sohasem keletkezett volna város, ha hegyeiben nemes fémre nem találunk, azért ez a két fogalom : bánya és város itt teljesen fedi egymást. A kié a bánya, azé a város. A királyé a bánya, a királyé a város. A bánya és város fogalmának e szoros kapcsolatánál fogva Selmeczbánya

városának története úgyszólván egy a selmeczi bányászat történetével, s nincs az a politikai, kulturális és társadalmi mozzanat, mely Selmeczbánya bányászatával össze nem függene.

A lakosság
hazaisága.

Észlelhetjük ezt mindjárt a köznép hazafias gondolkázásánál. Noha a bányamunkások osztálya a XVIII. században már egészen elszlávosodott, mégis magyarnak érezte magát. Mert a míg magánbányászat is volt, ennek bányászaival szemben a kincstáriak »királyi« bányászoknak nevezték magukat és ez a kitüntető cím illette meg azután valamennyit, kikben ekképpen ébren maradt mindig a magyar királysághoz való tartozás érzete. Nagyon fontos körülmény ez egy eredetileg német lakossággal bíró városban és oly időben, midőn a felsőbb helyről jövő példa Selmeczbánya vagyonosabb és műveltebb társadalmát nem hogy magyarosította volna, hanem inkább megerősítette a németiségben. A lakosság nagy tömegének ez a gondolkozása kedvező kihatással volt az intelligenciára is.

A mint túlsúlyra jutott a Bécsből igazgatott bányászat, s vele együtt a császári bányakamara, a bányatulajdonos polgárok, a város ügyeinek intézői, kivált-ságaikban sokszor látták magukat megtámadva. Védelmet a támadás ellen csakis a régi oklevél, az ősi magyar alkotmány nyújthatott. Az országgyűléseken a polgárság szövetségét talált a nemességben, mely síkra száll mindenkinék kivált-ságaért, mert ebben találja a magyar haza magyarnak maradása legfőbb biztosítékát.

Pedig itthon, a kisebb hazában, ellentétek is merülnek fel gyakran az ottani frigyársak, a vármegye és a város között.

A mint a török hódoltságnak vége s a közvetetlen veszedelem megszűnt, a nemesség megint jószágaira vonul. De azt a befolyást, melyet az előbbi korszakban, mint a városi lakó és mint az országgyűlés tagja, a kamarai ügyekre szerzett, továbbra is meg akarja tartani. Ez annál inkább fölkelte a polgárság féltékenységet, mert a megyeiek törekvését elősegítette az a körülmény, hogy a városi előkelő polgárok közül sokan nemesítették, s ezekben azok gyakran, mint új rokonokban is, érdektársakat találtak. Számít a vármegye arra is, hogy magában a városban is van versengés a bányabirtokosok és a czéhbeli mesteremberek között.

Sajnálatos, hogy ez az ellentét a város és a megye között nálunk a nyelvi ellentét jellegét is felvette, s ilyképp Selmeczbánya magyarosodása csak a legújabb időben indult meg. S bár ez a sajnálatos ellentét jelenleg már megszűnt, a magyarosodást még sem a vármegye, hanem az állam viszi keresztül intézkedéseivel, különösen azzal, hogy magyarrá tette az oktatás nyelvét a bányászati és erdészeti főiskolán.

A bányabirtokosok, czéhek és bányamunkások közötti nyelvi és kenyérkereseti ellentétekhez a szatmári békét követő száz évben még hozzájárult a lakosság vallásbeli különbsége is. Ez azonban, a viszonyok sajátos alakulása folytán, nem hogy előmozdította volna a németnyelvű Selmeczbányán a lakosság tekintélyes részének elidegenedését a magyar állameszmétől, hanem ellenkezőleg, a hazafias gondolkodás egyik hathatós támogatója lett. A lakosság többsége ugyanis ekkor már megint római katolikus. Mivel azonban e vallásnak főpártfogója a német kormány, a selmeczbányai protestánsok, midőn azzal szemben vallásszabadságukat védték, egyúttal a magyar alkotmánynak is harcsoaivá lesznek. Továbbra is németnyelvű polgárok, de a szellem, mely tetteiket irányítja, magyar.

Legtekintélyesebb közöttük ezidőtájt báró Hellenbach Godofréd, ki főembere volt a bányászat terén Rákóczinak, de a szatmári béke nyújtotta kegyelemmel élén, visszatért Selmeczbányára. 1721 2-ben Pesten találjuk őt, mint ama vallásügyi bizottság tagját, melyet az 1712—1725-iki országgyűlés kiküldött, hogy a felekezetek közötti viszály megszüntetésére javaslatot dolgozzon ki.

Harc az iskoláért.

A bizottság fáradozása nem járt sikerrel. Így a selmeczbányai protestánsok a következő években ismételt zaklatásoknak voltak kitéve. Virágzó gimnáziumot tartottak fenn, mit igrig szemmel néztek a jezsuiták, kik a katolikus gimnázium élén állottak. 1747-ben egyik rendtársuk behatolt az evangélikus iskola egyik osztályába, melyben az akkori igazgató logikát tanított. A városi tanács az igazgatót ettől eltiltotta, a mit egy, a következő évben érkezett királyi kézirat is megerősített. A protestánsok iskolája így, a mai kifejezéssel élve, egy időre algimnáziummá lett, melyben a bölcészet tanítása nem volt megengedve. De Mária

Terézia uralkodásának vége felé, 1777-ben, midőn már mindinkább fiának befolyása alá jutott, megint kiegészíthették azt teljes gimnáziummá, a mire különben az a körülmény is készítette őket, hogy 1770-ben felállítatván Selmeczbányán a bányászati akadémia, fiaikat ezen főiskolába csak kellő előkészítéssel küldhették. A jezsuitarend feloszlata után a katolikus gimnázium vezetését kegyes-tanítórendi szerzetesek vették át.

Ezek mérsékeltőbbek és humanusabbak voltak elődeiknél, a mi kifejezésre jutott abban is, hogy Severini evang. rektor temetésén 1789-ben ők is megjelentek.

A tárgyalt többszörös ellentétek mellett is Selmeczbánya a XVIII. században virágzó város volt.

Ragaszkodván kiváltságaikhoz, a bányabirtokos polgárok 1718-ban kieszközlik borárúrási joguk megerősítését. A jus gladii-val élve, 1725-ben lefejeznek egy aranyművest, kire rábizonyult az aranyhamisítás kísérlete. Azon irányzattal szemben, hogy az ősiség a bányarészvényeknél is alkalmaztassék, keresztülviszik Mária Teréziánál, hogy csak a negyedfokú oldalág kihaltával szálljanak azok a kincstárra.

1740-től 1759-ig a bányák gazdag termést adtak. Közmondásossá lett, hogy a nagy királynő Selmeczbánya kincsével viselte a hétéves háborút. A város ekkor nagyszabású bányaberendezéseken kívül több közhasznú intézményt létesített, így 1746-ban vízvezeték, 1770-ben pedig befejezte az Óvár előtti torony építését. Ezidőben jött létre Selmeczbánya egyik nevezetessége, melyet még ma is méltán megcsodál minden idegen. A jezsuitáktól származik az eszme, hogy a hitbeli buzgóság emelésére kálváriát kellene létesíteni. Legalkalmasabb helynek látszott e célra egy, a várostól keletre fekvő kúpalakú hegy. De ez a terület a protestáns Fritz-családé volt, mely a megvételre jelentkezőknek kijelentette, hogy a birtok nem eladó. Mikor azonban Berger jezsuita atya tudtára adta a tulajdonosnak, hogy kálvária céljaira akarja megszerezni a hegyet, a család fejének annyira megtetszett ez a gondolat, hogy valóban magasztos jelét adva vallási türelmességének, a kúpot ingyen odaadta e célra. Berger 1744-ben kezdte meg a kápolnák felépítésére szükséges pénz gyűjtését, s az Isten dicsőségére szánt nagy mű 1751-ben be volt fejezve.

A kálvária.

Selmeczbánya fejlődését az uralkodócsalád mindig élénk figyelemmel kísérte. 1751-ben Mária Terézia férje, I. Ferencz császár a városba érkezett és tizenegy napig bejárt a bányákba; házigazdája báró Hellenbach Károly volt, kinek a Szentháromság téren levő házában szállott meg a császár. De következményeiben még ennél is fontosabb látogatásban volt része a városnak 1764-ban. Akkor fiatalemberekként, két jövődő uralkodónk, József és Lipót látogatta meg Selmeczbányát. Hat napig tartózkodtak a városban, miközben az előző évben alapított bányásziskola híres tanára, Jacquin Miklós József három órán át kísérleteket mutatott be kiváló vendégeinek.

Fejedelmi vendégek.

A bányaiskola csakhamar akadémiává fejlődött, melynek alapját Mária Terézia Bécsben 1770. április 3-án kiadott iratával vetette meg. A bányászakadémia alapításával Selmeczbánya a külföldön is ismert várossá lett, hova távol országokból is sereglettek a tanulni vágyó ifjak.

A város oly jelentékeny helylyé fejlődött, hogy 1780-ban hazánknak lakosságszáma a harmadik városa. 24.000 ember lakta és csak Pozsonyban s Debreczenben volt nagyobb a lélekszám; Buda már mögötte maradt.

II. József uralkodása alatt a város a római katolikus gyermekek számára elemi iskolát építtetett; a vallásügyi változtatásokkal kapcsolatban a templomi szolgálatra is külön világi plébános alkalmaztatott. Ekkor kapta mai alakját az egyemeletesből kétemeletes átalakított városház.

1786-ban azt a jogot nyeri Selmeczbánya, hogy országos vásárokat tarthat. Az uralkodó egyesítette Bélabányával, közigazgatását újrászervezte és 1783 nyarán még egyszer felkereste. Most Németi felől érkezett II. József és pedig egy nappal előbb, mint várták. Így történt, hogy a zúzóműveknél és a kohóknál nem találta ott a tisztviselőt, pedig meg akarta magának magyaráztatni a bányászati berendezéseket. Segített a bajon a vele jött megyei esküdt, ki régebben Selmeczen járt iskolába, s itt nemcsak bányászati ismereteket szerzett, hanem németül is megtanult; így szolgálhatott magyarázattal a császárnak, ki meg is csodálta a megyei ember sokoldalú tudását. Selmeczbányán e második látogatás alkal-

mával csak egy napot töltött a császár, ki a Szentháromság-téren álló »Szarvas«-ba szállt, s másnap tovább utazott Szélakna felé.

A bányák gazdagsága ekkor már fogytán volt, s így a város hanyatlását II. József sem tudta feltartóztatni; gyóles- és csipkeszővés meghonosításával kívánt rajta segíteni, a minthogy napjainkban gyárak létesítésével törekszünk erre. Selmeczbánya azonban csakhamar háttérbe szorult az Alföld hatalmas fejlődésnek induló városaival szemben.

Mindazonáltal a város protestáns lakossága ebben az időben is tanúságát adta hitbuzgó áldozatkészségének. Hosszú idő óta csak faimaházban végezhetette áhítatosságát. De most II. József türelmi rendelete és II. Lipót vallásügyi törvénye megadta nekik is az engedélyt a templomépítésre, mire összeadták filléreiket s 1796-ban be is fejezték a nagy művet. Ma is ugyanazon a helyen, a házsorban dícséri tervezőjének ügyességét.

Régi iskolájuknak a maguk erejéből való tovafejlesztésére azonban a selmeczi evangélikusok már nem képesek. A bányai egyházkerülettől kérnek segítséget egy tanár díjazására s ezt megkapják 1808-ban, oly feltétel alatt, hogy a magyar nyelv rendes tantárgy legyen iskolájukban. Ez szerény kezdete a selmeczi iskolák magyarosodásának; szerény, mert még e tantárgy tanítási nyelve is hosszabb ideig a latin maradt.

A tudományos élet igen jelentékeny gyarapodását jelzi ugyanez évben, hogy I. Ferencz király a bányászati akadémia mellé sorolja még az erdészetit. De mind a két főiskolán még sokáig németül folyik a tanítás. Csak 1868-ban lesznek igazán magyar tudományos intézetekké és napjainkban fejlődnek megfelelő épületek létesítésével valóban mintaszerű szakiskolákká.

Az uralkodó család folytonos érdeklődését Selmeczbánya iránt, a főiskola fejlesztésén kívül, egyes tagjainak látogatásai is bizonyítják. József nádor kétszer volt itt: 1798-ban és 1822-ben. Ekkor harmadik nejével, Mária Dorottyaival jött, ki protestáns létére később, midőn a selmeczi egyház iskoláját kétemeletesre építtette fel, e költségekhez a maga részéről is hozzájárult 300 frttal. 1802-ben két főherczeg: Antal és Rainer. 1811-ben pedig Ferdinánd trónörökös kereste fel Selmeczbányát. Kitorő örömmel fogadta a lakosság István nádort, mikor 1847-ben nagy körútjába belevette ez ősi bányavárost is. A kamaraházba szállt, lakása előtt a bányászok mesterséges tárót helyeztek el, úgy, hogy annak folytatása az Alsó-utca felé a szállás ablakából már nem volt látható. Az est beálltával a bányászok mecseikkel a táró bejárójában eltűnván, ilyképp igyekeztek bemutatni az ifjú nádornak földalatti életüket. Tiszteletére este bál volt a Marsalkó-féle teremben. A nádor minden feltűnés nélkül jelent meg, éppen akkor, midőn a fiatalság egy része csárdással, másik része pedig keringővel kívánta megkezdeni a tánczot. A nádor intett kísérőinek, hogy ne zavarják a versengőket, s midőn a mulatság csárdással kezdődött, azon, őt jellemző szavakat mondotta: »Örülök, hogy a magyarok győztek.«

Ő Felségét, most is dicsőségesen uralkodó királyunkat, Selmeczbánya 1852-ben látta falai között. Július 7-én érkezett ide Albrecht főherczeggel, Ipolyság felől. Látogatása emlékért a többi között azzal örökítette meg, hogy az előző évben leégett evang. liceum helyreállításához 700 frttal hozzájárult. De még örvendesebb volt Ő felsége itt tartózkodásának hatása néhány évvel később, midőn szóba került, hogy a bányászati és erdészeti akadémiát Selmeczbányáról el akarják vinni.

Az uralkodó ekkor kijelentette a Bécsben megjelent és e terv elejtését kérelmező küldöttségnek, hogy nyugodtak lehetnek, az akadémia Selmeczbányán marad.

A királynak az evang. iskola iránt tanúsított jóindulata annál örvendetesebb jelenség volt, mert ez intézetben, Breznyik János nagynevű igazgatójának kezdeményezésére már 1847 óta minden tantárgyat magyarul tanítottak, sőt ettől a tanárok még a Bach-korszakban sem tértek el. A hazafias érület még a hálánál is erősebb volt bennük. S ezért főképpen ők voltak azon, hogy az evang. egyház 1859-ben visszautasította azt a császári pátenst, mely segélyt helyezett ugyan kilátásba, de az önrendelkezési jog sérelmével.

1848/49-ben rövid időre Selmeczbányának is nevezetes szerep jutott. A lakosok kitorő örömmel üdvözölték a demokratikus törvényeket s készek voltak azokat meg is védelmezni.

1848. november elején hontmegyei nemzetőrök vonultak át a városon Tencsén felé, Hurbán lázongó tótjai ellen. A nemzetőröket a lakosok lelkesen fogadták s itt időzésük alatt jóltartották. De a magyar alkotmány ellen lázadók az osztrák rendes katonaságban segítőkre találván, nemzetőreink csakhamar kénytelenek voltak visszavonulni. Mire megint Selmeczbányára értek, már Görgeyt találták itt honvédseregével. Neki jól felszerelt s fegyelmezett haderőre levén szüksége, a honti nemzetőröket hazabocsátotta. Nyolcz hétig voltak táborban.

A küzdelem ekkor, 1849 elején már az osztrák sereg és a magyar honvédség közötti harcmezé fejlődött.

Miután Windischgrätz elfoglalta Budát és az országgyűlés Debreczenbe menekült, Görgey arra határozta el magát, hogy a maga 16.000 főnyi hadtestével a bányavárosokba vonul, s így az osztrák seregnek legalább egy részét elvonja a Tiszavonal megtámadásától.

E czélt tartva szem előtt, egész január—februári hadmenete alatt csak védekezett, hogy apró összeütközésekkel maga után csalja az üldözésére küldött ellenséges haderőt. Így jutott Görgey 1849. január 13-án Léváról Selmeczbányára. Itt volt a főhadiszállása s e vidéken akarta tölteni a telet, mely czélból három hadtestét egészen Körmöczbányáig helyezte el, ő maga pedig Guyonnal Selmeczbányán maradt. Minden órát felhasználva, a jelentékeny iparral bíró helyen seregének hiányos felszerelését, ruházatát kiegészítette.

Az osztrákok azonban három oldalról, délről, nyugatról és északról támadták hadállását. Aulich ugyan Körmöczről, az éjszokról, Guyon pedig Selmeczről, a dél felől támadó osztrák csapatokat visszaverte, de Görgeynek mégis be kellett látnia, hogy itt nem tarthatja magát. Ehhez járult, hogy Kossuthnak egy január 14-én érkezett futárja is azt a parancsot hozta, igyekezzék Kassára vonulni és tudatta, hogy január 17-én főlelmezési biztosa jelentette neki, hogy itt nincs több élelem annyi ember számára. Görgey tehát megkezdte a tovavonulást. Január 21-én még védekezett Széлакnánál, 22-én pedig a hodrusi völgyben, azután Beszterczebánya felé vette útját, hol újra egyesítette egész hadseregét. Vesztett ugyan az eddigi harcokban 700 embert és tiz ágyút, de az ellenség utánajött, s ezt a czélt akarta elérni mindenek előtt.

Görgey téli hadmenetének többi részletét, a stureczi átkelést, a branyiszkói csatát egész a Tiszához érkezéseig ismerjük szabadságharcunk történetéből. Hogy katonai mestermű volt, egy csak szervezkedő haderőt, téli időben, visszavonulás alatt, a Selmeczbányáról több száz szekéren magával vitt felszerelési és arany-ezüst készlettel célhoz juttatni, az kétségtelen, és legékesebben szóló bizonyítéka ennek az, hogy az oroszok hadiiskoláikban még mai nap is a tanulmányok egyik tárgya Görgeynek ez a hadmenete.

Szabadságharcunk további folyamában Selmeczbányának már nem jutott jelentékenyebb szerep. Egy orosz hadosztálynak a városban való megjelenése 1849. július elején csak jelezte, hogy a túlnyomó erővel szemben nem tarthatjuk magunkat; de hogy annak így tudtunk ellentállani, bizton táplálhatja bennünk a reményt egy szebb jövőben. Hogy elleneink ma is megbecsülnek, azt nagyrészt a szabadságharc névtelen hőseinek köszönhetjük.

Selmeczbánya város további története szorosan összefügg bányászati és erdészeti főiskolájának történetével, melynek — fontosságánál fogva — külön fejezetet szentelünk

Selmeczbánya
a szabadság-
harcz alatt.

Görgey a bá-
nyavárosok-
ban.

HONT VÁRMEGYE NÉPE.

Elhelyezkedés
és megoszlás.

A vármegyében 187 község van. Ezekből fajttöbbségre 87 magyar, 97 tót és 3 német. A tót képződmények száma, területe és méretei felülmulják ugyan a magyart, de a legnagyobbakat a tótság nem maga alkotta, hanem a német elemtől hódította el, a mikor még erőben volt. Most azonban már, erejét veszítvén, kimerülőben van, tért veszít és helyét a magyar palóc-z-elem kezdi elfoglalni, mely eddig is megállította a tótok terjeszkedését, az egész palóc-földön. Ezért Hont vármegye nem is a tót felvidékhez, hanem a magyar felvidékhez, a palóc-z-földhöz, tartozik. A honti tótság ma a vármegye éjszaki felét, a hegyesebb korponai és báti járásokat lakja, míg a magyarság a déli sík vidéket és lankás területeket, az ipolysági, szobi és nagycsalomiai járásokat tartja megszállva. Ebben a magyarlakta területben fekszik három sváb falu is, szélső tagjaiként a vértesi sváb medencéhez tartozó pestvidéki telepeknek. A vármegye nyugati szélén, a Szekincze és Búrvölgy helységeiben, a magyar és tót nyelvterületek összeérnek. Az éjszaki hegyvidéken teljesen a tót elem uralkodik, míg a délvidéken, az Ipolyvonal, a börsönyi hegyek és a Dunavölgy felé, a magyar nép tömegesen lakik. A Szekincze völgyében és mellékén a magyar és tót fajnép a maga erejéből fejlődött és azért nyelvterületük határvonalán a fluktuáció lassú és egyenletes. Ötven év alatt három kis tót falu: Magyarad, Deménd és Százd, magyarosodott meg a Búrvölgyben; ugyanott egy kis magyar falu, Dalmad tóttá lett. Ebből áll egy félszázad hullámozása. Általában azt mondhatjuk, hogy a Búrvölgyben inkább a tót, a Szekincze-völgyben inkább a magyar elem hódít. Erős magyar kisebbségek vannak a tót Báton, Csankon, Alsózsemberen, Kálnaborfőn, Disznóson, Nagykereskényben, Dalmadon, Derszenyén, és Kiskereskényben; viszont erős tót kisebbségek esnek a magyar Kiskér, Garamkövesd, Bori, Magyarad és Szántó falvakra. Ezek a kevert községek a nyelvhatár közelében fekszenek és láthatóvá teszik, hogy a Szekincze vonalán a magyar elem éjszak felé, a Búr-vonalon a tótság délkelet felé terjeszkedik. Tiszta magyar község e vidéken van hat, míg tiszta tót falu egy sincs. A Szitnya-hegység, a Selmecz-völgy, a Korpona-völgy, az Osztrószki hegység és Riéka-völgy területein a tót falvak a felső, a magyar falvak a legutolsó völgyszakaszokban vannak. A tót képződmények élén Selmeczbánya és Korpona bányavárosok állanak. Mindkettőt az Árpád-kori német vendégek alapították. Újabb időben a német elem elpusztult belőlök és helyét nagy túlsúlylyal a tótság foglalta el. Épp így vesztették el egykori alapítóikat az elenyészett németségben Hegybánya és Szentantal bányatelepek Selmecz körül, a melyek tót falvakká lettek. Tiszta magyar falu azonban akad ezen a területen is kettő, a tót nyelvhatár közelében. A tiszta tót falvak száma öt, Annál több a poliglott község. Erős magyar elem van a tót Selmeczbányán, Rákócson, Alsó- és Felsőterényben, Bácsfalun, Csábrágvárbon, Felsőfehérekúton. Csallon, Bereklakon, Merén, Erdőmegen, Ősödön, Szúdon, Apátmaróton, Egyházmaróton és Gyügyön. Viszont erős tót kisebbséget találunk a magyar Egeg, Felsőszemeréd, Horváti, Lukanénye, Dacsókeszi és Bátorkeszi községekben. A fajnépesség e hullámozása főleg a nyelvhatárok körül élénk. A mult század derekán egy magyar faluval több volt ezen a vidéken: Udvarnok, a mely azóta eltűnt. De ez a magyar nyelv egyetlen térvesztése félszáz év alatt. Újabb időben a magyarság, főleg a selmeczi völgy mélyében, terjeszkedni látszik. A tót nyelvhatár a Selmecz- és Riéka-völgyek között Apátmarót, Gyügy, Merc, Alsórakoncza, Csall, Cseri, Apafalva, Alsófehérekút és Bereklak; a magyar nyelvhatár Egeg, Szalatnya.

Fluktuáció.

HONT VÁRMEGYEI NÉPVERSELET.

Palást, Dacsókeszi, Csáb, Lukanénye és Bátorfalu községeken vonul át. A vármegye délvidékén találjuk a magyarság zömét: a regényes Ipolyvölgy bérces-lankás környékén, a Börzsönyi hegység körül és a Duna-völgy honti szakaszán. Ez a vármegye legszebb és legnépesebb földdarabja; 54 helység fekszik rajta: 47 magyar, 3 német és 4 tót. Ebben a 47 községben él a honti magyarság zöme. A három német községből kettő (Nagymaros és Zebegény) kapcsolt láncszemet alkotnak a vértesi és pestvidéki sváb medencék között. A harmadik német falu (Börzsöny) teljesen el van szigetelve. A honti tót elem, a zólyomi, barsi és a nógrádi tótsághoz zárkózva, 94 helységével egy tagban fekszik, 4 faluja azonban szigetséget alkot, u. m. Erdőmeg, Kisesalomia, Márianosztra és Ipolydamásd. A magyarság, a bars-esztergomi és a nógrádi magyar nyelvterület között, 86 községgel egy osztatlan tagot alkot és nyelvi határvonala az Ipoly mellékén vonul át, nyugatról keletre, Barstól Nógrádig.

A vármegye magyarsága, néprajzi és nyelvi tekintetben egyaránt az őseredetű A magyarság. palócshoz tartozik, annak nyugati ágaként. Életmódjában, természetében, szokásaiban és erkölseiben ugyanazok a sajátságok tapasztalhatók. Palóc voltára a honti magyarság büszke és a húnoktól való eredetét nemzedékről-nemzedékre örökségképpen hagyván, magát *huntyinak* nevezi. A vármegye tót lakossága sem mutat a felvidéki tótságéitól elütő sajátságokat. A csekély németiség, mely sváb jellegével teljesen a pestvidékiekkel rokon, csupán a Börzsönyi sváboknál mutat különlegességet. Ezek sajátos, amazoktól elütő faji jelleget őriztek meg és beszédükben is az ó-németiség bizonyos árnyalatát bírják. Különösen hangzó beszédjüket csak a hozzászokott fül értheti meg.

Erköletesi és szellemi tekintetben a vármegye magyarsága igen szép fokon álló fejlettséget mutat. A palóczezal született természetes ész a vármegye magyarságánál pallérozva, kiművelve lép elének és bizonyos mértékű elismerést provokál. Általában közepes termetű, vállas, izmos, munkabíró, fürge nép. A nők telt idomúak; a férfiak egyenes, katonás tartásúak, a mihez némi hetykeség, rártartás is járul. Hajuk gesztenyebarna, ritkán fekete, vagy szőke. A férfinép általánosságban bajuszt visel, itt-ott, különösen a reformátusoknál, a torok-szakáll, Kossuth-szakáll is dívik. Viselkedésében erkölcsös, vallásos, törvénytisztelő és becsületes. Csendes, békés természetű, de a büszkeségnek, zárkózottságnak az a bizonyos foka, mely a magyar népet általában jellemzi, e vármegye magyarságánál is megvan. Ellenkezés, kihívás esetén daczos, erősen ellentálló és hamar haragra lobbanó. Különösen áll ez az ipolymenti református magyarságra, melyet éppen e tulajdonságánál fogva keménynyakú huntyiaknak neveznek.

A tótságot egészében, már erköletesileg a magyarsághoz viszonyítván, ilyen fokon állónak nem mondhatjuk, mert a hegyesebb, gazdaságilag szegényebb vidék tót lakossága is szegényebb lévén, önfentartásuk küzdelmeivel elfoglaltan és attól többé-kevésbé megviselten, szellemi életének fejlesztésére nem fordíthat sok időt és gondot. A tótság vallásos és tisztelettudó, de utóbbi tulajdonsága már nem olyan öntudatos, mint a magyaré. A tótságnál inkább a veleszületett jámborság, sőt alázatosság és mondhatni hideg közömbösség szüli a tisztelet fogalmát. Önmegtagadásban, nélkülözésben felülmúlja a magyart, de munkaerőben és kitartásban mögötte marad.

Építkezés tekintetében a magyarság a felvidéki magyar építkezés ízlését és mo- Építkezés. dorát mutatja, míg a tótság építkezésén, kevés kivétellel, a szláv ízlés konstatálható. A csekély németiség építkezése kevésbé jellegzetes. Az Ipoly alsó folyásánál fekvő magyar községekben, mint Ipolyszakállason, Bélen, Ipolypásztón, Tölgyesen és Szalkán, a módosabb magyarság szép kő- és faoszlopos tornácú házakat épít, a melyeknek homlokzata gazdag változatokban fehér és színes díszítéseket is mutat. Különösen az ipolymenti reformátusok fejtenek ki nagy fényűzést a házuk homlokdíszítésében. Ugyanilyen díszesek a kerítéseik és a kapuik is. Csapott elejű, kis ereszes ház, a melynek utcai részén a díszítésekkel és nyílásokkal ellátott homlokfalak hiányoznának, csak nagyon kicsiny számban láthatunk. Ilyen épületeket következetesen, a hajdan teljesen tót és most már évtizedek hosszú sora óta megmagyarosodott, eredetiségben gazdag kemenezeiek emelnek, a kik nagy előszere- tettel, még a legújabb időben is, csak szalmát használnak fedőanyagul. A tanyai építkezések anyaga javarészt ma is vályog és sár, a mely utóbbiból az ősi modorban készült, polyvával kevert falat verik deszkák közé szorítva. Gyakorlatban van még a *patics-fal* is, melyet úgy készítenek, hogy az épület falát a gerendák

és oszlopok között vesszöböl megfonják és ezt azután polyvás sárral kitapasztják. A tótság községeiben a lakóházak külső elrendezését tekintve, ugyanazt a módot találjuk, mint a magyarságnál. Szembeszökő különbséget csupán a fedélzet mutat. A vármegye magyar községeiben a belsőségek egyik oldalán, hosszában, utczára néző homlokzattal épített házakat találunk. A házak két-három ablaka az utcára, egy az udvarra néz; az udvar oldalán széles eres, sokszor tornác épült. Elöl egy szobával — az első házzal — hátul egy másikkal és közbül a pitvarral és *kocikos* tűzhelylyel épülnek. Módosabbaknál a lakóhelyiségek száma egygyel vagy legfőlebb kettővel több. Az udvaron, melynek az utcai részén javarészt színes kerítése, léczes vagy deszkás kapuja és itt-ott előkertje is van, sok helyütt a lakóházzal szemben a nagy kamarát és magtárt magában foglaló kisebb épületet találjuk. Ezzel egy vonalban, hátrább, az udvar vége felé, a sertés- és aprólékólakat, valamint a lakóház végében a lábasjóság — ló és ökör — istállóját helyezik el. Az udvart a beltelek hátulsó kertjétől, mely rendszerint gyümölcsös és kaszáló, a csűr épülete választja el. Szemben, a hosszant huzódó lakóházzal találjuk még a kutat, a mely főképpen gémes és csak itt-ott kerek. Az építkezés anyaga legújabb időben téglá és vályog. Fedőanyagul a szalmát és a Szekinceze alsó völgyén a nádat is még mindig használják, habár újabban a cserépszindely általánosan tért hódít. A zsindeles és nádas házak fedése sima, míg a szalmásoké garádós, borított és gerinczes.

Még jobban mutatja e külső faji jelleg között lévő különbséget a magyarság és tótság ruházata között tapasztalható különbség. Erről röviden csak azt mondhatjuk, hogy a magyarság ruházkodása határozottan magyar és kevés eltéréssel hasonló a szomszédos vármegyék magyarságának a ruházkodásához; míg a tótságé viszont a szláv ruházkodás főbb jellegét mutatja. De a vármegye magyarsága és tótsága korántsem egyöntetű a jellegzetes viseletében. Vidékenként, sőt egyes községekben is, különleges ruhadarabokat találunk mind a magyarságnál, mind pedig a tótságnál, mely ruhadarabok díszítésben és szabásban egymástól különbözők. Ilyen ruhadarab például a mellény, a szűr és a ködmön, melyeknek többféle változatát találjuk a vármegye magyarságánál és tótságánál egyaránt.

Mind a magyarság, mind a tótság a legfőbb ruhadarabjait kizárólag a saját termelésű kender földolgozásából állítja elő. A tótság asszonyai még ezenfelül, például a korponai járás több községében, a juh gyapjújából is készítenek házilag halinaposztót, a melyből azután ugyancsak házilag felsőruhát varrnak a férfiak számára. Az alsó Szekinceze völgyében fekvő magyar községekben pedig csinos szalmakalapokat fonnak. A ruhadarabok kihimezése és csipkével való díszítése a magyarságnál és a tótságnál egyaránt szokásos. Ez a dísz háziiparilag készül, különösen a tótságnál, a hol a házipar más ágainak is sok művelője akad. Így készül a bocskorok nagy száma is.

A nemzedékről nemzedékre örökségképpen szálló *népszokások*, a melyeket más tájakon a népek művelődése és a haladás vívmányai mindinkább feledésbe vonnak, Hont vármegyében még gazdag változatokban feltalálhatók. Legelső helyen áll ezek között három olyan népszokás, a melyek ősidők óta csak keveset változtak: a *keresztelési*, *házassági* és *temetési* szokások.

A Hont vármegye magyar népénél jelenleg dívó keresztelési szokásokat főbb vonásukban a következőkben adjuk: Mikor a családi esemény már küszöbön van, a rokonság látogatást tesz a várandós háznál és a leendő szülőkkel megbeszélnek a teendőket, különösen a keresztszülők megválasztására nézve. Módosabb emberek mentül több keresztanyát és apát, a szegényebbek csak egyet-egyet hívnak. A leendő anyát az elsőház magas ágyára fektetik és szülés előtti napokon az öregebb asszonyok többször be-benéznek s megkérdezik »*meglett-e má?*« Mindannyiszor, a hányszor nemleges feleletet nyernek, *imádkoznak* a szerencsés eljövételért. Aznap este, mikor a várva-várt újszülött megérkezik, az apa *koma hívogatásra* megy és másnap a gyermeket az anyakönyvvezetőnél bejelenti. Ezek után tizenegyed napon, vagy az ezt követő vasárnapon van a keresztelő. Ez az ünnepség nem sokból áll; az egyházi szertartást lagzi követi, szűkebb körben, avagy nagy arányban, kinek hogyan telik az erszényéből. A lakomán azonban csak a keresztapa mond pohárköszöntőt, még pedig egyedül az újszülöttre. Nem ritkaság ilyenkor a sallangos, czifra szövirágos, rigmusos köszöntő, a mely nem oly gazdag szóképekben, mint a lakodalmi versek, de mégis lendületes. Feljegyzünk egy ilyen köszöntő verset, a mely Ipolyfödemesen készült:

Tisztót gyülekezet! Örömteljes Szülék! — Gazdánk háza felett gólya madár szállott — S ide plántált egy szép zsenge kis virágot. — Zsenge kis virágnak mi lettünk kertészi, — Az é' cselekvésbe legyen mindnek része. — De lettelsőbbet is, anyjának, apjának. — A kik fölnevelvén nem csak az családnak, — De az községnek is, hogy javára legyen — Erő-egészségben gyarapod-jék szépen, — Istennek, embernek hasznára szolgáljon — Becsületvel éljék széles ez világon! — Az Uristen engedje!

Szokásban van a magyar népnél a *komatál*; a betegágyat fekvő asszonynak addig, a míg föl nem épül, a komaasszonyok naponta ételt küldenek, még pedig annyit, hogy azzal az egész háznép beérje. Minden komaasszony legalább kétszer tartozik a fekvés ideje alatt ételt küldeni. A szegényebb komaasszonyok ezt a kötelezettségüket pénzzel váltják meg és pedig hat forinttal, a mely összegből öt forint az anyáé, egy forint pedig a bábaasszonyé. A keresztszülék keresztgyermeküket még felnőtt korában is ajándékokkal látják el, a gyermektelen keresztszülők pedig gyakran vagyonukban is osztályossá teszik keresztgyermeküket.

A vármegye tót népe a keresztelest szintén számos szokással köti össze. Az asszonyrokonok és szomszédnők a családi örömök elé néző házhoz gyülekeznek, a hol étel-ital mellett megvárják a születendő kisded világbatoppánását. Jellemző, hogy ilyenkor a bábaasszonyt mindaddig be nem bocsátják, a míg csak az utolsó pillanatban szükség nincsen reá. Mihelyt a kisded megszületett, a vendég asszony-nép fölnyitja az ablakokat és azon kiáltják ki: *Narodil sa z ruže kvet, raduje sa celý svet!* (A rózsából lett virág, örüljön az egész világ). Ha az újszülött leány, tűt vagy orsót adnak a kezébe; a fiúgyermeknek pedig ostor nyelet, kapát, baltát, hogy dolgos ember váljék belőle. A szülést beváró vendégsereget ezután ismét megvendégelik. A keresztszülék fölkrése a bábaasszony dolga, a ki ezt néhány nappal a születés előtt már rendre elvégezte. A keresztszülők száma nagy; egy-kettő közöttük felnőtt férfi és férjes asszony, de rajtuk kívül még gyermekeket is belevonnak a keresztszülők sorába. A keresztelest megelőző napon valamennyi rokon, ismerős és természetesen a keresztszülék is seregestül látogatnak a betegágyas asszonyhoz, hogy szerencsekívánataikat mindenféle ételnemű ajándék kíséretében átadják. Az ajándékok javarésze turóslepény és rétes. A látogatókat pedig megvendégelik mézesborral és rántottával. A keresztelest rendszeren vasárnap tartják. A keresztanyának délelőtt átadják a gyermeket, a kinek, hogy okos legyen, papirlapot nyomnak a kezébe. A keresztanyának pedig tányérdarabot és mindenféle pénznemet adnak a kezébe, jelképezésül annak, hogy az újszülöttnak mindenből bőven kijusson az életben. A bábaasszony kulacsot és pálinkát visz magával, hogy a pap udvarán a keresztszüléket, a templomból visszajövet pedig boldog-boldogtalant, a kivel csak találkozhatnak, megkinálhassa. Hazaérvén ekként a kereszteleőről, a kis keresztényt a ház közepére, a földre terített kendőre helyezik és körülrakják czukorkával és mogyoróval, a melyet legényeknek és leányoknak kell fölkapkodni onnan, jelképezésére annak, hogy a milyen kelendő ez a nyaláncság most, olyan kapós legyen a csecsemő, ha legénynyé, leánynyá serdül. A csecsemőt, ha leány, egyik jelenlevő fiu, ha pedig fiu, akkor leány főlemeli és átadja az anyjának, a ki ezt a fáradságot némi aprópénzzel jutalmazza. Ezek után ládába zárják a csecsemőt, hogy minden rossz ellen védve legyen; ez persze csak egy-két pillanatig tart és akkor következik a csecsemő ágybafektetése, de nem közönséges módon, hanem kenyérre és imádságos könyvre helyezik, hogy munkás és istenfélő ember váljék belőle. A kereszteleési ünnepséget nagy vendégséggel ülik meg, mely alatt az újszülött részére pénzt is gyűjtenek. Mikor az anya már elhagyhatja az ágyat, először is a paphoz, a templomba megy a gyermekével, a hol avatásban részesül. Az avatás nemcsak az első gyermeknél, de minden gyermeknél kötelező. Ennek az avatásnak is megvan a maga babonás ceremóniája, még pedig olyan-keppen, hogy a templomból hazatérő anya átmegy a szomszéd kútjára vizet meríteni; a hányszor onnan visszajövet megpihen, annyi év multán lesz ismét anyává.

A házasságnak még több a sallangja. Főbb vonásaiban a házassági szokások mind a magyarságnál, mind a tótságnál hasonlóak. Magát a házasságot *ajánlás*, *háztüznézés* és *jegyváltás* előzi meg, megannyi ceremóniás részlet, melyeknek szokásait kegyelettel óvja a tradíció.

A magyarságnál lakodalom napján mind a vőlegényes, mind pedig a menyasszonyos háznál külön-külön összegyülekeznek a lakodalmas vendégek és egyszerre indulnak a templomba. A vőlegényt legénybarátjai, a menyasszonyt a leánybarátnői kísérik. A vőlegény menete gyorsabban halad, mert ennek kell a menyasszonyt a templom ajtajánál fogadnia. Mind a két menetet cigányok (a

Keresztelés a tótoknál.

Lakodalom a magyaroknál.

megosztott banda) kísérik. A vőfélyek egy-egy üveg bort és az úgynevezett *kócsos* (kulesos) *kalácsot*, kisebb darabokból összesütött pereezformájú kalácsot visznek magukkal és azokkal a szembenjövőket szívesen kínálgatják. Rövid ideig tartó *parázs táncz* után, melyet a vőfélyek maguk járnak el a templom előtt, bevonulnak az esküvőre. Az egyházi áldás befejezése után a vőlegény, kézenfogva a párját, a menyasszony menetéhez esatlakozik és azzal a menyasszonyos házhoz megy; míg a vőlegény menete a násznagy vezetése mellett, kurjongatással és pisztolydurrogatással, a vőlegényes házhoz tér vissza. Délben a vőfélyek elmennek a vőlegényért és visszahozzák a szülei házába. Ekkor mind a két lakodalmas háznál kezdődik az ebéd. Délután négy órákor fölkerekedik az egész vőlegényes ház és zenező mellett a menyasszonyos házhoz vonul. A ház előtt, az utczán és a kapuban, szalmakötél van végig húzva, a melyet a násznagy csak kellő váltságdíj lefizetése után vághat ketté; ennek megtörténte után az egész menet az udvarra vonul és itt a vőlegény násznagy képletes beszédben, gyakran versben, kikéri a menyasszonyt a szülőktől. A menyasszony násznagy, mintha semmiről sem tudna, tréfás kötekedést provokál, míg az alkudozás megegyezésre vezet. A vőfélyek ekkor a menyasszony ruha- és ágyneműjét kéri ki a menyasszony koszorusleányaitól; ezek pénzbeli kárpótlást kérnek. Hosszú, tréfás alkudozás után, melynek során a mókával felkínált silány ruhát és tyúktollal töltött *mustra párnát* ugyancsak agyonbeesmerlik, a vőlegény vagyoni viszonyaihoz mért összegben megegyeznek. A menyasszony kelengyéje szokás szerint tulipános ládába van zárva, de újabban a módosabbak három fiókos, úgynevezett *suplód*-ban adják át azt. A kelengye rendszerint 32 darabból áll, de a módosabbaknál 80—100 darabra is rúg a száma.

A hozomány és menyasszony kikérése után a násznép a vőlegényes házhoz vonul, a hol azután a lakodalmi vendégséget lakják. Itt a pitvarajtóban a vőlegényt és menyasszonyt a segítő és főzőasszonyok kenyérrel és sóval fogadják, néhol az ajkaikat még mézzel is bekenik. A vőlegényes háznál tartott vendégeskedés, az úgynevezett *nagy lagzi*, a násznép legnagyobb részét együtt tartja és a menyasszonyos háznál csak néhányan, a *kis lagzisok*, maradnak. A nagy lagzinak egész költészete van: minden tálnak, minden pohárnak sorra jutását verses dikezió köti össze, a mint különben szokásos ez minden tájon. A hontvármegyei magyar lakodalmak szokások egyéb czeremóniái is többé-kevésbbé megegyeznek az általános népszokásokkal. A lakodalmi dinom-dánom persze reggelig eltart, a mikor azután a menyasszony szüleinek házából a vendégsereg átvonul a vőlegényes házhoz *menyasszonylátó*-ba, vagy *kárlátó*-ba mennek, mikor is az egész násznép együtt mulat két-három napig.

Lakodalmi versek és mondókák.

A lakodalmi versek többé-kevésbbé azokból az általánosan ismert versekből kerülnek ki, a melyeket az élelmes könyvtárosok már nyomtatásban is a nép kezére adtak. Ezekről teljesen független és eredeti verseket is találunk még, mint például az alsó ipolymenti községek népénél használatos vers, melyet a *borfeladásnál* mond el a vőfély. Ez a hontmegyei eredeti rigmus így szól:

Nem siralmas harc ez, félre most a bajjal! — Vigadozzunk még ránk nem köszönt a hajnal. — Űrtsük a kancsót jó nyelő torokkal, — Öntözzük az ételt hontyi jó borokkal. — Asszonyok, menyecskék, csak hozzá kell nyúlni, — Tud ám az asszony is, ha akar, jót húzni. — Ámde baj ne legyen, köztünk legyen mondva, — Félre ne simuljék senkinek a kontya. — Borból a fehér nép módjával fogyaszson, — Mert nincs rútább semmi, mint a részeg asszony. — Egyszer láttam egyet! Juj! de megúttam, — Ha rá gondolkodom is borsózik a hátam. — Kedves egészségükre kívánom!

Egy eredeti *mondókáról* is meg kell itt még emlékeznünk. Arról, a melyet a honti református magyarság, a lakodalmakról elmaradhatatlan *öröm-morványkalács* föladásakor, a lakoma legvégén a násznagy ajkaira szokott adni. Az *öröm-morványkalács* a morzsákból (ős magyar nyelvben = morvány) készült és utolsó fogásnak föladott kalács, mely azonban csak képletesen jelenti azt, hogy a kalács morzsákból készült. Ennek a kalácsnak a föladásakor a következő mondóka járja:

Tisztes gyülekezet! Mikor Jézus a Tibériás-tengeren is túl ment volna, igen sok nép követte, mer hogy in az ő nagy csodatételét, melyeket betegekkel és nyomorultakkal cselekszik, szívesen látták volna. Jézus látván az népek sokaságát, könyörületességre indula rajtok, mer' a népek olyanok valának, mint az pásztor nélkül való juhok. Ekkor egy hosszú prédikációt mondott Jézus az népeknek, mely három álló napig tartott. Ekkor mondák a tanítványok Jézusnak, hogy bocsájtáná el az népeket az körül való majorokba és falukba, hogy maguknak kenyeret szereznének. De Jézus mondá: »Adjatok ti enni ezeknek.« Mire Fülöp így szólott volna az Údvözítőhöz: »Két szűr pénzértékű kenyér sem volna ezeknek elegendő, ha mindenik csak egy csipetnyit is venne abból.« Majd azt kérdé Jézus a tanítványoktól, hogy hány kenyérök va-

gyon? Erre András felelé, hogy : »Itt vagyon egy gyermek, kinél öt árpakenyér és két halacska volna, ez azonban ennyi népek bizony igen kevés lenne.« Akkor mondá az Úr Jézus a tanítványoknak, hogy ültetnék le a népeket csoportonként, százanként és ötvenenként az ő asztalához a földre és ő majd megvendégeli a népeket. Leülvén a népek, Jézus a kenyereket és halakat megáldotta, megtörte és adá a tanítványoknak, hogy azt kiosztanak. Egy csomó a népekből igen eleget evett volna már, mikor Jézus ismét mondá a tanítványoknak, hogy az elejtett morzsákat szednék föl. Ezek, hogy felszedték volna, hát tizenkét nagy kosárral lett az árpakenyerek és kis halacska izékjéből. Mikor ezt a népek látták volna, mondták : »Bizony ez ama próféta, a ki eljövend az világra.« Ezenképpen a mi kedves atyánkfia N. N. és az ő kedves élete párja is látván vendégeinek sokaságát, szintén följájlantok részükre vagy két öröm-morványt, hogy ő kigyelmük is úgy kielégíthessék az ő népüket, miként Urunk Jézus az ő népeit, az ő sok ezer emberét kielégítette az pusztában. Kívánom az fölséges Uristentől, hogy a ki ezen öröm-morványokból részesült, legyen annak teste táplálására és lelke üdvösségére. Vegyük ezen öröm-morványokat tiszta szívvvel és éljük egészségvel. Ámen.

Különös lakodalmi szokás némely ipolymenti magyar községben (Szalkán, Pásztón, Födemesen) az úgynevezett *menyasszonymáj-sütés*. Lakodalom után a násznép az utczára vonul, ott egy-két zsup szalmát meggyújt és azt körül tánczolja.

A vármegyének Nógráddal határos palócz községeiben, bár évről-évre fogy az eredetiség, szokásos az úgynevezett *párta-felköszöntés*, melyet a menyasszony a kontyolás előtt elmond, sőt gyakran elénekel. Ennek a pártafelköszöntésnek a szövege a következő :

Jaj nekem szegénynek, árva idegennek, — Elmult szabadságom, oda vigasságom. — Jaj pártám, pártám ! — Gyönyörű gyöngy pártám, édes szűz koronám ! — Apám, anyám mellett vége van éltetnek, — Mert szegény fejemet adták idegennek. — Jaj pártám, pártám, stb. — Mikor leány voltam, akkor vígan éltem ; — Ha reggel elmentem, este hazajöttem, — Azt sem kértdék tőlem, hol jártál, hol voltál? — Időt mulasztottál, napot halasztottál. — Jaj pártám, pártám, stb. — Éltem a világom, mint madár az ágon, — Minden boldogságban, egész szabadságban, — Nem jött bú fejemre, siralom szememre ; — Nem hervadt virágom, boldog volt világom. — Jaj pártám, pártám stb. — Egyedül nyugottam magányos ágyamban, — Ha meguntam magam, dudoltam magamban. — Jaj pártám, pártám ! stb.

A *tótságnál* is az általánosan dívó ceremóniák előzik meg az esketést. Felemlítésre méltó szokás azonban a honti tótságnál, hogy a vőlegény aznap este, mikor a leányt részére megkérték, a menyasszonynál marad másnap hajnalig, hogy az úgynevezett *obríkkanie* (csiklandozás) szokásának eleget tegyen. Ezután esik meg a tulajdonképpeni eljegyzés. A lakodalom előkészületeivel különösen a menyasszonyi háznál foglalatatoskodnak már az előző napokban. Az eskü napján pedig már hajnalban fésülük és öltöztetik a menyasszonyt nagy éneklés és siránkozás között. Mikor a menyasszonyt felöltöztették és pedig gyászruhába, ósdi pántlikákkal feldíszítve, fején aranyos és virágos pártával, akkor egy férfi kinyitja az ablakot, azon koszorú alakú fonatos dolgot dob ki és elkiáltja : *Zornej vtak !* (Hajnali madár), mire az énekes asszonyok »*speváryk*« az ereszt alá sereglenek és ott hangosan énekelnek. A mikor a toronyban megkondul a harang, mind a menyasszonyos, mind a vőlegényes háztól esküvőre indul a lakodalmas nép. A vőlegény menete előtt itt is elzárják az utat, de nem csupán egyszerű szalmakötéssel, hanem lánczokkal, amelyekre még tövises galyakat is raknak. Ezt az akadályt valóságos kis háborúval hárítják el az útból, melyben nem ritkán komoly verekezésre mennek a harczoló felek. Mikor azután a tréfás harcz is megesett, rendben bevonulnak a templomba. Az egyházi szertartás után a vőlegényes háznál van a lakoma, a melyet táncz követ.

Éjfélkor a fiatal házaspár fektetése kerül sorra, ennek is persze sok a ceremóniája. A menyasszonynak három gyertyát adnak a jobb kezébe, a ki a gyertyákat az ujjai közé szorítja. Erre jókora fatuskó körül vezetik a menyasszonyt, a ki a *Stratila som pártu* (Elvesztettem a pártámat), majd pedig az *Okolo nej, okolo nej* (Köröskörül, köröskörül) kezdetű dalokat énekl. Ezek után a hálókamarába vezetik az ifju párt. Itt a menyasszony lehúzza a vőlegény csizmáját és azok egyikével háromszor a homlokát megüti. Majd leülnek és együtt megesznek egy lepényt, mire teljesen magukra hagyják őket. Másnap reggel kontyolóba fogják a menyasszonyt, lakomát ülnek és az örömkalács (*radostnik*) kiosztása után, véget ér a lakodalom.

A temetéssel járó szokások Hont vármegyében is mind a magyarságnál, mind pedig a tótságnál, különösbet és jellemzőbbet nem mutatnak föl. Az *elsíratás* és *bucszúztatás* különösen a magyaroknál dívik. Temetés után halotti tort ülnek, mely a módosabbaknál nagy lakomával jár. A toron megjelenő vendégség másnap hajnalig is együtt marad és lakomázás közben többször imádkozik és dicsérettel halmozza el a megholtat, ha érdemetlenül is.

Egyéb szokások tekintetében különösen az ipolymenti magyarság gazdag. Itt a *betlehemjárást*, *Luczázást*, *Balázstánczot*, *kiszejárást* nagyban üzik. Szokásban van

Lakodalom
tótoknál.

Temetés.

Egyéb népszokások.

továbbá a *karácsonyi és újévi kántálás, husvét-i öntözködés, különböző farsangi tréfák, májusfa állítás, arató ünnepség és a katolikusoknál, valamint a bányászoknál a Szent István-nap különös megünneplése.*

Lucza napján csoportokba verődnek az iskolás gyermekek s házról-házra járván a következőket énekelik :

Aczélt hoztunk kendteknek ! — Czin legyen táljok, — Czin legyen kanáljuk, — Fijas legyen (fiut szüljön) asszonyuk, — Borjas legyen tehének, — Csikós legyen lovuk, — Tojós legyen tyukjuk, lúdjuk, — Bőven legyen jó buzájuk. — Úgy ragyogjon az életük, — Mint a csillag most felettük.

Február 3-án, mikor a katolikus egyház Balázs püspök emlékét ünnepli, a ki egy torokbajos gyermeket csodálatosan meggyógyított, — *Balázs-tánczot* járnak a gyermekek. Egy ingre vetközvé, jól befűtött szobában tánczolnak és közben többször ki-kimennek *hűtözködni* és hideg vizet inni, hogy *megtróbálják, használ-e hát a Balázs-áldás?* Nem lesznek-e betegek? És csodálatos módon nagyon ritkán betegszik meg egy is e kísérletező gyermekek közül.

Virágvasárnapján az úgynevezett *kiszejálás* divik. Ócska ruhadarabokból óriás bábut kötnek a leányok, — ez a *kisze*, a melyet a lányok és legények hosszú póznára kötve közvetlenül ebéd után nagy lármával a falu végére visznek, a hol elégetik. A tüzet körül tánczolják, ezt a dalt énekelve :

Ég a kisze, lánggal ég, — Bodor füstje felszáll ; — Tavaszodik, kék az ég, — Meleg a nap-sugár. — Mire füstje eloszlik, — A hideg köd szétfoszlik, — Egész kitavasodik.

A vármegye némely tót vidékén, különösen a Selmecz-völgyén, az a szokás, hogy a leány lekötél, illetve megvásárol egy legényt tánczosának. A leány bokrétát — bolti csinált virágot — ad a neki tetsző legénynek és más apróságokkal, pl. pálinkával, szivarral is kedveskedik neki. Ezért a legény a leánynak állandó lovagja, vele tánczol és minden alkalommal gondoskodik a mulattatásáról. Megtörténik az is, hogy a legény a leányt feleségül veszi, de különben és általánosságban e kötelezettség csak egy évre szól.

A többnyire rögtönzött mulatságokon kívül, az év bizonyos meghatározott napjain más vigasság is van. Ilyen a *hostina* (vendégség), melyet ősszel, a mezei munkálatok végeztével, a Mindenszentek ünnepét követő napokban szoktak megülni. A *hostina* vasárnap kezdődik és három napig tart. A különböző községekben nem egy és ugyanazon a héten tartják. Egyik helyen Márton, másik helyen Katalin, stb. napja az irányadó. Az első nap kiváló jelentésű ünnepnap és mintegy *búcsú* jellegével bír, a mikor hálaadó istenisztelet előzi meg a mulatságot.

A katolikus községekben újév után, *három király* ünnepe előtt, a község plébánosa és kántora sorra látogatja a község házait, hogy azoknak lakóira áldást kérjen és minden szerencsétlenséget elhárítson róluk. A kántor minden háznak az ajtajára krétával, folytatólagos írással *G. M. B.* betűket ír föl (Gáspár, Menyhért, Boldizsár). Ezért a lelkész és a kántor minden háztól bizonyos mennyiségű gabonát, vagy készpénzt szokott kapni, a melyet a *kostolnik* (templomszolga), két ministráns fiú kíséretében gyűjt össze. Ez az élelem- és pénzgyűjtés az úgynevezett *koleda*. Ezután áll be a farsang, melynek különösen három utolsó napját, *ostatki*, ünneplik meg zajos mulatságokkal.

A nagybőjt úgynevezett fekete hetében és ennek vasárnapján, a *smrtná nedelá-n* (halál vasárnapján) hosszú póznára szalmából emberi alakot kötnek, női ruhába öltöztetik, szalagokkal teleaggatják s azt a serdülő leányok házról-házra hordozzák. A bábót, — *Marmarienná-t*, a körülhordozás után a falu patakjához viszik, ott minden ékességétől megfosztják és *vizbe fulasztják*. A vízbe fulasztás után a leányok énekelve megjelennek ismét mindazoknál a házaknál, a hol a Marmariennával voltak és itt néhány krajezárt, vagy tojást kapnak. A tojást a falu zsida-jának eladják és az így gyűjtött pénzen koszorút vesznek, a melylyel a templom szentjeit díszítik föl.

Mondókák, versek, népdalok tekintetében Hont vármegye magyarsága is gazdag, de dalkedvelő nép a tót is. A gyermeksereg *kiolvasó, kergető, találós* mondókái és verseeskéi, kevés változattal, az általánosan ismertekhez hasonlóak. Eredeti honti népdal az, a melyik a híres *csali cseresznyéről* szól ; a tótságnál pedig Dacsólam községben találjuk a következő dalt :

Jaj Bože mōj čo mi je, — Takej mladej osobe ? — Lekára mi hl'adajte, — Zahynúť mi nedajte, — Najdem si ja lekára, — Lomianského farára, — Trirazi ma ohlári, — Á na štvrton sobá.i.

Szabadon magyaráúl :

Jaj Istenem, mi bajom? — Szenvedek fiatalon. — Orvost hívjatok hozzám, — Ne jöjjön még végóráim. — Meglelem én orvosom, — Dacsolámi jó papom, — Ki háromszor kihirdet, — Negyedszerre megesköt.

Találós meséi különösen az ipolymenti magyarságnak vannak. Ezek közül följegyzünk néhányat :

Fé' lábon a fittyfiritty — Ezer juhot őriz. (*Mák.*)

Mé' az apja me se lesz, — Má' a fija zsindeleyez. (*Tüz és füst.*)

Hegyen hó, — Vő'gybe tó — Harminczkettő — E' se jó ! (*Az öreg ember foga.*)

Fa dereka, ruha bélyi — Vas az piperéji. (*Láda, melyben ruhát tartanak.*)

Nekem is van, neked is van, — Ker'be kóré, annak is van. (*Árnyék.*)

Fen fen palotába, — Négyen ülnek e' szobába. (*Dió.*)

A népköltészet Hont vármegye magyarságánál és tótságánál egyaránt bőséges.

Népköltészet.

A magyarság leginkább balladaszerű énekekben örökíti meg az egyes vidékek nevezetesebb eseményeit, vagy saját lelki életének jelentősebb mozzanatait. A tótságának műveletlenebb, de erős képzelete a regeköltésben és főképen a babonáiban nyilvánkozik meg. Alig van Hontban különösebb alakú szikla, vagy várrom, melyhez a tót néphit mondát ne fűzne. A mondák hőse rendesen valami rosszlélek, vagy maga az ördög, a kit rászedtek. De a magyarság is híven megőrzi a régi idők emlékeit, a melyek többé-kevésbbé történelmi eseményekkel és személyekkel függenek össze. Így a régi idők emléke, hogy a nép több forrást ma is királykútjának nevez. Sok ilyen *királykút* és *szent kút* van Hont vármegyében.

Az ipolyvölgyi magyarság különösen költői hajlamú és dalos természetű. A falvakban bőven terem a nóta és az érdekesebb eseményeket hamarosan *kidalolják*.

Ipolyfödémesen és *Ipolyszakálloson* a következő Molnár Anna-féle balladatöredéket jegyeztük föl :

Barnapiros kis menyecske — Elbujdosott az erdőbe, — Annak a sűrűjébe. — Arra megy a jó katona: — »Gyere velem erre helyre, (vagy félre helyre) — Keress egyet a fejemből« — Talált egyet a fejibe. — Elszunnyadt az őlibe. — Kerített egy éles kaszát, — Levágta katona nyakát, — Felöltözött ruhájába, — Beugratott falujába, — A bírónak udvarába. — »Jó nap, jó nap, bíró gazda !« — »Aggyon Isten, jó katona !« — »Ad-e szállást, bíró gazda ?« — »Nem adhatok, jó katona — Nem adhatok, mer nincs nekem — Hitvestársam, feleségem, — Ki vacsorát főzne nekem !« — »Nem kell nekem vacsorája, — Csak a dunnás meleg ágya.« — Elment bíró a kocmába. — Kigombolta az lajbiját, — Megszoptatta az árváját. — »Apám, apám, édes apám — Ez vót az én édes anyám. — Megismertem járásárú, — Vékony karcsú derekárú, — Az kötenye madzagjárú.«

Sok a helyi vonatkozású közmondás és szólásmód is. Így általánosan ismert a vármegye határán túl is a túri borról szóló büszke hontmegyei mondás : *turi bor — uri bor*. Ilyen helyi közmondás ez is : *Veszedelmes, mint a csali cseresnye*. (Szép, nagyszemű asszonyra mondják). *Ne félj addig Szent Mihály, míg Födémest talpon áll*. Ha ezt a födémesi embernek mondjuk, dühre gerjed. Magyarázata a következő : A drégelyi pasa harczosai ellen kapával-kaszával indultak a födémesi atyafiak. A falu végén állott szent Mihály szobra, a község védőszentje. Mikor a szobor előtt a vitéz falubeliek elhaladtak, vezérük, a bíró, megemelt kucsmával így szólott a szoborhoz : Ne félj addig szent Mihály, míg Födémest talpon áll. De bizony, a mikor a törökök leverték a födémesieket és falujokat a szoborral együtt földülta, a nagy büszkeséggel mondott szavak a község bosszantására fordultak. A szószátyárkodóra azt mondják : *Csörög, mint a szalatnyai korsó*. (A szalatnyai savanyú vizet ugyanis csörgős korsóban árulják.) *Megfogta, mint a viski halászt az Ipoly sara*. (Az Ipoly vize nagyon iszapos. Egy viski halász, mikor a hálóját kihúzta volna, az Ipoly iszapjába esett s odafült.) *Mozsárral mérik, mint a prandorfiak az észet*. (Prandorf furfangos népéről mondják, hogy mozsárral méri az észet : *Prandorfe zmažja-rom meraju rozum*.) Ipolypásztón használt közmondás ez : *Atyafi a tarisznya, barátság a csutura !*

Szólásmódok és közmondások.

A nótával karöltve jár a *táncz*. A magyarságnak kizárólag a *lassú* és *sebes* csárdás a kedvelt táncza. Itt-ott a módosabb legény- és leánysereg — az úgynevezett polgárság — a német körtánczokat is lejt. Különleges táncza az ipolyvölgyi magyarságnak a *hontyi kopogós*, melyet lassú ütemű, kuruczos zenére a sarkak odaütögetésével és sűrű bokázással járnak a párok és pedig hol összeölelkezve, hol egymástól elszakadva. Tánczközben csipkés zsebkendőt lobogtatnak és kurjantoznak. A kurjantással együtt néhány *tánczkiszólást* is eresztenek. Ilyen eredeti tánczkiszólások a következők :

Ipolytól a Garamig, — Szoridd lábam hajnalig !

Ne te, ne ! — Hegyihe ! Gyuhaj te !

Sír a bőgő, nem nevet, — Addig járom, míg lehet !

Táncz.

A vármegyei *tótok* tánca általánosságban csak elrontott csárdás. Ezenkívül divatozik náluk a polka és keringő is. Különleges tánczuk, melyet saját népdalaik zenéje mellett egy helyben, lassú tipegéssel és rezgéssel járnak, a *pozabučky*-hoz hasonlít. A *pozabučky*t is járják nagy ritkán a hegyközi tótság legényei. A tót nép a tánczában rendesen komoly, ünnepélyes; csak a túlságos jókedvben válik hangossá. Ilyenkor tánczkiszólásokat hallat, mint például: *Abi že nam dobre bulo! Hej! za tu pipu!*

Nyelvjárás.

Nyelvjárás tekintetében Hont vármegye magyarságát a nyugati palócz, a tótságot pedig a közép tót nyelvjárás nagy osztályába kell sorolnunk. Jellemző és az egész országban páratlanul álló nyelvjárással bírnak a börsönyi németek, a kik a sváb dialektust bizonyos egyhangúsággal és nyújtással, ó-német modorban beszélnek. A *magyarság* palócz nyelvjárását lágyaság és a hanghordozás énekszerű hullámzása jellemzi. A kiejtés eredetiségéhez járulnak még a tájszók, a melyekben a honti palócz éppen olyan gazdag, mint a szomszédos Nógrád palóczsága. Érdekes és jellemző, hogy míg az ipolymenti református palóczság némi keménységgel, pattogással ejti a szót, addig a katolikus palóczság lágyabban és vontatottan beszél. Ez a különbség még az egy községben lakó református és katolikus szóbeszédje során is kiválik. A vármegyei *tótság* nyelvjárását legfőképen az jellemzi, hogy a hosszú *á, é, ú* hangokat lágy mássalhangzók után *ia, ie, iu* kettőshangzókká változtatja. Így a *boža = bozia*. Gyakori ebben a nyelvjárásban az *ä* hang (= *ea*): *mäso vädnuť*. Az *av, ev, iv, ov, uv* hangcsoportozatokat a szavak végén és mássalhangzók előtt, valamint az *al, el, il, ol, ul* hangcsoportozatokat a cselekvő alakú igenév mult idejében úgy ejti, hogy a *v*-nek, illetve *l*-nek rövid *u* hangzása van. A melléknév semleges neme *o*-n végződik: *dobruo*. A nyelvjárásnak külön-külön tájszólásai is vannak, melyek ismét, a vármegye egyes vidékei szerint, helyi eltéréseket mutatnak.

Mondák.

A vármegyei helynevek közül igen soknak a történelmi keletkezésére nézve helyi mondák állanak fönn. Ezek között a legjellemzőbb a Szebelléb községről szóló.

A monda szerint, Selmeczbányáról a németeket kiszorították a tótok. Csoportostól vándoroltak ki a németek és kerestek másfelé megélhetést. Egy ilyen kívándorló csapat, kiindulván Selmeczről, megvetéssel kiáltotta vissza: *Najdeme mi sebe chleby!* azaz: »majd találunk mi magunknak kenyeret«. Azért a tótok ezt a csapatot *sebe chleby*-knek csúfolták és annak a helységnek a neve is, melyet ez a német csoport Hont vármegyében alapított, *Sebechleby* lett. (*Khlieb* = kenyér, Siebenbrod = hét kenyér). Idővel azután elváltozott a Sebechleby és ma már, magyárosan ejtve, *Szebelléb* a község neve.

HONT VÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGA ÉS ÁLLAT- TENYÉSZTÉSE.

Mezőgazdasága szempontjából és földrajzi viszonyainál fogva, a vármegye két egész különböző jellegű területre oszlik. Az északi részen a selmecz-bányai hegycsoport van, a vármegye legmagasabb hegysége, mely ezer méteren felül is emelkedik; talaja túlnyomólag bazalt és trachyt-tufa. A középfőméréséklet e vidéken 7.5°, úgy, hogy a nagyobb meleget igénylő kukorica és szőlő termelésére az már nem alkalmas. A vármegye északnyugati részén a bakabányai hegyek alkotják az előbbi hegycsoport folytatását; magasságuk szintén jelentékeny, átlag azonban a terület már alacsonyabban fekszik. A hegyek lejtőin itt már szántóföldeket is találunk, de azok már talajösszetételüknél fogva is, gyenge termőképességűek és terményeik inkább csak a kisebb igényű rozs, zab, burgonya és pohánka. A vármegye északkeleti részén, a Korpona és Ipoly völgyei között végig vonuló Osztrovszki-hegység alkot magasabban fekvő területet, a mely azonban Bát és Németi között alacsonyabb dombokban húzódik a vármegye déli része felé; ezeken az agyagos talajú dombokon, egész a Dunáig, mindenféle kulturnövény, búza, árpa, rozs, zab, kukorica, szőlő, dohány és kender igen szépen megterem. A vármegye délkeleti részében még egy jelentékenyebb magasságot elérő hegycsoportot találunk, a börsönyi hegyeket, melyek talajában szintén a bazalt és trachyt-tufák uralkodnak.

Talaj-
viszonyok.

Lényegesen különböző a völgyek talaja, mely az Ipoly mentén főképpen lösz, a Garam és Ipoly között elterülő nyugati részen pedig agyagos. Az Ipoly, a Szekincze, Korpona és Selmecz folyók völgyei igen termékenyek és habár túlnyomó részben réteket alkotnak, szántott földjei mégis termékenység tekintetében az ország bármely jó minőségű talajával kiállják az összehasonlítást.

Vizekben a vármegye eléggé gazdag. Déli határán a Duna vonul végig. A vármegye belsejében a legnagyobb folyó az Ipoly, mely azonban nem hajózható, vízállása rendszeren alacsony, száraz időben és nyáron igen megapad, nagy esőzések után pedig a völgyében fekvő földekben gyakran jelentékeny károkat okoz. A Garam a vármegyét csak délnyugati részén érinti és így, habár tutajozható, a vármegye terményeinek forgalombahozatala szempontjából csak kisebb jelentőségű. A vármegye nyugati részében még a Szekincze méltó említésre. Az északi és északkeleti részben a Selmecz és a Korpona a főbb folyók, számos mellékvízzel. A vármegye terményeinek értékesítésére igen hátrányos, hogy a vármegye belsejében hajózható vizek nincsenek. Némi kárpótlást nyújt azonban e tekintetben az a körülmény, hogy a vármegye szárazföldi útjai jó karban vannak. Az állami utak hossza Hont vármegyében 99.9 km., mely mind kőalapú; a törvényhatósági utak hossza 301.6 km., a községieké pedig 415.5 km.

A tagosítás alkalmával vármegyeszerte — az erdő, szőlő, rét, legelő és kenderföldek kivül — a területet három vetőre osztották be, ennek következtében a községekben dívó gazdálkodási rendszer a hármasszoros forgó. Az ugart vörös lóherével, kukoriczával és répával szokták beültetni. A nagyobb uradalmak a talaj viszonyaihoz és az egész gazdaság körülményeihez képest legmegfelelőbb gazdálkodási rendszert követik; a norfolki rendszer, 5-ös, 6-os és 12-es forgó, fordulnak elő leginkább nagyobb birtokoknál. Több helyen szabad gazdálkodást is találunk. Egyébként a vármegyében újabban, az okszerű gazdálkodás emelése érdekében sok történt, a talaj jobb megművelésére most már meglehetősen gondot fordítanak és jobb ekék és boronák, továbbá az ősszel teljesített szántások jelentékenyen

Gazdálkodási
rendszer.

fokozzák a föld termőképességét. Hiányokat mutat fel még a földtől elvont anyagok szükséges visszapótlása, a trágyázás. A kis- és középbirtokosok főképpen természetes trágyát alkalmaznak. Mindamelllett a trágyakezelés kevés kivétellel, nem okszerű, a mennyiben rendszeres trágyatelepek alig vannak és így az értékes ammóniák-vegyületek, melyek visszapótlása a legköltségesebb, nagyrészt kárbavesznek. A nagyobb birtokokon az utóbbi években a foszforsavas műtrágyát is jelentékeny mértékben alkalmazzák és pedig jó eredménnyel, különösen búza, rozs és cukorrépa alá.

A földművelés belterjesebbé válásában, mely Hont vármegye területén is öröndetesen terjed, nem utolsó része van a mezőgazdasági gépek nagymérvű terjedésének. Csupán a száz holdon felüli birtokosok kezén 75 lokomobil, 145 cséplőgép, 175 járgány, 286 vetőgép, 345 rosta és 297 szecskavágó-gép van, a mi eléggé szép eredménnyel tekinthető, annál is inkább, mert a kisgazdánál is sok a járgányos cséplőgép, rosta, vetőgép és a szecskavágó. Igen fontos lépést jelent a vármegye földművelésének fejlődésében az 1906. évben alakult gőzeke-szövetkezet is.

Tagosítás.

A vármegye egész területe már régóta tagosított, mindamelllett az e téren fennálló viszonyok éppenséggel nem tekinthetők kifogástalanoknak. A Hont vármegyében, mint a Duna bal partjának legtöbb vidékén, divó öröklési szokások ugyanis a birtokok rendkívüli elaprózásához és oda vezetnek, hogy számos községben a kisgazdának 10—15 holdas ingatlana 30—40 parcellában szóródik szét. Általános az a szokás, hogy az örökösök az ingatlan vagyont egymás közt természetben felosztják; és pedig minél értékesebb és minél nagyobb az örökölt ingatlan, annál inkább ragaszkodnak annak a természetben való felosztásához. Ha több ingatlanból áll a hagyatéka, igen gyakori, hogy az örökösök az összes ingatlanokon osztoznak, úgy, hogy minden ingatlan több részre szakad. Vajmi ritka eset, hogy csak egy örökös veszi át az egész ingatlant. A túlságos birtok-elaprózás hátrányai a vármegyében már annyira érezhetők, hogy egyes helyeken, így a korponai járásban, az egy-gyermekrendszerhez fordul a nép a további túlságos osztozás megakadályozása végett.

Birtok-
megoszlás.

A vármegye birtokmegoszlására nézve egyik legjellemzőbb vonás éppen a törpebirtokok rendkívüli elaprózásában van. A törpe birtokokra a vármegye területéből eső részesedés ugyan nem nagy, sőt a 4·90%-nyi részesedés egyenesen kicsinynek mondható a Duna balpartján a törpebirtokokra eső 6·44%-kal szemben. A gazdaságok számából a törpebirtokosokra igen magas hányad, 58·48% jut, a mi mind a Duna bal partjának, mind pedig az ország átlagának tetemesen fölötte áll — és ez a körülmény bizonyítja, hogy a törpebirtokokra eső, aránylag kis terület a birtokosoknak mennyivel nagyobb száma között oszlik meg a vármegyében. Így tehát a törpebirtokból az egy-egy birtokosra eső hányad csak igen jelentéktelen lehet. A kisbirtok részesedése a vármegyében szintén nem kedvező. A Duna balpartjának és az egész országnak az átlaga mögött jelentékenyen elmarad és csak 42·48%-ot tesz. E mellett az elaprózás jelei itt is mutatkoznak. Annak ellenére, hogy a Duna bal partján p. o. a kisbirtokok részaránya felülmúlja a hontvármegyei részesedésüket, mégis a gazdaságok számából a kisbirtokra eső hányad, 44·41%, csak valamivel kisebb az egész országrész megfelelő 44·83%-ánál.

A középbirtok aránya a vármegyében eléggé jó, összesen 17·85% esik a vármegye területéből a középbirtokra. A vármegyében levő összes gazdaságoknak 0·91%-a tartozik a középbirtok csoportjába.

A nagybirtokok arányszáma felülmúlja mind az országos átlagot, mind pedig az országrész átlagát; a területnek összesen 34·77%-át foglalják el a nagybirtokok és így a gazdaságok számának 20%-a jut rájuk. Nagyobb uradalnak a vármegye területén a Koburg hercegi, a hercegprimási és az esztergomi káptalani uradalnak.

A korlátolt forgalmú birtokok aránya a vármegyében nagyobb a Duna balpartjának átlagánál és az országos átlagnál. A korlátolt forgalmú birtokok kiterjedése összesen 167.539 kat. hold, a mi a vármegye területének 38·01%-át jelenti. A római katolikus egyházé a korlátolt forgalmú birtokok legjelentékenyebb része, összesen 51.435 kat. hold, tehát az összes korlátolt forgalmú birtokoknak egyharmadnál nagyobb része. Ez egyházi birtokok nagyobbik hányada a káptalanok és papnevelő intézetek (nevezetesen az esztergomi) kezén van

összesen 25.790 kat. hold területtel. Majdnem 20.000 hold jut ebből az érseki és püspöki birtokokra, míg a többi a lelkészi birtokok közé tartozik. Az egyházi birtokok után a községi, városi és törvényhatósági, valamint a közbirtokossági birtokok és a volt úrbéresei birtokai következnek. A hitbizományok területe összesen 31.863 kat. hold. Kincstári birtok a vármegye területén csak kevés, összesen 11.791 hold, van. A tulajdoni gazdaságokra a vármegye területének csak 64·89%-a esik, úgy, hogy a hányad jelentékenyen elmarad az országos átlag mögött. A gazdaságok számát tekintve, az ellenkezőt tapasztaljuk, a mennyiben a gazdaságok 88·50%-a tulajdoni gazdaság, a mi a Duna balpartjának és pedig az egész országnak az átlagát tetemesen felülmúlja. E tény magyarázatát abban a már fent érintett körülményben kell keresnünk, hogy a tulajdoni gazdaságok zömét tevő kis- és törpegazdaságok területe Hont vármegyében igen el van aprózva, úgy, hogy a gazdaságok nagy száma mellett is a területnek aránylag csak kis része jut azokra. A haszonélvezeti gazdaságok hányada a Duna balpartján általában igen nagy; Hont vármegyében ezek részesedése az egész területből 7·46% és így még a Duna balpartjának hányadát (6%) is tetemesen felülmúlja. Ennek ellentétét látjuk a bér gazdaságoknál, melyeknek átlaga a Duna balpartján kicsiny. Hont megyében ezek részesedése — 8·66% — a területet illetőleg a Duna balpartjának átlaga fölé emelkedik ugyan, a gazdaságok számát tekintve azonban a hányad jelentékenyen elmarad mind a Duna balpartjának, mind pedig az országnak átlaga mögött. Ez arra enged következtetni, hogy a vármegyében a bérlet területek átlaga nagyobb, mint az országban és a Duna balpartján, minek következtében a kisebb gazdáknál a bérlet általában nagyon ritka. A vegyes jellegű gazdaságokra a vármegye területének 18·99%-a, a gazdaságok számának pedig 7·63%-a jut.

A szántóföld, a vármegye fent jellemzett földrajzi viszonyainál fogva, a vármegye területének aránylag kis részét foglalja el. A vármegye összesen 360.082 kat. holdnyi területéből csak 178.685 kat. hold a szántóföld; tehát nem is a terület fele, hanem csak 49·62%. E tekintetben tehát a vármegye számbavehetően elmarad még az ország rész, a Duna balpartja mögött is. Különösen feltűnően kicsiny a szántóföld hányada a törpegazdaságoknál és a nagy gazdaságoknál, mely utóbbiaknál e körülmény főképpen arra vezethető vissza, hogy területük nagy része a hegyes, erdős vidékekre esik. A kisgazdaságoknál Hont vármegyében a szántóföld nagyobb mértékben fordul elő, mint akár a Duna balpartjának, akár az országnak az átlagában.

Az erdő a vármegye területének mintegy negyed részét foglalja el. Összesen 93.608 kat. hold az erdőterület Hont vármegyében és hányada — 26·00% — felülmúlja a Duna balpartjának és az egész országnak az átlagát. Az erdőterület tudvalevőleg országszerte mindenütt főképpen a nagy- és középbirtokra esik és a kis- és törpebirtokok részesedése ez irányban csak csekély. Hont vármegyében fokozott mértékben van ez így. A törpe- és a kisbirtokok részesedése az erdőterületből az ország többi vidékeihez viszonyítva is igen csekély, míg a középbirtokokra eső hányad az országos átlagot és a Duna balpartjának átlagát is tetemesen felülmúlja. A nagybirtokokra eső erdőterület még e két említett átlagon is messze felülemelkedik.

A rétek területe összesen 37.268 kat. hold, a mi a terület 10·45% -ának felel meg. A törpe- és kisgazdaságoknál a rét körülbelül olyan arányos, mint az ország más vidékein. Feltűnő kicsiny azonban a rétek területe a közép- és főképpen a nagy gazdaságoknál; ez azonban az egész Duna balpartjának a sajátja.

A legelők összesen 28.436 kat. holdat foglalnak el és a hányaduk 7·90%, vagyis egy egész százalékkal kisebb az országos átlagnál. Egyedül a középgazdaságoknál foglal el nagyobb területet a legelő, mint a Duna balpart egyéb vidékein; de itt is az országos átlagon alul marad. Feltűnően kevés a kis gazdaságoknál és még szembe-
tűnőbb a nagy gazdaságoknál a legelők területének csekély volta, a mennyiben Hont vármegyében a legelő a nagybirtokok területének csupán 9·51%-a, holott országos átlagban a nagybirtokok területének 15%-a.

Kertekre 6.264 kat. hold jut, vagyis a vármegye területének 1·74% -a. A szőlő összesen 5.421 kat. holdon terem. E művelési ág tekintetében a vármegye igen szomorú képet nyújt, a mennyiben 3.336 kat. holdnyi szőlőterület hever paragon, tehát több a beültetett területnél. A paragon heverő szőlőterület a vármegyében ijesztő mérveket ölt, legkiváltképpen a törpegazdaságokban. Nem szabad azonban

felejtünk, hogy az 1895. évi összeírás óta, melyből az idevágó adatokat vesszük, a helyzet tetemesen javult.

Nádas. Nádas terület a vármegyében kevés van ; összesen 54 kat. hold. A nem termő területre 9956 kat. hold, vagyis a vármegye területének $2\cdot76\%$ -a jut.

A mi a mezőgazdaság számára rendelkezésre álló munkaerőt illeti, e tekintetben Hont vármegyében eléggé jók voltak eddig a viszonyok ; a megindult amerikai kivándorlás azonban itt is munkáshiányt okozott, melynél — sajnos — még nagyobb fenyegetett. Mezőgazdasággal és kertészettel, az 1900. évi népszámlálás szerint, 40.547 kereső foglalkozik ; az őstermelés egyéb ágaiban a keresők száma 434. Ha azonban a mezőgazdasággal foglalkozó összes népességet ismerni akarjuk, hozzá kell számítanunk a külön megnevezés nélküli szereplő napszámosokat is.

Munkaerő. A mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozók a lakosság $72\cdot6\%$ -át, az őstermelés egyéb ágaival foglalkozók $1\cdot2\%$ -át, a külön megnevezés nélkül szereplő napszámosok pedig $2\cdot3\%$ -át teszik, úgy, hogy őstermeléssel a vármegye lakosságának közel 76% -a foglalkozik.

Az amerikai kivándorlás, mely a felvidék munkásságának sorait tizedeli, Hont vármegyében eddig még nem okozott nagyobb károkat. Újabban azonban, sajnos, már a vármegye területén is mutatkoznak az amerikai kivándorlás kezdetei ; az 1904. év folyamán 90 ember hagyta el kivándorlási szándékkal a vármegyét és ezek közül 86 Amerikába ment. Egyelőre a baj még csirájában van, de igen fontos volna mindent elkövetni a terjedés megakadályozására.

Búza. A vármegye főterménye a búza, mely körülbelül a bevetett terület egy harmadrészét veszi igénybe ; 1903-ban, mely évből az alábbi adatokat vesszük, 29.086 hektáron termeltek búzát. A talaj, összetételénél fogva biztos és kielégítő hozamot szokott adni. Átlagos termése hektáronként $11\cdot36$ métermázsa, mely összeg a Duna bal partjának és az egész országnak átlagos búzatermése mögött elmarad ugyan, de ez nem annak a körülménynek tulajdonítandó, mintha Hont vármegye völgyeiben kevésbé termékeny földek terülnének el. A vármegye átlagát csak az éjszakai hegyvidék hozamának sovány volta nyomja le valamennyire ; ennek ellenére mégis alig egy métermázssal marad csak a Duna balpartjának átlaga mögött, a mi eléggé mutatja, hogy a vármegye délibb vidéke és völgyei mennyire alkalmasak a búzatermelésre. Általánosságban a vörös kalászu búzát vetik ; a nagyobb birtokokosok több helyen a tiszavidéki fehérkalászu búzát is termelik, melynek hektoliterenként 80 kg. a súlya, tehát nem marad az Alföldön elért súly mögött. Újabban a szakálltalan franczia búzával tesznek kísérletet és az enyhe teleken, a hol kifagyás nem veszélyeztet, szép az elért eredmény. A búza előveteménye ott, a hol nem ugarba vetik, legtöbbször vöröshere, búkköny, néhol pedig valamely kapásnövény szokott lenni. Az istálló- és műtrágyát, ha közvetlenül alája is adják, jól tűri, ritka években csökken megdülés következtében, a termés eredménye. A búza üszög ellen való páczolása a vármegye területén általában elterjedt és mindennapos már a kisczárkánál is.

Rozs. Rozs a vármegye területén csak kisebb mennyiségben terem ; a bevetett terület 9.576 hektár. Nagyobb területen csak Csalomia és Vámosmikola vidékén termelik, hol a homokosabb talajon indokoltabb is, mint a búza. A vármegye felső részén főterményképpen a búza helyét pótolja, míg a többi vidékeken inkább csak élelem és konvenczió céljaira termelik. A régi rozsfajtát már kiszorítja a montagnai rozs, a mely mindenütt kielégítő eredményt ad, szem- és szalmahozamra nézve egyaránt. A rozs átlagos súlya hektoliterenként 73 kg.

Árpa. Igen nagy jelentőség jut a vármegye terményei között az árpának, mely a tavaszi vetemények között első helyen áll és vármegyeszerte terem. Az árpával bevetett terület 15.984 hektár. A honti árpa mindenütt első minőségű sörárpaként kerül forgalomba. Az átlaghozam azonban éppenséggel nem mondható kielégítőnek, mert mögötte marad a Duna balparti és az országos átlagnak. Ennek oka csupán a gazdák helytelen eljárásában keresendő, mert előveteményül többnyire kalászosat használnak, a mi pedig a termés mennyiségére és minőségére egyaránt káros.

Ha mindemellett mégis elsőrendű a hontvármegyei árpa, ez eléggé bizonyítja, hogy a talaj és az éghajlat mennyire alkalmas a vármegye legtöbb vidékén az árpatermelésre. A kisebb gazdák főleg a közönséges, ú. n. tót árpát termelik, van azonban a vármegyében chevalier és hanna árpa is, mely utóbbi különösen jól terem és elsőrangú fontossággal bír. Az átlagos hozam hektáronként $12\cdot01$ métermázsa, az átlagos súly pedig hektoliterenként 67 kg.

A kalászosok közül a vármegyében még a *zabot* termelik nagyobb területeken. *Zab.* Jelentősége az egyéb kalászosokénál kisebb ; az ezzel bevetett terület 7.572 hektár. Igénytelenségénél fogva a zabot a vetésforgó utolsó növényeként szokták termelni és inkább a rosszabb földeken ; mégis a talaj és éghajlat alkalmas voltánál fogva jó hozamot ad. Az átlagos hozam hektáronként 10-14 métermázsza, mi a Duna bal partjának hozamát felülmúlja, az ország átlagos zabtermése mögött azonban elmarad. A zab átlagos súlya hektoliterenként 45—46 kg.

A *szemes tengerit* 3537 hektáron, az éjszaki rész kivételével, a vármegye egész *Tengeri.* vidékén termelik. A völgyekben nem ritkán évről-évre ezzel vetik be a jól termő földeket, mert a házi szükségletre szánt tengerimennyiséget biztosan megkapja a termelő. Az uradalmak nagyban termelik és elég jó hozamokat érnek el ; az átlagos hozam azonban csak 12-01 métermázsza hektáronként. Rendesen a közönséges magyar kukoriczát termelik, e mellett találunk azonban apró szemű székely kukoriczát és előfordul a cinquantino kukoricza is. Az amerikai lófogú kukoriczával is történtek kísérletek, ez a faj azonban rendesen nem érik be.

A gumós növények közül a *burgonya* általánosan elterjedett és vármegye- *Burgonya.* szerte termelt növény, melyet emberi táplálékul, takarmányul és szeszgyárak részére egyaránt nagy mennyiségben termelnek. A burgonya a vármegye egész területén megterem ; a bevetett terület 3938 hektár. A veczei homokon kitűnő minőségű asztali burgonyát termelnek, mely kat. holdanként 30—45 métermázsát is eredményez. A legelterjedtebb fajok a vármegye területén a rózsa, kék és magyar kines ; az új, jobb fajokat még csak kísérletül termelik, így kiváltképpen Kiskéren. Igen üdvös a burgonyatermelés emelése szempontjából a vármegyebeli gazdasági egyesület részéről eszközölt burgonyaszétosztás, mely a kisgazdáknál még mindig gyakran rosszabb fajoknak jobbakkal való helyettesítését czélozza. Egyébként a vármegye talaja és éghajlata a burgonyatermelésre a legmagasabb fokban alkalmas ; éppen ezért az átlagos burgonyahozam Hont vármegyében különösen magas. Hektáronként átlag 85-37 métermázsza terem, a mi a Duna balpartjának átlagát messze, majdnem kilenez métermázsával és még az ország átlagát is számbavehetően felülmúlja.

Nagyobb jelentőségre vergődik újabban Hont vármegyében a *répa*-termelés *Répa* is. Czukorrépával 1597 hektár volt bevetve. A kisebb gazdáknál azonban még most is csak igen kevés czukorrépát találunk ; ennek okai főképpen a czukorgyár részéről minimálisan megszabott beváltási ár és ugyanily mértékben a beváltási nehézségek, melyek számos kisgazdát viszatartanak a répatermeléstől, ellenére annak, hogy éppen a kisgazdák egyhangú és kevés változatosságú vetésforgójában a czukorrépa felvétele igen jótékonyan hatna a talaj változatosabb kihasználására és jobb megművelésére is, mert a répatermelés a talaj jó megkapálására és a gyomnak nagyobb mértékben való irtására készítetné a földmívest. A nagyobb birtokok túlnyomó része foglalkozik czukorrépatermeléssel és kat. holdanként 100—200 métermázsás hozamot ér el, a szerint, a mint lapos területet, vagy fensíkot használ a répatermelésre. A répa átlagos beváltási ára egy korona 70 fillér és 40% répaszelet.

A *takarmányrépa* valamivel kisebb területet, összesen 1544 hektárt foglal el. A termelés eredménye kielégítő ; a legtöbb gazda ebből fedezi téli takarmányszükségletének nagy részét. Ha a talajt jobban megválogatják, az átlagos hozam a 200 métermázsát is eléri.

A szántóföldön termelni szokott takarmányneműek között a *vörös lóhere* *Takarmány.* emelkedik nagy jelentőségre. A bevetett terület 5948 hektár. A vármegye legnagyobb részében kitűnő eredménnyel termelik, mert a vörös agyagos talaj, a milyen a vármegye termő területének jelentékeny része, igen alkalmas a vörös here termelésére. Az átlagos hozam 25 métermázsza. A vármegye mezőgazdasága szempontjából általában még azért is nagy a jelentősége a vörös lóherének, mert az agyagos talaj kötöttségét mérsékli és így eléggé jó előveteménye a búzának, különösen ott, a hol csak egyszer használják és így elegendő idő marad a két-háromszori szántásra, a míg a talaj beérik.

A hidegebb felső vidéken ugyanesak szép eredményt érnek el a *nyulszapukával*, melyet ott általánosan termelnek és kivált a korponai járásban karolnak fel nagyobb mértékben. A *luczerna* összesen 1539 hektárt foglal el és kitűnően sikerül, kiváltképpen a mélyebb talajú völgyekben, a hol három-négy kaszálást is ad. A pillangósok közül termelik még a *bükkönyt*, részint magnak, részint zabbal,

vagy árpával keverten, takarmánynak. A *baltaczim* is jó hozamot ad a könnyebb homokos talajon; általában azonban csak kis területeken termelik. A takarmánytengeri, a csalamádé elterjedése csak kisebb mérvű. 274 hektár volt ezzel bevetve.

Bab. A hüvelyesek közül a *bab* foglalja el a legnagyobb bevetett területet; összesen 277 hektáron termelték a vármegyében. Legnagyobb részét mellékterményként fordul elő és a kukorica között szokták termelni. Legelterjedtebb a nagyszemű fehér bab. A *borsót* 151, a *lencsét* pedig 124 hektáron termelték. *Mákot* itt-ott, a jobb talajon, szép eredménnyel termeltek, 500 métermázsa átlagos hozammal; kis mennyiségben, házi szükségletre, vármegyeszerte elterjedt.

Kereskedelmi növények. A *kereskedelmi növények* közül a *kender* 410 hektárt, a *repce* 92, a *len* pedig csak 16 hektárt foglalt el, a mi e növények alárendelt jelentőségét mutatja a vármegyében. A földmívelésügyi miniszterium felhívására a vármegyei gazdasági egyesület bizottságot küldött ki, hogy a kender- és lentermelésnek a vármegye területén való lehetőségét vitassa meg. A bizottság nyilatkozata kedvezőtlen volt; azóta azonban a kérdést újra napirendre tűzték, s a megejtett kísérleti termelés után ítélve a lentermelés valószínűleg nagy lendületet fog venni.

Dohány. A *dohánytermelés* a vármegye területén csekély; összesen 109 hektár jut ennek. A kisbirtokosok Füzesgyarmat vidékén termelnek kerti dohányt a kincstár számára. Nagyban a dalmadi, kistúri, zsemberi, veczei és pereszlenyi gazdaságok foglalkoznak dohánytermesztéssel.

Rét és legelő. A *rétek* Hont vármegyében igen változatosak. Az Ipoly és a Szekincze völgyeiben elterülő rétek, valamint a felső vidék erdei és rétjei szintén kitűnő szénát adnak; a többi folyó völgyeiben levő rétek nagy része azonban rosszabb minőségű szénát hoznak. Általában a rétek gondozása és trágyázása még igen alacsony fokon áll és e téren a jövő számára még sok feladat vár. Ujabban a nedves rétek szárazzá tétele tárgyában már sok történet és így remélhető, hogy a termés hozama és minősége vármegyeszerte javulni fog.

Elhanyagolt állapotban vannak a vármegyében nagyrészt a legelő-területek is, melyek egyébként meglehetősen nagy kiterjedésűek. A marhának általában csak szűk megélhetést biztosítanak és felújításuk, esetleg újból való bevetésük ugyan-csak a jövő feladata lesz, hogy a silány, mohás legelők céljuknak jobban megfelelhessenek, a mi az állattenyésztés fellendülésére nézve is igen fontos volna.

Gyümölcs-termelés. A *gyümölcs-termelés* Hont vármegyében is igen fontos termelési ág. Egyes vidékeken a gyümölcs-termelés a legjövődélmezőbb gazdasági ágak közé tartozik és némely községnek országos hírű gyümölcs-különlegessége van. Ilyen a Bakabánya vidékén elterjedett és igen kitűnő minőségű szilvatermelés; híres a csali cseresznye is. Dacsólam és Szuhány környékén az erdőkben sok jó mogoró terem. A vármegyében szelíd gesztenyével is kísérleteztek, még pedig igen szép eredménnyel Nagymaroson, Szokolya, Pálojta vidékén és másutt. Igen jó minőségű almát és körtét szintén találunk Hont vármegyében. Az elért eredmény annak a gondozásnak köszönhető, melyben a gyümölcs-termelés több oldalról részesül a vármegyében. Mindenekelőtt meg kell itt emlékeznünk a felső-hontvármegyei gyümölcsfatermesztő egyesületről, melyet Czobor László volt alispán alapított nagy buzgósággal és sok fáradsággal; ez az egyesület évek óta valóságos missziót teljesít az arra való területeknek gyümölcsfákkal való beültetésével a vármegye felső részében. *Orosházy* vármegyei gyümölcsészeti felügyelő szintén elvitázhatlan érdemeket szerzett a gyümölcs-termelés szakszerű vezetésével. — Igen buzgón gondozza a vármegye gyümölcs-termelését a honti gazdasági egyesület is, mely főképpen azt az elvet követi, hogy a gyümölcsfatermesztés érdekében első sorban közreműködni a községi faiskolák kezelői hivatottak. Hogy eme legfontosabbnak felismert cél eléréséért, a vármegyei gazdasági egyesület a faiskolakezelők buzdítására minden évben jutalmakat tűz ki. 1905-ben a gyérki, a palásti és a nagykereskenyi faiskolák kezelői nyerték el a jutalmakat. — Községi faiskolák most már a vármegye minden községében vannak és így remélhető, hogy ez a gyümölcs-termelés további emelésére igen jó hatással lesz. Mint mindenhol, úgy Hont vármegyében is főképpen a nagyobb mennyiségű egynemű gyümölcs-termelésre kell súlyt helyezni, mert csak így lehet arra kilátás, hogy azt jó árban lehessen értékesíteni. A Mailáth-, Honecz- és Ivánka-féle uradalmak máris nagyobb mennyiségű gyümölcsöt adnak el és a vármegyéből a Dunán és vasúton egyaránt sok gyümölcs-szállítmány indul útnak.

Szőlőművelés.

A szőlészeti és borászat Hont vármegyében nagyjelentőségű, mert kivált-

képpen a délebbi hegyek enyhe lejtői a szőlőművelésre igen alkalmasak; a phylloxera pusztítása ugyan Hont vármegyében is erősen éreztette a hatását és a bortermelésre kiválóan alkalmas és régóta erre használt enyhe hegyoldalak a múlt század kilenczvenes éveiben kopárok voltak. E pusztítások hatását a vármegye szőlőgazdái még ma sem heverték ki teljesen, a szorgalmas kezek munkája mégis ismét szép szőlővé változtatta át a kipusztult régi szőlők területét. A vármegyében főképpen amerikai alanyon nevelt oltványokkal találkozunk.

Hogy a vármegye területén a phylloxera pusztításai az 1895. évben mily szomorú képet mutattak, láttuk már, a midőn a vármegye területét művelési ágak szerint vizsgáltuk és a nem termő szőlők rendkívül magas hányadát állapítottuk meg. Annál nagyobb örömmel szemlélhetjük az 1904. évi szőlőterületre vonatkozó adatokat, melyek az utolsó évtizedben bekövetkezett tetemes javulásról tanuskodnak. 1904-ben az összes szőlőterület 1596 hektár volt Hont vármegyében, ebből 1129 hektár jutott a termőszőlőknek, ide számítva a phylloxerától ellepett, de még termő területet is. A termő, egészséges szőlők területe 1065 hektár. Immunis homoktalajon csak 77 hektár fekszik, melyből 53 már termő szőlő. A nem immunis, vágyis agyagos, kaviesos, sziklás, televényes talajon fekvő hegyi szőlők legnagyobb részén most amerikai vesszőket találunk; az így beültetett hegyi szőlők területe 1259 hektár, melyből 907 hektár termő, a többi új ültetés. A nem immunis hegyi szőlőkből már csak 146 hektáron van európai vessző, ebből is csak 44 hektár a termő egészséges szőlő, míg 62 hektár phylloxerától belepett, habár még termő, 40 hektár pedig még nem termő új szőlőterület. A nem immunis sík és lapály-szőlők sokkal alárendeltebb jelentőségűek a hegyi szőlőknél, területük összesen 116 hektár, melyből 21 európai és 95 amerikai szőlővesszővel beültetett. Az európai vesszőkkel beültetett szőlőkből csak hat hektár az egészséges termő terület, míg 13 még nem terem. Az amerikai alanyú oltványoknál 55 hektár a termő és 40 hektár az új szőlő. A szénkénegezést összesen 32 hektárnyi területen alkalmazták, a peronoszpóra ellen pedig 1353 hektárt permeteztek meg. Szőlőbetegségek és rovarok a vármegye szőlőiben 1904-ben kárt nem tettek.

A szüret Hont vármegyében, 1904-ben 13.622 hl. mustot eredményezett; a termelt bor összesen 12.261 hl. volt. Az átlagtermés hektáronként csak 7.67 hl. volt, a mi a Duna bal partjának 11.03 hl.-es és az ország 13.99 hl.-es átlagához viszonyítva, eléggé alacsony. E jelenség magyarázatát azonban sem a talaj, vagy az éghajlat alkalmatlan voltában, sem a gazdáknál kellő szakértelem és gondosság hiányában keresnünk nem szabad; a bortermés alacsony átlagszámának más az oka. Hont vármegyének ugyanis a Dunán kitűnő olesó vízi útja van Budapest és Bécs felé egyaránt; a Budapest és Bécs között naponként közlekedő személyszállító hajó is felveszi a gyümölesszállítmányokat, a melyek ilyenképpen gyorsan, a vasúti szállítással járó költségek és nehézségek nélkül a fogyasztó piacokra hozhatók. Nagy hasznót hajt a vármegyében, kivált annak déli részében, a esemege-szőlőnek a budapesti és bécsi piacra való szállítása, a hol az árú biztos és jól fizető vevőre talál; ez okból a vármegye szőlőtermésének tekintélyes részéből nem is készítenek mustot, hanem gyümölesként adják el. 1904-ben 21.044 métermázsza szőlő került áruba, úgy, hogy az eladott szőlőmennyiség tekintetében Hont vármegye az országban harmadik helyen áll. Nagyobb mennyiséget csak Pest és Heves vármegyék hoznak forgalomba. A honti termés értékét 1904-ben az országos középponti statisztikai hivatal 887.878 koronára becsülte. Jó borokat termelnek Csalomán, Szobon, Apátiban, Paláston, Börzsönyön, Nagymaroson, és Túron, mely utóbbi vidék boráról már a régi mondás is így szól: »Túri bor, úri bor.«

A kisebb termelési ágak közül Hont vármegyében a méhészet érdemel említést, a mely eléggé kedvezően fejlődik, kiváltképpen azért, mert a vármegye legtöbb vidékén sok az akáézos és réti virág is elég bőven akad, hogy tavasszal és ősszel bő legelőt találjanak a méhek. Az akáévirágzás kedvező voltára nagy befolyással van az is, hogy a vármegye dombos-völgyes déli lejtőin a virágzás jóval korábban kezdődik, mint az éjszakiakon és így a virágzási idő jelentékenyen tartósabb. Az őszi méhlegelőnek szárazság következtében való ki nem fejlődése, miként az 1904-ben megesett, inkább csak a szakavatatlan méhészeket sújtja. Hont vármegyének Inám községében találjuk a legnagyobb méhteletet, a melyet *Sótér Kálmán*, az országos hírvé méhészeti szakíró alapított és fejlesztett a legmagasabb fokig. Kiválóan tudományos alapra helyezte egész telepét s a terményének

Méhészet.

híre a távol külföldön is jó, a hova évenként sokat szállít. Általában azonban Hont vármegye egyes vidékein a méhészek szaktudása még hiányos. Pedig a kitünő akáczosok mellett a méhészet a vármegyében igazán igen magas fokra emelkedhetnék. Mutatja ezt az a körülmény is, hogy ott, ahol a földművelésügyi miniszter méhészeti szakközege többször megfordult és tanácsait a gazdák követték, még kedvezőtlen esztendőkből sem pusztult a méhállomány. 1903-ban Hont vármegyében 1260 méhészt volt, kik 1497 keretes kaptárban és 4200 köpüben levő méhesládával méhészkedtek. A termelt méz 266.70 métermázsára rúgott, mely métermázsánként 84 koronával 22.402.80 korona értéket képvisel. A viasztermelés 1078 kg.-ot adott, melynek értéke körülbelül 2156 korona, úgy, hogy a méhészet összes hozama még kedvezőtlen évben is 24.558.80 koronát ért el, ami elég szép eredmény. Utóbbi időben Eger községben a keltéssenyv nevű ragadós betegség tizedelte meg a méhállományt, hasonlóképpen volt a korponai járás némely községében. A vármegye méhészetére jó hatással lesz bizonyára a palásti és füzesgyarmati mintagazdaságoknak méhészeti felszereléssel való ellátása.

Selyem-
tenyésztés.

A selyemtenyésztés Hont vármegyében aligha honosodik meg; ma általában kevésbé számbevehető. Egyes helyeken kísérleteznek ugyan szederfák ültetésével és selyemhernyótenyésztéssel, de lényegesebb eredményeket e téren még nem értek el.

ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Szarvasmarha-
tenyésztés.

Hont vármegye legfontosabb állattenyésztési ága a szarvasmarhatenyésztés, mely tekintetben a vármegye előkelő helyet hódított magának az országban. A kis- és nagybirtokosok szarvasmarhái majdnem kivétel nélkül szépek és jól tápláltak. Régebben, harmincz-negyven év előtt nem így volt még, mert akkor vármegyeszerte a legelő tekintetében annyival igénytelenebb juhtenyésztés állott előtérben, mely a magas gyapjúárak mellett jó jövedelmet is biztosított. A szarvasmarhánál főképpen a magyar fajú tehén és ennek rosz keresztezései adták az állományt, melynek tejelési képessége és testnagysága egyaránt másodrendű volt. A tenyésztés rendszeres vezetésével akkor még nem is törődtek a vármegyében. A múlt század hetvenes éveinek végén mindez megváltozott, amikor a gazdák megértették, hogy a tervszerűten tenyésztés nem hajt hasznot. Kénytelenek voltak belátni azt is, hogy a magyar fajú szarvasmarha, igénytelenségénél fogva, talán a régebbi viszonyok között megfelelhetett a követelményeknek, a modern gazdaságban azonban nagyobb tejelőképességű, gyorsabb növéssű és hizlalásra alkalmasabb állatokra van szükség. Így fordult azután a vármegye tenyésztőinek figyelme a nyugati szarvasmarha felé.

A vármegye szarvasmarhatenyésztésében igen fontos fordulópontot jelez az 1882. év, amikor az újonnan alakult vármegyei gazdasági egyesület, már fennállása első idejében, erélylyel és lelkesedéssel karolta fel a szarvasmarhatenyésztést. Messze megelőzve az ország többi vármegyéit, azt tűzte ki céljául a gazdasági egyesület, hogy a vármegye szarvasmarhaállományát a svájci tájfajta behozatalával megneemesíti. A kivitel módját olyképpen szervezte az egyesület, hogy az annak a tagoknak, akik az egyesület útján szerzik be bikaszükségletüket, a vételárból 20%-ot enged és a vételár lefizetését részletekben is megengedi. Gróf *Chorinsky* Igó, Nagy Sándor és *Bolgár* János voltak azok a férfiak, akik a vármegye gazdaközségét ez irányú fáradozásaikkal örökös hálára kötelezték. A lelkes vármegyei gazdasági egyesület törekvése mind a vármegye törvényhatósági bizottsága, mind pedig a földművelésügyi miniszter támogatásában részesült és így a siker is bizonyos volt. A birtokosok és a községek egyaránt siettek élni a gazdasági egyesület támogatásával és a kínált kedvezménnyel. A mozgalom első hónapjaiban 39 bikát osztottak ki. Az egyesület azonban ezután sem hagyta el a szarvasmarhatenyésztés különös gondozását és az apaállatok vételének állandó közvetítése mellett, marhakiállítások és díjazások rendezésével is fokozta a tenyésztési kedvet. E törekvések gyökeres változást eredményeztek Hont vármegye marhaállományában. A magyar fajú szarvasmarha lényegesen háttérbe szorult; ma az egész állománynak alig egy harmadát teszi és főképpen csak igásökörként fordul elő. Magyar fajú tenyésztet pedig a vármegye területén általában nincsen;

e helyett a berni és siementhali szarvasmarhatenyésztet üzik, a felső vidéken pedig a pinzgau van előtérben. A szép vörös-tarka marha tetszik kiváltképpen a gazdának, míg a siementhali fajnak sárgás változata alig mondható népszerűnek. Kuhlandi és kevés borzderes marha is van a vármegyében, de csak nagyobb birtokoknál. A vármegye szarvasmarhatenyésztésének fejlettségét és gondozottságát leginkább az mutatja, hogy a piros-tarka marhának czéltudatos neveléséből különleges tájfaj alakult ki, melyet *ipolyvölgyi tájfaj*tának neveznek. Oláh Dezső állattenyésztési felügyelő ezen ipolyvölgyi tájfajtát így határozza meg: »Ipolyvölgyi tájfajta sorolható azon állatok, melyek a berni és siementhali keresztezésből származnak, színiük rendszeren piros-tarka és pedig inkább a sötét-piros felé hajló, a fej fehér és helyes arányú, nagy, barátságos szemekkel; a tehének szarvai kis csákók, a bikáé lapított és oldaltálló csutak alakúak, a szutyak hamvas-fehér, a tehén nyaka lebbenyos, a test hosszú, öblös, a mar és hát széles, a kötés többnyire helyes, a tar egyenes, elvértve tornyos, a lábak zömök, erősek, a széles test alatt egymástól távol állanak. A szarv és köröm halványsárga. Gyors fejlődésű állatok s úgy tejelési, mint igavonásra és hízalási czélokra igen alkalmasak.«

A vármegye szarvasmarhaállománya 35.144 darab, melyből már 25,000 körülbelül nyugati fajta, míg magyar fajta csak mintegy 10,000 darab van. Számszerűleg ezen szép a fejlődés, a mennyiben húsz év előtt a vármegye körülbelül csak 31,560 darabot számlált. Egyébként újabban a Hont vármegyei szarvasmarhatenyésztés bizonyos aggályos tünetet is mutat, a mennyiben az ipolyvölgyi kitűnő tájfajta keresletének erős megnövekedése a vármegye tenyészanyagát csökkenéssel fenyegeti, a mit minden eszközzel meg kell akadályozni.

Sajnos, azt a sok jót, a mit a vármegye szarvasmarhatenyésztéséről mondtunk, nem ismételhetjük a lótenyésztésre vonatkozólag. Már csak a nagyban való tenyésztéshez szükséges nagy legelőterületek hiánya következtében is, a lótenyésztés Hont vármegyében kezdettől fogva kisebb jelentőségű a szarvasmarhatenyésztésnél. Az állományt főképpen a gazdaságban ígás lovakként szolgáló tenyészkancczák ivadéakai adják. Ipolyság, Garamkissalló, Ipolypásztó, Korpona és Füzesgyarmat: ezek az állami fedezettési állomások. Ezenkívül néhány nagyobb birtokosnak van magánménje és a gazdák körében is több mén nyer a lótenyésztési bizottság részéről tenyészengedélyt.

A vármegye lóállománya általános faji jelleget nem mutat. A sok évi egyenlő apaállat után következtetve, az angol félvér, Gidran és lipizzai fajták a túlnyomók. Az Ipoly és Szekince völgyében levő kisbirtokosok igen értékes lóanyaggal rendelkeznek. A nagyobb birtokosok, mint Ivánka László, gróf Wilczek, Bartakovics, Bossányi, inkább a telivér-tenyésztést kedvelik. Újabban a vármegye lótenyésztése terén bizonyos visszafejlődés nyomai is észlelhetők. Ennek nem utolsó oka éppen a szarvasmarhatenyésztés igen nagy fejlődésében keresendő. A vármegye viszonyai között ugyanis a szarvasmarhatenyésztés általában jövedelmezőbb a lótenyésztésnél és így a szarvasmarha előtérbe nyomulása okozza nagy részben a lótenyésztésnek másodrendű szerepre való szorítását. A vármegye lóállománya körülbelül 11.953 darabot tett ki 1904-ben. Ebből az oroszánrész a szobi, ipolysági és báti járásokra jutott.

A mint már az eddig mondottakból is következik, a juhtenyésztés inkább a múlté. Mielőtt a vármegyében a szarvasmarhatenyésztést jobban felkarolták, a juhtenyésztés jelentősége elsőrendű volt, mert az extenzív gazdálkodás és a kevés takarmánytermelés mellett ez felelt meg leginkább a viszonyoknak. A tagosíttatlan határok jó legelőin a juhtenyésztés szépen virágzott és a magas gyapjuárak mellett igen jövedelmező is volt. Mindenekelőtt a gyapjuárakban bekövetkezett sülyedés, továbbá a legelők tagosítása és egyéb körülmények vezettek e tenyésztési ág elhanyagolásához és háttérbe szorulásához. A juhtartás helyét mindenfelé a szarvasmarhatenyésztés foglalta el. A tenyésztett fajokat tekintve, a vármegye felső részén a raczkajuhot, az alsóbb vidéken pedig a merinó keresztezését tartják a különféle angol fajtákkal. A vármegye felső vidékén a juhászatot tejelési szempontból üzik, sajtot és vaját termelnek saját használatra és eladásra. A délre fekvő vidékeken inkább a gyapju- és hustermelést tekintik lényegesebbnek a juhtenyésztésnél. A juhállomány a vármegyében körülbelül 57—58 ezer darab között ingadozik. A legjelentékenyebbet az ipolysági járásban találjuk.

A sertésenyésztés eléggé virágzó a vármegyében. Több akadálylyal kell ugyan ennek a tenyésztési ágaknak is megküzdenie; nevezetesen csökkenti az állományt a

Lótenyésztés

Juhtenyésztés.

Sertésenyésztés.

vármegyében meg nem szűnő sertésvész. Nagy baj, hogy a vármegyében a sertés-tenyésztés nem tud egészen kielégítő eredményeket felmutatni; ennek egyik főoka, hogy a községi sertéscsordákból sokszor hiányzik a kellő számú kan, vagy ha van is, az nem felel meg a követelményeknek. Mindamellet a vármegye sertésállománya mégis gyarapszik, mert a nagy- és kiscsordák egyaránt belátják, hogy e tenyésztési ág szép jövődelmet biztosít az azzal foglalkozóknak. A hazai fehér kondorszörű faj az elterjedtebb, újabban kiváltképpen ott, a hol tehenészet van. Nagyon terjednek még a gyorsan fejlődő angol fajták is. Figyelemreméltó kísérleteket végez özv. Szabadhegyiné a törzskönyvezett szerbfajú sertéssel, melyet nagyban tenyészt, főképpen azért, mert e fajnak állítólag nagyobb az ellenállási képessége a sertésvésszel szemben. A nevelt egyedek igen szépek, de a sertésvész ellen való nagyobb ellenállási képességük eddig nem bizonyult be. A vármegye sertésállománya 24.539 darab; ezek nagyrésze a sertésekben gazdag szobi járásban van. Az ipolysági és a báti járásokban találunk még jelentékenyebb sertésállományt, míg a hátralevő két járásban kevesebb a sertés.

Keeske-
tenyésztés.

A vármegye kecskeállománya valamivel több 300 darabnál; ennek azonban nem nagy a jelentősége. Nehány kis gazda és béres gazdaságában jut e tenyésztési ágnak némi jelentősége.

Baromfi-
tenyésztés.

A baromfitenyésztés eléggé virágzó Hont vármegyében és a mennyiben a mindig nagyon ingadozó és sokszor megbízhatatlan adatokból megállapítható, 48,917 tyúk, 15,911 lúd, 3275 kacska, 678 pulyka és 2776 galamb van a vármegye területén. Igen sokat lendítene a megye baromfitenyésztésén egy tojás- és baromfi-értékesítő szövetkezet létesítése, a mi sajnos, eddig még hiányzik. A nemesebb baromfi tenyésztése iránt a vármegyében nem nagy az érdeklődés és csak elvétve kísérleteznek fajbaromfi meghonosításával.

Gazdasági
hitelügy.

A vármegye gazdáinak hiteligenyeit az Ipolysági Takarékpénztár, a Selmeczbányai Takarékpénztár, a Selmeczbányai Népbank, a Bakabányai Kölcsonös Segélyző-Egyesület, a Mikolai Takarékpénztár, a Nagymarosi Takarékpénztár és az Ipolysági Népbank elégítik ki.

Ezek mellett azonban újabban már *hitelszövetkezetek* is kezdenek alakulni a vármegye területén. Az 1905. év végén ezek száma összesen nyolcra emelkedett. A következő községekben van már hitelszövetkezet: Bát, Csáb, Drégelypalánk, Ipolynyék, Ipolyság, Kemencze, Nagycsalómia, Palást és Szalka. Legnagyobb a báti hitelszövetkezet, mely az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja és 1904-ben 660,631 korona 32 fill.-nyi összfordalmat mutatott fel. Az eddig létesült hitelszövetkezetek azonban még távolról sem elégítik ki a kisebb gazdák összes hiteligenyeit és így a hitelszövetkezetek alakítását még nagyobb mérvben kell folytatni.

Fogyasztási és
tejszövetke-
zetek.

A vármegyében a szövetkezeti mozgalom súlypontja a *fogyasztási értékesítő szövetkezetek* alakításában van. Az 1905. év végén már tizenhárom szövetkezet működött a vármegye területén önállóan és négy szövetkezeti fiók a szövetkezetek székhelyén kívül. A következő községekben van fogyasztási szövetkezet: Csáb, Csall, Drégelypalánk, Felsőszemeréd, Felsőtúr, Ipolybalog, Ipolynyék, Kemencze, Kóvár, Letkés, Magasmajtény, Palást és Visk. Fogyasztási szövetkezeti fiókok működnek: Horváti, Ipolyvecze, Szalatnya és Szentantal községekben.

Tejszövetkezetek alakítása iránt a vármegye területén, sajnos, eddig csak kevés érdeklődés mutatkozott; mindössze is csak négy van eddig. Pedig oly vármegyében, melynek szarvasmarhatenyésztése ezen a magas fokon áll, igen nagy jelentőség jutna ezeknek a szövetkezeteknek. Nagyobbarányú tejszövetkezet van Kemenczén, mely 1902-ben alakult és 1905 végén negyvenkilencz tagot számlált száztíz üzletrésszel. Évi forgalma 34—35 ezer korona. 1905-ben tehenek vásárlására 20,000 korona államkölcsönt kapott. Tejszövetkezet van még Bát, Felsődacsólam és Füzesgyarmat községekben. A szövetkezetek az 1903. évben összesen 22,300 kg. vaját termeltek.

A Hont vár-
megyei Gaz-
dasági Egye-
sület.

A vármegye gazdaközönségének egyesületi életében a Hont vármegyei Gazdasági Egyesületnek van nagy jelentősége. 1882-ben Chorinsky Igó elnökle alatt kezdte meg áldásos működését, melynek eredményeivel már volt alkalmunk a vármegye mezőgazdasági viszonyai ismertetésénél többször találkozni. Az egyesület jelenleg Ivánka István elnökle alatt működik és az 1905. év végén 262 tagot számlált. Bevételeit az 1906. évi költségvetése 76214 koronával, kiadásait pedig 7050 koronával irányozza elő, a miből eléggé kitűnik, hogy anyagi tekintetben a Hont vármegyei Gazdasági Egyesület nincs megfelelő helyzetben.

Az egyes termelési ágak különös istápolására alakult egyesületek közül a felsőhontvármegyei fatenyésztési egyesület, valamint a nagymarosi gyümölcs- és szőlészeti egyesület érdemelnek különösen említést, mert az azok körébe vágó termelési ágak felkarolása körül igazán elsőrendű érdemeket szereznek.

Gazdakör eddigelé csak Ipolyreczén, Viskén és Paláston van.

A vármegye munkásviszonyainak és a szegényebb gazdák helyzetének javítására a vármegyei gazdasági egyesület fejt ki dieséretes munkásságot. Minde- Egyéb gazda-
sági egyesü-
letek.
Háziipar.
nekelőtt, igen helyesen, a szakértelem és a szükséges gazdasági ismeretek terjesztésével igyekszik a kisgazdát jobb megélhetéshez juttatni. Említésre méltók a háziiparnak a vármegye népessége között való meghonosítására irányuló törekvések is. E tekintetben a honti kákafonás jó hírnévnek örvend máris, azonban a lakosság, sajnos még nem mutat ez iránt elég érdeklődést, holott iparvállalatok híján ez volna leginkább hivatva tél idejére a népességnek foglalkozást és keresetet biztosítani. A Nagymaroson rendezett kosárfonási tanfolyam az 1905. évben szép eredménnyel járt, a mennyiben 72 tanuló összesen 2151 darab gyümölcs- és szőlőszálító kosarat készített.

A földműves nép szellemi műveltségének és olvasmányokkal való szórakoztatásának ügyéről is már történt gondoskodás. A vármegye területén ugyanis 18 népkönyvtár működik, melyek összesen 3731 kötetet foglalnak magukban. A következő községekben van népkönyvtár: Apátmarót, Bakabánya, Bori, Felsőrakoneza, Felsőszemeréd, Felsőterény, Ipolypásztó, Kisgyarmat, Leléd, Nagypeszek, Szalka, Szob, Szokolya, Tergénye, Teszér, Vámosmikola (kettő) és Zalaba.

A mezőgazdasági munkások anyagi helyzete Hont vármegyében, sajnos, nem mindenben mondható kielégítőnek. Az évszaki férfi napszámbérek általában mögötte maradnak a Duna balpartján szokásos napszámbéreknek. Az egyes járá- Népkönyv-
tárak.
A mezőgazda-
sági munká-
sok helyzete.
sok közül általában a bái járás mutatja a legalacsonyabb béreket. A női és gyermek napszámbérek aránylag valamivel jobbak. Egyébként az 1905. év az előző évekkel szemben némi emelkedést mutat a napszámbérek tekintetében. A földművelésügyi miniszter újabban a munkások részéről munkában eltöltött napokra is kiterjesztvén az adatgyűjtést, most már lehetővé válik annak a megállapítása is, hogy a mezőgazdasági napszámból élők évenként mennyit keresnek átlagosan. E tekintetben Hont vármegye eléggé kedvező képet nyújt az alacsonyabb bérek mellett is. A napszámosoknak munkában eltöltött ideje ugyanis, az ország számos más vidékéhez viszonyítva, kedvezően alakul és így a napszámosok évi keresete az országos átlag fölé emelkedik.

A vármegye területén levő nevezetesebb gazdaságok leírását az alábbiakban adjuk:

Alsózsemeri gazdaság. Schrank Salamon tulajdona. Területe 1040 m. hold. Ezenkívül Komárom megyében. Norfolk rendszer, főképp búza-, rozs-, árpa- és zab-, továbbá vörös lóhere-, bükköny-, nyulzapuka- és takarmányrépa-termeléssel. Nyugati fajta szarvasmarhatenyésztés. Juhállomány: német fajta. Az erdők főképp cser-, tölgy- és gyertyánfából állnak és tűzi-, valamint gazdasági szerszámfát szolgáltatnak. Az uradalom kiváló gyümölcsészettel rendelkezik, mely főképp almát, körtét, diót és szilvát termel. A munkaerőt helyben szerzi be. Átlagos napszámbérek: férfiaknál 80 fill. — 1 korona 50 fill., nőknél 60 fill. — 1 korona. Átlagos földhaszonbér kicsinyben 25 korona, nagyban 15—20 korona.

Bozói uradalom. Az esztergomi papnövelde tulajdona. Területe: 8567 kat. hold. Hozzá tartozik: Bozók, Bozókalsók, Terpény, Litva, Kecskévarbók, Csákvár, Unyad, Alsólegénd, Felsőlegénd, Szénavár, Alsóbágyon, Felsőbágyon, Szelencz, Magasmajtény, Bozóklehota, Alsórakoncza. Ezenkívül Nyitra, Esztergom és Abauj vármegyében belterjes váltógazdaság, melynek főterményei: búza, rozs, árpa, zab, maglóher és borsó. Szarvasmarhatenyésztés: vöröstarka korponai tájfajta. Lótenyésztés kisebb mértékben. Rambouillet-juhok tenyésztése. Az uradalom nagyobb erdőterülettel rendelkezik, mely főképp bükk, cser, gyertyán és tölgyállományt tartalmaz. Üzemrendszer a 60—100 éves forda. A fát főképpen vasúti talpfa, telegráfpózna és szőlőkaró, részben pedig tűzifaként értékesítik. Az uradalom jelentékeny gyümölcsstermeléssel is foglalkozik; főképpen szilvát és almát termelvén. Szénaváron, Litván és Bozókön egy-egy 2 pár kővel paraszttörlésre berendezett, Unyadon pedig egy hengerrel finom őrlésre berendezett vízimalom képviselik a mezőgazdasági ipart. A munkászekerek szerzése az amerikai kivándorlás következtében nehéz. A földhaszonbér kicsinyben 10—12 korona, nagyban pedig 5—8 korona.

Dacsókeszti gazdaság. Hell Jenő tulajdona. Területe 1100 m. hold, ebből 300 hold erdő. Nyolczas vetésforgó szerint kezelt gazdaság, melynek főtermékét a gabona-

félék teszik, 12 igásökör; kisebb tejgazdaság, sertés- és juhtenyésztés (600 db.). A gazdaság pieza Balassagyarmat. Az erdőt a szükséghez mérten vágják. Átlagos napszámber férfiakra 1—2 korona, nőknél 80 fillértől 160 koronáig. A földhasznóbér 10—20 korona között váltakozik.

Deméndi gazdaság. Janesó Kálmán tulajdona. Területe 800 m. hold. Szabad váltógazdaság, melyben főképp lóherét, luczernát, baltacizmet és répamagot termelnek; emellett nagyobb kiterjedésű máktermelés is van. Szarvasmarhatenyésztés: fehér erdélyi és vöröstarka. Bergshirei és mangalicza keresztezésű sertésenyésztés. A gazdaságban nagyobb tyúkászat van, minek következtében nagy mennyiségben árusít tojást. Eladási piaca főképp Bécs. Gazdasági gépek közül gőzeséplővel és sorvetőgéppel rendelkezik. A férfi napszám 80 fillér és 5 korona, a női napszám 60 fillér és 2 korona között váltakozik. Az átlagos földhasznóbér 15 korona.

Deméndi gazdaság. Özv. Paezolay Jánosné és özv. Szabadhegyi Zoltánné tulajdona. Területe 720 kat. hold. Szabad gazdaság, főképp búza-, rozs- és árpatermeléssel és esekély lóállománnyal. Fehér és tarka, továbbá siementhali szarvasmarhatenyésztés. Juh-tenyésztet 300 drb. Szerb sertésenyésztés. 70 méhesaládból álló méhészet. Napszám-berék férfiakra 1—3 korona, nőknél 80 fill. — 2 korona között.

Deméndi gazdaság. Toldy Zsigmond tulajdona. Területe 796 kat. hold. Üzemrend-szer: hatos vetőforgó. Főtermények: búza, árpa, rozs, lóhere, luczerna, bükköny, ku-korieza és burgonya. Ezenkívül a gazdaság ezukorrépát is termel. Lótenyésztés: angol félvér; szarvasmarhatenyésztés. Különböző fajta 600 drb. juh. Bergshirei sertések. Méhészet 24 kaptár. Vadászat özre, nyúlra, fogolyra és fázánra. Az erdők húsz éves forda szerint kezeltenek. Mezőgazdasági gépek: gőzeséplőgarnitúra és sorvetőgép. Átlagos munkabérek: férfiakra 60 fillér — 2.40 kor., nőknél 50 fillér — 1.80 korona. Az átlagos hasznóbér 15 korona.

Drégelypalánki uradalom. Az esztergomi érsekség tulajdona. Javadalmas: Magyar-ország hercegprímása. Hozzá tartozik: Bajta, Berneeze, Börzsöny, Drégelypalánk, Füzesgyarmat, Garamkövesd, Hidvégh, Hont, Kemencze, Kisölvéd, Leléd, Szalka, Szalkaszekeresd és Szete. Az uradalom 20,462.8 kat. holdnyi kiterjedésű. Ezenkívül Esztergom, Komárom, Bars, Nógrád, Trenesén, Nyitra és Pozsony vármegyékben. Hetes vetésforgó szerint kezel belterjes gazdaság. Főterményét a gabonaneműek ké-pezik, emellett takarmányféléket és kapásnövényeket termel. Nagyobb területet foglal el a ezukorrépatermelés és Kemenezén a dohánytermelés. A lóállomány muraközi fajta, a szarvasmarhaállomány magyar. Van nagyobb Rambouillet-juhtenyésztés is. A nagyobb kiterjedésű erdőségek 80 éves forda szerint kezeltenek, a sarjerdő 40 éves forda szerint. Az erdőállomány főképp tölgy, bükk és eser, kisebb mennyiségben előfordul a gyertyán és akác. Átlagos napszámber férfiakra 2 korona, nőknél 1.20 korona.

Egyházasnői gazdaság. Róth Gyula tulajdona. 900 magy. hold. Főképp a gabona-termelésre helyez súlyt, melyből nagyobb mennyiségben termel búzát, árpát, rozsot és zabot, 10 igáslóval és 2 urasági lóval rendelkezik. Jármosökrei magyar fajták; a szarvas-marhatenyésztés siementhali. A gazdaság a munkaerőt a környéken szerzi be. Átlagos napszámberék: férfiakra 1 korona — 1 korona 20 fillér, nőknél 80—90 fillér. Átlagos földhasznóbér 15—20 korona.

Egyházmaróti gazdaság. Bartakovics Ágost örököseinek tulajdona. Kiterjedése 1000 m. hold. Főterményei búza, árpa, rozs, továbbá a takarmányneműek közül vörös lóhere és luczerna. Üzemrendszere a hatos vetésforgó. Jelentékeny nyugati fajta szarvas-marhatenyésztés, napi 200 liter tejtermeléssel, melyet nagyrészt vajnyerésre fordítanak és a Magyar Mezőgazdák Vásáresarnokellátó Szövetkezete útján értékesítenek. Lótenyésztés félvér és telivér angol.

Felsőfegyverneki gazdaság. Szulyovszky Aurél tulajdona. Területe 800 hold. Ezen-kívül Bars vármegyében belterjes gazdaság, főképp búza-, rozs-, árpa- és zab-, továbbá ten-geri- és takarmányrépa-termeléssel. Czukorrépatermelés, melyet az oroszai ezukor-gyárban értékesítenek. Siementhali szarvasmarhatenyésztés; a tej a füzesgyarmati tejszövetkezet útján kerül eladásra. Juhtenyésztés: angol keresztezés. Mangalicza ser-tésenyésztés. Gazdasági gépek közül említendők egy 8 lóerejű Clayton és Shuttleworth-féle cséplőgarnitúra, vető- és szeeskavágó-, továbbá kaszálógépek. A munkaerő beszer-zése csak részben történik helyben. Napszámberék: férfiakra 80 fillér — 3 korona, nőknél 60 fill. — 2 korona 40 fill. Az átlagos földhasznóbér 20—24 korona.

Felsőfehérvári gazdaság. Laszkáry Pál tulajdona. 1000 hold. Hozzá tartozik: Felső-fehérvár és Ebeezke. Szabad gazdálkodással kezelt külterjes gazdaság; részben nor-folki vetőforgó. Főterménye a búza; ezenkívül nagyobb mennyiségben termel tengerit, lóherét, nyulszapukát, luczernát és burgonyát. Szarvasmarhatenyésztése: siementhali; napi 100 liter tejtermelés, mely legnagyobb részét vajjá feldolgozva, Balassagyarmaton kerül elárúsításra. Az uradalom lótenyésztése lippizai fajta. Ezenkívül van fésűs juh-tenyésztés és yorkshirei sertésenyésztés. Nagyobb súlyt helyez az uradalom a baromfi-nevelésre is. Az erdőállomány főképp tölgy- és bükkfa, kisebb része eserfa; a tölgyfát épületfa, a többi szerszámfa alakjában értékesítik. Az erdő 80 éves forda szerint kezel-

tetik. Átlagos napszámbeérek : férfiaknál 1 korona 20 fillér, nőknél 80 fillér. Átlagos haszonbér 10—16 korona.

Felsőszemerédi uradalom. Gróf Steinlein Ottó tulajdona. Bérloje gróf Wilczek Vilmos. Hozzátartozik Felsőszemeréd, Szárd és Horváti. Kiterjedése 3000 m. hold. Kötött, agyagos talajú terület, mely négyes vetőforgó szerint műveltetik. Főtermények : búza, árpa és tengeri, továbbá lóhere, búkköny, luczerna és csalamádé. Czukorrépat az oroszokai czukorgyár részére termel az uradalom. A gyümölcstermelés főképp almát, körtét és szilvát produkál. Az erdő 40 éves forda szerint kezeltek. A tehenészet nyugati fajta, míg az igásokrok vegyesek. Van félvér-ménes. Az ardennesi tenyészetrel most kísérleteznek. Juhtenyésztés : merino. A helybeli munkaerő nem elégséges, hanem Barsból és Zólyom megyéből kell hozatni a munkások nagy részét.

Felsőszemerédi uradalom. Ivánka László tulajdona. Hozzátartozik : Felsőszemeréd, Alsószemeréd, Magyarád, Tompa, Horváti, Ipolyság, Kistúr, Középtúr, Sirák, Kőkeszi, Gyürki és Szárd. Azonkívül bérlet : Szalatnya, Ipolyvecze, Ósöd, Palást, Nyék, összesen 4000 m. holdnyi terjedelemben. Ezenkívül Fehér vármegyében .Legnagyobb részt szántó-föld, mely a norfolki és ötös forgó szerint műveltetik és melynek főterményei a búza, árpa, rozs és zab, a takarmánynövények közül luczerna, lóhere, nyúlzapuka és csalamádé állnak előtérben. Az uradalom nagyobb mennyiségű czukorrépat termel az oroszokai czukorgyár részére, valamint dohányt a budapesti beváltóállomás részére. Nyugoti telivér tehenészet és 70 drb borzderes. Bikatenyésztés nyugoti és siementhali. Magyar fajta igásokrok. Lótenyésztés : angol félvér. Juhtenyésztés : magyar fésűs. Sertésenyésztés : kisebb mértékben magyar mangalicza fajta. A munkaerőt az uradalom főképp Felső Hontból és Zólyom vármegyéből szerzi be. Kiváló mintagazdaság.

Felsőszűdi uradalom. Sembery István és családjának tulajdona, 1678 hold. Hozzátartozik : Szúdmarót, Egyházmárót. Ezenkívül Nógrád vármegyében. A birtok beosztása csak most van folyamatban.

Ipolybalogi gazdaság. Huszár Aladár tulajdona. Hozzátartozik Ipolybalog és Magasmajtény. Kiterjedése 1800 magyar hold, a miből 730 hold erdő, 600 hold szántó-föld, a többi rét, legelő és kert. A birtok jelenleg bérben van.

Ipolykeszi gazdaság. Kondor József tulajdona. Területe 700 m. hold. Ötös vetőforgó szerint művelik és a búzán és árpán, valamint takarmányneműeken kívül nagyobb mennyiségben termel mákot, melyet a külföldön értékesít. Szarvasmarhatenyésztés : nyugati fajta, az igásokrok pedig magyar fajták. Lótenyésztés félvér. Nagyobb méretű baromfitenyésztése is van. A gazdaság mezőgazdasági gépekkel is fel van szerelve. A munkaerőt nagyrészt a vármegye felső részeiből szerzi be. Az átlagos napszámbeérek : férfiaknál 1—2 korona 40 fillér, nőknél 70 fill. — 1 korona 60 fillér. Átlagos földhaszonbér 20—24 korona.

Ipolyszécsénkei uradalom. Gróf Somsich Ödön tulajdona. Kiterjedése 2300 m. hold. Négyes vetőforgó szerint művelt, intenzív gazdaság, főképp árpa-, búza-, lóhere- és czukorrépatermeléssel. Az északibb vidéken a czukorrépatermelés hiányzik és a zabot nagyobb mértékben termelik. Lótenyésztés : főképp igásoklovak. Szarvasmarhatenyésztés : siementhali, az igásokrok magyar fajták. Rambouillet-juhtenyésztés. Sertésenyésztés : mangalicza. Szőlészet : felújított amerikai ültetvény. Újabban a gyümölcstermelést is felkarolta az uradalom, főképp jó minőségű almát termelve nagyobb mennyiségben. A munkaerőt az uradalom nagyrészt helyben szerzi be. Átlagos napszámbeérek : férfiaknál 60 fill. — 1 korona 60 fill., nőknél ugyanaz.

Kemenczei gazdaság. Aczél József tulajdona. Hozzátartozik : Kemencze és Perőcsény. 600 hold. Négyes forgó szerint kezelt gazdaság, mely főképp gabonaneműeket, ú. m. búzát, sörárpat és zabot, e mellett pedig czukorrépat is termel. Lótenyésztése amerikai fajta. A szarvasmarhatenyésztés siementhali. Van a gazdaságban kisebb szerű yorkshirei sertésenyésztés is. Az erdőállomány főképp tölgy- és búkkfát szolgáltat. A kertészetre a gazdaságban nagy súlyt helyeznek és főképp nagy mennyiségű diót, ezenkívül almát és körtét is termelnek. A mezőgazdasági ipart egy háromjáratú henger-malom képviseli, mely gőzerőre van berendezve. Az átlagos napszámbeérek : férfiaknál 1—2 kor., nőknél 70 fillér — 1 korona 60 fillér.

Kiscsalomiai gazdaság. Kondor Emil tulajdona. Területe 1380 m. hold. Hármastetős forgó szerint kezelt intenzív gazdaság, melynek főterményei a gabona mellett a repce, lóhere, luczerna és búkköny, továbbá nagyobb mennyiségben a mák. Lótenyésztés : félvér. Igásokrok magyar fajták, a tehenészet, mely napi 200 liter tejet termel, tarka. Juhtenyésztés : merino. Az erdő 20 éves forda szerint kezeltek. Gazdasági gépek : egy 2½ lóerejű benzínmotor, nyolczas Clayton-féle cséplőgép, 4 vetőgép. A munkaerőt főképp helyben szerzik be. Átlagos napszámbeérek : férfiaknál 80 fill. — 2 korona, nőknél 60 fill. — 1 korona 20 fill. Az átlagos földhaszonbér : 16—24 kor.

Kiskerecskényi gazdaság. Mailáth István örököseinek tulajdona. Hozzátartozik : Kiskerecskény és Nagykereskeny. Kiterjedése 800 kat. hold. A birtok bérbe van adva.

Kiskerecskényi gazdaság. Ördödy Lajos és László tulajdona. Kiterjedés 803 m. hold. Ezenkívül Borsod és Bars vármegyékben. Négyes vetőforgó szerint kezelt belterjes gazdaság, búza-, rozs-, árpa- és kukoricaterméléssel. A gazdaság fajburgonyát is termel.

Lótenyésztés : arab és angol félvér. Szarvasmarhatenyésztés : berni fajta, évi 40.000 liter tejtermeléssel, mely Léván kerül eladásra. Az erdők 40 és 50 éves forda szerint kezeltek és főképp tölgy-, cser- és akácállományt tartalmaznak. A szőlőszet is jelentékeny. A kertészet részben mezei kertészet, zöld borsó-, hagyma, stb. termeléssel, részben pedig gyümölcskertészet. A gazdaság gépekkel jól fel van szerelve és a vármegyei gőzeke-szövetkezetnek is tagja. Az átlagos napszámberék férfiaknál 80 fill. — 2 korona 80 fill., nőknél 48 fill. — 1 korona 40 fill. Átlagos földhaszonbér 18 korona.

Kiskéri gazdaság. Gróf Mailáth György tulajdona. Ezenfelül Bars, Nyitra, Baranya és Pozsony vármegyékben, továbbá Szlavóniában. Kiterjedése 805 magyar hold. Előtérben a szemtermelés áll. Norfolkli négyes szerint kezelt gazdaság. Lóállomány 25 drb, túlnyomóan nehéz magyar. Szarvasmarhatenyésztés : felerészben vegyes, felerészben bonyhádi siementhali. Sertésenyésztés : yorkshirci. A tejgazdaság napi termelése 200—280 liter, piacza Léva. Szőlőtermelés és kertészet házi szükségletre. A gazdaság területén van gőzmalom és elsőrendű műszkőbánya. Gépek : két nyolcz- és hat lóerejű gőzgép, két két arató- és fűkaszálo gép. A munkaerőt a környékből szerzik be. Napszámber férfiaknál 1 korona — 2 korona 30 fillér, nőknél 60 fillér — 1 korona 80 fillér. Az átlagos földhaszonbér 16 korona. A gazdaságot ezidőszertint Razgha Ernő bérlő.

Kőkeszi gazdaság. Méhes Sándor tulajdona. Hozzá tartozik : Kőkeszi, Nagycsalomia, Ipolykeszi. Kiterjedése 500 m. hold. Szabad gazdaság. Magyar ígás ökrök és berni telenezet, napi 100 liter tejtermeléssel. A munkaerő beszerzése helyben történik. Átlagos napszámberék : férfiaknál 1 korona — 1 korona 20 fill., nőknél 80 fill. — 1 kor. Az átlagos földhaszonbér 14 korona.

Ledényi uradalom. Gróf Ledebúr tulajdona. Kiterjedése 2866 kat. hold. Hármass nyomású gazdaság, melynek főterményei búza, árpa és zab. Lótenyésztés : magyar fajta. Szarvasmarhatenyésztés : pirostarka. Az uradalom erdeinek állománya főképp bükk, tölgy és gyertyánfa. A fa értékesítése főképp vasúti talpfák alakjában történik.

Lontói uradalom. Thék Endre tulajdona. 1300 magyar hold. Előtérben a szemtermelés áll. Az uradalom jelentékenyebb ló- és szarvasmarha-állománnyal rendelkezik. A sertésenyésztés részben magyar, részben angol. A borászat főképp asztali borok előállítására irányul. Gyümölcsezet is van az uradalomban, mely jóminőségű almát termel nagyobb mennyiségben. A munkaerőt a környékről szerzi az uradalom. Átlagos napszámberék : férfiaknál 1 korona 60 fill. — 2 korona 50 fillér, nőknél 1 korona — 2 korona. Átlagos földhaszonbér 30 korona.

Lukanényi uradalom. Bárány Majthényi László tulajdona. Hozzá tartozik : Lukanénye, Letenye, Fehérkút, Havasnénye, Bátorfalu, Újfalú, Illési pusztá, Szeleny, Szirák, Terbejen, Kőkeszi, Haraszi, Kis- és Nagycsalomia, Kóvár, Kapasz-pusztá, Alsó- és Felsőnyék, Ipolyveze és Tompa, Haraszi. Területe 6500 hold. A birtok bérbe van adva. A vármegyeszerte divó rendes terményeken kívül dohányt és cukorrépát termel nagyobb mennyiségben. Jelentékeny állattenyésztéssel is bír. A szőlőt részben musttá dolgozzák fel, részben pedig mint csemege-szőlőt értékesítik. Az átlagos napszámberék : férfiaknál 1 koronától 1 korona 60 fillérig, nőknél 88 fillértől 1 korona 20 fillérig. Átlagos földhaszonbér 16—32 korona.

Magyaradi gazdaság. Özv. báró Nyáry Adolfné tulajdona. 710 magy hold. Hármass nyomású rendszerrel kezelt gazdaság, mely a rendes terményeken kívül repcét is termel. Szarvasmarhatenyésztése magyar és pirostarka fajta. A munkaerőt a közeli falvakból szerzi be. Átlagos napszámberék : férfiaknál 1—2 korona ; nőknél 60 fillér — 1 korona.

Magyaradi uradalom. Somogyi László tulajdona. Nagysága 1200 m. hold. Hármass vetőforgó szerint kezelt belterjes gazdaság lóhere-, luczerna-, nyulszapuka- és repcetermeléssel. Magyar fajta ígásökrök és siementhali keresztezésű szarvasmarhatenyésztés. A gazdasági munkaerő beszerzése helyben történik. Átlagos napszámberék : férfiaknál 60 fill. — 2 korona, nőknél 50 fill. — 1 korona 40 fill. Átlagos földhaszonbér 16 korona.

Nagycsalomiai gazdaság. Bolgár János tulajdona. 500 magy. hold. Nógrád vármegyében is. A feketeföldön hatos forgó, a homokos területen hármass nyomású gazdaság. Főterményei : búza, rozs, tengeri, takarmányrépa, lóhere és luczerna. Régebben cukorrépát is termelt a gazdaság, újabban azonban a magas napszámberék folytán ez már nem fizeti ki magát. Lótenyésztése angol, utóbb arabbal keresztezve. Szarvasmarhatenyésztése berni és siementhali keresztezés, napi 80—100 liter tejtermeléssel. A juh-tenyésztés főképp hazai fésűs gyapjas állatokat nevel. A sertésenyésztés, mely a gazdaságban kevésbé jelentékeny, hazai kondorszörű tenyésztés. A birtokon különféle fajbarmfit is nevelnek. Kisebb arányú méhészet is van. Az erdők 12 éves forda szerint kezeltenek és főképp tűzifa és szőlőkaró alakjában értékesítik a nyert famennyiséget. A borászat jelentékeny. A gazdaság sok gyümölcsöt, főképp almát, körtét, cseresznyét és szilvát termel. Átlagos napszámberék : férfiaknál 80—220 fillér, nőknél 60—180 fillér. Átlagos földhaszonbér kicsinyben 27—30 korona ; nagyban 16—24 korona. — Nagycsalomian kisebb gazdasága van még Méhes Józsefnek is, a ki az általános gazdálkodási rendszerrel kezeli birtokát.

Palásti uradalom. Luka Pál tulajdona. Területe 1500 m. hold. Norfolkai forgó szerint kezelt gazdaság, melynek főterményei a búza, árpa, rozs és kukorica, e mellett lóherét és luczernát is nagyobb mennyiségben termel. A cukorrépát az uradalom az oroszokai gyár részére termeli. Jelenté keny gyümölcsésszettel rendelkezik, mely főképp almát és körtét hoz a piacra. Szarvasmarhatenyésztés: magyar fajtájú igásökrök, a tehenészet nyugati fajta, napi 100 liter tejtermeléssel. Lótenyésztés: amerikai. Az uradalom erdeiben jó vadászat van szarvasra, őzre és vaddisznóra. Átlagos napszámbeérek: férfiaknál 70 fill. — 2 korona, nőknél 60 fill. — 1 korona 20 fill.

Palásti gazdaság. Vajda Pál birtoka. Nagysága 750 m. hold. Szabad gazdaság, búza-, árpa- és rozstermeléssel; a takarmányneműek közül főképp lóhere, luczerna és nyulzapuka terem. Gyümölcsészet: alma, körte és szilva. Szarvasmarhatenyésztés: nyugati; magyar igás ökrök. Merino juhtenyésztés. A munkaerőt a gazdaság helyben szerzi be. Az átlagos napszámbeérek: férfiaknál 80 fill. — 1 kor. 60 fill., nőknél 60 fill. — 1 korona 20 fill.

Palásti gazdaság. Zmeskall György tulajdona. Hozzá tartozik: Palást és Felsőtúr. Kiterjedése 770 m. hold. Kettős vetőforgó szerint kezelve. Főterményei a gabonán kívül lóhere, luczerna és nyulzapuka. Gyümölcs közül főképp szilva terem. Lótenyésztés: magyar. Szarvasmarhatenyésztés: nyugati. Ezenkívül vegyes juhállomány. A gazdaságban 7—8 köpüből álló méhészet is van.

Szántói uradalom. A zirci apátság tulajdona. Bérloje Konkoly Thege Sándor. Hozzá tartozik: Szántó és Apátmarót. Területe 1241 kat. hold. Szabad gazdaság. Szarvasmarhatenyésztés tarka fajta. Juhtenyésztés félangol. Az uradalomban jó vadászat van őzre és nyúlra. Szőlészet: amerikai ojtott. Gazdasági gépek: gőzcseplő, sorvető, stb. Az uradalomban savanyúvízforrás van, melynek főértékesítési piaczai: Léva és Komárom. A gazdasági munkaerőt helyben szerzik be. Átlagos napszámbeérek: férfiaknál 80 fill. — 2 korona 40 fill., nőknél 60 fill. — 1 korona 40 fill.

Szebellői uradalom. Az esztergomi főkáptalan tulajdona. Hozzá tartozik Szebellő, Németi és Gyerk. Területe 2356 kat. hold. A rendes gabonaneműeken kívül burgonyát és kukoricát is termel. Az uradalom mezőgazdasági része bérbe van adva, csakis az erdőket kezelik házilag, melyek főképp cser- és tölgyállományt tartalmaznak és a bozókai uradalom erdőihez hasonlóan műveltetnek. A munkaerő beszerzése a nagy amerikai kivándorlás folytán jelentékeny nehézségekbe ütközik.

Szentantali uradalom. Fülöp szász-coburg-góthai herceg tulajdona. Hozzá tartozik: Szentantal, Illés, Berencsfalu, Béd, Szitnyalehotka, Kormosó, Királyfalu, Zsibritó, Devicse, Szitnyató, Ipolynyék, Födemes, Csall Apafalu, Csábrágvarbók, Palást Alsó- és Felsőrakonca, Méznevélő, Szalatnya, Ósöd, Unyad, Ipolyvecze, Ipolykeszi, Sirák Gyürki és Cseri. Ezenkívül Nógrád, Gömör, Borsod, Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Szepes vármegyékben. Területe 20,860 kat. hold, a miből erdőállomány 14,786 kat. hold. A mezőgazdasági birtok jelenleg bérben van. A fő termelési ágak magtermelés és állattenyésztés. A rendszeres üzemtervek szerint kezelt erdők faállománya tölgy, bükk, gyertyán és részben fenyő. A vágatás 100, 60 és 40 éves fordákban történik. A nyert famennyiséget tűzifa és épületfa alakjában értékesítik, a tölgyfa egy részét az uradalom parkettnak dolgozza fel saját gyárában. Az évi teljes fatermés csak kivételes esetekben értékesíthető. Van virág-, zöldség- és gyümölcskertészet. A gazdasági ipart kisebb malmok és az uradalom téglagyártója képviselik. A munkaerőt a környékbéli községekben szerzik be; a napszámbeé váltakozó és folyton emelkedőben van. Az átlagos földhaszonbér igen alacsony.

Tésai gazdaság. Ifj. Jankovich Béla és testvéreinek osztatlan jósága Tésa, Szete és Kemencze községek határában. Területe 730 hold. Többnyire norfolki négyes gazdálkodási rendszerrel kezelik. A szántóföld területe 550 hold, kert és beltel 30 hold, erdő és legelő 70 hold, szőlő 8 hold. A rendes gabonaneműeken kívül lóherét és nyulzapukát (mintegy 50—100 holdon) természetnek. Szarvasmarhaállomány 160 darab, jobbára ipolyvölgyi, vöröstarka fajta. Lóállomány: 14 darab félvérű. Kevés yorkshirei sertés is. A napi tejtermelés mintegy 200 liter, melyet a kemenczei tejszövetkezetnél értékesítenek. Szőlőfajok: chasselas és muskotály. Gazdasági gép: egy készlet 4 és fél lóerejű gőzcseplő. A munkaerőt a szomszédos községekben szerzik be; napszámbeérek: férfiaknál 1—2 korona, nőknél 70 fillértől 180 fillérig. Az átlagos haszonbér 20 korona.

Vámosmikolai uradalom. Huszár Tibor hitbizományi uradalma. Hozzá tartozik: Vámosmikola, Peröcsény és Ipolyszakállas. Területe 10.000 magy. hold. Váltógazdaság, főterményei a gabonafélék. Nagyobb mennyiségben termel az uradalom cukorrépát. Lótenyésztés: angol félvér. Szarvasmarhatenyésztés részben siementhali, részben ipolyvölgyi tájfajta. Igásökrök: magyar fajta. Juhállomány: angol húsjuh. Tejtermelés naponként 800 liter, mely Budapesten kerül eladásra. Az uradalom cselédsége selyemhernyótenyésztéssel foglalkozik. Az erdőt 30 éves fordá szerint kezelik. Az uradalom jól fel van szerelve gazdasági gépekkel és a Hont megyei gőzkeszövetkezetnek is tagja. A munkaerőt Korpona vidékéről szerzi be. Átlagos napszámbeérek: férfiaknál 80 fill. — 1 korona 60 fill., nőknél 70 fill. — 1 korona 20 fill. Átlagos földhaszonbér 20 korona

Zselizi uradalom. Gróf Breuner Ágoston örökösei tulajdona. Az örökösök teljes hatalmú megbízottja gróf Coudenhove Kuno. Hozzá tartozik: Visk, Alsószemeréd, Pereszleny, Börzsöny, Nagypeszek, Tergeny és Garamkissalló. 3839 magy. hold. Ezenkívül Bars vármegyében. Váltógazdaság, javított magyar forgóval. Gabonán kívül főképp heremagot termel; ezenkívül nagyobb mennyiségű cukorrépát. Lóállománya mura-közi és pinzgau-i keresztezés. Szarvasmarhatenyésztése algaui és siementhali keresztezés. A járműsök magyar és pirostarka fajták. A juhállomány merinofajta. Az erdők eddig főképp bükk- és tölgyfából álltak, újabban jobbminőségű, főképp amerikai dió-fára megy át a kezelés. A szőlészet főképp mézes fehér és rajnai rizling termelésére irányul. Az uradalom 2 vízi és 3 hengermalommal bír. Átlagos napszám-bérek: férfiaknál 1 korona — 1 korona 60 fillér, nőknél 80 fill. — 1 korona 40 fillér. Átlagos földhaszon-bér kiesinyben 24, nagyban 18 korona.

HONT VÁRMEGYE ERDÉSZETE ÉS VADÁSZATA.

Erdőművelés.

Hont vármegye közgazdaságában az erdészet a földrajzi viszonyoknál fogva mindig előkelő helyet foglalt el. Sajnos azonban, a korábbi időkben, a mikor az erdők fontosságát az összes gazdasági viszonyokra nézve még nem tudták kellően megbecsülni, Hont vármegyében sem részesült kellő gondozásban ez a termelési ág. A pillanatnyi haszon kedvéért sok szép erdőt vágtak ki; a mit pedig meghagytak, annak a kezelése is igen sok kívánni valót hagyott hátra, mig nem az állam, az erdőtörvény megalkotásával, közbe nem lépett. Ezóta az erdők túlnyomó részét rendszeres üzemterv szerint szakképzett erdészek kezelik. A kötetlen birtokot alkotó erdők kezelése, melyről az erdőtörvény nem intézkedett, a vármegyében ma sem kielégítő. Korán legeltetnek ez erdőkben és nagyrészt csak a természetes sarjajtásból való felújításra hagyják azokat.

Erdőterület.

A vármegye területén levő erdőkben az éghajlat általában mérsékelt, a fafajok tenyésztése jó és ehhez mértén az erdők átlaga igen szép és jó minőségű, lassú növéssé faanyagot szolgáltat. A vármegye területén elterülő összes erdőségek kiterjedése az 1904. évben 78.841 hektár volt, a mi tekintélyes része a vármegye egész területének.

A vármegye erdőségeinek javarésze kötött birtok és így az 1879. évi XXXI. törvénycikk 17. §-a értelmében rendszeres gazdasági üzemterv szerint szakképzett erdőtisztekkel kezelendő. Azoknak az erdőknek kiterjedése, melyeknek szakavatott kezelése tehát biztosítva van, 55.096 hektárt tesz, vagyis az összes erdőterület 69·8%-át, tehát többet a vármegye területén levő összes erdők kétharmadrésznél. Magánjellegű, rendszeres, szakzerű kezelésre nem kényszerített erdőterület számára 23.745 hektár, azaz 30·2% marad. Ezekre vonatkozik mindaz, a mit a kezelés hiányosságáról fent mondtunk, ámbar e 30%-ban is akad észszerűen és lelkiismeretesen kezelt erdő.

Hogy a vármegye erdőállományával mily rosszul gazdálkodtak régebben és gazdálkodnak részben még ma is, mi sem bizonyítja élelnebben, mint az, hogy az erdők 98·3%-a feltétlen erdőtalajon fekszik, azaz olyan talajon, mely más művelési ágra nem alkalmas és így egyedül erdőként értékesíthető; az oly területeken levő erdőket pedig, hol a talaj megengedte a szántófölddél, vagy egyéb művelési területté való átalakítást, az erdőket nagyrészt már kiirtották a vármegye területén, úgy, hogy azok csak 0·3%-át képviselik. A 77.514 hektárnyi feltétlen erdőtalajon fekvő erdők fentartását az erdőtörvény biztosítja és így az erdők nagyobbarányú irtása Hont vármegyében már nem következhetik be. Kijelölt véderdő a vármegye területén összesen 1054 hektár van, tehát az egész erdőterület 13%-a. Futóhomokon álló erdő a vármegyében nincsen.

Az állam beavatkozásának jótékony hatása nemcsak a feltétlen erdőtalajon levő erdők állandó fenntartásáról való gondoskodásban, továbbá a kötött erdőbirtokok rendszeres és szakavatott kezelésének meghagyásában nyilvánul, hanem abban is, hogy az állam bizonyos átalányért saját szakközvegeivel kezelteti a községi és némely más erdőket is, valamint a közbirtokosságok és a volt úrbéreszek osztatlan tulajdonában levő, közösen használt és kopár területeket, melyeknek gazdasági ügyviteléről az 1898. évi XIX. törvényezikk gondoskodik. Az ily módon az állam kezelésébe vett erdőbirtokok száma 1904-ben 292-re rúgott, úgy, hogy a balassagyarmati m. kir. erdőhivatal Hont vármegye területén

az említett törvényezikk alapján 15.436 hektárnyi erdőségeket kezelt; az ennek fejében megállapított évi átalány 7.970 korona volt.

Hont vármegye volt különben az első, mely a kopár területek befásítását még a törvény életbelépte előtt elrendelte.

Az erdészeti üzemtervek, illetőleg az erdőtörvény alapján a kötött erdőbirtokokon 1323 hektár lett volna az 1904. évben erdősítendő, tényleg pedig erdősítés alá került 799 hektár. A magánjellegű, tehát rendszeres kezelésre nem köteles erdőkben az erdősítendő terület 863 hektár volt, melyet tényleg, 57 hektár hiján, mind be is erdősítettek. Elő nem irt erdősítés is volt az 1904. évben a vármegye területén és pedig 37 hektáron.

A mi a vármegye területén az egyes fanemek elterjedését illeti, a selmeczi, ^{Fanemek.} bakabányai, korponai és börsönyi hegyeket borító terjedelmes erdőségek nagy része bükk és fenyő, míg a délebben fekvő vidékeken a tölgy az uralkodó fanem. A felújítás itt többnyire akácczal történik, mely a vármegye talaját igen kedveli, úgy, hogy vármegyeszerte igen szép akáczkulturákat láthatunk. Az egész vármegye területét tekintve a legelterjedtebb fanem a tölgy, mely összesen 57.953 hektárt borít és így az erdőségek 74·6%-ának a fanemét alkotja. A bükk- és más lomberdők 19.048 hektárt tesznek és így az erdőségek 24·1%-át veszik igénybe; fenyves azonban csak 1840 hektár van, a mi 2·3%-nak felel meg.

Ha az erdők tulajdonosainak jogi minőségét kutatjuk, úgy első helyen az egyházi testületek állnak, melyek a legkiterjedtebb erdőségekkel rendelkeznek a megyében. Utánuk következnek a hitbizományi uradalmak és a közbirtokossági erdők. A törvényhatósági erdők hányada már jóval kisebb. Mind az állami, mind pedig a közalapítványi erdők csak kisebb területeket foglalnak el.

A vármegye területén levő erdőségek átlagában az utolsó 12 év alatt végbe- ment változások megvilágítására az alábbi táblázat mérvadó:

Év	Összes erdőterület	Tervszerű kezelésre kötelezett	Tervszerű kezelésre nem kötelezett	Véderdő	Feltétlen erdő	Nem feltétlen erdő
h e k t á r a k b a n						
1893	80.329	57.218	23.111	1.107	79.021	201
1894	79.510	56.130	23.380	1.001	78.227	182
1895	79.523	56.144	23.379	1.077	78.264	182
1896	79.435	56.056	23.379	1.049	78.204	182
1897	79.372	55.982	23.390	1.049	78.141	182
1898	79.099	55.617	23.482	1.103	77.749	247
1899	79.104	55.360	23.744	1.068	77.789	247
1900	79.233	55.531	23.702	1.054	77.873	306
1901	79.252	55.550	23.702	1.054	77.892	306
1902	78.839	55.007	23.832	1.086	77.502	251
1903	78.851	55.005	23.846	1.054	77.546	251
1904	78.841	55.096	23.745	1.054	77.514	273

Ezek az adatok mindenekelőtt azt mutatják, hogy az erdőterület a vármegyében az utolsó tizenkét év alatt számbavehetőleg csökkent. E csökkenés 1488 hektárt tesz, a mi az 1893. évi erdőterület 15·5%-ának felel meg. Nagyobb irtások főképpen az 1894., 1896. és 1902. években voltak.

A tervszerű kezelésre kötelezett, tehát kötött erdőbirtokok az utolsó 12 évben 2122 hektár csökkenést mutatnak, míg a tervszerű kezelésre nem kötelezett erdők területe némi, 634 hektárra rúgó emelkedést mutat ugyanez idő alatt. A feltétlen erdőtalajon álló erdők csökkenése 1893 óta 1507 hektár, míg a nem feltétlen erdőterületek kiterjedése 72 hektár emelkedést mutat. A véderdőknél ismét csökkenés, még pedig 53 hektárnyi észlelhető.

Érdekesek a fanemekben beállott változások, melyeket a következő összeállítás tüntet fel, ugyancsak az előbbi időszakra nézve, hektárookban:

Év	Tölgy	Bükk- és más lomberdő	Fenyő
1893	61.702	17.971	656
1894	59.804	18.299	1.407
1895	59.678	18.329	1.516
1896	59.305	18.604	1.526
1897	59.254	18.579	1.539
1898	58.835	18.729	1.535

Év	Tölgy	Bükk- és más lombdó	Fenyő
1899	58.823	18.747	1.534
1900	58.498	18.933	1.802
1901	58.528	18.896	1.828
1902	58.084	18.925	1.830
1903	58.084	18.974	1.829
1904	57.953	19.048	1.840

Vadászat.

E táblázatban mindenekelőtt a tölgy számbavehető háttérben maradása tűnik fel. Egy-két megszakítással, a tölgyerdők is állandó, lassú csökkenést mutatnak. Az 1893. évben még az erdőségek 78·0 %-a volt tölgy, ma azonban már csak 74·6 %. A bükk- és egyéb lombdó állománya az utolsó tizenkét évben eléggé szépen emelkedett, úgy, hogy ma körülbelül 1077 hektárral nagyobb területet foglalnak el ezek a fánemek, mint tizenkét évvel ezelőtt. A bükk- és egyéb lombdók részesedése 21·2%-ról 24·1%-ra emelkedett. Ugyanesek szép emelkedést mutat a fenyőfa. Míg 1893-ban az erdőterületnek alig 0·8%-a volt a fenyves, addig ma már az erdő-terület 2·3%-át képviseli.

A vármegye területén a *vadászat* a terjedelmes erdőkben igen szép. Tekintélyes számban fordul elő a szarvas, különösen pedig az őz. A vaddisznó, kivált a vármegye éjszaki vidékén, a selmeczi, bakabányai és börzsönyi hegyekben található és nem ritkán jelentékeny károkat is okoz. A madárvilág is gazdag. A fogoly igen nagy mennyiségben fordul elő és a fáczán is számos. Császármadár szintén akad. A vizimadarak azonban csak kisebb mennyiségben vannak képviselve. Ezek között leggyakoribb a vadrucza, míg a többi madárfaj inkább csak szórványosan fordul elő. Vízi szalonka csak elvétve kerül a vármegye területére, de az erdei szalonka, a nagy erdőségekben, gyakoribb.

A kártékony emlős vadak között a róka és a menyét a legjelentékenyebbek. Előfordul a nyest, görény és a borz is. Medve a vármegye területére ritkán téved.

Pontos és teljesen megbízható adatok az elejtett vadakra vonatkozólag nincsenek, minthogy nem mindenhol vezetnek lőjegyzéket és még kevesebb helyeken vezetnek azokat pontosan. Mindazonáltal nagyjában tájékozást nyújthatnak a vármegye területén elejtett vadakról az alábbi adatok, melyekre nézve meg kell jegyeznünk, hogy azok a fentemlített körülmény következtében inkább felfelé egészítendőek ki.

A m. kir. beszterezébányai erdőfelügyelőség adatai alapján az 1903. év folyamán az alábbi vadmennyiség került egyes fajok szerint lelövésre :

I. Hasznos vadak :

Szarvas	Őz	Vaddisznó	Mezei nyúl	Császármadár	Fáczán	Fogoly	Fürj	Haris	Vadlúd	Vadrucza
63	182	65	3400	33	232	4953	571	105	8	165
Erdei szalonka		Vizi szalonka		Vadgalamb		Fenyves és hurosrigó	Különféle szárnyas		Összesen	
293		5		96		65	30		10.266	

II. Kártékony vadak :

Borz	Vidra	Vadmacska	Róka	Nyest	Görény	Menyét	Különféle emlős	Sas és keselyű	Sólyom, kánya, ölyv, vércse	Bagoly
19	6	50	304	60	42	210	57	34	443	54
Varjú, szarka	Különféle szárnyas		Összesen							
1050	448		2777							

Végösszegben tehát 13.043 darab vadat ejtettek el a vármegye területén, a mi szép eredmény.

A vadászterületek vadállomány és érték szerint is igen különbözők. Kivált egyes nagybirtokosok vadászterületei szép vadállománnyal rendelkeznek és szép bért érnek el gyakran a vadászterületükért ; míg a kevésbé gondozott területekért természetesen a fizetett bér is jóval kisebb. Általában a vármegye területén az elért bérösszeg kielégítő.

Az önálló vadászterületek hányada a vármegye területén körülbelül az összes vadászterület egy harmadára tehető.

BÁNYÁSZAT.

Selmezbányának és vidékének bányászata tisztán fém- és ércbányászat és legnagyobb részében kincstári kezelés alatt van. A Selmezbányán és környékén, Hont és Bars vármegyékben levő kincstári bányaművek, a szélaknai magyar királyi bányahivatal közvetlen vezetése alatt, együttvéve a »felsőbibertári bányadalom« elnevezés alatt ismeretesek. A bányászat itt, az éjszaki Kárpátok délnek irányuló nyulványában mozog, a mely a Garam folyó balpartján észak-keletnek csap és Garamszentkereszt és Újbánya között emelkedik ki; legelőnkébb a bányászat a Garam és Ipoly folyók között részben vízváltástót alkotó, Selmezről nyugotnak fekvő selmezbányai hegyvonulatban. Ezen hegyvonulat Lipold szerint északon a Garam folyó mentén Saskőváraljánál, a Sudberg (717 m.) magaslattal kezdődik, hogy délnyugatnak fordulva, az Orech hegyen, a Lenge mellett való hegynyergen, a Breitenbergen, a Nagy-Sobón, a Kis-Sobón, a vöröskúti hegy nyergén (787 m.), a Paradicsom-hegyen, a Nagy- és a Kis-Tanádon, a Spitzbergen, a szélakna-reichenau-i nyergen és Magaslak községen át, a Nagy-Veternyk-hegyig (812 m.), azaz Hodrusbányán túl vonuljon, a honnan lassú ereszkedéssel Léva mellett, a Garam folyóhoz ismét visszatérjen.

Természeti
viszonyok

Selmezbánya és vidéke hegyvonulatának számos elágazása közül, bányásztekinetben, csakis a vízváltástóként szereplők közül azoknak van nagyobb jelentőségük, a melyek a fővölgyek képződésére és alakulására voltak befolyással. E völgyek közül, bányásztörténeti szempontból, különösen a selmeczi völgy, a kecskés-bélabányai völgy, a hodrusi völgy és a vihnyei völgy a kiválóan fontosak.

A fővölgyben, valamint elágazásaiban, a következő bányaműtelepek fekszenek: a fővölgyben a középponti kohó; a ribniki zúzótelepek a fővölgyben elhelyezett számos zúzóval, melyek részben a korpachi, részint a szélaknai tavakból kapják az esővizet; a Ferencz József-akna bányatelep és akna; bent a városban pedig Erzsébet-táró bányatelep; a steffultói ágban: István-akna bányatelep, István- és Mária-aknákkal, felső részében a gépjavító-műhely és több zúzómű; a steffultói völgyből kiinduló Miksa-aknai völgyben: Miksa-akna bányatelep; a szélaknai völgyágban: Károly-akna bányatelep a Lipót-aknával; a Zsigmond-aknai völgyben: Zsigmond-akna bányatelep a Zsigmond- és András-aknákkal; végre a Zsigmond-aknai völgyből kiinduló Klinger-tárói völgyben: az Isten-Áldástáró bányatelep, az Amália és Werden-aknákkal és a Klinger-tárói tóval.

A bélabányai völgyben, Bélabánya alatt van a volt Geramb-János-József-féle bányaegyesület pusztulófélben lévő ólomárugyára, felhagyott, úgynevezett Mihály-aknai fémkohója és Bélabánya felett, leszerelt gőzzel, zúzó telepe, a melyhez a bélabányai tó is tartozik. E völgyben fekszik, még pedig György-tárói ágában, a György-tárónak nevezett kincstári bányatelep is.

A hodrusi fővölgyben fekvő kincstári bányatelepek: az Új-Antal-táró-bányatelep, az I. sz. Kuzla- vagy Stampfer-akna, a Rezső- és a Colloredo-akna; a volt Geramb-János-József bányatársulat, most a kincstár tulajdonába átment Schöpfer-táró-bányatelep több gőzzúzóval és Szandrikon az ezüstárúgyárral; a fővölgy felső részében a kincstári Mindszent-táró-bányatelep a Lill- és Zipszer-aknákkal, valamint a vízzel és gőzzel hajtott zúzóteleppel, melyhez a két hodrusbányai tó is tartozik; a fővölgyből elágazó község völgyében a kincstári Finsterort-táró-bányatelep, a hodrusi fővölgyben fekvő gőzzúzóval.

A vihnyei völgyben jelenleg csak a kincstári Ó-Antal-táró bányatelep létezik, melyet a volt társulati János-táróval és az Erzsébet-táróval egyesítettek. E bányatelepekhez tartoznak a völgyben fekvő zúzók a roszgrundi tóval és a Szt.-Háromság-akna.

Geológiai
alakulás.

Selmeczbánya környékét a harmadkorban képződött trachit-hegységek alkotják, melyek dr. Szabó szerint ama trachit-hegység-csoportba tartoznak, a melynek képződése Kriványnál, a Szlatina-völgyében kezdődik. A metamorf és réteges kőzetek, melyek Selmeczbánya környékén, a trachit kitörése előtt, megvoltak, a gnaisz és a csillámpala, az aplit és a kvarezit, a triáspalák, a dolomit, a mészkő és végre a nummulit-mész rétegei. A gnaisz és a csillámpalák, valamint az aplit és a kvarezit, az arkhei és a paleozoi ; a triáspalák, a dolomit és a mészkő a mezozoi, a nummulit-rétegek pedig a legősibb, eocén, kenozói kőzetek képviselői.

Történeti visz-
szapillantás.

Selmeczbánya bányászatának történetét illetőleg Martiny I. bányatanácsos nyújt kimerítő tanulmányt. Arra nézve, hogy a bányászat Selmeczbányán és a környékén mely időben keletkezett, teljesen megbízható adatok nem állanak rendelkezésünkre, a mennyiben Selmeczbányára és bányamívelésére vonatkozólag írott adataink csak a későbbi időkből valók, a midőn a bányászat nemcsak javában folyt már, hanem egyes felhagyott bányák annak multjáról is tanúságot tehettek. Az alsómagyarországi bányavárosokról feltalálható legrégibb történeti adatokat Kachelmann János dolgozta fel. (Geschichte der Niederungarischen Bergstädte. Das Alter und die Schicksale des Ungarischen, zunächst Schemnitzer Bergbaues.) De ezeken kívül számos más műben akadunk értékes adatokra. A selmeczbányai bányaigazgatóság irattárában őrzött egyik legrégibb írás, a mely 1774. évből való és melynek szerzője megnevezve nincsen, azt vitatja, hogy régi iratok tanúsága szerint a selmeczbányai bányászat már Kr. e. 745-ben indult meg. Egyes erek fölfedezése, ez irat szerint, állítólag úgy történt, hogy valami Sebenitz nevű pásztor, midőn nyáját legeltette, két gyíkot látott egy sziklaüregből kijönni ; a gyíkok teste érzeporral volt ellepve és csillogott, így a pásztort a sziklának fémtartalmára figyelmessé tették. Ennek tulajdonítják, hogy Selmeczbánya czímerében két gyík alakja van megörökítve. Nevét pedig a pásztor nevéből kapta a város, a melyből később Schemnitz, a mostani Selmeczbánya keletkezett.

Hogy a bányászkodás e vidéken, már a honfoglalás előtt is folyamatban volt, ez nemcsak azért valószínű, mert a quádok és vendek, a kiktől több helység neve is származik (pl. Windschacht, Wendschacht), bányamívelő népek voltak ; de azért is, mert Péch szerint a magyarok és morvák, 953-ban szövetségesek, Csehországban Zدير és Csaszlau vidékét elfoglalták és ott tíz éven át bányákat műveltek és ez idő alatt onnan a magyarországi bányák művelésére is küldtek embereket ; csak nagy nehezen sikerült őket Csehországból Magyarországra visszakergetni és valószínű, hogy akkor sokan jöttek velük Selmeczbányára, Körmöczbányára és vidékére.

Selmeczbánya eredetileg nem ott épült, a hol jelenleg van, hanem fönt a hegyen, a Vörös-kút és Mihályakna között, a mely helyet a köznép most is Staro mesto-nak (régí város) nevez. Miután azonban a várost, 1433-ban, a hussziták és 1442-ben Rozgonyi egri érsek csapatai feldúlták és kirabolták, a következő évben (1443.) pedig a földrengés teljesen tönkre tette ; a szláv lakosok a völgyben, a város jelenlegi helyén kezdtek építkezni, a hol már a II. József király uralkodása idejében épült Capella S. Nicolai de Wana nevű templom állott, a melyet 1275-ben, László király rendeletére, a dominikánus szerzetesekre bízta, kik később kolostort építvén ide, azt 1536-ig lakták. A templomból a jelenlegi német templom, a kolostorból pedig a jelenlegi katolikus gimnázium lett. A következő évben felépült a Katalin-templom, a mostani tót templom ; 1488-ban a városháza ; 1498-ban az Anna-kápolna, a városháza mellett, és 1562-ben az Újvár épült.

Selmeczbányához eredetileg a kövekező helységek tartoztak : Gradt, Kehr-ling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya). 1352-ben azonban ezeket a sachsensteini várgróf, Zabonia László, erőszakkal magához ragadta. A király parancsára Selmeczbánya visszakapta ugyan a birtokait, de 1453-ban azok ismét a sachsensteini (saskói) várgróf, Kohler vagy Sáfár Péter tulajdonába jutottak, mi ellen a selmeczbányaiak 1467-ben és 1476-ban, Szt.-Benedeken óvást emeltek, de úgy látszik, siker nélkül. A városhoz később, a midőn az már mostani helyén terült el, négy község tartozott, u. m. : Hodrits (Hodrusbánya), Schittenberg (Banka), Fuxloch (Róna) és Steplitzhof (Stefultó), a melyek még most is a város külutczái.

A bányamívelés már a régi város fennállása idejében is élénk lehetett, mert sűrűn vándoroltak ide idegen városokból és tartományokból bányamunkások, nevezetesen : Szászországból, Stájerországból, Alsó-Ausztriából és Morvaországból.

Selmeczbánya már régi idő óta több kiváltságot élvezett. Így IV. Béla király uralkodása idejében városi és bányajogokat nyert, míg a vele jelenleg egyesített Bélabánya csak 1453-ban kapta városi privilegiumát, a mikor a bányamívelés ott a legélénkebb volt. 1470-ben Selmeczbányát felmentették a katonaállítástól és a katona-elszállásolás terhétől, úgyszintén mentve volt minden adótól ; tisztviselőit szabadon választotta, de köteles volt a választás eredményéről, jóváhagyás végett, a kamarai biztos (kamaragróf) útján a királynak jelentést tenni. Később is több üdvös intézkedés történt a város érdekében, a melyek mind a bányászat megóvását és biztosítását czélozták.

Selmeczbánya
kiváltságai.

II. Lajos király uralkodása alatt a bányák jövedelmezősége egyre hanyatlott, a minek az volt a következtése, hogy az országos rendek elhatározták, hogy az ezüstöt és az aranyat a Mátyás király alatt dívott magasabb árral váltsa be a kamara ; az 1523-ik évben, Budán, megtartott országgyűlésen pedig a rendek azt kérték a királytól, engedje meg, hogy az arany, ezüst, réz és más fémbányákat mindenki szabadon művelhesse, továbbá azok művelésére a külföldi bányászokból munkásokat és bányászokat hívjon be és ezt nyilvános kihirdetéssel közzétehesse, végül, hogy a munkásokat régi szabadságukban hagyja meg és minden támadás ellen védelmében részesítse. E közbelépésnek, mint látszik, jó hatása volt, mert Selmeczbányán és Hodrusbányán újra föléledt a bányamívelés, annyira, hogy 1535-ben a selmeczvidéki bányákban már 4000 ember dolgozott és 5700 k. ezüstöt termeltek, 1541-ben pedig Széklaknán is megélénkült a bányamívelés.

Selmeczbánya és vele együtt a bányászat ekkor a gyakori betörésektől sokat szenvedett, azért ugyanezen 1541-ben a várost megerősítették és négy kapuval zárták el. Az ezt követő időkben a bányák művelése egyre nagyobb nehézségekkel küzdött, mert a bányavizek kiemelése már a lehetetlenséggel volt határos, és azért 1549-ben, Csehországból, Kuttenbergből, gépmestert hozattak Széklaknára, a ki azután több szivattyúzógépet (Staugenkunet) épített a bányákba, a melyeket részben emberi, részben pedig lóerővel tartottak üzemben ; a nehéz lovakat ökörbőrbe bevarrva bocsátották be az aknába.

A XVI. század végével, illetve ezen század vége felé, a mikor a kincstárközvetlenül is kezdett a bányamíveléssel foglalkozni és maga is művelt bányákat, valamint a XVII. század elején Selmeczbányához kétszáznál több bánya tartozott, a melyek közül a legidősebb és legjelentékenyebb a Biberstollen (Biber-tároló) volt ; ehhez mind több bányát esatoltak, melyeket a vízvezetés nehézségei miatt egyesek már alig tudtak üzemben tartani, úgy, hogy az hatalmas bányadalommá fejlődött. E főbányatelep jelenleg Felső-Bibertároló bányadalom név alatt ismeretes és a szélaknai m. kir. bányahivatalhoz tartozik.

Bányamívelés
a XVI. és
XVII. században.

A XVII. században némi lendületet adott a bányamívelésnek Ferdinánd királynak 1624-ben kiadott rendelete, mely szerint a 15 latos ezüstnek markja, melyet 6 f. 75 fillérért váltottak be, egyelőre, míg a drágaság tart, 8 f. 75 fillérben váltassék be. De lendületet adott a robbantó-por használása is, a melyet 1627-ben alkalmaztak először Felső-Bibertárolónál. Később a Kórház-ér dús kőzetének a Gallizon-örökösök tulajdonában levő András-tárolóval történt szerencsés megütése, a szállítás és a levegő vezetésének könnyítése végett, a Wendschacht és a Nándor-akna lemelvítését vonta maga után. Az 1670-es években, a Szt.-Háromság-altáronban, a János-éren, nagy bányaaladás köszöntött be, mely nemesak megtérítette az ezen altárra fordított három millió forintot, hanem még azontúl is bőszeges jövedelmet adott, a mi ismét nagyobb befektetéseket tett lehetővé, nevezetesen a Lipót-akna telepítését 1673. évben.

Sokat szenvedtek azonban a bányaművelők a gyakori betörésektől, különösen 1678-ban és 1679-ben, a mikor Thököly esapatai a városba betörték és elpusztítván az összes bányászati épületeket, a kincstártól sok ezüstöt és sok pénzt elvittek. Egyre érezhetőbbé lett az esővíz hiánya is, úgy, hogy a már akkor alkalmazásban volt rudas-művek a bányák fakasztott vizeit alig tudták meggyőzni és egyes bányákat a víz már ki is fullasztott. Sok viszontagságot szenvedett a bányaművelés a XVIII. században is, különösen a század elején, a mikor a vízvezetés nehézségei annyira megnövekedtek, hogy már a bányászat abbahagyására gondoltak, és csak

Bányaművelés
a XVIII. században.

Hell Mátyás Kornél gépésztiszt közbenjárásának köszönhető, hogy a bányamívelés, melyre az 1709. és 1710. években pusztított pestis és a gyakori munkászavargások is bénítólag hatottak, véglegesen meg nem szűnt. A bányák víztől való mentesítése végett, újból nekikezdték az altárók továbbhajtásának; különösen a már megkezdett Ferenez-, Kornberg- és belábányai-altárók vágásánál fejtettek ki nagy tevékenységet. Ezenkívül több tavat létesítettek, majd pedig több vízemelő-gépet építettek, nevezetesen 1733 és 1736 között az első gőzgépet a József-aknában, 1749- és 1750-ben pedig vízoszlopos szivattyúzó-gépet a Lipót-aknában. Erre az időre esik több aknának a lemélyítése is abból a ezélből, hogy az érezes telepek mélyebben fekvő részeit hozzáférhetőkké tegyék. Minthogy pedig ezzel együtt a bányák víztől való mentesítése egyre nagyobb nehézséggel járt és egyre több költséget okozott, nemcsak újabb tónak építésével (Poesuvaldói-tó 1768.) gondoskodott Felső-Bibertáró a vízetemelő-gépekhez megkívánt esővíz gyarapításáról, hanem századokra terjedőleg akarván a kinestár a selmeezi bányászatot biztosítani, 1782. évi márczius hó 19-én Colloredó kamaragróf a Garam balpartjáról kiindulól, Zsarnóeza és Garamrét községek között megindította a II. József esászárt altárót, a mely ma is Selmezbánya világraszóló nevezetessége. E vállalatnak egyik indító oka volt egyszersmind az egyre fokozódó bányáíldás is, a mely lehetővé tette az altáró hajtásával járó nagyobb kiadások elviselését is, mely bányaaíldás a század utolsó tizedében az István-érben eszközölt dús érezfeltárások következtében annyira fokozódott, hogy Lipold szerint, Felső-Bibertáró selmezbányai főpénztárának pénzforgalma, mely 1775-ben alig haladta meg a két milliót, 1800-ban 4 és fél millióra emelkedett. (Martiny.)

A II. József
esászárt-
altáró.

A II. József esászárt-altáró vágását, mint már említettük, 1782. márczius 19-én kezdték meg. Az 1875. évig, vagyis 92 év alatt, kézi munkával 40,171 m. hosszúságot vágtak ki. A még hátramaradt közt két részre osztották; az egyik rész a Zipser- és Amália-akna közé esett és 1377 m. hosszú volt; a másik rész a Ferencz József-akna és Zsigmond-akna között feküdt és a hosszúsága 916 m. volt. A Ferencz József-akna és Zsigmond-akna közé eső rész kivájására közetet fúró gépeket alkalmaztak; az első fúrókísérletet 1873. október 23-án végezték.

A II. József-altáró hajtásának történetében igen nevezetes szakasz az, a mely a Lill- és Zipser-akna között való áttörés idejére esik. A selmeezi környék bányászatának fönmaradására oly véghetetlenül fontos altáró, 1871-ben, találkozott Lill-aknán az ellenvájóvéggel, melyen a munkálatok addig, körülbelül negyven éven át, szüneteltek; ekkor a Lill- és Zipser-akna között fekvő 159 ölnyi köznek üzembe vételét egyelőre a Lill-aknától kiindulva kezdték meg; de a Zipser-akna víztől való mentesítését mindamellett csak 1872 október havában fejezték be. A Zipser-aknát a bányavizek 1866 január elején öntötték el, mivel az akkor üzemben állott vízemelő-gép a keleti, vagyis az Amália-akna felé vezető vágatokból a vizet emelni nem tudta. Az időközben felállított gőzgép segítségével a víz a rakodó mennyezetéig lecsapoltatván, egyszerre észrevették, hogy a víz már nem apad, mely megdöbbenő jelenségnek az volt az oka, hogy az aknától távolabb eső vágatok magasabb szintekben feküdtek. Kezdetben az altárót ugyanis vízszintesen akarták hajtani, később azonban technikai okokból arra kényszerültek, hogy talpának némi emelkedést adjanak. Ezzel a Zipser-akna felé eső vágatok mintegy öt lábbal magasabb szintre kerültek; idő kimélese végett azonban a vájóvégeket az új szint eléréseig nagyobb emelkedéssel üzték és a már kész táró föntjének utánvételét későbbi időkre halasztották. Ez az utánvevés a vájóvégek oldaláról ugyan nagy részben készen volt már, mikor az elárasztás bekövetkezett, de a rakodót még el nem érte és így mintegy gátat alkotott, a mely, a midőn a víz azt elérte, a mögötte álló és odarekedt levegőt ki nem eresztette. A II. József- és a Ferenez-altáró között levő aknaszakasz magassága 150 m. volt; a víznek pedig a Ferencz-altárón kellett volna lefolynia. Az elzárt levegő 150 m., azaz mintegy 15 légkönyi nyomás alatt jelentékenyen összeszorult és igen erősen tolta a vizet az akna felé, míg kis rést kapván, iszonyú bömböléssel útat tört magának és kiszabadult. Ekként az elárasztás alól felszabadult vágatok igen érdekes képet mutattak; a mennyezet alatt, 35·5—47·25 em. magasságban, kalezit kristályokból vízszintes vonal alakult, mely a víz és a levegő között való határmesgyét kijelölván, nagy részében még 1872-ben is látható volt. (B. K. L. 1872.).

A bányák termelése a XVIII. század vége felé egyre emelkedett és csak a XIX. század elején hanyatlott ismét. Felső-Biber-táró az 1790. és 1823. évek

közében egyenként és átlagban 144 kg. aranyat, 8875 kg. ezüstöt és 3347 q ólnot termelt; jövedelmet pedig évente átlag 222.259 frtot adott. A XIX. század elején Felső-Biber-táró bányáinak termelése ismét esökkent és habár később, különösen pedig a múlt század hatvanas éveiben, a Ferencz-akna, melyet 1804-ben indítottak meg, bőven termelte az ezüstöt és más bányatelepek is jövedelemmel dolgoztak, a Felső-Biber-táró még sem tudott többé a veszteségektől teljesen megszabadulni. (Martiny. B. K. L. 1899.).

Selmeczbánya és vidéke bányászatának fejlődésmenetéről Péch Antal munkája (A selmeczi bányászat múltja, jelene és jövője) nyújt részletes tájékoztatót. 1466-ban Selmeczen a bányamester, a városi jegyző és a plébános csak egy frt fizetést kapott hetenkint. Ötven évvel később, 1515-ben, egy vājár heti bére 60—70 dénár és egy bányánál levő sáfár fizetése hetenként 1 frt 25 dénár volt. 1568-ban a bányamesternek évi fizetése 208 frt; de még akkor is jól megélhetett az alkamaragróf 600 frt fizetés mellett, dacára annak, hogy három lovat, lovászt, ajtónállót és írnokot volt köteles a fizetéséből eltartani. 1619-ben már 1 frt 75 dénár volt egy vājár heti bére, tehát száz év alatt majdnem háromszoros magasságra emelkedett. A mily silány volt azonban a bér, éppen olyan volt a munka is. 1627-ig csak esáskánnyal, ékkel és kalapáccsal dolgoztak a bányászok; azért szerették rendkívül a lágy ereket. Selmeczbánya vidékén azonban gyakran kemény kőzettel volt dolguk, a melynek kivájása véghetetlen lassúsággal ment és a termelés fokozásának nagy akadálya volt. Nagyon leszállította továbbá a termelés eredményét az a körülmény, hogy a kormány a termelt arany és ezüst értékének csak egy részét adta a termelőnek. Így pl. 1466-ban egy márka ezüstért csak 4 frt 50 dénárt kapott a beváltó; 1535-ben a beváltási ár 5 frt 50 dénár volt; 1648-ban 8 frt; a XVIII. században 15—20 frt. Így történhetett azután, hogy mikor a bányamívelők veszteséggel dolgoztak, a körmöezi pénzverőnek még mindig jövedelme volt.

Ellátmányos rendszer.

A kormány ugyan, ha pénze volt, más módon nyújtott kárpótlást e bányamívelőknek; a veszteséggel dolgozó bányák művelésére kölcsönképpen ellátmányt adott, azzal a feltétellel, hogy ha majd nyereségük lesz, visszafizetik. Ilyen ellátmányos bányák, kevés kivétellel, azután mind a kincstár kezére jutottak, mert adósságaik felszaporodván, az illető birtokosok végre az egész művet kénytelenek voltak a kincstárnak átengedni; minthogy pedig a bányák jövedelmet sohasem hoztak, a rájuk fordított általánynok és ellátmányok örökre elvesztek. E rendszernek megvolt azonban a haszna is, hogy az egész vidéket behatóan átkutatták, a mi két esetben fényes jövedelmet is hozott.

1570-ig három-négyszáz apró társaság művelte a bányákat. Ezidőben a bányák igen rossz eredménnyel dolgoztak és a bányamívelők a kormányhoz folyamodtak segítségért. A kormány biztosokat küldött ki a viszonyok megvizsgálására és tőlük javaslatot kívánt. A biztosok pedig beható vizsgálat után, a rossz eredmény főokát abban találták, hogy a sok kis társulat bányaművelése a felügyelet szétforgácsolódása miatt rendkívül költséges és nagyobbyszerű vállalatok létesítésére nem alkalmas; azt javasolták tehát, hogy a bányapolgárok nagyobb társulatokká egyesüljenek, és rábeszélést az akkori idők három legtekintélyesebb bányabirtokosát, Sali, Schall és Siceli bányapolgárokat, hogy bányabirtokukat egyesítsék. 1571-ben jött létre e tárgyban a szerződés a három bányapolgár és a kincstár között. A kincstár átvette tőlük a bányabirtokuk kezelését, a melyhez ügyes tiszteket alkalmazott és fedezte a bányaművelés költségeit mindaddig, míg a vállalat, a mely Brenner-szövetkezet név alatt lett híressé, jövedelmezővé nem vált; sőt nemcsak a bányaművelés költségeit fedezte a kincstár, hanem Salinak 10 frtot, Schallnak és Sicelinek 6—6 frtot adott hetenként élelmezésre segítségül. E vállalkozás gyönyörűen sikerült; 12 év alatt visszatérítette, Lindacker Kristóf bányagondnok kezelésében, a 80.000 frtra felszaporodott ellátmány-tartozást és 1583-ban vissza lehetett a bányabirtokot bocsátani a három részes kezébe minden teher nélkül és jövedelmező állapotban.

A Brenner-szövetkezet.

A másik szerzéses esete az ellátmány-adásnak az András-táró volt, a melyet 1611-ben Galleton Vilmos bécsi kereskedő vett meg és kiváló kitartással folytatott mindaddig, míg egész vagyonát rá nem költötte; azután pedig kincstári ellátmánnyal dolgozott, míg végre utódai, 1646-ban, elérték a céljukat, megütötték érzéken a kórházert, ellátmányukat visszafizették és művelésük jó eredményével új életet öntöttek az egész selmeczi bányászathá.

A Galleton-vállalat.

A XVII. század közepén túl már nem igen adtak ellátmányokat és ha mégis adtak, a visszafizetés biztosítására le kellett kötniök az illetőknek nemcsak bányájukat, hanem polgári vagyonukat is. Így lassanként kiment a divatból ez ellátmány-adás, de a termelt fémek teljes értékének a megfizetése csak újabb időben vált rendszerré.

A régi jó idők eredményeinek örömét megkeserítették a zavaros politikai viszonyok is és a török szomszédsága. Voltak a XVII. század elején is és később is olyan idők, a mikor a munkások és a tisztek hónapokon át nem kaptak fizetést, mert a termelt ezüstöt nem lehetett az ellenséges portyázó csapatok miatt Körömözbányára szállítani; és voltak idők, a mikor a törökök Bélabányát, Kohlbachot, Stefultót és Siglisberget elfoglalva tartották és a Biber-tárón dolgozó munkásoknak mindennap fegyveresen kellett a munkához megjelenniök. A belső háborúk alatt rendszeren megbomlott a munkások között a fegyelem és dolog helyett, zavargással töltötték az időt. Mindezek a körülmények természetesen nagyon megapaszották az olesó munka eredményét; de gátlólag hatott ezekre az általánosan divott művelési rendszer is. A dolog természete hozta magával, hogy a bányák művelése a felszínen kezdődött, az erek kibúvásán, a művelés lassúsága pedig megengedte, hogy kis terjedelmű bányatelkeken is sokáig foglalatostokodjanak.

A művelés módja.

A műveletek zsákszerűen lefelé hatoló üregeket alkottak az ér dőlése szerint és természetes, hogy ezekben az üregekben a levegő vezetése, valamint a szellőzés, a víztartás és a szállítás is sok dolgot adott, mert Selmezbánya hegyeire nem lehetett esővizet felvezetni és a völgyekben is csak esős időben folyt a víz; tehát a víz emelésére és a szállításra csakis az emberek és a lovak erejét lehetett használni, ezekkel az erőkkel azonban 40—50 ölnél nagyobb mélységig alig lehetett eljutni. Valahányszor ezt a határt elérték, mindannyiszor nagy válságba jutottak a vállalatok, mert altárók hajtása, a kőzet keménysége miatt, hosszú időbe és sok pénzbe került. Pedig az altárók vállalatát a régi bányatörvény rendkívül pártolta és ha az altárós valamely régibb művelés talpa alá került, elfoglalta, vagy mint mondták: örökölte a bányától az egész mélységet; ezért nevezték az altárót Erbstonnak. E szabadalom ellenére, nehogy az altáró túlságosan hosszú legyen, mégis rendszeren oly kis mélységben hajtották azt, hogy a lyukasztás alkalmával az aknából kiindult művelés már mélyebb volt és az altáró nem örökölhette és meg kellett elégednie csak a vízvezetésért és a levegő vezetéséért járó díjakkal. Majdnem egyedülálló kivétel e tekintetben a Biber-altáró, a mely a szélaknai művelések mélységét el nem örökölhette ugyan és csak a levegő vezetéséért járó díjakat szedte tőlük addig, míg ott a bányaművelést folytatták. 1570-ben e vállalatokat már mind abbahagyták, mert nem fedezhették a vízemelés költségeit; az abbahagyással egyszerűen megszűnt a Biber-altáró jövedelme is, de miután, 1571-ben, a Brennerszövetkezet megalakult, kitűnő szakképzettségű bányagondnok, Lindacker Kristóf, belátta és felismerte, hogy a Klinger-tárói völgyben jó eredménytel dolgozó bányák felé igyekeznén, még elég korán érkezhettek alájuk és nemcsak felsőbb művelésüket teheti adófizetővé, hanem el is örökölhette a mélységüket. Ezt a tervet végre is hajtotta, gyorsan haladván a lágy kitöltésű Biber-eren; rövid időn belül az egész mélysége⁴ elfoglalta, a felette levő vállalatokat pedig addig, a míg dolgozhattak, adófizetőkké tette. Ez a foglalás adta a Brenner-szövetkezet legértékesebb birtokát, a mely szépen jövedelmezett mindig, valahányszor jól kezelték, és csak a későbbi tisztek rövidlátása, gondatlansága és éhizetlensége okozta, hogy itt is, folytonosan csak a mélység felé haladván és a vizek levezetéséről előre nem gondoskodván, odajutottak 1640-ben, hogy a vállalat megbukott és a Brennerszövetkezet felbomlott, mert már nem tudta a vízemelés költségeit fedezni. Megjavították ugyan annyiban a vízemelést, hogy 1619-ben a bányába lójárgányt építettek és szivattyúkat alkalmaztak, de ez a gép csak 16 ölnyi mélységből emelte a vizeket a művelésekből. A nagyobb, 28 ölig lehatolt mélységből emberi erővel kellett a vizeket felhúzni, hogy a gépakna (Kunstschaft) alá juthasson. Evégre 78 embert kellett naponta a szivattyúhoz állítani, pedig embereket, különösen nyári időben, csak nagyon nehezen lehetett szerezni. Nagy érdeklődéssel fogadta ezért a Brenner-szövetkezet Legler Péter zuckmanteli gépmester ajánlatát, hogy a Biber-altáróból kifolyó vízfolyás alá vízi kereket épít a steffultói völgyben és onnan rudakkal viszi át az erőt a Klinger-tárói gépaknában működő szivattyúhoz, ezer ölnyi távolságra. Meg is kötötték Leglerrel, 1626. május 28-án, a szerződést, hogy a kereket és rudazatot 1800 frtéért felállítja, a vaskapcsokat és a vízvezeték

Magyar bányászat a XVIII. század második felében.
(Egykori metszet.)

Hegybánya.

pedig a bányatársulat készített el külön költségen. Legler gépe elkészült 1628-ban, és egy ideig felélénkült a felső Biber-tárói bányamívelés is, sőt 1630-ban 40.000 márka ezüstöt termelvén, nagy áldásnak is örvendett; könnyen meg lehetett volna még ekkor menteni az egész bányát a bekövetkezhető válságtól, ha az utolsó pillanatban előrelátóan gondoskodtak volna az évről-évre terhesebbé váló vízemelés nehézségeinek elhárításáról, akár gépakna lemélyítésével, akár pedig a Szent-Háromság-altáró munkálásával, vagy ha ezt nem akarták, más ércztelep felkeresésével, mert ekkor már volt térkép, a mely 1627-ben készült el, és a melyből világosan látták, hogy az a pont, a melyet az András-táró a kórház-éren megütni fog, gyorsabban érhető el a Biber-altáró régi vágatából; javaslat is történt aziránt, hogy ez a régi vágat kitakaríttassék; de a kezelőtisztek jobbnak és kényelmesebbnek találták gond nélkül élvezni a bányaáldást és a jövőt egészen a véletlenre bízni.

A robbantó-por alkalmazása, a melylyel 1627-ben tették az első kísérleteket, meggyorsította a fejtést és lehetővé tette a keményebb kőzetek vágatását is, de nem segíthetett a gondatlan emberek apátiáján. Már 1633-ban nagyon nagy nehézségekkel küzdött a vízemelés munkája és sokszor heteken át el volt fúlva a mélység; 1636-ban pedig, a nádor rendeletére, a körülfekvő vármegyék küldtek vízemelés végett sok embert Selmeczbányára; de az éllhetetlen tisztek nem tudták őket felhasználni és rosszul bántak velük. Ekkor már 3000 embernél több kellett a szivattyúk mellé és ha a kellő szám hiányzott, a bányában levő vízhúzókat mindaddig ki nem eresztették, a míg az őket felváltó legénység meg nem érkezett és így némelyiket 2—3 napig is a bányában tartották; természetes, hogy ezek, egyszerű kiszabadulván, soha többé nem voltak rábírhatók arra, hogy ismét a szivattyúkhoz álljanak, hanem egymásután hazaszöktek és az otthon levőket is annyira elémítették, hogy a szerencsésen megindult bevándorlás rögtönösen abbanmaradt. Mindezek következtében kezdett a termelés jelentékenyen apadni és a jövedelem eltűnt; ezen pedig azzal akartak segíteni, hogy beszüntették a feltárásokat, de arra senki sem gondolt, hogy a fejtés alatt levő érczes oszlopon haladtak addig, míg a vizeket zsompon tartani bírták. Így azután a termelés egyre kevesebb, a veszteség pedig hétről-hétre nagyobb lett, míg végre a Brenner-szövetkezet princípálisai, Gienger Nándor báró, 1640-ben, kijelentette, hogy többé nem fizethet és a szövetkezetből kilép. A Brenner-szövetkezet felbomlott és felső-Biber-tárói bányabirtokát a kincstár vette át. De a kormány pénztárai is üresek voltak, annyira, hogy a munkásokat sem fizethették rendesen s e miatt 1644-ben ezek fel is lázadtak: ehhez járult még, hogy 1644-ben április hónapjában Rákóczy György a bányavárosokat elfoglalta, s kölcsönt sem lehetett kapni senkitől. Odaadták tehát felső-Biber-tárót egy társulatnak hűbérbe. Azonban ez a társulat is felbomlott és 1646-ban egy másik vette hűbérbe a bányát.

Robbantó por.

Ez év októberében végre az az örömdetes hír futotta be a várost, hogy Galleton utódai az András-táróval gazdag érczközt ütöttek meg. Erre a hírre a kincstár bányatisztjei is hozzáfogtak a Biber-tárói Katalin-vágat kitakarításához; de a munkával egy nagy törésbe jutván, azzal ismét felhagytak. Csak 1647-ben, midőn Lobkovitz Poppel gróf jött Selmeczbányára királyi biztосként, kezdtek ismét hozzá az újranyitáshoz és 1664 január 7-én, feltöréssel bele is lyukasztottak az András-táró fejtésébe s minthogy a Biber-altáró nyolcz öllel mélyebben feküdt, mint az András-táró, el is foglalták az egész mélységet, az András-tárót pedig a víz és a levegő vezetéseért adófizetővé tették.

A Brenner-szövetkezet bányamívelése sorsához hasonló lefolyása volt a Mátyás-táró mívelésének is. A táró hajtását Lindacker Kristóf, a Brenner-szövetkezet ügyes bányagondnoka 1587-ben kezdte meg. Ez nyolczvannégy öllel a graefi ér előtt, váratlanul gazdag ércztartalnú érre bukkant, melyet Mátyás-tárói érnek neveztek el, mi pedig János ér név alatt ismerünk. Az ér vájása könnyű volt, gyorsan lemivelték tehát felső szintjeit és Lindacker utódai egész erejükkel a talp alá törekedtek. 1616-ban már százhat öllel mélyebben állott a mívelés zsomptalpa a táró padozatánál, a mi azt mutatja, hogy itt nem kellett fakadó vizekkel küzöködniök, mert kézi szivattyúkkal is győzték a vízhúzás munkáját. De végre a vízemelés költségei mégis felemésztették a termelés értékét és 1623-ban már fel kellett hagyniök a mélymíveléssel. Folytatták azután a táró eredeti ezéjját és elérték a graefi ereket, de a régi mívelések ekkor már a táró szintjénél mélyebbre hatoltak le, az öröklés lehetősége tehát elveszett. Később, mikor a graefi társulatok már minden erejüket kimerítették, birtokukat olesón meg-

vette a Brenner-szövetkezet, de 1626-ban ez is felhagyott a mélyműveléssel, a mélység szabályosabb feltárására vonatkozó terveit pedig a később mindinkább rosszabbodó pénzügyi helyzet nem engedte foganatosítani. Ugyanesak így járt a glanzenbergi bányavállalat, mely Selmezbánya város keletkezésével egykorú és valószínűleg első- és alapoka volt a város alapításának. E bányászat ezüstöt és aranyat tartalmazó ólomérczeket termelt és miután a többi bánya termékeit is csak a Glanzenberg-hegyből származó ólmos érczek segítségével lehetett kohósítani és értékesíteni,— természetes, hogy ezáltal a Glanzenberg hegyben levő bányák jelentősége fokozódott. Legrégibb iratainkból kitűnik, hogy 1518-ban már a vízemelési nehézségeivel küzdött, de azért még mindig jövedelmes vállalat volt. A mohácsi vészt követő korszakban is élénkült az üzeme, 1535-ben tizenöt vájárt és kilenczvenhárom lovat foglalkoztatott s csak 1555 után kezdett hanyatlani. Hanyatlásának főoka a vizek emelésének nehézsége és az a körülmény volt, hogy a részesek érceik nélkülözhetetlenségéről meg lévén győződve, azt hitték, hogy a megkivánt előmunkálatokat a kinstár tartozik teljesíteni. Ez azonban 1561-ben kijelentette, hogy nem bánja, ha a Glanzenberget fel is hagyják. Ígyképp megszűntettek minden művelést és a bánya annyira elpusztult, hogy 1610-ben már senki sem tudta, hogy hol termelték annakelőtte az ólomérczeket. Csak a lengyelországi ólomárúnak emelkedése után, a XVIII. században fogtak ismét hozzá, a régi bánya újrainvitásához.

Hasonló sorsa volt a többi bányának is és miután a talp alá művelés következtében elfúltak és felhagyattak, néhány évtized alatt még az is feledésbe ment, hogy hol voltak azok a híres és jövedelmező bányák. Úgy látszik, hogy a középkorbeli bányaművelő elődök csak a jelennek éltek s nem gondoltak a jövővel.

A Kleinfeistritz.

Egy másik elfeledett bánya a hodrusbányai, egykori Kleinfeistritz-féle. Írásban meglevő legrégibb hiteles leírása a selmezbányai bányászatnak 1535-ből származik; ez a lamvitzi Zdenko királyi biztos jelentése. Ebben meg van jegyezve, hogy Kleinfeistritz Hodrusbányán a legjobb bánya, élénk üzemben áll, az ér egy öl vastag és sok vörösezüst-érczet tartalmaz, a fejtéseken pedig hetven vájó dolgozik. 1551-ben már bukófélben volt e bánya is és ettől kezdve sehol sem említik az okmányok, elenyészett még híre-neve is, és most lehetetlen meghatározni, hogy hol feketett. Az 1887. év közepe táján Hodrusbányán, a mindszenti-tározó első szintfolyosójából indított feltörésből egy fejtésüregbe ütöttek, a melynek otltévezéséről senkinek sem volt sejtelve, mert a térképeken az érnek ama részén semmiféle művelés nem volt található; ez a régi fejtés valószínűleg a Kleinfeistritzi, mert a fejtés oldalai tanúsítják, hogy vésővel és kalapáccsal művelték.

Weind Gáspár.

A közet keménységének legyőzésére Weind Gáspár tanította meg bányaművelő elődeinket 1627-ben; a robbantó-por gyorsította és elősegítette munkájukat. Ugyancsak 1627-ben készült el a selmeczi bányák első térképe, a melynek segítségével lassanként mindinkább világosodó fogalmat szereztek az erek település-viszonyairól és meggyőződtek arról, hogy a bányaműveléshez sajátlagos tudomány kívánatos. Ennek elsajátítására felállították 1763-ban Selmezbányán a bányaiskolát, a melyből későbbben az akadémia, a mai főiskola lett.

1648-ban Felső-Biber-tározó előrökölte András-tarótól a mélységet. 1650-ben megkezdették a Nándor-aknát, de ez csak 1654-ben érte el az András-akna szintjét. Azután aknát akna után mélyítették le és egy-egy aknában négy járgányt is építettek, de a művelés mindig mélyebben járt, mint az aknák zsompja volt és a mélységből két-háromszáz embernek kellett az aknába emelni a vizet. 1668-ban kitakarították a régi kórház-aknát, a melynek régebben Márkus-akna volt a neve; 1677-ben pedig lejebb mélyítették ezt az aknát és Eleonora-aknának nevezték el. 1673-ban a Lipót-akna mélyítéséhez kezdtek. 1675-ben, ötven ölnyi mélységben az altározó alatt huszonhat kézi szivattyú működött. 1868-ban megkezdték a József-akna mélyítését, 1687-ben a Károly-akna lemélyítéséhez fogtak. 1689 és 1707 között váltakozva termeléssel és aknák mélyítésével foglalkoztak. — A termelés, mely 1687-ben még heti 2000 mark értéket képviselt, 1697-ben 400—500 markra, 1703-ban már 200—300 markra szállott alá. 1707. február 27-én Bercsényi tábornok fel akarta égetni Szélaknán a bányaépületeket és a bányaműveléssel egészen fel akart hagyni. Csak Hell Kornél akkori gépmeister rábeszélésére tért el szándékától. Későbbben annyira érdeklődött a szélaknai bányák iránt, hogy maga is a szivattyúzógépek kijavítását ajánlotta. A sok akna, vizehúzó és szállító-járgány tömérdek költséget emésztett fel, a művelés pedig mindig

kevesebbet és kevesebbet termelt. 1707. november 4-én kimutatják, hogy öt hét alatt csakis 17,771 forintot tett a termelés értéke, a költség pedig 95,695 forintra rúgott, tehát öt hét alatt a veszteség 77,924 forint volt.

Ily nagy veszteség mellett nagy nehézséggel járt a sok munkás fizetése, a kiknél a belháború miatt amúgyis meglazult a fegyelem, annyira, hogy ez évben fellázadtak és csak fegyveres erővel voltak leverhetők. Ez alkalommal közülök tizenegy meghalt, húsz pedig megsebesült.

1708. május 8-án megpróbálták a Bercsényi utasításai szerint kijavított szivattyúkat, miközben a gépezet egyszerre csak megállott, kerekei pedig összetörttek. A megtartott vizsgálat kiderítette, hogy a kocsisok egyike követ dobott a kerekek közé. A merénylő hatvan botütést kapott és a bányavárosokból kiűzték. 1715-ben megkezdették a Pjerg-akna mélyítő-munkálatait és 1741-ben említik először a Krisztina-aknát. Időközben beérkezett a szélaknai mívelések közé a Szt.-Háromság-altáró is, de ennek már nem nagy hasznát vehették, mert a mély-mívelés már jóval alatta járt.

A vízemelés nehézségeivel küzdő felső Biber-tároi bányatiszteknek új gépet mutat be 1772-ben Potter Izsák angol gépész, a ki Újbányán az első gőzgépet, az ú. n. tűzgépet állította fel. Ezt azonnal utánózták Szélaknán is. Fischer 1724-ben állította fel javított tűzgépet, melyhez hasonló 1748-ig több készült el és épült az egyes bányatelepeken. E gőzgép Hell Kornél akkori gépmestert rávezette a vízoszlopos gép eszméjére és Hell Károly, az előbbinek fia, 1751-ben Lipótaknán meg is indította az első vízoszlopos vízemelő-gépet. Ez a gép olyan jól működött, hogy néhány év alatt a selmeczvidéki bányászat körzetében egészen meghonosodott. A gépek hajtására megkívánt erővíznek biztosítása végett ugyanez időben tógát is épült. Egyszersmind a vizek mélyebb lefolyásáról, valamint arról is gondoskodtak, hogy azokat ne kellessen oly magasra emelni, mint előbb. Ez okból a régi Handel-Hodritsch-altárót Ferencz császár-altáró név alatt 1748-ban megkezdvén, dicséretes erélylyel és szorgalommal hajtották Szélakna felé és 1765-ben lyukasztották is Pjerg-aknával. A termelés, a vízoszlopos-gépek alkalmazása következtében, azonnal emelkedett és még jobban megjavult a Ferencz császár-altáró lyukasztása után, de azért folyvást a talp alá dolgoztak. 1776-ban gróf Colloredó főkamara-grófsága alatt merült fel először az az eszme, hogy a bányák nagy jövedelme mellett, jó volna a jövő mívelés biztosításáról gondoskodni és a Garam völgyéből altárót hajtani a selmeczbányai mívelések alá. — 1782-ben tettere vált az eszme és megkezdették a II. József császár-altáró hajtását, mely a tervezett harmincz év helyett csak kilenczvenhat év múlva, 1878-ban készült el annyira, hogy a vizeket levezethette. A tervezők erélye és józan belátása igen hamar elveszett az utódok között; a véletlen szerencse annyiszor kisegítette őket a szorultságból, hogy gondatlanságba sülyedtek és a helyett, hogy az István-aknai és Ferencz-aknai dús érczek jövedelmeit legalább részben a jövőndő biztosítására fordították volna, telhetetlen kapzsiságuk csak azon igyekezett, hogy minél több jövedelmet mutathassanak ki; a jövőndő bajokkal bajlódjanak azok, a kiket érni fognak.

És ezek a jövőndő bajok feltartóztathatlanul beköszöntöttek, s a mai kor bányászai azok, a kiket ellenállhatatlan erővel szorítanak. Véghetetlen szomorú képet mutattak a selmeczbányai kincstári bányák 1867-ben, a mikor a magyar kormány kezelése alá kerültek; nem volt ugyan veszteségük, de előrelátható volt, hogy rövid idő múlva meg kell szűnni a termelésnek, a melynek nagyobb részét a Ferencz-akna talp alá mívelő fejtései adták. A Zsigmond-akna és András-akna le volt ugyan mélyítve a II. József-altáró szintjéig, de a vízemeléssel folytonosan nagy küzdelmet folytatott, a többi bánya, Ferencz-aknát kivéve, el volt fúlva a Ferencz-altáró alatt levő ötödik szintfolyosóig; a zúzóműveken javítás nem történt s azok még rosszabb állapotban voltak, mint 1848-ban. Néhány év multán a kis jövedelem nagy veszteséggé változott. Azt a kérdést kellett már most mindenekelőtt eldönteni, a melynek az 1871. évi december hó 12-én tartott országgyűlés is kifejezést adott, azt határozván, hogy vizsgáltsa meg a kormány a veszteséggel dolgozó bányákat és adjon javaslatot, mely bányák lennének az állam kezelése alatt állandóan meghagyandók és melyeket kellene felhagyni. Ez alkalommal Péch Antal bízta meg a miniszterium a bányák megvizsgálásával és a jelentéstétellel. E vizsgálat érdemében tett jelentésében Péch azon elvet tartja szem előtt, miszerint az állam érdeke megkívánja, hogy mindaz bányák,

A két Hell.

Állami kezelés.

Bélabánya
bányászata.

a melyek azokhoz értő és gazdaságos kezelés mellett, jó eredményre adnak remény-
séget, folytonos üzemben tartassanak, habár esetleg egy ideig nem is jövedelmez-
nek. Ezen elvből kiindulva, Péch a selmeczbányai bányák fentartását javasolta. E
javaslatot a kormány és az országgyűlés el is fogadta és azóta Selmeczbánya bányá-
szata, változó szerencsével, a mai napig állandó üzemben van. (Péch A. B. K. L. 1888.)

A mi Bélabánya bányászatának történetét illeti, az Kachelmann, Lipold,
Péch és Szitnyai nyomán a következőkben foglalható össze: Valószínű, hogy a
Garam vidékén már a honfoglalás előtt is műveltek bányákat, ámbar bronzkori
leletek e vidékről nem ismeretesek (Zólyom mellett van egy régi várrom: Puer-
tichrad, a melyben kőkori eszközöket is találtak). Bélabányáról Anonymus nem
tesz említést, bár elbeszélése szerint a honfoglaló magyarok »Bánya« várát már
itt találták, a melyből később Selmeczbánya keletkezett. A tatárjárás 1241-ben
Bélabányát is elpusztította. Utána három évig az egész vidéken szünetelt a
bányaművelés. Nagy Lajos korában (1352 körül) a bélabányai völgyben létezett
bányaipar fejlődött állapotáról csak adás-vevési szerződések tanuskodnak, a me-
lyeket Péch szerint, Selmeczbánya levéltárában őriznek. Az 1383—1456. évek
időközében, a midőn Bélabánya még mint Fehér- vagy Fejérbánya (néha
mint: Diln, Dilna, Dilnicza) szerepel, itt már elfúlt bányák voltak (montana
submersa) és volt egy rota artificialis (bizonyosan: vizet emelő vizikerék), a mely
utóbbi, a technikai haladás meglehetősen magas fokáról tesz tanúságot. 1387-ben
Fejérbánya tíz márka ezüstöt fizetett adóképpen. Selmeczbányának 1442-ben
előbb Rozgonyi támadása, majd földrengés következtében történt elpusztulása
után Bélabánya, mely eddig Selmeczbányához tartozott, annyira virágzásnak
indult, hogy önálló várossá alakulhatott. Városi jogát V. László király 1453-ban
megerősítette. Mióta Selmeczbányát a szenvedett nagy veszteségek elszegényí-
tették, Bélabánya annyira felvirágzott, hogy Mátyás király 1466-ban a béla-
bányai plébániát, a selmeczbányaitól függetlenné tette. Bélabánya ezen időben
a hat alsómagyarországi bányaváros közösségébe lépett, miáltal egy, hét bánya-
városból álló szövetséggé alakultak.

Bélabánya 1535. évi bányászatáról fel van jegyezve, hogy a bányák aranyban
igen dúsak voltak, de már el vannak fúlva. Most ott csak két tárót hajtának: egy
régit, a mely lefejtett közök alá nyomul s egy új altárót, a mely négyszázhetven
öl hosszú és a Vogelsang nevű erektől még hetven ölnyre van és ezeket a felszín
alatt, negyvenhat öl mélységben fogja majd föltárni. 1535-ben Selmeczbánya
ismét virágzik, Bélabánya azonban már elhagyatva áll. 1564-ben Bélabánya is
védekezik a törökök ellen. 1588-ban az van Bélabányáról feljegyezve, hogy az
alsó-ausztriai kamara a bélabányai altáró hajtására hetenként két forint segély-
díjat engedélyezett. Szitnyai szerint a Bélabánya bányaművelésére vonatkozó
történeti adatok és kútfolk csak 1471-ig terjednek, következtetés útján azonban
be lehet bizonyítani, hogy Bélabányán, vagyis az akkori Fejérbányán már
IV. László király alatt, tehát már 1272—1290 körül jelentős bányászat létezett,
mert alig lehet másképpen megérteni, hogy László király Bélabányát miért
ruházta volna fel a bányaváros címével és kivételes jogaival. Péch, ki a béla-
bányai altáró történetével behatóan foglalkozott, erre vonatkozólag a következő-
ket mondja: Bélabánya bányászata a XVII. század elején igen el volt hagyatva;
1605-ben Bocskai elfoglalta, 1606-ban elpusztította és megsarcolta. Az 1607.
évben megtartott főbányabejárás arról tanuskodik, hogy a háborúk alatt a bányák
itt mind elpusztultak s csak az altáró áll fenn roskadozó állapotban; 1608-ban
új főbányabejárás tartatván, egy, már régebben megkezdett szellőző aknának
tovább lemélyítése és az altárónak a Miklós-akna felé való tovább folytatását
határozták el. A lyukasztás a Miklós-aknával megtörténvén, a vājóvég friss
levegő és könnyebb szállítás mellett folytonosan munkában állott 1611-ig, a mikor
a munka folytatása ismét kincstári segítségre szorult. 1615-ben a vājóvég már
annyira előrehaladott, hogy ismét a levegő hiánya akadályozta a művelést.
1614-ben az Erzherzog Ferdinand-Schacht (akna) mélyítését határozták el.
1619-ben ezen akna már lyukasztott az altáróval. A Nándor-akna lyukasztása
után igen élénk bányaművelés folyt az altáró horizontjában, különösen azután,
hogy az aknától elérték a Siebenweiber-cret. 1628-ban a bélabányai altáró szá-
mára szolgáló szellőző-akna helyreállítása végett egy régi aknának a kitakarítá-
sához kezdenek. 1629-ben az új szellőző-akna az Erzherzog Leopold-Wilhelm-
Schacht nevet kapta.

Ez évben elkészült a bélabányai altáró teljes térképe is, de ez időközben elveszett. 1636. után következett az a szomorú korszak, midőn Selmezbányán a felső Bieber-táró érczei kifogytak, vizei pedig igen felszaporodtak és valamennyi bányamívelet, a kincstárral együtt, pénzhányban szenvedett. 1638-ban a bélabányai altárónak felhagyását javasolták, mert 1608-tól 1638-ig összesen 74 140 forint költséget okozott, de ez idő alatt semmit sem jövedelmezett. 1640-ben Selmezbányán megbukott a Brenner-szövetkezet s a kincstár pénzforrásai is egészen kiapadtak; Bélabányán ekkor ismét minden munka szünetelt. 1641-ben a Brenner-szövetkezet (bélabányai) altárói részét átvette a Siceli-társulat, a vállalat azonban nem indult meg, még 1649-ben sem, a mikor a selmeczi bányák új életre ébredtek. A munka szünetelésének okai a mostoha viszonyok és a törökök közelsége voltak, a minek következtében Bélabánya altáróját felhagyták, a mely azután pusztulásnak is indul. A fentiekben felsorolt adatokból látjuk, hogy Bélabánya régi bányái közvetlenül a város alatt és annak közelében voltak. E bányák között a Baumgartner-éren volt aknák lehettek a legnevezetesebbek, mert ezekkel az eret egy 1662-ben kelt jelentés szerint, hetvenkét öl mélységig lemívelték. A jelentés állításaiban jogosan kételkedhetünk ugyan, mert az akkori időkben, mikor irott adatok egyáltalán nem léteztek, igen bajos volt a valót megmondani arról, a mi azelőtt kétszáz esztendővel történt, annyit azonban bizonyosra vehetünk, hogy Bélabánya fénykora a XV. század közepe táján volt, a midőn az egyszerű bányatelep városi jogokat és szabadalmakat kapott, ámbar nincsenek semminemű hiteles adatok, a melyekből a bélabányai bányászatnak akkori minőségét és jelentőségét megítélni lehetne. A XVI. század első felében megindított bélabányai altáró képezte azóta, a mióta hiteles adatok fölött rendelkezünk, a bélabányai vállalatok főtárgyát, de föltárásait a régi művelések között nem kísérte szerencse és így az altáró gyorsan kincstári segítségre szorult, azt igen helyes okból a Siebenweiber-érig hosszabbították meg, a melynek felsőbb szintjeiben igen gazdag ércfészkeket találtak; három akna segítségével létesített feltárások azonban itt sem voltak oly kedvezők, hogy a reájuk fordított nagy költségeket megtéríthették volna. Ennélfogva nem csodálkozhatunk, hogy a XVIII. század közepén a kincstár a vállalattal felhagyott. 1650-től 1767-ig minden adat hiányzik, hacsak megjegyzésre érdemesnek nem találjuk azt, hogy Bélabánya altáróján és a hozzája tartozó aknában 1650-től 1726-ig a nyiladékokat hol kitakarították, hol pedig ismét bedőlni engedték. Morzsányi »Geschichte der sieben Bergstädte« című munkájában Péch Bélabányáról a következőket találta: Bélabánya 1767-ben Zólyom vármegyének királyi bér czímén 37 forint 50 dénárt fizetett. Bélabányán egy régi bányakönyv létezik, mely szerint a nyitva lévő altárón kívül ott még egy második, Szent-Háromság-altáró is létezett volna, a melynek nyomai 1767-ben állítólag még megvoltak. E könyvben, mint fennálló bányaművek, a következők vannak felsorolva: Szent-János-, Segen-Gottes-, Philippi-, Mátyás-táró, a Wagner'sche Handlung, a Nachtigall-táró, a Pirken-altáró, a Hilsegengottes-táró és a Neuhandlung nevű akna. 1767-ben a bélabányai altáró és vele együtt a Sanct-Mariahilf-tárói, az egyesült Sanct-Nikolai- és Dávid-tárói bányatársulat, a mely utóbbihoz Wilhelm-akna tartozott és a Goldene-Sonne bányatársulat működtek. Ezek közül a Nikolai-aknát bírt bányatársulat a selmeczi főereken dolgozott és egy éren a kórház- és Bieber-erek között, a melyet Siebenweiber-érnek neveztek el. Ezen az éren gazdag ezüst-érczeket termeltek, honnét a társulat, 1760-tól kezdődőleg, kéthetenként ötven márká aranyos-ezüstöt szállított ki és váltott be. Itt a kamara negyvennyolcz rész birtokosa és princzipális volt. A Máriahilf-tárói bányatársulat ez időben aranyban dús kovács-ereken dolgozott. A Goldener-Sonnen-Schlag, a melynek $\frac{14}{16}$ -része a selmezbányai felső Bieber-táróé volt, csak mint reményvágás, állott művelésben.

Ez időtől kezdve minden adat hiányzik és csak a szóhagyományra lehet támaszkodni, a midőn azt mondjuk, hogy a negyvenes évek elején a Jabakhügel nevű domb külső fejtéseiben igen élénk és jövedelmes bányaművelés folyt. A Zsófia-, vagy bejáró-akna, a bélabányai altáró horizontja alá ér, itt Muha János kilenczvenkilenc éves ércvájó állítása szerint hetven méternyire lehatolt és egy második folyosóból álló kélműveletet képez, a mely azonban ötven-hatvan évvel ezelőtt elfúlt s azóta hozzáférhetetlen. Ez időtől kezdve a művelés nem hatolt az altáró horizontja alá. Ugyancsak Muha állítása, hogy az említett második folyosó fejtőhelyeiről munkaszakaszonként ötven-hatvan kosár ércz került ki. Az első-

vagy közép-folyosóból lemélyített ereszkedő tizedik méterében, ugyanez időben, munkaszakaszonként hatvan-hetven, tizenöt kilogrammos érczsákokat szállítottak ki. Az ércz minősége kitűnő volt. Mind a közép-folyosó, mind a második folyosó míveleteit a víz betörése folytán fel kellett hagyni. Állítják, hogy a Zsófia-aknába 1820 körül egy gőzzel hajtott vizet-emelő gép volt beépítve, a mely azonban a betóduló vizeket alig-alig tudta zsompon tartani és egyszer javítás alá kerülván, többé nem győzte a vízemelés munkáját. Az 1810—1820. évek időközében a vizek emelésére egy turbinás gépnek a felállítása volt tervbe véve, a mely célból a Zsakil felé eső részben tavat kezdtek építeni, de költséges voltánál fogva felhagytak vele és helyette az említett, de szerencsétlenül járt gőzgépet állították fel. A besztercebányai polgároknak kombinációba vett az a terve, a mely szerint a Zsófia-akna alá egy, a Garamnál megkezdendő altáró lett volna telepítendő, a nagy távolság és a vele feltárható mélység csekély volta miatt szintén abban maradt. Legutóbb 1860-ban volt szó a bélábányai bányászatot előtött vizeknek a lecsapolásáról, mikor Balázs, akkori bányamérnök erre vonatkozólag tervet is dolgozott ki.

1532-ig terjedőleg és 1464-ig visszamenőleg Bélábányáról és altárójáról még a következők mondhatók el: A bányavárosok alapításának szülőke a bányászatban lévén keresendő, biztosan arra lehet következtetni, hogy az utóbbi legalább is egyenlőkorú amazzal; sőt kétségbevonhatatlan, hogy azon helyeken, a hol a bányászat virágzása és fejlődése eredményezte a bányásznép szaporodását és a lakóházak sűrűbb építését, a bányászat művelése megelőzte a bányatelepeknek városokká való alakulását és joghatósági szervezetét. A dolog természete által igazolt ez az észlelet a bélábányai bányászatra vonatkozólag kétségbevonhatatlan tény, s habár az ottani bányaművelésre vonatkozással bíró történeti adatok és kútforrások csakis 1471-ig terjednek, mely évben először történik említés felhagyott régi és új altárójáról, mindazonáltal legalább is egykorúnak mondhatjuk az ottani bányászat eredetét Bélábányának városá lett felavatásával és szabadalmazásával. Mert az érintett legrégibb feljegyzés nemcsak sokkal későbbeni, mint a városnak olyanná emelése, hanem már azért sem jelezheti a banyaüzemnek kezdetét, mivel akkortájt már annyira felszaporodott volt a lakossága — kétségenkívül a jelentékeny lendületen állott bányaművelés folytán — hogy az ország akkori primása, Dénes, anyaegyházzá emelte 1464-ben a bélábányai főkegyházat, elrendelvén, hogy plébánoson kívül tanítót is tartsanak. (Datum in possessione nostra archiepiscopali Dracut vocat feria quarta proxima ante festum nativitatis beatae Mariae virginis 1464); mit Mátyás királynak 1466-ban kiadott adománylevele is megerősített, formázerősen felruházván Bélábányát az anyaegyház jogosítványával. (Datum Budae in festo assumptionis beatae Mariae virginis, Anno millesimo, quadringentesimo sexagesimo sexto). László király 1496. évi június hó 15-én kelt adománylevelének az a kijelentése pedig, hogy az akkori Fejérbánya (a legrégibb okmányokban kizárólag Fejérbánya elnevezése fordul elő, mihez képest mostani elnevezése nem felel meg a kútforrások szerinti nomenklaturának s nem egyéb, mint a tót fordításnak reczipiálása; megjegyzendő azonban, hogy több helyütt »Dilná«-nak és »Dilnica«-nak van írva az okmányokban) részére, László, valószínűleg IV. László (1272—1290.) király által adományozott, de a háborús idők alatt elégett, vagy egyébként elpusztult szabadságlevelét erősítvén meg, azokkal a bányavárosi jogokkal ruházta fel, melyeknek élvezetében a többi bányaváros, jelesül Körmöczbánya is van, kétségbevonhatatlanná teszi, hogy Fejérbányának, vagyis a mostani Bélábányának, már László király idejében is volt bányászata, mivel különben nem lett volna ok azon kiváltságokkal való felruházására, a melyekben a bányászattal foglalkozó honlakosok részesültek. Elvitázhatatlan ezek szerint, hogy Bélábánya fémtermelésének, illetve bányaművelésének eredete sokkal előbb való korban keresendő, mint a melyre meglevő és fennebb megemlített adataink vonatkoznak és terjednek.

Bélábánya
szervezete
és közjogi
állása.

Hogy milyen volt Bélábánya közjogi állása, milyen volt városi szervezete és viszonya a többi bányavárhoz László királytól kapott szabadsalma korában, az nem állapítható meg. Úgy látszik azonban, hogy szabadsalma mellett sem birt politikai, közjogi és szabadalmazott városi önállósággal; sőt biztosan állítható, hogy Bélábánya mint egyszerű község (villa) nagyon is alárendelt viszonyban állott a többi szabad királyi városhoz, különösen pedig Selmeczbányához.

Erre utal többek között az a körülmény is, hogy Nagy Lajos király az 1352. évben Zabonya fiához, Lászlóhoz, mint Saaskew vár (Saskő, Sachsenstein) akkori kapitányához intézett parancsában ama községeket (terras et villas) sorolván elő, melyek ősidőktől fogva (ab antiquo) Sebenye-hez (Selmeczbányához) tartoztak s melyeket Saaskew egykori várkapitánya, Wezzeus elfoglalt — ezek között Diln-t is említi (quasdam terras ad praedictam civitatem nostram Sebenich ab antiquo pertinentes : Gerod, Karlyk, Syglinspergh Diln, Sekken et Kulpol vocatas) s meghagyja, hogy e földrészek minden hasznaikkal Selmeczbánya közönségének birtokába bocsáttassanak vissza.

Ebből világosan kiderül, hogy Bélabánya ekkor s azelőtt is Selmeczbánya alkotórészét képezte és annak régi időktől fogva alá volt rendelve. Ugyanerről tesz tanúságot az ország rendei által a selmecziek tiltakozására 1447-ben kiadott az a bizonylat, melyben a fennebb megnevezett hat község Selmeczbánya tulajdonául van feltüntetve, habár azok nagyobbára Zólyom vármegye területén feküdtek. Az ország rendjeinek ez a bizonylata, valamint az esztergomi káptalannak egyik, 1447-ből való átíratja, kétségen kívül helyezik, hogy Szent-László király adományozta Bélabányát Selmeczbányának 1352-ben, habár ez amatt de facto már régóta, vagyis a formaszerinti adomány előtt is birta volt. Bélabánya e tartozandósága s alárendelt viszonya territoriális, politikai és község-szervezeti jelentősége mellett az egyházkormányzat tekintetében is megnyilatkozott. Az 1464. év előtti időszakaszban a hitközségi szervezet ugyanis abból állott, hogy részére a selmeczbányai plébános és elődei egy segítőlelkészt voltak kötelesek tartani és az utóbbi ugyanott misézett is és egyéb egyházi teendőket végzett. A város csak 1464 óta lett önállóvá egyházilag. Bányamívelés-történeti szempontból még kiemelendő, hogy Bélabánya éppen érintett függetlenítése Selmeczbányától egyházi tekintetben, a város mindennemű viszonyainak konszolidálására vezetett, mert míg az ezt megelőző korszakban alig akadunk a hatósági ügykezelés nyomaira, azontúl már eléggé rendes feljegyzések állanak rendelkezésünkre, melyek az akkori bányamívelésre is némi fényt vetnek. Az 1471. évi feljegyzés, melyben az ott érintett bányaművekképpen van megjelölve : »Das Bergkwerkh hinter der Schewer genannt der Pawengarten« a legrégibb ugyan, mindazonáltal biztosan feltehető, hogy ott, már előbb is folyt a bányamívelés, minthogy a hivatkozott feljegyzés szerint, a fenti bányaműről, mint akkor már felhagyott és olyan bányáról van szó, a mely 1474-ben az irányaknáig hetvenhat öl hosszú volt s azontúl még nyolcz lánczczal (Lehen) tovább volt hajtva, de részint az érczek szegénysége, részint vízveszedelem miatt felhagyásra került, mi Körnel György, selmeczbányai kamaragróf és ez altáró örökös bányatársa, Gygon János körmöczi bányamester, Kraussel Kristóf bélabányai bányamester és Geroder János bélabányai bíró idejében történt. (L. a városi tanács régi jegyzőkönyvét.) Valószínű, hogy a most szóban levő altáró, az a régi- (ó) altáró volt, melyre 1532. évben történik hivatkozás és pedig azzal a hozzáadással, hogy az ujjal adományozott régi altáró, az újnak kára nélkül hajtassék és műveltessék. 1532-ben az ősi altáró, mint Bélabányának régi altárója (der alte Erbstolln der Stadt Dillen) Groff András városi bíró és bányamester által Münner András selmeczbányai bányapolgárnak adományoztatott azzal a kikötéssel, hogy ennek folytatólagos műveléséből mi hátrány se háramoljék az új altáróra. (Bány. Koh. Lapok. 1882.)

*

Hodrusbánya alapítását Karlik község 1352. évi elpusztulásának és a Hodrusbánya. »Todten-Gebeine« területén történt szomorú emlékeztető öldöklésnek köszöni.

Nem lehet itt feladatunk Hodrusbányának, mint Selmeczbánya külutczája bányászatának történetét behatóbban tárgyalnunk, mert arról a bányavidék általános bányamíveléstörténeti adatainak felsorolása alkalmával fennebb már megemlékeztünk, de nem szabad három legnevezetesebb bányájának : Finsterort-tárónak (sötét végtárónak), Schöpfer-tárónak és a részben szintén a hodrusbányai bányászat körzetébe tartozó Módertárónak bányászat-történetéről megfedkez-nünk, mert emíveletek hajdan nagy szerepet vittek a selmeczvidéki bányamíveletek sorában. Hogy mily jelentékeny lehetett Hodrusbánya hajdani bányászata, már abból is kitűnik, hogy Lipold az itteni, a XVI. században és az előtt létezett bányamíveletek számát 136-ra teszi.

Finsterort-bánya régente egyike volt a legnevezetesebbeknek Hodrusbányán, Finsterort. ámbár nem oly régi, mint a Mindszent-éren dolgozó Altradschacht, Neuradscnach, t,

Handelhodritsch, stb. Finsterortnak első nyomát 1542-ben találjuk okmányainkban. — 1587-ben jövedelmező bánya volt, melyet nagyrészt magánosok műveltek. 1606-ban, a háborús viszonyok e bányászat fejlődését is megbénították; a körmőci pénzverővel a közlekedés megszakadt; a termelt aranyat és ezüstöt nem lehetett értékesíteni s így a munkások sokszor hónapokig nem kapták meg bérüket, a miért 1606. aug. 30-án fel is lázadtak és a bányabírónál nagylármát ütöttek, de midőn a városbíró fegyveres erővel sietett a bányabíró segítségére, szétfutottak. 1608-ban nyílt lázadásban törtek ki a vájárok, a termelt érczet lefoglalták és kinyilatkoztatták, hogy ezeket mindaddig nem engedik elvinni, míg hátralévő bérüket ki nem fizetik. De mivel a részesek úgy nyilatkoztak, hogy a termelés értéke nem fedezi a költségeket és legjobb lesz az egész műveléssel felhagyni, a munkásnép belátván hibáját, a mint a jegyzőkönyv mondja: »Die heyer sind zum Kreuz krochen« és írásban kérték uraikat, hogy bocsássanak meg nekik. A viszonyok ezután még rosszabbra fordulván, 1608. július 12-én a bányabíró előtt tartott közös tanácskozmányban arra is ráállottak a munkások, hogy ezentúl csak háromhetenként tartassék fizetés és akkor a munkások kétheti bért kapjanak, a harmadik heti bér pedig feljegyeztessék s ezt majd csak később kapják meg, ha a bányák ismét jövedelmet fognak adni. 1608. szeptember 9-én főbejárást tartottak és úgy találták, hogy Finsterort a selmeczi bányák közül legtöbbet jövedelmez és legtöbb érczet termel. 1609-ről fel van jegyezve a bányabírósi jegyzőkönyvekben, hogy Finsterort bányamunkásai egy teljes hétig nem dolgoztak, mert már hét hét óta nem kaptak bért. A hodrusbányai munkások augusztus 24-én fellázadván, tömegesen Selmeczbányára jöttek, a selmeczi munkásokat csatlakozásra bírták és ezekkel együtt egy egész héten át rakoncátlankodtak. Augusztus 29-én bérfizetés tartatott, mire a zavargások némileg lecsendesültek, de december végén ismét megújulnak a nyugtalankodások, folytonos panaszok, zavargások és tettelegességek között nehéz küzdelmet folytat a vállalat, mindaddig, míg Bloenstein Mátyás báró főkamara-gróf Selmeczbányán az ügyek vezetését át nem vette. Az ő megérkezése után az ügyek azonnal jobbra fordultak, az ő erélyes intézkedései megszüntettek minden fegyelmetlenséget. A bányauzem Bloenstein megérkezése után, rövid idő alatt újra felélénkült. 1619-ben ismét közelednek a háborús mozgalmak és ez év végén Bethlen Gábor fejedelem elfoglalja a bányavárosokat. 1628. április 4-én tartott bejárást után feljegyezte a bányabíró, hogy Finsterorton robbantó munkával végeznek a feltárásokat. Egy 1630-ból való részletes leírásból kitűnik, hogy Finsterort Hodrusbánya legmélyebb és legterjedelmesebb bányája; 1638-ban azonban felhagynak művelésével, hogy 1639-ben újra megindítsák. Hosszabb szünetelések után végre az utolsó szerencsés év 1648. volt, míg 1649-ben Finsterort üzeme teljesen megszűnt. A Brenner szövetkezet bukása után hosszú vajúdas korszaka következett; utóbb a város birta Finsterort bányatelepet, míg végre a kincstár vette át kezelésébe s ma is üzemben tartja. (Péch.)

Móderháza.

Móderháza bányatelep, a selmeczbányai bányászat utolsó magánbányája, melyet 1600. május 20-án említnek legelőször az okmányok. Általánosabb érdekes adatok nincsenek róla feljegyezve.

Schöpfungháza.

Schöpfungháza bányatelep a kincstár legújabb szerzeménye. Ez a bányászat, mely a legutóbbi napokig a Geramb János József-féle bányaegylet tulajdona volt, a bányatársulat bukása után a kincstárra szállott át s a selmeczvidéki bányászat alsó-hodrusi részének turisták által is szívesen látogatott nevezetessége, mely óriási fejtésüregeivel, a bányában közlekedő kis gőzvasútjával és villámos berendezéseivel a szakembert és laikust egyaránt érdekli.

Hogy Hodrusbánya a XVII. század folyamán nagy virágzásnak örvendhetett és fejlődése tekintetében nem igen állott mögötte Selmeczbányának, már abból is kitűnik, hogy a tanácstagok felerészben Hodrusbányán laktak.

*

Selmeczbánya
multja.

Legyen szabad végezetül még néhány technika-történeti visszapillantást vetnünk Selmeczbánya multjára, kezdve ezen rekapitulációt a XVIII. század kezdetével, hogy így azt az alkotmányos korszak beálltával már fennebb jelzett viszonyokig az átmenet teljes képét megadhatassuk.

A XVII. század végével a bányauzemet nagyban akadályozó, már említett nagy vízbetódulás, mely egy esetben 1000 szivattyúzó embert és 192 lófogatot foglalkoztatott és hetenként 5000 frt költséget okozott a nélkül, hogy a Háromság-altáró alatt elterülő bányaműveleteket szárazzá tenni lehetett volna, Selmeczbánya

bányászatát a végső pusztulás veszedelmével fenyegette, mert a főbányának, a Felső-Biebertárónak felhagyását, 1707-ben már a rendek, 1710-ben pedig már legfelső helyen is elhatározták. Csak Hell K. gépmester bátorságának, öntudatos és energikus fellépésének és annak volt köszönhető a felhagyás iránt való rendeletnek visszavonása, hogy I. József császárnál személyesen jelentkezett és így a selmeczbányai bányászatnak fennmaradását biztosította. A bányászat újra fellendítésére szolgált a nagy szélaknai tónak 1711. évben, a reichau, kreschengrundi és a kollbachi két mesterséges vizet gyűjtő tónak az 1731. és 1740. évek között való létesítése; a Háromság-altárónak a Felső-Biebertáró vállalat által 1716-ban történt átvétele, az Erzsébet-aknának 1717-ben való további lemélyítése, a már előbb is dívott Miksa-féle bányarendtartásnak 1723. évben történt törvényesítése; 4 tűzgépnek — az első gőzgépeknek — Hell találmányának, a József-aknán az 1733. és 1736. években történt felállítása; — az első vízoszlopos-gépnek, — szintén Hell találmányának, a Lipót-aknában, 1749-ben való beépítése és 1748-ban az új Ferencz császár altáró vájásmunkálatainak megindítása.

Hell öntudatos és nagyszorgalmú tevékenységének, valamint Sternbach és Mitrovsky báró főbányagréfok erélyességének köszönhetette Selmeczbánya jövő boldogulását és fellendülését. Felső-Biebertáró 1735-ben már ismét jövedelemmel zárta le számadásait és a jövedelem mindjobban emelkedett, a mi felhagyott bányaműveletek újra megnyitásának és több bánya telepítésének volt köszönhető. 1741-ben már egy millió forint volt a tiszta nyereség, úgy, hogy Felső-Biebertáró 1748-ig havonta átlag 86,000 frt pénztári fölösleget szállított be a középpont pénztáraiba és e mellett még a tavak és Zsarnóczán az ezüstkohónak építésköltségeit is fedezte.

A XVIII-ik század második felében is igen sok nevezetes mozzanat élénkítette Selmeczbánya bányászatát. 1753-ban Hell levegőgépét építették be az Amália-aknába; 1758-ban Hell-féle tűz- (gőz)-gépet szereltek a Königsseg-aknában; 1759. évben és 1768-ban vízoszlopos gépeket építettek be a Zsigmond-aknába és a Hofferstolln bányákba; 1753-ban a Königsseg-aknát tovább lemélyítették; 1762-ben létesítették a selmeczi bányaiskolát; 1765-ben a Miksa-aknán az üzemet élénkítve 1783-ban az addig ismeretlen István-eret megütötték; 1768-ban a bacsófalvi tavat kezdték építeni; 1774-ben a János-akna mélyítését indították meg; 1782. év márczius 19-én a II. József császár altáró vájását kezdték meg és 1791-ben a Gedeon-táró bányaműveleteit nyitották meg. Meg kell itt említenem, hogy 1753-ban a Magdolna-akna leégett és hogy 1770 és 1775 között a selmeczi bányákban az addig használt faggyú helyett, faolajat kezdtek használni a világítás céljaira.

Az István-éren eszközölt szerencsés feltárások a XVIII-ik század utolsó tizedét a selmeczvidéki bányászat fénykorának minősítették és a pénzforgalom, mely 1775. évben alig haladta meg valamivel a 2 millió forintot, az 1800. év körül $4\frac{1}{3}$ millió forintot ért el.

A XVIII. század kezdetén a békés munkálkodást a bányamunkások lázadása, Rákóczi csapatainak 1705-ben történt bevonulása, 1710-ben a pestis, mely Korabinsky szerint állítólag 6000 embert pusztított el és 1758-ban nagy tűzvész zavarta meg. 1745—1751 között épült a »Scharfen-Berg« bazaltkúpján a kálvária, mely még ma is Selmeczbánya sokat látogatott nevezetessége.

A bányaművelés élénksége és kedvező eredményei, melyek különösen az István-ér gazdag ércstermelésének voltak köszönhetőek, még a XIX-ik század első éveit is boldogították. A mint azonban az István-ér gazdag közei megcsapantak és a francia forradalom hatásait mi is érezni kezdtük, különösen abban, hogy az élelmi szerek rendkívüli módon megdrágultak, a bányászatot is súlyos csapásként érintette ez és a néhai virágzás kora letűnt, hogy többé soha vissza ne térjen.

A bányászat visszaesését a munkásszemélyzet folytonos apadásából lehet legjobban megítélni. Míg a század kezdetével Felsőbieber-táró 4000 embernek adott kenyeret, addig 1812-ben már csak 2620, 1817-ben csak 2184 és 1818-ban csupán 1740 munkás kereste boldogulását Selmeczbánya hegyeiben. 1812 körül 4000 bányamunkás vándorolt el Selmeczbányáról és a selmeczbányai bánya-kerület lakosságának száma ezidőtájt állítólag 13.000 lélekkel fogyott meg. A felsőbiebertárói főbányatelepet ekkor csak azon kedvező üzemeredmények mentették meg, melyeket a Pachertáró a Spitaler-éren és a Ferencz-akna a

A bányaművelés akadályai.

Grüner-éren tudott elérni. E két telep különben későbbi időben is sokat segített a selmeczi bányászat veszteségeinek apasztásán és nem egy esetet jegyeznek fel az üzem könyvei, melyek a Ferencz-akna megváltó szerepléséről tesznek kedvező tanúságot.

Lipold a XIX. század legnevezetesebb üzemi és technikai mozzanatai sorából, különösen a következőket említi meg: 1808 és 1811 között a Siglisberg-aknát tovább lemélyítik; 1814-ben a Mariahimmelfahrt-aknát kezdik lemélyíteni, a mely a Grüner-éren gazdag feltárásokat eszközöl; 1811-ben Hodrusbányán 78.319 frt költséggel új tógátat építenek; Szélaknán 1816-ban a Magdolna-aknát felhagyják; 1818-ban a régi városi külvágatok beomlanak Selmeczbányán; 1821-ben András-akna bányatelepet létesítik; 1825-ben a mázsaszakmányt honosítják meg; 1825-ben a János-aknával felhagynak; 1828-ban adták át a forgalomnak az első lóvonatú bányavasutat a Háromság-altárón, Pachertáró mellett; 1829-ben a béalabányai altáró, mint újonnan adományozott bányajogossítvány Felső-Bieber-táró tartozéka lesz; 1826-ban tiroli, krainai, karintiai és horvátországi bányamunkásokat telepítenek meg Selmeczbányán; 1829 és 1834 között a Klingertáró-tó gátját építik; 1837-ben Szélaknán drótkötélgyárat létesítenek; 1846-ban Modertárón, a zúzóművet turbinával kezdik üzemben tartani; 1847-ben lövőgyapottal kísérleteznek a bányákban való robbantásoknál, de a kísérletek eredményei nem kedvezők; 1850-ben a Bickford-féle biztosító gyújtózsínórokat kezdik használni.

A selmeczbányai bányászat régi baja, a mély műveletek elfúládása, sajnos, a XIX. század folyamán sem maradt el. Már 1828-ban elfúlt a mélység és a víz 58 láb magasságban állott a mély szintek talpa felett; egy év szorgos munkája azonban segített a bajon és a vizek zsompra szállottak le. A második, 1844-ben bekövetkezett elöntést csak 6 évi munka és 100.000 frt költség árán lehetett leküzdeni. Harmadszor 1861-ben fúladt el a Felső-Bieber-táró mélysége és a víztől mentesítő munkák csak 1866 után lettek urai a helyzetnek. Ezen vízbetörések és a bányák ezen elfúlásával járó óriási anyagi károsodások végre nagyobb befektetésekre vezettek és azt eredményezték, hogy 1854-ben az András-aknán, vízetemelő vízoszlopos gépet építettek be, a Lipót-aknán már 1824-ben kijavított régi vízoszlopos gépet 1857-ben új géppel cserélték fel és 1860., 1861-ben, 1862. és 1865-ben végre gőzgépeket állítottak fel a Mariahimmelfahrt-aknán, a Zsigmond-aknán és a szélaknai Lipót-aknán. Hodrusbányán 1852-ben, Zipser-aknán 1855-ben, Új-Antal-tárón és 1856-ban Vichnyén Ó-Antal-tárón állítottak üzembe egy-egy vízetemelő vízoszlopos gépet.

Sokat lendített végre a selmeczvidéki bányászaton Rittinger Péter cs. k. miniszteri tanácsos, ki az érczelőkészítés javítása terén hervadhatatlan érdemeket szerzett.

*

Időrendi
áttekintés.

Saját kronologikus, rendezés alatt álló, feljegyzéseinkben, melyek Magyarország egész bányászatának történetére és a bányamívelés technikájának fejlődéstörténetére vonatkoznak, *Selmeczbánya* és környéke bányamívelésének történetét illetőleg a következő technikai fontosságú jegyzeteket találjuk:

745. *Kr. e. Selmeczbánya* alapításának állítólagos éve. A selmeczbányai m. kir. bányagazgatóság levéltárában őrzött, 1774. évből való és névtelen szerzőtől származó irat szerint Selmeczbánya bányászata ez évben vette kezdetét. Egyes erek felfedezése ez irat szerint úgy történt volna, hogy valami *Schebenicz* nevű pásztor, mikor nyáját legeltette, két gyíkot látott, melyek, mivel testök érzépporral volt ellepve és csillogott, őt a sziklák ércztartalmára figyelmessé tette. Ennek a mondának tulajdonítják, hogy Selmeczbánya czímerében két gyík-alak van megörökítve. Nevét pedig a város, a pásztor nevétől vette, a melyből később *Schebnitz*, majd *Schemnitz*, a mostani *Selmeczbánya* keletkezett.

740. Selmeczbányát állítólag bevándorolt morvák alapítják.

800. Selmeczbánya bányászatának kezdetét a tradíciók egy része ezen évre teszi.

963. A Csehországban bányászó magyarországi munkásokat csak nagynehezen sikerült visszakergetni. Valószínű, hogy ekkor sok idegen bányamunkás vándorolt be Csehországból Selmeczbánya vidékére.

1217. Selmeczbánya, Bana név alatt szerepel II. Endre király egyik okmányában, a mely a jóvedelmekről intézkedik.

1224. Selmeczbánya város a beteg bányászok számára kórházat épít ott, a hol később az alsó kapu állott.

1235. Selmeczbánya statutumának kelte.

1241. Selmeczbányát és egész környékét a Morvaország felől betörő tatár-csapatok annyira feldűlják, hogy a város és környéke bányamívelése három évig teljesen szünetel.

1245. Selmeczbánya vidékére nézve a bányatelkek területét szabályozzák és azoknak hosszúságát 49 ölben, szélességét pedig 14 ölben állapítják meg. E határok között a mívelés zsákszerűen lefelé halad. A király a városnak privilégiumát megerősíti és újabbakkal pótolja. Ez alkalommal a város jogai és szabadságai határozottabb alakot nyernek. A IV. Béla király által megújított privilégiumok eredeti példánya elveszett ugyan, de másolatának töredékei fennmaradtak és alapot adtak a *selmeczi* városi és bányajogok feljegyzésére.

1271. A Selmeczbányán és közvetlen környékén levő »Brenner-táró«, »Ainigkaith« és »Hodritscher Handl« bányákról levéltári adatok már mint »ältiste wnd fürnembeste« kitétel alatt emlékeznek meg.

1275. Selmeczbányán, IV. László király, a völgyben épült s már régóta fennálló »Capella S. Nicolai de Wana« nevű templomot, január 19-én, a melléje épített klostrommal együtt a dominikánus szerzetesekre bízta. (A templom a jelenlegi »Német« vagy plébánia-templom, a klostrom, a jelenlegi katolikus gimnázium.)

1352. *Bélabányáról*, illetőleg a *bélabányai* völgyben létezett bányamívelés fejlődöttségéről csak adásvevési szerződések tanúskodnak.

A Selmeczbányához eddig tartozott : Grádt, Kehrling, Siglisperg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) helységeket Sachsenstein vágrófia, Zabonya László magához ragadja. Hogy *Bélabánya* (Diln), *Kopanicz* (Geród), *Móderjáró* (Karlyk), *Pjerg* (Siglispergh) már *Sebenic* (Selmeczbánya) alkotó részül szolgált s ennek régi időktől fogva, összes hasznaival együtt alá volt rendelve, bizonyítja az a körülmény is, hogy Nagy Lajos király ekkor (Buda: feria sexta proxima post octavas festi paschae Domini), Zabonya fiához, Lászlóhoz, mint Saskew (Saskő, Sachsenstein) akkori parancsnokához intézett parancsában azon községeket (terras et villas) sorolván elő, a melyek ősi időktől fogva (ab antiquo) Selmeczbányához tartoztak és melyeket Saskew egykori úra és várkapitánya, Wezzeus, elfoglalt, ezek között »Dilln«-t is megemlíti és meghagyja, hogy eme földrészek (terrarum particulae) Selmeczbánya közönségének birtokába bocsátassanak vissza, minden hasznaikkal (cum omnibus suis utilitatibus). Az ország rendének egy, 1447-ből való bizonylata, valamint az esztergomi káptalannak, ugyancsak 1447-ben kelt egyik rescriptuma, kétségen kívül helyezik, hogy Nagy Lajos király ez (1352.) évben Selmeczbányának adományozza *Bélabányát*, habár az ezt, »de facto«, már régóta, vagyis a forma szerint való adomány előtt is bírta. (Szitnyai.)

1353. Selmeczbánya Nagy Lajos király parancsára, a sachsensteini vágróftól visszakapja a tőle 1352-ben erőszakosan elvett : Grádt, Kehrling, Siglisperg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) községeket.

1364. Selmeczbányán megkezdik a »Notationes iudicariae« című feljegyzési könyv vezetését. Ebben az okmánykönyvben a feljegyzések 1426-ig terjednek. (Szitnyai.)

1360. Bélabányán Heinzmanus zúzóit, Gref Endre és Komert Necusch, 30 frt évi bér mellett, használatba veszik.

1370. Selmeczbánya grófja és urburáriusai, a bíró és az esküdt polgárokkal jegyzőkönyvbe foglaltan bizonyítják, hogy polgártársuk, Steiger Miklós, egyrészt a király nyereségeért, másrészt a maga hasznáért igen sok pénzt fektetett be két aknája mívelésébe úgy, hogy az egyike a másika nélkül mitsem ér, minél fogva neki a nevezettek három lánczot adnak két aknája számára, az ahhoz tartozó joggal. (Szitnyai.)

1378. Hodrusbányán a bányászat igen jelentékeny.

1379. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő a »Magister Michael, scansor Domini Regis« címet viseli. Ugyanekkor két comese van a városnak, a mint azt a : »Nos comes Iacusch et Paulus Urburarius etiam comes in Schebniz« féle kitétel bizonyítja. (Szitnyai.)

1381. Hodrusbányán a kohó mellett létező zúzóról (penes gazam) tesz említést egy örökösödési osztályról szóló bírói bizonylat.

1382. Selmeczbánya környékén említés történik oly kohóhelyiség eladásáról, a mely Sygelspach (egyebütt Sigelspach-nak van írva) nevű patak mellett fekszik.

1383. Bélabányán (mely mint *Fehér-* vagy *Fejérbánya*, néhol mint *Diln*, *Dilna*, *Dilnica* szerepel az okmányokban) már elfúlt bányák (montana submersa) vannak és van egy rota artificialis (vizet-emelő vízikerek), a mely utóbbi a technikai tudás meglehetősen magas fokáról tanúskodik.

1385. Bélabányát illetőleg Selmeczbánya régi jegyzőkönyveiben a következő megjegyzés áll: »Item notandum, quicunque habet montana submersa in Dylnis, ille debet infra hinc in fiar fedar collere, si qui hoc non faceret . . . debet aquam sucare, qui hoc facere voluerent, aut facere non possint, extunc ab illis auferetur et deberent aliis dare, qui hoc facere possunt. Hoc importatum est et datum de consilio et pleno jure. Datum A. D. 1385. feria quarta in quatuor temporibus. — E feljegyzés azokra a vízalatti (előntött) bányákra vonatkozik, a melyek Bélabányán (in Dylnis) feküdtek s ama rendelkezést tartalmazza, hogy azok, a kik az elfúlalt bányákat bizonyos . . . idő alatt nem művelhetik, vagy művelni nem akarják, a bányáktól megfosztassanak és azokat másoknak átadni kötelesek. (Szitnyai.)

1387. Bélabánya (Fejérbánya), 10 márka ezüstöt fizet adóképpen. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő »Bernhardus«, a ki a »scansor montanarum regni Hungariae« címet viseli.

1388. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő czíme: »Scansor Domini Regis et montanarum regni Hungariae«.

1397. Selmeczbányán egy adás-vevési szerződés alkalmából kohókról van említés téve. (Egy a kórház mellett állott.) Ekkor minden bányaművelőnek saját kohója lehetett, illetőleg minden bányaművelő saját olvasztó és fémét elválasztó műhelyet tarthatott üzemben, de feldolgozhatta érceit más bányabirtokos kohójában is, a termelt aranyat és ezüstöt azonban Körmöczön, a pénzverőnél volt köteles beváltani.

1398. Selmeczbánya mellett, *Siegelspachon* egy zúzó áll.

1402. Selmeczbányán a legfőbb bányászati tisztviselő: Smerstempel János, kinek hivatalos czíme: »Des Königs Obrister Steyger«; ugyanekkor Grogan János: »zu der zeyt groff off der Schebniz«.

1422. Selmeczbánya mellett, Szt. Antal határában egy zúzó és egy kohó áll fenn.

1426. Selmeczbányán a »Notationes iudiciariae«-féle feljegyzési könyv továbbvezetésével felhagynak. Az első feljegyzés 1364-ből való ebben az okmány-könyvben.

1433. Selmeczbányát a hussziták elpusztítják.

1442. Selmeczbányát Rozgonyi megtámadja és elpusztítja; ugyanekkor földrengés a város nagy részét romba dönti s a lakosság az addig a Vöröskút és a jelenlegi Mihály-akna körül elterülő várost (Staro mesto a nép nyelvén) elhagyja és a völgybe vonul le; Bélabánya, mely eddig Selmeczbányához tartozik, különválk és önálló várossá alakul. (Más adat szerint:)

1443. Selmeczbányán (és Lőcsén) június 5-én földrengés okoz nagy károkat. Selmeczbánya szláv lakosai a város eredeti helyét elhagyják és a hegy alatti völgyben építkeznek.

1446. Bélabánya Selmeczbányának alkotórésze gyanánt szerepel. Tanúságot tesz erről az ország rendei által ezen évben kiadott az a bizonylat, a melyben hat más községgel Bélabánya is Selmeczbánya tulajdonául van feltüntetve, habár azok nagyobbára Zólyom megyében feküdtek. Az ország rendeinek ezen bizonylata, valamint az esztergomi káptalannak ugyanez évben kelt egyik rescriptuma kétségen kívül helyezik, hogy Bélabányát Nagy Lajos király 1352-ben adományozta Selmeczbányának, noha ez amant »de facto« már régóta, vagyis a »forma szerint való« adomány előtt is birta. (Szitnyai.)

1453. Bélabánya városi jogait V. László király megerősíti. Selmeczbányán a bányabirtokosok a dús olmosítás czéljára megkívánt olmot máshol vásárolva szállítják kohóikba. (Neubauer.) — A sachsensteini (saskói) várgróf, Köhler Péter vagy Sáfár, magához ragadja Gradl, Kehrling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) községeket, a melyek 1353 óta, Nagy Lajos király parancsára, Selmeczbánya birtokához tartoznak. (Szitnyai.)

1464. Bélabányát az ország primása, Dénes anyaegyházzá emeli és kötelezi, hogy a plébánoson kívül segédlelkészt is tartson. Az ez év előtti időszakaszban

hitközségi szervezete abból állott, hogy részére a selmeczbányai plébános és elődei segédlelkészt voltak kötelesek tartani (qui ipsis missis et alia divina officia peragere et ecclesiastica sacramenta administrare consuevisset). (Szitnyai.)

1466. Bélabánya plébániáját Mátyás király a selmeczbányaitól függetlenné teszi és a várost forma szerint felruházza az anyaegyház jogaival. Bélabánya a hat alsómagyarországi bányaváros kötelékébe lépven, a hét bányavárosból álló szövetség megalakulását tette lehetővé. Selmeczbányán a bányamester, a városi jegyző és a plébános heti fizetése egy-egy forintban van megszabva. A 15 latos márka ezüst beváltási ára 4 frt 50 denár.

1467. Selmeczbánya Szt. Benedeken óvást tesz az ellen, hogy a sachsensteini várgróf 1453-ban magához ragadta: Gradt, Kehrling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) községeket.

1470. Selmeczbányát Mátyás király felmenti a katonaállítástól és a katonaszállásolás kötelezettsége alól. Selmeczbánya ez időben tisztviselőit szabadon választhatja, de köteles a választás eredményét jóváhagyás végett, a kamarai biztos (kamaragróf) útján a királynak bejelenteni.

1471. Bélabányát illetőleg a város levéltári adataiban egy altáró adományozásáról van említés téve, a mely: »das Perkwerkh hinter der Schewer genannt der Panwengarten« elnevezés alatt van feljegyezve. Szitnyai szerint Bélabánya bányaművelésére vonatkozással bíró történeti adatok csak ez évig terjednek.

1474. Bélabányán a »Perkwerkh hinter der Schewer genannt der Pawengarten« bányamű az irányaknáig már 76 öl hosszú s azon túl is még 8 lánczczal (Lehen) tovább van hajtva, de részint az érczek szegénysége, részint vízveszély miatt felhagyásra kerül.

1476. Selmeczbánya közönsége óvást emel Szt. Benedeken a sachsensteini várgróf ellen azért, mert: Gradt, Kehrling, Siglisberg, Schakill, Kohlbach és Dilln (Bélabánya) helységeket magához ragadta. Az óvástétel azonban most is éppen úgy, mint 1467-ben sikertelen. (Szitnyai.)

1488. Selmeczbányán városházat építenek.

1495. A kohósítás céljaira szolgáló ólmot Galicziából hozzák Selmeczbányára.

1493. Bélabánya története szempontjából igen nevezetes Ulászló király június 15-én kelt az az adománylevele, illetve ez adománylevélnek az a kijelentése, hogy az akkori Fejérbánya részére László (valószínűleg IV. László) által adományozott, de a háborús idők alatt elégett, vagy egyébként elpusztult szabadságlevelét erősítvén meg, ama bányavárosi jogokkal ruházza fel, a melyeknek élvezetében a többi bányaváros, jelesül Körmöczbánya van; kétségtelenné teszi, hogy Fejérbányának, vagyis a mai Bélabányának már László király idejében (1272—1290.) is volt bányászata, mert különben nem lett volna ok azokkal a kiváltságokkal való felruházására, a melyekre a bányászattal foglalkozó többi állampolgároknak joguk volt. (Szitnyai.)

1497. Bankán, Selmeczbánya mellett, vésett bányamunkával hajtott: »Erbstolln beym Kirchenbaum« nevű altáró létezéséről tesznek említést a városi levéltár iratai. (Szitnyai.)

1498. Selmeczbányán a városháza mellé kápolnát (Anna-kápolna) építenek. Hodrusbányán üzemben álló bányák: az Erbstolle bey den 5 schönen Linden, az Erbstolle beym Natergrund és az Erbstolle hinter der Kerling.

1499. Selmeczbányán a Viberhegyen létező »Erbstolle bey Viberhübl«-ről tesznek említést az okmányok. Ez az altáró az »Óvár« mellett, a Pattschner, később Bialosna-utca szomszédságában volt; lehetséges, hogy a Biebertáró elnevezés innen veszi eredetét. (Szitnyai.)

1500. Hodrusbányán üzemben van az »Erbstolle am Gabender« nevű bánya.

1504. Selmeczbányán egy »Schuechmark«-nak nevezett altáró (Erbstolle zu dem Schuechmark) létezik, a mely az erre vonatkozó levéltári feljegyzések szerint a Glanzenberg-táró fölött vonult el s mely nevét valószínűleg (az idősebbek előtt még ma is ismeretes) Kaufhaus-tól, mint a czipészek által raktározásra és eladásra használt helyiségtől vette. (Szitnyai.)

1505. Selmeczbányán a város fölött fekvő »Rózsatáró«-t (Rosenstolle) Pesten Frigyes kamaragrófnak adományozták, altárói jogokkal.

1506. Selmeczbányán egy »Körisdomb altáró«-ról (Erbstolle am Eschhübl) tesznek említést az okmányok a nélkül, hogy e hely fekvéséről közelebbi felvilágosítást adnának. (Szitnyai.)

1507. Selmezbánya levéltári adatai említést tesznek egy altáróról a fellegvár mellett (Erbstolle hinter der Purg bey dem Trankh) és egy »Erbstolle in denen Hayerloss« nevű bányáról. Közlebbi adatok hiányoznak. (Szitnyai.)

1508. Selmezbányán levéltári adatok szerint többek között a következő bányászatok léteznek : Erbstolle oberhalb dem Warmen Bad bey Kalkofen (valószínűleg *Szklénón*) ; a »Grosser Handl mit dem 15 Stock.« (E bányászat jelentékeny kiterjedéséről az annak bejárásáról felvett jegyzőkönyv tanúskodik) ; a »Viethauerschacht«, az »Erbstolle mit dem grossen Gáppl in dem Syglsperg«, a »Hornunger Gewerken und Gáppl« ; a »Thomasschacht« és az »Obere Hasebner Schacht« a Glanzenberg táján. Hodrusbányán üzemben van : a »St. Anna Erbstolln am Trentscher« féle altáró. (Szitnyai.)

1511. Selmezbányán üzemben van az »Ein Erbstolle den man al den Stolle auf der Kapphangen Wiese nennt« körülírással jelzett bányászat. — Hodrusbányán üzemben van az »Erbstolln am Hegewald gegen Hoff« nevű altáró. (Szitnyai.)

1512. Selmezbányán levéltári adatok szerint üzemben álló bányák : az Erbstolle auff der Letten« és a »Rauchloch in Syglsperg«. (Szitnyai.)

1513. Hodrusbányán üzemben vannak : az »Erbstolln auff den Kis gegen den forderen Eisenstein« és az »Erbstolln am Trentscher ober dem Trentscher«. (Szitnyai.)

1515. Selmezbányán a következő béreket fizették a kohóknál : a sáfárnak heti bére : 1 frt 25 dénár, olvasztónak 1 frt (5 munkaszakaszért) ; jó olvasztónak 70 dénár. Rendesen 5 napig dolgoztak hetenkint ; a hatodik napon elszámoltak és akkor osztották szét a nyereményeket is. A kohótisztviselők írni és olvasni nem tudtak ; minden kohónál ezért külön írnokot alkalmaztak, ki rendesen kémlelész is volt és a számadásokat is vezette. Egy vājár heti bére : 60—70 dénár és a nagyobb bányáknál szolgáló sáfár heti fizetése 1 frt 25 dénár volt. Ezen évben akadunk a szolgálati és munkaviszonyok legrégibb városhatósági szabályozására. E szerint : »Ez év Szt. Borbála szűz, keddre esett ünnep-napján Kreussl Lőrincz városi bíró elnöklelte alatt összeülvén az esküdtek és a választó polgárok (Wahlburger) újból készítenek és alkotának rendszabályt, a Selmezbányán, Hodrusbányán és az Eisensteinon, vagyis a mostani Vichnyén vagy Eisenbachon, melyet ekkortájt Eisenhammer-nek is neveztek, a kohóknál, a zúzóknál és a bányáknál alkalmazott tisztek (Ambtleith) és munkások ügyében, még pedig oly végből, hogy ama viszályoknak eleje vétessék, a melyek a bérfizetés miatt a bányapolgárok, ezek tisztjei és munkásai között már régóta fennállottak.« Bankán, Selmezbánya mellett, vésett munkával hajtott »Erbstolle im Rossgronth« nevű altárót emlegetnek az okmányok.

1516. Selmezbányán, Gross János bírósága alatt a szolgálati és munkaviszonyokat rendező tanácskozmány határozatát a városháza tornyáról kihirdetik. Bankán az »Erbstolle onter der Kratzperleyten am Wagenperg« és az »Erbstollen im Repitscher Wald« nevű bányák vannak üzemben.

1517. Körmöczbánya polgárainak II. Lajos király megengedi, hogy Selmezbányán vagy Hodrusbányán tartózkodó bányamunkások által fejtezt fémes ásványokat a maguk kohóiban olvaszthassák.

1518. Selmezbányán a glanzenbergi vállalat, a mely a város keletkezésével egyenlő korú, a vízemelés nehézségeivel küzd ugyan, de azért még mindig jövedelmező. A levéltár okmányaiban két bányáról van említés téve ; az egyik a »Thyrstolle hinter dem alten Schloss«, a másik az »Erbstolle im Himmelreich«. Utóbbiról azt írja Szitnyai, hogy a/kalmasint a mostani Óvár alatt létezhetett, mert az Óvárban fennállott börtönt »Himmelreich«-nak nevezte a köznép.

1519. Selmezbányán az okmányok egy »Erbstolle auff der Schmetten Rin« altáróról tesznek említést. Szitnyai a következő megjegyzést fűzi ez adathoz : A »Schmetten Ryn« névben a mostani »Schminton« tükröződik vissza s elég okszerűen, mivel ez a bánya a leggazdagabbak egyike volt s méltán nyerhette a : »Tejfeles táró« elnevezését, ámbár Adelung szerint egy agyagnemet is »Schmetten«-nek neveztek egykoron. A szóbanforgó bányamű különben a Schmitterin, Handel Schemetten és Handel Schmittin nevek alatt is előfordul az okmányokban.

1520. Selmezbányán egy »Erbstolln beim Spitzenberg« altárót emlegetnek az okmányok.

1523. Az okmányok a selmeczi bányák sorából kiemelik a »Glanzenberg«-bányát és egy »Erbstolln onder dem grod Veithen aus genannt« altárót, mely

utóbbiról Szitnyai azt a felvilágosítást adja, hogy a Kálvária-hegyen túl, Bélabánya felé, a Baitawa (Weite Au) nevű dűlőn lehetett. Mária királyné Budán, június 5-én, a selmeczi arany- és ezüst-kémlészi (probator auriet argenti) állomás rendszeresítése tárgyában kiadott relációja szerint a királyné által kirendelt kémlész (Rumel János) heti munkájának díjául egy forintot kapott, a kémléssel járó rendes és egyéb kiadások fedezésén kívül.

1524. *Selmeczbányán* az okmányok egy »Gruntschacht« nevű aknáról emlékeznek meg, a melyről az van mondva, hogy a »Glanzenberg« közelében volt (am Glanzenberg gelegen). — *Bélabányán* új altárót adományoznak azzal, hogy a réginek kára nélkül műveltessék; de sem az ó, sem az említett új altáró nincsen közelebbről megnevezve.

1528. *Selmeczbányán* kormánybizottság jár a bányák és a kohók megvizsgálása és a kémlelés szervezése végett. A bizottság panaszkodik a hiányos olvasztómunka miatt; állítja, hogy az ércválogatás hibás, hogy az érc között igen sok meddőt hagynak; sok az adásúl vett vasércz; nagy az ezüstben való veszteség s hogy az ólomérczen és szénben való fogyasztás túlságos. Az érczet a kohászok ritkán próbálják s nem tudják, mit tartalmaz az érc és mit az elegy. Sürgeti a meddő gondosabb kiválasztását. Próbálják ezt idegen munkásokkal végeztetni, de a helybeli munkások ennek elleneségülnek, az idegeneket megverik és elkergetik és javításokról és változtatásokról hallani sem akarnak. A bizottság kir. bányagondnok kinevezését ajánlja. A kinevezett két kohótiszt minden ezüstleüzésnél jelen kell, hogy legyen s az ezüst súlyát megmérni, feljegyezni, a megmért darabokat pedig bélyeggel ellátni tartozott. A feljegyzést hetenkint egyszer, szombatunkint, a kamaragrófnak átadni tartoztak.

1529. *Selmeczbányán*, Siebenbürger Cherubin kohójában 13 munkás dolgozik. Alkamaragróf Hilleprandt Péter, ki számadási hiányok miatt (1539) vizsgálat alá kerül.

1532. Bélabányán Groff András városi bíró és bányamester az ős altárót, mint a város régi altáróját (der alte Erbstolln der Stadt Dylln) Münner András selmeczi bányapolgárnak adományozza azzal a kikötéssel, hogy ennek folytatólagos műveléséből mi hátrány se származzék az új altáróra.

1533. *Selmeczbányán*, Unger Gergely kohójában 70 munkás dolgozik. A Felső- és a Közép-Fuchsloch között határjelet vágnak. E tényrt, Rubigallus Pál nevével kapcsolatban, a szeptember 16-án kelt okmány őrzi (Schmidt, Berggesetz-Sammlung, I. köt. 224. és 225. old. 78. sz.) — Hodrusbányán fennálló művelet gyanánt a levéltári adatok egy »Grossmuth« nevű bányát említenek. (Szitnyai.)

1534. *Selmeczbányán*, Windischleuten-altáró először van okmányilag megemlítve. Július 4-én már felhagyott és régen elfúlt bányaként szerepel a levéltár adataiban.

1535. Bélabánya ezévi bányászatáról fel van jegyezve, hogy a régebben igen jövedelmező bányaművelés hanyatlóban van; hogy régi és gazdag bányái elfúltak. A Selmeczbányával egykorú glanzenbergi vállalat élénkült üzemmel 150 vājárt foglalkoztat és 93 lovat tart munkában. Az írásban meglévő legrégibb hiteles leírása a selmeczi bányászatnak ez évből származik és Lamviezi Zdenko királyi biztos jelentése. Ebben meg van említve, hogy Kleinfestritz Hodrusbányán a legjobb bánya, élénk üzemben áll, az ér egy öl vastag és sok vörös ezüstérczet tartalmaz, a melyben mázsánkint 3—5 mark ezüst van. A fejtéseken 70 bányász dolgozik. — Selmeczbányán egy bizottság azt javasolja a bányavállalkozóknak, hogy minden bányánál egy bányáírnokot (Bergschreiber) alkalmazzanak, a ki a termelést és a költségeket feljegyezze, hogy e feljegyzésekből a számbavétel (Raitung) alkalmával, a kisebb részesek is megtudhassák, hogy mennyi és mire lett kiadva és mennyi volt a termelés. A tanácsot azonban ekkor még nem fogadják meg. — Hodrusbánya legrégibb bányáinak egyike az: Altenneufang, a mely az iratokban azonban csak egyszer fordult elő mint olyan vállalat, mely vízzel küzd s melynek műveleteit a Handl Hodritsch altáró fogja víztől mentesíteni.

1537. *Selmeczbányán* a Katalin (mostani tót) templom felépül. A szigliszbergi Rössel Lőrincz-féle kohóban 37 munkás dolgozik. Határozatot hoznak, hogy a bányamester, a ki addig a város tanácsának tagja volt, más hivatalt ne viseljen és csak egyedül a bányauigyekkel foglalkozzék. A bányamestert a város választja, a király erősíti meg és fizetését a királyi kincstártól húzza. — Hodrusbányán a Kleinfestritz bányában 80 vājár dolgozik; a Walter János-féle kohóban pedig

37 munkás talál foglalkozást, városi levéltári adatok szerint a »finsterort« bányászata, másképpen »Finsterniss-Gewerkschaft« bányaműve, üzemben van.

1539. Selmezbányán Hilleprandt Péter alkamaragrófnak számadásait a császári biztosok megvizsgálják. A vizsgálat kideríti, hogy 1529-től 1539-ig általa beszedett és kezelt kamarai pénzekből részint a maga, részint más bányapolgárok bányáinak a művelésére és egyéb szükségletekre, magyar értékben 15,574 frtot és 75 pfenniget használt fel és adott ki, mely összeggel a királynak adósa maradt.

1541. Szélaknán megélénkül a bányaművelés. — Selmezbányát, a mely a gyakori ellenséges betörésektől folytonosan szenved, megerősítik és négy kapuval elzárják.

1542. Selmezbányán Schlachter Quirin kohója üzemben van.

1543. Selmezbányán Hilleprandt Péter alkamaragróf, ki számadásainak 1539-ben történt felülvizsgálása alkalmával 15,574 frt 75 Pf. hiánnyal volt terhelve, tartozásainak törlesztésére szoríttatván, márczius 20-án biztosítási okmányt állít ki, melyben arra kötelezi magát, hogy : 1. 1543. évi husvét napján 2500 frtot fog törleszteni ; 2. hogy a maradékot, vagyis 13,074 frt 75 Pf.-et ugyanazon év husvét napjától kezdődőleg heti 20 frttal a selmezi kamarának beszolgáltatja ; 3. hogy abban az esetben, ha a kikötött részletfizetések tartama alatt elhaláloznék, olyképpen adja zálogba összes vagyonát a királynénak, hogy azzal szabadon és tetszése szerint rendelkezessék ; 4. kiköti végre Hilleprandt Péter, hogy a kamarai kölcsönnek biztosítására lekötött birtokát életfogytáig élvezhesse s a bányákat ezentúl is műveltethesse. E szerződés képezi nagyrésztben *alapját a kamarai bányabirtok szerzésének*, mivel Hilleprandt Péter, még a kölcsön törlesztése előtt halván el, ennek összes birtokait Mária királyné foglalja le és ez időtől fogva ugyane birtok a »Königliche Handlung«, majd »Königlicher Handel« nevet viseli, magában foglalván nemcsak az elzálogosított bányákat és bányarészeket, hanem az alkamaragróf házait, majorjait, földjeit és egyéb vagyonát, jelesen : kohóit, zúzóit és ingóságait. Melyek voltak a lefoglalt bányák s ezeken kívül mely bányáknál volt bányarésze az ez évben elhalt Hilleprandt Péternek, részletes adatok hiányában megállapítani nem lehet, mi annál sajnálatosabb, mivel ez okból ki nem deríthető, hogy a *kamara első bányabirtoka* mely bányatelepekre terjedt ki s mikép keletkezett a kérdéses »királyi üzem«. (Péch.)

1545. Selmezbányán két kincstári kohó áll fenn. Mária királyné meghagyja, hogy minden egyes olvasztó-munkás hűségesküet tegyen és hetenkint az olvasztott fémmennyiséget a kamarának bejelentse. Az ezüst beváltási ára 5 frt 75 denár. Verték egy 15 latos finomságú márkából 8 frt 32 dénárt és a beváltott ezüstben levő aranyérték különbsége egészen a kincstáré maradt, mert az arany értékét csak úgy térítette meg, mintha ezüst lett volna. Selmezbányán, a hol 1490-től fogva 1545-ig csakis tisztán magán-bányabirtokviszonyokkal találkozunk, a bányabirtok ama nemének és ama alakjainak a keletkezését és fejlődését is észleljük, a melyek azóta máig is fennállanak s a bányatársulati vagy magán- és a kincstári bányabirtok között való különbséget állapítják meg. (Péch. Szitnyai.)

1546. Selmezbányán, október 4-én egyezséget köt Wolf-táró és Felső-Fuchsloch arra nézve, hogy ez utóbbinak jogosultsága fölfelé 7 ölre, de lefelé csak az 1535-ben ütött határjegyig terjedjen.

1547. Selmezbányán a »Königlicher Handel«-t, mely 1543-ban, mint Hilleprandt Péter alkamaragróf ki nem elégített zálogkötvényének tárgya, Mária királynéra szállott, a királyné Geldernben, Anhaïmban szeptember 12-én kelt okmányával, illetőleg adománylevelével tanácsosának, udvarmesterének és kincstárnokának (Rath, Hof- und Schatzmeister), Hallersteini Haller Farkasnak örök áron eladja (4000 magyar értékű forintért), illetőleg adományozza és ebbeli intézkedését Hilleprandt Péter biztosíték-okmányaira, vagyis záloglevelére alapítja.

1548. Selmezbányán a »Königliche Handlung« kamarai birtokjoga kétségessé válik Hilleprandt Borbála végrendelete folytán, mely az elzálogosítva volt és állítólag kiváltott birtokot, örökbe fogadott fiának, Rubigallus Pálnak hagyományozza. — Hodrusbányát illetőleg említés történik egy »Szt. Katharina Gewerken« nevű bányatársulatról.

1549. Szélaknán, a hol a bányák mélységének növekedésével, a vizek emelésénck nehézségei már-már leküzdhetetlenek, egy Csehországból (Kuttenbergből) behívott gépmester (Kunstmeister) több vizethúzó-gépet (Stangen-kunst) épít be a bányákba, melyeket részben emberi, részben lóerővel tartanak üzemben. A lova-

Selmeczbánya. — Középponti fémkohó.

Selmeczbánya. — Sándorzúzó.

Selmeczbánya. — A Zsigmond-akna.

Selmeczbánya. — A Ferencz József-akna.

kat ökörbőrbe bevarrva bocsátják be a bányákba. — A városi tanács arról értesíti a kamaragrófot, miképp az ő felsége által kiadott azon rendszabály, a mely szerint az a munkás, a ki hétfőn bemenni nem akar a bányába (anfaren), 14 napon át munkát ne kapjon (soll feyern), alig válik a közjó és a kamara hasznára, mivel ez csak abban az esetben vezetne a kívánt célhoz, ha a munkások felesleges számban lennének s ha az elmaradás folytán támadt hézag pótolható volna.

1550. *Selmeczbányán* Finsterortnak külön kohója van. Szeptember 27-én eladott Behaim Jakab, a Közép-Fuchsloch alatt fekvő Wolf táróból $\frac{2}{16}$ -részt, 200 magyar forintért (100 denárt számítva egy forintra) Schlacher Quirinnek, A »Perkwerkh Trostperk« bányatársai a nagy veszteség miatt, segílyt kérnek a királytól. — *Hodrusbányán* létező bányák: Pergwerkh Trostberg, Pergwerkh Hoffnungsschacht, másképp Fristnitz és Pergwerkh Altallerheiligen.

1551. *Selmeczbányán*, április 19-én megújítják a Wolf-táró és Alsó-Fuchsloch között kötött amaz egyezséget, hogy egymással békén lesznek és egymás termékeit el nem hordják. Június 5-én a Közép-Fuchsloch-társulat megveszi Rubigallus Páltól, Schlacher Quirintől és Lehotzky Pétertől 1600 frtért az egész Wolf-tárót. — *Hodrusbányán* a Kleinfestritz-bánya bukófélben van. Főbirto-kosa: Ungerfeind András, a bánya $\frac{12}{16}$ -részét eladja Reusz Mátyás selmeczi takácsnak 100 frtért. Ez időtől fogva sehol sem említik és elveszett még hire is, neve is, s most lehetetlen meghatározni, hogy hol lehetett. (Péch.)

1552. *Selmeczbányán* az okmányok a »Mitter-Fuchsloch-bányatársulat és a »Niklass-Markus-Schacht«-aknáról tesznek említést, az utóbbiról azt mondván, hogy a »Wolff-Schacht«-aknával határos. Nikusch Leonhardt a királyhoz intézett levélben jelenti, hogy egy új rézbányát nyitott Hodrusbányán. *Selmeczbányán* 45 bánya áll üzemben. A városi adóval (Halblon) megrótt s összes személyzet: Fuchsenloch 355 munkásból áll; Pusenloch 131, Glanzenperg 122, Oberfuchsloch 114 munkással van kimutatva. Pyber-táró csak 42 munkást számlál.

1553. *Hodrusbányán* fennálló bányászatok »Stolln auf dem Hoff, sonst Hoberberg Erbstoppe genannt«, »Vordere Altenratschacht« s a »Trentscher Eisenstein«. *Selmeczbánya* kincstári bányabirtokának keletkezését illetőleg nevezetes az a Bécsben, szeptember 16-án kelt engedmény-okmány, mely szerint: Rubigallus Pál, Schlacher Quirinus és Oeder Simon selmeczi bánya-, illetve választópolgárok nevében és képviselőiként (Ihm nahmen ond ahn Stadt) Ferdinánd császár- és királynak örök árba és tulajdonul engedik és adták át az: »Ihm Mitteren-Fugxenloch bey der Schembnitz gelegen« bányamű egy tizenhatodát.

1557. *Hodrusbányát* illetőleg az okmányok egy »Gewerkhen am Pelz oder Khis« nevű bányavállalatról emlékeznek meg.

1558. *Selmeczbányán* a kincstári kohóban egy mázsa 2—6 latos ezüstért 20 denárt, 6 laton felül való ezüstben tartó érczért 25 denárt fizetnek.

1560. *Selmeczbánya* nevezetesebb bányavállalatai: »Gewerken von Klingentolln, a Gewerken von Rosenkranz és a »Rottrosenschacht« nevű bányatársulat. *Hodrusbányán* nevezetesebb bányamű a »Gewerkhen auf dem Foglhübl im Thiergarten.«

1561. A kincstár kijelenti, hogy nem bánja, ha a részesek a selmeczbányai Glanzenberg művelésével felhagynak. *Hodrusbányán* a városi levéltár adatai szerint fennálló bányaművek: »Obere und undere Trentscher Eisenstein in dem Petz«; a Harttaschpner Gewerkschaft; Gewerkhen von Haeckhenschacht a Pusenloch szomszédságában; a Verliesendferigschaft és a Robenstein-Perghwerkh, a mostani (Rabenstein) hollókő. (Szitnyai.)

1562. *Selmeczbányán* az új várat építik; Bieber-tárónak külön kohója van. A városi levéltár iratai a következő bányavállalatokról emlékeznek meg »Gewerken auff der Weinreb«, »Bergwerkh Rössel under und neben der Weinreb gelegen«, »Hafenstolln«, »Krempelsschacht auffin ressel«, Hartneschpen Pergwerkh in Fuchsloch és »Hasenfuss«. *Hodrusbányán* a városi levéltár adatai szerint a következő bányaművek állanak fenn: »Füllen Peuttl Perghwerk«, »Püsenloch«, »Alttrachtschacht«, a »Niklass- és Klingenspitze«-schacht szomszédságában; a »Gewerkhen von Klingenspitze«, a »Handler Erbstoppe« és a »Luggsentolln«. (Szitnyai.)

1563. *Hodrusbányán* jövedelmező üzemben vannak: a »Pergwerkh im Hodensakh« s az »Im Mondschein vnder Füllen peuttl gelegen« nevű bányászatok.

1564. *Hodrusbányán* a városi levéltár adatai szerint a következő bányászatok vannak üzemben: »Obergletscher-Schacht«, »Mathusens-Schacht«, az »Erlengruntt vnder der Hodritsch« és a »Johanna-Baptista-Stolln«, melynél ezidő szerint Bratirurst volt a bányamester. (Szitnyai.)

1567. *Selmeczbányán* a városi levéltár adatai szerint létező bányászatok: a Piperstolln, a Wolffstollnerschacht, a Valentiuschacht és a Sturzensschacht. A Piperstolln, Viperstolln név alatt is szerepel az okmányokban (ma Bibertáró vagy Biebertáró). E név keletkezését különbözőképpen értelmezik; egyesek feltevése szerint első művelőjének, Vipernek nevét viseli s habár a latin vipepera, vipario, helyesebben vivum pario, azaz élőt szülniből (peperi), vagyis »önerejéből szülni«-ből is származhatik, legvalószínűbb, hogy Viberhüblből veszi eredetét. A Wolffstollnerschacht, vagy másképpen a Wolfgang, a Valentius aknával határos. Ezt különben Valentius Liegendschacht-nak is nevezik. A Sturzerschacht, melynek egyéb nevei: Sutterschacht vagy Suetlin és Wasserlaufschacht, a Valentius akna szomszédságában van (Szitnyai).

1568. *Selmeczbányán* a bányamesternek évi fizetése 208 forint. Az alkamara-gróf 600 forint évi fizetés mellett igen jól megél, jóllehet 3 lovat, egy lovászt, egy ajtónállót és egy irtókat köteles fizetéséből eltartani. (Péché.) A városi levéltár adatai szerint: a vertragene Pergwerkh, vagy vertragene Feldt-bánya, a Biebertáró, Suetten és Wolffschacht között; a Tonattiger Erbstolle, valószínűleg a mai Tanád-hegységben; az »Obere Weid« a Felső-Rónán és a Szt.-Paul-Schacht a Klingenschacht-hoz közel fektetett. (Szitnyai.)

1570. *Selmeczbányán* 300—400 társaság műveli a bányákat; ebben az időben az eredmény igen silány és a bányapolgárok a kamaragrófhhoz fordulnak segélyért. A kormány: Gienger, Haag és Dreylingen biztosokat küldi ki a viszonyok megvizsgálására és javaslat tételére végett. A biztosok beható vizsgálat után abban találják a kedvezőtlen eredmény főokát, hogy a sok kis társulat bányaművelése, a felügyelet szétforgácsolódása miatt rendkívül költséges és nagyobb vállalkozások létesítésére nem alkalmas; azt javasolják tehát, hogy a bányapolgárok nagyobb társulattá egyesüljenek és rábeszéljük az akkor legerősebb három bányabirtokost (Sali, Schall és Siceli bányapolgárokat), hogy bányabirtokukat egyesítsék. *Hodrusbányán* nevezetes bányamű a »Poennersche Handlung«. Belsőbánya bányászataát illetőleg, a városi levéltár adatai között, annak közlése mellett, hogy akkor bejárták azokat a bányákat, a melyek a Dóczyak birtokán művelés alatt állottak és Steger Rafael s bányatársainak tulajdonát képezték, ez a feljegyzés áll: »Kupfer vnd Pley-Perkwerkh, vnder der Hodritsch auff den Herrn Dóczy Grunden«. (Szitnyai.)

1571. *Selmeczbányán* a kincstár, Sali, Schall és Siceli bányapolgárok között egyezség létesül a Brenner-szövetkezet szervezése tárgyában; a kincstár átveszi az egyesített bányabirtok kezelését, ahhoz ügyes tiszteket alkalmaz s fedezi az üzem költségeit mindaddig, míg a vállalat jövedelmezővé nem válik. Sali 10 frtot, Schall 6 forintot és Siceli 6 forintot kap hetenkint élelmezési segítségül. A kamarai biztosok nemcsak a schalli és a siceli örökösöknek bányaműveit (der Schalischen vnd Sichelischen Erben Pergswerchs) csatolták a Prennerékhez, hanem az így egyesített üzemet (zusammengeschlagene Handlung) kellő Verlag-gal is ellátták. (Péché. Martiny.) A városi levéltár adatai megemlékeznek egy »Pergwerkh Waltsgottes«-ról, melynek előbbeni neve »Pergwerkh zum Perlgerüsen« volt és egy a »Klingenschacht«-aknához közel fekvő »Szt.-Paul«-aknáról (Szitnyai.)

1572. *Hodrusbányán* nevezetes a »Hodritscher Handl« bányamű. *Selmeczbányán* igen előkelő bányaművelő a »Rubigallus-család«, melyről a Schmidt-féle Berggesetz-Sammlung II. kötetének 216. lapján, 140. sz. a.: »Inscriptio arcis Lypeche egregio Paulo Rubigallo« cím alatt emlékezik meg. Az említett Rubigallus Pál ugyanaz, ki Miksa császárnak és királynak 30,302 rajnai forintot és 21 denárt adott kölcsön és ennek fejében zálogba kapta Lipcse várát aug. 27-én. — *Selmeczbányán* és környékén a pestis pusztít és igen sok áldozatot követel.

1573. *Selmeczbányán* a bányapolgárok kohóiban egy mázsza érc feldolgozása 1 ft. 85 denárba (1 f. 90 kr.) kerül. (Neubauer.) A városi levéltár adatai két nevezetesebb bányáról emlékeznek meg, u. m.: az »Vnder weidner Tannenschacht vnder dem Rosenkranz«, a mostani alsó Rónán (Weidten) és a »Richtschacht am Glanzenperg.«

1574. Hodrusbányán létező bányászatok a városi levéltár adatai szerint: Perkwerkh in dem vndern Eichhorn auff dem Guzussberg vnder dem Hoff in der Höll; a Weyxellstolln in der Hodrischer Grund in Aichrig gelegen, a Gewerken auf dem Voglhübl in der Hodritsch gelegen; a Sikorastolln Eisenstein; a Vordere Gäppel Eisenstein; az Untere Pletscher Eisenstein; s a Stolln im Krebsgrundt. Ez évben először említik az okmányok az »Altheiligen« vállalatot, a mely Allerheiligen és Altallerheiligen név alatt szerepel az iratokban. (Szitnyai.) Bankán, Selmeczbánya mellett a városi levéltár adatai szerint üzemben álló bányamívelet: az »Im Greiffen Stolln vnter dem Schüttersberg in Rossgrondt.« (Szitnyai.)

Selmeczbányán a következő bányaművek állanak üzemben: Segengottes-Schacht; obere und vndre Namengottesschacht, Fleischer-Pergwerkh; Kreuzschacht; Rodten Apfelbaum Pergwerkh bey der Tanatig gelegen auff der Wiesen; Im Summerstörl bey dem Tyrstolln; Humperstolln; auf dem Pirkenbusch under der Mor; Im neuen Weg vnder der alten Purg oder Peertazen; Im Falkenstein gegen den Dilln gelegen; Hüllff Gotteschacht hinter dem Schabab; In dem Preidten Perg auch gegen Dilln; obere vnd vndere Weidten Pergwerkh. (Szitnyai.)

Ez évből érdekes nyilvántartási könyv maradt Selmeczbányát illetőleg az utókorra, ezzel a felirattal: »Verzeichniss der Herrn und Gewerkhen wie Pergwerks so auf Schemnitzer Reffer seiend vnd diese Zeit gebavet; auch wie viel ein yglicher bey einer Grubenthail hat vnd wie sie mit Namens hoiszen.« E nyilvántartás megmutatja, hogy melyek voltak az ekkor üzemben állott bányák, kik ezek birtokosai és mily arányban oszlott szét közöttük a birtok. A bányahatóság által, a mely ekkor a város bírájából, a városi tanácsból, a bányamesterből s ennek esküdt-társaiból állott — vezetett ezen nyilvántartási jegyzék szerint 36 bányatársulat áll fenn ez évben, ugyanannyi bányára terjedő üzemmel. (Szitnyai.) — Külön bizottság van Selmeczbányán azzal a kiküldetéssel és utasítással, hogy a Verлагot felmondva, be is hajtsa s hogy a kamaragróf vagy készpénzben fizesse vissza az előlegeket, vagy bizonyos időre foglalja le az adós bányapolgárok összes vagyonát. A bányabirtokosoknak ugyancsak körmére éghetett most már a Verлаг behajtása, mert már azt is szükségesnek látták, hogy külön követet küldjenek Bécsbe, némi haladék és enyhébb elbánás kieszközlése végett. A tanács és a bányapolgárok e külön követe Carlen Mihály volt, a ki Bécsben június 17-től szeptember 9-ig tartózkodott és eljárásáról terjedelmes jelentésben (reláció) számol be.

1575. Selmeczbányát illetőleg a levéltár adatai megemlékeznek egy: »St.-Jakab Pergwerkh«-ról és egy »Szt.-Abrahammassen« nevű bányaműről (Szitnyai.)

1576. Selmeczbányán a városi levéltár adatai említést tesznek: a Glücksschacht-ról, a Meelbeerlewuten-Pergerkhról és az u. n. Kuittenbaum-ról, a melyről az van mondva, hogy Feierstolln alatt fekszik. Ez évben 1329 adózó bányamunkást írtak össze. Rosenetrauch aknán van 223, Pachertárón 97, Klingenaknán 134, Thonnatig-tárón 61, Aicherucken-en 65, az Ainigkheit üzemnél 37, az Obere Weiden-en 126, Windischleutenen 36, a Handl Hodritschon 60, Undter Mor-en 55, Bieber-tárón 22 és Glanzenbergen 3 munkás. Biebertáró és Glanzenberg üzeme hanyatlik. (Szitnyai.) — Itt különben ama visszaélés, mondhatni kijátszás felburjánzására akadunk, hogy azok a bányarészesek, a kik kinstári előlegre tettek szert, olyképpen akartak a tehertől menekülni s a megtérítés alól kibujni, hogy a maguk részét másokra ruházták, ez utóbbiak pedig azzal állottak elő, hogy ők a mások által felvett előlegekért mi felelősségre sem vonhatók. E visszaélés megszüntetése céljából olvasták fel a február hó 15-én tartott tanácsülésben és vezették be a városi bányakönyvbe azt a rendeletet, a melyet a király biztosai (comisszáriusai) a városi bányamesterhez intéztek s melyben meghagyták, hogy jövőben minden »Verlag« a bányakönyvbe jegyeztessék be s hogy az azzal terhelt bányabirtok elidegenítése iránt megkötöttni szándékolt adás-vevési szerződés mindenekelőtt a bányamesternek mutattassék be, ki azt az alkamaragrófnak és az ellenőrnök (Gegenschreiber) bejelenti és azok utasításait a további intézkedésre kikérni és bevárni tartozik. (Péch. Sitnyai.)

1578. Hodrusbányán a bányakincstár kohót vásárol, a mely a Dóczi birtokán áll és eddig a Handel-Erbstolln-hoz tartozott. (Neubauer.)

1579. Hodrusbányán a Würfeltáró, Rubigalli Pál, Wunderlich Jakab, Rombleitner Mátyás és Sturmkorb Konrad kezén van.

1580. Selmeczbányán a kamara véglegesen beszünteti a »Verlag« további engedélyezését és elrendeli, hogy a bányatársaknak a nyereséget ne szolgáltat-

sák ki, hanem a kiutalt és hátralékos előlegek visszafizetésére fordítsák. (Péch. Szitnyai.)

1581. Selmezbányán a »Schacht zum Eisern Seyl« akna létezéséről tanuskodnak a levéltár adatai.

1583. Selmezbányán a Brenner-szövetkezet, mely 1571-ben szervezkedett, Lindacker Kristóf gondnok kezelése alatt, az addig 80,000 frtra felszaporodó ellátmányokat visszatéríti, mire lehetővé válik, hogy a birtok, a három részes (Sali, Schall és Siceli) kezébe, teher nélkül és jövedelmező állapotban visszaadassék. Hogy mily nagy jelentőséget tulajdonít a kamara a brenner-tárói üzemnek, abból a kérvényből is kitűnik, a melyet a táró örökös bányatársai (Erbgewerken) a bányavárosi biztosokhoz intéztek ugyancsak a brenner-tárói üzem támogatása érdekében. Ez irat szerint ugyanis 1571-ben a birtokosok nemcsak a schalli és sicelli örökösök bányaműveit (der Schalischen und Sicilischen Erben Bergwerks) csatolták a brennerekéhez, hanem az így egyesített üzemet (zusammengeschlagene Handlung) kellő Verlag-gal is ellátták, mely annyira felszaporodott, hogy már a 43,000 frtot is meghaladta. »Ez óriási összeg azonban kifizetettnek jeleztetik a fennebb idézett iratban, miből következethető«, hogy az 1571. és 1583. évek között, áldásokban dús üzemnek örvendett a Brennerek bányamívelése. (Péch.)

1584. Hodrusbányán, a Würfel-tárón Rubigalli mint részbirtokos van megemlítve. A bánya jó és ezüstöt, kovacsot és vasérczet termel.

1587. Selmezbányán, Lindacker Kristóf, a Brenner-szövetkezet gondnoka, a Mátyás-táró hajtását kezdi meg, hogy a Gréfi-éren dolgozó kisebb vállalatokat alámélyítse és mélységüket előrkölje. E célját azonban elhanyagolja, mert 84 öllel a Gréfi-ér előtt, váratlanul gazdag érre talál, melyet Mátyás-tárói érnek nevez. (Péch.) A városi levéltár adatai »Bruderschaft-Schacht«-ról, »Dreifaltigkeit-Stolln«-ról és »Pacherstolln«-táróról emlékeznek meg. (Szitnyai.) Királyi bányahivatalt szerveznek Selmezbányán.

1588. Bélabánya altárójának hajtására az alsó-ausztriai kamara, heti 2 forintot engedélyez. — Hodrusbányán május 6-án a Finsterort-altáró a Würfel-altáróval lyukaszt és mélységét előrköli.

1590. A városi levéltár adatai szerint Selmezbányán üzemben álló bányák : »Auff der Morer Erbstolln vnder dem Teith«, a »Michaelstolln«, a »Georgstolln«, a »Hofererstolln«, a »Manesstolln« és a »Mariahimmelfahrt-schacht«. Miután ugyancsak levéltári adatok már »Kayserliche Handlung«-ról is tesznek említést, bizonyos, hogy a kamarai, vagyis a kincstári bányabirtok jelentékeny kompleksussai és kifejtett saját üzemmel bír a XVI. század vége felé. (Szitnyai.)

1593. Hodrusbányán, szept. 14-én királyi biztosok járják be az »Altallerheiligen«-tárót és megengedik a művelés folytatását.

1603. Hodrusbányán Aichrugg és Közép-Aichrugg bányavállalatokat említnek az okmányok.

1604. Bélabányát Bocskay január havában megszállja és meghódításra kényszeríti. — Selmezbányán szeptember és október hónapokban alkudozások folynak egyrészt Zmeskal Jaroslav, másrészt pedig Körmöczbánya és Selmezbánya küldöttei, Epfenberger György s más császári kapitányok és kamarai tisztek között, de siker nélkül. Szitnya vára meghódol Bocskaynak.

1605. Selmezbánya, mely csak kényszerítve hódol meg Bocskaynak, Körmöczczel egyetemben 3000 forintot azonnal le kell, hogy fizessen. — Augusztus 16-án Seyetz János, Wolf-táró a Ziegengrundban név alatt bányatársulatot alakít.

1607. Bélabányán főbejárást tartanak, a melynek jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy a háborús idők alatt a bányák itt mind elpusztultak, s csak az altáró áll fenn roskadozó állapotban. — Hodrusbányán az Altallerheiligen bánya becslőértéke 320 frt.

1608. Bélabányán főbejárást tartanak, a mely alkalommal egy már régebben megkezdett szellőző aknának tovább lemélyítését és az altárónak a Miklós-akna felé való meghosszabbítását határozzák el.

1610. Selmezbánya híres Glanzenberg bányája annyira elpusztul, hogy senki sem tudja már, hol termelték régebben az ólomérczeket.

1611. Selmezbányán az András-tárót megveszi Galleson Vilmos bécsi kereskedő és egész vagyonát reákölti.

1615. Bélabányán az altáró vájóvége már annyira előrehaladt, hogy továbbhajtása a levegő hiánya miatt, nehézséggel jár.

1616. Selmezbányán a Mátyás-tárói ér műveletei, a melyek 1587 körül nyíltak meg, már 106 öllel vannak a talp alatt. A vizet csak kézi szivattyúkkal emelték eddig, de ekkor már nem győzik a költségeket, a mélységgel felhagynak, a táró hajtását azonban folytatják és a gréfi ereket elérik. A mélység előőrklésének jogát azonban elvesztvén, a Brenner-szövetkezet ereje megcsappan. (Péch. Martiny.)

1618. Selmezbányán egy »Ziegenrück« nevű vállalat létezik, a melynek részesei: a kincstár és Fuchs Ágoston örökösei. A Rossgrundban levő »Wittiber« altárónak részesei a kincstár és a Theining-er-család. — Hodrusbányán az »Aichorn am Kukuksberg« nevű vállalat működik. Az 1603-ban először említett: — »Aichrugg« vállalat megszűnik. (Szitnyai.)

1619. Selmezbányán 1 frt 75 denár a vájár heti bére. A bányákba ló-járgányokat építenek be és a víz húzására szivattyúkat alkalmaznak, miután a vízethúzó gép azonban csak 16 ölnyi mélységből emeli a vizeket, a 25 ölnyi több mélységet ember-erővel kell legyőzni. E célból naponként 78 ember áll a szivattyúk mellett. (Péch. Martiny.)

1621. Hodrusbányáról jelentik, hogy az Altallerheiligen-bánya (Ő-Mindszent-táró), a mely munkások hiánya miatt régóta szünetelt, ismét üzemben van.

1624. Selmezbánya és vidéke, valamint egész Magyarország bányaművelésének lendületet ad II. Ferdinánd király rendelete, mely szerint a 15 latos ezüstnek markját, melyet eddig 6 frt 75 f.-ren váltottak be, addig, míg a drágaság tart, — 8 frt 75 f.-rel váltsák be.

1625. Selmezbányán a Brenner-szövetkezet május 28-án szerződést köt egy vizikerekes vizet emelő-gép építésére. Az esővizet a Bieber altáróból kifolyó bányavíz szolgáltatta. A terv szerint, a vizikereket a *stefultói* völgyben kellett felállítani és az erőt, rudazatos műveléssel kellett a klingertárói gépaknában működő szivattyúkhöz, 1000 ölnyi távolságra átvinni. Legler, a szerkezet építője, a kerék és a rudazatos mű felállítását 1800 forintért vállalta el oly feltétel alatt, hogy a vaskapsokat a társulat adja és a vízvezetéket is külön költségen létesíti.

1627. Selmezbányán, Felső-Biebertárón alkalmazzák először a *robbantóport* a bányászatban. Addig csak csákánynyal, ékkel és kalapácsal dolgoztak a vájárok. Ekkor már *bánya-térkép* is létezik, a mely világosan mutatja, hogy az a pont, a melyet az András-táró a kórház-éren megütni van hivatva, gyorsabban érhető el a Bieber-altáró régi vágatából.

1628. Selmezbányán Legler vizikerekes és rudazatos vizet húzó gépe elkészül és jól működik. (Martiny.)

1629. Bélabányán az ujonnan létesített szellőző-akna az »Erzherzog-Leopold-Wilhelm-Schacht« nevet kapja. Elkészül a bélabányai altáró teljes térképe is, mely azóta azonban elveszett.

1630. Selmezbányán a Felső-Biebertáró bányaműveletei 40,000 márka ezüstöt termelnek.

1636. Selmezbányán a Felső-Biebertáró érczei kifogynak, vizei pedig rendkívül felszaporodnak; a magán- és kincstári bányaművelés pénzhányban szenved. A vizek leküzdése végett, a nádor rendeletére, a körülfekvő megyék sok embert küldenek a bányákhoz, a hol ekkor már 300 embernél több foglalkozik a víz-húzással. (Péch.)

1638. Bélabányán az altárónak felhagyását javasolják, mert 1608 óta összesen 74,140 frt költséget okozott, de nem jövedelmezett semmit.

1640. Bélabányán minden munka szünetel, mert a Brenner-szövetkezet megbukik és a kincstár pénzforrásai is kiapadnak. Selmezbányán a Brenner-szövetkezet megbukik; Gienger Nándor princípális a további fizetéseket megtagadja.

1641. Bélabányán a Brenner-szövetkezet altárói részét a Siceli-társulat veszi meg; a vállalat azonban nem kezdi meg az üzemet.

1642. Selmezbányán a királyi bányabirtokot összesítik.

1646. Selmezbányán a Gallezon-utódok szeptember hónapban az 1611-ben megindított András-táróval érczesen ütnek meg a kórház-eret, visszafizetik a kincstári ellátmányokat és műveléseik kedvező eredményével új életet öntenek a vidék bánya-vállalkozásába. A Felső-Biebertárót eddig hűbérbe birt magán-bánya-társulat megbukik és más társulat veszi át, az eddigiekhez hasonló feltelek mellett. (Péch. Martiny.)

1647. Selmeczbányán, a Gallezon-utódok az András-tárón elért sikerének hírére a kincstár hozzáfog a Katalin-vágot (Biebertáró) kitakarításához, munkálataival azonban nagy törésekbe jutván, csakhamar felhagy vele, mígnem Lobkowitz Poppel gróf, a ki ekkor, mint kincstári biztos jár itt, a munkálatok folytatását elrendeli és megsürgeti. (Péchy. Martiny.)

1649. Selmeczbányán a bányászat újra élénkül.

1650. Selmeczbányán megkezdik a Nándor-akna mélyítését.

1657. Selmeczbányán már alig győzik a vízhúzást, mert a míveletek mindig mélyebben járnak az aknák zsompjánál és a mélységből 200—300 ember emeli a vizeket az aknákhöz. — Wesselényi Ferencz nádor, a bányavárosokban ismételten tartózkodván, a vidéket a török ellen megerősíti.

1667. Selmeczbányán a Szt.-Háromság altárán, a János-éren folytatott míveletek megfizetik mindazokat a költségeket, a melyeket 1612 óta az altáró felémésztett. Az öröm és a meglegedés nagy, de az altárónak a klingertárói völgy és Szélakna alá hajtása szünetel.

1668. Selmeczbányán kitakarítják a régi kórház-aknat, a melynek régi neve Márkus-akna volt.

1670. Selmeczbányán a Szt.-Háromság altárán a János-éren dús áldás köszönt be, mely nemcsak megtéríti az ez altáróra fordított 3 millió forintnyi költséget, hanem még nagyobb jövedelmet is ad.

1672. Selmeczbányán a Szt.-Háromság altárán a munkások megtagadják a bányába szállást, mert nem kapják meg bérüket. Jele, hogy már veszteséggel jár a mívelés.

1678. Selmeczbányán a betörő csapatok az összes bányászati épületeket elpusztítják. Erővíz hiánya miatt, a már alkalmazásban levő rudas művekkel sem lehet a bányavizeket győzni. Sok bánya elfúl.

1681. Selmeczbánya bányászata megcsökkent jövedelmeinek emelésére vonatkozó javaslatlételre Grueber Albert bányabíró az udvari kamara által felhívatván, jelentésében ama határozott szak(!)véleményének ad kifejezést, hogy egyedül(!) Istentől lehet segítséget remélni.

1686. Selmeczbányán november 2-án Buda visszavívásának napján megkezdik a József-akna lemélyítését.

1687. Selmeczbányán ez évben hetenként 2000 márka ezüstöt termelnek.

1689. Selmeczbányán az év második felében, a heti termelés átlag 4000 márka ezüst.

1693. Selmeczbányán július 19-én a kamaraudvarban kihirdetik azt a császári rendeletet, a mely szerint br. Richter v. Grub András János főbányagróf, kit a bányavárosokból kiküldött bizottságok többrendbeli vétségekben bűnösnek találtak, állásától megfosztva, szolgálatát elhagyni kényszerül.

1697. Selmeczbányán a bányatermelés leszáll heti 400—500 márkára.

1703. Selmeczbányán szept. 14-én nagy a riadalom, mert híre érkezik, hogy Ocskay Korponát, mely azonnal meghódolt, megszállotta és Selmeczbányát ellenállás esetén elpusztítással fenyegeti. A város meghódol. Szept. 27-én a városba érkezik Géczy Zsigmond, kit a fejedelem a kamaragrófi bányaügyek fölött való felügyelettel megbízott. Nov. 1-én híre érkezik, hogy Schlick osztr. cs. generális Rákóczi hadait Lévánál megverte. A selmecziek Schlicknek meghódolnak. Nov. 15-én Bercsényi a császáriakat Zólycm alatt legyőzi. Nov. 18-án hírül hozzák, hogy Bercsényi Selmeczbánya ellen indul s a várost el akarja pusztítani. Bercsényi a hódoló polgárság elé nehéz feltételeket szab és 10,000 frttal megbírságolja; Becskeházy 100 lovassal, biztosi minőségben, Selmeczbányára jön. Thavonat br. főbányagróf a bányavárosok felé közeledő Rákóczi serege elől több tisztársával elmenekül. Helyében Hellenbach lett Bercsényi intézkedésére főbányagróffá. (Richter.)

1704. Rákóczi október hó folyamán Vihnyére jön, hogy a Selmeczbányán tartandó békealkudozások lefolyását közelebbről befolyásolhassa. Rákóczi egy millió rézpolturát veret. Bercsényi parancsára Selmeczbánya 100, a bányamunkások sorából összetoborzott embert táborba állít. Deczember 12-én Selmeczbányán elfognak egy cigányt, kinél hamis pénz volt. A nyomok Zsarnócza felé vezetnek.

1707. Szélaknán Bercsényi tábornok február 27-én fel akarja égetni az épületeket s a bányamívelést teljesen be akarja szüntetni, csak Hell, akkori gépmester rábeszélésére hagy fel szándékával. Később annyira érdeklődik a szél-

aknai bányák iránt, hogy maga is ajánl javításokat a szivattyúzó gépeken. Selmeczbányán nov. 4-én kimutatják, hogy az utolsó öt év alatt mindössze csak 17,771 frtot képvisel a termelés értéke, melylyel szemben 95,695 frt kiadás áll és így az öt év vesztesége 77,924 frt. Ily nagy veszteség mellett nagy nehézséget okoz a munkások bérének kifizetése, a kiknél a háborús idők alatt amúgy is meglazult a fegyelem, annyira, hogy fellázadnak és csak fegyveres erővel verhetők le, miközben tizenegyen meghalnak, 20 pedig megsebesül.

1708. Szélaknán május 8-án a Bercsényi utasítása szerint kijavított szivattyúkat próbálják. Járat közben a gépezet egyszerre megáll és kerekei összetörnek. A megtartott vizsgálat kideríti, hogy egy koesis követ tett a kerekek közé, a mi a törést okozta. Büntetése 60 botütés és a bányavárosokból való kiűzés.

1709. Selmeczbányán pestis dühöng.

1710. Selmeczbányán pestis pusztít a lakosság között.

1720. Selmeczbányán adminisztrátor vezeti a bányászati ügyeket.

1722. Selmeczbányán Potler Izsák angol gépész tűzgépet mutat be Felső-Biebertáró tisztjeinek. A bányászatot még mindig adminisztrátor vezeti. Szélaknán Potter-féle tűzgépet építenek be a vízhúzás ezéjaira.

1723. Selmeczbányán október 23-ig adminisztrátor vezeti a bányamívelés ügyeit; ekkor br. Sternbach András Venczel főbányagrófi minőségben veszi át a bányászat vezetését. Szélaknán Fiseher br. a Potler-féle tűzgépet módosítja és sikeresen alkalmazza a vízhúzásnál.

1724. Szélaknán Fiseher javított tűzgépet állít fel. Selmeczbánya bányaiskolájának szervezésére vonatkozó első rendelet kibocsátása decz. 20-án (Schmidt Berggesetz-Sammlung. VI. köt. 1834).

1733. Selmeczbányán, a József-aknában felállítják az első gőzgépet.

1735. Selmeczbányán III. Károly király intézkedése folytán a létesítendő bányaiskolának tervezete elkészül.

1736. Selmeczbányán a József-aknában, az 1733. évben építeni kezdett első gőzgép elkészül.

1737. Selmeczbányán a bányaiskola szervezésére az intézkedések megtörténnek.

1738. Selmeczbányán a létesítendő bányaiskolára vonatkozó előmunkálatokat befejezik.

1741. Selmeczbányán először említik a Krisztina-tárót.

1748. Selmeczbányán felállítják az utolsó tűzgépet.

1749. Szélaknán, a Lipót-aknában az első vízoszlopos vizethúzó gépet kezdik beépíteni.

1750. Selmeczbányán, illetőleg Szélaknán, a Lipót-aknába 1749. »évben beépíteni kezdett vízoszlopos szivattyúzó-gép elkészül. Erre az időre esik több aknában a lemélyítése is, abból a célból, hogy az erek mélyebben fekvő részeit hozzáférhetőkké tegyék.

1751. Hell Károly Szélaknán, a Lipót-aknán, üzembe állítja az első vizethúzó, vízoszlopos gépet.

1763. Selmeczbányán bányaiskolát állítanak fel. — Kerékgyártó adatai szerint június 9-én Mária Terézia a selmeczi bányászati akadémián felállítja az első tanszéket az ásványtan és vegytan számára, rendelve a tanárnak szabad lakást és 2000 frt fizetést.

1767. Bélabánya Zólyom vármegyének királyi bér címén 37 frt 50 denárt fizet. A bélabányai régi Szt.-Háromság altárónak nyomai állítólag még megvannak. Fennálló bányászatok: a Szt. János, a Segen Gottes, a Philippi és a Mátyás-tárók, a Wagner'sche Handlung, a Nachtigall-táró, a Pirken-altáró, a Hilfsengottes-táró és a Neuhandlung nevű akna. Csak a bélabányai altáró és vele együtt a Szt. Mariahilf-tárói, az egyesült Szt. Nicolai és Dávid tárói társulat, a mely utóbbiakhoz a Wilhelm-akna tartozott és a Goldene-Sonne-tárói társulat működnek. Ezek közül a Nicolai-akna bányatársulat a selmeczbányai főereken dolgozik és egy éren a Kórház- és Bieber-erek között. (Siebenweiber-ér.) Ez ezüstérezekben gazdag volt és 1760-tól kezdve kéthetenként 150 márka aranyos-ezüstöt szállított és váltott be. A Mariahilf-táró bányatársulat aranyban dús kovaesokon dolgozik. A Goldener-Sonnen-Schlag, a melynek $\frac{14}{6}$ -od része Felső-Bieber-táróé, csak mint reményvájás van üzemben.

1768. Selmezbánya közelében, Bacsófalván, mesterséges tavat építenek azért, hogy a bányák víztől mentesítésére megkivánt erővíz, kellő mennyiségben, rendelkezésre álljon.

1770. Selmezbányán az 1763-ban felállított bányaiskolából, a bányászati akadémia fejlődik.

1774. A selmezbányai m. kir. bányagazgatóság levéltárában őrzött, ez évből való, névtelen szerzőtől eredő irat szerint Selmezbánya bányászata a Kr. e. 745. évből való lenne.

1775. Selmezbányán a bányamíveletek pénzforgalma alig haladja meg a két millió forintot.

1776. Selmezbányán gr. Collorédó főkamagróf igazgatása alatt, most először merül fel az a terv, hogy a bányák nagy jövedelme mellett jó volna a jövő művelés biztosításáról gondoskodva, a Garam völgyéből altárót hajtani a selmezbányai művelések alá. — Más forrás szerint br. Mitrovszky Károly volt ez évben Selmezbányán a főbányagróf.

1780. A selmezbányai II. József altáró tervei elkészülnek.

1782. Selmezbánya világraszóló nevezetességét, a II. József császár altáró munkálatait, márczius 19-én, gr. Collorédó főkamagróf, a Garam balpartján, Zsarnóca és Garamrév között megindítja.

1783. Selmezbányán és Vihnyén, Szt. György havának 22-ik napján föld-rengés. (Azóta a vihnyi forrás vize állítólag sokkal melegebb, mint előbb volt.)

1790. Selmezbányán, Felső-Biebertáró 1823. évig évente átlag 144 kgr. aranyat, 8875 kgr. ezüstöt és 3347 q ólmot termel. Évi átlagos jövedelme 222,259 forint.

1800. Selmezbányán a bányaművelés pénzforgalma a 4 és fél milliót meghaladja.

1804. Selmezbányán, a Ferencz-aknán, a bányaművelés megindul és bő ezüsttermeléssel jutalmazza a munkálatokat.

1820. Bélabányán, a Zsófia aknába, gőzzel hajtott vizetemelő gőzgép van beépítve, a mely azonban a betóduló vizeket alig-alig tudja zsompon tartani és egyszer javítás alá kerülván, nem győzi tovább a vízemelés munkáját. Ugyancsak Bélabányán a vizek emelésére turbinás gépnek a felállítása van tervbe véve, mi célból a Zsakil (Sekély) felé eső völgyben tógátat kezdenek építeni, de költséges voltánál fogva, csakhamar felhagynak vele.

1823. Selmezbányán a Felső-Biebertáró műveletei 1790 óta évente átlag 144 kgr. aranyat, 8875 kgr. ezüstöt és 3347 q ólmot termelnek és évenként átlagosan 222,259 frt jövedelmet adnak. A bányák egy részének mélysége : 400 öl. A földalatti vizek sebes suhogása tisztán hallható (?).

1841. Bélabányán a Tabakshügel nevű domb külső műveletei állítólag élénk üzemben vannak és szép nyereséget adnak.

1843. Selmezbányán vízoszlopos szállító-gépet építenek és khinai mélyfuró-módszert használnak.

1867. Selmezbányán a kincstár bányászata szomorú képet nyújt, mert előrelátható, hogy rövid idő múlva meg kell szünni a termelésnek és sehol semmi előkészület a válság elkerülésére. A zúzóművek elhanyagolt állapotban vannak.

1868. A selmezbányai akadémia szervezési munkálatai megindulnak ; első magyar »oktatási rendszabályai és felvételi feltételei« kiadásra kerülnek.

1869. Selmezbányán bányászati és kohászati egyesületet szerveznek.

1871. December 12-én az országgyűlés *Selmezbánya* bányászatának szomorú állapotát tárgyalja és határozza, hogy vizsgálta meg a miniszterium a veszteséggel dolgozó bányákat és adjon javaslatot, mely bányák lennének az állam kezelése alatt állandóan meghagyandók s melyeket kelljen felhagyni. A vizsgálattal Péch Antalt bízta meg, ki az összes bányák fenntartását hozza javaslatba. Javaslatát felsőbb helyen elfogadják. — A környék bányászatának fenmaradására oly végtelenül fontos II. József altáró, a Lill-aknától kiindult ellenvágattal találkozik.

1872. Selmezbányán a II. József altáró, október hóban az 1866 óta elöntött Zipser-aknát víztől mentesítve, bejárhatóvá teszi.

1873. Selmezbányán, a II. József altáró, Ferencz-akna és Zsigmond-akna közé eső részének kivájásánál, október 23-án, kőzetet-fúró gépekkel tesznek kísérletet. A kísérletek december 3-ig folyamatban vannak.

1875. Selmezbányán a II. József császár altáráó vájása 1782 óta, tehát 92 éven át, kézimunkával folyt. Az összes kivájt hosszúság 40.171 méter.

1878. Selmezbányán a II. József altáráónak fővájata szeptember 5-én, d. u. 3 órakor átlukasztatván, az intézőkörök ez annyira nevezetes esemény megünneplését határozzák el. Az ünnepélyt október 21-én tartották meg.

1879. Hodrusbányán január 9-én a magy. kir. Lipót és Lill-akna műveleteken és a társulati Nepomuk János-táron, akna-ácsolat égése következtében, 20 ember veszíti életét. Selmezbányán a II. József altáráó vájását befejezik.

1886. Selmezbányán Hellhofittal és Dynamittal összehasonlító robbantó kísérleteket végeznek.

1887. Hodrusbányán a Mindszenttáráó első folyosójából indított feltörésből régi fejtésbe ütnek be, melynek ottlétezéséről senkinek még sejtelve sem volt. E fejtés valószínűleg a Kleinfestritz, mert oldalai, az ékkel és vassal való munka nyomait mutatják; a talált facsövek azt bizonyítják, hogy itt vízzel küzdöttek; a régi berakat jó minősége pedig arról tanúskodik, hogy azt, mióta berakták, senki sem bolygatta.

1892. Selmezbányán a bányászati és erdészeti akadémia új épületét nagy ünnepségek közben felavatják június 25-én, 26-án és 27-én. — Ugyancsak június hó 27-én alakul meg az »Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület«.

1895. Selmezbányán nov. 26-án ünnepli a bányáigazgatósági tisztikar Hütl József miniszteri tan. bányáigazgató negyven éves szolgálati jubileumát.

Selmezbánya és bányászata a technika fejlődésére is óriási befolyással volt. Hogy többet ne említsünk, a lövőpornak a bányászatban, kövek és sziklák repesztésére való felhasználása, Selmezbányáról indult világot hódító körútjára, a tűzgépek, vízoszlopos és gőzgépek részben selmezbányai bányászemberek találmányai, részben itt fejlődtek azzá, hogy ma az egész világ bányászati technikáját hasznosan szolgálhassák.

Selmezbánya szerepe a bányászatban.

Első helyen áll a bányászati technika Selmezbányáról kiindult mozzanatai között a robbantó munkának, vagyis a lövőpornak a bányákban való alkalmazása. A bányászati lövőmunka történetét illetőleg Köhler, Hoppe nyomán azt mondja, hogy Magyarországból származott át Németországba és hogy e munkanemek feltalálója és a földtalálás éve ismeretlen. Hoppe idézett munkájának zárószavai ezek: 1. Weigel Márton nem fedezte fel a bányászati lövőmunkát; 2. a feltaláló neve és a feltalálás éve eddig ismeretlen; 3. a bányászati lövőmunka Magyarországból származott át Németországba 1627-ben; 4. Németországban a bányászati lövőmunkát csak 1632-ben, a harzi bányászat körében használták; innen pedig Morgenstern harzi munkás vitte el hírét és alkalmazás-módját 1644-ben Szászország, Westfália és a Rajnavidék bányászhelyeire; 5. a Felső Harz bányaterületein legutóljára a Rammelsbergen hozták be ezt a munkamódot. A kik azt állították, hogy a Rammelsbergen régen alkalmazták a robbantó (lövő-, vagy puska-) port a bányászat céljaira, azok a tüzzel való fejtést összetévesztették a bányászati lövőmunkával. 6. Az a hiedelem, hogy Schwarz Berthold fedezte fel a puskaport, tévedésen alapul; 7. a mostani puskaport csak 1354 után használják Európában; 8. a ma puskapornak nevezett robbantó anyagot nem Európában fedezték fel.

A lövőpor alkalmazása.

Ezekkel szemben Péch A., Alsó-Magyarország Bányamívelésének Története című művének 1887-ben megjelent második kötetének 225 s következő lapjai, illetve az ott felhozott okmányok alapján egész bizonyossággal állítható, hogy a robbantó munka meghonosításának szellemi indítója Montecuccoli Jeromos gróf, a meghonosító törekvésekben tettel-kézzel működő pedig Weindl Gáspár volt és miután mi hír sem található arról, hogy a repesztő, illetőleg a robbantó munka 1627 előtt valamely bányánál gyakorlatban lett volna, egész bizonyossággal állíthatjuk, hogy azt Selmezbányán alkalmazták először bányamunkára, ámbar alkalmazása hadi célokra már régebben ismeretes volt. Azt állítják ugyan némelyek, hogy Freibergben már 1613-ban megkísérelte volna Weigel Márton bányamunkás a robbantást, de be van bizonyítva, hogy az akkori számadásokban és iratokban ennek nyoma sem található és hogy Freibergben Morgenstern, Claustalból odajött bányász, csak 1643-ban kezdte először a Hohe-Birke bányán alkalmazni a fúrást és robbantást; be van továbbá bizonyítva, hogy Magyarországból vitték át 1627-ben a robbantó munkát Graslitzba, Csehországban, Claustalban pedig 1632-ben kezdték alkalmazni a robbantó bányaport, a melyet Angolországban csak 1724-ben honosítottak meg. Mindezek után nincsen okunk kételkedni abban,

Montecuccoli Jeromos és Weindl Gáspár.

hogy a bányamívelés történetében korszakot alkotott robbantó port legelőször a selmeczi bányákban alkalmaztak a fejtésre.

A selmeczi bányászatra való tekintettel az 1627. évet nagyon emlékezetessé teszi, hogy a kőzet fejtésének új módját, a robbantást akkor kezdték alkalmazni. Ez időig a lágyabb kőzetben Selmeczbányán is úgy, mint egybűtt, csákánynyal, a keményebb kőzetben, pedig ékkel és kalapáccsal dolgoztak és gyakran megtörtént, hogy e munka lassúsága s különösen költséges volta miatt, ha az ér tölteleke igen kemény volt, jó érzék mellett is többbe került a fejtés, mint a mennyi az érzék értéke volt.

Németországban és Nagybányán is azzal győzték le a kőzet keménységét, hogy a lefejtendő sziklafal elé tüzet raktak és úgy irányították a láng húzását, hogy ez abban az irányban nyaldossa a kőzetet, a mely irányban előrehaladni akartak. Selmeczbányán a fejtés e módját nem alkalmazták, mert ehhez élénk levegőhúzás kellett, a selmeczbányai fejtőmíveletek pedig mind lefelé irányuló zsákszerű üregeket képezvén, a levegő keringése bennök rendesen igen hiányos volt. Kör-mőczbányán sem alkalmazták ez időig a tüzelést a fejtésnél, ámbár a kifejtett termékeket azután égették, hogy porhanyosítsák, mielőtt a zúzóba adták volna. Úrvölgyön nem volt olyan kemény a kőzet, hogy azt csákánynyal, vagy ékkel és kalapáccsal megdolgozni ne lehetett volna. Az egész alsó-magyarországi bányakerületben csak a bóczai bányáknál találjuk annak nyomát, hogy tűzzel dolgoztak volna.

A selmeczbányai bányászatnak különös akadály a kőzet keménysége volt, mert a vízemelés költségei nem engedték meg, hogy a fejtésre nagy munka és sok költség fordíttassék.

A puszkapor, mint általánosan tudvalevő dolog, már régi idők óta ismeretes volt, a XII. és XIII. században kezdték hadiczelokra használni az arabok; a XIV. században pedig már Németország háborúiban is használták. 1488-ban Vasziljevits III. Iván moszkvai nagyfejedelem kérte Mátyás királyt, hogy küldjön neki olyan mesterembereket, kik ágyúkat öntenek, azokkal löni és várakat ostromolni tudnak és küldjön olyanokat is, kik a bányászathoz értenek és az aranyat és az ezüstöt a földnemekről elválasztani tudják. 1752-ben Besztercebányán rézágyúkat öntöttek és ismeretes dolog, hogy 1597-ben Pállfy Miklós és Prestyánszky Tata várát, 1598-ban pedig Pállfy és Schwarzenberg Győrt úgy vették be, hogy a kapukat petárdákkal szétrombolták s az őrséget meglepve, szétverték.

Használták a lövőport nemcsak lövésre és petárdákra, hanem hadi múnák töltésére is, a melyekkel az ostromlott várműveket szétvetették, sőt éppen a bányászok voltak, a kiket e múnák készítésével megbíztak és mégis 1627-ig nem jutott eszébe senkinek, hogy a hatalmas erejű lövőport a bányák belsejében levő sziklák szétvetésére felhasználja. Be kellett várni azt az időt, míg oly ügyes katona akadt, ki egyszersemind a bányamíveléshez is értett, hogy bányamívelő minőségében békés munkára alkalmazza a katona hatalmas romboló szerét.

Montecuccoli tábornok egyik közeli rokona 1624-ben nőül vevén özv. Gienger, szül. Conci Anna bárónőt, ezáltal a selmeczi Brenner szövetkezet főrészesévé lett és itt bő alkalmat talált a selmeczi bányákkal, a bányamíveléssel s ennek szabályai-val megismerkedni. Valószínű, hogy ő valamely hadjáratban a robbantó pornak hatalmas erejét és rombolóképeségét, valamint alkalmazásának könnyű módjait megismervén, arra a gondolatra jött, hogy azt a bányákban is alkalmazni lehetne, mire Selmeczbányára hívott egyet ama bányászok közül, a kik a hadi czelokra való robbantásoknál alkalmazva voltak. Ez a meghívott Weindl Gáspár volt, Tirolból.

Weindl Gás-
pár robban-
tó kísérlete.

Az első robbantó kísérlet 1627-ben, február 23-án történt Felső-Biebertáron az altárhoz horizontja alatt, a mostani Istenáldás-tárhoz fejtéseiben.

A kísérlet teljesen sikerült; Putscher György bányabíró, Pistorius Gáspár bányaesküdt és Spilberger Kristóf bányabíróági írnok 1627. február 16-án jelentették a főkamaragrófnak, hogy február 3-án Weindl Gáspár és a Brenner szövetkezetnek robbantó kísérlete, a felsőbiebertároi részesek és tisztviselők jelenlétében, jó sikerrel megtörtént; a lövés az ácsolatnak nem ártott és a füst is, a mely általában nem ártalmas, elvonult egy negyedóra alatt. A jó sikerrel véghezvitt kísérlet után megkérdezték Weindl Gáspárt, hogy a Dániel-vágtában levő munkahelyeket, a melyek a kőzet keménysége és munkások hiánya miatt szüneteltek, átvállalná-e szakmájában? Ő erre késznek nyilatkozott, ha neki 40—50 vajútot

adnak, s mivel Selmezbányán kevés a munkás, ajánlkozott, hogy Tirolból hozni fog jó munkásokat, ha erre felhatalmazzák és útlevéllal ellátják. Az első kísérlet után hosszabb ideig tartó próbafejtés következett, hogy az új módszer által okozott költségeket jobban meg lehessen ítélni. A Felsőbiebertároi sáfár, Preier és a bányafelügyelő, Melchior Kristóf, rosszelkúleg és készakarva hibásan mutatták ki a legmélyebb horizonton dolgozott robbantó bányászok munkáját, úgy tüntetvén fel azt, mintha egy embernek négyheti munkáját teljesítették volna, pedig valójában csak kétheti munkát végeztek. Weindl Gáspár azonban nem késett e miatt panaszt tenni a bányabíróság előtt és a próbafejtésnél alkalmazott munkások: Hagger János, Plönitzer Ádám és Sedemoch Dániel kihallgattatván, csakugyan kiderült, hogy összesen egy embernek kétheti munkáját végezték. A sáfár és a bányafelügyelő ennek következtében »in des Herrn Gehorsamb« bezárattak.

Weindl Gáspárt ezután brenneri bányatisztté nevezték ki és a robbantómunka rendszeresen megindult; voltak ugyan még néha panaszok ellene; így pl. 1628-ban, április 4-én azt mondja egy jelentés, hogy a puskaporral való repesztés kemény kőzetben hasznos ugyan, de a sok füst miatt, a mely a fejtőhelyeket betölti, nagyon panaszoknak a munkások.

Mindazonáltal folytonosan nagyobb tért hódít az új munkamód és lassankint — de természetesen csak hosszabb idő leforgása után! — végképpen leszorítja a költséges, lassú és régi vésőmunkát a használás teréről.

Az első szerencsétlenség az új munkanemmel valami Lőrincz nevű béalabányai bányáson történt, a ki 1631-ben, jan. 11-én lövés által súlyos sérülést szenvedett.

Az új fejtőmunka megindítóit között, Montecuccoli gróf, 1627-ben elhagyta Selmezbányát, Weindl Gáspár azonban itt maradt, ki egyébiránt veszedelmes természetű, indulatos és részeges ember volt és a bíróságnak sokszor adott dolgot, de mindig kimélettel bántak vele és sohasem felejtették el, hogy a robbantás meghonosításával mily nagy hasznót tett a bányászatnak.

Montecuccoli gróf bányagazgatói működésének rövid idejét, mely alatt mindig mély belátású, erélyes férfúnak bizonyult, örökké emlékezetessé tette a robbantó munka behozatalával. Ő belátta, hogy mily rendkívüli előnyökkel bírhatna a robbantás a selmezbányai kemény kőzetben és hatalmának és befolyásának egész erejével pártolta annak meghonosítását.

Montecuccoli gróf volt a dologban a vezérlő és indító; Weindl Gáspár csak az eszköz volt és ezért nem Weindl Gáspár, hanem Montecuccoli gróf érdemének tekintjük, hogy a robbantó-port Selmezbányán alkalmazták először bányamunkára.

A lövő-port, alkalmazásának első idejében, csak igen gyéren használták.

Alkalmazásának nehézségei gyanánt, az első vésőfúróknak nehéz volta. otromba alakja és nehézkes kezelhetősége, valamint a robbantó-szernek durva minősége vannak megemlítve az okmányokban. Az első időben igen sok puska-port töltöttek a fúrt lyukakba, mert azt hitték, hogy kevés pornak csekély a hatása. Hogy a lövőpornak tömeges felhasználása e munkanemet szerfelett megdrágította, mondani is felesleges. Jelentékeny haladás volt, mikor Zumbe Károly 1687-ben a czövekkel addig szokásos fojtást elvetette és helyette az agyaggal való fojtást kezdette alkalmazni. Haladást jelentett az egyes fúrás is, a mely az addig dívott kettes és hármas fúrás helyébe lépett. A bányászati lövő-munka Selmezbányáról megindult általános elterjedésének alapjául az az először valószínűleg Altenbergen 1673 körül szerzett tapasztalás szolgált, hogy a fúró- és robbantó-munka nemcsak az aláéréselt tömegeket szakítja — mint azt eleinte hitték — hanem az ép kőzetet is sikerrel megtámadja. Ettől a perctől fogva mindinkább terjedt a használata e munkanemnek, a melynek alkalmazása nemcsak a bányászat, de a kultura, az ipar és a kereskedelem terén is forduló-pontot jelentett.

A léggép, a vízgép és a gőzgép, a bányászati vízemelés e hatalmas segítői fejlődésük kezdő korában szoros kapcsolatban állanak Selmezbányával, illetőleg Selmezbánya bányászatával. A bányagépezet megindulása és fejlődése Fischer báró erlachi építész s Hell nevéhez fűződik és ezek a nevek Selmezbánya történelmében igen előkelő helyet foglalnak el. Az első *tűzgépet* (így nevezték régenté a gőzgépet) Selmezbányán 1732-ben Fischer báró, erlachi építész készítette. E gép 24 óra alatt 52—54 ölnyi mélységből 10,000 veder bányavizet emelt ki, mely idő alatt 3 öl tüzelőfát fogyasztott. Kazánja 300 vedernyi ür-

Fischer és
Hell gépei.

tartalommal birt, súlya 45 mázsa volt. E gép, valamint 2 járgány 1753-ban leégtek. (Zsemley O.)

Az 1750. évre vonatkozólag (*Höll Hell*) Károlyról a következő feljegyzést találjuk az okiratokban: »1750. febr. 9-én létesült a Windschacht-on a Höll-féle vízgép, melynek feltalálója, rendes fizetésén kívül, életfogytiglan 1000 frt fizetést kap.«

Ezen a gépen kívül még léggépet is szerkesztett Hell, a melynek történetét illetőleg Vajk nyomán (Bányászati és Kohászati Lapok 1905. évi XXXVIII. évf., 4. sz.) a következő adatok ismeretesek:

»1695-ben a selmeczi bányamívelés jelentékeny mélységet ért el úgy, hogy a víznek tömeges előnyomulása a bányászokat munkájukban hátráltatá. A betolult víznek fölemeléséhez 8—10 lóműkészlet és 800 vízszivattyú alkalmaztatott. Mindez hetenkinti 5000 forintra rúgó kiadást okozott, miért a bányamívelés nem fizeté ki magát, s csak a munkálatok abbahagyását vonhatá maga után. II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelem rendei tehát elhatározták a bányáépületek lebontását és fölégetését, minek végrehajtására 1707-ben Beresényit küldötték *Selmeczre*. Egyedül az akkori gépmester, *Hell József* ügyességének sikerült Beresényi gróftól reá bírni, hogy szándékától elállván, a rendeletet ne foganatosítsa. A bányaművelés félbenhagyása mellett küzdők ismételtelen felmentek a királyhoz, Bécsbe. Sikerült is őt tervüknek megnyerni, a mi annál könnyebben ment, minthogy akkor a bányáknál az évenkénti ráfizetés mintegy 30,000 frtra rúgott. Hell még egy utolsó, merész kísérletet kockáztatott. Elutazott Bécsbe s a királynál magánkihallgatást nyervén, biztosította az uralkodót a felől, hogy a *selmeczi* bányaművelés még megmenthető az országnak s jó, hűséges kezelés mellett fényes jövőnek nézhet eléje. A király figyelemmel hallgatta végig Hell érveléseit s meggyőződve arról, hogy még nincs minden veszve, kegyadományképp 40,000 frtot utalványozott. Hell e tetemes pénzösszeget, több vízemelőgép felállításán kívül, egy sajátos szerkezetű szivattyú fölépítésére fordította, melyet léggépnek nevezett el. Hell vízetemelő léggépje 1753 márczius 13-án indított meg a selmeczi Amália-aknában és 1769-ig szakadatlan működésben volt.« (J. Tyndall. »A hő, mint a mozgás egyik neme.« Jezsovits K. lyc. tanár fordítása. Term. Tud. Társ. kiad.) E gépről Poda Miklós, a selmeczi bányászakadémián a bányamérés tan s bányászati erőmútan tanára, külön munkát írt, mely Bécsben, 1770-ben a következő cím alatt jelent meg: Beschreibung der Luftmaschine, welche zu Schemnitz von Josef Karl Hell erfunden und erbaut worden ist.« A Hell-féle gép működésének leírását és rajzát a Gehler-féle »Physikalisches Wörterbuch« VII-ik kötete is hozza, a hol »Magyar gép« név alatt szerepel. — A gép nagy híressége mellett bizonyít, hogy azt Jamin »Petit traité de physique« című munkájában is ismerteti. (Vajk.)

Balkay Béla
czikke.

Balkay Béla (Bányászati és Kohászati Lapok 1905. évi XXXVIII. évf., 17. sz.) »Hell első gépe« cím alatt a bányagépészet Selmeczbányáról kiindult szóban forgó erről a nagy újításáról a következő, tágasabb körök figyelmére is érdemes felvilágosításokat adja:

»Mindenekelőtt meg kell jegyezmem, hogy Vajk Józsefnek Hellre vonatkozó adatai közül a Tyndall fordításából idézett rész, némi helyreigazításra szorul. Beresényi Miklós előtt ugyanis 1707. február 23-án nem Hell Károly József, a nagy feltaláló, a ki 1713-ban született, hanem apja, Hell Máté Kornél, a ki szintén főgépmester volt Selmeczbányán, könyörgött térden állva, hogy a Felső-Bieber-tárho bányaművet, mely akkor a kincstár üzemének főhelye volt, porrá ne égettesse. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a vízemelés költségei már 1695-ben igen nagyra nőttek, mert habár már 8 járgányt jártattak műszakonként (8 óra) 12 pár lóval s 800-nál több munkás is dolgozott a kézi szivattyúknál, a lótarók azt állították, hogy 18 pár lónál kevesebbel nem győzik s munkaszakaszonként 12 forintot kértek. Hell Máté tett ugyan javaslatokat a vízemelés költségeinek leszállítására, miután azonban nagyobb beruházásokkal jártak volna, a kincstári tisztek nem fogadták el azokat. Mikor azután Rákóczi hadai megszállták a bányavárosokat, s a zab megdrágulása mellett a rosszúl fizetett lótaró gazdák az egyre növekedő munkát már nem győzték, kísérletek történtek, hogy a környék parasztgazdáit kényszerítsék lovaik befogására. Ezek azonban készek voltak inkább elköltözni, mint e munkát vállalni, ezért Beresényi elhatározta, hogy az ily körülmények között hasznot nem hajtó Felső-Bieber-tárho műveit

elpusztítja. Hell Máté könyörgésében hivatkozott arra, hogy idegenek megkímélték a bányákat, nem lehet tehát, hogy most honfiak pusztítsák el, s ezzel birta rá Bercsényit, hogy szándékától elálljon. Hell Máté azután bemutatta Bercsényinek javított gépe rajzát, melylyel a vízemelést olcsóbbá tenni remélte s Bercsényi meg is bizta a kivitellel, a mikor pedig 1708. február 7-én megindították a róla elnevezett gépet, maga is jelen volt. Az akkori harcok azonban nem kedvezhettek a békés munkálkodásnak s mikorra Rákóczi hadai a trencsényi csata után elvonultak, és Heister szállta meg a bányavárosokat, a bányák pusztulófélben, víz alatt állottak. Miután pedig az udvari kamara részéről a víz fölmentesítésére utalványozott 30,000 frt kevésnek bizonyult, elrendelte, hogy 1710. január 6-án teljesen szüntessék be az üzemet. Erre ment azután Hell Bécsbe, I. József elé, bemutatta neki terveit, melyekkel a bányászatot újra talpra állítani akarta s az e célra utalványozott újabb 30,000 frtból meg is valószínűsítette azokat. Később is, a mikor már Újbányán (1721 óta) sikeresen alkalmazták az első tűz- (gőz-) gépet, Selmezbányán pedig az első 1724-ben, a Wind-schachtnál állították fel s 1732-ben még négyet helyeztek üzembe, mivel ezek túlságos fát fogyasztottak, Hell főgépmester a víz erejének felhasználásán fáradozott s új vizet-emelő gépeket épített. — Hell első gépét, mely emelő szerkezetű volt, Pisyer Antal adatai szerint, még ifjú (20 éves) korában találta fel. »Ez volt első munkája, mindjárt abból az időből, mikor a selmeci gépüzemnél alkalmazást kapott. Miután látták, hogy mintája jól működik, elhatározták, hogy a *siglisbergi* aknánál állítják fel, a hol kettő állott egymás mellett . . . A gépet alighanem a múlt század harmadik évtizedében állították fel s a negyedikben szerelték le, mert a Ferencz-táró lyukasztott az aknával, miután pedig akkor már Hell későbbi találmányai, a lég- és különösen a vízoszlopos-gép előnyösebbeknek bizonyultak, a táró szintjén efféle gépeket alkalmaztak. Ez a gép, a leszereléstől a bányászati akadémia megnyitásáig eltelt idő alatt, teljesen feledésbe jutott. A mintája nem volt meg, s azzal sem dicsekedhetik senki, hogy valaha egy, a levéltárban soha el nem helyezett vázlatán kívül, melyről két másolat . . . készült, más rajzát látta, vagy megszerezte volna. Maga Poda, a ki a mechanika tanára volt Selmezbányán, a hét bányaváros gépeinek leírásában, csupán hallomás után adhatta egy részének . . . rajzát. A feltalálótól lehetetlen volt életének utolsó éveiben ezen gépének leírását megkapni, mert háromszor megütötte a szél s ennek következtében elvesztette emlékező tehetségét úgy, hogy a gép alakját sem tudta elképzelni« . . . »A vízoszlopos gépet Hell József Károly már évekkel előbb találta fel, mintsem az első 1749-ben, a Lipót aknánál felszerelni kezdte, mondja róla Délius«. (Ch. Trg. Délius : Anleitung zu der Bergbaukunst. Wien. 1773. II. kiad. 1806. 583. §.) A gép 1751-ben készült el s miután igen előnyösnek bizonyult, csakhamar még nyolcz hasonlót állítottak a kinstár és magánosok bányáiban.« . . »Az említett gépek közül egy még 1865-ben is működésben volt, még pedig az 1759-ben a Zsigmond-aknánál állított 24*6 lóerejű vízoszlopos gép, melyet azonban Faller, a ki a reá vonatkozó adatokat részletesen közli, tévesen Hell Máténak tulajdonít (Faller G. Der Schemnitzer Metall-Bergbau. Selmezbánya. 1865. 37. lap.), míg az 1751-ben a Lipót-aknánál állított első vízoszlopos gépről, mint még működésben levőről Althans tesz említést (Über die Anwendung der Wassersäulenmaschine auf den Bergbau. Zeitschrift. f. Berg-Hütten- u. Salinenwesen i. Preuss. St. IX. köt. 1. füz. Berlin. 1861.), miért is sajtóhibának kell tartani, a mikor Faller a Lipót-aknánál levő gépről azt állítja, hogy 1857-ből való, annál is inkább, mert táblázata szerint abban az évben állott építés alatt egy gőzgép a Lipót-aknánál. Lehet azonban, hogy a vízoszlopos gép, melyről adatai szólnak, a Schitko által 1832-ben épített gép (Schitko : Beiträge zur Bergbaukunde, 2. füz. : Wassersäulenmaschinen. Wien, 1834. 134. oldal), mely még sokáig dolgozott Hell első vízoszlopos gépével együtt« . . . »Hell több vízoszlopos gépének felállításáról tesz említést Kachelmann, a ki egyúttal közli, hogy Hell legnagyobb szenzációt keltett találmányát, az ú. n. léggépet 1753-ban állította fel az Amália-aknánál. Ez azonban néhány esztendő múlva fölöslegessé vált s azért leszerelték, de 1766-ban három mást állítottak, melyek közül egy még 1830-ban is dolgozott.« — »Délius részletesen ismerteti Hell ezen gépét és rajzokkal is illusztrálja. Ez az a gép, melyet Poda (Nicolaus Poda. Berechnung der Luftmaschine, welche in d. Niederrungarischen Bergstadt zu Schemnitz, bei dem Amalia-Schacht von Hr. Joseph Karl Höll, Oberkunst-

meistern erfunden, erbauet u. im Jahr 1753 angelassen worden ist, Wien. 1771.) külön tanulmányban ismertetett s rajzban is közölt, s a melyről Sperges (Jos. Sperges. Tyrolische Bergwerksgeschichte. Wien. 1765. 308. l.), mint a Höll-féle »machina Hydraulico-pneumatica«-ról megemlékezik.

*

Kötelességünknek tartjuk, habár csak röviden is, megemlékezni végre arról, hogy az altáró hajtásánál alkalmazásba vett és 1873-ban kísérletképpen munkába állított Sachs-féle kőzetet fúró gépek, a selmeczbányai kemény hegyi rétegekben nem felelve meg a hozzájuk kötött vérmes reményeknek, Péch Antalt, Richter Gusztávot, Brószmann bányatanácsost és Kachelmann Károly gépgyárost arra indították, hogy a célnak megfelelő új szerkezetű gépeket és fúróállványokat szerkesztszenek. A Péch-féle gép és fúróállvány nem bírta ki a versenyt a mindinkább szaporodó külföldi találmányokkal; Richter gépe is már a múlté; de a Brószmann-Kachelmann-féle kőzetet fúró gép még ma is megállja helyét.

Dr. Tóth Imre
és a bányász-
aszály.
Cséti Ottó mű-
szerei.

Még meg kellene emlékezni dr. Tóth Imre bányakerületi főorvosnak a bányászaszály leküzdése körül szerzett hervadhatatlan érdemeiről és Cséti Ottó főbányatanácsos, akadémiai tanárnak a bányamérői műszerek kitűnő új szerkezetekkel való szaporításáról, valamint arról is, hogy Selmeczbányán indult meg a mozgalom arra nézve, hogy az ország bánya- és kohómérnökeit egyesületbe összesoportosítsa s itt alakult meg az »Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület«, mely 10 éves nehéz megszilárdulási folyamat után 1903. év elejével Budapestre ment át.

Mindezen és sok más, az előbbeni sorokban csak futólagosan érintett mozzanat tisztán mutatja, hogy *Selmeczbánya* bányásztekinetben hazánk középontja volt sokáig; ma e nagyhirű bányászat nagy és szép multja fölött elmélkedünk, mert jelene nehéz küzdelem, jövője pedig az Isten és a »Jó szerencse« kezében van.

A selmeczi bá-
nyászat je-
lene.

Hogy *Selmeczbánya* mai bányászatáról némi áttekintést nyujtsunk — a multak fölötti elmélkedést lezárva — vázlatosan jelezzük ősi iparának mai szervezetét és berendezését.

Selmeczbányának és vidékének legnevezetesebb érczet vivő telepei: a Grüner-ér, az István-ér, a János-ér, a Bieber-ér, a Teréz-ér, az Ochsenkopf-ér, a Hollókő-, József- vagy Hoffer-tárai Rummel-ér, a Mindszent-ér, a Miklós-ér, a Finsterorti-ér a Brenner-erek, az Unverzagt-Erzsébet-ér, a Ziergarten-főér, a Katalin-ér, az Ércz-ér és Antal-ér, a Nepomuki János vagy Schöpfer-ér, az Új-Antal-ér, a Collorédó- és a Melango-ér, a Három Király-ér, az Ó-Antaltárai erek, a Katalin-ér, az Új-Remény-ér, a Benedicti János-ér és a Windischleiten-ér.

Mindezek az erek javarészt a kincstár birtokában vannak és a magy. kir. felsőbiebertárai bányadalom közvetlen vezetésére rendelt szélaknai magy. kir. bányahivatal felügyelete alatt állanak.

A bányaműtelepek: Károly-akna m. kir. bányatelep; Miksa-akna m. kir. bányatelep; Istenáldás-tárá m. kir. bányatelep; Zsigmond-akna m. kir. bányatelep; Erzsébet-akna m. kir. bányatelep; Ferencz József-akna m. kir. bányamű; Mindszenttárá m. kir. bányamű; Finsterort m. kir. bányatelep; a bélabányai György-tárá m. kir. bányatelep és a Geramb-János-József bányaegetől legújabbban a kincstár kezelésébe átvett selmeczbányai Mihálytárá és hodrusbányai Schöpfer-tárá bányatelepek.

Ugyancsak a szélaknai magy. kir. bányahivatal vezetése alá tartozik még a szélaknai m. kir. bányamérnökség; a ribniki m. kir. zúzóműfelügyelőség üzemvezetése alatt álló érczelőkészítés; a gépfelügyelőség üzemi felügyelete alatt álló drótkötélgár és a steffultói gépjavító és kovácsoló műhely. — Különálló hivatal van rendelve a középponti fémkohó szakszerű vezetésére. — A szélaknai m. kir. bányahivatal, az alárendelt üzemvezetőségekkel, a bányamérnökséggel, gépfelügyelőséggel és a zúzóműfelügyelőséggel, a középponti fémkohó-hivatal, a kémlelő műhelyek és végre a bányász- és kohász-altiszteket képező bányaiskola együttesen a selmeczbányai m. kir. bányagazgatóság alá vannak rendelve, melynek élén miniszteri tanácsosi méltósággal bányagaztató áll, két előadóval.

A szélaknai
bányahivatal.

Bányahivatal Szélaknán, vezeti a felsőbiebertárai bányadalom összes üzemét. Székhelye *Szélakna* (Hegybánya). Élén bányatanácsosi ranggal bányaműfőnök áll, kinek helyettesítésére főmérnöki ranggal a főnökhelyettes van rendelve.

A felsőbiebertárai bányadalomhoz tartozó bányaművek Selmeczbányán és a szomszédos klingertárai, steffullói, szélaknai, hodrusbányai és bélábányai völgyekben fekszenek. A bányadalomban magánosoknak is van részük; főrészes azonban a kincstár, a mely az összes bányaiüzemet vezeti. A bányatelkek részint egészen kincstáriak, részint kincstáriak és magántelkek. Összes adományozott terület 25.000,000 m² körül van. Altárai joga a felsőbiebertárai bányadalomnak 17 van és mintegy 350 épülettel, valamint egészben 550 kat. holdat kitevő, részint termő, részint terméketlen földterülettel rendelkezik.

A bányadalom az alább elősorolt kezelési telepekre van felosztva:

Drótkötélgvár. A felső-biebertárai bányaművek szállítóköteleinek szükségletéről a szélaknai drótkötélgvár gondoskodik, mely egyébként megrendelésre magánfeleknek is szállít drótköteleket.

Drótkötélgvár.

Kovácsoló- és gépjavitó-műhely Steffultón. A bányaműveknél, a zúzó- és érczelőkészítő-telepeken, valamint a kohóban előforduló kisebb gépjavításokat és kovácsoló-munkákat végzi.

A steffultói műhely.

Bányamérnökség Szélaknán. A bányakerület felmérő munkálatainak végzésére és a bányák nyitva levő útvonalainak és fejtőterületeinek nyilvántartására van szervezve. A legrégebb bányatérkép, melyet itt őriznek, 1632-ből való, melynek kivitele azonban igen kezdetleges. Az 1709. évből való bányatérképek is mind nagyon sok kívánni valót engednek. — 1750-ben a térképezésre már több gondot kezdenek fordítani és 1770 és 1800 között már igen csinos és jó térképeket készítettek. 1820 és 1830 között az előbb csak vonalosan rajzolt bányavágot-vázlatokba már az erek település-viszonyait is bele kezdik rajzolni. A vonalas térképek mellett ekkor különben már olyanok is kezdenek feltűnedezni, melyeken a táróvázat két oldala kihúzza, az ácsolás, falazás, az erek berajzolva, az utóbbiak pedig színezve vannak. — 1840 körül a Svaiczer-féle térképező mód, 1875 óta pedig a település viszonyaira is nagy gondot fordító Péch-féle térképezés divik. A szélaknai bányamérnökségben fennállása óta a következő nevezetesebb bányamérői munkákat végezték: Ferencz-akna hodrusbányai szakaszának szabályozása és az aknák között való lyukasztások különösen Zipser- és Pjerg-aknák között; az aknahálózat bemérése és ezzel együtt a bányatelkek határoló köveinek felmérése; az egész vidék vizet felfogó és vizet vezető árkaiknak felmérése és térképezése; az összes bányáknak és a felszínnek teljes felmérése és térképezése; a *budai alagút* megállapítása, a két ellenvázat kitűzése és átlukasztatása; a II. József altáró mérőmunkálatai és az aknák között való ellenvázatok átlukasztatása; a *Garamberzencze* és *Selmeczbánya* között való első *vasútvonal* kitűzése végett fogantatosított felmérések; a település viszonyainak a bányákban való felvétele és a Péch-féle utasítások szerinti kidolgozása; végre a körmöczi Nándor-altáró vájóvégének a II. és IV. sz. aknák között való irányának meghatározása, kitűzése és az átlukasztatás mérnöki ellenőrzése.

A szélaknai bányamérnökség.

Zúzóműfegyelőség Selmeczbánya-Ribniken. A felső biebertárai bányadalom érczet-előkészítő műtelepei: a selmeczi fővölgyben, a steffultói völgyben, a hodrusbányai és a vihnyei völgybe vannak telepítve. Az érczet előkészítő műtelepek aprító és töményítő készülékeit részben vízi-, részben gőzerő tartja működésben. A vízierőt a város környékén épített mesterséges vizetgyűjtő tavak szolgáltatják. Az ólmos középérczeket feldolgozó m. k. Sándor zúzómu és az ezzel kapcsolatos fölzék-zúzót gőzerő tartja működésben. Az ólmos középérczet-előkészítő Sándor zúzómu a selmeczi fővölgyben van telepítve két egymás alatt fekvő épületben és lépcsőzetesen elhelyezve magában foglalja az aprító és töményítő készülékeket. A feldolgozás alá kerülő ólmos középérczekből termelnek: darás és finom ólmos-érczet, válogatott érczet és fölzéket. — A hengerelés, osztályozás és ülepítés munkájától elfolyó vizeket a kaliforniai zúzómu felső szerelőjébe vezetik. Itt termelik a színporokat. A zúzóérczek feldolgozását végző zúzómuvek közül a hodrusbányai központi zúzómu tartalék gőzgéppel van felszerelve, mely beálló vízhiány esetén a két turbinát helyettesíti. A többi zúzómuiben a hajtóerőt vízi kerekek szolgáltatják.

A selmeczbánya-ribniki felügyelőség.

Károly-akna nagy. kir. bányatelep. Bányaiüzemének alapját a Kórház-(Spitaler-ér) és annak mellékerei képezték és képezik ma is; ezek, az akna körül egész hálót képezve, igen érczdúsak voltak. Az akna mélysége 434'4 m.

Károly-akna.

Miksa-akna nagy. kir. bányatelep. Szélakna és Selmeczbánya között fekszik, eredetileg a Gráfi ér kibúvásán települt és ezt, valamint a Mátyás-táró felől fel-

Miksa-akna.

kutatott eret művelte. Most csupán a Kórház-éren dolgozik. Az akna egész mélysége 380 m.

Istenáldás. *Istenáldás-táró magy. kir. bányamű.* A Teréz-éren és a Szt.-Háromság-altáró szintjén dolgozik. Két akna : az Amália- és a Weiden-akna állanak rendelkezésére. Nevezetessége a villamos erőre berendezett, az András-aknában elhelyezett szállító-gép.

Erzsébet-akna. *Erzsébet-akna magy. kir. bányamű.* A Selmezbánya közepét képező völgykatlan alatt terül el és az északkeletről délnyugat felé elvonuló, Tepla község határától majdnem Bakabányaig terjedő Kórház-ér nagy részének feltárása és fejítése képezi művelése tárgyát. Az ér kibúvója a *Mihály-akna* mellett azon a helyen van, a hol a *Glanzenberg*-hegy van ; itt most csak tátongó ür mutatja, hogy a különböző fémfényes érczekkel kitöltött, messze tündöklő éren, annak idején nagyobb arányú külső műveletek folytak. Az Erzsébet-akna mélysége 545 m.

Zsigmond-akna. *Zsigmond-akna magy. kir. bányatelep.* Jelenleg mint önálló bányamű már nem létezik, mert 1898-ban az akkori pachertárói, mai »Erzsébet-akna« bányaművel egyesítve s megnagyobbítva az erzsébet-aknai kir. bányaműtől átvett mélyműveletekkel, külön bányaművezetőt kapott. A Zsigmond-akna kir. bányamű vezetősége csakis a Kórház-ér feltárásainak és fejítéseinek üzemével foglalkozik. Az aknának mélysége 364 m.

Ferencz-József akna. *Ferencz-József-akna magy. kir. bányamű.* Ferencz-József-aknán a selmeczi bányavidék érczér-vonulatának legszélsőbb keleti ere, a »Grüner« ér áll leművelés alatt. A fejtés fő tárgyát az aranyos-ezüstérczek képezik.

Mindszent-táró. *Mindszent-táró kir. bányamű.* Célja, hogy a Mindszent-eret, az Erzsébet-eret a vihnyei műveletek alatt, a finsterorti erek déli részét a Ferencz-császár-altáró alatt, egészen a II-ik József-altáróig és végre a József-eret az Aranyasztal-táróval feltárja és a hasznosítható ásványokat ott előkészítse és értékesítse. Bányaművelésének fő tárgyát az újabb időben Mindszent-ér képezte és fejései is tisztán ez erre szorítkoztak ; jelenleg a többi érnek a feltárása is folyamatban van.

Finsterort. *Finsterort magy. kir. bányamű.* A finsterorti erekre van telepítve és célja az, hogy ezeket, nevezetesen pedig a fekü-eret és a Brenner-eret feltárva, lefejtse és hasznosítható kitöltését értékesítse. A Finsterort-táró-bányamű előbb Selmezb-Bélabánya s részben Felső-Biebertáró tulajdonát képezte s csak 1895-ben került egészen a bányakincstár birtokába.

György-táró. *Györgytáró magy. kir. bányatelep Bélabányán.* A Nándor-altáróval, Györgytáróval, Miklós-aknával (a bélabányai altáróig 149 m. mély) és a bélabányai altáróval van feltárva. Művelései a Spitaler-, Bieber- és Teréz-ereken járnak. Itt termelik a tűzetálló téglák gyártására kiválóan alkalmas agalmatolitot. Nevezetessége a Diaszpour nevű félnemes-kő előfordulása. A telep a ferenczaknai telepvezetőség kezelése alatt áll.

Vízművek. *Vízgazdálzat, vízvezető árkok és tavak.* A víz alkotja azt a természetes erőt, mely a legolcsóbb és megengedi, hogy a bányászat néha igen csekély értékű terményeit is jövedelemmel feldolgozhassa. Miután csak nagy erő kifejtésével lehetséges a mély aknákból történő szállítás, valamint a vízemelés, de főképp az érczek előkészítése ; Selmezb vidékének alakulása pedig olyan, hogy a magasan fekvő bányákhoz sem folyót, sem patakot vagy forrás-vizet odavezetni nem lehet : elkerülhetetlenné vált a művelések mélyebbre haladásával és a zúzóérczek feldolgozásának terjedésével, hogy a megkívánt erőnek biztosítása és lehetőleg állandósítása végett vizetgyűjtőtavak építtessenek ; a mit Felső-Bieber-tárna ügyeinek intézői belátván, az elmúlt századok folyamán nagyszabású tavak építéséhez kezdettek, s ily módon számos, még a jelenben is fentartott, mesterséges tó keletkezett *Selmezb* körül. E tavak mintegy 70 millió m³ vizet képesek felgyűjteni, vízfelfogó árkaik hossza 72,066 m. és a vizet a gépekhez vezető árkaik hossza 56,894 m.-t tesz. Az árkok összes hossza tehát 128,960 m. A fontosabb tavak, árkaikkal együtt a következők : 1. A Kőpatak felé haladó út mellett : a nagy és kis reichau tavak, melyek egymás mellett fekszenek és táróval vannak összekötve. A nagy tó egész mélysége 22 m., köbtartalma 1,080.000 m³, a kisebb, 15 m. mélységnél 600,000 m³ tartalommal bír. A két tó felfogó árkaik hossza 22,000 m. A reichaui tógát 725·51 m. tengerszint feletti magasságban fekszik. E két tó vizét felhasználják a zúzóművek, továbbá a lipótaknai vízemelő gép, a nándor- és károly-aknai szállító gépek. 2. A bakoni tó, előbbieknél 14·2 méterrel mélyebben fekszik, mélysége 14 m., köbtartalma 180,000 m³. Felfogó árkaik hossza 4000 m.

A tóban egybegyűlt vizet rendszeren a szélaknai nagy tóba bocsátják le, azonban külön is felhasználják az előbbi tavaknál említett czélokra. 3. A kőpataki országút mellett fekszik a *nagy szélaknai tó*, 23 méterrel mélyebben mint a bakoni, 14 m. mély és 600,000 m³ vizet fog fel. Felfogó árkainak hossza 8000 m. 4. A *kis szélaknai*, vagy *Evicska tó*, 25 méterrel fekszik mélyebben, mint a nagy szélaknai tó, 10 méter mély, 230,000 m³ tartalommal. 5. A *pocsuvaldói tó* 677·63 méter magasan fekszik a tenger szintje felett, a Szitnya hegység lábánál. Vízfelfogó árcai a Szitnya hegy nyugati lejtőjéig terjednek, hosszaságuk 17,000 m. Az árkok 7 vízvezető táron vannak átvezetve, melyeknek hossza 2213 m. A tó mélysége 10 m., köbtartalma 830,000 m³. Vizét a már említett czélokra használják. 6. *Selmeczbánya és Szélakna között az andrásaknai szakadéknál a Klingertáró alatt találjuk a klingertárói tavat*. Gátja 682·82 m. magasan fekszik a tenger szintje felett, mélysége 19 méter, köbtartalma 170,000 m³. Felfogó árkainak hossza 3000 m.-re tehető. Vizét az andrásaknai vízoszlopos-gép és turbina használja. 7. A vihnyi út mellett a *roszgrundi tó*, mely 703·83 méter magasságban fekszik a tenger szintje felett. Mélysége 20 m., köbtartalma 900,000 m³. Vizét a kizova-aknai turbina és a vihnyi völgy zúzója használják. 8. A hodrusbányai völgyben fekszenek közel Zipseraknához a *hodrusbányai felső és alsó tó*. A felső tó 574·94 méter magasan fekszik a tenger szintje felett, mélysége 12 méter, köbtartalma 270.000 köbméter; e tó alatt 46·71 méterrel fekszik: 9. az *alsó tó*, mely 19 méter mélységnél 700,000 m³ vizet képes felfogni. Mindkét tó vizét a hodrusbányai völgy zúzóművei használják. 10. A selmeczbányai fővölgyben telepített zúzó-művek vizüket egy költségesen épített mintegy 6000 m. hosszú vízvezetéken a *kolpachi, két tóból* nyerik. Ez a két tó mintegy 1 millió m³ víz felfogására képes. Ezen nagyobb tavakon kívül van még több kisebb tó, minő pl. a zúzó-művek közelében a *ribniki*, az ottergrundi szakadéknál az *ottergrundi*, Pjergen a *krech-sengrundi*, Bankán a *hófertárói tó*, stb. Ezeken, a Felső-Biebertáró tartozékát képező tavakon kívül Selmeczbánya vidékén azonban még több tó van.

Ilyenek Selmecz város környékén a *vörösküti*, a *nagy és kisvárosi tavak*, a Mihálytáró melletti *két kis tó*, továbbá a *bélabányai és halicsi tavak*.

Hodrusbányán a *Brenner-tó* és Kopaniczán a *módertárói tó*.

A Felső-Biebertáró birtokában levő tavak vize főképpen az érczek előkészítése közben van hasznosítva úgy erő-, mint mosóvíz gyanánt; mert a nagyobb termeléssel bíró aknáknál a szállítás gőzgépekkel történik.

A bányamívelés mikéntje nem érdekelvén közelebbről a nagyközönséget, záradékol még megemlítjük, hogy a bányamunkások gyógyítása ingyenes és hogy a munkában kifáradt bányászok nyugalombérezéséről, az özvegyek és árvák segélyezéséről a *bányatársulások* vagy társaságok gondoskodnak. — Az altisztek kiépzésére a *bányaiskola* szolgál.

A *selmeczi és selmeczvidéki bányászat gazdag irodalmát* illetőleg, a következő ^{irodalom.} jegyzéket sikerült összeállítanunk, a mely 1889-ig bezárólag lehetőleg teljes. Az azóta idevonatkozólag megjelent munkák sorozatát — a mennyire lehetett — szintén közbeiktattuk.

Abel J. Die Neu-heil. Dreikönig Stollner Goldbergwerke zu Eisenbach bei Schemnitz in Ungarn. (Öst. Zft. f. Berg- u. Hüttenwesen. 1855.)

Achatz M. Geologisches Profil über die Segen-Gottes-Grube in Schemnitz. (Verhandl. d. k. k. Geol. Reichsanstalt. XVI. köt.)

Andrian v. F. Fr. Das südwestliche Ende des Schemnitz-Kremnitzer Trachitstockes. (Jahrb. d. k. k. gesl. R. A. 1866.)

Balás P. Neue Mineralvorkommen von Hodritsch. (U. o. IV. köt.).

Becker E. Journal einer bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. — Tryberg. 1815.

Beudant F. S. Voyage Mineralogique et geologique en Hongrie, pendant l'anné 1818. Paris. 1822. Német ford. Kleinschrod. C. Th. Leipzig. 1825.

Bothár Gy. Az Ó-Antaltárnai Ede reményvázat geologiai szelvénye. Selmeczbánya. 1888.

Born I. Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Ungarn. Frankfurt u. Leipzig. 1774.

Böckh J. Hiv. Jelentés az 1885. évi budapesti országos kiállításról. I. és II. köt. Budapest. 1885.

Cotta B. Die Erzgänge von Schemnitz in Ungarn. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1861.)

— Ungarische und Siebenbürgische Bergorte. Leipzig. 1862.

— u. *Fellenberg E.* Die Erzlagerstätten Ungarns und Siebenbürgens. Freiberg. 1862.

- Cseh L.* A vihneyi Ó-Antaltárna-bányatelep földtani viszonyai. Földt. Közl. 1886.
 — Geologiai részletek a Ferencz császár-altárnán, a tárna szájától Pjerg-aknáig. Selmezbánya. 1888.
- Dehrer M.* A II. József-altárna Selmezen. Term. Tud. Közl. X. köt.
- Esmark.* Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen, Banat. Freiberg. 1798.
- Faller G.* Das Vorkommen von Zinnober in Schemnitz. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1860.)
 — — Der Grünergang in der unverritzten Teufe. (U. o.)
 — — Wichtigere Unternehmungen, Betriebs-Erweiterungen und Neubauten bei dem Berg- u. Hüttenwesen des niederungarischen Bergdistriktes. (Berg. u. Httm. Jahrb. 1861.)
 — — Ueber das Abteufen und die Bohrarbeit im Amalienschachte. (U. o.)
 — — Vorkommen von Quarzgeschieben im Grünergange. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1861.)
 — — Neues Zinnerzvorkommen in Schemnitz. (U. o. 1862.)
 — — Eine neue Ansicht von Schemnitz. (U. o. 1863.)
 — — Schemnitzer Metallbergbau in seinem jetzigen Zustande. (Berg-u. Httm. Jahrb. 1864.)
 — — Erste Schalenförderung beim Schemnitzer Bergbaue. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1864.)
 — — Der Schemnitzer Metallbergbau. Schemnitz. 1865.
 — — Geschichte d. k. Berg- u. Forstakademie in Schemnitz. 1865.
 — — Ueber alte Schlägel- und Eisenarbeiten. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1868.)
 — — A régi vésett bányavájatok maradványairól. (M. Mém. é. Ép. Egyl. Közl. 1868.)
 — — Geschichtliche Notizen über die Schemnitzer Berg- u. Forstakademie. (B. u. Httm. Jahrb. 1869.)
 — — Ueber den Moderstollner Bergbau. etc. (U. o. 1869.)
 — — A selmezbányai fémbányászat legérdekesebb és megtekintésre legméltóbb tárgyainak összefoglaló átnézete. Selmezi akad. emlékkönyv. 1871.
- Fessl H.* Paragenesis d. Gang-Mineralien auf der Umgebung von Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. Rt. XVI.)
- Gessel S.* Jelentés a Selmezbányán és környékén eszközölt részletes bányageologiai felvételekről. (Földt. Közl. 1884.)
 — — Selmezbányának részletes földtani térképe. Budapest. 1884.
 — — Jelentés a Selmezbánya és Szélakna környékén 1884. évben eszközölt részletes bányageologiai felvételekről. (Földt. Közl. 1885.)
- Gretzmacher Gy.* Das Grubenunglück in Hodritsch. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1879.)
- Haidinger W.* Geognostische Uebersichtskarte der Österr. Monarchie. Wien. 1845.
 — — Geologische Uebersicht der Bergbaue der Österr. Monarchie. Wien. 1855.)
- Hauch A.* Zinnober v. Schemnitz. (Jhrb. d. k. k. geol. R. A. V. köt.)
- Hauer F. u. Foetterle F.* Geologische Uebersicht der Bergbaue der österr. Monarchie. Wien. 1855.
- Hegedüs P.* Az Istvántelér és mellékerecseiről. Selmezbánya. 1889.
- Herzog Ö.* A selmezi bányavasút. M. Mém. é. Ép. Egyl. Közl. (1874.)
- Hussak E.* Beiträge zur Kenntniss der Eruptivgesteine von Schemnitz. -(Sitzbericht. d. k. k. Ak. d. Wissenschaft. 1880.)
- Kachelmann J.* Alter und Schicksale des ungarischen, zunächst des Schemnitzer Bergbaues. Pressburg. 1870.
 — — Geschichte d. ungarischen Bergstädte u. ihrer Umgebung. Schemnitz. 1853—1867.
- Krickel J.* Wanderungen von Wien über Pressburg und Tirmau in die Bergstädte Schemnitz, Kremnitz u. Neusohl. 1831.)
- Lipold M. W.* Der Bergbau von Schemnitz in Ungarn. Wien. 1867.
 — — Geologische Aufnahme des Schemnitzer Distriktes. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. IV.)
 — — Literatur über den Bergbau von Schemnitz. (U. o. 16. Verh.)
 — — Karte über die Erb- und wichtigeren Stollen und Läufe des Windschacht-Schemnitz—Dillner Grubenbaues in Ungarn. (U. o. Verh. 67.)
- Lisztay Gusztáv.* A Selmezi II. József altárna géppel való furatása. (Bány. Koch. Lapok. 1871.)
 — — A hodrusbányai szerencsétlenség. (Bány. Koh. Lap. 1879.)
 — — Selmezbányai ásványok előfordulásáról. (Bány. Koh. Lapok. 1880.)
- Markus L.* nach Richter G. Der Betrieb mit Gesteinbohrmaschinen im Josephi II. Erbstollen zu Schemnitz. (Öst. Zft. f. B. u. Hw. 1875.)
- Martiny J.* A vihneyi Szt.-Háromságakna körüli mélynúvelés. Selmezbánya. 1888.
- Meyer V.* Der Gestein-Bohrmaschinen-Betrieb am kais. Joseph II. Erbstollen in Schemnitz, mit vorzugsweiser Berücksichtigung des maschinellen Theiles desselben. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1879.)
- Paul K.* Geologische Aufnahme von Kozelnik, Bazur, etc. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. 15.)
 — — Der östl. Theil des Schemnitzer Trachitgebirges. (U. o.)

- Péchy A.* Jelentése a selmeczi és diósgyőri területben és Rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról. Budapest. 1873.
- — II. József altárna áttörési ünnepe. (B. K. L. 1878.)
- — A hodrusi Lipót-akna égése által történt szerencsétlenség. (U. o. 1879.)
- — A tudományok haladásának befolyása a selmeczvidéki bányamívelésre. (M. Tud. Ak. 1881.)
- — Alsó-Magyarország bányamívelésének története. Selmeczbánya—Budapest. 1884.
- — A selmeczi bányavállalatok története. Budapest. 1884—1887.
- — A selmeczi bányászat multja, jelene és jövője. (B. K. L. 1888.)
- Pelachy F.* Nándor-koronaherceg-altárna. (Földt. Közl. 1888.)
- Pettko J.* Geologische Karte der Gegend von Schemnitz. Wien. 1853.
- — Geologischer Bau des niederungarischen Montanbezirkes. (Verh. f. Naturk. 1866.)
- — Észrevételek Selmecz vidékének geologiai térképéhez. (Földt. Közl. 1871.)
- — Érdekesebb geologiai pontok Selmecz környékén. (Földt. Közl. I.)
- — Schemnitz und Kremnitz als Erhebungs-Krater. (Berichte u. d. Mitth. v. Fr. d. Naturw. i. Wien. III.)
- — Geologisches Alter der Schemnitzer Erzgänge. (U. o.)
- Platzer F.* A selmeczi második József-altárna fúrógéppel való vájása. (B. K. L. 1871.)
- — Adatok II. József-altárna üzemének történetéhez. (U. o. 1872.)
- — Ó-Antaltárna ismertetése. (U. o. 1872—1873.)
- — Ünnepegy a II. József-altárna fővágatának áttörése alkalmával. (U. o. 1878.)
- — Észrevételek a szakmánybér meghatározására és általjában a vájári munkára vonatkozólag különös tekintettel a selmeczbányai viszonyokra. (U. o. 1882.)
- — A selmeczvidéki ércztelések viszonyai. (Földt. Közl. I.)
- Poda N.* Kurzgefasste Beschreibung der, bei dem Bergbau in Schemnitz, in Nieder-Ungarn errichteten Maschinen. Prag. 1771.
- Pokorny W.* Maschinelle Bohrarbeit im Josefi II. Erbstollen zu Schemnitz (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1877.)
- Pusch G. G.* Geognostisch-bergmännische Reise durch einen Theil der Karpathen Ober- und Nieder-Ungarns, angestellt i. J. 1821. (Leipzig. 1824.)
- Rath. G. v.* Eruptivgesteine von Schemnitz. (Abh. d. k. k. geol. R. A. 1852.)
- — Bericht über seine Besuche der Umgebung von Kremnitz u. Schemnitz i. Ungarn. (Sitzberr. d. niederr. Ges. 1877.)
- Richter G.* Géppel való fúrás Ferencz József-aknán, Selmeczen. (B. K. L. 1875.)
- Schwartz O. Dr.* Hőmérsék a selmeczi és siglisbergi bányákban. (B. K. L. 1877.)
- Steinhaus Gy.* Észleletek a selmeczi Grünér-telér települési viszonyairól (U. o. 1873.)
- Sternberg K. Gr.* Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Kremnitz, Neusohl, Schmölnitz, dem Karpatengebirg und Pest. — Wien. 1808.
- Szabó J. Dr.* Die feierl. Eröffnung d. Jos. II. Erbstollens. (Lit. Ber. a Ung. 1878. 1879.)
- — Selmecz geologiai viszonyainak előzetes ismertetése. (Term. Tud. Közl. 1885.)
- — Selmecz geológiájának története. Budapest. 1885.
- — Geschichte der Geologie v. Schemnitz. Budapest. 1885.
- — A Selmecz-Pjerg-Stefultói bányamívelés térképei. (Term. Tud. Közl. 1887.)
- — Selmeczbányavidék ércztelér-vonulatai. (U. o.)
- — A második József altárna megnyitása. (Term. tud. társ. Ért. XI.)
- — Petrographische u. geologische Studien aus der Gegend v. Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. Verh. 79.)
- Szittnyai (Szlamka) J.* Adatok a selmeczi fémbányászat történetéhez. (U. o. 1882.)
- — Adatok a béalabányai fémbányászat történetéhez. (U. o. 1882.)
- — A selmeczi bányászat állapota a XIV. században. (U. o. 1885.)
- Veress J. ifj.* A selmeczvidéki felső Biebertárna bányauzemének leírása. (B. K. L. 1885.)
- Weisz F.* A selmeczi bányász- és erdész-akadémiáról. 1848.
- Wenczel G. dr.* Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei Nagy-Lucsei Dóczyakkal 1494—1548. — M. Tud. Ak. 1876.
- — Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880.
- Wiesner.* Durchschnitt der Erzgangreviere von Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. 16.)
- Wiesner A.* A kozelniki szénkutatósnál észlelt mágneses tűnemények. (B. K. L. 1881.)
- — A zsigmondaknai kir. bányamezőben az 1886-ik évi szeptember és október havában Hellhofittal és Dynamittal végzett összehasonlító kísérletek leírása. (U. o. 1887.)
- Windakiewicz E.* Versuche zur Ermittlung eines zweckmässigen Fördergedinges, mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse zu Schemnitz. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1868.)
- — Erzvorkommen am Grünergang in Schemnitz. (Jahrb. d. k. k. geol. R. A. 14.)
- Zareczky A.* Hodritscher Johann-Nepomuk-Stollen. (Öst. Zft. f. B. u. Httw. 1859.)
- Zenker V.* Lipótakna égése Felső-Hodruson 1879. jan.

FÉMKOHÁSZAT.

A selmeczbányai kohászati története.

A selmeczbányai kohászat legrégibb korát homály fedi; kétségtelen azonban, hogy Selmeczbányán a XIV. században már léteztek kohók, mert az 1397. évben már említés történik kohókról egy adás-vevés alkalmával, a mikor ugyanis minden bányaművelőnek lehetett saját kohója, illetőleg olvasztó- és fémelválasztó-műhelye. Az 1545. évben a kincstárnak már két kohója volt.

Az 1611. évben a jelenlegi központi fémkohó a kincstár tulajdona volt, melyet ez ugyanez évben a kincstári kezelés megszűnte miatt a Sicéli társaságnak adott át, de 1660-ban ismét átvette, 1872-ben pedig központi kohóvá rendezte be.

Miután pedig a kincstár a besztercebányai kohó után a zsarnóczeit, valamint a stadthgrundi ú. n. felsőkohót beszüntette, 1878-ban a jelenlegi kohóban a központi üzletet véglegesen megindította.

Hazánk legnagyobb fémkohóműve a selmeczbányai kohó, mely Selmeczbányától délnyugatra 3-5 km. távolságban a Szentantal felé vezető úton a Livtich-hegy oldalán fekszik.

Üzemi és igazgatósági szempontból a m. k. pénzügyminisztérium fenhatósága alatt, közvetlenül a selmeczbányai m. k. bányagazgatóság alá tartozik.

Felmutatott jóvedelmét évről-évre a beváltató bányák között osztják szét beszolgáltatott terményért, fémértéke arányában, s így nem haszonra alapított vállalat.

A kohó épületei a munkálatoknak megfelelően több szintben lépcsőzetesen vannak elhelyezve. Ezek közül huszonkilencz üzemi és huszonnégy kezelési épület van. A földbirtok 211 kat. hold. Az ingatlanok értéke 1,118.644 korona.

Berendezés.

Berendezési készülékei az egyes munkafolyamatok szerint változnak, a szerint, a mint pörkölési vagy beosztási folyamatokhoz vagy munkálatokhoz használnak. Pörkölési készülékei: négy tovalapátoló, tizenhat önműködő pest és hat pörkölési páholy; olvasztási készülékei: négy körolvastó, egy közép-olvastó, öt leűző hód, ólomezüsttelenítő és finomító berendezés, végül az ólomcsorgató üst és pest. Egyéb készülékei: három darab közönséges fekvőkazánból álló telep; minden egyes kazánnak tűzfelülete 42.74 m²; két tápláló szivattyú a kazánok számára, két darab, összesen negyvenöt lóerejű expanziós álló gőzgép és ezekkel duért kapcsolatban két álló fuvóhenger, ács- és kovács-műhely három kovács-tűzhelylyel; egy álló 5:3 légköri nyomásra berendezett Field-féle gőzkazán, nyolczvanegy forraló csővel, melynek összes tűzfelülete 20.745 m²; egy Korting-féle injektorral, nemkülönben egy kézi táp-szivattyúval felszerelt gőzkazán, mely ellátja a Schiele-féle ventilátort hajtó három lóerejű gőzgépet; a három üzőhódnek széllel való ellátására szolgáló ventilátor; a téglakészítésére és szárítására szolgáló pajta és az ehhez tartozó téglalegető-kemence; a tűzi úton végzett folyamatoknál keletkező égéstermények elvezetésére és különféle gázalakú és szilárd részecskék felfogására szolgáló földalatti, továbbá pillérekben nyugvó földfeletti s 2252 m. hosszú szállóporcsatornák és az 50 méter magas központi kémény; egy 16.8 HP erős vízturbina és egy 20 HP »de Lavall«-féle gőzturbina; a zúzóműben felállított és a vízturbínára kapcsolt Δ 3 jegyű Ganz-féle mellékszárlatú dobos arnatúrával felszerelt egyenáramú dinamógép tizenegy kilovattos, hatszáz fordulattal és a gépházban elhelyezett, perczenként kétezer fordulatot tevő 13.2 kilovattos egyenáramú dinamógép; a mellékterményeknek az olvasztó elegypadjának szintjére való felemelésére és szállítására szolgáló tizenkét lóerejű adagemelő, a darabos mázagnak törésére szolgáló »Excelsior« daráló-gép; a kohónak villamos világítására szolgáló százhatvan darab tizenhat gyertyafényű izzólámpa és négy Ganz-féle 8A gyűrűmágneses differenciál ívlámpa; a régi kohótelepen fekvő főnöki lakást és kohót összekötő, mintegy egy km. hosszú, továbbá tűzjelzésre berendezett selmecz-hegybányai és a törvényhatósági városi telefonhálózat; az egyes épületeket összekötő ötvenöt cm-es nyomtávú és hordozható vasúti vágány; a hűtővíz vezetésére szolgáló vascsővezeték; végül a hat Plottner-féle próbakemenczével ellátott és teljesen felszerelt laboratórium.

A fémkohó feladata feldolgozni a selmeczi kerület kincstári bányáinak — az aranyiakat kivéve — összes és a magán-bányavállalatoknak majdnem összes terményeit, úgymint: ezüstérczeket és színpороkat, ólomérczeket, ólomszínporo-

kat és ólmos rézérczeket. A körmöczi kincstári bányákból kvarcz-színporokat és az ottani kir. pénzverőhivataltól vakarékokat vált be. Magurkáról antimonos színporokat. Erdélyből kovacsszínporokat, Galicziából szükséghez képest ólomérczeket vesz. Mindenféle fémes iparhulladékot és kohó-középtermenyt értékesít.

A kohó évi beváltása meghaladja a 100.000 q-át, melynek fémértéke a két millió koronát meghaladja. A beváltmányoknak a kohó részéről történő átvétele, beváltása és azok értékének megtérítésére vonatkozólag az időnként kibocsátott »Beváltási árszabályzat« az irányadó.

A kohósítási eljárásnál a kovacsszínporos, vagyis nagyobb kéntartalommal bíró finom szemű érczeket Bode-féle pestekben a kénnek kénessav alakjában való elillósítása végett előpörkölik, azután ezüst-, ólom-érczekkel s mosókkal, azaz : szemes és kisebb kéntartalmú érczekkel s egyéb nyers beváltmányokkal, pótlóanyagokkal elegyítve, elsalakító pörkölésnek vetik alá, mely elsalakító pörkölésnek célja a pörkölésnél képződött ólomcsukatot ($PbSO_4$) igen magas hőmérsékletnél kovassal bontani, vagyis a pörkölésnél képződött kénsavat (SO_3) kovassal kiűzni, hogy ólomsilikátot képezve, belőle olvasztásnál az ólom koksza könnyűszerrel redukálható legyen. Az ólomoxidot (PbO) ólomsulfátot (PbO_4), ólomsilikátot ($PbSiO_4$) és tökéletlen pörkölés folytán bontatlan ólomkénnyet (PbS) tartalmazó salakpörkölék, kevés nyers dúsérczczel és megfelelő horoganyagokkal keverve az ú. n. Pilz-féle körölvastókba az érczolvasztóihoz kerül.

Az érczolvasztás eredményei : díszólm, érczolvasztási kéneskő, érczolvasztási salak és szállópor.

A nyert dúsólomot leüzelik, azaz : a nyert dúsólm-czipókat az üzelő hődre feltéve, lángtűz mellett beolvasztják s felületére légáramot vezetnek. Ilyenkor az ólom mázagja (PbO) oxidálódik s a leűző tűzhelyről lefolyik, az ezüst pedig a leűző tűzhelyen tisztán visszamarad ; ezt egy hosszúnyelű, mészlével kikent kanállal, ugyancsak mészlével kikent vasmintákba öntik és a körmöczi pénzverőhivatalnál váltják be. A leűzés alatt nyert mázanyagot vagy mint ilyet fogják fel és ólmos pótlék gyanánt az olvasztáshoz adják, vagy ólomra frissítik, azaz : vagy kohó-mázanyagot, vagy mázanyag-ólmot állítanak elő, melyet tisztítanak és megtisztítva nagyobb részét eladó lágyólmná, kisebb részét árúmázaggá dolgozzák fel.

Mázanyag-termelésnél a mázanyagot egyszerűen a kohópádlóra folytatják, mázanyagólm-termelésnél pedig a kohó-mázanyagot a mázanyag nyílás elé állított, izzó faszénnel megtöltött ú. n. szibériai pesten keresztül folytatva, mázanyagólmná redukálják.

Az érczolvasztásnál nyert salakot részben az érczolvasztáshoz adják vissza, részben külön salak olvasztással dolgozzák föl, mely külön feldolgozás célja az öt-hét gr. ezüst és három-öt százalék ólomot tartalmazó érczolvasztási salakból a fémeket kinyerni.

A salakolvasztásnál ismételt visszaadás folytán huszonöt százalék réztartalomra felhozott kéneskőveket külön koncentrálólag olvasztják ; a rézkéneskő olvasztásbeli negyvenöt-ötven százalék rézet tartalmazó kéneskőveket pedig nyolcz-tíz tűzben megpörköltve feketerezzé dolgozzák fel. A feketerezet külön e célra előkészített üzelőhődön tisztálják, vagyis a fuvószél oxydáló hatása alatt megolvasztják s a tisztált nyolczvanhat-kilenczvenhárom százalékos rézet a besztérczebányai elektrolit-rézműnél váltják be.

A tűzi úton végzett folyamatoknál az égésterményekkel együtt elvonuló és főképpen ólomvegyületeket és kisebb mennyiségű, finom érczrészecskéket tartalmazó s kétévenként tiz-tizenkét ezer métermázsa mennyiségben felfogott szállóport, mely termény 136.000—140.000 korona értéket képvisel, oxydáló anyaggal és pedig kovacs-maradékokkal keverve tovalapátolókban pörkölik és értékesítés végett visszaadják a közönséges ólomérczolvasztási folyamatokhoz. Feldolgozás volt az 1904. évben, 103.864 métermázsa beváltmány és 270.880 métermázsa kohóközépterme ny és pótló anyag. Egy beváltmány teljes feldolgozása került 5 korona 65 fillérbe.

A kohó termelése kitett aranyban : 356.7 kilogrammot 1,170.154 korona értékben ; ezüstben : 12.017 kilogrammot 1,165.738 korona értékben ; ólomban : 9096 kilogrammot 2963.78 korona értékben ; árúmázagban : 2282 métermázsat 81.516 korona értékben ; rézben 599 métermázsat 78.553 korona értékben. Az összes érték kitett 2,792.339 koronát.

Személyzet.

A tisztek száma volt 3, altisztek és munkások száma pedig a kohó- és segéd-műveknél 275. És pedig : 267 férfi (18 altiszt), 3 nő és 23 gyermek.

Munkaidő,

A napszamosok nyáron reggel hat órától este hat óráig dolgoznak, félórai reggelizés és egy órai ebédidővel ; az október hó 15-étől márczius hó 1-ig tartó műszakok pedig reggel héttől este ötig tartanak, egy órai ebédidővel.

A végzett munkaszakok száma kitett 82.238-at, melynek 130.419 korona tiszta kereset felelt meg.

Az átlagos kereset egy munkaszakra volt :

férfiaknál	1 K 68 f.
nőknél	K 45 f.
gyermekeknekél	K 64 f.

A kezelési költség kitett 38.345 koronát, az üzemi költség pedig 548,613 koronát.

A kohó kiegészítő részét a kémilműhely alkotja, melynek feladata a beváltott anyagoknak megkémlelése, vagyis azoknak tisztaságát, olvaszthatóságát, a szükséges pótlék-anyagok minőségét és mennyiségét kinyomozni, a kezelés eredményeit ellenőrizni és a nyert eredmények alapján azoknak értékét meghatározni. A kohó-kémilműhelyben két tiszt vezetése mellett rendszeren három altiszt és tiz munkás van alkalmazva.

A kohóban az 1904. évben 17,392 próba készült és pedig : 16,609 tűzi úton, 596 színszerinti és 187 mennyiségileges próba.

Az altisztek és munkások, kik a szolgálati szabályzat értelmében mint olyanok felvételtek, a társládai kötelékbe tartoznak.

MAGYAR KIR. BÁNYÁSZATI ÉS ERDÉSZETI FŐISKOLA.

Evszázadok óta fennálló bányászatán kívül, melynek a város keletkezését, régi dicsőségét, királyi kiváltságait és szabadalmait köszöni, Selmezbánya arról is nevezetes, hogy egész Európában itt keletkezett 1763-ban a legelső bányászati főiskola, mely a városnak most is kiváló díszé és büszkesége.

A bányaművelést a régiek bizonyos titokszerűséggel vették körül s annak ismerete apáról fiúra szállott. Hazánkban a bányászati szakismeretek terjedésének útjában állott az is, hogy — mint a főiskola levéltárában őrzött s 1799-ből eredő »Origo et Progressus Caesareo Regiae Academiae Montanae Schemniciensis« című kézirat mondja — a magyarok, mint földművelő és harcziás nép, bányászattal nem foglalkoztak s a királyok kénytelenek voltak az ország bányavidékeit idegenekkel betelepíteni, hogy a királyi kincstárnak a bányászatból és pénzverésből eredő tetemes jövedelmét biztosítsák. Természetes, hogy az idegen bevándorlók, attól tartva, hogy ha az ország lakossága a bányaművelés ismereteit elsajátítja, jól jövedelmező foglalkozásuktól elesnek, azokat lehetőleg titkolták.

A főiskola története.

A tizenhatodik és tizenhetedik században azonban a bányászkodás a bányának mindinkább nagyobbodó mélysége s a költséges vízemelés miatt hovatovább nehezebbé és költségesebbé vált. A magán-bányavállalatok ennek folytán válságos helyzetbe jutottak s a királyi kincstár kénytelen volt a bányákat egymásután átvenni saját kezelésébe. Így történt, hogy a kir. kincstár már a tizenhetedik század elején a legnagyobb bányabirtokosok közé tartozott s a tizennyolcadik században a selmeczi és körmöczyi bányák túlnyomó része már az ő birtokában volt. Ezzel kapcsolatban a kincstárnak, hogy a bányaművelés mindinkább fokozódó nehézségeivel megküzdhesen, a bányauzem részére szakképzett tisztviselők neveléséről is kellett gondoskodnia.

A tizennyolcadik század elején e célra egyes bánya- és kohótiszteket rendelték ki, a kik rendes foglalkozásuk mellett tanítványaikat különösen a bányamérésben és a fémkémlészetben (docimasia) oktatták.

Bányászati szakoktatás.

1733-ban felállították Selmezbányán és a csehországi Joachimsthalban az első bányászati szakiskolát. A mindinkább növekedő igényeket azonban ez az iskola nem volt képes kielégíteni s azért *Peithner* Tádé — 1802-től kezdve az akadémián a bányaművelés tanára — 1761-ben fölvetette egy felsőbb bányászati tanintézet alapításának eszméjét.

Az eszme Bécsben pártolásra talált, azonban annak a kérdésnek az eldöntése, hogy hol kellene az osztrák-magyar monarchiában a bányászati felsőbb szakoktatást berendezni, sok fejtörést okozott. Egyesek Bécsben, mások Prágában akarták létesíteni az intézetet. A legtöbb és legnyomósabb érv azonban Selmezbánya mellett szólt, mely dús bányakincseivel ezidőtájtban virágkorát élte s hol a már közel harmincz éve fennálló bányaiskolával a létesítendő főiskola alapja amúgy is meg volt vetve. Selmezbánya javára szólt az is, hogy itt a hivatalok összpontosítva voltak, sok bánya- és zúzómű működött s ez a város volt a legalkalmasabb arra, hogy itt az elméleti oktatást a gyakorlatival lehessen összekötni. »A város« — mondja a megokolás — »kicsiny ugyan, de intelligens karakterű, a hol a valódi bányászszellem réges-régen otthonos és meleg talajban gyökerezik; éppen kisvárosi jellegénél és topográfiai fekvésénél fogva a tanulók itt, a nagy városok szórakozásainak hiányában, behatóbban és szorgalmasabban foglalkozhatnak komoly szaktudományaikkal, s a város nem kényezteti el őket nagyobb igényekre, melyeknek teljesítésére a bányász, ki hivatásánál fogva leginkább kis városokban, falvakban, sőt elszigetelt bányatelepeken működik, az életben úgy sem számíthat.«

Mária Terézia királynő Selmezbánya mellett döntött, a midőn 1763. június 9-én a bányászati főtanintézet felállítását elrendelte. Ebben a királynőt nemcsak a magyar nemzet iránt való háláérzete vezette, hanem, királyhoz méltó bölcseséggel, a gyakorlati cél is, mely a bányászati felsőbb szakoktatáshoz kapcsolódik.

A főiskola alapítása.

1763. szeptember 17-én kezdődött az új főtanintézetben a nyilvános tanítás. *Jaquin* Vilmos cs. és kir. bányatanácsos és *Boda* Miklós gráci jezsuita páter voltak az intézetnek első professzorai. Az előbbi a kémiát, a mineralogiát és a metallurgiát (kohászat), az utóbbi a matematikát adta elő. Az intézetet ugyanekkor kémiai laboratóriummal, mineralogiai gyűjteménnyel és könyvtárral szerelték fel. A két tanszékkal bíró tanintézet oly fejlődésnek indult, hogy csakhamar elégtelennek bizonyult a hallgatók befogadására. Ez oknál fogva Mária Terézia királynő 1768-ban megbízta az »udvari bányászati commissiót«, a mely akkoriban bányaügyekben a legfőbb hatóság volt, új »szervezeti statutum« kidolgozásával.

A bizottság által kidolgozott új szervezetet a királynő 1770 április 2-án szentesítette s az intézetet egyúttal *akadémia* rangjára emelte.

Az új szervezet három tanszék között osztotta meg a tananyagot. A harmadik tanszékre *Delius* Kristóf bánsági banyaigazgatósági ülnököt nevezték ki rendes professzorrá bányatanácsosi ranggal.

Tantárgyak.

Az előadott tárgyak a következők voltak : aritmetika (kapcsolatban a bányaszámvitellel), algebra és analitika, geometria, trigonometria, fizika, mechanika és géptan, hidrosztatika, aerometria, hidraulika, optika ; kémia, mineralogia és kohászat, a megfelelő kísérletekkel és laboratoriumi munkálatokkal ; a fizika és mechanika törvényeinek alkalmazása az érzékelőkészítésnél ; végre a bányaművelés, a bányajog és az erdőgazdaság. Az előadások által le nem foglalt időt rajz- és bányamérő gyakorlatokra s a bányaművekhez és géptelepekhez való kirándulásokra használták fel. A felsorolt tantárgyak arról tanúskodnak, hogy a bányászati akadémia kezdetől fogva technikai főiskola volt, különös tekintettel a bányászat igényeire. Eredete, történeti jelentőségű felállítása, tanrendszerének első megalkotása mind emlékeztet arra, hogy a magyar bányászati szakműveltség tisztán technikai alapozást nyert. Ennek az alapnak s a természettudományi irányzatnak köszönhetette az akadémia, hogy rövid idő alatt felvirágzott s európai hírnévre tett szert.

Erdészeti tanintézet.

Az erdészeti akadémia 1808-ban jött kapcsolatba a bányászattal, még pedig kezdetben mint különálló »erdészeti tanintézet.« Mária Terézia királynő már 1770-ben, a midőn a bányászati akadémiaát megalapította, az erdészeti szakoktatásra vonatkozólag úgy intézkedett, hogy »az erdőművelés tanítására is gondos figyelem fordítandó, mert erre a bányászatnak okvetlen szüksége van.« A bányászat ugyanis akkoriban maga kezelte azokat az erdőket, a melyekre a bányászok céljából szüksége volt. Ennek következtében az erdőgazdaság fölvetetett ugyan az előadott tantárgyak közé, ezt a tudományát azonban csak a bányászat szükségleteire való tekintettel tárgyalták, a mi az erdőművelés szakbeli föltételeinek meg nem felelt. Rendszeres erdőgazdaság megteremtése és szakképzett erdőtisztek nevelése céljából ennél fogva az 1807. december 17-én kelt legfelsőbb elhatározás értelmében a bányászati akadémiaán egy tanszékkal különálló erdészeti tanintézetet szerveztek s arra dr. *Wilkins* Henrik Dávidot nevezték ki rendes tanárrá, a ki előadását 1809. február 12-én kezdte meg.

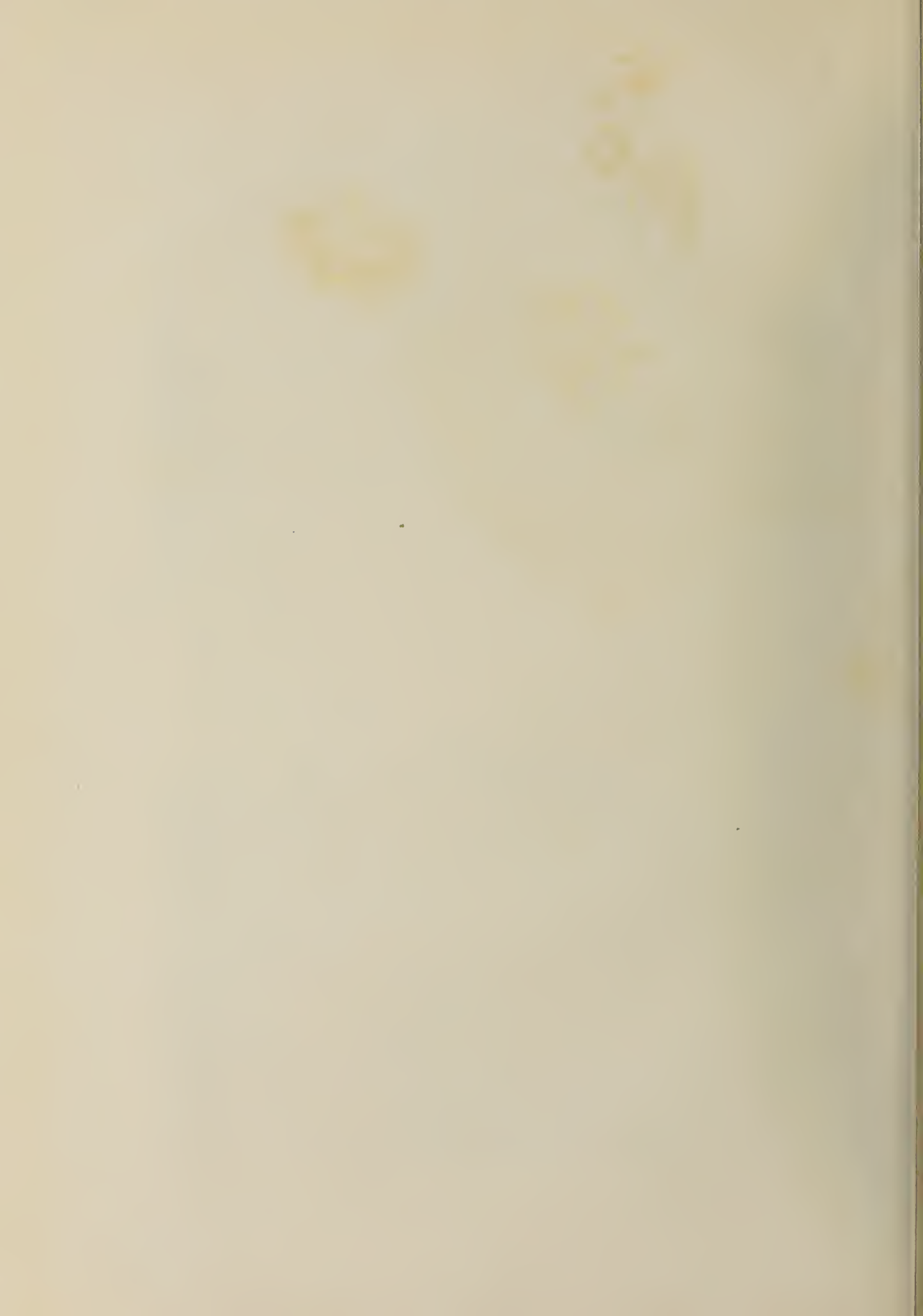
Az erdészeti tudományok elsajátítására szánt időt két évben szabták meg s a bányász-hallgatókat is arra kötelezték, hogy az erdészeti tudományágakat két éven át heti négy órában hallgassák. Miután azonban Ő Felsége — mint az udvari kamara 1808. július 13-án kelt rendeletében írja — azt akarta, hogy az erdészetet nemcsak a bányászok, hanem az állami és magánuradalmak tisztviselői is hallgassák, az erdészeti hallgatóknak heti hat órában adták elő az előírt tantárgyakat. Ilyen viszonyok között az erdészeti tanintézet természetesen nem fejlődhetett s a bányászatihoz hasonló tekintélyre nem emelkedhetett. E visszás állapot megszüntetésére az erdészeti tanintézetet 1846-ban a bányászati akadémiaába kebelezték be, mint ennek egyik szakiskoláját, s az egyesített főiskolának a »*bányászati és erdészeti akadémia*« nevet adták.

Természetes, hogy a rendelkezésre álló kevés tanerő mellett az erdészet, a mennyire csak lehetséges volt, alkalmazkodni igyekezett a bányászati szakosztály már megállapított tananyagához. Ezért egyes előkészítő és segítő tárgyak, a melyek a bányászati szaknál meghonosodtak, mindkét szak hallgatóinak közösen adták és adatnak elő.

Ennek a közösségnek kétféle az eredménye. Az egyik az, hogy az erdészeti szak hallgatói sokkal magasabb technikai kiképzetésben részesülnek, mint bármely külföldi erdészeti főiskola hallgatói s hogy ennek következtében a magyar erdészeti szak — a melyet még ott is, a hol technikai főiskolával kapcsolatos, a

Selmeczbánya. — A bányászati és erdészeti főiskola épületei.

gazdasági szakokhoz soroznak — sokkal közelebb áll a technikai szakokhoz, mint bárhol másutt. A közönségnek másik, az előbbinél kevésbé üdvös eredménye az, hogy általa mindkét szak állandóan feszélyezve van a szabad mozgásban és abban, hogy tananyagát és annak terjedelmét a saját szükségleteihez szabassa. Ilyen viszonyok között természetes, hogy mindkét szak teljes önállóságra törekszik.

A bányászati és erdészeti akadémia kezdettől fogva speeziális irányú technikai főiskola volt, melyet az általános tehnikai kiképzés és a technikai tudományok művelése tekintetében, valamint a kultivált szaktudományok technikai természeténél fogva a műegyetemmel mindig egyenrangúnak tekintettek s mely mindig arra törekedett, hogy megfelelő szervezettel és tanrendszerrel ezt a színvonalat érintetlenül fentartsa.

A tizenkilencedik század végén hazánkban több oly szakiskola, a mely sem kerete, sem tudományos köre, sem a hallgatók felvételéhez szükséges előképzettség tekintetében nem tartozik a főiskolai jelleggel bíró akadémiák közé, fölvette az akadémia nevet. Ez a körülmény a bányászati és erdészeti akadémia-nak a műegyetemmel való egyenrangúságát a nagyközönség előtt kétségesse tette, a mi akadály lehetne annak, hogy a bánya- és erdőmérnökök a gyakorlatban s a társadalomban is kivívják az őket megillető helyet. Hogy tehát az akadémia főiskolai színvonalát külsőleg is kifejezésre juttassa, a király 1904. augusztus 3-án kelt legfelsőbb elhatározásával régi nevét »bányászati és erdészeti főiskolá«-ra változtatta.

Az intézet
neve.

A bányászati akadémia kezdettől fogva az egész osztrák-magyar monarchiára kiterjedő főiskola volt, s mint ilyen, a bécsi udvari kamara hatósága alatt állott. Közvetetlen vezetés és igazgatás tekintetében pedig a Selmeezbányán székelő alsó-magyarországi főbányagrófi hivatal hatáskörébe tartozott, mely az udvari kamara útján egyenesen a királyhoz intézte előterjesztéseit. Ez az állapot 1847-ig tartott, a midőn az akadémiát tanárokból álló külön testületre bízta, a melynek elnöke azonban továbbra is a főkamaragróf maradt.

1848-ban az akadémia a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterium alá került, mely ugyanazon évi augusztus 24-én kelt rendeletében kimondta, hogy »az akadémia, mely eddig az ausztriai birodalom összes tartományaira kiterjedő tanintézet volt, ezentúl Magyarország részére, mint magyar nemzeti intézet fentartatván, dieséretes működését a honfiaknak bányászatra és erdészetre képzésében folytatni fogja, idegenek sem rekesztetvén el a tanoda használatától.« Az akadémiaira való fölvétel iránt kibocsátott hirdetést a miniszterium a magyar külügyi miniszteriumnak is megküldte, azzal a kéréssel, »értse az osztrák miniszteriumot, hogy az akadémia a külföldnek is nyitva áll, azokról azonban ők maguk gondoskodjanak, mikép mi is gondoskodunk hazánk fiairól.«

A szabadságharcz lezajlása után a régi állapot újból helyreállott s nemzeti önállóságunkkal együtt az akadémia is közel volt ahhoz, hogy teljesen megszűnjék. Újból való megnyitását 1849. december 11-én kelt rendeletével a cs. kir. földművelési és bányászati miniszterium megengedte ugyan, az intézet azonban az osztrák kormány részéről tapasztalt ellenséges indulat miatt és a viszonytagságteljes idők nyomása alatt csak igen lassan fejlődhetett.

1856-ban az akadémia kormányzását a cs. kir. pénzügyminiszteriumra bízta s ezen a révén jutott politikai önállóságunk helyreállítása után 1867-ben a magyar pénzügyminiszterium főhatósága alá, a hol meg is maradt. Az erdészeti akadémia ellenben, habár a bányászattal most is szerves kapcsolatban van, tanulmányi és személyi ügyekben 1881-ben a földművelésügyi miniszteriumnak rendeltetett alá. Ezzel a főiskola egységes vezetése és egysége is megszűnt, a mi ma holnap a két szak teljes különválására fog vezetni.

Főhatóság.

1867-ben új korszak kezdődött az akadémia életében. A főiskola osztrák-magyar jellege megszűnt; a német előadási nyelv helyébe, a mely az akadémia megalapításától kezdve, a szabadságharcz rövid időszakát kivéve, állandó használatban volt, a magyar nyelv kizárólagos joga és használata lépett. Az abszolút korszak alatt a főiskola nem talált kellő pártfogásra, minek folytán eszközei hiányosakká váltak, jeles tehetségei megdermedtek, s még létkérdése is kétségesse vált. A régi eszközök már elégtelenek voltak a haladó kor jogos igényeinek kielégítésére, s a mennyiben azok szaporításában az akadémia nem tarthatott lépést a tudományok haladásával, szervezetében és lényében hanyatlani kezdett

Az intézet
megmagya-
rosodása.

s régi fényéből és hírnevéből is sokat veszített. Az a nagy átalakulás azonban, a mely 1867-ben hazánkat egy jobb korszak felé terelte, célbavette az akadémia fejlesztését is. A magyar kormány s az ország készséggel hozott érte áldozatokat, a megmagyarosodott tanári kar is minden erejéből siettette az új korszak kivívását, s az akadémia az 1872-ben életbe léptetett új szervezet hatása alatt — melylyel az osztrák akadémiaák szervezetét teljes huszonhét évvel megelőzte, — csakhamar újból öröndetes fejlődésnek indult s elérte azt a fokot, a melyen a magyar bányászatnak és erdésznek eddig elért és kezdettől fogva elismert tudományos színvonalát továbbra is fentarthatta.

Autonomia.

Az 1872. augusztus 15-én szentesített új szervezettel az akadémia a teljes autonómiát és azt a jogot nyerte, hogy ügyeit saját kebeléből választott igazgató vezetése alatt önállóan intézheti. Az új igazgatóság az igazgatóból és a tanácsból állott, a mely kisebb és nagyobb tanácsra oszlott. A kisebb tanácsot az akadémia rendes tanárai alkották s hatáskörébe tartoztak a tanári kart illető személyes ügyek. Minden más ügy a nagy tanács elé tartozott, mely az összes rendes és rendkívüli tanárokból állott. Az igazgatót a rendes tanárok sorából a tanács három évre választotta és Ő Felsége megerősítette.

Az eddig fennálló két (bányászati és erdészeti) szakiskola helyett hat szakiskolát szerveztek, nevezetesen a bányászati, a fémkohászati, a vaskohászati, a bányagépezeti, az erdészeti és az erdőmérnöki szakiskolát.

Ez a szervezet, némi csekély módosítással, 1896-ig volt érvényben s ekkor is csak annyiban változott, hogy a külön bányagépezeti szakiskola megszűnt s hogy az igazgató választása évenként történt, még pedig felváltva a bányászati és az erdészeti szak köréből.

A technikai s velők kapcsolatban a bányászati, kohászati és erdészeti tudományoknak a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben bekövetkezett rohamos fejlődése azonban az előadott tananyagot s ennek terjedelmét illetőleg mind nagyobb és nagyobb követelésekkel lépett fel s arra ösztönözte a kormányt és a tanári kart, hogy újból foglalkozzék a főiskola szervezetének megreformálásával.

Új szervezet.

Igy jött létre az 1904-ben életbeléptetett új szervezet, mely az akadémia nevét is főiskolára változtatta. E szervezet értelmében a főiskolán jelenleg négy szakosztály van; ú. m. a bányamérnöki, a fémkohómérnöki, a vaskohómérnöki és az erdőmérnöki. A főiskola a pénzügyminiszter fenhatósága alatt áll, az erdészeti ágazat tanulmányi és személyi ügyeit azonban a földművelésügyi miniszter intézi. Az igazgatóság áll a főiskola tanácsából, melyhez az összes rendes és rendkívüli tanárok tartoznak és a rektorból, a kit a tanács a rendes tanárok sorából két tanév tartamára választ s a pénzügyminiszter előterjesztésére a király megerősít. Minden szakosztály élén ezenkívül a tanács által a rendes tanárok közül egy év tartamára választott szakosztályfőnök áll.

A tizennyolcadik század végén az akadémiára való felvételnél a bányaművelők, a bányászati tisztviselők és az urbáriusok fiai elsőbbségben részesültek. Kivülök azonban fölvettek mindenkit, a ki a filozófiát vagy a gimnáziumot elvégezte. 1799-től kezdve annak igazolását is megkivánták, hogy a fölvenni kívánó valamely bányaműnél két éven át gyakorlati szolgálatot teljesített s a bányászat technológiájából a megkivántató előkészültséget (tirocinium) megszerezte. Azokat, a kik filozófiát vagy jogot végeztek, a tirocinium alól fölmentették.

1809 szeptember 3-án kelt elhatározásával a király »filozófiai kurzus« név alatt előkészítő tanfolyam felállítását rendelte el azok részére, a kiknek megfelelő előképzettségük nincs. A kurzus tárgyai voltak logika, matematika és fizika.

Felvétel.

A jelenleg érvényben levő rendszabályok szerint rendes hallgatókúl csak oly ifjak vehetők fel, a kik gimnáziumi vagy reáliskolai érettségi bizonyítványt tudnak felmutatni.

A felvétel engedélyezése kezdettől fogva 1832-ig a bécsi udvari kamarának volt fentartva s az eziránt benyújtott folyamodványokat köteles volt a főbányagrófi hivatal oda felterjeszteni. Ez a nehézkes és lassú eljárás csak 1832-ben változott meg, midőn a magyar udvari kamarát bízták meg a hallgatók fölveteli ügyeinek elintézésével. A magyar udvari kamara azonban még ebben az évben kimondotta, hogy az akadémiára való föl vételhez felsőbb engedelem nem szükséges.

séges s a felvételt a főbányagrófi hivatalra bízta. 1872 óta a felvétel joga a főiskola igazgatóságát (rektori hivatalát) illeti.

A tanulmányi idő az akadémia megalapításától kezdve egészen 1848-ig a bányászatnál három évre terjedt, habár négy évre való kiterjesztését már 1809-ben és 1813-ban is tervezték. A négy évi tanulmányi idő végre 1848-ban életbelépett, azonban olyképp, hogy a hallgatóknak ezalatt az idő alatt mind a bányászati, mind a kohászati szakot kellett végezniök. Az 1872-ben életbelépett új szervezet a szakokat specializálta s mindegyik szak elvégzésére három évi tanulmányi időt állapított meg. Mivel azonban a tananyag, a bánya- és kohó-technika rohamos haladásával kapcsolatban, a tizenkilencedik század utolsó két évtizedében a régivel szemben rendkívül megszaporodott, az 1904-iki szervezet a tanulmányi időt valamennyi szakra nézve négy évben állapította meg.

Az erdészeti szakon 1808-tól kezdve 1848-ig két év, azután három év volt a tanulmányi idő tartama, melyet azonban 1861-ben, az osztrák erdészeti tanintézetek mintájára, ismét két évre szállítottak le. 1865-től kezdve az erdészeti ágazat tanulmányi ideje teljesen megegyezik a bányászatiéval, sőt 1872-től kezdve az erdőmérnökökre nézve négy évben volt megállapítva.

A főiskolán kezdettől fogva a mai napig a kötött tanítás rendszere használatos, nyilvános és félévi kötelező vizsgálatokkal, illetőleg kollokviumokkal. Ez a technikai főiskolákon általánosan elfogadott rendszer; a budapesti Józsefműegyetem is azt követi. Az 1872-iki tanszervezet megkísérelte a tanszabadság rendszerének alkalmazását abban a reményben, hogy az ifjúság azt a szabadabb mozgást, a melyet ez a rendszer lehetségessé tesz, fokozott tevékenységre fogja felhasználni. Ez a remény azonban meghiusult, mert a hallgatók háromnegyed része nem kollokvált és eredmény nélkül távozott az akadémiáról. Ennek következménye az volt, hogy 1877-ben visszaállították a kötött tanítás rendszerét.

A főiskolán szerzett tudományos képzettség igazolására, illetőleg a bánya-, kohó- vagy erdőmérnöki oklevél megszerzésére az ú. n. *államvizsgálatok* szolgálnak, a melyeket kétszer tartanak évenként. A vizsgálóbizottság áll az elnökből és a vizsgálóbiztosokból. Ez utóbbiak részint főiskolai professzorok, részint a gyakorlatból kiválasztott szakférfiak, kiket az illetékes miniszter öt-hat év tartamára nevez ki. Államvizsgához bocsátható, a ki szaktanulmányait a hazai vagy azzal egyenrangú külföldi főiskolán, mint rendes hallgató, teljesen elvégezte, az előírt tantárgyakból legalább elégséges eredménnyel kollokvált s tanulmányainak befejezése után a választott szak körébe tartozó rendszeres üzemnél legalább két évig gyakorlati szolgálatban állott. A mérnöki oklevél megszerzéséhez e szerint hat év szükséges.

A főiskolán a hallgatók sem tan-, sem vizsgadíjat nem fizetnek s a laboratóriumokban is ingyen dolgozhatnak.

A főiskola kezdettől fogva kiváló tanerőkkel birt, kik a rájuk bízott tudományokat európai nivón kultiválták. A főiskola híre ennek következtében elterjedt a külföldön is, a honnan a tanulni vágyók tömegesen látogatták. Tanárai az általános és a szakműveltség terén, valamint irodalmi munkálkodásuk tekintetében mindenkor kiváltak s versenyeztek nemcsak hazai egyetemi kollegáikkal, hanem a külföldiekkel is.

Mária Terézia királynő tudvalevőleg igen nagy gondot fordított arra, hogy az általa alapított tanintézetekre csak jeles tanárok hívassanak meg, a kik kiváló szellemi tulajdonságokkal és alapos tudománnyal rendelkeznek. Hogy ehhez képest állapította meg a tanárok fizetését is, mutatja az a tény, hogy a bányászati tanintézet első tanárának, Jaquin Vilmosnak 2000 forint fizetést adott, a mi 1764-ben jelentékeny dotáció volt.

A tanárok megválasztásánál később is nagy gonddal jártak el s 1872 óta a magyar kormány is mindig arra törekedett, hogy a főiskola tanárait komoly, tudományos és lehetőleg gyakorlati férfiakból válogassa meg. Ennek megfelelő a siker is, a mely a főiskola működéséhez kapcsolódik.

A főiskola tanárai között sokan voltak, a kik elméleti s gyakorlati tudásukkal nemcsak a főiskola hírnevét, hanem a gyakorlati haszonnal járó bányászati és erdészeti tudományt is fejlesztették, s irodalmi működésükkel is kiváltak. Ilyenek voltak a többek között: a bányászati szakon: Jaquin Vilmos, Scopoli János Antal, Delius Kristóf, Peithner Tádé, Haidinger Károly, Patzier Mihály, Rupprecht Antal, Schittkó József, Hanstadt József, dr. Wehrle Alajos, Pettko

Tanulmányi idő.

A tanítás rendszere.

Államvizsgálat.

Hírneves tanárok.

János, Jenny Károly és Faller Gusztáv; 1872 óta pedig — a még működőket figyelmen kívül hagyva — Farbaky István, Kerpely Antal, Schenek István, Herrmann Emil és Cséti Ottó; az erdészeti szakon dr. Wilckens Henrik, Feistmantel Rudolf s a magyar éra óta Wagner Károly, Sóltz Gyula, Szécsi Zsigmond, Fekete Lajos stb.

A tanszékek száma.

A tanszékek száma az akadémia fejlődése arányában folytonosan növekedett. 1763-ban két, 1770-ben már három tanszék volt rendszeresítve; 1808-ban az erdészeti tanintézet felállítása alkalmával a tanszékek száma négyre, 1846-ban hatra emelkedett. Minden tanszék élén egy valóságos cs. kir. bányatanácsosi czímmel és ranggal felruházott rendes tanár állott. A tanszékek számának szaporításában az 1872-iki szervezet hozott létre gyökeres változást, ámbár akkor sem lépett életbe a főiskolákon dívó az a rendszer, hogy minden tantárgy részére külön tanszék állíttassék. A tanszékek száma a bányászati szakon tizenegyre, az erdészeti négyre, összesen tehát tizenötötre emelkedett. Az 1904-iki szervezettel végre húsz tanszék állíttatott fel, melyek közül hat tisztán az erdészeti szaktudományt műveli. A tanárok rendesek és rendkívüliek s állásaik pályázat vagy meghívás útján töltenek be. A rendes tanárokat a főiskolai tanács javaslatára és az illetékes miniszter előterjesztésére a király nevezi ki az állami tisztviselők VII., illetőleg VI. fizetési osztályában rendszeresített illetményekkel. A VII. fizetési osztályba kinevezett II. osztályú rendes tanár 10 évi szolgálat után I. oszt. rendes tanárrá s ezzel együtt a VI. fizetési osztályba lép elő. Rendkívüli tanárokat a főiskolai tanács előterjesztésére az illetékes miniszter nevez ki a VIII. fizetési osztálynak megfelelő illetményekkel.

A rajzzal, laboratoriumi vagy más gyakorlati oktatással összekötött tanszékek mellé adjunktusok, illetőleg asszisztensek vannak rendszeresítve.

A technikai főiskolákon a taneszközök és gyűjtemények, ha korszerűen vannak berendezve, elsőrendű eszközei a tanításnak és a tanulásnak.

Berendezés.

A főiskola korszerű berendezése tekintetében a német korszak alatt nagyon kevés történt. Politikai önállóságunk helyreállítása óta ellenben, a mikor a főiskola vezetését a magyar kormány vette át, a m. kir. pénzügyminiszterium mindent elkövetett, hogy a főiskolát állandóan fejleszsze s tudományos színvonalát lehetőleg emelje. Igaz, hogy az ország kedvezőtlen pénzügyi viszonyai igen sokszor vetettek gátat a legjobb törekvéseknek. Ez az oka annak, hogy a felszerelés még ma is sok kívánni valót hagy fenn, habár különösen a gyűjtemények az utolsó két évtizedben annyira gyarapodtak, hogy más ilyennemű intézetek gyűjteményeivel bátran versenyezhetnek.

E gyűjtemények a következők:

Gyűjtemények.

1. A főiskolai könyvtár. Keletkezése egyidejű a főiskoláéval s gyarapodása is párhuzamosan haladt annak fejlődésével. Alapját Mária Terézia királynő vetette meg, a midőn Boda Miklós tanárnak 1765-ben 600 forintot engedélyezett könyvek beszerzésére, 1774-ben pedig megengedte, hogy Peithner Tádé akad. tanár magánkönyvtára az akadémia részére 4000 forinton megszereztesse. A száznegyven év óta fennálló könyvtár gyarapítása lassan halad, s ma a könyvek száma alig haladja meg a 30.000-et. A könyvtár mellett van egy tágas olvasóterem az ifjúság számára, felszerelve külön kézikönyvtárral.
2. A levéltár, mely igen becses gyűjteménye a főiskola történetére vonatkozó okmányoknak.
3. A könyvtár és levéltár őre a főiskola titkára.
4. Az ábrázoló geometriai gyűjtemény, mely közel 1000 darabból áll.
5. A fizikai és electrotechnikai gyűjtemény, motorteremmel. A készülékek száma ebben meghaladja a 800-at.
6. A bányászati kémiai gyűjtemény és munkaterem, gazdag felszerelésével és készülékeivel.
7. A mineralogia-geologia-paleontologiai gyűjtemény, mely a gyűjtemények között a legrégibb. Scopoli akad. tanár már 1770-ben említi jelentésében, hogy az ifjúságnak minden egyes érczet és kövületet a gyűjteményben bemutatnak, sőt minden egyes hallgató köteles a maga részére egy kis gyűjteményt összeállítani. 1771-ben az udv. kamara utasította a főbányagrófi hivatalt, hogy az akadémia részére ásványgyűjteményt állítson össze, 1774-ben pedig megvásárolta Peithner akad. tanár ásványgyűjteményét. 1856-ban Hauch Antal akad. tanár kristálygyűjteményét vették meg, 1865-ben pedig Zipser András beszteerczebányai orvos paleontologiai gyűjteményét. A gyűjtemény azóta még nagyobb mértékben gyarapodik s jelenleg mintegy 15.000 darab van benne.
7. A geodéziai és bányaméréstani gyűjtemény igen gazdag választékú műszerekkel

van felszerelve. A gyűjtemény 250 darabból áll. 8. A géptani gyűjtemény, gépek, gépelemek, gőzkazánok stb. mintáival, műszerekkel és anyagvizsgáló gépekkel. 9. Az építéstani gyűjtemény. 10. A bányaművelés és érczelőkészítés gyűjteménye. 11. A fémkohászati gyűjtemény 2000-et meghaladó, s kohászati termékekből, kémlelési szerekből és eszközökből, olvasztó- és finomító pestek mintáiból, pénzverő és metallográfiai készülékekből álló tárgyakkal. 12. A vas-kohászati gyűjtemény. 13. A növénytani gyűjtemény. 14. Az állattani gyűjtemény. 15. Az erdővédelmi gyűjtemény. 16. Az erdőtenyésztéstani gyűjtemény. 17. Az erdőrendezéstani gyűjtemény. 18. Az erdőbecslési gyűjtemény. 19. Az erdőhasználati gyűjtemény. 20. Az erdészeti iparműtani gyűjtemény. 21. Fegyvertani, vadászat- és halásztani gyűjtemény. 22. A bányászati gép- és mintaműhely. 23. Két botanikus kert, az erdészeti főiskola növénytani oktatásához hat kataszteri holdnyi területen. 24. A gyümölcsös kert. 25. A főiskola tanerdeje. Kisiblyén, a várostól 4 km. távolságban. Különleges rendeltetése, hogy az elméleti dolgokat gyakorlatilag és szemléltető módon bemutassa s az erdő- és mezőgazdaság kísérleti céljaira szolgáljon. Van benne czéllövő-ház, vadetető, sónyalók, fogóeszközök, vadtörök, halastavak, kiterjedt csemetekertek és alagsóvezetett rétek, stb. A birtok területe 498 kataszteri hold, melyből 391 hold be van erdősítve. A vadászat gyakorlati oktatására a vele szomszédos kincstári erdők is felhasználhatók. 26. Az elektromos világító-berendezés, a főiskola három épülete részére, mely egyúttal az elektrotechnikai oktatás céljaira is szolgál.

Mária Terézia királynő a bányászati tudományok fejlesztése érdekében a legszorgalmasabb tanulókat egyrészt ezüstérmekkel tüntette ki, másrészt ösztöndíjakban részesítette. E célra négy rendbeli ezüstérem volt használatban : u. m. a mérésstanban és a mineralogiában, a kémleléstben, a pénzverésben és a bányaművelésben való buzgóság és előmenetel jutalmául. Az akadémián továbbá az egész monarchia részére hetven bányászati, 156, 186 és 208 forintos, azonkívül pedig négy német és négy magyar nemesi, ú. n. lovagrendi, 300 frtos ösztöndíj volt rendszeresítve. 1832-ben a lovagrendi ösztöndíjakat eltörölték s az egész birodalom részére harmincznyolcz bányászati, tizennégy udvari számvevősegi ösztöndíjat és a végzett hallgatók részére harmincznyolcz segélydíjat (adjutum) rendszeresítettek, valamennyit 200—200 forinttal. Az adjutumokat azonban 1844-ben beszüntették s a végzett bányászhallgatóknak harminczöt-negyvenöt krajczár, legfőlebb egy forint napidíjat biztosítottak. Az erdészeti ösztöndíjakat az akad. igazgatóság előterjesztésére az udvari kamara adományozta tetszésszerinti számban. 1848-ban a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterium kilencz bányászati, négy soáknászati és nyolcz erdészeti, 200 frtos ösztöndíjat szervezett; 1851-ben a bányászati ösztöndíjak száma harminczra emelkedett, az erdészetiéké négyre szállt alá. 1861-től kezdve az ösztöndíjak száma folytonosan nagyobbodott.

A jelenlegi ösztöndíjak a következők : két Ferencz József nevét viselő 600 koronás ösztöndíj ; harmincz 600 koronás bányászati ösztöndíj ; harmincz 600 koronás erdészeti ösztöndíj ; több, egyenkint 1000 koronás bányahatósági segélydíj ; két 600 koronás erdészeti Bedő Albert ösztöndíj ; két 600 koronás Wolny József-féle bányászati ösztöndíj ; két 400 koronás gr. Andrássy-féle ösztöndíj ; egy 200 koronás bányászati ösztöndíj a Magyar Vas- és Gépgyárosok Egyesületétől és egy 90 koronás Goldbrunner-féle bányászati ösztöndíj. — Okleveles erdőmérnökök számára azonkívül egy 2000 koronás utazási ösztöndíj van rendszeresítve.

Az ösztöndíjakat a főiskolai tanács javaslatára az illetékes miniszter adományozza ; a magánjellegű ösztöndíjakra való jelölést a tanács az alapítónak terjeszti elő.

A magyar bányászati tudomány magja egy kis lakásban kelt ki, melyet az udvari kamara az első tanszék céljaira 1763-ban 300 forintért bérbe vett. 1770-ben az ú. n. Belházy-féle házat vásárolták meg, a mely azóta számtalanszor toldozva és foltozva, egészen 1900-ig a kémiai és fizikai tanszék szolgálatában állott. — 1829-ben az ú. n. Fritze-ház bérlete kezdődött s tartott egészen 1885-ig. 1838-tól kezdve 1891-ig bérelte az akadémia az ú. n. városi kórházépület emeleti helyiségeit és 1867-től egészen 1900-ig használta a kincstár tulajdonában levő ú. n. bányatörvényszéki épületet. Mindezek az épületek eredetileg nem iskolai célokra

Kitüntetések
és ösztön-
díjak.

Helyiségek.

épültek, czélszerűtlenek, alacsonyak és szűkek s csak költséges átalakításokkal voltak használhatók.

A helyzet csak húsz évvel a magyar alkotmány visszaállítása után javult meg némileg, midőn a m. kir. pénzügyminiszterium a város főterén levő és ötvenhat év óta bérelt Fritz-házat megvásárolta és Schulek Frigyes műépítész tervei szerint átalakította. Az épület azonban, a mely mintegy 110.000 forintba került, nem volt elegendő arra, hogy a többi bérelt épületeket felhagyni lehessen. Különösen az erdészeti tanszékek elhelyezése volt czélszerűtlen, miért is a kormány 1887-ben, Farbaky István akkori igazgató javaslatára 130.000 forintot engedélyezett egy, az erdészeti tanszékeket magában foglaló épület fölépítésére. Az épület a felső botanikus-kertnek a város felé néző oldalán épült fel s jelenleg öt erdészeti tanszék és az erdészeti kísérleti állomás van benne elhelyezve.

A már említett régi épületekben maradt tanszékek elhelyezése most már annál kevésbbé felelt meg az iskolai épületekhez kötött modern követelményeknek. A pénzügyminiszterium ennél fogva a főiskolai tanács ismételt fölterjesztésére 1898-ban új és nagyobb iskolai épület építését engedélyezte, mely az előbbinek közelében, külön e célra megvásárolt telken épült fel és fölszereléssel együtt kereken 750.000 koronába került. Ebben tíz tanszék és a villamos világító telep kapott helyet. Az 1904-ben szervezett húsz tanszék közül e szerint még kettő nincs véglegesen elhelyezve. A bajon egy külön kémiai pavillon építésével akarnak segíteni.

Hallgatók.

A bányászati akadémia kezdettől fogva egészen 1848-ig az egész osztrák-magyar monarchia bányászainak kiképzésére szolgált. A technikai tudományok szakszerű művelése s különösen a metallurgiával kapcsolatos kémia elméleti és gyakorlati tanítása azonban az akadémiának mindjárt kezdetben oly hírnevet szerzett, hogy — mint Walasky: *Historia Litteraria Regni Hungariae* című művében írja s a főiskola anyakönyvei is bizonyítják — 1780-tól kezdve a hallgatók nemcsak Magyarországból és Ausztriából, hanem Angol-, Francia-, Német-, Spanyol-, Olasz-, Svéd-, Orosz- és Lengyelországból, Dániából, Portugáliából stb. is fölkeresték, sőt tudósok is jöttek ide oly célból, hogy ismereteiket kibővítsék.

A hallgatók számának ezzel kapcsolatos emelkedése okozta, hogy I. Ferencz király 1795-ben az akadémiára felvehető hallgatók számát olyképpen korlátozta, hogy a hetven ösztöndíjas hallgatón kívül csak hetven nem ösztöndíjas hallgatót (*practicantes liberi*) volt szabad fölvenni.

A különböző nemzetbeli hallgatók között a magyarok is szép számmal voltak képviselve, különösen attól az időtől kezdve, a midőn Mária Terézia királynő elrendelte, hogy a magyarországi bányahivatalok betöltésénél egyenlő föltételek mellett a magyar ifjak elsősorban veendőik figyelembe. Az erdészeti szak hallgatói csaknem kizárólag magyarok voltak, mert az osztrák tartományok a XIX. század elején már saját erdészeti iskolákkal rendelkeztek. Az akadémia hallgatói rendesek és rendkívüliek voltak, míg az 1904-iki szervezet szerint rendesek vagy vendégek lehetnek. Rendes hallgatók azok, a kiknek gimnáziumi vagy reáliskolai bizonyítványuk van s az összes előírt tárgyakat hallgatják; vendégek ellenben azok, a kik csak egyes tárgyakat kívánnak hallgatni. A hallgatók száma az egyes években és időszakokban jelentékeny változást mutat. A főiskola megalapításától kezdve az 1905—6. tanév végeig fölvetetett a főiskolára, mint első éves hallgató, 5594 bányász és 3373 erdész, összesen 8967. Különösen látogatott volt a főiskola az 1837—1848. években, valamint 1885-től kezdve a mai napig; az utolsó években a hallgatók száma 300 és 350 között váltakozott. Ellenben igen kevés hallgató volt az 1849—1852. években. A magyar udvari kamara ugyanis 1848 márczius 18-án az eddigi német nyelv helyett a magyar előadási nyelv használatát rendelve el, az idegen nemzetbeli hallgatók közül 1848. május 14-én 133-an elhagyták az akadémiát. Ezeknek legnagyobb része — miután az osztrák kormány 1848. szeptember havában ideiglenesen Vordernbergben állított fel egy ilyen intézetet, 1849. február havában pedig megalapította a ma is fennálló leobeni és pribrami bányászati akadémiákat — nem is tért többé vissza.

A szabadságharc idején a hallgatók száma más okból is alászállott. A magyar érzelmű ifjuság ugyanis kezdettől fogva élénk lelkesedéssel kísérte a nemzeti mozgalmat s midőn a nemzet jogai és alkotmánya érdekében kardot fogott, az akadémia magyar ifjusága sem maradhatott tétlenül könyvei mellett. Nagy-

részük a csatatérre sietett és szaporította a »névtelen hősök« számát. Egy része dr. Bachmann tanárral és a selmeczi nemzetőrséggel együtt 1848 július havában Vácra vonult, másrésze, mint technikai vezető, kísérté azt az 500 selmeczi bányamunkást, a kiket a magyar kormány a közeledő Jellasich horvát bán ellen való védelemben Buda várának megerősítésére kirendelt; egy csapat, Beniczky kormánybiztos intézkedésére, résztvett a selmeczi, körmöczi és úrvölgyi nemzetőrök csapatában a Turóc-megyében jelentkező pánszláv-mozgalom elnyomásában, illetőleg a Hurbán-féle önkéntesek lefegyverzésében. Sokan csatlakoztak az 1849. január 13-án Selmezen átvonuló Görgey tábornok hadseregéhez is.

1848. november 18-án ismét megnyitották a tavasz óta szünetelő főiskolát, mivel azonban a még megmaradt hallgatók nagyobb része a Simunich cs. kir. altábornagy hadteste ellen táborba szállott magyar sereghez csatlakozott, Beniczky Lajos kormánybiztos az előadásokat egy héttel karácsony előtt beszüntette. Az 1849 február 12-én megkezdett előadásokat márczius hó 16-án ismét Windischgrätz Alfréd tábornagy és teljhatalmú királyi biztos tiltotta be, az ifjuság szétosztását rendelve el.

A szabadságharcz lezajlása után az 1849—50-iki tanévre, melyet 1850 január 2-án nyitottak meg, 52 hallgató, köztük 5 erdész iratkozott be.

A mi az *ifjuság társadalmi életét* illeti, e tekintetben a főiskola ifjusága az ország főiskolái között első helyen áll, mert gondosan ápolja a diáktestületi közérzést. Az ifjuságot egymás között s a városi lakosság intelligens részével bizonyos családias érzés fűzi össze s a főiskola hallgatói a város legjobb családjainál is mindig szívesen látott vendégek. Igen jó hatással van az ifjuságra az az egészséges testületi szellem is, mely a főiskola falain belül a hallgatót közelebb hozza a tanárjához s a tanárt és a tanulót a legbensőbb közvetlenséggel összetartja.

A magyar ifjuságnak az 1870-ig fennállott német éra alatt nem volt könnyű helyzete, mert nemcsak német nyelven kellett elsajátítania a főiskolán kultivált tudományokat, a mi különösen a Magyar Alföldről és Erdélyből ideszakadt hallgatókra volt kemény munka, hanem a város idegenajkú lakossága, az akadémia idegen nemzetiségű hallgatói között és a nagyobbára idegen nemzetbeli tanárok alatt sem volt kellemes helyzetük. Ez oknál fogva könnyen érthető, hogy a XIX. század harminczas éveiben magyar társasággá egyesültek, a mely »Akadémiai Magyar Olvasótársaság« elnevezés alatt 1849-ig állott fenn, összeköttetésben volt a pesti, kassai, stb. joghallgatók egyesületével s a selmeczi ág. ev. liceumban 1826 óta fennállott »Magyar Literatúrai Társaság«-gal karöltve munkálkodott a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv kultiválása és terjesztése s a magyar irodalom megismertetése terén. Érdemes a fölemlítésre, hogy az olvasótársaság könyvtárosa 1841—43-ban Szilágy József bányászhallgató volt, ki ötven évvel később a magyar országgyűlés főrendiházának elnöke lett.

Jelenleg az ifjusági élet a következő egyesületekben nyilvánul :

Társadalmi élet.

1. A főiskolai ifjusági kör az egész ifjuságot képviseli és magában foglalja. Célja eszmecsere, olvasás és irodalmi munkásság útján az ifjuság önművelődése, a testületi szellem ébrentartása s a tagok szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítása.

Ifjusági egyesületek.

2. Az ifjusági kör kebelében, mint ennek főkegylete létezik az »Ifjusági Dal- és Zeneegylet«, melynek célja a komoly és vidám ének és zene ápolása.

3. A főiskolai önképzőkör a főiskolai ifjuság önképzését s felolvasó és vitésték rendezésével a szaktudományok kultiválását tűzte ki céljául.

4. A főiskolai atléta klub feladata a testgyakorlat ápolása.

5. A főiskolai segélyző-egyesület célja a főiskola szűkölködő hallgatóit készpénzzel, betegségeik esetén pedig ápolási és gyógyszerköltséggel ellátni. Az egyesület 1870-ben a beteg főiskolai hallgatók segélyezését célzó »Akademischer Kranken-Unterstützungsverein«-ből alakult.

6. A becsületszék. A hallgatók közt fölmerült becsületbeli ügyek elintézésére az ifjuság kebelében fennálló becsületszék van hivatva, a melynek elnöke a főiskolai tanácsnak egy-egy év tartamára kiküldött tagja ; az ifjuság kebeléből tizennégy rendes és hét póttagja van.

7. A főiskolai vidéki körök, nevezetesen a dunáninneni, a dunántúli, a tiszavidéki, az erdélyi, a bánáti és a szepesi kör. Céljuk az ország egy vidékéről származó hallgatókat egy körbe egyesíteni s egymás között az érintkezést fentartani.

HONT VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSÜGYE.

Történeti visz-
szapillantás.

Mikor Nagy Frigyes a porosz népiskolai szervezetet létesítette és országa virágzásnak induló tanügynek nézett elébe: Mária Terézia királynő is elérkezettnek látta az időt arra, hogy az osztrák tartományokban és később Magyarországon is megalapítsa a népiskolát. Magyarországon az országgyűlés sürgetésének engedett, mindamellett annak mellőzésével az 1774. évi »Schulordnung«-jával kívánta rendezni az iskolaügyet. Ez ellen a magyar püspökök tiltakoztak, a mint nagy visszatetszést keltett 1777-ben kiadott első: »Ratio Educationis«-a is.

A népiskola ügyének rendezéséhez, abból a helyes elvből indulva ki, hogy a népiskola a népeket egyesítő intézet legyen a nemzetiségi és felekezeti különállással szemben, még nagyobb erélyvel látott hozzá József császár; de elkövette azt a hibát is, hogy a közös nevelés eszközéül a latin nyelv helyett a németet jelölte ki. Magát a császárt ez intézkedéseért alig érheti vád, mert ő csak a latin nyelvet óhajtotta kiküszöbölni és hajlandó volt mind Magyarországon, mind a társországokban a magyar nyelvet oktatási nyelvvé tenni, ámde ellenzésre talált. Azt hozták fel ugyanis a császár intencziója ellen, hogy a magyar nyelv nem alkalmas arra, hogy a közigazgatásban hivatalos és az iskolákban oktatási nyelvvé tétessék. Erre mondta ki a császár a nagy szót, hogy legyen a közigazgatás, jogszolgálat és a tanítás nyelve Ausztriában, valamint Magyarországon is a német. A magyar irodalmat közvetve fellendítő és a magyar nyelvet terjesztő ez az intézkedés lett ezután az ürügy, melynek örve alatt a császárra neheztelő főpapi körök elkecseregett harcot kezdtek az uralkodó ellen. Gróf Batthyány hercegprimás és esztergomi érsek azzal állott útjába a császár törekvéseinek, hogy terjedelmes egyházmegyéjének minden községébe szétküldözgette a káptalan főespereseit azzal az utasítással, hogy készítsenek »Canonica Visitatio«-kat, azt célozván ezzel, hogy a tanügy is egyházi ügy gyanánt kezeltesse. E kanonika-vizitációkat a primás kinyomatta és megküldte minden törvényhatóságnak, támaszpontul az állami törekvések ellen.

A Mária Terézia alatt megindult germanizálás meggátlását célozta a pápai ev. ref. iskola kollégiumának az a hazafias határozata, miszerint a főiskolán az akadémiai tudományokat úgy kell csoportosítani, hogy a papok, ügyvédek, tanítók a gimnáziumi osztályok befejezése után külön szakszerű kiképzést nyerjenek. Néhai Grünwald Béla, a valódi magyar állam kiépítésének ez a fáradhatatlan apostola az ő »Régi Magyarország«-ában, a most említett határozatot külön tárgyalja és hozzáteszi, hogy az 1807. évi országgyűlés országos bizottsága a 86-ik gravamen-ben a tanítók képzését az akadémiák- és főiskolákkal szerves kapcsolatban követelte.

Magas színvo-
nalú tanító-
képzés.

Ez elvnek megfelelő tanítóképzés Magyarországon csak egyetlen helyen található, még pedig Selmece-Bélabányán, kapcsolatban az ág. ev. hitközség liceumával, a hol a tanítójelöltek a gimnázium nyolcz osztályát közösen végzik a többi tanulóval. Ezek a latin és a görög nyelv tanulása alól fel vannak mentve, azonban e helyett az 5-ik osztálytól kezdve, nevelés- és módszertani, valamint zenei oktatást nyernek. A tanítóképzésnek ez a módja közel áll a modern tanítóképzés ideáljához. A tantestülettel több ízben folytatott tárgyalásokból megállapítható, hogy a teljes nyolcz osztály bevégezése után a tanítónövendékeket azért nem bocsátják érettségi vizsgálatra, mert, ha a maturitásról szóló bizonyítványt megnyernék, nem mennének nyomorúságos fizetésért a tanítói pályára. Mindamellett, a tanító nemes hivatásán lelkesülve, a selmeczi

liceumban évenként 10—12 tanítónövendő van, kik közül a tanév végén 2—3 matura helyett tanképesítő vizsgálatot tesz.

»A kié az iskola, azé a jövő«! — Hogy az iskola nem az egyházé, nem a nemzetiségé, hanem az országé: ezt bizonyítja törvénykönyvünk, a magyar iskolajog története és Mária Terézia iskolaszervezeti decziója, mely határozottan kimondja, hogy: »a tanügy mindig politikum volt s az is marad.«

Tagadhatatlan tény, hogy a régi népiskolát a püspökök és egyházak szervezték. De nem tették ezt egyházi jogkörből kifolyólag, hanem azért, mert a törvényhozás reájuk bízta a teendőket akkor, mikor Magyarország még katolikus állam volt. Ámde hazánk 1848-ban, illetőleg 1867-ben a jogállamok sorába lépett, miből kifolyólag természetes, hogy az állam létesítette intézménynek egyházi természetű is megszűnt. A katolikus állam megparancsolta az iskola létesítését és azt követelte, hogy az általa létesített iskola szintén katolikus jellegű legyen.

Ezt a viszonyt a jogállammá lett Magyarország törvényhozó testülete az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. 25. §-ával megszüntette és kimondta »az iskolafentartó utáni elnevezést.« Ez a törvény meghagyta a felekezeteknek, társulatoknak és egyeseknek is az iskolafentartás jogát, a törvény intenczióinak megfelelő kötelezettséggel, mely az 1876. évi XXVIII. t.-cz. 9. és 13. §§-ban nyer kifejezést, hogy t. i. bárki által fentartott iskola vezetésére iskolai helyhatóságot kell létesíteni, mely helyi hatóság be van illesztve az országos tanügyi szervezetbe. Ilyképp polgári hatóságot képez a felekezet által fentartott iskola helyi hatósága (iskolaszéke) is.

Áttérve tulajdonképpen tárgyunkra, Hont vármegye köznevelési ügyére, Népoktatás.
elsősorban az elemi népiskolai népoktatásról kell megemlékeznünk.

Hont vármegyének 146 községében és 3 pusztáján (Csábrágvárálja, Szeteharasz, Szokolyahuta), van elemi iskola. Ez a 149 elemi iskola az oktatási nyelv szerint következőleg oszlik meg: tisztán magyar tannyelvű 111 iskola, magyar-német tannyelvű 4, magyar-tót tannyelvű 66, tót tannyelvű 2. Megjegyzendő, hogy a következő 16 községben, úgymint Bélen, Berencsfalun, Börzsönyben, Dacsókeszin, Erdőmegen, Felsőzsemberén, Füzesgyarmaton, Hegybányán, Ipolyságon, Ipolyveczén, Korponán, Nagymaroson, Selmecz-Bélabányán, Szokolyán, Tergenyn, Vámosmikolán két vagy ennél több elemi iskola van. Az összesen 183 elemi népiskola közül 14-ben az állam az iskolafentartó, 2-ben az állam és község, 90-ben a község; egy iskola alapítványi, egy pedig magániskola (Horn Lipót engedélyezett iskolája Bátban).

Hont vármegye területén óvoda a következő 15 községben van: u. m. Bakabánya, Bát, Felsőipolynyék, Hegybánya, Ipolyság, Korpona, Középpalóta, Litva, Márianosztra, Nagymaros, Németi, Selmeczbánya, Szelléb, Szent Antal és Szob. Ezek közül Selmeczbánya város területére 7 óvoda esik. Mindössze tehát a vármegye területén az óvodák száma 21. Az oktatási nyelv minden óvodában kizárólag magyar. A 21 óvoda közül az óvoda fentartója háromban az állam, egyben az állam és a felvidéki közművelődési egyesület, egyben az állam és község, hatban a község, ötben a róm. katolikus egyház, négyben a felvidéki közművelődési egyesület és egyben a község a felvidéki közművelődési egyesülettel együtt. A vármegye területén öt iparostanoncziskola van és pedig Bakabányán 66 tankötelessel, Ipolyságon 87 tankötelessel, Korponán 27 tankötelessel, Nagymaroson 50 tankötelessel, Selmeczbányán 161 tankötelessel. Valamennyi iparostanoncziskolában a tanítás nyelve kizárólag magyar, az iskolafentartó mindenütt a polgári község. Óvodák.

Kereskedőtanoncz-iskola a vármegyében csak Selmeczbányán van. Ennek oktatási nyelve magyar, fentartja a kereskedők társulata; a tankötelesek száma huszonöt.

Tanítóképző-intézet ugyancsak egy van a vármegye területén, és pedig szintén Selmeczbányán. Jellege felekezeti. Fentartója az ág. ev. hitközség, tanköteleseinek száma 17. Az elemi iskolákban összesen 270 tanuló működik, a óvodákban 21, az iparostanoncz-iskolákban 11, a kereskedőtanoncz-iskolában 2. Tanítóképző.

A községekben a különböző fentartók szerint kimutatott iskolák és óvodák elősorolásából kitűnik, hogy a magyar állameszme kifejezése és a magyar nyelvnek terjeszkedése kívánni valót hagy fenn. Erre a körülményre a kormány figyelmét a közigazgatási bizottság már felhívta. A kérdésre vonatkozólag

Kulturális hiányok.

a törvényhatóság kir. tanfelügyelője »Kulturális hiányok« czimen, röpiratot adott ki, melyben megjelöli a szanálás módjait és eszközeit. Ilyenek : az 1891. évi XV. t.-cz.-nek az egész vonalon leendő végrehajtása, továbbá az, hogy minden községben kisdiednevelési tanintézet létesíttessék, és pedig a városokban és nagyközségekben kisdiedóvoda, a vidéki községekben ellenben állandó menházak. Miután azonban tót községeink nagyon szegények, e célra állami segélyezésre volna szükség. A kisdiednevelési törvény végrehajtásánál is fontosabb és sürgősebb másik teendő, mely szintén hazafias magyar szempontból ítélendő meg : a népoktatási törvények végrehajtása és egyöntetű országos tanügyi szervezet létesítése. E feladatok megoldására vonatkozólag a vármegye kir. tanfelügyelője a közigazgatási bizottság útján részletezett tervezet keresztülvitelét szorgalmazta. A terv megvalósítása attól függ, hogy az államkormány hajlandó-e 30.000—40.000 korona költséget rendelkezésre adni. A tervezeti kimutatás szerint a vármegye 184 községe közül 76-ban szükség van állami menházra, melyek fentartása 30.400 koronába kerülne, 39 községben pedig ideiglenes menházra, melyek évi fentartása 11,700 koronát, összesen tehát 42,100 koronát igényelne. Ebből a községek által fedezendő 3%-os pótdó, vagyis 8870 korona levonása után a szükséges állami segély 33,230 koronát tenne ki évenként.

Selmeczbánya közoktatásügye.

A vármegye közoktatásügyének fonalát Selmecz-Bélabánya törvényhatósági joggal felruházott szab. kir. városra vonatkozólag vesszük fel újból : mert ezen a magyar kultura és műveltség valódi határszéli védbástyáját képező város közönsége fáradozik a vármegyében a legrégebb időtől kezdve dicséretreméltó buzgósággal a kultura emelésén. A közönség e téren való irányításában dicséretes buzgalommal a közigazgatási bizottság jár elől.

Ag. ev. liczeumi főgimnázium.

A selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskoláról külön fejezetben szólunk.

A selmeczbányai kir. kath. gimnázium, valamint az ág. hitv. evang. liczeumi főgimnázium történetét az illető egyházak története keretében ismertettük. Itt csak annyit, hogy a liczeumot a vele kapcsolatos tanítóképzővel együtt az egyház-egyetem tartja fenn. A liczeumi főgimnáziumot az állam évi 32,000 koronával segélyezi. Az intézet igazgatója Király Ernő, a rendes tanárok száma 13. Az intézetbe az 1905/906-ik iskolai év folyamán 401 tanuló vétetett fel, ezek közül vizsgát tett 375. A főgimnáziummal kapcsolatos intézetek s a liczeumban fennálló egyesületek a tanítóképző, a zeneintézet, az élelmező, a Petőfi-Kör, a Biblia-Egyesület, a liczeumi zenetársaság, a testgyakorló kör és a gyorsíró kör.

Kir. kath. nagygimnázium.

A selmeczbányai hatosztályú kir. kath. nagygimnázium a piarista rend gondozása alatt áll. Igazgatója dr. Rauchbauer József kegyesrendi áldozópap, a vegyesen világi és szerzetes tanárok száma 11. A tanulók száma az 1905/906-ik iskolai évben 192 volt, ezekből vizsgázott 175. Az intézet kebelében segélyző egyesület, s a vallásos érzés ápolására Mária-Társulat működik.

Városi leányiskola.

A városi leányiskolát 1788-ban alapították. Eredetileg két osztályból állott és a kincstár (kamara) és város között létrejött szerződés szerint az 1788-ik tanévtől kezdve az állam tartotta fenn.

Régi iskolák.

Selmeczbányán a jezsuita-rend 1649-ben vette át a lelkeszkedést és azzal az iskola adminisztrációját. A rendnek 1773-ban történt eltörlése azonban szükségessé tette, hogy úgy az egyház, mint az iskola ügye újjászerveztessék. Az 1774. évi tanácsulési jegyzőkönyv és összeírás kétségen kívül helyezi, hogy akkoron Selmeczbányán kétféle iskola volt, még pedig a város által fentartott polgári (scholae civicae) és bányásziskolák (scholae metallifossorum), a mely utóbbit a kincstár tartotta fenn. Ekkor népiskola csak egy volt a belvárosban és ennek tanítója a városi pénztárból évi 160 frt állandó illetményt, a kihirdetések írásaért járó stóla czimén 15 forintot és beiratási díj czimén minden tanuló után 25 krt élvezett. A bányásziskola szervezete abból állott, hogy ekkor a belvárosban három koadjutor volt alkalmazva, összesen 438 frt fizetéssel. Az iskolák e szervezete, illetve rendszere azonban nem tartott sokáig, mert 1777-ben az úgynevezett triviális iskoláknak nemzeti (nationalis) iskolákká való átalakítása következett be. Majd hosszabb tárgyalások folytak az iskolaügyben, mely a bányakincstár és város között szerződéskötéssel végződött, a mennyiben a város a belvárosi fiúiskolák, a bányakincstár a belvárosi leányiskolák fentartására kötelezte magát.

Nem érdektelen a régi rendszernek az a beosztása, hogy a város iskolájába (a civilis scholába) a polgárok (mesteremberek és kereskedők), a bányásziskolába,

a bányamunkások gyermekei nemre való tekintet nélkül jártak fel és minthogy a városi lakosság túlnyomó része bányamunkásokból áll, igen természetes, hogy több volt a bányásziskola, mint a városi. Így magyarázható meg az a jelenség is, hogy a belvárosban (Selmeczbányán) egy városi és három bányaiskola, Steffultón és Bankán csak egy-egy bányász-iskola volt. Az 1829. évi kanonica vizitáció megállapította, hogy a város és kincstár között létrejött szerződéses viszony akkor is tényleg fennállott és hogy a két osztályból álló leányiskola a bányászati fenhatóságnak van alárendelve. Megjegyezzük, hogy a város által fenntartott fiúiskola 1829-ben már három osztályból állott és hogy a kincstár által fenntartott leányiskola még mindig csak két osztályú volt és az maradt 1869-ig, mikor is a kincstár azt a törvénnyel ellentétben a paulai szt. Vinczéről elnevezett irgalmas nővérek vezetésére bízta.

A város ez idő alatt a belvárosi fiúiskolát öt osztályúvá fejlesztette, ezenfelül az iparostanoncz-iskolát és az ismétlő iskolát szervezte, két óvóintézetet létesített és ehhez képest az állásokat is szaporítván, azokat oly javadalommal látta el, a mely némiképp a törvény és a kor egyre fokozódó igényeit kielégíti. Ezen a nyomon haladva a kültelek (Bélabánya, Hodrusbánya, Steffultó és Banka) népoktatásának újjászervezését is nagy áldozatkészséggel oldotta meg.

Az óriási terhet, melyet a város a belvárosi és külutcai népoktatás érdekében visel, a következő számadatok mutatják. A költségvetésben előirányoztatott :

Kulturális terhek.

a tanítók fizetésére és egyéb járandóságára . .	23.507 K.	85 fill.
a rajziskola fenntartására	452 »	— »
az ismétlőiskola fenntartására	951 »	01 »
az iparostanoncz-iskola fenntartására	2.654 »	— »
a tornaiskola fenntartására	1.190 »	60 »
a négy óvoda fenntartására	5.038 »	03 »

vagyis összesen : . . 33.793 K. 49 fill.

Ezenkívül legújabbán 160.000 koronát meghaladó összeget fordított a város új iskolai épületek létesítésére és a régiak átalakítására. A népoktatásra fordított összeg évi 42.000 koronára tehető, nem is említve, hogy a város iskoláira fordított ez a tetemes kiadás arányában úgy az ág. hitvallású ev. egyházat, mint az izr. hitközséget évi 4000 koronával segíyezi.

Ezzel szemben a kincstár a belvárosi róm. kath. leányiskolák céljaira az apácáknak évi 2400 kor. hozzájárulást ad. A régi leányiskola rozszant épülete helyett 88.000 kor. költséggel új és modern épületet emeltek és rendeztek be, mely összeg fedezéséhez a kir. kincstár telekkönyvi bekebelezés ellenében 36.000 koronás jelzálogos kölcsönt engedélyezett. Egy állami felső leányiskolának Selmeczbányán leendő létesítése és az összes ottani iskoláknak állami kezelésbe vétele ügyében tárgyalások folynak, mely célból az ág. ev. gyülekezet az általa fenntartott polgári leányiskolát és 4 elemi iskoláját az összes iskolai épületekkel s az eddigi anyagi hozzájárulásokkal már felajánlotta, egyedül a polgári leányiskola céljaira gyűjtött alapítványi összeget tartván vissza, hogy annak kamataiból az összes iskolák államosítása esetén, a hitoktatást gondozhassa.

Ezek után Korpona szab. kir. város tanügyének vázlatára térünk át. Már a hitújítás előtti időkben, 1534 körül, a város kőből épült emeletes rektori és orgonista-lakkal rendelkezett, mely, midőn a város összes lakossága az új tan követőjévé lett, a protestánsok birtokába került. 1696-ban, a midőn Olasz Pált nevezték ki korponai plébánossá, ez sem katolikus kántort, sem tanítót nem talált a városban. 1697-ben az iskolaépületet a lutheránusoktól karhatalommal visszafoglalták, s ugyanekkor a katolikus egyház kántortanítót választott. Olasz Pál 1724-ben, mikor már esztergomi kanonok volt, Korponán társházat alapított saját költségén a kegyesrendi atyák számára, a kik ott négyosztályú gimnáziumot nyitottak. Ez a gimnázium azonban, minthogy Korponának vidéke nincs, a körülötte levő nagyobb és népesebb városok pedig elvonják tőle az idegen tanulókat, 1787-ben megszűnt és helyette József császár rendeletéből »nemzeti iskola« létesült. A közös nemzeti iskola tantestülete egy igazgató ; két rendes és egy segédtanítóból állott, olyformán, hogy ezek közül kettő mindig katolikus,

Korpona közoktatásügye

kettő pedig lutheránus vallású legyen. József császár halála után a négy osztályú kisgimnázium 1772-ben ismét életre kelt, s bár látogatottsága csekély volt, mégis megszakítás nélkül 1848-ig működött. A szabadságharc alatt szünetelt, azonban 1850-ben újra megnyílt, míg végre 1867-ben részint a szükséges tanerők, részint a növendékek hiánya folytán végleg beszüntették, az Olasz Pál-féle alapítvány pedig, mely mintegy 45.000 koronából és az iskolaépületekből áll, miután időközben a kegyesrendű atyák, kik azt kezelték, elköltöztek Korponáról, legmagasabb engedéllyel a besztercebányai püspöknek adatott át. Főképp Ipolyi Arnold besztercebányai püspök buzgólkodása következtében a most említett alapítvány és a földművelés- és vallásügyi tárcza terhére egy ipari szakosztálylyal megtoldott felsőbb népiskola létesült, mely 1875-ben nyílt meg. Az ipari szakosztályban az agyagmintázást és kisebb fa-dísz tárgyak faragását tanították. Az intézet első igazgatója Czapkó Ignác felszentelt pap lett. Az első tanárok Vozár János elemi iskolai tanító és Dvihally Ede, az ipari szakosztály vezetője voltak. 1882-ben az ipari szakosztályt asztalosipari tanműhelylyel toldották meg, melynek első vezetőjeként Szokoly József tanítót alkalmazták. A tanműhely 1888-ban tanulók hiányában megszűnt, s helyét gyümölcsészet és általános kertészet foglalta el. Az 1906. évben ez az iskola megszűnt és az állam polgári fiúiskolát szervezett. A város pénztára külön-külön róm. katolikus, valamint evangélikus két-kétosztályú elemi iskolát tart fenn, mindegyik »felekezeti« iskolánál két-két tanerő van alkalmazva. Az iskolák fentartója ugyan a város, de azoknak vezetésébe beleszólása nincsen, sőt a tanerők alkalmazására sem gyakorolhat befolyást. A róm. kath. iskolában 50, az ág. ev. iskolában 90 a tanulók évi száma. Van ezenkívül iparos-tanoneziskola is, melyben az oktatást az elemi iskolai tanítók látják el. A városi óvoda a 70-es években alapított és azóta a magyarosítás terén szép eredményt ért el. Itt a tanulók évi száma 70—80. 1884-ben állami leányiskola is nyílt meg Korponán, melyben ezidő szerint 3 tanerő működik. E népszerű iskolát külön engedély mellett a negyedik osztályig fiúk is látogatják. Az iskola hat osztályába a folyó évben 144 tanuló iratkozott be, ezek közül 37 fiú.

Selmecz-Bélabánya és Korpona szab. kir. városok tanügyének vázolója után vissza kell térnünk Hont vármegye általános köznevelésügye állapotának ismeretetésére.

A vármegye
közoktatás-
ügye.

Dr. Kőrössi József, a székesfőváros statisztikai hivatalának és könyvtárának igazgatója, »A felvidék eltótosodása« című tanulmányában említi, hogy a Hont vármegyei Terényben valaha kisgimnázium állott volna fenn. Erre vonatkozólag semmiféle adat sem volt feltalálható. Ellenben van adat arra, hogy Terény, Teszér, Udvarnok és egyéb, az országot mentén elterülő községek még a mult század elején (1812-ben) magyar nyelvű lakosokból állottak, kik lassan-lassan eltótosodtak. Terényben az aggok ma is magyarul imádkoznak, az úr asztala még néhány év előtt magyar feliratú volt. A terényi gimnázium fennállására nézve a felső-terényi ág. ev. hitv. egyház anyakönyvei és okiratgyűjteménye az 1783. évtől kezdve semmit sem említenek, a régebbi anyakönyvek pedig az 1783-iki tűzvész alkalmával megsemmisültek. A gimnáziumról a kanonika-vizitáció sem tud, a mint hogy a köztudatban sem maradt fenn annak emléke.

Az alábbiakban községenként, betűrendben adjuk a vármegye területén levő összes elemi népiskolák sorozatát, megjegyezvén, hogy az államkincstár tanítói fizetések kiegészítése és korpótlékok czímén közel 50.000 koronával segíyezi az egyes iskolákat s így az állam majdnem minden egyes iskolánál fentartótárs gyanánt szerepelhet.

Elemi népis-
kolák.

Alsóalmás, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tót, tankötelesek száma 59. *Alsóbágyon*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tankötelesek száma 66. *Alsófegyvernek*, iskolafentartó a ref. egyház, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 56. *Alsófihérkut*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tankötelesek száma 101. *Alsóipolynyék*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 275. *Alsópalojta*, iskolafentartó a község, oktatási nyelv magyar-tót, lakosság tót, tanköteles 50. *Alsó-rakoncza*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 76. *Alsószemeréd*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 135. *Apafalva*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, 1793. óta rendes tanítója van; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 34. *Apátmaróth*,

állami iskola, alapított 1884-ben, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 59. *Bácsfalu*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, lakosság tót, anyanyelv magyar-tót, tanköteles 35. *Bacsófalva*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, már 1784-ben fennállott; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 49. *Bagonya*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, 1695-ben már fennállott; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 76. *Bágyon*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, már 1700-ban fennállott, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 26. *Bajta*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, iskolaköteles 104. *Bakabánya*, iskolafentartó egy iskolában az állam, egy iskolában az ág. ev. egyház, lakosság tót, az állami iskolában az oktatási nyelv magyar, míg a felekezeti magyar-tót, a tankötelesek összes száma 560. *Bakabánya-uhliszko* állami vegyes iskola, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteleseinek száma a Bakabányánál megjelölt összegben foglaltatik. *Báth*, lakosság tót, iskolafentartó egy iskolában a róm. katolikus, egy iskolában az ág. ev. hitközség és egy iskolában Horn Lipót tanító, az ág. ev. iskola fennállásának már 1623-ból nyoma van; a tankötelesek összes száma 287. *Bátorfalu*, állami iskola, rozoga bérházban; lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, iskolakötelesek száma 56. *Bél*, iskolafentartó egy iskolában a róm. katolikus lakosok és egy iskolában a református egyház, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 77. *Béld*, iskolafentartó az ág. ev. egyház lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 72. *Berencsfalu*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. hitközség és egy iskolában az ág. ev. egyház, 1795-től önálló iskolája van; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 120. *Berneceze*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 242. *Bori*, iskolafentartó a ref. egyház, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 73. *Bozók*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 158. *Börzsöny*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyház és egy iskolában az ág. ev. egyház, melynek iskolája már 1789-ben fennállott; lakosság német-magyar, oktatási nyelv magyar-német, tankötelesek száma 228. *Csáb*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tanköteles 89. *Csábrágrarabók*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, tanítói 1787-től ismeretesek; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 16. *Csall*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, már 1700-ban rendes tanítója volt; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 57. *Csákócz*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 60. *Csánk*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 114. *Cseri*, iskolafentartó az ág. ev. egyház, 1664 óta van rendes tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 66. *Dalmad*, iskolafentartó a község, lakosság magyar-tót, tannyelv magyar, tanköteles 100. *Dacsókeszi*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. lakosok és egy iskolában az ág. ev. egyház, már 1677-ben rendes tanítója volt; lakosság tót, tannyelv a róm. katolikusoknál magyar, az ág. ev.-nál magyar-tót, tankötelesek száma 107. *Deménd*, iskolafentartó a közbirtokosság, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 138. *Derzsénye*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, tanítói 1689 óta ismeretesek; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 48. *Dévice*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, 1785 óta van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 59. *Drégelypalánk*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 194. *Egeg*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 105. *Egyházmarót*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, 1610. óta van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 67. *Erdőmeg*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolában az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv a róm. kath.-nál magyar, az ev.-nál magyar-tót, tanköteles 104. *Felsőalmás*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, alapított 1717-ben; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 68. *Felsőbaka*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, már 1595-től fogva van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 120. *Felsődacsólom*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 96. *Felsőlegénd*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 45. *Felsőpalojta*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 32. *Felsőrakoncza*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 31. *Felsősipék*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 12. *Felsőszemeréd*, iskolafentartó a község, lakosság

magyar, tanköteles 75. *Felsőterény*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 74. *Felsőtúr*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 68. *Felsőzsember*, iskolafentartó egy iskolában a r. kath. és egy iskolában az ág. ev. egyházközség. 1791 óta van tanítója; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 127. *Füzessgyarmat*, iskolafentartó egy iskolában a r. kath. és egy iskolában a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 204. *Garamkissalló*, iskolafentartó a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 198. *Gyékés*, állami iskola, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 89. *Gyérk*, községi iskola, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 91. *Hegybánya*, kincstári iskola, lakosság tót-magyar, az oktatási nyelv az apáczák intézetében magyar, a kincstári iskolában pedig magyar-tót, tankötelesek összes száma 478. *Helemba*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 178. *Hidvég*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 137. *Hont*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 128. *Hontbesenyőd*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 48. *Hontsomos*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, tanítói 1730-tól ismeretesek; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 20. *Horhi*, áll. iskola, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 57. *Horváthi*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 72. *Illés*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 76. *Inám*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 77. *Ipolybalog*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 97. *Ipolydamásd*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 138. *Ipolyfödémes*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 84. *Ipolykeszi*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 70. *Ipolypásztó*, iskolafentartó az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tanköteles 169. Kétségen kívül áll, hogy itt már 1746-ban volt iskola. *Ipolyság*, három iskolafentartó van, ezek egyike a polgári leányiskolánál az állam és község együttvéve, másika a városi pénztár s a kath. hívek, harmadika az izraelita hitközség; lakosság magyar, tannyelv magyar. Összesen 584 tanköteles van, kik közül az állam és község által fenntartott iskolába jár 81, a róm. kath. iskolába jár 471, az izraelita hitközségi iskolába jár 87 tanuló. *Ipolyszakállas*, egy római katolikus iskola és egy ág. ev. iskola, lakosság magyar, tannyelv magyar, tankötelesek száma 157. *Ipolyszécsényke*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 63. *Ipolyvecze*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolában az ág. ev. egyházközség, utóbbiban a tanítói állás 1825 óta van betöltve, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 118. *Kálnaborfő*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 68. *Kelenye*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 74. *Kemencze*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 225. *Kis-csalomia*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, rendes tanítója 1696 óta van; lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 60. *Kisgyarmat*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 134. *Kiskér*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 60. *Kiskeszi*, iskolafentartó a község, tannyelv magyar, tanköteles 94. *Kisölved*, iskolafentartó a ref. egyházközség, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 72. *Királyfalu*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 27. *Korponán* van egy az állam által fenntartott polgári fiúiskola, egy állami elemi leányiskola és két városi elemi leányiskola; a lakosság anyanyelve tót, az iskola oktatási nyelve az állam, valamint az állam és község által s az alapítványból fenntartott iskoláknál magyar, míg a város által fenntartott iskoláknál magyar-tót: a tankötelesek összes száma 595. *Kospallag*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 114. *Kóvár*, községi iskola, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 86. *Kókeszi*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 30. *Kövesd*, községi iskola, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 225. *Középpalozta*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 97. *Középtur*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 91. *Lászlód*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tan-

köteles 30. *Ledény*, iskolafentartó az ág. ev. hitközség, 1699. óta van tanítója ; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 43. *Leléd*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 96. *Letkés*, iskolafentartó a község, lakossága magyar, tanköteles 136. *Leszenye*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 75. *Lissó*, ág. ev. iskola, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 61. *Litva*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 102. *Lontó*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 78. *Lukanénye*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelve magyar, tanköteles 120. *Magaslak*, kinestári iskola, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 52. *Magas-majthény*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 99. *Márianosztra*, iskolafentartó a község, lakosság magyar és tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 237. *Méznevelő*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, 1787-ben már volt tanítója ; lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 94. *Nagycsalómia*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 96. *Nagyfalu*, iskolafentartó a község, lakosság magyar és tót, oktatási nyelv magyar, tanköteles 92. *Nagymaros*, iskolafentartó a róm. kath. és ref. egyházközség, lakosság német, oktatási nyelv a róm. kath.-nál magyar-német, a reformátusoknál magyar, tankötelesek összes száma 690. *Nagypeszek*, iskolafentartó a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 83. *Nemesvarbók*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, iskolája 1852-ben nyílt meg ; lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 38. *Németi*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 140. *Ősöd*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 19. *Palást*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 231. *Páld*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 97. *Pereszlény*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 106. *Peröcsény*, iskolafentartó az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 177. *Selmeczbánya-belváros*, városi iskolák, lakosság magyar és tót, oktatási nyelv magyar, tankötelesek száma összesen (Bélabánya-külváros, Hodrusbánya-külteza, Banka-külteza és Steffultó-külteza beleértésével) 2530, e létszámból az első belvárosi iskolába jár 568, a második belvárosi iskolába jár 441, a harmadik belvárosi iskolába 100, a negyedik belvárosi iskolába jár 94, az ötödik belvárosi iskolába 69 tanuló. Az izr. iskolában a tannyelv magyar, feljár 70 tanuló. A Bélabánya-külvárosi iskolában a tanítás nyelve magyar-tót, feljár 231 tanuló. A Selmeczbánya kültekét képező Hodrusbánya kültezai iskolába összesen 417 tanuló jár, ezek közül 60 kivételével — kik magyar-tót oktatási tannyelvben részesülnek — a többi tanuló magyar nyelvű oktatásban részesül ; ez iskola 1842-ben nyílt meg. Banka kültezai iskolában, hol a tannyelv magyar-tót, az iskolába járók száma 101. Végül a kültekli Steffultó kültezai iskolában az oktatási nyelv magyar-tót, az iskolába feljárók száma 330 ; ez az iskola 1782-ben nyílt meg. *Szalatnya*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 59. *Szalka*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 268. *Szántó*, iskolafentartó a zirczi apátság, lakosság magyar-tót, tannyelv magyar, tanköteles 86. *Százd*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. és egy iskolában az ág. ev. egyházközség, az utóbbinak 1793 óta rendes tanítója van, mindkét iskola tannyelve magyar, lakosság tót, tanköteles 101. *Szebelléb*, iskolafentartó a község, lakosság tót, tannyelv magyar, tanköteles 117. *Szelestyén*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 22. *Szenavár*, iskolafentartó a község, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 152. *Szentantal*, iskolafentartók többen, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 223. *Szete*, községi iskola, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 69. *Szitnyálehotka*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv tót, tanköteles 44. *Szob*, iskolafentartók többen, lakosság magyar-tót, tanköteles 402. *Szokolya*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolában a ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tankötelesek száma 304. *Szúd*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv magyar-tót, tanköteles 41. *Szuhány*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 78. Ez az iskola 1700 óta áll fenn ; *Terbegecz*, állami iskola, lakosság magyar, tan-

nyelv magyar, tanköteles 54. *Tergenye*, iskolafentartó egy iskolában a róm. kath. egyházközség és egy iskolánál az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 115. *Tésa*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 46. *Tesmag*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 131. *Teszér*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, iskolába feljár 58 tanuló. *Tópatak*, kincstári iskola, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 127. *Tölgyes*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 96. *Udvarnok*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, tannyelv tót, tanköteles 36. *Újfalú*, iskolafentartó az államkincstár, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 82. *Vámosmikola*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, tanköteles 286; *Visk*, iskolafentartó a község, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 113. *Zalaba*, iskolafentartó az ev. ref. egyházközség, lakosság magyar, tannyelv magyar, tanköteles 53. *Zebegény*, iskolafentartó a község, lakosság magyar-német, tannyelv magyar-német, tanköteles 144. *Zsibritó*, iskolafentartó az ág. ev. egyházközség, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, tanköteles 51.

Pusztai iskolák.

Pusztai elemi iskolák: *Csábrágváralja*, iskolafentartó a Coburg uradalom, lakosság tót, oktatási nyelv magyar-tót, iskolába feljár 13. *Szetheharaszt*, iskolafentartó a primási uradalom, lakosság magyar, oktatási nyelv magyar, iskolába jár 35. *Szokol yahuta*, iskolafentartó a grófi uradalom, lakosság magyar-német, oktatási nyelv magyar-német, iskolába feljárók száma 38.

Mindezekből látható, hogy Hont vármegye köznevelési ügye, különösen a közeli időkben nagy lendületet vett, — több, a nevelésügyet érdeklő tárgyalás most is folyik, mindamellett egy erős, nagy magyar állam kiépítése szempontjából sok még a teendő.

Kútjók: Az esztergomi főegyházmegye és a besztercebányai egyházmegye schematismusai. Breznik János: A selmeczbányai ág. ev. hitvallás, egyház és lyceum története. Dr. Komlóssy Ferencz: Az esztergomi főegyházmegyei róm. kath. iskolák története. Sz. Kiss Károly: Monografiai vázlatok a borsi ref. esperesség múltja és jelenéből. Helfert: Die oesterreichische Volksschule. Dr. Körössy József: A felvidék eltótosodása. Pongrácz Lajos és Vörös Ferencz: Kivonatok Hont vármegye jegyzőkönyvéből 1848—1849 és 1861. évből. Rill József: A magyar iskola és alapelvei. Ugyanaz: Az iskola története az iskolajog szempontjából. Ugyanaz: A magyar iskolajog megszilárdulása és elveinek alkalmazása. Ugyanaz: Egyházpolitika a tanügy terén. Ugyanaz: Törvénytelenések és visszaélések a közigazgatásban. Plachy Gyula: Emlékirat Hont vármegye közigazgatásának betegségeiről. Krupecz István: A középkori egyház-szervezet. Ugyanaz: Az illavai hitvalló. — A selmeczi, korponai, ipolysági iskolák évfárá értesítői. Hont vármegye, valamint Selmeczbánya, Korpona és Bakabánya városok levéltáraiból szerzett egyes adatok. Gömör- és Kishont vármegye monografiájának tanügyi része. A Hont és Bars vármegyei kir. tanfelügyelői irattár egyes adatai. »A Honti Lapok« és »Selmeczbányai Híradó« 1895—1905. évi egyes példányai. Tanítóktól és iskolai hatóságoktól beszerzett adatok.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Hont vármegye területén, Selmeczbánya és Korpona városok, valamint a vármegye levéltárában a régi igazságszolgáltatásnak számos és érdekes emlékét találjuk. Selmeczbánya, régi kiváltságos bányavárosként, továbbá Korpona, a mely kiváltságlevelét 1244. évben kapta, már az Árpád-házi királyok idején önálló bíraskodási jogot gyakorolt.

A selmeczbányai jogkönyv.

Jogtörténeti szempontból is kiváló fontosságú Selmeczbánya város régi jogkönyve, melyet dr. Wenzel Gusztáv egyik felolvasásában a M. Tud. Akadémiában részletesen ismertetett, és azzal egy berlini jogtudós is foglalkozott ugyan csak az ottani tudományos Akadémián tartott értekezésében. A magán-, büntető- és bányajogra kiterjeszkedő jogkönyv címe »*Das alte Stadt und Bergrecht*«. Keletkezésének éve IV. Béla uralkodása alatt keresendő; dr. Wenzel Gusztáv 1247. évre teszi. Tény az, hogy IV. Béla király adománya volt, melyet később Ulászló, majd III. Ferdinánd király megerősítettek; a Ferdinánd király adománylevele eredetiben van meg a lelőgő nagy aranypecséttel együtt. Ausztia-Magyarországban csakis a kuttenbergi bányajogkönyv régibb ennél a jogkönyvnél. Nevezetes, hogy a német szövegű jogkönyv királyi adományának szövege is német és csakis Ulászló és III. Ferdinánd megerősítő záradéka latin. E jogkönyv ősanja az összes magyar bányajogoknak; kiváló fontosságát dr. Wenzel Gusztáv már 1845-ben méltatta, azonban csak harmincz év múlva tudta ráterelni a jogkörök érdeklődését. A jogkönyv öt részre oszlik: a dologi-, kötelmi-, családjogi, bányajogi és büntetőjogi részekre. Majdnem szószerint egyezik a morvatorzági Iglau város jogkönyvével. Tomaschek szerint a selmeczi jogkönyv az eredeti és Iglau volna az átkölesőző.

Eleinte a városi bíróság végérvényes határozatokat hozott és ítéletei ellen nem volt jogorvoslatnak helye. A felsőmagyarországi hét bányaváros szövetségének létesítése után, a magánjogi és büntetőjogi ügyekben az elsőfokú bíróság azon város bírása volt, melyben a jogeset előfordult. Másodfokban a hét bányaváros kiküldöttjeiből alakított ítélőszék döntött, a mely a főbányavárosban, Körmöczbányán, székelt; míg harmadfokban a tárnokmester járt el. Voltak egyébként esetek, a melyekben, természetesen contra legem, nemcsak a nádor, de a kamaragróf is bíraskodott. A kamarai rendszernek, különösen a kincstári bányászkodásnak megkezdéséig a városi bíróság hatásköre minden ügyre kiterjedt; azontúl azonban, a királyi bányatörvénytörvények behozatalával, ennek fenntartása alá rendelték a bányamunkásoknak mind magánjogi, mind pedig büntetőjogi ügyei elbírálását; a városi bíróság jurisdictiója csupán a polgárok igazságszolgáltatását végezte. A jurisdictiónak igen érdekes közege volt sokáig a bányamester (Bergmeister). A városi bírót, a XVIII. század végéig, évről-évre választották és minden bíró az evangeliumra esküdött. A megválasztott bíró a legközelebbi évben nem volt újraválasztható. A bíró nemcsak a jus gladii, de a jus gratiae (amnestiae) is gyakorolta, és pedig ez utóbbit azzal, hogy a megválasztás napján amnestiát adott amaz elítélteknek, a kiket erre érdemeseknek talált.

A vármegyei levéltár egyik főérdekesége az az iratesomó, mely az »ember-evők perére« vonatkozó bűnügyet tárgyalja. Az 1782. évben Hont vármegye bírósága ritka, sőt a magyar igazságszolgáltatás történetében egyenesen páratlanul álló bűnügyben ítélkezett. Világot vet ez a bűnper az inquisitorius eljárás borzalmaira, a mely bizonyíték nélkül, a vádlottak kicsikart vallomásai alapján, tucatszámra küldte az embereket a bitófa alá. A nyomozás háromszáz cigány bűnszövetkezetét fedezte fel, a melynek vezére, Sárközi György, huszonnégy gyilkosságot ismert be. A bűnszövetkezet azt is bevallotta, hogy a feldarabolt holttesteket

Az emberevők pere.

megpörkölték, megfőzték és megették. Letartóztattak 132 egyént, kik bevallották, hogy egész külön társadalmat alkottak, maguk között papot választottak és a lakodalmak alkalmával három-négy embert is leöltek és fellakmároztak. Az ítélet mindegyik vádlottat halállal sújtotta, hiába buzgólkodott Náthy Ferencz magisztratuális fiskális buzgalma annak akimutatásával, hogy ily szörnyű vád beigazolásához nem elég a beismerés. A vármegyei hóhér egymaga nem tudta az ítéletet végrehajtani és így a selmeczi hóhér is segítségül hívták, de még így is három napig tartottak a kivégzések. Első napon 41-et végeztek ki; és pedig 16-ot lefejeztek, 14-et felakasztottak, ötöt kerékbe törtek, hármat felnégyeltek és kettő a botütések alatt adta ki a lelkét. A következő napokon ismét 24-et végeztek ki és még mindig maradt hátra 80. A vádlottak közül csak egyetlen egy tagadott mindvégig: Mihó András, a kitől sem kínzás, sem vallatás nem tudott kicsikarni beismerő nyilatkozatot. Ez a körülmény arra bírta a vármegyét, hogy fölterjessze az ügyet a helytartó-tanácsához. A magyar kancellária először is gróf Erdődy József főispánt elmozdította a hivatalából, mert elmulasztotta az ítéletet megerősítés végett felterjeszteni. Azután Kéter Józsefet küldte ki a kancellária, hogy a további vizsgálatot vezesse. Az eredmény azonban így sem változott, mert tizenegy cigányt ismét halálra ítélték; de felsőbb utasításra nem végezték ki őket, hanem a büntetést kényszermunkára változtatták át.

Boszorkány-
perek.

Nem kevésbé érdekes emlékét őrzi a régi bűnügyi igazságszolgáltatásnak a korponai levéltár a boszorkányperek aktáiban. A boszorkányperek jegyzőkönyvei és ítéletei az 1675. évtől kezdődőleg egy kötetbe vannak összegyűjtve és az 1744. évig terjednek, mely idő alatt 18 boszorkánypert tárgyaltak le. Állítólag Korpona városában égették el Magyarországon az utolsó boszorkányt; most is mutogatnak egy köoszlopot, melyhez a boszorkányokat az elégetés alkalmával odaláncolták. A boszorkányperek tárgyalási nyelve tót volt, de az ítéleteket latin nyelven hozták. Az ítéletek szövege igen rövid volt és az elítélés indokául a kieroszakolt beismerést vették. Különös kegyelemből az ítélőbíróság egyeseknek megengedte, hogy a város határán való elégetés helyett a fejük vétessék. Egyedül az 1675. évben 11 boszorkányt égettek el.

Korpona város kiváltságlevelét és azzal együtt a pallosjogot 1244-ben kapta IV. Béla királytól. A lefejezéseknél használt pallos és a vallatásnál alkalmazott kínzóeszközök most is megvannak a levéltárban.

Osztórák rend-
szer.

A bírói szervezet fejlődése Hont vármegyében hasonló képet nyújt, mint az ország többi részeiben. Az osztórák rendszer alatt Ipolyságon szerveztek törvényszéket, melynek k. k. Landesgericht volt a neve; majd 1854-ben Hont vármegyét, az ipolysági törvényszék felosztása mellett, a Balassagyarmaton szervezett k. k. Komitatsgericht kerületébe osztották be. A főtörvényszék Pozsonyban székelt. 1856-ban Hont vármegye részére Ipolyságon tagosítási és úrbéri ügyek rendezése végett újból külön urbéri törvényszéket szerveztek.

Királyi bírósá-
gok.

A királyi bíróságok modern szervezésekor, 1871-ben, a vármegye területén két törvényszéket szerveztek. Egyiket Ipolyságon, az ipolysági és vámosmikolai járásbíróságokkal: a másikat Selmeczbányán, melyhez a selmeczbányai, korponai és körmöczbányai járásbíróságok tartoztak. A selmeczbányai törvényszék három vármegye területére terjedt ki, mert a körmöczbányai járásbíróság egészben, a selmeczbányai pedig részben Bars vármegyéhez tartozó községeket foglalt magában, míg a korponai járásbírósághoz Zólyom vármegyei községek is tartoztak, sőt abban az időben még maga Korpona városa is Zólyom vármegyéhez tartozott.

A szervezés alkalmával az ipolysági kir. törvényszék elnöke Horváth Miklós másodalispán lett, a selmeczbányaié pedig Gaál Alajos. Bírák voltak Ipolyságon: Novotny István, Halmay Sándor, Lypták Nándor és Sebe István; Selmeczbányán: Sántha Ignác, Szüllő Ágost, Valkovics Károly és Gyurkovics János. Ipolysági járásbíró Verebélyi József, albíró Okolicsányi Gyula és Nigrovics Lajos, vámosmikolai járásbíró Nagy Antal, albíró Medgyessy Sándor, korponai járásbíró Libertiny József, albíró Szklárik Ernő, selmeczbányai járásbíró Hayder Antal, albíró Szlamka István volt.

Az 1875. évi XX XVI. t.-cz. a törvényszékek számát leszállítván, a selmeczbányai kir. törvényszéket beszüntették és a Hont vármegye területén fekvő községeket, Selmeczbánya városával együtt, az ipolysági törvényszékhez csatolták,

A bírák számát ekkor négyről hatra emelték. Az akkor áthelyezett bírák Vitális Mór és Sántha Ignác. Horváth Miklóst 1877-ben Pintér Miklós váltotta fel.

A törvényszék vezetője 1887 óta *Helmbacher* Nándor, a ki az 1843. évben Nagyszőlősen született és jogi tanulmányait Pozsonyban végezte; alig huszonegy éves korában Pozsony vármegye esküdtje, majd gyámszolgabírája lett, később pedig, 1867-ben, ügyvédi irodát nyitott Pozsonyban. A bíróságok szervezése alkalomával, 1872-ben, a nagyszombati kir. ügyészség vezetésével bízták meg; innen Pozsonyba, majd pedig, 1876-ban, a pestvidéki ügyészséghez helyezték át, míg nem végül az ipolysági törvényszék elnöke lett. Helmbacher kiváló kriminalista; fiatalabb korában e téren irodalmi működést is fejtett ki és a budapesti jogászegyletben több felolvasást tartott.

Az ipolysági
kir. törvény-
szék.

A törvényszék ügyforgalma 1872-ben a következő volt: a polgári iktató 3186, a büntető 990 számig haladt. A két törvényszék egyesítésekor, 1876-ban, a polgári iktató 8409-ig, a büntető 2102-ig haladt. A legutolsó, 1904. évi számadatok a következők: polgári per volt 197, váltó 510, kereskedelmi 9, a bűnvádi ügyek száma 617, melyhez még 237 felebbezett bűnügy járult. A telekkönyv forgalma 1872 óta megháromszorozódott; 1872-ben 3704, míg 1904-ben 9914 számot iktattak. A rendes perek javarészt birtok- és örökösödési perek; a kereskedelmi perek száma elenyészően csekély, minek oka abban rejlik, hogy a törvényszék területén kevés a kereskedelmi és ipari vállalat.

A járásbíróságok területi és népességi beosztását tekintve, legnagyobb az ipolysági járásbíróság, legkisebb a korponai. Az ipolysági járásbíróság magában foglalja az egész ipolynyéki és — egy község kivételével — az egész ipolysági járást, továbbá a báti járásból 26, a korponaiból 7 községet. A községek száma száztiz, 56.087 lélekkel. A vámosmikolai járásbíróság az egész szobi járásra és az ipolysági járás egy községére (Tésa) terjed ki; az ide tartozó harminczkét községben 31.866 lélek lakik. A selmeczbányai járásbíróság kerületéhez, Selmeczbánya városán kívül, a korponai járásból 8, a baticból 6 község tartozik; a lakosság száma 27.966. Végül a korponai járásbíróság, Korpona városán kívül, a korponai járás huszonnyolcz községére terjed ki, mely területen 14.685 ember lakik.

Járásbírósa-
gok.

A területi és népességi viszonyoknak megfelelően az egyes járásbíróságok ügyforgalma, 1904-ben, a következő volt:

	Ipolysági	Korponai	Vámosmikolai	Selmeczbányai
Sommás perek száma	1128	336	753	804
Örökösödési ügyek száma . . .	475	119	321	230
Végrehajtási ügyek száma . .	1003	114	558	603
Büntető ügyek száma	996	432	467	642
Telekkönyv	—	2133	9250	2600

Jelenleg az igazságszolgáltatást a vármegyében a következők látják el:

Ipolysági törvényszék. Elnök: Helmbacher Nándor; bírák: László Sándor, dr. Ráth Béla, Szalay Károly, Oravetz Béla, dr. Dabis Antal, Bodányi László, törv. bírák; Jablánczy Sándor albiró. — *Ügyészség:* dr. Lipsey Ervin főügyési helyettes, Czobor Miklós alügyész.

Járásbíróságok: 1. *Ipolyságon:* Kecskeméthy Géza bíró, Fekete Imre és Kollmann János albirák. — 2. *Vámosmikolán:* dr. Márton Ferencz bíró, dr. Kraicz Ernő és Szláby László albirák. — 3. *Selmeczbányán:* Liha Antal bíró, Flórián Gerő albiró. — 4. *Korponán:* Dutkó János bíró, dr. Holics Béla albiró.

Közjegyzőség a vármegye területén, az 1906. évig, kettő volt; az egyik Selmeczbányán, a másik Ipolyságon. 1906-ban az ipolysági közjegyzőséget kettéosztották, Ipolyság és Vámosmikola székhelylyel.

Közjegyzősé-
gek.

A vármegye területén harmincz ügyvéd működik, kiknek legnagyobb része Ipolyságon telepedett le. A kamarai beosztás szempontjából Hont vármegye a balassagyarmati ügyvédi kamarához tartozik. A vármegye lakosságát tekintve, átlag minden 4400 emberre jut egy ügyvéd.

Ügyvédi ka-
mara.

A vármegye egyik nevezetessége és látnivalója a *mária-nosztroi női fegyintézet*, a mely ily minőségében egyedüli az országban. A XIV. század második felében a Remete szt-Pálról nevezett szerzetesek voltak a helynek első lakói, a kik itt 1352-ben templomot és kolostort építettek. A mikor a szerzetet II. József eltörölte, a pálosok vagyonát a vallásalaphoz csatolták. Az épületeket és a hozzá tartozó külsőségeket az igazságügyi kormány 1858-ban kibérelte, majd 1894-ben

A márianosz-
trai fegyin-
tézet.

megvásárolta a fegyház czéljaira. Az intézetet, 1858-ban, a paulai szt. Vinczéről nevezett irgalmas nővérek gráci kongregációjának adták át. Az irg. nővérek, az igazságügyi kormányval kötött szerződés értelmében, az oda beutalt rabnők és fegyencznők szabadságvesztés büntetésének végrehajtását a törvények értelmében eszközlik; az apácza-rend fedezi az intézet összes kiadásait, melynek ellenében haszonélvezi az intézethez tartozó földeket, használja a rabnők munkáját és minden egyes letartóztatott után naponként és fejenként 68 fillért kap az államtól. Az intézet vezetésével megbízott apácza rendes száma negyvenkettő. Ezen kívül állami tisztviselőkként szolgálnak: dr. Gunda Antal ügynök, ki a kinestár érdekeinek megvédésére alkalmazott állami közeg, — és dr. Büben László orvos. Az intézetben a felügyeletet az irg. nővérek teljesítvén, a jelenleg nyolcz számból álló fegyőrség csak a külső szolgálatot végzi. Az intézetet 1894-ben kibővítették háromemeletes magánzárka-épülettel, melyben 183 zárka van, továbbá külön kórházi épületet is emeltek. Az intézet befogadási képessége ötszáz személyre szól. Az 1904. év utolsó napján a létszám 359 volt, míg az egész évben 502 volt a letartóztatottak száma. 1858 óta 6694 egyént szállítottak a fegyintézetbe. A bűntények nemeire nézve legtöbbször vannak közöttük a tolvajok: 48%. A vagyon elleni bűncselekmények miatt letartóztatottak száma 54%-át teszi az összlétszámnak. Az ember testi épsége elleni bűnösök között előljárnak a gyermekgyilkosok 20%-kal. Életkorra nézve a 20—30 év közöttiek 43·5%-al szerepelnek, míg a családi állapot szempontjából a hajadonok vannak többségben, 53%-al. A letartóztatottak kézimunkát (varrás, himzés), továbbá kerti és mezei munkát végeznek, a más munkára alkalmatlanok pedig tollfosztással foglalkoznak.

Az ipolysági törvényszék fogházába 33 személy fér, téli időben azonban a létszám ennél nagyobb is olykor. Az 1904. évben 513 egyént szállítottak a fogházba. A járásbíróságok fogházaiban 418 egyén volt letartóztatva, úgy, hogy az egész ügyészség területén 931-en töltötték a büntetésük idejét.

Kir. ügyészség.

Az ügyészség forgalmáról a következő számadatok nyújtanak felvilágosítást: feljelentés érkezett 1904-ben 705; nyomozást rendeltek el 301 esetben; vizsgálatot pedig 68 esetben; míg 17 esetben a vád képviselőjét megtagadta az ügyészség. Vádiratot 206 ügyben adtak be, melyből esküdtszék elé négy ügy tartozott. Leggyakoribb bűncselekmények a lopás és a testi sértés.

Márianosztra — Fegyintézet.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

A bányászattal foglalkozó népeknek, lakóhelyeik megalapításánál, nem mindég sikerült a kedvező, szelektől védett és a természet áldásaiban bővelkedő helyet megválasztani ; így volt ez Selmeczbányával is. A város 500—730 méternyire a tenger színe fölött, lejtős, mély völgyben fekszik. Hazánk egyetlen városa sem épült ilyen meredek lejtőn ; az alsó-utczai Erzsébet-kápolnától a szélaknai kapuig egy kilométerre száz méter az emelkedés ; e rendkívüli emelkedésnek a sűrűn előforduló lágyék-sérvek, golyvák, szivbakok és tüdőlégdag létrejötténél nagy a szerepe. A kisebb munkáslakások, kertektől környezetten, a völgy oldalait foglalják el ; a belváros azonban nagyon összeépült. Folyóvíz a város területén nincsen. A Selmecz patak a tavakból, esapadékokból és a csatornák szennyves vízeiből veszi eredetét. A város rendkívül vízszegény, mert a források vizeit az érczellérek felfogják és a föld gyomrába vezetik. A kutak nagy része nem víztartó, csak a tavaszi és őszi esőzések alkalmakor szolgáltatnak vizet ; talajvizekről pedig szó alig lehet, minthogy az egész terület dombos, lejtős, a csapadék gyorsan lefut.

Dr. Schwartz Ottó a bányászati és erdészeti főiskola tudós tanárának harminczhét évi megfigyelései alapján, Selmeczbányán az éghajlati viszonyok következőleg alakulnak : a közép hőmérsék 7·34° C ; túlnagy hideg, vagy rendkívüli meleg nincsen ; harminczhét év alatt a legnagyobb meleg 32° C és a legnagyobb hideg — 18·2° C volt. A tél tartós, de enyhe ; a nyár is kellemes. A klíma általában hűvösnek mondható. A zéróra redukált légnyomás évi középértéke 708·2. A legesekélyebb légbeli ingadozások júliusra és a legnagyobbak deczemberre esnek ; így tehát Selmeczbányán a legderültebb hónap július és a legborúsabb deczember. A levegőnek vízgőztartalma nyáron át háromszorosát adja a január havinak és így a nyári egy órai eső több csapadékot ad, mint a téli, egész napon át tartó eső, vagy havazás. A viszonylagos nedvesség évi középértéke 75·6 ; a levegő ily mérvű nedves voltának okát a város magas fekvésében leljük. A csapadék évi középértéke Selmeczbányán 876 milliméter. A csapadékos napok átlagos száma 120, ezek között 27 havazó nap. Zivatart évente átlag 18-at észleltek. Az itteni szelekkel rendszeren ellenkező irányuk van ; a keleti, délkeleti és déli irányt követik. A villámok is legtöbbször a város keleti oldalán levő új főiskolai épületek villámhárítóiba csapnak. A város belső részét a környező hegyek védik a villámcsapásoktól. A jégeső a város területén ritka.

Selmeczbánya és külutczáinak földrajzi fekvését és éghajlati viszonyait tekintve, a közegészségre kedvezőknek mondhatók. A napi és évszaki melegingadozások csekélyek és a légnyomás ingadozásai is jelentéktelenek. A gyakori esőzések a levegőben szállingó fertőző anyagokat lecsapják, minek következtében Selmeczbányán a ragályos kórok kellő talajra nem is találhatnak.

Selmeczbánya 16.000 holdnyi, jobbra fenyvesekkel befásított erdőterületen fekszik. Közegészségi szempontból nagy horderejű ez a körülmény. A Felső-Róna külutcza évek óta jól ismert üdülőhely. A telep, gyönyörű fenyves erdőtől környezve, 700 méter magasan fekszik a tenger színe fölött. Hodrusbánya külutczában néhány év óta szintén állandóan nő a nyaraló közönség száma. Üde, balzsamos, a szervezetre fölfrissítőleg ható ez a légkör, a fenyveserdők illata és ózondús levegője tölt itt ki minden zúgot.

A közegészségügyi kívánalmaknak azonban a selmeczbányai építkezések, általában véve, távolról sem felelnek meg. A bányásznép a lakóházait zöld, kövesedett andezitből és andezit-sziklatalajra építette és építi ma is, mely kőzetnek vízfelszívó és víztartó tulajdonsága miatt az ilyen épület falai nedvesek. Nedvessé teszi a nép lakóházait az is, hogy a házak nagyon meredek lejtőn épül-

A város leírása.

Éghajlati viszonyok.

Nyaralótelepek.

Lakásviszonyok.

tek és így legalább a hátulsó főfal egy része a földbe van süllyesztve; de meg az is, hogy az építésre fölhasznált kőanyagot, mészt helyett, agyagos homokból összeállított habarékkal kötik meg, mely a levegőt nem bocsátja át. A múlt századokból maradt belvárosi nagyobb épületek lépcsőházaik szűkek, sötétek; a falazat egy része nedves; a lépcsők nagyon meredek, a házak egymáshoz épültek és a lakószobák boltívesek. Valószínű, hogy a rossz lakásviszonyok és az évszázadokon át fogyasztott egészségtelen ivóvíz, a czélszerűtlen és hiányos táplálkozás, valamint a pálinka mértéktelen élvezete hatott az itteni nép testi és szellemi fejlődésére oly békítőlag, hogy a szélaknai bányahivatal alá tartozó bányaműveleteknek és fémkohászatnak jelenleg 2815 altisztje és munkáslétszáma mellett, 119 nyomorékot, angolkórost és hülyét tart el a munkások társládája.

A belvárosban és a külutczákban összesen 2126 lakóház van, ezekben 4572 lakás, 6721 szobával. A lakott 4208 lakásban 6185 szoba van, egy szobára 2-6 lakó esik.

Élelmezés.

A közbvágóhid 1878-ban épült; vágókamrája modern berendezésű: 8—10 marhát egyszerre vághatnak le benne és vízvezetéke bő mennyiséggel látja el a helyiségeket. A talaj csatornázva van. A szennyves víz és vér a vágóhid mellett elfolyó Selmecz-patakba ürül. A külutczákban négy magán-vágóhid van, melyek vizgázott húslátók felügyelete alatt állanak. Selmeczbányán és a külutczákban évente 706.189 kilogramm hús a fogyasztás, melyből a 16,375 lakosra fejenként 43¹/₂ kg. évi fogyasztás esik.

Selmeczbányán tejszövetkezet nincsen; 450 tehénistállónak körülbelül 1000 fejőstehene látja el tejjel a lakosokat. Fejenként és évenként egy-egy lakos megközelítőleg 109·9 liter tejet fogyaszt.

Az élelmezés terén az első helyet az »ágostai evangélikus liceum élelmezője« követeli magának és méltán, mert kétszáz tanuló számára nyújt olcsó étkezést. Az ország kevés városában gondoskodnak a középiskolák szegénysorsú diákjairól oly mérvben, mint Selmeczbányán. Az evangélikus liceum élelmezőjén kívül a piaristák állami katolikus nagygymináziumának az élelmezője is gondoskodik néhány tanuló olcsó ellátásáról.

Népesedési
mozgalom.

Selmeczbányán a népszaporodás rohamos haladást nem mutat. A múlt század első felében népesebb volt a város, mint ma: 1828-ban 18,464, 1842-ben 19,219 lakosa volt; ez időtől a népesedés mindinkább hanyatlott, úgy, hogy 1869-ben már csak 14,029 volt Selmeczbánya lakosainak száma. Azóta némi gyarapodást tüntetnek fel az adatok, de ma is csak 16,875 lelket számlál a város.

A születések és halálozások közötti különbözet eléggé kedvezőnek mondható; az 1891—1900. évekre Selmecz-Bélabánya, a születésnél 36·23, a halálozásnál 31·02 és a szaporodásnál 5·21 pro mille arányszámmal szerepel a statisztikai kimutatásban.

Fertőző kórok.

A fertőző kóroknak, járványoknak Selmeczbányán nincsen kedvező talajuk. Az 1832-ik évtől föllépett kolera is csak szórványosan pusztított, holott a szomszédos falvakban a járvány ugyancsak bőven aratta áldozatait.

Ha azonban a fertőző betegségekkel a gümőkört együtt kimutatjuk, mint azt az orsz. statisztikai hivatal teszi, akkor nagyon elszomorító adatokat nyerünk; vagyis Selmeczbánya ez esetben a 24 törvényhatósági joggal fölruházott város, Budapest és Fiume között 27·75 %-al a legelső helyre jön, azután Budapest következik, 27·19 %-al; az országos arányszám 24·55% szintén igen magas. Selmeczbányán tehát öt évi átlagban 10,000 lakos közül 65-en halnak el gümőkórban, vagyis a halálokok 22%-a gümőkóros alapú; az ország kvótája 14—15 %.

Gyermekha-
landóság.

A gyermekhalandóság legelszomorítóbb adata a halál statisztikájának; legtöbb a hét éven alól elhalt gyermek: öt év átlagában az összes halálozásoknak 41·97 százaléka. A halálokok javarésze bélhurut.

E magas gyermekhalálzási százaléknak egyik főoka az, hogy az anyák nagy része gyári munkába jár és a gyermeket idegenek gondozzák.

Fajkórok és he-
lyikórok.

Az általános egészségügyi viszonyok ismertetése alkalmával Selmeczbányán és vidékén első sorban a tájkórokat kell figyelembe vennünk. A *bányászasszály* (anchylostomiasis), a dr. Tóth által létesített fokozott tisztasági rendszabályok következtében ma már csaknem teljesen kipusztult, holott 1881-ben még a Ferencz József-akna munkásainak 92%-a és a Zsigmond-aknának 85%-a volt bélféreggel fertőzve.

Az ólomgőzöknek a légző és emésztőszervekbe jutása a munkásnál kólikát, a végtagok reszketését és a feszítő izmokban hűdéses állapotot, végre teljes munkaképtelenséget okozhat. Dr. Tóth számos kísérleteivel kimutatta, hogy az ólomgőz, ólompor az üzemhelyiségek falazatára, az azokban elhelyezett összes berendezésekre, a talajra, a munkások ruházatára lerakódik, azt a munkás belélegzi és a szennyezett kézzel érintett tápszerrel a gyomorba viszi. A kellő óvintézkedések azonban ezt a veszedelemet is elhárították. A kohómunkások között 1895-ben 241, 1900-ban 100, 1905-ben már csak 7 ólommérgezési eset fordult elő.

A pajzsmirigy túltengése Selmezbányán gyakori betegség. A golyva az itteni lakosság egy %-át támadja meg; duzzadt nyak és a pajzsmirigy kisebb-nagyobb túltengése a lakosok legalább 3 %-ánál fordul elő.

A veleszületet butaság különféle válfajaival, az embernek e korösszülötteivel lépten-nyomon találkozunk; 212 e szerencsétlenek száma, kiknek egy része a bányatárszláda és a másik része a város kegyelemkenyerén tengődik. A lakosok számához viszonyítva 1000 lakos közül 13 a kretin és idióta; ez arányszámba nem foglaljuk azokat, kik fogyatékos értelmiségüknek megfelelő és kevés önállóságot szükségülő kisebb munkát végeznek.

A sérvbetegek száma Selmezbányán oly nagy, hogy e testi fogyatkozást méltán sorozhatjuk az itteni endemikus betegségek közé. Az ismert kórnevezések mellett fölemlítendő, hogy a belváros lakóházai 200 méternyi emelkedéssel helyezkednek el; a mint a lakás küszöbét elhagyjuk, már partot mászunk; a bányamunkások ezenkívül még a létrákon való bánya be- és kijárásnál fejtenek ki nagyobb izomerőt. A sérvokról pontos összeírást összeállítani nagyon nehéz. 2815 bányamunkás között 51 sérvkötőt osztanak ki évenként; miután a bányamunkások az összes lakoságnak egy hatodát teszik, 16,375 lakosra legalább 300 sérvest kell vennünk.

A ferde csontrendszerű, angolkóros törpe nyomorékok nagy számát tekintve, e betegséget is a gyakoribb helyikórok közé sorozhatjuk. Az 1904—905-ik tanévre kiírt 2269 elemi iskolaköteles gyermek közül 94 nem látogatja az iskolát; ezeknek tekintélyes része fejlődésében visszamaradt, angolkóros nyomorék. Joggal nevezi némely szerző e kórt a szegények betegségének. A sok angolkóros esetet Selmezbánya vidékén a mult idők mostoha közegészségügyi viszonya, a szülők satnya testi szervezete és az iszákosság szülte.

Selmezb-Bélabányán és a külutczákban az egészségügyi teendőket jelenleg öt bányakincstári és két városi orvos látja el. Van ezenkívül a város területén: egy állatorvos, két gyógyszerész, két gyógyszerészsegéd, két gyógyszerészgyakornok, a városi kórházban négy ápoló apáca, egy világi ápolónő; a bányakórházban két ápoló, egy ápolónő, tizennégy szülésznő, öt beteglátogató és négy többé-kevésbbé képzett magán betegápolónő..

Egészségügyi
személyzet.

A bányamunkásokat a bányatárspénztár látja el orvossal, gyógyszerrel és kórpenzzel; egyúttal a nyugbéres munkások, a munkások családtagjai és a kegydíjasok részére is gondoskodik orvosról. A városi szegényalapok, az országos öt százalékos betegápolási alap, a betegsegélyző pénztárak, az orsz. gazd. munk. és cselédpénztár, továbbá a nagyobb iparvállalatok mindnyája, a betegek ellátása terén lelkiismeretesen megfelelnek a hivatásuknak.

A belvárosnak három kórháza van; a nyilván. jelleggel felruházott városi kórház, ezzel kapcsolatban, kiegészítő részként, egy járványkórház és a bányakórház.

Kórházak.

A városi kórház legnagyobb valószínűséggel, már az Árpádok alatt is fennállott. Béla király a városban a Caducitas alá került hagyatékok egyharmadát a nyomor enyhítésére, betegség, ragályban szenvedők menedékhellyel való ellátására rendelte fordítani. 1391-ben már a városi kórház »Xenodochium et hospitalae setae Elisabethae« elnevezés alatt fordul elő. A kórháznak nemcsak saját kiterjedt mezőgazdasága, hanem egyéb jövedelmei is voltak: harangdíjak, perselyadományok, a bányatársaságok, kamara deputátumai; a mészáros-czéh a beteg marhákat a kórháznak ajándékozta és a többi városi szegény között ingyen mérette ki. A kórház és menház felügyeletét gondnokokra bízták, kik 1275-től — a Dominikánus-rend behozatalától — a XV. század közepéig kizárólag a rend tagjaiból kerültek ki; valószínűleg a betegeket is ők ápolták. A jelenlegi városi kórháziépület a szomszédos házak közé ékelve és azokkal összeépítve, 1790-ben került a város birtokába; régi úri lakás volt, kórházi célra még nagyobb átalakítás árán sem felelne meg. Az épületnek egyemeletes kiemelkedőbb részében a járásbírószág

van; a hátulsó eldugott földszintes helyiségben van a kórház. A kórháznak hat kisebb-nagyobb kórterme közül egy szobát a nő aggápoltak foglalnak el; a férfi aggápoltak, a férfibetegek közé vannak beosztva, részükre külön helyiségről kellene gondoskodni, annál is inkább, miután e célra saját alapítványaik vannak. 1508-ban már a városnak a kórházon kívül »Herbergje« is volt az elhagyott hajléktalan szegények ellátására. A városi kórháznak a kórtermeken kívül, műtétekre berendezett orvosi rendelő szobája, továbbá két kis czellája elmebetegek megfigyelésére, fürdőszobája és halottas kamrája van; az ápoló nővérek részére lakás, konyha és az ehhez megkívántató helyiségek. A folyosó zárt, széles, de fűtetlen. A szellőztetés az ablakok és ajtók útján történik. A eserépkályhák kívülfűtők. Van a kórháznak saját vízvezetéke és házi csatornája. Az összes helyiségekben példás a tisztaság és rend. A kórházakban 36 ágynak van helye, szükség esetén azonban negyven beteget is elhelyezhetnek benne.

A járványkórháznak három kórszobája van 15 beteg számára. A szellőztetés az ablakok és belülfűtő eserép-kályhákön át történik. Az utolsó öt év betegforgalma átlagban 18; e számot az 1901-ik évi vörhenyjárvány emelte ily magasra.

A város a XVII. és XVIII-ik századokban uralkodott pestisjárvány idejére külön Lazaretumot rendezett be a Lazaret-sírkertben.

A városi nyilvános jellegű kórháznak és a járványkórháznak 1900—1904-ig, tehát öt év alatt, együttes évi átlagos betegforgalma 202 volt.

A kórház fekvőbetegforgalma évről évre emelkedik, míg 1900-ban csak 190, addig 1904-ben már 249 volt az ápoltak száma. A két kórházban a rendelést a két városi orvos végzi; a betegek ellátását és ápolását a Paulai szt. Vinczéről nevezett rendbeli nővérek teljesítik.

A magyar kir. bányakórház, 1750 körül, lakóháznak épült. Nagy kertben szabadon fekszik; hátránya, hogy a legnagyobb kórszoba két ablakának közelében a szomszédos telek istállója és szemétdögére van, a mely különösen nyáron át a szoba levegőjét fertőzi; még ennél is nagyobb hátránya e kórháznak, hogy használati vize, fürdője nincsen. A szellőztetés ablakokon át és köpönyeges kályhák útján történik. Az összes helyiségek padlóját beton fedi. A kórháznak két nagyobb és három kisebb kórterme van, melyekben pusztán bányamunkás férfibetegeket helyeznek el; rendelő-szobája egyúttal műtétek végzésére is szolgál.

Ezekén kívül egy megfigyelő-szoba, halottas és bonczoló-szoba, továbbá az ápolók és kifőző részére lakás, konyha és egyéb gazdasági helyiségek vannak a kórházban. 30—35 beteg talál itt helyet. 1900—1904-ben öt év alatt az évi átlagos betegforgalom 242 volt.

Gyógylárak.

A belvárosban két reáljogú és a Hodrusbánya-külsőutczában egy kézi gyógyszertár van. A múlt századokban a gyógyszertár a város tulajdona volt, a gyógyszereszeket is a város díjazta; így például egy 1564. évi tanácsulási jegyzőkönyvben olvasható, hogy »egy Burghardt nevezetű gyógyszerészt a tanács 2 frt heti díjazással alkalmazott«.

Fürdők.

Selmeczbányának modernbb fürdője, melyben a közönség gőz-, kádfürdőt és egyúttal hidegvízhasználatra berendezett fürdőhelyiséget is találjon, nincsen. A város alsó részén van terjedelmes kert közepén fürdőtelep; a nagyobb fürdőházban öt fürdőszoba, a kisebbikben három kabin van, összesen 10 káddal. A telepen ezenkívül kisebb méretű uszoda is van. A bányatelepek legtöbbjén megfelelő fürdőberendezés áll a munkások és családtagjaik rendelkezésére. Az Istenáldástáró alatt, a Rónahegy tövében, nagyobb kiterjedésű, 22 méter mélységű tóban a hölgy- és férfiközönség részére külön uszodákat rendeztek be.

Tanintézetek
egészségügyi
berendezése.

A bányászati és erdészeti főiskolának az utolsó öt év átlagát véve, évenként 306 hallgatója van, kiknek három díszes, palotaszerű, a modern kívánalmaknak minden irányban megfelelő, tizenöt tágas tanterem áll rendelkezésükre. A tizenöt terem köbtartalma 6536 m., s így egy-egy főiskolai hallgatóra 23·3 m. jut. Az összes helyiségek vízvezetékekkel vannak ellátva. Az épület kifogástalan tisztántartásával külön szolgazemélyzet van megbízva. Ivóvizet az erdészeti és új bányászati főiskola épületeinek a botanikus kertben lévő, lakott helyektől távol eső, két kút szolgáltat, melyeknek egyike 18 m. mély. Ivet lehetne betölteni a közegészségügyi szempontból hasznos és czélszerű berendezések leírásával, melyekkel főiskolánk méltán dicsekedhetik; helyt kell azonban adnunk a többi tanintézet hygienájának is.

Az ágost. ev. lyceum egy méternél alig szélesebb folyosóival, az első és második emeletre felvezető meredek lépcsőzetével s több mint 400 deák részére szolgáló szűk tantermeivel — fejenként 4.7 m^3 térfogat jut — a közegészségi kívánalmaknak nem felel meg. A róm. kath. kir. nagy-gimnázium épületének alapkövét 1275-ben kolostor czéljaira a domonkos-rendű barátok tették le. Épületét nagy kertek körítik; udvara tágas, az óráközöket a deákság itt tölti, zivataros időben a zárt tágas folyosókon. Az öt évi átlagban fölvetett 141 deák hat tanteremben van elosztva. A tantermek elég tágasak; egy tanulóra 7.4 m^3 levegő jut. Az épület elavult, s falai helyenként nyirkosak, miért is iskolai czélra jelen állapotában nem alkalmas. A »Kolos-intézet«-ben elhelyezett kath. polgári leányiskolában a tantermek szűkek, noha az épületet néhány évvel ezelőtt teljesen átalakították; itt egy-egy növendékre 3.6 m^3 levegő jut.

Az ev. polgári leányiskola a templom szűk udvaráról nyíló emeletes lakás egyik külön nyíló boltíves termében van elhelyezve; a 7 növendék mindegyikére külön-külön 20 m^3 levegő jut. A helyiség iskolai czélra alkalmatlan.

A bánya-altisztek képzésére szolgáló m. kir. bányásziskola helyiségének berendezése általában véve helyes és hygienikus szempontból alig esik kifogás alá. Egy-egy bányatanulóra 8.6 m^3 térfogat jut.

A róm. kath. elemi fiúiskola minden oldalról szabadon álló épület, tágas lépcsőházzal és kényelmes lépcsővel ellátott kétemeletes épület. 1900-ban átalakították. Az öt tanterem térfogata 796 m^3 ; a 351 elemi iskolás tanulóra fejenként csak 2.78 m^3 levegő jut. Ugyanez iskolaépület földszintjén van a város által fenntartott felső óvoda; itt 80 óvodai gyermekekre fejenként 2.66 m^3 levegő esik.

A róm. kath. elemi leányiskola a Kolos-intézetben van elhelyezve óvodával együtt; mindkettőnél szűkek és megfelelőtlenek a termek.

Ehhez hasonlóak a viszonyok a többi iskolában is, úgy, hogy nemcsak a középiskolák, de a belváros területén lévő összes elemi iskolák helyiségei szűkek; szabad térről, hol a tanulóiifjúság és elemi iskolás gyermekek az óráközökben szabadon mozoghatnak, nincsen gondoskodva; az ablakok nyílásai a legtöbb esetben szűkek, a padok nem mindenütt a kellő irányból vannak megvilágítva, szűkek vagy túltágasak. Állandó szellőztetés nincs, csakis az ajtók és ablakok nyitása útján történik az. A fűtés az összes iskolahelyiségekben belülfűtő, helyenként még kívülfűtő kályha útján is történik. A belvárosi iskolák világító gázzal, a külutczákban petroleumlámpákkal vannak megvilágítva. Vívezetése pedig egy iskolának sincsen.

A belváros elemi iskolái közül tehát alig mutathatnánk csak egyre is, mely a közegészségügyi kívánalmaknak minden tekintetben megfelelne.

Bélabánya testvérváros és a külutczák iskoláiban, sajnos, ugyanilyenek, sőt még kedvezőtlenebbek a viszonyok.

Az iskolákénál sokkal czélszerűbbek az iparvállalatok helyiségeinek egészségügyi berendezései. Levéltárunkban több helyütt találjuk nyomát annak, hogy Selmeczbányán már évszázadokkal ezelőtt a munkásnép és iparosok egészségének megóvásánál nemes missziót végeztek a czéhék. A czélmestereknek egyik főfeladatát a műhelyek tisztántartása és az abban dolgozók egészségére való felügyelet képezte.

Az iparágak közül elsősorban a bányászatot illeti az elismerés. A bányászat teremtette meg Selmeczbányát s vele együtt az itt jelenleg honos iparágakat. Városunk közönsége a bányakincstárral szemben hálára van kötelezve, hogy bányáit az ezüst árcsökkenése szülte nehéz viszonyok között is üzemben tartja, s ezáltal a város létét, jövőjét biztosítja, a lakosságnak kenyeret ad.

A bányászat és kohászat egészségügyéről már megemlékeztünk, itt még csak a bányák friss levegővel való ellátásának módjára szorítkozunk.

A bányagazgatóság a bányák kifogástalan szellőztetésére mindig kiváló gondot fordított. A bányák szellőztetését illetőleg korszakot alkotott a bányavizek levezetése czéljából 1748-ban megkezdett 10,520 m. hosszú Ferencz császár-altáró és az 1782-ben megkezdett 16,334 m. hosszú II. József-altáró megnyitása; ez időtől kezdve a munkások egészségi viszonyai szemlátomást javultak.

Selmeczbányán a bányák szellőztetése természetes úton történik, vagyis azon áramlat folytán, melyet a kül- és bányalevegő-rétegek hőmérsékletének különbségéből származó légnyomás hoz létre. Egyes munkahelyek szellőztetésére a szükséghez mérten időnként kézi ventilátorok és szellőztető dobok alkalmaz-

Iparvállalatok
egészségügyi
berendezése.

tatnak. Nagyobb centrifugális ventilátorok alkalmazása az itteni bányákban nem vált szükségessé, csak a Pjerg-aknában találunk egy Körting-féle vízszűrő szeleltetőt, a mely óránként 1000 m³ levegőt szolgáltat. Az erővíz mennyisége óránként 4—5³, esése 70 m.

Minden munkatelepen fürdő-helyiség van és gyülekező-terem, ezen utóbbiak rendeltetése, hogy a munkások ott magukat kipihenjék, ruhát váltsanak és lehüljenek; téli időben a bánya- és küllég közötti különbség 30—40° C-t is kitesz.

A bányászattal való foglalkozást laikusok, kik a viszonyokkal nem ismerősek, az egészségre kártékonynak tartják, pedig olyan munkások, kik kedvezőbb anyagi viszonyok között kellőleg táplálkoznak, magas kort érnek el.

A bányászat és fémkohászat mellett városunk legjelentékenyebb iparága a szivargyártás. Közegészségi szempontból véve, a gyártelep tisztántartására kiváló gondot fordítanak. Szállongó dohánypornak a munkahelyiségekben nyoma sincs. A munkatermek minden egyes pontja tágas ablakokkal, télen át a reggeli és esteli munkaórákban Auer-égőkkel felszerelt gázzal kifogástalanul meg van világítva. A gőzfűtés egyúttal a mesterséges szellőztetést közvetíti; ezenkívül még külön szellőztető kémények is vannak. Az 5 nagy munkaterem térfogata 10·270 m³ s így a jelenleg alkalmazásban lévő 834 munkás mindegyikére fejenként 12·31 m³ levegő jut. Ivó- és használati vizet a telep udvarán lévő kút kellő mennyiségben szolgáltat.

Ehhez hasonló czélszerű berendezésű a város másik két nagyobb gyártelepe, a kötőgyár és a cipőgyár is.

Mindhárom gyárnak saját orvosa van. A tisztaságra és a hulladék eltakarítására a gyárak igazgatósága kiváló gondot fordít. — Hátránya e nagyobb gyári iparágaknak, hogy városunkban a csecsemők és kis gyermekek egy része az anyai ápolást nélkülözni kénytelen, mert e gyárak jobbára női munkásokat foglalkoztatnak.

A kisebb iparvállalatok: szabó, cipész, asztalos, pékek és hentesek dolgozó műhelyei, a tanoncok éjjeli nyughelyei kevés kivétellel sok kifogás alá esnek; nincsenek ugyanis kellőleg tisztán tartva és szellőztetve; nagy bennök a por, kevés a belégzésre alkalmas levegő.

A vegyeskereskedések, különösen a szatócsüzletek egy része, alig 40—50 m³ térfogatú, szűk, nedves szobáskákban nyer helyet, hol minden kigondolható élelmi cikk van fölhalmozva, egyúttal — tisztelet az egyes kivételeknek — porral vastagon bevonva.

A mi a Selmeczbányán honos iparágaknak az egészségre, a testi szervezetre való befolyását illeti, első helyen a bányászattal, mint városunknak legfőbb iparágával kell elszámolnunk.

Valószínű, hogy már a mult századokban a czélszerűtlen lakásviszonyok, s az ivásra használt rossz bányavizek vetették meg alapját az itteni bányásznép testi elsatnyulásának és részben szellemi fogyatékosságának is; hozzájárulhatott még ehhez a hiányos táplálkozás, de különösen a pálinka mértéktelen élvezete. Figyelembe veendő azon körülmény is, hogy a bányászat és kohászat hygienája egészen új keletű; a munkások egészségének megóvására a tudományos kutatások útján megállapított egészségügyi berendezések csak a legutóbbi években hódítanak tért.

Sok évnek kellett eltelti, míg a tudományos kutatások beigazolták, hogy a bányamunkások vérszegénységét nem a bányamunka, hanem a belféreg okozza, az ólommérgezés különféle tüneteit pedig az ólomnak a szervezetbe való hatolása szűli. Munkásainknak eme két legveszedelmesebb kórját a munkahelyiségeknek hygienikus berendezése s a munkásoknak saját jól felfogott érdekükben testük és ruházatuk gondozása, tisztántartása, reméljük, mindenkorra eltüntették.

A dohánygyári munka sem egészségtelen. A szárító helyiségekben kissé magasabb hőfok van, mint a mennyt az emberi szervezet megkíván, de a munkások szívesen dolgoznak itt, s a megbetegedés közöttük nem gyakoribb, mint a többi munkahelyiségekben dolgozóknál.

Nagyobb óvatosságra int a kötőgyári munkások egészségi állapotára való felügyelet. A gyapjú- vagy pamut-fonál a feldolgozásnál ugyanis porlik. A köhögésre hajlammal bíró munkásnőket e gyári munkából rögtön el kellene bocsátani. — A cipőgyártás, a munkások egészségére nagyobb veszélyvel nem jár, legfeljebb a gépek és éles eszközök szülte sérülések elől kell védekeznie a munkásnak.

— A kisebb iparágaknál leginkább a nem kellően tisztán tartott szűk helyiségek esnek kifogás alá és okoznak különféle kórokat.

A himlőoltás és újraoltás városunk területén a törvényben előírtak leg- szigorúbb betartása mellett a hatósági orvosok által foganatosítottatik. A kuruzslás Selmezbányán nem dívik. Kisebb csúzos bántalmaknál és az itteni hegymászás szülte izom-megerőltetéseknel, a massagenak azt a legegyszerűbb nemét, a mit kenésnek nevezünk s a mit egy-két javasasszony városunkban elég jó eredmény- nyel végez, kuruzslásnak nevezni nem lehet. Így van ez a hidegvíz alkalmazásával is. Minden orvos, a hol szükségét látja, alkalmaz hidegvízgyógymódot; a közönség egy része azonban gyermeksege óta a lepedőbe való burkolást, hidegvízzel le- dörzsölést annyira megszokta, hogy e nélkül el sem tudna lenni; saját maga által alkotott módszer vagy Kneip páter előírása szerint végezteti a kúrát azzal, a ki közelében van, olykor saját kárára. Az ilyen szolgálatot kuruzslásnak szintén nem lehet tartani. A gyermekkitevés városunkban ritkaságszámba megy.

Himlőoltás.
Kuruzslás.

A város tanácsa részéről már évekkel ezelőtt megindult a mozgalom, hogy az elhagyott és szülőtlen gyermekek részére otthon emeltessék. A lelenc- ügy most is állandóan napirenden van, bölcsőde, gyermekmenhely létesítése ki- látásba van helyezve, ez ideig azonban még eredményhez nem vezetett.

Gyermekek el-
látása.

Miután városunkban a gyári munkára utalt anyák nincsenek abban a kedvező anyagi helyzetben, hogy kisdedeik gondozását lakásaikon megfelelő ápoló kezekre bízzák, Selmezbányán egy bölcsőde létesítése valóban égető szükség. A cél- szerűtlen és hiányos táplálkozás következtében a gyermekek egy része már az egy éves kor elérése előtt elpusztul; más részét pedig az angolkór teszi nyomorékká.

A város törvényhatósága az árva és elhagyott gyermekek megmentésére nagy áldozatot hoz. Állami menhelyeken évenként átlag 40 hét éven alóli gyer- meket helyez el, kiknek ellátása 4800 koronába kerül, ezenkívül 13 hét éven felőli gyermek ellátásáért fizet még a város az államnak és helyben 30 gyermek eltartásáért magánosoknak.

Az árva- és szeretetház kérdésének megoldását, kapcsolatosan lelenczházzal, szegényházzal, népkonyhával, a városi tanács állandóan napirenden tartja. — A munkálatok, tanácskozások folyamatban vannak; noha a szeretetház jelenlegi alapja 72.454 korona 83 fillér, a terv megvalósítására még nem elegendő.

A városra a szegényügy rendezése oly nagyobb anyagi terhet ró, hogy a Szegényügy. segélyezések szigorú ellenőrzés mellett csak szűkebb keretben mozoghatnak. Ennek ellenére 1905-ben 17,885 korona 94 fillért fordított a törvényhatóság szegé- nyek, árvák és elhagyott gyermekek segélyezésére.

Népkonyha, leveskiosztó-intézet városunkban nincsen, pusztán a Paulai Szt. Vinczéről címzett szatmári irgalmas nővérek kapui vannak nyitva a szegé- nyek részére, hol a Szt. Antal perselyében gyűjtött filléreken levest és egyéb ételneműt osztanak ki.

A római katolikusok, ágostai evangélikusok és az izraeliták három nőegyle- tének választmánya nagy buzgósággal végzi magasztos tisztjét.

A Gyermekbarátegylet közel negyven év óta szolgálja városunkban a szegény gyermekek ellátásának ügyét. Jelenleg a Gyermekbarátegylet tevékenysége abban összpontosul, hogy a gyűjtött alapvagyonra kamataiból és a tagdíjakból egyelőre negyvenöt szegény iskolaköteles fiúgyermeket ruház fel karácsonyra.

A Vöröskereszt-egylet selmezbányai választmánya az alapszabályok értel- mében közel huszonöt éve működik városunk területén áldásosan. Az évi tag- díjak 40 százalékával a központot segélyezi, 60 százalékával pedig, továbbá a megtakarított alapvagyon kamatjövödelmével helybeli szegény betegeket és a segélyre szorult elagott munkaképtelen lakosokat segélyez.

Az egyházak kezelésére bízott alapokból — a rendelkezés szerint — több városi szegény részesül segélyben. A bányagazgatóság is minden irányban törek- szik a segélyre szorult bányamunkások családtagjainak nyomorán a jótékony- sági alaptól enyhíteni.

Sem a város közönségének, sem az első fokú közegészségügyi hatóságnak a talált fogyatékoságokért szemrehányást nem tehetünk; hisz ezek mindent elkövetnek, hogy a város egészségügye a tökéletesség felé közeledjék. Ámde a lépten-nyomon jelentkező egyéb kulturális követelmények korszakában, a város jelen súlyos anyagi viszonyai közt annyi teher nehezedik a város törvényható- ságára, hogy alig képes azokat elviselni. A szükséges berendezések elodázását tehát nem mulasztás, nem is közöny, hanem a város szegénysége szüli.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Művelődéstör-
téneti vissza-
pillantás.

Tatárok, törökök és husziták vad hordái dúlták fel Hont vármegyét; nyomokban tűz, vér és romok keltek a tudományos élet nagy kárára. A pusztító csapások nem kimélték meg a szentegyházakat és a kolostorokat sem. Így esett áldozatul a sági prépostság is, hiteles helyi okleveleinek nagy részével együtt. A mi az oklevelekből megmenekült, az a Palásthy család érdeme, mely család az oklevéltár egy részét megővta a megsemmisüléstől. Ugyanazokban a gyászos emlékü időkben pusztultak el a zebegényi benczés apátság és a bozói prémontréi prépostság. Kétségtelen, hogy a vármegye e monostoraiban — miként hazánk többi kolostoraiban is — sokat írogattak a jámbor szerzetesek; de műveikből semmi sem maradt reánk. E jelenség oka az, hogy irodalmunk régibb emlékeit oly helyeken kell keresnünk, a melyek az ellenség támadásaitól védett helyen feküdtek, vagy a honnan biztos helyre vihették íróik a szellemi kincseiket. Ezek az okok magyarázzák azt, hogy Hont vármegyében az irodalom régibb emlékeire alig akadunk, mintha csak a szüntelen csatazajban a szellemi élet megbénult volna.

A mióta azonban a fegyverek zaja lecsillapult, komoly szellemi munka váltotta fel az öldöklő pusztítást. E munkában éppen olyan buzgósággal vettek részt Hont vármegye férfiai, mint a milyen vitézül harczoltak őseik évszázadokon át a nemzeti ideálokért. Már a XVI. század végén találkozunk báró *Balassa Bálint*-tal, kinek szerelmi dalait a nemzeti költészet gyöngyei közé sorozták. Az 1700-as évek elején indítja meg *Czvittinger* Dávid magyar irodalomtörténetét; alig valamivel később *Walaszky* Pál ír rendszeres magyar irodalomtörténetet.

Hont vármegyének igazi büszkeségeit azonban csak az újabb korban találjuk. Ezek közül kimagaslík *Fehér Ipoly* Kálmán, a pannonhalmi szent Benedek-rend tudós főapátja, a történelem, vegytan és természettan egyik leghivatottabb írója. A vármegye szülöttje *Ipolyi* Arnold is, a nagytudományú püspök, a ki ugyancsak a történetírás és régészet terén szerzett hervadhatatlan babérokat. Báró *Nyáry* Albert történelmi és heraldikai író; báró *Nyáry* Jenő kiváló régészeti szakíró; *Kubinyi* Ferencz, a régiségbúvár és történész; *Ivánka* Imre, a honti közelet kiváló szereplője; *Érdy* János, a kitünő archeologus és történetíró; *Rajner* Lajos primási helynök, *Lányi* Károly és *Baltik* Frigyes, ág. ev. püspök, egyházi írók; báró *Kaas* Ivor az országos hírű publiczista; *Matunák* Mihály kiváló történész; *Kámory* Sámuel orientalista és bibliafordító; *König* Mór apátkanonok, a nyelvtudós; *Bauer* János és *Ordódy* Lajos gazdasági szakírók; *Schenek* István vegyész; *Russeg* József lovag, geológus és utazó; *Péchy* Antal bányászati szakíró; *Evva* Lajos színmű- és regényíró; *Gyürky* Antal közgazdasági szakíró; *Hell* Miksa csillagász; *Rónai Horváth* Jenő tábornok, hadtörténeti író; *Illés* Nándor erdészeti szakíró, megannyi kimagasló alakjai Hont vármegye fiainak.

A beköltöző magyarok egyik telepedési vonala az Ipoly völgye volt. Azóta is e természeti szépségekben gazdag és termékeny völgy lakossága mindmáig megőrizte sajátos vonásait és egyéni kiválóságait. E forrásból tárja fel szülőföldje szép népének eszményi megvilágítását *Csepreghy* Ferencz, a ki népszínműveiben költői erővel ismerteti meg daliás népének józan felfogását és lelkét.

Könyvtárak.

A tudomány nélkülözhetetlen segédeszközei közül elsősorban kell említenünk a könyvtárakat, melyeknek nyomára Hont vármegyében már a középkor zivataros idejében akadunk. A háborúk zajában a tudomány a zárdák és egyes tudománykedvelő főurak várainak biztonságot nyújtó falai között vonult meg; sajnos azonban, a tatárpusztítás, a török betörés és később a kuruczháborúk viszontagságai között e könyvtárak túlnyomó része elpusztult. A könyvgyűj-

tésnek csak a legújabb kor kulturális törekvései kedveztek és az e korban keletkezett könyvtárak ma is szép számmal találhatók a vármegye területén. E könyvtárak közül a fontosabbakat az alábbiakban soroljuk fel:

A honti kaszinó könyvtára 1837-ben keletkezett. Tartalma 1283 kötet.

A m. kir. bányagazgatósági könyvtár Selmeczbányán. Alapították 1820-ban. Tartalmaz 1879 kötetet, melyeknek túlnyomó része a bányászatra és az ezzel összefüggő tudományágakra esik. A könyvtárban több értékes kéziratot is őriznek.

A selmeczbányai ág. hitv. liczeum könyvtára. Alapítási éve ismeretlen. Tartalmaz 5350 kötetet.

A selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola könyvtára. A leggazdagabb könyvtár a vármegye területén. Alapították 1774-ben. Tartalmaz 16.470 kötetet.

A selmeczbányai kir. kath. főgimnázium tanári könyvtára. Tartalma 7912 kötet.

Ugyanannak ifjúsági könyvtára. Alapították 1850-ben. Tartalmaz 1153 kötetet.

A kegyes tanítórend selmeczbányai könyvtára. Ezt 1776-ban alapították és 5483 kötetet tartalmaz.

A selmeczbányai ág. ev. egyházközség könyvtárát 1866-ban alapították. Tartalmaz 617 kötetet.

A selmeczi magyar olvasóegylet könyvtára. Alapították 1864-ben. Áll 1984 kötetből.

A nagyobb magánkönyvtárak közül említendő a *Breznyik János-féle könyvtár* Selmeczbányán (alapították 1836-ban, tartalma 812 mű 4034 kötetben); a *Dacsó Pál-féle könyvtár* Dacsókeszin (tartalma 2000 kötet); *Coburg-Gothai Fülöp herceg könyvtára* Szentantalon (1376 kötet); a *Péchy Antal-féle könyvtár* Selmeczbányán 400 kötet; a *Luczenbacher-féle könyvtár* Szobon (2500 kötet); a báró *Majthényi-féle könyvtár* Leszenyén (1405 mű 2344 kötetben); a *Zmeskall Zsigmond-féle könyvtár* Egyházmáráton (alapították 1840-ben, tartalma 750 kötet); a *Rakovszky-féle könyvtár* Lontón (tartalma 8000 kötet, közöttük 49 ősnymtatvány és több becses unikum); a *Péchy Imre-féle könyvtár* Felsőszemeréden.

Van még a vármegyében számos népiskolai és népkönyvtár, valamint több kölesönkönyvtár is.

A kultúra másik fegyvere a sajtó; ennek Hontban legrégibb képviselője a sajtó. tulajdonképpen a tudományos törekvéseknek köszöni létét. A Selmeczbányán megjelenő és immár harmincznyolczadik évfolyamát élő »*Bányászati és Kohászati Lapok*« ez, mely már kezdetben maga köré gyűjtötte a bányászakadémia jeles, gyakran európai hírű tanerőit és a lap hasábjain nem egy, tudományos esemény számába menő értékes szaktanulmány látott napvilágot. A bányászati főiskola e jeles közlönye félhavonként jelenik meg és jelenlegi szerkesztője Gálóczi Árpád.

Politikai lap nincs a vármegyében, de a társadalmi kérdések megvitatásában és a magyar állameszme megszilárdításának munkájában, a magyarság terjesztésében ezen a nemzetiségi vidéken az Ipolyságon megjelenő »*Honti Lapok*«, továbbá »*Az őre*« és a Selmeczbányán megjelenő »*Selmeczbányai Híradó*« vesznek részt. A »*Honti Lapok*« lelkes szószólója minden kulturális kérdésnek és a vármegyei társadalmi élet felvirágoztatása körül elévülhetetlen érdemei vannak. A lap jelenleg tizenegyedik évfolyamát éli és szerkesztője, úgyszintén kiadója Halász Ferencz. A »*Selmeczbányai Híradó*«-t, mely tizenhatodik évfolyamában van, Kuthy István szerkeszti és adja ki. 1904-ben alapította és szerkesztette a »*Hontvármegye*« című lapot dr. Landauer Béla; a lap utóbb egyesült a »*Honti Lapokkal*«.

Az említetteken kívül a vármegye területén megjelenő lapok még a következők:

Hont Vármegye Hivatalos Közlönye. (Ipolyság.) XIII. évf. Szerkeszti a vármegye jegyzői kara. Megjelenik havonként háromszor.

Erdészeti Kísérletek. (Selmeczbánya.) A m. kir. központi kísérleti állomás folyóirata. VII. évf. Szerkeszti Vadas Jenő. Megjelenik negyedévenként.

Értesítő. (Ipolyság.) A hontmegyei gazdasági egyesület közlönye. II. évfolyam. Szerkesztik Ivánka István és Pályi Pál. Megjelenik havonként.

A nyomdaipart Hont vármegye területén két könyvnyomda képviseli, az egyik Ipolyságon, a másik Selmeczbányán van. Ezek között régi hírű a selmeczbányai Joerges-féle könyvnyomda.

Lássuk azonban egyenként, kik voltak a vármegye oly szülöttei és itt szerepelt beszármazott jelesei, a kik szellemi kincseikkel részt vettek a magyar irodalom, tudomány és művészet nehéz alapvető munkájában :

- Adami János. *Adami János* jezsuita pap-tanár, szül. Selmeczen, 1738. július 16., meghalt Pozsonyban 1821. május 22. Tanított Nagyszombatban, Győrött, Pozsonyban. *Munkái* : Oratio de Sanctissimae Virginis Mariae intaminato Conceptu . . . Tirnaviae, 1765. — Systema antiphilosophicum de origine civitatis. Posonii, 1801. — Fragmentum statisticae Graecorum de disciplina civium et educatione juventutis. U. o. 1801. — Sensa cleri Gallicani occasione revolutionis Gallicae manifestata, compendio exhibita. U. o. 1804. — Acta Academiae regiae Posoniensis, a mely kéziratban maradt.
- Ambrózy Sámuel. *Ambrózy Sámuel* ág. ev. lelkész, Selmeczen negyedéves folyóiratot alapított és szerkesztett ily címmel : »Novi ecclesiastico-scolastici Annales Evangelicorum august. et helvet. Confessionis in Austriaca monarchia« (1793—1803). Irt több rendű theologiai művet német nyelven.
- Antoni Dániel. *Antoni Dániel*, ág. hitv. evang. lelkész. Előbb Báthban volt tanító, végül Dacsólamban pap. A korabeli evang. egyházak eseményeit »Lacrymae disolatae filiae Sion« című művében foglalta össze.
- Antoni Sámuel. *Antoni Sámuel*, ág. ev. püspök, szül. Selmeczen 1669-ben. Korán árvaságra jutott és akkor selmeczi rokonai taníttatták. Selmeczről, a tanulmányai folytatására, Győrbe igyekezett eljutni, azonban Érscukjvárnál török fogságba esett. Midőn kiszabadult, Jénában fejezte be a tanulmányait. Egy értekezést írt »De medicina affectuum« címmel. 1709-ben, a csetneki lelkészségből püspökké választották. Meghalt Csetneken 1738. aug. 18-án. Kéziratban két egyházi tárgyú munkát hagyott hátra.
- Aschenbrier Antal. *Aschenbrier Antal*, hittudor, született 1849. február 14-én, Szélnán. Középiskoláinak bevégezése után a hittudományt Bécsben hallgatta, mint a Pázmáneum növendéke és ugyancsak a bécsi egyetemen avatták hittudorrá 1873-ban. Rövid ideig segédlelkész volt az esztergomi egyházmegyében, de csakhamar kinevezték a budapesti középponti papnevelőintézethez tanulmányi felügyelőnek. 1874-ben az egyházjog és történelem tanára lett az esztergomi papnevelőben. 1882-ben a budapesti tudományegyetemhez hívták meg az egyházjog nyilvános rendes tanárának, mely minőségben az 1886/87. és 1888/89. tanévekben a hittudományi kar dékánja volt. 1887-ben beválasztották a Szent István-Társulat irodalmi osztályába. *Munkái* : Beszéd az 1888/89. egyetemi tanévnek ünnepélyes megnyitásakor. Budapest, 1888. — A plébániai anyakönyvekről. U. o., 1890.
- Augustini Illés. *Augustini Illés*, ág. ev. lelkész 1669-ben Selmeczen született. A vallásüldözések alatt kibujdosott, de ennek megszűntével ismét pap Selmeczen, hol 1702-ben halt el. Latin nyelven két rendű theologiai tárgyú munkát hagyott hátra.
- Bachmann József. *Bachmann József*, vegyészettudor, bányatanácsos, tanár a selmeczi bányászati akadémián. Szakezikkeket írt a természettudományi társulat évkönyveibe. »Chemische Abhandlung über Mangan u. Manganoxide« című értekezése 1829-ben jelent meg.
- Balogh Ádám. *Balogh Ádám* (Balogi) ügyvéd, előkelő hontmegyei család ivadéka. Apja, B. László, író volt. *Munkái* : Adatok az osztrák-birodalombeli többi nemzetek alkotmányos mozgalmairól Magyarország történetével egybefüggésben. Pest, 1861. — II. Lajos király ő felsége. Regény. U. o. 1865.
- Balogh Dezső. *Balogh Dezső* (Balogi) levéltárnok, szül. Ipolybalogon, 1843. nov. 29-én. Tanulmányai befejeztével Olaszországba ment és huszárhadnagyként résztvett a custozzai csatában. 1875-ben segédszolgabíró Tarjánban, majd Füleken. 1886. óta Nógrád vármegye levéltárnoka, mely állásában 240 darab magyar nyelv-történeti ritkaságot és számos palóc fajszt kutatott fel, illetőleg gyűjtött és küldött a M. Tud. Akadémiának. *Munkái* : Az Ordaskői család, regény két kötetben. Miskolc, 1879. — Az ember őstörténete nyomozva a magyar nyelvben. Budapest, 1881. — Újabb felolvasások az ember őstörténetéről. U. o. 1882. — Legújabb felolvasások. Az ember őstörténete. U. o. 1883. — Szerelmek. Költemények. U. o. 1884. — Észrevételek a dr. Miklosich Ferencz úr »Die slavischen Elemente im Magyarischen« című könyvére. Salgótarján, 1887. — Száz eredeti magyar népdal. Balassagyarmat, 1889. — Új költemények, Magyar Olympus. 1896—1901. három füzet. — Végül : Tudományos Portyázások. 1905.

Baltik Frigyes, főrendiházi tag, dunáninneni ág. h. ev. kerületi püspök, a Baltik Frigyes. theologia tudora, szül. Bagonyán, 1834. júl. 24-én. A gimnáziumot Selmezbányán, a theológiát Pozsonyban, Bécsben, Bázelen és Halleban végezte; közben pedig (1853—55.) ideiglenesen tanítóskodott a szülőhelyén. 1859-ben Besztercebányára ment gimnáziumi tanárnak, 1870-ben Liptószentmiklóson lelkésszé választották, 1872-ben a lipői esperességnek alesperese, 1875-ben főesperese lett. Időközben a dunáninneni ág. h. ev. egyházkerületi gyámintézet, későbbben a magyarhoni egyetemes ev. gyámintézet elnökévé, majd pedig 1890-ben a dunáninneni egyházkerület püspökévé választották. Jelenleg balassagyarmati lelkész. *Munkái*, illetve kiadványai: *Katalog der Zipserschen numismat. Sammlung*. Besztercebánya, 1864. — *Historiē biblické*. Pest, 1867. — *Historia cirkevni, s ebből különlenyomat*: *Stručny nástin dějepisů církvě evanj. u Uhersku*. Besztercebánya, 1869. —

Studnice vody živé (imakönyv) Pest, 1870. — *Srdečné slovo a všeobecné evanj. podporovne*. Pozsony, 1872. — *Maly katechismus dra Mart. Luthera*. Pest, 1876. — *Nábožné Kázani... dra H. F. z. Criegernu* Fordítás. Turóc-Szt-Márton, 1879. — *Augspurské vyznání vřy*. Budapest, 1880. — *Jubilejny pozdrav K 100 rocnej. pamiatke tolerance křestanskej*. Turóc-Szent-Márton, 1881. — *Nábožné kázani pri vyročité slavnosti reformacie*. Turóc-szentmárton, 1881. — *Život dra Mart. Luthera*. Liptószentmiklós, 1883. (5-ik kiadás Budapest, 1897). — *Zápisnice X XV. výročí shromáždění všeob. Cirk. podporovne uherské* 1885. (Fordítás), Liptószentmiklós, 1886. — *Jana Arndta kázani*. Békéscsaba, 1886. — *Duchovní životu studnice* (javított kiadás). Budapest, 1886. — *Nábožné kázani pri výročí shromáždění podporovne* 1889. Liptószentmiklós, 1889. — *Ugyanaz magyarul: Egyházi beszéd... a magyarhoni gyámintézet 29. évi közgyűlése alkalmával*. Miskolc, 1890. — *Pisně duchovní*. Kněze Jirika Trnovského (javított kiadás). Budapest, 1890. — *Kázani pri svém uvodu biskupském* 1890. Liptószentmiklós, 1891. — *Jubilejny pozdrav K pamiatke XXVI. st. zák. z r. 1790—I. Rózsahegy*, 1891. — *Pisen nábožná k "slavnosti tisícročí krajiny uhorské* 1896. Pozsony, 1896. — *Filip Melanchthon*. Budapest, 1897. — *Agenda*. Budapest, 1905.

Baltik. Frigyes.

Bánhorváthi János, ev. ref. lelkész, szül. Boriban 1761-ben. 1795-ben Tergenyén, majd Ujbarson lett ev. ref. lelkész, hol 1824-ben halt meg. *Munkái*: Salamon királynak szorgalmatossága által lerajzoltatott Patay Sámuel urnak a báji ref. templomnak maga költségén véghez vitt felállítása. Pest, 1786. — *Keresztény embernek halál ellen való bizonyos orvossága egyedül a Jézus Krisztusban való hit*. U. o. 1793. — *Keresztény asszonyi triumphus, vagy győzelmi oszlop*. Pozsony, 1814.

Baross Károly (Bellusi), szül. Deménden 1865-ben; előbb a keszthelyi gazdasági tanintézetnél volt tanársegéd, 1889-ben pedig az orsz. gazdasági egyesület választotta titkárává. A »Gazdasági Lapok«-nak előbb munkatársa, 1888-tól szer-

kesztője; ezenkívül szerkesztője és kiadója a »Borászati Lapok«-nak. 1893-ban a »Hazánk« című nyomdavállalat igazgatója, majd a hasonló nevű napilap felelős szerkesztője lett. 1896-ban a Magyar Agrár- és Járadékbank r.-t. szőlészeti osztályának vezetőjéül szemeltetett ki, mely állást 1902-ig töltötte be, mikor a bodajki kerületben országgyűlési képviselőnek választották. Meghalt 1905 jan. 2-án.

Barholomaei-
des László.

Barholomaeides László, ág. ev. lelkész, szül. Klenócson, 1754. nov. 16-án. A családja eredeti neve tulajdonképpen »Eördegh« volt. 1777-ben Mária Terézia királynő Pozsony város tanácsosává nevezte ki, 1779-ben a róm. kath. hitről az ág. ev. vallásra tért át. 1799-ben tanító volt Osgyán-ban, azután külföldön fejezte be theologiai tanulmányait. 1783-ban ochtinai, 1795-ben csetneki lelkész, majd főesperes lett. Meghalt Ochtinán, 1825-ben. Tizennégyrendű, leginkább tót nyelvű tanügyi, történelmi, etikai, de leginkább egyházi munkája jelent meg; ezeken kívül mintegy 40 kötetnyi ugyanilyen tárgyú kéziratot hagyott hátra.

Bartók János.

Bartók János, ev. ref. lelkész, szül. Szuhafőn 1826-ban. 1850-ben segédlelkész volt Balogon, majd gimnáziumi tanár Rimaszombatban, 1853-tól ev. ref. lelkész Gortvakisfaludon. *Munkája*: Népszerű egyházi beszédek. Miskolcz, 1872. — Többi egyházi dolgozatai szaklapokban jelennek meg.

Bátori Schulcz

Bátori Schulcz Bódog, 1848/49-es honvédezredes, egyike szabadságharczunk legvittezebb katonáinak és tiszteletre legmértőbb alakjainak. Született Körmöcbányán, 1804. január 4-én. Miután középiskolai tanulmányait befejezte, jogot végzett, de nagy hajlamot érezvén a katonai pályára, belépett a hadseregbe, hol csakhamar főhadnagyságig vitte. Időközben kitört a szabadságharcz és *Schulcz* Bódog otthagynván a császári sereget, sietett kardját felajánlani hazájának. Csakhamar a honvédség egyik legképzettebb és legjelesebb tisztje lett, kit fényes sikerei gyorsan vittek előre a ranglétrán. Résztvett huszonhárom csatában s az ezekben tanúsított rettenthetetlen bátorságáért és hidegvérúségeért saját katonáitól a »bátori« előnevet kapta, melyet haláláig büszkén viselt s melyet a köz tudat is szentesített. Különösen az 1849. augusztus 3-án vívott ácsi csatában tűnt ki hősiességével s e csata babérja — Klapka tábornok jelentése szerint — elsősorban őt illeti. Komárom kapitulációja alkalmával mint ezredes tette le a fegyvert. A fegyverletétel után a Hont vármegyei Garamkövesd községbe vonult vissza, testvérbátyjához, az ottani esperesplébánoshoz, s itt élt emlékiratainak rendezésével elfoglalva 1885. márczius 8-án bekövetkezett haláláig. Garamkövesdi tartozkodása alatt általános becsülés és szeretet környezte. *Munkája*: »Emlékirataim a szabadságharczról, Pest, 1870.« — Életrajzát l. még a Bars megyei kötetben.

Batthyány
Vincze.

Batthyány Vincze (németujvári gróf), cs. kir. val. belső titkos tanácsos, Hont megye főispánja és az udvari kamara alelnöke, szül. Grácban 1772-ben, a hol az apja, B. János György gróf kamarai tanácsos volt. Ötrendű német nyelvű, leginkább politikai vonatkozású munkát írt.

Belányi
Tivadar.

Belányi Tivadar, tanár, szül. Paláston 1854-ben. A tanári pályát a keszthelyi polgári iskolánál, 1877-ben, kezdte; 1880-tól a csáktornyai állami tanítóképző, 1891-től pedig a pozsonyi állami tanítónőképző-intézet tanára. Verseket, elbeszéléseket, életképeket írt különböző hirlapokba, továbbá értekezéseket tanügyi és nyelvészeti tárgyakról szaklapokba. Több vidéki lap munkatársa.

Benkőczy
István.

Benkőczy (Benkőtz) István, orvostudor, ledényi születésű. Latin szövegű gyógyászati értekezést írt 1759-ben.

Birányi Ákos.

Birányi (Schultz) Ákos, hirlapíró, született Selmeczen 1816-ban. Bölcséleti és theologiai pályát végzett a nagyszombati érseki főiskolában, de a papságból csakhamar kilépett. Kevés ideig nevelősködött, azután Pesten a »Nemzeti Ujság« munkatársa lett, majd a »Pesti Hirlap«-nál dolgozott. 1844-ben a pozsonyi »Hirnök« szerkesztését vette át. E lap azonban egy év múlva megszűnt és Birányi visszatért Pestre, a hol a »Jelenkor« szerkesztőségéhez csatlakozott. 1848. október 11-től novemberig szerkesztette a »Köztársasági Lapok«-at, azután néhány évig önálló műveket írt, mígnem 1852-ben a »Budapesti Hirlap« mellett Bulyovszky Gyulával együtt a »Napi Tudósító« című lap szerkesztését vállalta el. A »Religió« segéd-szerkesztőjeként Pesten, 1855. jún. 10-én halt meg. *Munkái*: Humbug és jóslatigazság, Pest, 1842. — Örömmüdvözlét József nádor névünnepe. U. o., 1843. — Világtörténeti elbeszélések. U. o., 1846. (István öccsével írta.) — A természet-magyarató atya. U. o., 1846. (István öccsével írta.) — István főherceghez. U. o., 1847. — Nogel István utazása keleten. U. o., 1847. (István öccsével írta.) —

A szűz legszebb czélja. Fordítás Thumbery Mária után. U. o., 1847. — Sanctio pragmatica. U. o., 1848. — Pesti forradalom. U. o., 1848. — Köztársasági káté. U. o., 1848. — Regény és való. U. o., 1850. — Bocarme-per. U. o., 1851. — Séták a kristálypalotában. U. o., 1854.

Birányi (Schultz) István, író, szül. Selmecezen 1815. táján. Jelentékeny részt vett a szabadságharcban, melynek leveretése után Amerikába menekült. Meghalt Rio-Janeiróban 1856-ban. *Munkái*: Magyar nyelvtan. Pest, 1845. — Történeti zsebkönyv, vagy a világ és műveltség történetének időszerinti átnézete. U. o., 1845. — Ezekon kívül útirajzokat írt a »Politikai Divatlap«-ba; majd bátyjával, Birányi (Schultz) Ákossal több munkát írt.

Böckh Hugó dr., született 1874. június 15-én Budapesten. Egyetemi tanulmányait a budapesti tudomány- és műegyetemen végezte. Az 1896—97. tanévben tanársegéd volt a műegyetem ásvány- és földtani tanszékénél. 1898-ban tanári oklevelet szerzett. Az 1898—99. tanévet a müncheni egyetemen töltötte s 1899-ben Zittel, Groth s Hertwigból kitüntetéses doktori oklevelet érdemelt ki. Ugyanabban az évben nevezték ki a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola ásvány-földtani tanszékére rendkívüli tanárnak s már 1900. szeptemberében rendes tanár és m. kir. bányatanácsos lett. A milleniumi kiállításon az ország főbb borvidékeinek a talajjenseit állította ki a borászati osztályban. Főbb munkái: Adatok a Pecten denudatus és a Pleuronectia comitatus kérdéséhez újabb magyarországi leletek alapján. Földt. Közl. 1898. XXVIII. K. 353. l. — Ásvány-ujdonság Budapesten, a Kis Svábhegyről. U. o. 129. l. — Orca Semseyi, új Orca-faj a salgótarjáni alsó miocén-rétegekből. Földt. Intézet Évk. 13. K. 95. l. — Nagymaros környékének földtani viszonyai. U. o. 1. f. — Előzetes jelentés a Selmeczbánya vidékén előforduló eruptív kőzetek korviszonyairól. Földt. Közl. 1901. 31. K. 289. l. — A Windgälle quarcz-porphyrjának koráról (dr. Schafarzik Ferencz társszerzővel). Földt. Közl. 32. K. 331. l. — Adatok a Godruhegység geológiájához. Földt. Int. Évi Jel. 1903-ról. — Geologia, főiskolai hallgatók számára. I. kötet. Selmeczbánya, 1903—4. — A Fichtelitről, mint az első monoklin hemimosz osztálybeli ásványról. Földt. Közl. 34. K. 335. l. — Egy új víztartalmu normalis ferrisulfátról, a Jánositról. (Dr. Ernst Kálmán társszerzővel.) Földt. Közl. 35. K. 76. l. — A gömörmezei Vashegy és a Hradek környékének geológiai viszonyai. Földt. Int. Évk. 14. K. 3. f. — Einige Bemerkungen zu der Mitteilung des Herrn H. v. Staff »Zur Stratigraphie und Tektonik der ungarischen Mittelgebirge I. Gerecse-Gebirge.« Centralblatt für Min. Geol. u. Pal. 1905. 555. l. — Emlékezés dr. Schmidt Sándor felett. Földt. Közl. 36. K. 165. l. — A Jánosit és a Copiapit közti különbségekről. (Dr. Ernst K. társszerzővel.) Földt. Közl. 36. K. 186. l.

Braxatoris (Sladkovič) Károly, teszéri volt ág. h. ev. lelkész, szül. Korponán, 1807-ben. Tót nyelven három munkát írt, melyek egyike Luther kátéjának, másika az új testamentomnak fordítása, a harmadik pedig imádságos könyv.

Breznyik János, kir. tanácsos, a selmeczi ág. ev. liczeum egykori nagyhírű igazgatója, a ki 1848-ban tanári katedrájáról, karddal az oldalán szólította fel fanítványait, hogy a haza védelmére siessenek, halála után pedig több száz-ezernyi vagyont a liczeumra hagyta, — szül. Ikladon, 1815-ben. *Munkái*: Tervezet a magyarhoni ág. hitv. evang. tanodák czélszerű elrendezésére. Pest, 1852. — A cigánynyelv elemei. U. o., 1853. — A selmeczi bányakerületi evang. liczeum tanári karának véleményadása a m. kir. kormánynak a gimnáziumokat és liczeumokat szervező tanterve ügyében. U. o. 1869. — A selmeczbányai ev. egyház és liczeum története. (Két kötet.) U. o., 1869.

Casse (De la) Beniamin Ignác, bölcseztudor, benedekrendi paptanár, szül. Nagymaroson 1815. nov. 2-án. Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrött, Pannonhalmán tanárkodott: Meghalt Sopronban, 1875-ben. Önálló munkája csak egy volt: Elemi mennyiségtan. Pozsony, 1842. Közreműködött a Maár Bonifác Világtörténetének a szerkesztésénél, továbbá egyházi lapokba dolgozott.

Cornides Péter, korponai származású orvostudor. *Munkája*: Orvostudori értekezés a keleti dögvész történeti vázlatáról. Pest, 1839.

Cselka Nándor, pozsonyi kanonok, szül. Vámosmikolán, 1834-ben. A theológiát Bécsben, a Pázmáneumban kezdte és Budapesten végezte. 1857-ben varbói, 1858-ban előbb újlaki, majd óbudai káplán és 1877-ben óbudai plébános. IX. Pius pápa 1871-ben saját aláírású brevével tüntette ki. 1872-ben pápai kamarássá lett és ugyanabban az évben a roverdoi tudományos akadémia tagjává választották.

1882-ben a budapesti egyházkerület esperese, ugyanabban az évben felhívázi prépost, 1890-ben pedig pozsonyi kanonok lett. *Munkái*: Egyházi beszéd, melyet a Szent László Társulat védszentjének ünnepén tartott. Budapest, 1869. — Egyházi értekezései szaklapokban jelentek meg. A »Religionak« előbb munkatársa, majd pedig (1869—1872) szerkesztője volt.

Csepreghy
Ferencz.

Csepreghy Ferencz, színműíró, a Petőfi Társaság tagja, született Szalkán, 1842. augusztus 15-én; meghalt Görbersdorfban, 1880. február 6-án. A Sopron megyéből származó Győrössy Csepreghy családnak volt a sarja. Atyja, István, fűszerkereskedő volt Szalkán; fiát 14 éves korában asztalosinasnak adta Esztergomba, a hol Ferencz 1860-ban szabadult fel a tanonczkodás alól. Asztalosinas korában a gazdája kiküldte a rétre kecskét legeltetni; e pásztorkodása idejében olvassatta Ferencz azokat a könyveket, a melyeket unokabátyja, Kovács József, a papnevelő könyvtárából szerzett kölcsön. Ezek a könyvek nyitották meg legelőször Csepreghy lelkét az irodalom számára. A mikor később Pestre került munkába, a katolikus legényegylet elnöke, dr. Szabóky, vette pártfogásába az

Csepreghy Ferencz.

élesesű ifjút, a ki az egyesület összehevenyészett színpadján többször föllépett. Ezidőtájt kezdett irogatni is; legelső művét (»Az elnök nevenapja«, színmű két felvonásban) ezen a színpadon adták elő 1862-ben. Egy évvel később Csepreghy Bécsbe települt át és ott írta a »Magyar fiúk Bécsben« című vígjátékát, mely először 1865-ben, az esztergomi, majd a budapesti legényegyesületben került előadásra és csak onnan jutott a Nemzeti Színház műsorába, sikert aratva az ország első színpadján. De Csepreghy egészsége egyre gyöngült, úgy hogy 1867-ben haza kellett térnie Szalkára pihenőre. 1868-ban azonban már újra Pesten találjuk őt, a hol öccsével, János-sal, önálló üzletet nyitott, a mely csakhamar lendületet vett. Ferencz 1872-ig működött ebben az üzletben, mignem az asztalos-mesterséget teljesen föladta és tehetségét egészen az irodalomnak szentelte. 1872. szeptember havában megnősült. Felesége, Ida, Rákosi Jenő huga, költői lelkével nagy hatással volt Csepreghy Ferencz írói munkásságára, a kit lelkesítve buzdított

és nagyobb művek írására serkentett. A mikor 1875-ben Csepreghy a Népszínház titkára lett, megtalálta az igazi teret, a hol egész tehetségét kifejlthette. Két évvel később már meg is kezdte azoknak a nagy sikereknek a sorozatát, a melyek nevét országos híróvé tették. 1877-ben került színre a »Sárga csikó« című népszínműve, melynek tőről metszett, zamatos magyarossága, szintiszta humora és hamisítatlan népies költészete az első közlése emelte íróját. A következő évben (1878. nov. 22.) került bemutatásra »A piros bugyellár« című másik jeles népszínműve, melynek derült humora, erős drámai szerkezete és mindvégig érdekes meseszövése a bírálat legnagyobb elismerését vívta ki. Ekkor már Csepreghy dicsősége magaslatán állott és egyik műve a másikat követte. A népszínműről áttért a látványos darabok fájának művelésére is, melyek közül legjobb a »Strogoff Mihály« (1877.). Többi ehhez hasonló darabja: »Utazás a föld körül« (1876.), »Szép Meluzina« (1877.), »Két menyegzőn« (1878.), »Lumpáczius« (1878.), »Kolumbusz Kristóf« (1878.), »Perózes« (1881.), »A szép asszony kocsisa« (hátrahagyott műve.). Írt szomorújátékot is »Saul király« címmel, melylyel a M. Tud. Akadémia pályá-

zatán dicséretet nyert. Ugyanilyen az »Akbar szultán« című darabja. Az Akadémia pályázatán dicséretet aratott még a »Vizözön« című vígjátékkal. A sorvasztó kör azonban már ekkor nagyon aláásta Csepreghy egészségét és 1878. óta a munkában is mérsékletet kellett tartania. Olaszország enyhe ege alá menekült, hogy gyógyulást keressen, de a kórságot többé nem lehetett útjában föltartóztatni. San-Remoból Csepreghy még humoros leveleket írogatott a »Nemzeti Hírlap«-nak, majd 1879. nyarán látszólag gyógyultan haza is jött; de az újra bekövetkezett ősz elől Görbersdorfba menekült, a honnan többé nem is került haza élve. Ez utolsó stációján még mindig reménykedett, hogy fölgyógyul; a tollát sem pihentette. Költői munkásságát kiegészíti egy szerény kötetre való költemény és egy regény, mely először a »Reform« című újságban jelent meg. Összes művei röviddel halála után öt vaskos kötetben jelentek meg.

Csepreghy János, kereskedelmi tanácsos, műasztalos, Csepreghy Ferencz testvéröccse, szül. Szalkán 1844. decz. 12-én. Az asztalosmesterséget Esztergomban tanulta. Ferencz bátyjával együtt vándor-tanulmányútat tett Pestre, Bécsbe, Münchenbe, honnan 1867-ben hazajött. Ugyanazon év augusztus havában a pesti polgárok körében alakult bizottság, a közkiállítás tanulmányozása céljából, kiküldötte Párisba. Azután üzletvezető lett Pesten, hol a kath. legényegylet dékánjává választották. 1868 őszén Ferencz bátyjával önálló asztalosüzletet alapított, mely csakhamar virágzásnak indult. 1873-ban a pesti asztalos ipartársulat megválasztotta elnökévé, a kereskedelmi és iparkamara pedig beltagjává, mely tisztségeket hosszú éveken át viselte. 1881-ben tagja lett a fővárosi törvényhatósági bizottságnak és ugyanazon évben polgártársai bizalmából Budapest-Ferenczváros képviselőjelöltje lett. Az 1885. évi országos kiállítás alkalmával a butor- és faipar-osztály juryjének elnöke volt; majd a koronás arany érdemkeresztet nyerte kitüntetésül. A magyar iparfejlesztés terén szerzett érdemeinek elismeréseül később kereskedelmi tanácsossá és az osztrák-magyar bank cenzor-kollegiumának tagjává nevezték ki. Számos társadalmi, szak- és politikai cikket írt, csaknem valamennyit jelentékenyebb lapba.

Csery József (Cseri), a budapesti egyetem könyvtárának őre és Zólyom vármegye táblabírája, szül. Korponán, 1807-ben. Előbb a piarista-rend tagja volt, de onnan kilépett és bölcészetet, majd jogot végzett. 1833-ban kir. táblai jegyző, 1837-ben ügyvéd; 1838-ban a pesti egyetemi könyvtár írnoka lett és 1845-ben cenzor is volt. 1846-ban az egyetemi könyvtár őrévé nevezték ki. Meghalt Pesten, 1866. szeptember 23-án. *Munkái*: Carmen bucolicum honoribus spect. ac. gen. dni Stephanus Vedres, i. cottus Csongrádiensis tab. jud. assessoris . . . Allodii Vedresháza conditoris encaeniorum ibidem die 2. Julii 1829. Celebratorum in tesserum sinceri cultus gratique animi devotissime sacratum. Szegedini. — Ecloga ill. ac. rev. dno Francisco Laicsak episcopo Magno-Varadiensi . . . dum lyceum et gymnasium Szegediense 20. julii anno 1829. inviseret, a philos. auditoribus humillime oblata. U. o. — Epicedium, quod in moestissimum aug. Francisci I. Austriae imperatoris et Hungariae etc. regis, die 2. martii 1835. vita pie functis obitum, piissimis ejusdem manibus sacrum esse voluit. Pestini. — Syllabus vocabulorum sub capitibus de generibus et declinatione nominum, nec non de praeteritis ac supinis verborum in grammaticae parte II. comprehensis occurrentium, idiomate hungarico et germanico explanatorum. U. o., 1835. — Vocabula, in grammaticae parte III. occurrentia, idiomate hungarico et germanico explanata. U. o., 1836. — Prosa versuum, de generibus et declinatione nominum, nec non de praeteritis ac supinis verborum et grammaticae classe II. regni Hungariae tradi solitorum; una cum subiectis vocabulorum hungarico et germanico idiomate significatibus. U. o., 1835. — Irt ezeken kívül nyelvtani szabályokat és a hangmértékről szóló szabályokat. A »Codex Diplomaticus« szerkesztésében munkatársa volt Fehér Györgynek. Historica c. r. scientiarum universitatis Pestiensis czímen négy kötetre terjedő kézírata maradt a budapesti egyetemi könyvtárban. Történeti és irodalmi cikkei az Uj Magyar Múzeum 1853-tól 1860-ig terjedő köteteiben, valamint a Győri Tört. és Rég. Füzetekben (1863—68.) jelentek meg. Nagyobb értekezése: »Korpona városának ismertetése« az utóbbi füzetekben és a M. Tud. Értekező 1862-ik évfolyamában látott napvilágot. »Hont vármegye régi tisztviselőinek emlékezet« című érdekes közleményét az Uj M. Múzeum 1860. évi II. kötetében találjuk.

Czikaeus
Fülöp.

Czikaeus Fülöp ág. ev. tanár volt Selmecezen. *Munkái*: Disputatio metaphisica nonnullis philosophorum sententiis opposita. Leutschoviae, 1659. — Dissertatio metaphisica de ratione formali entis. U. o., 1661.

Czvittinger
Dávid

Czvittinger Dávid, a magyar irodalomtörténetírás megindítója, született Selmezbányán, 1673—80 között, meghalt ugyanott. 1743. márczius 18-án. Atyja, János, nemes tanácsbeli polgár volt. Iskoláit szülővárosában kezdte, azután theológiát hallgatott a berlini, strassburgi, tübingai, és altdorfi egyetemeken. A magyar írók életrajzának összegyűjtésére — mint e művének előszavában írja — az serkentette, mert látta, hogy minden nemzetben akadtak férfiak, a kik az írók nevét, életét és műveit összegyűjtötték és kiadták, csak nálunk nem találkozott még senki, a ki ilyenre vállalkozott volna. Mint úttörőnek, temérdek fáradságába és költségebe került a sok elszórt adat összegyűjtése. A segédeszközök, könyvek és források megszerzése miatt adósságba keveredett és végre az adósok börtönébe került. Ott fejezte be munkáját is. A carcer academicus-ból, 1713-ban, szökéssel menekült és hazajött szülővárosába, hol a jezsuiták befolyása alatt az evangélikus vallású tudós nem nyerhetett hivalt; mindamellett jómódú polgárként halt el. Munkájának teljes címe: Davidis Czvittingeri nob. Hung. Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum atque Transylvanorum. Vitas scripta elogio et censuras ordine alphabetico, exhibens Accedit Bibliotheca Scriptorum qui exstant de rebus Hungaricis. — Francfurti et Lipsiae Typis et Sumptibus Jod. Guil. Kohlesii, Univ. Altdorf. Typogr. Anno MDCC XI. (Betűrendben 296 magyarországi jeles ember, legnagyobbbrészt író életrajzát foglalja magában.)

Dedinszky
János.

Dedinszky János idősb., ág. ev. lelkész, szül. Ledényben 1835-ben. 1876 óta darázsi pap. *Munkája*: Gyászbeszéd, melyet néh. Ruttkay István felett tartott. Nyitra, 1871.

Divald Adolf.

Divald Adolf (Berencsi), erdész és szakíró, szül. Selmezbányán, 1828. jun. 1-én. Atyja kincstári erdőmester volt. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában fejezte be. A szabadságharcban honvédtüzérként vett részt, azután az erdészeti akadémiát végezte Selmezbányán. Előbb herceg Koburnak volt erdésze, majd állami szolgálatba lépett. 1862-ben, selmezbányai kincstári erdőmesteri minőségében, Wágner Károlylyal együtt megalapította az »Erdészeti Lapok«-at, mely vállalat a magyar erdészeti irodalom úttörője volt. Ez időben a kincstári erdők igazgatásának, az erdészeti akadémia, sőt még a magyar erdészeti egyesület hivatalos nyelve is német volt, nemkülönben az erdőtisztek nagy része is idegen levén, az új, magyar nyelvű szakfolyóirat alapítóinak az akkori intéző körök valóságos ellenséges indulatával kellett megküzdeniök. Az ebből származott hivatalbeli kellemetlenségek miatt Divald nemsokára kilépett az államszolgálatból és gróf Eltznél, Vukovárott, vállalt erdőmesteri állást. Az alkotmányos korszak beálltával, 1867-ben, azonnal a kincstári erdőügyek élére állították, mely állásában előbb osztálytanácsosi, majd nemsokára miniszteri tanácsosi ranggal 1872 végeig maradt meg. Ez állásáról leköszönvén, a szlaviniai kincstári erdőségek értékesítése céljából alakult részvénytársaság vezérigazgatója és annak feloszlata után, Kismartonban, a herceg Eszterházy-féle zárgondnokság erdőtanácsosa, utóbb pedig a hercegi uradalnak igazgatója lett, mely állásából azonban, betegeskedése miatt, 1889-ben nyugalomba vonult és Pozsonyba költözött. A halál Szombathelyen, 1891. nov. 12-én érte utól, a hol éppen látogatóban volt; onnan szállították a pozsonyi sírkertbe. Az erdészeti irodalom megalapítása körül kifejtett kiváló buzgósága elismerésül Divaldot a M. Tud. Akadémia 1864. január 20-án levelező tagjává választotta, a királytól pedig, Berencsi előnévvel, magyar nemességet kapott. Irodalmi működésének javarésze az »Erdészeti Lapok«-ra esik, melynek nemcsak egyik megalapítója és tulajdonosa, hanem legszorgalmasabb írója is volt. Azután is, a mikor a lap az »Országos Magyar Erdészeti Egyesület« tulajdonába ment át és Bedő Albert szerkesztése alá jutott, mindvégig főmunkatársa maradt. Más lapokban is számos czikke jelent meg, irodalmi munkáit pedig gyakran *Erdődi* álnév alá rejtette. *Munkái*: Zur ungarischen Forstliteratur. Pressburg, 1861. — Az erdészetet illető legfontosabb mértékek és súlyok átváltoztatási táblái. Pest, 1862. — Segéd táblák erdészek és erdőbirtokosok, jószágigazgatók, gazdatisztek, mérnökök, építészek, fakereskedők és mindazok számára, kik a természettudományok

gyakorlati alkalmazásával foglalkoznak. Selmece, 1864. (Wagner Károlylyal együtt.) — A természettudományok és az erdészet. Pozsony, 1865. — Közgazdasági eszmetörések az erdészet köréből. U. o., 1866. (Erdődi Adolf névvel.) — A magyar birodalom államerdőségei kezelésének eredményei 1867-ig. Buda, 1868. — Észrevételek Missics János észrevételeire a temesi fakérdés ügyében. U. o., 1868. — Magyar-német és német-magyar erdészeti műszótár, Pest, 1869. (Wagner Károlylyal együtt.) — Lónyay Menyhért m. k. p. ü. miniszter urhoz . . . jelentése Máramaros, Ung és Liptó megye kincstári erdőségeiről. U. o., 1871. — Az orsz. m. gazd. egyesület megbízásából két erdészeti szakmunka szerkesztésével is foglalkozott, melyek elseje erdészeti tankönyv, a második Erdészeti kézikönyv.

Divald József, királyi pénzügyi tanácsos, bányászati szakíró, *Divald Adolf* Divald József. és Károly öccse. 1846-ban a selmeczi akadémiában tanult; 1871-ben szám-tanácsos lett a kir. pénzügyminiszteriumban. Meghalt 1879. decz. 31-én Selmecebányán 53 éves korában. A hazai bányászat történetét ismertető számos értekezése a »Hon«-ban (1867.); a »Bányászati és Kohászati Lapok«-ban (1878.); A »Történelmi Tár«-ban (1878—79—1882-ben), valamint a »Századok«-ban (1880-ban) jelent meg.

Divald Károly, Adolf öccse, szül. Selmecebányán 1830-ban. A szabadság-Divald Károly. harcot honvédként küzdötte végig, azután pedig a bécsi gyógyszerészeti tanfolyam végeztével, hat éven át Bártfán gyógyszerészkedett. Később a fényképészetre adta magát és Eperjesen, 1878-ban, felállította az első magyar fényképnymati (fototipiai) műintézetet. A fototipiai műipar terén Divald az első úttörők közé tartozik. Meghalt Eperjesen 1897. november 7-én.

Domaniczky Antal, 1819-ben, Hontban várnegyei esküdt volt. Rudnay Domaniczky Antal. Sándor erdélyi püspöknek esztergomi érsekké és primássá való kinevezetésekor »A nemes magyar hazának örömei« czímmel üdvözlő munkát írt. Ezenkívül »A házasságról« czímmel dalokat költött. Kézirati munkája »Dórinak Klorinda ellen való panasza« a Nemzeti Múzeum kéziratárában található.

Dráb János, felsőbb népiskolai tanító Korponán. *Munkái*: Hont megye Dráb János. földrajza. Selmecebánya, 1883. — A magyarok története. N.-Szt.-Miklós, 1890. — Csanádmegye földrajza. U. o., 1890.

Dvornikovics Miklós (Teplai), 1716-ban Hont és Liptó megye alispánja volt. Dvornikovics Miklós. *Munkája*: Domus spiritualis conventus paulini. Cujus primi lapidis impositio dicata est honoribus, peractaque in Nostre. 2. Septembris, felicissimis auspiciis exc. ac. ill. dni comitis Stephani Koháry. Buda, 1725.

Edelmann Ottó, főgimnáziumi tanár, született Hegybányán, 1860-ban. Edelmann Ottó. Több rendű lapba és folyóiratba számos tanügyi cikket írt.

Éder (Xaver) Ferencz jezsuita pap, szül. Selmecebányán, 1727. márcz. Éder Ferencz. 19-én. 1749-ben hittérítőként Amerikába vándorolt és Peruban a moxo népnek hirdette Isten igéjét. 1769-ben tért haza és Besztercebányán plébános lett, hol 1773. ápr. 17-én meghalt. *Munkája*: Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumus . . . annis XV. sacri apud ejusdem curionis digessit, expolivit, et adnotationibus illustravit abb. et consil. reg. Panius Makó. Buda, 1791. (Térképpel és 7 tábla rajzzal.)

Érdy (Luczenbacher) János, nemzeti múzeumi őr, jogi doktor, a m. tud. Érdy János. Akadémia rendes tagja, született Szobon, 1796. szept. 19-én. Szülei Luczenbacher József és Czeckó Mária voltak. Dédapja, a belgiumi eredetű, de magyarra lett Luczenbacher család alapítója, a XVII. század végén telepedett le. Érdy János tanult Vácott, Esztergomban és Nagyszombatban, hol a benczésrendbe lépett; 1818-ban a rendtől megvált és a győri akadémián a jogtudományokat hallgatta. Deák Ferencz és gróf Majláth Antal tanulótársa volt. 1821-ben Pestre jött, hol togtudorral lett és ügyvédi vizsgát tett, de nemsokára a történelmi és archeologiai tudományok felé hajlott. E szakmában végzett gazdag kutatásai és jeles munkái elismerésül, 1832. márcz. 9-én, a M. Tud. Akadémia levelező, majd ugyanazon év szeptember 9-én rendes tagjává választotta meg. 1840-ben az Akadémia éremgyűjteményének örvé lett. Mint elsőrendű éremismerő és archeologot, József nádor 1846. márcz. 16-án a Nemzeti Múzeum régiségtárának örvévé nevezte ki; itt dolga volt a szétszórt és rendezetlen régiségtári gyűjteményt Budáról és a Ludoviczeumból a Nemzeti Múzeum épületébe átszállíttatni. 1860-ban a báró Sina Simontól ajándékozott új butorokba szakértőileg berendezte azokat. 1847-ben Sopronvármegye táblabírája lett. 1848-ban családnevét

»Érdy«-re változtatta, a fehérmegyei Érd község határában tőle felfedezett régiségek emlékére. 1837—1844-ig szerkesztette a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent Tudománytárt, a melyet becses adatokkal gazdagított. 1869-ben nyugalomba vonult és Budapesten, 1871. máj. 9-én fejezte be életét. Nagyszámú tudományos, különösen régiség-, érem- és pecsétani munkái részint külön füzetekben, részint a Tudományos Gyűjteményben és a Közhasznú Ismeretek Tárában, továbbá az ő szerkesztésében megjelent Tudománytárban és ennek okleveles todalékában, a M. Tud. Akadémia Évkönyveiben és Értesítőiben, a M. Tört. Tárbán és az Archeologiai Közleményekben jutottak nyilvánosságra. *Munkái*: Propositiones ex universo jure nec non scientiis politico-cameralibus. Pestini, 1821. — Henrik portugáliai gróf magyar eredetének védelmezése. U. o., 1831. — Magyarország ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva. Buda, 1841. — A szerb zsupánok, királyok és csárok pénzei. U. o., 1843. (23 rézmetszettel és egy táblázattal.) — Magyarországi Crouy nemzetségnek története. Bpest, 1848. — Sz. István első magyar király életírása Henrik regensburgi püspök szerint. Pest, 1854. — Erdélyben talált viaszos lapok. U. o., 1858. — A boszna és szerb régi érmek. (63 rézmetszettel és egy kőrajztáblával.) Buda, 1857. — Régiségtani közlemények. U. o., 1858. Erdélyben talált viaszos lapok (Tabulae Ceratae) és magyar őstörténeti vizsgálatok. Pest, (öt könyomattal) 1859. — Az újonnan megbírált magyarországi Crouy nemzetség négy okiratának időszámítása. U. o., 1861. — Erdély érmei. U. o., 1862. (24 réztáblával.)

Evva Lajos.

Evva Lajos, a budapesti Népszínház igazgatója, született Fegyverneken, 1851. aug. 17-én. Atyja földbirtokos volt, ki a szabadságharc után másfél évi várfogságot szenvedett Olmützben. Iskoláit Szatmártt fejezte be és 1870-ben Budapesten tanári oklevelet szerzett. 1871-ben a Nemzeti Múzeum könyvtári osztályában nyert alkalmazást és ott három évig működött. Ez idő alatt sok tanulságos és feltűnést keltő történelmi közleménye jelent meg a régi magyar zenéről és zeneszetről. 1875-ben a Rákosi Jenő igazgatása alatt megnyílt budapesti Népszínházhoz került napidíjasnak; itt egymásután irnok, gazda, ellenőr, titkár, rendező és drámbíró lett. 1881-ben ő vette át a Népszínház igazgatását. 1889-ben nőül vette Rákosi Jenő hugát, Mártát. A népszínház művek mellett a zene minden ágának széles tért nyitott a Népszínházban és nem egyszer versenyre kelt nagy művészek, világhírű énekesek, sőt egész operák színrehozatalával és operai társulatok felléptetésével, mind a Nemzeti Színházzal, mind pedig később az Operaházzal. Az operettek szövegeinek átdolgozásával és fordításával is sok munkásságot fejtett ki. *Munkái*: A csodálatos orvosság. Regény (fordítás). Budapest, 1872. — Carlo Broschi. Regény (fordítás). U. o., 1872. — A nemes leánya. Regény (fordítás). U. o., 1874. (Három kötet.) — A francziák Milánóban vagy Az ezredobos leánya. Operette, zenéje Offenbachtól. Dura Alfréd és Chivot Henri után fordítás. U. o., 1880. (Fái I. Bélával együtt.)

Fábián János.

Fábián János, esztergomi cz. kanonok, született 1832-ben, Sirákon. 1855-ben segédlelkész Nagyölveden, 1858-ban az esztergomi papnevelőben tanár, 1862-ben alsószemerédi, 1874-ben esztergom-vizivárosi, 1880-ban érsekújvári plébános és 1882-ben esztergomi cz. kanonok. *Munkái*: Gróf Nádasdy Ferencz néh. kalocsai érsek élete. Pest, 1854. — Első vagyis Nagy sz. Gergely pápa lelkipásztorkodásának könyve. U. o., 1858. — Felelet a helv. hitv. atyafiaknak. Esztergom, 1869. — A vatikáni szent zsinat. Pest, 1872. — Constitutionis dogmaticae ss. concilii Vaticani. Esztergom, 1877. — Érsekújvár hajdan és most. U. o., 1888. — Szerkesztette: »Az Isten igéje szentbeszédekben« című folyóiratot, 1876-tól 1880-ig. Folyóiratokban és lapokban számos történelmi és egyházi közleménye jelent meg, melyekből különösen kiemeljük az alsó- és felsőszemerédi, viski, egeghi, börzsönyi, gyérki, percszlényi és felsőzsemberi plébániák történetét, melyek a »Magyar Sion« 1864-től 1868-ig terjedő évfolyamaiban jelentek meg.

Fail Attila.

Fail Attila, bölcséleti doktor, gimnáziumi igazgató-tanár, született Selmeczbányán, 1838-ban. Értekezést írt: »A nap és annak mozgása, összefüggésben azon befolyással, melyet a nap futása az árnyék mozgására gyakorol« címmel.

Faller Károly.

Faller Károly főiskolai tanár, főbányatanácsos, szül. Selmeczbányán 1857-ben, a hol atyja a bányászati és erdészeti akadémián szintén tanár volt. A fémkohászati szakiskolát 1878-ban végezte és akkor a nagybányai bányai igazgatósághoz gyakornokká nevezték ki. Állami szolgálatát a horgospataki ezüstkohónál kezdte meg, a hol gyakornoki minőségben a kohó vezetésével bízták meg. 1880-ban vissza-

került Nagybányára, majd Kapnikra a kohó- és lugzóműhöz küldték ki az akkori-ban végzett kísérletek ellenőrzésére. 1881-ben a budapesti főfémjelző- és beváltó-hivatalhoz helyezték át. 1882-ben a selmeczi középponti kohóhivatal kémlésze lett és még ugyanazon évben a selmeczi kir. bányaiskolához a kohászat tanárává nevezték ki, mely állásában kilencz évet töltött és ez idő alatt bő alkalma nyílt a hazai bányák és kohók tanulmányozására. 1891-ben a selmeczi középponti ezüst-kohó üzemvezetője lett; 1892-ben a tajói rézkohóhoz főnöki minőségben helyezték át, majd a kohó beszüntetése után, 1893-ban, a selmeczi bányakerületi vegyelemző hivatalhoz osztották be. 1894-ben kohófőmérnökké lépett elő és Aranyidkára küldetett, ahol a fonsorműnél a hivatal főnöke lett. Ugyanez év végén a selmeczbányai m. kir. bányászati akadémián a fémkohászati tanszékre hívták meg. A külföldi nevezetesebb kohóművek tanulmányozására a kormány ismételtén kiküldte Ausztriába, Németországba, Olaszországba, Svájcba, Francia- és Angolországba, Belgiumba, Hollandiába és Svéd-Norvégországba. Irodalmi működését sok czikke, eredeti tanulmányai és útleírásai teszik nevezetessé. *Főbb munkái*: A fémkohászat-tan kézikönyve. (Négy kötetben.) — Földünk jégkora. Term. K. 267. 1 — A vas geológiája. Geolog. L. XX. k. — A fémek olvasztásáról elektromos uton. 1885. — A tellur. 1889. — Az újabb robbanó anyagokról. 1889. — Az aluminium. 1896. — A selen magatartása az elektromos áramkörben. 1897. — Utazási jegyzetek Németországban és Belgiumban. 1899. — Elektromos hőfejlesztés. 1899. — A skandináviai félsziget bányászati és kohászati viszonyai. 1901. — Huntington-Heberlein-féle eljárás az ólomérczek értékesítésénél. 1902. — Tanulmányok a metallografia terén. 1903. — A keményölom mikrostrukturája. 1905. — A réz-oxidulnak hatása a rézre. 1905. — Fémvegyületek synthesise, fémekben való oldás és kristályosodás útján. 1906. — A selmeczi salakolvasztási salak mikroszkopiai szövege. 1906. — A fémek kolloidális állapotáról. — És számos más értekezés. — Jelen munka számára a fémkohászatról írt tanulmányt.

Farbaky (Árvanagyfalvi) István György Imre, volt orsz. képviselő, m. kir. főbányatanácsos, szül. Nyiregyházán 1836-ban. Tanulmányait a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémián végezte; 1859-ben ugyanott tanársegéd, majd 1867-ben rendes tanár, 1876-ban pedig igazgatója lett az intézetnek. 1892-ben a selmeczbányai választókerület orsz. képviselővé választotta, miért is előbbi állásától megvált és nyugalomba vonult; ugyanakkor a vaskorona-renddel tüntették ki. Nagy érdemei vannak a bányászat körül és kiváló tevékenységet fejtett ki a szakoktatás, valamint a szakirodalom terén is; a »Bányászati és Kohászati Lapok«-nak 1882—1892-ig szerkesztője volt. Sokat utazott a külföldön, 1900-ban a párisi kiállításban a bányászati csoport jury-ében közreműködött. 1904-ben a király »Árvanagyfalvi« előnévvel a magyar nemességet, nejének szül. Fajkürthi és Kolthai Kürthy Piroskának pedig, mint a selmeczbányai vöröskereszt egyeslet elnökének, a II. oszt. Erzsébet-rendet adományozta. Tevékenységének bővebb méltatása szabolcsmegyei kötetünkben található. F. I. jelenleg is ügyvivő alelnöke az Országos Bányászati és Kohászati egyesületnek, s tagja az Orsz. Iparoktatás-ügyi Tanácsnak és az Orsz. Vámügyi Tanácsnak, valamint Selmecz-Bélabánya város törvényhatósági bizottságának. A Selmecz-bányai ág. h. ev. egyháznak és liceumnak felügyelője, a kaszinónak elnöke.

Farkass Róbert, volt földművelésügyi miniszteri fogalmazó, született 1858-ban, Fegyverneken. Jelenleg a székesfővárosi kir. adófelügyelőségénél pénzügyi titkár. *Munkái*: A m. kir. földtani intézet. Budapest, 1881. — A m. kir. földtani intézet könyv- és térképtárának címjegyzéke. — Az 1885. évi budapesti országos kiállítás bányászati csoportjának részletes katalógusa. U. o. 1885. — Mezőgazdasági statisztikai intézményeink érdekében. U. o. 1891. — Agrárius reformkísérletek Magyarországon és Ausztriában. Budapest, 1901. — Az egyenes adók reformjáról. Budapest, 1902. — Államhitel- és adóreform-ügyünk az utolsó 10 évben. Budapest, 1905. — Románia és a zsidók. Budapest, 1904. — Ezekon kívül számos közgazdasági és politikai cikket és értekezést írt.

Feger József (Placidus) benedekrendű pap-tanár, pápai titkos kamarás, szül. Feger József. Selmeczen 1804-ben. Tizenegy vallásos tárgyú munkát írt német nyelven.

Fehér Ipoly Kálmán dr., a pannonhalmi szent Benedek-rend főapátja, szül. Fehér Ipoly. letett 1842 ápr. 11-én, Visk községben, ahol atyja gazdatiszt volt. Korán árvaságra jutott és elemi iskoláit atyai nagybátyjánál, a csallóközi Nagymegyeren, a középiskolákat pedig Komáromban és Győrött végezte. 1858-ban lépett a rendbe,

a hol tanári és papi kiképeztetését nyerte. Már növendék korában jelét adta a fizikai szakra való rátermettségének. 1865-ben szentelték pappá, de már 1864-ben megkezdte tanári működését, 1866-tól kezdve nyolcz éven át a fizikát és a szám-tant tanította Pannonhalmán és 1869-ben megszerezte a középiskolai tanári képe-sítést is. 1874-ben az esztergomi főgimnázium igazgatója lett. Erdemei elismerésül ő felsége 1881-ben a Ferencz József-rend lovagkeresztjével díszítette fel, egy évvel később pedig a szegedi tankerület kir. főigazgatója lett. A kormány megbízásából, hosszabb tanulmányutat tett 1885-ben Bajorországban, 1889-ben pedig a Keleten, Szerbiában és Bulgáriában. Terjedelmes tanulmányt is írt Bajorország közép-iskolai oktatásügyéről és Szerbia középiskoláiról, ez utóbbi a Közoktatási Szemlé-ben és külön füzetben, szerb nyelven is megjelent. Ez érdemeiért a szerb kormány a Száva-renddel tüntette ki. A tanügyi mozgalmakban állandóan résztvett, nem-csak szóval, a közokt. miniszteriumban tartott tanácskozásokon, hanem tollal is. Végre, 1892. márczius 18-án, a szent Benedek-rend pannonhalmi főapátja lett, mely díszes főpapi polezon a mostani hercegprimásnak méltó utóda. Tudományos érdemeinek méltánylásául, a Magyar Tudományos Akadémia 1896-ban tisztelet-beli tagjává választotta meg, a budapesti egyetem hittudományi kara ugyanekkor theologiai doktorrá kebelezte be, a kormány kinevezte az országos közoktatási tanács másodelnökévé, ő felsége pedig a II. osztályú vaskorona-renddel és 1904-ben a valóságos belső titkos tanácsosi czímmel tüntette ki. Főpásztori jogható-ságának újabban szerzett díszjele, mely utódaira is átszáll: a violaszínű biretum.

Czikkei és értekezései a »Vasárnapi Ujság«-ban: A fényképészet népszerű ismertetése. 1865. — »Viczay Héder, hédervári gróf«. 1874. — a »Hazánk és Kül-föld«-ben: Szent István palástja és Alvilági képek. 1867. — a »Gyógyszerészeti Hetilap«-ban: Műszavaink ügyében. 1867. — a »Magyar Természettudományi Társulat Közleményei«-ben: A szél hatása kéménycinknél. 1867, — a »Magyar-ország és Erdély Képekben«: Pannonhalma. 1867. — az »Idők Tanujá«-ban: Napló-törödek Pázmándi Horváth Endrétől, a magy. tudós társaság alakulása idejéből 1867. — a »Hétfői Lap«-ban: Néhány szó a népszerű felolvasások érdekében. 1868, — a »Magyar Orvosok és Természettudósok munkálatai«-ban: XIII.: Az alchemia szerepe a természettudományok fejlődése történetében. 1869. — és Poggendorf kettős megosztású villanygépe, — a »Természettudományi Közlöny«-ben: Mi a láng és honnan veszi világító erejét? 1869, — a »Havi Szemlé«-ben: A természet-tudományi társaság és közlönye. 1869, — a »Középtanodai Tanáregyesület Közlö-nyé«-ben: Gramma delej-villanygépe. 1875, — a »Győri Közlöny«-ben: Borásza-tunk érdekében. 1872. — Az utolsó Hédervár. 1874. — Programm-értekezései, az esztergomi róm. kath. főgimnázium 1877, 79 és 80-iki Értésítőiben: A főgimná-ziumi segélyző egylet alakulása és Az esztergomi új főgimnázium építése.

Önálló munkái: Felsőbb mennyiségtan elemei. Esztergom, 1871. — Természet-tani műszótár. Pannonhalma, 1871. — Kísérleti Természettan. Budapest, 1872—1904. években kilencz kiadást ért. — A vegytan alapvonalai. Budapest, két kiadás 1874-ben és 79-ben. — A vegytan rövid vázlata. Budapest, 1872 és 78. — Győr, Pannonhalma, Hédervár. Győr, 1874. — Győrmegye és város egyetemes leírása. Győr, 1874. — A bajor középiskolák szervezete és eljárása. Győr, 1874. — A Köz-oktatási Tanács reformja. Budapest, 1889.

Szerkesztette a Napi Közlönyt, az orvosok és természetvizsgálók 1874. évi aug. 19—27. között Győrött tartott XVII. nagygyűléséről (dr. Siklósy és dr. Buzinkay titkárok közreműködésével), valamint ugyanezen nagygyűlés évkönyvét 1875-ben. Az Egyetemes Magyar Encyclopaediában F. I. jegyvel, Pannonhalmára és a szent benedekrendiek történetére vonatkozó több czikke jelent meg. Képmását a győrmegyei kötetben közöljük.

Fekete Lajos főerdőtanácsos, főiskolai tanár és erdészeti író. Szüle-tett Tordán 1837. július 18-án. A selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémiaát 1859-ben végezte. Előbb a kolozsvári bányászati és erdészeti igazgatóságnál lett gyakornokjelölt. 1862-ben erdészeti államvizsgát tett, 1867-ben Selmeczbányára helyettes segédtanárnak, 1869-ben ideiglenes erdésznek, 1871-ben rendkívüli tanárnak, 1878-ban rendes tanárnak, 1881-ben erdőtanácsosnak, 1891-ben akadémiai aligazgatónak neveztetett ki s az erdészeti szak elnökévé választatott meg: a miniszterium ugyanekkor az erdőrendezés, erdőértékszámí-tástannak, az erdészet statisztikájának, történetének és irodalmának előadásával bízta meg. 1894-ben főerdőtanácsos lett és a jelen évben nyugdíjaztatását kérel-

mezte. Irodalmi tevékenységét és termékenységét az »Erdészeti Lapokban«, a »Közgazdasági Közlöny«-ben és az »Erdélyi Gazdá«-ban megjelent számos cikkein kívül bizonyítják a következő kiváló nagyobb *Munkái*: A közerdész. (Illés Nándorral együtt.) Ezen mű 200 frt pályadíjat nyert az országos erdészeti egyesülettől. — Erdőértékszámítástan. — A mezőség kopárainak befásítása. Az erdélyi gazd. egyll. által 50 arannyal jutalmazott mű. — Az erdővédelem körvonalai. — Erdészeti rovarstan. — Beszélgetés az új erdőtörvényről. — Az emberi trágya a mezőgazdaságban. (Társszerzője: Nickel Zsigmond.) Az Erdélyi Gazdasági Egylet által jutalmazott pályamű. — Erdészeti talajtan — Az erdőbecsléstan kézikönyve. (Társszerző: Soltz Gyula.) Az orsz. erdészeti egylet által 100 arannyal jutalmazott pályamű. — A tölgy és tenyészése. Az orsz. erdészeti egyll. által 100 arannyal jutalmazott mű. — A Magyarországon előforduló több fánemek csemetéinek természete és ültetése. — Erdészeti növénytan. (Magócsi Dietz Sándor és Rejtő Adolf közreműködésével.) Az orsz. erdészeti egylet által 200 arannyal jutalmazott pályamű. — Az erdei vetésről és ültetésről, 40 arannyal jutalmazva. — Szállaló erdők berendezése. — Erdészeti nyereség-számítástan. — Erdőrendezéstan. — Irta továbbá az orsz. erdészeti egyesület megbízásából: Az erdők berendezése, A vágásra érett erdő kihasználása, Az erdők felújítása, Az erdők ápolása és a Népszerű erdészeti növénytan című füzeteket. Szerkesztette és részben írta a »Pallas Lexikona« erdészeti cikkeit.

Ferenczy György plébános, szül. Nagymaroson, 1852-ben. *Munkái*: A pápa világi uralma. Pest, 1872. — A jezsuiták. U. o., 1872. — A sajtó. U. o., 1872. — Az élet kenye. Imádságos és énekes könyv. Bpest, év n. — Lelki hangzatok. Imádságok és elmélkedések. Winterberg, 1888. — Áhitat szava. Imakönyv. U. o., év nélkül. — Ifjúság kalauza. Imakönyv. U. o., év nélkül.

Fitkovini András, hont vármegyei származású ág. ev. lelkész; tanulmányait 1642-ben a wittenbergai egyetemen végezte. *Munkája*: De justificatione hominis peccatoris coram deo; praes. D. Casparo Kirchmaiero. Vittebergae, 1697.

Fradelius Péter, bölcseleti doktor, prépost és a prágai egyetem bölcselet-tanára, selmeczbányai származású volt. A XVII. század tudósai között elsőrangú helyet foglalt el. *Munkái*: Musa Pulla vetustiss: academiae Pragensis in exequiis nobilis et spectatissimae matronae Annae Mariae Seeliae magni illius jureconsulti et Bohemorum patroni D. Gregorii Remi... conjugis quae 1617. 26. nov. stylo Juliano in Vera Dei invocatione expiravit, collecta et publicae luci data. Praegae, 1618. — Galli Gallinaei encomium e diversis auctoribus collectum. U. ott, 1620.

Gaitner Tivadar, kereskedő, a selmeczi kereskedő-testületnek több évig elnöke, a takarékpénztárnak igazgatója, és tb. városi tanácsos volt, meghalt Selmeczbányán, 1893-ban. »Napló-jegyzeteim« címmel a szabadságharcz eseményeit írta meg.

Gál András, ev. ref. lelkész, szül. 1764-ben Ipolypásztón. A sárospataki főiskolában előbb tanár, szenior, majd könyvtárnok volt. Husz évig lakott a kollegiumban, azután a jeni egyetemre ment, a honnan visszatérván, 1799-ben a gönczi, 1811-ben pedig az alsóvadászi ev. ref. egyház lelkésze lett, és utóbbi helyén, 1828-ban, meghalt. *Munkái*: Szomorú, de mégis öröndetes utazás. Lőcse, 1792. — Burghaim a maga gyermekei körében. Kassa, 1802.

Gallovich István, járásbíró, szül. 1858-ban, Ipolyságon. Elbeszélései, rajzai, lírai és leíró költeményei, humorisztikus apróságai 1880 óta neve alatt, előzőleg G. I., G—ch I—n. jegyekkel jelentek meg fővárosi, de leginkább vidéki lapokban.

Gáspár Imre, író, hírlapíró és költő, született Nagycsalomán. Atyja, Gáspár György, hont megyei szolgabíró és törölmetszett magyaros zamatú népdal-író volt, a ki többek között az országosan népszerű »Békót tettem kesely lovam lábára« és »Ne nézz rám, ne nevéss« kezdetű dalokat is költötte. Fia, Imre, Pesten, Selmeczbányán, Rimaszombatban és Pozsonyban tanult, de négy évi súlyos betegsége megakadályozta iskolái befejezésében. A tót irodalomból fordított és eredeti költeményeivel már 1871 óta szerepel a »Vasárnapi Ujságban«, a »Fővárosi Lapok«-ban és egyéb hírlapokban. 1872-ben Budapestre telepedett és kizárólag az irodalomnak élt. A fővárosban irodalmi társulatot is alapított, melynek dr. Zavodszky (Széchy) Károly, Ballagi Géza, Dolinay Gyula, Benedek Aladár, Márki Sándor és Kvassay Jenő is tagjai voltak. Belmunkatársa volt több budapesti lapnak, így 1882—83-ban

és ismét 1890-ben a »Pesti Napló«-nak; ugyanannak 1891-ben helyettes szerkesztője lett. Alapította a »Debreczeni Hírlap«-ot, 1892-ben pedig a nagybecskereki »Torontál« című napilap társszerkesztője lett, végül 1893 eleje óta, Vértesi Arnolddal együtt, a »Debreczeni Ellenőr« című napilap szerkesztője. *Munkái*: A bákirályi dalai. Pest, 1872. — Válogatott költemények. U. o. 1876. — Babérok. U. o. 1877. — Uj nemzedék. (Költészeti gyűjtemény.) Nagyvárad, 1877. — Kri-Kri Naptár. Budapest, 1877. — Dalok az időnek. U. o., 1877. — Ujabb dalok az időnek. U. o., 1878. — Hazánk tót népe. (A tót nép. A tót költészet.) U. o., 1879. — Krími sonettek. Miczkievicz után lengyel eredetiből fordítva. U. o., 1880. — A harang. Schiller Frigyes után fordítás. U. o., 1880. — A világirodalom története. Scherr János és mások után átdolgozva. U. o., 1881. — Szerkesztette még a »Cigarette« című élcslapot 1877-ben; a székesfejérvári »Szabadságot« 1881-től 1883-ig; a »Debreczen« című napilapot 1885-ben; a »Debreczeni Hírlap«-ot 1890—1891-ben. Költeményei közül németre Steinacker fordított a bécsi »Dichterstimme« számára, tót nyelvre pedig Sladkovics az »Oról«-ban.

Gerenday
Tivadar

Gerenday Tivadar, m. kir. honvédalezredes és tanár, szül. 1847-ben Középtúron. Kora gyermeksége óta katonai nevelésben részesült. 1866-ban hadnagyi ranggal a hadseregbe lépett. A custozzai csatában a 39. sz. Don Miguel ezredben harczolt, Monte-Crocenál megsebesült és a katonai érdemkeresztet nyerte el. Később Boszniában is harczolt és részt vett a Dolna-Tuzla melletti ütközetekben, a hol nehéz lösebet kapott. Felgyógyulása után átlépett a honvédséghez és 1880. óta a Ludovica Akadémiában tanárkodott. Hadtörténeti és hadászati cikkei a Ludovica Akadémia közlönyében jelentek meg.

Gerhárt
György

Gerhárt György (Királyfalvai) magánzó és hírlapíró, született Dacsókeszin, 1834-ben. A selmeczi bányászati és erdészeti akadémiát végezte, azután magánmérnöki gyakorlatot folytatott. 1868-ban hontvármegeyei aljegyző lett. 1885-ben visszalépett a közpályáról. 1886-ban Budapestre költözött, a hol az irodalomnak szentelte életét. *Munkái*: Flóra. Regény. Budapest, 1890. — A piktorék leánya. U. o., 1891. — A Papách-család szerencséje. Elbeszélés. U. o., 1891. — A kicserélt feleség. Regény. U. o., 1891. — A húnok és a magyarok története. U. o., 1894. — Továbbá »Szondi« címmel öt felvonásos tragédiát és »Bűnös-e Magdolna?« címmel regényt írt. Szerkesztette Ipolyságon a »Honti Gazdát« (1875—1885.), továbbá a »Haladás« című mezőgazdasági és kereskedelmi havi közlönyt Budapesten (1892.). 1893 óta a »Magyar Egyesület Értesítőjé«-nek a főmunkatársa.

Gregersen
Gudbrand

Gregersen Gudbrand, nagyiparos és építővállalkozó, hontmegyei nagybirtokos, kinek nevéhez hazánk számos technikai alkotása fűződik, született 1824-ben, a norvégiai Modumban. Hazánkba 1847-ben költözött, tehetségén kívül magával hozván fájának erős munkabírását és szívósságát. Csakhamar jó magyarrá lett és a szabadságharcz alatt hazánk igaza mellett küzdött. A szabadságharcz leveretése után alapította a Gregersen G. czég ácsüzletét és faipari telepét, s azt kiváló szakértelmével elsőrendű, hatalmas vállalatná fejlesztette. A czég ma Gregersen G. és Fiai név alatt nemcsak az országban, hanem a külföldön is ismeretes és mindenkor elismerést szerzett a magyar iparnak. Gregersen Gudbrand több nagy vasutat és számos modern hidat épített. Nagy érdemei vannak az árvíztől elpusztított Szeged újjáépítése körül és ezért, valamint a közjó terén szerzett érdemei elismerésül *Saági* előnévvel, magyar nemességet és utóbb több rendjelet kapott.

Grueber Antal

Grueber (Gruber) Antal, jezsuita paptanár, született Selmeczbányán, 1700-ban. *Munkája*: Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae auditoribus oblatus. Claudiopoli, 1736.

Grünwald Béla

Grünwald Béla, publiczista, szül. Szentantalon, 1893. decz. 2-án, meghalt Courbevoiban (Páris mellett) 1891. május 14-én. Tanulmányai befejezése után huzamos ideig külföldön, de különösen Franciaországban tartózkodott, a honnan hazatérvén, Besztercebányán telepedett le. 1867-ben Zólyomvármegye főjegyzője, 1871-ben alispán, 1878-ban Besztercebánya város orsz. képviselője lett. A vármegyei életben jeles reformátor volt; különösen sokat tett Zólyom vármegye magyarosításáért a pánszláv érdekek elnyomásával. Tapasztalatait több röpiratban fejtette ki, melyek között az 1898-ban megjelent »Felvidék« méltó figyelmet keltett. Ugyanilyen hazafias és reformáló törekvések vezették őt az országgyűlésen is, a hol Apponyhoz csatlakozott. Híve volt a közigazgatás államosításának és a nemzeti egység tudatos kiépítésének. Szónoklatai csakhamar hírre emelték a nevét, de az elvei megvalósítását nem érte el. A közigazgatási jog

keretébe vágó számos értekezésein kívül *munkái*: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség. Budapest, 1874. — Közigazgatásunk és a szabadság. U. o., 1878. — A felvidék. Politikai tanulmány. U. o., 1878. — A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. U. o., 1880. — Három kötet. — Kossuth és a megye. Válasz Kossuth Lajosnak. U. o., 1885. — Régi Magyarország. 1711—1825. U. o., 1888. — Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. U. o., 1890. — Zólyom-megye. U. o., 1891.

Gyürky Antal (Gyürkii), kir. kataszteri felügyelő és kiváló kögazda, Gyürky István vármegyei főügyész és Madách Anna fia, szül. Felső-Szelényben, 1817-ben. Előbb kadét volt a 3-ik huszárezrednél, ezt a pályát azonban, egy szilaj lóról történt szerencsétlen leesése következtében szenvedett sérülése miatt, egészségi tekintetéből kénytelen volt abbahagyni. 1836-ban Hont vármegye tiszteletbeli

Grünwald Béla.

aljegyzője, majd csakhamar esküdt és szolgabíró lett. Ugyanekkor lépett fel az irodalom terén is. Szülővármegyéje nemsokára rendes főjegyzőjének választotta és ezen a pályán 1848-ig működött. A szabadságharc bekövetkeztével azonban ő is fegyverrel cserélte fel a tollat és először a honti nemzetőrség parancsnoka volt, majd a rendes honvédséghez lépven át, Görgői maga mellé parancsőtisztnek nevezte ki. A világi fegyverletétel után őrnagyként jött haza. Az abszolutizmus szomorú napjai leszorították egy időre a hivatali pályától. Birtokának rendezése után Budapestre költözködött, hogy itt nagyobb körben, nagyobb sikerrel működhesse az eszméi kifejtésén és terjesztésén. Majd egész lelkesedésével a borászat felé fordult, azt fejlesztette munkáival és lapjával. Az alkotmányos élet felderültével 1867-ben, a kormány megbízásából Entz Ferencz kíséretében az ország bortermelő vidékeit utazta be és tapasztalatairól terjedelmes memorandumban tett jelentést. Ugyanekkor szülővármegyéje törvényszéki bírónak választotta meg; később ugyanott szőlőválsági jogbiztos, majd árvaszéki elnök lett, míg az újonnan rendezett kataszterhez Beszterczebányára felügyelőnek nevezték ki. Ez utóbbi állásától 1880-ban vált meg, irodalmilag azonban mindvégig működött. Meghalt Dorogon 1890. évi jul. 31-én. A sz. Szilveszter-rend vitéze, a német lovagrend Mária-kereszt tulajdonosa, a Szt. István-társulat örökös alapító tagja. Közgazdasági szakezikkei, melyek köteteket adnának, leginkább szaklapokban jelentek meg. Munkatársa volt az »Egyetemes M. Encyclopaediának«. *Munkái*: A tagosításról. Budapest, 1853. — Vinczellérek könyve. U. o., 1856. — Cselédbarát. Szombathely, 1856. — A szőlőművelés és borkezelés újabb elvei. Pest, 1860. — Borászati vegytan. U. o., 1858. — Borászati szótár, Pest, 1861. — Hangok a Renanizmus ellen. U. o. 1864. — Gyakorlati útmutatás, miként kell eljárni a szőlő-dézsma váltság keresztültvitelénél. U. o., 1869. — Magyar polgári jogok és köteleességek ismertetése. U. o., 1872. — Az új szolgabírói hivatal kézikönyve. U. o., 1872. — Igaz-e Darwin tana az ember eredetéről? U. o., 1873. Ötvennégy év Hont vármegye történetéből 1829-től 1874-ig. Vác, 1875—1883. — Népszerű magyarázata a földadó szabályozására vonatkozó 1875: VII. t.-cz.-nek. Budapest, 1875. — Borászatunk reformjai. Vác, 1879. — Naplótöredékek egy falusi lelkész hátrahagyott írásai-ból. U. o., 1881. — Gazdasági mellék-iparágak. Budapest, 1888. — A szőlő, mint kincsébánya. Budapest, 1888. — Kisbirtokosok kátéja. U. o., 1889. — A gyümölcs értékesítése. U. o., 1889. — Az előhaladt borkezelés és pinczegazdászat. U. o. 1889. — Védekezés a filloxera és a szőlőgomba ellen. U. o., 1890. — Szerkesztette és kiadta Pesten, 1857-ben, a »Szőlőszeti és Borászati Közlemények«-et és 1858-tól 1861-ig a »Borászati Lapok«-at, majd ennek folytatását, a »Borászati és Kertészeti Füzeteket«, 1869—70-ben. Írt 1867-re »Borászati Naptár«-t, 1870-ben »Kataszteri Kalauzt«.

Haan Rezső, ügyvéd, régi honti nemes család ivadéka, Haan Károly vármegyei táblabíró fia, szül. Kistúron, 1838-ban. Gimnáziumi tanulmányait Esz-

Haan Rezső

tergomban és Selmeczen végezte; a jogot a budapesti egyetemen hallgatta, azután ügyvédi gyakorlatra Balassagyarmatra ment, a hol az irodalommal kezdett foglalkozni. 1861-ben Hontvármegye első aljegyzője lett, de az alkotmányos élet megszűntével hivataláról leköszönt és Esztergomba ment, hogy kizárólag az irodalomnak éljen. 1864-ben nőül vette Andrassy Mihálynak, Esztergom vármegye egykori alispánjának leányát, Szidóniát. Esztergom vármegye tiszti. főjegyzője és a középponti választmány jegyzője lett. Kiváló szorgalommal tanulmányozta a klasszikusokat és legtöbb hajlama volt a költészet iránt. Első munkája a szépirodalmi Közlönyben jelent meg (1858), ezt csakhamar követte a többi. Alapította és szerkesztette az Esztergomi Közlönyt és a Hontmegyei Hírlapot. Kisebb dolgozatait Almai Rezső és Siófoki álnevek alatt adta ki. Önálló munkája: A szebb idők emléke. Esztergom, 1863.

Haiczl Kálmán

Haiczl Kálmán egyházjogtudor, esztergom-főegyházmegyei pap, született 1866-ban Selmeczbányán. A hittudományi szakot Esztergomban végezte és 1889-ben pappá szentelték; ugyanazon évben hercegprimási levéltárossá és szertartóvá, 1892-ben érseki főszentszéki jegyzővé nevezték ki, 1893-ban pedig hasonló minőségben a budapesti érseki szentszékhez helyezték át. 1894-ben a budapesti tudományegyetemen egyházjogtudori oklevelet nyert és ugyanazon évben a garam-szentbenedeki plébániát nyerte el. Számos rövidebb tanulmányon és cikken kívül önálló munkái: A szentszéki holtánnyilvánítási eljárás. Esztergom, 1894. — Simor János kisebb alkalmi beszédei. Budapest, 1894. — Boissarie. Lourdes története orvosi szempontból. Esztergom, 1896. — Páduai szent Antal. U. o., 1899. — Felfüggesztés ex informata conscientia. Budapest, 1902. — Sz. József. Esztergom, 1905.

Hainrich János

Hainrich János Gottfried selmeczbányai származású volt és külföldi egyetemen tanult; Coryli Sámuel Disputatio historico exegetica (Jenae, 1693.) című munkájába latin elegiát írt. A pozsonyi ág. ev. lyceum könyvtárában őrzik az emlékkönyvét, mely heraldikai tekintetben figyelemreméltó, mert számos hontmegyei család ügyesen színezett címerét tartalmazza.

Halász Ferencz

Halász Ferencz író és lapszerkesztő. Született Ipolyszalkán, 1867-ben. Jogi tanulmányai befejezése után ügyvédi gyakorlatra ment, majd Hont vármegye közigazgatási szolgálatába lépett. Jelenleg vármegyei árvaszéki ülnök. Fővárosi és vidéki lapokban sűrűn jelentek meg költeményei és elbeszélései. 1895-ben tulajdonosa lett a *Frits* Lászlótól az évben megindított *Ipolylvölgyi Hírlap* című lapnak, melyet kezdetleges mivoltából a hasonló vidéki lapok átlagos mértékén fölülemelt, s azóta *Honti Lapok* cím alatt szerkeszt. A *Honti Lapok* a nemzetiségektől határolt vidéken, erősen hazafias szellemével és a nemzetiségi fészkelődések állandó ostromozásával, teljesít hivatást.

Haliczky
András

Haliczky András Frigyes, bölcész tudor, szül. Báthban, 1753-ban. Bécsben theológiát végzett, azután papi pályára lépett; ezt a pályát azonban elhagyta és tanári oklevelet szerezvén, előbb gimnáziumi, majd, 1792-ben, a pesti egyetemen a német nyelv és irodalom tanára lett. Meghalt 1830. április 12-én Pesten. *Munkái*: Die Dauer der Freundschaft von Ludvig v. Lindner, vor dessen Abreise nach Mexico, wo er nunmehr Professor der Chemie ist. Neusohl 1787. — Lob Ungarns. Gedicht in deutschen Jamben, dem edlen Jünglinge Carl v. Kempelen gewidmet. Ofen 1787. — Kriegslied eines k. k. Hussaren bei Jassy. U. o. 1788. — Neujahrsge-dichte auf den Jänner 1788, dem Herrn Carl Gruber von Grubensfeld zugeeignet. U. o. 1788. — Rechenkunst für Gymnasien. Überzetzung. U. o. 1788. — Schematismus des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Theile für das Jahr U. o. 1790. — Antrittsrede bei Eröffnung des Lehrstuhles der deutschen Sprache und Literatur den 14 Mai 1792. U. o. — Artikel des Ofner Reichstages vom Jahre 1792. Aus den Lateinischen übersetzt. Pest. — Gedicht zur Namensfeier der Frau Elise v. Trottnner. Gewidmet von sämtlichen Kunstgenossen. Pest den 19. Nov. 1794. — Elegie auf Hannehens Tod an Herrn Ignacz von Fröhlich. Pest, 1795. — Epistel an Herrn Ignacz Fröhlich. Pest, den 1 Mai 1795. — Klage-lied auf den Tod des Erzherzog von Oesterreich und Palatinus von Ungarn. A. 1795. X XIV. Sept. U. o. — Ode auf die feierliche Ankunft Sr. königl. Hoheit des Erzherzogs von Oesterreich Joseph Anton als Höchstdieselben die Würde des Staatshalters von Ungarn antraten. Pesten, 1795. — Ode dem Andenken Sr. Excellenz des nunmehr verherrlichten Grafen Joseph Teleki von Szék, Obergespanns der löbl. Ugotscher Gespannschaft gewidmet. U. o. 1796. — Der edle Mann in einem Liede. Von

H. Wien, 1796. — Epistel an J. J. Stunder. Pesth, 1797. — Ode auf die freudenreiche Ankunft Ihrer kaiserl. Hoheit Alexandra Pawlowna Grossfürstin aller Reussen der hohen anvermählten Sr. Königl. Hoheit Josephs Antons Erzherzogs von Oesterreich und Palatinus des Königreichs Ungarn. Ofen. 1800. — Ode auf . . . Laurentius von Feszetics erstgebornen Sohns des k. k. Kämmerers Anton Feszetics von Tolna. Pesth. 1802. — Dancer J. C. Systema generale stenographiae Samuelis Taylor . . . ad linguam accomodavit N. o. 1802. — Ezekén kívül több német és latin nyelvű értekezést írt katonai kiképzésről és a gazdálkodásról.

Hausegger József, jezsuita áldozó pap, szül. 1700-ban Selmeczbányán. 1730-ban hittérítőként Kelet-Indiába utazott; meghalt 1765-ben, Travankorban. Irodalmi hagyatéka tizenhárom értékes levél, a melyeket Kelet-Indiából írt. Hausegger József

Hederváry Antal, ügyvéd és publiczista, az elmúlt század derekán a honti közélet és a társaság kimagasló, érdekes alakja. Született Korponán, 1826. május 25-én; középiskolai tanulmányait Korponán és Vácson, a jogot Egerben és Nagyvárádon végezte. Húsz éves korában báró Majthényi László, akkori hontvármegyei alispán patvaristája lett; 1848-ban pedig Kalocsa Antal honti követet kísérte el a pozsonyi országgyűlésre. Ugyanezen év szeptember havában ügyvédi irodát nyitott Korponán, hol 1849 tavaszáig egyúttal városi tb. aljegyző volt. Ugyanez év április havában Boronkay Lajos kormánybiztos Hont vármegye esküdtjévé nevezte ki őt, de e hivatalát a zavaros időkben rövid ideig viselhette. 1851-ben visszatért az ügyvédséghez és irodáját áttette Ipolyságra, hol 1900-ban bekövetkezett haláláig általános tiszteletnek örvendett. Hederváry Antal jelentős szerepet játszott Hont vármegye közéletében. 1860-tól 1868-ig igazgatója volt az ipolysági kaszinónak; 1868-ban megalapította az ipolysági takarékpénztárt, melynek 1894-ig igazgatója volt és oly szaktudással vezette az intézetet, hogy a részvények értéke a tízszeresre emelkedett. Helyettes elnöke, majd elnöke volt a balassagyarmati ügyvédi kamarának; úgyszintén egyik megalapítója a Hont vármegyei múzeumnak. Számos dolgozatot írt vidéki lapokba s érdekes politikai és társadalmi tanulmányokat a hatvanas évek legelső ellenzéki lapjába, a »Hon«-ba, a minthogy élete végeig következetes és lelkes ellenzéki maradt. 1898-ban a vármegye meleg ünneplése között megülte ötvenéves ügyvédi jubileumát. Önálló *munkája*: Rövid törvénykezési útmutató. Hederváry Antal

Hell József Károly, bányász és főgépmester, Hell Miksa csillagász testvér-bátyja, szül. 1713-ban, Selmeczbányán. Számos találmánnyal gazdagította a bányászatot, ezek között nevezetesebbek a vízemelő gépe, légszivattyúja és lövőgépe. Irodalmi hagyatéka: Berechnung der Luftmaschine, welche in der niederungarischen Bergstadt zu Schemnitz bei dem Amalia Schacht von Herrn . . . Oberkunstmeistern erfunden, erbauet und im Jahre 1753. den 23. März ist angelassen worden. Wien 1771. Rajzokkal. Hell József

Hell Miksa, bölcészettudor és csillagász, szül. 1720-ban, Selmeczbányán, a hol atyja, Hell Mátyás Cornelius, az ottani bányák matematikusa és főgépmestere volt. Hell Miksa 1738-ban Trencsénben a jezsuita rendbe lépett, majd Bécsbe utazott a tanulmányai folytatására; de a hajlama a természettudományok felé vonzotta és a mikor, 1751-ben, Nagyszombatba került áldozópapnak, sokat tett az ottani csillagvizsgáló-intézet érdekében. 1755-ben Bécsbe hívták meg a csillagvizsgáló-intézet vezetésére. A neve ekkor már európai hírnévű volt és VII. Keresztély dán király felszólítására 1768-ban megfigyelte a Vénusz átvonulását Norvégia északi részében. Észleleteinek megbízhatóságát később kétségbe vonták és azzal gyanúsították őt, hogy a jó eredmény kedvéért az észleleteit önkényesen megváltoztatta. Visszatérte után a budai csillagvizsgáló felügyeletével bízták meg. A tudomány terén szerzett érdemeiért több tudós társaság a tagjává választotta. Meghalt Bécsben, 1792-ben. Latin nyelven írott munkáinak zöme természettudományi kérdésekkel foglalkozik; ezeken kívül megírta norvégiai utazásának tapasztalatait. Hell Miksa

Hellenbach János Gottfried báró orvostudor, cs. kir. tanácsos és bányagróf, szül. 1659-ben Selmeczbányán. Tanulmányait Wittenbergában végezte, a hol 1685-ben orvosdoktori oklevelet nyert; onnan hazatérvén, orvosi gyakorlatot kezdett. Szerencsés gyógyításaival az udvar figyelmét is magára vonta és a mikor I. Lipót királyt sikeresen meggyógyította, jutalmul a cs. kir. tanácsosi címet és bárói rangot nyerte. Rákóczi szabadságharczában annak zászlaja alá csatlakozott, e miatt elvesztette jószágait. A szatmári béke után Rákóczival Lengyelországba menekült, Hellenbach János

de III. Károly visszahívta őt és a kegyelme jelül bányagróffá nevezte ki. A protestáns ügyek vezetésében is nagy része volt. Meghalt 1728-ban. Irodalmi hagyatéka : *Dissertatio*, a mely Wittenbergában jelent meg.

Herczeg Jenő

Herczegh Jenő költő, szül. Ipolyságon, 1875-ben, középiskoláit és tanulmányait Kőrmöcbányán, Túróczsentesmártonban és Budapesten végezte. A fővárosi sajtó szívesen adott helyet verseinek és úgyszólván valamennyi versközlő lap számára dolgozott. Verseit összegyűjtve, előbb Marion címmel adott ki egy ciklust 1901-ben, a második verskötete *Melodiák* címmel jelent meg 1904-ben. A sajtó egyértelmű dicsérettel fogadta a fiatal poéta érzésteli és formás verseit. Harmadik kötete *Fehér dalok* címmel sajtó alatt van. Huzamosabb idő óta szerkesztője a *Losonc* és *Vidékének*, valamint az Ipolyságon, később Budapesten megjelenő *Az Őr* című szépirodalmi és művészeti ujságnak, a melyet Honti Henrikkel egyetemben indított meg.

Hoffmann
Sándor

Hoffmann Sándor, főerdőtanácsos, szül. 1842-ben Szélaknán ; tanult Selmeczbányán, Váczt, Esztergomban, Besztercebányán, majd a felső erdészeti állami vizsgát Budán, 1864-ben, tette le. 1868-ban Pilisszentkeresztre nevezték ki a közalapítványi uradalomba erdészhelyettesnek. Itt írta a közalapítványi erdőgazdaság kezelését megrovó és alapos tudásra valló cikkeit, melyek az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József, figyelmét sem kerültk ki, a ki őt, 1870-ben, miniszteriumának gazdasági osztályába az alapítványi erdészet szervezésére berendelte. 1879-ben kir. főerdőtanácsossá nevezték ki. Meghalt, 1892-ben, Budapesten. *Munkája* : Az alapítványi erdőségek fatermelési viszonyainak ismertetése. Budapest, 1873. — Szerkesztette az Erdészeti Zsebnaptárt az 1882—5. évekre.

Hofsteter
János Ádám

Hofsteter János Ádám, orvostudor, a dán király udvari orvosa, szül. 1667-ben Selmeczbányán és ott kezdte tanulmányait is ; a mikor szülei a vallásüldözés idején külföldre költöztek, iskoláit Görlitzben folytatta. Meghalt 1720. körül. *Munkái* : *Dissertatio inaug. de anopeia seu fame abolita*. Jenae, 1687. — *Kurze Erörterung der Frage : ob der natürliche und rein gewachsene Zinober, als eine Arznei in den menschlichen Leib ohne Gefahr gebraucht werden könne?* Leipzig, 1708. — *Die vortreffliche Güte des natürlichen Zinobers zur Bewahrung und Wiedererlangung menschlicher Gesundheit, entgegengesetzt dem unlängst von Joh. Gottfried Beckern . . . herausgegebenen Unfug des Zinobers . . .* Schleswig, 1711.

Hofsteter
János Kristóf

Hofsteter János Kristóf, selmeczbányai származású orvostudor, külföldön nyerte nevelését, iskoláit Brigában és Görlitzben, az egyetemet Lipcsében és Halléban végezte, hol 1695-ben orvosi oklevelet nyert. *Munkája* : *Disputatio solennis medica de somnambulatione . . . Praes. Frid. Hoffmanno . . . pro gradu doctorali . . .* Hallé Magd.

Honti Henrik

Honti Henrik, író és lapszerkesztő, szül. Ipolyságon, 1879-ben. A Honti Lapok megalakulása óta (1895) részt vesz annak szerkesztésében. Közben sűrűn jelennek meg irodalmi dolgai a fővárosi lapok hasábjain is ; tárczaírója több budapesti hírlapnak. *Önálló művei* : Szerelmes történetek (1901.). — Három csók (1904.). — Különböző utakon című 3 felvonásos társadalmi színművét Ipolyságon mutatták be 1905-ben. Az Akadémia pályázatán is figyelmet keltett. Dolgait sűrűn fordítják németre és a legelőkelőbb német lapok adják ki. 1906 óta szerkeszti az Ipolyságon megjelenő *Az Őr* című szépirodalmi ujságot.

Horváth
József

Horváth József, tanító, szül. 1840-ben Hodrusbányán ; szegény bányász szülők gyermeke lévén, nyomorral küzködve tanult a selmeczi gimnáziumban. 1859-ben a besztercebányai tanítóképzőbe iratkozott be, majd a szepesváraljai püspöki, 1860-ban a kassai tanítóképzőbe ment és a város ösztöndíját elnyervén, bevégezhetette tanulmányait. Társadalmi, neveléstudományi, mezőgazdasági és bölcséleti cikkeket írt. *Munkái* : *Földrajz népiskolák számára*. Arad, 1874. — *Az agyvelő és a szellem*. U. o. 1879. — *Magyar nyelvgyakorló*, Bpest, 1880. — *Tanulmányok a nőemancipáció köréből*. Arad, 1881. — *A népiskola mint a közjólét előmozdítója*. U. o. 1886. — Az osztály- és a váltakozó rendszer megbirálása. U. o. 1888.

Horváth Jenő

Horváth Jenő (Rónai), cs. és kir. tábornok, honvédkerületi parancsnok, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. Drégelypalánkon, 1852-ben. A Ludovica Akadémia tiszti tanfolyamának elvégezte után, 1876-ban hadnagygyá lett, majd pedig, 1878-ban, a Ludovica Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamába, onnan a bécsi cs. és kir. hadiskolába jutván, ezeknek végeztével vezérkari tisztté minősítették

és soron kívül főhadnagygyá, majd századossá, 1892-ben őrnagygyá, 1895-ben alezredessé, 1897-ben ezredessé, 1904-ben pedig tábornokká lépett elő. Három évig a magyar honvédelmi miniszteriumban a kiképezési ügyek előadója volt, hat éven át pedig a Ludovica Akadémia tanáraként működött, mely szolgálatának jutalmául a katonai érdemkeresztet kapta. Ezután három évig a pozsonyi honvéderületi parancsnokság vezérkari főnöke, további három évig a törzstiszti tanfolyam tanára volt, mely szolgálatai után a III. oszt. vaskoronarenddel tüntették ki. Ezután öt évig a budapesti 1-ső honvéd gyalogezred parancsnoka, majd kolozsvári, pécsi és nagyszebeni dandárparancsnok volt. A M. Tud. Akadémia 1886-ban a hadtudományi bizottságba előadóul hívta meg, 1888-ban pedig levelező tagjává és a hadtudományi bizottság rendes előadójává választotta meg. Bel- és külföldi folyóiratokban közölt szakezikkeken kívül, önálló *munkái* a következők: A morva-melléki hadgyakorlatok 1884-ben. Budapest, 1884. — Harczászat. U. o. 1888. és 1891. két kötet. — Az egyetemes hadtörténelem vázlata. U. o. 1889. és 1895. — Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezte és bevezető életrajzzal, szövegmagyarázattal és megjegyzésekkel látta el. U. o. 1891. — Az újabbkori hadviselés történelme. A m. kir. honvédségi Ludovica Akadémia felsőbb tiszti tanfolyama számára. U. o. 1891. — Magyar hadi krónika. U. o. 1896. két kötet. — Az alkalmazó harczászat. U. o. 1895., 1897. és 1900. (három kiadás). — Hadtörténelmi közlemények. U. o. 1888—1897., tíz évfolyam, stb.

Horváth Kálmán, rendőrfőkapitány, született Selmeczbányán, 1866. április 15-én. Középiskolai tanulmányait Esztergomban végezte, jogot a budapesti tudományegyetemen hallgatott. Közpályáját a bíróságnál kezdte s 1888-ban Selmeczbélabánya város szolgálatába lépett mint közigazgatási tanácsos, 1892-ben pedig e város rendőrkapitánya lett, mely állásban ma is működik. Élénk részt vett a város társadalmi és kulturális életében és több egyesületnek elnöke vagy igazgatója. Hivatalos működéseért több ízben elismerésben részesült. Az irodalom terén is nagyobb munkásságot fejt ki és munkatársa több vidéki lapnak, valamint a »Rendőri Lapnak« és a »Városi Lap« című szakközlönyöknek. Önálló *munkái*: Magyarország rendőrségi szervezete. — Az útlevélügy és a kíváncsi lórlás. — A közigazgatási hatóságok elé utalt kihágási ügyek és az ezekben való eljárásról. Budapest.

Höke Lajos, ügyvéd és vármegyei aljegyző, szül. Somogyendrén, 1813-ban. Höke Lajos
Előbb teológiát végzett a debreczeni ev. ref. kollégiumban. 1835—37-ben Hódmezővásárhelyen gimnáziumi tanár volt. 1837-ben a jogi pályára lépett és nem-sokára a pesti kir. táblához jurátusnak nevezték ki. 1839-ben Pozsonyba ment, ahol Kossuth Országgyűlési Tudósításait is másolgatta. 1840-ben ügyvédi vizsgát tett. 1841—49-ben báró Majthényi László barsi főispán házában nevelő volt; 1848-ban nemzetőrként résztvett a szabadságharcban. 1850-ben Pest vármegye cs. kir. főnökségéhez irodai kiadónak nevezték ki és 1851-ben a fogalmazási szakosztályhoz tették át. 1854-ben vármegyei titkárként Szolnokra ment. Hivatalos teendői mellett figyelemmel kísérte a tanügyet is. 1861-ben Hont vármegyében első aljegyzői hivatalt vállalt, 1865. őszéről, vármegyei levéltárnokként, Hont vármegye monografiájához gyűjtött adatokat. Az 1869. évi vármegyei tisztújításon hivatalából kimaradt és csekély 235 frt nyugdíjával előbb Dunaföldvárra, legutóbb Csurgóra költözött, hol 1891-ben meghalt. *Munkái*: Elemi oktatástan . . . Buda, 1857. — Magyarország újabbkori történelme 1815-től 1892-ig (két kötet). Nagy-Becskerek, 1893. — Kézirati munkái: A magyar birodalom természeti és politikai leírása. A magyar nyelv rendszere. — Magyarország története a legrégibb időktől kezdve (hat kötet). — Dunaföldvár és vidékének története. — Adatok a pécsi püspökség történetéhez. — A tolnai és külső somogyi ref. egyházmegye története. — Dombóvár, Kaposvár, Csurgó története. — Hontmegye története (elhelyezve a megyei levéltárban). — Önéletrajza.

Höker Mátyás, selmeczbányai származású, ág. ev. lelkész, 1658-tól a wittenbergai egyetemen tanult; a hazájába visszatérvén, Úrvölgyön és Körmöczbányán volt lelkész. Tanításaiiban nagy hévvel és kemény kifejezésekkel czáfolt a róm. kath. egyház tanait, ezért Wesselényi, 1670-ben, elűzte; akkor Erdélybe ment és ott Thököly Imre udvari és tábori papja lett. Kitűnő szónok és latin költő volt. *Munkája*: Dissertatio de existentia et quiditate theologiae naturalis. Vittebergae. 1660. Ezenkívül Dániel prófétáról írt tanulmányt.

Hönigh Ignác

Hönigh Ignác, csábi származású orvosdoktor, 1843-ban született. Zólyom vármegye főorvosa és a magyar orvosok és természetvizsgálók III. nagygyűlésének jegyzője volt. *Munkái*: Örömdal, melyet mélt. székhelyi Majláth György úrnak, fényes neveünnepe alkalmával készített. Pest, 1829. — Rövid vázlata a kövérségnek. Orvosi értekezés, melyet az orvosdoktori koszorú megnyerése végett készített. U. o. 1835.

Hruskovitz
Sámuel

Hruskovitz Sámuel, korponai származású ág. ev. szuperintendens, szül. 1700 körül, tanult szülőhelyén, majd Elcsen, Besztercebányán, Rozsnyón. 1714-ben a wittenbergai egyetem hallgatója volt. Hazájába visszatérve, 1744-ben szuperintendensnek választották meg. Egyházlátogatás miatt hétszer idézték Pozsonyba és egyházi hivatalaitól megfosztották. Meghalt 1748-ban. *Munkái*: Dissertatio continens Explorationem spiritus Brendeliani qua doctrinam de justificatione, renovatione mysterio, unione, sacramentis, ecclesia, reliquis instituet. Praeside Wernsdorfio. Wittenbergae, 1719. — Tót katekizmust adott ki a drezdai Hahn modorában a néphez alkalmazva és azt előszóval látta el. Lauben, 1725.

Illés Nándor

Illés Nándor, főerdőtanácsos, szül. 1836-ban Királyfán. A selmeczi erdészeti akadémiának 1868-tól 1872-ig tanára és egyike volt azoknak, kik az erdészetet először adták elő magyar nyelven. Az erdőtörvény életbelépésekor királyi erdőfelügyelő, 1881-ben főerdőtanácsos és a földművelésügyi miniszterium erdőfelügyelőségi osztályának előadója lett. 1891-ben nyugdíjba lépett. *Munkái*: Erdőtenyésztéstan. Buda, 1871. — Közerdész. Budapest, 1873. — A futóhomok megkötése, befásítása és használata. U. o. 1885. — Vadászat kezelése és gyakorlása. U. o. 1893. — Vadászati ismeretek kézi könyve. U. o. 1895. — Részt vett az erdészeti műszótár anyagának gyűjtésében. 1863 óta legszorgalmasabb munkatársa az »Erdészeti Lapok«-nak. Szakcikkeinek száma meghaladja a százat.

Ipolyi Arnold

Ipolyi (Stummer) Arnold, történétíró, püspök, val. belső titkos tanácsos, a M. Tud. Akadémia igazgatótagja és a Kisfaludy Társaság tagja, született Ipoly-Kesziben 1823. okt. 18-án; meghalt Nagyváradon 1886. december 2-án. Atyja nemes Stummer Ferencz főszolgabíró, anyja Liptó-Szmrecsányi Szmrecsányi Auzénia volt. Tanulmányait a korponai és selmeczbányai gimnáziumokban végezte; 1836-ban az esztergomi egyházmegye növendéke lett; onnan a

Ipolyi Arnold.

pozsonyi Emericanumba, majd Bécsbe a Pázmáneumba ment. Itt írta meg első irodalmi zsengeit »Vallás és művészet« és a »Magyarok ősvallása« címen, melyek előre jelezték kiváló tehetségeit és a történétírói pályára való rátermettségét. Tanulmányainak befejezése után, minthogy felszenteltetésére fiatal kora miatt várnia kellett, báró Mednyánszky Dénest tanította a bölcséleti tudományokra. Ezt követőleg a komárommegyei Szentpéter káplánja lett. 1848-ban gróf Pálffy Lipót Nándorhoz udvari káplánnak és a grófi gyermekek nevelőjeként hívták meg. 1849-ben a zohori plébániát kapta. Itt kezdett foglalkozni az egyházi művészettel és a »Családi Lapok« 1852. évfolyamában jelentek meg az első ilyen irányú cikkei: »Vázlatok a hazai egyház-archeologiai műemlékek köréből«, míg a »Religióban« (1854-ben) a középkori keresztény művészet eszthetikájáról értekezett. Legnagyobb munkáját, a »Magyar Mithológiát« is

itt írta meg, 1854-ben. A hatvanas évek elején törökszentmiklósi plébános lett és ott folytatta irodalmi munkásságát. Értekezéseit legnagyobb-részt a Tudományos Akadémiában mutatta be, a mely 1858-ban levelező, 1861-ben rendes, 1874-ben pedig igazgatósági tagjává választotta. A korvinák felkutatása érdekében, 1862-ben, Kubinyi Ferencz és Henszlmann Imre társaságában Konstantinápolyba utazott, mely útját fényes siker koronázta. 1863-ban egri kanonoknak nevezték ki és ebben a minőségben került 1869-ben Budapestre a közp. papnevelő-intézet kormányzójaként. Itt nagy-szabású munkakör nyílt meg előtte. Alelnöke volt a Sz. István és Sz. László társulatoknak, elnöke a Tud. Akadémia második szakosztályának és a történelmi társulatnak, mely utóbbi főként neki köszöni megalakulását. Közben utazgatott és lankadatlan szorgalommal gyűjtögette műkincseit, melyekből nagyon sokat a Tud. Akadémia képtárának és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. 1872-ben besztercebányai püspökké nevezték ki és e díszes méltóságában az iskolaügy szervezése, főleg a nőnevelés emelése, a magyar közművelődés, az ipar és művészet fejlesztése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett. 1878-ban az orsz. közoktatásügyi tanács elnöke, 1886-ban pedig a nagyváradi latin szert. egyház püspöke lett. Életében a polgári érdemek kimagasló jelvényei is díszítették; valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese, és a hazai közbecsülés páratlanul magasztalt kegyeltje volt. — *Munkái*: Magyar mythologia. Pest, 1854. — Adalék Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához. U. o., 1859. — Csallóköz műemlékei. U. o., 1859. — Beiträge zur mittellalterlichen Siegelkunde Ungars. Wien, 1859. — A deákmonostori XIII. századi román bazilika. Pest, 1860. — A téglapítészeti műemlékek, stb. U. o., 1861. — Magyar régészeti repertorium. Magyar régészeti krónika. U. o., 1861. — A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. U. o., 1862. — A középkorú szobrászat emlékei Magyarországon. U. o., 1863. — Magyar ereklyék. U. o., 1863. — Egyházi beszéd. (Elmondta a Sz. László Társ. ünnepén Egerben, 1864-ben.) Eger, 1864. — Egyházi beszéd. (Elmondta Bécsben, Sz. István király ünnepén, 1864-ben.) — A középkori magyar festészet emlékeiből. Pest, 1864. — Az egri megye Sz. János apostol és evangelistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. Eger, 1856. — A kúnok bél-háromkúti, másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. Pest, 1866. — Lonovics József érsek, magyar akadémiai igazgató-tag emlékezete. U. o., 1868. — A szihalmi magyar pogánykoriaknak vélt levelek. U. o., 1870. — Sermo pastoralis, etc. U. o., 1872. — Ipolyi Arnold kisebb munkái, Budapest, 1874. — Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata. U. o., 1874. — Régi magyar egyházi írók. U. o., 1875. — Veresmarti Mihály XVII. századi író élete és munkái. U. o., 1875. — Schematismus historicus Diocesis pro anno saeculari. U. o., 1876. — Nicolai Oláh Ludovico II. regi Hungariae et Mariae reginae a secretis Ferdinandi I. cancellarii, dein archiepiscopi Strigoniensis primatis regni Hungariae et locumtenentis regii Codex epistolaris 1523—1538. U. o., 1876. — A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása. U. o., 1876. — Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása. U. o., 1876. — Emlékbeszéd Czinár Mór magyar akad. lev. tag felett. U. o., 1877. — A magyar iparélet történeti fejlődése. U. o., 1877. — A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. U. o., 1878. — Gróf Prokesch-Osten Antal m. tud. akadémiai kültag emlékezete és Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése. U. o., 1878. — Régi magyar egyházi írók II. kötet. U. o., 1878. — A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. U. o., 1878. — A magyar hadtörténelem tanulmánya. U. o., 1879. — Az orsz. magyar képzőművészeti társulat 1880. márczius 14-iki közgyűlését megnyitó beszéd. U. o., 1880. — Ugyanaz 1881-ről. U. o., 1881. — Ugyanaz 1882-ről. U. o., 1882. — Ugyanaz 1883-ról. U. o., 1883. — Ugyanaz 1884-ről. U. o., 1884. — Gróf Károlyi István emlékezete. U. o., 1883. — Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása trágában. U. o., 1884. — Az országos magyar képzőművészeti társulat 1885-iki közgyűlésének megnyitója. U. o., 1885. — A magyar történelem s a magyar történeti szellem. U. o., 1885. — A magyar sz. korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása. U. o., 1886. — Főpásztori szózat. (A nagyváradi püspökségbe beiktatásakor.) Nagyvárad, 1886. — Sermo pastoralis, etc. Nagyvárad, 1886. — Bedegi Nyáry Krisztina 1604—1641. Budapest, 1887. — Alsó-sztrégovai-rimai Rimai János

Ivánka
Imre

Ivánka Imre.

államiratai és levelezése. U. o., 1887. — Ipolyi Arnold kisebb munkái III—V. kötet. U. o., 1887.

Ivánka Imre (Draskóczi és Jordánfalvi) val. belső titk. tanácsos, a főrendiház tagja, szül. Felsőszemerédén, 1818. decz. 9-én; meghalt 1896. júl. 28-án. Atyja, László, főszolgabíró; anyja, Péchy Petronella, előkelő honti birtokosok voltak. — Gimnáziumi tanulmányait megszakította és Tulnban a katonai akadémiának lett a növendéke, holtan tanult Görgeyvel. Hadnagy, majd főhadnagy és utóbbi minőségében, a nádorhuszároknál, István főherceg hadsegéde volt. 1848-ban gróf Batthyány Lajos titkára lett századosi ranggal. Nagy szerepe volt a honvédség szervezésénél. Midőn a magyar miniszterium a honvédhadsereg felállítását tervezte, területi beosztását Ivánkára bízta, kinégy hadtestre osztotta fel az első sorozást. Vác, Kassa, Komárom és Debreczen székhellyel. 1848. aug. 17-én honvéd-őrnagy és a dunáninneneni nemzetőrök parancsnokává nevezték ki. Pákozdán megverte a

horvátokat. Ivánka Imrét szoros barátság fűzte Kossuth Lajoshoz és Ivánka tanácsára történt, hogy Görgeyt a magyar hadak fővezérségével bízták meg. Mialatt a magyar hadsereg kétszer vonult be Ausztriába és visszarendeltetett, Ivánka annak jobb szárnyát fedezte. 1848. okt. 12-én honvédezredes és néhány nappal később a magyar főereg jobb szárnyának parancsnoka lett. Ezután, Kossuth ultimátumával, Windischgrätzhez küldték; onnan való visszatértekor Jellachich okt. 26-án elfogta és Königsgrätz várába záratta. A szabadságharc után kegyelmet nyervén, visszavonult a birtokára gazdálkodni; akkor vette feleségül Nyéki Németh Máriát. Ezután mind sűrűbben találkozunk vele az irodalomban. A Magyar Sajtóban megjelent cikkei általános figyelmet ébresztettek. 1861-ben Pestvármegye tb. főjegyzője lett, a dunapataji kerület pedig orsz.-gyűlési képviselőjévé választotta; ettől fogva minden országgyűlésnek és a delegációknak is tagja volt. A delegációk alatt élénk részt vett a hadügyi kérdések vitatásában és sokat fáradt a magyar Ludoviczeum érdekében. A vasútalapítás korszakában nagy tevékenységet fejtett ki és az első magyar dunagőzhajózási társaságnak is egyik megalapítója volt. 1878-ban vezérigazgatója lett az éjszakkéleti vasútnak és ugyanez évben nyerte a III. oszt. vaskorona-rendet. A közgazdaság terén szerzett kiváló érdemeiért a belga bank igazgatójául hívta meg. A vereskereszt egyesületnek hazánkban való meghonosításában nagy része volt és ebbeli érdemei elismerésül 1882-ben a Sz. István-rend kiskeresztjével tüntették ki. Egyik létesítője és vezértagja volt az orsz. honvédegyesületnek is. Az osztrák fogságból történt kibocsátásakor 1900 frtnyi évdíjat rendelt számára a király; ezt az évdíjat a maga vagyonából még megkészszerzvé, Ivánka az agg honvédek számára engedte át. A királyi kegy számos elismerésben részesítette a kiváló férfit; 1896-ban a magyar főrendek sorába emelte és ezt megelőzőleg, valamint utóbb is, több rendjellel tüntette ki és valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki. Az ág. ev. egyetemes gyámintézet világi elnökévé választotta

őt, a magyarországi szabadkőművesek pedig nagymesterükké avatták. *Munkái*: Bárá Eötvös József, Kubinyi Ferencz és Ivánka Imre országgyűlési beszédei. Pest, 1861. — A magyar hadsereg. U. o., 1861. — Gőzhajózás a magyar Dunán. U. o., 1862. — Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben. U. o. 1881. — A népfelkelésről. U. o., 1884. Ezeken kívül több cikket írt a Gazdasági Lapokba és más folyóiratokba.

Ivánka István (Draskóczi és Jordánföldi), palásti birtokos, született Paláston, 1855-ben; jogot végzett, azonban otthon gazdálkodik. Az irodalom és tudomány egyik lelkes művelője a vármegyében. A 70-es évek óta huzamosabb ideig az »Üstökös« munkatársa volt, majd a »Bolond Istók« írója lett és annak máig dolgozótársa. Számos fővárosi és vidéki lapban írt cikket, valamint a »Hont-megyei Almanach« számára több érdemes tanulmányt. Pompás verscível, de még inkább finom élű satiráival, gyorsan nevet szerzett a vidéki írók sorában; közéleti szereplésével pedig a vármegye rokonszenves szónoka, kulturharczosa és politikai szereplője lett; 1902 óta a vármegyei gazdasági egyesület elnöke. Irodalmi munkássága főleg a költészet terén nyilatkozik meg. *Munkái*: Fűzfalombok. Költemények. Selmeczbányán, 1880. — Agglegény vőlegény. Énekes vígszínmű. Ipolyság, 1893. — Továbbá szerkesztette a »Honti Közlöny«-t 1885—86. években. Megírta és kiadta »A kártalanítási becslés« című művét. Ipolyság, 1901., mely e tekintetben forrásmunka, miután e kérdéssel nálunk ő foglalkozott először szakszerűen és abban teljesen önálló módszert állapított meg, a melyet a magyaróvári szaktanács is elfogadott.

Ivánka Zsigmond (Draskóczi és Jordánföldi), volt országgyűlési képviselő, született Felsőszemeréden, 1818-ban. A szabadságharc előtt Hont vármegye ellenzékének egyik legerősebb tehetségű szónoka volt, az 1848. évi pozsonyi országgyűlésen Korpona szab. kir. város követe és az 1848—49. nemzetgyűlésen Hont vármegye képviselője volt. A szabadságharc után Kossuthtal külföldre menekült, majd hazatért felsőszemerédi birtokára gazdálkodni. 1861-ben újra képviselővé választották; 1865-től 1878-ig, a Deák-párt sorában, tevékeny részt vett az országgyűléseken. Hont vármegye közéletében mindvégig jelentős szerepet játszott, különösen a 80-as években, a mikor a vármegye ellenzéki pártjának lelkes vezére volt. Az ő nevéhez fűződik az a hosszú harc, a melyet a honti ellenzék a bécsi befolyás és Tisza Kálmán pártja ellen vívott. Ivánka Zsigmond gyűjtő szónoklatai hatalmas lendületet adtak ennek a küzdelemnek és országosan ismertté tették a nevét. Meghalt 1902-ben. Több gazdasági cikket írt a szaklapokba, továbbá értekezéseket a »Függetlenség« hasábjain.

Jacquin József Ferencz báró, orvosdoktor és bécsi egyetemi tanár, szül. Selmeczbányán, 1766-ban, meghalt Bécsben, 1839-ben. *Munkái* közül nevezetesebbek: *Eclogae plantarum. Viena*, 1812. — *Eclogae graminum. U. o.*, 1813.

Jankovich Béla az államtudományok doktora, egyetemi magántanár, szül. 1865. április 29-én, Budapesten. Középiskolát végzett 1875—83. a bécsi Theresianum-intézetben, ugyanakkor apródként szolgált a bécsi udvarnál. Jogi tanul-

Ivánka Zsigmond.

Jacquin József

Jankovich
Béla

mányait 1887-ben Budapesten végezte, a hol 1888-ban az államtudományi tudóságot nyerte. Ugyanaz évben a Magyar Tud. Akadémia a német valutareformról írt munkáját a Léway-pályadíjjal jutalmazta. A következő három esztendőben természettudományi tanulmányokat végzett a budapesti, londoni (University College) és a német freiburgi egyetemeken : ez alkalommal Nyugat-Európát is bejárta. Az 1891—93 években földkörüli utat tett Amerika, Mexikó, Khina, Indo-Khina, Jáva, India és Egyiptomon keresztül, a midőn etnográfiai és közgazdasági tanulmányokat végzett. Hazatértekor számos cikket írt a khinai és japáni közéletéről a Pester Lloyd és Budapesti Hírlap napilapokban, továbbá a Földrajzi Közlemények 1893. évfolyamába Utazás Indo-Khinában cím alatt. A Közgazdasági Szemle 1894., 1896. és 1899. évfolyamában cikksorozatot közölt a papírváluta ázsioja és áralakulásáról az osztrák-magyar monarchiában ; a Könyv-Szemle 1895. évfolyamában a Magyar Nemzeti Könyvtár-ról. Az 1902. évben habilitálták magántanárként a budapesti tudományegyetemen, a hol a pénz és hitel elméletéről tart előadásokat. A Közgazdasági Szemle hasábjain 1906-ban cikksorozatot közölt Mechanikai értékelmélet cím alatt, a mely önálló munkaként is megjelenik. 1894 óta tagja Hont vármegye törvényhatósági bizottságának és számos választmányának.

Janovszky Pál *Janovszky* Pál, ág. h. ev. tanító, született Rakoncán, 1742-ben. Latin nyelven írott munkáját, a méhekkal való bánásmódról, a Nemzeti Múzeum kézirati osztályában őrzik.

Jekelfalussy József *Jekelfalussy* József (Jekelfalusi és Margitfalvi) jogtudor, statisztikus és a M. T. Akadémia tagja. Született 1849-ben Rimaszombaton, de élete javakorát Hont vármegyében töltötte lonti birtokán ; 1874-ben jogtudor lett ugyanez évben letette az ügyvédi vizsgát. 1876-ban mint segédfogalmazó résztvett a budapesti nemzetközi statisztikai kongresszuson, két évvel később nőül vette néhai Podhorszky György hontmegyei alispán leányát, Elzát. Az 1880. évi népszámlálás előkészítésében és feldolgozásában már tevékenyen résztvett, 1884-ben pedig »A községi pénzügy statisztikája« című munkájával akadémiai pályadíjat nyert. Ezidőtájt három kötetben kiadta az iparstatisztikai felvétel általa feldolgozott eredményeit. Láng Lajossal együtt tudományos statisztikai kézikönyv kiadását tervezte, melynek »Magyarország statisztikája« cím alatt megjelent első kötetében mesteri kézzel foglalta együvé a népszámlálások eredményeit és tanulságait. 1886-ban osztálytanácsosi rangban a statisztikai hivatal aligazgatója lett, 1887-ben pedig ő képviselte Magyarországot a nemzetközi statisztikai intézetnek Rómában történt megalakulásánál. Vargha Gyulával együtt szerkesztette a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-et, 1889-től kezdve pedig szerkesztője volt a »Nemzetgazdasági Szemlé«-nek. Tudományos működése elismerésül a M. T. Akadémia levelező, 1893-ban pedig rendes tagjává választotta meg. 1892-ben a király az Országos Statisztikai Hivatal élére Jekelfalussyt nevezte ki. Meghalt 1901. február 12-én.

Jezsovics Károly *Jezsovics* Károly, a selmeczi ág. ev. liceum tanára, szül. Nagyszelezsényben, 1834-ben. Tanulmányait Selmeczen kezdte és Göttingában fejezte be. *Munkája* : A hő, mint a mozgás egyik neme. Budapest, 1874.

Jónás József *Jónás* József, múzeumi őr, szül. Selmeczbányán, 1787-ben ; meghalt Pesten, 1821-ben. Bányászatot tanult, majd mineralógiai tanulmányokat tett hazánk több vidékén ; utazásainak leírásával magára vonta a külföldi tudósok figyelmét is. 1814-ben a Nemz. Múzeum természetrajzi osztályához segédörnek, 1817-ben pedig örnek nevezték ki. Több németországi tudós társaságnak volt a tagja. Két német nyelvű munkát hagyott hátra.

Kaas Ivor *Kaas* Ivor (Reventlowi, báró), publicista, született Lontón, 1842-ben. Atyja, báró Kaas Ede, főhadnagy volt egy Hont vármegyében állomásozó lovas ezredben és itt házasságra lépett Draskóczi és Jordánföldi Ivánka Idával, a ki gyermekeit lelkes hazafiakká nevelte és férjét is az osztrák szolgálat elhagyására bírta. Ivor báró a középiskoláit Pozsonyban és Szarvason végezte, ezután a pesti egyetemen jogot hallgatott, melynek végeztével Amsterdamba költözött, a hol bankirodában dolgozott ; de már 1866-ban visszatért és a »Hon«, majd később a »Hazánk« munkatárs lett. 1868 őszén Keletázsiaba utazott, tanulmányutat tett a Fokföldön, Sziámban, Chinában, Japánban és Éjszak-Amerikában. Külföldi utjáról hazatérvén, a miniszterelnöki sajtó-irodában fogalmazóvá nevezték ki. 1871-ben a »Reform«, majd a »Pesti Napló« főmunkatársaként, a »Pesti Hírlap«-nak pedig

czikkírójaként folytatta publicisztikai munkásságát. Részt vett a »Budapesti Hírlap« megalapításában is, melynek huzamos időn át szentelte a tollát; e laptól az »Alkotmány«, végül a »Magyarország« kötelékébe lépett. 1875-ben Hát-szezen képviselői mandátumot nyert és az 1876. évi májusi kiegyezésig a fuzionált pártban volt, akkor azonban onnan kilépett, és a Tisza-kormány nyal szemben, ellenzéki állást foglalt el. Az 1888—1892. országgyűlésen a főváros IV. kerületét képviselte, majd anyitrazsámbokrétí választókerület mandátumát nyerte meg. Jeles vezérczikkein kívül, számos kisebb tanulmányt írt. Nagyobb önálló *munkái*: A kelet-ázsiai expedíció. — A délafrikai gyarmatok. — Ítélet napja. Drámai költemény.

Kachelmann János, ügyvéd, szül. Selmeczbányán, 1806-ban. Szülővárosában folytatott ügyvédi gyakorlatot és ugyanott városi tanácsos is volt. Meghalt 1873-ban. *Munkái*: Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung (bis zum J. 1000.), gehalten zur 500 jährigen Gründungsfeier von Hodritz auf Kerlingens todten Gebeinen im Sommer 1852. Zweite Vorlesung (bis zum J. 1301) gehalten d. 3. Sept.

Kachelmann
János

1854. am Geroede bei Schemnitz, 1853 és 1855. — Huldigung der Schemnitzer Berggeister. Sr. k. k. Hoheit, dem Erzherzog Stephan . . . dargebracht im hundertsten Jahre nach Erlass der Artikular-Resolutionen . . . für sieben Bergstädte. Schemnitz, év nélkül. — Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung III. Theil. Ein Beitrag zur Geschichte der Hussiten und der Reformation. U. ott, 1867. — Das Alter und die Schicksale des ungarischen zunächst Schemnitzer Berghaues nebst einer Erklärung der Eigennamendes Landes U. ott, 1870. — Ezekén kívül több tudományos czikke jelent meg: magyar és német nyelven.

Kalocsay Endre (Nagykőrösi), ev. ref. főgimnáziumi tanár Csurgón, szül. Nagykereskenyben, 1854-ben. A kisdé-óvásra, népoktatásra, iskolák magyarosítására vonatkozó nevelés-tani, valamint történeti és földrajzi értekezéseken kívül, önálló *munkái*: Emlékezzünk régiekről. — Millennium. — Megemlékezés.

Kámory (*Kurp*) Sámuel, ág. ev. liczeumi tanár, orientalista és

bibliafordító, szül. Bakabányán, 1830-ban. Tanult Selmeczbányán, theológiát végzett Pozsonyban, a hol később két évig segédtanárként működött. Ez idő alatt főleg a görög és latin nyelvvel foglalkozott. 1853-ban külföldre ment és Halléban, majd Göttingában gyarapította theológiai és nyelvészeti ismereteit. A leghiresebb orientalistákat hallgatta és a héberen kívül elsajátította az arab, szanszkrit, asszir és török nyelveket. Hazatérve, Pozsonyban gimnáziumi és theológiai tanárrá választották, mely állásában 1885-ig működött; akkor nyugalomba vonult. *Kurp* családi nevét 1861-ben változtatta Kámoryra. *Munkái*: Goel verboszus, kiváló, szabadító rokon. Szentírásmagyarázati értekezés. Pozsony, 1860. — Énekek Éneke. Ó-testamentomszentkönyv, eredeti héberszövegből. U. o., 1861. — Ruth. Ó-testamentomi szentkönyv, eredeti héber szövegből. U. ott, 1860. — Jeremiás siralmi. U. ott, 1861. — Vallástan. Pest, 1862. — Röpirat a biblia új magyar fordításának ügyében. Pozsony, 1863. — Biblia, az az szentírás, mely az egész ó- és új-testamentomot magában foglalja. Eredeti fordítás. Pest, 1864. — Arab gyémántok. U. ott, 1874.

Br. Kaas Ivor.

Kalocsay
Endre

Kámory
Sámuel

— Arab gyöngyök. U. ott, 1874. — Ó-testamentomi apokrifus könyvek. Eredeti görögből. — Wissenschaftliche Vorträge, die auf dem Gebiete der vergleichenden Sprachwissenschaft sich bewegen. Pozsony, 1884. — Die Sprachen. U. ott, 1894. — Szerkesztette és kiadta a »Honi Közlöny«-t. Kéziratban maradtak : a »Korán« arab eredetiből való fordítása ; továbbá bibliai régiségtan, vagyis héber-zsidó régiségtan ; Bevezetés az ó-testamentomba és az apokrifus könyvekbe ; A magyar szótárak kiegészítője (3000 szó) ; A magyar nyelv titkai és meredélyei ; Arab rózsák ; Összehasonlító magyar nyelvészeti bűvárlatok ; M. T. Ciceró beszédeinek fordítása című tudományos munkái.

- Kemp Mihály Kemp Mihály, teológiai doktor, főesperes és pápai főpap, szül. Szebellében, 1792-ben ; meghalt Esztergomban, 1865-ben. Három egyházi tárgyú munkát írt latin nyelven.
- Kicska Dániel Kicska Dániel, ág. ev. lelkész és főgimnáziumi tanár, szül. Selmeczen, 1814-ben, meghalt Szarvason 1889-ben. *Munkája* : Vade mecum. Arad, 1886. Görög igetan és szótár. — Kéziratban : egy tót nyelvtana és zene-elméleti műve.
- Király Ernő Király Ernő, ág. h. ev. liceumi tanár Selmeczbányán, 1903 óta igazgató, született Sopronban, 1855-ben. Számos történeti cikket írt ; világtörténelmi vázlatot Augustustól napjainkig, továbbá megírta Hlavacek Andrással együtt a selmeczbányai ág. h. ev. kerületi liceum történetét. Irodalmi működésének méltatásával bővebben foglalkozunk majd Sopron vármegye monografiájában, mint-hogy annak a vármegyének a szülöttje.
- Kiss József Kiss József, nagyigmándi ev. ref. lelkész, szül. Garamkissallón, 1803-ban. *Munkája* : Egyházi beszédek. Komárom, 1857.
- Kmet' András Kmet' András róm. kath. plébános, szül. Szénásfalun, 1841-ben. Előbb szénavári káplán, majd kormósói plébános, 1877 óta pedig berencsfalusi plébános. Több értekezést írt tót lapokba, melyekből kiemeljük az Osvald Richard »Tovaristvojába« a Szitnyahegyről, a hontmegyei régiségekről, valamint a házi iparról szóló cikksorozatát. *Munkái* : Novy svet alebo čo nowého wo swete? Pest, 1871. — Jako sa maju poklady kopat? U. ott, 1874. — Hospodár na Slovensku. T.-Sz.-Márton, 1875. — Kázeš, ktorú po požehnaní obnoveného kostola Teplianského skrze pána Vilhelma Hönig, povedal dňa. 14. nov. r. 1884. Szakoleza, 1885. — Swätý škapulár alebo : Poučná knižička pre údow sláwného Braterstwa Preblahoslawenej panny Marie Karmelskej. Bécs, 1892.
- Koch József Koch József Lajos piarista áldozópap és tanár, szül. Selmeczen 1757-ben, ugyanott tanárkodott is. *Munkája* : Idyllion honoribus ill. ac rev. D. Gabrielis Zerdahelyi de Nisra. — Zerdahely dum Dioeceseos Neosol. Gubernacula solenniter capesseret. 1801.
- KovátsMátyás Kováts Mátyás, teológiai doktor, beszterczebányai kanonok, szül. Selmeczen, 1790-ben. Kartársai nagy dicsérettel emlékeztek meg nagy tudományáról, és emberszeretetről. Nyilvános szereplésének kimagasló része volt, a mikor az 1847. évi országgyűlésen a káptalant képviselte. — Kéziratban hátrahagyott munkája : Acta visitationis can. parochiae Neosol. anni 1829.
- König Mór König Mór, teológiai doktor és apátkanonok, szül. Visken, 1822-ben. Tanulmányait Pesten végezte és 1848-ban teológiai doktorrá lett. A szabadságharcz után börtönt szenvedett. Meghalt 1886-ban Karlsbadban. Értékes naplójegyzeteket hagyott hátra a szabadságharcz idejéből.
- Kőrösy Albin Kőrösi Albin, budapesti piarista tanár, született Selmeczbányán, 1860-ban. Családi neve Kulhanek volt, melyet Kőrösi-re változtatott. Középiskolai tanulmányait Selmeczen és Kecskeméten, főiskolai tanulmányait pedig Nyitrán és Budapesten végezte. Hajlama korán a nyelvészetre vitte, különösen a spanyol nyelv tökéletes ismerője lett és mint műfordító számos érdemet szerzett, melyek elismerésül a Szent István Társulat tudományos tagjává, 1899-ben a spanyol kir. Akadémia, 1901-ben a barcelonai kir. Akadémia lev., 1902-ben pedig a Spanyol Írók és Művészek Társasága tiszt. tagjává választották és a spanyol udvar a XII. Alfonz-rend parancsnoki csillagjával tüntette ki. A magyar miniszterelnökség fordító osztályába hívta meg kültagul a jeles nyelvészt. *Művei* : A XIX. század spanyol költői. Budapest, 1893. — A spanyol költészet gyöngyei. Fordítások bevezetéssel. U. o., 1895. — Földrajz a gimnázium I—II. osztálya számára. U. o. (Hat kiadást ért.) — Isten a legjobb tanú. Don José Zorillától. Fordítás spanyolból. U. o. 1896. — Az apja fia. Regény, írta Don José M. de Pereda. Fordítás spanyolból. U. o. 1897. — Idyll, írta Gaspar Núñez de Arce. Spanyolból. U. o. 1899. — Természetrájk a

gimnázium I—II. oszt. számára. (Három kiadástért.) — A Világgyarmatok nagy fali térképe a m. kir. kultuszminiszterium megbízásából. 1900. — Spanyol téli esték. Verses legendák. Budapest, 1901. — G. A. Becquer, a spanyol Heine, dalai és válogatott meséi. U. o., 1902. — Irt magyar és német költeményeket, továbbá spanyol leveleket a Kölni Virágjátékok (trubadúr-versenyek) évkönyveibe 1901 óta. Ezeken kívül spanyol nyelven politikai és szépirodalmi cikkeket spanyol lapokba, hol működését több elismerő cikkben méltatták. A Pester Lloydban (1902) elíratva G. Núñez de Arce spanyol költőt, kinek művein, valamint a spanyol klasszikus drámák műfordításán állandóan dolgozik. Ezeken kívül Kozma Gyulával együtt szerkesztette az elemi- és középiskolák atlaszát (1906.) Az 1906. évi római piarista nagyképtalanon sikerrel védelmezte a magyar piaristák ügyét a reformtörekvésekkel szemben.

Kőrösy József (Szántói) tb. doktor, a székesfővárosi statisztikai hivatal és Kőrösi József könyvtár igazgatója, szül. Pesten, 1844-ben. Előbb tisztviselő volt az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál. A Pesti Naplóban írt statisztikai közleményei az akkori kereskedelemügyi miniszter figyelmét reá irányították, és így 1867-ben az Országos statisztikai tanács tagjává nevezték ki. Ugyanekkor báró Kemény Zsigmond, a »Pesti Napló« nemzetgazdasági rovatának vezetésével bizta meg. 1870-ben a Pesti Naplótól megvált és több jeles íróval együtt megalapította a »Reform« című politikai napilapot. 1870-ben a statisztikai hivatal igazgatója lett, mely hivatalt akkor szervezték. Mielőtt hozzálátott a szervezéshez, külföldi tanulmányutat tett és már az 1870. évi népszámlálással több külföldi államnak adott példát. 1879-ben a Magyar Tudományos Akadémia a levelező tagjai közé választotta. Később a Ferencz József-rend, az orosz Szent Anna-rend és a belga Lipót-rend lovagja lett; az orsz. statisztikai tanács tagja, a párisi Société de Statistique, a manchesteri Statistical Society levelező és több külföldi egyesület tagja. Kőrösy József élettörténetének, kiváló irodalmi és hasznos társadalmi működésének méltatását a székesfővárosra vonatkozó kötetünk számára tartjuk fenn, csupán Hont vármegyére vonatkozó nagybecsű irodalmi tevékenységét soroljuk fel. Ezek: Eltötösödés és magyarosodás Hont megyében. — Adalékok Hontmegye nemzetiségi monografiájához. — A felvidék eltötösödése.

Krajtsik Soma, kir. orsz. javító intézeti igazgató, szül. Korponán, 1849-ben. Krajtsik Soma A gimnáziumot szülővárosában, Besztercebányán és Selmeczbányán, a tanítóképző-intézetet Esztergomban végezte és ott nyerte oklevelét. A javító intézetek tanulmányozására 1881-ben külföldre utazott. 1891-ben az igazságügyi miniszterium a kolozsvári, 1894-ben a székesfehérvári javító intézethez igazgatóvá nevezte ki. Az 1891. évi szentpétervári nemzetközi börtönügyi kongresszuson »Az elhagyott és a bűn útjára tért ifjúság gondozásáról« írt munkáját mutatta be, mely franczia nyelven Szent-Pétervárott jelent meg. Ezenkívül önálló művei: A gyermekvédelem Oroszországban. Budapest, 1891. — A javító intézetekről és az ifjúkori bűnösökről.

Králik Lajos, jogtudor és ügyvéd, egy ideig szécsénkei nagybirtokos, Králik Lajos szül. Budapesten, 1849. október 11-én. Az ügyvédi oklevelet 1874-ben nyerte el és csakhamar a budapesti ügyvédi kar kiváló tagja lett. Perczel Béla igazságügy-miniszter alatt a csődtörvény-enquetében, Szilágyi Dezső alatt a civilis enqueteekben vett részt és megbízást nyert a polgári törvénykönyvnek a szülők és gyermekekről szóló részének kidolgozására. *Munkái*: Az eskü a polgári perben. Budapest, 1879. — A csődtörvény. U. ott, 1882—1905. Három kiadás. — Törvénytervezet a fizetésektelen adósok kielégítéséről. Perczel Béla megbízásából. 1876. — A szülők és gyermekekről. Törvénytervezet Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter megbízásából. U. o., 1894. — A pesti ág. ev. egyházgyülekezet 1895. évi közgyűlésén tartott székfoglaló beszéde. U. o., 1895. — A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar. Két kötet. Budapest, Franklin. 1903. — Jogi dolgozatok. 1875—1905. U. o. Görgey István. Budapest, Franklin, 1905. — Demosthenes, dráma. U. o., 1905. Az ügyvédség multjából. Franklin 1906. Az egyetemről. U. o. 1906.

Krupecz István, ágh. ev. lelkész, szül. Felsőrakoncán, 1858-ban. A gimnáziumot Selmeczbányán, a teológiát Pozsonyban végezte; azután a budapesti, hallei, berlini és párisi egyetemeken öt évig teológiát és bölcseletet hallgatott. 1883—1895-ig pozsonyi ev. theol. akadémiai tanár volt. 1895 óta az udvarnoki ág. h. ev. egyház lelkésze, és 1901-től fogva a honti ev. egyházmegye alesperese is. Újabban sikerrel buzgólkodott társadalmilag s irodalmilag az ipolysági ev.

templom felépítése és az egygyermekrendszer elleni mozgalom ügyében. Egyháztörténeti cikkeket, egyházi beszédeket, értekezéseket és tanulmányokat írt számos szaklapba. *Munkái*: Adatok az ev. superintendensek egyházlátogatásainak történetéhez, különös tekintettel a párbérre. Pozsony, 1886. — A tudományos, különösen az egyháztörténeti szemináriumokról. Történet-neveléstani értekezés. Budapest, 1887. — A középkori egyházszerkezet. Egyháztörténeti tanulmány. Selmezbánya, 1890. — Masnicius Tóbiás fogsága és kiszabadulása. U. o., 1892. — Az illavai hitvalló. Pozsony, 1894. — Hallei emléksokrok. A hallei egyetem kétszáz éves fennállásának jubileuma alkalmára. Budapest, 1894. — Kedélyes magyar élet Halleban. Sárospatak, 1894. — Adalékok a Luther káté magyar-honi irodalmának történetéhez. Budapest, 1895. — Die Gefangenschaft und Befreiung des ung. evang. Bekenner Tobias Masnicius. Pozsony, 1897. — Emlékbeszéd Sembery Imre egyházmegyei felügyelő felett. Selmezbánya, 1898. — Válasszunk alispópokot avagy missziói szuperintendenseket. Orosháza, 1900.

Kubinyi
Ferencz

Kubinyi Ferencz, (Felsőkubini és Deméndfalvi ifjabb), földbírtokos, szül. Kóváron, 1836-ban. Sokat utazott külföldön és ott a tudományoknak élt. Az éjszakai régiségbuvárok koppenhágai kir. társulata a tagjai közé választotta. 1867-ben a történelmi társulat megalakításában vett részt és egy ideig annak választmányi tagja volt, egyszersmind annak a bizottságnak is, melyet a társulat a Zichy-család okleveleinek átvételével, lemásolásával és kiadásával megbízott. Hont vármegye területén sok kőkori régiséget gyűjtött, melyeket az 1886. évi budapesti kiállításon külön szekrényben mutattak be. *Munkái*: Margitsziget műemlékei. Budapest, 1861. — Kik a valódi fertálmagnások? U. o., 1862. — Zólyom megye műemlékei. U. o., 1864. — Codex diplomaticus Arpadianus. Árpád-házi oklevelek. 1095—1301-ig. U. o., 1867. — Momus. Zsebkönyv, ártatlan emberek számára. U. o., 1869. — Szózat a magyar parlamenthez. U. o., 1882. — Egy marék vers. U. o., 1884. — Oklevelek Hont megyei magán levéltárakból. U. o., 1888. — A régi magyarok személynevei. U. o., 1892. — Gedichte des gnädigen Herrn zu Kóvár. Balassagyarmat, 1894. — A magyar nyelv veszélyben. U. o., 1896.

Kudora János

Kudora János esperes-plébános, született Tatán, 1879 óta viski plébános. Irodalmi munkásságáról bővebben a Komárom vármegyei kötetünkben lesz szó; itt csak annyit jegyzünk fel, hogy jelen kötetünk egyháztörténeti fejezetében Kudora János írta a róm. kath. egyházra vonatkozó részt.

Kyrmezer Pál

Kyrmezer Pál, selmezbányai származású, előbb rektor, majd Strazniczon városi írnok; meghalt 1599-ben. *Munkája*: Confessio fidei de vera aeterna Deitate Domini Jesu Christi. Galgocini, 1585.

Laicsák
Ferencz

Laicsák Ferencz, nagyvárad püspök, valóságos belső titkos tanácsos, szül. Selmezbányán, 1772. decz. 12-én. A gimnáziumot szülővárosában és Egerben, a theológiát a pozsonyi papnevelőben végezte; a papi rendre 1793-ban a nagyszombati presbyteriumban készült és ugyanott szentelték fel. Meghalt Váradolasziban, 1843. máj. 5. A jótékonyágáról ismert főpap százazrekre rugó alapítványokat tett, a melyekkel nagyban előmozdította a hazai tudományokat. Maga keveset írt, mindössze két kisebb munkát hagyott hátra.

Landauer Béla

Landauer Béla, politikai író, a jog- és államtudományok tudora, született 1870-ben. Tanulmányait Budapesten a kegyesrendi főgimnáziumban és a Tudomány-Egyetemen végezte. A közpályát a boszniai orsz. kormányzóságnál kezdte politikai adjunktus minőségében, mely hivatalát öt évig töltötte be. Azután Hont vármegye szobi járásának szolgabírájává, majd a vármegye aljegyzőjévé választották. Utóbb tiszteletbeli főjegyző lett. Hivatalát az alkotmányharczok idején hagyta el. Politikai irodalmi működését a Nemzet-nél kezdte meg, majd a Budapesti Hírlap, a Pester Lloyd és a Magyarország vezérczikkirója lett. Ezidőszerint az Alkotmány politikai vezérczikkirója. Önálló *munkái*: A bosnyák agrárkérdésről. Budapest, M. Tud. Akadémia kiadása, 1897. — A bosnyák kérdésről. Budapest, 1906. — Továbbá megalapítója és szerkesztője volt az 1904-ben megindult »Hontvármegye« című lapnak, a mely utóbb egyesült a Honti Lapokkal.

Lányi Károly

Lányi Károly, kath. egyháztörténeti író, szül. Bakabányán, 1812-ben, meghalt Egbellen, 1856-ban. Pozsonyban és Esztergomban tanárkodott, és ott írta munkáinak java részét. 1847-ben a M. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. *Művei*: A magyar föld egyháztörténetei. Pozsony, 1844. — Magyarok háznépe. Pest, 1843. — A magyar nemzet történetei. Pozsony, 1845. — A magyar kath. Clerus érdemei. U. o., 1848. — A boldogs. Szűz Mária máriavölgyi csoda-

képének eredete. — Keresztény kath. hittanítvány. Pozsony, 1843. — A magyar alsótáblai Clerus szavazatjogának története. Pest, 1847. — Török uralkodás magyar földön. Kéziratban. — Szkyth rokonságok és történetek; Mehadia, mint Róma emléke; Pécsnek legrégibb századai (archeologiai munka). — A nádorokról. 1843. — Ezeken kívül számos tudományos értekezést, költeményt, valamint két német és három tót munkát hagyott hátra.

Lazánszky Tamás, szebellébi származású, orvosdoktor, szemézmester. *Munkája*: Orvostudori értekezés a veszettségről. Pest, 1836. Lazánszky
Tamás

Lestyánszky Sándor volt földmívelésügyi államtitkár, szül. Ipolyságon 1848-ban. Jogot végzett és 1867-ben Hont vármegye tb. esküdtje lett, 1872-ben ugyanott szolgabíróvá, 1875-ben első aljegyzőjévé, 1875-ben főjegyzővé, 1889-ben pedig a vármegye alispánjává választották. E közben hadkötelezettségének is eleget tett és a honvédség tartalékában első osztályú századosig emelkedett, mely minőségben most is tagja a honvédségnek. 1889-ben a földmívelésügyi miniszteri osztálytanácsossá nevezték ki. Még Hontvármegyében teljesített szolgálata alatt, 1882-ben, a Ferencz József-rend lovagkeresztjével és alispáni állásában a kir. tanácsosi címmel tüntették ki: a közszolgálat terén, valamint az állategészségügy körül szerzett érdemei elismerésül a Lipót-rend lovagkeresztjét, majd 1906-ban a Ferencz József-rend középkeresztjét nyerte. A földmívelésügyi miniszteriumnál való működése alatt minden tekintetben kiváló szolgálatokat teljesített. A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII-ik törvénycikk végrehajtása alkalmával, valamint később az állategészségügyi adminisztráció rendezése, az állategészségügy államosítása, legutóbb pedig a külállamokkal kötött állategészségügyi egyezmények létesítésénél elismerést szerzett. 1906. márczius 24-én a földmívelésügyi miniszteriumhoz államtitkárrá nevezték ki, mely méltóságról utóbb lemondott. Lestyánszky
Sándor

Libertiny Gusztáv, kir. tanácsos, tanfelügyelő, szül. Korponán, 1839-ben. A gimnáziumot szülőhelyén és Selmeczbányán, jogi és bölcsészeti tanulmányait a pesti egyetemen végezte. Megalakította a nyitrai megyei tanító-testületet, melynek három éven át az élén állott. A felvidéki magyar köznevelődési egyesület egyik alapvetője és ernyedetlen munkása volt. A királyi elismerés 1881-ben királyi tanácsosi címmel tüntette ki. *Munkái*: Vasmegye népoktatási állapota. Szombathely, 1870. — A magyar nyelv gyakorló könyve a tót népiskolák számára. Nyitra, 1877. — Az iskolai büntetések és a neveléstan. U. o., 1878. — Nyitra vármegye népoktatásügye 1895-ben. A megyei közig. bizottság elé terjesztette. U. o., 1896. Libertiny
Gusztáv

Libertiny József, kir. járásbíró, szül. Korponán, 1833-ban; középiskoláit szülővárosában és Besztercebányán végezte. 1849-ben rövid ideig nemzetőr volt. 1871-ben a bírói pályára lépett. Sok szakcikket írt. *Munkája*: A keleti kérdés és Magyarország. Nyílt levél egy barátomhoz. Budapest, 1878. — Kéziratban: Önéletrajza. Libertiny
József

Lits Gyula Hont vármegye és Selmecz-Bélabánya sz. kir. város főispánja, született 1846-ban a Somogy megyei Simongáton. Politikai pályafutását és működését a történeti részben méltattuk. Írói és hirlapírói működését már az elmúlt század hatvanas éveiben kezdte és ezidőtájt számos szakcikket írt a »Vadász- és Versenylap«-ba. Szépirodalommal is foglalkozik és újabb időben sok tárczája látott napvilágot a »Magyarország« és »Budapesti Hirlap« hasábjain. Működését bővebben szülővármegyéje kötetében fogjuk méltatni. Lits Gyula

Litschauer Lajos, idősb, kir. főbányatanácsos, nyug. akadémiai tanár, szül. Szil-Sárkányon (Sopron m.), 1815. július 26-án. 1844-ben a selmeczi bányakerületben mérnök, 1870-ben a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémia tanára, 1872-ben bányatanácsos lett, 1883-ban nyugalomba vonult és ez alkalommal a főbányatanácsosi címet kapta. Filozófiai és matematikai tudományokkal is foglalkozott. Oroszlánrésze volt abban, hogy a selmeczi akadémián az előadási nyelv magyarrá lett és Péch Antal akkori osztálytanácsossal együtt a bányászat magyar műnyelve megállapításának úttörője volt. Meghalt Budapesten, 1885. április 4-én. *Munkája*: Vastag széntelepek vájása Franciaországban. Selmecz, 1875. Litschauer
Lajos, idősb

Litschauer Lajos, ifjabb, kir. bányafőmérnök, a selmeczbányai bányaiskola vezető szaktanára, szül. Nagy-Ágon (Hunyadmegyében), 1858. április 13-án. Hasonnevű apja főbányatanácsos és a selmeczbányai akadémia hírneves tanára Litschauer
Lajos, ifjabb

volt. Gimnáziumi tanulmányai befejeztével, a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémián bányászati, gépészeti és építészeti tanfolyamot, majd magán-szorgalomból jogot végzett. 1880-ban a kincstár szolgálatába lépett és bányagyakornokként a marosujvári bányahivatalnál, utóbb a govászdiai nagyolvasztónál, azután a gyalári vaskóbányánál, majd a körmöczbányai m. kir. bányamérnökségnél működött. Ezután a selmeczi bányászati és erdészeti akadémiái építészettani tanszékhez tanársegéddé nevezték ki. 1882-ben bányászati államvizsgát tett és a rozsnyói bányabiztossághoz bányaesküdté nevezték ki. 1883-ban a budapesti bányakapitánysághoz helyezték át, melynek területén különös tanulmány tárgyává tette az Esztergomvidéki és a dunántúli köszénbányaműveket, 1887-ben a selmeczi bányaiskolához harmadik, 1891-ben ugyanoda első ügyvezető tanárrá nevezték ki. 1894-ben kir. bányafőmérnök lett. Élénk részt vett a magyar bányászati és kohászati irodalmat pártoló egyesület működésében, mely egyesület szaklapjának, a Bányászati és Kohászati Lapok-nak szerkesztője lett és azt az »Országos magyar bányászati és kohászati egyesület közleményei« című mellékklappal bővítette. Külföldön is utazott az idegen országok szénbányászatának tanulmányozása céljából. Jelen kötet számára ő írta a bányászat ismertetését. Magyar és német szakcikkek hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. A »Mérnök és Építész-Egyesület Közlönye« bányamíveléstani rovatát vezeti és munkatársa a Technologiai Lapoknak. *Munkái*: Magyar bányajog kérdések és feleletekben. Selmeczbánya, 1881. és 1897. — A kutatás mint a magyar bányajog az 1854. évi általános bányatörvény alapján, az idevágó rendeletekkel, stb. U. o., 1885. — A bányatörvény és a reá vonatkozó rendeletek, utasítások stb. Budapest, 1886. — A magyar bányászati viszonyokat teljesen felfelelő magyar Bányaműveléstan. Litschauer Lajos m. kir. főbányatanácsos hátrahagyott jegyzetei alapján. Selmeczbánya, 1890—94. (Három kötet.) — Hivatalos irálytan. U. o., 1898. — Ásványtan. U. o., 1898. — Földtan. U. o., 1898. — Kőzetan és őslénytan. U. o., 1899. — Telepi meret. Kutatás. U. o., 1899. — Mély fúrás. U. o., 1899. — Bányászati munkálatok. U. o., 1900. — Fejtéstan. U. o., 1900. — Szállítás. Járás. U. o., 1901. — Bányák biztosítása. U. o., 1902. — Szellőztetés. Légvezetés. U. o., 1903. — Világítás. Mentés. U. o., 1903. stb. — Sajtó alatt : Középtéstan. Köszén- és Érczelőkészítés. Bányagéptan. — Jelenleg két nagy gyűjteményes munka sajtó alá rendezésével foglalkozik, melyek hazai bányászatunk irodalmában hézagot pótlók lesznek és közel húsz évi munka eredményét foglalják együvé. Ezek : Magyarország bányamívelésének története. (I. Rész. Évszámokban. — II. Bányászhelyek szerint rendezve). — A bányamívelés technikájának története. (I. rész évszámokban. — II. rész szakok szerint rendezve.)

Lovcsányi
Alajos

Lovcsányi Alajos Gyula, képzőintézeti tanár, született Ipolyságon, 1850-ben ; tanulmányait Selmeczbányán és Besztercebányán végezte. 1868-tól 1872-ig a kegyes tanító-rend tagja volt. Tanult még Bécsben és Berlinben. 1877 óta Budán az elemi és polgári tanítóképző intézet tanára. Szaklapokban megjelent cikkein kívül, önálló művei : Természettani földrajz tanodai és magánhasználatra. Budapest, 1879. — Európa összehasonlító földrajza, különös tekintettel Magyarországra. U. o., 1879. Mennyiségtani földrajz módszertani alapon. U. o., 1879. — A Vág és vidéke topográfiai leírása, egyszersmind kalauz a Vág völgyében utazók, fürdővendégek stb. számára. U. o., 1881. — Adalék a mohácsi vész előtti magyar-lengyel érintkezés történetéhez. U. o. 1888.

Id. Luczen-
bacher Pál

Id. *Luczenbacher* Pál (Szobi), kinevezett főrendiházi tag, született Szobon, 1818-ban. Bátyjával, Jánossal együtt, korán az atyja üzletébe lépett, a ki hajótulajdonos éstekintélyes fakereskedő volt. Luczenbacher Pál az első egyike volt, ki Magyarországon nagyobb mérvű vasútépítési vállalkozásokkal foglalkozott ; ő építette többek között a győr-szőnyi, szolnok-nagyvárad, buda-kanizsai és részben a sopron-kanizsai, szolnok-debreczeni vonalakat, továbbá a budai déli vasút pályaudvarát és a budai vasúti alagútát. Kiváló közgazdasági érdeme volt, hogy a Dunát monopolizáló Osztr. Dunagőzhajózási Társasággal szemben, 1860-ban, gőzhajózási vállalatot létesített, a mivel a személy- és áruforgalomban rendkívül árumérséklést teremtett. Ő kezdeményezte nagy és nehéz küzdelmek után a fából épült uszályok és gabonáshajók gőzhajóval való vontatását, a mi különösen a gabonakivitel forgalmát fokozta. Luczenbacher Pál rendezte be Budapesten az első gőzfavágót is. A közgazdaság terén szerzett érdemei, valamint közczélokra

juttatott alapítványai révén számos alkalommal nyert királyi elismerést. Előbb királyi tanácsossá, a Ferencz József-rend lovagjává és utóbb a főrendiház tagjává nevezte ki a király; 1878-ban pedig Szobi előnévvel, magyar nemességet nyert. Meghalt 1900-ban, Hütteldorfbán, Bécs mellett.

Mailáth Antal (Székhelyi), bölcész tudor, győri kanonok, szül. Kereskényben, 1739-ben. Bécsben a Jezsuita-rendbe lépett, a rend feloszlása után pedig theologiai tanárrá lett. Meghalt Győrött, 1804-ben. Latin nyelven írott költeményeket és beszédeket hagyott hátra.

Majthényi László (Kesselőkeői, báró), valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös tagja, Hont vármegye nyugalmazott főispánja, született 1820. december 27-én. A Divék nemzetségéből származó ősi főnemesi család sarja. Atyja, Antal báró, szintén főispán volt; anyja Ambrózy Johanna, magas műveltségű, finom lelkű úrhölgy, nagy hatással volt az ifjú László báró szellemére. Báró Majthényi László már a múlt század negyvenes éveiben Hont vármegye közéletében szerepelt; 1845-ben alispánná választották, mely méltóságát 1848-ig megtartotta. A szabadságharcban Schlick tábornok vezérkari tisztje volt. A szabadságharc leveretése után megyefőnöki minőségben ismét Hont vármegye élére került és ez a rangját 1853-ig megtartotta. Az alkotmányos élet újjáébredésével már Hont vármegye főispánjaként jelent meg a főrendiházban, melynek csakhamar vezérszónoka és a felirati párt lelkes híve lett. A politika azonban egy időre visszavonulásra készítette őt, és csak 1867-ben lépett ismét a nyilvános szereplés terére, a mikor Hont vármegye főispáni székét újra elfoglalta. Átmenetileg rövid időn át Nyitra vármegye ügyeit is vezette. A főrendek házában ezidőtájt fejtette ki legemlékezetesebb működését és szónoklataival nem egyszer kellett országos érdeklődést a személye iránt. Otthon a vármegyéjében azonban erős ellenzékkel kellett megküzdenie, de a leghevesebb ellentábor sem tudta megalkuvásra kényszeríteni soha. A királyi elismerés számos alkalommal kitüntette őt; a kamarási méltóságot már 1852-ben ruházta reá a király és 1872-ben

Majthényi
László

Báró Majthényi László.

valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki őt; nyugalomba léptekor a Szent-István-rend középkeresztjét, majd pedig 1891-ben az első osztályú vaskoronarendet adományozta neki. Báró Majthényi László tömördek szónoklatán kívül, tollal is emlékeztetessé tette nevét; önállóan megjelent: Emlékbeszéd Deák Ferencz arczképének Hont vármegye termében történt leleplezése alkalmával. (Budapest, 1876.)

Matunák Mihály, róm. kath. pap, breznóbányai plébános, született Nagysurányban (Nyitra m.), 1866. július 17-én. Gimnáziumi tanulmányait Érsekujvárott, Selmeczbányán, Egerben, a theológiát pedig 1887—91-ben a budapesti egyetemen végezte, hol rendes tanulmányai mellett az egyházi zenében és a magyar történelemben búvárkodott. A fővárosban ma már általános gregoriánus zenét Matunák hozta be először az egyetemi templomba. Történelmi tanulmányainak első nagyobb terméke a levéltári kutatások alapján megírt és a Fraknói-díjjal

Matunák
Mihály

jutalmazott: »A magyarbéli Bosnyák-család története«. (A budapesti növ. papság Munkálatai 1892. évf. Második kiadása megjelent Kőrmöczbányán. 1895-ben.) »Nagy-Surány hajdani vára történelmének vázlata.« (Érsekújvárott, 1889.) Besztercebányán 1891-ben pappá szenteltetvén, előbb nagyszalotnai, majd túróc-szucsányi káplán és hitoktató lett. Szucsányban a túróc-szentmártoni »Felvidéki Híradó«-nak volt a munkatársa. 1893—4-ben Nemeskéri Kiss Pál fiának nevelője volt Véghlesen és Gödön. Nagyobb társadalmi és irodalmi munkásságot fejtett ki Kőrmöczbányán 1894—98-ban, a hol az ottani Magyar Egyesület választmányi tagja és a kath. legényegyesület elnökeként sokat tett a magyar nyelv és zene terjesztésében. Felfedezett számos, zenetörténetészeink előtt is ismeretlen, régi magyar Rákóczi-korabeli zenedarabot, 1848-ból Görgei, Bem és más vezérek indulóit, Dembinszky-mazurkát, honvéd-négyeseket, Bihary-verbungosokat, melyeket Káldynak adott. 1896-ban megírta a kőrmöczbányai ipar és kereskedelem történetét és hosszabb tanulmányt »Iparosélet a czéhvilágban« cím alatt. Megnyílván előtte a kőrmöcz városi gazdag levéltár, több éven át ott kutatott és írt. Eldöntötte Érsekújvár két alapításának éveit: 1545. (Századok, 1896.) és 1580. (Hadtörténelmi Közlemények, 1897.) és különösen a felvidéki török harcokat és hódoltságot tanulmányozta és ismertette. Ekkor írta a következő történelmi munkáit: Török beütések Nyitra vármegyébe. — A végvárak állapota Érsekújvár bukása után. — Török pusztítások és hódoltság Zólyom vármegyében a XVI. században. — Nyitra a törökök alatt. 1898-ban Rimely Károly, besztercebányai püspök, hogy nagyobb tere nyíljon a történelmi kutatásokhoz, kinevezte a korponai felső népiskola igazgatójává és Matunák meg is felelt a hozzá kötött várakozásoknak. A mellett ugyanis, hogy Korponán, tanügyi foglalkozásán kívül, rendezte a városi levéltárat, városi múzeumot is alapított, melyet számos régiséggel gazdagított; nyomdát és lapot is alapított, a város utcáinak történelmi neveket adott és számos, leginkább Korponáról és Hont vármegyéről szóló munkát és tanulmányt írt. 1898-ban Pongrácz Elemérrel a hontmegyei történelmi kiállítást rendezte és az ugyanazon évben megalakult honti múzeum-társulat megválasztotta titkárává. Korponai irodalmi művei: Mikor és mi célból épült a korponai Tarisznnyavár? — Korpona sz. kir. város bírái és polgármesterei 1266—1898. — Hont megye a törökök alatt. — Pálffy Miklós, a győri hős honti születéséről. — Török-magyar harcok az éjszaknyugati Magyarországon 1530—1564. — Az 1599-iki bányavidéki tatárjárás. — Honti végvárok a török alatt. — Korpona 1848—49-ben — Breznóbánya a török világban. — Az 1599-iki barsi tatárjárás. — Török hódoltság az éjszaknyugati Magyarországon I. Ferdinánd alatt. Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt 1552—1593. — Zólyom várának kapitányai. — Régi honti nemzetségek. — Hont vármegye alispánjai. — Korpona várkapitányai. — Hont vármegye székhelyei. — Érsekújvár a török uralom alatt 1663—1685. — Korpona utcái, terei elnevezésének tervezete. — Zólyom várának régi helyrajza. — Dobronya vára. — Drégely, Szondy, Palánk. — A korponai városháza történeti képei. — A szent korona Zólyom várában. — Drégely és hőse. — A palásti csata 1552. aug. 10—11. — A róla szóló emlékbeszéd a palásti templomban. — Az 1902-iki Szondy-ünnepélyen kimagasló szerep jutott Matunáknak. Őt bízta meg a honti múzeum-társulat a Drégely várában eszközölt ásatások vezetésével, mely alkalommal két hét alatt tömérdek magyar és török régiséget talált; megdöntötte a Rónai Horváth Jenőtől felállított véleményyt, mintha a török az Aranygombról lövette volna a várat és itt is volna Szondy eltemetve; bebizonyította, hogy mindkettő a vár átellenében levő Várbérczen történt. 1903-ban Breznóbánya sz. kir. város plébánosává nevezték ki és azóta is több, Hont vármegyét érdeklő művet írt. A többi között: Hol készült Werbőczy tripartituma? — Breznóbánya polgárai, utcái 1674-ben és a »hugány« elnevezés. — Véghles vára. — Nyitra visszafoglalása a törököktől. — Thúry György. — A szalkai viadal 1544-ben. — Drégely és Palánk hadi szerepének vége. — 1905. november 23-án a korponai országgyűlés háromszázadik évfordulója alkalmából rendezett országos ünnepségen felolvasta »A korponai országgyűlés 1605. évi november—decemberben« című dolgozatát és ugyanakkor a Pályi Pál emlékkönyvében megjelent tőle: Korpona kapitulációja 1605. január 3-án. — Bocskay fejedelem meghívója a korponai országgyűlésre és A korponai országgyűlési követek tréfás jellemzése című dolgozatok. A jelen kötetben megírta Korpona város,

Csábrág és Drégelypalánk történetét. — Irodalmi munkássága jutalmául 1902-ben a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya rendes tagjává választotta és 1904-ben Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a Műemlékek Országos Bizottságának levelező tagjává nevezte ki.

Mányik Ernesztina, drámai dalművésznő, szül. Vámosmikolán, 1846-ban. Mányik
Ernesztina
Atyja vármegyei tisztí orvos volt, a ki leányát előbb a budapesti zenedében, majd Párisban és Milánóban képeztette ki. Először Asti olasz városban lépett fel, azután Modenában aratott tüneményes sikert. Külföldről hazatérvén, a Nemzeti Színházban mutatta be művészetét. Ez intézetnek tagja is lett, de csak kevés ideig élvezhette a közönség osztatlan kitüntetését, mert egy végzetes meghülés következtében többé a színpadra nem léphetett. 1867-ben, élete legsebbe korában, Budapesten, elhunyt.

Mazuch Ede gimnáziumi tanár, szül. Korponán, 1862-ben. Czikkei a Magyar *Mazuch* Ede Nyelvőrben és vidéki lapokban jelentek meg.

Mocsáry Antal (Bocsári), Nógrád vármegyei főszolgabíró, szül. Bozókön, Mocsáry Antal
1757-ben; meghalt Lapujtőn 1832-ben. Feleségének, Darvas Máriának, 1803-ban történt elvesztése feletti bánatában a közszerepléstől visszavonult és ettől fogva az irodalomnak és a tudománynak élt. Barátságban és levelezésben volt Kazinczy Ferenczcel, Fáy Andrással, Vitkovics Mihálylyal és korának több jelesével. *Munkái*: Az emberi sors. Pest, 1800. — Egy római történet, Buda, 1804. — A tisztelt barátság, vagyis Aurelius és Martzia érzékeny története versekben. U. o. 1805. — A Vág vizének áradása Nyitra vármegyében a póstyéni fürdőben 1843-ban és sokak veszedelme. Versekben. Pest, 1843. — Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esmertetése. U. o. 1826. (négy kötet). — Hátra hagyott kéziratait a Nemzeti Muzeumban őrzik.

Mokoschini Jakab, bakabányai származású, ág. ev. lelkész. *Munkája*: Disputatio philolog. de Pauli anathemate votivo ad Rom. IX. 3. Praes. Spier. Wittebergae, 1743. Mokoschini
Jakab

Morva Miklós, nagyszombati kanonok, szül. Selmezbányán, 1825-ben. Morva Miklós
Német nyelven két vallásos tárgyú értekezést írt.

Mudron Mihály, jogtudor és pozsonyi ügyvéd, szül. Csábrágvarbókon, 1835- Mudron Mihály
ben. Rajongó híve volt a tót nemzetiségi eszmének és magyarellenes szerepléséről tette ismertté a nevét. Meghalt 1887-ben. *Munkái*: A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára. Pozsony, 1878. — Protestantismus és panszlavismus. Felelet Felvidéky hasoncímű röpiratára. U. o. 1882.

Murányi Ignác, piarista áldozópap és tanár, szül. Rakruczán, 1742-ben. Murányi
Ignác
Munkája: Dissertatio de vi insata. Vieniae, 1778.

Nagy István, előbb selmezbányai, végül szegedi polgári iskolai igazgató- Nagy István
tanár, meghalt Szegeden, 1895-ben. *Munkái*: Ásványtan. Túróczzsentszentmárton. 1884. — Téli esték. Elbeszélések. U. o. 1885. — Szerkesztette 1886—1889-ben a »Selmezbányai Híradó«-t és annak folytatását a »Felvidéki Híradó«-t, azután két éven át a »Liptó« című hetilapot.

Nagy Sándor, bölcsész tudor, tanár és a Nemzeti Múzeum könyvtár-gyakor- Nagy Sándor
noka, szül. Füzes-Gyarmaton, 1858-ban; meghalt Budapesten 1886-ban. *Munkái*: Sztáray Mihály élete és művei. Budapest, 1883. — Hazai tanodai drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. U. o. 1883. — A szombatos codexek. U. o. 1884.

Nyáry Adolf (Nyáregyházi báró) altábornagy, cs. és kir. kamarás és val. b. Nyáry Adolf
t. tan., József főherczeg főudvarmestere, szül. Bagonyán, Hont vármegyében, 1832. október 25-ikén. Kiváló hajlamot mutatván a katonai pályához, 1848-ban a jogi tanfolyamról önkéntes hadapródként a cs. kir. 3. számú vértesezredbe állott és még ugyanaz év szeptember havában hadnagyként osztatott be a Miklós-huszárokhoz, rövid idő múlva azonban vitszahelyezték régi ezredéhez. Evvel és később a 8. huszárezreddel részt vett eleinte az 1848-iki szabadságharcban, utóbb pedig az 1848/49-iki olasz hadjáratban, a hol több vezénylő tábornok oldalán segédként, majd a szász királyi udvarnál parancsőrtsztnak nyert alkalmazást. 1849-ben főhadnagy lett, 1856-ban kapitány és ekkor nyerte el a kamarási méltóságot is. 1859-ben saját kérelmére, őrnagyi ranggal, rendelkezési állományba tétetett át és atyja egyik birtokán, Bagonyán telepedett le. A vármegyében közkedvelté tevén magát, 1865-ben s utóbb 1867-ben főszolgabíróvá választatott, a mely állásból már 1869-ben a másodalispánságra emeltetett. E polgári állásban találta őt a legfelsőbb elhatározás, mely szerint 1869. július 26-ikán a m. kir.

honvédséghez őrnagygyá kineveztetvén, egyszersmind a pest—honti 62. sz. honvédszázalaj parancsnokságával bízott meg. Ezután gyorsan emelkedett. Ezredesként gróf Vay László után, József főherceg, honvédségi főparancsnok főudvarmestere lett. Majd tábornokká és 1884-ben altábornagygyá lépett elő. Kiváló érdemeiért a valóságos belső titkos tanácsossággal is kitüntette a királyi elismerés. Meghalt 1891-ben. Egyik főérdeme, hogy József főherceg kiterjedt gazdaságait, a melyek abban az időben el voltak hanyagolva, kitünő rendbe hozta.

Nyáry Albert

Nyáry Albert (báró), történeti és heraldikai író, szül. Bagonyán, 1828-ban, meghalt 1886-ban. Kossuth hadsegédeként részt vett az 1848—49-iki alkotmányos harczban és ennek leveretése után az 1859-iki olasz szabadságharczban. Olaszországban tartózkodása alatt fordította figyelmét a levéltárakban levő magyar vonatkozású okmányok gyűjtésére. 1867-ben hazajött és kiváló tevékenységet fejtett ki, különösen a magyar történet segédtudományainak művelésében. A Magyar Történelmi Társulat 1867-ben, a Magyar Tud. Akadémia 1872-ben választotta tagjává. Önálló nagyobb művét, melyet az Akadémia történeti bizottságának felszólítására írt a »Heraldika alapvonalai« czímen, halála után testvére, Jenő, rendezte sajtó alá. Másik műve: Posthumus István és az estei örökség. (Modena, 1863.) Ez az első magyar nyelven írt czímertani kézikönyv. Nagy Ivánnal közösen szerkesztette a Diplomatiái Emlékek Mátyás király korából. 1458—90. (1—4. kötet.) Több éven át társszerkesztője volt az Archaeologiai Értesítőnek és a Turulnak.

Nyáry Antal

Nyáry Antal (báró), koronaőr, belső titkos tanácsos, a Szent-István-rend középkeresztese, szül. Varsányban, 1803-ban, meghalt 1877-ben. Jogi tanulmányainak befejeztével, 1823-ban, Hont vármegye aljegyzője, majd szolgabírája, 1830-ban főszolgabírája, 1835-ben alispánja lett. 1837-ben kir. kamarássá, 1845-ben a kir. tábla bírójává nevezték ki. Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági reformeszméihez buzgón csatlakozott; angol mintára rendezte be a birtoka kezelését, nagy költséggel hozatott Spanyolországból drága tenyészjuhokat és mintajuhászatot állított fel. A politikában azonban erős és következetes konzervatív volt; 1848-ban hasonló elvű társaival együtt visszavonult. 1849-ben a pozsonyi közigazgatási kerületbe biztossá nevezték ki, de ő látván a Bach-kormány nemzetellenes és a magyar alkotmány kiirtására törekvő czélzatait, otthagyta a gyűlölt hivatalt s teljes visszavonultságban élt mindaddig, a míg 1861-ben, a m. kir. ítélőtábla helyreállítatván, ott elfoglalta régi bírói állását, egy év múlva pedig a szintén feltámasztott hétszemélyes tábla bírójává, míg 1863-ban ugyanannak egyik tanácselnöke, koronaőr, valóságos belső titkos tanácsos és a bekövetkezett koronázás alkalmával a Szt.-István-rend középkeresztese lett és azzal együtt bárói rangra emelkedett.

Nyáry Béla

Nyáry Béla (báró), nagybirtokos, országgyűlési képviselő, Antal báró legifjabb fia, szül. Budapesten 1846-ban. Egyetemi hallgatóként a harmadik huszárezredbe lépett; résztvett az olaszországi hadjáratban, hol a custozzai ütközetben kitüntette magát és tiszti érdemkeresztet nyert. A hadjárat után főhadnagyként hagyta el a katonaságot. 1877-ben cs. kir. kamarási czímmel tüntették ki. 1879-ben bagonyai birtokán telepedett le, hol a kolera alkalmával saját költségén gyógyíttatta és maga is ápolta a betegeket. Nagy népszerűsége tett szert. Előbb az ipolysági, majd a korponai kerület választotta országgyűlési képviselőjévé.

Nyáry Gyula

Nyáry Gyula (Nyáregyházi, báró), birtokos, Nyáry Antal koronaőr és Kubinyi Jozefa fia, szül. Bagonyán, 1827-ben. A bölcséletet és jogot a pesti egyetemen végezte, azután pestmegyei törvényszéki ülnök, majd pedig, az alkotmány helyreállítása után, kilencz[é]ven át a főrendiház jegyzője és a legfőbb fegyelmi bíróság tagja volt. Szépirodalmi, juridikai, gazdasági és zenészeti czikkeket írt. *Munkái*: Büntetőtörvény magyarázata. Pest, 1855. — Magyar aristocratia. U. o. 1856. — Az ó-konzervatívok. U. o. 1856. — Mult-jelen, vagy hogy kell a financiai segíteni. U. o. 1856. — Továbbá szerkesztette és kiadta a »Kertészgazdászati Évkönyv Képes Naptárát« 1863-ban.

Nyáry Jenő

Nyáry Jenő (Nyáregyházi, báró), cs. és kir. kamarás, miniszteri osztálytanácsos, a főrendiház háznagya, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, előbbinek testvéröccse, szül. Bagonyán, 1836-ban. A bölcséletet és jogot a pesti egyetemen hallgatta és már fiatal korában sejtette kiváló tehetségét a régészeti tanulmányokban, melyekbe nagybátyja, Kubinyi Ferencz, vezette be. Nógrád-

megyei, pilinyi, birtokán nagyterjedelmű és gazdag őstemetőt fedezett fel. Megbarátkozva Rómer Flórisssal, azzal együtt folytatta kutatásait, beutazván Felső-Magyarországot és több helyütt ásátásokat eszközölt. 1861 óta a főrendiház tagja, 1874-től jegyzője, 1885 óta pedig élethossziglan beválasztott tagja volt. 1864-ben kir. kamarássá, 1867-ben a koronázás alkalmával aranysarkantyús vitézzé avatták; tagja volt a koronát átvívó országos küldöttségnek és a legfőbb fegyelmi bíróságnak. 1874-ben a földművelésügyi minisztériumban tiszteletbeli titkárrá és 1880-ban osztálytanácsossá nevezték ki. Kiváló érdemeiért számos külföldi rendjellel tüntették ki. 1870 óta a Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányi tagja, 1874 óta a Felsőmagyarországi Múzeumegyesület stb. tagja, a Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi, valamint a Tiszafüredi Rég. Társulat tisz. tagja, a Régészeti és Embertani Társulat elnöke, az Orsz. Heraldikai és Genealogiai Társaságnak, továbbá a Gömörmegyei Múzeum-egyesületnek választmányi és a Magyar Földhitelintézet felügyelő-bizottságának tagja volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1883 május 17-én levelező-tagjává választotta. A »Századok«-ban, az »Archeologiai Értesítő«-ben és a párisi »Compte Rendue« hasábjain jelentek meg kiválóan tudományos, régészeti közleményei. *Munkái*: Az aggteleki barlang, mint őskori temető. Budapest, 1881. — Pulszky Ferenc ötvenéves írói működése jubileumára 1834—1884. az Orsz. régészeti és Embertani Társulat megbízásából. U. o. 1884. (Többekkel együtt.) Kéziratok hagyatéka: Gömör vármegyei leletek a bronzkorból — Magyarország selyemtenyésztésének története.

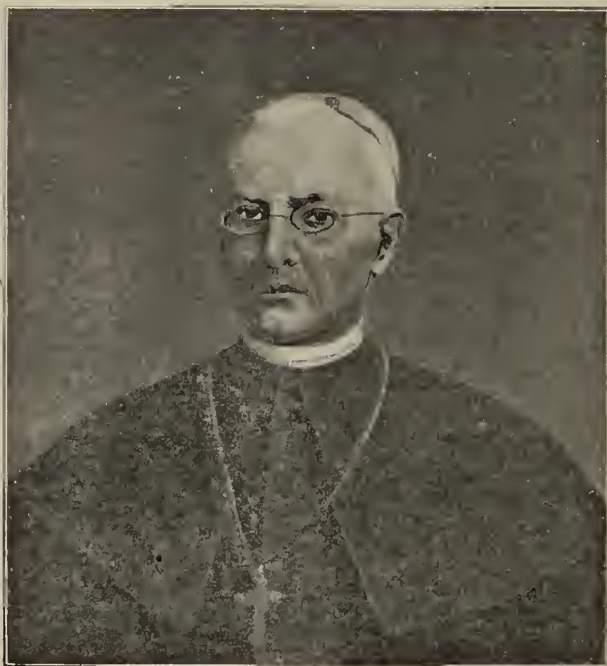
Ordódy Lajos (Ordódi). A Barsmegyei Gazdák Első Gözekeuszövetkezetének elnöke, a Barsmegyei Gazdasági Egyesület alelnöke, jeles közgazdász és nagykereskedő (Hont m.), valamint nagymálási (Bars megye) és mogyorósi (Borsod megye) birtokos, szül. Nagymálason 1852. február 19-én. A kolozsmonostori gazdasági tanintézet elvégeztével, 1872-ben, ugyanott tanársegéd lett; 1873-ban Magyaróvárra helyezték át, hol a vegytani szak asszisztense volt. 1874-ben a budapesti egyetemen hallgatta a vegytant és rokon tárgyakat, 1875-ben pedig Bécsben a műegyetemen a vegyészeti technológiát. 1875-től 1880-ig Bars, Baranya és Borsod vármegyékben gazdálkodott. 1880-ban a barsmegyei Gazdasági Egyesület előadó-titkára lett; ugyanott 1882-ben első titkárrá és 1888-ban igazgatóvá lépett elő. 1891-ben távozott az egyesülettől, melynek lázas tevékenysége tíz éven át főleg az ő érdeme volt. 1883-ban nyerte a Ferenc József lovagrendet, 1885-ben a belga Lipót-rendet és a francia »Du mérite agricole« rendjelet, 1889-ben pedig ezen rend tiszti rangját nyerte el. 1884-ben az Országos Gazdasági Egyesület kebelében megalakította a gazdasági könyvkiadó vállalatot; 1904-ben létrehozta az ország első gözekeuszövetkezetét Bars megyében. 1896-ban a barsmegyei Gazdasági Egyesület az alelnökévé választotta. Az 1900—1905. években a »Hazánk« agrárius napilap agrárpolitikai vezéreziklírója volt. *Munkái*: Majthényi László roszkosi gyümölestelepe. Budapest, 1883. — A magyarországi állattenyésztők kalauza. U. o., 1884. — A csalamádé és egyéb zöld takarmányok termelése és veremlése. (Fordítás). U. o., 1885. — Mily növényeket termeljen a magyar gazda? U. o., 1885. — Rövid utasítás a műtrágya használatára. U. o., 1886. — A szövetségbe lépett gazdasági egyesületek 1899. nov. 18. Budapesten a Köztelken megtartandó VIII. nagygyűlésének tárgyai. U. o., 1889. — A szőlő trágázása. U. o., 1894. — A külön vámtérület és a mezőgazdaság. U. o., 1905. — 1895 óta szerkeszti és kiadja a »Gazdasági Lapokat«; 1886-ban átvette a Kodolányi-féle »Gazdasági Zsebnaptár és Évkönyv« szerkesztését. 1887-től egy éven át Engelrecht Károlylyal szerkesztette a »Borászati Lapokat«; 1895-ben a »Szőlészeti Lapokat« adta ki a kassai Maurerral. A francia nemzetközi gazda-kongresszusbeli Compte-Rendue számára 1888-ban megírta a magyar mezőgazdaság helyzetét. 1904-től fogva kiadja az »Állattenyésztési és Tejgazdasági Lapokat«.

Paczolay János ügyvéd. országgyűl. képviselő, az esztergomi főkáptalan főügyésze, szül. Deménben, 1818-ban. Nagy szerepet vitt a közéletben; tagja volt az 1848—49. évi országgyűlésnek, de a szabadságharezban nem vett részt. Azután teljesen visszavonult. 1865 óta haláláig az ipolysági kerületet képviselte és tagja volt a delegációknak, 1879-ben szélütés érte; meghalt Deménben 1884-ben. Czikkei politikai lapokban, beszédei a Közlönyben és a Naplóban jelentek meg.

Pajor István (Tótlipesei), kir. tanácsos, vármegyei árvaszéki elnök, született Pajor István Ipolynyéken 1821-ben. Az 1847—48. országgyűlés alatt idősb gróf Apponyi György magántitkáráként Pozsonyban tartózkodott. A szabadságharez után gazdálkodott

és ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1867-ben Nógrád vármegye tiszti ügyésze, majd árvaszéki elnök lett. A magyar anyanyelvén kívül a német, francia, olasz, angol és spanyol nyelvek irodalmával foglalkozott. A király 1882-ben kir. tanácsosi címmel tüntette ki. Meghalt 1899-ben Balassagyarmaton. Számos költeménye, levele és cikke jelent meg. *Munkái*: Költemények. Irta: Csalomjai. Balassagyarmat, 1859. — Áldozatok, Imák. Witscheltől. Fordítás. Csalomjai álnévvel. U. o., 1859. — Vázlatos jegyzetek a magyar nyelv és helyesírás körül. Irta Csalomjai. Pest, 1860. — Quintus Horatius Flaccus Epistolái. Fordítás. Az eredeti szöveg kíséretében jegyzetekkel ellátta Csalomjai Balassagyarmat, 1877. — Horác levele a Piso fivérekhöz (De arte poetica). Ford. U. o., 1881. — Nelogia és orthologia. Irta Csalomjai. U. o., 1883. — Schiller és Goethe epigramjai. Csalomjai. U. o., 1883. — Cinna vagy Augustus kegyelme. Tragédia 5 felv. Corneille után ford. Budapest, 1886. — Válasz Brassai röpiratára gróf Csáki Albin ellen. U. o., 1891. — Emlékek és rajzok a 48 előtti jó világból. Balassagyarmat, 1897. — Tarka bokréta. Költemények. U. o., 1898. Álnevei: Káldor, azután Csalomjai.

Palásthy Pál

Palásthy Pál püspök.

Palásthy Pál (Palásti és Keszihóczi), theologiai doktor, sareptai felszentelt püspök és esztergomi kanonok, a hírneves és előkelő hont megyei Palásthy-család leszármazottja és a család történetének megírója, szül. Magyarizséken (Zemplén m.), 1825. márcz. 29-én, meghalt 1899. szept. 29-én Esztergomban. Előbb káplán volt Sátorajaujhelyen, majd a kassai papnevelő lelki igazgatója lett; 1885-ben a pesti egyetemen az erkölcstan tanárának nevezték ki, 1861-ben pedig ugyanott a hittani kar dékánjává választották. 1871-ben esztergomi kanonok, 1878-ban címzetes apát, 1881-ben nyitrai főesperes lett, 1886-ban pedig sareptai püspökké szentelték és az esztergomi bibornokok segédpüspöke lett. Végrendeletemben egy millió

koronát tévő vagyonát tőkésíteni rendelte és kamatait az esztergomi egyházmegye plébániáinak segélyezésére hagyta addig, míg a plébánosok kongruáját rendezik, azontúl pedig az esztergomi káptalan ama tagjai számára, a kik a délutáni officiumon jelen vannak. Leginkább egyházi érdekű cikkei szaklapokban jelentek meg. *Munkái*: Theologia morum catholica . . . (két kötet). Gyászbeszéd Fábry Ignác kassai püspök felett. — A polgári házasság. — A Palásthyak. (Három kötet.) — Budapest 1890—1891. A »Religió» 1864-től 1868-ig szerkesztője volt. *Pályi Pál*, vármegyei aljegyző, született 1878-ban, Szobon. 1902—1903-ban szerkesztette a Hontvármegye című lapot, a mikor pedig e lap a Honti Lapokkal egyesült, utóbbinak három éven át főmunkatársa volt. Szerkesztésében jelent meg a korponai országgyűlés emlékére kiadott Emlékkönyv.

Pályi Pál

Pauer János

Pauer János, akadémiai titkár és rendkívüli tanár, szül. Andrásfalván (Liptó megye) 1846-ban. 1872-ben a selmeczbányai m. k. bányászati és erdészeti akadémiához titkárrá és rendkívüli tanárrá nevezték ki, a hol azóta a nemzetgazdaságtant, pénzügytant, a pénzügyi törvényeket, a bánya- és vízjogot és a váltójogot adja elő. A közgazdaság terén kifejtett tevékenységeért közgazdasági előadónak és tiszteletbeli városi tanácsosnak nevezték ki. Bővebb méltatását Liptó vármegyei kötetünk-

nek tartjuk fel. *Munkái*: A selmeczbányai m. kir. bányászati és erdészeti akadémia története. Selmeczbánya, 1906. — A selmeczbányai takarékpénztár ötven éves története. U. o., 1898.

Paulovics István főgimnáziumi tanár, szül. Kis-Kőrösön, 1877-ben. Egyetemi tanulmányait a budapesti és a lipcsei egyetemek bölcsészettudományi karain végezte. 1903 óta a selmeczbányai ág. hitv. ev. főgimnázium tanára. *Munkái*: Költemények, 1897—1905. években. — Tanulmány Pázmány és Szenci Molnár Albertről. (1902.) — Bérczy Károly élete és jellemzése. (Budapest, 1903.) — A magyar sportirodalom atyja. (1903.) — Szemelvények Phaedrus meséiből. (1906.)

Pereszlényi János, ev. ref. lelkész, szül. 1831-ben Ipoly-Pásztón, földmíves szülőktől és korán árvaságra jutott. 1858-ban szentelték pappá. Tatán, Ászáron és Mocsán lelkészkedett. 1872-ben választotta meg a győri ev. ref. egyház a lelkészévé, a hol haláláig (1894) a győri tanítónőképző hitoktatója volt. *Munkái*: Korinczi Ferencz emléke Tatán. Komárom, 1859. — Egyházi emlékbeszéd Calvin János háromszázados emlékünnepére. U. o., 1864. — Emlékbeszéd Deák Ferencz gyászünnepélyére. Győr, 1876. — Kovács Pál 50 éves írói jubeliumára. U. o., 1877.

Pereszlényi Pál, jezsuita áldozópap és tanár, szül. Pereszlényen, 1631-ben, meghalt 1689-ben Beszterczebányán. *Munkája*: Grammatika Linguae Ungaricae. Tyrnaviae. 1682.

Perger Lajos, r. kath. plébános, szül. Szemeréden 1853-ban, tanulmányait Esztergomban végezte és 1876-ban szentelték fel. 1886 óta plébános Esztergom-szentgyörgymezőn. Cikkeket írt a szaklapokba. *Munkái*: Esztergom város és vármegye egyházi és világi íróinak koszorúja. Esztergom, 1887. — Esztergom-szentgyörgymezei plébánia története. U. o., 1901.

Petróczy Tamás, kanonok és főesperes, szül. Némethiben 1641-ben. Előbb 1669-ben Nádasdon, majd 1677-ben Bakabányán, 1679-ben Némethiben volt plébános. 1684-ben a törökök rátörtek plébániájára, őt elfogták, mindenéből kifosztották és elhurczolták; csakis a török vezér irgalmából nyerte vissza a szabadságát, a kinek hálából 75 darab aranyat koldult össze. 1689-ben polonkai plébános volt, de már ugyanazon év végén ismét nádasdi pap. 1692-ben alesperessé nevezték ki és nemsokára Némethibe került vissza lelkésznek. 1704-ben budai apáttá, 1710-ben esztergomi kanonokká nevezték ki, a hol 1714-ben meghalt. *Munkája*: »Politia parochorum.« (Hitszónoklati mű.)

Pierstl András, szebellébi származású bölcsész tudor, r. kath. plébános; a theológiát a bécsi Pázmány-intézetben végezte. 1743-tól 1764-ig plébános volt Szebellében. Latin nyelven egyházi munkát írt.

Plachy András, ág. ev. lelkész, szül. Nemesvárlakon, 1755-ben, a hol tanulni is kezdett; azután Rimaszombatban, Pozsonyban és Lipcsében tanult. Hazájába visszatérvén, nevelősködött. 1804-ben Vágújhelyen választották lelkésznek, a hol 1810-ben meghalt. Számos egyházi munkát és költeményt írt latin és tót nyelven.

Podhragyay Pál, prépost-plébános, született Berencsfalun, 1843-ban. Iskoláit Selmeczbányán, Nyitrán, Nagyszombatban, a theológiát Esztergomban végezte; 1866-ban szentelték fel. 1892-ben Selmeczbánya plébánosa és ugyanabban az évben préposttá lett. Értekezést írt.

Pogány Kornél (Csebi), állami főreáliskolai tanár, született 1858-ban, Nagykereskenyben. A főgimnáziumot Nyitrán, felsőbb tanulmányait pedig Budapesten befejezván, 1884-ben tanári képesítést nyert a történelem és a magyar nyelvből. Tanított a lévai r. kath. főgimnáziumban 1882—92.; a székelyudvarhelyi állami főreáliskolában 1892—97.; azóta a debreczeni állami főreáliskola tanára. Számos hirlapi cikke és iskolai ünnepi beszédei kivüi, önálló munkái: Bajza József irodalmi munkássága. Budapest, 1882. — A magyarok története nemzetiségi táblákkal, tanodai és magánhasználatra. Léva, 1886.

Pongrácz Anna (Szentmiklósi és Óvári), szül. Felsőtúron 1817-ben. Ifjú korában már feltűnést keltett az irodalmi körökben. A Kisfaludy Társaságnak alapító tagja lett. A szabadságharc után Párisba telepedett, a honnan az ostrom idején léghajón kellett menekülnie. Később azonban újra visszatért Párisba, a hol 1891-ben meghalt. Elbeszélései az Életképek és a Honderű hasábjain jelentek meg.

Pongrácz Elemér (Szentmiklósi és Óvári) képviselőházi pénztáros és a honti múzeum igazgatója, Pongrácz István cs. és kir. kamarás, tábornok és Pákozdy

Róza fia, szül. 1862-ben Felsőtúron. Középiskoláit Nagyszombatban és Vácson végezte, a jogot a budapesti egyetemen tanulta. Korán kezdett irodalommal foglalkozni, már 1878-ban dolgozott a Dolinay Hasznos Mulattatójába, az Űstökös és az Uj Budapest című élelczapokba. Karczolatait többnyire *Pancratius* és *Fagyos szent* álnevek alá rejtette. 1886-ban vármegyéjébe tért vissza, a hol megindította a Honti Hirlapot, melyet 1887. július végéig szerkesztett. 1888-ban vármegyei alszámvevő, majd később főszámvevő lett. Ez időben megalapította a hontvármegyei irodalom- és művészeti pártoló egyesületet, a mely felolvasások és előadások rendezésével a társadalmi élet élénkítésére nagy befolyást gyakorolt. 1893-ban a képviselőházhoz pénztári ellenőrré, 1901-ben pénztárossá nevezték ki. 1898-ban Ipolyságon a hontmegyei történelmi kiállítást rendezte és ennek hatása alatt még ugyanazon évben megalakította a hontvármegyei múzeum-társulatot. Szondi György halálának 350 éves évfordulója alkalmából 1902-ben nagy ünnepélyt rendezett a drégelyi Szondi-kápolnánál; ez ünnepély keretében nyitotta meg a honti múzeumot. *Munkái*: A hontvármegyei történelmi kiállítás katalógusa. Ipolyság, 1898. — A honti múzeum képes katalógusa. U. o. 1902. —

A Pongrácz-család írói. — Továbbá szerkesztette a Hontvármegyei Almanachot 1893-ra és 1894-re és a Honti Naptárt 1900. óta szerkeszti. — Végül résztvett a honti monografia megszerkesztésében, különösen az irodalom és tudomány művelőit ismertető fejezet megírásában.

Pongrácz István (Szt. miklósi és Óvári) cs. és kir. kamarás, cs. és kir. tábornok. Született Felsőtúron 1821-ben. Előbb a nagyszombati katonai növeldében tanult, majd 1836-ban a tullni utászok intézetébe vétetett fel hadapródnak, 1840-ben pedig a Galicziában állomásozott 8-ik huszárezredbe osztották be mint hadapródot. 1843-ban hadnagy és csakhamar rá főhadnagy lett. 1848-ban, midőn a magyar alkotmány életbelépett, mint századost

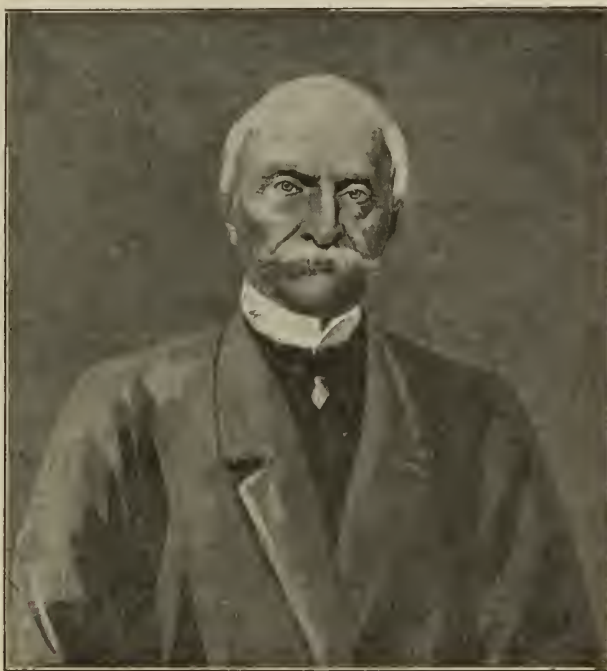
Pongrácz
István

Pongrácz István.

a honvéd tábornokhoz nevezték ki és mint lelkes, hű hazafi, tántoríthatatlan híve maradt a magyar alkotmánynak mindvégig; a szabadságharc szent zászlója alatt küzdött a schwecháti ütközetből kezdve egész a világosi fegyverletételig. Jelen volt a bányavárosok téli hadjáratában, úgyszintén a kápolnai, mezőkövesdi, stb. csatákban. A tavaszi hadjárat alkalmával résztvett a hatvani ütközetben, a hol csaknem életét vesztette. A mocsaras helyeken átjárást keresve ugyanis, igen előre hatolt s miután a mieink korán kezdték a tüzelést, saját ütegeink lesújtották őt s csak a véletlennek köszönhetette megmenekülését. A hatvani csata után őrnagygyá nevezték ki. Azt követőleg is számos ütközetben harczolt. Győr bevétele után, hol az előőrsi csapattal diadalmasan bevonult, Komáromba rendelték a fővezérséghez, hogy Nagy Sándor tábornok mellett a Vág vizénél mint tábornoki főnök működjék. Bár ezen kinevezésének nem örült, mindamellett oda sietett, a hol valóban nagy volt a veszély. Ezen hadtestnek jutott ugyanis az a súlyos feladat, hogy a fősergőzmét a visszavonulás alatt oldalt védve, Debreczennél a nyolczszori nagyobb orosz erővel megütközzék. Pongrácz a haditanácsban az ütközet elfogadása ellen szavazott, mindamellett az ellennel szembeszállva, híven s buzgón teljesítette kötelességét, s miután csakhamar meggyőződött, hogy a vereség elkerülhetetlen,

minden törekvését odairányította, hogy a felállítás lehetőleg fedett legyen és az ütközet lehetőleg elhúzódjék éjjeli szürkületig, a mivel a seregnek mennél csekélyebb veszteséggel való visszavonulását biztosítani remélte. Az ellenség túlnyomó ereje, valamint Nagy Sándor merész, de veszélyes előnyomulása azonban az ütközet végzetes eldöntését siettette. Még az est beállta előtt a jobb szárnyon, a hol Pongrácz állott, megtörtént a magyar seregnek nagyszámú orosz lovasság, valamint cserkesz, kozák s más csapatok által való megrohanása, mely mindent, a mi csak útjában állott, ledöntött és széjjelszórt. A veszteség részünk-ről nagy volt, de a szerencse Pongrácz életének itt is kedvezett. Nagy Sándor hadserege volt az utolsó, mely hazája védelmében az ágyút a Vinga város előtti ütközetben elsütötte. A világosi fegyverletétel után Pongrácz Istvánt is az aradi várba hurczolták, a honnan három évi fogsága után kegyelmet nyert és hazatért szülőföldjére, hol 1869-ig leginkább katonai tudományokkal és kertészkedéssel foglalkozott. Ez évben az akkor szervezett m. kir. honvédséghez őrnagygyá nevezték ki. 1871-ben kamarási méltóságot nyert. Mint ezredes dandárnok vonult nyugalomba, mely alkalommal a tábornoki rangot kapta. Meghalt Esztergomban 1900. augusztus 7. — *Munkái*: Az 1849-iki debreczeni ütközet részletes leírása.*) Czikksorozat az újabb harczásatról. — Magyarország története. — Ez utóbbi főleg Ausztriával kapcsolatos viszonyainkat tárgyalja. — Naplója az 1848—49-iki szabadságharcról. (Kéziratban.)

Pongrácz Lajos (Szentmisklósi és Óvári) cs. és kir. kamarás, Hont vármegye alispánja és író. Született Felsőtúron 1815 február 15-én. Meghalt Budapesten 1899. augusztus 10-én. Jogi tanulmányainak befejeztével 1835-ben Hont vármegye esküdtjének, 1842-ben ugyane vármegye szolgabírájának választották meg. 1848-ban tb. főjegyző lett s rövid idő múlva meghívták a pénzügyminiszteriumhoz titkárnak. A szabadságharc leveretése után jószágigaz-

Pongrácz
Lajos

Pongrácz Lajos.

gató lett az Alföldön. 1861-ben ismét Hontban találjuk mint főjegyzőt, ezen állásáról azonban rövidesen lemondván, Esztergomba költözött, a hol 1863-ban megalapította az »Esztergomi Ujság«-ot. 1865-ben törvényszéki ülnök, 1867-ben pedig az ipolysági járás főszolgabírája, 1872-ben ismét vármegyei főjegyző, 1881-ben pedig alispán lett. Utóbbi hivataloskodása idején nyerte el a kamarási méltóságot. 1889-ben nyugalomba vonult, de még végső napjáig is a megye ügyei és az irodalom érdekelték, s utolsó szava Drégely hősné neve volt. Pongrácz ugyanis negyedszázadon át azonl fáradozott, hogy a hősi bátorság ritka bajnokának, Szondynak dicső vérével áztatott szent helyet a hazaszeretet oltárává szentelje. Hat évtizednél többet töltött a közpályán, melynek nagy része megyéje javára esik s kiváló munkásságának megvannak maradandó nyomai. Irodalmi munkálkodását korán kezdte és Kossuth Lajos »Pesti Hírlap«-jának megalapításakor annak honti levelezője lett. Még utolsó éveiben is buzgó munkása volt az irodalomnak, a lapoknak is szorgalmas munkatársa maradt, valamint önállóan megjelent dolgozatokkal is gazdagította az irodalmat. Életében sokoldalú társadalmi

*) A »Debreczeni Lapok«-ban.

tevékenységet fejtett ki. Ő alakította meg az ipolysági műkedvelői kört, a melynek működése úgy a társadalmi élet élénkítésére, mint különböző jótékony célok javára szolgált. Könyvtárát még életében a megyei levéltárnak, a gazdasági egyesületnek és a megyei kaszinónak adományozta, numizmatikai gyűjteményét pedig a Nógrádmegyei Muzeumnak. Rendkívül sokat tett Ipolyság város fejlődése érdekében is. A drégelyi Szondy-kápolna létrejötté is az ő nevéhez fűződik. Majdnem valamennyi szépirodalmi lapban és a napilapokban is rendkívül nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki elbeszélései, társadalmi, ismeretterjesztő és tudományos cikkeivel. — *Munkái: Érzemények.* — Kárpáti úti zenegemények. — Tisztválasztási szózat. — Kelet népe. — Magyar útiképek. — Versek. — Szózat a Szondy-emplék ügyében. — Egy el nem mondott beszéd. — Roesel Borbála. — Vázlata a hontmegyei kaszinó ötvenéves történetének. — Kivonatok Hontvármegye 1848—9. és 1860—1. évi jegyzőkönyveiből. — Epigramm-koszorú. — Mult időkől. — Szemelvények egy régi táblabírónak hátrahagyott dolgozataiból. Szerkesztette a »Honti Literatúriai Füzér« I. és II. füzetait, az »Esztergomi Ujság«-ot 1863-ban s kiadta a »Szondy-Albumot.«

Pongrácz
László

Pongrácz László.

Pongrácz László (Szentmiklósi és Óvári), cs. és kir. altábornagy. Született Felsőtúron 1824. december 15-én. Meghalt Budapesten 1890. január 17-én. Gimnáziumi és bölcsészeti tanulmányainak befejezése után 1840-ben mint hadapród belépett az 58. számú István főherczeg nevét viselő gyalogezredbe és 1846-ban a m. kir. testőrségnél hadnagy lett. 1848-ban saját óhajta folytán a 23-ik honvéd zászlóaljhoz helyezték át és itt is maradt a végzetes fegyverletélig. A pándorfi csata után — mielőtt a magyar sereg Schwechat alá ment — Kossuth maga nevezte ki Pongráczot századosnak. A mikor Kmetty a gróf Zichy-féle dandár parancsnokságát átvette, Pongrácz zászlóaljparancsnok lett. Ez időtájt a magyar sereg Léváig visszavonult s ekkor történt, hogy az ellenség azt Némétinél csaknem bekerítette. Ám Pongrácz éjjeli 12 órakor két gyalog századdal, egy szakasz Vilmos-hu-

szárral és két ágyúval a hegyeken és Szitnyán át még elég jókor érkezett Prencsfaluba, hogy az ellenség támadását megelőzőleg a hegyszorost idejében megszállja. Ennek köszönhető, hogy a mieink biztosan bemehettek Selmecze. Pongráczot Görgey ezen kitűnő hadműveleteért mindjárt Selmeczen őrnagygyá nevezte ki. Részt vett az 1848—49-iki fáradalmas téli hadjáratban és pedig állandóan a 7-ik hadtestnél Görgey alatt. 1849. május 21-én Buda ostrománál felette nehéz és nagy horderejű feladat jutott Pongrácznak és zászlóaljának. Ugyanis a pallisádokat rohammal bevévén, a vízvezeték birtokába jutottak s ezzel a vár sorsa a magyarok javára dőlt el. Pongrácz e hőstettéért ugyanott helyben Görgey által alezredessé neveztetett ki s első volt, kit a fővezér az érdemrend harmadik vitézének nevezett ki. Ugyanekkor abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a rendjelek ünnepélyes kiosztása és a zászlók feldíszítése alkalmával a kivézenyelt csapatokat vezényelhette. Ez időtől Pongrácz László a Kmetty hadosztályánál szolgált és a 23-ik zászlóaljjal együtt Budáról Székesfehérvárra vezényeltetett. Nemsokára megtörtént a június 23-iki emlékezetes csornai ütközet, mely alkalommal Pongrácz ismét kitűnt. A tizedik zászlóalj szuronytámadása alkalmával ugyanis a német tüzerek jól irányzott kartács-

lövésai a rohanó zászlóaljban oly borzasztó pusztítást tettek, hogy a különben igen vitéz szabolcsi fiúk kissé meghökkenvén, a temető fala mögé vonultak. E válságos pillanatban, melytől a csata sorsa függött, Pongrácz — ki már ekkor dandárparancsnok volt — odavágtatott az ingadozó zászlóaljhoz, a zászlót kezébe ragadta és a haláltszóró ágyúk torkolatának vezette az ifjú honvédeket. Pár percz mulva birtokában volt a falu s azzal együtt egy üteg röppentyű. Ezek után Kmettyt Jellasich bán táborá ellen küldötték, ki is Péterváradot felmentette s Pongráczot két zászlóaljjal Titel alá vezényelte, melyet ez utóbbi 14 napig körülrárolt. A dandárnok itt sok bajtársával együtt mocsárlázba esett, melyből oly makacs kór fejlődött ki, hogy abból csak három év múlva tudott kigyógyulni Párisban. A szerencsétlen temesvári csata után Kmetty csak Facsetig (augusztus 16.) vezényelte hadtestét; innen a török földre menekült. Hadosztályának romjait Pongrácz szedte össze és Nagyváradon az oroszok előtt tette le fegyverét. Ezek szabadon bocsátották a lefegyverezett magyarokat. Pongrácz szerencsésen hazavergődött, de a befogatások és kivégzések hatása alatt, mint vászonkereskedő, Poroszországon át Hamburgba érkezett, hol 1853-ig tartózkodott. 1854-ben Meklenburgban megnősült.

Külföldön azon kitüntetésben részesült, hogy a kormányzó a nyolczadik dandár parancsnokságát ajánlotta fel neki azon esetre, ha arra hazánknak szüksége lenne. 1867-ben az amnesztia kihirdetése után visszatért hazájába. 1869-ben m. kir. honvéd alezredes és a harmadik zászlóalj parancsnoka lett. 1871-ben pedig ezredes-dandárnok és 1878-ban tábornok. Nyugalomba 1882-ben vonult, mely alkalommal az altábornagyi czímet és jelleget kapta Említésre méltó, hogy 1848-ban huszonnyolcz Pongrácz szolgált és harcolt a szabadságért.

Pongrácz Sándor (Szentmiklósi és Óvári) cs. és kir. kamarás, cs. és kir. altábornagy. Született Felsőtúron 1824-ben, meghalt Pozsonyban 1890. április

21-én. 1839-ben az olmüci hadapród-intézet növendéke, a honnan előbb a 2. számú gyalog-, majd pedig a 2. számú könnyű lovasezredhez osztották be. 1846-ban hadnagy lett Krakkóban, a hová ezredét a lengyel forradalom elnyomására vezényelték. Az 1848-ik év Lengyelországban érte Pongráczot, még pedig az orosz birodalom határán, a hová hír sem igen jutott a magyarországi eseményekről. 1850-ben alszázados, 1859-ben őrnagy lett a Lichtenstein huszár-ezredben s mint ilyen, a volt határőrvidékre rendeltetett a felállítandó könnyű lovasság szervezésére, a mely szervezet azonban a villa-francai békekötés után feloszlván, mint őrnagy az Olaszországban fekvő 10-ik számú huszárezredhez, ettől pedig 1861-ben az ujonnan alakult 2. számú önkéntes, jelenleg 14. számú Pálffy huszárezredhez helyezték át. 1863. évi február havában, mint határőrvidéki parancsnok, tizennégy gyalog-, és négy huszár-századdal Lengyelországba a rzesovi kerület határán fekvő San és Viszolo mellé vezényeltetett. A lengyel felkelők ép akkor vívták elnyomóik ellen az élethalálharcot. A lengyelek számos csapata az ellenség túlnyomó ereje által szoríttatva, a rzesovi kerület határaitra menekült és Pongrácz, mint ottani főparancsnok előtt lerakták a fegyvert, ki a szerencsétlen szabadságharcosokat a legemberségesebb bánás-

Pongrácz
Sándor

Pongrácz Sándor.

módban részesítette. 1866. márczius havában, mint alezredes, Szilézia határát őrizte, a honnan júliusban már mint ezredes, Csehországba indult az ottani csataterre. A königgrätzi csatában, midőn már az egész ausztriai sereg hátrált, Pongrácz egy kitünő rohamot intézett a 4-ik számú sziléziai porosz huszárezreddel, miáltal az Elbén átvonuló császári sereg nagyrészét a poroszok üldözésétől megmenté. Ezen fontos szolgálatát díszkereszttel jutalmazták. E huszárhozamot maga az ellenség hivatalos lapja, mint tökéleteset és győzelmet említi, Pongrácz parancsnokot azonban a holtak közt sorolja fel, pedig ő és lova épségben tértek vissza. Pongrácz diadala jeléül negyvenöt porosz lovat hozott, a melyeknek gazdái a csataterren maradtak. 1866. évi augusztusban a nikolsburgi béke előzetes tárgyalásai után Olaszországba vezényeltetett, de már Stájerországban megállapodási parancsot kapott, minthogy a két ellenséges hatalom közt való béke létrejött. 1869. április 1-én pestkerületi honvédparancsnoknak és a majd felállítandó tanosztály felügyelőjévé nevezték ki. Tulajdonosa lett a vörös sasrend és a katonai érdemkeresztnek. 1871-ben kamarási méltóságot nyert. Ugyanezen évben kapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. 1873-ban tábornok lett. 1879-ben nyugalomba vonult, mely alkalommal az altábornagyi címet és jelleget kapta.

Pöschl Ede (Selmeczi), kir. főbányatanácsos, bányászakadémiai tanár, Selmeczbánya díszpolgára, szül. Bécsben, 1820-ban. Tanulmányait Magyarországon kezdte és Bécsben végezte. 1850-ben ideiglenes, 1855-ben rendes tanár és bányatanácsos lett a selmeczi akadémián; 1887-ben nyugalomba vonult. Meghalt Budapesten, 1898-ban. Értekezései hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg, melyek közül kiemeljük a »Bányászati és Kohászati Lapok«-ban (1872) megjelent »Légsűrítő és kőfúró gépek« című cikkét.

Pyrker Ambrus (Felsőöri), prémontrei rendű kanonok és tanár, szül. Selmeczbányán, 1806-ban. Előbb lőcsei tanár, majd felsőmeczenzéfi lelkész és alesperes lett; 1876-ban nyugalomba vonult Jászóra. *Munkája*: Epicedion piis manibus A. R. ac. Exc. D. Joanis Nep. Thadaei Sommer R. Mai. Gymn. Leutschoviensis Directoris a juventute eiusdem Gymnasii devotum. Leutschoviae, 1842.

Rajner Lajos, teológiai doktor, esztergomi prépostkanonok és primási helynök, szül. Visken, 1842-ben. Tanulmányait Selmeczbányán és Nagyszombatban, a teológiát Bécsben és Esztergomban végezte. 1866-ban vadkerti káplán, 1869-ben nagyszombati gimnáziumi tanár, később érseki levéltárnok és szertartó, 1874-ben pápai káplán, 1875-ben szentszéki jegyző, majd hercegprímási titkár, 1882-ben irodaigazgató lett. 1886-ban esztergomi kanonokká, 1888-ban sajozsentspéterei címzetes préposttá, 1889-ben honti főesperessé, 1905-ben esztergomi érseki helynökké nevezték ki. *Munkái*: Szent beszéd a sz. benedeki apátsági templom helyreállítása alkalmából. Esztergom, 1889. — A kereszt Isten ereje. U. ott, 1890. — Sz. beszéd Sz. István király ünnepére. U. ott, 1890. — Gedeon harmatos és száraz gyapja cz. sz. beszéd. U. ott, 1890. — Mária magy. nagyasszonya. U. ott, 1896. — A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra. U. ott, 1901. — A rituale kérdés Magyarországon. Budapest, 1901. — Sz. beszéd az esztergomi sz. Anna templom helyreállítása alkalmából. Esztergom, 1901. — Sz. beszéd Szondi György hősi halálának negyedfélszáz éves emlékére. Budapest, 1902.

Rákóczy Sámuel, Selmeczbányán, 1849-ben. Középiskoláit és a bányászakadémiát szülővárosában végezte, azt követőleg pedig néhány éven át tanulmányútát tett Görögországban; onnan hazatérve, szélaknai kincstári mérnökké nevezték ki, azután tagosító mérnök lett. *Munkája*: Gyakorlati földszint- és bányamérés. Selmeczbánya, 1885 (négy táblával).

Rappensberger Vilmos, kegyes tanítórendi paptanár és igazgató, szül. Bébányán, 1848-ban. Tanított Rózsahegyen, Nyitrán, Szentgyörgyön, Budapesten, Kiszebenben, Trencsénben, Nagybecskereken. 1890 óta a magyaróvári rendház főnöke és a gimnázium igazgatója. 1876 óta minden szünidejét utazásra fordította; beutazta Európát, Ázsia és Afrika sok részét. *Munkái*: A magyaróvári gimnázium története 1739—1894. Győr, 1896. — A magyaróvári gimn. könyvtára és tanszergyűjteményei. U. ott, 1896. — Utazás az északi fokig. M.-Óvár, 1897. — A m.-óvári tornacsarnok. U. ott, 1899. — A Brenneren át az Adriához. Győr, 1901. — Négy hét a pirenai félszigeten. U. ott, 1905. — Szerkesztette a Trencsénmegyei Természettudományi Egylet 1883. évi évkönyvét.

Rédly Károly, uradalmi főszámvevő, szül. Magyaradon, 1791-ben. Az esztergomi érseki uradalomban előbb számtartó, majd főszámvevő volt; meghalt Esz-

tergomban, 1854-ben. A Tudományos Gyűjteménynek rendes munkatársa volt. *Munkája* : Montesquieu a törvények lelkéről. Három kötet. Fordítás. Pozsony, 1833. — Kéziratban maradt : Barlaam és Jozephath cz. munkája.

Reichetzer Ferencz, bányamérnök. 1705-től 1812-ig a mennyiségtant, geogno- Reichetzer
Ferencz
siát, erőműtant és bányamívelést tanította Selmezbányán. *Munkája* : Anleitung zur Geognosie ins besondere zur Gebirgskunde nach Werner. Wien, 1812.

Rejtő Adolf, kir. főerdész, az erdészeti akadémia tanársegéde Selmezbányán. *Munkája* : Állattani jegyzetek. Selmezbánya, 1897. (Vajda Jenővel együtt.) Rejtő Adolf

Richter Károly Gottfried, selmeczi származású orvosdoktor volt, a ki Hallé- Richter Károly
ban 1745-ban latin nyelvű orvosi értekezést írt.

Rill József, kiváló pedagógus, szül. Módoson. 1839. évi január 11-én. Gim- Rill József
náziumi tanulmányainak befejezte után 1854-ben a verseczi csász. kir. tanító-
képző-intézetbe lépett, hol 1856. évi augusztus 14-én tanképesítő vizsgálatot
tett és fő-elemi tanítói oklevelet nyert. Ez után tanítói és igazgatói minőség-
ben Módoson, Lippán és Vingán működött. Az 1857-ik évben több társával
szövetkezve megalakította a »Bánsági tanügyirodalmi társaságot«, melynek 10
évi csendes munkálkodása után 1867. évi december 27-én Temesvárott meg-
alakította a most is virágzó »Délmagyarországi Tanító-egyletet«. E közben
Eötvös báró magához rendelte őt és megbízta a népiskolai törvényjavaslat készí-
tésével, melyet Molnár István akkori osztálytanácsos, most nyugalmazott főispán,
a miniszternek átadván, ezen javaslatból lett, némi módosításokkal az 1868. évi
december 5-én királyi szentesítést nyert népiskolai törvény, mely az 1868. évi
XX XVIII. t.-cz. neve alatt ismeretes. A miniszter azután a törvényjavaslat
készítőjéhez küldötte ki Németországba a tanítóképzés tanulmányozására és
azon képzőintézetek megjelölésére, a hova hazánk gyakorlati tanítói egy évi
hospitálásra voltak államköltségen a miniszter által kiküldendők. Visszaérkezvén
1868. évi október havában németországi útjából, 1869-ben a miniszter kinevezte
a Budán létesített s »a miniszter közvetlen vezetése alatti minta-tanítóképezde-
hez rendes tanárnak, hol 1873. évi december 5-ikéig működött. Működésének
ez ideje alatt őt a »Budai Tanító-egylet« megválasztotta elnöknek s e minőségében
megalkotta 1872. évi augusztus 7-én a »Magyarhoni Tanítóegyletek Országos
Szövetségét«, melynek elnökéül választották. Később tagja lett a fővárosi tanítók
választása folytán az »Országos Közoktatási Tanács«-nak s e minőségében a
Tanács népnevelési alosztályának ügyvezető alelnöke gyanánt működött, folyton
iparkodván az irodalom terén is a tanügyet emelni, tovafejleszteni. Az ország
tanítósa Rillnek az ő érdekében kifejtett fáradozását azzal jutalmazta, hogy
25 éves tanügyi jubileumakor a főváros budai oldalán számára háztelket vett.
Négyévi központi munkálkodása után királyi tanfelügyelőnek nevezte őt ki
Csáky gróf és szolgálattételre Vas-, később Szolnok-Doboka-, majd Tolna vár-
megyékbe disponálta, míg Wlassics miniszter őt Hont vármegyébe helyezte át.
1897-ben mosonmegyei tanfelügyelő lett, de 1900-ban visszahelyezték Hontba,
hol 1906-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig működött. Tanügypolitikai műkö-
désének eszközei a tőle alapított német Ungarischer Schulbote, Freier Bürger
és magyar Független Polgár, Magyar Néptanító, Magyar Pedagógiai Szemle
voltak, melyekbe számtalan cikket és tanulmányt írt; ezek közül több külön
lenyomatban is megjelent. Legtöbb hatással a tanításra a Magyar Pedagógiai
Szemle volt, mely az egyesületi életben is nyomokat hagyott és mely szerkesz-
tése alatt 1880-tól 1890-ig havi füzetekben jelent meg. *Munkái* : A magyar
nyelvtanítás természetes módszere mondattani alapon. Tanügyi szervezés.
A magyar iskolajog alapelvei. A magyar iskolajog tovafejlődése. A magyar
iskolajog megszilárdulása és elveinek alkalmazása. Az iskola története a magyar
iskolajog szempontjából. A magyar iskolai életből. Az országos közigazgatási
tanács szervezése. Magyar Néptanító. Politikai hitvallás. A tanítóegyleti köz-
löny eszméje. Népiskolai tanterv. A magyar neveléstudomány története és iro-
dalma. Egyházpolitika a tanügy terén. Kulturális hiányok. Törvénytelenések
a közigazgatásban.

Russeger József (lovag) geologus és utazó, szül. Salzburgban 1802-ben, meg- Russeger
József
halt Selmezen, 1863-ban. A selmeczi akadémián végzett. 1835-ben az egyiptomi
alkirály megbízásából kutató útát tett Afrika belsejében, a honnan Kis-Ázsián és
Éjszak-Európán keresztül tért vissza, mely utazását igen vonzóan írta le *Reisen
in Europa, Asien und Afrika in den Jahren 1835—41.* (Hét kötet.) — Vissza-

tértek az udvari kamaránál bányatanácsosi ranggal alkalmazták és ebben a minőségében az erdélyi és bánati részeket tanulmányozta. 1850-ben a selmeczbányai akadémia igazgatója lett. Irodalmi dolgozatainak nagyobb része a bécsi akadémia kiadásában jelent meg, melynek 1848 óta tagja volt.

Sajó Sándor

Sajó Sándor, főgimnáziumi tanár, költő és író, született 1898-ban Ipolyságon. Középiskoláit Selmeczbányán végezte, ezután a budapesti egyetem bölcséleti karára iratkozott be. 1895-ben nyert tanári oklevelet; ekkor, az újverbászi gimnázium tanáraként, megindította a Verbász és Vidéke című hírlapot, de a lap szerkesztésétől csakhamar visszalépett. 1897-től Jászberényben volt tanár, 1903-ban pedig a budapesti III. ker. állami főgimnázium tanára lett. Időközben *Heringer* családi nevét Sajóra változtatta. Számos költeményt írt a fővárosi folyóiratokba. 1896-ban a budapesti kath. kör millenniumi óda-pályázatának díját nyerte el; 1899-ben a Petőfi Társaság ietele alapján a nyíregyházi szobor felavatására hirdetett ódapályázat nyertese lett; három ízben vitte el a Vigyázó-díjat Apró sírhalmok, A tarpataki völgyben és André című költeményeivel. Prózái műveinek nagy számával találkozunk csaknem minden folyóiratban és hírlapban. *Önálló művei*: Három év alatt. Selmeczbánya, 1886. — Fialat szívvel. Budapest, 1898. — Útközben. U. o. 1904. — Zrínyi György házassága. Történeti vígjáték 3 felvonásban, melylyel 1902-ben a Teleki-díjat nyerte el.

Schenek István

Schenek István (Tanádi) kémikus és fizikus, a Magyar Tud. Akadémia tagja, szül. Esztergomban, 1830 július 3-án. A gyógyszerészeti és felsőbb kémiai tanulmányokat Bécsben végezte; 1856-ban a bécsi egyetemen a kémiai tanszék mellett segédtanár, 1859-ben a kassai főreáliskola, 1867-ben a kesztelyi gazdasági felsőbb tanintézet, 1870-ben a selmeczi bányászati és erdészeti akadémia rendes tanára lett, mely utóbbi minőségében 1892-ig szolgált. 1891-ben a magyar nemesiséget nyerte; 1889-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta. Tudományos munkálkodása igen sokoldalú. Mindazokban a tanintézetekben, a melyekben működött, ennek maradandó jelét hagyta. A selmeczi akadémián a világító gáz hiányának pótlására petroleum-étért fejlesztő készüléket talált fel, melyet az 1873-iki bécsi világkiállításon kitüntetéssel jutalmaztak. Ezt a gázmotort használják még ma is jó eredménnyel. Több ízben járt a kormány megbízásából külföldön, hol a gazdasági intézeteket, a borászati kémiai intézeteket és a kohászat mellékterményeinek értékesítését tanulmányozta. Legnevezetesebb vizsgálatait az akkumulátorra vonatkoznak, melyeket Farbaktyval együtt célszerű alakba hozott. E javított akkumulátorokat számos helyen, így a budapesti és a bécsi operaházban, a Burg-színházban használják. *Művei*: A németországi kémiai kísérleti állomások szervezéséről és berendezéséről. — A spektrál-analizisről. — Kísérletek és tanulmány a szomolnoki cze-ment vizekben tartalmazott réznek kiejtéséhez használt vas- és koksznak elegyéről. — A másodrendű galvánelemekről. (Utóbbi művet a M. Tud. Akadémia a Marczibányi mellékjutalommal tüntette ki.) — Az urvölgyit analizise és-kémiai képzetének megállapítása. — Kísérleti adatok az akkumulátorok működéséhez. (Székfoglaló értekezés.)

Schittkó József

Schittkó József, bányatanácsos és 1809—1833-ig a selmeczi bányászakadémia tanára. Szül. Selmeczen, 1776-ban, meghalt u. o., 1833. november 25-én. *Munkája*: Beiträge zur Bergbau-Kunde, insbesondere zur Bergmaschinen-Lehre. Két kötet.

Scopoli János

Scopoli János Antal, orvosdoktor, bányatanácsos, szül. Cavalese-ben (Tyrolban), 1723. június 3-án, meghalt Páviában 1878-ban. 1766-tól 1777-ig a selmeczi bányászakadémiában az ásványtan és a bányászat tanára volt. *Munkái*: Historia naturalis. — Mineralogische Vorlesungen für die andere Classe der Bergakademie zu Schemnitz. — Dissertationum ad historiam naturalem pertinentium. — Chrystallographia Hungarica.

Sembery Imre

Sembery Imre (Felsőszüdi) országgyűlési képviselő. Született 1804-ben, meghalt 1898-ban. Előbb Hont vármegye főszolgabírája, 1830-tól 1840-ig a vármegye országgyűlésre küldött követe volt; majd alispánnak választották meg és mint ilyen, vezére lett a vármegyei ellenzéknek. 1848-ban országgyűlési képviselőjévé választotta a németii kerület. Az olaszok leverésére kért segítyt nem akarta megadni s ő is az ú. n. »törpe minoritás«-hoz tartozott. Később az országgyűlés permanenciáját indítványozta. A honvédelmi bizottságnak egyik legtevékenyebb tagja volt. A mikor az országgyűlés és a kormány Debreczenbe távozott, Sembery

szabadságon volt, de később a Schlick serege háta mögött odaérkezett. A függetlenségi nyilatkozat után újra megválasztották képviselőnek. A szabadságharc leveretése után nem akarta családját és hazáját elhagyni, eleinte bujdokolt, később jelentkezett, perbe fogták, internálták, de utóbb azonban Haynau — midőn a dinasztiaival meghasonlott — sok társával együtt neki is megkegyelmezett.

Sembery István (Felsőszüdi) publicista, Sembery Imre fia, született 1841-ben. Alig végezte be tanulmányait, résztvett az 1859—1860-iki mozgalmakban, s részt vett a tüntetéseknek csaknem mindegyikében. Összeköttetésben volt az éjszakaiolaszországi mozgalmakkal, a németországi és lengyel tüntetésekkel; később az 1863-iki lengyel forradalommal. 1866-ban külföldön tartózkodott, még pedig Svájcban, Spanyolországban és az angol Gibraltárban. A Marokkó partjain a Bourbonok későbbi elűzését előkészítő forradalmas mozgalmak vezetésével is összeköttetésben állott. Hazájába csak a königrätszi csata után tért vissza. 1869-ben a függetlenségi párt alakításában résztvett s a szétvált ellenzéket tömöríteni akarta. 1870-ben Franciaországban találjuk Semberyt, hol a kiképzett köztársaság érdekében a német invázió elleni szervezésben vett sikeresen részt. 1872-ben Hont megyében újra szervezte az ellenzéket. 1873-ban Pest vármegye tüntette ki bizottsági tagsággal. 1875-ben a nádudvari kerület megválasztotta országgyűlési képviselőjévé; ezt a kerületet három ízben képviselte. Már 1875-ben a boszniai forradalom elején feltűnést keltő tanulmányokkal lépett fel az »Egyetértés«-ben, a keleti birodalom átalakításáról cikkezvén. A töröknek — mint magyar fajroknak — fenhatóságát meghagyandónak vélte, s lassan-lassan az ország közvéleményét is megnyerte eszméjének. A török birodalom magyarhoni diplomáciai ügyvivője útján tárgyalásba is bocsátkozott Semberyvel. 1884-től többé nem vállalt képviselőiséget, hanem majdnem kizárólag az irodalomnak él. Publicisztikai, társadalmi és szépirodalmi cikkeinek száma igen nagy; ezek elsőrendű lapokban és folyóiratokban láttak napvilágot.

Sipos Antal, zongoraművész és zeneszerző, szül. Ipolyságon, 1839. január 17-én. Zongorajátékának atyja vetette meg az alapját, 1854—58-ban pedig a pesti »Nemzeti Zenedé«-ben folytatta tanulmányait. Egyidejűleg a budai kir. tanítóképezdén is oklevelet szerzett és annak alapján a fővárosnál nyert osztálytanítói állást. 1859-ben azonban élete új fordulatot vett. Egy hangversenye alkalmával, melyet Liszt is meghallgatott, annyira megnyerte a nagy mester tetszését, hogy az magával vitte őt Weimarba és ott teljes művészské képezte ki. 1860-ban Sipos elhagyta mesterét és a Doppler testvérekkel művészi körútra indult. Jeles zongorajátéka mihamarabb híressé vált. 1866-ban Bécsben rendezett három kamarai estélyt; később Prágába ment és ott a színházban játszott nyilvánosan. Különösen a magyar zenével keltett nagy hatást. 1870 óta Budapestén zongoratanárként működik, zeneakadémiát nyitott, mely a zongorán kívül az énekben és zeneszerzésben is kellő oktatást nyújt. Sipos — mint zeneszerző — kizárólag a magyar zenét műveli, szerzeményeinek száma meghaladja az ötvenet. Ezek közül nem egy a maradandó becsű, mint például a »Liszt-induló«, a »Koronázási induló«, a »Kossuth-induló« és a »Magyar lant«, valamint számos népdalátírat.

Sobó Jenő, m. kir. főbányatanácsos, szül. Hodrusbányán, 1853-ban. Tanulmányainak végezte után vasgyári mérnök lett s tevékeny részt vett a kincstári vasgyárak rekonstruálásában és kiépítésében. 1892. óta a m. kir. bányászati és erdészeti főiskola rendes tanára. Irodalmi munkásságát 1878-ban a Bányászati és Kohászati Lapok hasábjain kezdte meg, a hol azóta számos szakbeli cikke jelent meg. 1894-ben az országos erdészeti egyesület megbizta az Erdészeti Építéstan megírásával. *Művei*: Középítéstan két kötetben (1898. és 1899.). — Út-, vasút- és hid-építéstan (1900.). — A drótkötél-pályákról (1898., német nyelven 1900.). — Víz-építéstan. — Továbbá jelen munka számára írta a selmeczbányai főiskola történetét.

Sötér Kálmán, méhészt, született 1834. október 11-én, Csúzon, Komárom megyében, a hol atyja gazdatiszt volt. A gimnázium VII-ik osztályából Esztergom-egyházmegye növendékpapjai sorába vették fel és mint ilyen a VIII-ik osztályt Nagyszombatban végezte, két éven át pedig a teológiát hallgatta Esztergomban. 1855-ben kilépett a növendékből és Scitovszky primás gazdasági irnokká nevezte ki. Tizenhét évi szolgálat után nyugalomba vonult és Inámban telepedett meg. A méhészettel már gyermekkorától foglalkozik; 1880-ban hozzáfogott *A méh és*

világa című terjedelmes munkájának megírásához, mely mű első kötete 1895-ben jelent meg, a második sajtó alatt van.

Stuller Gyula *Stuller Gyula*, doktor, m. kir. bányafőorvos, szül. 1847-ben Vizsolyban, Abauj-torna vármegyében, a hol atyja a gróf Keglevichék gazdatisztje volt. Középiskoláit Miskolczon és Rozsnyón, orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1875-ben Borsodmezőkeresztesen telepedett le, 1876-ban tiszteletbeli járásorvosnak nevezték ki, 1878-ban ugyanott körorvosnak választották. 1883-ban a pénzügyminiszter bányakerületi műtőként Selmezbányára nevezte ki, a hol bányafőorvossá lépett elő és húsz év óta a törvényhatóság képviselőtestületében is buzgó munkásságot fejt ki. 1896-ban a város főispánja tiszteletbeli tisztí főorvossá nevezte ki. Boldogult Erzsébet királyné a Vöröskeresztgyelet érdekében kifejtett munkásságáért 1893-ban díszoklevéllel tüntette ki. A Gyermekebarát-egyesület elnökévé választotta. Az orvosi hivatásán kívül a közgazdaság terén is működik, így igazgatója a selmeczi kereskedelmi és hitelintézetnek. 1905-ben a selmeczi természettudományi társulat megbízásából megírta a »Selmezbánya szab. kir. város közegészségügye, az egészséget érintő megjegyzések kíséretében« című tanulmányt. Jelen monografiánkban ő ismerteti a selmeczi közegészségügyi viszonyokat.

Suhajda Lajos *Suhajda Lajos* Mátyás, ág. ev. lelkész, majd tanár, szül. Selmezbányán, 1806-ban. Pályája kezdetén a báró Prónay Kálmán házában nevelősködött, majd külföldi tanulmányútat tett. 1832-ben apostagi, később czeplédi pap, illetőleg közlelkész, 1840-ben a selmeczi liceum tanára és később igazgatója lett. Meghalt 1872-ben. Rendkívül mértékletes életet élt; csekély fizetéséből és még csekélyebb, évi 600 frt, nyugdíjából nagy önmegtartóztatással megtakarított 3000 frtnyi vagyonából jelentékeny értékű könyvtárt gyűjtött és azt a liceumnak, 100 frtot a tápintézetnek és 500—500 frtot a szt.-mártoni algimnáziumnak, a rőczei tanítóképezdének, az eperjesi theológiának és más intézeteknek hagyományozott. *Munkái*: Der Magyarismus in Ungarn. Lipcse, 1834. — A magyarok ázsiai eredete és első európai működésükről. Pest, 1837. — De natura poeseos. Selmezbánya. 1851.

Szabó Pál *Szabó Pál*, kanonok, főesperes és prépost, szül. Hidvégen, 1752-ben. Plébános volt Varbón és Tardoskedden; 1820-ban esztergomi kanonokká iktatták, majd székesegyházi főesperessé és szentgyörgymezei préposttá lépett elő. Meghalt Esztergomban, 1835-ben. *Munkái*: Egyházi beszéd. Selmezbánya, 1807. — Egyházi beszéd sz. István király napjára. Buda, 1811. — Carmen . . . Alexandris a Rudna . . . dum Regimen Archi-Diocesis Suae Strigoniensis . . . capesseret. Budae, 1820. — Vota pia et amica pro auspiciatissima onomasi . . . Strigonii, 1832.

Szeberényi János *Szeberényi János* tanár, szül. Selmezen, 1826-ban, a hol apja ág. ev. lelkész és bányakerületi szuperintendens volt. Tanulmányait Selmezen kezdte, Eperjesen folytatta és a jénai egyetemen fejezte be. Hazatérve, egyideig nevelősködött, majd borszönyi, 1853-ban egyházasmáráti, az atyja halála után pedig, 1859-ben, selmeczi lelkészszé lett. *Munkája*: Eszmetörédek a magyarhoni protestantizmus jelen stádiumán. Pest, 1857. Több értekezést írt prot. egyházi lapokba.

Szitnyai Elek *Szitnyai Elek*, filozofus, született 1854. augusztus 6-án Berencsfaluban. Középiskolai tanulmányait Selmezbányán, a felsőbbeket a budapesti tudományegyetemen végezte. Ezek befejeztével 1880-ban tanár lett a selmeczi gimnáziumban, hol 1887-ig működött. 1887-től 1896-ig a nagybányai gimnázium tanára volt, 1896-ban pedig a budapesti VII. kerületi áll. főgimnáziumhoz nevezték ki a filozofia és magyar irodalom tanárává. Értekezéseket írt az Országos Középiskolai Tanáregylet Közlönyébe, iskolai értesítőbe és különböző hírlapokba. Nagyobb *munkái*: Haladásunk és az emberi boldogság. (Akadémiai Értesítő 1882.) — Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. 1887. — Levelek egy tanuló ifjúhoz. Budapest, 1891. — Tanulmányok. U. o. 1893. — Lélektani tanulmányok. U. o. 1895. — Lélektan és logika. U. o. 1899.

Szitnyai József *Szitnyai József*, királyi tanácsos, Selmec- és Bélabánya polgármestere, született Szentaltalban 1844-ben, meghalt 1906-ban. Nagy szorgalmával és szellemével már az iskola kötelékében kitűnt; a selmezbányai s nagyszombati gimnáziumban tanult és 1864-ben kitüntetéssel végezte a középiskolákat. A jogtudományt a bécsi és budapesti egyetemeken hallgatta és 1868-ban végezte.

Két évig Budapesten volt ügyvédjelölt, majd pedig 1870-ben mint köz- és váltóügyvédet a selmeczbányai városi törvényszékhez jegyzőül választották, mely állásából 1872-ben a város főjegyzőjévé és 1895-ben polgármesterévé választotta a közbizalom. Selmeczbánya szabad királyi város sorsának intézésében számos alkalommal szerzett érdemeket úgy tudásával, mint lelkiismeretes, munkás működésével. A királyi elismerés 1893-ban tüntette ki először, a mikor a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. 1900-ban második kitüntetés érte, akkor nevezték ki királyi tanácsossá. Ferdinánd bolgár fejedelem is számos alkalommal fejezte ki tiszteletét iránta; 1898-ban a Sándor lovagrend keresztjével, 1906-ban pedig újabb renddel ékesítette fel. A tudományos irodalom terén sok kisebb-nagyobb munkával szerzett érdemeket. Tanulmányai a Századok, a Történelmi tár, a Bányászati és Kohászati Lapok és más folyóiratok hasábjain jelentek meg. *Önálló munkája*: Az alsó magyarországi bányatársulatok kémlőintézetének története.

Sztancsay Miklós, főjegyző, szül. Abrudbányán, 1869-ben. Szászvároson a Kúun-kollégiumot, Kolozsvárt a jogot végezte és ott a napilapokban dolgozott; ezt követőleg a selmeczi akadémián két éven át a bányatanfolyamot hallgatta. 1892-ben Selmeczbánya város alkapitánya, 1895-ben főjegyzője lett és e minőségében szerkesztője volt a Selmeczbányai Híradó című hetilapnak. Számos szaktanulmányt írt, a melyek önállóan is megjelentek.

Sztankay Aba, okleveles vegyészmérnök, gyógyszerész és bölcsész tudor, szül. 1868-ban. Gimnáziumi tanulmányait a selmeczbányai lyceumban végezte, majd a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskolán a fémkohómérnöki szakot hallgatta. Tanulmányait a budapesti, kolozsvári és bécsi egyetemen folytatta. 1902-ben a keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet kémiai tanintézetéhez segédtanárnak nevezték ki, egy évvel később pedig a Selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskolánál foglalt el tanársegédi állást, melyet három éven át megtartott. 1889-ben gyógyszerész-mesteri oklevelet nyert, 1893-ban a kolozsvári egyetem bölcsész tudorrá habilitálta. 1904. óta Báton gyógyszerész. *Irodalmi munkái*: Húgyvizsgálati kézikönyv. Gyakorló gyógyszerészek, orvosok s hasonló vizsgálatokkal foglalkozók részére. Bécs, 1890. — Kommentár magyar gyógyszerkönyvünk II-ik kiadásának függelékéhez. Selmeczbánya, 1896. — Megjegyzések a béltherápia újabb gyógyszereihez s a legújabb béladstringens a Honthin ismeretése. Bt., 1901. — Über eine eigenthümliche neue Magnesium-Verbindung. U. o., 1896. — Über das Diuretin und dessen chemische Structur. U. o., 1898. — Über die Beziehungen des wirklichen Extractgehaltes der Tokayer Ausbruchweine. U. o., 1899. — Ezekén kívül számos tudományos cikket írt szaklapokba.

Thék Endre (Kisnardai) iparművész, született 1842-ben Orosházán. Az asztalos mesterséget tanulta. Első segédévé együtt töltötte Munkácsy Mihályval Békéscsabán, a kihez szoros barátság fűzte. Ifjú korában, teljesen vagyontalanul, de művészi vágytól sarkalva, ő is kezébe vette a vándorbotot, hogy a külföld kulturális gócpontjain folytassa tanulmányait. Vándorútja Bécsen és Münchenen át. Párizsba juttatta, a hol a magyar művészek egész kolóniája élt már akkor Munkácsy körül. A fiatal Théket szívesen fogadta barátságába a művészcsoporthoz és segítette tanulmányaiban. A művészeten kívül azonban a politika is érdekelte őt, különösen a mikor Türr István tábornok révén megismerkedett az ott élő emigránsokkal, 1867-ben pedig Kossuth Lajossal és Ferenczcel. Több esztendei távollét után, fejlett művészetének tudatával tért vissza a hazába Thék Endre, hogy fővárosunk kezdetleges iparát, az éppen megindult ipari vállalkozásokat a maga tudásával szolgálja. Budapesten való letelepedésekor előbb csak egyszerű asztalosmunkás volt, a tehetség azonban csakhamar fölemelte őt; butorgyárat alapított és művészi értékű iparával magára vonta a közérdeklődést. A kormány számos kitüntetéssel jutalmazta, a gyára pedig hatalmas arányú vállalatá fejlődött, a mely jóléttel halmozta el őt. Iparművészetének maradandó alkotásai közül kiemeljük az Országház és a királyi várpalota számára készített munkálatait. Hont vármegyéhez 1896. óta fűzi kötelék, a mikor Lontón birtokot vásárolt és a Szentivány-család ősi kastélyát művészi érzékkel restaurálta.

Tóth Imre dr., m. k. bányakerületi főorvos, szül. Ságváron, 1844-ben. Középiskoláit Veszprémben és Székesfehérvárott végezte. Szegény szülők gyermeke

lévén, leckeadással tartotta fenn magát. Az orvostudori oklevelet 1869-ben szerezte meg. Két éven át Kovács tanár mellett a sebészeti klinikán tanársegéd volt. 1873-ban Selmezbányára került a műtő-orvosi állomásra. 1882 óta bányakerületi főorvos. Még orvosnövendék korában foglalkozott a méhészet, gyümölcsészet és borászat tanulmányozásával és egy méhészeti munkát írt »Az okszerű méhészet« (1872.) címmel. Apróbb tanulmányokat írt a borászatról és gyümölcsészetről is. 1881-ben tanulmány tárgyává tette a selmezbányai bányamunkások között évszázadok óta uralkodó betegséget, a bányászaszályt, mely betegség természetével és ragályos körülményeivel tisztába jöven, azt az 1882-dik évben legyőzte, beszüntette és ezen idő óta az aszály Selmezbányán többé nem jelentkezett. Ugyanakkor kezdte meg a selmezbányai fémkohó munkásai között uralkodó ólommérgezés ellen a harcot, a melyet 1903-ban győzött le. Nagy emberbaráti törekvéseiben azonban súlyos megpróbáltatásokat mért rá azoknak a tényezőknek a közönye és ellenségeskedése, a kiknek éppen a javára törekedett. A mikor az iszákosság meggátlására a városi szeszmonopolium ellen lépett fel, a városi tanács az orvosi oklevelétől akarta megfosztani. Ebben a küzdelmében vívta ki nagy eredményeit, a melyekkel utóbb az orvosi tudományos világ háláját szerezte meg. Az orvosi működésén kívül lelkes tevékenységet fejtett ki kulturális és gazdasági téren is, különösen a magyarosítással szerzett érdemeket Selmezbányán. Tiszt. tagja az Orsz. Közegészségi Egyesületnek, alapító tagja a természettudományi, az orvosi könyvkiadó és más társulatoknak. A szakirodalom terén számos értekezése örökíti meg a nevét. Nevezetesebb *munkái*: A bányászaszály lényege és az ellene való védekezés. — A bakteriumok szerepe a fonálférgek okozta betegségekben. — Auchilostomiasis. (Brüsszel, 1903.) — Az ólommérgezésről. — Továbbá szaklapokban megjelent rövidebb tanulmányai.

Udvardy Imre *Udvardy Imre*, tanítóképezdei tanár, szül. Lontón, 1863-ban. A bölcsészet és teológiát Esztergomban elvégezvén, két éven át tanára volt az esztergomi tanítóképzőnek. 1886-ban az egyházi pályát elhagyta és Pozsonyban jogra iratkozott be. *Munkája*: Sz. Józsefről írt egykötetes műve és több kisebb egyházi és nevelésügyi dolgozata.

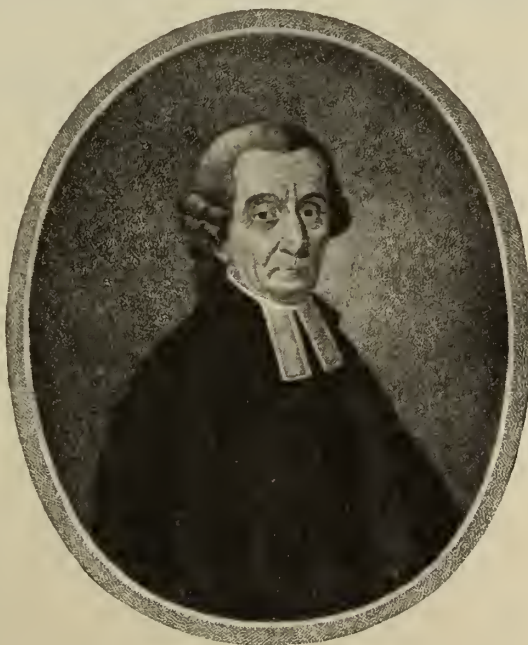
Vadas Jenő *Vadas Jenő*, m. kir. főerdőtanácsos, a selmezbányai m. kir. erdészeti főiskola rendes tanára, szül. 1857-ben Alsóháromban, Borsod vármegyében. Középiskoláit Miskolcra és Selmezbányán végezte, majd ez utóbbi helyen az erdészeti akadémia hallgatója lett. 1878-ban a máramaroszi erdőigazgatósághoz erdőgyakornokká nevezték ki. 1881-ben a földművelés-, ipar és kereskedelemügyi minisztérium erdészeti osztályába osztották be. 1882-ben az óvizi erdőgondnoksághoz I. oszt. erdészszé, 1885-ben pedig a vadászzerdei erdőőri szakiskolához vezetővé, majd 1886-ban ugyanoda főerdészszé és igazgató-tanárrá nevezték ki. Ebben a minőségben szolgált 1891. őszig, midőn a selmezbányai erdészeti akadémiához az erdőművelés-, védelem-, növény- és állattani tanszékre hívták meg. 1894-ben erdőtanácsos lett. Az 1898-ban létesített erdészeti kísérleti állomások középpontjának vezetésével bízták meg, 1899-ben megkapta a főerdőtanácsosi címet, majd 1904-ben valóságos főerdőtanácsos lett. 1893-ban a földművelési minisztérium az erdészeti kísérleti ügy tanulmányozása végett Németországba és Svájcba, majd ugyanazon év őszén a magyar erdészet egyik képviselőjeként a nemzetközi kísérleti állomások kongresszusára Bécsbe, 1895-ben pedig az osztrák erdészeti egyesület közgyűlésére Boszniába küldte ki. Több ízben volt a selmezbányai bányászati és erdészeti főiskola igazgatója, illetőleg prorektora. Ezenkívül számos tudományos és társadalmi egyesület alapító és rendes tagja. *Irodalmi munkái*: A tölgycesmeték neveléséről. Budapest, 1889. Pályadíjat nyert munka. — A selmezbányai m. kir. erdőakadémia története és ismertetője. U. o., 1896. Megjelent francia nyelven is. — Erdőműveléstan. 150 arannyal jutalmazott mű. 1897. — Az árvédelmi füzesek telepítése és művelése. U. o., 1897. Budapest. Megjelent francia nyelven is. — Az ákác monografiája. 150 arannyal jutalmazott munka. 1898. óta szerkeszti az »Erdészeti Kísérletek« című folyóiratot.

Varju Sándor *Varju Sándor* palásti plébános. A varjú című cikkével, mely a Budapesti Hírlap tárczarovatában (1901.) jelent meg, magára vonta a szakkörök figyelmét. Az országos ornithologiai társulat oklevéllel fejezte ki elismerését az írónak, a kinek e munkájából számos alkalommal idéz az Aquila folyóirat.

Vértess József, székesfehérvári tanár, szül. Ipolyságon, 1861-ben. Szerkesztője volt a Honti Hírlapnak, a Magyar Háziasszonynak és a Magyar Figaró ezimű lapoknak; segédszerkesztőként működött a Nyitrai megyei Közlönynél és a Tolnávármegyénél. *Munkái*: Ha a nő szeret (regény). — A divat bolondjai (regény). — Élő halottak (regény). — Aranypenész (regény). — Hamis bálvány (regény). — Összekúszált fonalak (regény). — Asszonyháború (novellák). — Ő írta az Egyetértésnek tudományos apróságok ezimű tárezaróvatát. Munkatársa több előkelő külföldi lapnak is. Tudományos művei: A vegyi elemzés alapvonalai; — továbbá Áruismeret. — Végül: Földrajz. — Írt színdarabokat is és a Pallas Lexikon számára technológiai czikkeket.

Vitális István dr. Pusztaszenttornyan (Szenttornyan), Békésvármegye-
ben született, 1871. március 14-én. Elemi és gimnáziumi oktatásban Szarvason részesült. Egyetemi tanulmányait a budapesti tudomány- és műegyetemen végezte. Tanári működését a budapesti gyakorló gimnáziumnál kezdte meg, mint ösztöndíjas rendes tag. 1894 november havában a selmeci ev. liezeumhoz hívták meg helyettes tanáru. 1895-ben tanári oklevelet szerzett s 1896-ban rendes tanár lett. Az ezredéves országos kiállításon a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából hegyvidéki természetrajzi mintagyűjteményt mutatott be. 1896. év végén részt vett a középiskolai tanárok egyiptomi tanulmányútjában. 1901-ben az iskolai testület támogatásával a greifswaldi nyári kurzust látogatta. 1902. óta a pénzügyminiszterium megbízásából a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola ásvány-földtani tanszékénél az adjunktusi teendőket végzi. 1904-ben doktori oklevelet szerzett. A selmeczbányai gyógy- és természettud. egyesületnek szakelnöke, a városi törvényhatósági bizottságnak választott, a budapesti egyetemi természetrajzi szövetség levelező s több más egyesületnek választmányi tagja. Szépirodalmi dolgozatai (Rigi, No-no, A fővárosi életből, Három nap a Balatonon, Az alagutban, Utazás Egyiptomban stb.) a »Szarvas és Vidéké«-ben, a »Czegléd és Vidéké«-ben és a »Selmeczbányai Hetilap«-ban jelentek meg. Breznik Jánosról, Csmez Miklósról és Miesnay Jánosról életrajzot írt a selmeci ev. lieum »Értesítő«-iben. A magyar tanárok »Egyiptom«-ez. tanulmánykönyvében »Kairó«-t ismertette, a Pallas Nagy Lexikona I-ső kötetébe »Afriká«-ról írt hosszabb czikket. 1896. óta szerkeszti a selmeczbányai gyógy- és természettud. egyesület »Évkönyv«-eit s azokban a következő ismeretterjesztő czikkei jelentek meg: Az emberek és az állatok beszédjéről, Utazás Egyiptomban, A tapintásról, A Balatonra vonatkozó földrajzi ismeretek történeti vázlata, A búrok és hazájok, Az Al-Dunáról, Selmeczbányától—Krisztianáig, A mimikri. Tankönyve: »Földrajz a gimnáziumok és a reáliskolák számára, I—II. kötet. Szakmunkája: A Tisza vízválasztója (Földrajzi Közlemények XXIV. K.), Adatok a Balaton-felvidék bazaltos kőzeteinek ismeretéhez (Földtani Közlöny XXXIV. K.). Ebbe a munkába ő írta a »Hontvármegye természeti viszonyai« cz. fejezetet.

Wallaszky Pál, az első rendszeres magyar irodalom írója, szül. Bágyonban, 1742. jan. 29-én, meghalt Jolsván 1824. okt. 29-én. Selmeczen, Rimaszombatban és Pozsonyban elvégezvén iskoláit, 1767-ben külföldi egyetemre ment és Lipcsében evang. lelkészszé képezte magát. Tanult a hallei és wittenbergai főiskolákban is. A Rotarides Mihályról gyűjtött becses magyar irodalomtörténeti anyag az ő kezeihez jutott és azt nagy szorgalommal gyarapította. Még Lipcsében két tanulmányt írt Werbőczyről és a Mátyás korabeli tudományos állapo-

Wallaszky Pál

Wallaszky Pál.

tainkról : De Stephano Verbőczio Icto Hungariae celeberrimo dissertatio (Lipese, 1768.). Tentamen historiae litterarum sub rege Matthia (u. o. 1769.). A sósokmlósi ev. egyház 1769-ben lelkészszé választotta és ott működött tizenegy évig. 1780-ban Czinkotára költözött, majd 1783-ban a József császár türelmi rendelete következtében az akkor szerveződött jolsvai ev. egyház meghívását fogadta el. E lelkészi állásában 41 éven át volt gömöri főesperes és nagy buzgalommal rendezte az egyházkerület iskolai és egyházi ügyeit. Latin művei a magyar művelődés történetének vannak szentelve. Fő műve a Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni usque ad nostra tempora delineatus. (Pozsony és Lipese 1785 : új bővített és javított kiadás, Buda, 1808.) Első ez a mű abban, hogy irodalmunk és művelődésünk történetét összefüggő képben törekszik bemutatni ; részleteiben igen sok becses anyagot nyújt és a rendszere felépítésére tesz kísérletet.

Walter Gyula

Walter Gyula, theol. és bölcséleti doktor, született Selmeczbányán, 1855. évi február hó 17-én. Elemi iskoláit és a gimnáziumot Esztergomban, a hittani tanulmányokat Bécsben végezte. Felszenteltetvén, több helyütt működött mint segédlelkész. Majd gr. Szapáry Gyula, akkori pénzügyminiszter, gyermekeinek nevelője lett. Később Esztergomban hitoktató, képezdei és papnöveldei tanár ; majd könyvtárnok, hercegprimási titkár és 1896-ban az esztergomi főkáptalan tagja, hercegprimási irodaigazgató és főtanfelügyelő lett. Szorgalmasan művelte az irodalmat. Számos dolgozatán kívül a különféle lapokban, több önálló művel is gazdagította az irodalmat. Ilyenek : »A népiskola és egészségügy«. Egyike e téren a legelső munkáknak irodalmunkban. Lelki Harmat és Üdvözlégy Mária imakönyvek. — Dr. Zádori János élete. Két kiadás. — Simor János bibornok hercegprimás emlékezete. — XIII. Leó és a társadalom. — Képek a hazai ellenreformáció mozgalmából. — Dr. Knauz Nándor püspök, pozsonyi prépost élete. — Dr. Majer István püspök emléke. — Emlékszavak a feledhetetlen Erzsébet királyné szomorú elhunytá alkalmából. — Gondolatok a háttérben. — Karácsony a művészetben. — A képzelet csapongásai. — Beszéd szó nélkül, stb. Megjelent számos Sz. beszéde is. Különös figyelmet érdemelnek ezek közül azok, a melyeket Sz. István ünnepén Budapesten, 1894. és 1900. aug. 20-án a Mátyás-templomban 1901. évi november 3-án a Sz. Benedek-rend hazánkban történt letelepedésének kilencszázados évfordulója alkalmából Esztergomban tartott.

Wipacher
Dávid

Wipacher Dávid ifj., orvos és bölcslelettudor, Selmecz város főorvosa volt a XVIII. század végén. *Munkái* : Disput. philos. de phlogisto minerali uniosis rerum metallicarum vinculo. — Diss. inaug. med. de phlogisto animali, ut variorum morborum causa. — Genuina ratio, cur pleuritide vera saeviente venae sectio affecti lateris alias derivatoria dicta praeoptanda sit. — Disput. de phlogisto animali, variorum morborum medela. — De thermis Ribarensibus in Hungaria.

Woita Antal

Woita Antal Károly, selmeczbányai születésű orvosdoktor, az 1750-es évek táján Hont vármegye főorvosa volt. *Munkája* : Examen phisico-medicum hertmarum Selenensium, Schemnicum inter et Cremnicium, etc.

HONT VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I.

A LEGRÉGIBB TÖRTÉNETI NYOMOKTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. Őskor ; a népvándorlás és a honfoglalás kora.

Letűnt évezredek emlékeit, megkövült növényeket, a csigák, halak, óriási kérődzők ^{Őskor.} maradványait kellene felkutatnunk és a föld mélyébe leszállanunk, ha csak megközelítő képét akarnók adni a mai Hont vármegye történelemelőtti korszakának. A harmadik korban, melynek éghajlata a mainál jóval melegebb lehetett, midőn a föld legmagasabb hegységei, közöttük a Kárpátok is a tenger vizéből kiemelkedtek — miként ezt a leletek tanúsítják — az óriási kérődzők egész nyájai legelésztek a Cserhát völgyeiben. A harmadkort követő negyedik korban megjelenő ősember már a mai Hont vármegye területén is otthonra találhatott, mert talaja oly szilárd volt, hogy azt céljaira felhasználhatta. A néphit a drégelyi várhegy közelében az ú. n. »óriás padon« egy ősember ülőhelyét és két lába nyomát keresi, sőt már egy 1256. évben kelt sági határjárólevélben is említés van az óriások árkáról. (Hóke Lajos cikke : Századok, 1869. évf.)

Felső-Magyarország legnagyobb részét még a történelmi korszakban is őserdő borította és így a közlekedés csak a folyók mentére szorítkozhatott ; a legrégibb nyomok csak az egyes folyók, jelesül a Garam, Ipoly és ezek mellékfolyóinak völgyeiben észlelhetők, melyek a letelepülőknél alkalmas helyül kínálkoztak. De az egyes leletek korukat illetőleg nagyon kevés támasztékot nyújtanak, mert a mai Hont vármegye területén és általában az egész Felső-Magyarországon, az őslakók még a rómaiaknak Pannoniában való megjelenésekor is a kőkorszakban éltek. Csak a Duna mentén találunk Kr. előtt a IV. században oly nyomokra, melyek a vas használatát kétségtelenné teszik.

A Szob vidékén, az Ipolyparti síroknál talált vasfegyverek (többek között ^{Kőkorszak.} egy rövid kard, melyet jelenleg a Nemzeti Múzeumban őriznek), továbbá szerzőszámok már e korszak ízlését képviselik. Ez már a kelták kora, a kik Kr. e. 350 táján fészkeltek be magukat hazánkba és leginkább a Duna mentén telepedtek le. Tőlük veszi nevét a Duna folyam neve is. (Hóke Lajos : Századok, 1868. 194.)

A Dunától feljebb eső vidéken a vaskor már a római hódítás körébe esik (Kr. e. I. század), noha Kr. u. az I—IV. századokban is a Dunától éjszakra tanyázó barbárok között a vas még kevésbé volt ismeretes. Az őskori csont- és kőeszközök rendkívül nagy mennyiségben találhatók a vármegyében. A csonteszközök főleg Magyarád vidékén fordulnak elő nagyobb mennyiségben, hol a legtöbb szarvasagancs-eszköz található egész Európában. A Magyar Történelmi Társulat 1869. évi kirándulása alkalmával Nyáry Jenő báró Magyarádon 104 kőregiséget ásatott ki. A nagy mennyiségben talált házieszközökből következtethetőleg a magyarádi lelőhely elpusztult őstelep lehetett. A felszínre került házieszközök közül öt átfúrt szarvasagancs-kalapács, három szarvasagancs-véső, négy nagyobb, három kisebb tű, egy gúlaalakú agyagsúly, öt lapos kőfedő, számtalan őrlő-kő, két átfúrt lapos agyagkarika érdemelnek említést ; különösen érdekes egy agyagból készült állat, melyhez hasonlót a tudós kutató Pilinyben is talált, és a melyet, alakja után ítélve, bálványnak tart. A fémből készült házieszközökből csupán egy bronzsarló töredéke került báró Nyáry Jenő kezéhez, s ezen utóbbi lelet megerősíti abbéli vélekedését, hogy ez alkalommal bronzkori kőregiségek kerültek felszínre.

A hontvármegyei kőrégiségeket az egyes lelőhelyek szerint következőleg csoportosíthatjuk : (Archaeologiai Értesítő, III. 15.) *Bagonya* : egy véső homokkőből. *Borfő* : két véső homokkőből, négy kemény kovapalából, egy mészkőből, egy kigylakőből, egy csákány homokkőből, egy szekereze homokkőből. *Bori* : két véső kigylakőből, három kovapalából, egy márványból. *Dalmad* : egy véső kigylakőből, tíz homokkőből, kettő kemény kovapalából, egy szekereze homokkőből. *Deménd* : három véső kigylakőből, kettő kovapalából, tizenegy homokkőből, egy csákány homokkőből. *Hont* : egy véső homokkőből. *Ipolyság* : egy véső kigylakőből. *Kereskény* : hat véső kigylakőből, kettő kemény kovapalából, három homokkőből, egy csákány homokkőből. *Kiskér* : három véső homokkőből. *Ladány* (Barsvármegye) : két véső homokkőből, egy barnás quarcz kavicsból, kettő kigylakőből, kettő kemény kovapalából. *Magyarad* : hét véső homokkőből, kettő kigylakőből, három kemény kovapalából, egy szekereze homokkőből. *Szántó* : hét véső homokkőből, hét kemény kovapalából, kettő kigylából. *Oroszi* : egy véső kemény kovapalából.

Bronzkorszak.

Bronzkori emlékek kerülnek felszínre Dömeházán is; a kenderföldéken gyakran 95 cm. nagyságú fazekakat találnak. Sajnos azonban, ezek ritkán jutnak ép állapotban a kutató kezébe, miután a nép többnyire összetöri azokat. Mind Dömeházán, mind pedig Felsőszemeréden egykori urnatemető maradványai láthatók. Méznevelő helység határában is urnatemető nyomaira bukkantak. Még 1833-ban a pásztorok a Sztránya nevű hegyoldal alatt, a Korpona folyó partján néhány, a víztől kimosott cserépedényre (urnára) akadtak. De a lelet legnagyobb része a nép kezében megsemmisült. A cserépedényekben talált csontmaradványok a halottégetésre engednek következtetni. (Ifj. Palugyay Imre : Magyarország Ujabb Leírása. IV. k.)

A Felsőtúron talált bronzleletek közül, melyeket Kubinyi Ferencz gyűjteményében őriznek, egy félholdidomú bronzsarló és egy háromlélű sodronyból font húszhajlású bronztekeres érdemel említést. Legbecsesebb azonban e nemben a királyházi lelet, melyből 1872 óta két csákány, három karika és két karperecz van a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ugyancsak oda került a Nagykereskényen, Mailáth István birtokán, agyagásás alkalmával talált szárnyas véső mintája. Id. Keller Rezső 1877-ben őskori bányászesszkozt adott a Magyar Nemzeti Múzeumnak, melyet Szebelében találtak; ezzel az adomány nyal együtt több köeszköz is került a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába. (Hampel József : A Bronzkor Emlékei Magyarországon. II. köt. — Arch. Értesítő 1891. XI. 353.)

A felszínre jutott régiségek az itt letelepült népek bizonyos fokú műveltségéről tesznek tanúságot; különös figyelmet érdemel e tekintetben a szebellébi lelet, mely a bányamívelésre is némi világot vet. Sőt még a köeszközök, jelesen a kigylából készült házieszközök is a kereskedelem némi nyomára mutatnak, mert az eszközök anyagául szolgáló kő Hontban sehol sem terem meg és úgy látszik, nyers állapotban hozták be azt az őslakók és itthon dolgozták fel.

Barbár népek.

A keltákon kívül, időszámításunk előtti időben, csupán a szlávokról vannak némi adataink. Ptolemaeus is említi (Kr. u. 150-ben) Gormanum nevű városukat, melynek a Garam folyó mellett kellett feküdnie.

Kr. után az I. században hazánk északnyugati részén a markomanok, tőlük keletre pedig a velük rokon quád, óz és cotin népek tanyáztak. A quádok a germán fajhoz tartoztak és a Vág, Garam és Ipoly folyók vidékén helyezkedtek el; az ózok inkább a Garam és az Ipoly s a Duna közötti területen laktak, a cotinok a mai Hont vármegye északkeleti részén, valamint a Garam felső folyásánál telepedhettek le. A quádokról már a római írók is nyújtanak adatokat. Tacitus Annalesében (II. 63.) egyik fejedelmükről is szó esik, a kit Kr. u. 51-ben a rómaiak elűzték. (Tacitus : Ann. XII. 29.) A második században azonban a quádok mindegyre fenyegetőbben léptek fel. Különösen télen, a befagyott Duna jégén átkelven, gyakori támadásaikkal nyugtalanították Pannoniát. 173-ban Marcus Aurelius császár személyesen vezetett ellenük hadat, mely alkalommal még a rabszolgákat is fölfegyverezte.

Római kor.

Ez a hadjárat, mely az egykorú leírások szerint a Garam, Ipoly és a jenei tó között folyt le, a barbárok leveretésével végződött, kiket a rómaiak a nyugati Kárpátok erdőségeibe szorítottak vissza. Ehhez a hadjáratához fűződik a »legio fulminatrix (mennydörgős légio)« emléke is. E túlnyomólag máltai keresztényekből állott légio könnyörgésére egy alkalommal az égből aláhullott zápor és villám

megsemmisítette az ellenséget. Ez a jelenet különben meg van örökítve Rómában, Antonius oszlopán. Marcus Aurelius 173. évi hadjáratát Dio Cassius, Pannonia praefectusa Kr. u. 230-ban részletesen megírta az utókor számára. A császár feljegyzései szerint ez az ütközet a Garam (Granua) mellékén folyt le.

Marcus Aurelius ugyan legyőzte a quádokat, de azért a béke nem volt teljes. A quádok esetleges támadásai ellenében a védelemről kellett gondoskodni. Erre a célra szolgált ama négy táborerőd, melyek nyomai még ma is láthatók. Az egyik a mai Bény falu helyén állott; a másik a Garam jobbpartján, a mai Váradnál volt, melyről Béla király névtelenje is megemlékezik. A harmadik Visk helység felett állott; ezt a nép »Mahir«-nak nevezi és husz ölnyi mély sáncaival egész légiónak nyújthatott biztos nyughelyet. A negyedik táborerőd a mai Felsőpalojtánál emelkedik és mintegy 40 hold terjedelmű; ezt a helyet a tótok Pogányhegynek, a magyarok Őshegynek nevezik. E két utóbbi erőd, úgy látszik, az előnyomulás fedezésére szolgált. (Századok, 1868. évf.)

E táborhelyeken kívül, a mai Szőnytől egészen Budapestig, mintegy 13 őrtorony maradványai észlelhetők. Ezek egyike Szob mellett, az Ipoly folyó tövénél emelkedett és kettős őrtornyának romjai ma is láthatók.

E védőművek azonban gyengéknek bizonyultak a barbárok támadásai ellen. Mialatt Nagy Constantinus († 337.) fiai az uralomért versengtek, a quádok és a szarmaták megsemmisítették az őrtornyokat és Pannoniát pusztították. Erre Constantinusfia, Constantinus (357—358.) a szarmatákat saját területükön támadta meg. A szarmaták azonban be sem várva a római légiokat, a Cserhát erdőségeibe menekültek. A római légioók tehát akadály nélkül vonulhattak az Ipoly és a Garam völgyén Brigetio-ba (Szőny). Néhány évig ezután nincs értesülésünk a barbárok dúlásairól, de 374-ben a quádok újból támadólag léptek föl. Okul szolgálhattak erre az új császár, Valentinianus hadi készülődései, de még inkább Gabinus nevű királyuk esete, a kit a rómaiak láb alól eltettek. 374-ben váratlanul áttörték a határt, két légioót megsemmisítettek és Szirmiumot fenyegették. 375 tavaszán Valentinianus személyesen vezetett ellenük hadat. Az előkészületek megtétele után átkelt a Dunán és a római légioók Marobaudes hadainak segítségével halomszámra pusztították a quádokat. 375 őszén a császár Brigetióban tartózkodott, hol a quádok békeköveit fogadta, de a követek szaván felháborodván, gutaütés érte. (Millenn. tört. I. CCXLVI.) A hosszú harcok megtörték a quádok és a szarmaták erejét, a népvándorlás folyama alatt pedig teljesen elvesztek a szláv néparadatban.

A quádok emlékét számos emlék őrzi. A Garam, melyet Marcus Aurelius császár Granuának ír, az ó-felnémet gruoni vagy gruani (az újnémet grün) szóból ered és zöld a jelentése; e szerint a folyó vagy zöldes vizétől, vagy a benne-tükröző növényzettől vette nevét. A quádok adtak nevet az Ipoly folyónak is, mely németül Eipel-nek ejtetik ki és megfelel a magyarban is gyakori Almás folyó névnek. (Borovszky Samu dr. : A Honfoglalás Tört. 84—85.) Selmeczbánya város ősrégi neve — Vannia — is valószínűleg Vanniustól, a quádok fejedelmétől veszi eredetét, a kit a rómaiak 51-ben elűzték e vidékről. Innen származhatott a szláv Bana és a magyar Bánya. Még Anonymus 37. fejezetében Selmeczbánya Bana név alatt fordul elő azon öt vár között, a melyeket a magyarok az éjszaknyugati hadjárat alatt elfoglaltak. A quádok és a rómaiak között a gyakori ellenségeskedések mellett is, némi kereskedelemnek, sőt bányaművelésnek nyomaira is akadunk, miként ezt az ezen vidéken talált római pénzek is tanúsítják.

A quádok építették azt a védőfalat és árokvonalat, mely a Dunától és az Ipoly torkolatától kezdve, a folyó jobb partján, a Búr völgyén át, némi megszakítással a Szitnya-hegységig húzódik. E védőfal Helembától egészen Lelédig égett agyagból készült, az Ipolymentén Kiskeszinél 80 öl hosszú pogány temetőben és Pásztónál az Ipolyba félig beomlott körsánczban végződik. A fal nyomai még Szakállas és Lontó határában, továbbá Borfőnél és Szudnál is feltűnnek. E fal a keletről jövő támadások ellen nyújtott védelmet.

A fennmaradt harci eszközök, erődítések fogalmat nyújtanak a quádok hadviseléséről is. Támadó fegyverük a parittyá volt, melynek összenyomott gömbalakú kövei mindenfelé találhatók. A fegyverek között találunk bronzból készült nyílhegyeket, hatalmas kalapácsokat és szekereket. Rövid bronzkardok és lándzsák (nyársok) egészítették ki a fegyverzetet. Ilyen fegyvereket a már említett helyeken kívül, Romhányban is találtak és azokat jelenleg a vármegyei múzeumban őrzik. (Századok 1869—644.)

A pogány temetők tanúsága szerint a quadok is elégették a halottakat, a hamvakat pedig durva urnába helyezték és a halott fölött gyásztort tartottak. Az egyes temetőkben talált őzagancsok és más állatok csontjai az egykori gyásztort maradványait hirdetik. A csontok között kancsók és fülesbögrék is akadnak. A Kiskeszi községben levő majdnem száz öl hosszú temetőhalomban igen sok csontot és cserépet találtak, a pereszlenyi temetőben kőbaltákat és kőfokosokat, Magyarádon és Romhányon, a hol Sembery István végzett ásatásokat, három hamuveder, két nagy ruganyos csavar és két diszített bronznyárs került napfényre. (Századok, 1869. 644.)

Népvándorlás.

A negyedik század vége felé fergetegként előtörő hunok nemcsak a római uralmat semmisítették meg, de a quadokat is elűzték az Ipoly és a Garam vidékéről. Attila halálával (453.) a hun birodalom úgyszólván nyom nélkül tűnt el, helyét ismét germán népek, a longobárdok foglalták el. A longobárdok előbb a mai Bécs határáig terjedő Rugilandot, majd pedig Tato nevű királyuk alatt (493—509.) a Morva folyó termékeny völgyét szállották meg. Tato utóda, Wacho (509—539.) alatt a longobárd királyság már nagy tekintélyre emelkedett, hatalma a mai Csehországon és Morvaországon túl egészen a Garamig terjedt. A Garamtól keletre eső területen a régi quadok utódai tanyáztak, a kik ebben az időben svévek név alatt szerepelnek és a scyrrek és a szarmaták között laktak. (Borovszky Samu : A Longobárdok vándorlása. Századok 1885. 668.)

A svévek azonban kellemetlen szomszédoknak bizonyultak, mert gyakori rablótámadásaikkal örökösen háborgatták a longobárdokat.

A mint a longobárdok megszabadultak a gótoktól, a kik Pannoniát elhagyván, Itáliába költöztek, a svévek ismét összeszedték magukat és támadólag léptek fel a longobárdok ellen. Wacho longobárd király azonban egész haderejével ellenük fordult, és legyőzvén őket, földjeiket a longobárdok uralma alá vetette.

Ezzel a mai Hont vármegye területe a longobárdok uralma alá került ; ez azonban nem sokáig tartott, mert Audonin már a királysága kezdetén (546.) Pannonniába vezette népét, a honnan 568-ban Itáliába vándoroltak tovább. A longobárdok kiköltözése után egész Magyarország az avarok uralma alá került, de nagy khágánjuk, Baján birodalmában a szláv elem vitte a vezérszerepet.

Szláv uralom.

A szlávok már a római uralom idejében a quad őslakók szomszédaiként szerepelnek, később, mikor a quadokat az évszázadokon át folytatott küzdelmek megtörték, mindegyre nagyobb számban telepedtek le az Ipoly és a Garam völgyeiben. A VI. század közepétől kezdve tehát a mai Hont vármegye területe a szlávokat uralta és ez a helyzet megmaradt a magyarok beköltözéséig ; sőt attól kezdve, hogy Kis Pipin 796-ban az avarok uralmát megtörte, bizonyos mértékben függetlenítették magukat, mert mind Nagy Károly, mind pedig Kis Pipin előtt a római caesarok példája lebeghetett, a mikor uralmukat csak az egykori római birodalom területére terjesztették ki.

A szlávok emlékét a helynevek őrzik. Szokolya a szláv sokol = sólyom töből képződött. Rák töből képződött Rákócz. Kemencze határozottan magyarosított alakja a szláv kamenecz, kamenicza névnek, mely kamenu szóból (= kő, kémény) képződött. Terbegez (Terebes) helynév trebez szláv szóból képződött, mely irtást jelent ; e helységet a tótok Terbusovcének nevezik. Szláv eredetű Udvarnok = Dvornik, a mely a királyi udvarnokok lakhelyét jelöli. Cseh nyelven a kovács neve kovar és ilyen névű helységet találunk Hontban is (Kóvár). Szitnya helység és hegyiségnév szintén szláv származású ; Szitno tótul = pokol. A mai Peszek nevű falu már 1324-ben előfordul az oklevelekben Pezek néven, mely név a szláv pèssek = durvaszemű homok szóból képződött. A növény- és állatnevekből is számos helynév alakult. Így az erdő neve az ó-szláv nyelvben = lèsu, ennek egyik alakja pedig Lissó. A somfa neve szlávuldren, ennek egyik alakja Dreno ; míg Sirák a szláv sirek = köles szóból alakult. Túr nevű helység a szláv turu = bölény szóból származik, jelölül annak, hogy e tájon lakó szlávoknak is dolguk volt a bölényekkel. Egy 1258-ban kiadott oklevélben említést találunk bizonyos Mortua nevű vizről, mely a szláv mrtva szóból származik és annyit jelent, mint holt víz. (Borovszky Samu dr. A Honfoglalás Története.)

A szlávok letelepedéséről későbbi korból való oklevelek is megemlékeznek. Selmeczbánya őslakói szintén szlávok voltak, a kik városukat a hegytetőre építették, minek nyomai ma is látszanak. Csehi ma puszta, a XIV. században még helység, szintén szláv települőkre vall. Szláv telepek még Litava, Börzsöny, mely

utóbbi azonban szász telep is. Ellenben a Selmeczbánya melletti Windschacht (Vendakna), Windischdorf, már későbbi, valószínűleg a szász települőkkel egyidőben keletkezett.

A IX. század végén, hazánk északnyugati részein elszórtan élő szláv törzsek Szvatopluk morva fejedelemnek hódoltak. Szvatopluk, a ki 873-ban, miután nagybátyját Rastislavot a németek kezére játszotta, nem csupán a morvák ura lőn, de hatalma kiterjedt a Garamtól keletre és a Duna—Tisza közén fel egészen a Kárpátokig lakó szlávokra is, ezzel a Kárpátok bércei között lakó összes szlávokat egyesítette a jogara alatt. Halála előtt, 894-ben, felosztotta ugyan birodalmát, de a fiai között támadt egyenetlenség a morva birodalom erejét meggyöngítette s mikor a magyarok 895 őszén a vereckei szoroson át a Felső-Tisza vidékét elfoglalták, a morva birodalom már végnapjait élte. Árpád hadai vala Duna környékénél foglalván állást, Szvatopluk fiai között a harcz már javában folyt és míg hasonnevű fia a németekhez fordult segítségért, addig Mojmir a magyarok pártfogását vette igénybe.

A bajor püspökök leveleiből tudjuk, hogy a magyarok 897-ben, vagy 898-ban, A honfoglalás. megdöntötték a keleti frank örgrótság szervezetét. 902-ben már a morvákat támadták meg és a Vág melléke is ekkor került uralmuk alá, a Morva birodalom pedig 906-ban végkép összeroskadt.

Tehát a 897—902 közötti években került a mai Hont vármegye területe a magyarok birtokába; de hogy ez harczok árán vagy pedig meghódolás útján történt-e, erről nem tájékoztatnak a följegyzések. Valószínűbbnek látszik az utóbbi eset, mert a magyarok a meghódolt szlávokat nem irtották ki, hanem szolgaságba vetették, de különben is az utóbbiak a morva birodalom megdőlésével csak urat cseréltek s a magyarok fenhatósága alá kerültek. A krónikák, jelesül Anonymus, Béla király névtelen jegyzője, a XII. században is meglevő szájhagyományokra támaszkodván, már részletesebb adatokat közölnek a mai Hont vármegye elfoglalásáról.

Anonymus szerint Huba, Zoárd, Kadosa és Bors vezérek foglalják el hazánk északnyugati részét, tehát Bana-t vagyis a mai Selmeczbányát is, mely a tatárjárás előtt, vagyis abban a korban, a midőn Anonymus is élt, e néven volt ismeretes. (Anonymus 37. fejezet.)

A fenmaradt helynevekből is láthatjuk, hogy a honfoglaló magyarok szívesen telepedtek le az Ipoly völgyében, melynek gazdag mezői és legelői a beköltözött lovas nép minden igényét kielégítették.

A magyarok letelepedését számos helynév őrizte meg. Egyike a legrégebb magyar telepeknek Szád, mely a régi magyar nyelvben erdőnyírást jelent. Növénynevek után képződtek Magyarád (Mogyoró többől), Füzes-Gyarmat, Tölgyes; állatnév után Disznós. Magasabb művelődési fokot mutat már Egyházas-Nénye, mely még a XVII. században is e néven fordul elő, jeléül annak, hogy a helységben templom épült; csak az újabb időben alakult át Házas-Nényérc. Továbbá Egyház-Marót, Apáti és Apát-Marót, melyek már a kereszténység behozatala után létesültek, az utóbbiak a kolostorfőnök nevére, az apátról vannak elnevezve.

A bíborban született Konstantin művében említett hét magyar törzs (Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kar és Kaz) nevét is megtaláljuk Hont vármegyében. Így az ipolyvölgyi Terényt hajdan Terjén-nek nevezték, a mint Demjénd-ből idővel Deménd lett. Gyarmat nevű helység több is van a vármegyében, mint Füzes-Gyarmat, Kis-Gyarmat, Ipoly-Gyarmat. Kaz (Keszi) is többféle van, így Kőkeszi és Felkeszi (Sirak); Keszihócz azonban már elszlávósodott alakja.

Az ősi nemzetségek és családok nevei közül is többet találhatunk a vármegye területén, melyek közül azonban egyesek idővel eltótosodtak és most már szinte a felismerhetetlenségig elferdítvék. Így: Aba, Bátorfalu, Csab (Csáb-hrad, ma Csábrág), Csal, Egeg (Ögeg), Marót, Szemeréd (Szemere), Zsemler, Pócsfalu (ma Pocsuvadlo), Visk.

Felmerül most már a kérdés, vajjon a honfoglaló magyarok a mai Hont vármegyéből mekkora területet szállhattak meg? Sajnos, az örök és az országhatárt alkotó gyepek nyomát Hontban eltörölte az idő; annyi azonban kétségtelen, hogy Szent István király uralkodása alatt a mai Hont vármegyénél húzódott az országhatár, mert Zólyom vára Kálmán király (1095—1114.) uralkodása idejében épült fel és jó ideig csak királyi praedium volt, melynek művelésére és őrzetére még

1218-ban is a honti vár népeit rendelték ki. (Knauz : Monum. Eccl. Strig. I. 286. Karáesonyi János : Századok, 1901. évf. 1048.)

A Honttól északnyugatra eső Susoly-völgy a mai Bars vármegyében is csak vadászterület volt, a keletre első Nógrád vármegyében pedig a határ a losonezi völgyön húzódott keresztül. Összefoglalva tehát az elmondottakat, kétségtelen, hogy az első megszállások csak az Ipoly, Garam és a Szekinceze patak völgyére szorítkoztak.

Települések.
Németek.

A meghódolt szlávokon és a beköltözködő magyarokon kívül még a következő népfajok telepedtek le a vármegye területén : 1. *Németek*. A német telepek két csoportba sorozhatók. Az elsőbe azok, a melyek Árpádházi királyaink idejében alakultak a vármegye területén ; ezek többnyire szász jövevényektől népesültek be. A második sorozatba azok vehetők, a melyek a törökök kiűzetése után keletkeztek ; ezek többnyire sváb telepesek. Árpádházi királyaink idejében létesült szász telepek, a középkorban virágzó városoknak, a bányamívelésnek és az iparnak vetették meg alapját. Egyike a legrégibb ilyen telepeknek Korpona, melyet 1135-ben említenek első ízben az oklevelek ; IV. Béla királynak egy levele emlékezik meg (Fejér II. 83. IV. 1. 329.), szász vendégeiről, a kik a tatárjárás után régi kiváltságaikban megerősítették. Maga a város neve a német Karpfen (ponty) névből származott. Hasonlóképpen a szász vendégeknek köszönheti további fejlődését Selmeczbánya, melynek alapját ugyan a szlávok vetették meg, de felvirágoztatása a II. Géza király uralkodása idejében (1141—1161.) letelepült szász vendégek érdeme, a kik a mai Szászországban, közel a esehországi határhoz fekvő Sehemnitz vidékéről származtak, honnan a város német nevét — Sebnitz, Semnitz — vette. II. Endre király 1217-ben osztott bőkezű kiváltságai esakhamar felvirágoztatták a várost, melyben a bányaművelés is meghonosodott. (Kachelmann : Geschichte der Ungar. Bergstädte.) Szász telep még : Börzsöny, melynek lakóit 1416-ban és 1433-ban telepítették le és a XV. században jövedelmező bányái voltak. Badin, Bát (Frauenmarkt), Bakabánya (Pukanitz) vagy Német-Balla, melyet szintén a bányaművelő szászok alapítottak, Prandorf (Frauendorf), Bélabánya (Diln), Deviese (Dyuch-Dojes), Szebeléb (Sieben-Brod), melyet a Selmeczbányáról kiszorított szász telepesek alapítottak. A tatárpusztítás után IV. Béla király Szud környékére telepített német hospeseket és a honti várhoz tartozó Szudot ezért esérébe adja Nemti Buzad eomesnek. (Századok 1869. 635.) Ezek a német telepesek azonban részben elmagyarosodtak, részben, mint például Bakabányán, eltöposodtak. A másik csoportba tartozik Nagymaros, melynek lakói a középkorban magyarok voltak, de a XVII. században a vallási villongások miatt kivándoroltak, helyükbe Mainz környékéről svábok telepedtek le. Az új lakosok 1688 május 19-én nyertek kiváltságokat. Ugyanez mondható Zebegényről, mely szintén a törökök kiűzetése után települt. A XVII. század folyamán létesült telepek közül megemlítendő Szob, mely azelőtt szintén magyar helység volt, hova tótokat telepítettek ; továbbá Kóspallag és Tergenye, hova németek költözködtek be, de az utóbbiak elmagyarosodtak.

Palóczok.

2. *Palóczok*. Pintér Sándor és Vámbéry Ármin kutatásai szerint a palóczok (mely név síkon, gyepen lakó népet jelent) a törökkel azonos törzsből származnak és részben a honfoglalás után telepedtek le hazánk területén, erős védőgyűrűt alkotva a meghódolt szláv őslakók és a honfoglaló magyarok között. Ezek idővel teljesen beleolvadtak a magyarságba, habár faji sajátóságukat és népszokásaikat mindmáig megőrizték. A palóczok Szete községtől keletre az Ipoly folyó mindkét partján, Nógrád határáig telepedtek le. Számukat Szeder Fábán palóez tudós a XIX. század elején Hontban 21.634-re teszi. (Tud. Gyűjt. 1821. XI. köt. 53—55. (Századok, 1896. évf. 583.)

Husziták.

3. A *husziták* a XV. század folyamán telepedtek le Hont-Nádason és környékén, továbbá Almáson és Egyházas-Maróton is. Az egykori Kishonti kerületben, Osgyán vidékén szintén maradt néhány eseh telep, melynek lakói huszita hitükhöz ragaszkodván, jelentékeny befolyással voltak a protestans hit elterjedésére.

Czigányok.

Végül meg kell emlékeznünk a *czigányokról* is. Ezek 1417-ben, Zsigmond király uralkodása idejében özönlöttek az országba. Az egyes, keletről nyugatra, nevezetesen Német-, Olasz-, Francia- és Spanyolországokba költözködő rajok csaknem valamennyie átvonult a vármegye alsó részén, a Duna mentén.

2. Hont vármegye alakulása és a vármegyei élet a középkorban.

A keresztény magyar királyság megalapításával a nemzeti és a szállási intézmény megszűnt. A külföldi lovagok és más jövevények betelepítésével új intézmények váltak szükségessé, a melyek a régi vagyonjogot pótolják, egyzersmind a belrendet fentartsák és az új királyságot a kultáadások ellen megvédelmezzék. Ez a feladat a várszerkezetre hárult.

A várszerkezet alapja a földesúri viszony volt a királyi vár és a szolgálma-
nyosok között, a kik a várföldekből megfelelő részt kaptak a királytól. A királyság megalapításával Szent-István a meglevő várakat királyiaknak jelentette ki és azokat a körülöttük fekvő vidék középpontjává tette. Ilyen vár volt az Ipoly völgyében Hont, mely Szent-István király megkoronáztatása előtt az idegenből beszármazott Hunt és Pázmán lovagokkal hozható kapcsolatba. Hont várának maradványai mai napig megtalálhatók Hont falu belterületén, az Ipoly egykori fél-szigetén ; míg a falun kívül, a Kukucska hegyen, Pázmán vára romjait találhatjuk fel. A várszerkezet megalapításával Hont vára — melyet a helység lakói máig is Huntnak és nem Hont-nak ejtenek ki, — királyi vár lett (Hóke Lajos : Hont várm. tört. Kézirat.) és a nemzetség tagjai Hont és Nógrád közeleső bércein emeltek maguknak saslakokat. Ilyenek voltak : Peröcsény, Drégely, honnan nap-pal füst, éjjel tűzzel érintkeztek, részint egymás között, részint az esztergomi királyi udvarral, melynek szolgálatára mindenkor harcra készen állottak.

Okleveles adataink fogyatékossága miatt csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg az egykori honti vár területét, melyről azonban inkább már a várszerkezet hanyatlásának korából vannak adataink. Mindamellett az egykori honti vár tartozékainak — a várföldeknek — tekintélyes részét megőrizték okleveleink.

Bizonyos, hogy Hont vármegyéje a legrégebbek közé tartozik, vagyis azok közé, a melyeket még Szent-István király alapított. Okleveleink azonban csak 1156-ban említik első ízben. Ugyanígy vagyunk az egykori tartozékaira vonatkozó adatokkal is, melyek csak a XIII. század elejétől kezdve szólnak róluk.

A várszerkezet feje volt az ispán. Ő vezette hadba a várjobbágyokat, ítél a peres ügyekben és ő alatta állottak az összes várnépek és várszolgák, valamint a szolgálmányosok. A honti várjobbágy-családok közül a várszerkezet bomlása alatt többen függetlenítették magukat és az ország nemesei sorába emeltettek, így a Dacsó-család ősei 1243-ban, a Palástiak ősei 1281-ben.

A várjobbágyokon kívül, a kiket fegyveres szolgálatra köteleztek, még más szolgálmányosokat is találunk a királyi várbirtokokon. Így a királyi udvarnokokat, a kik szintén hadi szolgálatot teljesítettek ; a királyi erdőcsőszöket, kiket a mai Ipolysággal határos Tesmagh falu egyik részére telepített IV. Béla király. (Fejér : V. 1. 199.) ; továbbá a királyi szekereszek, a kik Letkés faluban s a királyi mosónépet, mely az Ipoly mentén lakott.

A várföldek eladományozását már Imre király is gyakorolta, a ki Szebekléb várföldet idegenítette el.

II. Endre király zavarteljes uralkodása alatt a királyi várföldek mindegyre nagyobb mértékben idegen kézre kerültek. II. Endre tömérdek várbirtokot idegenített el, a melyekkel híveit jutalmazta ; majd egyes várjobbágyokat is felszabadítván, azok várföldeit örökös jogon nekik adományozta. A Ság nevű várföldet a király már előzőleg az esztergomi prépostnak adományozta, mikor pedig a prépost meghalt, e várföldeket a káptalanra hagyta, mely hagyományt 1231-ben II. Endre, majd 1237-ben IV. Béla király is megerősítette (Knauz I. 323. 400). Ugyancsak II. Endre király idegenítette el a honti várhoz tartozó Sztraczin (Nógrád várm.), Csernely (Borsod) helységeket és Zahora várföldet, mely felerészben Hont, felerészben Nógrád várához tartozott.

IV. Béla király trónaléptekor erős kezekkel látott hozzá a jogtalanul elidegenített várföldek visszaköveteléséhez, de erélyes fellépése általános visszatetszést keltett és így csakhamar ő is kénytelen volt atyja példáját követni. Már 1236-ban megerősíti II. Endre királynak a Zahora (Erdőmeg) és más birtokokra vonatkozó adománylevelét (Wenzel II. 36) ; 1239-ben újból megerősíti az esztergomi egyházat Ság birtokában ; 1243-ban Vaczik és Tiba udvarnokoknak, a Dacsó-család őseinek, hadiszolgálataik jutalmául és részben kárpótlásul, Palota (Palojta), Nénye és Kökeszi, valamint a Nógrád vármegyei Esztergály helységet adományozta, mely utóbbiban a királyi udvarnokok laktak.

(Fejér : IV. 3. 181.) A Dacsó-család őseinek utóbb, 1260-ban, a király Kelenye helység felét, mely Födemes felé esik, továbbá Terbegecz helység határából két ekényi területet, a mely szintén várföld volt, hasonlóképpen átengedte. (Pesty Frigyes : A várispánságok tört. 258.)

IV. Béla király uralkodása alatt már az egyes várjobbágyságok is elidegenítették a várföldeket; így 1252-ben több honti várjobbágy 30 ezüst márkáért Mikó zólyomi ispánnak eladta Aba nevű honti örökös birtokukat, a miről IV. Béla király bizonyítványt állított ki a nélkül, hogy az eladáshoz megkívánt jóváhagyást csak említené is. (Wenzel II. 224.)

A tatárjárás után IV. Béla király különben is mindegyre több honti várföldet idegenített el. Így Szudon tiz eke várföldet 1256-ban a zólyomi királyi kertészek nyernek. (Fejér : IV. 2. 394.) Péter honti várjobbágy 1256-ban nemességet kap, mely alkalommal a Korpona (Krupina) patak mellett elterülő Ság föld egy részét nyerte. (Wenzel : VII. 418.) Szudi Abichk fiának, Miklósnak pedig 1244-ben Koarszeg (Kovár) várföldet adományozta a király.

Midőn IV. Béla király 1244-ben Korpona szabadalmait megerősítette, a városi népesség szaporodása érdekében a várossal határos Pomogh földtért adományozta a korponaiaknak (Fejér : IV. 1. 331.); míg Szalka város vendégei Kért és Keszi (Kis-Keszi) várföldek területén három ekeföldet nyernek adományul, mely földekért kárpótlásul 1252-ben, Simonnak és társainak az Ozov patak mellett fekvő (a Garam és az Ipoly közt) Husan várföldet adományozza. (Wenzel : VII. 341.)

Az egyháziak közül a bozóki prépostság 1262-ben Terpin (Terjen) és Bodon (Badin) helységeket, a sághi premontrei prépostság Iva helységét, mely határos volt a honti várjobbágyságok hasonló nevű földjével, végül pedig László honti főesperes 1263-ban Gyürki földet nyeri a honti vár tartozékai közül. (Wenzel : VIII. 61.)

Iva föld már messze esett a honti vártól, Külső-Szolnok vármegyében, a Zagyva partján terült el.

Ez akként magyarázható, hogy idővel a honti várnépek már nem találtak alkalmas területet az Ipoly völgyében és így messze a Tiszavidéken kellett letelepedniök, mely föld azután ily módon szintén a honti vár tartozéka lett. IV. Béla király a sághi prépostság javára 1265-ben kiadott megerősítő levelében Pereszlény, Ság, Hont és Slatha (a Kürtös folyó mellett) helységeket is honti vár birtokoknak nevezi. Ság földjéről tudjuk, hogy az eredetileg a honti várhoz tartozott, és adomány útján került a prépostság birtokába; de a másik háromra nézve nincsenek közelebbi adataink. Hont helységet utóbb IV. László 1284-ben Hont fia Demeternek adományozta. (Wenzel : IX. 378.)

Börzsöny környékén is találunk várföldeket a Bányapatak mellett (Fejér : IV. 2. 472.); Tesmagh falu felső része szintén a honti várhoz tartozott, de később elnéptelenedett és 1272-ben a sághi prépostnak jutott adományul. (Fejér : V. 1. 199.) Ugyancsak V. István király adta vissza Villám selmeczbányai polgár kérelmére Baka, Gyekés és Bagonya várföldeket, melyeket IV. Béla király neki és társainak eladott, de 1270-ben visszaváltott és a melyek ekként IV. Béla király halála után végleg visszakerültek Werner, Villám, Támár és Albert birtokába.

IV. László uralkodása alatt a honti várföldek már végfelosztás alá kerülnek.

Miklósnak, Márton fiának Győr ostrománál tanúsított hadi érdemeiért Bosi várföldet (Fej. V. 2. 269.), László esztergomi prépostnak 1277-ben Damasa és Malasi várföldek területén két ekét (Knauz : II. 123—24.), a Dragus nevű földet pedig Szeleseni Mátyás fiának, Mórócznak adományozza, mely utóbbit azonban Mórócz hűtlensége miatt Hont fiai, Ders és Demeter nyerik adományul. (Wenzel : IX. 54.) IV. László király 1281-ben Álmost és Fábiánt, Palásti Guze fiait felmentvén a várszolgálat alól, hadi szolgálataik jutalmául nekik adományozta a várföldeket. (Fejér : V. 3. 91. Hazai Okmt. IV. 62.)

Palást helység részint a honti, részint a bolondóczyi várhoz tartozott; a bolondóczyi vár részét az esztergomi érsek is felkérte magának, de 1288-ban Bors comes és rokona perbe hivatván, jogaikat érvényesítették, mire III. Endre király Bors comesnek és rokonainak a palásti részt örökösen odaitélte 1295-ben. (Fejér. VI. 1. 341.) A helység határának a honti várhoz tartozó azon fele részét, melyet IV. Béla király Csák Istvánnak és Máténak adományozott, a Csák nemzetségbeli István és Péter 1288-ban 86 márka és nyolcz font ezüstért eladták a Palástiak ősének, a kik a

vételárt az esztergomi káptalan előtt ki is fizették ; így Palást $\frac{2}{3}$ része a Palástiak kezére került. (Palásthy Pál : A Palástyak, I. 20.) A várbirtokok tömeges eladományozása ellenére, még a XIII. század utolsó éveiben is találunk adatokat a várjobbágyságra nézve, így III. Endre király 1295-ben Szudi Endre, Kovári Miklós és Csalomjai Elek között, Kovárszeg birtokára vonatkozólag támadt perből kifolyólag Dalmadi István comest, várjobbágyot küldte ki határjárni. Sőt mintegy a honti várszerkezet utolsó emlékeként tekinthető Róbert Károly király 1327-ben kiadott levele, melylyel Palásti Lipót fiát Györgyöt és három testvérét a honti vár szolgálmányosait, a várszolgálat alól felmentvén, a tőlük művelt földeket, örökösödési joggal nekik adományozza. (Fejér VIII. 3. 216.)

Összegezvén az elmondottakat, a honti várhoz a következő birtokok tartoztak : I. a mai Hont vármegyében : Szebekléb (Szebeléb) 1219. Ság (Ipolság) 1231. Zahora másként Erdőmeg felerészben 1236. Palojta (Palota) 1243. Nénye 1243. Pomogh 1244. Gyarmat 1246. Kovárszeg (részben) 1244. Kiskeszzi 1248. Aba 1252. (Hidvég és Olyvár környékén.) Szud 1256. Kelenye fele 1260. Terbegecz egy része 1260. Terjen (Terpin) 1262. Bodon (Badin) 1262. Gyürki 1263. Pereszlény 1265. Hont 1265. Slatha, a Kürtös-folyó mellett 1265. Baka 1270. Tesmagh fele 1272. Dragus év nélkül. Palástot már IV. Béla király részben eladományozta, később 1281-ben újból. Névtelen föld a Bányapatak mellett 1258. Husan 1252. Damása 1277. Málasi 1277. Bori 1273. II. Nógrád vármegyében : Sztraczin 1236. Esztergály 1243. Erről nem bizonyos, hogy várföld volt. III. Borsod vármegyében : Csernely 1236. IV. A régi Külső-Szolnok vármegyében : Iva 1265.

A honti váron kívül még a bolondóczi, szolgagyőri és a nógrádi váraknak voltak tartozékaik a mai Hont vármegye területén.

A bolondóczi vár tartozéka volt Szebekléb és Palást fele. Szebekléb, II. Endre király 1219-ben kelt oklevele szerint, részben a bolondóczi, részben a honti várhoz tartozott és még Imre király alatt került ki az említett várak hatósága alól. (Wenzel VI. 408. VI. 402.) Palást szintén felerészben a honti, felerészben pedig a bolondóczi várhoz tartozott ; utóbb, az esztergomi káptalan 1288. évi bizonyoságlevele szerint, három részre oszlott. (Wenzel IV. 326.)

A szolgagyőri várhoz Kesző, másképp Kérd, vagyis a mai Kiskeszzi tartozott, a hol a királyné, továbbá a szolgagyőri és a honti várak voltak az egyes részek urai. Az utóbbi két részt, mintegy harmadfélekényi területet, IV. Béla király 1248-ban István nevű aranyművésének adta. (Fejér IV. 2. 15.) A szolgagyőri várszerkezet, melynek székhelye a mai Nyitra vármegye területén feküdt, egyike volt azoknak, a melyek legelőször indultak bomlásnak, tartozékai az eddigi kutatók szerint tizenhárom vármegyében szétszórtan terültek el.

A nógrádi várhoz tartozott Oszlár és Zahora felerésze, mely utóbbit Erdőhátnak is nevezték ; ott azonban a honti várak is voltak tartozékai. E várföldekből még II. Endre király idegenített el hét ekényit és ily értelmű rendelkezését IV. Béla király is megerősítette 1236-ban. (Wenzel : II. 36.) Oszlár faluról, mint a nógrádi várszolgák földjéről, két oklevél emlékezik meg. Az 1244. évi határleírás szerint, a mai Palojta szomszédságában feküdt. (Pesty Frigyes i. m. 320. Fejér IV. 1352.)

A várszerkezet bomlásával főleg a XII. század során, a szinte észrevétlenül alakult nagybirtokos osztálylyal szemben a közmenességgé lesüllyedt egyes nemzetségek mindegyre jobban érezték a tömörülés szükségét, melynek segélyével az elhatalmasodó nagybirtokosok ellen a küzdelmet felvehették. Hozzájuk csatlakoztak a várjobbágyság, kiknek érdekeit elsősorban fenyegette veszély. Így azután a várjobbágyság és a köznemesség az egyes királyi vármegyék szerint csoportosultak, minek első eredménye a megyei képviselő és a békebírói intézmény volt. Még a tatárjárást megelőző korszakban megtaláljuk ezeket az intézményeket a honti vár területén is.

1240-ben a dömösi prépostság és a Hunt-Pázmán nemzetség között a Csepely nevű ipolymenti birtok iránt Dénes nádor előtt indított perben, a megjelent felek azzal a kérelemmel járultak a nádor elé, engedné meg, hogy a peres ügyet a megyei képviselők barátságos egyezséggel intézzék el. A nádor megadván az engedélyt, a megyei képviselők a szokásos békebírói eljárással a feleket kiegyeztették. (Fejér IV. 3. 553.) Ez a békebírói intézmény még a XIV. és XV. századokban is dívott.

A békebírák mellett azonban már 1236-tól kezdve feltűnnek a királyi bírák a főispánok oldala mellett, a kik mindennemű birtokperekben ítéleztek. A XIII.

A várszerkezet felbomlása.

század második felében feltűnnek a köznemességnek állandó rendes bírái, a békebírák utódai, a szolgabírák és ezzel a közigazgatás és az igazságügy ezek kezébe került, hatóságuk pedig kiterjedt a nemesekre és nem nemesekre egyaránt. Az egykori királyi várrendszer fejéből, a várispánból főispán és az udvarbíróból a vármegyei alispán lesz.

Az egykori honti várszerkezet a XIII. század folyamán lassanként átalakul; helyét a XIV. század elején már Hont vármegye foglalja el és ezzel már teljesen elvész a régi királyi megye képe, az ujonnan alakult vármegye pedig a nemesek közösségévé válik.

Vármegyei önkormányzat.

A vármegyei önkormányzat szervezése IV. Béla király érdeme. A tatárdúlás után 1255. aug. 16-án, Nógrád, Hont és Gömör vármegyékkel Vázott gyűlést tartott, mely alkalommal Benedek esztergomi érsek abbéli panaszára, hogy egyháznemesei, elhagyva lakhelyeiket, az ország nemesei közé számítják magukat, vizsgálatot rendelt el. (Knausz : I. 53.) Ezen a gyűlésen már a nemesség képviseli a vármegyét.

Hont vármegye kialakulása.

A XIII. század utolsó éveiből fenmaradt okleveles emlékek a hont vármegyei közigazgatás megalakulásáról is bizonyosságot tesznek. Az első hontmegyei alispán, kiról okleveles adatok vannak, Pocon ; ez 1300-ban birótársaival (a szolgabírákkal) a Liptó comes, valamint ennek fiai Paska és István panaszára Palásti Leusták fia, Iván ellen indított perben intézkedik.

A XIV. század közepén a vármegye már pénzügyi tekintetben is szervezett volt. I. Károly király 1342. febr. 2-án kelt végzeménye szerint, melylyel Hont, Nyitra, Nógrád, Bars, Pozsony, Trencsén, Zólyom, Pest és Komárom vármegyék Ipolit árvaí várnagynak haszonbérbe adattak, Hont vármegye a körmöczi kamara területéhez tartozott.

Közgyűlések és ítélőszékek.

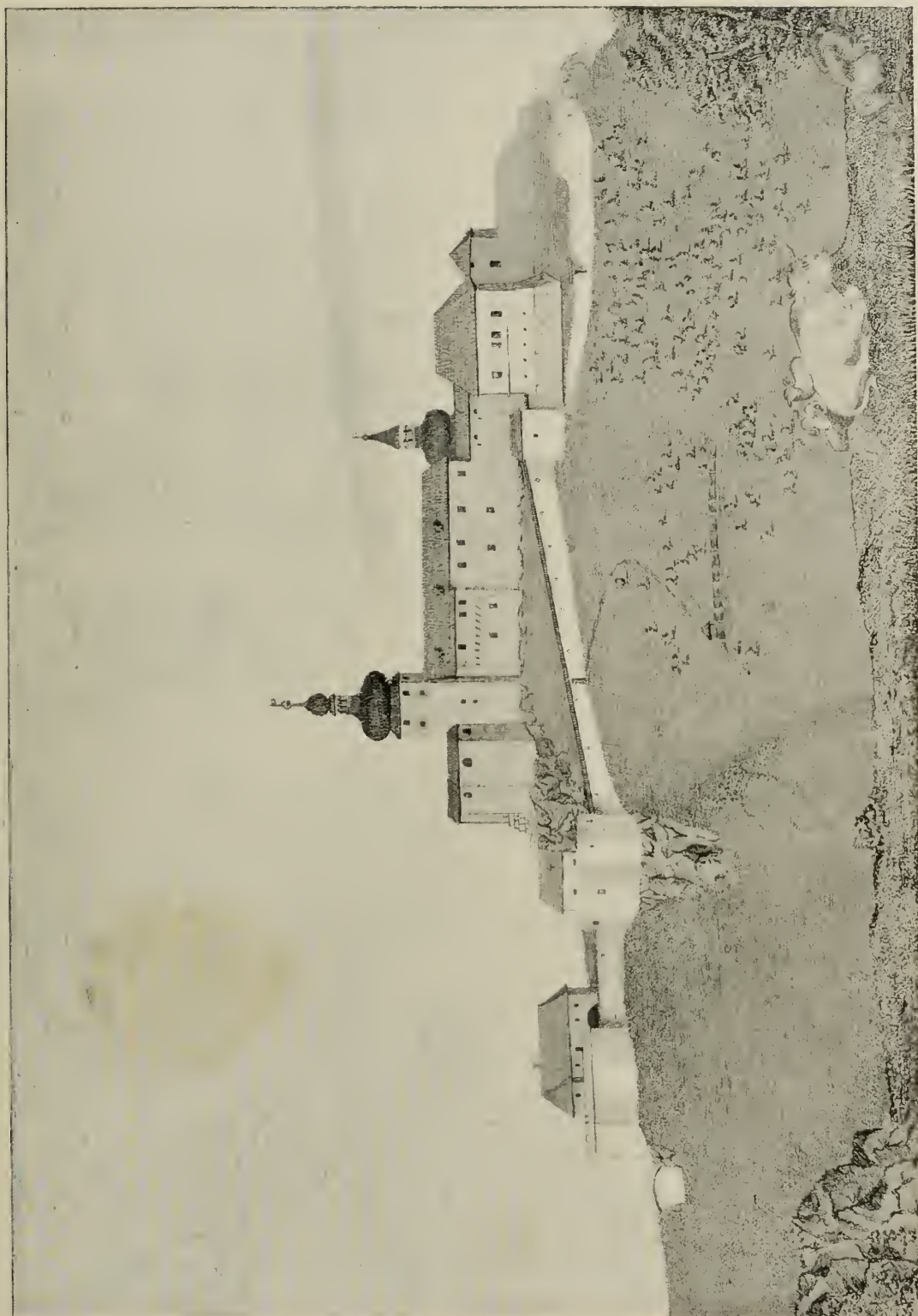
A vármegyei alispán birótársai, a szolgabírák száma, az egész középkoron át négy volt, az esküdtek számát ellenben egy 1343-ban kelt oklevél 12-nek mondja. (Gr. Zichy Oklt. II. 48. l.)

A vármegye közgyűléseit többnyire Nógrád vármegyével együtt tartotta. Így 1358-ban Kont Miklós nádor elnöklete alatt (Palásthy Pál : A Palásthyak I. 85. 104.) Gyarmaton (Balassa-Gyarmat), mely alkalommal ítélőszéket is tartottak. Ezen az ítélőszéken tárgyalták az Alsó-Paláston lakó nem nemes Léva nemzetség ellen a Felsőpalásti nemes Léva nembeliektől indított pert, a kik a Léva nembeli Gergen magvaszakadtával az annak birtokaira adományt nyert nem nemes Léva nemzetségbeli Tamás fia Miklós birtokbaiktatása ellen óvást emeltek. Ezen a közgyűlésen a Léva nemzetség nemes ága kimutatván igazát, a nem nemes ágat csalásban és álnokságban elmarasztalták.

1366-ban ismét Kont Miklós nádor elnöklete alatt Gyarmaton tartatott közgyűlés, melyen többek közt Osgyáni Pető és Márton birtokperét tárgyalták. (Gr. Zichy III. 212.) Ugyanezen évben 1366. Hont, Borsod vármegyével együtt, tartott közgyűlést, mely alkalommal megvizsgálták, hogy Szuhai Jákó és Ráhoi Kövér Miklós fia János fiai közös ősatyától származnak-e ? (Kubinyi Ferencz : Honti Oklt. 234. l.)

1369-ben a László nádor, oppelni herceg elnöklete alatt Balassa-Gyarmaton tartott közgyűlésen Konya mester és fiai Laposd föld elfoglalásától Pásztói Domonkost és Tar Lászlót eltiltották. (Fejér I X. 4. 206.) 1381. május közepén Gyarmat mellett Garai Miklós nádor elnöklete alatt volt közgyűlés. (Kubinyi Ferencz : Hont vm. Oklt.) 1388-ban Csáktornyai Laczfí István nádor elnöklete alatt Deméndi Benedek és Lőrincznek a Gálfi István elleni ügye került sorra. (Fejér X. 8. 257.) 1394-ben Ilsvai Leusták nádor elnöklete alatt Balassa-Gyarmat mellett (Kubinyi Fer. Honti Oklt. 195. okl.) és 1412-ben, valamint 1423-ban Garai Miklós nádorelnöklete alatt voltak közgyűlések, mely utóbbit a Gyarmat város mellett levő mezőn, szintén a szabad ég alatt tartották. 1429-ben ugyanesak Gyarmaton a Palóczy Máté országbíró alatt tartott közgyűlés 12-ik napján, a sági konvent megkeresésére, Gyerk és Tompa helységekre nézve határjárási parancsot adtak ki. (Fejér X. 5. 351. X. 7. 310.) Különösen hosszú ideig tarthatott az 1423. évi közgyűlés, mely alkalommal Terbelédi Leusták özvegye, Erzsébet, leánynegyed ügyében a közgyűlés 21-dik napján adtak ki ítéletlevelet. (Uj Magyar Museum 1860. XII. 37.)

A vármegyei ítélőszéket (sedes iudiciaria) a középkoron át többnyire Hidvégen tartották ; e helységet tekinthetjük tehát akkor a vármegye székhelyének. 1340—46-ban Morouchuk (Marócsuk) honti főispán a Drégely várhoz tartozó

Csábrág vára.
(Egykorú rajz a hontmegyei múzeumból.)

birtokok ügyében tartott nyomozást és adott ítéletlevelet, melylyel Olvást a sághi prépostságnak átengedi ; ezt az ítéletlevelet pedig Hidvégről keltezi. (Hőke Lajos i. m.)

1358-ban, tehát ugyanabban az évben, a mikor Gyarmaton nádori közgyűlés tartatott, a vármegye főispánja és szolgabírái a husvét hetében Hidvégen tartott közgyűlésből tettek jelentést Lajos királynak a Zorklontó falu birtoka miatt támadt perben. (Ziehy III. 68.) Ily általános közgyűlés 1342-ben is volt Hidvégen, Morouchuk főispán elnöklete alatt. Hidvég a XV. században is megmaradt törvénykezési székhelynek, miként ezt az 1413-ban és 1419-ben kiadott oklevelek tanúsítják. (Palásthy Pál : i. m. I. 144., 240.)

A XIV. század közepén, az egykori Rima vármegyét is Hont vármegyébe kebelezték. Ez a terület, melyet a vármegyétől Nógrád és Zólyom vármegyék választottak el, mintegy öt mérföldnyi távolságra feküdt és egykor főpapi birtok volt. A XIII. század közepéről fenmaradt okleveles adatok szerint a Rima-völgyében a kaloesai érsek uradalma terült el, melyhez Rimaszombat, Bánya (Rimabánya), két Pokorágy és Mayna (Majom) tartoztak. Rimaszombatnak, mely e terület középpontja volt és ott az érseknek aranybányái voltak, István kaloesai érsek 1268-ban engedélyezett kiváltságokat, nevezetesen akként szabályozta a szolgálmányait, miként azok az érsek megyéjében, Rima vármegyében voltak teljesítendőek. Ezeket a kiváltságokat János érsek 1278-ban megerősítette. 1334-ben azonban László kaloesai érsek, valószínűleg a nagy távolság miatt, ezt az uradalmát elcserezte Szécsényi Tamás vajda, valamint fiainak Konya Miklósnak és Mihály pozsonyi prépostnak a Bács és Szerémsvármegyékben fekvő birtokaival. (Anjou Okmt. III. 79. Fejér VIII. 5. 216.) E cserelevél szerint Rimaszombat, Bánya (Rimabánya), Törék, Szkálnok, Urrév, Kraskó, Szorg, a két Pokorágy, Tornócz, Cserencsény, Brézó (Rimabrézó) és Tiszolez már Hont vármegyéhez tartoznak. Hogy mikor történt e esatlakozás, arra nézve ninesenek adataink ; valószínűleg azonban a XIII. század végén. Miként a királyi uradalmat alkotó honti várszerkezet Hont vármegyévé alakult át, akképen az egykori főpapi uradalmat alkotó Rima vármegyét is Hontba kebelezték be. Zollner Béla szerint a csatlakozás Hunt Jákó fia, Miklós főispánsága alatt történt volna, a ki 1292-ben volt főispán, de azután többé nem szerepel ; ugyan-ezen évben a Ludán nemzetségbeli Gábrián fia, Bagomér is viselte a főispáni méltóságot, a kiról a megelőző évben is van említés. (Századok 1895. évf. 866—67. Hazai Okmt. VI. 379. Wertner Mór : Magyar Nemzetségek II. 172.)

Ez a csatlakozás az akkori viszonyok között könnyen volt keresztülvihető, ha figyelembe vesszük, hogy Gyarmat még a XIII. században (1244.) a honti várhoz tartozott ; továbbá, hogy a Hunt-Pázmán nemzetség birtokai messze benyúltak a mai Nógrád vármegyébe, miként Felzenfalu (1303.), mely Csalomja, Kóvár, Szelény és más birtokokkal együtt volt az osztály tárgya (Fejér VII., I. 157.), továbbá Gáes, Videfalva, hol az e nemzetségből származott gróf Forgáchok napjainkig is birtokosok voltak ; valamint, hogy a losonczyi templomot 1128-ban a Hunt-Pázmány nemzetségből származott Lampert comes építette. Így az egykori Hont vármegye és a főpapi uradalomból, »Rima megyé«-ből alakult Kis-Hont kerület még a XIV. században területileg összefüggésben lehettek egymással.

A XV. század elején Hont vármegye két részre szakadt. Tanúság erre egy 1419-ben kelt oklevél, melyben Vajodai Dezső (Ders) özvegye, Erzsébet és fia László bizonyos jószágrészeket Gömör és Kis-Hont vármegyékbe kebelezett falvakban (Harmaez és Szuha helységekben) Korláth Tamásnak elzálogosítanak. (Pesty Frigyes : Eltűnt Vármegyék. 44. l.) Az oklevélből kitetszőleg, Kis-Hontnak ekkor már önálló közigazgatása volt, de azért a XV. században a vármegyei közgyűléseket közösen tartották, sőt Hont vármegye egyik közgyűlése Rimaszombatban volt. Közigazgatásilag azonban Kis-Hont mégis önálló szervezetet nyert. Ez az állapot megmaradt a mohácsi vészig ; a XV. század folyamán ugyan mutatkoztak egyes kísérletek az elszakadásra, de ezek csak a mohácsi vész után öltöttek határozott jelleget.

A tatárpusztítás után IV. Béla király okulván a tapasztaltakon, bőkezűen osztotta a várépítési engedélyeket az egyes főuraknak, de a városokat is erődített helyekké alakíttatta át, s ezek a tatárjárás után újból, sőt néha az előbbinél alkalmasabb védelmet nyújtó helyen épültek fel ; ezeknek a védelmét azután a városi polgárság vállalta magára. Az ekként megerősített városok az Anjouk

Rima
vármegye.

Kis-Hont
vármegye.

és a Hunyadiak korában újabb kiváltságokkal gyarapodván, csakhamar virágzásnak indultak és nem csupán az ipar és a kereskedelem középpontjaivá váltak, hanem a tudomány és a művészet számára is otthont nyitottak.

Bakabánya.

Bakabánya. Egyike a legrégibb helységeknek; Villa Baka név alatt már a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító levele említi. A város azonban német (szász) telepítés. Hajdani neve Német-Baka, másként Pukantz volt, mely a szláv Pukanecből származott. A XIV. század elején már virágzó bányamíveléssel találkozunk itt; bányaszabadalmait 1321-ben Róbert Károly királytól nyerte. Zsigmond király és Ulászló újabb szabadalmakat adott neki és akkor a szabad királyi bányavárosok közé emelkedett. E szabadalomleveleket utóbb I. Ferdinánd király 1545. ápr. 28-án és 1547. nov. 16-án megerősítette. (Kir. Könyvek II. 93. és 216.) Sajnos azonban, e kivonatos bejegyzések nem nyújtanak bővebb felvilágosítást a Károly és Ulászlótól (az utóbbtól három) nyert szabadalmait illetőleg.

Hogy az egykori bányatelepítvény mikor alakult át várossá, közelebről nem állapíthatjuk meg. Az 1321. évi oklevél szerint a bányatelepítvényhez egy mérföldnyi távolságban elterülő vidék tartozott. Egy 1331. évi oklevél a bakabányai bíró malmáról tesz említést. Miklós és Péter, László fiai a Garam melletti szentbenedeki apátságtól zúzó felállításához szükséges területet vesznek ki; a szerződő polgárok a kötött egyezséglevélben Cives de Bakabánya megnevezéssel szerepelnek. A garamszentbenedeki apátságnak nagyobb kiterjedésű birtokai voltak Bakabányán. Az újonnan nyitott bányák ügyében 1345-ben jött létre az egyezség az apátság és a város között. (Fejér: VIII. IV. 273.) Zsigmond király korában Bakabánya már az alsómagyarországi bányavárosok között foglal helyet és 1428-ban azokkal együtt Borbála királynő kapta adományul. Ettől kezdve a szövetséges városok jogaiban és kiváltságaiban osztozott. (Wenzel Gusztáv: Magyarország Bányász. Kritik. Története.)

Gót ízlésű templomát egy Margit nevű leányzó építtette 1506-ban, kinek emlékét a szószék lépcsőjére festett és a következő felirattal ellátott arcképe őrizte meg az utókorra: »Margaretha virgo aedificavit aeclesiam hanc 1506«.

Bélabánya.

Bélabánya. Régi neve Fehérbánya volt, a mi a szláv Bélabánya névnek egyszerűen magyar fordítása. Még Nagy Lajos király uralkodása alatt Selmeczbányához tartozott (1352.), később a saskői vár birtokosai Saskővárához igyekeztek csatolni. 1387-ben Zsigmond király Fehérbányát ugyan, mint királyi birtokot, Szécsényi Konya bán fiainak, Frank mesternek és Simonnak adományozta, de ennek nem lett foganatja; ugyanily sikerrel ellenállott a saskői várurak későbbi hatalmi törekvéseinek. Midőn a XV. században Fehérbányát ismét magukhoz akarták ragadni, Selmeczbánya város, Lajos király 1352. évi levelére hivatkozván, 1447-ben az országos kormánytanács és az esztergomi káptalan előtt tiltakozott Fehérbányának a saskői várhoz való csatolása ellen. Legelső szabadalmait I. Ulászló királytól nyerhette, mely időtájt elvált Selmeczbányától. 1453-ban V. László király megerősítette városi kiváltságait. Mátyás király 1466-ban függetlennek nyilvánította, ekkor a bányavárosok szövetségébe lépett be, melyhez az egész középkoron át tartozott. I. Ulászló királytól nyert kiváltságait utóbb, 1545-ben, I. Ferdinánd király is megerősítette. (Kir. Könyvek II. 93.)

Börzsöny.

Börzsöny. Az esztergomi érsekség régi birtoka. Az érsek, kiváltságai értelmében, birtokain szabadon nyithatott bányákat és azoknak jövedelmei felett korlátlanul rendelkezett. A felvidéki bányásznép csakhamar otthonra talált Börzsönyben is, mely a XV. század elején, a mikor Zsigmond király 1417-ben, az érseknek újabb kiváltságokat adott és oda szászokat telepített, a városi jellegű községek közé emelkedett. Palóczi György érseksége idejében azonban elkeseredett per támadt közötté és Borbála királynő között, a ki az 1428. évi birtoklevele alapján, a többi alsómagyarországi bányavárosokkal egyetemben Börzsönyt is magának követelte. De Albert király e pert az érsek javára döntötte el (Fejér: X. 5. 736.), majd pedig 1438-ban újabb szász települők azután a XV. században a bányamívelést a fejlődés magas fokára emelték.

Egyházas-Marót.

Egyházas-Marót. A helység eredetéről elágaznak a vélemények. Némelyek szerint a husziták alapították, miként azt tót neve — Moravce — is sejteti; mások ellenben, Hőke Lajos is, a Maróti János macsói bán (1397—1426.) nevével hozzák kapcsolatba. Kétségtelen azonban, hogy az Anjouk, jelesül I. Károly és Nagy Lajos királyok uralkodása alatt városi szabadalmi voltak és kiváltságait Mátyás

király alatt is megtartotta. A XVI. század közepén azonban már jobbágy-községként a Zmeskál-család földesurasága alá került.

Korpona. Egyike a legrégibb magyar városoknak, mely főleg a XV—XVI. században emelkedett nagy jelentőségre. Első ízben 1135-ben szerepel az oklevelekben. Eredetileg szász telepítés, de II. Géza király uralkodása alatt (1142.) már civitas. Szász vendégeiről 1238-ban is vannak okleveles adataink. A tatárpusztítás után csakhamar felépült romjaiból és IV. Béla király, a ki nagyban hozzájárult a feldult város helyreállításához, 1244-ben a városnak a tatárjárás alatt elveszített szabadalmait megerősítette. (Fejér IV. 1. 137—329.). Nagy Lajos király 1369-ben és Zsigmond 1435-ben újabb szabadalomlevelet adtak Korponának. Zsigmond király 1428-ban az alsómagyarországi bányavárosokat Borbála királyné ellátására adván, Korponát is ezekhez csatolta. Korpona ettől kezdve a hét bányaváros (Selmecz-, Baka-, Uj-, Béla-, Körmöcz- és Libetbánya) sorsában osztozott. A XV. században újabb szabadalomleveleket nyert, jelesen V. Lászlótól 1453-ban, Hunyadi Mátyástól 1467-ben, II. Ulászlótól 1492-ben és 1510-ben, II. Lajostól 1517-ben és 1518-ban. E kiváltságleveleket I. Ferdinánd király 1548. júl. 18-án, Rudolf 1603. febr. 20-án, valamint II. Mátyás királyok átírták és megerősítették. (Kir. Könyvek II. 246. V. 557. VI. 10.) Első erődítései a XV. század első felében a husziták kezére vullanak, a kiknek vezérét, Giskra Jánost, I. Albert halála után (1439.) e király özvegye, Erzsébet királynő, a bányavidék főkapitányává tette. Miután Korpona Erzsébet királyné birtokában volt, a csehek könnyen megfészkeltek itt magukat. A csehektől épített legrégibb erődítmény, a fellegvár, a jelenlegi róm. kath. templom és plébánia körül emelkedett. A csehek azonban nem sokáig maradhattak Korponán, mert 1444-ben Palásthi Bertalan és László, 1446-ban pedig Kazai Gyulaffi György volt Korpona várkapitánya. Ezek azonban semmivel sem voltak jobbak a cseheknél, mert míg a Palásthiak a bozói monostort rohanták meg és minden majorsági épületét elpusztították, addig Gyulaffi György a bozói prépostság birtokait, Szénavárat, Lászlódot (Leczko), Alsókot, Boróklehotát pusztította. 1453-ban az országgyűlés Giskrának a hatalmában levő városok és várak átengedéseért kárpótlást szavazván meg, Giskra elhagyta az országot. 1455-ben Cillei Ulrik ugyan ismét behívta az országba, de Mátyás király, trónralépte után (1458.) csakhamar megtörte a csehek uralmát. A korponai erőd ettől kezdve elvesztette jelentőségét, és csak a mohácsi vész után szerepel ismét a haditörténelemben. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai).

Nagy-Maros. Eredetileg szintén német telep volt, de lakosai utóbb teljesen megmagyarosodtak. Első ízben III. Endre 1298-ban kelt oklevelében (Fejér VI. 1. 127.) emlékezik meg a marosi vendégekről. Róbert Károly király alatt a helységi nagy lendületet vett. 1324-ben Nagy-Marost, (németül : Neustadt) Visegrád királyi székhelynek mintegy külvárosát, városi szabadalmakkal ruházta fel; többek között szabad bíró és lelkészválasztási jogot, továbbá önálló törvényhatóságot és vámmentességet engedélyezett a polgároknak. (Fejér VIII. 2. 514.). Ezt a kiváltságlevelet Nagy Lajos király 1345-ben megerősítette. Az Anjouk alatt nagy virágzásnak indult a helység és hazánk nevezetesebb városai között foglalt helyet. Tanúság erre az 1381-ben kelt oklevél, melyben a Nova Civitas Maros, Buda, Visegrád, Fehérvár, Kassa, Trencsén, Zágráb, Sopron, Pozsony bírái és esküdt polgárai biztosítólevelet adtak ki a Lajos király leánya, Hedvig és Vilmos ausztriai herceg között kötendő házasságra nézve. A hagyomány szerint Róbert Károly király ültette Nápolyból hozott csemetékkel azt a gesztenyést, mely máig is jelentékeny jövedelmet biztosít a lakosságnak. (Hőke Lajos i. m.). Zsigmond király 1388-ban, utóbb 1436-ban is, Lajos fia Miklós bíró kérelmére, újból megerősítette a város szabadalmait. Mátyás király 1464-ben, II. Ulászló király 1492-ben adott a városnak szabadalomlevelet, melyeket I. Ferdinánd 1528. jan. 25-én átírt és megerősített. (Kir. Könyvek. I. 85.). A XVI. század elején már tiszta magyar volt a polgársága; ezek azonban a hitújításhoz csatlakoztak, a vallási üldözés korszakában kivándorolni kényszerültek és a helyökre ismét németek települtek ide.

Rimaszombat az egykori kishonti kerületben fekszik. A város történetét már a Gömör-Kis-Hont vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük, itt tehát csak annyiban foglalkozunk vele, a mennyiben Hont vármegye általános történetével összefügg. Rimaszombat a tatárjárás után, a falvak tömörüléséből keletkezett. Első szabadalomlevelét Vancsai István kalocsai érsektől nyerte (1264.). Városi jellegét azonban csak a XIV. század közepén nyert, a mikor I. László érsek elcserélte Szé-

csényi Tamás vajda és fiai Konya Miklós, valamint Mihály pozsonyi prépost Bács és Szerém vármegyebeli birtokaival. (Anjouk. Okmt. III. 79.). Szécsényi Tamás felismervén Rimaszombat fontosságát, mindenképpen előmozdította a fejlődését; 1335-ben Károly király már mint várost ugyanazon szabadalmakkal ruházta fel, melyekkel akkoriban Buda városa bírt, jelesül árúrakodási jog, borvásár stb. Végül megengedte a király, hogy a rimaszombatiak, a budaiak példájára, városukat kőfállal vegyék körül és bástyákat, erődítményeket építhessenek. Szécsényi Tamás utódának III. Lászlónak 1474-ben bekövetkezett halálával a családnak magvaszakadt; ekkor Rimaszombat két leányára, Hedvigre (Losonczy Albertné) és Annára, (első férje Guthi Ország János, második férje Gersei Pethő János), illetőleg ezeknek utódaira szállott. A rimaszombati várat 1441-ben Giskra hadai kerítették hatalmukba, ezektől csak 1459—60-ban foglalta vissza Mátyás király. 1506-ban, a túlnyomólag faházakból álló város a lángok martaléka lett. Ekkor pusztultak el a czéhek szabadalomlevelei is, az 1506. évi tűzvészből csupán az ötvösszerkovács-czéh ládája maradt meg. A város földesurai tőlük telhetőleg igyekeztek a csapást enyhíteni. Losonczy Zsigmond II. Ulászló királytól nyolcz évi adómentességet eszközölt ki a város számára és a város újjáépítését is hathatósan támogatta. Ulászló király 1512-ben újabb kiváltságlevelet állított ki a város számára, melylyel a Károly királytól nyert összes szabadalmakat megerősítette. (Findura Imre: Rimaszombat tört. Századok. 1876. évf. VIII. füzet.)

Selmeczbánya.

Selmeczbánya. Kétségtől egyike az ország legrégebb városainak, de róla a tatárjárást megelőző korszakra vonatkozólag csak nagyon kevés adattal rendelkezünk. Béla király névtelen jegyzője a honfoglalás eseményeinek elbeszélésénél nemcsak Bana (Bánya) várát említi, hanem az ottani lakosokat a szomszéd Bohemi, Poloni és Sclavi-től határozottan megkülönbözteti. A XII. században, vagyis Anonymus korában tehát már átment a köztudatba, hogy e helység a magyarok beköltözése előtt fennállott és hogy őslakói nem a szlávok, hanem a germánok voltak. Bányászata a legrégebbek közé tartozik s a honfoglalás előtti időbe nyúlik vissza. II. Endre király 1217-ik évi oklevele, mely Bana, vagy másként Vannia bányajövedelmeiről intézkedik, szintén hangsúlyozza a bányák jövedelmeit, melyekkel a királyi kincstárt gyarapították. (Fejér III. 1. 205.) Ez az oklevél a város egyik legrégebbi írott emléke, amelyen kívül a tatárjárás előtti korszakból csupán egy építészeti emlék maradt fenn: az óvár temploma, amely állítólag 1220-ban épült s a román ízlés nyomait hordja magán. Ez a kőfalomladék, a mostani Selmeczbányától északra, még a XIX. század közepén is látható volt. A tatárjárás teljesen elpusztította a várost és így a bányászat is szünetelt akkor. A feldúlt városba a szászországi érzhegységből jöttek német gyarmatosok, a kik a várost lassanként felépítették és származási helyükről a várost Sebnitznek nevezték el. IV. Béla király nevezetes szabadalmakat adott a városnak, sőt régi szabadalmait is megújította. Sajnos, ez a szabadalomlevél elveszett; csak rövid német kivonata van meg, melyet Wenzel Gusztáv tett közzé. (Árpádk. Uj Okmt. III. 206.) E korszakból maradt fenn (1270.) a város német nyelvű jogkönyve és bányajogkönyve, mely a vallás-erkölcsi viszonyokra is világot vet. Nagy Lajos király uralkodása alatt Selmeczbánya jelentékeny virágzásnak indult. A város szabadalmait mintául szolgáltak más városok részére adott kiváltságlevelekhez. Így Nagy Lajos király a város szabadalmait Breznóbányának is megadta. 1352-ben hét bányatelep tartozott a városhoz. Nagy Lajos király gyakran időzött falai között; így jelesül 1370-ben, 1381-ben, és 1382-ben. A bányászat ősrégi időktől fogva magánosok kezén volt. Zsigmond 1424-ben nejének Borbála királynénak, adta a bányabér és bányaadó, valamint a pénzverésnél származó nyereségből a királyi kincstárt illető jövedelmet. A XV. században állandóan a királynék birtokában találjuk; így került Erzsébetnek, Albert király özvegyének, uralma alá, a mi pusztulását is okozta. Erzsébetnek I. Ulászló ellen folytatott küzdelme közepett Selmeczbányát Giskra hadai szállották meg, parancsnokuk, Telefusz Egert feldúlta, mire viszonzásul Rozgonyi Simon egri püspök és Lévai Cseh László 1442. máj. 24-én megtámadták a várost és felgyújtották, nem kímélvén az egyházakat sem. Ez alkalommal pusztultak el a város kiváltságlevelei is. Szabadalmait azonban 1447-ben az országos rendek megújították. Mátyás király 1470-ben Selmeczbányát Beatrix királynénak adományozta, 1479-ben pedig megújította a város kiváltságait, hogy a város polgárai a pörös ügyeket csak saját bíráik előtt tárgyalhassák s a város árúi és vásári czikkei az egész országban vámmentesek. A bányaműveléshez szükséges fát ingyen vág-

hatták a királyi erdőkből. II. Ulászló király 1513-ban megerősítette IV. Béla király kiváltságlevelét, a melyet később III. Ferdinánd király 1655-ben átírt. (Kir. K. XI. 467.) II. Lajos király neje és utóbb özvegye, Mária királyné, 25 éven át birta Selmezbányát, mely idő alatt sok üdvös intézkedést tett a város érdekében. A középkorból maradt fenn a városháza, mely 1488-ban épült, a XVI. század elején azonban lényegesen átalakították. A várat a város felett levő halmon a XVI. század elején építették a csúcsíves templomból. Ugyanabból az időből való az ú. n. Leányvár, a mely szintén a város erődtípményeihez tartozott; ez kisebb négyszögű épület, a sarkain egy-egy toronnyal. E várat, a hagyomány szerint, Roesel Borbála építette, kinek emlékét gróf Zichy Géza a »Leányvári boszorkány« című költői beszélyében örökítette meg. (Wenzel : Magyarorsz. Bányász. Krit. Tört. — Rupp J. : Magyarorsz. Helyr. Tört.)

Várak :

Bozók. Vára egyidejű a prémontrei prépostsággal, melynek alapítása a XII. század első felére esik. 1135-től 1530-ig, tehát az egész középkoron át, a prémontrei rend birtokában volt. Az egykori monostor valószínűleg a XV. században, a huszita támadások idejében, alakult át erősséggé, a mikor, a cseheken kívül, a korponai várkapitányok támadásai is nyugtalanították a monostor lakóit. Bozók úgynevezett vízi vár volt, melynek mindegyik sarkán bástya-torony emelkedett. Nagyobb jelentőségre azonban csak a mohácsi vész után emelkedett.

Csábrág. A középkori oklevelekben Litava melletti vár (Castrum ad Litavam), néha Hradnok, Haradna néven fordul elő. Ősrégi, még a magyarok beköltözése előtt lakott hely volt. Szent István király uralkodása alatt a Hunt és Pázmán lovagok birtokába került; ezeknek utóda, Lampert comes (1135), a ki az aradi véres országgyűlésen mint állítólagos Borics-párti, felkoncizoltatott, itt lakott nejével, Zsófiával, Szent László király hugával. A tatárjárás utáni Csábrágot a Hunt-Pázmán nembeli Ders comes birta, a kit 1276-ban tulajdon testvérei, ifjabb Ders és Demeter, a várában megtámadtak és azt elfoglalva, a vár urát gyermekeivel és háza népével együtt fogságba hurczolták. Ez alkalommal az összes várbeli ingóságai, melyeknek értékét három ezer márkára becsültek, a támadók prédájává lettek. IV. László király 1276-ban személyesen jelent meg Csábrág alatt, de a Huntok a várat át nem adták, sem pedig erőszakos eljárásukat nem igazolták. László király ekkor a Selmezbánya melletti Németi faluban kelt ítéletével, hűtlenség bűnében elmarasztalván őket, összes birtokaiktól megfosztotta. Csakhogy ezt az ítéletet nem hajtották végre, mert ifjabb Derset és Demetert a király csakhamar visszafogadta a kegyeibe, sőt Demeternek, a ki 1280-ban Bács vármegye főispánjaként szerepel, 1284-ben a Hont földet is adományozta. (Kubinyi Ferencz : Oklevelek Hont várm. levélt.) A mikor 1285-ben a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai megosztoztak, Csábrág a Hunt fia, Ders birtokába került. (Hontvármegyei Oklt. 27.) Litva (Litava) várához ekkor a következő birtokok tartoztak : két Csábrág, Váralja, Cseri, Csábrág-Varbók, Tót-Domanik, Ledény, Kis-Salló (Damásd mellett), Alsó-Pomoth (aliter Bellesteleke), Bagonya, Badin, Klaszita, Prenecsfa, Tapolca (ma Teplicza-puszt), Marót, Varbók (Berneceze mellett) és Szulia, Kis-Hontban. Ettől kezdve, egész a XV. század elejéig, a Hunt-Pázmán nemzetség birtokában volt. 1307. előtt a litvai vár ifj. Ders fia, Túri Miklósé volt. (Fejér, VIII. 6. 186.) László király 1276. évi ítéletének azonban, több mint száz év múlva, Zsigmond király szerzett érvényt. 1389-ben Budán kelt levelével a hűtlenségbe esett néhai ifjabb Ders és Demeter összes birtokait az utódoktól elvevén, azokat öregebb Ders unokájának, Vajdai Demeter veszprémi püspöknek (1389—98.) és annak testvérétől, Vajdai Istvántól származott Lukács, Tamás és Dersnek adományozta. (Kubinyi Fer. Hont vm. Oklt. 180. okl.) Így tehát Csábrág, tartozékaival együtt, a Hunt-Pázmán-nembeli Vajdaiak birtokába került. 1479-ben Palásti Tamás volt a várnagy, a ki a bozóki monostor embereit gyakran üldözte, sőt őket a vár börtöneibe hurczolta, mert a Cserven pataokban halásztak. (Palásthy Pál : A Palásthyak, I. k.) A XV. század folyamán az esztergomi káptalan ugyan többször kérte a királytól, de nem kapta meg. A XV. század közepén jó ideig a csehek kezében volt. 1511-ben Bakócz Tamás esztergomi érsek szerezte meg a Bálint öcsce és ennek fiai számára, 1520-ban pedig jelentékenyen kibővítette. (Hőke Lajos : Hont várm. Tört. Kézirat.)

Damás (Ipoly-Damásd). A hirtelen megszűkölt Ipolyvölgyben fekszik. Várának romjai még ma is láthatók. A hagyomány szerint a Zách nemzetség birtoka

volt. A XV. században, úgy látszik, Visegráddal egy kézben volt; erre enged következtetni az 1498-iki XXXIX. törvényczikk, mely Visegrád és Damás várak uradalmainak kiváltságait eltörli, mert ellenkeznek az ország szabadságával. A XVI. század elején a Désháziak birtokában volt; ezektől szerezte meg az esztergomi káptalan, kifizetvén a rajta levő zálogösszegeket. A káptalan 1523-ban II. Lajos királytól adománylevelet nyert e várbirtokra; ez adománylevél szerint a következő birtokok tartoztak a várhoz: Szob, Damás, Letkés, Helemba, Tőleges (Tewleges).

Drégely. A Hunt-Pázmán nemzetség ősi vára. A birtokot 1274-ben kapták a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Ders és Demeter. Váráról IV. László király 1276-ban kelt oklevele emlékezik meg első ízben (Kubinyi Ferencz: Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárákból), tehát az 1274 és 1276 közötti években épülhetett. A Hunt nemzetség tagjai között 1285-ben történt osztály alkalmával Hunt fia, Demeter nyerte. (Hont vm. Ökl. 27.) Ezen oklevél szerint a következő birtokok tartoztak hozzá: a két Drégely, Bereche (Bernecze), Hont, Jablonch, (Jabloncz), Vecze (Vezke), Szalanya (Szalatnya), Teszér, Hrussó (Födemes felett) és Podluzsán. 1290 előtt azonban egyik tartozékát, Drégely helységet, valamint Legéndet Hunt fiai Ders és Demeter a Dobák nemzetség tagjainak eladták. (Wenzel IX. 535. 572.) A XIV. század elején a felvidék hatalmas kényurának, Csák Máténak birtokába került, kinek várnagya 1308-ban a Pécz nembeli László volt. Csák Máté hatalmának megtörése után Drégely a koronára szállott. 1330-ban a Pécz nembeli Aladár fia, Miklós, honti főispán viselte a várnagyi tisztséget. 1342-ben Moroucsuk (Moronchuk) mester honti főispán és a vármegyei szolgabírák a drégelyi várhoz tartozó birtokok kinyomozásával bizattak meg, mely alkalommal Olvárt a sághi prépostságnak engedték át. (Hőke Lajos.) Zsigmond király Drégelyt a Tari családnak zálogosította el. 1423-ban Tari Rupert fia, Lőrincz szerepel Drégely zálogos uraként. 1438-ban Palóczi György esztergomi érsek nyerte a királytól Hidvég, Drégely mezővárosokkal, Sipek helységbeli birtokrészekkel, Patak és Dejtár nógrád vármegyei helységekkel egyetemben. Az érsek halála után (1439.) Drégely új ura Széchy Dénes lett, a ki a várat a husziták idejében megerősítette. Ettől kezdve a vár az esztergomi érsekek egyik kedvelt tartózkodási helye volt. 1464-ben innen kelt az érsek egyik levele a bakabányaiak részére. A XVI. század elején martonosi Pesthényi Gergely fia, András volt Drégely várnagya, a ki 1522-ben halt meg. (Matunák Mihály adatai.)

Hidvég. Az Ipoly partján, úgy látszik, vízi vár volt, mert síkon feküdt. Hidvég eredetileg a honti várhoz tartozott. IV. Béla király a helységet 1252-ben Mikó (Miklós) zólyomi főispánnak, a Balassa-család ősenek, adományozta. (Wenzel XI. 377.) Ez a Detre fia Mikó, vagy ennek fia Péter comes építtette a várat, kinek özvegye, Erzsébet, 1290-ben leányaival az osztály alkalmával a hidvégi favárak és a hozzá tartozó Hidvég, Aba és Olvár helységeket nyerte. (Századok 1869. 523. 610. Wenzel V. 15.) A XIV. és XV. századokban a vármegye székhelye, hol egyszersmind a közgyűléseket és az ítélőszékeket is tartották.

Hont. Hont, vagy Hunt várat, melytől a vármegye nevét vette, valószínűleg a Géza vezér alatt betelepedett Hunt-Pázmán vitézek építtették. Eredetileg két vár volt itt, még pedig az egyik benn a mai Hont falu területén, az Ipoly akkori félszigetén, a másik pedig a Kukucska hegyen, vagy másként Pázmán hegytetőn, honnan Gyarmat felé kies kilátás nyílik. A királyság megalakulásával az egyik, valószínűleg az Ipoly félszigetén épült vár, a királyé lett és a honti várszerkezet székhelye volt. Az idők viharainak azonban egyik vár sem tudott ellenállani; mind a kettő már a XIII. század folyamán elpusztult s helyöket ma csupán egyes földsánczmaradványok jelölik meg. Mikor a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai, Hunt fiai, Ders és Demeter, 1285-ben a litvai (csábrági) és a drégelyi vár tartozékain megosztózkodtak, Hont már csak a drégelyi vár tartozékaként szerepel. Egy 1284-ben kelt oklevél már pusztulófélben levőnek mondja. Utolsó nyoma a XIV. század első éveiből maradt fenn, a midőn Japri Jánost, a honti vár parancsnokát, Venczel király rendeletére Gard helységbe iktatták. (Palásthy Pál: i. m. 1. 239. 385. — Egy 1505-ben kelt okleveléből.) A XIX. század hatvanas éveiben az egykori várhely egyik udvarában emberi csontrészek között négy darab harczi bárdot és szekerczét találtak.

Osgyán. A kishonti kerületben. A XIV. században a Hunt-Pázmán nemzetségből leszármazott Osgyán és az Osgyáni Bakos-család birtoka volt (1348. Anjouk. Okmt. V. 252). Várát a XV. század közepén említik; akkor a husziták kezébe ke-

rült, Mátyás király azonban 1460-ban visszafoglalta a csehektől. A XVI. század második felében a Karvai Orlé (Ollé) család birtokába jutott.

Salgó. A mai Peröcsény község határában, az úgynevezett várbérczen, mintegy 30 négyszögöl területen még mai napig is megtalálhatjuk Salgó vár romjait. A mai Peröcsény határában ugyanis a középkorban Orsány község terült el, melyről egy 1282. évi oklevél emlékezik meg. (Knauz : i. m. I. 123.) Peröcsény neve 1380-ban a sághi konvent határjáró levelében fordul elő. A peröcsényi Salgó vár valószínűleg a Hunt-Pázmán nemzetség birtoka volt. 1366-ban Hont és Nógrád vármegyék közgyűlésén, Osgyáni Pető és Márton, a honti szolgabírák és esküdtektől keresztre tett kézzel erősített oly bizonyítványt mutattak fel Kont Miklós nádornak, mely szerint Baka és Salgó birtokokat az atyáiktól örökölték. (Zichy oklt. III. 212.) Valószínűleg itt a Peröcsény mellett lévő Salgóról van szó, közelebbi adataink azonban nincsenek e várról és így föltehető, hogy az már az Árpádok idejében romba dőlt.

Szitnya. Vára a hasonló nevű 1011 méter magasságú hegy tar csúcsán emelkedett. E vár a sziklába volt vájva. Nevezetesebb szerepre azonban csak a XVI. század közepén jutott, a mikor Balassa Menyhért birtokába került.

Visk. Az Ipoly partján, a hol már a római uralom idejéből egy táborhely nyomaira akadunk, állott a viski vár. 1296-ban még Csák-birtokként szerepelt, a mikor Endre király a Csák nembeli Csák fia Jánosnak adományozta, mely adományt 1303-ban Venczel király is megerősített. (Fejér VII. 1. 115.) Vára 1303—1312 között épülhetett. Károly király 1312-ben a rozgonyi csata után ostrom alá vette, de nem sok sikerrel. (Fejér VII. 2. 470.)

3. Az egyházi viszonyok a középkorban.

A X. század végén, a mikor Géza fejedelem és családja felvette a keresztiséget, az új hit nem csupán a meghódolt szlávok, hanem az Ipolyvölgyén letelepedett magyarság között is termékeny talajra talált. Az esztergomi érsekség, melyet első szent királyunk alapított és mely a magyar királysággal egyidősnek mondható, már első kiterjedésében magába foglalta a Garam és az Ipoly völgyeit, fel a hegyekig, vagyis a meddig a lakott vidék terjedt. E vidéken a térítés műve már be volt fejezve akkor, a midőn az ország többi részeiben még a pogány szertartások dívottak.

A keresztény hit megszilárdításában jelentékeny részük volt Hunt és Pázmán lovagoknak, a kik Géza fejedelem udvarában megjelenván, marasztaló szavaira letelepedtek az országban, hol a Garam és az Ipolytónél, közel az akkori fejedelmi székhelyhez, valamint az Ipoly völgyében, alkalmasint az elmúlt évtizedek hadjáratai következtében elenyészett magyar nemzetségek birtokait nyerték. Fellépésük nemcsak a térítőknak adott oltalmat, de népeik, fegyvereik példája buzdítólag hatott az új hit követőire is. Befolyásuknak tulajdonítható, hogy mind Géza fejedelem uralkodásának végszakában, mind pedig István fejedelemsége kezdetén erélylyel léptek fel a keresztény hit érdekében. A mikor pedig István uralkodásának második évében (999) a keresztény hit megszilárdítása és az új intézmények ellen támadt nemzeti visszahatás Kupa somogyi vezérben találta meg fejét, az ifjú fejedelem első sorban Hunt és Pázmán lovagokhoz fordult tanácsért és segélyért. (Balics Lajos : A Róm. Kath. Egyház tört. I. 184.) Hunt és Pázmán nem csupán a saját fegyvereseiket állították ki a síkra, de a hívó szózatukra megjelent külföldi lovagok segélyével Kupát is leverték és ezzel biztosították a keresztény hit elterjedését. Ama vallásos buzgóság, mely Hunt és Pázmán lovagokat jellemezte, utódaikban is megnyilvánult ; a vármegye területén számos templom és egyházi intézmény létesült e nemzetség tagjainak a buzgóságából. A lázadó somogyi vezér leveretése után István király az egyház részére minden terményből a tizedadó szolgáltatását rendelte el, mely intézmény 1848-ig állott fenn. A mai Hont vármegye tizedét az esztergomi érsek kapta, kinek egyházmegyéjéhez a vármegye területe tartozott. Idővel azonban az esztergomi érsek az egyes helységekben a tizedszedési jogot elidegenítette. Ama hetven helységhez, melynek tizedét Martyrius érsek 1156-ban az esztergomi káptalannak engedte át, a mai Hont vármegyéből a következők tartoztak : 1. jobb minőségűek : Nyék,

Palást, Kemencze, Badin, 2. középminőségűek : Túr, Szebeléb, Gyerk. 3. silányabak : Nevelen, Prilskan, Peröcsén, Prencsfalva, Szobok. II. Endre királynak 1232-ben kelt oklevele szerint már Palást, Badin, Nyék, Balog (Ipoly-Balog), Hurov, Zefryd és Várad is tizedet fizetett az esztergomi káptalannak. (Knauz : Monum. Eccl. Strigon. I. 108—76 ; I. 286.) Idővel azonban a vármegyei tized egészen az esztergomi káptalan kezébe került ; az összes földbirtokosok az egész vármegyében 1706-ban 1500, a XIX. század első felében, vagyis 1848 előtt 6500 forint dézsmaváltságot fizettek az esztergomi káptalannak, mely összeget azután a saját jobbágyaikon vettek meg.

Erseki
birtokok.

A tizeden kívül az esztergomi érsekség nagy kiterjedésű birtokokat is nyert szent István királytól. Sajnos azonban, ez ősi birtokokról csak a XIII. század közepétől kezdve vannak közvetetlen okleveles adataink. Az esztergomi érsek legrégibb birtokai a Garam és az Ipoly völgyeiben, az egykori várföldek vagy más egyházi birtokok közé ékelten terültek el. A szomszédság következtében a királyi várjobbágyságok és egyéb szolgálmányosok s az esztergomi érsek gyakran egyezkednek határperekben, melyek az érsekség birtokviszonyaira nézve a legrégibb okleveles emlékeink. 1261. július 2-án az esztergomi érsek és a letkési királyi szekeresz népek (colnucearii) megbízottai a Garam folyómenti Horti föld birtoka miatt támadt pert egyezségeleg intézték el és a nevezett földet egymás között felosztották. 1262-ben V. István ifjabb király az esztergomi egyház szolgálmányosai és a dömösi prépost helembai jobbágyságai között a dunai halászati jog és némely erdőbirtokok miatt támadt perben intézkedik. Ez oklevél szerint Gyospataktő részben az érseké volt. (Knauz Nándor : Monum. Eccl. Strig. I. 460—471.)

Hatalmasko-
dások.

Az érsek birtokainak talán legbecsesebb részei Kemencze, Szebeléb és Börzsöny voltak. Kemencze és Bernecze eredetileg csak részben voltak az érsekség birtokai, a másik rész a Hunt-Pázmán nemzetségé volt. Az esztergomi János-lovagok konventje 1283-ban állapította meg a határokat a Hunt-Pázmán nembeli István fiainak és az érseknek birtokai között. (Knauz : II. 174.) Szebeléb részben szintén az érsek ősi birtoka, melyet II. Endre király elfoglalt ugyan, de az érsek felszólalására 1232-ben visszaadott (Pauler Gy. i. m. II.).

A IV. László halálát követő belzavarok közepett az esztergomi érsek birtokait gyakori támadások érték az elhatalmasodott olygarchia részéről. Benedek, Both comes fia, a Hunt-Pázmán nembeli István comes sógora 1290-ben az érsek Vadkert nevű faluját előbb felperzselte, majd földig rombolta ; Lampert és Demeter pedig a sághi monostor Ságli faluját pusztították. Pásztói István comes fiai is kivették részüket az esztergomi érsek javainak pusztításában. A Hunt-Pázmán nembeli István, László és Lampert az érsek jobbágyságait sanyargatták, az utóbbi Perbetén a jobbágyoktól 18 barmot és lovat hajtott el. A mint a rend kissé helyreállott, a garázdálkodások nem maradtak meg. Marczel királyi aludvarbíró 1293-ban Pásztói István comes fiait Kemencze birtokuk elvesztésére ítélte és a birtokot Ladomér érseknek adta kárpótlásul az interregnum alatt szenvedett károkért. (Knauz : II. 338.) Csakhogy a királyi hatalom nem volt elég erős arra, hogy az ítéletnek érvényt is szerezzen. Habár III. Endre 1293. január 23-án kelt leiratával Ladomér püspököt Kemencze birtokába beiktatni rendelte, a királyi leirat nem volt egyhamar foganatosítható, sőt mintegy válaszul, Lampert az érsek tulajdonát tevő Börzsönyt és Szette helységet is elpusztította, Ölvédrol pedig marhákat hajtott el. Méltó társai voltak a pusztításban a Hunt-Pázmán nembeli Kázmér fiai is, a kiket Márton aludvarbíró 1295. március 22-én kelt ítéletével Bény és Kéménd elvesztésével sújtott. (Knauz : II. 318.) Börzsöny, az esztergomi érsek ősi birtoka, később városi jelleggel bírt és a középkorban főleg ezüstbányászata révén az érsek legbecsesebb birtokai közé tartozott ; Marczel aludvarbíró 1293. évi ítéletlevelében azonban még Kemencze tartozékaként van említve. Az 1295-ben kelt oklevél villának mondja. Erdeiről egy 1294-ben kelt oklevél emlékezik meg. (Knauz II. 364.) Zsigmond és Albert királyok alatt már a városok között foglalt helyet.

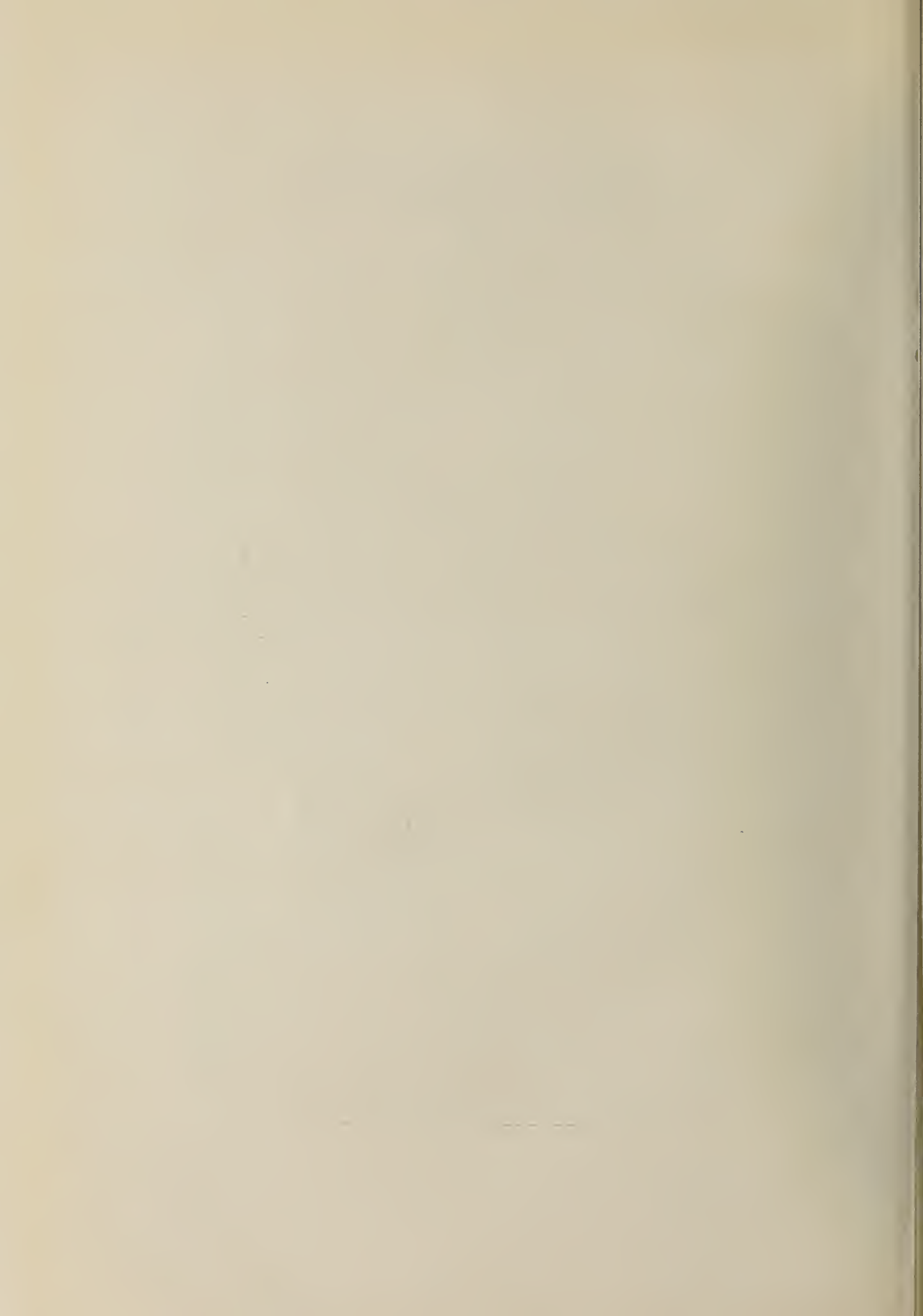
Az Árpád-ház kihaltát követő belzavarok alatt, de főleg a mióta Tamás mester (1305—1321) esztergomi érsek az Anjouk ügyét hathatósan előmozdította, az egyházi javak nem maradtak mentek a pusztítástól.

Csák Mátys.

A mint a pápai követ Csák Mátust, a felvidék hatalmas kényurát egyházi átok alá vetette (1311. június 11.), hívei egymásután rohanták meg az érsekség birtokait. Így Vörös Bede a többiek között Füzes-Gyarmat, Szodó, Sarló, Keszi és

Korpona a XVI. században.
(A hontmegyei múzeumból.)

Ság helységeket pusztította el. Varjas Tamás, a János fia és Mócs fiai Páldot, Kis-Gyarmatot, Iborfi István pedig Börzsönyt, Bajtát és Lelédet rohanták meg. Leléden nem maradt egy jobbágy sem; Börzsönyben elfoglalták az érsekség ezüsbányáit; Renold testvére, Péter pedig Szalka, Szete és Bernecze helységeket dúlta fel. (Pór Antal: Tamás mester, eszterg. érsek. Almanach 1889. évfoly. 58. I. Knauz: II. 660—61.) A mint azonban az Anjouk uralma megszilárdult, Róbert Károly király bőkezűen kárpótolta az érsekséget az elszenvedett károkért. 1320. augusztus 20-án, az előbb (1315) adományozott Komárom váráért és vármegyéje fejében Bars vármegyéét, valamint Bát városát adományozta Tamás érseknek. (Knauz: II. 781.)

A XV. század elején, a mikor Kanizsai János érsek 1403-ban a Zsigmond ellen fellépő nápolyi Lászlót támogatta, a király első hevében összes jószágaitól megfosztotta az érseket; ekkor a hontmegyei érseki birtokokat is a királyi kincstár javára foglalták le. De Zsigmond és az érsek között csakhamar helyreállván a béke, az érseki javak visszakérültek Kanizsai birtokába, sőt Palóczy György érseksége (1423—39.) alatt pedig 1427-ben az érsek Börzsönyben bányajogot is nyert, s az érsekségi javak új adománynyal gyarapodtak. Albert király 1438-ban megkoronáztatásának emlékére az érsekségnek adományozta Drégely várát a hozzátartozó Palánk, Hont, Hidvég és Dejtár falvakkal egyetemben. Palóczy György érsek emlékét őrzi a füzessgyarmati templom, melyet a hagyomány szerint 1423-ban ő építtetett.

Az érseki birtokok legnagyobb kiterjedésüket Bakócz Tamás (1497—1521) alatt érték el. Bakócz Tamás birtokszerzeményei között a legkiválóbb helyet foglalja el Csábrág vára, melynek tartozékai között, az akkor Bars vármegye területéhez csatolt Bény város is szerepelt. 1504-ben Szalatnyán kilencz jobbágytelket vásárolt Szalatnyai Jánostól. Werbőczy István ipa, Szobi Mihály pedig a Csall nevű helységében levő birtokrészét adományozta neki, melybe 1511-ben iktatták. 1517-ben Balogh Miklós győri birtokát vette meg. (Fraknói Vilmos cikke. Századok, 1888. 121.) E birtokok azonban az érsek magánvagyonát növelték. Bakócz Tamás szerzeményeit még életében elosztani kívánta rokonai között, ezért 1517-ben szabad végrendekezési jogot eszközölt ki magának II. Lajos királytól. (Török: Magyarország Primása, II. 101—105). E végrendelet szerint Csábrágot tartozékaival Erdődi Bálint fiai, Farkas és István nyerték, ezeknek magvaszakadása esetén pedig Csábrág az esztergomi székesegyház mellett, a tőle alapított kápolnára szállott volna. Készpénzét és drágaságai egy részét a káptalannak hagyta, ezeket azonban II. Lajos lefoglalván, kárpótlásul Damásd várát adta a káptalannak.

Az esztergomi káptalan birtokait Hont vármegyében a szerint, hogy azok miképen jutottak a birtokába, a következőleg csoportosíthatjuk:

Királyi adomány útján szerezte Ság részzeit, melyeket Miklós esztergomi préposti királyi engedély nélkül végrendeletileg a káptalannak hagyott; ebben II. Endre 1231-ben megerősítette. Ság földjének birtoka miatt perbe keveredett a káptalan a sághei nemesekkel, a pört azonban Rugas fia Egyeddel és társaival 1270. szeptember 24-én egyezség útján elintézték a váci káptalan előtt. (Knauz: I. 580.) Szebeléb birtokában 1232-ben erősítette meg a káptalant. A káptalan népei és jobbágjai 1288. ápr. 18-án nyernek kiváltságlevelet IV. László királytól. (Knauz: II. 234.) Szebelében a bozói prépostság is birtokos volt, de földjeit 1285. aug. 21-én eladta a káptalannak. (Knauz: II. 203.) Gyümölcsös-kertjét a káptalan egyezségileg 1320. július 27-én az esztergomi pálosoknak engedte át. (Knauz: II.)

IV. Béla király 1237-ben megerősíti a káptalant Ság és Ebed birtokában, majd 1239-ben ugyanott várföldeket adományozott a káptalannak. 1263-ban László esztergomi kanonok és honti főesperes érdemeinek jutalmául a Gyürkin levő földeket kapja. IV. László király pedig 1274-ben a Gyürki melletti Dopopucs föld birtokában erősíti meg. László, a ki időközben esztergomi nagypréposttá lett, 1279-ben szabad végrendekezési jogot nyert a királytól és 1288. április 25-én kelt végrendeletével Gyürkit az esztergomi káptalannak hagyományozta. (Knauz: II. 41. 241.) A Dopopucs nevű földet, melyet a Kún László király halálát követő belzavarok közepett a hatalmasok elfoglaltak, Tamás országbíró 1292. aug. 11-én a káptalannak visszaadatta. Gyarmat földjét 1275-ben a damási- (Ipoly-Damásd) és malosi földeket pedig 1277-ben nyerte a káptalan László királytól. A mikor Venczel cseh király az esztergomi főegyház kiesneit

Az esztergomi káptalan.

1304-ben megrabolta, ez alkalommal tűnt el a káptalannak Damásdra vonatkozó adománylevele. (Knauz : II. 544—5.) III. Endre király új adományokkal gyarapította a káptalan birtokait. 1291-ben, koronáztatásának emlékére, Németit, 1297-ben pedig kártérítés fejében Páld és Gyarmat helységeket adományozta a káptalannak.

A vegyesházbeli királyok uralkodása alatt csupán két királyi adományról vannak adataink. Az egyik Zsigmond királyé, a ki 1405-ben a hontmegyei tizedet, melyet ideiglenesen a maga részére szedtetett, az esztergomi egyházban levő Boldogságos Szűz kápolnájának visszaadta ; a másik a II. Lajos király 1523. évi adománylevele, melylyel Damásd várát, tartozékaival együtt, 2600 forintért az esztergomi káptalan örök birtokába engedte át.

Beeses adományokkal gyarapította az esztergomi káptalan birtokait az érsek is. Már Martyrius érsek 1156-ban több falu tizedével ajándékozta meg a káptalant.

János érsek 1210-ben a Nyék helységben levő kápolnát adja a káptalannak. II. Benedek érsek a Szebelébhez tartozó 110 hold földet, melyet Rubin és János esztergomi polgárok elfoglaltak, 1258-ban a káptalannak visszaítélte. III. János 1396-ban a szalkai határban, az Ipoly vizén, malmot adott a káptalannak. Bakocs Tamás bibornokérsek a káptalannak 41.000 frt készpénzt és egyéb drágaságokat hagyományozott. A pénzsűkében levő királyi kincstár azonban azokat a végvárak fentartására lefoglalván, II. Lajos király 1523-ban Damásd várával kárpótolta a káptalant.

Az esztergomi érsekek példája követőkre talált mind az egyházi, mind pedig a világi urak között is. László mester esztergomi prépost 1288-ban gyürki birtokát adományozza a káptalannak, hol 1290-ben négy eke földet a káptalan elcserélt, Málosi Adorján kéri földjeiért.

László prépost adományát 1418-ban Zsigmond király Péter prépost kérelmére megerősítette.

1421-ben Nyéki Jánostól Nyéken kap a káptalan földeket egy hatalmaskodási ügyből kifolyólag ; ebbe a birtokba Garai Miklós nádor parancsára 1421-ben iktatták a káptalant. 1424-ben, valamint 1439-ben újabb részeket szerzett a káptalan Nyéken. Kaghbeeli László a Kagh-Bél nevű földet adományozta a káptalannak, mely adományt Mátyás király, Dénes bibornok, esztergomi érsek kérelmére 1461-ben megerősített. Alig néhány évvel később a szomszédos Kezeb-Beel fele részét nyerte a káptalan, melyet Kezeb-Beeli Mihály és neje a főtemplom boldogságos Szűz kápolnájának javára kötöttek le. 1469-ben Ambrus esztergomi kanonok az esztergomvári szent István társaskáptalannál két kanonoki stallumot alapítván, azoknak fentartására a zálogban birt Tót-Baka helységet és egy Bát mezővárosban levő nemes telket adományozott, mely adományt János esztergomi érsek is megerősített. 1494-ben Nyék helységben házhelyet szerzett a káptalan, a melyet Nyéki János, Imre fia adományozott. Végül 1526-ban Berzenczei Bornemisza János kőkeszi birtokát adományozta a káptalannak, a mit II. Lajos király is megerősített.

A káptalan tulajdonképeni szerzeményei közé tartoznak azok is, a melyeknek birtokába a káptalan vétel útján jutott. Így Szebeléb egy része, melyet 1222-ben vett meg Ludeger Hervintól és Detrik comestól. A káptalan szerzett javai közé sorozható Palást is, melynek egy részét 1288-ban a Palástiaknak eladta. (Knauz : i. m. II. 288. — Wenzel : IV. 32.) A káptalan 1294-ben Németi helységben szerez birtokot a Gyulazombor nembeli Erdőtől. Újabb birtokot csak a XV. század folyamán szerez a káptalan Hont vármegyében, így 1468-ban Bernecei Nemes Mihálytól és fiaitól Bernecezen egy nemes telket 300 arany forintért és 1469-ben Közép-Béli Mihálytól Közép-Bél felerészét, 1507-ben Lesthah András és 1509-ben Bernecei Agchán Tamás bernecei birtokait vette meg a káptalan. E birtokokba 1510-ben II. Ulászló király rendeletére iktatták a káptalant. Végül Désházi István 1522-ben a zálogban birt Damás, Szob, Halimba, (Helemba), Letkés és Tölgyes helységeket 2600 arany forintért a Boldogságos Szűz kápolnájának, illetőleg az esztergomi káptalannak elzálogosította. (Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871.)

Az esztergomi érsekségen és káptalanon kívül még számos egyházi intézmény nyert birtokokat a mai Hont vármegye területén a középkorban.

Árpádházi királyaink vallásos buzgóságát követvén, a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai a sághi, bozóki és a bényi prépostságokat alapították. Mind a három a nemzetségi birtokok egy-egy középpontján létesült, és a Francziaországból II. István király uralkodása idejében (1130.) letelepedett prémontrei rend befogadására volt hivatva.

A bozóki és bényi prépostságok.

A Szűz Máriáról címzett sághi (Ipolság) prépostságot, mely előkelő helyzetét az egész középkoron át megtartotta, IV. Béla király uralkodása alatt a Hunt-Pázmán nembeli Márton bán alapította még a tatárjárás előtt. A tatárpusztítás megsemmisítette ugyan Márton bán alkotását, de a tatárpusztítás után csakhamar felépült romjaiból. A prépostságot ért veszteségek kárpótlásául Pósa fiai Tardos és Sándor 1244-ben nyert birtokot Márton bántól, a ki 1245-ig a monostor védúra volt, ugyanezen évben pedig egy Leánd nevű földrészt nyert a prépostság. (Fejér VII. 5. 266.) Ez utóbbi birtokot ugyan a Hunt-Pázmán nembeli Miklós comes 1275-ben perrel támadta meg, de eredménytelenül. IV. Béla király 1265-ben megerősítvén a prépostság kiváltságait, a kegyúri jog az alapító nemzetségtől a király kezébe jutott. V. István a kegyúri jogot magának tartván fenn, 1270-ben Erzsébet királynénak adományozta. E miatt ugyan a Hunt-Pázmán nemzetségbeli Miklós felemelte tiltakozó szavát és ennek következtében a kegyúri jogot 1272-ben a nemzetségnek ítélték oda, de az mindazonáltal mégsem került a nemzetség kezébe, mert IV. László király még abban az évben újból megerősítette Erzsébet királyné kegyúri jogát. (Fejér: V. 1. 39.)

A sághi prépostság.

A XIII. század második felében a prépostság számos új birtokot nyert adományul. Tesmag falut, az egykori kir. erdőesőszők területét (Fejér: V. 1. 199.), 1272-ben V. István király adományozta a prépostságnak; Pecszenicz, Alsó-Almás, Alsó-Palojta helységeket, Lipócz és Olvár pusztákat 1272-ben Lőrincz prépost nyerte adományul V. István királytól a királyné közbenjárására. A prépost ez alkalmattal még azt a földet is nyerte, a melyen a királyi erdőesőszők laktak; majd utóbb a sághi és a palojtai vámot nyerte adományul, melyet 1343-ban Erzsébet királyné is megerősített. A Hunt-Pázmán nembeli Mohud fia, István 1288-ban két eke földet adományozott Parassa (Pousa, Prosa) helységben a monostornak. A már említetten kívül, a XIII. században a prépostság Ság, (1265) Egeg, Doba helységeket, továbbá Dalmad (1265), Iva (1265. eredetileg honti várföld a Zagyva mentén, Külső-Szolnok vármegyében), Hatzó (Hasságh 1265.), Huznócz, Nádas és Gén (Gény), Slatha (a Kürtös folyó mellett) földeket, valamint a nyéki föld felét birta. Ezenkívül birtokos volt a Tobold szigeten is.

A IV. László uralkodása alatt támadt belzavarok közepett a prépostság birtokai gyakori pusztításoknak voltak kitéve. E tekintetben épen az alapító utódai jártak elől, III. Endre trónfoglalása után azonban a helyzet némileg megváltozott. Moth (Both) fia, Benedek, 1291-ben az esztergomi Szent-Lőrincz-templom temetője előtt fekvő palotáját és az ahhoz tartozó földeket adta a monostornak temetkezési helyért. 1292-ben Herencsei István fiai Olivér és Loránt, továbbá Ochusz fia Tamás, a Tismog nevű birtokot adományozták a prépostságnak, melynek templomába temetkezni óhajtottak. Lampert mester pedig 1298-ban a tőle okozott károk fejében Olvár pusztát adta a monostornak kárpótlásul. (Fejér: V. 1. 92—3. 111—VI. 2. 159. Knauz: II. 285.) A sághi konvent hiteles helyi működéséről első ízben a XIII. század végéről (1295) vannak adataink.

Az Anjouk és a Hunyadiak korában is számos újabb kiváltságokat nyert a sághi prépostság. I. Lajos király 1357-ben kelt kiváltságlevelével, a prépostság népeit és jobbágyait a prépost kizárólagos bírói hatósága alá rendelte. Zsigmond király pedig 1405-ben vásárszabadalmakat és 1407-ben pallosjogot adományozott. A vásárszabadalmakat 1489-ben Hunyadi Mátyás király újakkal bővítette, sőt a prépostság birtokain, úgymint Palojtán, Szent-Mártonban és Egegen, szintén megengedte az országos vásár tartását. Hunyadi János kormányzó 1446-ban vámszedési engedélyt adott a prépostságnak Sághon, mely kiváltságot 1473-ban Mátyás király is megerősítette. A XIV. és XV. századokban azonban a prépostság nem volt ment a támadásoktól sem. Az Árpádház kihaltát követő belzavarokban, a mikor a Róbert Károly király érdekében közbenjáró Gentilis pápai követ, a Felvidék hatalmas kényurát, Csák Mátyust 1311-ben egyházi átok alá vetette, hívei boszújukat az esztergomi érseki és más egyházi birtokokon töltötték ki. Ez alkalommal Vörös Bede felgyújtotta Ság helységet is, melynek lakosai a rémülettől szétfutottak. (Pór Antal: Tamás mester eszter-

gomi érsek.) Közel másfélszázaddal utóbb ismét súlyos megpróbáltatások érték a prépostságot. 1444-ben Gyarmati Balassa Balázs fiai István, György és Zsigmond, felhasználván a várnai csatavesztést követő általános fejtelenséget, megrohanták a sághi monostort, bevették, a helységet kirabolták, Bálint prépostot elűzték és a monostort erőddé alakították át. E támadás alkalmával Palojta is egyidőre a Balassák kezére került. Alig szerezték vissza a prémontreiek Sághot 1446-ban, Pál prépost alatt újabb támadásban volt részük.

Ebben az évben Lévai Cseh László és Füssi László magyar és cseh katonákkal megtámadván a prépostságot, kirabolták, s a miseruhákat, valamint a templomi edényeket is magukkal vitték. Csak Hunyadi Mátyás király uralkodása alatt állott helyre a rend. A gyakori vihart látott épületek helyreállítása Fegyverneki Ferencz prépost (1510) nevéhez fűződik, kinek emlékét az ipolysági templom egyik tornyába falazott sírköve őrzi. A XVI. század elején Somi Józsa temesi főispán fia, Gáspár, a monostornak adományozta a budai Nagy Boldogasszony temetőjében épített Szent László kápolna kegy- és véduraságát, melyben 1521-ben Leó pápa is megerősítette. (Rupp J. Magyarország. Helyr. Tört. I. 1. 176—177.) Balics Lajos i. m. II. 2. 275.)

Sághi
prépostok.

A mohácsi vészig terjedő időszakban a következő prépostok emlékét őrizték meg okleveleink : Roland 1244. Albert 1258. Joakim 1262. Lukács 1263. Roland 1264. Lőrincz 1270—77. László 1279—1300. Egyed 1308. Bálint 1308. Lőrincz 1311—13. Ivánka 1323. István 1332—59. János 1360—67. Gergely 1367—70. Jakab 1370—81. János 1384—1400. Tamás 1402—1414. László (1413). Gergely 1414. Bálint 1415—1440. Pál 1440—72. György 1473—84. János 1486—1500. Kalandai Imre 1500—1505. Fegyverneki Ferencz 1506—34. (Palásthy Pál : A Palásthyak I.)

A bozóki
monostor.

A bozóki prépostság, mely eredetileg benzés apátság volt, s a melyet II. István király uralkodása alatt (1124—1130.) szintén a Hunt-Pázmán nembeli Lampert és neje Zsófia, Szent-László király huga, valamint fiuk, Miklós, alapítottak, a tatárjárás utáni korszakban alakult át prémontrei prépostsággá. (Pauler Gyula : Magyar Nemzet Története. II. 245.)

II. Béla király 1135-ben és IV. Béla 1262-ben újabb adományokkal gyarapították a monostor birtokait, különösen becses IV. Béla király kiváltságlevele, melylyel a prépostság jobbágysait és népeit kivette az országbíró joghatósága alól és egyedül ezen egyház főpapjának bírói hatósága alá helyezte. A Bozókhoz tartozó legrégibb birtokot a Hunt-Pázmán nemzetség ősi nemzetségi birtokaiból hasították ki ; úgymint : Bozók, Pásztópusztá, melyet Szent-László király a nemzetség egyik ősenek adományozott, továbbá Platna, melyet még Szent-István királytól nyert a nemzetség, valamint a Szent-László királytól Lampert comesnek adományozott két szőlő. A monostort már II. István király uralkodása idejében kezdték építeni, de csak 1135-ben készült el teljesen. (Katona : Hist. Critica III. 493—Fejér II. 82—VII. 5. 160.) 1238-ban a prépostságnak pere volt a korponai vendégnépekkel, de azt IV. Béla király, a monostor javára döntötte el, (Fejér : IV. 1. 136.) majd 1262-ben a honti várhoz tartozó Terjen és Badin földeket adta a monostornak. (Wenzel : VIII. 61.) A század elején a prépostság malmot szerzett a Korpona folyón, melyet Péter varga fia, Miklós, 1316-ban adott el Péter prépostnak. A XIV. század elején a monostor Csák Mátyus hívei részéről is gyakori támadásokat szenvedett.

Dobrakuttyai Lőrincz fia, Lőkös 1338-ban Mihály prépostot súlyosan megsebesítette, egyik szolgáját meggyilkolta, míg a másikat megsebesítette, minek következtében Telegdi Csanád esztergomi érsek Lőköst kiközösítette.

A XV. század folyamán gyakori határvillongások voltak a korponaiak és a prépostság között. A viszálykodások mindegyre nagyobb mérveket öltöttek, sőt 1471. táján a korponaiak a prépostságnak Korponával határos majorjait is felgyújtották ; csak Hunyadi Mátyás király 1471-ben kelt rendelete, melylyel a prépostsági birtokok határainak helyreállítását meghagyta, vetett véget az egyenetlenkedéseknek. II. Lajos király, különösen jelét adván a prépostság iránti jóakarátának, 1519-ben évenként kétszer (Szent-István király napján és a husvét után való első vasárnapon) országos, azonfelül pedig minden szombaton hetivásár tartására adott engedélyt.

Bozóki
prépostok.

A mohácsi vész előtt a következő prépostok neveit őrizték meg az oklevelek : Sándor Krispinus 1139. Sándor 1235—39. István 1262—65. Lőrincz 1295.

Péter 1316. Mihály 1338—42. Egyed 1354. Jakab 1369.—1370. Tamás 1382—95. László 1405. Pál 1416. Szaniszló 1428—30. Pál 1440. Mihály 1471. Adalbert 1478. Gadóczy Benedek 1507. Dévai Endre 1508—1517. Szathmár-Némethi Pál 1519—24. (Rupp : i. m. I. 1. 130.)

A prémontrei rendnek a Boldogságos Szűzről elnevezett bényi prépostsága a vármegye határain kívül esik ugyan, azonban az alapítóit, valamint birtokviszonyait tekintve, oly szoros összefüggésben áll a vármegye történetével, hogy röviden ki kell arra is terjeszkednünk.

A bényi monostor.

Bény helység, mely már a római uralom idejében, jelesül Marcus Aurelius alatt, jelentékeny táborhely lehetett, a Hunt-Pázmán nemzetség egyik legősibb birtoka. Nevét a helység Hunt fiától, Bénytől vette. Alapítási éve ismeretlen, de a XIII. század elején már fennállott; akkor Omode comes, mielőtt még II. Endre királyt az 1217. évi szent földi hadjáratra elkísérte, Kéménd falut ajándékozta a monostornak. Omode comes fia, István, 1273. táján elhalálozván, végrendeletileg Kéméndet, a vele átellenben fekvő Páldot, továbbá (Garam) Vezekényt és Kondéjban két szőlőt s egy malmot hagyományozott a monostornak. A bényi prépostság eleinte az esztergomi Szent-István prépostság alá tartozott, majd attól 1294-ben elszakadván, előbb a Sion-hegyi apátság, majd pedig 1516-tól kezdve a sághi prépostság felügyelete alá jutott és annak fiókja maradt mindaddig, a míg Esztergomot a törökök 1543-ban elfoglalták. (Rupp : i. m. I. 1. 126.)

Dömössel átellenben, mintegy a Duna folyamba benyúló hegyen a Szent-Benedekrend Szent-Mihályról címzett apátsága állott a középkorban. Alapítója, valamint alapítási éve ismeretlen. A róla szóló okleveles adatok a XIII. század közepéig nyúlnak vissza. 1278-ban kelt oklevélben említés van a zebegényi monostor birtokáról, mely egy 1280. évi oklevél szerint akkor már apátság volt. A XIV. századból csak két apát nevét őrizték meg az oklevelek : Henrikét, a ki 1342. jun. 2-án részt vett a Benedek-rend visegrádi nagykáptalanján és Grisogonusét. (1346.)

A szent-mihályi apátság.

A kegyúri jogot a XIV. században Papi Miklós fia Lőrincz gyakorolta; 1392-ben pedig Treutul Miklós, János és László nyerték azt Zsigmond királytól adományul. A XV. században azonban az apátság mindegyre hanyatlott. 1483-ban a monostor már elhagyatott és apát nélkül maradt. IV. Sixtus pápa ekkor az apátságot Zsigmond pécsi püspöknek adományozta. (Ortvay Tivadar : Magyarország. Egyházi Földleírása. II. 785—87.)

További sorsa ismeretlen és most már csak az apátság címét adományozzák. Emlékét őrzi a zebegényi hegy, melyben még ma is három barlang, hajdan úgynevezett remeteség található, melyeket a benézések ősi szabályai szerint a szerzetesek azon tagjai laktak, a kik a szerzetesi fogadalmak szigorú megtartásával maguknak különös érdemeket szereztek, hogy hosszú időn át tartó szerzetesi hivatásuk teljesítése után magányos remeteséget élhessenek.

A zebegényi apátságon és a három prémontrei prépostságon kívül, még a következő egyházi intézmények voltak a vármegye területén birtokosok :

1. A dömösi prépostság. A mikor II. Béla király a prépostságot atyja után 1138-ban újra alapította, számos újabb adománynyal gyarapította birtokait. Az adománylevélben felsorolt 59 falu és 761 jobbágy között Helembáról 33 halászt, négy telkes jobbágyot, Börzsönyből két szekerst és Szobról 14 szekérgyártót rendelt a prépostság és a káptalan szolgálatára. A halászok hetenként három napon át 30—30 halat tartoztak a monostornak beszolgáltatni, míg a nagybőjtben naponként legalább 30 darab és legalább négy arasz nagyságú halat; ha nem volt a halfogás azon nap szerencsés, úgy a hiányt a saját pénzükön vett halakkal tartoztak pótolni. (Knauz : Monum. Eccl. Strig. I. 88—97.) A dömösi prépostságé volt ezenkívül még Csepel (az Ipoly mentén), Lontó, Tésa, Szete és Kis-Keszi. (Hőke Lajos : Hont várm. története. Kézirat a vármegye levéltárában.)

A dömösi prépostság.

2. A garammelléki szentbenedeki apátság Bakán és Szemeréden volt birtokos. Felső- (Tót) Baka, mely 1659-től kezdve Prandorf néven volt ismeretes, 1483-ban Vesszős-Baka, 1529-ben Tót-Baka néven szerepel. Az apátság birtokáról csak 1463 óta vannak okleveles adataink, de akkor már az apátság régi birtokaként említik. 1463-ban az apátság érczes köveket törő malmát Modrer Endre kamaragróftól 1483-ban egyes bakabányai polgárok vették bérbe 16 arany forint évi bérért. Alsó-Szemerédre vonatkozólag csak a XVI. század eleje óta

A garammelléki apátság.

vannak adataink. János apát (1476—1510) és a benedekrendi konvent e helységet sajátjoknak mondják és az ott lakó Tóth Istvánt, a ki több házat szándékozott benépesíteni, minden adó és kilenczed alól öt évre felmentették. Több említés azonban az apátság a birtokáról nincsen. (Knauz Nándor: A Garam melletti Szent-Benedeki Apátság. 135. l.)

A pilisi apátság.

3. A cisztercita-rend pilisi apátsága Szántón és Maróthon (Apátmarót) volt birtokos. E birtokokat az apátság, a rajtok levő szolgalmányosokkal együtt 1259-ben nyerte IV. Béla királytól. 1265-ben a pilisi apát már a sághi prépost dalmadi birtokának szomszédja volt. A XIV. század elején az apátságnak gyakori határpere volt a szomszéd birtokosokkal. 1328. december 10-én Pál országbíró a budai káptalant küldte ki az apátság szántói és a Benkfi János magyarádi birtokai mellett fekvő föld miatt támadt peres ügyben. De az apátság e perben vesztes lett és 1329-ben a jogtalanul emelt határjelek lerontására kötelezték. A XV. században a pilisi apátság sem kerülhetett ki a Lévai Csehek támadásait. Az Albert halála után támadt belzavarok közepett Sárói Cseh vajda fia, László, az apátság birtokait elfoglalta, de Miklósnak, az apátsági javak gubernatorának fellépése következtében, még 1440 április 24-ike előtt visszaadta Szántót és Marót, mire az apátság javainak kormányzója mindennemű kárpótlásról lemondott. 1444-ben a kormányzó újból panaszt emelt a Lévai Csehek túlkapásai miatt. Mátyás király uralkodása alatt az apátsági birtokokat nem háborgatták, de Henrik apátnak több pere támadt a szomszédokkal. 1468-ban Bori János és rokonai emeltek panaszt ellene, bizonyos birtokba történt beiktatás miatt, miután az apátság népei és jobbágjai a birtokokon az erdőket is kivágták. 1510-ben Kékedi András és Füssi János vádolták be István apátot, kinek jobbágjai a magyarádi tóból száz arany forint értékű halat fogtak ki. Ez a halper soká húzódott, majd a tó gátjainak átszakítása miatt 1517-ben megújult és örökségképen István utódjára, János apátra szállott, a kit ebben az ügyben nemes tizenketted magával esküre köteleztek. István apát II. Ulászló királytól új határjárást eszközölt ki, melyet 1497-ben foganatosítottak. (Békefi Remig: A Pilisi Apátság. Tört. I. 225., 217., 329.) A földműveléssel foglalkozó cisztercitarend megtelepedése jótékony hatással volt ama vidék gazdasági viszonyaira. A rend tagjai építették Szántón a templomot, s a templom körül hús árnyékot nyújtó százados hársfákat is ők ültették.

A pálosrend monostora.

4. A pálosrend nagy Boldogasszonyról, vagy Miasszonyunkról címzett monostorát Nagy Lajos király alapította 1352-ben. Még a tatárjárás utáni időben, a világtól elvonultan élő remeték Szántón jöttek össze közös lakásra. Ebből a remeteházból alakult a pálosrend. (Pauler Gyula i. m. II. 245.) A magyar eredetű pálosrend, főleg az Anjouk uralkodása alatt jutott virágzásra. Nagy Lajos, a ki számos jelét adta e rend iránt való jóindulatának, az egyes királyi birtokokon adott nekik települő helyet. Így kerültek a pálosok Mária-Nosztrára, hol a nagy királynak vadaskertjei voltak, melyeket a nép ma is olaszkertnek nevez. A márianostrai házhoz tartozott Csatta (Bars vm.), továbbá a Gém (Génye?) határában kitüzött birtokrészek, az Ipoly felé folyó egyik patakján épült malom, azután Toronyán is volt földje; övé volt még Bottyán helység is. Erzsébet ifjabb királynő 1382-ben a Szob helységben szedetni szokott adót adományozta a monostornak, melynek beszédhetése végett Hunyadi János kormányzó 1453-ban Szobon szabad telket adományozott. Erzsébet királynő adományát Zsigmond király 1388-ban, Albert 1439-ben, V. László 1456-ban és II. Ulászló 1498-ban megerősítették. Mátyás király 1473-ban oltalomlevelet állított ki a pálosok részére. 1504-ben Csudai Tóth István és Klára, Nagy János özvegye, a barsvármegyei Csuda pusztán keresztül folyó Kis-Garamon levő malmukat adták a pálosoknak. (Rupp i. m.: I. 172.)

A domonkosrendűek.

5. Selmeczbányán a XIII. század második felében a domonkosrendűek telepedtek le, a kik az V. István királytól adományozott szent Miklós püspök és vértanú emlékére épített kápolnát és monostort nyerték a várostól, hova 1275-ben költöztek. Nemsokára ezután a banai Boldogságos Szűzről címzett plébánia-templomot is átadták nekik. (Fejér: V. 2. 245.) E templom 1442-ben leégett, de a polgárok bőkezűsége újra helyreállította. 1456-ban Anderkó János bíró hatvan arany forintot adott a domonkosoknak. Scheubappel Lőrincz perjelsége alatt (1477.) számos misealapítványt nyertek. A monostorhoz egy malom is tartozott, melyet a domonkosok 1489-ben oly feltétel alatt adtak bérbe,

hogyan a monostor számára ingyen tartozik örölni. A dömések az egész középkoron át megmaradtak a plébánia birtokában; II. Ulászló király 1515-ben megerősítette a város kijelölési jogát az egyházi javadalmakra nézve. (Rupp. i. m. I., 1. 183.)

6. A XIII. századbéli oklevelek Szete monostorának emlékét őrizték meg. E monostort IV. Béla és V. István király uralkodása alatt monasterium de Seth alakban említik. V. István e monostor kegyúri jogát Gugfi János comes részére megerősítette. (Wenzel XII. 10—11.) További adatok azonban hiányoznak e monostorról.

Szete
monostor.

A hagyomány szerint a Templomos vitézek is birtokosok voltak Hont vármegyében, jelesen Selmeczbányán, melynek legrégibb temploma a közhit szerint a templomosoké volt. Bél Mátyás a város polgármesterének egy 1536-ban tett feljegyzésére hivatkozik, Kachelmann azonban, »Geschichte der Ungarischen Bergstädte« című művében e hagyománynak komoly alapot nem tulajdonít. (Pesty Frigyes: A Templariusok. Akadémiai Értesítő: 1861. II. 137.)

A templáriusok.

A jeruzsálemi Szent János lovagrend még a tatárjárás előtt birtokos volt a vármegyében. III. Orbán pápa kiváltságlevelében, melylyel az esztergomi János lovagok szabadalmait 1187-ben megerősíti, előfordul Szent Mária egyháza Sokolban, mely alatt valószínűleg a mai Szokolya helység értendő. (Fejér VII. 5. 127.) A János lovagrend ezen kívül még Kereskény helységben lehetett birtokos, vagy legalább is kegyúri joga volt ott, a miről egy 1312-ben kelt oklevél emlékezik meg, mely szerint az esztergomi lovagok kiküldöttje Kereskény helység lelkésze volt. (Anjoukori Okmt. I. 274.)

A Szent-János
lovagrend.

Hont vármegye területe egyházi tekintetben, kezdettől fogva, az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott. A honti főesperesség, a mely 1233-ban fordul elő első ízben az oklevelekben, a mai Hont vármegyén kívül eredetileg a Kishonti területre is kiterjedt, sőt Zólyom vármegye területére is, mert többek között Tót-Pelsőcz szintén hozzátartozott. Ortvy Tivadar (Magyarország egyházi földleírása I. 29.) a pápai tizedjegyzékek alapján készült egybeállítása szerint, a honti főesperességhez mintegy hetven plébánia tartozott. A főesperesség legrégibb plébániái a következők: 1. Báth, 1070-ben fennállott. 2. Balog, ma Ipoly-Nyék fiókja. 3. Belnecze, ma Kemencze fiókja. 4. Börzsöny. 5. Boyg (talán Bajta). 6. Krokova (kishonti terület, ma Ratkó-Lehota fiókja). 7. Rimafő (Rimaszombat, vagy Rimabánya). 8. Terény, ma Egeg fiókja. 9. Hidvég, Drégelypalánk fiókja. 10. Szud. 11. Cohun, ismeretlen. 12. Kráskó (kishonti terület). 13. Terbegecz, Kőkeszi fiókja. 14. Kissalló, ma fiókegyház. 15. Dalmad. 16. Deménd. 17. Egeg. 18. Füzesgyarmat. 19. Giula (Gyula) meg nem határozható. 20. Korpona, 1238-ban már fennállott. 21. Gyürki. 22. Hont. 23. Kőkeszi. 24. Ledény. 25. Leszenye. 26. Bagonya. 27. Ludány (már megszűnt). 28. Kis-Túr. 29. Vámos-Mikola. 30. Nagy-Maros. 31. Marót (Apát és Egyház-Marót). 32. Ipoly-Nyék. 33. Németi. 34. Névtelen plébánia, melynek 1333-ban Finta volt a plébánosa. 35. Osgyán (kishonti terület). 36. Palást. (Szent György tiszteletére emelt egyháza 1299-ből). 37. Alsó-Palojta. 38. Ipoly-Pásztó. 39. Pelsőcz. (Tót-Pelsőcz, Zólyomm.) 40. Prandorf. 41. Kiskesz. 42. Csalmója. 43. Szent-András (ismeretlen). 44. Ipoly-Szécsényke. 45. Szent-Kereszt. (Pereszleny). 46. Drégely (Palánk). 47. Szent-János (valószínűleg Bélabánya). 48. Szent-Mária-Magdolna. 49. Szent-Margit (valószínűleg Litava). 50. Szent-Márton (valószínűleg Kisgyarmat). 51. Szent-Mihály (valószínűleg Kövesd). 52. Szent-Miklós (valószínűleg Hodrusbánya). 53. Szent-István király (valószínűleg Bozók). 54. Szent-István (valószínűleg Csall). 55. Szent-Simon. 56—57. Sipék (a mai Alsó- és Felső-Sipék). 58. Velamica Vata (valószínűleg Horváti, mely ma Gyerk fiókja). 59. Szete. 60. Szemeréd. 61. Selmeczbánya. 62. Szőlős, már megszűnt. 63. Szuha (Kis-Hontban). 64. Teszér. 65. Túr (Nagy-, vagy másként Felső-Túr). 66. Villa Cruciferorum (Végles, Zólyom vármegye). 67. Visaki (Peszek). 68. Visk. 69. Sebeléb. 70. Felső-Zsemer.

A honti főesperesség.

A pápai tizedjegyzékekben felsorolt plébániákon kívül, a vármegye területén, okleveles adataink szerint, még a következő helyeken állottak fenn plébániák: Bozók Szent Istvánról címzett prépostsággal. Kereskény (1312). Nénye (1376-ban említi papját egy oklevél). Szete monostor. Zebegény apátság. (Ortvy II. 785—87).

Plébániák.

A vallásos élet nemcsak a monostorok alapításában, hanem a templomok építésében is nyilvánult. A mai Hont vármegye rendkívül gazdag a középkori

Az egyházi építésemlekek.

építészeti emlékekben, noha a kétszázados török világ alatt a középkori egyházi építmények legnagyobb része elpusztult; az idők viharait átélte építészeti emlékek és a fennmaradt romok azonban némi képet nyújtanak a vármegye középkori egyházi építészetről is. A középkori egyházi műemlékeket két csoportba oszthatjuk. Az első, vagyis a román stílusban épültek a Börzsöny és Illés helységek kápolnái. A börzsönyi kápolna főleg egyöntetű szerkezeténél fogva ritkítja párját. Keletkezési idejét az 1140 utáni időre tehetjük, de semmi esetre sem a XII. század első felére, mert ezt a záradéknak szokatlanul díszes koszorú-párkánya is kétségesse teszi. Úgynevezett átmeneti stílusban épült a korponai templom, melyet valószínűleg a bányászattal foglalkozó szász telepeselek emeltek és élénken tünteti fel a későbbi román stílust, az átmenetet a góth stílushoz. A korponai templom bazilikaszerű; építési idejét a XIII. század elejére, tehát még a tatárjárás előtti időre tehetjük. Csúcsíves, hosszas szentélye már a későbbi időből való. A csúcsíves építészeti emlékek közé tartozik a bakabányai plébánia-templom, melynek déli oldalához egy kápolna csatlakozik, továbbá a pálosok temploma Mária-Nosztrán, melyet Nagy Lajos király alapított 1377-ben.

Selmeczbánya város plébánia-temploma eredetileg háromhajós csarnok volt, de ezt utóbb 1559-ben várlakká alakították át. A XV. században a város főterén is épült kisebb egyhajós templom, melyet idővel akként bővítettek, hogy két oldalfalát áttörték és a támasztó pillérek közé alacsony oldalhajóhoz hasonló kápolnákat építettek. (Ipolyi Arnold: Magyar műemlékek. Henszlmann: Középkori építészet.) Selmeczbánya különben rendkívül gazdag középkori építészeti emlékekben. A városház mögötti területen Beatrix királyné, Mátyás király neje 1498-ban a Szent-Anna kápolnát építette. A XIII. században épült a Szent-Mihály arkangyalról nevezett kápolna, melyre 1480-ban Zigenpacher Mihály tett adományt. A Szent-Erzsébet templom, mely szintén erőddé alakították át, a XIII. században épülhetett. Az egykori templom keleti oldalfalán több sírirat látható, mint Cerndeli kamara-grófé, a ki 1471-ben, és Renatus Györgyé, a ki 1516-ban halt el. A város főterén levő Szent Katalin-templomot 1444-ben a királyi kamara hasznabérloői építették újra, melyet 1500-ban szenteltek fel. (Rupp: I. 184.) Középkori építészeti emlékeink egyik kiváló példánya az ipolysági templom portáléja. Maga a templom a XII. században épült, mai alakját azonban 1724-ben nyerte. Az egykori templomból csupán a portálé maradt fenn. Említést érdemelnek még a nagycsalomjai templom, mely a XIII. századból való, továbbá a Nagy-Maros, Ipoly-Födemes, Egeg, Füzes-Gyarmat, Szárd, Garam-Kissalló és Varsány helységekben levő templomok; e két utóbbi jelenleg az evang. reform. egyház tulajdonában van. A templomi felszerelések között említést érdemel Hébecz bucsújáró helyen egy góth stílusú szentség-tartó, melybe az 1486. évszám van vésve. A bakabányai egyház felszereléséhez tartozik egy XIV. századbeli irott misekönyv, színezett kezdőbetűkkel; ugyanott őrzik II. Lajos király özvegyének, Mária királynőnek, latin imakönyvét. (Kudno János hontviski plébános úr adatai.)

Az egyházi épületek mellett már a XIV. században az emberbaráti intézmények sem hiányoztak. Korponán a XV. században fennállott a Szent Erzsébetről nevezett kórház, melyről 1437-ben és 1439-ben van említés. Miután a kórház a város falain kívül épült, valószínűleg a huszita támadások idejében semmisült meg. (Schematismus Historicus 183. Századok: 1863. 623.) Selmeczbányán ugyancsak a Szent Erzsébetről nevezett kórház létesült, de ezt a polgárok a XVI. század közepén a mellette levő templommal együtt erőddé alakították át.

4. Hont vármegye szerepe a nemzeti történetben. 997—1526.

A kereszténység felvétele és az új intézmények meghonosítása ellen támadt nemzeti visszahatás Koppány somogyi vezérben akadt az irányítójára; a felkelők támadásával szemben István, az új fejedelem csak az imént letelepedett Hunt és Pázmán lovagokhoz fordult segélyért. Hunt és Pázmán összegyűjtven fegyvereseiket a Garam melletti táborban, hová az ifjú fejedelem is megérkezett, a római német birodalomban dívó szokás szerint felkötötték István oldalára a kardot (Pauler Gyula: A Magyar Nemzet tört. I. 27.), majd átkelven a Dunán, vitézül megküzdöttek a lázadókcal és ezzel biztosították a jövő fejlődés alapjait. A magyar királyság megalapításával az Ipoly völgyét egyházi tekintetben az

esztergomi érsekség hatósága alá rendelték, míg a védelem a honti várszerkezet feladata lett.

István király meghagyta, hogy minden tíz falu építsen templomot, azok fenntartására pedig szolgákat és barmokat adjon. E rendelkezés következtében épült a templom Börzsönyben is, a hol a vásárnapi istentisztelet után vásárokat is tartottak. A rendezkedés nagy munkájában sem maradt ment a támadásoktól a mai Hont vármegye területe. Boleszló (1010—1018.), a terjeszkedésre vágyó lengyelek uralkodója, Magyarországgal többször hadba keveredett és István nem mindég tudott sikerrel megmérkőzni vele, sőt Boleszló a hatalmát Pozsonytól és Trencséntől egész a Garamig terjesztette, mígnem végre, 1018 körül, sikerült István királynak kiűzni őt az országból (Pauler i. m. I. 53.), a miben a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai is segítségére voltak fejedelmüknek.

István király halálával Péter lépett a trónra. Voltak azonban a főurak közül többen, a kik az Árpád-nemzetségből származó Endrének meghívását hangoztatták. Ezek közé tartozott Visk, a Hunt-Pázmán nemzetségből, kire a mai Hont vármegyében egy falu neve emlékeztet. (Hőke Lajos : i. m.) Visk ezért az életével lakolt. De Péter király csakhamar annyira népszerűtlen lett, hogy a nemzet felzúduló haragja elől menekülni kényszerült. Az új királynak — Aba Sámuelnek — III. Henrik német császárral kellett megmérkőznie, a ki 1042 szeptember havában egészen a Garamig hatolt előre, miután a magyar had nem merte feltartóztatni. Henrik császár, Péter helyett Endrének ajánlotta föl a magyar koronát ; a Vág, Garam és az Ipoly vidéke pedig csakhamar elpártolt Aba Sámueltól, a kit gögös viselkedése miatt úgysem kedveltek. Alig hagyta el III. Henrik hazánkat, Aba Sámuel kiűzte Endrét. Az Aba Sámuel-ellenes ingerültséget felhasználva, III. Henrik harmadszor is betört az országba és azt Péternek adta ; de az 1046-ban támadt nemzeti visszahatás Pétert és híveit elsöpörte a hatalomról. A mikor Endre és Levente már az országban voltak, Péter a Garam és a Nyitra között vonta meg magát, de nem sokáig lehetett ott maradása, mert a Huntok Endréhez csatlakoztak. Péter bukásával a felbőszült nép a régi pogány vallás visszaállítását követelte, de e mozgalom az Ipoly völgyében nagyobb hullámokat nem verhetett, mert a Hunt-Pázmán nemzetség tagjai, a keresztény egyház hű fiaiként minden erejükkel védelmükbe vették az egyház szolgáit.

III. Henrik nem tudott megnyugodni az 1044. évi kudarcokban és ezért 1051-ben újból az országban termett, mialatt Bretislaus a Vág és a Duna, valamint a Garam között levő vidéket pusztította. (Knauz I. 48.). Ilyen körülmények között Endre gyengének érezte magát az uralkodásra és behívta Béla herceget, az ország egyharmadát, vagyis a 45 vármegyéből 15-öt adván néki. E területen — melyhez a honti várszerkezet is tartozott — Béla volt az úr, a hadvezér és ő élvezte a királyi jövedelmeket is. (Pauler Gyula i. m. I. 97.). A III. Henrik felett kivívott diadalok azonban nem hozták meg a kívánt békét. Endre királynak fia született, Salamon, kinek a trónt biztosítani óhajtotta. Csakhamar viszályba keveredett Bélával, a ki a híres várkonyi jelenet után Lengyelországban keresett menedéket és onnan segélyvel visszatérván, szembeszállott Endre hadaival, a kivívott diadal után pedig, 1060. december 6-án Székesfehérvárott királylyá koronáztatott. Béla rövid ideig tartó (1060—1063.) uralkodása után fiai Salamonnak ajánlották fel a koronát, míg Béla fia, Géza, a ki Salamonnal 1064 január 20-án kibékült, atyja hercegségét nyerte jutalmul. (Pauler Gy. I. 106—113.). Hont tehát ekkor ismét ugyanolyan viszonyba került Magyarországhoz, mint volt I. Endre alatt. De a béke ekkor sem volt tartós. Salamon hívei viszályt támasztottak közötté és a hercegek között ; A Tiszamenti kemeji csata (1074. febr. 26.) után menekülő Géza Váczon túl találkozott a lengyel segélyvel érkező Lászlóval, a ki a honti vár zászlóalját a többi felvidéki zászlóaljakkal egybegyűjtve, most teljes erejével Salamon ellen fordult és őt Mogyoródnál legyőzve, Salamon koronáját többé nem nyerte vissza.

I. Géza királynak (1074—1077.) már az uralkodása kezdetén újból meg kellett küzdenie Salamonnal. 1074. május havában IV. Henrik tört be az országba, hogy Salamont visszahelyezze. Előbb Nyitraig pusztított, majd onnan a Zsitván, a Garamon és az Ipolyon át egészen Vácig nyomult, míg Géza a Csallóközben vont a magát a hadaival. Az elpusztított vidéken, a merre IV. Henrik átvonult, tömérdek bajjal járt a sereg eltartása, mire csakhamar lázongás ütött ki IV. Henrik táborában ; de másfelől a Gézától megvesztegetett vezérek sem mutattak kedvet a hadjárat folytatására, és így Henrik császár még szeptember havában vissza-

1. Péter.

Aba Sámuel.

1. Endre.

Béla herceg.

1. Géza.

fordult. (Pauler : I. 130.) E sikeres hadjáratban nagy része volt László hercegnek, a későbbi Szent László királynak, kinek I. Géza király a maga hercegségét engedte át, melyhez Hont is tartozott.

Szent László.

Kálmán
király.

Szent László király uralkodásának utolsó évében (1095.) II. Bretislav unokatestvérei érdekeinek megvédésére Csehországba készült és akkor a mai Hont vármegyét is útba ejthette ; de mire a cseh határhoz ért, súlyos betegségbe esett és július 29-én meghalt. A Szent László utódának, Kálmán királynak uralkodása alatt hazánkban átvonuló első keresztes-hadak közül Folkmár serege, a mely mintegy 12.000 emberből állott, 1096-ban komoly veszedelemmel fenyegette az Ipoly vidékét. E garázda had, mely Trencsén felől jött be, a szíves fogadtatás ellenére, pusztítva-rabolva haladt keresztül Nyitrán, rémületet keltve mindenütt. De június elején a Nyitrai vár tájékán szétverték (Pauler i. m. I. 193.) és ezzel az Ipoly vidéke is megszabadult a kellemetlen vendégektől. A későbbi évek során sem háborgatták e vidéket a keresztesek, mert a többi hadak többnyire a jobb parton vonultak a Szent földre.

A Kálmán és testvére, Álmos között támadt viszály következtében, 1108-ban, ismét kültámadás veszélye fenyegette az Ipoly vidékét. A Horvátország kormányától elmozdított Álmos V. Henrik császárhoz fordult segélyért, a ki a csehekkel szövetkezvén, betört hazánkba. Szvatopluk a csehekkel egész Komáromig pusztított, míg Kálmán király az Ipoly és Garam-folyók vidékén táborozott ; csatára nem került a dolog, mert Szvatopluknak haza kellett sietni, miután Kálmán szövetségese, III. Boleszló lengyel király, Csehországot támadta meg.

11. István.

Kálmán utódát, II. Istvánt (1115—1131), uralkodása kezdetén az orosz háború kötötte le. A hosszas táborozás miatt elégületlen magyar urak Pázmán ivadéka, Kozma felhívására megtagadták az engedelmességet Ladomér ostrománál, mire Istvánnak haza kellett térnie. Az credménytelen orosz hadjáratot a Vencze elleni hadműveletek követték, melyek 1123-ban, a fegyverszünet lejártával, vették kezdetüket és több sikerrel jártak. E hadjáratban a Hunt-nemből való Lampert István, a ki Szent László egyik nővérét birta nőül, fiával, Miklós ispánnal vett részt. (Pauler, I. 232.)

11. Béla.

II. Istvánt a trónon Kálmán király fivérének, Álmosnak megvakított fia, II. Béla követte, kinek uralkodása kezdetén Kálmán király második házasságából született, bár kitagadott fiával, Borisszal gyűlt meg a baja. Borisz a Poprád völgyén át betörvén az országba, az ellene vonuló II. Béla király Aradon (a mai Ung vármegyében) országgyűlést tartott, melyen a király hívei mindazokat megtámadták, a kiket Béla és atyja, Álmos megvakításában való részességgel vádoltak. Ekkor esett áldozatul Lampert comes, a bozóki monostor alapítója is, a kit tulajdon testvére egy székkel úgy megütött, hogy agyveleje kilocsesant ; fiát, Miklóst pedig lefejezték. II. Béla király azon különös kegyeletnél fogva, melylyel atyja iránt viseltetett, 1138-ban befejezte a dömösi monostor építését és az ahhoz tartozó birtokokat és szogálmányokat külön oklevélbe foglalta.

11. Géza.

II. Géza (1141—1161) uralkodása főleg a szász betelepülések tekintetéből érdekli közelebről a vármegye történetét. E szász telepesek Bányán, vagyis a mai Selmeczbányán, valamint a közel eső vidéken aranyra, ezüstre és később, főleg III. Béla király uralkodása idején, rézre és ólomra is bányásztak, mely bányaművelési ágak a XIII. század elején jelentékeny jövedelmet biztosítottak a királynak.

Imre király

Imrének rövid ideig (1196—1204) tartó uralkodása alatt a királyi hatalom mindegyre sülyedt ; testvérevel, Endrével való viszálykodása alatt a külháborúk, majd pedig 1202-ben a kúnok becsapása veszélyeztette az országot. A bolgárok ellen viselt hadjáratban a Hunt-nemzetségből származott Tamás tűnt ki, a ki szolgálataiért Szatmár vármegyében kapott birtokokat. (Pauler i. m. II. 25.)

11. Endre.

Alig foglalta el II. Endre a trónt, megkezdődött a várjavak elprédálása, melylyel híveit jutalmazta ; ezzel a honti várszerkezet bomlása is megindult. Még jobban sülyedt a királyi tekintély a hivataloknak pénzért való osztogatása következtében. 1217 előtt Hunt-Pázmán Tamás fia, Sándor volt a királyi pohárnokmester, de tőle e hivatalt II. Endre elvette és Agyasz országbíró fiának, Lőrincznek adományozta ; Tamás fia, Sándor pedig kárpótlásul 300 márkát kapott, a melyet a király a bányai (selmeczbányai) jövedelmekből utalványozott. A pápa ismételt sürgetéseire II. Endre 1217-ben végre rászánta magát, hogy a Szentföldre hadjáratot indítson. Vele ment többek között a Hunt-Pázmán nembeli Tamás fia, Sebes ispán, a király régi kedves embere, a kit a Szentföldön kiállított oklevelek

több ízben említenek ; továbbá részt vett a hadjáratban a bényi ágból Huntfi Amadé is. Más hontmegyeiről, sajnos, nincsenek adataink, mert arra nézve, hogy a Palásthy-család ősei is részt vettek volna e hadjáratban, nincsenek okleveles bizonyítékaink. (Lásd Századok, 1867. évf. 125. l.) Az eredménytelen szentföldi hadjáratból visszatérő király az országot a legnagyobb zavarban találta ; az 1222-ben kibocsátott »Arany Bulla« is csak némileg segített az ország zavaros viszonyain. A mikor 1228-ban a Béla trónörökös vezérlete alatt álló reform-párt került felül az udvarnál, hozzáfogtak a II. Endre király által elidegenített javak visszaszerzéséhez. Így a Hunt-Pázmán Tamás fiaitól, Sándortól és Sebestől is elvették azokat a jószágokat, melyeket atyjuk hadi érdemeiért nyert a királytól ; de ezeket a birtokokat II. Endre király utóbb 1231-ben visszaadta nekik. (Wenzel, XI. 230.)

Alig foglalta el a trónt IV. Béla király, erős kezekkel ragadta meg a kormány gyeplőjét. Megkezdődött az örökségek visszakövetelése. Hontban is megjelentek a király kiküldött bírái, a kik az elidegenített várjóságok visszavétele iránt intézkedtek ; de Béla személyesen is meg akart győződni intézkedéseinek fogantatásáról és 1237. december 4-én Ságbon találjuk őt (Győri Tört. és Rég. Füzetek, I. 297.), a hol egyszersmind biráskodott is. Nehány évi munka után nemcsak a királyi várjavak egy része került vissza, de a belső rend is helyreállott némileg, a midőn 1239-ben előbb a kúnok betelepítése támasztott viszályt a király és nemzet között, majd az ezt követő tatárpusztítás IV. Béla király összes eddigi alkotásait megsemmisítette. 1241. márcz. 12-én a vereczkei szoroson át betört tatárhad alig néhány nappal később már Vác tájékán pusztított. Ekkor Hont, habár csak rövid időre, elkerülte a tatár inváziót. A gyászos emlékü mohi csata után (ápr. 11.) IV. Béla király a borsodi Bikkhegységen át Nyitra felé menekült és útba ejtette a mai Hont vármegye területét is. Vele volt Hunt-Pázmán Ivánka fia, András, a Forgáchok őse, a ki gyors paripáját a királynak adta át és Tamás testvérével visszamaradt. Andrásnak sikerült menekülnie, de Tamást a tatárok megölték. Kivüle még Kozma és Achilles testvérek estek el a Hunt-Pázmán nemzetségből. (Fejér, IV. 2. 207.— IV. 2. 388., Wenzel, II. 269.) Mialatt a tatár had zöme az Alföldet dúlta fel, azalatt az a tatár sereg, a mely Lengyelország ellen indult, április vége felé Trencsénbe rontott ; onnan előbb a Vágmentétől a Dunáig, azután felfelé Zólyomig pusztított. Ekkor dúlták fel Korponát és Bányát (Selmeczbányát) is. A tatárok elvonulta után IV. Béla királyra nehezedett az ország helyreállításának gondja. E nagy munkában sokkal több kitartást tanúsított, mint az ország védelmében. Az elpusztult vidékeket újra benépesítette és az egyes városokat kiváltságokkal látta el. Ekkor keletkezett a régi Bánya romjaiból a mai Selmeczbánya. Új lakókkal népesült be Korpona is, melynek kiváltságai értelmében magyar ember az ottani német lakók akarata ellenére le nem telepedhetett. IV. Béla király második honalapítási munkájában, 1244-ben, Hontba is ellátogatott, megerősítette Korpona szabadalmait, melynek kiváltságlevele a tatárdúlás alatt elveszett ; 1244. nov. 16-án Ságbon keltezi egyik oklevelét. (Pauler, i. m. II. 200. — Fejér, V. 1. 308.) A Hunt-Pázmánok is csakhamar kiheverték a tatárpusztítással rájuk mért csapást. Az 1244-ben kelt oklevél több tagját említi, így Kovárszeg birtokosaiként Lampert és fiait, Egyházascsalomján Feliciánt és fiait, Miklós fiait, Pázmánt és Miklóst, Szaniszló comest és fiát, Pongráczot. (Hazai Okmt. IV. 29.) A helyreállítás nagy műve még be sem fejeződött, a mikor IV. Béla király Harecias Friggyessel számolt le. Az 1246. évi hadjáratban a Hunt-Pázmán nemzetségből Achilles és Kozma vettek részt ; ez érdemeikért pedig Szakolczát és Bazint nyerték a királytól. 1255 augusztus közepén az ország tanácsára három vármegyének, Gömörnek, Hontnak és Nógrádnak gyűlést hirdetett Béla király Vácra, hogy az ország rendjét ismét helyreállítsa és kinek-kinek visszaadja a magáét, az elfoglalt birtokokért és az okozott sérelmekért pedig elégtételt szolgáltatasson. (Pauler, II. 226.) Ekkor már elnézőbb volt a várjavak visszakövetelése tekintetében is, sőt a közötte és fia, István ifjabb király között kitört polgárháború alatt (1262—1267) bőkezűen osztogatta már a várbirtokokat. Ezekből kijutott az egyháziaknak is ; így László honti főesperes 1263-ban Gyürki falut nyerte a királytól (Knauz, I. 491.).

A mikor 1266 elején az atya és fia között helyreállott a béke, István ifjabb király gazdagon jutalmazta azokat, a kik a megpróbáltatás napjaiban mellette híven kitartottak ; 1266. június 23-án Badinban kelt oklevelével Kemenczét András comesnek adta. (Knauz, I. m. I. 536. 699.)

IV. Béla.

A tatárjárás.

V. István.

Béla király halála után a trónt V. István foglalta el (1270.), kinek rövid ideig tartó uralkodása alatt a cseh háború foglalkoztatta az országot. II. Otakár 1271. tavaszán átkelven a Moraván, Pozsony elfoglalása után egészen a Garamig pusztított; ez alkalommal a vármegye megmenekült a további dúlásoktól, mert a csehek csakhamar visszafordultak s a háború színtere a Duna jobbpartjára került. Negyedik László trónra léptével (1272.) Otakár negyedízben kezdett háborút, de az új kormány, melynek élén Lóránt nádor és Joakim tárnokmester állottak, és a mely a kiskorú László nevében az ország sorsát intézte, 1273. tavaszán az egyes osztrák főuraktól meglepett és elfoglalt Győr ellen fordult, melyet június közepén vissza is szerzett. Győr ostromában részt vett Márton fia Miklós, a Bory-család őse, a ki sebet is kapott.

Az Otakár-ellenes harcz már július elején kezdődött. Az első összecsapásoknál a Hunt-Pázmán nembeli Achilles fia Tamás, a ki IV. Béla király idejében Frigyes-sel harczolt, tüntette ki magát. (Pauler II. 312.)

Az 1273. évi hadjárat azonban lényeges változást idézett elő a főhatalom birtokosai között. A mikor 1275-ben Ráthold (Rátót) Loránt lett ismét nádorrá, előde, Majs, a ki még a királyné mellett a tárnokmesteri méltóságot is elvesztette, nem akart a változásba megnyugodni és az 1275. év nyarán híveivel együtt támadásra készült a király ellen, a miben csak a vitéz Márton fia Miklós, a Bory-család őse, akadályozta meg.

Még ez év őszén megbukott a Joakim pártja és helyét legádázabb ellenesei, a Csákok foglalták el, a kikhez a Hunt-Pázmán nembeli Achilles fia Tamás, a későbbi szlapon bán is tartozott. Ez a helyzet azonban nem volt tartós, mert 1276-ban ismét a Henrikfiak és Joakim kerekedett felül s az utóbbi Achilles fia Tamást is kibuktatta a hivatalból. (Pauler : II. 342.) 1277-ben azonban a Henrikfiak összes méltóságait elvesztették, mire újból kitört a polgárháború. Csak 1278. nyarán sikerült a kibékülés, a mikor Csák Mátyus lett az ország nádora, a ki új méltóságában az Otakár elleni hadjárat alkalmával szerepelt első ízben. A csehek elleni hadjáratban, melylyel Habsburgi Rudolf a hatalmát megalapította, a honti várjobbágyok is részt vettek, köztük Palásti Guze fiai, Álmos és Fábián, a kiket utóbb a király a hadjáratban szerzett érdemeikért 1281-ben megnevezett, továbbá Rakoncza Miklós comes, Fülöp és Jakab, valamint Benke fiai, a kik utóbb Rakoncza falut nyerték adományul. (Hont várm. Oklt. 13. és 20. okl.) A dürnkruti diadal azonban nem hozta meg a belbékét. A IV. László király zavarteljes kormánya alatt elhatalmasodott főurak a polgárháború alatt a gyakori kormányváltozás következtében támadt zavarokat felhasználván, egyre-másra dúlták, rabolták a gyengébbeket. Már 1278-ban jelentették a királynak, hogy a Hunt-Pázmán Kázmérfiak elpusztítottak egy falut, Hunt fia Demeter comes (1275—78.) főispánsága alatt pedig annak egyik rokona, Palásti Jób, a Simonyiak jószágait (Kér, Nagy- és Kis-Kereskény, Varsány) pusztította. (Századok 1867. 129.) Noha Demeter főispán főrézes volt ezekben a pusztításokban, mégsem érte baj, nemcsak azért, mert Palást közelében emelkedő vára, melyről egy 1283-ban kelt oklevél emlékezik meg, biztos védelmet nyújtott néki, (Wenzel IV. 248.) hanem azért is, mert mindenkor meg tudta őrizni a király kegyét. IV. László király 1284-ben kelt oklevele, melylyel Hont helységet adja Demeternek, magasztaló szavakkal emlékezik meg hűségéről, melylyel iránta gyermekkorá óta viseltetett. (Századok 1869. 627.) A belzavarok közepett, 1285. elején, újabb tatárbetörés híre is rémítette a lakosokat. Hontból is többen fegyverkeztek a tatárok ellen, így a Rakoncza nemesek, a kik már az Otakár ellenes hadjáratban is érdemeket szereztek.

IV. (Kún)
László.

László király feslett életmódja mindegyre növelte az elégtelenséget. 1287-ben az elégtelen főurak, többek között a Barsa nembeli Tamásfiak és a Héder nembeli Henrikfiak, ismét kitűzték a lázadás zászlóját; László király híveivel márczius havában a Zsitva folyónál foglalt állást, de megveretvén, onnan Korponára, majd Liptóba húzódott. Május 18-án azonban már a Csepelszigetről hirdetett kegyelmet a felkelőknek. A Zsitva mellett vívott ütközetben ismét ott találjuk a király oldala mellett a Rakoncza nemeseket; egyik rokonuk Budafia Pósa az életét is ott vesztette. (Pauler i. m. II. 394. Kubinyi Ferencz Hontvm. Oklt.)

E zavarteljes időkben Hont vármegye lakosai sem voltak mentek a támadásoktól. Forró Péter, Mikó zólyomi ispán fia, a Balassa család egyik őse, felhasználván a belzavarokat, váraiból, Kékkőről és a gyarmati toronyerődből ki-kitörvén, pusztította a vármegyét, sőt rokonainak jószágait is magához ragadta.

De a Hunt-Pázmán nemzetség sarjai sem maradtak tétlenek. Hunt-Pázmán Tamás a Lodomér esztergomi érsek birtokait pusztította és ezért 1287-ben Gyürki helységet volt kénytelen az érseknek kárpótlásul átengedni. Hunt fia Benedek az érsek vadkerti jószágát perzselte fel, majd a dézsmát is lefoglalta ; 1291-ben azonban halálos ágyán megbánván bűneit, végrendeletileg Nevelen nevű birtokát az érseknek, esztergomi házáat pedig a sághi monostornak hagyományozta.

Valamennyin túltett azonban Hunt-Pázmán Kázmér fia Lampert, a ki apósának, Forró Péternek, halála után annak kékkői és gyarmati várát foglalta el és Forró Péter martalócz hadával hosszabb ideig rettegésben tartotta Hont vármegyét. Hasztalan fosztotta meg őt a király a rábizott birtokoktól és hiába ajándékozta azokat Demeternek, a Balassák őseinek, a királyi adománynak egykönnyen nem lehetett érvényt szerezni. Demeter végül is rendes ostrom alá vette a gyarmati toronyerődöt, mely azonban az oklevelek szerint, csak nagy vérontás és emberáldozatok árán került a hatalmába.

A győzők a félelmetes ellenféllel szemben még ekkor sem mertek erélyesebben fellépni, hanem inkább egyezséget kötöttek vele. Ennek az 1290-ben kötött egyezésnek értelmében Lampert neje is részes lett a Forró Péter özvegyének átadott hidvégi favárban. (Századok 1867. 132.)

Alig egyezett meg Lampert a Balassákkal, rávetette magát az ipolysághi monostorra, azt felgyújtotta, a lakosokat legyilkolta és a monostor vagyonát elrabolta. (Fejér, VI. 1. 217.) E merényletért azonban már felelősségre vonták, mire kárpótlásul egyezségileg 1292-ben Olvár birtokát kötötte le.

Az országos zavarban László királyt is elérte a végzete : kedvelt kunjai Kőröszezen meggyilkolták. Halálának hírére a nemzet jobbjai az utolsó Árpádivadék, III. Endre király köré sorakoztak. Az 1290. augusztus végén tartott óbudai országgyűlésen a Hunt-Pázmán nembeli János, kalocsai érsek vitte a főszerepet.

III. Endre.

III. Endrének elsősorban Albert osztrák herczeggel kellett megmérkőznie, a ki a határszéli várakat elfoglalta és azokat vonakodott visszaadni. 1291. június végén gyűlt egybe a sereg, melyben a honti várjobbágyok közül részt vett Palásti Ivánka fia Jób is, a kit a király a hadjárat alatt szerzett érdemeiért 1300-ban megnevesített. (Kubinyi Fer. H. Okt.) A hainburgi békekötés után a főhivatalokban is lényeges változás állott be. A királyi tanácsban feltűnik Miklós fia Demeter, a Balassák egyik őse, a ki nagybátyjának, Forró Péternek garázda vejét, Lampert urat megfékezte és ezzel Hontban is helyreállította némileg a rendet.

A békét azonban hamarosan ismét általános fejtelenség váltotta fel. A mikor 1292 őszén III. Endre király a Héder nembeli Iván fogságába került, az egész országban kitört a zavar. A Duna balpartján Csák Máté kezdett garázdálkodni, mitől a Hunt-Pázmánok vérszemet kapván, az esztergomi érsek birtokaira vetették magukat. Pásztói István fiai, László, János és Miklós, miként ezt Marcellus országbíró 1293. évi ítéletleveléből tudjuk, az érsek jobbágyságát Pásztóról elűzték és a barmokat lefoglalták. Az érsek parancsára három ízben, úgymint Hidvég, Ságh és Egeg piacain nyilvános hirdetés útján, megidéztek őket és minthogy nem jelentek meg, az országbíró Kemencze birtokuk elvesztésére ítélte őket. (Fejér, VI. 1. 270.) Kozma fiai István, Lampert és László azonban túltettek rokonaikon is. A Lodomér esztergomi érsek panaszára megtartott vizsgálat, a pusztulás szomorú képét tárja elénk. Márton országbíró 1295. évi levele (Fejér, VI. 1. 383.) részletesen felsorolja a Kozmafiak garázdálkodásait. Így Lampert az érsek Berzence nevű helységét elpusztítván, ott száz márka kárt okozott, Perbetén a jobbágyoktól 18 barmot és lovat rabolt, Ölveden 34 ökröt foglalt le. Szetéről 40 faházat vittek el a Kozmafiak és ott okozott pusztításukat 150 márkára becsülték. Majd István, testvérével szövetekezvén, Füzesgyarmaton lúsz marhát és ugyanannyi más barmot rabolt. Bajta helységről László, Lampert és István negyven ökröt és húsz barmot, Berényben pedig Csák Máté mester szolgálíval 31 lovat és 60 barmot raboltak el. E mellett még megtámadták a Budára, valószínűleg a pünkösdi vásárra menő embekeket és ez alkalommal tíz szekeret fosztottak ki. Ezalatt Ugron szolgálíval Kemenczén és Szalka helységekben pusztított. Ha hozzá vesszük, hogy ebben az időben a maróthi, kőkeszi, hébeczi és ipolykeszi nemesek között is örökös villongások voltak, melyek szintén a lakosok legyilkolásával folytak le ; továbbá, hogy Palásti Ivánka fia Jób a Simon négy fiának (a Simonyi család varsányi ága őseinek) birtokait (Kér, Nagy- és Kis-Kereskény, Varsány) pusztította : bizvást elmondhatjuk, hogy az ököljog uralkodott egész Hont vármegyében. (Századok. 1867. 119.)

Ladomér esztergomi érsek, a kinek birtokai leginkább ki voltak téve a pusztításnak, leginkább ragaszkodott III. Endre királyhoz. Az ő iránta tanúsított tisztelete jeléül, 1297. január 27-én új oltárt alapított az esztergomi kápolnában és arra Nagymaros dézsmáját rendelte fordítani. Ladomér érseknek 1298-ban bekövetkezett halálával, III. Endre sokkal gyengébbnek bizonyult, semhogy a pártütőkkel leszámolhatott volna.

Az 1298. évi pesti országgyűlés után a vármegyékben is megindult a hatalmaskodók nyomozása. (Pauler i. m. II. 459.) Lampert comes, a honti rablólovagok egyik legrettegettebb alakja, már 1297-ben magába szállt és a sághi monostor felgyújtásáért kárpótlást ajánlott fel. Példáját követték testvérei is, a kik 1298-ban hódoltak meg a királynak. A Csákok, a kikre a Divék nemzetségből származó Iroszló és Barcellus tűzzel-vassal támadtak, egy időre abba hagyták garázdálkodásaikat.

Ekként rövid időre helyreállt Hontban a nyugalom. Az ország déli részén azonban az elégtelenségtől támogatott trónkövetelő Anjouk kezdtek mind fenyegetőbben fellépni.

III. Endre királynak 1301. január 14-én bekövetkezett váratlan halála új fordulatot adott az eseményeknek. Az Árpádok kihaltától az Anjouk uralmának megszilárdulásáig terjedő másfél évtizeden át Csák Máté hatalmaskodott. Csák Mátéval 1293-ban találkozunk első ízben, a ki akkor királyi lovászmester és pozsonyi ispán volt. 1296-ban már a nádori méltóságban találjuk őt, de a Divék nemzetség ellen elkövetett hatalmaskodásai miatt attól megfosztatott. 1300-ban ugyan személyesen megjelent a királyi udvarban, sőt az általa elfoglalt jószágok közül nehányat át is adott a Divék nemzetségnek; méltóságát azonban nem nyerte vissza.

III. Endre halálával az ország két pártra szakadt. Demeter, zólyomi főispán, kinek családi összeköttetései révén is jelentékeny befolyása volt Hont vármegyében, a cseh párthoz tartozott; míg Csák Máté eleinte inkább az Anjou párthoz hajlott. (Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. Magyar Tört. Életrajzok. 43.) Az alkudozások közepett, a melyekben főszerepe a pénznek volt, Csák Máté az ifjabb Venczel király pártjára állott. Ez az utóbbi körülmény jelentékeny hatással volt Hont vármegye magatartására is. Az interregnum alatt Csák Máté az egész felvidéket hatalmába kerítette; Venczel király pedig, hogy a mindegyre jobban elhatalmasodó főurat magának megnyerje, 1302. márczius 1-én kelt oklevelével nem csupán Trencsént és Bajmóczot adta neki, hanem az akármilyen módon szerzett birtokai is megerősítette. Így kerülhetett a birtokába Drégely vára is, mely akkoriban a vármegye egyik leginkább számbavehető erőssége volt. A vármegye nemzetségei közül a Hunt-Pázmánok bényi ágának sarjai voltak összeköttetésben a Csákokkal. 1299-ben azonban a király hívei lettek s Csák Máté ellen fordultak; de 1301-ben Csák Máté megtörte erejüket, elfoglalta drégelyi várukat és így egy időre letűntek a szereplés teréről. A Palástthyak ősei, a kiket különben rokoni kötelék is fűzött a Csákokhoz, még inkább lekötözöttjeik voltak, mert Palást egy része a Csákoké volt. A Pécz nemzetség tagjait is Csák Máté szolgálatában találjuk. Csák Máté azonban, daczára az 1302. évben kapott adománylevelének, tétlenül nézte a Venczel és Róbert Károly közötti küzdelmet. Venczel uralkodása csakhamar véget ért, mert a fiát féltő apa, Venczel cseh király, 1304 nyarán fiát visszavitte Csehországba.

Venczel távozásával ugyan az Anjou-párt reményei erősödtek, az ország egy része azonban a bajor Ottót hívta meg a trónra. Csák Máté nem volt az Ottó híve és azt az időt, a míg a főurak közös elhatározással mindennemű cselekvéstől tartózkodtak, (1307. ápr. 24.) ő arra használta fel, hogy ellenfeleivel leszámoljon. Ezek közé tartozott Miklós fia, Demeter, zólyomi és pozsonyi főispán, a Balassák őse, továbbá Domonkos fia, Dances, az előbbinek barátja és rokona. (Századok. 1876. 117.) Ezek várait Csák Máté elfoglalta; segítőtársa volt ebben Bogár fia, Márton, a ki a Pécz nembeli Ivánka fia, László drégelyi várnagygyal együtt a hatalmas kényúrnak valóságos helytartója lett Hontban. Egyedül Tamás mester esztergomi érsek nem csüggedt; 1306-ban hatalmas szónoklatainak hatása alatt, tekintélyes sereg gyűlt egybe Esztergom visszavételére, hova Csák Máté is elküldötte Bogár fia Márton, valószínűleg a Németujváriak iránti gyűlöletből ösztönözött. Az ezt követő udvardi tartományi zsinat, majd Gentilis bibornok bejövetele jelentékenyen előmozdították Róbert Károly ügyét. Gentilis bibornok arra törekedett, hogy Csák Mátét a Károly király hívéül megnyerje; ezért Visegrád mellett a kékesi pálos kolostorban, 1308. november 10-én találkozott Csák Mátéval, a kit ez

Venczel király
és Róbert
Károly.

alkalommal Ságbi Vörös Bede, a Lévai Cseh család őse, akkor még egyszerű köznemes és Zách Feliczián is elkísértek. Ságbi Vörös Bede már előbb is érintkezett Tamás esztergomi érsekkel, a kinek pénzt és lovakat adott kölcsön.

Csák Máté azonban nem tett eleget a kékesi egyezmény feltételeinek; a koronázás ünnepére nem jelent meg és tovább folytatta rablókalandjait. Gentilis bibornok hasztalan igyekezett őt jobb útra téríteni és végül is 1311 július 6-án Pozsonyban egyházi átok alá vetette. Csák Máté haragja az egyházi átok kihirdetése után az esztergomi érsek és általában a papság ellen irányult. Mialatt ő maga a nyitrai püspököt támadta meg, azalatt hívei az esztergomi érsekség birtokait dúlták fel. Maga Ságbi Vörös Bede, az esztergomi érsek személyes ismerőse, Gyarmat, Szent-György, Szodó, Kéménd és Sarló helységek elpusztítása után Keszi és Ság helységeket prédálta fel. A Csák nembeli Móricz bán fia, Mihály és András Bulcsu (Bucs), Szegi és Kurt helységekben pusztítottak; az utóbbi két helységben nemcsak a jobbágyságot fosztották ki, hanem a papi tizedet is behajtották. A Rosd nembeli Bajoni Mikucs (Mikócza) Tild helységet, Varjas János fia Tamás és Mócs fiai Páldot, Kis-Gyarmatot, Ibor fia, István pedig Börzsönyt, Lelédet és Bajtát pusztították el. Leléden egy ember sem maradt, mert a kit le nem vágta, az megfutamodott onnan. Börzsönyben az érsek ezüstabányái is a Csák Máté híveinek hatalmába kerültek. Renold testvére, Péter. Szalkát (Ipoly-Szalka), Szetét és Berneczét, Elefánti Mátyás pedig Húgyag helységet pusztította el. 1311 nyarán a Garam és az Ipoly között egyetlen falu sem maradt sarczolatlanul.

A rozgonyi ütközet (1312. jun. 15.) megsemmisítette Csák Máté szövetségeseinek, az Amadéfiaknak hatalmát; de Csák Máté erejét még nem törte meg. Hollókő eleste után, melyet Szécsényi Tamásra bízott, a király Hontba jött, hogy a hűtlen Csák nembeli János várát, Visket ostrom alá vegye; de úgy látszik nem sok sikerrel, mert mindössze arról van tudomásunk, hogy Micsk a Csák Máté egy vitézét elfogta. (Fejér: VIII. 2. 470.) Hontban ekkor a királyi seregnek még nem volt maradása. Csák János ravasz, számító és veszedelmes ellenfél volt, a ki be tudta magát hizelegni a királynál, sőt az országbírói méltóságot is elnyerte, a mit arra használt fel, hogy Károly király élete ellen törjön; a mikor pedig ez a terve nem sikerült, titokban Mátéhoz menekült. (Millenn. Tört.: III. 53.) A honti köznemesség is ekkor még inkább Csák Mátéhoz szított és a királyi sereg valósággal ellenséges földön érezte magát. Ez a helyzet azonban néhány év alatt megváltozott. Szécsényi Tamás 1316-ban visszafoglalta Visegrádot, majd 1317 november 3-án Komárom is bevétetvén, Hont vármegye felszabadult a Csák Máté igája alól. 1317-ben már az ú. n. Mátyusföld a Garamnál kezdődött, melynek mintegy előőrse volt Léva vára; ennek parancsnoka Ságbi Vörös Bede volt, kinek Hontban is nagykiterjedésű birtokai voltak. Az 1317-én Borsa Tamás fia, Kopasz lázadása alkalmával a Hont felől jövő támadásokra Szécsényi Tamás örködött, kinek hada a nógrádi várakban harcra készen állott. Károly uralma megszilárdulásának jele már, hogy 1317-től kezdve, a király hívei a Garam, sőt a Zsitva folyók mentén nembeli birtokokat adományul. (Anjouk. Okmt. I. 480.)

A Hunt-Pázmán nembeli Turi Miklós és unokatestvére, Jánoki Tamás, visszakapták a királytól a jánoki uradalmat, melyet Aba Amadé nádor és fiai tőlük elfoglaltak. Turi Miklós és apósa, Szügyi Lotho András, az ősi nemzetségi javakat azonban a maguk számára igyekeztek biztosítani, mi ellen Jánoki Tamás 1318-ban hasztalan tiltakozott. (Kubinyi Fer.: Honti Oklt. 65.) Sőt, a mikor a király Tamás és Miklós között 1321-ben perdöntő bajvívást rendelt el, Tamás állítása szerint az ő bajnoka győzött ugyan, a király mégis oly erőszakosan pártolta Miklóst, vagyis inkább az apósát, Szügyi Andrást, hogy a bírák a győzelmet és azzal együtt a jánoki uradalmat Turi Miklósnak és apósának ítélték oda. Csak Károly király halála után kezdhették meg újból a pert a Jánoki Tamás fiai Szügyi András fiai ellen, a kik időközben beültek a Hunt-Pázmán nemzetségi javakba és 1344-ben kénytelenek voltak az uradalom egy részét visszaadni a Tamásfiaknak. A Csák Máté ellenes harc azonban még 1318-ban sem szűnt meg; csak az 1321 márczius 18-án bekövetkezett halálával hódoltak meg hívei, így Haszló fia Gyula comes, a Tapolcsányi család őse is, a ki feladván Léva várát a királynak, ezért a bakabányái ezüstabányákat nyerte jutalmul. (Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. Magy. Tört. Életrajzok. Botka Tivadar: Trencsényi Csák Máté és kortársai. Értek. A Tört. III. kötet.)

Tamás mester esztergomi érsek nem érte meg Csák Máté halálát, mert mintegy két hóval előtte elhalálozott. Utódára, Boleszló herczegre, hárult a nehéz feladat, hogy a közel három évtizeden át tartó belzavarok után az egyházi ügyeket és az egyház birtokviszonyait Hontban is rendezze. Boleszló érsek, főleg kegyességvél igyekezett a viszályt megszüntetni; így tett Nagymaroson is, melynek idegen vendégei megtagadták a tizedfizetést. Sokat tett a belháborúk alatt elpusztított érseki birtokokért, így Tild helység neki köszönhetette a helyreállítását, pedig ebben a faluban az érsek kárát, melyet Rosd nb. Mikócza okozott, 150 márkára becsülték. (Pór Antal: Boleszló Herczeg Eszterg. Ér.)

Noha Csák Máté halálával a belháborúk véget értek, Palásti Kopai, a ki Csák Máté iskolájában nőtt fel, tovább folytatta garázdálkodásait. 1323-ban rokonának, Palásti Brizó unokájának, Fülöpnek, vezekényi házára tört, de második támadása alkalmával szolgáját Palásti János, Fülöp testvére leterítette. (Palásthy Pál i. m. I. XXXIV.) Palásti Kopai, a ki Zách (Záh) Felicián idősebb leányát bírta nőül, szomorú véget ért.

Csák Máté halála után apósával együtt ő is meghódolt a királynak és szabad bemenetet nyert az udvarhoz. Zách Feliciánnak 1330 április 17-én a királyi család ellen elkövetett merényletében azonban őt is részesnek találták és Bató (Pató), Péter és Lambert nevű testvéreivel együtt bitófára került, nejének, Sebe asszonynak pedig Becsei Imre fejét vétette. Ártatlan gyermekeiket sikerült a János lovagoknak megmenteniök és tengeri szigetre vitték őket, hogy soha többé ne lássák hazájukat. (Millenn. Tört. III. 79. — Századok, 1887. 210—216.) Malonya birtokát pedig utóbb 1347-ben Nagy Lajos király Kistapolcsányi Miklósnak, az András herczeg nevelőjének adta, a ki Zách Felicián merénylete alkalmával a karjával fogta fel az ifjú herczegre mért csapásokat.

A mikor pedig Róbert Károly másodszülött fiát, Endre herczeget nápolyi Jankával eljegyezte és András trónörökösként Nápolyban maradt, egykori nevelőjét, Kistapolcsányi Miklóst rendelte melléje, a ki még 1342-ben is mellette volt.

Nagy Lajos.

Alig hűnta be szemeit Róbert Károly király, panaszos hírek érkeztek Nápolyból. Endre királyfi levelei következtében Nagy Lajos király Erzsébet anyakirálynét küldte Nápolyba, kinek kíséretéhez a többiek között Sági Bede, ekkor már hrussói várnagy is tartozott. Alig tért vissza azonban Erzsébet az országba, ismét megindult az ármány Endre királyfi ellen, melynek 1345-ben áldozatul is esett. Nagy Lajos királyt ekkor a Velence ellenes háború tartotta lekötve; a mikor ez év nyarán Horvátországból visszatért Visegrádra, gyakran rándult át Damásdra, a hol vadászkastélya volt és az uralkodás fáradalmait a márianosztrai és a damásdi vadászterületeken pihente ki. (Zichy Okmt. II. 182—183.) A Velenceével létrejött fegyverszünet megkötése után, Endre halálát megboszúlandó, Lajos király is útra kelt Olaszországba. Az előhad Geletfi Miklós nádor vezérlete alatt Mindszentek napja táján (1347. november 1.) indult el; Lajos király mintegy tíz nappal később követte. Kíséretében voltak a Pécz nembeli Aladár fia Miklós, drégelyi várnagy és Hont vármegye volt főispánja, továbbá a vármegyében is birtokos Kathyz nembeli Szécsényi Tamás fia Konya Miklós, a ki Corato várának parancsnoka lett, mely vár azután árulás útján Tarenti Lajos birtokába jutván, Konya Miklós csak ügyességének köszönhetette, hogy az olaszok bosszújának áldozatul nem esett. (Millenn. Tört. III. 204.) 1350 április 18-án Lajos király másod ízben vezetett hadat Nápolyba. Ez alkalommal vele mentek Gelet fia Miklós nádor két fiával, Jánossal és Domonkossal, Hont vármegye akkori főispánjával, továbbá Szécsényi Tamás fia Kónya, azután Maroucsuk, Hont vármegyének két ízben főispánja, a ki Contarzó várának bevételenél tünt ki, mely vár Sanseverinói Róbert vezérlete alatt egyedül állott ellent a diadalmasan közelgő magyar seregnek. (Pór Antal: Nagy Lajos. Magy. Tört. Életr. I. 228.) Végül a vármegyében birtokos Becsei Vesszős mester, a ki Turóczi krónikája szerint a tarenti herceget leszúrta.

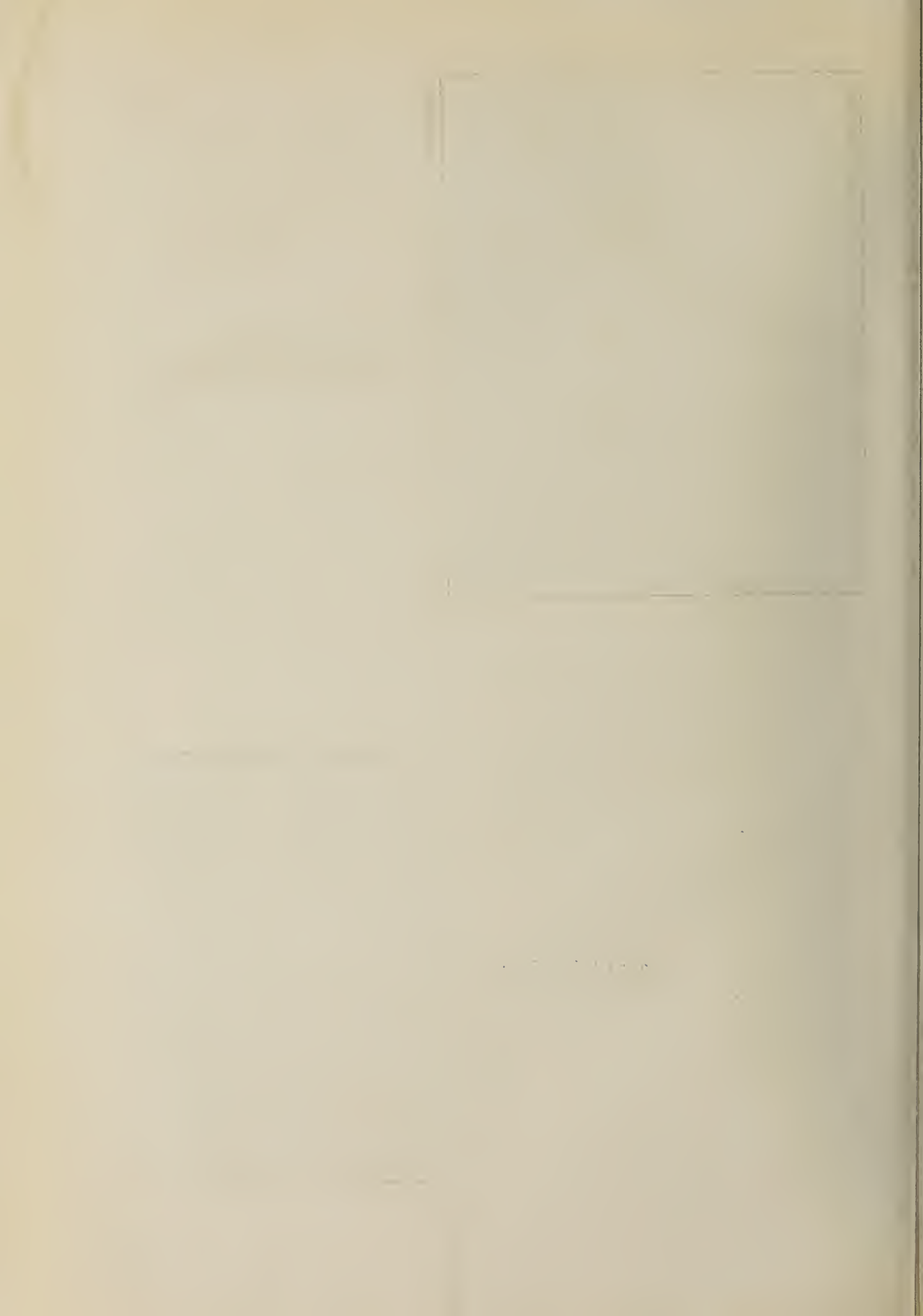
Lajos király az 1350. év vége felé ismét hazatérvén, a következő évben (1351) az egyesült magyar-lengyel sereggel a lithvánok ellen fordult. Maroucsuk honti főispán ebben, valamint az 1352. évi hadjáratban is hű kísérője volt; ez utóbbi alkalommal azon negyven vitéz közé tartozott, a kik őt a hadjáratból visszakísérték. A lithvániai hadjáratot követte a velencei, melynek folyama alatt a megrettent velencei köztársaság 1358-ban békét kért. Geletfi Miklós nádor fia Domonkos drégelyi várnagy és honti főispánnak ez alkalommal a békekötésnél is nevezetes

Báthory István.
(Eredetije az Orsz. Képtárban.)

Báthory István címere.

szerep jutott; egyik eskü-társa volt a királynak, a ki a békét esküjével pecsételte meg.

A mint a háborús idöket békés évek váltották fel, Nagy Lajos király is huzamosabb ideig tartózkodott Visegrádon, innen gyakrabban átrándult Damásdra, vadászni; de évek multával már inkább a töle 1352-ben alapított mária-nosztrai pálos-monostort kereste fel, melynek falai között gyakran idözött, hogy az uralkodás gondjait és fáradalmait kedvencz szerzetesci tudományos körében töltsse el. (Pór A. i. m. II. 552—598.) Hontban való gyakori tartózkodásához számos adomány és kiváltság fűződik. A Hébeczi család kihaltával, Szud helység $\frac{3}{4}$ részét, 1366-ban, udvari orvosának, László mester kalocsai érseknek adományozta. (Századok 1869. 635.) A szitnyai erdöket 1368-ban kelt rendeletével Selmeczbánya és Prencsfalu között osztotta fel. 1372 szeptember 11-én, valószínűleg Visegrádról Zólyomba való utaztában, Szalatnyán állított ki egy oklevelet. (Kubinyi Hont. Okt. 150 okl.) A mikor egy alkalommal Mária-Nosztrán a pálosoknál tartózkodott, megígérte a szerzeteseknek, hogy a velencei háború kedvező befejezése esetén megszerzi remete Szent Pál ereklyéit. Lukács nevű pálos szerzetes biztosította a királyt Isten segítségéről és ennek jeléül a szerzetes egy hársfa-csemetét ültetett, a melyet sokáig Lajos fájának neveztek. Az 1381-ben kötött béke értelmében Velence csakugyan átadta Szent Pál ereklyéit, nagy örömet szerezvén ezzel a királynak, a ki abban az időben mindinkább kereste a hit vigasztalásait. (Millenn. Tört. III. 329.)

A Nagy Lajos király halálát követő belzavarok közepett Hont vármegye csak tétlen szemlélője volt az eseményeknek. Tudjuk a történelemből, hogy a nőuralom ellen elégtelenség támadt, mely II. Károlyt ültette a trónra, kinek emlékét a Dahnadi Gergely részére 1386-ban január 13-án kiállított adománylevelével (Honti Okt. 176.) őrzi a vármegyében. A II. Károly meggyilkoltatásának hírére kitört délvidéki lázadás lecsendesítésére megjelent királynőket 1386. nyarán a lázadók elfogták; Mária királynő csak a következő évben (1387) szabadult ki a fogságból, és az eléje jövő Zsigmonddal, a kit időközben párthívei királylyá választottak, Zsigmond. Zágrábban találkozott és a külső viszonyok kényszerítő hatalma alatt férjévé és uralkodótársává fogadta őt.

Zsigmond uralkodása kezdetén bőkezű adományokkal igyekezett magának híveket szerezni. 1389-ben a Hunt-Pázmán nembeli Vajdai Demeter veszprémi püspöknek és unokaöccseinek adományozta Hunt-Pázmán ifj. Ders és Demeter összes birtokait, a kik ekként ismét jelentékeny birtokosokká lettek a vármegyében, habár a nemzetség régi hatalmát visszaszerezni nem tudták. A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi hadjárat, valamint Zsigmond király önkényes eljárása azonban mindegyre fokozták az elégtelenséget. Az ellenzék élére az országnagyok maguk állottak. A mikor 1401 április 28-án Zsigmondot elfogták, az ország kormánya egy e czélból alakult tanács kezébe került, melyben a Hont vármegyebeli birtokos Szécsényi Frank országbíró is helyet foglalt. Zsigmond azonban, párthíveinek közbenjárására, csakhamar kiszabadult a fogságból. Az a párt, a mely Nápolyi Lászlót óhajtotta a magyar trónra, mindegyre háborgott; László fellépése azonban kudarczczal végződött. Zsigmond király hívei könnyű szerrel fojtották el 1403. nyarán az egész felkelést; Szántói Laczkfi Jakab és Dávid, a kik Komárom várát megszállták, a felkelés tovább terjedését megakadályozták, és így (Millenn. Tört. III. 460.) László híveivel Dalmáciába szorult. Mialatt Kanizsai János esztergomi érsek Zarában volt, Zsigmond hívei bevették Esztergomot és a primás birtokait elpusztították. A nápolyi László-féle felkelés leveretése után Zsigmond egész hadseregével Tvartkó boszniai király ellen fordult. A sikeres boszniai hadjárat emlékére alapította 1408 december 12-én kelt oklevelével a Sárkány-rendet, melynek első lovagjai között a vármegyében birtokos Szécsényi Simon főajtónálló és Lévai Cseh Péter főlovászmester is szerepelnek, utóbb megkapta e rendet Gyarmati Balázsf (Balassa) Miklós fia László, a vármegye főispánja is (1409.). Mialatt Zsigmond király a konstanzi zsinaton volt, azalatt (1416-ban) török martalóczok törtek be az ország déli vidékére, mely alkalommal többen rabságba estek. A rabságba jutott főurak kiváltása érdekében, Garai János kezdeményezésére, Lévai Cseh Pétert küldték a törökökkel való megalkuvásra Lazarovics István rácz despotához. (Millenn. Tört. III. 531.)

Még a konstanzi zsinat folyama alatt a Husz János elégetése miatt elkeseredett csehek megkezdték 1424-ben támadásaikat hazánk éjszaknyugati részei ellen és

ettől kezdve közel egy félszázadon át rettegésben tartották Hont vármegyét is. Az első nagyobb huszita becsapás (1428) inkább csak a Vág völgyére szorítkozott, 1431 nyarán azonban Ziska árvái egész Léva vidékéig hatoltak és a bányavárosokat fenyegették. Megfélemezésükre Borbála királyné, a ki a távollevő Zsigmond helyett az ország kormányát vitte, Rozgonyi Miklóst és Berzeviczi Pohárnok Istvánt küldte, a kik elől a táboriták a morva határra vonultak vissza. (Millenn. Tört. III. 576.) 1432-ben a huszita rablócsapatok Körmöczbányát fogták ostrom alá és habár bevenni nem tudták, a környéken megfélemszték magukat. (Bars várm. monogr. 111. lap.) Ettől kezdve Selmezbánya város állandóan ki volt téve a husziták támadásainak, mígnem Lévai Cseh Péter és Tibor vajda 1434 nyarán megtisztították a felvidéket a huszitáktól.

Zsigmond királyt élete végszakában nejének fondorlatai nyugtalanították. Zsigmond bőkezűen gondoskodott nejéről; nemcsak az úgynevezett alsómagyarországi bányavárosok bányáit adományozta neki, de ezenfelül még egyéb jószágokkal is kárpótolta. Így többek között Borbála királynő birta a csalomjai uradalmat, melyhez Nógrádból három falu tartozott. (Teleki: Hunyadiak kora. X. 47.) Mindazonáltal a királyné, valamint rokonai hálátlanok voltak Zsigmond iránt, kinek közeli halálára számítva, a husziták főembereivel szövetkeztek, megígérve azoknak a közreműködésüket, hogy a cseh korona Zsigmond halála után Ulászló lengyel királyra szálljon. Zsigmond utóda, Albert király, a ki anyósát botrányos élete miatt amúgy sem kedvelte, Borbála fondorlatairól tudomást szerzett és 1439 június 11-én az országgyűlés hozzájárulásával elvette tőle Csalmóját, mivel annak további birtokára a hon ellenségeivel való szövetkezése miatt érdemtelené vált. Ezt a birtokot nejének, Erzsébet királynőnek adományozta. (Teleki: Hunyadiak kora X. 47.) Ugyanígy kerültek az alsómagyarországi bányavárosok is Erzsébet birtokába; ez azonban a következő években véres belháború szülőke lett.

Murád szultán fenyegető magatartására az országgyűlés általános felkelést hirdetett. A titelrévi táborban ott találjuk a vármegyei urak közül Lévai Cseh Pétert, továbbá Sági Balázst és Gyarmathi Vajdafi Miklóst. (Teleki: i. m. X.). Az eredménytelen hadjáratból Albert király már magával hozta a betegséget, mely Neszmélyen véget vetett életének.

Albert király halálával a nemzet megoszlott Albert utószülött fia, László és Ulászló, az utjonnan választott király között. E megoszlás jelei csakhamar mutatkoztak Hontvármegyében is. Erzsébet özvegy királyné, hogy a bányavárosokat a maga számára biztosítsa, Brandeisi Giskra János cseh huszita vezért behívta az országba és Zólyom várát adta neki. Ziska fellépését csakhamar általános pusztítás követte a vármegyében. Míg 1440-ben Ulászló hívei, Lévai Cseh László és a Rozgonyiak, Bakabányát szorongatták, 1441-ben Korponát vették ostrom alá, melyet Gyarmati (Balassa) László és Jórig Gyula védtek, s a melyet csak a Körmöczbányáról hirtelen érkezett segély mentett meg az elfoglalástól. A Lévai Csehek fellépése következtében Szécsényi László nógrádi és honti főispán, Kálnai Ethre fia, Mihálylyal, Gyarmati Istvánnal, a körmöczbányai és a saskói kapitányokkal, valamint a bányavárosokkal (Selmeecz-, Baka-, Béla-, Lybeche-, Ujbánya), véd- és dacszövetséget kötött, mely nemsokára félelmetes hatalommá lett. (Botka Tivadar: Bars Várm. Oklt. 94.). E szövetség erejében bízó selmecebányaiak 1442. elején megtámadták a szintén Ulászló király pártjához tartozó Szent-Benedeket és felégették. Selmezbánya város polgárainak e tette nem maradt megtorolatlanul. Még azon év május 24-én Lévai Cseh László és Rozgonyi Simon egri püspök mintegy négyezer főnyi haddal megtámadták a várost, felgyújtották és kirabolták.

Mindazonáltal Ulászló király pártja nem tudott mélyebb gyökeret verni a vármegyében, mert Széchy Dénes prímás, a vármegye egyik legnagyobb birtokosa is visszatért a gyermek László pártjához és így a vármegye urai közül egyedül a Lévai Csehek maradtak Ulászló hívei. A pártküzdelmeknek csak az 1442. december 13-án aláírt békekötés vetett rövid időre véget. A szerencsétlen kimenetelű várnai csata (1444.) után azonban ismét belzavarok fenyegették az országot. Lévai Cseh László felhasználván az alkalmat, 1446-ban a sági monostorra tört és abból 16.000 aranyforint értékű kincset szállított a lévai várba. A várnai csata után a rendek előbb az ország kormányzását öt főkapitányra bízta, majd 1446-ban Hunyadi Jánost választották az ország kormányzójává. A következő évben (1447.) ismét Budára gyűltek össze az ország rendei, hogy nádort válasszanak.

Hont vármegyéet ez alkalommal öt követ — Baloghi Sandrin, Deméndi Miklós, Figei György, Kazai Gyula és Gyarmati László — képviselte.

Hunyadi a törökkel szemben szabad kezét akart nyerni és ez okból még ez év július 21-én Rimaszombaton tárgyalásokba bocsátkozott Giskra János cseh vezérrel, kivel szemben ez alkalommal a legmesszebb menő engedékenységet tanúsította; csakhogy Giskra nem volt az az ember, a kivel egykönnyen egyezsége lehetett volna lépni. A mint Hunyadi a török támadás ellen biztosítottának érezte magát, 1449. őszén újból megindította a hadjáratot Giskra ellen, melynek az 1450. márczius 28-án Mezőkövesden megkötött béke vetett véget; a béke értelmében Selmezbánya továbbra is a Giskra birtokában maradt. (Millenn. Tört. IV. 101. Teleki: Hunyadiak Kora X. 256.). A béke azonban csak papíron maradt. Hunyadi János megsokalván a csehek garázdálkodásait, 1451-ben újból hadat indított Giskra ellen. Augusztus 26-án Terenyén (Terény ?.) táborozott, honnan három levelét bírjuk (Teleki: Hunyadiak Kora X. 314.); innen Losoncz felé vonult és ott szeptember 7-én Giskrával csatát vívott, de a csata során néhány ellenséges érületű főúr visszavonta csapatait és Hunyadi magára maradván, kénytelen volt visszavonulni Budára. Ősszel újból hadat vezetett Giskra ellen és ez alkalommal Ipoly-ságot foglalta vissza; de további sikereket nem ért el, mert Körmöczbányát be nem vehette és másfelől is lekötötték a figyelmét Frigyes császár fondorlatai. (Millenn. Tört. IV. 105. Bars várm. monogr. 323.).

1452-ben a magyar és az osztrák rendek Frigyeset közös megegyezéssel az V. László kiadatására kényszerítették. Hunyadi az eredményes pozsonyi országgyűlés után Buda felé vonult; útközben márczius 30-án Szakállos-Pásztón kelt levelében értesítette Brassó városát a kötött szerződésről. Az 1452. augusztus 24 diki béke értelmében Giskra lemondott Korponáról is. (Történelmi Tár 1884. 593 l.). László trónra jutásával Hont nem szabadult meg a csehektől, mert Giskrát az ifjú uralkodó kegyeibe fogadta és megerősítette felsőmagyarországi főkapitányi tisztében.

A törökök előnyomulásának híre nagy rettegésbe hozta az egész kereszténységet. A mikor Capistrano János, az egyszerű Ferencz-rendi szerzetes, lángbuzgalommal gyűjtött hadat a török ellen, elnémultak a régi pártusák is az országban. Maga Szécsényi László honti főispán, a ki kezdettől fogva V. László király hívei közé tartozott, 1454-ben felvétette magát a szerzet harmadik rendjébe. (Pettko Béla: Kapisztrán János levelezése 15. l.). Hunyadi Mátyás királylyá választatása után Strassnitzban, a hódolók sorában találjuk Giskra követeit is, de a lengyel királytól elcsábítatván, Giskra csakhamar ismét elpártolt Mátyástól és a csehek erre még vadabbul pusztították a vidéket.

Mátyás király nyomban trónrajutása után leszámolt a csehekkel. Még 1458-ban Rozgonyi Simon főlovaszmester, továbbá Hédervári László egri püspök, Vadna elfoglalása után, a kishonti kerületekbe szorították a cseheket, a kik Valgata vezérlete alatt Rimaszécs felé hátráltak. Mátyás vezérei a Rimavölgyében is utólérték őket és Valgatát, 250 társával együtt elfogták; a csehek másik vezére, Komorovszki Péter ugyan megmenekült, de hada teljesen szétszóródott. A győztes királyi hadak ekkor Gömör vármegyébe hatoltak. A Frigyes császárral kötött fegyverszünet után, 1459-ben, másodízben vonultak be Mátyás hadai a király vezérlete alatt a kishonti kerületekbe, mely alkalommal Osgyán várát foglalták el. (Teleki i. m. III. 197. — Mayer György: Giskra és Huszitái. 23. l.). 1462-ben Giskra végre meghódolt és a kötött egyezés értelmében átadta várait a királynak, a ki az ország déli részében kárpótolta őt. A többi cseh csapatvezetők még egy ideig garázdálkodtak a felvidéken, de Szapolyai Imre 1465-ben írtó hadjáratot indított ellenük és még ez évben megtisztította a vármegyéet e garázda hadtól.

A cseh garázdálkodások okozta károkat csak hosszabb idő multán pótolhatta a vármegye. Maga Mátyás király is töle telhetőleg előmozdította a városok jólétét. Korpona bírájának előterjesztésére a várost azért, hogy a cseh rablások következményeit kiheverje és felépülhessen, 1467. február 22-én mindennemű vám kötelezettsége alól felmentette; egyszersmind megerősítette a városnak azt a kiváltságlevelét, mely a cseh rablások idejében elveszett. 1470-ben pedig, a város gyarapodása érdekében, mindazokat a polgárokat és jobbágyokat, a kik Korponára költöznek és ott új házat építenek, a levél keltétől számított tiz esztendőre, a kamarai illetékek és mindennemű díj fizetése alól felmentette. (Teleki: i. m. XI. 412.) De azért a többi városról sem feledkezett meg Mátyás. 1470. május 3-án kelt szabadalomlevelével Körmöcz-, Besztercze-, Selmecz-,

V. László.

Mátyás király.

Uj-, Baka-, Libet- és Fejérbánya (Bélabánya) királyi bányavárosokat a kincstári adótól és minden más adó és díj fizetésétől örökre felmentette.

A fejedelmi kegyből kijutott azoknak a vármegyebeli uraknak is, a kik Frigyes császár és a pártütők ellenében hűségüknek tanújelét adták. Szobi Péter, a ki csak 1440-től kezdve birtokos a vármegyében, volt egyike azoknak, a kik legjobban alkalmazkodtak a király parancsaihoz; 1464-ben a király rendeletére átadta a beszterczei várat az ottani polgároknak. 1466-ban, a szintén hontmegyei Disznói Lászlóval együtt, Bosznia, Horvátország és Dalmácia bánjává nevezte ki őt a király. (Millenn. Tört. IV. 216.)

A Podiebrad cseh király ellen viselt háború óriási pénz- és véráldozata csakhamar újabb elégtelenséget támasztott az országban. Az elégtelenség élére Vitéz János primás állott, a ki Kázmér lengyel király hasonnevű fiát hívta meg a trónra. Kázmér herceg 1471. őszén csakugyan betört az országba és Kassa mellett elvonulván, előbb Hatvan környékén táborozott, majd a Cserháton keresztül az Ipoly völgyébe és innen Nyitra felé vonult. Mátyás király azonban hamar itthon termett és az elégtelenségeket a maga részére hódította, Kázmér pedig rövid idő alatt kitakarodott az országból.

Mátyás király figyelme, még a cseh háború alatt is, Korponára irányult. A kül- és belföldi rablók gyűjtogatásai következtében szenvedett károkért 1471. február 14-én a rendes királyi bérből 32 arany forintot elengedett. Utóbb még bőkezűbb is volt a város iránt. 1474. április 4-én a király ellátogatott Korponára és ez alkalommal meghagyta Bäckenschläger János egri, valamint Miklós váci püspöknek, továbbá Guthi Ország Mihály nádornak és Báthori István országbírónak, hogy a korponai polgárookra ne merészeljenek vámot vetni. De Korpona hálás is volt, főleg a törökök elleni háborúkban. A mikor Mátyás királynak a közelgő menyegzőjére pénzre volt szüksége, 1476. szeptember 8-án Korpona városához intézett levelében kiemeli a város áldozatkészségét; ha különös szükség nem kívánná, úgymond a királyi levél, nem is szorítaná a polgárokat újabb költségek fizetésére, de most, miután másként nem lehet, küldjön a város követeit a kincstartójához, a ki ez ügyben a király kívánságát a polgárokkal közölni fogja. (Teleki: i. m. XI. 430., 505. XI. 564.)

Mátyás király figyelme a bányaművelésre is kiterjedt. A mikor megtudta, hogy Selmeczbánya város polgárai között sokan elhanyagolják a bányászatot és kizárólag bormérésből élnek, 1481. márczius 29-én leiratot intézett a városi tanácshoz, melyben mindazokat a városi lakosokat, a kik bányászattal nem foglalkoznak, eltiltotta a borméréstől; egyszersmind megengedte, hogy a bányászat előmozdítására bányatársulatok alakíttassanak. (Teleki i. m. XII. 169.)

Mátyás király uralkodása alatt mind sűrűbben kereste fel a vármegyei ifjuság a külföldi főiskolákat is. Fraknoi művében (Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen) a bölcsészeti kar magyar származású vizsgázói között a következő hontvármegyeieket találjuk: 1487. Philippus de Sont (Hont); tanulók: 1416. Leo de Sempnitz, 1446. Ladislaus de Cowar, 1453. Osvaldus de Schemtania, 1455. Jacobus Strayber de Smelnicia, Lucas Dewel de Smelnicia, Johannes Prister de Smelnicia, 1457. Zacharias Weykart de Schmolnitz, 1460. Georgius Frank de Egeg, 1461. Nicolaus Ozgyan natus Danielis, 1469. Mathias de Krumpach, 1470. Jacobus de Némethy, 1472. Philippus de Bodók (talán Bozók), 1474. Nicolaus de Egegh, 1479. Johannes Hockl de Schemnacia, 1479. Andreas Newhawser de Scob (Szob), 1479. Georgius Bozoki de Mohacs.

II. Ulászló.

A Mátyás király halálát követő korszakban a vármegyei közéletben Szobi Mihály mindegyre jelentékenyebb szerepet kezd játszani. Daczára nagy vagyonának, a köznemesség érdekeinek egyik első zászlóhordozója lett. A mily szerepettel karolta fel a nemesség érdekeit, épp oly nagy ragaszkodással viseltettek iránta a köznemesek, a kiknek magas méltóságait köszönhette. Szobi Mihályt benső barátság fűzte Werbőczy Istvánhoz, a ki pályáját az ő támogatása mellett kezdte. 1498-ban találjuk együtt elsősorban e két férfit a sághi konvent előtt, mely alkalommal Szobi Mihály Werbőczy Istvánnak, a ki ekkor még a királyi kuria jegyzője volt, két falut kötött le Nógrádban. Az 1505. évi országgyűlésen, melyen Hont vármegyét Kovári Pál, Nényei Mocskos György, Csehy László és Osgyáni Bakos János képviselték (Fraknoi Vilmos: Werbőczy Istv. 365.), Szobi Mihályt már ott találjuk a nemzeti párt vezérei között az erőszakos főnemesség és az udvari párt ellen folytatott küzdelemben.

Valószínűleg e fellépése készítette az udvart arra, hogy a honti főispánságot felajánlja neki. 1506-ban Szobi Mihály már a vármegye főispáni székében ült, de a méltóság nem kábitotta el, sőt még szorosabbá fűzte a viszonyt közötté és Werbőczy István között. Ezt bizonyítja az a kölcsönös örökösödési szerződés is, melyet ez időtájt kötött Werbőczyvel, a ki 1506-tól kezdve szintén honti birtokos. A pórlázadás leveretése után a nemesség Werbőczyt bízta meg a nemesi kiváltságok összeírásával. A Werbőczy Tripartitumának felülvizsgálására kiküldött bizottság tagjai sorában ott találjuk Szobi Mihályt is. Az 1518. évi bácsi országgyűlésen kincstartóvá, majd az országos tanács tagjává választották meg. (Mill. Tört. IV. 421.)

A Nándorfehérvár elestét (1521.) követő rémület hatása alatt a rendek az ország védelmére adót vetettek ki, majd az 1523. évi budai országgyűlés a megindítandó hadjáratral foglalkozván, Szobi Mihályt főkapitánynya választották. Az országgyűlés határozata következtében, a köznemesség ez év nyarán mindenfelé készülődött a megindítandó hajdáratra. A Balogh-család, melynek tagjai szintén hadba készültek, iratait biztonság okából az esztergomi Ferenczrendűek házában helyezte el; a mikor erről Palásti Balázs értesült, vendégként jelent meg a szerzetesek házában és az okiratokat kézrekerítette. (Palásthy Pál i. m. I. XXV.)

A mióta a selmeczi, körömczi és más bányákat az augsburgi Fugger-ház vette bérbe, számos német bányász telepedett le a bányavárosokban. Ezek a munkások 1523-tól kezdve mindegyre jobban terjesztették Luther tanait, melyeknek 1525. év elején Selmeczbányán már számos követője volt. A bányavárosok szövetségének élén Selmeczbánya adott példát az új hit terjedésére. Az 1525. évi hatvani országgyűlésen nádorrá választott Werbőczy erélyesen lépett ugyan ellenük, de Werbőczy hatalma már nem sokáig tartott s az 1526. évi rákosi országgyűlésen, megcsalódva a saját pártjában, csüggedés vett rajta erőt; alighogy a tanácskozások megkezdődtek, lemondott a nádori méltóságról és Szobi Mihálylyal zólyommegyei birtokára vonult. (Millenn. Tört. IV. 487.) A Budára áttett országgyűlés Werbőczyt és Szobi Mihályt hűtlenekként jószágvesztésre ítélte és az ítélet szövegét számos példányban szétküldte az országnak.

A köznemesség ezen az országgyűlésen cserben hagyta bálványozott vezéreit, de ezzel nem tartóztathatta fel a bukást. Alig néhány hónap múlva Mohács mezején a nemzet színe-virága elvérzett, beteljesült tehát az, a mit Szobi Mihály Budáról való eltávóztatása előtt híveinek könyvek között megjósolt. Szobi és Werbőczy mindketten túléltek a mohácsi veszedelmet; Szobi Mihály, Erdély követeként, az 1527. év márczius havában tartott országgyűlés egybegyűlte előtt néhány nappal halt meg, míg Werbőczyre a mohácsi vészt követő években jelentékeny szerep várt hazánk történetében. (Fraknoi V.: Werbőczy. 263.)

A vármegye fő- és alispánjai a legrégibb időktől a mohácsi vészig bezárólag, a következők voltak:

Főispánok: Hunt 1001., Ernye 1130., Germán 1156., Hunt, a Hunt-Pázmán nemből 1220—35., Lukács 1237. november 19—1239. márczius 6., Guth-Keled nb. Privárt 1238—1264. közt. Márk 1247 táján, Kékkői Bettér (Bitter) 1260., egyszersmind Zólyom vármegye főispánja (1250—1299), Mikó fia Forró Péter, a Balassák egyik őse 1267—77., Héder nb. Dénes fia Hedrik 1269., Hunt-Pázmán nb. Hunt fia Demeter, a Zsaluzsányiak őse 1275—78., utóbb Bars várm. főispánja (1280.), Ludány nb. Gábrián fia Bagomér 1291—1292. augusztus 11. Miklós és Bagomér 1292., Hunt nb. Jákó fia Miklós 1292, Gabuan (Gábrián) fia Vogomer 1293., János 1298., Bettér fia Péter 1312—1315., Balázs kir. lovászmester 1323—24., Pécz nb. Aladár fia Miklós mester, drégelyi várnagy 1329—1340., Marouchuk (Morócsuk lengyel származású Moroczkó) 1342—49., Gilét Miklós nádor fia Domonkos 1350—1355., Morócsuk II. ízben, kir. főlovászmester 1356—58., Gilétfi Miklós nádor fia Domonkos, drégelyi várnagy II. ízben (1347—1357-ig Bereg várm. főispánja) 1358—1360., Bettér fia a Balassák őse 1360—63., Morócsuk III. ízben 1364—65., Nelipty fia Iván mester 1375., Gyarmati, Kékkői és Szklabinai Miklós fia Balázs 1376—1385., Gyarmati Balázsfi (Balassa) Miklós 1396., Gyarmati (Balassa) László kir. udvarnok 1409., Arani Miklós egyúttal Nógrád és Gömör vármegyék főispánja 1437., Széchényi László 1441. és 1454., egyúttal Nógrád várm. főispánja (1443—1459), Szobi Mihály 1506—1510.

Alispánok.

Alispánok : Pocon 1300. (lehet főispán is), Miklós 1338., Mártonfi János mester 1343., Demeter mester 1351—52., Domonkos 1358., Kürthi Antal 1358., Kürthi Antal 1361., Pál 1367., Valkói János és Csabai Tamás 1425., Szenterszébeti István és Berneczai Veres Simon 1430., Szenterszébeti Imre 1432., Sipeki Arbonás András 1434., Balaséthy Pál 1438., Dályai Mihály 1451., Kormosdi Ambrus 1451., Semberi György és Szelényi Tamás 1454—1455., Csehi Miklós 1462., Királyfiak Péter 1462., Maróthy Péter 1466., Demjéni Péter 1467., György 1468., Leszenyei Czákó Pál 1468., Deméni (Demjéni) Péter 1471., Nyéki Imre 1473., Nyéki Imre és Varsányi Benedek 1475., Demjéni Péter 1479., Darázi Simon 1479., Cseri Miklós 1479—1484., Maróti György 1484., Kalandai (Kalonthai) György és Nényei Luka György 1492., Cseri Antal és Baloghi István 1494., Cseri Cseri Antal és Palásti Paska János 1494—1495., Cseri Cseri Antal 1496., Cseri Antal, Baloghi István és Pyri Bertalan 1497., Kalonthai György és Teszéri Péter 1499—1500., Kalonthai György és Baloghi István 1502., Kalonthai György 1505., Szobi Mihály 1506., Kalonthai Péter 1507., Csehi Joakim és Teszéri Péter 1507., Kovári Pál 1513., Kovári Pál 1524.,

Források : Fejér VII., 5. 100., II. 84. Wenzel XII., 510. Fejér VI. 1. 130. — Tört. Tár 1897. 476—77. — Századok 1869. 595. — Turul 1901. 116. — Tört. Tár 1901. 171. — Bars vm. Monogr. 322. Kubinyi Ferencz Honti Okl. : Új Magyar Múzeum 1860., II. 32., 1991. — Az Orsz. Levélt. pecsétek mutatója. — Várm. levélt. 1571—1685. jegyzőkönyvek indexe.

II.

1. HONT VÁRMEGYE AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE VALÓ SZAKADÁSA. A SZABADSÁG- ÉS A VALLÁSHARCZOK KORÁBAN.

Az ellenkirályok.

Alig hagyta el a török had hazánkat, Szapolyai János vajda hívei Tokajban gyűltek össze, mely értekezlet 1526. november 5-ére Székesfehérvárra országgyűlést hirdetett. A tokaji értekezlet mintegy előkészítette Szapolyainak királylyá való választatását, a mit Werbőczy István egész lelkével támogatott. A mikor a székesfehérvári országgyűlés Szapolyait királylyá választotta, az ország legnagyobb része meghódolt neki.

Hont vármegye urai közül Szobi Mihály, Lévai Cseh Zsigmond, továbbá a Balassák kezdettől fogva János király pártjához tartoztak.

Ferdinánd túlsúlya ellenében Szapolyai a törökökhöz fordult segítségért. Szulejmán 1529. őszén személyesen vezetett hadat az országba, de Bécs falai alatt kudarcot vallott és visszafordult. Alig hagyta el a török had hazánkat, ismét Ferdinánd jutott túlsúlyra. Ez év őszén Hontban is Ferdinánd volt az úr, a mit tanúsít 1529 november 13-án kelt adománylevele, melylyel Ipoly-Pásztót, a Szapolyai pártján levő Lévai Cseh Zsigmond birtokát nevének, Anna királynőnek adományozta. (Századok : 1901.) A következő évben azonban megfordult a koczka. 1530-ban Verancsics Antalt, az akkori budai prépostot találjuk Hont vármegye főispáni székében, a ki ekkor János király titkára, legbizalmasabb embereinek egyike és mindhalálig híve volt. Őt követte a főispánságban Balassa Menyhért, Imre erdélyi vajda testvére, a féktelenségéről híres, erőszakos férfiú. 1535-ben már a vármegye főispáni méltóságában találjuk őt. Ferdinánd király azonban 1535-ben Nyári Ferenczet nevezte ki Hont vármegye főispánjává, a ki kezdettől fogva Ferdinánd király hívei közé tartozott és részt vett a mohácsi ütközetben, majd 1532-ben Bécs város védelmében ; ez utóbbi alkalommal szerzett érdemeiért a király az ország bárói közé emelte. Honti főispánsága azonban inkább névleges volt, mert egyfelől Ferdinánd király gyakran vette igénybe Nyáry hadvezéri tehetségét és így 1538-tól kezdve állandóan hadjáraton volt ; de másfelől a János király párti Balassa Menyhért fészkelte magát Sztinya várában és e rablóvárból a vidéket és a bányavárosokat tartotta rettegésben. János király halálával (1540.) a helyzet lényegesen megváltozott. Balassa Menyhért ekkor Ferdinándhoz pártolt, a ki úgy látszik, meghagyta őt a főispáni méltóságában, sőt korábbi garázdálkodásai felett is szemet hunyt. De a vármegye rendei nem nyugodtak bele a kettős főispánságba. Az 1542-ben Pozsonyban egybegyűlt rendek az ott jelen volt mindkét főispánt felszólították

a lemondásra ; az 1542. évi XXXVII. törvénycikk, mely a két főispán kormánya alatt kettévált vármegye egyesítését rendelte el, királyi megerősítést nem nyert ugyan, mégis foganatosított, a mit az a körülmény is igazol, hogy a mikor 1543-ban a felvidéki 33 vármegye követi Besztercebányán egybegyűltek, a részleges országgyűlés határozatainak megerősítése végett a királyhoz küldött követségben Nyáry Ferencz Hontvármegye főispánjaként szerepel. (Hőke Lajos adatai.) Nyáryt a főispánságban fia, Lőrincz követte (1547—1553.), a ki ezenkívül még szolnoki kapitány is volt.

Ferdinánd király azonban nem vonta meg kegyét Balassa Menyhérttől sem, a kit a barsi főispánsággal kárpólt. Balassa 1543-ban (más adat szerint 1544-ben) nőül vevén Lévai Cseh Gábor özvegyét, Léva várába tette át lakását. Házasságának első heteiben az esztergomi törökök az éj leple alatt megtámadták Lévát ; de Balassa Menyhért, a kit a támadás ágyából vert fel, amúgy pongyolában fegyvert ragadva, vitézei élén visszaverte az ostromlókat. Az elvonuló ellenség felgyújtotta a váralját s a Garam völgyén át igyekezett Esztergomba visszajutni. Az ágyúzajra azonban figyelmessé lett Túri György, a ki éppen Ipolyságon állott, és Nyáry Ferencz főispánnal együtt üldözőbe vette a törököt. Nyáry és Túri Ipoly-Szalkánál csakugyan utólérték a törököket és a két tűz közé szorult török hadnak alig fele jutott Esztergomba.

Nyáry Ferencz főispánt Ferdinánd király annak a hadnak az élére állította, melyet V. Károly császárnak segélyére küldött. E hadban résztvettek Lepoglavai Krusith János, a ki akkoriban Csábrágot birta, továbbá Horváth Bertalan zászlótartó, és Luka József, Nényéről. E hadjárat folyamán Nyáry főispán elhalt, Krusich azonban tömördek zsákmányt szerzett, melynek árából Csábrág várát kiépítette és a váruradalmat magához váltotta. Luka József, a ki némelyek szerint a mühlbergi diadalmas csatában a szász választófejdelmet kerítette kézre, vitézsége jutalmául V. Károly császártól arany sarkantyút kapott és Frigyes János szász választó kardjával tért vissza. (Hőke Lajos adatai, Millenn. Tört. V. 47.)

Balassa Menyhért ez idő alatt mindegyre féktelenebbül üzte rablókalandjait. Előbb Bozókot támadta meg, melyet 1530-ban bátyja, Balassa Zsigmond foglalt el a prémontreiektől és csak a megelőző (1546.) évben erősített meg. A mikor Balassa Menyhért hadával megjelent Bozók alatt, bekiáltott a várba, melynek akkor Szécsényi Mihály volt a várnagya : »Add meg magad, Szécsényi, mert úgyis a kezembe kerülsz !« A megrettent őrség kaput nyitott, de Szécsényi Mihály megmenekült. Balassa innen a Pálffy Péter birtokában levő Csábrág alá vonult és azt szintén hatalmába kerítette. Fellépése általános rettegéssel töltötte el a vármegyét ; a rendek az országgyűlésen kerestek orvoslást, mely az 1547. évi XII. törvénycikkkel a rablóvárak lerombolását rendelte el és Balassa megfélemezése gróf Salm Miklós vezérlete alatt álló spanyol-német-magyar hadakat küldte ki, melyekhez Nógrád, Hont és Gömörvármegyéből mintegy 15,000 főnyi felkelő nép is csatlakozott. A magyar lovasság parancsnokai, Bebek Ferencz és Horvatinovics Bertalan, a gyalogságnál Gregorovics Vincze, Pécsi Farkas, Bornemissza Gergely és Martalini Mátyás voltak, az egész magyar had vezére pedig Majthényi Uriel túrócsi prépost volt. Gróf Salm egyik német kapitányát, Ebersdorf Ulrikot, valamint Horvatinovics Bertalant Szitnya ostromára előre bocsátván, maga a derék-haddal Léva felé vette útját. Mokri Lukács szitnyai várnagy, az érkező sereg nyugtalanítására, Bakos Orbánt száz emberrel kiküldte, de ezeket Horvatinovics csapata szétűzte és közülök 56-ot levágott, vagy elfogott, mire a szitnyai őrség a várnagyot a vár feladására kényszerítette. Szitnya eleste Balassát is megdöbbentette, be sem várván az ostromló sereg megérkezését, Lévát titkon elhagyta és miután rabolt kincseit már előbb biztonságba helyezte, családja után Erdélybe, Izabella királynő udvarába menekült. Salm hada Léva várát egyhavi ostrom után kézrekerítván, Csábrág ellen indult. Alig érkezett oda az ostromló sereg, gróf Salm a Léva váránál Balassa katonái közül elesett 32 vitéz fejét a vár körül karókra tűzve, az őrséget Móre János volt lévai hadnagygyal megadásra szólította fel. De a várbeliek nem egykönnyen adták meg magukat, bőven el lévén látva élelemmel és különben is bíztak a felmentő sereg jövetelében ; csak akkor tűzték ki a fehér zászlót, a mikor Salm rohamot vezényelt a vár ellen. Csábrág eleste után Salm a hada egy részét Gömörbe rendelte. A rendek, 1548-ban, újból kimondták Szitnya és Csábrág lerombolását, de ezt a rendeletet nem foganatosították és így Csábrág, valamint Szitnya visszakerült a Pálffy Péter birtokába, a kit már

Balassa
Menyhért.

1536-ban uralt. Csábrágot néhány évvel később Pálffy Péter leányának, Katának férje, a schmalkaldeni háborúból hazatérő Krusich János váltotta magához. (Hőke Lajos adatai. — Pozsony vm. monogr. 203.)

Buda eleste.

Alig szabadult meg a vármegye Balassától, a törökök támadása öltött mind fenyegetőbb jelleget. Buda eleste (1541.) után a törökök egyre közeledtek Hont vármegye felé. Az 1546. évi XLIV. törvényczikk Sággh, Pásztó, Drégely várának megerősítését és őrséggel való ellátását rendelte el. Várdai Pál esztergomi érsek már 1546-tól kezdve mind Ságghon, mind pedig a drégelyi kis erődben saját költségén tartott őrséget, de ezek a helyek a török előnyomulása következtében, nagyobb jelentőségre emelkedvén, az érseknek 1549-ben bekövetkezett halálával a király kezére mentek át. (Millenn. Tört. V. 257.) A vármegye ekkor elsősorban az Ipoly-vonal megvédésére törekedett. Damásd vára már nem jöhetett számításba, míg Szitnya, Csábrág és Bozók a bányavidék ótalmára voltak hivatottak. Mindezek daczára a bányavárosok nem érezték magukat biztonságban. Korponára ugyan már 1551-ben őrséget vezényeltek Zólyomból, de ez nem volt elégséges, mert 1551. augusztus 1-én a bányavárosok arra kérték Ferdinánd királyt, hogy Korponán, Bakabányán, Ságghon, Léván és Szent-Benedeken a bányavidék védelmére tekintélyesebb számú lovasságot tartson. Ferdinánd király elsősorban Korpona megerősítését rendelte el, hol akkoriban a veszélyeztetett vidékről mind többen települtek le a nógrád-honti földesúri családok. E tárgyban Krusich János csábrági várkapitányhoz intézett leiratát a király 1552. márczius 22-én megismétli (Matunák Mihály: Korpona várkapitányai), jeléül annak, hogy Krusich Csábrág megerősítésével lehetett elfoglalva.

Drégely eleste.

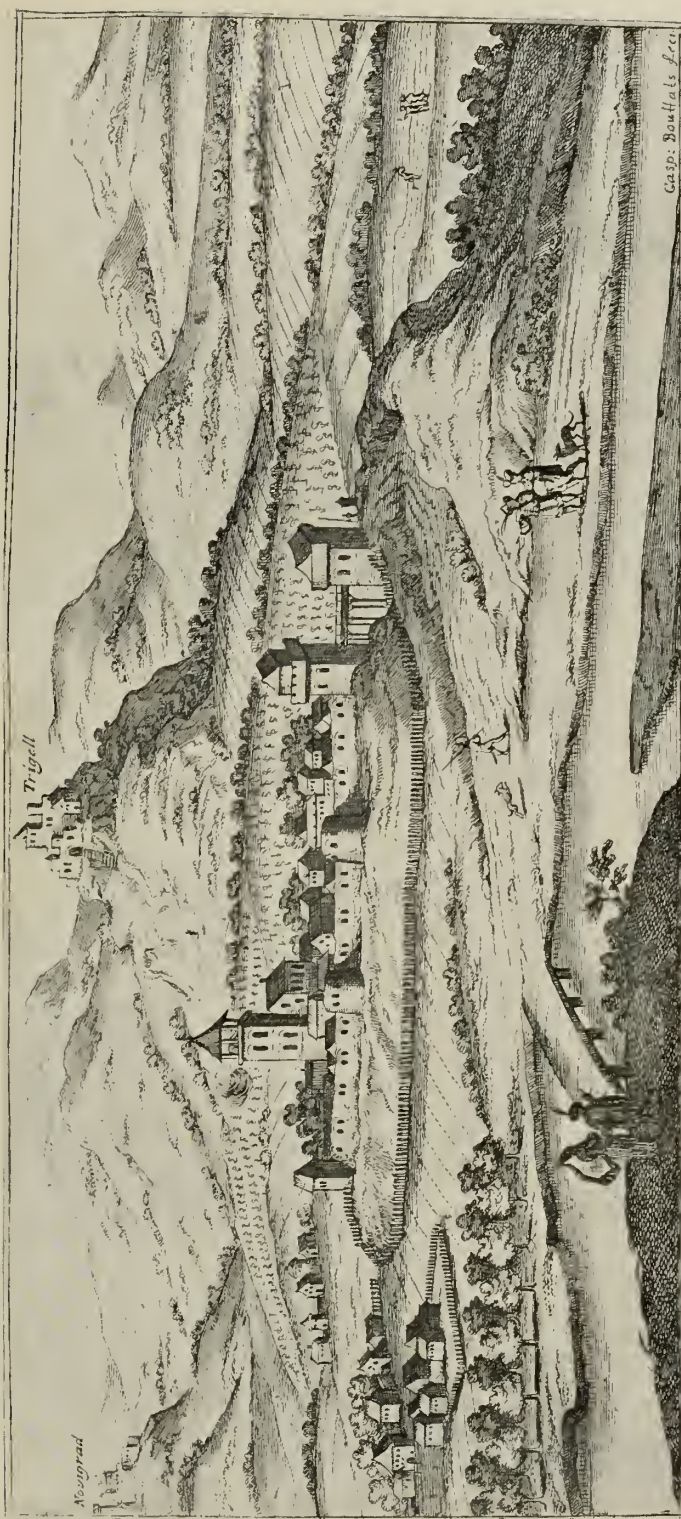
György barát, hazánk egyik akkori legnagyobb államférfiának oktalan megöletését a török ürügyül használta fel a háború megújítására. Ali budai basa, Veszprém bevétel után, 1552 nyarán Drégely ellen fordult, mely Szondy György (eredeti családi nevén Suhó, vagy Szuhó) parancsnoksága alatt állott, a ki hősi önfeláldozásával tette halhatatlanná a nevét. Drégely ostromát Matunák Mihály, a vármegye történetének egyik legalaposabb ismerője, e kötet más részében, a községekről szóló fejezetben, írja le. Drégely eleste nagy rémületet keltett a vármegyében. Szondy vitézsége nem hatott buzdítólag a szomszéd őrségekre, a melyek — miként Ságghon és Balassa-Gyarmaton — szétfutottak. Ezeket a várakat kardcsapás nélkül vette birtokába a török.

Ezalatt Teufel Rézmán vezetése alatt mintegy tizezer főnyi had gyűlt össze; ezek között 4500 idegen olasz zsoldos Pallavicini Sforzának, György barát egyik gyilkosának vezérlete alatt, 3000 német Dietrich Marcell alatt, 2000 magyar Keglevich György, Rátkay Pál, Dessewffy Ferencz, Dombay Mihály, Sándor Ferencz, Sárkány Pál, Székely Miklós és Jakusich Ferencz kapitányok alatt, a kikhez Sbardellati Ágoston váci püspök száz lovassal élelmiszertárnokként csatlakozott. Az elbizakodott német vezér, kinek feladata Drégely visszavétele volt, be sem várva a Füleknél gyülekező hétezer magyar harczost, gyors menetben nyomult előre Ali budai basa ellen, a ki 12.000 főnyi haddal vonult fel ellene. Míg Keglevich és Rátkay a Zólyomból hozott ágyúkkal Bozók alá érkeztek, azalatt Teufel Egegy nyomult előre.

A táborban levő magyar kapitányok ugyan a Füleknél egybegyűlt magyar had és az ágyúk bevarását javasolták, de a fővezér mit sem törődve a tanácsokkal, Drégely felé indult és alig kelt át a Korpona folyón aug. 8-án, szemben találkozott a törökkel.

A küzdelmet ezer főnyi török lovasság nyitotta meg, mely hátban támadta a magyar lovasságot, de visszaveretett.

Ezalatt a német tüzérség is megkezdte munkáját, de elég balul, mert egy rosszul irányzott ágyúgolyó Dessewffy kapitányt lovastúl együtt szétszaggatta. Az első összeesapásnál Dombay és Sándor foglyul estek, az olaszokat pedig bekerítette a török; az utóbbiakat azonban Jakusich Tury Györggyel kimentette a törökök keze közül. Adéli órákban Ali az egész sereget ütközetre vezényelte, amely alkonyatig tartott. Másnap, 9-én, a törökök az olasz és a német hadakra vetették magukat és eközben az ágyúk mellett levő löporos szekér felrobbant. E váratlan esemény az egész hadat zavarba hozta. Teufel hasztalan igyekezett a szaladókat visszatartani; Pallavicini a jobb karját vesztette és török fogságba került. Csak az olaszok tanúsítottak némi ellentállást, de a mint az erdő felé igyekeztek, nagy-

Drégelypalánk.
(Egykorú rajz a hontmegyei múzeumból.)

Ali pasa.
(Az Orsz. Képtárból.)

Illésházy István nádor.
(Az Orsz. Képtárból.)

A bozói vár.

A bozói vár régi örtornya.

részt lemészároltattak. Elesett a váci püspök is és ezen felül mintegy négyezren fogságba jutottak és Budán mint rabszolgák eladattak.

Csak kevesen váltották ki magukat, köztük Pallavicini; magát Teufelt azonban, miután a váltságdíja késett, megfojtották. (Palásthy Pál : A Palásthyak I. — Millenn. Tört. V. 324.)

A vereség hírére a füleki tábor szétszaladt, Hontvármegye pedig behódolt a töröknek. A behódolt terület a nógrádi szandsák mészégető része lett ; csak a Bori, Lissó, Bácsfalu, Szebelléb, Németi, Szitnyalehota, Királyfalva, Bozók, Legénd és Szénavár helységekől éjszakra eső terület, tehát a vármegyének alig nyolczadrésze volt szabad. Negyven évnél tovább tartott ez az állapot és csak 1593-ban rázta le az Ipoly völgye némileg a török igát.

Ettől kezdve a bányavárosok örökös veszedelemben forogtak. 1553-ban a bányavárosok újból arra kérték a királyi biztosokat, hogy Léva, Bát és Korpona védelmére eszközöljenek ki nagyobb számú helyőrséget. A mikor 1553. június 5-én Korponát a török meghódolásra hívta fel, a király Lepoglavai Krusich Jánost nevezte ki a város kapitányává és állandó helyőrséget rendelt oda, mely 1554—55-ben négyszáz lovas- és 189 gyalogosból állott. De a kiváltságaira féltékeny városi polgárság és a katonaság között napirenden voltak az összeütközések és 1558-ban újból panaszt merült fel Krusich ellen, mire Ferdinánd király a várkapitánynak meghagyta, hogy a város szabadalmait tartsa tiszteletben és legyen barátságos a polgárok iránt ; viszont azonban a polgároknak is meghagyta, hogy a védelmet illető dolgokban engedelmeskedjenek a kapitánynak. (Matunák : Korpona várkapitányai. 7. l.)

A védelmi intézkedések kiterjedtek a vármegyének a törököktől meg nem szállott többi részeire is. Csábrágon és Szitnyán királyi őrség tanyázott, de az utóbbi helyen mindössze nyolcz lovas és 29 gyalogos volt. Csak az 1564-ben Királyfalván Dobó István, az egri hős elnöklete alatt tartott haditanács rendelt Korponára háromszáz, Csábrágra száz és Bakabányára, melyet 1569-ben fallal vettek körül, ötven, továbbá Szitnyára negyvenkét gyalogos katonát. Az 1562. július 24-én Miksa királyi hercegtől nyert értesülés szerint Korponára kétszáz lovast és ugyanannyi gyalogost rendeltek ; a szerencsétlen kimenetelű szécsényi csatában elfogott Krusich János helyébe pedig Divék-Ujfalusi Ujfalussy Ferenczet nevezték ki kapitánynya.

A törökök az elfoglalt Drégelyt nem építették fel újra, hanem csupán fából alkotott megfigyelő állomást létesítettek ott ; 1575-ben azonban Palánkon erősséget emeltek, mely a nógrádi szandsák-bégek parancsnoksága alatt állott. Az 1566. évi háború során Drégely új török helyőrséget kapott, mely ettől kezdve szinte szünet nélkül háborgatta a vármegye lakosságát. 1567. január 11-én Kormosót és Királyfalvát dúlták fel, 1568 augusztus 26-án a bakabányaiak marháit hajtották el, 1569. július havában a korponai határban több embert ejtettek foglyul, 1570-ben a korponai szőlőhegyekről husz embert hajtottak el ; 1571-ben július 14-én Bakabányánál megrohanták az arató népet, két legényt és egy leányt, valamint hét bakabányai embert vittek el. Száspelsőczről 19 és Korponáról szintén néhány embert hureztak el, Tótbakáról háromszáz darab szarvasmarhát hajtottak el ; december 6-án Szitnyatón néhány házat hamvasztottak el és negyven embert fogságra vetettek ; 1573. június 14-ének éjjelén néhány török martalócz Bagonyára ütött és három embert vitt el, ezután Korponára tört és onnan nagyszámú gyermeket rabolt. Július 12-én a Bélabánya mellett levő Dobóról 35 embert vittek el a törökök és több házat felgyújtottak, 1574. szeptember 18-án Gyekésen portyáztak, október havában pedig Szitnatón, a hol három házat hamvasztottak el ; ez alkalommal Bosnyák Antal szent-antali kapitány, a ki éppen portyázáson volt, török fogságba került és a szintén elfogott 13 hajdújával Nógrádba hurezták őt, a honnan csak négyen menekültek haza. (Matunák Mihály : Drégely és Palánk cz. dolgozatából.)

A törökök támadásaival szemben a vármegye inkább csak a védelemre volt utalva ; de e tekintetben is igen kevés történt. Az 1569 : XIX. t.-cz. Léva, Bakabánya, Bozók és Korpona megerősítésére Hont, Turócz, Liptó, Árva, és Zólyomvármegyék közmunkáját rendelte ki ; 1578-ban Bozók felépítése költségeit a közmunkaváltságból fedezte és Korpona, Hont, Bakabánya, Turócz-, és Árva vármegyék közmunkájával javították.

Sajnos azonban, a törökök elleni küzdelem ezen korszakában folytonos egyenetlenségek bénították meg a védelem sikeres szervezését. Korpona német

polgársága a kapitányával, Ujfalussy Ferenczcel, nem tudott megférni; a folytonos viszályok következtében 1563-ban, királyi biztosok jelentek meg a városban, a kik tizenkét pontban összefoglalták a katonaság és a polgárság kölcsönös érintkezését szabályozó elveket. De ezzel sem állott helyre a béke, mert Ujfalussy ellen ismét panasz merült fel, mire a király Ujlaky Sebestyént nevezte ki kapitánynya. (Matunák Mihály : Korpona várkapitányai.)

1565. nyarán nyugtalanító hírek keltek szárnyra a bányavárosokban a törökök készülődéseiről. Ujlaky Sebestyén korponai kapitány összeszedvén a bakabányai, kékkői, csábrági és bozóki katonaságot, július 10-én Szécsény alá küldte és másnap maga is utánuk sietett, de már július 15-én visszatért Korponára. — 1566-ban a török fogságból kiszabadult Lepoglavai Krusich János lett korponai kapitány, a ki Csábrág és Szitnya várán kívül bárói rangot nyert. De Latour Jeromos kapitány parancsnoksága alatt egy zászlóalj gyalogságot rendeltek a városba, melyből azonban ötven-ötven gyalogost Bakabányára és Lévára küldtek.

Krusichnak már alkalma nyílt 1566-ban szembeszállni a törökökkel, a kik július 3-án a korponai határba törtek. 1569-ben, noha az előző évtől kezdve hivatalosan béke volt, a török Bakabányát akarta behódolásra kényszeríteni, mely ügyben Musztafa budai pasa neheztelő levelet intézett Krusichhoz. 1570 június havában a drégelyi törökök intéztek támadást Korpona ellen, Amhát nógrádi és drégelyi szandzsák-bég vezérlete alatt. Krusich azonban huszonnégy katonájával és Selmeczről jött százötven főnyi segédhaddal elűzte őket. 1573-ban háromszáz török egész Korpona kapujáig hatolt, de a városi őrség elűzte őket.

A következő (1574.) év elején ismét a törökök támadása nyugtalanította a bányavárosokat. Márczius 1-én Bakabánya futár útján értesítette Selmeczbányát a törökök közeledtéről, a kik ekkor már Palástonál voltak és onnan Bakabányát, Korponát és Szent-Antalt egyaránt fenyegették. Krusich e hír vételekor néhány katonájával Csábrág felé lovagolt, útközben a törökök megtámadták s csak több katonájának foglyul esése után tudott Bozók várába menekülni. Majdnem foglyul esett Fánchy György bozóki kapitány is, a ki néhány katonájával kitört a várból. A fegyverzajra a korponai lovasság is kivonult, de már nem akadt dolga, mert a törökök időközben visszavonultak. 1574 őszén a törökök egész Szitnyáig nyomultak előre, mely alkalommal Bosnyák Tamás 13 hajdujával fogságba esett. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai 16—18.)

1575 április és május havában a nógrád-drégelyi bég Drégely község temploma körül árkot ásatott és fapalánkot épített, mely erősség Új-Drégely, később Palánk, Drégelypalánk néven szerepelt. Ez az erősség lett azután a törökök támadásának kiindulási pontja, s majd husz éven át innen rettegették a vármegye népét. Alig telepedtek le a törökök Palánkon, vége-hossza nem volt a rablókalandjaiknak. Már 1575 nyarán Korponát és Bakabányát támadták meg, a szőlőhegyekben dolgozó embereket elfogták és Korpona város gulyáját elhajtották. Ugyanez évben a Hodrus melletti Irtványosról kilencz embert hurczoltak rabságba. 1576 július 10-én Bakabányát támadták meg és a várat csak Balogh Lukács kapitány óvatossága mentette meg az elfoglalástól. Július 27-én Zsibritót hamvasztották el. Korponát a törökök két ízben is, 1575-ben és 1576-ban, meghódolásra szólították fel, de mivel a válasz tagadó volt, a nógrádi bég feldúlással fenyegette mindkét várost, mire Krusich Ernő főherczeghez fordult, de attól sem várhatott sok segítyt; végre is szabadulni óhajtván e terhes állástól, még ez év végén lemondott és attól kezdve 1580 nyarán (augusztus 19. előtt) bekövetkezett haláláig hol Szitnyán, hol pedig Csábrágon tartózkodott.

1577-ben a törökök újból Bakabánya környékén portyáztak. 1578 febr. 23-án éjjel négyszáz török ismét rajtacsapott; majd pedig július 7-én, mialatt a huszárság távol volt, 1500 török Korpona alá jött és onnan számos embert és marhát elhajtott. Ernő főherczeg panaszt emelt ugyan a béke megszegéseért a budai basánál és az elfogott emberek visszaküldését követelte, de ennek aligha lett fogamatja, mert július 15-én kétszáz palánki török ismét a bakabányai határba tört, sőt néhány nappal később egész Selmeczbánya vidékéig száguldoztak, a hol több pásztorfiút levágtak, vagy elfogtak.

1579-ben Nyebojszei Balogh Lukács lett a korponai kapitány, kinek helyét Bakabányán Pogrányi Benedek foglalta el. 1581-ben a törökök Ipolydamásdot is megerősítették és így most két helyről intéztek támadást a vármegye ellen. — 1582 májusban ismét Korpona alá vonultak, november 5-én pedig nagy török sereg

ostromolta a várost, mely alkalommal 207 ember esett el a városiak közül ; de a helyőrség és a városi polgárság bátor, elszánt magatartása következtében a török támadás ezuttal is kudarcot vallott. Valószínűleg ez ostrom alkalmával sebesült meg Balogh kapitány is, mert többé nem szerepel és helyét Fánchy György foglalta el. A Korponánál szenvedett kudarcz kis időre lelohasztotta a törökök harczi kedvét. De azért 1586 végén kétszer is portyáztak Selmeczbánya vidékén, Szitnyatóról pedig embereket hajtottak fogságba. 1587 június 22-én Irtványos faluban pusztítottak. Fánchy korponai kapitány azonban mindig résen volt, katonái nem egy török martalóczot fogtak el ; ezek közül a kapitány egyet Körmöczbányára küldött, hol a város a foglyot kivégeztette.

Az 1588. év október havában gróf Hardeck Nándor, Pálffy Miklós és Dobó Ferencz jelentékeny haderőt gyűjtöttek egybe Kékkő elfoglalására. Az ostromban Sibrik Gáspáris részt vett és megsebesült. A kékkői ostrom után a magyar sereg ismét Korponára tért vissza és november 10-éig maradt ott. A következő évben (1589) még jobban elhidegült a törökök és Rudolf király között a viszony. Ebben az évben már a végvidékeken mindenütt megkezdődtek az ellenségeskedések ; a vármegyében azonban a Korpona ellen intézett támadáson kívül nevezetesebb esemény nem volt.

1590 május 12-én a bakabányai mezőn Ibrahim palánki aga és Bory Mihály bakabányai hadnagy közt párbajnak (kopjatörésnek) kellett volna végbemenni, de miután Ibrahim csak a saját rúgó-harapó lovára akart ülni, a segédek, köztük Pogrányi Benedek korponai várkapitány, nem engedték meg a párbajt. A meg nem történt mérkőzés színhelyéről visszatérő Ibrahim agát útközben a lévai és az érsekújvári huszárok megtámadták, mely alkalommal hatvan törököt levágtak és tizenegyet elfogtak. A támadás visszatetszést keltett mindenfelé ; a huszárok vezetőjét Nagy Ferencz lévai alparancsnokot, bebörtönözték, de a felbőszült budai basát csak nagy ajándékokkal lehetett lecsillapítani. (Matunák : Korpona és Várkapitányai. — U. a. Drégely és Palánk.)

1591 május 27-én a törökök Korponára, majd Selmeczbánya határába jöttek és onnan néhány pásztorfiút ejtettek foglyul. 1592 márczius havában ismét Korponát támadták meg, de visszaverettek és Pogrányi korponai kapitány egész Egegig üzte a szaladókat. Május 27-én a bakabányai helyőrség elfogta a hírhedt Ibrahim palánki agát, a kit Pálffy Miklós háromszáz aranyért magához váltott. (Matunák : Drégely és Palánk.)

A mikor a török a Rudolf és Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem közötti alkudozásokról értesült, Szinán pasa, az öreg nagyvezér 1593-ban megkezdte közel tizenöt éven át tartó háborúját, mely csakhamar jelentékeny változást idézett elő Hont vármegyében is. Mátyás főherceg, a későbbi király, már február havában kétszáz nehéz lovas küldött Korponára és egész nyáron át ott maradt. A küzdelem azonban csak az év őszén kezdődött. Báthory István, Rákóczy Zsigmond, Dobó Ferencz, Homonnay István, Forgách Simon, Bánffy János és Thököly Sebestyén, Teuffenbach Kristóf kassai kapitánynyal egyesülvén, előbb a Rimaszombat melletti Szabadkát foglalták el, majd Fülek, Buják, Szécsény és más Nógrád vármegyei várakat foglaltak vissza. December hó 6—7-én Pálffy Miklós érsekújvári tábornok, Majthényi László zólyomi, báró Thanhausen Honorius, Véghlesi és Pogrányi Benedek minden ellentállás nélkül visszafoglalták Palánkot és Drégelyt, melynek felgyújtása után a török visszavonult. Pálffy a tüzet eloltotta s az elfoglalt várba Nagy Ferenczet nevezte ki kapitánynya.

Drégely elfoglalása csak az első lépés volt a török iga alól való szabadulásra. Pálffy, Nógrád visszafoglalását tűzvén ki célul, még 1593—94 telén Pogrányi Benedeket a szükséges előintézkedések megtétele végett, a bányavárosokba rendelte. 1594. márczius 1-én a zólyomi helyőrség is megérkezett Korponára, és annak csapataival együtt Palánkra vonult, hol Pálffy hadaival egyesült. Pálffy márczius 7-én érkezett Nógrád alá, melyet Alaj bég két napi ostrom után feladott. Ezzel Hont vármegye egész az Ipoly völgyig felszabadult a török iga alól. A törökök 1594. január 31-én és február 7-én tettek ugyan még kísérletet, de támadásaik kudarczczal végződtek.

Alig szabadult meg a vármegye a török martalóczoktól, az idegen zsoldos katonaságot szállásolták be egyes városaiba és községeibe, melynek erőszakos fellépése igen sok bajt okozott, főleg Korponára, a hol 1594 telén az Öttingen-féle, 1595-ben pedig a Rattenau-ezred helyezkedett el.

Drégely visszafoglalása.

Ez az utóbbi ezred tetemes galibát okozott a vidéken. Ezredese, Hannibál Jakab egy ízben Lánczy György bozóki kapitányt támadta meg, a ki azonban erőiesen visszaverte; a bozóki őrség ez alkalommal 17 németet részint levágott, részint agyonlőtt és maga Hannibál ezredes is megsebesült. Hannibál ezredes ekkor visszatért Korponára és ott Pogrányi főkapitány házáat támadta meg, kapujába és ablakaiba belövetett. Az erőszakoskodások megtorlására azután királyi biztосok érkeztek Korponára. (Matunák i. m. 33. — Nyizsnyánszky Menyhért. 129 l.)

Eger eleste.

Eger eleste után (1594) a kishonti terület ismét behódolt a töröknek. A szerencsétlen kimenetelű mezőkeresztesi csata után Palánk őrségét nagyon megerősítették, mely őrség a következő évben derekasan megállta helyét az egri törökök ellen és a közvetlenül Buda alatt történt rajtaütések alkalmával. 1595. szeptember 3-án Esztergom is elesett, ezt követte Visegrád elfoglalása, és így a vármegye alsó része egész a Dunáig visszakerült a magyar király birtokába.

Nagyobb pusztítást okozott a török-tatár had 1599. évi támadása, mely október havában a vármegye legnagyobb részét elhamvasztotta; ez alkalommal gyújtották fel Drégelypalánkot is, míg Korpona Fáncsy György bozóki kapitány ébersége következtében megmenekült. 1600-ban a törökök ismét Palánkig hatoltak, de ott az őrség visszaverte őket. 1601-ben pedig a zsold nélküli szabad hajdúk veszélyeztették a vármegye területét, még pedig oly mértékben, hogy Korpona megvédésére ezer gyalog és négyszáz lovas katonát vontak össze.

A mikor a török Erdélybe készült betörni, Hontban nemesi fölkelést rendeltek el, melynek vezére Palásthy József alispán, Korponáról szervezte a törökök elleni küzdelmet. 1604-ben az ellenség fenyegető magatartása következtében az országgyűlés Drégely és Palánk megerősítését rendelte el, majd ugyanez év őszén újból felkelést rendeltek el a török betörés megakadályozására és a gyülekezési hely Szebelléb lett. De azért a törökök 1604-ben több száz férfit és nőt hurczoltak rabságba Bakabányáról.

Az utolsó évek alatt folyt háboruk a vármegye legnagyobb részét elpusztították. 1598-ban egyedül az Ipoly mentén tizenhét község pusztult el. 1598-ban még 4420 volt az adózó házak száma és az 1604-ben 854-re szállott alá. (Matunák Mihály: Korpona Várkapitányai. — Millenn. Tört. VI. 535.)

Illésházy István.

A pozsonyi kamara a török háborúk következtében kiürült kincstárt jószág-elkobzások útján igyekezett ismét megtölteni. A tömérdék hűtlenségi perek közül az Illésházy István ellen indított eljárás érdekli közelebbről a vármegye történetét. Illésházy főleg nagy vagyonával vonta magára a hatalom bosszúját. Rudolf király még 1599-ben felmondta neki Bazin és Szent-György városok zálogbirtokát, ezt azonban Illésházy nem fogadta el és így a kamara hűtlenségi pert indított ellene, a melyet csak 1603-ban fejeztek be. A szolgalelkű bíróság Illésházyt fő- és jószágvesztésre ítélte, de Illésházy be sem várta az ítéletet, hanem Lengyelországba menekült. Jószágait, többek között Csábrágot, lefoglalták.

Bocskay felkelése.

A prágai udvar önkényes eljárása csakhamar nemzeti visszahatást keltett, melynek élére Kismarjai Bocskay István állott. Bocskay fellépésének első sikerére az egész felföld a hatalmába került. A dunáninni rész meghódítására küldött Rhédey Ferencz vitéz hajdúkapitány 1604 december 8-án Drégelypalánkot foglalta el, majd 1605 január 30-án Korpona előtt termett, mely kaput nyitott. Innen szólította fel csatlakozásra január 26-án Barsvármegyét. Rhédey Korponából Léva ellen indult; a várat nem vehette be, de a hajdúk a várost felgyújtották. Kolonics Siegfried, Léva vár ura, hogy a Pozsonyba szorult Basta császári vezérnek segítyt vigyen, odahagyta Lévat és a bányavárosok felé vette útját; de Rhédey Nyitra elfoglalása után (jun. 11.), csakhamar a bányavárosokban termett, és onnan Kolonicsot kiszorította.

1605 nyarán csaknem az egész vármegye a Bocskay hatalma alatt állott; a vármegye urai mégis tartózkodóan viselkedtek a felkelőkkel szemben. Maga Illésházy István, a ki oly sok méltatlanságot szenvedett, még mindig az udvartól várta az igazát. Csak a mikor belátta, hogy elkobzott birtokait egyedül a felkelők révén nyerheti vissza, csatlakozott 1605 július havában a Bocskay zászlói alá. Bocskay visszaadta neki Csábrág várát, melyet 1609-ben bekövetkezett haláláig meg is tartott.

Bocskay kezdettől fogva arra törekedett, hogy a nemzetet az uralkodóházsal kibékítse, de viszont, hogy annak túlkapásai ellen a nemzetet biztosítsa, az alkotmányt és a vallásszabadságot kellett kivívnia. Mialatt azonban a Bocskaytól

eredetileg tábori országgyűlésre összehívott rendek Korponára gyülekeztek, azalatt Bocskay legkiválóbb hiveivel, Illésházyval és Homonnay Bálinttal, hétezer válogatott vitéz élén Pest felé ment, hol Lolla Mohameddel november 11-én találkozott. Rendezvén ügyét a törökkel, Bocskay másnap, november 12-én, elvonult Pest alól és 14-én Vácra, hol az erdélyi rendek már várakoztak reája, Korpona felé igyekezett, hogy ott az eredetileg tervezett tábori gyűlés helyett országgyűlést tartson.

A mint Bocskay Korponára ért, már ott találta Mátyás főherceg békebiztosát, Forgách Zsigmondot. A korponai országgyűlés, melyet a nagytemplomban tartottak, november 19-én nyílt meg. A gyűlés igen népes volt; a dunántúli vármegyék kivételével az egész ország elküldte oda a képviselőit. Az országgyűlés tekintélyes számú ellenzéke azonban békekötés helyett, a Habsburg-háztól való elszakadást követelte; de Bocskay államférfiúi nagysága győzedelmeskedett a nehézségeken. A kiegyezési tárgyalások december 3-án értek véget. A további tárgyalásokba a rendek Illésházy Istvánt, Mladossevic Horváth Pétert és Apponyi Pált küldték Bécsbe, a kik nyolcz hintón, hatvan huszár kíséretében indultak el a további tárgyalásokra.

Midőn a küldöttség elhagyta Korponát, Bocskay még egy ideig a városban maradt; ott fogadta a lengyel és a török követeket, majd december 12-én itt adta ki híres szabadsomlevelét a hajdúk részére, a kiket ezzel megnyugtanni igyekezett.

A bécsi tárgyalások azonban az 1606. év első feléig elhúzódtak és csak augusztus 6-án jött létre a béke. Ennek értelmében Hontvármegye, valamint Korpona város, visszakért a magyar király birtokába, úgyszintén Drégelypalánk is, mely várnak összes tartozékai a bécsi békét mintegy kiegészítő zsitvatoroki béke értelmében felszabadultak a török hódoltság alól. (Millenn. Tört. VI. 624.)

A zsitvatoroki béke határt szabott a török hódoltságnak Hont vármegyében is, mely ettől kezdve csak a vármegye keleti sarkára terjedt ki, a kishonti területet azonban az egri törökök csaknem egészen behódoltatták. (Hóke Lajos Hont vm. tört. kézirat. 51 l.) Kolonich Siegfried komáromi kapitány felhívására a vármegye közönsége 1607. május 23-án Bakos Ferenczet, Kisfaludi Liptay Imrét, Palásthy Józsefet és Fánchy Ferenczet küldte ki a magyar és a török terület határainak kijelölésére. Korpona új helyőrséget kapott; kapitányává 1607. július 26-án Pogrányi Jánost nevezte ki Mátyás főherceg.

Bocskay váratlan halálával (1606. decz. 29.) a bécsi békekötést komoly veszedelem fenyegette. Rudolf király elérkezettnek hitte az időt, hogy a békekötés egyes pontjait érvénytelenítse, de szöszegése oly ingerültséget keltett, hogy Mátyás herceg, a családi tanácscsal egyetértvén, Rudolf letételét határozta el. Miután Mátyás a bécsi békét a maga részéről elismerte, a rendektől megszavazott haddal Prágába indult és Rudolfot a magyar koronáról való lemondásra kényszerítette. Mátyás főherceget ez utóbbi vállalatában Illésházy István is támogatta, a kit az 1608. évi koronázó országgyűlés nádorrá választott. Ez országgyűlés végzeményei közül a Palánk, Drégely és Damásd megerősítésére vonatkozó intézkedések érdeklik közelebbről a vármegye történetét, mely célra Trencsén és Turóc vármegye közmunkája rendeltetett ki. A következő országgyűlések sem feledkeztek meg a vármegye végvárainak jókarban tartásáról. Az 1613. VIII. törvénycikk Drégely és Damásd megerősítésére Hontvármegye három járását rendelte ki. Az 1618. XL. t.-cz. Gyarmat erősítési munkálataira a bozóki, Damásdhoz a báthi, Palánkhoz a selmeczi járást rendelte ki. De a vármegye saját hatáskörében is gondoskodott a végvárakról. Az 1614-ben Bozókban tartott közgyűlésében Palánk megerősítése kerülvén tárgyalás alá, a vármegye a vár árkanak kitisztítására és mélyítésére három járás paraszt portái után két-két munkást rendelt ki, mely intézkedést 1615-ben foganatosították, a mikor új külső palánkot építettek. Damásd várának helyreállításához 1612-ben háromszáz jobbágy-telek kézi munkáját rendelték ki, azonfelül az erősítési célokra 1200 karót és az ahhoz szükséges mennyiségű kézi munkaerőt. Ugyanez évben Drégelypalánk helyreállítására 69 porta után munkásokat rendelték ki.

Sok dolgot adott a vármegyének a véghelyeken elhelyezett lovasság lovainak eltartása is. 1610-ben a vármegye a gyarmati és a drégelypalánki lovasság lovainak számára fűvellő helyet jelölt ki, de ez alkalommal a damásdi és a váczi őrség lovai részére fűvellő hely kijelölését megtagadta, mivel az előbbi két véghely lovainak

eltartása amúgy is sok dolgot adott a vármegyének. 1614. október 24-én tartott közgyűlésében, Fülekről ötven, Gyarmatról és Drégelypalánkról száz-száz lovas számára szükséges legelőkről kellett gondoskodnia a vármegyének. 1614-ben a leégett Gyarmat felépítésére az egész vármegye területéről portánként két-két száz karót szavazott meg. 1615-ben a leégett füleki vár helyreállítására a kishonti kerületet rendelték ki. Ugyanez évben a damásdi vár megerősítésére hetven porta után három-három karót és egy-egy kocsi rőzsét rendeltek. 1616-ban a gyarmati és a drégelypalánki vár helyreállításához minden jobbágytelek után négy karó és elegendő rőzsé rendeltetett; ugyanez évben Damásd várának helyreállítására a jobbágytságot fűzfavessző és palánkfa szolgáltatására kötelezték. Az 1622. XX XVI. t.-cz. Drégelypalánkhoz a selmeczi, Damásdhoz a báti-járás közmunkáját rendelte ki. Az 1623. április 19-én tartott közgyűlésben a vármegye megbízta az alispánt, hogy Gyarmat, Palánk (Drégelypalánk) és Damásd várait személyesen vizsgálja meg és a mennyiben az erősítési műveletek pótlása válnék szükségessé, azoknak fogantatása iránt saját hatáskörében intézkedjék. Ugyanezen közgyűlésben meghagyta a vármegye a járási szolgabírának, hogy a falukban kóborló és a szegény népet sanyargató végbeli hajdúkat megbüntetés végett az illető kapitánynak jelentsék be. (Höke Lajos: Hontvm. tört. Kézirat a vm. levélt.)

Még az 1609. évi országgyűlés folyama alatt a bányavidéki végvárok katonasága között nyugtalanság támadt az elmaradt zsold és a hiányos felszerelés miatt, a végbeli vitézek 1609. február végén gyűlést tartottak Gyarmaton és onnan követtséget menesztettek az országgyűlésre. Az elégtelenséget csak az év végén lehetett lecsendesíteni. A végbeli vitézek kielégítése csakugyan fontos dolog volt, mert a következő évek ismét a törökök elleni készülődésekkel teltek el. Az 1612. július 9-én Nyéken tartott közgyűlésben a vármegye a nemesi felkelés ügyében tanácskozott, mely vagy a török ellen, vagy az erdélyiek segélyére indult volna. A nemesi felkelésre azonban ebben az évben nem volt szükség, de annál jobban foglalkoztaták a rendeket az 1613-ban Szebellében tartott közgyűlésen, az esztergomi és váci törököknek a hódoltsági falvakban elkövetett kegyetlenkedései, mely ügyben a vármegye felíratot intézett a nádorhoz. E felíratban a vármegye magyar követ kiküldését indítványozta a portára, mely ügyben a szomszéd hatóságokat is megkereste. A vármegye kívánsága azonban csak 1619-ben teljesedett, a mikor Thurzó György nádor Kisfaludi Liptay Imrét (1603—1609.) azelőtt honti, akkoriban pedig Barsvármegye alispánját szemelte ki a portai követtségre, a ki a személye iránt tanúsított bizalom nyilvánulása elől ki nem térhetvén, július 15-ike után útra kelt. Válságos időben hagyta el hazáját az a férfiú, kinek tekintélye, nagynépszerűsége, de mindenekelőtt tapintatos magatartása a rövid idő alatt bekövetkezett belzavarok alatt nagy hasznára vált volna a vármegyének.

Bethlen Gábor.

A cseh felkelés hírére Bethlen Gábor, a Magyarországon megindított vallási üldözésnek, de főleg annak hatása alatt, hogy az 1619. évi országgyűlésen a protestánsok sérelmei meghallgatásra nem találtak, kardot rántott. Mialatt Debreczen felé tartott, a vezére, Rákóczy György, a ki az egész hajdúságot fegyverre szólította, elfoglalta Kassát és onnan alvezéreit, Széchy Györgyöt és Rhédey Ferenczet, mintegy nyolcezerzernyi haddal a nyugati határ felé küldötte. Gróf Széchy György, a ki elsősorban a saját érdekeit tartotta szem előtt, Gömörben számos várat a maga részére foglalt el, majd Füleket hódoltatta meg és onnan Gyarmat alá vonult, melynek fizetetlen zsoldos őrsége Morgenthaler Fülöp kapitányt, a ki meghódolni vonakodott, kiszolgáltatta az erdélyieknek. Széchy György hada ekként akadály nélkül jutott el Hontba, útközben Drégelypalánkot is bevette, majd Érsekújvár alá érkezett, melynek őrsége az udvarhoz hű kapitányt, Koháry Pétert elfogván, várral együtt kiszolgáltatta Bethlen hadainak. 1619. szeptember 20-án Széchy már a bányavárosokat is hatalmába kerítette. (Millenn. Tört. VI. 233.). Október havában pedig Bethlen Gábor már a Morva határszélen volt hadával és ezzel az egész felvidék a hatalmába került.

Bethlen Gábor első fellépése általános zavart idézett elő a vármegyében. A főispán, Magyarbéli Bosnyák Tamás, a ki a honti főispánságon kívül más magas méltóságokat is betöltött és a csehek és morvák elleni háború megindulása alkalmával a császári sereghöz csatlakozott, akkoriban távol volt. A vármegyében birtokos Esterházy Miklós és Koháry ugyan tétlenségre voltak kárhozthatva, mégis nagy kiterjedésű birtokaik és összeköttetések révén, az udvari párt híveiként, jelentékeny befolyással voltak a vármegye nemességére. Az 1619. december 4-én

Németiben egybegyűlt rendek tétovázó magatartást tanúsítottak, nem szegültek ugyan ellene a Bethlen Gábor rendeletének, a ki már a november 28-án tartott közgyűlésre seregével megérkezvén, 200 gyalogos kiállítására utasította a vármegyét; hanem a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Fánchyhoz elküldték Horváth Mihályt, azzal a felszólítással, tudná meg a fejedelemtől, hogy hova küldje a vármegye a gyalog-hadat, Pozsonyba-e, vagy Vácra? Ezen a közgyűlésen egyúttal kimondotta a vármegye, hogy a mennyiben török támadástól tartani kell, személyes nemesi fölkelést rendel el, gyülekező helyül pedig Drégelypalánkot tűzte ki. Deczember 14-ére már megérkezett a Thurzó Szaniszló levele, melylyel a vármegyétől kiállítandó lovasokat és gyalogosokat Pozsonyba rendelte. De a közgyűlés erre a rendeletre újabb kibúvót talált; azt felelte Thurzó Szaniszlónak, hogy a gyalogság ügyis részben Füleken, részben pedig Vácson van, ezért tudnia kell a vármegyének, vajjon úgy intézkedik-e a fejedelem, hogy ezeket a gyalogosokat küldjék-e Pozsonyba; a mi pedig a lovasságot illeti, a vármegye nem tudja, személyes felkelést rendeljen-e el, vagy pedig portánként állítson ki egy-egy lovas. Az 1619. deczember 23-án tartott közgyűlésen Pogrányi György levelét terjesztette elő Horváth György alispán, de a vármegye ebből sem akarta megérteni a fejedelem intézkedéseit és azért Palásthy Mihályt küldte Pozsonyba követségbe Bethlen Gáborhoz.

Az 1619. év végével Ferdinánd egész Felső-Magyarország kormányát Bethlen Gáborra ruházta, így a legközelebb egybehívandó országgyűlésig a királyi hivatalnokok is az ő hatalma alá kerültek. Forgách Zsigmond még ez év végével meghagyta a honti diktatoroknak (adórovó), hogy az országgyűléstől megszavazott összeget Pozsonyba szállítsák. Az 1620. évi beszterczebányai országgyűlés augusztus 25-én Bethlen Gábort magyar királylyá választotta és az egyházi javakat a végvárok javára lefoglalta. A lefoglalt egyházi javak közül a sághi prépostságot Bethlen Péchi Simonnak zálogosította el 20.000 forintért. A szept. hó 30-án tartott közgyűlésen a rendek ismét a fejedelem parancsát vették, melylyel a katonaság kiállítását rendelte el. Ez alkalommal a vármegye már komolyan hozzáfogott a rendelet foganatosításához s a szabad porták után, valamint két-két hódolt porta után egy-egy puskás gyalogos kiállítását határozta el.

Mindez intézkedések azonban nem tudták megakadályozni a csehek vereségét, melyből II. Ferdinánd új erőt merítvén, csapatokat küldött Felső-Magyarország visszafoglalására. De a változott helyzet hatása Hontban még 1620 végén nem volt érezhető. Ez az év, valamint a következő év (1621.) első fele, hadi készülődésekkel telt el. Gróf Thúrzó Szaniszló, érsekújvári generális, még 1620. deczember 12-én Morvay Jánost küldte Korponára, hogy az ottani hadiszereket leltározza és a leltárt a város bírójának átadja. (Matunák M. i. m. 39.) Az 1621. év elején azonban már mindinkább gyarapodott azoknak a száma, a kik a küzdelem eredménytelenségének érzetében elhagyták Bethlen zászlóit; ezek közé tartozott Balassa Péter, a két Pálffy, Bosnyák Tamás, Széchy György gróf; sőt Thúrzó Szaniszló és Thúrzó Imre is ingadoztak. Az 1621. február 24-én Németiben tartott közgyűlésből Demény János hadnagy parancsnoksága alatt ötven lovas küldött két havi szolgálatra Bethlen udvarába; de már a tavaszi közgyűlésen, a közelgő császári sereg hírére a rendek is csak nagy óvatossággal foganatosították a Bethlen rendeleteit. A május 19-én Németiben tartott közgyűlésen a vármegye tudomásul vette a generális (valószínűleg gróf Thúrzó Szaniszló, érsekújvári parancsnok) levelét, melyben arról értesítette a rendeket, hogy a két óra felfogadott száz lovas és másfélszáz gyalogos a király rendeletére továbbra is meghagyassék, azonfelül a rendelt élést is elszállíttatja az érsekújvári várba. A május 21-én Bozókön tartott közgyűlés a Bethlen Gábornak az eperjesi országgyűlésre való meghívójára válaszolt és a közelgő ellenséget hozván fel okul, azt határozta, hogy országgyűlési követek választását nem foganatosítja, hanem e helyett Palásthy Andrást küldi Thúrzó Imréhez Bicsére, hogy a vármegye válságos helyzetét feltárja. A vármegye e tartózkodó magatartását főleg Pálffy István és Miklós, valamint a Koháry Péter és Bosnyák Tamás vezérlete alatt álló hadak közeledtének híre okozhatta; a hadak június hó elején csakugyan a bányavárosokban termettek, minek következtében a selmeczi kamara tisztviselői hűséget fogadtak Ferdinándnak. Június 12-én Korpona követei is hűséget esküdtek a Ferdinánd biztosainak Zólyomban.

(Millenn. Tört. VI. 309—310. Csery József: Korpona ismertetése: Győri Tört. és Rég. Füzet. II. Hőke Lajos kézírata. Várm. Közgy. Jegyzőkönyvek.) Július 3-án ismét Bozókban találjuk az egybegyűlt rendeket, kiknek az alispán bemutatta II. Ferdinándnak a vármegyéhez intézett leiratát, melyben utasította a vármegyét, hogy a nádorhoz követeket küldjön. A harczterről azonban már akkor igen kedvezőtlen hírek érkeztek Ferdinánd hadairól, azért tehát a vármegye ezuttal is ügyesen kitért a meghívás elől. Bethlen hadainak közeledtét hozván fel okul, a követek kiküldését a rendek megtagadták, szintúgy a nemesi felkelés szervezését is, melyet a nádor eredetileg a Bethlentől elpártolt Széchy György parancsnoksága alá akart helyezni. A határozat indokál kiemeli a közgyűlés, hogy miután a szolgabírák, az esküdtek és a nemesek legnagyobb része nem jöttek el a közgyűlésre, a jelenlevők nem hozhattak érdemleges határozatot.

Június elején Bethlen Gábor nagyobb sereggel indult el Kassáról és a serege útközben egyre gyarapodott. Június 29-én Rima-Szécs táján találkozott Bosnyákkal, kivel hosszasabban értekezett; innen július 1-én hajnalban Rimaszombat alá szállott. A Bethlen hadainak közeledte nagy rémülettel töltötte el a II. Ferdinándhoz pártolt urakat, mint a Pálffyakat, Bosnyákok és Széchy Györgyöt, a kik még július 1-én eszeveszetten hátrálni kezdtek a kishonti kerületből, de Bethlen alvezére, Egri István, nyomon követte őket és július hó 3-án II. Ferdinánd seregét a zólyomi szorosban szétverte, mire a bányavárosok, valamint a Pálffyektől időközben kézrekerített Palánk, meghódoltak Bethlen hadai előtt; Korpona pedig július 12-én egész lélekkel fogadott hűséget Bethlen Gábornak. (Tört. Tár 1879. évf. 1882. évf. Millenn. Tört. VI. 311.) Bethlen közeledtére a vármegye alispánja július 10-én Bozókra sietve, közgyűlést hívott egybe, hogy a fejedelem ünnepélyes fogadtatása iránt intézkedjék. A közgyűlés az érkező fejedelem részére ajándékot szavazott meg, melynek átadására Horváthy György alispánt és Demédy Jánost hívta fel, a kik azt az érkező elé Palánkra vitték. Azonkívül megparancsolták a szolgabíráknak, hogy a nemesi felkelés tekintetében a szükséges intézkedéseket tegyék meg, hogy az, ha a fejedelem elrendelné, legott foganatosítható legyen.

Ersekújvár felmentése után Bethlen ismét egész Felső-Magyarország ura lett. Hadainak élelmezése azonban jórészt a vármegye feladata volt. Július 21-én az érsekújvári várba minden porta után tíz-tíz házikenyeret és két-két báti fertály zabot, továbbá egy-egy ludat és két-két tyúkot kellett szállítani. A július 21-ét követő vasárnapra a nemesi felkelő-sereget is ki kellett állítani, a mely Báthba gyűlt egybe; a parancsnokuk Palásthy Pál lett. A nemességet azonban csakhamar hazaboaesátották és helyébe szeptember 20-án 170 főnyi gyalogsapat kiállítását rendelte a fejedelem, melynek parancsnoka Domaniki Gáspár lett. A fejedelem rendelkezéseinek gyors foganatosítása érdekében a vármegye Palásthy Mihályt küldte ki Bethlen táborába, de október 11-én maga az alispán ment követtségbe. Minthogy azonban Bethlen a szövetségeseitől többé segílyt nem remélhetett, másfelől a hívei is mindegyre unszolták a békekötésre, Nagyszombat diadalmas elfoglalása után (július 30.) újból felvette a béketárgyalások megszakított fonalát, melyek az 1621. decz. utolsó napjaiban kötött nikolsburgi békével nyertek befejezést.

A nikolsburgi béke.

Még a béketárgyalások alatt Bethlen újból igénybe vette a vármegye áldozatkészségét. Az ágyúk elvontatására szükséges vonós állatok kiállításán kívül, a tatár segédhadak élelmezésére 32 ökör, 400 fertály zab, 16 szekér széna, 2955 kenyér és száz tyúk rendeltetett.

A nikolsburgi békekötés értelmében Hont vármegye visszakерült II. Ferdinánd birtokába. A változott viszonyok hatása csakhamar mutatkozott. A mikor 1622. június 8-án a helyettes alispán bemutatta Bethlen Gábor levelét, melyben a vármegyét első nejeinek, Károlyi Zsuzsannának temetésére meghívja, az egybegyűlt rendek nem tudtak határozatot hozni: képviseltessék-e magukat a temetésen, vagy nem? Végre is abban állapodtak meg, hogy más vármegyének e tekintetben elfoglalt álláspontját veszik irányadóul. (Hőke Lajos kézírata.) A nikolsburgi békét azonban mindkét fél csupán fegyverszünetnek tekintette. Miután Ferdinánd a nikolsburgi béke értelmében a Bethlennek átengedett végvárak ellátásáért járó összeget nem fizette meg, de másfelől Bethlennek sok panasza is volt Ferdinánd és tanácsosai ellen, az Anglia, Hollandia és Franeziaországgal kötött szövetség értelmében jelentékeny segílyt is nyervén, 1623 őszén másodikban intézett felkelést. Ennek hírére a nádor és Esterházy Miklós bányavidéki főkapitány, a ki az

Drégely várának romjai.

(Hont vármegye tulajdona).

Szondy temetése.

(Kubányi Lajos festménye.)

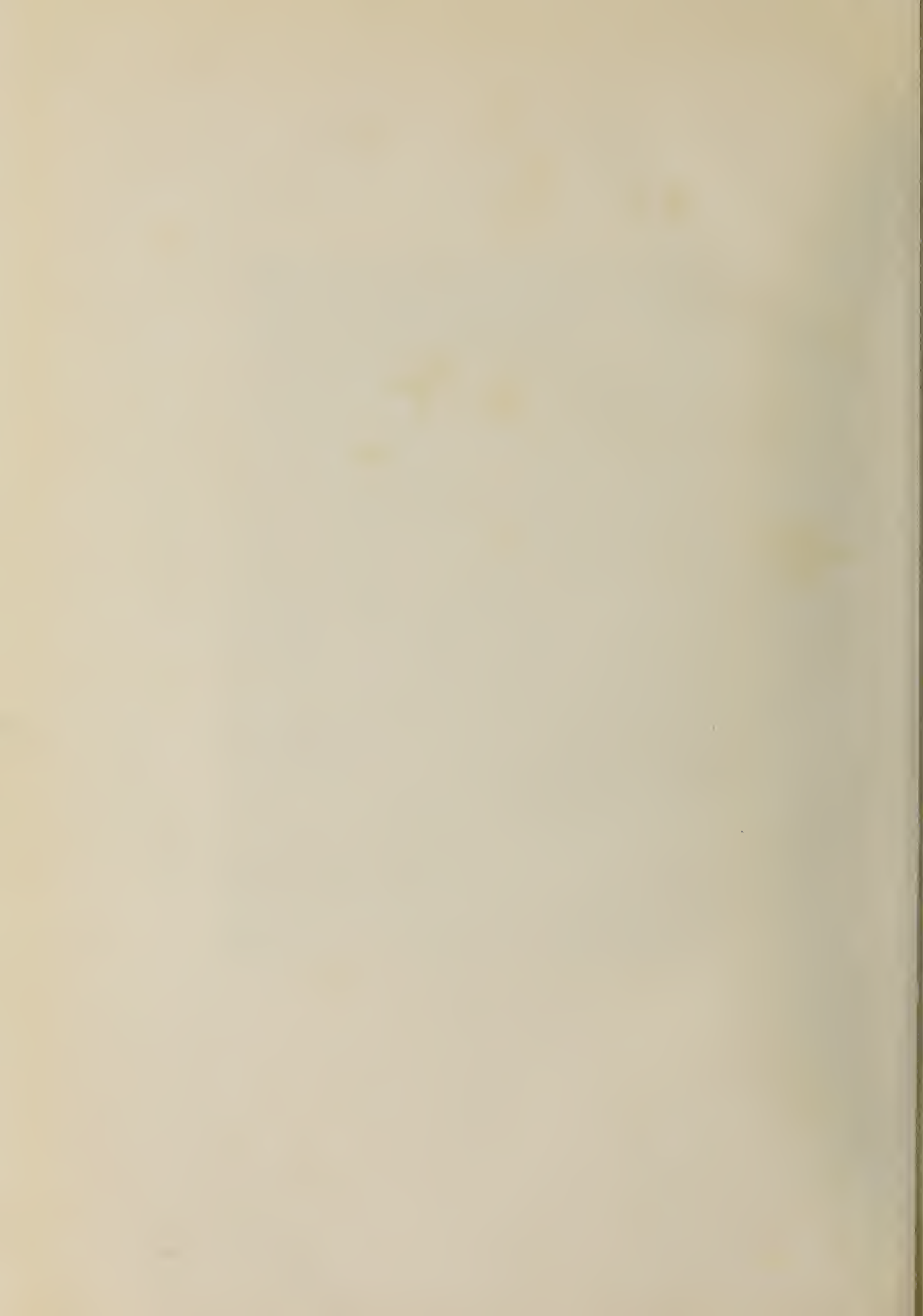
Bethlen Gábor.
(Az Orsz. Képtárból).

Boesky István.
(Az Orsz. Képtárból).

Wallenstein Albert herczeg.
(Az Orsz. Képtárból.)

ellenállást tulajdonképen vezette, nemesi fölkelést rendeltek Hontban is. A vármegye szeptember 13-án Németiben gyűlésezett ebben az ügyben, de Bethlen megelőzte ellenfeleit: szeptember 21-én elfoglalta Szendrőt, azután Putnokot, majd Fülek alól elvonulván, gyorsan közeledett a nyugati határ felé. Mire az október 4-ére Bozókra egybehívott közgyűlés napja érkezett, arra már az erdélyi hadak benn voltak Hontban. E miatt a nemesség legnagyobb része a gyűlésen meg sem jelent, a nemesi felkelés e napra kitűzött mustrája sem volt megtartható, sőt a vármegye tárgyalás alá sem vehette a nádor rendeletét, melyben az érsekújvári vár egyik bástyájának megépítéséhez közmunkát rendelt. (Várm. Levélt. közgy. jegyzőkv.) Bethlen időközben elfoglalta Nagyszombatot és ott bevárta Ibrahim szerdár török segédcapatait, a melyekkel mintegy 10.000-re szaporodott a hadserege. Thurzó Szaniszló nádor november 20-án Hodolinban fegyverszünetet kötött Bethlennel, melynek értelmében az erdélyi fejedelem a Hont-vármegyén túl nyugatra eső területet átengedte Ferdinándnak. Hontban ekkor ismét nagy volt a zavar. A vármegye tulajdonképen Bethlen Gábor uralma alá eső terület volt, de azért a nádor és Esterházy bányavárosi kapitány egyre-másra küldték a rendeleteket a vármegyének. A november 22-én Bozókra egybegyűlt rendeknek nehéz dolguk volt. Bethlen már előzőleg elrendelte, hogy a vármegye Kassára követeket küldjön. A közgyűlés Horváthy György alispánt és Palásthy Miklóst választotta követekül, kiknek e kényes megbízatás elvállalása két-kétszáz forint bírság terhe alatt kötelességükké tétetett. Az alispán hiába szabadkozott, kénytelen volt a vármegye határozatának engedelmeskedni. Költségül fejenkint 25—25 forintot szavaztak meg a számukra. De hogy a Ferdinánd-párt részéről se fenyegetse veszedelem a vármegyét, Palásthy Mihályt Nagyszombatba küldték a nádorhoz követségbe. Palásthy uramnak sehogysem tetszett ez a megtiszteltetés, inkább lefizette a vármegye színe előtt a száz magyar forint bírságot és így ez a követség is az alispánra hárult.

A bécsi udvar azonban megbánta a hodolini fegyverszünet megkötését és így Bethlennek újabb támadásra kellett készülnie. 1623 december 27-én a fejedelem Korpona városához intézett levelében értesítette a polgárokat, hogy a városba őrséget helyez, melynek ellátása a vármegye feladata lett. (Matunák, i. m. 40. l.) Miután azonban Bethlen a szövetségeseire többé nem számíthatott, 1624 tavaszán megújította Ferdinánddal a nikolsburgi békét, melynek értelmében Hont ismét Ferdinánd uralma alá került.

1626-ban Bethlen, IV. Keresztély dán király és a török szövetségében harmadízben támadt Ferdinánd ellen. A dán királytól küldött Mansfeld és János Ernő szász-weimari herczeg Sziléziában várt Bethlenre, de Wallenstein Albert császári fővezér elől a Vág mentére menekült. Szeptember 10-én a Mansfeld vezérlete alatt álló dán csapatok már Bars vármegyében táboroztak, és onnan zaklatták a bányavárosokat. Bethlen ugyan ekkor még Nagyváradon volt, de előre küldötte Horváth Istvánt, hogy Mansfeld betörésének segítségére legyen; de a dán vezér az utóbbinak nem sok hasznát vette, mert hol Turóczban, hol Zólyomban kalandozott. A török nem mulasztotta el a kedvező alkalmat, hegy e zavart a maga számára ki ne használja. Szeptember 25-én a törökök egész Korponáig pusztítottak, honnan 55 személyt és sok barmot hajtottak el, (Matunák i. m. 40. l.), utóbb Bethlen felszólalására az elfogottak közül 46-ot szabadon bocsátottak. A törökök előnyomulása gyorsabb menetre készítette Wallensteint is, a ki szeptember 26-án már Érsekújvárra érkezett. Bethlen szeptember 25-én még a füleki táborban volt, de már 28-án Csalomjánál táborozott, honnan Mansfeldet és János Ernő szász herceget csatlakozásra hívta fel. Itt értesült a fejedelem arról, hogy Wallenstein, valószínűleg Esterházy sürgetésére, lóra ültetvén a gyalogságát, szeptember 27-én Léva tájékára érkezett. Minden jel arra mutatott, hogy a Wallenstein, másfelől Bethlen és Mansfeld, a kor e három legkiválóbb hadvezére között a döntő mérkőzés Hont vármegye területén fog lefolyni. Csakhogy Mansfeld és János Ernő már szeptember 17-én elhagyták a bányavárosokat és többé részt sem vettek a küzdelemben; helyettük Murtéza budai basa csatlakozott Bethlenhez. Wallenstein Léváról gyors menetben vonult a Garam és az Ipoly völgyén Balassa-Gyarmat felé és szeptember 30-án Drégelypalánkhoz ért, hol már Bethlen várta; de már lemenőben volt a nap, mire Wallenstein hadai a Bethlen hadaival találkoztak. Wallenstein kerülni akarta az éjjeli ütközetet, de különben sem szeretne volna hírnevét kockáztatni, Bethlen pedig alkalmatlannak találta a terepet lovas csatára, ezért az

Wallenstein
Albert

október elsejére virradó éjjelre fegyverszünetet kért, majd az éj leple alatt Szécsényig visszavonult. (Milenn. Tört. VI. 391.) Wallenstein azonban nem merte Bethlent követni, hanem visszavonult a Vág völgyébe. Erre Mansfeld is szabadabb mozgást nyert és a serege romjaival Szécsényig nyomult előre, a hol Bethlen-nel egyesült. Bethlen annak daczára, hogy Mansfeld seregétől nem sok segélyt nyerhetett, egész Barsig nyomult előre, Murtéza pedig október hó közepe táján elfoglalta Damásdot, de tovább nem hatolt. Bethlen többé a külföldi segélyben nem remélhetvén, másfelől a török segédhadak sem sok hasznót hajtottak, így tehát Esterházy tanácsára megindította a béketárgyalásokat, melyek még ez év végén eredményre vezettek.

A békére nagy szüksége volt a vármegyének. Wallenstein, Mansfeld és főleg a Murtéza hadai temérdek pusztítást vittek végbe a vármegye területén. Az 1626. évi összeírás a pusztulás szomorú képéről ad számot. A báti járásban Kis-Kereskény, Fegyvernek, a bozótiban Kis-Csalomia, Ipoly-Keszi, Kohár, 1630 után pedig Drégely (Ipoly) Balog, Hont, Leklincz teljesen elpusztult falvakként fordulnak elő az összeírásban. Az 1626. évi összeírás 121 hódolt falut számlál elő, míg ellenben egy 1642. évi összeírás 72 falúról ad számot. Ez utóbbi összeírás a legmegbízhatóbbnak látszik s azért ezt méltatjuk figyelemre. Az 1642. évi jegyzék szerint 1608-tól kezdve a következő falvak voltak a török hódoltság alatt: Felső-Teszér (1608). Udvarnok (1608). Palást (1608). Nádas, Alsó-Rakonceza 1618. Egyház-Marót 1624. Közép-Tur 1624. Felső-Rakonceza 1608. Szud 1614. Apát-Marót 1624. Sipek 1617. Nagy-Túr 1614. Bánfalu 1617. Lehotka 1639. Pochvilla (Pocsuvadlo) 1608. Bagyinka 1606. Klaszita 1606. Lissó 1613. Eösöd 1608. Ledény 1608. Méznevelő 1606. Szebelléb 1606. Fazekas-Zsaluzsány, Németi, Szuha, Szuha (más falu). Alsó-Törék. Jelenye, Rahó, Alsó-Zsemler, Kis-Ölved, Kis-Kereskény, Alsó-Fegyvernek, Szakállas, Füzes-Gyarmat, Szete. Berczenicz, Szatha, Százd 1608, Nagy-Szalka, Lontó, Kövesd, Helemba, Dalmad 1616. Szob, Báth, Pecsenicza, Bagonya 1624. Alsó-Almás, Felső-Almás. Felső-Tót-Baka, Alsó-Tót-Baka, Élesfalu, Vecze. Balog, Alsó-Nyék, Kelenye, Födemes, Hont, Szelcsénke, Dreno, Felső-Nyék, Inám, Leszenye, Kis-Csalomia. Két helység neve hiányzik az összeírásból. A jegyzékben foglalt hódoltsági falvak neve mellé írt évszám a behódolás évét jelenti.

A hódoltsági falvak urai legnagyobb részt a budai, váci, esztergomi basák és bégek közül kerültek ki, de a kishonti kerületbeliek leginkább az Egerben lakó agák és bégek urasága alá jutottak. A zsitva-toroki békekötés értelmében hatvan falu hódolt be a töröknek; azért a törökök nem érték be e számmal, hanem mindegyre több falut hódoltattak be, úgy hogy a XVII. század közepén a hódoltsági részek Bakabányától Németi-ig egy vonalban húzódtak és csak Csábrág és Palánk várak környéke volt ment a hódoltságtól. A török hódoltság terjedésével szemben a vármegye elsősorban a védelemre szorítkozott.

Az 1626. év után tartott országgyűlések az egyes várak megerősítésével foglalkoztak, melyre az amugy is igénybe vett nép közmunkáját rendelték ki. Sőt Hont vármegye népét még a szomszéd vármegyékben fekvő várak erősítési munkálataira is kirendelték. Így az 1635. évi XCII. t.-cz. Gyarmathoz a bozói járás népét rendelte közmunkára, míg a másik két járás Drégelypalánk és Damásd várainak megerősítésére rendeltetett, ellenben Bakabányát a Liptó vármegyéből kirendelt jobbágyok erősítették. Az 1638: LXX. t.-czikk Palánk megerősítéséhez a vármegye két járását rendelte ki. Az 1647: CLIII. t.-cz. a vármegye egyes járásai közmunkáját Gyarmat, Drégelypalánk, Osgyán és Bakabánya megerősítésére rendelte, míg Osgyánt a hozzátartozó uradalom javíttatta ki. Az 1647. évi országgyűlésen Bakabánya megerősítése ismételten szóba került. A bányavárosok ez előbástyája akkor különös jelentőségre emelkedett. Már az 1635. évi országgyűlés elrendelte a megerősítést, melyet a következő országgyűlések megismételtek, az 1647. és 1649. évi országgyűlések pedig a városnak őrséggel való ellátását rendelték el. (Corpus Juris.) A palánki vár ezen időtájt végvárként kiváló jelentőségre emelkedett. Kapitányai, mint Bakich Péter, a ki aranysarkantyus vitéz és kir. főpohárnok is volt, előkelő helyet foglaltak el a közéletben. Az ő idejében a szécsényi török 1639 január havában megtámadta Palánkot és az őrségéből 26 embert részint levágott, részint elfogott. Ebben az évben a vármegye kétszáz emberrel szaporította a palánki és gyarmati őrség számát. 1638-ban, 1644-ben és 1650-ben Pogrányi Ferencz volt a palánki kapitány. 1647. augusztus 17-én, a mikor a bars-

megyei Nagysarlóig pusztító török had visszatérőben volt, a palánki őrség több más végvárbeli vitézekkel egyesülten rajta ütött és ez alkalommal hatvan törököt foglyul ejtett. 1649-ben gróf Forgách Ádám érsekujvári generális a bányavárosok környékét pusztító török hadat visszatérőben Palánknál körülkerítvén, szétverte, s ez alkalommal egy öreg agát, a ki sok kárt tett pusztításaival, továbbá tizenhat más előkelő törököt elfogott. (Matunák Mihály : Drégely és Palánk.) Az 1649. évi országgyűlés Hont vármegye egy járását rendelte a vár megerősítésére, az 1655. évi II. törvénycikk pedig kétszáz lovast és ugyanannyi gyalogost rendelt a várba.

Damásd vára is sok vihart állott ki ezen időtájt. 1636-ban leégett és Horváth János járása portánként 15 darab palánk fát, és megfelelő mennyiségű rőzsét volt köteles a helyreállítására szolgáltatni. 1644-ben harmincz török lovas egészen a selmeczbányai alsó kapuig vágdatott, majd innen Hodrusbányára csapott, honnan néhány embert rabságra hurczolt. 1646-ban a váci törökök felhasználták Bercsényi László távollétét, Damásdot meglepték, az őrségét levágták és a várat földig lerombolták. Bercsényit ugyan az 1647. évi országgyűlés hadi törvényszék elé állítani rendelte, de úgy látszik nem sok sikerrel, mert e rendelkezést az 1655. és 1659. évi törvénycikkek megismétlik.

Damásd várának megsemmisülésével a vármegye figyelme főleg Bakabánya megerősítésére irányult. 1650-ben a város megerősítésére a Bánfi Mihály járását rendelték ki kővágásra és tégláégetésre. 1652-ben pedig ugyanez a járás palánkfát és rőzsét szállított Bakabányára. Az 1655. évi III. t.-cz. a helyőrségül ötven lovast és ugyanannyi gyalogost rendelt.

Korpona városa egyideig nagyobb őrség nélkül volt, 1647-ben azonban nagy török sereg közeledett a városhoz, mely alkalommal negyvenhárom embert foglyul ejtett és négyszáz darabból álló gúlyát elhajtott; a támadás alatt Göczel György előkelő polgár is elesett. Korpona védelmére egyelőre ötven huszárt rendelték a városba, majd 1648-ban Madách Gáspár neveztetvén ki korponai kapitányt, a védelem tekintetében is megfelelő intézkedések tételre. Zólyom vármegye ekkor Erdődy István vezérlete alatt száz gyalogost küldött Korponára, melynek ellátása a város feladata lett. Mindezen intézkedések daczára azonban a török 1654-ben tavasztól kezdve Bakabánya, Körmöcz, Korpona, Selmecz- és Bélabánya városok környékéről tömérdek embert hurczolt fogságba. A gyakori panaszok következtében az 1655. évi országgyűlés száz lovast és háromszáz gyalogost rendelt Korponába. (Matunák Mihály : Korpona várkapitányai.)

Bethlen Gábor halála után az erdélyi fejedelemséget Rákóczy György foglalta el, a ki a németországi csatatéren küzdő Gusztáv Adolf svéd királlyal bocsátkozott tárgyalásokba. Rákóczy készülődéseit csakhamar megtudták Bécsben is és a szükséges védelmi intézkedések foganatosítottak is, de ezuttal nem került kardélre a dolog.

Rákóczy
György.

Sokkal nagyobb veszélyben volt a vármegye ebben az évben (1632) a törökök támadása miatt, a kiknek fenyegető magatartására a védelmi intézkedéseket Palásthy Pál alispán vette kezébe. Az ő felhívására Selmeczbanya ötven gyalogot küldött Korponára, azonfelül Princzfalvát, Bozókot és Keszihóczot is ellátták őrséggel. 1640 december vége felé újabb török lovas csapat jelent meg Korponánál, de nagyobb kárt nem tett. (Matunák M. i. m. 40 l.)

III. Ferdinánd trónraléptével, a harminczéves háború inkább a francziák és a Habsburg-ház között való küzdelem jellegét vette fel. Mind a francziák, mind pedig a győztes svéd kormány ismételve felszólították Rákóczy Györgyöt, a felkelésre. Rákóczy 1644 elején csakugyan elindította hadait Gyulafehérvárról és rövid idő alatt az egész felvidék a hatalmába került. Egyik hadvezére, Bornemissza Pál már április elején meghódította a bányavárosokat, mire a vármegye április 18-án tartott közgyűlésében, Ebeczki Györgyöt, Palásthy Jánost és Palásthy Pált küldte üdvözlő követekként az érkező fejedelem elé a szécsényi táborba; ugyanakkor a fejedelem felhívására száz gyalog és ötven lovas kiállítását rendelte el a vármegye. Rákóczy késedelmes fellépése következtében azonban III. Ferdinánd hadai még április végén visszaszorították az erdélyi csapatokat; Puchheim altábornagy, Gutz tábornok és Esterházy egyesült hadai május elején már a Garamig szorították vissza Rákóczy alvezéreit. Rákóczy, Szécsényben bevárván a hátráló csapatokat, megkezdte a visszavonulást; mire Rimaszombathoz ért, a nádor postakövete jelent meg nála levéllel, melyben gúnyosan csatára szólította

III. Ferdinánd

fel a fejedelmet. De Rákóczy nem bocsátkozhatott csatába és serege egészen a Bodrogekig futott.

Az augusztus hó 24-én tartott közgyűlésen az alispán bejelentette, hogy Esterházy Pál vicegenerális 32 gyalogost kér a vármegyétől másfél hónapra, melynek előállítását a szolgabírák feladata lett. Egyszersmind közölte a rendekkel, hogy III. Ferdinánd közbocsánatot hirdetett. Mind Rákóczy, mind pedig a rendek legnagyobb része a békére hajlott, ezért a fejedelem 1644 elejére Kassára hívta a hozzá hajló vármegyék követeit, minek eredményeképp ez év végén megkezdődtek a békealkudozások. Mialatt azonban a békealkudozások folytak, a helyzet lényegesen megváltozott. Torstenson 1644 végén már diadalmasan közelgett Magyarországra felé, a hol Rákóczyval akart egyesülni. Rákóczy, tetemes anyagi segítséget nyervén a francziáktól, 1645 tavaszán újra megindította hadait III. Ferdinánd ellen. Támadásának hírére a nádor május havában személyes nemesi felkelést rendelt Hont vármegyében, de hiába, mert Rákóczy június elején már Rimaszombatonál táborozott és onnan, daczára Bégzáde Mehemet csausz portai követ tiltakozásának, a ki őt ura nevében a hadjárattól eltiltotta, folytatta útját a nyugati határ felé. Június 22-én vette a vármegye a fejedelem Rásos-Szurdokról intézett levelét, melyben az ágyúk elé ökörfogatokat rendelt. A vármegye Palásthy Mihályt és Duló Gábort küldte ki követekül a fejedelem elé, hogy az érkezőt a vármegye nevében üdvözljék. Rákóczy hada gyors menetben vonult keresztül az Ipoly völgyén; június 28-án még az egegi táborban adott védőlevelet Nagy-Marosnak és július hó elején már Nagy-Tapolcsányban volt. Rákóczy rövid idő alatt hatalmába kerítette az egész fevidéket. Korpona városa, a mely szintén meghódolt, két követet küldött Hodolinba (Morvaország) a fejedelem táborába, hol húsztól jól fölfegyverzett gyalogost adtak át. (Matunák M. i. m. 41.) A hadjárat azonban súlyos teherrel nehezedett Hont vármegyére. Az erdélyi és a svéd segédszeregek élelmezéséhez nagy mennyiségben kellett hozzájárulnia; így augusztus 12-én a fejedelem rendeletére portánként hat kenyér, egy szekér széna és két fertály zab vettettet ki. — Lipót főherczeg augusztus 17-én a dévényi táborban kelt levelével eltiltotta ugyan a vármegyét a Rákóczy csapatainak élelmezésétől, de ez egyelőre nem sokat ért, mert a felvidék még Rákóczy hatalmában volt. A török tiltakozása következtében azonban Rákóczy ismét felvette a tárgyalások fonalát, melyek az 1645. december 16-án kötött békére vezettek. (Millenn. Tört. VI. 488—500. Hőke Lajos kézirata. Közgy. jegyzőkönyvek 1644—45.)

A linzi béke.

A linzi békekötés után ismét a törökök elleni védekezés volt a vármegye főgondja. Gróf Forgách Ádám érsekújvári kapitány meghagyására még 1645 őszén 32 lovast fogadott fel a vármegye, majd — mint láttuk — már az 1647., 1649. és 1655. évi országgyűlések a véghegyek megerősítését rendelték el. Mindezek az intézkedések azonban nem voltak elegendők a török növekvő hatalmával szemben. Gróf Forgách Ádám már 1654. augusztus 26-án Szelényi János honti alispánhoz intézett levelében panaszkodik a véghegyek elhagyott állapota és a fegyelmetlen végbeli katonák garázdálkodásai miatt; aggodalommal telik el a jövő iránt és mint írja: »én nem tudom, mit gondol ez a mi nemzetünk, talán ugyan veszteket érzik«. A mit Forgách megjósolt, az néhány évvel később csakugyan bekövetkezett.

Lipót király.

Kemény János

Lipót királynak az erdélyi ügyekbe való beavatkozásával súlyos megpróbáltatás napjai neheztek Hont vármegyére is. II. Rákóczy György bukása után Kemény János lett Erdély fejedelme, kinek segélyére a bécsi kormány 1661 nyarán Montecuccoli Raymond vezérlete alatt tekintélyes hadat küldött Erdélybe. Bármily nagy reményekkel várta az ország Montecuccoli hadait, a hangulat csakhamar megváltozott, mert a németek a felvidéken úgy viselkedtek, mintha ellenséges területen volnának. Így a német katonák Hontban a többi között Kubinyi Márk szolgabírókat is megkínózták, kinek fájdalomdíjúl 25 forintot szavazott meg a vármegye.

Az új nagyvezir, Köprili Amhát, Montecuccoli hadának Erdélybe történt bevonulását hozván fel okúl, 1663 nyarán minden hadüzenet nélkül betört Magyarországra. A nagyvezir Budáról Esztergomba ment; ott hidat veretett és azon át akart a túlpartra, Érsekújvár ostromára indulni. Jövetelének hírére gróf Forgách Ádám érsekújvári főkapitány a Dunán már átkelt török tábort Párkánynál akarta meglepni és ezért felkelésre szólította a vármegyéket. Hont vármegye lelkesedéssel szavazta meg a felkelő sereget. Az alispán helyett Duló Gergelyt választották had-

nagygyá, Kajaly András pedig zászlótartó lett. Forgách serege azonban az augusztus 6-iki támadás alkalmával jórészt megsemmisült, a felkelők közül sokan lelték halálukat Párkánynál, általános rémületet keltvén a vármegyében; ezt még fokozta a törökök fenyegetése, minek következtében a nemességet a további felkeléstől visszatartották. Mialatt Érsekújvár ostroma tartott, az alatt a nagyvezír a tatárokat és a könnyű lovasokat augusztus hó második felében küldte pusztításra szerteszét. Az általános rémület közepette csak Bory Mihály kir. táblai bíró, Weselényi Ferencz nádor jószágkormányzója, nem veszítette el a lélekjelenlétét. Korponáról és a vidékéről összeszedett néppel augusztus 24 és szeptember 20 között több ízben sikeresen szembeszállt a tatárokkal. (Matunák M. i. m. 43.)

Érsekújvár eleste után (szept. 23.) a környékbeli várak egy része meghódolt a törököknek, így Drégelypalánk, melynek magyar-német őrsége, nem mervén bevárni a túlnyomó számú török hadat, elmenekült, előbb azonban a vár ágyúit a határban elásta, a várat pedig felgyújtotta. Palánk példáját követte Gyarmat, Szécsény és Buják; egyedül Nógrád vára tanusított némi ellenállást, de utóbb szintén török kézbe került.

Apafi Mihály, az erdélyi árnyékfejedlem, még az érsekújvári táborból (okt. 22.) hódolásra szólította fel a felvidéket és a bányavárosokat; de ez épp oly hatástalan maradt, mint Handzsa nógrádi bégnek Szelényi János alispánhoz és a korponaiakhoz december 11-én intézett fenyegető levele, melyet a város Körmöczbányának is megküldött. (Matunák M. i. m. 46.) A bég azonban nem tudta fenyegetéseit beváltani, és a következő év elején (1664) ismét megindult a küzdelem, mely azonban a török uralom terjedésének határt szabott.

Az év elején már erősen készülődött a vármegye a közelgő hadjáratra. Duló Gergely hadnagyot felszólították, hogy a katonának felcsapott, de zászlóját elhagyó legénységet az egész vármegyében nyomoztassa és befogassa. Souches Lajos tábornok, a felvidéki császári hadak parancsnoka, már márczius havában megkezdte a hadműveleteket, előbb Nyitrát vette be (máj. 3.), majd Léva felé fordult és május 9-én átkelt a Garamon. A kedvezőtlen időjárás következtében csakhamar visszafordulni kényszerült ugyan, de mire május 14-én ismét a Garamhoz ért, a túlsáron szemben találta magát Kucsuk Mehemed váradi basa tizenötezer főnyi seregével, a ki Érsekújvár felől nyomult előre. Ekkor Souches tizezer főnyi hadával oldalfordulatot tett és Bakabányán át Zsarnócza felé fordult, hogy a Garamon való átkelést megkísérelje, mely visszavonulás folyamán Bakabányánál rövid esetepaté fejlődött ki és abban Balassa Bálint, a későbbi korponai kapitány tüntette ki magát. A május 16-án vívott zsarnóczai csata, mely a törökök vereségével végződött, ismét lehetővé tette a támadó fellépést. Az időközben megérkezett Heisterrel és a magyar hadakkal Souches tábornok Léva felé indult, mely június 14-én megadta magát. Souches tábornok azonban a bécsi haditanács rendeletére csakhamar egész a Vágig vonult vissza, mire Ali esztergomi basa mintegy 25—30.000 emberrel Léva ellen vonult. Léva ostroma következtében Souches ismét kimozdult előbbeni állásából, július 19-én átkelt a Garamon és Szent-Benedeknél heves harcra bocsátkozott a törökökkel, melyben Koháry István, Hont vármegye főispánja, az elővéd vezére is elesett. A hátráló török hadat gróf Balassa Bálint huszárjai és a német lovasság sokáig üldözték. (Millenn. Tört. VII. 194—196.) Souches Léva felmentése után, egész Párkányig nyomult előre.

Sajnos azonban, a szegényteljes vasvári békekötés (1664. aug. 14.) következtében, Hont várnagya nem igen élvezhette a sikerteljes hadjárat előnyeit. Érsekújvár ugyanis megmaradt továbbra is a törökök birtokában, a kik onnan folytatták a rablókalandjaikat. Ez okból már a következő évben (1665.) erősebb őrséggel kellett ellátni Korponát is, melynek kapitánya Bory Mihály lett.

Alig kötött meg a béke a törökökkel, megkezdődött az erőszakos térítés, az elnyomatás és üldözés korszaka. Selmeczbányán valami kamarai írnok egy gazdag polgár leányát akarta elvenni, de mivel az atyja a leányt vonakodott hozzáadni, az esztergomi szentszék elé idéztette a feleket. A szentszék az evangélikus feleket, a kik meg sem jelentek a tárgyaláson, 8000 tallér bírság és 600 forint költségben marasztalta el és a mikor ezt lefizetni vonakodtak, a protonotarius ezt összeg erejéig le akarta foglalni a város ingatlanait. A város ellenkezett, mire Balassa Bálint főispán karhatalommal elfoglalta a város ingatlanait és a városházát is. (Millenn. Tört. VII. 215.)

Sokkal nagyobb mozgalmat idézett elő gróf Balassa Imre esete, a kit azzal Balassa Imre.

vádoltak, hogy a budai basának ajánlatot tett a behódolásra és várainak átadására, sőt ígéretet tett a bányavárosoknak török kézre való juttatására is. A budai basa mondta el mindezt gróf Leslienek, a kit egyszersmind a magyarok közeli lázadására is figyelmeztetett. Leslie jelentést tett az udvarnak, mire Balassa elfogatását rendelték el.

A nádor 1665. december 9-én kelt levelében a vármegyét a Balassával való mindennemű érintkezéstől eltiltotta. Balassát elfogták és Pozsonyba zárták, honnan azonban megszökött és Divény várába menekült. A nádor, a ki Balassa iránt személyes gyűlölettel volt eltelve, még 1666. február 21-én megbízta Bory Mihály korponai kapitányt a Balassa elleni hadműveletek vezetésére, majd pedig június 9-én, részleges nemesi felkelést rendelt a lázadó ellen. Balassát június havában valóságos ostrom alá vették divényi várában és újból elfogták. (Millenn. Tört. VII. 2118. Matunák M. i. m. 49. Várm. Jegyzők. 1665—66. év.)

Az udvar erőszakos fellépése azonban mindegyre fokozta az elégedetlenséget. Gremonville francia követ, a ki Balassa Imrével már fogsága idején összeköttetésben állott, még 1665-ben az elégedetlen erdélyi főurakkal, továbbá Zrinyi Péterrel és a protestáns párt vezérférfiaival lépett érintkezésbe. 1666. elején Zrinyi Péter a leányának lakodalmáról visszatérőben, Stubnya fürdőben találkozott Wesselényi náddal, a ki több nemes híve, köztük Bory Mihály körében tartózkodott. Ez összejövetel alatt határozták el a további teendőket, melyeknek megbeszélésére a nádor Murányba hívta meg az összeesküvőket.

Wesselényi
összeesküvése.

A mozgalom eredeti célja az alkotmány megvédése volt, rövid idő alatt azonban jelentékeny arányokat öltött. Nagy része volt benne Bory Mihálynak, a ki a nádor egyik legbizalmasabb embereként, az összeesküvés összes szálaát a kezében tartotta.

Wesselényi elhunyt (1667. márczius 27.) azonban jelentékeny fordulatot adott az egész ügynek. A nemzeti mozgalom elveszítette egyik higgadt vezérét, másfelől pedig az egyéni önzés lépett előtérbe, mely az egész összeesküvést csakhamar meghiusította. Wesselényi halálával a mozgalom élére Nádasdy Ferencz országbíró állott, a ki első sorban a nádori méltóság megszerzésén fáradozott és ezért 1668 tavaszán a felvidékre ment, hogy az egybehivandó országgyűlésre a protestáns rendeket a maga részére megnyerje. Április 11-én Korponáról kelt levelében meghagyta Selmezbánya városának, hogy Ochel Györgynek bizonyos okmányokat adjon ki. (Selmezbánya városi levélt.) Bory Mihály, Nádasdyhoz hasonlólag, szintén csak a maga érdekét tartván szem előtt, még 1667. őszén odahagyva a korponai kapitányságot, hogy miként maga írja: »csendes életre készítse nyomorult fejét«; de valójában nem élvezett nyugalmat, hanem a nádor özvegyének, Széchy Máriának oldalán mindegyre nagyobb szerepet kezdett játszani az összeesküvésben.

A mikor már a bécsi udvar az összeesküvés tudomására jutott, az özvegy nádorné Bory Mihályt küldte gróf Rottal Jánoshoz, hogy az összeesküvés minden részletének fölfedezésével részükre teljes bünbocsánatot eszközöljön ki az udvarnál. Bory Mihály 1668. október havában csakugyan járt Rottalnál Holleschauban, de onnan visszajövet az utolsó hónapok izgalmától kimerülten, súlyosan megbetegedett és november első napjaiban befejezte »ravasz tekervényes pályáját.« (Matunák Mihály i. m. 51. l. — Millenn. Tört. VII. 247.) Zrinyi Péter és Frangepán Ferencz már beleuntak a küzdelembe és 1670 tavaszán kegyelemre megadták magukat; hazánk északkeleti részeiben azonban a mozgalom csakhamar fegyveres felkeléssé fajult. 1670. április 22-én kelt királyi leirat értesítette a vármegyét Rákóczy Ferencz felkeléséről és egyszersmind szigorúan meghagyta a rendeknek, hogy a lázadókhöz ne csatlakozzanak és velük érintkezésbe lépni sem merészeljenek.

A bodroközi felkelés azonban csakhamar elnyomatván, megindult az összeesküvésben való részesek nyomozása. Lessenyei Nagy Ferencz, Wesselényi nádor titkára, Bars vármegye alispánja, a ki az összeesküvésben tevékeny részt vett, szintén elfogatott és előbb Bécsbe vitetett, majd a pozsonyi vértörvényszék elé állíttatott. De Nagy Ferencz oly ügyesen tudta magát tisztázni, hogy kegyelmet nyert, sőt a barsvármegyei alispáni tisztét is visszanyerte.

Nagy Ferencz a bécsi kihallgatása alkalmával akként igyekezett magának érdemeket szerezni, hogy számos, a mozgalomtól különben távol állókat is belekevert. Vallomásai alapján sokan kerültek fogságba; így Hontból Balogh Gáspár, a négy Lessenyei Nagy testvér, továbbá Bartakovics János alispán is. Az elfogottak között volt Bory György is, a kit a pozsonyi vérbíróság halálra ítélt,

habár a bécsi bíróság, melyhez az ítéletet felterjesztették, is elismerte, hogy »semmit sem tett«. (Pauler Gyula : Wesselényi és társ. összeesk. II. 398.) A mikor az elfogottak javainak lefoglalását a vármegyében 1671. augusztus 19-én kihirdették, Szelényi János és Gerhárd György, mint a kiknek Balogh Gáspár és a Nagy testvérek tartoztak, a fiskusnál bejelentették igényeiket a tartozás erejéig. Bartakovics alispán 1672-ben már kiszabadult a fogságból, utóbb Balogh Gáspár és a Leszenyei Nagy testvérek közül János is, a kik 1678-ban ismét feltűnnek a vármegyében. (Közgy. jegyzők.)

Habár az ország legnagyobb része mit sem tudott az összeesküvésről, a kormány kapott az alkalmon, hogy a vallásszabadságot megnyírbálja. Így Collalto ezredes, a ki 1673. év elején horvát lovas ezredet vezényelt a bányavidékre, ez évi október havában elvette a korponai templomot a protestánsoktól és ezt több más templom visszahódítása is követte. Az 1672. és 1674. években számos protestáns lelkészt idéztek meg a pozsonyi vértörvényszék elé. Három evangélikus lelkészt Selmeczbányáról a sziléziai Brieg városba hurezoltak ; mások Komárom várában raboskodtak, mígnem utóbb katolikusokká lettek. A kishonti ref. papok közül Harsányi Istvánt gályarabságra hurezolták. (Hőke Lajos kézírata.) Maga Szelepcsényi György primás sem helyeselte a protestáns papok üldözését. Rottalnak és Kolonicsnak azonban elsősorban pénzre volt szükségük. Ezért még 1672-ben a főispán útján megküldték a vármegyének az új fogyasztási adó rendeletet, mely szerint egy font hús után fél denár, egy pint bortól egy, sertől fél, pálinkától két denár fizetendő. E fogyasztási adók beszedésére az idegen hadsereget rendelték, melynek önkényes eljárása tömérdek panaszra adott okot. Az új fogyasztási adók 1673-ban léptek életbe és a mikor erről az érsekújvári basa értesült, 1675-től kezdve ő is felemelte a hódoltsági falvak adóját. Nem csoda, ha a nyomorgó nép, mely 1672-ben papjaitól is megfosztatott, mindegyre várta a szabadítót és így a lázadás fellobbbanására csak ügyes kéz kellett, a mely a lappangó szikrát lángra tudja éleszteni.

A vármegye urai között is nagy volt az elégtelenség. Különösen Szelepcsényi György primásra haragudtak, a kit a protestánsok üldözéseért okoltak. Ezért, a hol csak kárt tehettek neki, nem is mulasztották el. Az érsek már 1672-ben panaszkodik, hogy a jószágait a többiekéhez képest aránytalanul terhelik taksákkal és adókkal. Szelényi és Gerhard György, Fánchy János örököseitől a bozói uradalom felét zálogba vevén, az érsekkel és tiszttartójával a dézsma és egyéb jövedelmek miatt perlekedtek. De az esztergomi káptalan sem volt kedvesebb a vármegye előtt. 1677. január 17-én a káptalan tiltakozik az alispán előtt a Szebelléb birtokán elkövetett kártételek miatt, kijelentvén, hogy jogait érvényesíteni fogja. (Magyar Sion : IV. 1868. 127.— VI. 1868. 125.)

Mialatt a vallásüldözés és az adóprés működött, azalatt a bujdosók Erdélyben kerestek menedéket. Ezek közé tartoztak számosan a főurak és a közép-birtokos nemesek közül is, a kiket mint gróf Balassa Imrét is, a pozsonyi vértörvényszék makacsság címén ítélték el. 1672-ben a bújdosók megkezdtek a támadást, mire a korponai őrséget is ellenök rendelték (Pauler Gyula : Századok. 1869. évf.) ; a felkelést azonban a túlerős császári sereg elnyomta.

Az 1672. évi kudarc nem csüggesztette el a bujdosókat. 1678. elején élükre az ifjú Thököly Imre állott, kinek fellépését csakhamar siker koronázta. Mialatt a német had Telekit, az erdélyi had vezérét üldözte, azalatt Thököly lengyel segédsapataival a felvidékre nyomult, hol egykori jobbágysai lelkesedéssel csatlakoztak hozzá. Thököly akkor rövid idő alatt a bányavárosokat is hatalmába kerítette ; előbb Zólyom városát és várát, majd október 16-án Besztercebányát hódoltatta meg, innen Selmecz alá ment, mely szintén kaput nyitott. Balassa Imre Szelepcsényi várát, Bozókot támadta meg, s azt bevevén, az ott talált három kath. papot lefejeztette és a várát felgyújtotta. De Bars-Szent-Keresztnél nov. 1-én a kurucz hadat Wurm császári tábornok megverte, mire Thököly elhagyta a bányavárosokat és ismét a Felső-Tisza vidékére szorult. Józsa páter tályai lelkész, a ki 1678-ban csatlakozott Thökölyhöz, a következő évben véres boszút állott Selmeczbányán az elpártolásáért. Április 22-én Balassa, Szepesy Pállal együtt, 4000 kurucz élén megrohanta a várost és kora hajnalban hatalmába kerítette. A kuruczok reggel nyolcz órától este 5-ig raboltak és fosztogattak ; felgyújtották a kamaraházat, zsákmányul vitték a templomi kincseket. Józsa még 1800 márká értékű kincstári ezüstöt is szekérre rakatott és elvitetett. Ez alkalommal a Mária

Vallás-
üldözések.

Thököly Imre.

menybemeneteléről nevezett templomon kívül, az Alsó-utca és a Jezsuiták rendháza is lángok martaléka lett. (Richter Ede közlése.) 1678. június elején a törökök is megtámadták Korponát, melynek őrsége vitézül visszaverte a támadást, miről gróf Kollonics Lipótnak jelentést téve, az őrség nyolcz ágyút kapott a bibornoktól. (Matunák M. i. m. 60—62.)

Az 1678. évi támadás nagy erkölcsi sikere a bécsi kormányt is némi engedékenységre bírta, melynek jeléül 1681-ben Sopronba országgyűlést hirdetett. Erre az országgyűlésre a vármegye Gerhard György alispánt és Duló György jegyzőt küldte követekül és részükre az 1681. április 14-én Korponán tartott közgyűlés harmincz pontból álló utasításait adta. Az 1681. évi országgyűlés végzeményei közül az V. t.-cz. érdeklő közelebbről a vármegyét, mely az 1655. évi III. t.-cz. értelmében Korponára rendelt száz lovashoz a drégelypalánki négyszáz főnyi őrséget is ide helyezte át, sőt utóbb gróf Rabatta Rezső tábornok még egy vasasnémet lovasszázadot helyezett Korponára. Drégely vára ez időtől fogva pusztulásnak indult; köveit, a melyekből az egykori híres vár épült, a primási uradalom gazdatisztjei gazdasági épületekre használták fel.

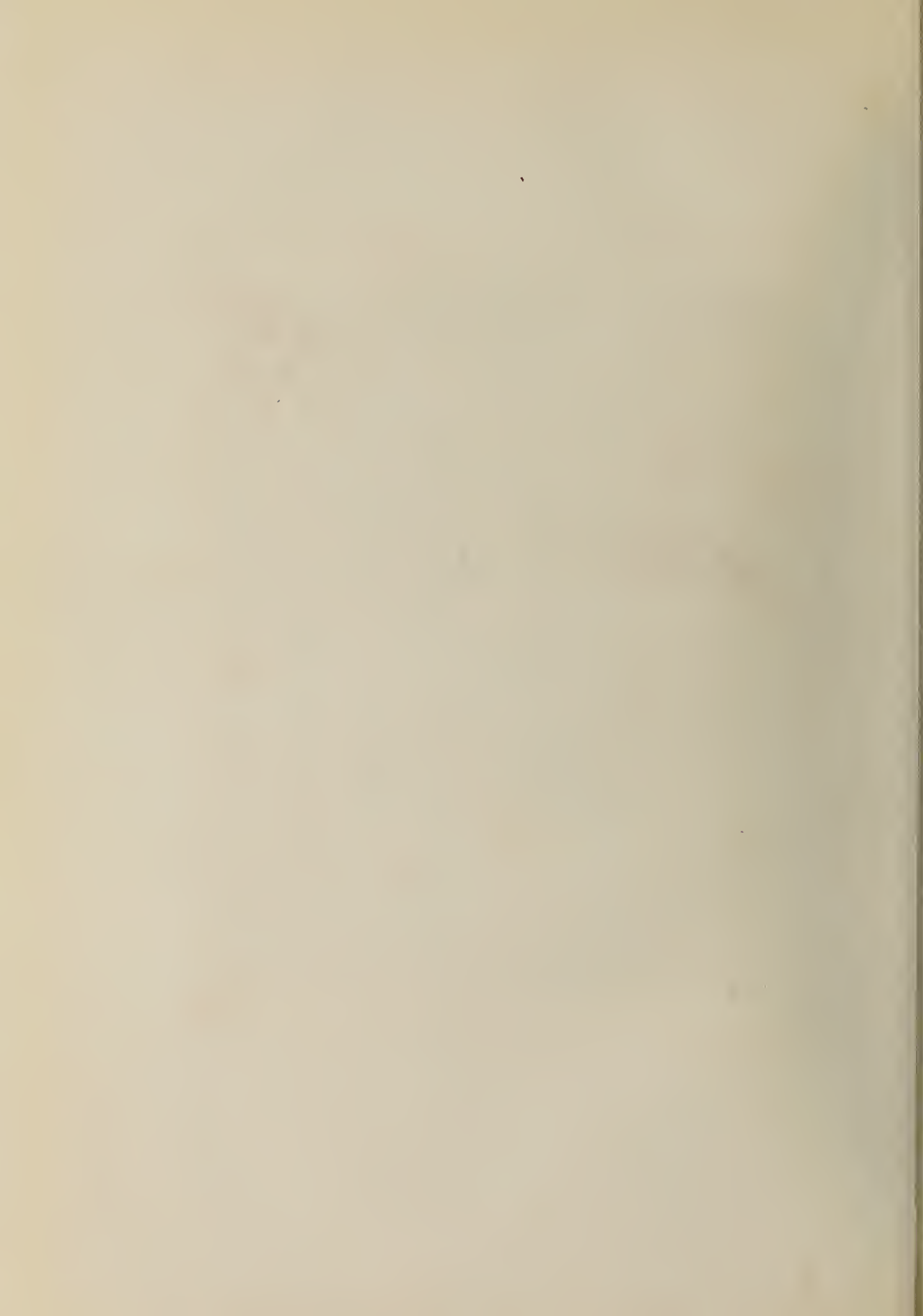
Az országgyűlés berekesztése után Thököly, bízván a protestánsok elégtelenségében, újból felkelést támasztott. A bécsi kormány 1682. év elején Strassoldo tábornokot küldte a felvidékre. Konyhájának ellátására Hontvármegye nyolcz darab vágómarhát és hat akó bort volt köteles szállítani. 1682 nyarán Thököly megkezdte az előnyomulást. Az új nádor, Esterházy Pál, augusztus 30-án általános nemesi felkelést rendelt Thököly ellen, de már későn, mert hét napra rá (szeptember 2-án) Fülek is elesett, melynek parancsnoka az udvarhoz mindenkor rendíthetlen hűséggel ragaszkodó Koháry István, szintén Thököly foglya lett, a ki őt Munkács várába vitette, a hol Koháry három évig sínylődött. Mire a vármegye szeptember 28-án Korponára összegyűlt, a közgyűlésen az alispán Thökölynek szeptember 18-áról kelt levelét mutatta be, melyben a vármegyét szigorú büntetés terhe alatt a zólyomi táborába való megjelenésre szólította fel. A közgyűlés értesülvén arról, hogy a császári sereg Zólyom vármegyét odahagyta és így attól segílyt többé nem remélhetett, október 5-ére általános nemesi felkelést rendelt, mely azután Thököly táborába volt menendő.

A nemesi felkelés parancsnoka maga az alispán lett, melléje Kajali András hadnagygyá és Palásthy Istvánt zászlótartóvá választották. Thököly hadai október elején már Dobronya mellett táboroztak, onnan egy különítmény Korponára ment, mely város szintén kaput nyitott. Thököly erre Madách Jánost nevezte ki korponai kapitánynya. Rövid idő múlva hatalmába került Selmezbánya is, mely alkalommal százezer darab új veretű arany került a birtokába. Thököly Selmezbánya bányafőnökévé Jánoky Zsigmondot tette meg, a ki visszaadta a protestánsoknak a tőlük elvett templomokat és iskolákat. A kuruczok elfoglalták Szitnya várát is, melynek kapitánya, Nagy Ádám, ráütött a Selmezbányáról kivonuló gróf Daun vezérlete alatt álló császári csapatra; e küzdelemben Daun is életét veszítette. Október hó folyamán már az egész vármegye Thököly hatalmába került. November 28-án a vármegye Dúló Ádámot, Madách Pált és Kubinyi Istvánt küldte Losoncra, hogy a szomszéd Nógrád, Pest és Hevesvármegyékkel Thököly hadai elszállásolása és élelmezése ügyében tanácskozzanak. Thököly csapatai egész Morvaig kalandoztak, de a vezérük belátta, hogy a bányavárosokat tovább nem tarthatja meg. A mikor tehát a követei, Szirmay István és Jánoky Zsigmond, november 19-én Bécsben egyezsége léptek az udvarral, Thököly kiadta a bányavárosokat és azok ellenében Felső-Magyarországnak a Garamig terjedő részét nyerte a fegyverszünet tartalmára. Hont tehát mindaddig, míg Thököly szerencsecsillaga hanyatlásnak nem indult, az ő birtokában maradt. (Millenn. Tört. VII. 364. Matunák i. m. 64. Közgy. jegyzőkönyvek. 1682. év.)

A kormányzat rendezésére, valamint a vallásügy és más bajok orvoslása végett Thököly 1683. január 11-ére Kassára gyűlést hirdetett, melyre a vármegye Dúló Ádámot és Kubinyi Ádámot, Korpona pedig Paritius Jánost küldte követekül. (Tört. Tár. 1883. évf.) A rendektől megszavazott katonaságból háromszáz gyalog és 450 lovas jutott Hontra. A kassai gyűlésen a vármegye hadiköltségekre ötvenezer forintot ajánlott fel, a portai követ költségeinek fedezésére pedig száz tallérral járult hozzá. A február 13-án tartott közgyűlés, a felkelés ügyével foglalkozván, elrendelte, hogy minden nem hódolt ház után a földesurak költségén egy lovas és minden ház után a jobbágyok költségén egy gyalog fegyveres állíttassék ki.

II. Rákóczi Ferencz.
(Az Orsz. Képtárból).

A bozóki vár udvara.

A sereg élelmezésére hét szekér lisztet és hetven darab vágómarhát szállított a vármegye a táborba. Nagy hadikészületekkel kezdődött ez év és Kara Musztafa nagyvezír bejövetelével az egész ország Thököly pártján levőnek látszott. De Bécs felmentésével a helyzet lényegesen megváltozott.

Bécs
felmentése.

Mialatt Kara Musztafa hada eszeveszett futásban keresett menedéket, azalatt Sobieski lengyel király Thököly hátráló segédsapatait, azok között a honti felkelőket is, az Ipoly völgyén át üzte, majd Nógrád várát vette ostrom alá és el is foglalta; útközben azonban a lengyel hadak oly pusztítást vittek véghez mindenütt, hogy a föld népe rájuk támadt.

Alig hagyta el a lengyel had a vármegyét, itt termettek a császáriak. November havában gróf Sallenburg jelent meg Korponán és habár a város hűséget esküdött Lipótnak, mégis 2000 forint erejéig megsarczolta a polgárokat, a kik csak rövid idővel előbb Lubomirszki herczeg alatt háromezer lengyel katonát három napig voltak kénytelenek ellátni. (Matunák i. m. 65.) Deczember 22-én Rabatta császári tábornok megszállván a vármegyét, 838.000 forint sarcot vetett ki, a természetben kiszolgáltatandó szénán és zabon kívül.

A vármegye tudta, hogy e szerfelett súlyos sarcot nem tudja behajtani, mégis megkezdte annak kivetését; de könyörgött is a hatalmas tábornoknál, a ki ekkor négy lovat követelt a vármegyétől. A vármegye ennek előállítását Rimaszombat városára vetette ki. Rabatta, Beszterczebányára tevén át főhadiszállását, onnan küldözgette fenyegető leveleit a vármegyéhez és onnan írt utasításokat gróf Balassa Bálintnak, a kit a korponai kapitányságba visszahelyeztetett. Balassának nehéz helyzete is volt, mert a korponaiak megtagadták az idegen katonák eltartását, a kik e miatt nagy nélkülözéseknek voltak kitéve s gyakori kihágásokra ragadtatták magukat. Balassa a katonák ellátása érdekében Rabattához készült, de útközben, 1684. január havában, Zólyomban elhalálozott. (Matunák i. m. 67. l.)

Sok panasz hangzott el az 1684 január 26-án tartott közgyűlésen a német és a horvát katonák kegyetlenkedései miatt is, mely ügyben a vármegye a nádorhoz írt fel. Az idegen katonaságtól okozott nyomort némileg feledni látszott a vármegye, midőn látta, hogy a bécsi kormány komolyan hozzáfog a török kiűzéséhez.

Az április 22-én tartott közgyűlésen bemutatták a nádor és Caraffa tábornok leveleit, melyekben Buda visszafoglalása céljából általános nemesi felkelést hirdettek; a vármegye lelkesedéssel határozta el a felkelő sereg kiállítását. A sereg kapitányává Gerhard Pál alispánt választották, hadnagygyá Madách Jánost és zászlótartóul Palásthy Istvánt, ugyanazt, a ki Bécs ostrománál részt vett a Thököly seregében. Buda ostroma azonban ez évben elmaradt s a helyett a felkelt sereg Visegrád és Vác elfoglalásánál vett részt. Az 1684—85. év télen rendkívüli volt a hideg és a vármegyében elhelyezett katonaság, miután az élelem mindenütt elfogyott, dúlta-fosztotta a népet. Abele hadi biztos 1685 április végén a Dunewald-féle császári gyalogezred katonái részére 12.000 forintot követelt és az adóbehajtáshoz a császári sereg közreműködését ajánlotta fel. De a vármegye visszautasította az ajánlatot, mert a Czobor-féle ezred katonái, továbbá a végbeli vitézek az egész vidéket kipusztították, úgy, hogy a teljes követelést a vármegye képtelen is lenne behajtani; amennyit beszédhet, azt át fogja a katonáéknak szolgáltatni. Ez a válasz természetesen nem elégítette ki báró Dunewald ezredest, a ki Báltól ismétlen sürgette az alispánt a pénz beküldése miatt, sőt utóbb meg is fenyegette az alispánt, hogy ha a vármegye nem küldi be a pénzt, akkor rászabadítja a már négy hónapon át fizetetlen katonáit a népre.

Hadi
készülődések.

A mikor Gerhard Pál alispán egyszer Merci tábornokkal bejárta a vármegyét, Báltól Korponáig s onnan Vácig és Esztergomig egy lélekkel sem találkozott. A falvakat pusztán hagyták a lakóik, a kik a törökök és mindenféle sarczoló elöl erdőkben és sziklába vájt üregekben kerestek menedéket. Az idegen sereg garázdálkodása következtében ez időtájt mintegy ötven falu teljesen kipusztult a vármegyében. A Korponán maradt őrség is rendkívül sok kárt okozott a városnak és környékének; a polgárok pedig hasztalan fordultak Balassa Ádám korponai kapitányhoz orvoslásért. Csak mikor a város a hadi tanácshoz fordult panaszaiával, rendelték el a vizsgálatot. (Matunák i. m. 70. Hőke Lajos kézírata.)

1685 augusztus 20-án Érsekujvár is elesvén, Hontvármegye végleg felszabadult a török hódoltság alól. De ebből nem sok haszna lett a föld népének, mert nemcsak a császári had, de a magyar katonák is kiméretlenül sanyargatták a jobbágyokat. Hasztalan írt a vármegye Bercsenyi László kékkői és Balassa Ádám kor-

A török uralom
megszűnése.

ponai kapitányokhoz. Minthogy ezek katonái részére sem küldött a kamara pénzt, a magyar katonaság is csak fosztogatással tudta magát fentartani.

Buda visszafoglalása alkalmával (1686. szeptember 2.) a vármegyei felkelő sereg gróf Koháry Farkas főispán vezérlete alatt vett részt, a kishonti kerületből pedig 446 ökör és ló volt előfogaton, melyből 63 ökör és négy ló elpusztult az ostrom alatt.

Az ország nagy részének felszabadítása után, a bécsi udvar felhasználta a kedvező alkalmat, hogy azt alkotmányos tekintetben kiaknázza. Az 1687. évi országgyűlésre, mely a Habsburgház férfiágának örökösödését elfogadta, a vármegye Madách Pált és Dúló Györgyöt küldte követül, míg Kis-Hontot Jánoky Farkas, Thököly egyik kedves embere, képviselte. Ezen az országgyűlésen ismét szóba került Kis-Hont különválása, miről a következő fejezetben emlékezünk meg. A törökök kiűzetése után Kollonics újra felelevenítette azt az eszmét, mely már Rudolf király uralkodása alatt is felmerült, hogy t. i. a törököktől visszafoglalt területek földesurai visszaszerzett jószágaikért bizonyos váltságdíjat tartoznak leróni. Kollonics ösztönzésére az e célból alakult úgynevezett neoaquisitica commissio — új szerzeményi bizottság, 1689-ben már Hont vármegyéhez is intézett rendeletet; de a vármegye azt a felirati választ adta, hogy Hontot nem lehet az újból meghódított helyekhez számítani, mert a vármegyében egy helység sem volt kizárólag a töröké, miután a régi földesurak is szedték a dézsmát. Sokkal nagyobb teher hárult az idegen katonaság eltartása miatt a vármegyére, mely teher évről-évre még súlyosbodott is. 1692-ben portánként 16 frt, a birtokosokra hármas, a kurialis falvakra négyszeres, a kurialisták és armalistákra hármas taksa, az állandóan őrlő malmokra egy frt és a kisebbekre ötven dénár teher esett. 1696-ban Nagy-Hontra 1676 és fél katonaportio, havonként 3 forinttal, Kis-Hontra pedig 479 és fél portio, míg Selmeczbányára 365 és egynegyed, Bakabányára $49\frac{31}{48}$ és Bélabányára $49\frac{31}{48}$, összesen: 2621 portio 55.192 frt 83 dénár értékben jutott kivetésül. A kivetett portiókat 1200 német katona eltartására rendelték, belefoglalva a tisztikar ellátását is. Ez óriási teher elől a jobbágyság rendszerint megszökött. Ősszel, az adóösszeírások alkalmával, egész falvak szöktek meg; ezért még 1693-ban elrendelte a vármegye, hogy a földesuraság az ily szökevény jobbágy minden hagyatékát adó fejében lefoglalja. (Höke Lajos kézírata).

Az 1703. év elején a dohánygyedárúságnak is némi nyomaira akadunk. A dohánygyedárúság bérbe adatván, a bérlő 1703. július 21-én mutatkozott be a vármegyének. De a vármegye feliratot intézett, hogy addig is, míg a nép az új intézkedéshez hozzászokik, a rendek a saját dohányukkal szabadon rendelkezessenek. Közbejött azonban II. Rákóczi Ferencz felkelése, mely az egyedárúságot még csírájában megszüntette.

Daczára a katonaságtól okozott károknak, a vármegye nem vonta meg jóindulatát azoktól a tisztektől, a kiket a felsőbbbség haditörvénszék elé állított. Így történt, a mikor Nagy Ferencz, Nyíri György és Ormáncóv Péter császári tiszteket halálra ítélték, előbb Selmeczbánya város polgársága emelt szót az érdekükben, majd 1691. július 23-án Körmöczbánya és Bakabánya is csatlakoztak a mozgalomhoz. 1691. szeptember 16-án pedig mind a hét bányaváros polgársága feliratot intézett az elítélt tisztek érdekében a főhercegekhez. (Selmeczbánya város levélt.)

Caraffa
Selmeczen.

1692-ben Caraffa Antal tisztelte meg látogatásával Selmeczbányát. A vármegye kedvében óhajtott járni a vérengző zsarnoknak és tíz akó bort, két borjút és négy pulykát küldött Selmeczbányára. Caraffa ekkor kegyesnek mutatkozott a vármegye iránt és elrendelte, hogy a hadiszállítások alatt szenvedett kárvallások Buda bevételének idejétől fogva összeírassanak; de bizony az összeírásnál egyéb nem történt, sőt újabb előfogatokat kellett kiállítani az Alduna vidékére, a melyek nagyrészt odavesztek. Selmeczbánya város azonban 1692. évi augusztus 23-án Lipót királytól új szabadalomlevelet nyert, melyet Hont, Zólyom és Bars vármegyékben hirdettek ki.

Az 1699. január 26-án Karloviczon kötött béke után Korponára, a bányavárosok védbástyájára, nem volt többé szükség. Lipót király 1701. december 20-án kelt leiratával Korpona erősségi jellegét megszüntetvén, a helyőrséget feloszlatta és az utolsó kapitányt Balassa Ádámot, az állásától felmentette. A korponai vitézek szétszóródtak a vármegyében a szegény, agyonzsarolt nép közé, terjesztvén köztük az elégtelenséget és a jobb jövőben való hitet. Növelte az elkeseredést 1702-ben az erőszakos katona-fogdosás is, a mely elől a jobbágyság az erdőkbe menekült.

A mikor pedig 1703. tavaszán II. Rákóczi Ferencz a Felső-Tisza vidékén kibontotta a felkelés zászlóit, az egész vármegye területén számottevő katonaság nem volt. Selmeczbányán már július vége felé híre járt a kuruczok közeledésének, mely híre a kamarai tisztviselők nagy része megszökött, de báró Hellenbach János Gottfried és a lakosság védelemre készült.

II. Rákóczi
Ferencz.

Rákóczi Ferencz egyik vezére, Ocskay László, a későbbi dandárnok, augusztus havában már a kishonti kerületben volt, a mely kardcsapás nélkül került a birtokába. A nemesség közül Garamszeghi Géczy Zsigmond, az oszgyáni kastély ura, lelkesedéssel csatlakozott hozzá. Ocskay Füleken át a bányavárosok felé tartott és szeptember 14-én hajnalban Korpona alá ért; a csendes város ellenállás nélkül hódolt meg a legideálisabb felkelő fejedelem Szűz Máriás magyar czímeres lobogója előtt. (Matunák M. i. m. 72.). Ocskay hadából negyven huszár még aznap Selmeczbánya város előtt termett, mire a városnak nagyrészt protestáns lakossága megadta magát. Báró Hellenbach is hűséget esküdött a fejedelemnek, a ki őt kamaragróffá nevezte ki és a selmeczbányai bányászat vezetését is rábízta. (Tud. Gyűjt. 1835.). Ocskay 15-én Bozók várát is kézrekerítvén, innen Léva felé vette útját, melyet 17-én elfoglalt. (Thaly Kálmán: A gróf Bercsényi-család III. 58.) A mikor október 4-én a vármegye rendi Korponán egybegyűltek, már nemcsak a bányavárosok, hanem a szomszéd Bars vármegye is jórészt a kuruczok birtokában volt. Rákóczinak szeptember 12-én Domahidáról kelt levelére, a vármegye Duló Ádámot és Szentivány Ráfaelt választotta követekül, a kiket azzal az üzenettel küldött a herceghez, hogy a vármegye hajlandó a felhívásnak engedelmeskedni, csak időt kér a készülődésre.

A megrettent bécsi udvar gróf Schlick Lipót lovassági tábornokot küldte Ocskay ellen, a ki egyesülvén a gróf Forgách Simon vezérlete alatt álló megyei hadakkal, továbbá gróf Koháry és báró Ritschán csapataival, október 31-én Lévát foglalta vissza, majd Zólyom és a bányavárosok felé vonult, de Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor a gyetvai győzelem után (november 15-én) Schlick hadát egész Körömczig szorították vissza, mire Forgách Simon november 19-én kivette a seregét Zólyomból és csak nagy veszteségek árán tudott a Schlick hadához csatlakozni. November 27-én Bercsényi is megindult a fősereggel Zólyomból és miután Selmeczbányát megszállotta, Bars-Szent-Kereszt felé vonult. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen V. 1. 615. — Thaly Kálmán: A Bercsényi család III. 58.). A november 29-én tartott közgyűlésen az alispán bemutatta Bercsényi tábornoknak zólyomi táborából Hont vármegyéhez intézett levelét, melyben három nap alatt általános felkelést rendelt. A vármegye Madocsányi Pál alispánt és Kajali Pál jegyzőt küldte a Rákóczi táborába, a Duna-Tisza-közi főhadbiztos mellé pedig Bene Pált. A hadiköltségekre 20 frtot vettettek ki portánként.

Bercsényi
Miklós

A vármegyében ekkor már csak Csábrág vára, a Koháryak fészke, daczolt a kuruczokkal. A vár ura, Koháry István, a zólyomi vereség után Schlick tábornok hadával visszavonulni kényszerülvén, öccse Farkas, Hont vármegye főispánja, szintén elmenekült Csábrágról és 1704-ben Horvátországban, Dubrava várában elhalt. Rákóczi még 1703. december 7-én kelt levelével Duló Ádámot, a honti és Radvánszky Jánost, a zólyomi felkelő sereggel Csábrág ostromára rendelte. A vár csakhamar kaput nyitott és a Koháryak összes javai összeirátván, az uradalom zárgondnokául ifj. Rákóczy Pált nevezték ki. (Hóke Lajos kézírata.) Csábrág megszűnt erősség lenni, bástyáit 1705-ben Rákóczi parancsára lebontották.

A következő év (1704) jórészt hadi készülődésekkel és a vallási sérelmek ügyében folytatott tanácskozásokkal telt el. A vallási egyenetlenségek tárgyában II. Rákóczi Ferencz több leiratot intézett a vármegyéhez, így február 15-én Miskolcra kelt rendeletében a templomnak és a plébánia-épületeknek erőszakos visszafoglalásától mindkét felekezetet eltiltotta, február 10-én Bercsényi Miklós is intézett e tárgyban levelet a vármegyéhez. Augusztus 7-én kelt leiratában Rákóczi a közeli országgyűlésig az eddigi rendelkezésekre való figyelemmel, mindkét (kath. és prot.) vallásfelekezeteknek plébániák, iskolák és templomok alapítását megengedi, a dézsmát és stóákat a jelenlegi állapotukban rendeli fentartani. 1704-ben minden portára 16 forintot, a nagyobb malmokra három, a kisebbekre egy forint és ötven dénárt, a mészárszékekre is ugyanennyit vetettek ki.

Szeptember 12-én a harczoló felek fegyverszünetet kötöttek, a melyet október 31-éig meghosszabbítottak. A bécsi udvar ezalatt Széchényi Pál kalocsai érseket kérte a békeközvetítésre. Rákóczi ekkor Selmeczbányára, majd gyógykezelés

végezt a közeli Vihnyére jött, a hol huzamosabb ideig tartózkodott ; itt várta be a császári biztosok és a külföldi követek megérkezését, a kik közül Széchényi Pál kalocsai érsek és Lamberg gróf császári államminiszter Komáromból Léván és Báthon át mentek Selmezbányára a Géczy Péter és Ebeczky István vezetése alatt melléjük rendelt díszkisérettel, majd október 15-én gróf Seilern miniszter és Hamel-Bruiniux hollandi követ szintén Selmezbányára mentek. Rákóczi ezalatt Vihnyén fényes udvart tartott. Október 20-án fogadta nagy fényvel és pompával a hollandi követet ; október 22-én Stepney lord angol követ is Bécsbe jött és onnan Pozsonyon és Léván át érkezett Selmezbányára. Valamennyien a báró Hellenbach-féle palotában kaptak szállást. A békekövetek megérkezéssel megkezdett tanácskozások színhelye az 1889-ben lebontott szentantali nagy alsó kapu volt, melynek csak a kápolnája maradt meg. (A jelenlegi Szent Erzsébet-kápolna.)

A tanácskozásokon a kuruczok részéről Bercsényi, Károlyi Sándor, továbbá gróf Mikes Mihály, Jánoky Zsigmond és Ráday, — az udvar részéről pedig Lamberg gróf és báró Seilern miniszterek, továbbá a követek, valamint Széchényi Pál érsek, Viza János címzetes püspök, a Rákóczival együtt 1700-ban elfogott Szirmay István, Okolicsányi Pál és gróf Koháry István vettek részt.

A tárgyalások október 22-én kezdődtek, de Seilern báró miniszter kiméletlen fellépése megghiúsította a békés kibontakozást. Mindenekelőtt a fegyverszünetnek három óra való meghosszabbítását követelte, olyképen azonban, hogy az ország nyugati része egészen az Ipoly völgyéig a császáriak kezébe kerüljön. Seilern fellépése, a kit gróf Koháry István is buzgón támogatott, lehetetlenné tette a megegyezést, habár a külföldi követek, különösen lord Stepney, mindent elkövettek az ellentétek kiegyenlítésére. Október 28-án a hollandi és az angol követet Vihnyén fogadta Rákóczi, a kik másnap, búcsúlátogatást tettek Vihnyén és elutaztak Selmezbányáról. (Thaly Kálmán : A Bercsényi-család tört. III. 261.)

A béketárgyalások megghiúsulása után október 31-én Rákóczi is elindult Vihnyéről Érsekújvár ostromára, mely város november 16—17. éjjelén a kuruczok kezébe került. Ujból kitört tehát a harc. Rákóczi december 13-án Galgócztól kelt levelében a vármegye hadi tartozását kétszáz lovasban és négyszáz gyalogosban állapította meg. A következő évben (1705) Bercsényi Miklós megismételte Rákóczi április 11-én kelt rendeletét és 138¹/₂ nádori porta után 542 hajdú kiállítását követelte ; később azonban a kiállítandó hajdúk számát 142-ben állapították meg. Habár a harc az ország nyugati részében szünet nélkül folyt, Rákóczi a békés kiegyenlítésről nem mondott le. Április 14-én Egerből kelt levelével felhívta a vármegyét, hogy a külfejedelmek kezessége mellett kötendő béke iránt a nézetét vallja. (Hőke Lajos kézírata.)

Lipót király halálával a jószándékú I. József került a trónra, a ki 1705 nyarán újból belenyugodott a tengeri hatalmak közvetítésébe. Rákóczi, hogy a béketárgyalásokon az ország megbizottjaként léphessen föl, szeptember 12-ére Szécsénybe országgyűlést hirdetett. Mielőtt a vármegye a szécsényi gyűlés dolgában intézkedett volna, a Hontba tört ráczokkal kellett elbánnia. Az augusztus 14-én Szebelében tartott közgyűlés fő- és jószágvesztés terhe alatt általános felkelést rendelt és gyűlhelyül Visket jelölte ki. A ráczoktól pedig megszabadulván, a vármegye a szécsényi országgyűlésre Kajali Pál I. és Kovács János II. alispánt, továbbá Madocsányi Miklóst, Madách Pált, Bory Gábort és Kubinyi Mihályt küldte követekül. A szécsényi országgyűlés II. Rákóczi Ferenczet vezérlő fejedelemmé választotta. A vallási sérelmek orvoslására mind a három felekezetből bizottságot küldött ki ; Hont vármegyében e bizottság tagjai voltak a katolikusok részéről : Kovács János és Bory Gábor, a lutheránusok részéről : Kajaly Pál és Kubinyi Mihály, a kishonti kerületből pedig Sipos János és a reformátusok részéről Koós Gáspár.

Az országgyűlés feloszlása után ismét megkezdődtek a hadi készülődések. A főhadbiztos 3000 kila lisztet követelt a vármegyétől és ezenkívül még minden portára 16 forint hadi adót vetett ki. Az október 16-án Paláston tartott közgyűlés ismét csak a katonaszállítással és az élelmezéssel foglalkozott. A falusi bírakat és esküdteket száz botbüntetés terhe alatt kötelezték az otthon tartózkodó hajdúk táborba való küldésére. (Hőke Lajos kézírata.) A következő két év is rendkívül mozgalmas volt, habár a vármegye helyzetén lényegesebb változást nem idézett elő. Esztergom császári kézben lévén, az őrség gyakori kicsapásokkal sujtotta az Esztergomhoz közel eső falvakat, miért is e falvak adója elengedtetett. A szökött

A szécsényi
országgyűlés.

katonákkal szemben is rendkívül szigorúan lépett fel a vármegye. A füzesgyarmati, rakonczi és helembai és más bírákat a vármegye törvényszéke elé állították, mert a szökevény katonákat be nem jelentették. Két szökevény hajdút pedig felakasztottak. Azokat, a kik tisztjeik tudtával jöttek el az ezredektől, szintén letartóztatták. Ugyanezen évben (1706) több intézkedés történt a rézpénz forgalma és a drágaság korlátozása iránt is.

1706 tavaszán újból kezdetüket vették a békealkudozások. A bécsi udvar e végből leküldte Rákóczi nejét, Sarolta Amália hercegnőt, mely híre Rákóczi április 26-án Egerből Kis-Tapolcsányra érkezett. A nagyszombati béketanácskozások azonban eredménytelenek voltak, miről a fejedelem július 30-án Érsekújvárról kelt levelében értesítette a vármegyét. A nagyszombati béketanácskozások félbeszakadása után pedig az udvar újra megkezdte a harczműveleteket.

Békealkudozások.

A vármegye rendkívül nagy áldozatokkal járult a hadviselés költségeihez. Szeptember 23-án Németiben tartott közgyűlésén, gróf Csáky István hadi biztos felhívására, havonként 1530 kila gabonát, 2757 kila zabot, 306 mázsa hust, továbbá portánként száz forint hadi adót ajánlott fel. Selmech 60, Bakabánya 20, Bélabánya pedig 15 embert állított ki. Az év végén a fejedelem havonként 5339 forint adót vetett ki a vármegyére, melynek fejében azonban a vármegyét a portális hajdúk tartása és élelmezése alól felmentette. Mindamellett 1707-ben Nagy-Hontra 135 nádori porta után 542 legény állíttatott ki és ezek eltartására, 20.435 forint készpénzen kívül, 31.088 rőf durva és ugyanannyi finomabb vászon, 76 mázsa durva vászon, 130 csizma, 2819 bocskor, 2340 darab kucsma, összesen 12.991 frt értékben volt a vármegye terhére kivetve. Ez áldozatokon kívül pedig örökös tábori fuvarozásokat, tömérdek ingyen munkát és a selmeczi bányákba napszámósokat is kellett adnia. (Hőke Lajos kézírata.)

A nagyszombati béketanácskozások meghiusultával mindegyre a szélső irány kerekedett felül, mely a május 1-ére Ónodra összehívott és a sajóköroői mezőn május 31-én megnyílt országgyűlést magával ragadta. A vármegye urai közül ez emlékezetes országgyűlésen résztvettek többek közt: Kajaly Pál, a ki a senatorok között foglalt helyet; Gerhárt György szintén senator és az Okolicsányi túróczi követ kihallgatására kiküldött bizottság tagja; továbbá Kovács János, a ki már a szécsényi országgyűlésen is képviselte a vármegyét; végül Jánoky Zsigmond. (Áldassy Antal: Századok. 1895. V.—X. füzet.) A gyűlés után megkezdődött a végsőért való küzdelem. A védelem egyöntetűségeért az egész országot négy generalatusra osztották fel.

Az ónodi gyűlés.

Hont vármegyét az érsekújvári generalatus alá helyezték. A fennálló 75 ezred hat havi eltartására megszavazott két millió országos adóból Hont vármegye terhére 69.846 frt jutott. Deczember 1-én Bercsényi körlevelet intézett a vármegyéhez, melyben a nemes családok ifjú sarjait a »nemes ifjak társaságába« való belépésre szólította fel. 1708. január 29-én Bercsényi Miklós fővezér Korponára érkezett, a hol több napon át tartózkodott; február 2-án, fényes kíséretével együtt részt vett a gyertyaszentelési körmeneten, mely alkalommal két aranyat tett az oltárra. (Matunák M. i. m. 73. l.)

Az 1708. év eleje apró csatározásokkal telt el. Rákóczi a haderejét a sziléziai vállalatra készítette elő. Az április 4-én tartott közgyűlésen a vármegye ismét nagyobb összegeket szavazott meg a háborúra. A három járásra — miután Kis-Hont az egész szabadságharcz alatt önálló igazgatás alatt állott, — 23.925 frt 50 dénárt vetettek ki, melyből 7925 frt ezüstben, a többi rézpénzben volt fizetendő. A főurak és nemesek pedig hetvenöt lovat tartoztak kiállítani. A június 5-én tartott közgyűlésen a vármegyei birtokos udvartelkes és címeres leveles nemességre tízszeres adót vetettek ki, mely ezüstben volt fizetendő.

1708 nyarán Rákóczi Egerből a Vág vidékére vezette hadát, hogy Sziléziába törjön, de a tábornokai rávették, hogy Trencsén várát vegye ostrom alá. A császári sereg fővezére, Heister Szigbert, azonban megelőzván őt, Trencsént ellátta élelemmel, maga pedig a vár felmentésére sietetett. Az augusztus 3-án vívott szerencsétlen kimenetelű trencsényi csata már a vég kezdetét jelentette a szabadságharcz történetében. Rákóczi néhány hívével előbb Kis-Tapolcsányba, majd augusztus 5-én Báthon át Szécsénybe érkezett. A menekülő kurucz hadak, a melyek Kis-Tapolcsányban összegyűltek, ugyanaznap hagyták el Tapolcsányt és a Garamon át Ipolyságra, majd Szécsénybe menekültek, a hol augusztus 8-án már mintegy négyezren voltak együtt. (Thaly Kálmán. Hadtörténeti

A trencsényi csata.

Közlemények, 1897. 150.) A trencsényi vereség nagy rémületet keltett a kurucok körében, de szerencsére Heister nem használta ki a győzelmét, hanem Pozsonyba vonult; míg a főserég, gróf Pálffy János vezérlete alatt, előzőnlötte ugyan Bars-vármegyét, de a Garamon átkelni nem mert, hanem Nyitra ellen indult, a mely csakhamar megadta magát.

Egyedül Bottyán Jánost, Rákóczi vitéz dandárnokát nem hagyta el a bátorsága; átvevén Bercsényitől a vezérletet, egész lélekkel seregének kiegészítéséhez fogott; tiz—tizenkét ezer főnyi hadával Garam-Szent-Benedek, Korpona, Esztergom és Vác között tartózkodott. (Thaly Kálmán: Bottyán János élete.) 1708. szeptember havában Heister, Pálffyval egyesülten, előbb Érsekújvárt vette ostrom alá, de siker nélkül; azután Verebélyen át a bányavárosok felé vonult; útközben, október 22-én, Garamszentkereszt mellett az ellenálló kurucz hadat szétverte, mire Selmeczbánya szinte kardcsapás nélkül meghódolt. A szentkereszt-i vereség után báró Andrassy György Korponára vonult a kuruczokkal és október 23-án éjjeltájban, magához vevén a korponai vár tizenegy ágyúját, a várost ötven helyen felgyújtotta és tovább menekült. Az égő város lángja bevilágított Selmeczbányára, hol már rettegéssel várták a győztes császári hadat. De annak ellenére, hogy Selmeczbányát a császáriak november havában megszállották, a vármegye tulajdonképpen még Rákóczi birtokában maradt. Bottyán János kuruczai az év végén és a következő év elején ellepték Hontot, ekként tartván fenn az összeköttetést Érsekújvár várával.

1709. január 17-én Pribelen gyűltek össze a vármegye rendei. Itt tárgyalták Rákóczi leírátát, mely a vármegyét a sárospataki gyűlésre meghívta. A rendek Szentiványi Rafael első és Balogh Gáspár másod-alispánokat küldték követekül. Bellosovics Boldizsár helyettes alispán a császáriaktól elfogativán, kiváltása érdekében a vármegye a fejedelemhez fordult.

Bottyán János hadait Bátor, Szebellében és Szenográdon helyezte el és onnan folytonos támadásokkal nyugtalanította a selmeczbányai őrseget. A kurucz had azonban már ekkor nagy szükségét szenvedett. A Szebellében tanyázó jászkun-huszárok lovai számára nem tudtak elég szénát keríteni. Mire Kókai Márton ezredes haza küldette a lovait és embereivel együtt — mint Bottyán Jánosnak írja — »hajdúsort viselni« kényszerült.

A Rákóczi-párti vármegye azonban még ez év tavaszán és nyarán sűrűn tartott közgyűlést.

Igy április 17-én Inámban, Gerhard György fejedelmi biztos elnöklete alatt, tisztújítást tartott. Július 23-án ugyancsak Inámban az Ebeczky dandárának élelmezése került tárgyalás alá, a ki 750 köből gabonát és kétszáz mázsa húst követelt a katonái részére, melyet a vármegye — habár egy ízben már eleget tett a kötelezettségének — újból megajánlott. Ezen a megyegyűlésen került szóba a vármegyei tized ügye, melyet Bottyán János bírt bérben, a ki az előző évben a vármegyének 5600 forintot kölcsönzött. A kölcsön ügyében a vármegye föliratot intézett a fejedelemhez, kérvén őt, vetné magát közbe, hogy Bottyán Jánosnak a szóban levő kölcsönt a jelenlegi (t. i. 1709. évi) értékben fizethesse vissza. Bottyán János azonban többé nem követelhetette a pénzét és azt 1712-ben tizezer forint értékben gróf Pálffy János vette meg a vármegyén. Az 1709. év első felében már a labanczok is erősen tért hódítottak a vármegyében. A császáriak elfoglalván a bányavárosokat, Löffelholz altábornagy Selmeczbányán Kisfaludi Kelkó Istvánt alispánná, Trajtler Jánost és Blaskovics Samut szolgabírákká nevezte ki és Beszterczebányára értekezletre hívta meg őket. Miután a kinevezett tisztviselők letették a hűségeskü, hozzáfogtak a beszterczebányai értekezleten a császári sereg élelmezésére megszabott 1131 darab kenyér és 140 lóadag behajtásához. Működésük azonban eleintén csak a Báth, Szebelléb és Szenográdtól éjszakra fekvő területre szorítkozott, mert a vármegye többi részét Bottyán János hadai szállották meg. Bellosovics Boldizsár, a ki úgy látszik, a fogsága alatt labanczczá lett, májusban már helyettes-alispánként végezte a teendőket; Pirolt Mihály, Selmeczbánya város jegyzőjével együtt ő képviselte a vármegyét az 1709. május 15-ére összehívott pozsonyi országgyűlésen. (Hőke Lajos kézírata.)

A kuruczok hadműveletei 1709. tavaszán leginkább Érsekújvár várának élelemmel való ellátására szorítkoztak, miután Károlyi és Bottyán a várat élelemmel ellátták, a kuruczok egész Fülelig vonultak vissza.

Augusztus havában gróf Pálffy János csellel kézrekerítette Csábrágot és így a kurucok elvesztették egyetlen erősségüket is, melyre még támaszkodhattak. Csábrág elfoglalását az egykoru írók így adják elő: Pálffy, mintegy százötven németet kurucz ruhába bujtatott és ezek tíz megkötözött német rabot hajtottak maguk előtt. Kovács János csábrági várnagy gyanútlanul bocsátotta le előttük a hidat, ámde alig értek be az álkurucok a várba, leoldották a német rabok kötelékeit és megtámadták az ötven főnyi elámult őrséget, melyet csakhamar lefegyvereztek és az ide menekült Mérey Mihály szekszárdi apáttal együtt foglyul ejtettek. (Hőke Lajos kézírata.)

Csábrág eleste.

Az 1709. év végén csupán a kishonti kerületben, Ráhón, volt valami csekély kurucz őrség, Jákóffy Ferencz parancsnoksága alatt, de ez sem tarthatta magát soká. (Bél Mátyás: Notitia Regni Hung. IV. 739.) A császáriak előnyomulása következtében a fejedelemhez hű tisztikar is menekülni kényszerült. Szentivány Rafael a vármegye levéltárát Csetnekre vitette, maga pedig Munkács várában húzódott meg. 1710 tavaszán Károlyi Sándor ismét ötezer lovassal igyekezett megközelíteni Érsekujvárt, hogy azt élelemmel lássa el. Érsekujvár azonban nem sokáig tartotta magát: augusztus 31-én kitűzte a fehér zászlót. A várbeli őrségből egyedül Pongrácz nem tette le a fegyvert, hanem ötszáz hajduval áttörvén az ostromló seregen, szerencsésen eljutott a kurucokhoz.

Ezzel befejeződött a kuruczvilág Hont vármegyében. A kimerült vármegye ettől kezdve csak tétlen szemlélője lett ama nagy nemzeti küzdelemnek, mely a szatmári békekötéssel (1711.) ért véget. Csak kevesen voltak, a kik a nemzeti küzdelem mellett mindvégig hűen kitartottak; így Jánoky Zsigmond és Kajaly Pál, valamint az öreg Gerhard György, a ki fejedelmét a számkivetésbe is követte. A történelem följegyezte Szentivány Rafael alispán nevét is, a ki csak a szatmári békekötés után tért vissza Munkácsról, a hová a vármegye pecsétjét is magával vitte és azt csak 1712-ben szolgáltatta vissza a közgyűlésnek, a mely tizenkét akó borral kedveskedett a visszatért alispánnak.

A szatmári béke.

A háború pusztításain kívül újabb súlyos csapás fenyegette meg a vármegyét, és pedig: a pestis. Az 1709. év szigorú telének nyomában következett a pusztító A pestis. ragály, a mely sűrűn szedte áldozatait. EGYMAGÁBAN Selmeczbányán hatezer embert ragadott el az 1710. évben.

2. A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZAT KIFEJLŐDÉSE.

1526—1711.

A mohácsi vész, nemzetünk történetének e nagy fordulópontja, a vármegyei életben is mélyreható változást idézett elő: a rombadőlt államegység helyébe a vármegyei önkormányzat kifejlődését hozta meg. A Mátyás király halálát követő korszakban az elhatalmasodó főurak ellenében, a vármegyei köznemesség mind-egyre jobban érezte a tömörülés szükségét, hogy így védekezzék az olygarchiával szemben. A köznemesség Werbőczy Istvánban akadt vezérére. Már a mohácsi vészt közvetlenül megelőző évtizedekben vette kezdetét a vármegyénként való szervezkedés, mert a köznemesség csak így juthatott hatalomra az országgyűléseken. A mohácsi vész után pedig, a mikor a kettős királyság is megosztotta a nemzet erejét, a feltámadt török hatalom fenyegetése még sürgősebbé tette a tömörülés szükségét. Így emelkedett előtérbe, az államegység képviselőjeként, a vármegyei nemesség. Az ország megosztása következtében a Mátyás király alatt középpontosított kormányzat és beligazgatás elvesztette egységes voltát; helyét a vármegyei önkormányzat foglalja el.

A főispáni méltóság is lényegesen átalakul e korszakban. Hatáskörét alig lehetne megjelölni, mert az jelentékenyen módosult a kinevezési okmányban; lényegileg azonban mindenkor a király személyének és az államhatalomnak képviselőjeként szerepel a vármegyei önkormányzattal szemben. Az ellenkirályok korában egyszerre két főispánja is lett a vármegyének: Bedegi Nyáry Ferencz, Ferdinánd-párti és Balassa Menyhért, a mohácsi csatában elesett Ferencz fia, Szapolyai-párti. A két főispán következésképen két részre osztotta a vármegyét. Az 1542. évi országgyűlésen mind a két főispán megjelent; a rendek azonban felhívták őket, ne állják útját a kettéválasztott vármegye egyesítésének, mert különben mindkettőjüket lázadóknak minősítik.

A főispánság.

Az 1542. évi XXXVII. törvényezikk el is rendelte a két vármegye egyesítését és a következő évben már csak egy főispánja volt a vármegyének: Nyáry Ferencz. De azért a kishonti kerület különválása iránt nem szűnt meg a törekvés és idővel e mozgalom mindegyre nagyobb arányokat öltött.

Nyáry Ferenczet az öcsésének, Péternek fia, Nyáry Lőrincz követte a főispáni méltóságban (1547—1553.), a ki főleg a török elleni küzdelemben tűnt ki. Szolnoki kapitányként sűrűn akadt dolga távol a vármegyétől, sőt 1552-ben, Szolnok elfoglalása alkalmával, fogságba is esett; akkor Konstantinápolyba hurczolták, a honnan ugyan sikerült megmenekülnie, de Hont vármegye főispáni székében már Balassa Menyhért öcsce, János ült. Balassa János, korának legkitűnőbb vívója, szintén a harcztéren emelkedett hírre. 1550-ben Szolnok várának kapitánya, 1555-ben a felsőmagyarországi felkelt nemesség vezére és a bányavárosok kapitánya volt; 1562-ben Szécsény várát vette ostrom alá, de megsebesülván, az ostromot abban kellett hagynia. 1569-ben összeesküvés gyanujába keveredvén, elfogták, de a pozsonyi börtönéből neje segítségével kiszabadult és Lengyelországba menekült. 1572-ben, az országgyűlés közbenjárására, kegyelmet nyert ugyan, de a főispáni méltóságot már nem szerezhette vissza; e helyett 1574-ben kir. főajtónállóvá nevezték ki. Balassát a főispáni méltóságban Oláh Miklós követte, aki 1552-től esztergomi érsek és Esztergom vármegye főispánja volt. Oláh Miklóst 1563-ban Balázdeák Márton részére kiadott czímeres nemeslevél említi Hont vármegye főispánjaként. (Gróf Károlyi Oklt. III. 315. l.)

Oláh Miklós után a honti főispánokról nagyon hiányosak az adataink. 1576-ban Nyáry István viselte a méltóságot, a kit 1581-ben a török portára küldtek követségbe. Meghalt 1582-ben. (Prot. A. 225.) Utóda Szerdahelyi Dersffy Miklós, 1583-ban szerepel első ízben, de még 1603-ban is ő volt a főispán. Közvetlen utódáról nincsenek adataink. Botka Tivadar Kisfaludi Liphay Imréről írt művében, a ki 1603—1609 között Hont vármegye alispánja volt, Dóczy Gábort mondja a vármegye főispánjának. 1616-tól kezdve magyarbéli Bosnyák Tamás volt a vármegye főispánja, a ki ebbeli méltóságát 1634-ig viselte. Az udvar rendíthetetlen híveként, a Bethlen Gábor felkelése alkalmával, a királyi sereg élén, Zólyomnál megütközött a felkelőkkel, de legyőzetvén, fogságba esett; kiszabadulása után haláláig Fülek várának kapitánya volt. Bosnyák Tamás utódául a király Balassa Ferenczet nevezte ki; a királyi leiratot az 1635. április 3-án Bozókön tartott közgyűlésen hirdették ki. Balassát azonban még ugyanez évben, miután a Gömörmegyében elkövetett rablásai miatt az országgyűlés vizsgálatot rendelt ellene, felfüggesztették a főispáni méltóságtól és a következő évben (1636.) Szent-Antalon egybegyűlt rendek előtt felolvasott nádori leirat Balassa elfogatását rendelte el. Balassa azonban még abban az évben a kegyelemmel együtt a főispáni méltóságot is visszanyerte; üdvözlésére a vármegye Palásthy Mihályt és Szelényi Jánost küldte Kékkő várába. Balassa 1642-ig háborítatlanul ült a főispáni székben, akkor azonban ismételt panasz merült fel ellene a hatalmaskodásai miatt; e vádak alól mégis tisztázhatta magát, mert a rendek 1647-ben őt ajánlották méltónak a gyarmati kapitányi rangra. Ugyanez évben azonban újabb vádak támadtak Balassa ellen, nevezetesen az, hogy Rákóczi György támadását fölhasználta Balassa Simon és János árvák javainak megdézsmálására. Az 1659. évi országgyűlés vizsgálatot rendelt ellene, de Balassa 1660-ban bekövetkezett halálával megmenekült a földi igazságszolgáltatás alól.

1661 április 10-én Koháry Istvánt nevezték ki főispánnak, a ki mindennemű ünnepélyes beiktatás nélkül foglalta el a széket. Koháry István, miként atyja, a harcztéren kezdte el a pályáját. 1647-ben Szécsény, 1657-ben Fülek várának lett a kapitánya. Életét is harcban vesztette; 1664-ben július 19-én a törökök ellen vívott lévai csatában esett el. Még ugyanez évben, szeptember 27-én, gróf Balassa Bálint lett a vármegye főispánja, a ki 1667-től fogva egyuttal Korpona város kapitánya volt.

Balassa Bálint 1626-ban Kékkő várában született; korán árvaságra jutván, a legnagyobb nélkülözések között töltötte gyermekéveit. Szívtelen mostohája elől a nagyszombati jezsuitákhoz menekült, kik befogadták és nagy gonddal nevelték, majd felserdülvén, a bécsi egyetemre ment, hol a bölcsészet koszoisa lett. 1651-ben aranyfarkantyús vitéz lett. 1653-ban részt vett a német birodalmi gyűlésen Augsburghban. 1659-ben kir. tanácsossá és seregpapancsnokká. 1664-ben honti ispánná és 1665-ben kékkői, 1667-ben pedig korponai kapitánynya nevezték ki.

1664-ben grófi rangra emelkedett. Korponai kapitányként gyakran állott szemben a törökkel; megvédte nemcsak Korponát, de a messze vidéket is. Ennek ellenére is azonban állandó egyenetlenségben élt a korponai polgársággal és a vármegyében sem volt nagy pártja. Ez az egyenetlenség viszályt is támasztott közötté és a vármegye között az 1668. évi alispánválasztás alkalmával és Thököly felkelése idején sem tudta Balassa a Lipót király iránt való hűségben megtartani a vármegyét. A mikor 1682-ben Thököly elhódította Korponát, az udvar Kékkő védelmét Balassára bízta, de ő 1683-ban ismét elfoglalta a korponai kapitányságot, a melyet egy évig töltött be. (Matunák M.: Korpona Várkapitányai.)

Balassa Bálintot a honti főispánságban Koháry István harmadszülött fia, Farkas, követte. Koháry Farkas kiváló katona volt; 1683-ban Bécs, 1686-ban Buda ostrománál vitézkedett. A legválságosabb időben lett a vármegye főispánja, mert a bécsi kormány alkotmányellenes törekvései miatt a vármegye örökös harcban állott a hatalommal. Ebben a küzdelemben Koháry Farkas a közvetítő háládatlan szerepét töltötte be és bármint igyekezett megnyerni a vármegye bizalmát, törekvése hasztalan volt. A mikor II. Rákóczi Ferencz kuruczai 1703-ban átlépték Hont határait, Koháry Farkasnak menekülnie kellett Csábrágról. Az udvar ekkor Horvátországba küldte őt a belzavarok elsimítására, a hol 1704-ben Dubraván elhalt.

Rákóczi nem nevezett ki főispánt; a tisztujításokon és más fontosabb közgyűléseken fejedelmi biztosok helyettesítették a főispánt. 1705-ben és 1706. években Jánoky Zsigmond, majd 1709 április 17-én Gerhárd György fejedelmi biztos elnöklése alatt tartott a vármegye közgyűlést. József 1711. január 2-án gróf Koháry István altábornagyot Hont vármegye örökös főispánjává nevezte ki; Koháry beiktatását azonban a bekövetkezett pestis-ragály ez év végére halasztotta el.

Fejedelmi
biztosok.

Az alispán a XVI. századtól kezdve mindinkább a vármegye közönségének képviselőjeként lép előtérbe és míg a középkorban csak egyszerű hivatalnoka volt a főispánnak, a mohácsi vész után már mindegyre bővül a hatásköre, melyet az országgyűlés és a vármegye közönsége, a helyhatósági szabályrendeletek útján, állapított meg. A XVI. századbeli törvények közül a következők vonatkoznak az alispáni hatáskörre: 1545: XIV., XXVI.; 1555: IV.; 1595: XXVI. törvény-cikkek, melyek a vármegyei fölkelés szervezésére, mindennemű katona és önkéntes előállítására, — továbbá az 1545: XXIX.; 1553: XVII.; 1557: VII.; 1575: X. törvény-cikkek, melyek a katonaság elszállásolására és élelmezésére, az élelmiszerek megszabására, — végül az 1554: IV. t.-cz., mely a katonaság által okozott károk megtérítésére és a károsultak kielégítésére vonatkozik. Az alispán hatáskörébe utalták még a katonai lovak ingyen legeltetésének szabályozását, valamint az ingyen (köz)munkák ügyét. (1556: IV.; 1557: VI.; 1563: XIII. és 1598: XVIII.) A jobbágyok szabad költözködésére való felügyelet, a földesurak ellenében való felügyelet és a jobbágyok ótalmazása (1547: XXXII.; 1548: XII.; 1550: XXVII stb.) szintén az alispán kötelessége volt.

Az alispánság.

A vármegyei szabályrendeletekről csak 1571-től kezdve vannak adataink, mely évtől kezdve a vármegyei jegyzőkönyvek is megvannak.

Az alispáni tisztség e korban a legnagyobb megtiszteltetéssel járt és a hivatal elfogadása bírság terhe alatt kötelező volt. Utóbb ezt a bírságot kiterjesztették a vármegyei főbb tisztviselői állásokra is. 1576-ban Luka Lőrincz és Szelényi Mihály, nem fogadván el a szolgabírságot, megbírságoltattak.

A XVI. században évenként tartottak tisztujítást. 1585-ben Poltári Soós Jánost választották alispánná, a ki hosszú ideig viselte a tiszteletet. 1590-ben Dobassy Ferencz lett az alispán; minthogy azonban nem tudta elnyerni a vármegye közönségének megaláztatását, ismét Soós Jánost hívták meg az alispánságra, a kit az 1591., 1592. és 1593. években tartott tisztujítások alkalmával is maradásra kért a vármegye közönsége. Az 1592. évi tisztujítás Bory Lőrinczet száz forint bírság terhe alatt kötelezte a szolgabírói tisztség elvállalására. Az országgyűlési követek fizetésének fedezéséről, valamint a török rabságban levők felsegélyezéséről és a tisztviselői fizetésekről 1584-ben és 1592-ben gondoskodott a vármegye, még pedig olyképpen, hogy portánként 50—50 dénárt vetett ki.

A XVI. században a szolgabírák száma négy volt; táblabírákká 1585-ben huszonnégyet és 1593-ban tizenkettőt választottak, a kiket 12 forint bírság terhe alatt kötelezték a törvényszék ülésein való részvételre. Soós János 1599-ig min-

A szolgabírák.

den évben újból elvállalta az alispánságot, de 1599-ben már Páska Jánost választották alispánná és minthogy Páska a tisztelet elvállalni vonakodott, száz forint bírság lefizetésére kötelezték. Helyette azután Nagykéri Kéry Ferenczet választották. E tiszttudítás alkalmával Kisfaludi Liphay Imre lett a vármegye adórovója, a ki ezzel kezdte fényes pályáját Hont vármegyében.

A közgyűlés.

A vármegyei közgyűléseket a XVI. században leginkább Selmeczbányán (1571—1577—1585.) tartották, de 1578—84-ben Korponán is voltak közgyűlések, noha ez a város akkor Zólyom vármegyéhez tartozott és a közgyűlések helyéül a Kis-Honthoz való közelsége miatt választották. Az 1596. és 1597. években Szebelében voltak a közgyűlések és pedig először Bakai Horváth János főispáni helyettes elnöke alatt. 1598-ban Báthon tartottak tiszttudítást Dersffy Miklós főispán jelenlétében; 1602-ben is Báth szerepel a vármegyei közgyűlések helyeként. (Prot. C. 429.)

A vármegye
címerére.

Az 1550. évi országgyűlés azon rendeletére, hogy minden vármegyének saját címeres pecsétje legyen, I. Ferdinánd király 1550. február 12-én Pozsonyban címeres levelet adományozott Hont vármegyének, melyet jelenleg a vármegyei levéltárban őriznek. A Ferdinánd királytól adományozott címer a következő: Vörös paizsban, jobbról hatágú aranycsillagtól és balról befelé fordult ezüst hold-sarlótól kísért, egyenes kardot tartó, balrafordult pánczélos kar. Sisakdísz: paizsbeli kar. Takarók: mindkét felől veres ezüst.

Dersffy Miklós főispán 1601-ben Palásthy Józsefet választatta meg alispánná, a ki egyszersmind országgyűlési követ is volt. 1603-ban Kisfaludi Liphay István foglalta el az alispáni széket, de az 1608. évi országgyűlésen a protestáns Illésházy István neheztelését magára vonta a katolikusok érdekében tett felszólalásai miatt; ez okból az 1609. évi tiszttudításon a nádor, a ki az időközben elhalt Dersffy főispán helyett a tiszttudítást intézte, Liphay Imrét többé nem jelölte. Utóda az alispánságban Palásthy József lett.

Liphay Imrének a vármegye mégis jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg és felkérte, hogy továbbra is résztvegyen a közügyekben. Liphay, feledve a mellőztetést, még ebben az évben tevékenyen közreműködött a porták összeírásának munkálataiban, de 1612-ben Bars vármegye választotta meg alispánjává és akkor eltávozott Hont vármegyéből.

Az 1609. évi közgyűlésen választottak első ízben esküdteket a szolgabírák mellé; a törvényszéki táblabírák számát pedig kilenczben állapították meg.

Rutkay János, a ki 1585-től fogva volt a vármegye jegyzője, betegség miatt állásáról lemondván, helyébe 1609. június 8-án Palugyay Boldizsár következett, a kinek fizetését 75 forintban állapították meg. Az 1611. évi tiszttudítás alkalmával Demédy Jánost 25 forint évi fizetéssel aljegyzővé választották.

1613-ban Nemeskürthi Bakó Ferencz lett másodízben alispán. Ugyanekkor a szolgabírák fizetését 12 forintban állapították meg. Bakó Ferenczet az 1617. szeptember 6-án tartott közgyűlés újból alispánná választotta, majd Jákóffy Ferenczcel egyetemben az országgyűlésre követül küldte ki és utiköltségül kétszáz forintot szavazott meg részükre. Bethlen Gábor első támadása idejében (1619.) Horváthy György volt az alispán, a ki e tisztelet 1627-ig viselte és közben 1625-ben, a soproni országgyűlésen is képviselte a vármegyét. Bethlen Gábor felkelése idejében nagy szolgálatot tett a vármegyének Kisfaludi Liphay Imre, a korábbi alispán, a kit 1619-ben Konstantinápolyba küldtek követül, a honnan félévi távollét után visszatérván, nagy érdemeket szerzett a Bethlen Gáborral 1621. és 1624-ben kötött béke létrehozásában.

A jegyzőköny-
vek nyelve.

Az 1609—1627 közötti években a vármegye jegyzőkönyveit túlnyomólag magyarul vezették, minek oka valószínűleg abban rejlett, hogy Demédy János, az ideiglenes jegyző, nem tudott latinul. 1628-tól 1647-ig, a mikor Barsi János és Emödy György voltak a vármegye jegyzői, a jegyzőkönyvek már ismét latin nyelven szólnak. Az 1634. június 21-én Bozókön tartott tiszttudítás Palásthy Pál helyébe, a ki 1627-től fogva viselte az alispáni tisztelet és immár nem akart szolgálni, Bakó Ferenczet választották. Ugyancsak ő lett 1636-ban a vármegye kapitánya, mely tisztelet után száz forint havi fizetést húzott. 1641-ben Bakó Ferencz elhalálozván, helyébe Palásthy Pált alispánná, és Szelényi Jánost pedig helyettes alispánná választották.

A megyegyűlések alkalmával a Korponán egybegyűlt nemesek és a polgárság közötti gyakori összeütközések miatt, a város többé nem engedte meg, hogy ott

tartsák a megyegyűléseket ; ennek következtében már az ez év szeptember 17-ére egybehívott közgyűlést Balassa-Gyarmaton tartották meg. Szelényi János időközben török fogságba kerülven, kiváltására az 1648. évi tisztújító közgyűlés minden portára két forint adót vetett ki. 1648-tól kezdve két alispánt választott a vármegye és pedig Osztróluczky Miklóst és Bartakovics Gáspárt. A következő évben Osztróluczky helyébe a fogságból kiváltott Szelényi Jánost tették meg első alispánnak és egyszersmind őt küldték követül az országgyűlésre. Az 1649. évben a vármegye szigorú intézkedéseket léptetett életbe a cigányok ellen, megújítván az 1609. évi határozatokat. A vármegye meghagyta a szolgabírának, hogy a cigányokat a vármegye egész területéről kiűzzék. Az 1647. évi CIX. t.-cz. rendeletére Hont vármegye törvényszékét Selmezbányára helyezte át, de már két évvel később, a nagyobb kényelem és biztonság tekintetéből, Zólyom megye jogainak fentartásával, Korponára tették át. A halálos ítéletek végrehajtására 1615-ben a Korponával szomszédos Bozók határában, a Fánecs-családtól szerzett helyiséget a vármegye (Hőke Lajos kézírata) és a hóhér fizetésére 1656-ban hetenként ötven dénárt szavazott meg. Az ötvenes években számos intézkedést talá-lunk a törvénykezésre nézve a vármegyei jegyzőkönyvekben. Szelényi János, a kit 1653-ban választottak újból alispánná, rendesen magyarul hozott ítéleteket. A latin jegyzőkönyvekben az eredeti magyar íróások és tiltakozások is magyarul vannak felvéve. A tiszti ügyész 1663-ban szerepel első ízben közvádlóként, a mikor három gyügyi ember a nagyterényi evang. lelkészt és iskolatanítót agyonverte. A vármegyei rabokat a csábrági és az osgyáni várakban őrizték ; az előbbieket tartására száz, az utóbbiakra 12 forintot szavaztak meg 1659-ben. Az akkori ítéletek rendkívüli szigorúságuk és rövidségüknél fogva igen érdekesek. A nagyterényi evangélikus pap gyilkosait előbb megkínozták, bőrukából szíjjat hasítottak és végül felnégyelték őket. 1617-ben egy istenkáromlót 100 botra ítélték. 1661-ben a tettenért tolvaj halállal lakolt. Korpona városa 1673-ban halálra ítélvén egy cigány gonosztevőt, a város elhatározta, hogy a vármegye határán belül elfogott valamennyi cigányt hasonló sors érje. 1679-ben Hókay Balázst, 1703-ban Rics Jánost, az 1599. évi VI. és 1625. évi VI. t.-cz. értelmében, kétnejűség miatt halálra ítélték.

1659-től kezdve Bartakovics János volt az alispán, kinek hivataloskodása idejében a német katonák beszállásolása terhelte a vármegye lakosságát. Az idegen sereg zsarolásai 1662-ben véres összeütközésekre adtak alkalmat. Erre czéloz Wesselényi nádornak Korpona városához intézett levele, melyben a polgárokat arra kéri, hogy az idegen katonaság eltartásáról gondoskodjanak. A Wesselényi-féle összeesküvés vérbefojtása után, 1671-ben, megtartatott tisztújításon a vármegye főispánja maga nem elnökölven, levélben közölte a közgyűléssel a jelöltek névsorát ; ez alkalommal Gerhard Pál alispánt újból megválasztották. 1673-ban Szelényi Jánost első és Duló Gergelyt másodalispánná választották. 1674-ben íté-kezett a vármegye Gyuronya András paraszt kapitány ügyében, a ki a török adóra beszedett pénzt elsikkasztotta ; vasraverve börtönbe vetették. 1680-ban Szelényi János, a ki két ízben viselte az alispáni tisztséget, meghalt ; helyébe négy jelölt közül Gerhard György lett első és Balogh Gáspár másodalispán. Korpona ekkor tele lévén katonasággal, a közgyűlés leginkább az idegen katonaság ellátásáról intézkedett. Ugyanekkor intéztek felterjesztést a Koháryakhoz, hogy a csábrági vár börtöneit bocsássák továbbra is a vármegye rendelkezésére. A felterjesztésre adott választ nem ismerjük, de az 1682-ben hozott vármegyei határozat szerint Kékkő várában tartották a vármegye rabjait, kiket a főispán a sajátjából élelmezett. 1684-ben már Bozókra helyezték el a rabokat.

Az 1685 május 23-án gróf Koháry Farkas elnöklete alatt tartott tisztújítás alkalmával Gerhard György első és Madách János, négy jelölt közül, másodalispánná választatott. Vármegyei jegyzővé, három jelölt közül, Kajaly Pált választották meg. Ez az első nyoma, hogy a jegyzői állást választás útján töltötték be, mert azelőtt a jegyzőket többnyire más vármegyékből fogadta fel a vármegye. Az elszaporodott rablók ellen ötven hajdút fogadtak fel, havi három forint fizetéssel, míg a hajdúhadnagy nyolcz forint fizetést kapott. Az 1692. évi tisztújításkor Palásthy Ferenczet első és Péchy Lukácsot másodalispánná választották meg ; ugyanekkor külön kishonti alispáni állást rendszeresítettek, melyre Kubinyi Istvánt választották meg. 1693-ban a Palójtára hirdetett közgyűlést, a falu lélegése következtében, Szebelében tartották meg. E közgyűlésen olvasták fel I. Lipót király

rendeletét, mely a zsidóknak a bányavárosoktól számított hét mérföld területen való lakást megtiltotta. A vármegye e rendeletre megjegyezte, hogy az egész vármegye területén nincsen zsidó. Az 1693. évi tisztújítás alkalmával, a kishontiak panaszára, megengedték, hogy a kishonti alispán mellé helyettes választassék. Ekkor tehát négy alispánja lett a vármegyének.

A törökök kiűzetése után, főleg 1696 után, a jegyzőkönyvek csak a királytól és a hadparancsnokságoktól érkezett rendeleteket lajstromozzák. 1703-tól kezdve azonban megváltozott a helyzet: Rákóczi, Bercsényi és a többi kurucz vezérek felhívásai sűrűn követik egymást. 1703-ban Markocsányi Miklós lett alispán, a ki azonban a táborba küldetvén, helyét Bellosovics Boldizsár foglalta el száz forint fizetéssel. Az 1705-ben tartott tisztújítás alkalmával három katolikus és három protestáns jelölt volt az alispáni tisztségre. Kajaly Pált első és Kovács Jánost másodalispánná választották. Az 1709. év elején már Szentivány Rafael első és Balogh Gáspár másodalispán intézik a közigazgatást, a kiket az 1709. április 17-én Inámban tartott közgyűlésen újból megválasztottak. Báró Löffelholz tábornok 1708 végén Kelkó Istvánt nevezte ki alispánná, a közbiztonság fentartására pedig ötven hajdút fogadott fel. 1709-ben az egész vármegye labancz-tisztikara csupán egy alispán, két szolgabíró, és három vagy négy esküdtből állott. Daczára annak, hogy 1710-ben egész Hont vármegye a császáriak kezébe került, a vármegyei tisztikar csak a szatmári békekötés után lett ismét teljessé, a mikor a vármegye örökös főispánja is elfoglalta a székét (Hőke Lajos kézirata, — Várm. Közgy. Jegyzőkönyvek. Prot. A—J.)

Kettős
főispánság.

Mint már említettük, az ellenkirályok korában a vármegyének két főispánja volt, Balassa Menyhért, a ki Szapolyai pártján volt, a vármegyének egyik, a Rima völgyében elterülő járásában, a hová Ferdinánd hatalma ki nem terjedt, sokáig tartotta magát, míg végre az 1542. évi országgyűlés a szétszakadt vármegye egyesítését rendelte el. Ennek aligha lehetett foganatja, mert az 1552. évi 39. t.-cz. újból elrendelte a vármegye egyesítést, melynek megvalósítása azonban rendkívüli nehézségekbe ütközött. A vármegye ezen járása, melyet Kis-Hontnak, később kishonti kerületnek neveztek el, tiz-tizenkét mérföldnyire terült el az anyavármegyétől és így a háborús világban sok bajjal járt a vármegyei középponti tisztviselőkkel való érintkezés. Így azután a kishonti kerület bizonyos mértékben önálló igazgatást nyert; az 1604: VIII. és az 1608: XV. t.-cz. Kis-Hontról már külön emlékezik meg. A mikor a vármegye Selmeczbányát jelölte ki gyűlés helyül, a kishontiak ez ellen felszólaltak, a nagy távolságot hozván fel okul, miért is 1649-től kezdve a közgyűlések az akkoriban Zólyom vármegyéhez tartozó Korponán tartattak meg. Kis-Hont túlnyomólag protestáns nemessége a szabadság és a vallásharcok korában inkább az erdélyi fejedelmekhez szíttott, és minden támadás alkalmával hamar meghódolt; hosszabb ideig is maradt a felkelők birtokában, mint Nagy-Hont, melyet a királyi sereg rövidesen visszahódított. A mikor 1683-ban Rabatta tábornok 830.000 forint sarcot követelt a vármegyétől, az alispán a kishontiak előzetes megkérdezése nélkül vetette ki a rájuk eső részt, mi ellen azután a kishontiak, különösen Rimaszombat városa, éveken át tiltakozott. Az 1687. évi országgyűlésen a kishonti nemesség nevében, Kubinyi Ádám és Sipos János előterjesztést tettek aziránt, hogy a kishontiak külön alispánt, jegyzőt, szolgabírókat és esküdtet válasszhassanak és peres ügyeik elintézésére saját törvényszéket tarthassanak. Kérelmük teljesült. Az 1687: XXV. törvénycikk megengedte a kishontiaknak a tisztviselők választását; ez a törvénycikk kerületnek (districtus) nevezi Kis-Hontot. Még abban az évben a kishontiak Jánoky Farkast, Thököly hívét, alispánná, továbbá két szolgabírókat és esküdtet választván, a kerületet hivatalosan Kis-Hont vármegyének, Comitatus Hont minor, kezdték nevezni. Hont vármegye három járása azonban ez elnevezése ellen erősen tiltakozott; felírtak az uralkodóhoz, a nádorhoz és a primáshoz, hogy Kis-Hont elszakadását megakadályozzák, a kishontiak megnyerésére az egyik közgyűlést Rimaszombaton is tartották, mire azonban a kishonti nemesség el sem jött. A vármegye 1688-ban Madách Pál alispánt és Kajaly Pált küldte Bécsbe, hogy az ügy elintézését a kancelláriánál szorgalmazák. 1688. október 15-én azután az említett kiküldöttek a kishontiak megbízottjával, Kubinyi Ádámmal a nádor előtt egyezségekre léptek és a közgyűlések színhelyül Alsó-Palojtát állapították meg, a kishontiak pedig lemondtak a külön közgyűlések tartásáról. A kishonti alispáni állást meghagyták és a következő czímmel ruházták föl: »Hont vármegye másik alispánja a kishonti kerületben.« Csak

egy jegyzői állást rendszeresítettek még a kishontiak részére. Országgyűlési követek és felkelési tisztek az egyezség szerint az egész vármegyéből választandók.

A kötött egyezséget azonban a kishontiak nem fogadták el és 1690-ben maguk a nagyhontiak is elvetették azt. Ujabb egyezkedési kísérletek 1690-ben és 1693-ban is történtek, de azok megtörttek Nógrád vármegye ellenállásán, mely a kékkői járást Kis-Hontért nem volt hajlandó átengedni.

Közbe jött azonban II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza, melynek folyamán Kis-Hont teljesen különvált és mind hadi, mind pedig pénzügyi igazgatás tekintetében önálló szervezetet nyert. 1709-ben Kis-Hont külön feliratot intézett a fejedelemhez a hadiköltségek ügyében és külön számolt az ezredekkel. Az eperjesi gyűlésen is külön képviselte volt; mert Hont vármegyét a császáriak megszállották és így követeket nem is küldhetett volna. Kis-Hont csak jóval később (1710) kerülván a császáriak hatalmába, egész a szatmári békéig megtartotta különváltását. (Höke Lajos kézirata: Kis-Hont válópere Nagy-Honttól. Pesty Frigyes: Eltűnt régi vármegyék.)

Kis-Hont
különválása.

Az országgyűléstől megszavazott adókat portánként vetették ki. A legrégibb összeírások az 1494. és 1495. évekből maradtak fenn. Az előző évben 3659 az utóbbiban 3600 volt a jobbágytelkek száma. A mohácsi vész utáni elrendelt adóösszeírások egy részét az Országos Levéltárban őrzik, a XVII. század közepétől kezdve azonban részletes adatokat találunk a közgyűlési jegyzőkönyvekben is. Különösen érdekesek azok az összeírások, mert részletes adatokat nyújtanak ama kor gazdasági viszonyairól és egyszersmind elénk tárják azt a borzasztó pusztítást, melyet a török uralom és a XVII. század szakadatlan belháborúi alatt a vármegye szenvedett. Az első összeírások az 1531. és 1541. évből vannak meg, a további összeírások az 1542., 1543., 1549., 1552., 1553., 1554., 1555., 1556., 1557., 1559., 1564., 1565., 1569., 1572., 1578., 1582., 1583., 1593. évekből. Ezek közül különösen becses adatokat találunk az 1552—1557. és az 1570. évi összeírásokban, melyek közül az előbbieken igen sok a fontos kortörténeti feljegyzés, az utóbbiakban pedig a tatárdúlásra vonatkozó adat. Az 1596., 1598., 1599., 1600., 1601. és 1608. évi összeírások már csak a házak számát, az 1609., 1610., 1613., 1623., 1624., 1635., 1639., 1648. évek pedig a porták számát tüntetik fel. Az összeírásokat az 1696. és az 1707. évek zárják be, melyek közül az utóbbi egész kötetre terjed. (Magyar Könyvszemle I. 203—204.)

Adóössze-
írások.

Hont vármegyében 1542-ben 2278 jobbágytelket (portát) írtak össze. 1549-ben az egész vármegyében, beleértve a Kis-Hontot is, mely akkor Rimaszombat városból és 42 helységből állott, összesen 2023 porta volt. Idővel azonban, főleg a török hódoltság következtében a porták száma évről-évre csökkent. A királyi uralom a XVI. század második felében már oly gyenge lábon állott a vármegyében, hogy az adóösszeírássra kiküldött adórovó (dicator) a területnek csupán egy részét írhatta össze. 1578-ban azonban több község megtagadta az engedelmességet, mire az adóösszeírást félbe kellett szakítani. 1577-ben a vármegye területén csak 1072 hódolt porta, 1578-ban 950 hódolt portát találtak. Az 1578. évben minden portára egy forintot vagyis összesen 950 forint adót vetettek ki. Ebből az adókivetés évében 542 forint 29 dénár fizettetett be, de a végrehajtási költségek 209 forintot tettek ki, úgy hogy a kincstárnak csupán 321 forint 29 dénár jutott. Az 1578. évi hátralékot azonban 1580-ban teljesen befizette a vármegye. 1579-ben nem lehetett a törökök miatt az adót kivetni, de azért 536 forintot mégis behajtottak, melyből 209 forintot emésztettek fel a költségek. A csábrági uradalomhoz tartozó 152 portára semmit sem lehetett kivetni. 1582-ben 989 portát írtak össze, de ebből csak 984 porta volt adóköteles és 968 forint elszámolásából 792 forintot küldtek be a pozsonyi kamarához. Az 1583—84. években, mikor Soós János volt az adórovó, 984 forintot vetettek ki; ebből 703 forintot számoltak el és a hátralék 281 forint volt. 1584-ben 733 frt folyt be és hátralékul 282 forint maradt.

Jobbágytelkek

1588-ban, a mikor Gosztonyi Ferencz volt a rovó, a hódoltsága alá eső porták száma 905 volt; erre 905 forintot vetettek ki és a költség 152 forint volt. Az 1593—94 években, a háborúk miatt, az adó tetemesen emelkedett; egy szabad portára három, a hódolt portára pedig 1½ forintot vetettek ki. Ez években, miután nagy terület szabadult fel a hódoltság alól, 550½ szabad és 343¾ hódolt portát írtak össze. Az 1593. évi kirovás szerint 2166 forint 34 denárt vetettek ki és ebből a személyes szükségletekre 184 forintot fordítottak; befolyt ezer forint, a hátralék pedig 982 forint 37 dénár volt. 1594-ben 817¼ porta után, június 15-től kezdve,

a háború tartamáig havonkint egy forint lett volna esedékes ; de ennek jó része nem volt behajtható. Az 1595. évből nem maradt fenn számadás, csupán annyi állapítható meg, hogy a vármegye 593 forint 13 dénárral maradt hátralékban. 1596-ban $511\frac{1}{2}$ szabad és $73\frac{1}{2}$ hódolt portát írtak össze, melyre 4997 forint és hét dénárt vetettek ki ; ebből az első behajtás alkalmával 4286 forint, a másodiknál 236 forint folyt be. (Acsády Ignác : Régi Magyar Birtokviszonyok. Jobbágypótlás. A magyar jobbágypótlás száma. Akad. Érték. XIV. és XVI. köt.)

A porta.

A XVII. században a porta immár csak eszmei fogalommal lett. A porta eredetileg egy jobbágypótlás háza, vagy telket jelentett ; 1609 évtől kezdve négy jobbágypótlás és szellérház vétetett egy portának. Az 1647. évi országgyűlés új portaösszeírást rendelt el olyképpen, hogy egy portába oly jobbágypótlások, a kik négy—hat ökörral járnak, négy, a két ökörral járók közül nyolcz és marhátlan jobbágypótlások és szellérek közül 16 vétessék. Később a porta már csak képzeletbeli egység lett, mely egység az adókötelesek fizetési képességét fejezte ki. Az 1616. évi számadás szerint 412 porta volt a vármegyében. 1626-ban $262\frac{1}{4}$, 1648-ban már csak 198 ; ez a szám az egyes járások között a következőleg oszlott meg : 1. báthi járás 45 faluban $46\frac{3}{4}$ — 2. bozói járás 54 faluban 38, 3. selmeczi járás 49 faluban $60\frac{3}{4}$, 4. Kis-Hontban 35 faluban $52\frac{1}{2}$. Az 1653. évben a három első járásban $150\frac{3}{4}$ porta, a kishontiban $57\frac{1}{4}$ porta volt, melyet $138\frac{1}{4}$ -re és 49-re szállítottak le. Ez a szám élénken tünteti fel a jobbágypótlás elszegényedését.

A XVII. század második felében a belháborúk okozta pusztítások következtében a porták száma 135-re apadt. Az 1683. évi összeírás szerint a bozói járásban 25 porta 1440 ház, a selmeczbányáiban 38 porta 2199 ház, a báthiban 41 porta 1394 ház, Kis-Hontban 31 porta 1550 ház, összesen 135 porta 6583 ház iratott össze.

Az összeírt adó alá eső 6583 házban, öt személyt véve alapúl, a vármegye meg nem hódolt részeit 32.915 lélek lakta ; ehhez adva az adó alá nem eső kuriális helységeket, a vármegye lakóinak számát, a szabad királyi városok kivételével, kerek számban 36.000-re tehetjük. II. Rákóczi Ferencz felkelő hadjárata alatt, miután akkor Kis-Hont vármegye közigazgatási és pénzügyigazgatási tekintetben különvált, Hont vármegye portáinak száma százat tett. A kivétést azonban az ú. n. nádori porták után eszközölték, melyeknek száma 135, majd $135\frac{1}{2}$ volt. (Höke Lajos Kézirata. — Várm. Közgy. Jegyzőkönyvek.)

A XV. században virágzó ipar és kereskedelem, a török hódoltság, valamint a gyakori támadások következtében mindegyre jobban hanyatlásnak indult. Csak a megerősített városokban nyert az ipar védelmet, hol e korszakban a szellemi műveltség is otthonra talált. A mohácsi vész után királyaink felismerve a városok fontosságát, nemcsak azok korábbi kiváltságait erősítették meg, hanem újabb szabadalmakat is adományoztak.

Városi
szabadalmak,

Bakabánya.

Bakabánya szabadalmait 1545. április 28-án erősítette meg Ferdinánd király, utóbb 1547-ben ismét nyert kiváltságlevelet. I. Lipót király pedig 1686-ban a szabad királyi város kiváltságaival ruházta fel.

Báth.

Báth 1550-ben és 1553-ban nyert kiváltságlevelet Ferdinánd királytól, melyeket II. Mátyás 1617. márczius 29-én megerősített. Majd 1637-ben III. Ferdinándtól és 1690. november 29-én Lipót királytól nyert szabadalomlevelet.

Bélabánya.

Bélabánya vagy *Fejérbánya* szabadalmait 1545. április 28-án erősítette meg Ferdinánd király. 1572-ben Rudolf királytól, Selmeczcel egyetemben, szabad királyi bányavárosi jogot nyert.

Korpona.

Korpona régi kiváltságleveleit 1548. július 18-án erősítette meg I. Ferdinánd király ; 1603. február 20-án Rudolf király átírta és megerősítette Ferdinánd, II. Lajos 1517. évi, Zsigmond 1435. évi, I. Lajos 1369. évi, IV. Béla 1244. évi, II. Ulászló 1492. évi és I. Mátyás 1467. évi kiváltságleveleit, továbbá I. Ferdinánd 1557. évi, V. László 1453. évi, I. Ferdinánd 1554. évi és II. Ulászló 1510. évi szabadalomleveleit. Rudolf király e megerősítő levelét utóbb II. Mátyás király újból kiadta a városnak.

Nagymaros.

Nagymaros régi kiváltságait 1528. január 25-én I. Ferdinánd, majd 1571. november 7-én Miksa király erősítette meg. Utóbb, a törökök kiűzése után, 1686. május 19-én Lipót királytól nyert szabadalomlevelet, melyben többi között a II. Mátyás királytól 1615-ben és 1609-ben a helység részére adott kiváltságokat megerősítette.

Rimaszombat.

Rimaszombat ugyancsak Lipót királytól nyert 1662-ben kiváltságlevelet.

Selmeczbánya e korszakban első ízben I. Ferdinándtól nyert kiváltságlevelet, a ki előbb 1544-ben, majd 1545-ben a II. Ulászló királytól adományozott szabadságomlevelet erősítette meg. Rudolf király 1572-ben szabad királyi várossá tette. II. Ferdinánd 1625-ben, III. Ferdinánd pedig 1655-ben adott a városnak szabadságomlevelet. Miksa király uralkodása alatt 1573-ban új bányarendtartás lépett életbe, mely 1854-ig volt érvényben.

Szebelléb előbb III. Ferdinándtól 1638-ban, majd I. Lipót királytól 1694. jan. 18-án nyert kiváltságlevelet. Az utóbbiban egyszersmind Zsigmond király 1412. és 1418. évi, IV. László 1288. évi és III. Endre király 1297. évi oklevelei vannak átírva. (Illéssy János : Községi kiváltságlevelek jegyzéke.)

1526-tól 1711-ig a vármegye területén a következő helységek nyertek vásárszabadalmakat : Alsó-Palojta 1694-ben, Bakabánya 1702-ben, Ipolyság 1694-ben, Palánkvára 1654-ben, Szebelléb 1674-ben. (Illéssy János : Vásárszabadalmak jegyzéke.)

A vármegyében letelepedett iparosokról felette becses adatokat nyerünk az adóösszeírásokból. Az 1630. évi összeírás szerint a báti járásban 31 első osztályú, 21 másod osztályú és 15 harmad osztályú malom, 30 kovácsműhely, 13 mészárszék és öt serfőző volt. Az 1635. évi összeírásban Ipolyságon 33 családfő között egy molnárt, egy kovácsot és egy mészárosot is találunk. A vármegye területén az 1520—1711. közötti időben üzött iparágakról részletes felvilágosítást nyújtanak az egyes czéhszabályok, melyeket Szádeczky Lajos értekezése nyomán a következőleg állíthatunk egybe : a bakabányai kádárok 1636-ban nyertek czéhszabályokat a várostól, a csizmadiák 1640-ben, az ácsok 1706-ban vették át az újbányaiak szabályait. A bányavárosokban dolgozó mészárosok 1693-ban nyertek czéhszabályokat. A báthi csizmadiák 1637-ben, az ottani vegyes czéh 1681-ben nyert czéhlevelet. A vármegyei ácsok és molnárok 1670-ben és 1698-ban I. Lipót királytól kapták kiváltságleveleiket. A korponai mészáros-czéh 1609-ben nyert czéhlevelet II. Mátyás királytól ; a XVII. század folyamán e czéh nagy tekintélyre emelkedett az iparosok között, szabályzatait 1669-ben a jolsvaiak is átvették. A korponai szűcsök czéhlevele 1630-ból való, szabók 1638-ban nyertek szabadságomlevelet III. Ferdinánd királytól. Kívülök még a fazekasoknak (1648.) és a csizmadiáknak (1653.) voltak czéhszabályaik. A Rimaszombatban virágzó céheket a Gömör-Kis-Hont vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Selmeczbányán a XVII. században több czéh virágzott. A mészárosok 1609-ben nyertek czéhszabályokat II. Mátyás királytól. A kalaposok német nyelvű eredeti czéhlevele 1630-ból való, de az 1703. évi czéhszabályaik tótul vannak megszerkesztve. A tímárok czéhlevele 1677-ből, az asztalosoké 1688-ból, a kalmároké 1706-ból való, az utóbbiak 1709-ben I. József királytól nyertek új czéhszabályokat. Szebellében a XVII. században a szabóczéh volt, melynek szabályai 1682-ből valók.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát, a mohácsi vésztől a szatmári békéig terjedő időből.

Főispánok : Verancsics Antal Borsod vármegye főispánja, később esztergomi érsek 1530. Balassa Menyhért 1533—42., Nyáry Ferencz 1535—47., egyúttal Bars vármegye főispánja is. Nyáry Lőrincz 1547—1553., Gyarmati báró Balassa Bálint 1556—62., Oláh Miklós esztergomi érsek 1563., Nyáry István 1576—1582., Dersffy Miklós 1583—1603., Magyarbéli Bosnyák Tamás 1617—1630., Balassa Ferencz 1635—42., Balassa András 1643., Balassa Ferencz 1645—1660., Csábrági és Szitnyai báró Koháry István 1661—1664., Gyarmati gróf Balassa Bálint 1664—1684., Csábrági és Szitnyai gróf Koháry Farkas 1684—1704.

Alispánok : Chery Péter 1531., Horváthy Simon 1534—35., Keszihóczy Palásthy Benedek 1535—1536., Demjédy (Deméndi) Miklós 1538—39., Palásthy Paska János és Palojtay István 1544., Palojtay István 1545., Berényi András 1547., Dalmady Tarródy Tamás 1555., Ettreh Mihály 1564., Ráhoi Jákóffy György 1570—72., Ettreh Mihály 1580., Berényi Balázs 1580., Poltári Soós János 1581—88., Palásthy Paska Lázár 1588., Dobassy Ferencz 1590., Poltári Soós János 1591—99., Ipolykéri Kéry Ferencz 1599—1600., Palásthy József 1601—1603., Kisfaludi Liphay Imre 1603—1609., Palásthy József 1609—1611., Nemeskürrthi Bakó Ferencz 1611—18., Horváthy György 1619—1627., Palásthy Pál 1627—34., Bakó Ferencz 1634—1641., Palásthy Pál 1641—48., Szelényi János helyettes 1641—48., Osztróczky Menyhért I. 1648—49., Bartakovics

Gáspár II. 1648—49. Szelényi János I. 1649—55., Palásthy Pál II. 1649., Bakó István II. 1655., Gerhárd Pál II. 1658., Bartakovics János 1659—1660., Gerhárd Pál 1670—1671., Szelényi János I. 1673—1680., Duló Gergely II. 1673—1680., Gerhárd György I. 1680—1685., Balogh Gáspár II. 1680—85., Gerhárd György I. 1685—92., Madách János II. 1685—1692., Palásthy Ferencz I. 1692., Péchy Lukács II. 1692., Palásthy Ferencz I. 1693., Jánoky Farkas II. 1693., Török András II. kineveztetett 1695., Jánoky Zsigmond 1698., Madocsányi Pál I. 1703., Bellosovics Boldizsár II. 1703., Kajaly Pál I. 1705., Kovács János II. 1705., Szentiványi Rafael I. 1709—1711., Balogh Gáspár II. 1709—1711., Kelkó István kineveztetett 1709—1711. (Közgyűlési jegyzőkönyvek. — Uj Magyar Múzeum. 1860. II. 199. Honti Lapok 1901. 12. Közgyűlési jegyzőkönyvek indexe 1571-1685.)

A RÓMAI KATHOLIKUS EGYHÁZ.

A róm. kath.
egyház a
mohácsi vész
után.

A mohácsi vész után élénk mozgalmat észlelhetünk a hitélet terén is. Luther Márton tanai csakhamar elterjedtek a felvidéken, főleg a bányavárosokban, melyeknek német nyelvű lakossága élénk összeköttetésben volt a német birodalommal.

Selmeczbányán az elégületlen bányászok között, 1525-ben, a munkabérek miatt zavargások támadtak, minek következtében a bányamunkálatok hosszabb időn át szüneteltek. Az elégületlen bányamunkások a szabadban összegyülekezvén, hallgatták az új hit terjesztőinek beszédeit, a kik közé a város plébánosa is tartozott, ügyük jobbrafordultát remélve. Lajos király 1525-ben szigorúan meghagyta a városnak, hogy a bányászokat ismét munkára kényszerítsék, és az ellenszegülőket megbüntessék; Werbőczy István, az akkori nádor, pedig 1526 április elején Ráskay Gáspárral együtt Selmeczre jött a Luther követőinek kinyomozása végett. Luther tanai azonban már a mohácsi vész előtt a selmeczi polgárokat is foglalkoztatták, miként ezt Frankfurter Bertalan selmeczi polgárnak 1522-ben György körmöczbányai jegyzőhöz intézett leveléből is láthatjuk. (Botka Tivadar: Bars várm. Oklt. XCIV. oszt.) Sőt Korponán már 1520 táján olvasták a Luther iratait.

A mohácsi vész előtt tartott országgyűlések, Szalkai László esztergomi érsek felszólalására, szigorú rendszabályokat léptettek életbe az új hit követői ellen. Werbőczy pedig Selmeczbányán a feljelentett polgárokat szigorú vallatás alá vevén, megeskettette, hogy az új tanokról lemondanak; a zendülő bányászok közül többeket még ki is végeztetett. Közbejött azonban a mohácsi vész és az ezt követő belzavarok közepett, az új hit terjedésének mi sem állotta többé útját.

Luther tana.

Elsősorban Selmeczbányán terjedt el Luther tana; a város plébánosa, Keck Simon, még 1526-ban nyíltan Luther tanainak követője lett. (Kachelmann János: Geschichte der ungar. Bergstädte. III. 153.) A plébános példáját sokan követték, sőt 1536-ban a selmeczbányai Domonkos-rendűek közül is csatlakoztak némelyek az új hit követői közé. A dömések 1536-ban elűzetvén Selmeczbányáról, templomaikat és iskolájukat az új hit követői foglalták le, így azután a kath. hit követői pásztor és tanítók nélkül maradtak. Korponán 1535-ben fogadták be az új hitet.

A vármegye urai közül először Balassa Zsigmond lépett fel az újított vallás ügyének érdekében. 1530-ban elfoglalta a bozóki kolostort, a konvent tagjait szétkergette, és a jószágot a maga számára foglalta le, a kolostort pedig várszerűleg megerősítette. Ettől kezdve azután az egyes községek, a mennyiben földesuraik meg nem gátolták, szintén az új hit mellett nyilatkoztak meg. 1534-ben már az új hitet Selmeczen kívül, Baka- és Bélabányán is szervezték. A mikor Oláh Miklós esztergomi érsek 1558-ban Dereskei Jánost Hont vármegyébe küldte, hogy az itteni papokat az esztergomi érsek előtt való meghódolásra felhívja, akkor már a lelkészek legnagyobb része az új hit követőihez csatlakozott és a hódolatot megtagadta.

Bocskay István felkelésekor (1604.) a vármegye túlnyomó része a protestáns hitet vallotta; csak nagyon kevesen voltak a vármegyei urak között, a kik a kath. hitben megmaradtak, így Kisfaludi Liphay Imre, Kasza Pál és Borsiczky István, a kik 1609-ben a vármegyei közgyűlésen tiltakoztak az ellen, hogy a vármegye az

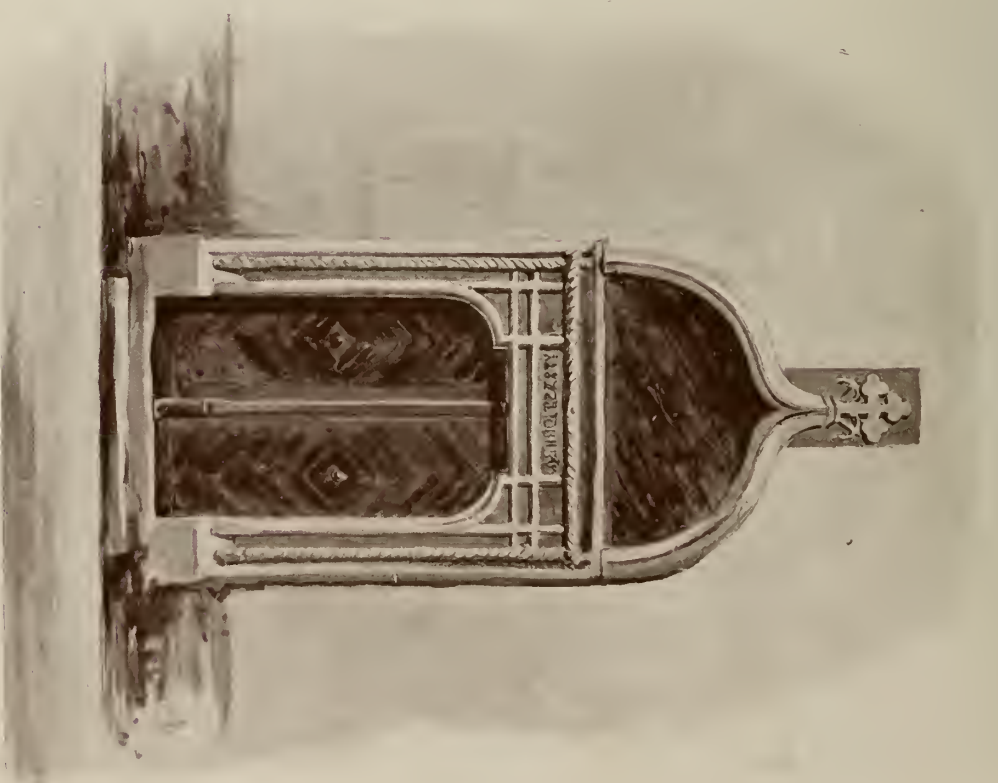
Selmezbánya. — A plébánia-templom kincsei.

Selmezbánya. — A plébánia-templom belseje.

A palásti róm. kath. templom.

A felsőszemerédi templom portáléja.

ágostai hitvallású szuperintendens fizetéséhez hozzájáruljon. Kivülök még Fánchy Ferencz szerepel a vármegyében ezidőtájt, a katolikusok érdekeinek szószólójaként. (Hőke Lajos kézírata.)

Forgách Ferencz esztergomi érsek és még inkább ennek utóda, Pázmány Péter alatt az ellenreformáció hathatósan lépett fel a protestantizmussal szemben. Már Forgách Ferencz érsek alatt, a kath. hit ismét tért foglalt a vármegyében. Az érsek élénk figyelemmel kísérte a vármegyegyűléseket és tisztje, Podári Benedek (1609.), mindig megjelent azokon, hogy tiltakozzék, ha a közgyűlés a katolikusokra nézve sérelmes határozatot hoz. A mikor Pázmány Péter az esztergomi érseki széket elfoglalta (1616), alig volt egynehány kath. pap a vármegyében; így Szalkán, melynek plébániáját 1615-ben állították vissza, továbbá Viskén, Hontbessenyődön, mely utóbbi községnek anyakönyvei 1636-ban veszik kezdetüket. Az 1626. évi adóösszeírás lajstromaiban a kath. papok plebanus, licentiatus és fráter névvel szerepelnek, a protestánsok pedig parochus névvel. Pázmány Péter fölléptével a katolikusok ismét tért foglaltak a vármegyében. Szebellébet 1626-ban térítette vissza a garamszentbenedeki tiszttartó. 1629-ben Kis-Hontban, Szuhán, foglalták vissza a templomot. Az 1628—1638 közötti időben foglalták el a gróf Csákyak a báthi templomot; ugyanabban az időben került a katolikusok birtokába a leszenyei, a szebellébi és a németi-i templom, mely utóbbi kettőt a garamszentbenedeki praefectus foglalta vissza. 1638 után került vissza a felsőalmási templom, melyet gróf Csáky László Besenyődhöz, a sághi prépostság plébániájához csatolt; továbbá Vízoka és Felsőtótbaka, melyeknek templomát szintén gróf Csáky László foglalta el. Ugyanez időtájt Koháry István Prencsfalváról elűzvé az evangélikus papot, annak minden javadalmát lefoglalta. A linzi békekötés után, az 1647. VI. t.-cikk értelmében azonban a Báth, Füzesgyarmat, Prencsfalú és Vízoka helységekben elfoglalt templomokat visszaadták a protestánsoknak. A XVII. század közepén azonban a városokban még nem tudott tért hódítani a kath. hit.

Selmeczbányán, hol a katolikusoknak sem templomaik, sem iskoláik nem voltak, a jezsuiták vették kezükbe a térítés munkáját. A jezsuitákat Lippay György esztergomi érsek telepítette Selmeczbányára; a mikor a jezsuiták 1649. nov. 13-án oda jöttek, alig kétszáz hívőt találtak ott. Lakásuk eleintén a kamara-házban volt, templomul pedig azt a helyiséget használták, mely egykor pénzverő-műhely volt és a melyet a kincstár még 1627-ben kápolnává alakított át; ezt a kápolnát 1650-ben kibővítették. A Selmeczbányán letelepedett két jezsuitára nehéz feladat várt. Nemcsak a lelkipásztorkodást kellett végezniök, de a kath. ifjúságot is tanítaniok kellett, sőt a király rendeletére a körmöczbányai hívek gondozása is az ő feladatuk lett. E végből az egyik páter időközönként az ezüstszállító szekérrel Körmöczbányára rándult. A jezsuiták csakugyan nagy buzgalommal fogtak hozzá a feladatuk teljesítéséhez. Még ugyanez évben megnyitották a gimnázium első osztályát, következő évben a II. osztályt, azután a harmadikat. Térítői működésüket csakhamar siker koronázta. A rendház évkönyveinek adatai szerint 1649—51-ben kilenczet, 1652-ben négyet, 1653-ban ezerötszáz lelket térítettek meg Selmeczbányán és környékén. A mint a hívők száma évről-évre szaporodott, többbizben fordultak a városhoz, hogy az egyik templomot engedjék át nekik. De a selmeczi protestánsok erről mit sem akartak tudni és így a jezsuiták a királyhoz folyamodtak. Lipót király 1668-ban november 23-án kelt adománylevelével a Nagy Boldogasszonyról nevezett templomot a katolikusok részére ítélte oda, melyet Borsiczky István beszterczébányai harminczados 1669. február 15-én a Tepláról (Lenge), Auból (Szent-Antal), Goldbachról (Tópatak) és Sziglisbergről (Hegybánya) berendelt községi előljárási tagok jelenlétében, az egybegyűlt protestáns városi tisztviselők élénk tiltakozása mellett, átadott a jezsuitáknak. (Szántórisz Ferencz cikke a selmeczbányai kir. kath. gimnázium 1896. évi »Értesítő«-jében.)

A szomszéd Korponán is csak ebben az időben kezdtek a katolikusok szervezkedni. Bory Mihály korponai kapitány (1665—67.) katholizált és a saját házát engedte át istentisztelet céljaira a katolikusoknak. A ház földszintjét kápolnává alakíttatta át és ebbe a kápolnába építtette a Boryak családi kriptáját is. Bory Mihály a Wesselényi-féle összeesküvésbe keveredett, de a vád alól tisztázta magát. Holeschauból az 1668. év végén visszatérván, Bajmóczon elhalt. A mikor a korponai katolikusok 1673-ban templomhoz jutottak, Bory Mihály fivére, György,

városbíró, az épületet elfoglalta és a kápolnából átalakított termelt az ifjúságnak táncztermül engedte át. E miatt gróf Balassa Bálint 1676-ban Bory Györgyöt pörbefogta és az ügyben márczius 5-én voltak a tanúvallomások. (Matunák Mihály I. m. 57 l.)

Felekezeti vi-
szályok.

A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után, 1672-ben és 1674-ben, a pozsonyi vértörvényszék számos hontmegyei protestáns papot küldött gályarabságra. Az e miatt elkeseredett protestáns nép a katolikus papokon töltötte ki boszúját. A polgárháború kitörésekor, a mikor Thököly kuruczai ellepték a Felvidéket, számos katolikus pap esett áldozatul. A dacsólamiak a Szenogradról hozzájuk küldött papot agyonverték; Petróczi Tamás honti alesperest pedig a kuruczok elfogták és Hatvanban eladták a töröknek, honnan csak 200 fr. váltság árán szabadult meg.

A mikor Thököly 1677-ben megszállotta Zólyom várát, Selmeczbánya is meghódolt neki, mire Thököly a kath. templomot a lutheránusoknak adta, a jezsuitákat pedig a városból kiűzte. Thököly azonban november 2-án Bars-Szentkereszt-nél megveretvén, Wurm tábornok megszállotta Selmeczbányát, a hová a jezsuiták ismét visszatértek és a templomot is visszanyerték, de rövid egy havi távollétük alatt 5000 forint kárt szenvedtek. A következő évben (1678.) Balassa Imre, Thököly híve, Bozókot támadta meg, mely alkalommal a korponai kath. pap is életét vesztette. Április 22-én Thököly kuruczai betörték Selmeczbányára és a várost kirabol-
ták; ez alkalommal a jezsuiták kolostora is hatalmukba került.

1681-ben a soproni országgyűlés több elfoglalt templom visszaadását rendelte el. De a midőn, 1682-ben, Thököly ismét a helyzet ura lett, számos katolikus templom került a protestánsok kezébe, a jezsuiták pedig Selmeczbányáról elűzetvén, templomukat a lutheránusok nyerték. A menekülő jezsuiták közül Katunszky János gróf Daun császári százados visszavonuló csapatához csatlakozott; a Vöröskútnál vívott ütközet után Selmeczbányára akart visszajutni, de útközben, június 28-án, a kuruczok elfogták és Nagy Ádám kurucz csapat-parancsnok rendeletére lefejezték. (Selmeczbányai kath. gimn. értesítője 51.) Thököly hadainak visszavonulása után még ez év december 6-án a jezsuiták ismét visszatértek Selmeczbányára és folytatták térítői munkájukat.

Korponán, hol a templomot Collalto császári tábornok vette el a protestánsoktól, 1673-tól kezdve két pálosrendi szerzetes végezte a lelkeszi teendőket; később a bozóki prémontreiek jártak át Korponára. A plébánia szervezése Olasz Pál 1696—1711 plébános, későbbi egri kanonok érdeme, a ki fáradhatatlan buzgósággal és nagy anyagi áldozattal, évek során át tartó munkával visszaállította a katolikus hitéletnek azon alakját, melyben ma is szemlélhető. (Schematismus Historicus, 184—185.)

Rákóczi Ferencz felkelése alatt a protestánsok ismét számos, időközben lezárt templomot nyitottak meg. Rákóczi 1704. február 15-én Miskolczon és ugyanaz év augusztus 7-én Szegeden kelt rendeleteivel szigorúan tiltotta a templomok és paplakok erőszakos elvételét és a következő országgyűlésig a statusquot rendelte fentartani. E rendelettel azonban nem tudta megakadályozni, hogy a protestánsok a Csal, Viszoka, Kopanicza, Füzesgyarmat, Méznevelő, Bél, Kormosó helységekben levő templomokat el ne foglalják, melyek 1674 után kerültek a katolikusok birtokába. Rákóczi 1705-ben a csali templomot bezáratta és a Litaván levő templomot visszaadatta a katolikusoknak; a Viszoka, Füzesgyarmat és Beluja (Belény) helységekben levő templomokat azonban a protestánsok kapták. Kormosón és Prencsfalván a katolikusok meghagyattak az egyházmakok birtokában. (Hóke Lajos kézírata.) A szécsényi gyűlés 1705-ben a báthi templomot a protestánsoknak ítélte oda, a korponai templom elvételét azonban sikerült megakadályozni Olasz Pál plébánosnak, a ki hatalmas beszédben fejtegette a katolikusoknak e templomhoz való jogát. (Schemat. Historicus, 185.)

A szatmári békekötés után a katolikus hit mindegyre nagyobb tért foglalt a vármegyében. Az egyház főtörékvé elsősorban a Thököly és Rákóczi szabadságharca alatt elfoglalt katolikus templomok visszavételére irányult. Az 1716-ban Alsórákonczán tartott megyegyűlésen Joklovics György, hontmegyei alesperes, a katolikus papság nevében felszólalván, követelte, hogy a protestánsok az 1681. év állapotába helyeztessenek vissza. Ez alapon a katolikus egyház a következő templomokra tartott igényt: Dacsólam, Középpalójtá, Pribél, Cseri, Udvarnok, Teszér, Terény, Ledény, Darázs, Lisso, Marót, Prandorf, Bagonya,

Felsőalmás, Csánk, Sipék, Báth és Selmezbánya. A vármegye ez ügyben tanuvalomásokat rendelt, melyeket 1718-ban a Paláston tartott közgyűlésen mutatnak be. Ekkor a katolikusok visszanyerték a báthi templomot; ezenkívül a Viszoka, Füzesgyarmat és Prencsfalu községekben levő templomok is visszavétek. A katolikus hit terjesztése érdekében gróf Koháry István országbíró fejtett ki buzgó tevékenységet, a ki Csalon és Kormosón létesített plébániákat. A bozói uradalomban a jezsuiták folytatták a térítést, az esztergomi érsek is számos újabb plébániát létesített, úgymint Sipéken, Füzesgyarmaton és másutt. 1733-ban volt az első esperességi egyházlátogatás is, melynek feljegyzéseit a vármegyei levéltár őrzi. A vármegye akkor egyháziilag két alsó- és felső alesperességre oszlott, az előbbi 21, az utóbbi pedig 19 plébániával. (Höke Lajos kézirata.) A kishonti kerületben azonban nem tudott a katolikus hit gyökeret verni. Az 1761-ben tartott számlálás eredményeképpen csupán 297 katolikust találtak, ezek számára egy templom épült. A rimaszombatin kívül a kishonti kerületben csak Szuhán volt katolikus templom. A mikor 1779-ben gróf Battyány József a vármegyében az egyházakat látogatta, a honti főesperesség már három alesperességre oszlott. Az egyházlátogatás eredményeképpen felvett jegyzőkönyveket 1783-ban egyenként csaknem 2000 lapot tartalmazó, három kötetben küldte meg a biborosérsek a vármegyének. E jegyzőkönyvek szerint a honti főesperességben az 1720—1779 közötti időben 36 templom épült; a középkorból csak három templom maradt fenn, és pedig: a felsőszemerédi (1485), a füzesgyarmati (1423.) és a bakabányai (1506.). 1776-ban alapított a besztercebányai püspökség, melyhez az akkoriban Zólyom vármegye területéhez tartozó Korponát csatolták.

A honti főesperességhez jelenleg a következő plébániák tartoznak: 1. selmezbányai kerület: Bélabánya (anyakönyvek 1774.), Hegybánya (alapított 1780.), Hodrusbánya (anyakönyvek 1727.), Magaslak (Viszoka helyreállított 1778.), Selmezbánya (helyr. 1649.), Schüttersberg (alap. 1710), Selmezzteffultó (alap. 1748.), Szent-Antal (helyr. 1699.). — 2. bozói kerület: Alsóbagyon (alap. 1810.), Berencsfalu (anyak. 1690.), Bozók (anyak. 1686.), Csábrág, hozzá a plébániát 1823-ban Csallból helyezték át (anyakönyvek 1686.), Felsősipék (helyr. 1712.), Kormosó (1718.), Litva (anyakönyvek 1713.), Németi (anyakönyvek 1687.), Szebelléb (anyakönyvek 1686.), Szénavár (anyakönyvek 1693.). — 3. báthi kerület: Alsószemeréd (alap. 1787.), Bakabánya (anyakönyvek 1690.), Báth (anyakönyvek 1656.), Deménd (anyakönyvek 1732.), Egegh (anyakönyvek 1750.), Felsőzsember (anyakönyvek 1716), Füzesgyarmat (alap. 1763.) Gyerk (anyakönyvek 1808.), Hont-Bessenyőd (alap. 1808.), Nádas (anyakönyv. 1693.), Nagykereskény (alap. 1808.), Visk (anyakönyv. 1727.). — 4. kemenczei kerület: Börzsöny (anyakönyv. 1689.), Ipolyszakálos (anyakönyv. 1714.), Kemencze (anyakönyv. 1694.), Kisgyarmat (anyakönyv. 1706.), Pereszlény (alap. 1787.), Szete (alap. 1787.) Tölgyes (anyakönyv. 1706.), Vámosmikola (alap. 1787.) — 5. nagymarosi kerület: Bajta (alap. 1785.), Helemba (alap. 1793.), Kóspallag (alap. 1777.), Kövesd Kicsindből áthelyezett 1711-ben, Mária-Nosztra (alap. 1784.), anyakönyvek 1712.), Nagymaros (visszaállított 1726.), Szalka (helyreáll. 1615., anyakönyv. 1696.), Szob (anyakönyv. 1717.) — 6. drégelyi kerület: Alsó-Ipolynyék (anyakönyv. 1727.), Alsórakoneza (helyr. 1787., anyakönyv. 1715.), Drégelypalánk (anyakönyv. 1710), Felsőtur (anyakönyv. 1693.), Ipolyfödemes (alap. 1805., anyakönyv. 1788.), Ipolyság (anyakönyv. 1676.), Ipolyszécsényke (anyakönyv. 1744.), Kőkeszi (anyakönyv. 1717.), Magasmajtény (alap. 1811., anyakönyv. 1787.), Palást (anyakönyv. 1709.). — A kékkői alesperességi kerülethez tartoznak: Alsópalojta (anyakönyv. 1689.), Csáb (helyr. 1754.) Házasnénye (anyakönyv. 1790). A vadkerti alesperességi kerülethez tartozik: Nagycsalomja (helyr. 1795., anyakönyv. 1787.).

Az esztergomi érseki és káptalani javakat a mohácsi vész után sok vihar érte. Az esztergomi káptalan közvetlenül a mohácsi vész után még számos új birtokot szerzett. 1527-ben Szob Mihály a Felső- és Alsónyéken, úgyszintén Nyeklinezen levő birtokait, továbbá ugyanekkor Werbőczy István az egyházasnyéki birtokait adományozta a káptalannak, mely adományt I. Ferdinánd király is megerősítette. 1530-ban Werbőczy az Inám, Zathok és Csesztve helységekben levő birtokait adta kárpótlásul a káptalannak, bizonyos egyházi ezüstneműért. A káptalan 1528-ban vétel útján is szerzett Egyházasnyék, Alsó- és Felsőnyék helységekben birtokokat Révay Ferencztől és Istvántól; majd ugyanott vett zálogba birtokokat Bory Mátyástól. Ezekbe a birtokokba 1534-ben iktatták a káptalant. A mikor

Az esztergomi
érsek és káptalan
javai.

I. Ferdinánd 1536-ben Csábrág várát, melyhez az esztergomi káptalan jogot tartott, Simon zágrábi püspöknek adományozta, a garamszentbenedeki apátságnak világi kezekből leendő visszaváltását engedte meg a káptalannak. Addig is, míg a Csábrág vára iránt támasztott igényben döntés történt volna, 1538-ban Ferdinánd király Garamszentbenedeket az esztergomi káptalannak adományozta, melybe a káptalant még ebben az évben beiktatták. Ezt Miksa király is megerősítette 1565-ben. (Knausz Nándor: A Garam melletti Szent-Benedek Apátság. I. kötet.)

Az 1542. évi összeírásban az esztergomi érsek még 336 porta birtokosa volt, 1549-ben pedig már csak 236 portája volt, a káptalannak pedig 185 portája. Ettől kezdve az érsek és a káptalan mindegyre jobban kiszorulnak a vármegye területéről. Füzes-Gyarmat 1590-ben még az esztergomi érsek birtokában volt, melyet akkor Chuthor János jószágkormányzó igazgatott. E birtokok legnagyobb része az Ipoly, Garam és a Duna közén terülve el, csakhamar a török hódoltság körébe estek és egész Esztergom, Visegrád és Buda visszafoglalásáig a törökök hatalmában maradtak.

A XVII. századból az esztergomi érsek és káptalannak csupán egy-egy birtokszerzeményéről van tudomásunk. Egy 1648-ban kelt összeírás szerint az érseké volt Szete; 1635-ben pedig gróf Esterházy Miklós nádor juttatta a káptalan birtokába azt az inámi házat, a melyet Szapolyai János király adományozott Bolgár Lászlónak. (Esztergomi Káptalani Levéltár Elenchus. Stat.) A törökök kiűzése után az esztergomi érsek és káptalan vissza is nyerték ősi birtokaikat, közbejött azonban a szabadságharc és így a birtokviszonyok rendezése a XVIII. századra maradt.

A XVIII. században az esztergomi érsek birtokai a drégelyi (drégelypalánki) uradalmat alkották, melyhez a XIX. század közepéig, vagyis a jobbágyság felszabadításáig, a következő helységek tartoztak: Felső-Sipék, Börzsöny, Bajta, Baráti, Bernecze, Kemencze, Kövesd (Garamkövesd), Leléd, Kisölvéd, Füzesgyarmat, Hidvég, Hont, Drégelypalánk, Páld, Szette. (Eszterg. Kápt. Levélt. Elenchus) Az esztergomi káptalannak a XIX. század közepéig a következő helységekben volt földesúri joga: Baráti, Ipolydamásd, Gyerk, Helemba, Kiskeszi, Letkés, Németh, Szob és Tölgyes.

A garamszentbenedeki apátság.

A garam-szent-benedeki apátság, mely, mint láttuk, az esztergomi káptalan birtokába került, a XVI. században Felső-Bakán bírt egy malmot; ezt Bakabánya város vette bérbe 16 aranyforintért. Időközben a malom elpusztulhatott, mert 1615-ben a garamszentbenedeki praefectus egyezsége lépett helyreállítására. 1659-ben azonban már az apátság tulajdonjoga is vitássá válván, tanúvallomással kellett azt igazolnia. (Knausz Nándor i. m.)

A vallásujítás következtében támadt zavarok, a török invázió s az egyes hatalmaskodó főurak Hont vármegyében sem kimélték a középkorban virágzó egyházi testületek birtokait, melyek nagyrészt idegen kézre jutottak és még a XVIII. században is csak kevesen szerezték vissza azokat a birtokokat, a melyeket a középkorban eredetileg adományképpen nyertek.

A bozóki prépostság.

A bozóki prémontrei prépostság csak alig néhány évvel élte túl a mohácsi vészt. 1530-ban Balassa Zsigmond, felhasználván a hitújítással támadt belzavarokat, fegyvereseivel Bozókra tört és azt elfoglalván, a szerzeteseket részint leölette, részint elűzte, az egyházi készleteket és kincseket pedig lefoglalta. Balassa ekkor Bozókot erődde alakította át, melynek birtokában utóbb I. Ferdinánd király is megerősítette. Balassa Zsigmond 1559-ben tett végrendelete értelmében a birtok az özvegyére, Fánchy Borbálára szállott, a ki nyolcz éven át bírta Bozókot. A prágai prémontreiek ugyan 1548-ban tiltakoztak a prépostsági birtokoknak világi kezekre való jutása ellen és az 1567. évi országgyűlés el is rendelte a prépostság visszaállítását, melyet Lépes Bálint copiai püspök nyert adományul; de az országgyűlés intézkedése nem volt végrehajtható, mert az új birtokos, Fánchy Borbála fivére, Fánchy György, ellenszegült és a várra átalakított monostort Tapolesányi Tamás fia, János nevére iratta át. A prépostság ettől fogva a Fánchy-család birtokában maradt. A XVII. század második felében Fánchy János és Pál voltak az urai. Szelepcsényi György, a későbbi esztergomi érsek, időközben 1644-ben a bozóki prépostságot nyervén adományul, a Fánchy János birtokrészét visszaváltotta, míg az uradalomnak másik részét, a mely Fánchy Pálé volt, Szelepcsényi György 1657-ben oly feltétellel szerezte meg, hogy azt papnevelő-intézet alapítására fordítsa. Fánchy

János egyetlen fia papi pályára lépett, Fánchy Pál ellenben gyermektelenül halt meg. Özvegye, Balassa Szidónia, a maga örökségét hol a jezsuitáknak hagyta (1661—1663.), hol pedig ez intézkedését visszavonta (1667.).

Halála után azonban a prépostság birtokai Lipót királynak 1678-ban kelt engedélyével részben a Szelepcsényitől alapított papnevelő-intézet alapjára, részben pedig a nagyszombati jezsuiták rendházára fordítottak. Ekkor per támadt a prépostság tulajdonjoga iránt a jezsuiták és a papnevelő-intézet között ; 1685-ben Kolonich Lipót esztergomi érsek és a jezsuiták között ugyan egyezség jött létre, de csak rövid időre, mert a szatmári béke után a per megújult. — Az 1715 : 75. t.-cz. kérte a királyt, hogy a papnevelő és a jezsuiták között húzódó pert intézze el, de azért a per több mint másfél századon át tovább tartott. — A jezsuiták 1686-tól kezdve tényleg birtokukba vették Bozókot, de a rend eltörltetése után az esztergomi káptalan a Szelepcsényitől alapított papnevelő-intézet vagyonának kezelőjeként foglalta el az uradalmat ; ezzel szemben a M. Kir. Tudomány-Egyetem budai nyomdája, mint a jezsuiták jogutóda, vette fel a pert. A XIX. század közepén létrejött egyezmény szerint az esztergomi káptalan 2800 forint bért fizet az egyetemi nyomdának. (Rupp : Magyarország. Helyr. Tört. I. 1. Magyar Sión IV. 829. Hőke Lajos kézírata.)

A *sághi prépostság* Drégely elfoglalásáig tartotta fenn magát. Fegyverneki Ferencz, a ki túlélte a mohácsi vészt, egész 1534-ig bírta a prépostságot ; őt követte Nagylucsei Lipcey Orbán s mikor 1552-ben Ali basa Drégely várát elfoglalta. egy török csapat Ipolyságot is megtámadta, a monostort felgyújtotta és a szerzetesek legnagyobb részét legyilkolta. Az életben maradottak Garam-Szent-Benedekre menekültek. Ezek között volt Lázár prépost, a ki 1551—1557-ig viselte a prépostságot. Őt követte Poklostóy Mátyás, az utolsó szerzetes, a ki a javadalmakat élvezte. (1561—1577.) 1583-tól kezdve a sághi prépostságot különféle világi papoknak adományozták. Az első volt ezek közül Telegdy Miklós pécsi püspök, kinek meghagyatott, hogy a jövedelem egyharmadát Poklostóy Mátyásnak, az utolsó szerzetes-prépostnak adja. Telegdy után Diotaleri Ferencz, 1586—1603., majd a következők nyerték a javadalmakat : Verancsics Faustus csanádi püspök 1604., Ruber Pál (1610—1613.), Novák Miklós (1614—16.) esztergomi kanonok, Domitrovich Péter zágrábi püspök (1616.), Lósy Imre nagyvárad püspök (1627. és 1632—33.), Bóthi Miklós (1634—40.), Kopcsány Mihály szerémi püspök (1643.), Jakusith György szerémi püspök (1644.), Püsky János választott váci püspök (1648.) ; 1653. táján Szelepcsényi György, akkori nyitrai püspök nyerte a sághi prépostságot. A mikor Szelepcsényi 1666-ban esztergomi érsekké lett, kieszközölte Lipót királynál, hogy a sághi prépostság javadalmait a besztercebányai jezsuiták kapják. Lipót király 1688. december 28-án csakugyan a besztercebányai jezsuitáknak adományozta a sághi prépostságot, habár akkor Gubasóczy János élvezte annak jövedelmét. A jezsuiták felépítették a régi góthízlésű templomot és 24.000 forintot költöttek erre ; rendbehozták továbbá a gazdasági épületeket és az Ipolyon köhidat építettek. A jezsuiták a prépostság birtokait két részre osztották el. Az egyik volt a sághi uradalom, melyhez Ipolyság, Tesmag, Alsópalojta helységek, továbbá Lipócz, Olvár és Parassa puszták tartoztak ; a másik a pecseniczai uradalom volt, Pecsencz, Egeg, Nádas és Alsóalmás helységekkel. A rend eltörlése után (1772.) Mária Terézia királynő a sághi uradalmat a rozsnyói, a pecseniczit pedig az 1776-ban felállított besztercebányai káptalannak adományozta. (Rupp : i. m. Magyar Sion. I. 827.)

A *pilisi apátság*, mely Hont vármegye területén Szántót és Apátmarótot birta, a mohácsi vész után egyes hatalmas főurak kezébe jutott, majd pedig a török hódoltság következtében székhelyétől nemekülni volt kénytelen.

Szántó 1541-ben még a pilisi apáté volt ; 1542-ben azután Apát-Maróttal együtt Nyáry Ferencz birtokában találjuk, a kié 1549-ben is volt. Drégely eleste után (1552.) Apátmarót is a török hódoltság körébe esván, rajta három török úr osztozott. Szántó 1569-ben ismét a pilisi apát kezébe került, de 1613-ban teljesen áldozatul esett a török hódoltságnak. 1578-tól kezdve vannak adataink a szántói savanyúvízről is, mely idővel mind nagyobb hírre tett szert, de a melyről a középkori oklevelek még mélyen hallgatnak, jelölül annak, hogy valószínűleg ezen tájt fedeztetett fel.

1541 után az apátság birtokait világi papok kapták. 1610-től Füley Tamás győri kanonok birta Szántót és 1616-ban Apát-Marótot is, majd később

1643-ban Szelepcsényi György kezén találjuk, a ki ezidőtájt a törököktől el nem foglalt összes egyházi javakat birta Hont vármegyében. 1696-ban Illyés András pozsonyi kanonokot nevezték ki pilisi apáttá, a ki Szántót és Apát-Marót az 1712-ig terjedő időre bérbe adta. Alig néhány évvel később (1698) azonban Mattyasovszky László kancellár szerezte meg a pilisi apátságot, a ki Apát-Marótra és Szántóra gazdatiszteket rendelt. III. Károly király 1712-ben Nezorin Flórián wellehradi cisztercita apátot nevezvén ki pilisi apáttá, Szántó és Apátmarót a wellehradi apátság birtokába jutott. Szántó és Apátmarót ekkor házi kezelés alá került; 1713-tól kezdve egy rendtag végezte a jószágkormányzói teendőket. Nezorin utóda, Mály József, megkezdte a szántói templom építését, mely az 1745—1754 közötti időben készült el.

A wellehradi apátság eltörlésével (1784.), a pilisi apátság egy időre önállósá lett, de 1787 szeptember 17-én II. József császár a pilisi apátságot is eltörölte. A kiküldött biztosok október 15-én jelentek meg Szántón és Apátmaróton, Mailáth Ferencz vezetése alatt, a leltározás végett. Ekkor a birtokokat egy időre a besztercebányai kincstári gazdasági kerülethez csatolták, 1796-ban azonban tíz évre Mailáth Ferencz kapta bérbe. 1802-ben az apátság visszaállított ugyan, de a honti birtokok csak 1806-ban kerültek vissza a cisztercita rend kezére. Schumann Teofil apát Pásztty Raymund egri gimnáziumi igazgatót küldte Szántóra és ő reá hárult a feladat, hogy a bérletből kikerült, rendkívül elhanyagolt állapotban levő apátsági birtokokat ismét jó karba hozza. (Békefi Remig: A pilisi apátság története. II. k. — A cisztercita rend emlékkönyve, 1896.)

A márianosztrai pálosok.

A márianosztrai pálosok már közvetlenül a mohácsi vész után érezték a török támadás súlyát. A mikor Szulejmán a mohácsi csata után Budát megszállotta, egyes martalócz török csapatok messze vidéket bekalandoztak. A pálosok ekkor Visegrád várába menekültek, a hol a csekély számú földművelő néppel bámulatos kitartással védekeztek. A mint a török kitakarodott, a pálosok visszatértek Márianosztrára, hol egy ideig háborítatlanul éltek. 1535-ben Bálint, a rend egyetemes főnöke, Márianosztrán nagy káptalant tartott. A törökök előrenyomulásakor főleg Drégely eleste után, a monostor ki volt téve a törökök támadásának. 1560-ban még fennállott és ekkor Máté volt a házfőnök; de nemsokára ezután a szerzetesek elköltöztek, a monostort pedig tartozékaival együtt 1570—1580-ig a Forgách-család birta zálogban. A monostor azonban nem állhatott ellent az idők viharainak; csakhamar rombadőlt és így maradt egészen a szatmári békéig. A szatmári békekötés után (1711.) a márianosztrai kolostor is visszaállítatván, a pálosok visszanyerték az ősi birtokok közül Nosztrát, Csattát és Toronyát, azonfelül Nagymaroson, Belegen, Nagylóczon (Nógrád vármegye), Garammikulán Gyékényes és Schwarzbach (Pozsony vármegye) helységekben szereztek birtokokat. Kurpesz Pál perjel 1711-ben elhanyagván a romokat, hozzáfogott a monostor és a templom felépítéséhez, melyre Széchenyi György esztergomi érsek 17.000 forintot hagyományozott. 1728-ban az orgona is elkészülvén, a következő évben (1729. szeptember 14-én) gróf Berényi Zsigmond, Esterházy Imre primás oldal-kanonokja felszentelte. 1735-ben a rendet visszahelyezték a jogaiba és a pálosok 1782-ben történt eltörléséig zavartalanul működhettek Márianosztrán, hol az 1779. évi kimutatás szerint 24 áldozópap, tíz ujoncznövendék és 12 szolgáló testvér (fráter) tartózkodott. Itt töltötte a próbaévet, mint ujoncznövendék, Ányos Pál is, a ki itt tartózkodása alatt írta egyik szép költeményét a »Holdhoz«. II. József 1782-ben a rendet eltörölvén, a márianosztrai monostor birtokait a vallásalaphoz csatolták. Az eltörlést követő intézkedésekről alább emlékezünk meg. A templom 1787-től kezdve plébánia-egyházzá lett, a monostor 1809-ben a felkelő nemes sereg kórháza lett, majd 1854-ben női fegyházzá alakítottatott át. (Rupp i. m. I. 1.)

A jezsuiták Selmeczbányán.

A XVII. század közepén, 1649-ben, Lippay György esztergomi érsek pártfogása alatt Selmeczbányán jezsuiták telepedtek le és 1669. február 15-én visszavették a Nagy Boldogasszony templomot, melyről már megemlékeztünk. A jezsuiták a Thököly-féle mozgalmak alatt sokat szenvedtek. 1677-ben és 1679-ben a kuruczok mindenükből kifosztották őket és 1682-ben ismét menekülniök kellett Selmeczbányáról. 1682. december 6-án azonban visszatértek oda és ettől kezdve zavartalanul működtek 1773-ig. A sok vihartól megviselt templomuk helyreállítására 1678-ban négyezer forintot, majd 1688-ban újabb 4500 forintot utalványozott a kincstár. 1678-ban a domonkosrendűek monostora helyén felépítették a mostani gimnáziumot. 1688-ban a lelkipásztorkodás és a plébánia is kezükbe

került, mely ügyben 1703-ban a várossal szerződést kötöttek, főleg a plébánia-tized rendezése érdekében. 1710-ben átvették a plébániát, 1718-ban a havi Boldogasszony temploma mellett levő temetőt vették birtokukba. 1739-ben elkészült az új rezidenciájuk, 1744—1751 között pedig a polgárok adakozásából felépítették a Kálváriát. A jezsuiták, letelepedésük első esztendejében, Selmeczbányán megnyitották a gimnázium első, azután a II., majd annak III. osztályát. 1687 januárban már megnyitották a IV. gimnáziumi osztály is, melyet syntaxisnak neveztek. 1690-ben a négy osztályba 55 tanuló iratkozott be, a mi tekintélyes szám volt, ha figyelembe vesszük, hogy Budán ugyanezen évben 40, Urvölgyben pedig 60 tanuló volt. A gimnázium két alsó osztályában világi tanárok tanítottak, a két felső osztályban azonban jezsuiták. 1736-tól kezdve az alsó osztályokban is jezsuiták tanítottak, ugyanezen évben vették át az elemi iskolák igazgatását is. 1749-ben megnyitották a poezist, vagyis az V. osztályt; a következő évben a rhetorikát, (VI. osztály.) A hatososztályú gimnáziumi tantárgyak közé 1766-ban felvették a mechanikát és a hidraulikát. A tanulók száma, főleg a szatmári békekötés után, mindegyre növekedett. 1723-ban 230, 1769-ben hat osztályban 265. 1771-ben 237 volt. A középiskola fejlődésével, az intézet falai között a jezsuiták a növendékekkel csaknem minden évben színjátékot adtak elő, melyek kezdetben csak szavalásból, párbeszédekből állottak, de idővel színműveket, jelesül szomorújátékokat is előadtak, és azokhoz vendégeket is meghívtak. A feljegyzések szerint 1690-ben adtak elő színjátékot; 1768-tól kezdve azonban már minden évben megismételték a színjátékokat, a melyek többnyire ünnepélyek keretében folytak le. A jezsuita rend eltörlésétől (1773) 1776-ig többnyire világi papokká vált jezsuiták tanítottak a selmeczbányai gimnáziumban. 1776-ban a tanintézet a kegyes tanítórend vezetésére bízott, a mely november hó 11-én vette át a jezsuiták rendházát. A kegyes tanítórend alatt a gimnázium nem ment át annyi viszontagságon, mint a jezsuiták alatt. 1806. május 28-án tűzvész támadt, minek következtében a gimnázium, a kegyes tanítórendi társház, a plébánia templom és a plébánia épület hamuvá égett. 1807-ben az előadások teljesen szüneteltek. Az előadások nyelve, mely kezdettől fogva mindig latin volt, csak a XIX. században, 1845-től fogva, lett magyarrá. Az 1784. november 1-én kelt rendelettel hozták be a német nyelvet kötelező tantárgyként és az 1807—1808. évben kezdték tanítani a magyar nyelvet. Az 1848—49. évi szabadságharc alatt alig voltak rendes előadások; a szabadságharc lezajlása után súlyos megpróbáltatások alá jutott az intézet, mikor a hazafias kegyes tanítórendűeknek németül kellett tanítaniuk. A rend vezetése alatt a tanulók száma is elég tekintélyes volt. 1779-ben 305, 1803-ban 200, 1806-ban 251, 1834-ben 284, 1845-ben 218 volt, ettől kezdve azonban csökkent. (Rupp : i. m. I. 1. 185. — Szártorisz Ferencz dolgozata a gimnázium 1896. évi értesítőjében.)

Piaristák.

Selmeczbánya határában, a XVIII. század első felében, Szélaknán (Siglisberg) a Szent Jeromos remete rendje telepedett le. E szerzeteseket a selmeczbányai bányászok hívták be 1733-ban és a részükre tett adományokat 1734-ben az esztergomi érsek és 1735-ben III. Károly király is jóváhagyta. 1757-ben már működtek, zárdájukat 1770-ben építették és abban 1782. évben 13 áldozópap, három újoncznövendék és két szolgáló testvér tartózkodott 1782-ben. II. József 1786-ban e szerzetesrendet is eltörlővén, a szélaknai zárda is feloszlott. (Rupp i. m. I. 1.)

Szent Jeromos rendje.

A kegyes-tanítórendnek, Selmeczbányán kívül, még Korponán volt háza a mai Hont vármegyében. A kegyes tanítórendűeket Felső-Bélaí Bellay János korponai plébános 1720-ban telepítette oda, átadván nekik a plébániát, melyet 1726-ig láttak el. A kegyesrendűek 1720-ban megnyitották a gimnáziumot, mely 1787-ig állott fenn; ekkor azonban II. József császár rendeletére bezárattott és elemi iskola jött a helyébe, de 1793-ban négy osztályú algimnáziumként újból megnyitott.

A PROTESTÁNS EGYHÁZAK.

a) A nagyhonti ágostai hitvallású evangélikus keresztyén egyház.

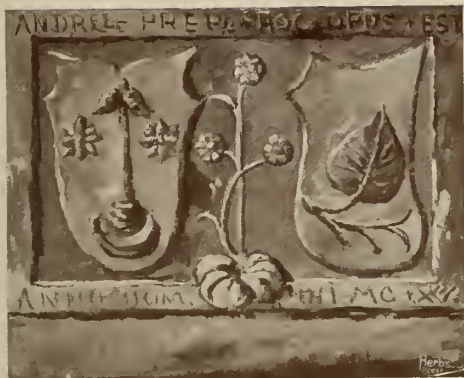
A nagy-honti esperesség. A hontmegyei ágostai hitvallású evangélikus esperesség máig is megtartotta a *nagy-honti* nevet. Ennek az esperességnek törvényszerű szervezési ideje az 1610-ben Zsolnán tartott evangélikus zsinat korában állott be. A zsinat a Bocskay fölkelését záró bécsi béke következménye volt. Többé-kevésbé ki-domborodó alakban, mint úgynevezett evangélikus fraternitas vagy contubernium, már a bécsi béke előtt is meg volt az esperesség, a XVI. század közepétől fogva, sőt életjelt adott magáról már 1534-től kezdődőleg, a mikor már nemcsak számos honti úri család csatlakozott a reformációhoz, hanem az 1530-ban megszületett ágostai hitvallást is az evangélikus Selmecz elfogadja.

A husziták. A reformáció elterjedésének hazánkban egyik fő útegyengető tényezőjéül némely írók a huszitákat mondják, kik a XVI. században ápolták Husz János tanításának emlékeit. Hontban több ilyen huszita emlékü község volt, így : Egyházmaróth, Almás, Ledény. Utóbbi helyen a templom falán a huszita kehely még nem régen látható is volt. A reformáció elterjedését azonban kis mértékben segíthette elő a huszitizmus. Az erdélyi századoknál például nem volt huszitizmus és a hitjavítás megindulása mindjárt a kezdetben nagy arányokat öltött. A honti németeknek mint német ügy is tetszett a hitbéli hullámvetés, mely csakhamar elterjedt a magyar és tót vidékeken is, hol az iskolázás felkarolása és az anyanyelven való éneklés, imádkozás, szent írásvolasás, a körmeneteknek, továbbá a pénzért való sok misézés és a papnőtlenység eltörlése, valamint egyéb újítás a hitélet belső és külső terén diadalra juttatta a vallásújítást. Politikailag javára vált a magyar reformációnak a két ellenkirály versengése, melynek során egyik is, másik is a hitújítással rokonszenvező főurakat magának megnyerni törekedett. Sőt a hitújítás szelleme a trónt is hódítólag környékezte és hogy különösen II. Miksa valósággal és külsőleg is át nem tért az evangélikus vallásra, annak okát a politikai viszonyok és részben a családi érdekek adják meg, melyek következtében Miksa, hogy el ne veszítse az erősen római katolikus hitű Spanyolországhoz való jogát, Rudolfot is oda küldte nevelőbe a jezsuitákhoz. Gátolta a reformáció terjedését az, hogy a római pápa megtagadta a török ellen viselt háborúhoz szükséges segítséget, ha Magyarország »eretnek« országga lesz.

Oláh Miklós és az ellenreformáció. Ilyen fő és egyéb okok következtében meghíúsult a hitújítás teljes diadala hazánkban és megindult az ellenreformáció, melynek egyik fő lelki vezére Oláh Miklós érsek volt. 1558-ban, tehát akkortájt, midőn Szántó jezsuita szerint Magyarországon csak három róm. katolikus mágnás, nemes pedig már a mohácsi vész után is alig volt. Oláh Miklós Selmeczeire küldte Derecskey János honti archidiaconust, hogy a honti papokat összehívja és hitbéli miheztartás végett 18 pontot terjesztszen elébök ; a mi meg is történt. Erre a 18 pontra válaszul az evangélikusok megszerkesztették 1559-ben Selmeczen az úgynevezett hét bányavárosi hitvallást, a heptapolitana confessiót és elküldték Oláhnak és I. Ferdinándnak. A hitvallás megegyezik az ágostai hitvallással, miért is erősen biztak annak elfogadtatásában Selmecz város s vidékének evangélikusai. Oláh azonban, a selmeczieket kioktatandó, elküldte Seidel János jezsuita-atyát hozzájuk prédikálni. A városi tanács azonban visszautasította a prédikáló atyát oly kijelentéssel, hogy »hála Istennek, vannak alkalmas papjaink bőven, az Ön igehirdetésére tehát nincs szükségünk«. Ilyen alkalmas pap polt Kubikularius Ulrik, másképen Kammerknecht selmeczi lelkész és a hét bányaváros első esperese, ki a heptapolitana szerzője is volt.

Mindenesetre nehezen ment az ellenreformáció. Maga Oláh panaszkodik a római pápának 1563. május 25-én, hogy a papok mind nősülnek és ha ebben — úgymond — őket akadályozzuk : eretnekekké lesznek ; a földesurak pedig az Urvacsorát mindnyájan két szín alatt — eretnek-módra — veszik. Ehhez hozzájárult II. Miksa rokonszenvezése a reformációval, így azután meg kellett engedni a két szín alatt való Urvacsorázást az 1564. április 16-án kelt pápai bullában. Miksa még a papi nősülést is kívánta, sürgette.

II. Miksa után következett II. Rudolf, 1577—1608, és vele megváltozott a helyzet. A protestánsok és magyar hazafiak zaklatása oly nagy volt, hogy fegyvert kellett fogni a vallási és az alkotmányos szabadság oltalmára. Ezért indult meg Bocskay István fényes szabadságharcza, mely az 1608-iki bécsi békével végződött.

Czímerek a bozóki vár kapuja fölött.

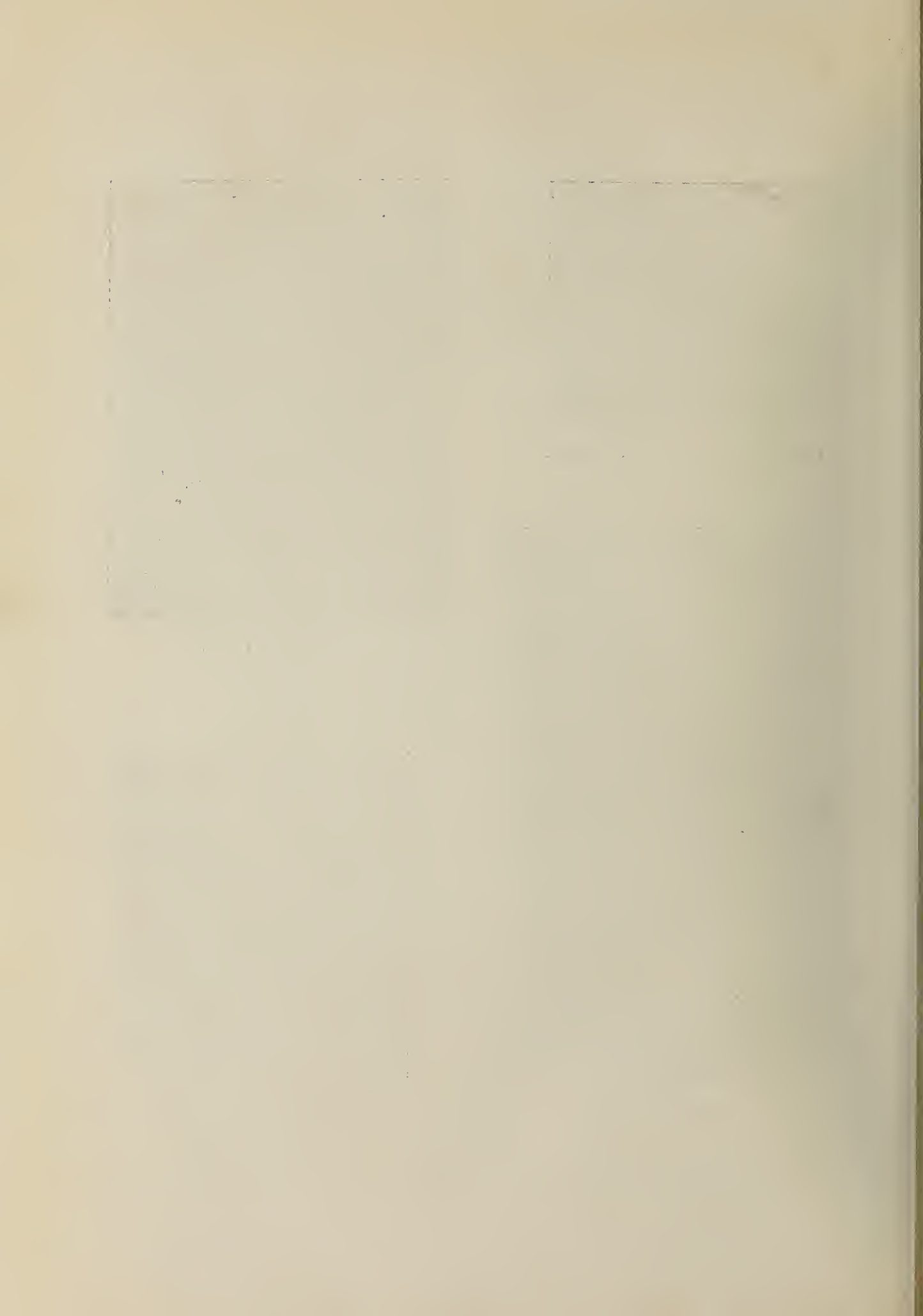
Szelepcsényi György.

A bozóki pellengér a Fánchyak korából.

Szelepcsényi György czímere
a bozóki vár falán.

Bocskay Felső-Magyarország és így Hontban is : Szitnya, Csábrág, Drégely s Korpona urává lőn.

Ez időtájt már az ágostai és a helvét hitvallású evangélikusok is különváltak. A helvét hitvallás. Hontban például egész községek hagyták el az ágostai hitvallást, fölcserélvén azt a helvét hitvallással, így : Fegyvernek, Füzesgyarmath, Kövesd, Bél, Ság, Palánk, Szob, Maros, Varsány, Csánk. A bécsi béke alapján pedig szervezkedtek a felvidéki evangélikusok is és 1610-ben tartották Mátyusföldén a nevezetes zsolnai zsinatot és 1614-ben a szepesváraljait. Tiszavidéken emezt Thurzó Krisztof, amazt pedig Thurzó György nádor, — a szintén nagynevű s hitbuzgó evangélikus Illésházy István utódja, — hívta össze. Tíz vármegye zsinatolt Zsolnán ; alkotott három kerületet, vagyis superintendentiát, melyeknek egyikét : Hont, Nógrád, Zólyom és Túróc vármegyéből kerekítették ki, Melik Sámuel superintendentussal az élén és mintegy 163 anyaegyházzal. Ugyancsak a zsolnai zsinat után nyomban szervezkedett a nagyhonti ág. hitv. ev. esperesség is, megválasztván első esperesének, 1610-ben, Adámy Imre báti papot, ugyanakkor válásztottak alesperest is és két dékánust. Tíz évvel később készült el az esperességi hivatalos pecsét is, e felirattal : »Sigillum R. D. F. Ortho. Immat. Honth. Docent. A. N. J. C. 1620.«

1613-ban Melik Sámuel kánonszerű egyházlátogatást tartott Hontban. Meglátogatta pedig a következő evangélikus anyaegyházakat : Szenográd, Dacsólam, Litva, Palojta, Pribely, Cseri, Méznevelő, Csall, Rakoncza, Teszér (Udvarnokkal), Sipék, Ledény, Lissó, Maróth, Bagyan, Zsemer, Bát, Felsőbaka, Almás, Berencsfalu, Szent-Antal, Kormossó, Bozók, Dalmad, Kemencze, Terény. Szemeréd, Szakállas, Szelestyén és Magaslak községekben. Az evangélikus superintendentensek, általában főköteleességüknek tartották az egyházak látogatását. így olvassuk, hogy a selmeczi esperes, Eberhard Mátyás, kit akkor már superintendentus néven is illettek, 1577-ben szintén visitált.

Selmecz már korán előljárt az evangélikus hitélet terén. Luther-szellemű plébánosa : Kek Simon és annak Staudacher nevű káplánja már 1521-ben a reformáció tételeit hirdette. A szertartások még ugyan római katolikusok, de a prédikálás szelleme a Lutheré volt. Ösztönzést a hitbeli változásra Selmecen kétségkívül az is adott, hogy a reformációval maga Mária királyné is rokonszenvezett, ki Lajossal 1522-ben kelt egybe és nászajándéku épen a bányavárosokat kapta. A reformáció a művelődés terén is nagyot lendített Selmecen és létrehozta ott a már 1528 körül híressé vált iskolát. Ugyancsak 1528-ban szerkesztette Staudacher az ú. n. Kirchenordnungot — egyházi rendtartást — Selmecz számára ezzel a címmel : Ordo Divinorum. Ez még elegyes, azaz a katolikus és evangélikus felfogás színezeteit mutatja. Az egyház vezetője a Pfarherr, azaz plébános volt ; segédeit diaconusoknak, vagy káplánoknak mondták ; a legidősebb segéd neve archidiaconus volt. Az 1569-iki bányavárosi evangélikus zsinat határozatait azonban a plébánosok, mint pastороk, a káplánok pedig mint concionatorok, írták alá. S a selmeczi iskola tanerői is, kik a deklamációkat és disputációkat oly sikeresen vezették, mindenféle neveken nevezetnek az idők folyamán, így voltak : igazgatók (rectores scholae — Schulmeister) és segédjeik : hypodidaskali, locati (locus = hely = osztály után), Gesellen, synergistae, collaboratores, collegae stb.

Maga a selmeczi evangélikus egyház, a többi hat bányavárossal egyetemben (összesen tehát : Selmecz-, Béla-, Baka-, Ujkörmöcz-, Besztercze-, Libetbánya), külön ú. n. bányavárosi esperességet alkotott, melynek első esperese selmeczi pap volt, a már említett Cubicularius Ulrik, nagytekintélyű férfiú, a ki a papjelölteket Brigába és Wittenbergába küldte fölszentelésre és az alakuló evangélikus vidéki honti egyházközségek ügyeit is a lelkén hordta.

A zsolnai zsinat után (1610) Hontban még két esperesség alakult : a) a tót esperesség (1610-ben) és b) az úgynevezett hont-bácsi magyar esperesség (1613 után). Ez utóbbi esperesség csatlakozhatott azután a dunáninnyi evangélikus magyaroktól kívánt és egyideig fennállott önálló evangélikus magyar superintendentenciához, melynek superintendentusává megválasztották Pálháza Gönczy Miklós lévai papot, Thurzó György jelenlétében 1613-ban. Ezen magyar evang. egyházkerület volt bizonyára azon pozsony-nyitra-bácsi superintendentencia, melyet Tablic »Mátyusföldi« néven említ és a mely nem azonos a dunántúli evangélikus superintendentenciával. Ez a magyar evangélikus kerület különben már

A bányavárosi esperesség.

1576-ban megvolt, mint Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Esztergom, Komárom, Győr és Moson vármegyék evangélikus magyarjainak kerülete, hol a híres Bornemissza Péter, 1576-ban, majd Sibolti Demeter, 1584-ben, viselték a superintendensi nevet. Mikor pedig ez a magyar kerület megszűnt, a benne volt magyar egyházak némelyike egyideig a dunántúli kerületbe tartozott.

A semptei zsinat.

Az 1613-iki semptei zsinaton a hont-barsi ev. magyar egyházakat azok eszperese: Marikius Miklós lévai egyházi s udvari pap, a főpásztorrá lett Gönczy utódja képviselte. A hont-barsi evangélikus magyar esperességhez a következő honti anyaegyházak tartoztak: Bát, Füzes-Gyarmath, Dalmad, Kemencze, Ölved, Szakállas, Szalatnya, Szemeréd, Terény, Tölgyes. A tízéves nagy üldözés (1670—1680-ig) után megszűnt az esperesség, illetve, a mennyiben még megvolt, belőle a honti magyar evangélikus egyházak fozslányai idővel a tót esperességhez kerültek.

Ugyancsak a tizévi nagy üldözés megbontotta a bányavárosi esperesség életét is és így történt, hogy Selmeczbánya is a tót esperességbe kebelezetett, Béla- és Bakabányával együtt. A többi bányavárosok is ilyen tartományi sorba jutottak; mindegyikök a maga vármegyéjében. Az utolsó bányavárosi esperes, Windisch János, szintén selmeczi pap volt 1657—1667-ig. A voltaképeni bekebelezés — a vallásüldözési vihar elültével, — 1706. november 3-án, a bái gyűlésen volt, hol az egyesülés pontozatait Zabeler Jakab, Augusztini Illés és Moller Dániel selmeczi papok és velök együtt Treffentlich János belabányai lelkész is, aláírták.

Az 1671—1704-ig terjedő időben nem volt Hontnak, de más vármegyének sem superintendense; 1704-ben, az üldöztetés szüntével, egyesültek a túróczi, nógrádi, zólyomi és honti egyházak, megválaszván a hontmegyei Cseriben tartott konventben superintendensül Pilarik István selmeczi lelkészt, ki az 1707-ik évi rózsahegyzi zsinaton fenti négy vármegyéhez még Bars és Pest vármegyéket kapta. Ezt a kerületet azután, 1734-ben, III. Károly is engedélyezte.

Ezek a rendezkedések, szervezések és kikerekítések nem mentek baj s harc nélkül. A XIX. században főleg a nemzetiségi kérdések, az előző századokban pedig a vallásüldözési és térítési rendszerek zavarták a békés fejlődést. Ám lássuk különösen e régebbi bajt, annak kezdetétől fogva.

Selmeczen a Luther szellemű Kek Simon plébános már 1526 táján menekülni volt kénytelen, mert ez évben jött Werbőczy nádor és Raskay Gáspár temesi főispán a felvidékre, kir. biztos minőségben, az »eretnekesség és a concionátorok« (ev. prédikátorok) által okozott zavargások elfojtására. Az életjogot kívánó magyar protestantizmus üldözése, mint említettük, Bocskay fölkelését, ez pedig a bécsi békét eredményezte. A béke azonban nem volt állandó. II. Ferdinánd római katolikus jellegű uralkodása 1619—1637-ig és a nagytehetségű és nagy térítő Pázmán Péter esztergomi érsek működése meghozta a Bethlen Gábor-féle szabadságküzdelmek fényes láncolatát. Ekkor dült az úgynevezett harminczéves vallásháború. Ez volt a kor, melynek fenmaradt a szálló igéje: »inkább legyen Magyarország puszta, avagy vadállatok tanyája, semmint eretnek.« Pálffy István, Somorján, akasztófákat állíttatott fel az evangélikus papok számára. Ekkor, azaz 1619-ben, vész-tették el templomaikat az evangélikusok Nemetiben, Szebellében és Ságón, majd később Báthon, Magaslakon, Almáson és Bozókön. A jezsuiták mellett főleg Csáky László, Balassa Ferencz, Koháry István és tisztjei feledkeztek meg Hontban a keresztyén szeretet parancsáról a világiak közül.

III. Ferdinánd kora.

II. Ferdinánd vallásdúló koránál enyhébb volt III. Ferdinánd kora 1637—1657. A vallási és alkotmányos magyar jogokért azonban küzdeni kellett ekkor is, mely küzdelem dicső bizonyítéka I. Rákóczy György szereplése és a linzi béke (1645.). Főleg az elvett és visszaadandó diplomokról folyt a nehéz alku; a protestánsok 400 templomot követeltek vissza, de csak kilenczvenet ítéltek meg nekik és ezekhez is ügygyel-bajjal jutottak. Hontban a bái, magaslaki, berencsfalusi és füzesgyarmati templomokat ítéltek meg; ezek visszaadásánál Emődy György barsi és Soós István esztergomi kiküldöttek jártak el kir. biztosokként.

Alig kezdett azonban derülni, újra beborúlt az ég az alkotmányhű magyar protestánsok és a velök érző és tartó magyar római katolikus hazafiak fölött, a mikor I. Lipót (1657—1705.) lépett a trónra. Az elnyomott magyar alkotmány érdekében szőtt Wesselényi-féle összeesküvést vérbe fojtotta Bécs és daczára a főintézők római katolikus vallású voltának, az összeesküvés felelőségét a magyar protestánsok fejére zúdították. Az idézések, a protestáns papok gyászos gályarabságának és *Caraffa* Antal eperjesi véres munkájának kora volt ez. Tisztes fejei-

Caraffa Antal.

ken a haj letarolva, szájon-orron vérezve, ütlegettetve, olykor napokon át egy helyhez lánczolva, szurokkal kevert kenyérrel táplálva, — álltak és szenvedtek a magyar evangélikus egyház lelki vezérei, papjai és tanítói. A honti evangélikus papok nem az 1674. évi harmadik, de már a második idézésre, 1673. szeptember 25-én megjelentek a pozsonyi iudicium delegatum előtt. Tizenkilenczen voltak, nevezetesen: Spetko Dániel esperes, sipéki pap, Belobradenus Pál alesperes, báti pap, Johanides János egyházasmárothi esp.-jegyző, Czaban Illés kormosói dékánus, Antoni Dániel dacsolami, Huszár Sebestyén prencsfalusi, Rufinus (Ruzsáni) János teszéri, Spetko Gábor pribeli, Zábojnik György szénavári, Lupi (Farkas) György rakoncza, Misoviez János bagyoni, Benkovics Zakariás viszokai, Zimányi Simon zsemberi, Benedikty Mátyás prandorfi, Zabiányi Jakab bagonyai, Pilarik Ezsaiás, Sítius Gottfried és Hoffstädter Kristóf Ádám selmeczi evangélikus lelkészek, kikhez huszadiknak Garanczy Gáspár korponai helv. hitvallású lelkész társult. A megidézetek kínzásáról nem írunk; megörökitette azt tanulságul és intés-képen a történelem. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a nagy sanyargatásban három honti evangélikus pap áttért, még pedig: Johanides egyházasmárothi, Lupi rakoncza és Zábojnik György szénavári pap; a többi tántoríthatatlanul vallotta hitét mindhalálig, — de az áttért három is később megbánván tettét, visszatért az evangélikus egyházba és állta hősiesen az ezért rájuk kettősen kirótt szenvedést. Gályarabságra Hontból kettő került: Brunczvik György rakoncza és Mikléczy Márton kormosói pap. E szomorú időben vesztették el a templomukat a bozóki evangélikusok is; a templomfoglalást a jezsuiták eszközölték, elűzván Bozókról magát az evangélikus superintendenszt: Zábojnik György, bozóki papot. Evangélikusok élve való befalaztatásáról még most is szól a hagyomány.

Ebben a szomorú sötétségben villant fel azután Thököly Imre alakja. Gyöngye Thököly Imre. volt azonban még a fény; nem is lehetett ez másképpen, mikor a protestáns papok és tanítók száműzöttek, elhallgattatva és megtizedelve nem állhattak a küzdelem sorába. Schmidt János a jenei, majd a szitnyai hegyekben bújdosott, mint üldözött evangélikus buzgó pap. 1691-ben az egész országban egy főpásztor működött: Zabler Jakab bártfai pap. S ez az egy éppen Hontba küld vigasztaló és ébresztő igéket.

Ekkor lépett fel II. Rákóczi Ferencz, a magyar nemzeti alkotmány, nemzeti II. Rákóczi jogok és a hit és lelkiismereti szabadság nevében. Rákóczi elfoglalván a bányavárosokat és Nyitraig az egész felvidéket, felszabadította mindenfelé a meglánczolt protestantizmust is, így Hontban: Selmeczen, Antalban, Bozókban, Szénavár- és Berencsfalun, a hol a római katolikus plébánosok kénytelenek voltak helyeiket az előbb zaklatott és elűzött evangélikus prédikátoroknak átadni. A kuruczháborút záró szathmári béke, 1711-ben, hozott végre nyugalmat a protestantizmusnak.

A következő két államfő hosszú uralkodása alatt azonban ismét megindult a középpontosító németesítés és katholizálás. III. Károly (1711—1740.) és Mária III. Károly és Mária Terézia. Therezia (1740—1780.) uralma alatt az ev. superintendenseket római katolikus archidiakonok ügyelete alá helyezték. Ismeretes Barkóczy Ferencz esztergomi érsek terve, 1763-ban, a magyar protestantizmus teljes kiirtására. Az igazságtalan törvénymagyarazatok, rezolúciók kora volt ez. A »jus resistendi« megszűnt, törölték. A kifárasztó, gátló és tiltó rendeletek pedig egymást érték. A század derekán, például 1749-ben, megtiltották az evangélikus papoknak még az evangélikus filiákba való járást is. Hontban, Lukanényén, Luka Pál szolgabíró tett közzé ilyen tiltó rendeletet magyarul és tótul, külön a községek és külön a papok számára. Egy évvel előbb az evangélikus superintendensektől elvonták az egyházlátogatás jogát. Ezentúl római katolikus főpapok vizitáltak az evangélikus egyházakban is. Hontban például Batthyány s mások is.

1681—1763-ig hatszáz templomot vesztettek az evangélikusok hazánkban.

E válságos időkben lépett trónra II. József és vele egyszerre véget ért a vallási II. József. elnyomatás. Híres türelmi rendelete elvágta a reformáció békóit, a felszabadított eszme pedig szárnyra kelt. Maga a vallásegyenlőség azonban minden tekintetben az 1848-iki törvényhozás vívmánya, a melyet azután Deák Ferencz felfogása is szentesített.

A nagyhonti evangélikus esperességet is magában foglaló evangélikus egyházkerület superintendensei a következők voltak: Melik Sámuel 1610—1620.; 60 Superintendensek. papot szentelt föl. — Rohács Menyhért 1620—1622. — Sexti Péter (Seszták) 1623—1632.; 69 papot szentelt föl. Sextit, mint kiváló jeles férfit, gömöri esperes

korában, 1620-ban, követül is küldték a besztercebányai országgyűlésre; 1628-ban vizitált Hontban. — Lányi Gergely (néhutt György) 1635—1652.; 144 papot szentelt föl és két supertintendenst: Lányi Zakariást (testvérét) és Kalinka Joachimot. Hontban 1647-ben végezte a kánonszerű egyházlátogatást. — Spetko Márton (1652—1655.) előbb bozói evangélikus pap, majd honti dékánus és utóbb alesperes. Superintendens korában nagy hatású szónoklattal szentelte fel a báti evangélikus templomot 1655-ben. Spetko a papok jó kiképzésére nagy gondot fordított, az esperesi és papi állások hő védelmezője volt; elrendeléseik közül nevezetesebbek ezek: az ünnepek nagy vallásosan megtartandók; a gyermekek lehetőleg harmadik napra születésük után megkeresztelendők; a gyermekágyból felkelt anyák ne a templomajtó mellett, de a szent oltár előtt állva avattassanak; a papok a prédikációikba álmokat és meséket bele ne szőjjenek. — Lányi Dávid 1656—1669. — Zabochnik György 1669—1671. A sokat szenvedett evangélikus főpásztor, ki egyzersmind a négy vármegye (Nógrád, Hont, Zólyom és Turóc) utolsó superintendense, kit a tót-prónai zsinaton választottak azzá 1669-ben. A jezsuitákkal sokat hadakozott, míg végre Bozókról elűzték és hivatalától megfosztották. Meghalt 1672-ben Korponán, pártfogója: Ujfalussy Anna, Szelényi Pál korponai polgár özvegye, az elűzött pap énekeit és imáit kiadatta; ez énekek között említsük meg a »Patientia« címűt a Transciusban. — Pilarik Istvánt, 1704—1711., a Hont, Bars, Turóc, Zólyom, Nógrád és Pestvármegyékből alkotott bányakerület excellentissimusnak címezendő püspöke volt a kiváló prédikátor; német prédikációi tíz kötetben megjelentek Drezdában (1678—1690.). Halála után 21 évig üres volt az evangélikus főpásztori székhely. — Michaelidesz Sámuel (1734—1740.) irodalommal is foglalkozott; hétévig dolgozott cseh-tót nyelven egy német szentírási magyarázaton. Pillarik Jeremiás (1741—1743) — Hruskovicz Sámuel (1744—1748.), Hont szülöttje, 1745-ben vizitációt tartott, miért azonban felelősségre vonták Pozsonyban a királyi törvényszék előtt és hivatalától el is mozdították. — Frideli András (1757—1766.). — Pohl Mihály (1767—1778.) működési idejekor készült el a superintendenzia pecsétje: Non perICLItatUr In MeDlo e Ills ChrIstUs 1771. Dist. Mont. Pohl jó módú ember is lévén — Boriban birtokos — 12,000 forintot hagyott a kerülete papözvegyei segélyezésére. — Csernyánszky János (1778—1785.), selmeczi pap, herceg Batthányi József esztergomi érsek vizitációja alkalmával érte utól őt az elődei sorsa: elmozdították a hivatalából. — Szinovicz Mihály (1785—1796.). — Hamaljár Márton (1796—1807.), szintén Hont szülöttje. Felsőszemeréden a báró Hellenbach családnál nevelő volt, majd selmeczi tanár, honti esperes (1785), végül kerületi superintendens. — Lyei Kristóf (1807—1814.) — Lovich Ádám Dávid (1815—1831.). — Dr. Szeberényi János (1834—1855.), selmeczi pap, majd honti főesperes, utóbb bányakerületi superintendens. Szeberényi szóval és tollal munkált az egyházi élet felvirágzásán Latin klasszikus beszédeit a gyűléseken bámulva hallgatták. A jénai egyetem, 1839-ben, hittudori oklevéllel tisztelte meg. Épen Bágyonban vizitált, mikor Lőrincsek János és Kosztra János, Jénából hazatért magyar theologusok a diplomát neki elhozták személyesen. 1850-ben, Haynau rendeletére, a hivataltól elmozdították, a pozsonyi vízi kaszárnyába vitték és ott halálra ítélték; de később megkegyelmezték neki. Azután csak egyházának élt Selmeczen. Meghalt 1857-ben. — Ezekután, 1860-ig, az abszolutizmus idejében, kinevezett cs. kir. adminisztrátorok kormányozták a kerületet 4000 forint évi fizetéssel és pedig: Chalupka János breznóbányai, majd Komáromy József miskolci evangélikus lelkészek. — Dr. Székács József, (1860—1872), jeles író, kinek neve az összes eddigi főpásztorok között a legkimagaslóbb. A protestáns autonómia visszaküzdése és a Gyámegylet életbelívása körül nagyok az érdemei. Hontban 1863-ban vizitált. — Dr. Szeberényi Gusztávot (1872—1890.), számos egyházi és irodalmi érdemeiért békési főesperesnek, majd, 1872-ben, kerületi püspöknek választották. Hittudori oklevelet a bécsi egyetem adott neki. — Sárkány Sámuel, 1890-től a bányakerület ma már nyugalmazott püspöke. Az ő idejében volt az 1893. évi budapesti zsinat, mely a kerületek képét megváltoztatta; ez okból jelenleg Hont nem tartozik többé a bányai, de a dunáninnyi evangélikus kerülethez. — Dr. Baltik Frigyes, 1890-től, Geduly Lajos utódja, honti születésű, püspöke a dunáninnyi evangélikus kerületnek. Életrajzát és írói működésének ismertetését más fejezetben adjuk.

A kerület püspökei mellett meg kell emlékeznünk a világi felügyelőkről.

A világi felügyelői hivatalt III. Károly uralkodása idejében szervezték, addig csak úgynevezett patronusokról lehet szó. A Hontot magába foglaló kerület élén a következők voltak a felügyelők : Radvánszky János, 1734—1738. — Radvánszky György, 1738—1758. — Báró Podmaniczky János, 1758—1785. — Báró Hellenbach György, 1785—1787. — Radvánszky János, 1788—1808. — Kubinyi András, 1808—1815. — Baloghy Lajos 1817—1823. — Radvánszky Antal, 1823—1837. — Báró Prónay Albert 1837—1860. — Dessewffy Ottó, 1860—1867. — Báró Podmaniczky Frigyes 1867—1873. — Báró Radvánszky Antal, 1873—1878. — Fabinyi Teofil, 1878—1898. — Zsilinszky Mihály, 1898. óta. — Fabinyi Teofil volt az 1893-ik évi rendezkedő zsinat alkalmával is a bányakerületi felügyelő. A zsinat után Hont, Dunáninnenhez csatoltatván, felügyelőjéül tisztelte még két évig Szentiványi Mártont, ki 1860-tól 1895-ig volt Dunáninnen evangélikus felügyelője a világiak sorából, a jelenlegi felügyelő pedig : Laszkáry Gyula, 1895 óta.

Világi fel-
ügyelők.

b) Az evang. református egyház.

Azok a vallási mozgalmak, melyek a mohácsi vészt megelőző korszakban mindegyre nagyobb arányokat öltöttek a bányavárosokban, a mohácsi vész után azonban folyton jobban terjedtek a vármegyében is. Az új tanok termékeny talajra találtak nemcsak a bányavárosokban a németeknél, hanem a Selmecz-patak völgyében és a kishonti kerületben lakó tótoknál, hol még a régi huszita emlékek is befolyással voltak az új tanok elterjedésére, de a Garam és a Szikincze-völgyi magyarság körében is, hol az új hit felvételére jelentékeny befolyással volt az, hogy az isteni tisztetletet nem latinul, hanem a nép anyanyelvén tartották. A mohácsi vész után gyorsan terjedtek el az új tanok Hontban is, hatalmas pártfogót nyervén Balassa Zsigmondban. 1534-ben, a midőn már a hét bányaváros egyházilag szervezkedett és a vallásügyekben egyezséget kötött, a bányavárosok egy önálló esperességet, — senioratus heptapolitanus — alapítottak. Mind Hontban, mind pedig a szomszédos Bars és Zólyom vármegyékben, a bányavárosokon kívül alakult reformált egyházak hitforma tekintetében ugyan a bányavárosi egyház-tanácsot vették irányadóul, de azért az egyes vallásújítók sok tekintetben önállóan jártak el. A XVI. század végén már több mint 80 egyház csatlakozott az új hithez, melyek azután, nemzetiség szerint, magyar, német és tót esperességgé csoportosultak. (Hőke Lajos kézírata.)

A reformáció.

A XVI. század végéig bajos megszabni a határt, hogy mely egyházak csatlakoztak Luther és melyek Kálvin tanaihoz. Csak a Csepregen tartott hitvita után (1591. júr. 2—3.) bekövetkezett szakadás választotta szét a honti protestáns egyházakat. E szakadás következtében a Szikincze-völgyi és az alsó-ípolyvidéki magyar falvak a honti lutheránus egyházaktól elválván, a szomszéd Bars és Nógrád vármegyék területén fekvő s a Kálvin tanait követő egyházközségekkel egyetemben, két esperességgé (barsi és drégelypalánki) szervezkedtek. A kishonti kerületben a XVI. században hasonló mozgalmakat észlelhetünk. Osgyáni Bakos János, a ki előbb a lutheránus hitet követte, szintén áttért a Kálvin-hitre; példáját követte a Rima völgye, jelesül Osgyán 1590—96. közötti időben és Rimaszombat, melynek ifjusága már a XVI. század elejétől kezdve a krakkói és az utrechti egyetemeket látogatta. Bakos azonban 1617-ben ismét lutheránussá lett, mely körülmények az osgyániakat is áttérésre kényszerítette; de Rimaszombat megmaradt szilárdan a református hiten és Bakos minden törekvése, hogy a város lakóit az evangélikus hitre térítse, sikertelen maradt. (Findura Imre : Rimaszombat története.)

Szakadás a
protestáns
egyházak-
ban.

A barsi esperességhez, mely 1608-ban már szervezett volt, a XVII. században a következő hontvármegyei egyházak tartoztak : Varsány, Csánk, Füzesgyarmat, Kiskér, Pegyvernek, Peszek, Kissalló. (Kiss Károly : Monogr. Vázlatok.) A többi vármegyei helységek a nógrádi vagyis a drégelypalánki esperességhez csatlakoztak.

A barsi espe-
resség.

A XVII. században a református egyházak kevésbé voltak támadásnak kitéve, mint az ágostai evangélikus egyházak, mert legnagyobbbrészt hódoltsági területen voltak. Az 1647 : VI. törvényezikk, mely a protestánsoktól az egész országban elvett templomok közül kilenczvennek visszaadását rendeli el, csupán a füzesgyarmati református templomot említi, mely azonban utóbb ismét a katolikusok kezébe került. A barsi esperességhez tartozó egyházak közül Csánk,

1693-ban, az ottani tanító fellépése következtében, áttért az evang. vallásra, magyar lakói pedig idővel eltótosodtak; de a templom tornyán megmaradt a kálvinista egyházak jelvénye, a kakas. Kiskér idővel a katolikus hitre tért. Ellenben utóbb ez esperességhez esatlakozott Bori, Kisölved, Tergenye és Zalaba.

A drégely-
palánki vagy
nógrádi es-
peresség.

A drégelypalánki, vagy másként nógrádi, esperességhez a XVII. században a következők tartoztak: Szokola, Drégelypalánk erőd, Balassagyarmat, Szécsény erőd, Fülek erőd, Losonc város, Maros (Nagymaros), Nógrád erőd, Jenő, Nagyoroszfalu, Peröcsény, Rétság, Nötincs, Verőce, Petény, Pilismarót, Szob, Helemba, Kövesd, (Garamkövesd), Pásztóháza, Bél, összesen 21, ebből a drégelypalánki esperességhez jelenleg csupán: Jenő, Losonc, Nagymaros, Pilismarót, Pásztó, Peröcsény, Szokola anyaegyházak és Bél leányegyház tartozik, a többiek megszűntek, illetőleg áttértek a katolikus hitre. (Hóke Lajos kézírata.)

Felekezeti vil-
longások.

A Wesselényi-féle összeesküvés felderítése után a honti református egyházakra is súlyos idők neheztek. A kishonti kerületből Otrókoesi Foris Ferencz, a ki 1671. után Rimaszécsen lelkészkedett, továbbá Harsányi István és Kaposi István rimaszombati lelkészek, a pozsonyi vértörvényszék elé hurczoltattak, miután 1614-ben az előbük tett térítvényt vonakodtak aláírni: ezért gályarabságra kerültek. Hont vármegyében pedig folyt az erőszakos térítés, különösen a törökök kiűzése óta, midőn a hódoltság megszűntével az esztergomi érsekség is visszanyerte ősi birtokait. 1700-ban báró Balassa Ádám prépost egyházlátogatást tartván Hontban, többek között az ipolypásztói, mikolai és a peröcsényi református templomokat is bezáratta. Peröcsényben a falubeliek a templom harangjait a közeli tóba rejtették, nehogy a katolikusok kezébe kerüljenek. Csak Varsányban folytathatták a reformátusok szabad vallásgyakorlatot. E falu földesurai, a Kálnayak, a helybeli templomot megvédték az elfoglalástól. A református vallású nép azután seregestől tódult ide az istentiszteletre. A szabadságharcz kitörése alkalmával a reformátusok 1703-ban visszafoglalták a füzesgyarmati templomot, melynek birtokában II. Rákóczy Ferencz is megerősítette őket.

A szécsényi
országgyűlés.

A szécsényi országgyűlés (1705) a vallásügyi sérelmek orvoslása végett mind a három felekezetből (katolikus, evangélikus és református) bizottságot küldött ki, mely bizottságban a reformátusokat Sipos János és Koós Gáspár képviselte. A bizottság működését azonban elnyomta a fegyverzaj. A szatmári békekötés után nem kevésbé súlyosodott a reformátusok helyzete. A kath. papság, 1716-ban, az Alsórákonczán tartott közgyűlésen számos olyan protestáns egyház visszaadását követelte, melyek a beadvány szerint a Thököly- és Rákóczi-mozgalmak idejében kerültek a protestánsok kezébe. (Közgy. Jegyzk. XIX. 33. sz.). A vármegye tanúvallomásokot rendelt el ebben az ügyben; az 1718-ig lefolytatott tanúvallomások szerint, a Boriban levő templomot a reformátusok építették; a nagymarosi református egyházra nézve pedig Hergövi András 70 éves lelkész előadta, hogy bár a helységnek református lelkésze volt, ő végezte az egyházi teendőket és a falubeliek a stólat neki fizették. A mikolai, peröcsényi és a pásztói református egyházakra nézve, a gróf Schmidegg és Dvornikovits jobbágysai azt vallották, hogy mind a három egyházból a báró Balassa-féle egyházlátogatás alkalmával ülték el a református lelkészt. Mikolán utóbb a börzsönyi katolikus plébános, majd egy jezsuita végezte az isteni tiszteletet; de a jobbágyok nem tudtak megbarátkozni a katolikus hittel, az odarendelt iskolamestert elűzték, az oltárt pedig két ízben is kihányták a templomból. (Hóke Lajos kézírata.) A tanúvallomások után a füzesgyarmati templomot ismét elvették a reformátusoktól, az esztergomi érsek pedig plébániát alapított itt; a falu népe azonban túlnyomólag megmaradt a református hitben. Így tett Börzsöny tekintélyes része is: Garamkövesd, Szob, Kóspallag, hol a megfogyott magyarság közé 1720-ban tótok telepedtek, továbbá Mikola és Palánk, hova 1735-ben német katolikusokat telepítettek, megszűntek; a Vámosmikulán maradt reformátusok pedig fiókegyházként Ipoly-Pásztóhoz csatlakoztak. Nagymaroson is kisebbségbe jutott a református vallású lakosság, az 1735-ben odatelepített német katolikusokkal szemben. Drégelypalánkon, a szatmári békekötés után, megszűnt a református egyház; az esztergomi érseki uradalom 1741-ben a protestáns vallásúaknak még az ott lakást is eltiltotta, az a néhány család pedig, mely még ott maradt, a katolikusok közé vétetett fel.

1728-ban a pozsonyi consilium a hontmegyei mindkét protestáns felekezet lelkészeinek összeírását elrendelve, a kishonti területben csupán két református egyház volt: Rimaszombat és Zeherje. Nagy-Hontban — miként akkor nevezték — a református egyházakat két esperességbe osztották; a barsihoz: Kiskér, Bori, Fegyvernek, Peszek, Kissalló, Kisölvéd, — a nógrádihoz: Nagymaros. Vámosmikola, Szokola, Ipolypásztó és Peröcsény tartozott. E korszakban csak a rimaszombati egyház működött zavartalanul, melynek latin iskolája a virágzás magas fokára emelkedett, dacára annak, hogy tanulókat csak a közel vidékről fogadhatott be. (Hőke Lajos kézírata.)

Az örökösödési háború befejezte után, még erősebben lépett fel a katolikus visszahatása. 1749-ben Hont vármegyében egyszerre 16 egyháztól akarták megfosztani a protestánsokat. (Marczali: Magyarország II. József korában, I. 277.) Az 1781. október 29-én kibocsátott türelmi rendelet azonban biztosítván a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, a régi egyházakat ismét felújították.

Katholikus
visszahatás.

A XIX. század első felében Hont vármegyében 12 anya- és két leányegyház állott fenn, ú. m.: Alsófegyvernek, Bori, Füzesgyarmat, Kisölvéd, Peszek, Garamkissalló, Tergenye, Nagyvarsány, Nagymaros, Ipolypásztó, Peröcsény, Szokolya anyaegyházak, továbbá Zalaba és Bél leányegyházak, melyek részben a barsi, részben a nógrádi esperességekhez tartoznak. Fényes Elek szerint, a vármegyei reformátusok száma 7131, az 1850. évi hivatalos kimutatás szerint pedig 6075 lélek volt.

Legújabb kor.

A XVIII. SZÁZAD ÉS A FRANCZIA HÁBORÚK KORA.

A szatmári békekötéssel közel kétszázados küzdelemteljes korszak nyer befejezést. Az utolsó évtizedek belháborúi alatt a vármegye legnagyobb része elpusztult, majd a bekövetkezett pestisragály ragadta el a lakosság nagy részét. Azok, a kik túléltek a szabadságharcot és a kiket a ragály megkínált, egyaránt érezték a békés munkálkodás, az együttműködés szükségét.

A szatmári békekötés után Munkácsról visszatérő Szentivány Rafael alispánt, Rákócziinak egyik rendíthetetlen hívét, épen oly örömmel üdvözölte a vármegye, mint a hogy belenyugodtak a vármegyei urak Kelkó István alispánjába.

1711. év végén, a mint a pestisragály megszűnt, gróf Koháry István, a még I. Józseftől kinevezett örökös főispán, szintén elfoglalta új méltóságát. Az ünnepélyes beiktatás Selmeczbányán, december 14-én ment végbe. A közgyűlésen megjelenő főispánt Olasz Pál esztergomi kanonok üdvözölte, felolvassván Eleonora özvegy királynőnek a vármegyéhez intézett leiratát, melyben tudatja, hogy néhai férje, I. József, Koháry Istvánt és néhai öcsésének, Koháry Farkasnak elsőszülött ivadékait a vármegye örökös főispánjává nevezte ki, mire az első örökös főispánt a vármegye alispánja mozsárdörgés közt üdvözölte. A selmeczbányai ünnepélyes beiktatás után, közel fél év múltán, gyűltek össze a vármegye rendei. Az 1712 június 9-én tartott közgyűlésen első sorban a vármegyei levéltár és a pecsét ügye érdekelte a jelenvoltagekat. A vármegye pecsétjét visszaadta Szentivány Rafael, a Rákóczi-párti alispán, miért a vármegye neki 12 akó borral kedveskedett; a vármegyei levéltár visszahozatalára, melyet a kuruczvilágban Csetnekre szállítottak, Laszkáry János és Zbischkó András küldettek ki 3 frt napidíjjal. Az országgyűlésre közvetlenül Kelkó István alispánt és a mennyiben fel nem gyógyulna, helyette Bory Gábor jegyzőt és Török Andrást választották. (Hőke Lajos kézírata.)

Gróf Koháry
István.

A belbéke helyreálltával a korona és a nemzet egyaránt érezték a belreformok, az ország tovafejlesztésének szükségét. A reformok behozatala első sorban az ország területi és gazdasági viszonyainak megismerését követelte; de másfelől az 1715. országgyűlésen elvben elfogadott állandó katonaság eltartására szükséges adó behozatala miatt állandó adó-alapról is kellett gondoskodni. Az 1715. évi országgyűlés e végből az adókötelesek összeírását rendelte el, mely még ebben az évben foganatosítottatott és habár a honti összeírást rendkívüli buzgalommal és szakavatottsággal végezték, 1720-ban, mint az egész országban mindenütt, megismételték. Különösen becses adatokat nyújtanak ezek az összeírások, mert egyfelől részletes tájékozást nyújtanak a vármegye

akkori népességi és közgazdasági viszonyairól ; másfelől pedig élenként feltüntetik a békés korszak beálltával, az utolsó öt év alatt elért gazdasági fejlődést.

Községek
összeírása.

1715-ben a vármegye területén, beleértve a kishonti kerületet, 205 község iratott össze ; ebből hét mezőváros, nyolcz kuriális és 190 jobbágycözség volt. 1720-ban nyolcz mezőváros, 21 kuriális és 183 jobbágycözség, vagyis összesen 212 helység volt. Ez eltérés oka főleg abban rejlik, hogy az összeírások kizárólag az adókötelezettséget vették irányadóul, így a teljesen pusztá helységeket figyelmen kívül hagyták. 1715-ben Felső- és Alsósipék együtt iratott össze, 1720-ban Alsósipék külön kuriális helynek vétetett. Borfő időközben Kálnával egyesült, Bozóklehota akkor még Honthoz, ma Zólyom vármegyéhez tartozik. Steffultó pedig, 1715 óta, Selmeczbánya külvárosaként szerepel. A lakosság nemzetiségi viszonyait tekintve, 1715-ben tiszta magyar község 39 volt, a lakosság többsége magyar volt 55 községben. Az összeírások alapjául a háztartások szolgáltak. 1715-ben 5310 háztartást írtak össze. 1720-ban pedig 5765 háztartást. Ez utóbbi összeírásba 211 nemesi, 534 mezővárosi polgári, 4641 jobbágycözség, 360 zsellér és 19 taksás háztartást foglaltak.

Miután az összeírásnál csupán az adózási viszonyokat vették irányadóul, ezek az összeírások a tényleges állapotot nem tüntetik fel. Hozzá kell tehát adnunk az összeírásból kihagyottakat, nevezetesen az elszegényedett jobbágyokat és a zselléreket, továbbá az adófizetés alól mentes nemességet, végül a papokat és a tanítókat. Ezeknek figyelembe vétele mellett a háztartások számát 10.271-re tehetjük. Ennek alapján a vármegye akkori lélekszáma 63.278 lehetett, ezek között 2550 nemes, 157 pap és tanító, 60.571 polgár és jobbágycözség volt. E számokban azonban nem foglaltatnak benn Selmecz-, Bélabánya és Bakabánya szabad kir. városok, úgyszintén Korpona sem, mely akkoriban Zólyomhoz tartozott ; e városokat külön írták össze.

Az 1720. évi összeírásban 211 nemes háztartás is fel van véve ; ezen nemes családok akkoriban nem nemes, tehát adóköteles földbirtokon gazdálkodtak. Az 1721. évi összeírásban 21 kuriális vagyis nemes község szerepel, mely szám mintegy 200 családnak felel meg ; azonkívül ez évben még 99 birtokos, nemes család volt a vármegyében és így a nemesi családok összes számát 510-re tehetjük. Zsidók sem az 1715., sem az 1720. évi összeírásokban nem szerepelnek.

Népességi vi-
szonyok.

Az 1715. év a népességi viszonyok tekintetében szomorú képet mutat. Miként az összeírások több ízben kiemelik, ez az év inséges volt a vármegyében, azelőtt pedig a pestis tizedelte meg a lakosságot. Az 1715. évben még feltűnően sok az elhagyott, vagy üres házak száma ; ilyent az összeírók Klenócson 48-at, Kokován 43-at, Füzesgyarmaton 22-öt, Tóthegymegen 14-et, Tiszolcson 32-öt és Rimaszombaton 84-et találtak. A gazdasági viszonyok jobbra fordultával azonban a népesség száma is emelkedett. Az 1787-iki hivatalos összeírás szerint 1747-ben 125.576 lélek volt Hontban, Kishont elszakadása után pedig 110.218. (Marczali Henrik : Magyarország II. József korában.)

A szabad királyi városok népességi viszonyairól még részletesebb adatokat nyerünk az összeírásból.

Bélabánya.

Bélabányán 1715-ben 85 polgár-háztartást, 1720-ban 81 háztartást írtak össze. Az összeírt háztartások közül 1715-ben öt magyar, 40 német, 36 tót és négy olasz ; 1720-ban hat magyar, 36 német, 37 tót és két olasz volt. Ez adatok alapján a város népessége 1720-ban 612 lélekre tehető.

Bakabánya.

Bakabányán, az első összeírás (1715) évében, nagy tűzvész pusztított, mely 29 családot tett hajléktalanná. Az 1715. évi összeírás szerint négy nemes, 98 polgár, összesen 102, 1720-ban pedig csak 97 polgár-háztartást találtak. Zsellérekről az összeírás nem tesz említést, de a leégett 29 háztartást is felvették. Ennek alapján 1720-ban a város lakóinak száma 696-ra tehető. Nemzetiség szerint a háztartások száma a következőleg oszlott meg : 1715-ben 24 magyar, hét német, 69 tót és két olasz, 1720-ban 18 magyar, nyolcz német, hetven tót és egy olasz.

Korpona.

Korponán, mely sokkal népesebb volt, 1715-ben 164 háztartást, 1720-ban 209 háztartást írtak össze, tehát lakóinak száma Bakabányáéval és Bélabányáéval szemben emelkedést mutat. A Korponán összeírt háztartások, nemzetiség szerint, a következőleg oszlanak meg : 1715-ben 40 magyar, 17 német és 107 tót, 1720-ban 60 magyar, 55 német, 84 tót és tíz horvát ; 1715-ben 83 polgár és 1720-ban 106 polgár-háztartást írtak össze ; a többi zsellérháztartás volt. Ezeken kívül nagyon sok nemes család lakott Korponán, kiket az összeírásból, még a XIX. század

első felében is kihagytak; — többek között a következő családokat találjuk Korponán: Balogh, Bényey, Bory, Balassa, Beniczky, Duló, Gerhárd, Madách, Medveczky, Podmaniczky, Péchy, Radvánszky, Szentivány, Szmracsányi, Trajtlér, Veres, Zembery. Hozzávévén tehát az összeírásból kihagyottakat, kerek-számban 1500-ra tehetjük Korpona lakóinak számát.

Selmeczbányán az összeírás a lakosságot két osztályba sorozta; az I. osztályba a városi polgárokat, a II.-ba a bányászokat, vagy hevéreket. Ezeknek külön csoportosítása azért történt, mert a hevérek nem a városi hatóságnak, hanem a bányakamarának voltak alárendelve.

Az 1720-ban eszközölt összeírás alkalmával a belvárosban 236 ház volt, a hevérek házainak száma 458-at adott. A polgárokon és a hevéreken kívül, több nemes ember lakott a városban, úgymint a báró Hellenbach és báró Joanelli bányabéres családok, továbbá Schmiddeg Máté, Palásthy István, Jánoky László. 1715-ben 789 polgár és hevér, 25 zsellér, vagyis összesen 814 háztartást, 1720-ban 938 polgári és hevér-háztartást írtak össze; ebből 1715-ben 22 magyar, 360 német, 424 tót és olasz, 1720-ban 21 magyar, 87 német, 819 tót és 11 olasz háztartás volt. Ez adatok alapján a város népessége 6936 lélekre tehető. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.) Selmeczbánya népessége azonban a XVIII. században mindegyre növekedett; Mária Terézia uralkodása alatt Pozsony után a legnépesebb vidéki városok egyike lőn. 1780-ban a lakóinak száma, a hozzátartozó falvakkal együtt, 24.403 lélek volt; később azonban a lakosok száma némileg csökkent. (Marczali H. i. m. I. 198.)

A vármegye közgazdasági viszonyaira nézve is felette becses adatokat találunk az összeírásban. 1715-ben összeírtak 38.477 köbölös szántót, 3741 köbölös irtványt és 10.672 kaszás rétet. 1720-ban 40.345 köbölös szántót, 675 köbölös irtványt és 8973 kaszás rétet. A jobbágyok kezén igen sok nemesi földbirtok volt, a melyeket szintén nem vettek fel az összeírásba. A városok határában azonban nagyon kevés volt a művelt föld. Így Bakabányán a mezőgazdasági termés igen gyenge, a rét kisterjedelmű, és a szőlő is silányminőségű volt. Bélabányán hasonlólag a földművelés igen kis területre szorult, mert a lakosság inkább bányászattal és iparral foglalkozott. Selmeczbányán, 1715-ben, 557 köbölös szántóföld, 1360 kaszás rét, 1720-ban csak 191 köbölös szántóföld, 66 köbölös irtvány és 319 kaszás rét szerepel az összeírásban. Egyedül Korponán találunk kedvezőbb gazdasági viszonyokat, a hol, 1715-ben, 654 $\frac{1}{2}$ köbölös szántóföld, 294 $\frac{3}{4}$ köbölös irtvány, 293 $\frac{1}{2}$ kaszás rét, 1720-ban 820 $\frac{1}{2}$ köbölös szántó, ugyanannyi köbölös irtvány és 311 kaszás rét vétetett fel az összeírásba.

Közgazdasági
viszonyok.

A szőlőművelést igen nagy területen űzték a vármegyében. 1715-ben 10.311, 1720-ban 16.479 kapás szőlőt írtak össze. Korponán 1715-ben 1367, 1720-ban pedig 1787 kapás volt. Közelebbi adatokat találunk a szőlőművelésre vonatkozólag is. Így az 1715. évi összeírás szerint Szobon új ültetés volt, Dalmadon vörös bort termesztettek; számos falunak a szomszéd falu határában volt szőlője, így Zahora szőlője a balassagyarmati hegyeken volt, az alsószelényieknek a felsőszelényi, a kőkeszibelieknek a siráki határban.

Az ipar és kereskedés általánosan nagy lendületet mutat a vármegyében, de nem az egyes városokban, a hol az akkori viszonyokhoz képest nagy hanyatlást találunk. A kereskedés főtárgya elsősorban a marha, azután fa, bor, faszén és gabona volt. Az egyes községek lakói is foglalkoztak iparral. Így Szénaváron sörfőzést űztek. Az egyes iparágak közül Alsóalmáson egy sörfőző, Bacsófalván 37 szénégető, Felsőalmáson egy serfőző, Felsőzsemberén egy késes, Gyekésen öt szénégető, Tiszolczon fűrészmalom is volt és két kalapos, Viszokán négy és Zsibritón 31 szénégető volt. A vármegye területén Rimaszombat városának volt legfejlettebb az ipara, hol 1715-ben 45 iparost és hét kereskedőt, 1720-ban 55 iparost és 29 kereskedőt írtak össze.

Ipar és keres-
kedés.

A szabad királyi városok közül *Bakabányán* az 1720. évi összeírás 11 iparágat sorol fel, melyek nyolcz czéhet alkottak. 1715-ben 36, 1720-ban 37 iparos volt a városban; három iparág csak egy-egy iparossal volt képviselve.

Bakabánya.

Bélabányán az 1715-iki összeírás szerint 29, az 1720. évben pedig 34 iparos volt. A város lakói kereskedést nem űztek; egyes iparosok bányászattal, fatár-gyak és eszközök készítésével foglalkoztak.

Bélabánya.

Korponán, hol a lakosok főjövedelmi forrása a szőlőművelés volt, az ipar és kereskedés még jelentéktelen helyet foglalt el az összeírás idejében. Az 1715.

Korpona.

évi összeírásban az összes czéhbelieket felvették, még azokat is, kik betegség, öregség vagy szegénység miatt nem folytathatták mesterségüket. 1715-ben volt 11 csizmadia, öt szűcs, hat kádár, három takács, de ezek egy része nem dolgozott. Egyedül a mészárosoknak volt jó üzletük, mert sok nemes család élt a városban. A fazekasok sem tudtak boldogulni. Volt a városban még két görög és egy zsidó kereskedő is.

Selmeczbánya.

Selmeczbányán az ipar, a kedvezőtlen viszonyok következtében, nagyon hanyatlott. Az 1715. évi összeírás az iparosok között csak egy pálinkafőzőt említ; az 1720. évi összeírás szerint egy keztyűs volt a városban. Volt még két községi és 28 magán korcsma, az utóbbiak a bányabéresek tulajdonában, de ezek nem jövedelmeztek semmit.

A malomipar eléggé kedvező viszonyok között volt. 1715-ben 98, 1720-ban 123 malom volt a vármegyében. A szabad királyi városokban azonban a malmok alig működtek, így Bakabányán csak esős időben dolgoztak. Korpona városnak volt három malma, de ezeket az eladósodott város zálogba adta. Selmeczbányának négy malma volt, de jövedelmet nem hoztak. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.)

Porták össze-
írása.

Az 1715—20. évi összeírás alapján állapították meg az adót, illetőleg a vármegyék és az szabad királyi városok portáinak számát, mely a XVIII. századtól kezdve inkább eszmei fogalommal lett az adókötelesek fizetési képességének kifejezésére. Az első megállapítás 1723-ban történt, bizonyos időközökben azután a porták számát kiigazították. Hont vármegye portáinak száma 1802-től kezdve, Kis-Hont elszakadása következtében, jelentékenyen kevesbedett és ez az állapot megmaradt 1848-ig. Az alábbi táblázat mutatja a vármegye és az egyes szabad királyi városok portáinak számát az 1723. évtől 1848-ig terjedő korszakban:

	1723	1724	1729	1733	1748	1792	1847
Hont vármegye	160	162	162	162	157	157	92
Bakabánya	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	2
Bélabánya	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	1 $\frac{3}{4}$
Korpona	5 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{3}{4}$	4 $\frac{3}{4}$	4 $\frac{3}{4}$	3
Selmeczbánya	12 $\frac{3}{4}$	12 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{1}{2}$	13	13	11

A portáknak 1723-ban történt hivatalos megállapítása alapján, az ebben
Hadiadó. az évben megszavazott 2,138.000 forint hadiadóból Hont vármegyére 62.329, Bakabányára 584, Bélabányára 486, Selmeczbányára 4966 forint vettett ki. (Tört. Tár 1901. 527.) Ez összegek magukban véve nem soknak látszanak ugyan, de azért súlyos teherrel nehezettek a vármegyére, ha figyelembe vesszük, hogy az adón kívül még terményeket is kellett szolgáltatnia. Az 1728. évi országgyűlésen fel is szólaltak a kivetés ellen. Legelől Korpona város, melyet az utóbbi évben a tűzvész tönkre tett. Csak Selmeczbánya ért el azonban egyelőre némi teherkönnyítést. Hont vármegye ily irányú kérvényét az országgyűlés visszautasította azzal, hogy a vármegyének nagy haszna van a terményei eladásából a bányavárosokban, tehát nem szorúl könnyítésre. (Millenn. Tört. VIII. 51.)

Korponay
Jánosné.

Még a berendezkedés első éveiben, Rákóczi Ferenc visszajövele és újabb felkelés eshetősége aggasztotta a kormányt. A vármegyében is birtokos, szépségéről és kalandjairól híres Korponay Jánosné, született Garamszeghi Ghéczy Júliát, a ki akkoriban Füleken lakott, 1712. nyarán egy ismeretlen felkeresvén, neki több levelet adott át, melyeket a címzetteknek kellett volna kézbesítenie. A sokféle kacintgató hölgy az udvarnak is szolgálatokat óhajtván tenni, Pálffyhoz ment, a ki azonban nem hitt szavainak, miután minduntalan ellenmondásba került, hosszabb huza-vona után elfogatta és Vöröskő várába záratta. Károly király és az udvar még mindig félt az újabb felkelés kitörésétől és Ghéczy Júlia ügyét a Koháry István elnöklete alatt álló bíróság elé utalta. Bármennyire is igyekezett gróf Koháry István a szerencsétlen nő helyzetén könnyíteni, a bíróság Károly király határozott kívánságára, felsegértésként halálra ítélte Ghéczy Júliát, a kit 1710. augusztus 18-án, Győr város piacán, ki is végeztek. (Századok, 1869. 617.)

Kishont külön-
válása.

A szatmári békekötés után ismét napirendre került Kishont különválásának ügye. Az 1687: XXV. törvényezikk életbelépte óta, mely utoljára intézkedett e kérdésben, mindegyre tarthatatlanabbá vált a helyzet. A rossz közlekedési

viszonyok miatt a kishontiak gyakran nem is szerezhettek a közgyűlés napjáról tudomást, vagy azon meg sem jelenhettek. Nagyobb sérelmet láttak azonban az adókiivetésben, miután annak daczára, hogy a kishonti kerület az egész vármegye területének csupán egy ötödrészét tette, mégis az összes közterheknek harmadrészét viselték. A kishontiak az 1715. évi országgyűléshez beadott kérvényükben Nógrád vármegyéhez leendő esatolásukat kérték; ennek ellenében Nógrádból a kékkői járás lett volna Hont vármegyéhez esatolandó. Az országgyűlés bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására, de a közbejött akadályok, főleg Nógrád vármegye ellenkezése miatt, a bizottság előterjesztése országgyűlési határozattá nem emelkedett. A kishontiak azonban, míg az ügyet ismét az országgyűlés elé vitték volna, 1722-ben Görgey György által 12 pontból álló előterjesztést nyújtottak be gróf Koháry István örökös főispánhoz. Az előterjesztés leginkább az adókiivetés, az előfogatok és a beszállásolás körül forgott; ezek részben figyelembe is vétettek, de a kishontiak azon kívánságát, hogy a közgyűlésen Kishont követei a kishonti közönség képviselőiként szerepeljenek, a vármegye nem teljesítette; a megjelenő kishonti urak ezután is csak az egyes nemeseikként vétettek tekintetbe. A szinte apáról fiúra öröklött súrlódásoknak végre az 1729. évi XXIII. t.-cz. 12. §-a vetett véget, mely hosszú vita után kimondotta, hogy Kishont ezután is a vármegye kiegészítő része legyen, de Kishont részére külön alispán, jegyző és szolgabíró választassék; továbbá, hogy a kishonti nemesség, szükség esetén, gyűlést tarthasson, de annak eredményét a közgyűléseken bejelenteni tartozik. Kishont portáit a vármegye összes portáinak számától elkülönítették és ezzel a kishontiak régi sérelme nyert kedvező elintézését. A törvény értelmében a közgyűléseket évenként háromszor Hontban, egyszer pedig a kishonti kerületben tartották. Így ezután, 1730-tól kezdve, a kishontiak évenként háromszor mentek Szebelébre, majd 1750-től kezdve Kemenczére, a közgyűlésre, a hontiak pedig évenként egyszer Rimaszombatra, Kishont székhelyére. (Hóke Lajos kézírata.)

A főispáni méltóság a szatmári békekötés után mindegyre nagyobb hatalommá lesz a vármegyében. Gróf Koháry István, a ki 1711-től 1731-ben bekövetkezett haláláig viselte az örökös főispánságot és e mellett az országbírói méltóságot is betöltötte, többször vetette hatalmának súlyát az ügyek mérlegébe. Az 1715., 1723. és 1729. évi országgyűléseken, főleg a női ág örökösdése ügyében, ő adta az utasításokat a követeknek, nem pedig a vármegye közönsége. Rendkívül kegyes adakozó volt; nagy összegeket költött szegény katolikus plébániák felsegélyezésére és temlompépítésekre. Vallási ügyekben azonban türelmetlen volt; ő alatta vették kezdetüket a hitehagyottak ellen indított perek, melyekkel 1730-tól egész 1780-ig találkozunk a vármegye jegyzőkönyveiben. (Hóke Lajos kézírata.) Utána testvérének fia, András, következett, a ki pályáját a katonaságnál kezdte, hol 1730-ban ezredes, 1739-ben vezérőrnagy, 1741-ben altábornagy és 1748-ban lovassági tábornok lett. 1731-től 1757-ig viselte a főispáni méltóságot; az ő főispánsága alatt épült Kemenczén a vármegyeház.

Az I. alispáni tisztet, 1730-ig, Kelkó István viselte. 1730-ban két II. alispánt választottak meg és pedig Kubinyi Zsigmond Imrét a kishonti kerület számára. 1759-ben Blaskovics József mellé Balogh Jánost, Gömör vármegye alispánját, I. alispáni címmel II. alispánná választották, mellette még 1760-tól Kubinyi Dániel kinevezett II. alispánként működött. Ettől kezdve az alispánokat rendszeren három évi időközben választották, míg 1786-ban kinevezett tisztviselők foglalják el a helyüket.

A vármegyei közgyűléseket 1725-től egész 1750-ig Szebelében tartották; ez volt akkoriban a vármegye székhelye. Az 1723 : 78. t.-cz. rendelkezésének, mely a vármegyéket állandó székház építésére kötelezte, Hont vármegye csak idők multával tett eleget. Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek, mint földesúr és gróf Koháry András főispán között létrejött egyezség után, a vármegye hozzáfoghatott Kemenczén a székház építéséhez, mely 1751-ben készült el. Ez időtől kezdve, a XVIII. század végéig, Kemencze lett a vármegye székhelye és itt tartották a közgyűléseket is.

Közigazgatási tekintetben a vármegye, a XVIII. században, négy járásra oszlott, úgymint selmeczbányai, bozóki, báthi és kishontira. Ez a beosztás megmaradt Kishontnak 1802-ben történt különválásáig. Az 1715 : XCVI. t.-cz. Steffultó helységet a vármegyei közadózás alá rendelte. Az 1723 : XXXI. t.-cz. a vármegyét a dunáninneni, vagyis a nagyszombati kerületi tábla alá helyezte.

Kemencze,
mint a vár-
megye szék-
helye.

Közigazgatási
beosztás.

Szabályrende-
letek.

A XVIII. század első felében a vármegye számos helyhatósági szabályrendeletet alkotott, melyek közül főleg az 1725. évi és az 1726-ban alkotott statútumok érdemelnek figyelmet. Az 1725. június 20-án alkotott szabályrendelet a híd- és révvám tárgyában intézkedik. Ez a szabályrendelet talán az egyedüli, melyet a XVIII. században Hont vármegyében, a bevezető sorait kivéve, magyar nyelven alkottak. Alább közöljük a szabályrendeletet egész terjedelmében az eredeti helyesírással.

Vectigal cui se teloniatore sub articuli poena accommodare tenentur, die quarta praesentis sedis iudiciariae per universitatem elaboratum est, modo sequenti.

Kalmáráru és más kereskedő portékával megterhelt szekértül den. 10.

Ha pedig szegény ember a maga majorságbeli jószágát viszi $7\frac{1}{2}$.

Üres szekértül $2\frac{1}{2}$.

Egy hajtó marhátul akár ökör, akár tehén legyen 1.

Négy-négy sertéstül, juhtül vagy kecskétül 1.

Lovasember ha portékát viszen 2.

Ha semmit sem viszen 1.

Kereskedő gyalog ember áros portékát hátán vivén 1.

Nem tartozik vámot fizetni.

Először nemes emberek, ha kereskedők is, urak szolgálai. 2-szor szabad kir. városok vagy más privilegialis helységbeliek. 3-szor. Érsekségbeli jobbágyságok vagy mások, akik a vámtul privilegialiter szabadok. 4-szer. Gyalog emberek ha a magok majorságoeskájukból valamit visznek is eladni a piacra, annál inkább, ha semmit sem visznek. 5-ször. Valakik a hídon vagy reparált úton, aiktól a vámot szedik által nem mennek. 6-szor. Hogy ha terhes szekértül valaki a vámot megadja, és a vámostól aziránt czédulát vagy más jegyet veszen, azután azon útjából üres szekérrel visszatérvén és magát a vámosnál megjelenvén azelőtt megfizetett vámbérről adott jegyet a vámosnak adja vissza, és üres szekértül semmi vámbért akkor fizetni nem tartozik. 7-szer. Malomban és onnan menők-jövők, a vámtul mentesek. 8. A vámosok pedig a vectigált utasemberekkel közöljék és táblára vámház vagy jegy mellé ragasszák, hogy mindennek constáljon Artículo 15:1715 diestante. 9. Senkit italvételre ne kinszerítsenek. 10. Hidakat, utakat annak rendi szerint, valamikor szükséges, csináltassák, igazítottassák és újítottassák, mert: Különben ha mint a följből declarált punctumokból megtartani elmulasztának vagy nem akarnák, érdemekhez képest a büntetést el nem fogják kerülni.

Az 1726. márczius 18-án tartott közgyűlésben 12 pontba foglalt vármegyei szabályrendelet csaknem a közigazgatás összes ágaira, sőt a büntetőjogra is kiterjeszkedik. Már régen érzett hiányokat igyekszik pótolni és régi visszaéléseket szüntet meg, melyek a gazdasági életre is bénítólag hatottak. E szabályrendeletben foglalt intézkedéseket következőleg csoportosíthatjuk: 1. A hadügyre vonatkozó, melyek az átszálló katonaságra fordított költségek, továbbá a hadipénztárba szolgáltatott adók elszámolása felől intézkednek. 2. A vallásszérelmi ügyekben indított nyomozások alkalmával a szabályrendelet külön kérdő pontokat állapított meg, úgyszintén kiterjeszkedik a szabályrendelet az ágostai hitvallású papokkal szemben követendő eljárásra is. Végül büntető intézkedéseket léptet életbe a károklók ellen. 3. A gyámügyre vonatkozik, mely a gyámokat, a gyámoltjaik vagyonáról szóló számadástételre kötelezi és általában az árvák vagyonának kezeléséről intézkedik. 4. A kóborló cigányokról külön pont rendelkezik, mely azoknak haza tolonczolását s letelepítését rendeli el. 5. A közzgazdasági viszonyokra vonatkozik, mely a mértékek használatának ellenőrzéséről, a hamis mértékkel mérők megbüntetéséről intézkedik. Azonkívül a statútum szabályozza a hús árát, és a szőlőmunkások bérét, az árszabálynál figyelemmel van a szomszéd vármegyékre. Ellenőrzés alá helyezi a malmokat, végül szabályozza a közmunkát, nevezetesen az utakat és a hidak jókarban tartását. (Kolosvári és Óvári: Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye. IV. 1.).

Mária Terézia.

III. Károly király halála után a trónt Mária Terézia foglalta el. Alig terjedt el III. Károly halálának híre, Károly bajor választó és II. Frigyes porosz király siettek az örökségből minél nagyobb részt elszakítani; mindemellett az 1741. évi országgyűlésen, melyen a vármegye Gosztonyi Farkast és Baross György főjegyzőt küldte követekül, meglehetősen elégtelen hangulatban folyt a tanácskozás. A szeptember 11-diki emlékezetes jelenet után azonban megváltozott a hangulat;

az országgyűlés lelkesedéssel szavazta meg a katonaságot, Mária Terézia trónjának védelmére.

Alig oszlott szét az országgyűlés, itthon lázas sietséggel készültek a nemesi felkelés kiállítására. Maga a főispán, Koháry András, járt elől jó példával: saját jobbágyaiból gyalogezredet állított ki, 162.000 frt költséggel.

1744-ben újból fegyverbe szólította a királynő a nemességet.

A vármegyei felkelt nemesség ebben az évben ismét hadba szállott azon zöld selyem szűzmáriás zászló alatt, melyet jelenleg a vármegyei múzeumban őriznek.

A háborús világ következtében, rendkívül drágaság uralkodott; de a gazdasági átalakulás is lényegesen érezte a hatását. 1751-ben az egyes vármegyéek terhére megállapított porták helyesbítése alkalmából, Hont portáinak számát 157-re szállították le.

Koháry András főispánnak, 1757-ben, Szentantalon bekövetkezett halálával, a főispáni széket előbb idősebb fia, Miklós (1758—1769.) majd ifjabb fia, Ignác (1769—1777.), foglalta el. Mindketten a harctéren vitézkedtek. Miklós hadipályáját az atya ezredében kezdte, 1754-ben ezredes, 1758-ban vezérőrnagygyá lett. Ignác kapitányként szintén vett részt a poroszok elleni háborúban; 1744-ben a felkelt nemesség őrnagya lett.

Koháry Miklós
Koháry Ignác

Mária Terézia királynő azon intézkedései közé, melyekkel a nemzet és az uralkodó család között a kapesot kölcsönös érintkezéssel szorosabbá fűzni törekedett, tartozik a testőrség felállítása is. A királynő felhívására Hontvármegye 2000 frtot ajánlott fel e célra, míg a bányavárosok közül Selmece 250, Bakabánya 62 frt 72 krt, Bélabánya 62 frt 30 krt és Korpona 60 frot szolgáltatott. (Haditört. Közlemények, X. 1895. évf.).

Mária Terézia királynő mindenkor nagy érdeklődéssel kísérte a bányavárosok fejlődését. 1751. június havában férje, I. Ferencz római-német császár kíséretében, Selmecebányára jött, a hol 11 napig tartózkodott báró Hellenbach Károly házában, a későbbi bányatörvényszéki épületben. Az 1764. évi országgyűlés berekesztése után pedig a trónörököszt küldte el a bányavárosokba. József trónörökös, 1764 őszén, testvérével, Lipót főherczeggel és Albert szász herczeggel előbb Besztercebányát, majd Selmecezt és Körmöczöt kereste fel. E látogatás kizárólag tanulmányút volt és így a hivatalos ünnepélyek elmaradtak. (Arneth: Gesch. Maria Theresias, VII. 124.). 1770 nyarán országos körútjában József trónörökös ismét ellátogatott Hont vármegyébe. Ezuttal a vármegye rendei nagyarányú előkészületeket tettek a fogadtatására, Kemenczén, a vármegye akkori székhelyén. De József kerülni akarván az ünnepélyes fogadtatást, parasztszekéren érkezett Kemenczére és az egybegyűlt rendek ámulatára észrevétlenül jutott be a megyeházára és a várnagyot kereste fel, a kit épen evés közben lepett meg. (Höke Lajos kézírata.)

Mária Terézia királynő kormányának figyelmét nem kerülték el a vármegyei levéltárak sem. Már a főispánok részére 1752. évben kibocsátott utasítás megemlékezik a vármegyei levéltárak rendbentartásáról és azok ellenőrzéséről; de csak két évtizeddel később kívánt a helytartótanács a főispánoktól a felügyeletükre bízott vármegyei levéltárak állapotáról jelentést. A főispáni jelentés felette szomorú képet nyújt a vármegyei levéltár akkori állapotáról. 1571. évnél régibb jegyzőkönyvet nem találtak, de 1730-ig is néha csak töredékekre akadtak; mutató pedig csak 1685-ig volt. A vármegye iratai a török világban nagyrészt elkallódtak. (Illésy János cikke, Századok, 1903.)

1778-ban, a bajor örökösödési háború előjeleire, Mária Terézia ismét hadba szólította a vármegyéket. Az országgyűlés hiányában, ezuttal a vármegyéek maguk ajánlották fel a rájuk eső újonczlétszámot. Hont vármegyére 350 gyalogos jutott, míg özvegy gróf Koháryné (valószínűleg Koháry Ignác főispán özvegye) húsz felszerelt huszárt ajánlott fel. Kardélre azonban nem került a dolog, mert az 1779. május 13-án megkötött tescheni béke véget vetett a hadikészülődéseknek. (Századok, 1878. évf. 501—509.)

Koháry Ignác főispán elhaltával (1777.), az örökös főispáni méltóság Koháry Jánosra szállott volna, de feslett életmódjával és kihívó fellépésével rég eljártasotta az udvar kegyét. Különben is bécsi színházbérlő- és igazgatóként távol élt a vármegyétől. Miután az udvarnál kegyvesztetté lett, önkéntes számkivetésben, Örmény-Tiflisben fejezte be életét, 1800-ban. Még 1778-ban gróf Erdődy Józsefet nevezték ki Hont vármegye főispáni helytartójává.

Koháry János

II. József. Alig foglalta el, Mária Terézia királynő halála után, II. József a trónt, lázas sietséggel fogott hozzá eszméi, elsősorban azonban az egységes Ausztria megvalósításához. Első intézkedései — jelesül az 1781. október 29-én kibocsátott türelmi rendelet — általános örömet keltettek ugyan a hazai protestánsoknál; de Hont vármegyében a XVIII. század során túlsúlyra jutott katolikus rendekben a császár heves ellenzékre talált. 1782-ben a vármegye felíratában tiltakozott a türelmi rendelet ellen; felíratában kifejtette, hogy a rendelet behozatalának módja még a protestáns hazafiaknak sem tetszett, mert ily ügyekben egyedül az országgyűlés illetékes határozni, miért is a vármegye annak mielőbbi összehívását sürgeti. (Marczali i. m. II. 226.) A türelmi rendeletet nem mindenütt hajtották végre a II. József intézkedéseinek szellemében; de hisz maga a császár sem volt teljesen következetes e tekintetben, mert például a contributioval adós községektől elvette az imaház építésének jogát és így Belujának is csak akkor engedte meg a templom építését, a mikor már nem volt adóhátraléka. Rimaszombat is 1785-ben az iskolatartás jogát csak kegyelemből kapta vissza.

Hont vármegye már II. József uralkodása kezdetén magára vonta a császár haragját ama tömeges kivégzésekkel, melyek akkoriban az egész országban feltűnést keltettek. 1782. év elején a Selmeczbányára vivő országúton az almási és pecseniczai erdőkben kétszáznál több tagból álló cigány rablóbanda nemcsak az utasokat fosztotta ki, hanem a környékbéli falvak marháit is elhajtotta, sőt többízben gyilkosságra is vetemedett. A vármegye valóságos hajtóvadászatot rendezett ellenök; a rablóbandát kézre is kerítették és Kemenczére vitték, hol különféle kínzásokkal igyekeztek tőlük vallomást kicsikarni. A vádlottak (120 férfi és 120 nő) vallomásai alapján a vármegye a főbűnösöket halálra ítélte és 42 elítéltet tényleg ki is végeztetett. II. József csak a lapokból értesült e tömeges kivégzésekről, nagy haragra lobbant tehát Hont vármegye ellen és azonnali jelentést követelt. Hontvármegye a rendeletre felterjesztést intézett a helytartótanácsához, hogy az elfogott cigányok összesen 31 gyilkosságot követtek el, sőt voltak köztük emberevők is, mivel pedig a szomszéd Zólyom vármegye mit sem tett ezen ügyben, neki kellett eljárnia. A kivégzéseket illetőleg jelentette a vármegye, hogy a banda vezetőjét, valami Sárközi György 60 éves cigányt, két társával együtt, felnégyelték, hatot kerékbe törtek, 16 férfit felakasztottak és 16 nőt karddal végeztek ki. Egy vádlott konokul tagadott, a többi 55 szintén, ezekkel nem tudott a vármegye mit kezdeni. Felterjesztése végén mentegette magát a vármegye, hogy miután az ő területén történt ez a rettentő bűn (t. i. az emberevés), a vármegyének kérlelhetetlen szigorúsággal kellett eljárnia. II. József haragja ekkor a főispáni helytartó ellen irányult, a kinek az 1788. évi rendelet értelmében meg kellett volna akadályoznia a tömeges kivégzést. A helytartótanács, felrendelvén az iratokat, pártjára kelt a főispáni helytartónak és a vármegyének is. Hont vármegye — a helytartótanács szerint — lényegileg törvényesen járt el, de a főispáni helytartó sem hibás, mert ő csupán a vármegye határozatához alkalmazkodott. II. Józsefet azonban nem elégítette ki a helytartótanács okoskodása; a főispáni helytartót legott elcsapta és helyébe Kelcz József kancellári tanácsost nevezte ki, azzal az utasítással, hogy a még ki nem végzett elítélteket megmentse a halálbüntetéstől.

Az új helytartó 27 férfi és 18 női elítéltnak az akasztófa alatt adott kegyelmet, 4—6—8 évi kényszermunkára változtatván az ítéletet. A szerencsétlen cigánygyermekeket pedig, a kiket a börtönök túlszűfolttsága miatt istállóban és ólakban tartottak fogva, a császár parancsára először a tallós árvaházba, majd 1783-ban Bécsbe vitték, hogy ott földművesekké és mesteri emberekké képeztesse. II. József e tömeges kivégzések miatt soha sem tudott megbékülni. Kelcz halála után a császár, 1783-ban, Ráday Gedeont nevezte ki helytartóvá, mely alkalommal hozzá intézett levelében az igazságszolgáltatás fejlesztését tűzte ki feladatául. A midőn pedig ismételen Hontban járt, megkérdezte a tisztelgőktől: »ez-e az emberevők vármegyéje?« (Marczali Henrik: Magyarország II. József korában, I. 181—182. II. 414—417. III. 187. — Várm. Levélt. Prot.) 1783-ban körútja alkalmával II. József ismét Selmeczbányára jött; ez alkalommal a Szentháromság terén levő »Szarvas«-házba szállott. Értesülvén pedig a város hanyatlásáról, gyolcs- és csipkeipar meghonosításával akart rajta segíteni. Ugyanezen időtájt Korpona városa is magára vonta a császár haragját, a ki visszaélések miatt felfüggesztette az egész tanácsot.

II. József főtörökvése az ipar és a kereskedelem fejlesztésére, valamint a közterhek arányosabb szétosztására irányult. Ezért 1784-ben elrendelte az ország felmérését és a népösszeírást. A rendek azonban, a főispáni helytartó minden fáradozása ellenére, egyhangúlag elhatározták, hogy újabb felirathban tiltakoznak az összeírás ellen. (Marczali, i. m. II. 376.) De azért az összeírás, 1784-ben, mégis megkezdődött és 1787-re befejezést nyert. Az összeírás adatai szerint, a vármegye területén három járás, három szabad királyi város, kilencz mezőváros és 168 falu volt. A vármegye lakóinak száma 125.576 lélek, Selmeczbányáé 18.774 volt ; ebből 3550 a nemesi rendhez tartozott.

Népösszeírás.

Habár az összeírás eléggé símán ment Hontban, annál nagyobb felháborodást keltett a német nyelv behozatala, mely ellen a vármegye 1784-ben hevesen tiltakozott. Hont vármegye nemessége, a XVIII. század folyamán is, ősei elveihez ragaszkodó magyar maradt. Ha a köznép itt-ott el is tótosodott, a vármegye nemessége mindvégig megőrizte ősei nyelvét, szokásait és erényeit. Az ősi intézményekhez való ragaszkodása tűnik ki a felterjesztésben, mert a latin és a magyar nyelv az, mely őt megkülönbözteti a tót jobbágyoktól s a német városi népségtől. *Lingua distinguit populum a plebe*, — mondja a felterjesztés. A magyar nemzeti érzés, ha visszamegyünk őseredetére, nemcsak az uralkodó törzs büszke öntudata, mely az ország többi lakossáiban legyőzötteket lát, hanem egyszersmind az úri osztálynak, az idegen nyelvűektől, mint jobbágyoktól és zsellérektől magát elkülönítő jellemvonása. (Marczali, i. m. I. 250.) Különösen érdekes az 1784. augusztus 19-én kelt felirat, melyben elsősorban az eddig használt hivatalos latin nyelv fentartását óhajtja ; de e mellett a magyar nyelv mellett tör lándzsát, mert a latin nyelv Magyarországon, szerinte, nem holt nyelv, mert ez különbözteti meg a nemzetet a néptől, a férfinemet a nőtől. De ha már megszűnik a latin nyelv, miért nem lép helyébe a magyar? A német nem mondható sem a birodalom, sem az uralkodócsalád nyelvének, mely német, francia és magyar vérből ered. A magyar nem tud németül ; idegen ember pedig, a törvény szerint, hivatalt nem viselhet. Ha egyszer a német lesz az uralkodó, a magyar, Felséged akarata ellenére is, meg fog szűnni. Pedig a magyar alkalmasabb az egész monarchia nyelvéül, mint más ; különben is a király csak a rendekkel együtt változtathat a törvényen. (Marczali i. m. II. 397.)

Harcz a német nyelv ellen.

De II. Józsefet a vármegyék feliratai nem állították meg útjában. 1785-ben eltiltotta a közgyűlések tartását, az egész országot tíz kerületre osztotta. Hont vármegye a besztérczebányai kerülethez tartozott, melynek élére, a főispáni állások beszüntetése mellett, kerületi biztosként, báró Prónay László jutott. Az alispáni tiszt örökössé tétetvén, az eddigi alispán, Maithényi László nevezetett ki. A kishonti kerület pedig, 1786-ban, Gömör vármegyéhez csatoltatott, hova egész 1790-ig tartozott.

Besztérczebányai kerület.

Az új kerületi biztos részletes utasítást nyert a császártól, a felügyelete alá helyezett vármegyék igazgatására nézve. Így különösen figyelmébe ajánlta Selmeczbányát, melynek gazdasági viszonyairól 1787-ben terjedelmes jelentést küldött a kerületi biztos, bányáinak jövedelmét évenként átlag 2¹/₂ millió forintra becsülvén. Korponáról is megemlékezik a jelentés, melyet az ottani városi tanács rossz gazdálkodása szegénységre juttatott. (Marczali i. m. II. 418., II. 458.)

Az újonnan kinevezett kerületi biztosnak fontos szerepe volt a pálosok eltörlésénél, mely hazafias rendnek Márianosztrán is volt monostora. E rendet II. József császár 1786 elején eltörlőlvén, annak fogatosítására 1786 márczius 20-át jelölte ki. A márianosztrai rendház felosztatására Auchely János váci praefectus küldetett ki. Márianosztra egyike volt a pálosok leggazdagabb rendházainak ; csak a pinczében 2000 akó boruk volt a rendtagoknak. A rendház összes vagyonát 210.344 forint 41¹/₂ krajczárra becsülte a kiküldött bizottság. A rendtagok közül, az eltörlés alkalmával, Damián Fülöp tanár, Dely Jakab, Góry Gábor tanár, Kereskényi Hiláron procurator, Kiss Boldizsár tanár, Kiss Özséb, Kulcsár Kriszostom, Labody József, Laucsics Márton subprior, Martos Placid procurator, Meyer János hitszónok, Pap Demeter nevelő, Petrásch Simon hitszónok, Pokol Fábian hitszónok, Potyondi Ádám hitszónok, Szalay Bálint és Tállay Ágoston tartózkodtak Márianosztrán. Vagyonuk a vallásalapra szállott, mely azután csakhamar visszakerült kispallagi birtokukat a fiscustól, mely csak rövid idővel eltörlésük előtt szerezte meg azt tőlük. (Császár Elemér cikke. Századok. 1901.)

A szerzetesrendek eltörlése.

A nemesség előtt gyűlöletes új rendszer nem sokáig tartotta fenn magát. Az 1788—89. évi eredménytelen török háború, majd az ezt követő inség, csak fokozta az elégtelenséget. II. József ekkor, szakítva az eddigi álláspontjával, összehívatta a megyegyűléseket, pénzt és katonát kérve a rendektől a háború folytatására. Ezzel azonban a császár mitsem ért el, mert a vármegye nemcsak megtagadta a kért segítyt, hanem az országgyűlés egybehívását követelte.

Ekkor ismét napirendre került a nyelvkérdés. Mikor 1789. december 18-án II. József félig-meddig hivatalos nyelvvé tette a magyart, a vármegye feliratában kijelentette, hogy nem azért ír latinul, mintha magyarul nem tudna, mert tudják és szeretik e nyelvet s még aznap elfogadnák a diétán, hanem mert a hivatalos nyelv megállapítása az országgyűlés hatáskörébe tartozik. Az ujonczozás azonban nem ment egykönnyen. Báró Prónay kerületi biztos katonaságot kért, mert a községek ellenszegülésre készültek.

Az 1790. elején összeülő közgyűlésen a hangulat rendkívül izgatott volt. Prónay kerületi biztos nem győzött eleget panaszkodni (1790. január 20-án Selmeczbányán kelt jelentésében), hogy mit kell a közgyűléstől elszenvednie. A kinevezett tisztviselők lemondtak; a közgyűlés ugyan megerősítette őket állásukban, de csak azon feltétel alatt, hogy az 1780-ig érvényben levő törvények és vármegyei szabályrendeletek alapján kormányoznak. A bíraskodás vitelére sok táblabíró-t választottak. A felmérés iratait lefoglalták és új vármegyei pecsétet készítettek. A következő körirattal: Sig. Cottus. Hont. Abrogat. A. 1786. Revin-dicat Anno. 1790. A német nyelv használatát eltiltották és összes intézkedéseiket a társtörvényhatósággal közölni határozták. (Marczali i. m. III. 567. stb. l.)

II. József 1790. február 20-án bekövetkezett halálával a nemzeti mozgalom csakhamar más irányba esapott. A vármegye örömmel üdvözlí a Bécsből visszatérő koronát és annak tiszteletére koronaórzó bandériumot menesztett Budára, mely június 14-től június 18-ig, tehát épen azon időben teljesített díszőrséget, mikor a szent korona közszemlére volt kitéve. (Századok. 1881. 342.)

Prónay kerületi biztos hatalma az alkotmány visszaállításával megszűnván, gróf Szápáry Pál lett a főispáni helytartó.

Az 1790—91. évi országgyűlésen, melyen a vármegyét Majthényi István I. alispán és Róth Ferencz helyettes alispán képviselték, ismét szóba került Kis-Hont különválásának ügye; de akkor az országgyűlés fontos közjogi, főleg a vallásszabadságot biztosító törvényjavaslatokkal volt elfoglalva, így a kishontiak kérvénye nem került tárgyalás alá. Kis-Hontot II. József — a vármegyék rendezésekor — Gömörhöz csatolta, de rendszerének megdőltevel ismét visszatért Hont vármegyéhez; csak hogy ekkor a kishontiak már vonakodtak elmenni a Kemenczén tartandó közgyűlésekre, hanem önálló közgyűlést tartottak, mint például 1793-ban Pongyelóki Róth Ferencz alispán elnökle alatt. Végre az 1802. évi országgyűlés ismét tárgyalás alá vette a kishontiak kérvényét, melyet Róth Ferencz nyújtott be a kerület megbízásából. A franczia háborúk miatt a hadiköltségek megszavazásával és kivetésével elfoglalt országgyűlés röviden végzett a kérvénnyel.

Bár a kishontiak azon kívánsága, hogy önálló törvényhatósággá alakításának, nem teljesedett, az 1802: IX. t.-cz., mely a kerületet Gömörrel egyesítette, mégis megszüntette azon viszás helyzetet, mely a területi széttagoltságában a kishontiak fősérelmüket látták. Az 1802: XII. törvényczikk területileg még egy változást idézett elő a vármegyében, a mennyiben a hontvármegyei Bozóthlehota helységet, Domanyik és Rákócz helységekkel elcserélte.

Kishont különválását a kemenczei megyeháza nem sokáig élte túl. 1806. május 7-én, ki nem nyomozható okból, leégett. A leégett vármegyeház könnyen helyreállítható lett volna, a vármegyei rendek többsége azonban oly ürügy alatt, hogy a vármegye nemességének nagy része az Ipoly jobb partján lakván, az Ipoly folyón tavaszi, vagy őszi esős időben nehéz az átkelés, az új megyeháznak Ipolyságon leendő felépítését határozták el, hol akkoriban már pósta és sóház is volt.

A tulajdonképpeni ok azonban az volt, hogy a szomszéd Tésán lakó Foglár János alispán ellenespárt ezzel a kortesfogással akarta megakadályozni újból való felléptetését. Ennek a határozatnak végrehajtása azonban tömérdek nehézségbe ütközött, úgy, hogy csak 1827-ben foghattak hozzá a megyeház építéséhez. (Hőke Lajos adatai.)

II. Lipót 1792-ben bekövetkezett halálával, a trónt I. Ferencz foglalta el, a kinek örökségül a kitörő félben levő franezia háború jutott. A franezia hadak fenyegető közeledésére az 1796. évi országgyűlés, melyen a vármegyét Majthényi László kir. tanácsos és Palásthy István I. alispán képviselték, tetemes segítyt szavazott meg, sőt a nemesi felkelést is elrendelte. A háború költségeire megszavazott 2,400.000 mérő búzából Hont vármegyére 20.000, a 3,760.000 mérő zabból pedig 35.000 mérő esett; ezenkívül 32.704 mérő búzát és 37.569 mérő zabot pénzen kellett a vármegyének megváltania; ugyanesak megfelelő pénzértékben volt kiszolgáltatandó a vármegyére eső 439 vágómarha és 219 ló. A városok is jelentékenyen hozzájárultak a hadiköltségekhez. Így Selmezbányára 2500 mérő búza és 8000 mérő zab vettettet ki; ezenkívül 4892 mérő búzát, 3580 mérő zabot természetben kellett megváltania. Bakabánya 250 mérő búzát és 500 mérő zabot szolgáltatott természetben, 134 mérő búzát és 101 mérő zabot pedig készpénzen váltott meg. Korpona 500 mérő búzát és 1000 mérő zabot szolgáltatott, 652 mérő búzát és 804 mérő zabot pedig pénzen váltott meg. Az 1796. évi országgyűlés egybehívásakor már gróf Koháry Ferencz József, a későbbi herezeg, örökös főispán kormányozta a vármegyét, az eddigi helytartók helyett.

A további években összehívott országgyűléseknek is a főtárgya a hadisegély megszavazása volt. Az 1802. évi országgyűlés, melyen a vármegyét Kesselőkeői Majthényi László kir. tanácsos és Haláesi Haláesy László II. alispán képviselték, a vármegye portáinak számát $130\frac{5}{6}$ -ról $102\frac{1}{6}$ -ra szállította le. Az 1807. évi országgyűlés, melyet ismét csak a hadisegély megszavazására hívtak egybe, már nem elégedett meg e feladatával, hanem a magyar nyelv ügyét és más sérelmek tárgyalását óhajtotta napirendre tűzni. Hontvármegye követei, Majthényi László és Haláesi Haláesy László, a vármegyétől nyert utasítás értelmében fel is szólaltak, a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudóstársaság létesítése és a magyar nyelv művelése érdekében, mely utóbbi ezéla a megszavazott hadiadó minden forintja után 3 krajczár megajánlását javasolták. (Országgyűlési irományok. A. 339 : 4. — D. 452. D. 829. 30.) Csakhogy a kormány a hadisegély megszavazása után mitsem akart tudni a további tárgyalásokról és a rendek csakhamar szétoszlottak.

Az 1808. évi országgyűlést főleg a nemesi felkelés és a Ludovika Akadémia alapítása tette emlékezetessé, mely utóbbira a vármegye urai közül Majthényi László 4000, Luka József, Blaskovieh József, Tersztyánszky Mihály és Podhorszky János egyenként ezer forintot adományoztak.

A Ludovika Akadémia alapítása.

Napoleon hadainak fenyegető közeledtére 1809 tavaszán, az előző évi országgyűlés határozata értelmében, Hont vármegye nemességét is fegyverbe szólították. Az 1809. márczius 17-én Ipolyságon tartott közgyűlésen, melyen Károly Ambrus esztergomi érsek is részt vett, a kit nagy lelkesedéssel fogadtak, a vármegye a Simonyi Ferencz ezredes vezetése alatt álló nemesi felkelősereg kiállításán felül még 150 lovaszt és 800 mérő gabonát ajánlott fel. (Hazai és Külföldi Tudósítások. 1809. I.)

A napoleoni háborúk.

A felkelt nemes sereg tisztikara a következőleg alakult meg. I. Törzs. Ezredes : Simonyi Ferencz. Tábori lelkész : Okoliesányi Pál. Hadbíró : Kopasz János. Számvivőtiszt : Zapletay Alajos. Főorvos : Amon, korponai seborvos. Futár : Szorády Imre. Zászlótartó : Gábor Ferencz. Prófószt : Szentkereszty Sándor. II. Tisztek a lovasságnál. Kapitányok : Brunswiek Zsigmond és Simonyi József. Főhadnagy : Csóka József. Alhadnagy : Tersztyánszky Ádám. Örmester : Zaffiry Mihály. III. Gyalogságnál. Kapitányok : Akáts Ferencz és Ebeezky Pál. Főhadnagyok : Morvay Sándor, Boros László. Alhadnagyok : Horváthy József, Plachy Sámuel, Szulyovszky János és Nedeezky Sándor.

Csakhogy a középkori hadiszervezetű nemes felkelő had nem tudott a félvilágot meghódító franezia seregnek sikeresen ellenállni. A győr-kismegyeri ütközet (június 14.) után, melyben a honti felkelő nemesség is hősileg az ellenség közé vágtatott, a megsebesült nemes felkelőket Márianosztrára vitték, hol a kórházzá átalakított egykori pálos kolostorban ápolták őket. A sebeikben elhaltak emlékére a vármegye 1836-ban egy emlékoszlopot emelt, mely azonban ma már elkorhadt.

A franeziák elleni háborúk következtében mindegyre fokozódó teher csakhamar pénzügyi bukásra vezetett. Az ily viszonyok között összehívott 1811—12.

évi országgyűlés, melyre a vármegye Halácsy László volt alispánt és Kisfaludi Lipthay Imre I. alispánt küldte követekül, egy millió pozsonyi mérő búzát és másfél millió pozsonyi mérő zabot szavazott meg, melyből 18.267 mérő búza és 27.4000 és fél mérő zab esett Hont vármegyére, míg Selmeczbánya 2803 mérő búzát, 4204 mérő zabot, Bakabánya 263 mérő búzát és 394½ mérő zabot, Korpona 607 mérő búzát és 910½ mérő zabot szolgáltatott. A kormányt azonban ez az áldozatkészség sem elégítette ki; a só árát önkényüleg felemelte, a felajánlott gabonának felét pedig készpénzben követelte.

Az 1812-ben eredménytelenül szétoszlott és 1825-ig egybe nem hívott országgyűlés helyébe a vármegyei közgyűlés lép. A nemzeti létünk fejlődését előmozdító tényezők tehát a vármegyében összpontosultak: a vármegyei önkormányzat lett az összekötő kapocs a kormány és a nemzet között. Ez tartotta ébren a nemzet fellendülésébe vetett hitet akkor, a midőn a gazdaságilag kimerült ország hosszú időn át tétlenségre volt kárhoztatva.

A VÁRMEGYE AZ ÚJKORI ÁLLAMALKOTÁSI KÜZDELMEK ALATT.

A bécsi kongresszustól egészen 1820-ig, vagyis midőn a bécsi kormány az országgyűlés által meg nem szavazott újonczok sorozásának erőszakos végrehajtásával a nyílt önkény terére lépett, ez az öt év meglehetősen csendben telt el a vármegyében. 1793-tól kezdve Koháry Ferencz örökös főispán, a ki 1815-ben hercegi rangra emelkedett, állott a vármegye élén. Mint m. kir. udvari főkanczellár és főudvarmester, hivatalánál fogva Bécsben lakott, de azért néhány hetet minden évben szentantali kastélyában töltött és ilyenkor ellátogatott Szalatnya fürdőre, a mely ekkor indult fejlődésnek.

Koháry
Ferencz.

A vármegyei önkormányzat élén, 1811-től kezdve, Kisfaludi Lipthay Sándor és Plachy Ferencz állottak. Lipthay Sándor már vármegyei főjegyzőként nagy hírnévre örvendett és később mint alispánt, elragadó ékesszólásáért magyar Ciceronak nevezték kortársai. Magasabb hivatalt nem akart elfogadni, 1824-ig viselte az alispáni tisztséget, akkor lemondott, de csak rövid ideig szentelhette idejét a tudományoknak, mert 1829-ben Ipolyszécsénként meghalt. Tisztvársa, Plachy Ferencz, a későbbi I. alispán, gyakorlati és erélyes férfiú volt; e korszak első felében tevékeny részt vett a vármegye közéletében. (Gyürky Antal: Ötvenégy év Hont vármegye történetéből 36., 308.)

Pártküzdel-
mek.

Már a XIX. század első évtizedeiben a vármegyei nemesség három pártba csoportosult; e pártok: aulikusok (az udvarhoz szítók), patrióták (hazafiak) és demokraták (szabadszelleműek) voltak. De e pártok között nehéz volt megvonni a határt elvi kérdésekben is, mert a választásoknál és általában személyi kérdésekben ledőltek az elvi válaszfalak. Már 1818-ban a vármegyei kortesvezérek rendszeresen szervezkedtek, hogy a választások alkalmával a saját jelöltjeik részére biztosítsák a győzelmet és befolyásukat a közigazgatásban fentartsák, de épen ezáltal a korteseket vakon követő részeg vidéki kisbirtokos, úgynevezett hét-szilvafás nemesség dönti el a választások sorsát, s az úri elem is a tömeget kortesczélra felhasználni kényszerült, miáltal a választások tisztasága áldozatul esett. (Millenn. Tört. IX. 78.) Bármennyire is készültek a kortesek egy közelgő tisztújításra, nem volt alkalmuk hatalmukat és befolyásukat érvényesíteni, mert a vármegye főispánja az évek óta ígért tisztújító közgyűlést meg sem tartotta. 1821-ben azután a türelmüket vesztett rendek Majthényi Antal főjegyző tollából származó, erélyes hangú irattal figyelmeztették a főispánt ígéretének beváltására. A közbejött események azonban csakhamar elterelték a közfigyelmet a tisztújítástól.

Spanyolországban és Nápolyban kitört a felkelés, melynek elnyomására a bécsi kormánynak elsősorban katonára volt szüksége. Herceg Metternich tanácsára tehát az uralkodó, 1821. április 4-én kelt leiratával, az 1813. és 1815. években kivánt újonczjutalékból még hátralevő mennyiség kiállítására szólította fel a vármegyéket. Ezt követte 1822. augusztus 13-án a másik leirat, melyben az adónak november 1-től kezdve ezüstben leendő fizetését rendelte el.

Az újonczozás ügyében kelt királyi leiratot, noha az örökös főispán külön leírt a vármegyének, egyszerűen félretették a rendek. A vármegyei megpuhítása

végett 1822 nyarán a nádor tett körútat az országban, mely körútjában, augusztus 18-án, Ipolyságra érkezett, honnan a bányavárosokba utazott. A rendek kitörő örömmel fogadták a nádort és a családját, a vármegyei urak közül Földváry királyfiái birtokos és Plachy Ferencz alispán buzgólkodtak az ünnepélyek és a fogadtatás rendezése körül. Alig néhány hét múlva érkezett le az adóügyben kiadott rendelet, melyet a vármegye az október 15-én tartott közgyűlésen tárgyalván, annak végrehajtását megtagadta és az országgyűlés egybehívása érdekében Ő felségéhez, valamint a nádorhoz, feliratot intézett. A vármegye felirataira azonban rosuló és fenyegető válasz érkezett; majd december 9-én Liphay Sándor alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen értesültek a rendek, hogy az adó és az ujonczok ügyében kiadott rendeletek végrehajtására báró Eötvös Ignác koronaórt küldték ki királyi biztos képében, a ki egyúttal főispáni helytartóvá nevezetett ki.

Báró Eötvös Ignác nevhezidőtájt éppen nem tartozott a népszerűek közé, mert gömöri főispáni helytartóként (1810—22) és abaúji főispánként majd 1823-ban Trencsénben és Nyitrában, mint királyi biztos, erőszakos fellépésével magára vonta a rendek gyűlöletét. Báró Eötvös Ignác 1823. február 3-án foglalta el a főispáni széket és megjelenésével hosszú időre feldúlta a vármegye békéjét, miután a február 4-én, 5-én folytatólag tartott közgyűlésen a rendek állhatatosan megmaradtak az előbbi határozatuk mellett. A királyi biztos a rendelkezésére bocsátott katonaság segítségével, az egyes falvakból, többnyire kasza-kapa kerülő naplopók közül összefogdostatta a vármegyére eső újonczlétszámot, majd Bakay László levéltárnokkal elkészíttette a községekre kivetett adókimutatást, melyet azután katonai fedezettel behajtott. Hontban ekként eleget tévén kiküldetésének, előbb Trencsénbe, majd Nyitrába tette át működésének székhelyét.

Báró Eötvös
Ignác

Az április 14-én tartott vármegyei közgyűlésen elnöklő kir. biztosnak, a ki csak az imént tért vissza Nyitrából, heves támadásokban volt része. A rendek közül főleg gróf Forgách Miklós, Luka Antal, Luka Ferencz és Palásthy Ágoston vették bírálat alá a m. kir. biztos törvénytelen eljárását. Beszédek hatása alatt Liphay Sándor alispán, majd az egész tisztikar lemondott, melyet az április 29-én tartott közgyűlésen visszavontak ugyan, de oly kikötéssel, hogy az éveken át elhalasztott tisztújítás minél előbb megtartassék.

1823. nyarán megérkezett Koháry örökös főispán szentantali kastélyába, majd augusztus 1-én a nádor is ellátogatott Selmeczre. Midőn erről a rendek értesültek, tisztelgő küldöttségeket menesztettek a nádorhoz és az örökös főispánhoz és a törvénytelen intézkedések beszüntetését, továbbá a királyi biztos eltávolítását és a tisztújítás megtartását kérték, de a küldöttségek útja eredménytelen maradt, mert mind az augusztus 4-én, mind pedig a szeptember 29-én tartott közgyűlésre újabb királyi leiratok érkeztek a vármegyéhez, melyekben a felség »kárhoztatva a megyének azon rakoncátlankodásait és vakmerőségét, hogy a király jogait és parancsait kérdés tárgyává tenni merészkedett, egyszersmind a legszigorúbban megtiltja, hogy ezentúl a megye rendei ne merészellenek semmiféle panasz-, vagy felíráttal alkalmatlanlankodni«. (Gyürky 1. m. I. 72.).

Egy évi húza-vona után végre a kancellária az év végén belenyugodott a tisztújítás megtartásába, melyet báró Eötvös Ignác főispáni helytartó 1824 január 26-ára tűzött ki; ezzel tehát némileg helyreállott a béke a főispáni helytartó és a vármegye között. Az óriási korteskedés mellett megindult választási küzdelem az I. alispánság körül forgott, melyet Plachy Ferencz volt II. alispán 958 szavazattal, tehát elenyésző többséggel, nyert el Gudics János 949 szavazata ellenében. A többi állások betöltése rendkívül heves jelenetek között folyt le, mert mind Majthényi Antal, mind pedig Tersztyánszky Antal, főleg kormányellenes fellépésük miatt, a jelöltek közül kihagyattak, II. alispánná pedig nagy többséggel Fekete Istvánt választották meg.

A tisztújító közgyűlésen került ismét szóba az új vármegyeház építésének ügye is. Plachy Ferencz alispán buzgólkodására, 1827-ben, végre hozzáfogtak az Ipoly balpartján húzódó parton a vármegyeház építéséhez. Már az új vármegyeház falai állottak, a mikor 1830-ban Majthényi Antal, Plachy Ferencznek az alispánságban utóda, keresztülvitte a helytartótanácsnál, hogy a vármegyeház benn a mezővárosban épüljön. Ekkor az Ipolyon túli építkezést abbahagyva, az építési anyagot áthozták az új telekre. De az új telken a vármegyeház építése lassan haladt előre és csak az önkényuralom idejében, 1857-ben, fejeztetett be. (Hőke Lajos adatai.)

A vármegye-
ház építése.

Az 1825. évi
országgyűlés.

A vármegyék ellenállásán megtört az önkény hatalma. Ferencz király 1825 szeptember 11-ére egybehívta az országgyűlést, melylyel új korszak köszöntött Hont vármegyébe is. Az augusztus 22-én tartott vármegyei közgyűlés, báró Eötvös főispáni helytartó mindennemű fondorlata és erőszakoskodása daczára, Majthényi Antalt és Gudies Jánost küldte követekül az országgyűlésre. A követeknek adott utasítások közül főleg a magyar nyelv pártolása, a vármegyei tisztikar függetlenítése és a kir. biztosok eltávolítása, de e mellett az ősi alkotmány és a régi kiváltságok megvédésére és fentartására irányuló törekvés köti le figyelmünket. Az országgyűlés alatt a Magyar Nemzeti Múzeum javára megindított adakozás alkalmából a vármegyéből 3759 frt 4 kr. gyűlt egybe. Az országgyűlés adotta után irányt a vármegyei hangulatnak is; az országgyűlés berekesztése után (szeptember 25.) pedig báró Eötvös Ignácot is felmentették Hont vármegye főispáni helytartói állásától és helyette gróf Batthyány Vincez belső titkos tanácsos, az udvari kamara elnöke lett a főispán. A rendek, bármily keserű emlékek fűzték is a visszalépő helytartóhoz, szívélyes levélben bucsúztak el tőle és örömmel készültek az új főispán fogadtatására. De a december 10-én tartott közgyűlésen mély részvétellel értesült a vármegye az újonnan kinevezett főispán haláláról, kinek helyébe 1828-ban Mailáth György kir. személynök lépett.

Mailáth
György.

Mailáth György fényes nevű család sarja volt, melynek akkoriban számos tagja a legmagasabb méltóságokra emelkedett; családja tagjainak példáját követve, korán lépett a közzolgálatba, és már 1817-ben, 25 éves korában, Pozsony vármegye alispánja lett. Ettől kezdve gyorsan haladt előre; 1821-ben helytartó-tanácsos, 1822-ben ítélő-mester, 1825-ben királyi személynök lett. Az 1825—27. évi országgyűlésen tanúsított tapintatos magatartásával nem csupán a rendek, hanem a nádor, sőt Metternich bizalmát is meg tudta nyerni. A mily nagy örömmel fogadta a vármegye főispánná történt kinevezésének hírért, épp oly lelkes hangulatban folyt le szeptember 30-án, Ipolyságon, a főispáni beiktatás, mely egyike volt a legfényesebbeknek valaha a vármegyében. A vármegyei nemes-ség színe-java és a távol megyék küldöttei is, köztük gróf Teleki József és gróf Desseffy Aurél, sőt a pesti királyi és hétszemélyes tábla tagjai is megjelentek.

Mailáth főispán székfoglalója után, ismét napirendre került a vármegyei tisztújítás kérdése; Mailáth nem is idegenkedett a tisztújítás kitűzésétől, csak időt kért a vármegye közviszonyainak megismerésére. A következő évben (1829.) számos nagyjelentőségű intézkedés lépett életbe, így a ezigányok megtelepítése és a koldulás szabályozása. Ebben az évben fejeződtek be az összeíró küldöttség munkálatai is — ugyanesak ebben az évben sikerült Szébelléb község lakóit is megnyugtatni, a kik egy lelketlen pesti ügyvéd biztatására minden szolgálatot és fizetést megtagadtak az esztergomi káptalannak, mint földesuruknak és e miatt évek hosszú során át pereskedtek a káptalannal eredménytelenül, miközben nem egyszer véres zavargások is támadtak a községben.

1829 nyarán, József nádor, Szliácsról jövet, ismét meglátogatta a vármegyét, ez alkalommal Szemeréden gróf Steinlein Ede, volt bajor követnél töltötte az éjt, és másnap Ipolyságon át folytatta útját. (Gyürky Antal i. m. 104—111.)

1830-ban végre megvolt a tisztújítás, melyet az a körülmény is emlékeztetett, hogy azon gróf Széchenyi István is jelen volt, a ki ez alkalommal a főispán Hont vármegye táblabírájává nevezett ki. A választást erős küzdelem előzte meg. Plachy Ferencz, az eddigi alispán pártja Tersztyánszky Antalt akarta másod-alispánnak, kinek érdekében a vármegyei tisztikar tekintélyes része is nagyban dolgozott; ezzel szemben a Luka, Baloghy, Nyáry, Okoliesányi, Palásthy, Baross, Paczolay, Zmeskál, Kubinyi és Daesó családok Majthényi Antalt akarták első alispánnak, a ki mellett a protestáns vallású Buócz Imre² szolgabíró² jelölték a II. alispáni tisztségre. Mailáth főispán tapintatos közbenjárása következtében a szeptember 29-én tartott alispánválasztás a legnagyobb rendben folyt le. Első alispánná Majthényi Antalt választották meg 526 szavazattal, Plachy Ferencz 322 szavazata ellenében, mire ennek pártja átengedte a küzdőteret a Majthényi-pártnak és így Buócz Imre szolgabíró lett II. alispán. A többi vármegyei tisztségeket legnagyobbbrészt közfelkiáltással töltötték be. Ugyanesak esendben ment végbe az 1830. évi követválasztás is, miután Plachyt a pártja eserbén-hagyta; követekül Majthényi Antal és Okoliesányi János választattak, a kik részletes utasítást kaptak a vármegyétől, melyben többek között a vármegye a magyar nyelv, a sajtó- és szólásszabadság érdekében szállott síkra.

Az új tisztikar tevékenységét az 1830-ban fellépő marhavész vette igénybe, mely az év végéig nagymérvű pusztításokat vitt végbe. Ezt követte az ázsiai cholera, a mely 1831-ben nehéz időket mért a vármegye közönségére.

A hazánk éjszakkeleti részeiben kitört ragály híre június havában érkezett a vármegyébe, daczára a szükséges óvintézkedéseknek, július havában már Hontban is szedte áldozatait. A ragálylyal egyidejűleg érkezett a felvidéki lázadás híre, mely az úri osztály között nem csekély ijedelmet keltett. Mindazonáltal a vármegye tisztikara, Majthényi Antal I. alispánnal az élén, a ki teljhatalommal ruháztatott fel, ezúttal is megállta helyét. Ha nem is lehetett a ragály továbbterjedését megakadályozni, az ésszerű óvintézkedések mégis csökkentették az áldozatok számát. A műveltebb osztályból alig 6—8-an estek áldozatul, sőt egész helységekből, így a három Túrban, és a két Szelényben nem fordult elő choleraeset. A november 28-án tartott közgyűlésen már örömmel jelentette a vármegye alispánja a ragály megszűnését. A rendek köszönetet szavaztak a tisztikarnak, és Steger János vármegyei főorvosnak eredményes fáradozásukért.

Az 1832—36. évi országgyűlés egybehívásával a vármegyében a pártok elvi alapon szervezkedtek. Az egyik párt, a mérsékelt haladásnak volt híve, ezek voltak a conservatívek, míg a másik pártot, mint az országban általában, a vármegyében is ellenzéknek nevezték. Még az országgyűlés egybehívása előtt Hontban szép ünnepélyt rendeztek Majláth György főispánnak a tisztelői; arczképét közadakozásból lefestették és a február 27-én tartott közgyűlésen leleplezték. Az 1832—36. évi országgyűlésre a vármegye ismét Majthényi Antalt, követársául pedig Baloghy Imrét küldte.

Alig távozott Majthényi a vármegyéből, az ellenzék teljesen szervezkedett és mindegyre jobban tért foglalt. Vezérei Luka Sándor főszolgabíró, Fehérváry Miklós és Sembery Imre voltak. Az utóbbi főleg a szónoklataival tüntette ki magát és egyike lett az ellenzék vezérszónokainak. Az ellenzék első nagyobb tevékenységét a Wesselényi-ügyben fejtette ki, midőn rendkívül zajos közgyűlés után, 1835-ben, utasításul adta követeknek, hogy a szatmári megyegyűlésen mondott beszéde miatt hűtlenségi perbe vont báró Wesselényi Miklós ellen a kereset megszüntetését szorgalmazzák. Ugyanezen a közgyűlésen került tárgyalás alá a Buda és Pest között tervezett állandó híd ügye. Ekkor jött tanácskozás alá az általános vámfizetés kérdése és Hont is azok közé a vármegyék közé tartozott, melyek a hídon való általános vámfizetés mellett nyilatkoztak, a mi azután törvénynyí vált s a nemesi adómentesség bástyáján az első rést ütötte. A sérelmek tárgyalása majdnem az egész 1835. éven át folyt, miközben az erőre kapott ellenzék, hogy Luka Sándornak új tért nyujtson, tehetségeinek érvényesítésére, Baloghy visszahívását kívánta, kinek helyébe Luka Sándort küldték követnek. 1835 tavaszán Majthényi is megvált követi állásától, miután a vármegye szabad szellemű követi utasításaival nem értett egyet. De a kormány csakhamar más működési teret szerzett tehetségeinek.

Az 1835 június 23-án megtartott tisztújítás legnagyobb rendben folyt le. Tersztyánszky Sándort, mint Nyáry Antalt közfelkiáltással választották meg alispánokká és a többi tisztségeket is legnagyobbbrészt közfelkiáltással töltötték be, csak néhány szolgabírói állás betöltésénél volt névszerinti szavazás. A másnap megtartott követválasztáson Tersztyánszky Antal kapott többséget Okolicsányi János ellenében. Ebben az évben tömérdek ügy várt még elintézésre, nevezetesen a vármegyei székház építése és régibb számadási ügyek; ugyanezen évben kezdte a vármegye a Korpona—devicsei út építését; ebben az évben szervezték a csendbiztosi állást és mellé négy pandur fogadtatott fel s ügyelt a közbiztonságra. (Gyürky i. m. I. 198.)

Az országgyűlés berekesztése után a kormány gróf Pálffy Fidéltné nevezte ki főkaneczellárrá, a ki működését azzal kezdte, hogy az országgyűlési ifjúság közül többeket elfogatott. Fogságba került Kossuth Lajos is, miért az országgyűlés alatt szerkesztett Törvényhatósági Tudósításait kiadta; Wesselényit pedig hűtlenségi bűnben marasztalták el. Midőn a vármegye a kormány önkényes intézkedéseiről értesült, heves támadásra készült a megyegyűléseken, a mit csak fokozott Baloghy János híres barsi követ megjelenése, a ki ellenállásra buzdította a rendeket. A vármegyei közgyűlések ettől kezdve zajos lefolyásúak voltak. Tersztyánszky I. alispán hasztalan gyűjtötte egybe a konzervatív papokat és táblabírákat, nem tudott a Luka Sándor, Sembery Imre, Fehérváry Miklós és Boronkay

Az 1831. évi járvány.

Pártszervekedések.

Báró Wesselényi Miklós pere.

Kossuth Lajos.

Lajos vezetése alatt álló ellenzékkel megküzdeni. Ez a küzdelem 1839-ig szinte szakadatlan tartott.

Árvíz és
marhavész.

A politikai küzdelmeket két szomorú eset szakította meg 1838-ban; egyik a Duna áradása, melynek következményeképpen az Ipoly és a Garam is kiöntött, roppant károkat okozván a partmenti községeknek; a másik az ez évben fellépő marhavész, mely szintén jelentékeny hátrányára vált a vármegye gazdasági fellendülésének.

1837-ben a vármegye czímeres pecsétjét magyar körirattal látta el, de a helytartótanács 1838-ban keményen megróttá e miatt a vármegyét, sőt annak használatát is betiltotta. A vármegye ugyan ellenkezni akart, de nehogy a pecsét hitelessége kétséges legyen, a rendek belenyugodtak a helytartótanács intézkedésébe; de utasították az 1839—40. évi országgyűlési követeket, hogy tegyék szavá ez az ügyet az országgyűlésen. (Gyürki i. m. I. 208.) A kormány önkényes intézkedései következtében az 1839. évi követválasztás mozgalmasnak ígérkezett, de a konzervatív-párt elvesztvén lába alól a talajt, az egész vármegye szinte egy szívvel és lélekkel sorakozott az ellenzék zászlója alá. Követekül Luka Sándort és Sembery Imrét, alispánokul Luka Sándort és Baloghy Imrét választották meg. Mailáth György főispán, a kit a tisztújító közgyűlés előtt országbíróvá neveztek ki, nem akart a vármegye kívánságával szembe helyezkedni és az ő tapintatos magatartásának köszönhető, hogy a követválasztás és a tisztújítás a legnagyobb rendben, szinte ünnepies hangulatban folyt le, holott ugyanekkor a szomszéd Bars és Nógrád vármegyék közgyűlései heves és zajos jeleneteknek voltak színhelyei.

Hont vármegye
fénykora.

Ez volt Hont vármegye fénykora. A szabadságharcz előtti időkben és ez egészen Mailáth Györgynek a főispánságtól való lemondásáig tartott. Rövid idő múlva azonban mélyreható változás állott be a vármegyei közéletben. Az ellenzék egyik vezére, Luka Sándor, első alispán, 1842-ben a váltófeltörvényszék bírájává neveztetett ki és távozása után bátyja, Luka Antal, nyiltan a feléledt konzervatív párthoz szegődött. Az ellenzék egyideig vezér nélkül maradt. Sembery Imre, fényes tehetségei dacára, nem volt alkalmas pártvezérnek. Baloghy Imre alispán sem tudott pártfegyelmet fentartani; mindazonáltal az ellenzék az 1842. évi tisztújításon győzelmet aratott a konzervatív-párt felett. Az 1842 május 11-én tartott egyik legzajosabb tisztújításon Baloghy Imre és Sembery Imre választattak meg alispánoknak, a konzervatívok jelöltjei, Kubinyi Vilmos és Gyürki Sándor ellen. A tisztikart is az ellenzéki emberekkel töltötték be. Bármily nagy győzelme is volt ez az ellenzéknek, a lefolyt korteskedések elhintették a viszály magvát a két párt között, mely rövid idő alatt sajnálatos eseményeknek vált szülőokává.

Mailáth főispánjának utolsó évében vette kezdetét az Ipoly folyó szabályozása, mely ügyben gróf Zichy Ferencz bihari főispánt küldte ki a kormány biztosul.

A kormánynak főtörekvése, 1842-től kezdve, a közelgő országgyűlésre tömör kormánypárti többség megszerzése volt, mely czélt az adminisztratori intézmény életbeléptetésével kívánta elérni. Mailáth főispán, a ki már ekkor a legmagasabb méltóságok egyikét töltötte be, 1843. tavaszán megváltván a honti főispánságtól, helyébe Luka Sándor neveztetett ki helytartóvá. Kinevezésében a vármegye nem talált semmi törvényelleneset, sőt örömmel látta viszont a régi ellenzéki férfiút szülővármegyéjében; kineveztetésének hírére az első alispán vezetése alatt üdvözlő küldöttség ment a fővárosba, az új főispáni helytartóhoz, a ki őket magyaros vendégszeretettel fogadta. Az 1843—44. évi országgyűlési követválasztás már a Luka Sándor elnöklete alatt tartott közgyűlésen ment végbe. Közfelkiáltás útján Fehérváry Miklós és Szentkirályi László küldettek ki követekül, az előbbi az ellenzék régi vezéralakja, az utóbbi teljesen jelentéktelen egyéniség volt, a kit csak a véletlen juttatott e fontos tisztségbe. (Gyürki i. m. I. 249.) A mily csendben ment végbe a követválasztás, épp oly mozgalmasnak ígérkezett a tisztújítás. A konzervatív-párt már tavasz óta erősen szervezkedett és készült a tisztújításra; kortesek járták be az egész vármegyét és itatták a vidéki kis nemességet; ezzel szemben az ellenzék még a jelöltekben sem tudott megállapodni, mikor Luka Sándor a tisztújítás napját váratlanul 1845. április 24-ére tűzte ki. A meglepett ellenzék a választást, mely különben is a törvényes három év letelte előtt tüzetett ki, a választási lajstromok megsemmisítésével akarta megakadályozni. A vihar csakugyan kitört április 14-én, a választási

lajstromok hitelesítése végett egybehívott közgyűlésen, melyen a szelidlelkű Baloghy alispán elnökölt. A választási lajstrom hitelesítését ugyan megakadályozták az ellenzékiek, a kik verekedéshez fogtak, mire a gyűlés feloszlott; de tíz nap múlva Luka Sándor főispáni helyettes katonai fedezet mellett megtartotta a tisztújítást, a nélkül, hogy a választók lajstromát, melybe számos nem választó is szerepelt, hitelesíttetné. A lefolyt tíz nap alatt a konzervatív-párt megnövekedvén, könnyű győzelmet aratott az ellenzék fölött. Alispánokul ifj. báró Majthényi Lászlót és Vajda Istvánt választották, de a tisztikar jó része a régiekből alakult; ezeket a győztes párt meghagyta helyeiken.

A főispáni helytartó eljárása nagy ingerültséget okozott a vármegyében és Pesten az ellenzéki körökben is, hol nyíltan követelték eltávolítását, sőt Pirker László egri érsek más, alkalmasabb egyént ajánlott helyébe. Mindazonáltal a kormány a főispáni helytartót a helytartói állások újjászervezése alkalmával (1845.) meghagyta állásában és megdorgálta a honti rendeket, a kik az augusztus 11-ére kitűzött közgyűlés másodnapra történt elhalasztása miatt körlevélben panaszt emeltek, mely panaszt utóbb több vármegye, nevezetesen Pest, Zala és Szabolcs is magáévá tett. (Millenn. Tört. IX. 632., 634.)

Az 1846. január 7-én tartott közgyűlésen felolvasták a felség leiratát, mely az augusztusi közgyűlésen történtek miatt a király rosszalását fejezi ki; erre a közgyűlés az ellenzék vezérei ellen tiszti kereset megindítását mondta ki. Később némileg csillapodott az izgatottság a vármegyében, de azért az ellenzék vezérszónokai, Ivánka Zsigmond, Baloghy Lajos, Gyürky Ede, Boronkay Lajos, Okolicsányi Kálmán stb. nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy az administrator ellen a haragjuknak kifejezést ne adjanak; az administrator pártja sem maradt adós nekik, így tehát zajos és izgalmas közgyűlésekben nem volt hiány. A »honti állapotok« csakhamar közbeszéd tárgyai lettek a sajtóban és az ellenzéki körökben; felkeltették Kossuth Lajos figyelmét is, a ki 1846. december 10-én báró Wesselényi Miklóshoz intézett levelében a következőket írja: »a mi Hontban történt, félek, kicsinyben képe annak, a mi az egész országban történend.« (Tört. Tár 1903. évf.)

Az 1847. november 7-ére összehívott utolsó rendi országgyűlésre Paczolay Jánost és Bory Pált választották követekül. Luka és báró Majthényi szívesen vették volna ugyan, ha az ellenzéki vezérférfiak egyikét megnyerhették volna követül, de egyezséget nem sikerült létrehozniok, mert a vármegyei ellenzék főtörekvése az administratori rendszer megbuktatása volt. 1848. év elején azonban Bory helyébe Kalocsa Antalt választották követül, a kinek magatartása nem volt népszerű a vármegyében; de ekkor már előre vetették árnyékukat azok az események, melyek rövid hetek alatt a rendi alkotmányt átalakították.

A márcziusi események hírére benső örömmel vették a pártok vezérférfiaik egyaránt. A nagy átalakulás napjaiban ledőltek azok a válaszfalak, melyek a rendeket éveken át elkülönítették és mire az alkotmány, a fenyegetett közszabadság megvédésére került a sor, már egy táborban találjuk az egész vármegyét. Mielőtt ennek előadásához fognánk, rövid visszapillantást kell vetnünk az 1848 előtti közigazgatásra, valamint a XIX. század első felében levő gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyokra.

A XIX. század elején a vármegye közigazgatásilag négy járásra oszlott, ú. m. bozóki-, ipolyi-, selmeczbányai-, és báthira. A vármegyei tisztikar tagjai voltak: két alispán, egy fő- és két aljegyző, egy fő- és két alügyész, két fő- és négy aladószedő, egy főbiztos, egy pörtárnok, egy számvevő, négy fő- és nyolcz alszolgabíró, 12 esküdt, négy járási biztos, egy főorvos, egy földmérő, négy seborvos és egy várnagy. A vármegyei közigazgatás élén az I. alispán állott, ő elnökölt leggyakrabban a közgyűléseken, miután a vármegye főispánjai többnyire más magas méltóságokat töltöttek be, mint herczeg Koháry Ferencz, a ki udvari fő-kanczellár, báró Eötvös Ignác, a ki egyszersmind Abaúj vármegye főispánja, Majláth György, a ki előbb kir. személynök, majd országbíró volt. Mindemellett az alispán nem volt a vármegyei tisztviselőknek főnöke, mert a tisztviselők a közgyűléstől nyerték az utasításokat és annak voltak felelősek; az alispánnak mégis a saját hatáskörében végzendő teendők, valamint a törvényszékeken való elnöklés nagyon igénybe vette idejét.

A járási igazgatás élén a főszolgabíró állott, a ki mellett két alszolgabíró és három esküdt működött. A főszolgabírók peres ügyekben az alispán segédbírái

Közigazgatási
beosztás
1848 előtt.

voltak és első fokban bíraskodtak a hozzájuk utalt peres ügyekben ; ezenkívül közrendészeti, közigazgatási és adóügyekben az első fokon eljáró hatóságot képviselték.

Vármegyei
pénztárak.

A vármegyének két pénztára volt, az egyik a hadi pénztár, melyben az országgyűlésen megszavazott hadiadót tartották, honnan Besztercebányára szállították azt ; a másik a házi pénztár volt, ebből fedezték a vármegyei közigazgatás, gyámügy, közegészségügy, közbiztonság költségeit, úgyszintén a közigazgatás előmozdítására szükséges kiadásokat. Volt még nemesi pénztár is, melynek határozott rendeltetése nem volt, de a század közepén ebből fedezték az országgyűlési követek napidíjait. (Gyürky i. m. I. 24—25.)

A tisztikar
fizetése.

A vármegyei tisztviselők fizetése igen szerény volt. 1820-ban például a főispán fizetése 1000, az I. alispáné 700, a II. alispáné 350, a főjegyzőé 500, a főszolgabíróé 300 frt volt ; utóbb a főispán fizetése 1500 frtra, majd az adminisztratori intézmény behozatalával fizetése 6000 frtra emelkedett.

Közsülések.

A vármegyei közgyűlések, a kemenczei vármegyeház leégése után, rendszerint Ipolyságon tartattak, de miután a vármegyeház csak 1848 után készült el, a közgyűlések az 1830—32-ben épült megyeház balszárnyán levő teremben, de gyakran a megyeház udvarán felállított fából készült teremben, vagy néha sátrak alatt tartattak. 1836 május 2-án Márianosztrán tartott a vármegye közgyűlést és ez alkalommal avatták fel az 1809. évi győr-kismegyeri ütközetben elesett, vagy utóbb sebeikben elhalt nemesek emlékoszlopát. 1834-ben épült a kis megyeház, vagy a másod-alispánlak.

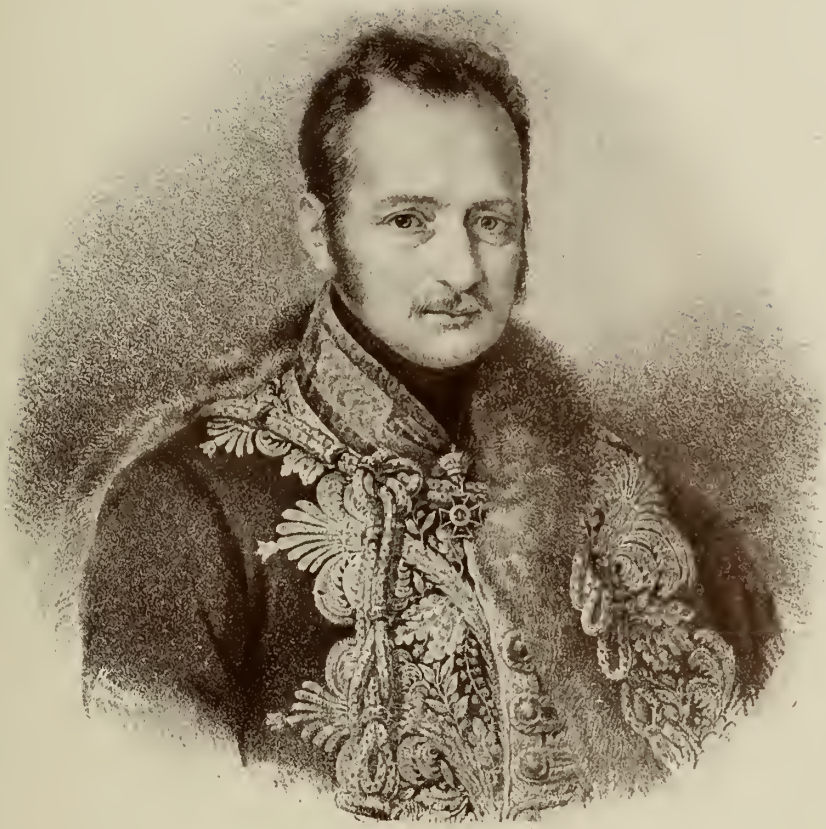
Gazdasági vi-
szonyok.

A vármegyei gazdasági viszonyok is nagy lendületet vettek a XIX. század elején, különösen az állattenyésztés terén, miután a gazdálkodás súlypontja az állattenyésztés volt és a vármegye ennek emelésére törekedett. A vármegye négy ménlova tartott, mely intézkedéssel a Garam és az Ipoly völgyében a lótenyésztés eléggé kedvező eredményt mutatott. A szarvasmarha-tenyésztés nem volt ily kedvező viszonyok között. A községek közül egyedül Szakálos, Vámosmikola, Ipolypásztó és Ipolyszalka mutatnak fel némi eredményt, de a magánbirtokok közül nem volt Hontban ez időtájt nevezetesebb gúlya. Nagy lendületet vett még a juh-tenyésztés. A herceg Coburg-Koháry, gróf Esterházy, hg. Esterházy és hg. Pálffy-féle uradalmakban nemesített juhnyájak voltak. Azonkívül virágzott a méh-tenyésztés, sőt 1848 előtt a selyemhernyótenyésztés meghonosítására is tettek kísérletet. A szőlőművelés a XIX. század első felében főleg Kemenczén, Peröcsényben, Kövesden virágzott. Jó bort készítettek még Öcsödön, Lissón, Szúdon, Tótfalún (Prandorf), Nádason, Szelényben, Nagymaroson, Zebegényben és Börzsönyben. Az évi termés a XIX. század II. és III. évtizedeiben mintegy 277.000 akóra volt tehető. A gyümölcstermelés terén első hely illeti meg az akkori-ban Zólyom vármegyéhez tartozó Korpona városát, melynek lakói az 1785-ben tett jelentés szerint, túlnyomóan bor- és gyümölcstermelésből élnek. (Marczali i. m. I. 80.) Jó gyümölcs termett még Nagymaroson, Zebegényben, Szobon, Börzsönyben, Némethiben, Szentantalon és Szebellében. A dohány, mely palánki néven volt ismeretes, leginkább Füzesgyarmaton, Pereszlényben termett ; az évi termés mintegy 16.000 mázsára tehető. A gazdasági viszonyokra rendkívül jó hatással volt a »honti fiók gazdasági egylet« alakítása, mely 1838-tól 1846-ig állott fenn. Ebben az évben újjá akarták alakítani, de ez igen sokáig húzódott, és mire az 1848. évi mozgalmas idők bekövetkeztek, az egyesület sem tudott többé új életre kelni.

Az erdőgazdaság jelentékeny helyet foglalt el a vármegyében. Az összes erdőterület, a XIX. század első felében, 144.724 holdat tett. A vármegye különös gondot fordított az erdészetre ; a közgyűlési jegyzőkönyvekben számos intézkedést találunk, melyek az erdők pusztításának megakadályozását célozták. A fakereskedés terén id. Luczenbacher Pál szerzett elévülhetlen érdemeket, a ki az atyjától átvett üzletet Szobon a fejlődés magas fokára emelte. Már a XIX. század közepén messze külföldön híres volt a szobi telep ; az itt létesített fűrészmalom, hajógyár még az 1848 előtti korszakban számos munkást foglalkoztatott.

Ipar és keres-
kedelem.

Az ipar és kereskedelem terén a vármegyében nem tapasztalhatunk lendületet. Magában a vármegyében egyetlen élénkebb város sem lévén, a kereskedelem, forgalom, leginkább Léva, Selmeczbánya, Korpona, Balassagyarmat és Esztergom felé irányult. Korponán már a XVIII. században fejlettebb iparra találunk, így az 1780. évi jelentés szerint ott többek között órás és zsemlye-pék

Mailáth György.
(Az Orsz. Képtárból.)

is volt. (Marczali i. m. I. 80.) A selmeczi cserép-pipák már a XIX. század elején kapósak voltak. Cserépedény készítésével foglalkoztak a belujaiak; üveghuták állottak Csábrágon és Derzsenyében; míg Bozók, Szenográd, Csábrágvarbók és Cseri lakói faeszközök, hordók és abroncsok készítésével foglalkoztak.

A szatmári békekötéstől egész az 1848-iki nagy átalakulásig, a következő czéhek nyertek czéhszabályzatot vagy kiváltság-leveleket. Alsóbakán a mészárosok 1828-ban. Bakabányán a fazekasok 1782-ben, a kőművesek 1801-ben, a mészárosok 1828-ban. A bányavárosi festők 1823-ban. Báton a mészárosok 1828-ban. Bélabányán a kalmárok 1829-ben. Börzsönyben a mészárosok 1828-ban a molnárok 1844-ben, a bogdányiakkal és a bényiekkal együtt. Damásdon és Deménden, valamint Felsőtótbakán a mészárosok 1828-ban; Felsőzsemberben a mészárosok 1828-ban. Felsőszemeréden a mészárosok 1828-ban. Ipolypásztón, Peszeken és Paláston a mészárosok 1828-ban. Ipolyságon a csizmadiák 1821-ben, a mészárosok 1828-ban. Korponán a csizmadiák 1731-ben. Nagymaroson az asztalos, kádár, ács, kovács, bádogos, üveges, pék, varga, csizmadia, takács, szűcs, szabó, kerékgyártó, kőműves együttes czéh 1840-ben, a molnárok 1844-ben. Paláston a mészárosok 1828-ban; Peröcsényben a mészárosok 1828-ban. Selmeczbányán a kalaposok 1727-ben tót czéhszabályzatot nyertek, az eredeti német helyett; a fürdősök és borbélyok 1732-ben, kötélverők 1737-ben, szabók 1738-ban. III. Károly királytól nyertek szabadalomlevelet, fazekasok 1775-ben, takácsok 1805-ben, I. Ferencz királytól, kalmárok 1829-ben; Szakálloson, Szetén, Százdon, Szántón a mészárosok 1828-ban. Szokolán, Zalabán és Szobon a molnárok 1844-ben; a Vámosmikolán valamint Zebegényben és más helységekben lakó molnárok 1844-ben; végül a mindkét (Alsó és Felső) Zsemberben lakó mészárosok 1828-ban. (Szádeczky Lajos. Érték. A Tört. Köréből. XIV.)

A bányamívelés a XIX. század első felében mintegy 10.000 embernek adott foglalkozást.

A kereskedésben nevezetes helyet foglalt el a gyapjú, fa és bor. A gyapjúkereskedést leginkább a nyitrai és a balassagyarmati zsidók közvetítették, a fakereskedést a Luczenbacher-család. Nevezetesebb gabonavásárok voltak Selmeczbányán, Báthon, Ipolyságon, szarvasmarhavásárok pedig Báthon és Szokolán.

Selmeczbánya városának II. József császár 1786. április 14-én évenként négyszer, mindenkor négy napon át tartandó vásárra, 1843. márczius 16-án pedig V. Ferdinánd király hetenkint egyszer minden szerdán tartandó marhavásárokra adott engedélyt. (Ered. a városi levéltárban.)

Selmeczbányán kívül az 1848 előtti korszakban még a következő helységek nyertek vásárszabadalmakat: Bélabánya (1843), Börzsöny (1804), Ipolyság (1785, 1793, 1815) heti-vásárra; Szentantal 1757-ben országos vásárra, Korpona 1798 orsz. vásárra. (Illéssy: Vásárszabadalmak Jegyzéke.)

A társadalmi élet nyáron át leginkább a szalatnyai fürdőn összpontosult. Szalatnya, mely ekkor igen kedvelt fürdőhely volt, mint a Koháryak, később a Coburgok birtoka, gyakran látott fejedelmi vendégeket. Megfordult itt Petőfi Sándor is, mint a Boronkay család vendége. Nyáron át gyakran tartottak táncmulatságokat Szalatnyán, sőt ott kisüléseket és a közgyűléseket megelőzőleg szokásossá vált értekezleteket is tartottak. Szalatnyán kívül, 1848 előtt, nem is volt nagyobb terem a vármegyében. Ipolyságon a megyeház még nem készült el, gyakran a megyeház tanácskozási fabódóját használták fel táncmulatságokra vagy lakomák tartására, leginkább tisztújítások és követválasztások alkalmával. Farsangkor a vármegyei családok leginkább Lévára jártak táncmulatságokra, melyek akkoriban híresek voltak. Később, a mikor az ipolysági kaszinó felépült, ott voltak a táncmulatságok. A közművelődés előmozdítására a kaszinóegyesület 1839-ben könyvtárt alapított, de ez 1848-ban, midőn a kaszinó kórházzá alakítottatott át, elkallódott. Fehérváry Miklós és Gyürky Medárd kezdeményezésére még 1836-ban társulat alakult a történelmi emlékek gyűjtése és tanulmányozása végett, mely társulat ásatásokat is végzett a vármegye területén. Ez a társulat 1844-ben feloszolván, becses gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel. Volt egy más társulat is, mely oly folyamódásokat, hivatalos jelentéseket stb. gyűjtött egybe, melyek a megzavart eszme és a kificzamodott irány torzképei voltak. Ennek a társulatlaknak, mely a mai éleclapokat pótolta, szintén Fehérváry Miklós volt a lelke. (Gyürky i. m. I. 145.) Ezenkívül az urak és

a hölgyek kisebb társaságokat alakítottak tréfás elnevezés alatt, a társas összejövetelek előmozdítására. A vármegye évről-évre megtartotta a Szent László fogadalmi ünnepélyt, melyet a vármegyében dühöngött döghalál megszüntének emlékére ültek meg. Ezt az ünnepélyt mindig legnagyobb fényvel tartották meg és közgyűléssel kezdték, melynek befejeztével a nagy számmal egybegyűlt rendek istenitiszteletre mentek. Majd utána az alispánok látták vendégszerető asztaluknál az egybegyűlteket. Ezek az ünnepélyek 1840-ben szüntek meg vallásfelekezeti okokból.

A társadalmi viszonyok némileg elvették a pártviszályok élet és egyszersmind előkészítették a talajt a nagy átalakulásra. A bekövetkezett küzdelem napjaiban, midőn már ledőltek a pártok közötti válaszfalak, az egységes vármegyei társadalom állott síkra a nemzeti eszmékért, valamint az elnyomatás éveiben is ez tartotta fenn a nemzeti létünkbe vetett hitet és a jobb időkben való reményt.

III.

A SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG.

A forradalom. Míg a pozsonyi országgyűlésen a bekövetkezendő nagy események előszele érzett, addig az 1848. márczius 13-án a Luka Sándor elnökle alatt tartott hont-vármegyei közgyűlésen egybegyűlt rendek a lemondott Bory Pál helyébe küldendő követ választásával voltak elfoglalva. Országgyűlési követté Kalocsa Antalt választották meg egyhangulag. Ezen a közgyűlésen történt az első közeledés az egymással éveken át engesztelhetetlen harczban álló pártok között, minek jeléül a főispáni helytartó a tisztújítást április 13-ára tűzte ki, de ennek megtartását az időközben bekövetkezett események meggátolták. A közgyűlés után, midőn, mintegy a kibékülés jeléül, az ellenzék vezérférfiai első ízben ebédeltek a főispáni helytartónál, érkezett a bécsi forradalom kitörésének híre Ipolságra. Alig néhány nap múlva, márczius 20-án, ismét együtt találjuk a vármegye rendeit a közgyűlésen, melyen ez alkalommal báró Majthényi László első alispán elnökölt. Ezen a közgyűlésen értesültek a rendek az első független felelős magyar miniszterium kinevezéséről. Az első hírek hatása alatt a vármegyei közgyűlés az ipolsági só- és postahivatalokon a kétfejű sasos címerek eltávolítását és magyar címerekkel leendő felcserélését határozta el, melynek keresztvitelére Okolicsányi Antal táblabíró vezetése alatt bizottságot küldtek ki. Az úrbér eltörlése tárgyában kelt törvényeknek megmagyarázását pedig az egyes községekben népszerűségnek örvendő férfiakra bízta.

A pártok között létrejött teljes béke és a pozsonyi országgyűlésre küldött követek jelentésének hatása alatt szétoszlott rendeket alig néhány nap múlva a vármegye északkeleti részeiből jövő hírek aggasztották. A mint az új törvényeket a népnek kihirdették, néhány rajongó pánzláv, mint Rotharides János pribeli tanító, társával, Král Jánossal, a két Pribelen, Prikleken és a három Palojtán, halálfével ellátott zászlókkal végigvonulva kezdték izgatni a tót népet az úri osztály és a vagyonjog ellen. Az egybecsődített nép készen nyilatkozott a vezetőket követni, de néhány napon át csak ivással és szónoklatokkal töltötték idejüket. E kommunisztikus mozgalmaknak csakhamar végük is szakadt. A mozgalom első hírére a vármegye alispánja Majzik Sándort küldte a helyszínére, a ki a vármegyei csendbiztossal, néhány pandurral és vármegyei hajdúval csakhamar helyreállította a rendet. Mire a márczius 30-ára kitűzött közgyűlés megnyitott, a főczinkosok már a vármegye börtönében ültek. A közgyűlés Buócz Imre elnökle alatt külön törvényszéket küldött ki, melynek Gyürky Antal is tagja volt. A törvényszék a kisebb bűnösökkel hamar végzett, de Král és Rotharides pere sokáig húzódott, a kiket, midőn a nemzetőrség eltávozott a vármegyéből, Budára vittek az államfogházba. (Pongrácz Lajos: Kivonatok Hont vármegye jegyzőkönyveiből. — Gyürky Antal. i. m. I. 283.)

A márczius 30-án tartott közgyűlésen Paczolay János követ, a ki konzervatív politikai álláspontján nem tudott megegyezni Kossuth Lajos irányzatával, sőt a pozsonyi országgyűlésen nyíltan szembe is helyezkedett azzal, látván, hogy a helyzetet teljesen Kossuth uralja és így opponálásától már mit sem

Pánzláv izgatások.

várhatott, lemondott a követi tisztéről. A közgyűlés ekkor Okoliesányi Antalt, a vármegyei ellenzék régi tagját, választotta meg, de mire Okoliesányi felérkezett Pozsonyba, már csak a szentesített törvények kihirdetésén vehetett részt. A mint az új törvények kihirdetés végett leérkeztek a vármegyéhez, a szolgabíráknak legott meghagyták, hogy a községi képviselők választását minden községben keresztülvigyék, ekként az első vármegyei közgyűlésen minden község, a községi bírón kívül, két taggal volt képviselve.

A május 4-én tartott közgyűlés rendkívül népes volt, úgy hogy a megyeház termében meg sem volt tartható, ezért a vármegyeház udvarán gyűltek össze a megjelentek. Ezen a közgyűlésen tették meg jelentésüket az utolsó rendi országgyűlés követi és hirdették ki az 1847—48. törvényeket. Ekkor határozott a vármegye a nemzetőrség kiállítása és begyakorlása fölött is. Az új törvények életbe léptetésével súlyos feladat hárult a vármegyei tisztikarra. Nekik kellett szervezni a törvényhatóságot az 1848. törvények értelmében és az úri székek eltörlésével a vármegyei törvényszék teendői is rendkívül megszorodtak.

A legnagyobb feladat a vármegyei nemzetőrség szervezése volt és ebben Hont vármegye kitett magáért. Már a május 4-én tartott közgyűlésen 1000 darab szuronyos puskát kért a vármegye a kormánytól és a nemzetőrség begyakorlására a vármegyéből származó volt cs. kir. tiszteket küldte ki: (Ivánka Imre, Horváth Rudolf, Palásthy Géza, Gyürky Gyula, Pongrácz Sándor és István, Pazsitzky Gyula). A nemzetőrség tisztikarát saját maga választotta, őrnagyát azonban a kormány nevezte ki. A gyalogság őrnagya Blaskovits Pál lett, a lovasoké Horváth Rezső volt cs. kir. huszárszázados; a lovasság csupán egy századot képviselt, ezért a nógrádiakkal egyesítették, de e század megállta helyét. A legénység leginkább a szikinczevidéki gazdag kálvinista falvakból került ki, de ott találjuk a vármegyei családok színe-javát, mint Zmeskall Zsigmond, Luka Sándor, Totovics Szilárd, Szulovszky Sándor, Huszár Sándor, Bolgár Gábor, Sántha Ignác, továbbá a Nedeczky, Lestyánszky, Simonyi és Ulmann családok sarjait. A honvédség szervezésében oroszán része volt Ivánka Imrének, a kit szoros barátság fűzött Kossuth Lajoshoz; később az ő tanácsára történt az is, hogy Görgeyt fővezérré nevezték ki.

A nemzetőrség szervezése.

A május 15-én tartott közgyűlésen értesült a vármegye Garamszeghi Géczy Péternek főispánná történt kinevezetéséről. A vármegye gróf Teleki Lászlót szerette volna főispáni székében látni, s ez iránt még áprilisban küldöttséget menesztett a miniszterelnökhöz; de Teleki még április 19-én kelt levelében kijelentette a vármegye közönségének, hogy a főispáni méltóságot nem vállalhatja el. Így azután a kormány választása Géczyre esett, a kinek nem volt ugyan nagy összeköttetése a vármegyében, mégis szívesen fogadták. A beiktatás május 24-én ment végbe, de már kevesebb fénynyel és ünnepséggel, mint azelőtt. Géczy nem nagy részt vett a vármegye ügyeinek intézésében, és így a közigazgatás, e nehéz napokban, teljesen az első alispán vállaira nehezedett.

A június 5-én tartott közgyűlésen olvasták fel az országgyűlés egybehívásáról szóló királyi leiratot. Az 1848. törvények értelmében Hont vármegye három képviselőt küldött az országgyűlésre, Selmezbányán kívül; így alakult az ipolysági, szalkai és németi kerület. Az első képviselőházba Ivánka Zsigmondot (ipolysági), Okoliesányi Antalt (szalkai), Sembery Imrét (németi) küldte fel a vármegye, míg Selmezbányán Jendrassik Miksát választották képviselővé. A képviselőválasztás Szalkán nem ment simán, Okoliesányit a nép nem szerette és helyette Luczenbacher Pált óhajtották volna, de Luczenbacher az izgatott hangulatra való tekintettel visszalépett a jelöltségtől; mindennek ellenére Szalkán a választás befejeztével véres verekedés támadt, mely ügyben a vármegye külön bizottságot küldött Szobra. (Gyürky Antal i. m. 287. — Pongrácz Lajos: Kivonatok Hont vármegye Jegyzőkönyveiből).

Országgyűlés.

Alig gyűlt egybe a képviselőház, mindenfelől vészfelhők tornyosultak a hazára. A nemzeti állam megteremtését féltékeny szemmel néző nemzetiségek már tavasz óta mozgolódtak, főleg a határörvidéken, mely mozgalmak szálai messze elágaztak. Mire az országgyűlés egybegyűlt, a délvidéken a szerbek már nyílt támadással törtek a magyarság ellen, mely mozgalmak napról-napra aggasztóbb jelleget öltöttek. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kiáltványára, a vármegye még a júniusi közgyűlésből kiküldte Gracza Antalt és Gyürky Antalt,

hogy a kormány részére katonákat toborozzanak. A kormány rendelkezésére álló hadierő azonban a délvidéki lázadás leküzdésére nem bizonyítván elégségesnek, a hadügyminiszter a vármegye nemzetőrségét is fegyverbe szólította. A hadügyminiszter rendeletére a vármegye július 22-ére Ipolyságra hívta egybe az egész nemzetőrséget, melynek száma a 6000 főt meghaladta, honnan július 23-án Majthényi László első alispán vezérlete alatt megindultak Vác felé. Itt azonban a komolyabbak belátták, hogy ily fegyelméletlen sereggel mi sem érhető el, azért a kormány az ő közbenjárásukra a honti nemzetőrséget néhány nap múltán hazaeresztette.

Majthényi László azonban ekkor már nem sokáig maradt meg alispáni székében, minthogy felfogásával nem tudta, vagy nem akarta összeegyeztetni azoknak a feladatoknak a teljesítését, melyeket reá ezekben a nehéz időkben az első alispánság megtartása rótt volna. Lemondásának, illetőleg a nemzeti küzdelem színteréről való visszavonulásának indokait megvilágítja a szabadságharcban tanúsított szereplése, mely alatt Schlick táborában császári biztосként működött. Majthényi lemondásával a július 20-án tartott közgyűlés Luka Antalt választotta meg első alispánná; Vajda II. alispán megmaradt állásában, de a tisztkarban csakhamar nagy változás állott be, mert a tiszttviselők nagy része honvédnek csapott fel.

Azok a honti hősök, a kik szabadságharcunkban a haza, a magyar szent szabadság védelmére ellenségeink ellen vezették dicső honvédeinket, és a kiknek neveit a feledéstől sikerült megmentenünk, hadd vonuljanak fel még egyszer az ország, a vármegyék színe előtt. De nem csatakészen többé, mert fájdalom, nagy részök már a föld alatt pihen, a még élők pedig már leszámoltak az élettel. Végbúcsú ez a sír széléről. Közel az idő, midőn élő régi honvéd egy sem lesz többé a föld kerekéségén. Az alábbi névsor a hajdani nagy tűz utolsó fellobbanása; nyomában van a pusztulás és rom. E romokat nem hagyhattuk nyom és emlék nélkül elpusztulni. Megmentettünk annyit, a mennyit lehetett.

A 48/49-es honvédek névsora.

Itt közöljük azoknak a névsorát, a kik a szabadságharcban részt vettek. Nem teljes a névsor, mert fél évszázad múltával, a részben elkallódott följegyzések híjjával, nem örökíthetjük meg mindazok nevét, a kik megérdemelnék.

Bátori Schulz Bódog tábornok, id. Ivánka Imre ezredes, Pongrácz István alezredes, Ipolyi Lajos és Sulyovszky Nándor őrnagyok, Horváth Valér, Mártony József, Pelczér Béla, id. Sárpy György (később garibaldista), Totovics Szilárd (Guyon segédtisztje) és Salkovszky Mihály századosok, Biszterszky Károly, Fabricius Ágoston és Ferencz, Ipolyi György és Gyula, Melczér József, Nedeczky Géza, Pongrácz Péter, Schön Alajos és Zabreczky Rezső főhadnagyok, Alvinczy János, Bernhardt Adolf, Gubik Pál, Hancsók János, Hornyak János, Kövér Mihály, Lehoczky Péter, Majovszky Vilmos és Medgyessy Sándor alhadnagyok; Belházy Lajos, Gábel Bódog, Levatay Ignác, id. Luczenbacher Pál, Lypták Nándor, Nagy Miklós, Ocsovszky Vilmos, Pongrácz Samu, Salkovszky László, Szilvák Mihály, Tirtsch Rezső, Tóth János, Tutsek József és Weisz József őrmesterek, Achatz Mór, Belusitz János, Csókási Károly, Czigler Alajos, Emt Jakab, Etl János, Gábner Károly, Gáspár István, Haluska Ferencz, Mathäidesz István, Matuschek Pál, Nyilas András, Osstor Ferencz, Óváry János, Petricsek Tivadar, Péter József, Platzer Jenő, Richter Károly, Riedl Alajos, Sextius János és József, Wallach János és Weisz János tizedesek. A legénység sorában még a következők voltak: Nyéki István, Zemkó József, Grezza György, Paraj Mátyás, Metykó János, Simon Albert, Darányi Mihály, Tapló György József, Stang János, Burdai József, Horváth József, Kresmár János, Péter József, Czerovszky Pál, Laky János, Koczka Alajos, Grausz Mihály, Lakatos Imre, Béres György, Pál János, Tóth József, Biksa István, Lalóha József, Góra István, Nagy György, Molnár András, Urbán István, Balázs István, Belóczy Dániel, Balázs József, Varga György, Mihalovich Ambrus, Pölyhös István, Lakatos János, Beló József, Kosik István, Alexa József, Deák Imre, Tuhószki János, Takács Pál, Rados Loizi, Mráz Ignác, Deák Mihály, Gyenes József, Urbán András, Póbori Albert, Bugyi Ignác, Széles István, Kovács Tamás, Halunka Ferencz, Petreusel Ignác (ifjú), Refka Mátyás, Dobos Ferencz, Molnár Károly, Luth Pál, Dobos Ágoston, Gáspár Ferencz, Kelemen István, Mics István, Osztor Ferencz gyalogos tizedes, Hulga Ferencz, Skerlec János, Konez Ferencz, Márton Fülöp, Naggal István, Mihályik János, Fischer György, Sinkov Antal, Brlos Mihály, Sinkonkin György, Gregus Pál, Pásztor József, Huszár János, Balga Pál, Filip Márton, Hives József, Bantz Lajos, Kossik József, Kafkó András, Petrovics György, Cselleng József, Balog György, Mikus János, Simkon János, Zatykó András, Gáspár József, Orosz Mihály, Szudra János, Hepes András, Granza Pál, Molitórisz Gusztáv, Vida András, Simon György, Drienka

Pál, Slapák József, Freska József, Kállai Didi József, Soltész Mátyás, Vadrab József, özv. Kohút Józsefné közvitéz, Klenner Pál, Chugvik Mihály, Lendvai János, Ribár Samu, Vachold István, Fonka János, Herman András, Taliga András, Nyilas András tizedes, Dudás András, Garró Sándor, Huszár József, Kakurda István, Varga József, Brza István, Kutnyiai János, Kovács József, Machó András, Kovács János, Zalay József, Sipiczki András, Galaksa János, Mészáros István, Mánik János, Kalina Márton, Kliment István, Balázs György, Hrivnak János, Balkovics János, Gály János, Matyó József, Udvardy Dávid, Repinszky János, Zvara Mátyás, Bendik János, Nagy János tüzér, Karácsonyi Jónás, Horváth Pál tüzér, Siket János, Vassenyik János, Fotyka János, Henter János, Burák János, Kollár Ferencz, Porusz József, Lachky János, Kreczmik István, Drevni András, Bukoven Mihály, Krusza Pál, Burda János, Krizsán János, Murányi György, Szlavinka János, Kaylik György, Lois Márton, Masztics Márton, Szlávák Pál, Veres Mihály, Pereszlenyi Pál, Vicenc István, Veres János, Tamás István, Csáki István, Bodzsár Tóbiás, Konez József, Csókási Károly tizedes, Zalay Ferencz, Vitális Mór, Hinel József, Vass József, Bartos János, Szalay Gábor, Lypták Nándor őrmester, Pataj Ignác, Antal József, Belohorszky János, Szondi Márton, Kis András, Szivák György, Cseri József, Pikula János, Buszai Ferencz, Belák János, Lencsés Menyhárd, Gyenes István, Biskup Tamás, Korcsok András, Lencsés József, Fehér György, Lekács, helyesen Kerkács József, Oravcz József, Tóth János, Kovács István, Belujszky István, Ployák Mátyás, Bazsa Ferencz, Hormusz József, Kiss Ferencz, Suba István, Kutzla János, Vavrik András, Kancsik György, Luska János, Lupták József, Szekuricz János, Ergasz György, Szluka Mihály, Bencsák Sámuel, Benko József, Kormosói Szilveszter, Oroszlány János, Kardos György, Csókás András, Csókás Ferencz, Csókás István, Pásztor András, Duló János, Tóth József, Naszáli János, Varga Pál, Molnár János, Repiczki Pál, Csókás Mihály, Faborik István, Czukor János, Szabó András, Papp György, Petrás N., Mőricz István, Tóth Márton, Jusztin Ignác, Jelinek Simon, Virág József, Kis Ignác, Szarka József (bali), Cseri József, Balga Imre, Kupkár József, Kliment József, Koczka Alajos, Laki János, Petrik József, Zelenay Pál, Trubiánky Pál, Csintalan János, Duvok Mihály, Nagy János (kőfaragó), Germányi Pál, Smitka József, Orosz Mihály, Csókány János, Gábel Bódog, Szilvák (Szivák) Mihály, Mlinár Mátyás, Polduf János, Szabó József, Kossik Adalbert, Szluka István, Bartik József, Nyemecz János, Czut Mihály, Krizsán János, Kriskov János, Hrozják György, Krinan Pál, Vermes János, Hasterik Mihály, Szabó József, Ordonyka István, Vinnye Pál.

A bekövetkezett nehéz napokban Hont vármegye hazafias áldozatkész-ségének megannyi tanújelét adta. Még május havában, midőn az ország polgárai a felállítandó sereg eltartására, arany és ezüst készletüknek felajánlására kéret-tek fel, Hont vármegyében is nagyobb mennyiségű adomány gyűlt egybe, mely-nek sorában legnevezetesebb volt Buócz Lajos adománya, a ki férjhez menendő leányának összes ezüstkészletét felajánlotta a haza oltárára. (Gyürky i. m. I. 289.)

A nemzetőrség visszatérével Mészáros Lázár 1200 jól felfegyverezett em-bert kívánt a vármegyétől, de ezt az 1200 főnyi nemzetőrségét sem rendelték a délvidékre, hanem további intézkedésig velük fegyvergyakorlatot tartottak.

Jellasic horvát bán betörése és a miniszterium lemondása esakhamar óriási fordulatot adott az eseményeknek. Az országgyűlés szeptember 14-én a Kossuth Lajos elnöklete alatt álló honvédelmi bizottságot felruhásván teljes hatalommal, megindult a küzdelem egyfelől Jellasic horvát bán betörő hada, másfelől a fel-lázadt nemzetiségek ellen. A honvédelmi bizottmány még szeptember havában felhívást intézett a vármegyéhez a szeptember közepén Nyitra vármegyébe betört Hurbanisták ellen.

A vármegye az 500 nemzetőrön kívül, mely Túrócza rendeltetett, utóbb a vármegyei lovas nemzetőrséget is útnak indította Trencsén vármegyébe Horváth Rudolf vezérlete alatt, a ki Stubnyán átadván a parancsnokságot Bolgár Gábor századosnak, visszatért Hont vármegyébe. (Gyürky i. m. I. 297.) A felvidéki lázadás következtében a vármegye komoly veszedelemben forgott. A kormány még szeptember havában Beniczky Lajost küldte a bányavárosokba kormánybiztosi minő-ségben, a ki mellé Géczy Péter főispán is csatlakozott. Ennek helyébe Batthyány Lajos miniszterelnök Boronkay Lajost nevezte ki Hont vármegyében kormány-biztossá. (Pongrácz Lajos i. m. 33. l.) A kinevezett kormánybiztos főtörékvése első sorban a toborzás sikeres keresztülvitelére irányult. Ebben Horváth Rezső fejtett ki nagy tevékenységet. A kormánybiztos erélyes fellépésének, fáradha-tatlan buzgalmának meg is volt a kívánt eredménye. Még október havában a nemzetőrség két százada felkészülvén, november 20-án útnak indult Túróc vármegyébe. E sereg számát a vármegyei jegyzőkönyv ezerre, Gyürky Antal ellenben csak háromszázra becsüli; de maradt ezenkívül még egy csapat Ipolyságon,

Jellasic betö-rése.

A felvidéki
hadjárat.

úgyszintén egy mozgó nemzetőrcsapatot is szerveztek a vármegye területén Blaskovich Pál parancsnoksága alatt, a belrend és a közbiztonság fentartására. A mint Windisch-Grätz hada 1848 végén feltartóztatlanul közeledett a magyar főváros felé, az országgyűlés és a honvédelmi bizottmány Debreczenbe tette át székhelyét, míg a Görgey Artur vezérlete alatt álló ú. n. feldunai sereg, kisebb esetepaték után, Vácznál átkelven a Dunán, a bányavárosok felé vette útját. Görgey 1849. január 6-án hagyta el Vácot, a közös haditerv szerint a végből, hogy az ellenséget mindaddig foglalkoztassa, míg a magyar haderő a Tiszánál szervezkedik; összes hadereje 16.000 emberből és 72 ágyúból állott, melyet négy részre osztott. Serege két irányban indult a vácsi táborból; a balszárny Piller ezredes parancsnoksága alatt a Duna mentén Szob, innen pedig Nagysurány felé húzódott, míg Görgey a jobbszárnyval, a középhadosztálylyal és a tartalékkal Rétságon át Ipolyság felé vette útját. Görgey a fősereggel január 9-én ért Ipolyságra, hol a nemzetőrség parancsnoka átadta neki az ujonezokat s megtette a szükséges intézkedéseket csapatainak elhelyezése és tovaszállítása iránt. Görgey másnap, január 10-én már Lévára tette át fődhadi-szállását, míg Guyon Richard ezredes a tartalékkal Ipolyságon helyezkedett el.

Windisch-Grätz, attól tartva, hogy a feldunai sereg Bécs ellen nyomul, Wrbna, majd Csorich tábornokokat bízta meg Görgey üldözésével. Csorich január 10-én indult el Vácra Rétság felé és Ipolyságnál, valamint Varsány mellett utólérte Görgey utóhadát. De Guyon ezredes, a ki Görgey hadainak hátvédét alkotta, január 12-én egy üteg ágyúval fogadta a Hont helység felől közelgő ellenséget, mire a Csorich vezérlete alatt álló nehéz lovasság, mely ellenállásra nem számított, csakhamar megfutamodott. Ekkor azonban Csorich az Ipoly-híd felé irányította az ágyúit, hogy annak fedezetét visszavonulásra kényszerítse, a huszárok mindaddig védték a hidat, míg Guyon hada is kivonult Ipolyságról. Másnap, január 13-án, Varsánynál volt kisebb esetepaté, mely szintén a magyarok győzelmével végződött. Görgey hada azonban ez apró sikerek daczára, mindegyre veszélyesebb helyzetbe jött, mert Simunich, abbahagyván Lipótvár ostromát, eléje sietett. Görgey Báton, Kőpatakon és Szélaknán át január 14-én Selmeczbányára érkezett, hol Guyon hada is elhelyezkedett, míg a jobbszárny Aulich ezredes alatt Körmeözbányán, Kmetty alezredes a középhadosztálylyal Beszterezbányán és Piller ezredes a balszárnyval Zólyomban ütött táborot. De a császári sereg nem engedett a fáradt magyar hadaknak pihenőt. Götz tábornokot január 16—17-én két napi heves harc után Aulich viaszorította ugyan, de 19-én Csorich és Simunich egyesült hadai Riehnyavánál rátámadtak Guyon dandárára, mely alkalommal egy fiatal honvédtüzér remek irányítású ágyúlövessel lelőtte az ellenséges gróf Berchthold fejét. Január 21-én megújult a harc Szélaknánál, bár Guyon hada oroszlánként harcolt; a túlerővel szemben mégis meg kellett hátrálnia.

Január 23-án Hodrusbányánál folyt a csatározás. Guyon dandára vitézül védte magát, de Wyss tábornok és Collery vadászvezredes támadása elől kétórai kétségbeesett védekezés után Búsa, majd Zólyom felé meghátrálni kényszerült. E csatározásokban elesett honvédeknek emlékére emelkedett a hodrusi honvéde-emlék, melyhez Selmeczbánya tanuló ifjúsága és hazafias polgársága a márczius 15. ünnepélyek alkalmával ki szokott zárandokolni.

Önkényuralom
Hont vár-
megyében.

Ekkor érkezett meg Görgey is, de már későn jött, kénytelen volt ő is a hátrálókhoz csatlakozni. A magyar sereg ezzel odahagyta a bányavárosokat s Hontban megkezdődött az önkényuralom. (Graeza György: Az 1848—49. Magyar Szabadságharcz Tört. III. 374—380. — Gyürky i. m. I. 299.) Midőn Csorich és utána Wrbna bevonultak Ipolyságra, a vármegyét ostromállapotba helyezték. Január 26-án Windisch-Grätz Luka Sándort nevezte ki cs. biztosnak. Vajda István megmaradt I. alispánnak, melléje Luka cs. biztos február 17-én Bolgár Gábort nevezte ki II. alispánná. A vármegyei tisztikar súlyos megpróbáltatásoknak volt kitéve, nemcsak azért, mert az önkény rendeleteit kellett végrehajtani, de megesett, hogy néha egy-egy menekült honvéd, vagy egy magyar futár talált náluk menedéket.

Luka cs. kir. biztos, átvevén hivatalát, február 8-án szétosztatta a vármegyében Windisch-Grätz herczeg kiáltványait, melyeknek terjesztésére a lelkészek is utasítást nyertek; e végből a cs. biztos február 14-ére a kath. espereseket és a két protestáns felekezet lelkészei közül többet berendelt Ipolyságra. Ezután a rendeletek egész özöne zúdult a vármegyére. Az első megtiltott minden nemzeti jel-

vényviselést, megszüntette a nemzetőrséget és minden község templomára a császári színeket rendelte feltűzni. Majd megkezdtek a hódolati ívek körözését, de Kemencze és Peröcsény községek hazafias lakossága azoknak aláírását megtagadta. Majd a 15 és 30 kros, utóbb az 5 frtos és a 100 frtos magyar bankjegyeket is kivonták a forgalomból.

A megpróbáltatás nehéz napjaiban a vármegye lakossága a csatatéren történekekről csak az osztrák forrásokból értesült; így, mikor már a magyar sereg diadalmasan közeledett Vác felé, a cs. biztos hazug tartalmú hirdetvényeket köröztetett a vármegyében, melyek a magyar seregek vereségeiről számoltak be a népnek.

Görgey az isaszegi, illetőleg a váczi diadalmas esata (április 10-én) után Rétságon át Komárom felszabadítására indult, míg a váczi esata után Nagymaros felé menekülő osztrákokat nem üldözte, hanem egy oldalfordulattal Nagyoroszi és onnan Léva felé tartott. Seregéből két huszár április 12-én érkezett Ipolyságra, hol a sóházzal és a postaépületről a sárgafekete zászlókat levéve, Bolgár Gábor alispánt keresték fel, kitől bizonyítványt kértek és kaptak, hogy ők a vármegyét meghódították. (Gyűrky Antal i. m. I. 301. Pongrácz Lajos: Kivonatok Hont vármegye Jegyzőkönyveiből. Gracza György i. m. IV. 238—309.) Harmadnapra megérkezett Görgey is seregével, de csakhamar tovább vonult Lévára; ez a sereg vívta ki Klapka György, Damjanics János és Gáspár András tábornokok vezérlete alatt április 19-én a nagysarlói diadalt.

Egy nappal korábban (április 18-án) pedig Görgey Ármin őrnagy Selmeczbányát foglalta vissza, ekként az egész vármegye megszabadult a császári uralomtól.

Ekkor újból beköszöntött a magyar világ. A magyar kormány ismét Boronkay Lajos kormánybiztost küldte Hontba, a ki április 21-én tisztújítást tartott, mely alkalommal Laszkáry Miklós első alispán, Ulmann Bernát II. alispán lett. A tisztikart is a legnépszerűbb férfiakból állították össze, de sokan helyet foglaltak benne a régi tisztikarból is. A május havában tartott közgyűlésen kihirdették a függetlenségi nyilatkozatot, melyhez Hont is csatlakozott. Az új tisztikarnak első feladata a vármegyére eső 338 főnyi ujonez kiállítása ezéjából az ujonezozás keresztülvitele, továbbá a szükséges hadifelszerelés szállítása volt; mindkét feladatot megkönnyítette nekik a vármegyei lakosság magatartása, mely lelkesedéssel karolta fel a szabadságharcz ügyét.

Az orosz betörés hírére a kormány népfelkelést rendelt, majd portyázó (guerilla) csapatokat szervezett; a honti guerillacsapatnak Gracza Antal lett a vezére, mely csapat nagy vakmerőségéről lett ismeretes. Az oroszok betörésével egyideig az osztrákok is megkezdtek előnyomulásukat, mire Görgey július 12-én elhagyta Komáromot és másnap Szob vidékén tartott pihenőt; de mire az előhad Nagymarosra ért, már szemben találkozott a Bebusztov tábornok vezetése alatt álló ezredből kémszemlére kiküldött eserkesz lovassággal. Görgey hada mindennek daczára bevonult Vácra, honnan azonban július 17-én Rétságra, majd másnap az Ipolyvölgyén Balassagyarmatra, innen Losoncra húzódott és Rimaszombat felé vette útját.

Görgey hadának eltávoztával Hont teljesen ki volt szolgáltatva az ellenségnek, ezért a népfelkelés tárgyában kiadott rendeletnek sem lehetett már érvényt szerezni. Egyedül Laszkáry alispán állott helyt még az utolsó napokban is és nagyobb mennyiségű ruhát és csizmát, melyet a sereg részére Hontban szereztek be, még idejekorán eljuttatott Losoncra, Görgey főhadiszállására.

Ez volt az utolsó szolgálat, melyet a vármegye a nemzeti ügynek tehetett. A Görgey hadának üldözésére küldött kozák lovasság már július 18-án Balassagyarmatra ért, honnan egyes portyázó csapatok Hont vármegye területére is elkalandoztak. Ugyanez időtájt Grabbe orosz tábornok elkülönített hadoszlopából, a mely Zólyomban volt, egy csapat Selmeczbányát szállotta meg, mely alkalommal néhány honvédhuszár rátört az előőrsekre és azok közül néhányat lekasztolván, Szentantal felé vágatott vissza. Az oroszok ekkor az egész várost halomra akarták lövetni és csak Goldbrunner Sándor, az akkori polgármester, magatartásának volt köszönhető, hogy a város megmenekült a pusztulástól.

Egyedül Komárom vára állott még rendületlenül. Klapka tábornok augusztus 3-án Komárom várát az ostromzár alól felszabadítván, egész Győrig hatolt, de mire onnan visszatért, már minden oldalról megerősítették a világosi fegyver-

Selmeczbánya
visszafogla-
lása.

Orosz betörés.

letétel hírére. Mindazonáltal Klapka nem csüggedt, hanem tovább folytatta az ellenállást, mire Csorich osztrák tábornok utóda a várat szorosán körülzárolta és Grabbe orosz tábornok a Duna balpartját zárta el. A Grabbe seregével együtt Lévára érkező Mátyus János egykori huszárszázados, most tábori biztos egykori barátját, Bakay Nándor volt vármegyei főjegyzőt bízta meg Hont vármegye közigazgatásának vezetésével, császári biztos minőségében, melyet úgy látszik, a hatalom hallgatólag elismert. Bakay Nándor cs. ideiglenes biztos csakhamar hozzáfogott Hont vármegye igazgatásához. A mi a legfontosabb volt, első sorban a tisztikart egészítette ki. Alispán Bolgár Gábor, főjegyző Gyürky Medárd lett; Bakay azonfelül pazar kézzel osztogatta a címeket, az egyik aljegyzőnek és a levéltárnoknak főjegyzői, az iktatónak aljegyzői címeket adományozott. A magyar világ alatt szolgált tisztikar jórészt eltávozott, vagy visszavonult; ezeket szeptember 18-án Ípolyságra rendelte, hogy a náluk levő hivatalos iratokat, pénzeket és fegyvereket, valamint más felszereléseket átadják.

Komárom
eleste.

Komárom kapitulációja (október 2.) után az oroszok is elhagyván a leigázott országot, megkezdődött a katonai önkényuralom, az üldözés és a megtorlás korszaka. A hatalom először a magyar bankjegyekre vetette magát. Selmeczbányán október 12-én a Szent-Háromság-téren 1,332.162 forint, október 23-án 34.610 forint 40 krajczár értékű Kossuth-bankjegyet égettek el. (Richter Ede közleménye.)

Megtorlás.

Már október 8-án kezdetét vette a volt honvédek, a cs. kir. hadseregnél szolgálatban volt katonák összeírása. Utóbb ez az összeírás még szélesebb alapon történt, mert a nemzetőrök a guerrilla csapatokban részt vettek, sőt a megyebelieket is összeírták. De a császári hadseregbe való besorozás szerencsére már kisebb buzgalommal folyt, mert ha ezt az örült rendeletet végrehajtották volna, a vármegye elvesztette volna összes munkabíró férfilakosságát. Az 1850. márczius 14-én megjelent rendelet azután a nemzetőröket felmentette a besorozás alól. Már október havában egyre-másra keresték a szabadságharcban résztvett vagy gyanúsított egyénket. A trencsénvármegyei császári biztos Ulmann Lászlót köröztette, a ki azonban nem volt Paláston, hanem a Liptó vármegyéből Hontba menekült Madocsányi Pál magyar kormánybiztos tartózkodott Paláston, a ki azonban a zsandárok közeledténél hírére idejében tovább állt. Ugyancsak körözték a Hontba menekült Nedeczky Lajos volt trencsénvármegyei főjegyzőt, Boros Lajost és Gracza Antal volt guerrillavezért, a kinek javai, miként Sembery Imre volt honvédelmi bizottmányi tag, továbbá Rákóczy János, Kossuth Lajos titkárának Rákócz helységben levő birtokai is, zár alá vették. (Pongrácz Lajos i. m. I. 10—16.) November havában Andreánszky Sándor kerületi biztos is megkezdte működését a vármegyében. Sok tisztviselőt elesapott, azonfelül több rendbeli rendőri intézkedést léptetett életbe. A vármegyei képviselők közül Ivánka Zsigmond szerencsésen külföldre menekült, Sembery Imre azonban nem akarta elhagyni a hazát, így egy ideig bújdosott, majd önként jelentkezván, hadi törvényszék elé állíttatott; de Haynau tábornokszernagy, midőn az udvarral meghasonlott, neki is megkegyelmezett. Az áldozatok sorába tartozik Kantsur András, szokolai református lelkész is, a kit, mivel néhány elrabolt értéktárgyat a református templomban engedett elrejteni, a pesti haditörvényszék halálra ítelt, mely ítélet rajta 1849. november havában az »Újépületben« végrehajtott.

November havában Baloghy László, nógrádvármegyei sápi birtokos került a vármegye élére, de mivel erre az állásra alkalmasnak nem mutatkozott, 1850. év végével lemondott. Az ideiglenes katonai kormányzat helyébe azonban 1850. év elején szinte észrevétlenül a polgári abszolutizmus lépett. Az új beosztás értelmében Hont vármegye a pozsonyi kerülethez tartozott, melynek élére a kerületi főispán került. A járási beosztás egy ideig megmaradt, de már Bakay Nándor cs. biztos az eddig fennálló négy főszolgabírói állás mellé ötödiket rendszerezített, s ekként a vármegye öt járásra oszlott. (Ipolyi, báti, selmeczi, bozóki, szalkai.)

A régi tisztviselők közül többen megmaradtak hivatalukban; némelyeket a kenyérkeresés útalt erre, legtöbben azonban abban a reményben ajánlották fel szolgálataikat, hogy az abszolutizmus csak ideiglenes leend. Ez utóbbiak közé tartoztak az 1848 előtti konzervatív párt tagjai is, a kik meg voltak győződve arról, hogy a szabadságharc leveretése után a bécsi kormány velük veszi fel a tárgyalásokat.

A vármegye élére megyefőnöki minőségben báró Majthényi László került, a ki azonban 1853-ban, a közigazgatás végleges szervezésekor, megvált állásától, miként ezt más konzervatív-pártbeli hivatalnokok tették, a kik az új irányzatban egyrészt nem találták meg a maguk jutalmát, másrészt pedig visszavonultak azért, mert az alkotmány meglevő kis részét is veszélyeztetve látván, ehhez már nem akartak segédkezni. Majthényi helyébe Bossányi Simon, egy nyitrávármegyei tönkrement földbirtokos lett a megyefőnök. Majthényi távoztával a tisztviselők egy része is megvált hivatalától; ekkor már semmi kétség sem volt többé az iránt, hogy a bécsi kormány hazánkat is az osztrák örökös tartományok mintájára fogja igazgatni. Maguk a konzervatívek is belátták a fáradozásaik hiábavalóságát és visszavonultak.

Ekkor kezdetét vette az idegen elem beözönlése a vármegyei hivatalokba. A Bach-korszak. Mindazonáltal most is akadtak egyesek, a kik felajánlották szolgálataikat a Bach rendszerének. A magyarországi hivatalok 1856. évi névsorában Bossányin kívül mindössze három magyar nevet találunk Hont vármegye tisztikarában, kik kerületi szolgabírói állásokat töltöttek be, ú. m. Kardoss Ádám, Báthory Gábor, Somoskeőy János. (Millenniumi Tört. X. 474.)

A területi beosztás is lényegesen megváltozott. Hont vármegye területe lényegesen gyarapodott, mert hozzácsatolták Zólyomból Korpona várost, Barsból Nemes-Oroszi községet, mely azelőtt a verebélyi érseki székhöz tartozott és Kicsind falut, mely 1848-ig Esztergom, azután 1853-ig Komárom vármegye hatósága alá tartozott. (Ifj. Palugyay Imre : Hont vármegye leírása.)

A járási beosztás is változást szenvedett. Járási székhelyek voltak : Ipolyság, Vámos-Mikola, Báth, Korpona (bozói járás) és Selmezbánya; ezek közül a selmeczi járásban a törvénykezést és a közigazgatást külön szolgabíróra bízta, míg a többi járásban a szolgabíróság vegyes volt, vagyis elsőfokú hatóság mind a közigazgatás, mind pedig a törvénykezés terén.

Az igazságszolgáltatás rendezése mindjárt a polgári abszolutizmus életbeléptével vette kezdetét. A bécsi kormány báró Nyáry Antalt bízta meg a pozsonyi kerületben a törvényszékek szervezésével. Nyáry, megalakítván a honti törvényszéket, annak elnökévé Bene József udvari tanácsost tette meg, melléje mind magyar ember került, de ezek sehogysem tudtak megbarátkozni a német nyelvvel, azért Bene elnök több ízben tett felterjesztést a magyar nyelvű ügyvitel érdekében; de, miután a hatalom nem engedett, a bírák egyike, Benyovszky Péter, csakhamar megvált állásától. 1854-ben, midőn a közigazgatás is végleges szervezetet nyert, a honti törvényszéket beszüntették és helyébe Balassagyarmaton szerveztek cs. megyei törvényszéket. Ennek tagjai azonban már túlnyomólag idegenek voltak, sőt akadt köztük egy hurbanista hadnagy is, a kit megfelelő műveltség hiányában kiadónak tettek meg. 1856. május 1-én azonban Hont vármegye részére Ipolyságon külön úrbéri és tagosítási törvényszéket állítottak fel, melynek tagjai közül csak Salkovszky Lajos volt hont-vármegyei származású.

A törvénykezés szabályozásával az ügyvédi gyakorlat is új rendezést nyert. Az ügyvédek azonban tömördek zaklatásnak voltak kitéve, ezek közül különösen akadályozta az ügyvédi gyakorlatot az 1855. évi február 12-én kelt rendelet, mely az ügyvédek működési körét csak meghatározott területre szorította és így az ügyvéd székhelyének önkéntes változtatásával elvesztette ügyvédi gyakorlatának jogát. (Gyűrky Antal i. m. II. 23. l.)

1857-ben Bach emberei már Hontban is elérkezettnek látták az időt, hogy az új rendszer áldásos tevékenységét az uralkodónak bemutassák. Ez alkalommal másodízben látogatta meg az uralkodó a vármegyét. Első ízben, 1852-ben, ugyan nem sok vigasztalót láthatott; a fogadtatás hideg volt, bármennyire is erőlködött az akkori megyefőnök, hogy a vármegyei urakat az uralkodó fogadtatásán leendő megjelenésre rábírja, mert csak a két Terstyánszky és Plachy Ferencz kir. tanácsos, valamint néhány tisztviselő és pap jelent meg. Az uralkodó akkor Albrecht főherczeggel Nagyoroszi felől jött Ipolyságra, honnan a bányavárosokba utazott. Annál lázasabb tevékenységet fejtettek ki a hivatalnokok 1857-ben, midőn tervbe volt véve, hogy az uralkodó országos körútjában Ipolyságon fog megállapodni. Ezért először is befejezték a vármegyei ház építését, melyre a kormány 13.000 forintot utalványozott. Lázas buzgalommal igyekeztek a tisztviselők az ünnepélyes fogadtatás fényét emelni, hanem azért ez a fogad-

Területi beosztás.

Közigazgatási beosztás.

Igazságszolgáltatás.

Ügyvédi gyakorlat.

1. Ferencz József Hontban.

tatás alig különbözött az 1852. évi fogadtatástól. A főúri családok sarjai közül mintegy hatan jelentek meg Ipolyságon; a vármegyei urak közül is kevesen, ezek között volt Blaskovics Pál, a ki, politikai nézeteinek ellenére, saját ötös fogatán vitte az uralkodót Ipolyságról Balassagyarmatra. Mindazonáltal a hivatalos világ igen meg volt elégedve a fogadtatással, sőt Bossányi megyefőnök is, a kinek ez volt az utolsó nyilvános szereplése, mert a következő év (1858.) végével, zilált anyagi viszonyai miatt, nyugdíjba küldték és helyébe báró Baumgarten Károly lépett. Baumgartennel zárult a vármegyei megyefőnökök sorozata, mert a mint a nemzeti ellenállás 1859-től kezdve mindegyre erősebben kezdett nyilvánulni, a külpolitikai események, 1860-ban, véget vetettek a Bach-rendszernek Hont vármegyében is.

Az 1859. évben két nagyjelentőségű ünnepélyen vett részt Hont vármegye közönsége; az egyik a máriaczei búcsújárás volt, melyet maga Szeitovszky hercegprímás vezetett, a másik Szeitovszky bibornok-hercegprímás arany-miséje (nov. 6.), mely szintén alkalmúl szolgált hazafias tüntetésekre. Az 1860. évben egymást érték a hazafias ünnepélyek. Ezeknek egyike volt a Széchényi István halála alkalmával, május 8-án, tartott gyászünnepély, melyen már együtt találjuk a vármegye egész társadalmát.

Az ipolysági kaszinó is hatalmas lendületet nyert. Az ötvenes években ott a cs. hivatalnokok voltak ugyan az urak és a vidéki nemesség távoltartotta magát. 1860-ban azonban a tagok száma is jelentékenyen emelkedett. 1861-ben a vármegye legnépszerűbb férfja, Boronkay Lajos lett az elnök és a tagok száma ekkor százötvenre növekedett.

A nemzeti felbuzdulás e korszakában a vármegye figyelme Drégely hőisére irányult, kinek emlékét méltóképpen óhajtotta megörökíteni. Az október 20-án megtartott kaszinói gyűlés vette kezébe a gyűjtés ügyét. A vármegyében azonban a közvélemény megoszlott az emelendő emlék alakjára nézve. Némelyek szobrot óhajtottak, míg mások kápolna létesítését tartották megfelelőbbnek. Ez utóbbi emlékmű 1885-ben el is készült, Simor hercegprímás bőkezűsége segítségével, a ki a szobor-emlékre begyűlt és neki átadott összeget közművelődési célokra visszaadta a vármegyének és maga viselte a kápolna építésének költségét. (Pongrácz Lajos: Szemelvények.)

Az októberi diploma kibocsátásával ismét megnyílt a vármegyeház kapuja a bizottsági tagok előtt, az imént magyar ruhába öltöztetett (1859.) német beamterek sietve hagyták el a vármegyét; néhányan ugyan megmaradtak, sőt az alkotmányos tisztikarban is helyet nyertek, a többség azonban sietve elinalt, félvén a szabadjára eresztett közvélemény megnyilatkozásától.

November 13-án báró Majthényi Lászlót nevezték ki a vármegye főispánjává, mely kinevezés nem mindenkit elégitett ki és a főispáni székben sokan Boronkay Lajost szerették volna, a ki a 48-as eszmékért lelkesedett és a ki a nemzeti ellenállás napjaiban önfeláldozó tevékenységet fejtett ki; a-december 12-ére egybehívott közgyűlésen azonban már elsímultak az ellentétek. A vármegye urai előzőleg Szalatnyán értekezletet tartottak, melyen a közelgő közgyűlés tárgyait megvitatták. Ezen az értekezleten már sejteni lehetett a közel jövőben végbemenő pártalakulásokat. (Pongrácz Lajos: Szemelvények. 80. l.)

Az októberi diploma.

A december 12-ére egybehívott közgyűlés rendkívül nagy érdeklődés mellett ment végbe. Az elnöklő főispán, miután felolvasta az uralkodónak 1860. október 20-án kelt elhatározását (októberi diploma) és a főispán kinevezését, letette az esküt; jegyzőnek ideiglenesen Pongrácz Lajost nevezte ki. A főispán megnyitó beszédére Pongrácz Lajos válaszolt a vármegye közönsége nevében. Ekkor kiegészítették az 1848. évi megyebizottsági tagok névsorát és megalakították a középonti választmányt. A közgyűlés a »Szózat« hangjaival ért véget. Másnap megtartották a tisztújítást. I. alispán lett Rajner Pál, a későbbi helügyminiszter, II. alispán Buócz Kálmán, I. főjegyző Pongrácz Lajos, II. főjegyző Palugyay Gusztáv. Az újonnan megalakult tisztikarnak nehéz feladata volt, mert nemcsak a közigazgatást, hanem a törvénykezést is át kellett vennie. A törvényszék, a másodalispán elnökle alatt alakult meg és ugyanakkor árvaszéket is szerveztek.

Az októberi diploma kibocsátását az egész vármegye jobb jövő hajnalaként üdvözölte, de a következő év elején az általános örömet már aggodalom váltotta fel. Az országgyűlés egybehívása még mindig késett, úgyszintén az 1848.

évi törvények visszaállítása is ; már előrelátható volt, hogy még évek hosszú során át tartó küzdelemre lesz szükség, míg az alkotmány győzedelmeskedik az önkény túlkapásaival szemben. Az 1861. január 21-én tartott közgyűlésen felolvasott királyi leirat már szemére is lobbantja a vármegye közönségének, hogy az októberi diplomában megszabott korlátokon túlsapott, sőt e leirat a bizottsági közgyűlések betiltásával is megfenyegeti a vármegyét. A vármegye feliratban védkezett és a feliratát a társtörvényhatóságoknak is megküldötte. E közgyűlésen került szóba gróf Teleky Lászlónak, az emigráció egyik legtevékenyebb szereplőjének ügye, a kit a szász kormány Drezdában elfogatott és Ausztriának kiszolgáltattott. Az uralkodó visszaadta ugyan Telekinek szabadságát, de a közéletben való szerepléstől eltiltotta. Hont vármegyében Telekinek még 1848 előtt is sok barátja és tisztelője volt, azonkívül birtokos is volt a vármegyében (Nagy-Csalomia, Nyék, Gyürki, stb.) ; kitörő örömmel üdvözölték tehát visszatértét, melynek a közgyűlés is kifejezést adott. (Gyürky Antal, II. 62—64. Pongrácz Lajos, Kivonatok Hontvárm. jegyzők. 34—35.)

Az április 2-ára egybehívott országgyűlésre az ipolysági kerületben Boronkay Lajost, a németi-i kerületben Blaskovich Pált, a szalkaiban Okolicsányi Antalt választották képviselőül. Alig néhány nappal az országgyűlés megnyitása után érkezett Teleki László megrendítő halálának híre. A május 13-án tartott közgyűlésen Rajner Pál I. alispán megható beszédben hangsúlyozta a nagy veszteséget, melyet az ország Teleki halálával szenvedett. A vármegye fényes gyászünnepélyt tartott Perősesényben, az ottani református templomban és három napos gyászt viselt.

Az 1861. évi képviselő-választás.

Az országgyűlés erőszakos feloszlatásával az alkotmányos élet esakhamar véget ért. Július 21-én gróf Forgách Antalt főkanzellárrá nevezték ki, mire csakhamar rákerült a sor a vármegyékre. Hont vármegye még két közgyűlést tartott ; mindegyiket báró Majthényi elnöklete alatt. A július 29-én és 30-án tartott közgyűlésen, a főispán megnyitó beszéde után, melyben a helyzetet feltárta, a közgyűlés bizalmat szavazott az országgyűlés mindkét házának. A szeptember 4-én és 5-én tartott közgyűlésen, Pest vármegye körlevelére válaszul, kijelentette a vármegye, hogy az 1848. évi törvényekhez szilárdan ragaszkodik és minden olyan lépést, mely azokkal ellenkezik, alkotmány- és törvényellenesnek tekint. A közgyűlés befejeztével, az elnöklő főispán zárószavaiban fájdalmasan említette annak a lehetőségét, hogy utoljára vannak együtt a bizottsági tagok ; »meglehet« — úgymond — »hogy megszűnnek a bizottsági ülések, de a haza élni meg nem szűnik, a hazának örökké élni kell és élni fog !« (Gyürky i. m. II. 67.) A főispán jóslata csakugyan beteljesedett, de mire az önkény hatalma Hontig elért, a vármegyei tisztikar, a főispánnal együtt, beadta a lemondását, nehogy az önkényhatalomnak engedelmességeskedjenek.

A főispán lemondásával, Forgách főkanzellárnak első sorban királyi biztosról kellett gondoskodnia. Miután Gyürky Medárd semmiféle hivatalt sem akart elvállalni, Salkovszky Lajosra esett a választás. Salkovszkynak nehéz feladat jutott osztályrészül, mivel a vármegyei tisztikar legnagyobb részt lemondott és az új tisztikart úgy kellett neki összefogdosni. Alispánná és főjegyzővé olyanokat sikerült neki megnyerni, a kik csak az ügyvédséghez értettek. (Szilassy, Matuska és Kabzan Sándor), de a legtöbb tisztviselő alig ismerte a közigazgatást. (Gyürky i. m., II. 70.) Súlyosbította ezt, hogy a királyi biztosnak nem volt tekintélye ; a közvélemény érezte vele a megvetését, mint mindazokkal, a kik az önkény szolgálatába szegődtek. Ennek a következménye volt az a gúnyirat, mely akkoriban kézről-kézre járt és a mely az egész tisztikart gúny tárgyává tette. Salkovszkyt nagyon bántatta e gúnyirat, de a szerzőit akkoriban nem tudták kinyomozni ; elborult kedéllyel végezte tehát még egyideig a hivatalos teendőket, azután 1862. február 3-án önkézevel véget vetett életének.

Salkovszky váratlan halálával a vármegyei tisztviselők hivatalfőnök nélkül maradtak, míglén Andreánszky Sándor került a vármegye élére főispánként és utóbb, midőn gróf Zichy Herman foglalta el Forgách helyét, Hont vármegye élére Koreska József került és maradt 1865-ig, az alkotmány visszaállításáig.

Az 1861-től 1865-ig terjedő éveket főleg az erőszakos adóbehajtások tették emlékezetessé. A vármegye közönsége még az 1861. május 13-án tartott közgyűlésen eltiltotta a tisztikart az országgyűlésen meg nem szavazott adók behajtásától. Időközben azonban az alkotmányos tisztikar leköszönt és az annak helyébe

lépő kinevezett hivatalnokok megkezdték az adóbehajtást. De a nemzeti ellenállással szemben a hivatalnokok tehetetlenek voltak és így 1862-ben megkezdődött az adónak a katonasággal való behajtása. Az adófizetők mégis inkább eltartottak 10—20 katonát, semhogy a reájuk kivetett adót befizessék. A kíméletlen adóbehajtás különben sok keserűségnek volt okozója és a kormánynak sem volt belőle haszna, mert az erőszakosan beszedett adó, eltekintve attól, hogy ropant költségbe került, jórészt elsikkadt a beszedők kezén. A provizorium alatt alkalmazást nyert hivatalnoki kar nem is volt alkalmas az adókezelésre. (Gyürky i. m. II. 73.)

A provizoriumnak egyébként is meg voltak számlálva a napjai: Schmerling szerencsétlen külpolitikája, a mindegyre növekvő pénzügyi bajok csak sietettették bukását. Deák Ferencz husvétii czikke megtörte a jeget. Az uralkodó személyesen eljött Budára és a mezőgazdasági kiállítás megtekintése alkalmával az őt üdvözlő hercegeprímás beszédére válaszolván, kijelentette, hogy Magyarország kielégítést nyer. Schmerling bukása magával rántotta gróf Zichy Herman kancellárt is, kinek helyét Mailáth György foglalta el és ezzel ismét felderült az alkotmányos korszak hajnala.

Az új kancellár ajánlatára, az 1865. év szeptember végén báró Majthényi László volt főispán az uralkodótól megbízást nyert az 1861. évi alkotmányos tisztikar visszaállítására. Az 1865. október hó 5-én tartott közgyűlésen Majthényi főispán újra alakította a tisztikart; első alispán lett Rajner Pál, másodalispán Zmeskall Zsigmond és főjegyző Majláth István. A tisztikar megalakítása ellen ugyan többen felszólaltak, sőt Hederváry Antal e miatt heves hírlapi támadást is intézett a főispán ellen, minthogy azonban a tisztikar megfelelt a közbizalomnak, csakhamar elsimultak az ellentétek.

A kiegyezés.

Az 1865. december 20-ára egybehívott országgyűlés felvette a kiegyezési tárgyalásoknak 1861-ben megszakított fonalát, melyek 1867 tavaszán eredményes befejezést nyertek. Még a kiegyezési tárgyalások alatt súlyos gazdasági válság nehezedett a vármegyére; az 1866. év május 23-án és 24-én bekövetkezett fagy nagy károkat okozott a gazdáknak. A vármegye külön bizottságot alakított az inségesek felsegélyezésére, a közgyűlés pedig becsülő bizottságokat küldött ki a károk megállapítására; ennek alapján a károsultak adóját részben leírták és a károsultakat a szükséghez mérten segélyben is részesítették.

Az 1867. február 17-én kinevezett második felelős miniszterium báró Majthényi Lászlót főispáni méltóságában megerősítvén, a vármegye április 23-án iktatta be őt. A főispáni beiktatással kezdetét vette az alkotmányos korszak a vármegyében is. Az 1867. évi kiegyezés visszaállította régi jogaiba a vármegyei önkormányzatot, melynek az utolsó negyven év alatt végbement fejlődését a következő fejezetben fogjuk ismertetni.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok, valamint az országgyűlési képviselők névsorát; az előbbieket 1711-től kezdve folytatólag, az utóbbiakét 1848-tól napjainkig.

Főispánok.

Főispánok: Csábrági és szitnyai gróf Koháry István, II.-szor 1711—1731. Koháry András 1732—57. Koháry Miklós 1758—1769. Koháry Ignác 1769—1777. Koháry János 1777—1781., örökös főispán. Gróf Erdődy József főispáni helytartó 1778—1782. Fületinczi Kelcz József helytartó 1782—83. Báró Ráday Gedeon helytartó 1783—1785. Báró Prónay László kerületi biztos 1785—1790. Gróf Szápáry Pál helytartó 1790—1796. Herczeg Koháry Ferencz örökös főispán 1796—1826. közben Vásárosnaményi br. Eötvös Ignác 1822—1827., főispáni helytartó, előbb egyszersmind királyi biztos. Németújvári gróf Batthyány Vincze 1827., a beiktatása előtt elhalálozott. Székhelyi Majláth György királyi személynök, majd országbíró 1828—1843. Lukanényei Luka Sándor 1843-tól főispáni helytartó, 1845-től 1848-ig adminisztrátor. Garamszeghi Géczy Péter 1848. május-szeptember Luka Sándor cs. és kir. biztos, 1848. február-április. Boronkay Lajos 1848. szeptembertől 1849. januárig és 1849. április 21-től szeptemberig. Bakay Nándor cs. és kir. biztos, 1849. szeptember-december. Andreánszky Sándor beszterczebányai cs. kir. kerületi főispán 1849. Balogh László 1849—1851., cs. kir. megyefőnök. Báró Majthényi László megyefőnök, 1851—1853. Bossányi Simon megyefőnök, 1853—1857. Báró Baumgarten Nándor megyefőnök, 1857—1860. Báró Majthényi László 1860—1861. Salkovszky Lajos cs. kir. biztos 1861—1862. Andreánszky Sándor 1862—1864. Koreska József cs. kir. biztos 1864—1865.

Báró Majthényi László 1865. október 5. megerősített 1867—1890. Roseneggi báró Roszner Ervin 1890—94. Rudnay és Divékujfalusi Rudnay Béla 1894. szeptember—1895. november. Szentgyörgyi Horváth Béla 1895. december-től 1901. februárig. Lits Gyula 1901. márczius—1905. december 4. Szabó Mihály megyetönök 1905. december 4.—1906. április 21. Lits Gyula másodszor 1906. április 21.

Alispánok : Kelkó István I. 1712. Bellosovich Boldizsár II. 1715. Dvornikovitcs Miklós 1716. Goszthonyi Farkas I. 1730. Török Imre II. 1730. Kubinyi Zsigmond Imre II. 1730. Baross György I. 1745. Ettre Gábor II. 1745. Baross György I. 1750. Ettre Gábor 1750. Foglár Imre I. 1753. Balogh János 1735. Blaskovits József I. 1759. Balogh János II. 1759., egyúttal Gömör vármegye alispánja I. alispáni címmel. Kubinyi Dániel II. 1760-ban kineveztetett. Mailáth József I. 1765. Terstyánszky Ignác II. 1765. Pongrácz László I. 1768. Terstyánszky Ignác II. 1771. Etthre Zsigmond 1771. Id. Baross György I. 1780. Simonyi János II. 1780. Rakovszky József II. 1781. Majthényi László I. 1784. Géczy György II. 1784. Róth Ferenc II. kineveztetett 1784-ben. Majthényi László I. 1786. kineveztetett. Palásthy István I. 1793. Róth Ferenc kishonti II. alispán 1793. Foglár János nagyhonti II. alispán 1793. Foglár János I. 1799. Róth Ferenc kishonti II. alispán 1799. Halácsy László nagyhonti II. alispán 1799. Halácsy László I. 1804. Kisfaludi Lipthai Sándor I. 1809. Lipthay Sándor I. 1804. Nyáry Ignác II. 1809. Lipthay Sándor I. 1811. Plachy Ferenc II. 1811. Plachy Ferenc I. 1824. Fekete István II. 1824. Majthényi Antal I. 1830. Birócz Imre II. 1830. Terstyánszky Sándor I. 1835. Nyáry Antal II. 1835. Luka Sándor I. 1839. Balogh Imre II. 1839. Balogh Imre II. 1842. Sembery Imre II. 1842. Báró Majthényi László I. 1845—1848. júl. 29. Vajda István II. 1845—1848. Luka Antal I. 1848. július 20., helyettes. Vajda István I. 1849. Bolgár Gábor II. 1849. február—április. Laszkáry Miklós I. 1849. április 21.—szeptember. Ulmann (Szitányi) Bernát II. 1849. április—szeptember. Bolgár Gábor II. 1849. szeptember 14.—december. Rajner Pál I. 1860—1861. Bócz Kálmán II. 1860—1861. Szilassy Gábor I. és Matuska Adolf II. 1861—1865., kinevezettek. Rajner Pál I. és Horváth Miklós II. 1867—1869. Horváth Miklós I. és báró Nyáry Adolf II. 1869—1872. Mailáth István 1872—1875. Podhorszky György 1875—1878. Podhorszky György 1878—1881. Pongrácz Lajos 1881—1889. Lestyánszky Sándor 1889—1894. Bolgár Endre 1895—96. Czobor László 1896—1906. Marek Károly 1906.

Országgyűlési képviselők. Az ipolysági választókerületben : Ivánka Zsigmond 1848, Boronkay Lajos 1861, Rajner Pál 1865—1868, Paczolay János 1869—1881, Paczolay János, utóbb báró Nyáry Béla 1881—1884, báró Nyáry Béla 1884—1887, Horváth Béla 1887—1892. Horváth Béla, utóbb Luka Pál 1892—1896, gróf Zichy Jenő 1896—1901, Ivánka Oszkár 1901—. A szalkai választókerületben : Okolicsányi Antal 1848 és 1861, Paczolay János 1865—1868, Mailáth István 1869—1872, Zmeskall Zsigmond 1872—1878. Luka Lajos 1878—1881, Podhorszky György 1881—1884, Jakabffy István 1884—1892, Ivánka Oszkár 1892—1896, Konkoly Thege Sándor 1896—1901, Jakabffy István, utóbb Konkoly Thege Sándor 1901—1906, Kovács Ernő 1905—. Németii, most korponai választókerület : Sembery Imre 1848, Blaskovich Pál 1861. Ivánka Zsigmond 1865—1878, Dacsó Pál 1878—1887, báró Nyáry Béla 1887—1896, Ivánka Oszkár 1896—1901, Holczer János 1901—1906, Czobor László 1906—. (Pongrácz Elemér adatai.)

Országgyűlési
képviselek.

Források : Bél Mátyás IV. 552—553. — Ifj. Palugyay Imre : Hont vármegye leírása. Gyürky Antal : Ötvennégy év Hont vármegye történetéből. I.—II. Közgyűlési Jegyzőkönyvek. — Pongrácz Lajos : Kivonatok Hont vármegye jegyzőkönyveiből.

HONT VÁRMEGYE ÖNKORMÁNYZATA ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

1867—1906.

A kiegyezéstől napjainkig terjedő négy évtized még nem alkalmas arra, hogy a történetíró behatóan foglalkozzék vele. Ez a korszak, melyben a régi vármegyei önkormányzat a változott viszonyokhoz mérten, szinte észrevétlenül átalakult, még nem forrott ki annyira, hogy tanulságos képet nyújthatna a lefolyt eseményekről.

Legújabb kor.

Azok a férfiak, a kik éveken, sőt évtizedeken át a vármegye sorsát intézték, még jórészt életben vannak, és így valódi egyéniségüket nem láthatjuk még magunk előtt, azok emléke pedig, a kik a közelmúltban az élők sorából elköltöztek, még sokkal élénkebben áll előttünk, semhogy tetteiket elfogulatlanul megbírálhassuk. Nem is lehet célunk, hogy az utolsó négy évtized eseményeit feltárjuk olvasóink előtt, hanem csupán azokat az átalakulásokat fogjuk vázolni, melyek a kiegyezéssel visszaállított vármegyei önkormányzat és közigazgatás terén végbementek.

Mégis ki kellett terjeszkednünk mindama társadalmi, közigazgatási és közművelődési intézményekre és alkotásokra, melyek a vármegye közönségének kezdeményezésére létesültek és a melyeket ez tart fenn. Ha vázlatunkban itt-ott a politikai eseményeket is érintettük, ezt csak oly mértékben és azért tettük, a mennyiben azok Magyarország újabbskori történetével összefüggnek.

A mint a provizorium után, 1865-ben, kinevezett báró Majthényi Lászlót a második felelős magyar miniszterium főispáni méltóságában megerősítette, az 1865-ben hivatalba lépett tisztikar, élén Rajner Pál első alispánnal, befejezettek láttá megbízatását, a minek Zmeskall Zsigmond már a beiktató közgyűlés alkalmával is kifejezést adott, midőn kijelentette, hogy mind ő, mind pedig tisztársai két évvel ezelőtt csak azon föltétellel vállalták el tisztüket, hogy nyomban megválnak hivataluktól, a mint a viszonyok lehetővé teszi a tisztújítást. Ily körülmények között a főispán a tisztújítást 1867. május 9-ére tűzte ki, mely alkalommal Zmeskall Zsigmondot megválasztották első, Horváth Miklóst pedig második alispánnak. Az előbbi már régi munkás tagja a vármegyei tisztikarnak; 1842-ben lett szolgabíró, majd 1865-ben báró Majthényi a második alispán teendőivel bízta meg. Kitünő gazdának ismerték; puritán jellemével, szívjóságával és áldozatkészségével pedig sok barátot szerzett. Horváth Miklós tiszteletbeli aljegyzőként kezdte pályáját; az 1860-ban megválasztott alkotmányos tisztikarban az ipolyi járás főszolgabírájaként foglalt helyet, de a rövid ideig tartó alkotmányos korszak után ismét a gazdaságának szentelte idejét. Ettől hívták el a második alispáni tisztségre.

A tisztikarban már ekkor is némi változás állott be az 1848-ban rendszeresített számhoz képest. Nevezetesen a főjegyzői állások közül az egyiket beszüntették, az aljegyzők számát négyre, az alszolgabírákét tizre emelték, sőt az útbiztosok számát is szaporították.

Alig foglalta el helyét az akotmányos tisztikar, az egész vármegye készült a június 8-ára kitűzött koronázás megünneplésére. A vármegye ötagú bandériummal képviseltette magát a felvonuláson. É bandérium tagjai voltak Blaskovics Pál vezérlete alatt: Mailáth István, Mailáth Imre, Nagy Antal, Szilassy Cézár és Kovács Ervin. A vármegye zászlaját Blaskovich Pál vitte, ki azt az augusztus 12-én tartott közgyűlésen adta át a vármegyének, mely alkalommal a közgyűlés Deák Ferencz arczképének a vármegyei közgyűlési terem részére leendő lefestését határozta el. (Gyürky Antal, i. m. II. 76—80.)

A történelmi emlékek felkutatása és gyűjtése iránt Hont vármegye közönsége mindenkor nagyelőszereket tanusított. Fejérváry Miklós még az 1848. előtti években egy történelmiadás létesítésén fáradozott, az akkori ifjúság tagjai között pedig Pongrácz Lajos, a vármegye későbbi nagyvérdemű alispánja a vármegye történetének megrírását tűzte ki feladatául. E lelkes munkálkodást megakasztották a bekövetkezett események, de a szabadságharc leveretése után, az önkényuralom éveiben annál nagyobb mértékben tették kutatás tárgyává nemzetségünk múltját s annál nagyobb előszereettel viseltettek történelmi emlékeink iránt. A vármegye fiai közül ezidőtájt többen foglalkoztak a történelmi emlékek kutatásával, így Hőke Lajos, Pongrácz Lajos, Gyürky Antal, de különösen báró Nyáry Jenő és Albert, a kik már a hatvanas években szakavatott kézzel végeztek az ásatásokat, melyekkel főleg a történelem előtti korszak emlékeit hozták napfényre.

E kiváló tudósok irányították az 1867-ben megalakult Történelmi Társulat figyelmét is Hont vármegyére, mely társulat első vidéki kirándulását s vándorgyűlését 1868-ban Ipolyságon tartotta meg. Szeptember 20-án indultak el a Történelmi Társulat kiküldöttjei Hont vármegyébe. Köztük volt Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, a vármegye nagynevű szülötte, Fraknói Vilmos, a két báró Nyáry (Jenő és Albert), Toldy István, Thaly Kálmán, Véghelyi Dezső, Haan Lajos, Bottka Tivadar, Nagy Imre és Nagy Iván, kik Szobról kocsikon érkeztek Ipoly-

ságra, hol a vármegye alispánja fogadta őket. Másnap a társulat a feldíszített vármegyeház nagytermében a vármegyei tisztikar és nagyszámú közönség jelenlétében megtartotta első vándorgyűlését, melyben Nagy Iván, báró Nyáry Jenő és Gyürky Antal felolvasásai nagy érdeklődést keltettek. (Ered. tudósítás. Megj. a »Hon«-ban.)

A társulat tagjai az alkalommal a vidékre is kirándultak, nevezetesen Selmeczre, Korponára, Bagonyára és Zsélyre az ottani levéltárak tanulmányozása végett.

Épp oly szívélves fogadtatásban részesültek 1876. szeptember havában a VIII. nemzetközi régészeti és embertani kongresszus tagjai, a kik Vámosmikolán a Huszár-család vendégszeretetéét élvezték. A túlnyomólag földfeldekből álló vendégek Magyaradra mentek az őstörténeti ásatások megtekintésére, a hol Somogyi Károly uri házában részesültek méltó fogadtatásban. Somogyi Károly lelkes pártfogásába vette a tudós küldöttséget, a miért azután a »Congrès international d'anthrop. et d'archéol. préhistoriques« elismerő okirattal tüntette ki. Magyaradról a szántói savanyúvíz-forrást keresték fel a kongresszus tagjai.

Az 1869. év lényeges változást hozott a vármegyei közigazgatás terén is. Zmeskall Zsigmond a magányviszonyaiban támadt váratlan körülmények kényszere alatt (a mint ezt 1869. január hó 11-én a főispánhoz intézett levelében indokolja) lemondván az első alispánságról, helyét Horváth Miklós II. alispán foglalta el, kinek helyébe báró Nyáry Adolf főszolgabíró lépett.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. IV. törvényczikk, mely az igazságszolgáltatást a közigazgatástól elkülönítette, megszüntette a vármegyei hatalmát a jogszolgáltatás terén. A következő évben (1870.) a köztörvényhatóságok rendezéséről alkotott törvény (1870. XLII.) lényeges változást idézett elő a közigazgatásban. A törvény végrehajtása azonban nem kis munkát okozott a törvényhatóságoknak. Meg kellett állapítani az új járási beosztást, azonfelül az árvaszek felállítását, a pénztári kezelés módosítását, a virilis (legtöbb adót fizető) köztársasági tagok névsorának egybeállítását, a szervezetben történt egyéb változások hosszabb munkát vettek igénybe. A vármegye e tárgyban kiküldött bizottsága azonban lelkiismeretesen megfelelt hivatásának.

Az igazságszolgáltatás szétválasztása következtében a vármegye területén két törvényszék létesült, u. m. Ipolyságon és Selmeczbányán, de ez utóbbit később megszüntették. A két törvényszék alatt négy járásbírói rendszerezettek és pedig Ipolyságon, Vámosmikolán, Korponán és Selmeczbányán. Az ipolysági törvényszék elnöke Horváth Miklós, a vármegye érdemes alispánja lett. A törvényszéki és járásbírók is túlnyomólag a vármegye szülőtteinek sorából kerültek ki, a mi csak fokozta az új intézmény iránti bizalmat. (Gyürky Antal i. m. II. 105.)

A bíróságok szervezésével egyidejűleg a vármegyék rendezéséről alkotott törvény végrehajtása is serényen közeledett a befejezéshez. Az 1848-iki alapon szervezett bizottság, melyet 1861-ben újra alakítottak, s mely 1867-től kezdve szakadatlanul folytatta működését, 1871. nov. 27-én tartotta utolsó közgyűlését. Majthényi főispán ez alkalommal magasan szárnyaló beszéddel búcsúzott el a bizottságtól.

Az 1872. évi tisztújítás már az új alapon történt. A tisztikar élére Mailáth István került, ki 1867-ben Hont vármegye főjegyzőjévé választatván, fényes tehetséggel és nagy munkabírással megszerezte a vármegye becsülését. Alig két évi hivataloskodás után azonban az ipolyszalkai kerület országgyűlési képviselőjévé választatván, rövid időre el kellett hagynia szülővármegyéjét, hova csak 1872-ben tért vissza, midőn a vármegye az alispáni székbe ültette. Az új alispánra súlyos feladatok vártak. Az igazságszolgáltatás szétválasztása következtében a vármegyei tisztviselők közül számos kipróbált, tehetséges munkaerő lépett át a bírói pályára; voltak azonfelül többen a vármegyei tisztviselők közül, a kik az újonnan felállított honvédtisztikarba léptek be, így a régi vármegyei tisztikart jórészt tapasztalatlan, gyakorlatlaltal nem bíró elemekkel kellett kiegészíteni.

De Mailáth fényes szervezőképessége csakhamar diadalmaskodott e nehézségeken. A tisztújítás után elsősorban a községek rendezéséhez fogott. Az 1871: XVIII. törvényczikk értelmében a községek önkormányzati jogának gyakorlása oly elemek kezébe került, melyek arra hivatottsággal nem bírtak, még nagyobb baj volt, hogy a községi jegyzői kar is alkalmatlan volt e nagyjelentőségű reform keresz-

Új rend a köz-
igazgatásban.

A kir. bírósá-
gok szerve-
zése.

Községek ren-
dezése.

tűlvitelére. Mailáth szívós kitartással hozzáfogott a községek elhanyagolt háztartásának rendezéséhez, az eddig létezett ipolysági és nagymarosi jegyzők mellé még 40 új körjegyzőséget szervezett, majd a közlekedési ügy fejlesztését tűzte ki feladatául. E téren is jelentékeny sikereket ért el, nemcsak azáltal, hogy egy 375 km. hosszú viczinális útvonal alapját rakta le, hanem hogy a vármegyén keresztül vonuló állami útnak fedőanyaggal való ellátását is jutányosabbá tette, a mivel az általa létesített vármegyei úthálózat kiépítését s fentartását jelentékenyen megkönnyítette. Ugyancsak az ő kezdeményezésének köszönheti létét a vármegyei kórház is, melyet azonban a vármegyének csak évek múlva sikerült felállítania. Különös tevékenységet fejtett ki az 1873. évi kolerajárvány alkalmával, mely alkalommal személyesen bejárta a ragály által megfertőzött községeket s hathatósan közreműködött a járvány tovaterjedésének megakadályozásában. Kiváló tevékenységet fejtett ki továbbá a népnevelés terén, különösen az óvodák létesítése által. Így az 1888-ban épült ipolysági kisdedóvoda alapját is ő vetette meg. (Főispánok Albuma, I. kiad. 71—72.) Midőn az 1875. év elején Bars vármegye főispánjává nevezték ki, az egész vármegye érezte azt a veszteséget, mely távoztával a vármegyei közigazgatást érte. Közel 15 évig tartó főispánsága után többé nem játszott vezérszerepet a vármegyében, de emlékét megőrzik alkotásai, melyek fennen hirdetik tevékenységét.

A honvédség szervezése.

1870-ben felállítatván a honvédség, a honti zászlóalj első parancsnoka báró Nyáry Adolf lett őrnagyi ranggal. A vármegyei tisztviselők közül is többen foglaltak helyet a honvédtisztikarban, Ipolyság község pedig előkészületeket tett egy honvédlaktanya építésére, sajnos azonban e terv nem valósult meg, sőt a honvédséget is áthelyezték Ipolyságról. 1870 nyarán a honvédség újonnan kinevezett főparancsnoka, József főherczeg meglátogatta Ipolyságot, melynek polgársága fáklyásmenettel üdvözölte magas vendégét, kinek a megyeház erkélyéről mondott beszéde nagy lelkesedést keltett vármegyeszerte. 1873. július havában szentelték fel a honti honvédzászlóalj zászlaját Ipolyságon. A zászlóanyai tisztet Horváth Miklósné teljesítette. (Gyürky i. m. II. 123.)

Mailáth István távoztával a vármegye közönségének tekintélyes része Pongrácz Lajos főjegyzőt óhajtotta az alispáni székbe ültetni, de az 1875. február 11-én tartott közgyűlés Podhorszky Györgyöt választotta meg alispánná. Az ő alispánsága alatt létesült 1875-ben a mértékhitelítő hivatal. Az 1875. november 18-án tartott közgyűlésen került szóba a vármegyei kórház ügye. A közgyűlés határozata értelmében a régi kórházépületet eladták, s a befolyt összegből épült meg a városon kívül, a homokon a modern egészségügynek megfelelő új kórház. (Gyürky i. m. II. 128.)

A közigazgatási bizottságok létesítése.

Az 1876. évi törvényczikkek közül főleg a közigazgatási bizottságok felállítására és a közadók kezelése iránti intézkedések hoztak jelentékeny változást a vármegyei közigazgatásban. A közigazgatási bizottság még az 1876. év folyamán megalakult; ügyviteli szabályait 1877. január hó 4-én tartott bizottsági ülésében állapította meg. Ezek szerint üléseit minden hó első csütörtökén tartotta.

A közadók kezeléséről alkotott 1876: XV. t.-cz. értelmében állították fel a következő évben Ipolyságon az adófelügyelőséget, mely a vármegyei székhely fejlődésére jelentékeny befolyással volt. A közegészségügyről szóló 1876: XIV. törvényczikk végrehajtása azonban már a nyolczvanas évek elejére esik.

Bakabánya és Korpona városok bekebelezése.

Az 1876. : XX. törvényczikk Bakabánya és Korpona önálló törvényhatósági joggal bíró városok önállóságát megszüntetvén, azokat abba a vármegyébe kebelezte be, melynek területén feküdtek. Bars vármegye részéről történtek ugyan kísérletek Bakabányának átcsatolására, de ezek sikerre nem vezettek, sőt Hont vármegye területe az 1877. : III. törvényczikk intézkedése folytán Korpona szabad kir. város területével gyarapodott, utóbb Királyfalu községet is a vármegye területéhez csatolták.

A gyámsági és gondnoksági ügy rendezéséről szóló 1877: XX. törvényczikk életbeléptetésével a vármegyei árvaszék is új szervezetet nyert. Az új árvaszéki szabályrendeletet a vármegye közönsége 1879. május 15-én tartott közgyűlésében alkotta, mely szabályrendelet 1898-ig maradt érvényben, a vármegyébe kebelezett két szabad királyi város (Selmecz- és Bélabánya) árvaszéke azonban továbbra is megtartotta eddigi szervezetét.

Az 1877. év végével lejárván az 1872-ben hat évre megválasztott tisztikar megbízatása, a vármegyében már erősen készültek a közelgő tisztújításra. A tiszt-

karban is lényeges változást idézett elő a vármegyei szabályrendeletnek az az intézkedése, melylyel az eddigi tizenkét szolgabírói járást hatra szállította le. A járások felosztásában szintén történt változás. Az újonnan szervezett járások közül csupán az ipolyságinak és a bozókinak volt helyben a székhelye, a többieké, nevezetesen a szalkai járásé Szobon, a németi Terényben, a balogié Luka-Nényén, a bátié Zsemberben. (Gyürky i. m. II. 129.)

Az 1878. január 3-án megtartott tisztújítás alkalmával Podhorszky Györgyöt alispánná, Pongrácz Lajost főjegyzővé és Berzsenyi Dénest árvaszéki elnökké választották. Az újonnan választott tisztikarban ott találjuk Luka Pált, Lestyánszky Sándort, a ki később főjegyző, majd alispán, utóbb földmivelésügyi miniszteri tanácsos és államtitkár lett, továbbá Bolgár Endrét, Czibulya Lászlót, a vármegye későbbi érdemes alispánjait és Marek Károlyt, a mostani alispánt. A vármegye főispánja ez alkalommal Ivánka Oszkárt és ifj. Mailáth Györgyöt tiszteletbeli főjegyzőkké nevezte ki.

Az orosz-török háború, valamint Bosznia megszállása nem idézett elő a vármegyében nagyobb mozgalmat, az előbbi kérdést a vármegye közönsége nem tartotta alkalmasnak a megvitatásra, mindazonáltal 1878. május 16-án tartott közgyűléséből Zólyom vármegyének e tárgyban hozzá juttatott körlevélre feliratot intézett az országgyűléshez a san-stefanoi béke megváltoztatása érdekében. A berlini kongresszus csakugyan módosította is a török birodalomra nézve oly szégyenletes békét, melynek következménye Boszniának megszállása lett. Bosznia megszállása — melyben a vármegyei tisztikarból Luka Pál és a vármegyei urak közül Ivánka István, Konkoly-Thege Sándor, Bedros József, Bolgár János, dr. Salkovszky Ferencz, Szulyovszky Aurél, Czobor Gyula, Tindly József és Totovich Kálmán vettek részt — egy időre esett a képviselőválasztásokkal. Ez alkalommal lépett ki a szabadelvű pártból Paczolay János, a ki a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. Paczolay 1865-től a szalkai, 1869-től az ipolysági kerületet képviselte és győztesen került ki a választásból. A szalkai és a németi kerületekben, melyeket eddig Zmeskall Zsigmond és Ivánka Zsigmond képviseltek, ez alkalommal Luka Lajost és Dacsó Pált választották meg; mindketten a szabadelvű párthoz tartoztak.

Őszre azonban már elsimultak a Bosznia megszállásával okozott hullámok. A november 14-én tartott közgyűlésben 38 szótöbbséggel napirendre tért a vármegye közönsége a társtörvényhatóságok által e tárgyban hozzá intézett átiratai felett.

1879-ben mély megdöbbenéssel értesült a vármegye Rajner Pál váratlan haláláról. Rajner Pál 1861-ben, a rövid ideig tartó alkotmányos korszak alatt mint első alispán kezdte meg hivatalos pályáját a vármegyében, hol Boronkay Lajos mellett ez időtájt a legnagyobb népszerűségnek örvendett. Az 1865-iki képviselőválasztások alkalmával mind a három kerület őt óhajtotta jelöltül, de Rajner az ipolysági kerület bizalmát fogadta el; 1867-ben az Andrássy-miniszterium megalakulása után a szomszéd Bars vármegye főispánja lett, honnan azonban 1869-ben a belügyi tárczára hívták meg. Rövid ideig tartó belügyminisztersége után (1871. február 10.) elborult kedélylyel visszavonult Lontóra, hol 1879 nyarán önkezeléssel oltotta ki életét. A mily részvétellel kísérte utolsó útjára az egész vármegye, éppen oly kegyeletes módon örökítették meg az emlékét.

A vármegye közönsége életnagyságú arcképét megfesttette a díszterem számára, melyet az 1880. november 11-én tartott közgyűlésen lepleztek le. Ez alkalommal Plachy Bertalan kir. tanácsos, tanfelügyelő mondta az ünnepi beszédet.

Az 1881. évi képviselőválasztások nem okoztak nagyobb mozgalmat a vármegyében. Ipolyságon Paczolay Jánost, a mérsékelt ellenzék kiváló tagját egyhangúlag megválasztották. Németiben Dacsó Pál az eddigi képviselő nyert mandátumot; csupán a szalkai kerületben volt nagyobb élénkség, hol Podhorszky Györgyöt, a vármegye alispánját választották meg.

Ez a választás lényeges változást idézett elő a vármegyei tisztikarban. A vármegye bizalma Pongrácz Lajost, a vármegye érdemdús főjegyzőjét ültette az alispáni székbe, kinek nagy érdemei voltak a vármegye közművelődési intézményeinek létesítése körül. Pongrácz helyét Lestyánszky Sándor első aljegyző foglalta el, annak helyébe pedig ismét Bolgár Endre lépett. (Gyürky II. 137.)

Az 1881. évi
képviselővá-
lasztás.

Mielőtt a vármegyei közigazgatás további fejlődését vázoljuk, rövid visszapillantást kell vetnünk a hetvenes évek közgazdasági és közművelődési viszonyaira is.

Népoktatás.

A kiegyezést követő években báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter lánglelkű buzgalma némileg rendezte a népoktatás ügyét. E téren rendkívül sok volt a teendő, mert évszázadok mulasztásait kellett pótolnia. A munkában a vármegye is derekasan kivette a részét. A népiskolai törvény, a népnevelési ügyek vezetésére, a tanfelügyelői intézményt léptette életbe. Hont vármegye eleintén a szomszéd Barssal egyesített tanfelügyelőséget alkotott, de a szervezés munkájában már észrevehető volt, hogy e feladatok teljesítésére egy ember ereje kevés, mert azt messze túlhaladja a két törvényhatóság területére terjedő munkakör; ezért csakhamar az ipolysági iskolaszék elnökét, Gyürky Antalt, mint helyettes tanfelügyelőt bízták meg a vármegye területén a népnevelési ügyeknek vezetésével. Később Hont vármegyében külön tanfelügyelőség rendszerezítettett. A tanfelügyelőség szervezésével számos újabb intézkedés történt a népnevelés terén. Ipolyságon, Szobon, Gyékésen, Drégelypalánkon, Tölgyesen, Hidvégen új iskolák épültek, több iskolát meg bővítettek, a szükséges taneszközökkel láttak el. Új tanerők nyertek alkalmazást, mely utóbbi körülmény sokat lendített a népnevelés ügyén, főleg azért is, mert a régiek közül 1871 után nagyon sokan cserélték fel eddigi állásukat a községi és körjegyzői tisztséggel. A népnevelés előmozdításával a gyümölcsfaisztás is nagyobb lendületet nyert. Több községben ez időtájt honosították meg a gyümölcsfákat. Az állattenyésztés fejlesztése érdekében a vármegyei állattenyésztő választmány, különösen egyik vezérfőfia, gróf Chorinsky Igó fejtett ki nagy arányú és eredményes tevékenységet. A közlekedésügy terén különös jelentőséggel bír a vármegyei úthálózat kiépítése, mely, mint már láttuk, Mailáth István akkori alispán kezdeményezésére létesült, Schönn Alajos főmérnök szakavatott közreműködése mellett. A községi utak rendszeres kezelésére vonatkozólag a vármegye 1873. november 17-én tartott közgyűlésében javaslatot tárgyaltak, melyet némi módosítással az 1874. november 12-én tartott közgyűlés elfogadott. A községi útépítészeti szabályrendelettel Hont vármegye megelőzte az összes törvényhatóságokat. E szabályrendelet alkalmazása tette lehetővé, hogy 1883-ban a vármegyei községi úthálózat 412 km.-re emelkedett.

Vasútügy.

A vasútügy terén azonban még 1888-ig nagyobb eredmény nem volt elérhető. A vármegye déli részét Szobnál és Nagymarosnál ez időtájt érintette ugyan az ötvenes években épült osztrák államvaspálya, de e vonal a vármegye székhelyétől távol esik, s így a fővárossal való közlekedés, különösen az 1876 után megindult fellendülés korában, nehézségekbe ütközött. Már a hatvanas években történtek kísérletek egy Salgótarjánról Balassagyarmaton és Ipolyságon át Szobig vonuló vaspálya kiépítésére, de mind e kísérletek, mind az 1874—75. évi tervek, melyek német vállalkozókkal a vármegyét a mai Párkánynána állomástól építendő szárnyvonallal akarták a fővárossal egybekapcsolni, meghiusultak. Végre az 1880. és 1881. években tartott tárgyalások eredményeképp az osztrák államvaspálya-társaság kötelezte magát az Ipolyságtól kiinduló s Párkánynánaig, esetleg Szobig terjedő szárnyvonal kiépítésére, mely alkalommal a vármegyén keresztül vonuló pályarész kisajátítási költségeinek fedezését a vármegye vállalta el. Ekként a pályaterület ingyen jutott a társaság birtokába. (Gyürky Antal i. m. II. 181.)

Rudolf trónörökös eljegyzése alkalmával, a vármegye közönsége hódolat-teljes feliratot intézett a fenséges mátkapárlioz, midőn pedig a trónörökös fenséges nejével 1881. május 18-án keresztülutazott a vármegyén, Nagymarosnál, hol a vonat néhány perczre megállapodott, a vármegye küldöttsége fogadta a magas vendégeket.

A budapesti ünnepélyeken a vármegye báró Majthényi László főispán vezetésével álló küldöttséggel képviseltette magát, mely alkalommal a főispán tolmácsolta a trónörökös párnak a vármegye hódolatát.

Közigazgatási élet.

Az 1883. év ismét jelentékeny változást idézett elő a vármegyei közigazgatás terén

Az 1883. XIV. törvényzikk a vármegye közigazgatási, árva- és gyámhatósági kiadásainak fedezésére 1884. január 1-től kezdődőleg folyósítandó illetményt (dotáció) 58.800.-frtban állapítván meg, a változott viszonyokhoz képest a vármegye is új szervezeti szabályrendeletet nyert. A vármegyei tiszviselői állások

után a javadalmazást 45.450 forint, a szolgaszemélyzet bérét 3380 forintban állapították meg.

Ugyanekkor a járási beosztás is némi változást szenvedett. Az új beosztás a következő volt: 1. ipolysági járás harminczhét községgel; 2. szobi járás harminczegy községgel; 3. nagycsalomiai járás harmincznyolcz községgel; 4. korponai járás negyvenkét községgel; 5. báthi járás harminczhat községgel; továbbá Bakabánya és Korpona rendezett tanácsú városok. A tisztújításokat ebben az évben (1883. december 29-én) az új szervezési szabályrendelet alapján tartották meg, mely alkalommal alispán közfelkiáltás útján Pongrácz Lajos, főjegyző Lestyánszky Sándor, első aljegyző Bolgár Endre lett.

Pongrácz Lajos alispánsága alatt számos új szabályrendeletet alkotott a vármegye. Nevezetesen 1884-ben állapították meg a közegészségi és körszülésznoi, 1887-ben pedig a himlőoltási köröket.

Az 1886: XXI. és XXII. törvényezikkek életbeléptetése után, 1888-ban, a vármegyei szervezeti és ügyviteli szabályrendeletet is lényegesen át kellett alakítani. Ugyancsak 1887-ben állapították meg szabályrendeletileg a törvényhatósági bizottság tanácskozási ügyrendjét, s ugyanebben az évben lépett életbe az állandó választmány ügyrendjéről alkotott szabályrendelet is. 1887-ben alkották meg a vármegyei tiszti, segéd- és kezelő-, valamint a szolgaszemélyzet nyugdíj-szabályrendeletét. Az 1886: XXII. törvényezikk határozmányai alapján a vármegyei kis- és nagyközségek szervezési szabályrendelete is jelentékeny módosítást szenvedett, de e szabályrendelet csak 1890-ben készült el s 1893. január 1-én lépett életbe.

Ugyancsak 1890-ben alkották a vármegye rendezett tanácsú városainak, nagy- és kisközségeinek pénztári kezeléséről és számviteléről szóló szabályrendeletet, miután a községi és körjegyzői nyugdíjszabályzatot már előzőleg, az 1887. szeptember 22-én tartott közgyűlésen módosították.

Az 1886: XXI — XXII. törvényezikkek képezik napjainkig is a vármegyei, valamint a községi közigazgatás és önkormányzat alapját.

A vármegyei közigazgatás újjászervezésével egyidejűleg indult meg a magyarosodás is. Az 1881. évi népszámlálás adatai e tekintetben rendkívül kedvezőtlen képet nyújtanak a vármegyéről. A vármegye 115.787 lakója közül 1881-ben 54.242 volt tót, 49.165 magyar, 7924 német, 255 cigány, 326 egyéb, míg beszélni nem tudott 3875. Tehát a vármegye lakosainak 46.85%-a volt tót, és 42.47%-a magyarajkú. (Körösi József: Adalékok Hont várm. nemzetiségi monographiájához.) De hogy a vármegye tisztikarának és tantestületének vállvetett munkája mit képes elérni a magyarosodás terén, azt legjobban Hont vármegye mutatta meg. Ez eredményes munka bírálatát épp ama férfiú tollából bírjuk, a ki a vármegyét az eltótosodás veszélyére figyelmeztette. Az 1890. évi népszámlálás már sokkal kedvezőbb viszonyokat tüntet fel e tekintetben. Ennek eredménye szerint a vármegye száznolczvanhét községét 123.000 ember lakta, ebből 58.200 volt magyar, 65.500 tót, vagyis az utolsó tíz év alatt a magyarság 3%-al gyarapodott, míg ellenben a tótság 2%, a németiség 1%-al fogyott. A magyarosodás legerősebben mutatkozik az Ipoly völgyében, vagyis a Balassagyarmat és Szob között elterülő vidéken.

Elmagyarosodott községek Szelesteny, Haraszti, Zahora (Erdőmeg), Újfalú, Leszenye, Nagycsalomia, Ipolyvecze, stb. A Korpona völgyében azonban Palás-ton túl, a Selmecz patak völgyében pedig Egegen túl megszűnik a magyar szó. A Búr-patak völgyében az utóbbi időben több tót falu magyarosodott meg, mint Százd és Bori is, mely utóbbinak állandó lakossága szintén magyarnak tekintendő. Az Alsó-Ipoly völgyében megmagyarosodott falvak közé tartoznak Ipolyszakállas, Leléd, Márianosztra és különösen Kóspallag. A Szikinceze völgyében teljesen elmagyarosodott falvak Zalaba, Horhi, továbbá erősen magyarosodott Kis-Kereskény, a mi főleg Mailáth István buzgóságának tudható be.

A magyarosodás terén hathatós támaszt nyert a vármegye a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületben, melynek honti fiókja 1888-ban alakult meg. Alapszabályait az 1888. évi szeptember 27-én tartott közgyűlésében állapította meg a vármegye közönsége.

A magyarosodás terén elért eredményeken felbuzdulva, a vármegye közönsége odatörekedett, hogy a vármegye magyar jellege külsőleg is kifejezésre jusson. E végből 1890-ben és 1891. szeptember 29-én tartott bizottsági közgyűlésében összesen harminczkét nem magyar nevű község nevének megváltoztatása iránt

tett előterjesztést határozattá emelte, melyet a belügyi miniszter 1891. évi december hó 1-én 87.892/IV. sz. leiratával jóváhagyott. A nyolczvanas évek elején a gazdasági élet is jelentékeny lendületet nyer a vármegyei »Gazdasági Egyesület« megalapítása által. A »Gazdasági Egyesület« 1882-ben alakult, első elnöke gróf Chorinsky Igó, alelnöke Braunmüller Sándor, titkára Bolgár János volt. 1883-tól kezdve megindította a »Honti Gazda« című szaklapot, mely az egyesület közlönyévé lett.

A vasúti hálózat kiépítésének kérdése mind nagyobb mértékben foglalkoztatta a vármegye közönségét. 1886. szeptember 23-án robogott be az első vonat a vármegye székhelyére, melyet ennek közönsége nagy ünnepélyességgel fogadott.

E vasútvonal továbbfejlesztése képezte a vármegye főfeladatát, ezért nem fogadták el a nyitravármegyei vasútügyi bizottság javaslatát egy Ipolyságtól Léván át Nyitráig, illetőleg az országhatárig vezetendő vasútvonal tárgyában, hanem még 1889-ben hozzáfogtak az ipolyság-balassagyarmati vasútvonal előmunkálataihoz, mely vonal 1891-ben elkészülvén, át is adatott a forgalomnak. E vasútvonal kiépítéséhez a vármegye 21.000 forinttal járult.

Pártküzdelmek.

1883-ban vették kezdetüket azok a heves pártküzdelmek, amelyek évtizedeken át háborgatták a vármegye belbékéjét. E *honti állapotok* elnevezéssel, a mely valóságos szállóigévé lett, a báró Majthényi László és Ivánka Zsigmond között évek során át tartó küzdelmet illették. Az ellenségeskedésnek az vetette el a magját, hogy 1882-ben Kossuth Lajost, a nyolczvanadik születése napján, az egész ország törvényhatóságai ünnepelték, csupán Hont vármegye késett az üdvözléssel. A vármegye e késését pótlendő, Ivánka Zsigmond — Héderváry Antallal egyetemben — mozgalmat indított, hogy Kossuth Lajost a vármegye legközelebbi közgyűléséről üdvözlőjkék. A közgyűlést megelőzőleg Ivánka Zsigmond tudomására hozta Majthényi László főispánnak a tervet, a ki — a tüntetést immár meg nem akadályozhatván — távol maradt a nevezetes közgyűlésről. Ebből az esetből csirázott a két férfiú ellenséges érzülete, a melyet Paczolay Jánosnak az 1883. évben bekövetkezett halálakor megüresedett ipolysági választókerületben támadt pártviszály még jobban kiélesített. Ivánka Zsigmond, a választókerület ellenzéki pártállására való tekintettel, a kerületet az ellenzék számára óhajtván megtartani, bejelentette Majthényi főispánnak, hogy maga lép fel itt képviselőjelöltként. A főispán ezt tudomásul vette és kijelentette, hogy nem befolyásolja a szabadelvű pártot a jelölést illetőleg; ennek ellenére azonban a szabadelvű párt gyűlésén maga a főispán hozta javaslatba báró Nyáry Béla jelöltetését. Báró Majthényi László ezzel maga ellen támasztotta fel az egész honti ellenzéket, a mely sietett szervezkedni a szabadelvű párt ellen. Az ipolysági választás rendkívül heves volt és báró Nyáry Béla győzelmével végződött, a mi az ellenzék elkeseredését még fokozta. Alig zajlott le a választás, két hónappal utóbb az országgyűlést feloszlatták és így a honti ellenzékre újabb küzdelem várt. A szervezett ellenzék vezérférfiai, Ivánka Zsigmondon kívül, két fia: László és Oszkár, továbbá Szabadhegyi Géza, Héderváry Antal, Ivánka István, id. Ságghi Benő, Kádár Kálmán voltak, a kiknek meghívására gróf Apponyi Albert, Horánszky Nándor és több képviselő Felsőszemerédre, az Ivánka birtokára jöttek és a vármegye valamennyi választókerületéből összesereglett ellenzéki választók óriási részvéte mellett megtartott népgyűlésen tömörítették a honti ellenzéket. Közvetlenül az általános választások előtt gróf Apponyi Albert és Szilágyi Dezső, több más képviselővel együtt, Vámosmikolára mentek id. Jakabffy István jelölt érdekében és a választók nagy lelkesedése mellett bejárták a szalkai kerület egy részét, főképpen a Szikincze völgyét. A megejtett választások mindazonáltal nem hozták meg a remélt eredményt. Ivánka Zsigmond, az ipolysági kerületben 64 szavazattal kisebbségben maradt a szabadelvűpárti báró Nyáry Bélával szemben. Korponán az eddigi képviselőt, Dacsó Pált, egyhangúlag választották meg újból; Szalkán azonban az addigi szabadelvűpárti Podhorszky György ellen Jakabffy István ellenzéki jelölt győzött. A választásokat az akkori kormány nagy erőszakoskodása jellemezte; a választási elnököket meg sem eskették, miért is Ivánka Zsigmond petícióval támadta meg báró Nyáry Béla mandátumát. — Az ipolysági választás ügyében az országgyűlés vizsgálatot is tartott, de jöllehet a vizsgálat visszaéléscket derített ki, a mandátumot nem semmisítették meg.

A pártküzdelmek hullámai ezúttal túlesaptak a vármegye határain, sőt eljutottak a fővárosi sajtóig és az országgyűlésig, mely utóbbi Szabadhegyi Géza

és társainak az országgyűléshez intézett kérvénye esetéből foglalkozott a »honti állapotok«-kal. Az 1887-iki általános választások alkalmával egyezség jött létre az országos kormánypart és a közjogi alapon álló ellenzék országos végrehajtó-bizottsága között; az egyezség értelmében a korponai és ipolysági kerületben kormánypárti, a szalkaiban pedig ellenzéki képviselőt választatnak meg. Az egyezséget Majthényi László főispán tudta nélkül kötötték; amikor pedig tudomást nyert róla, kijelentette, hogy inkább elhagyja főispáni székét, semhogy egy Ivánka választassék meg Hont vármegyében. Ennek következtében a két elnök: báró Podmaniczky Frigyes és Horánszky Nándor aláírásával újabb egyezség kötöttetett, mely szerint a szalkai kerület megmaradt az ellenzék számára, egy Ivánka-jelöltnek pedig a lovrini kerületet engedték át. Ily módon az ellenzék egygyel több kerülethez jutott az országban. A véderővita, mely az országgyűlés ellenzéki pártjai között megteremtette a fegyverbarátságot, új anyagot hozott ugyan a pártküzdelmekbe, de mielőtt az e tárgyban a vármegyéhez érkezett társtörvényhatósági átiratok tárgyalás alá kerülhettek volna, (1889. márczius 8.) a képviselőház már letárgyalta a törvényjavaslatot.

Az 1884. évi képviselőválasztás.

Ebben az évben (1889.) volt a tisztújítás. Pongrácz Lajos, a vármegye érdemes alispánja, a ki már 1835-ben esküdtként szolgált szülővármegyéjét, megvált állásától s nyugalomba vonult. Hosszú hivatalos pályája alatt, de különösen alispánságának kezdete óta (1881.) rendkívül sokat tett a vármegye s annak székhelye érdekében. Ipolyságon ő létesítette a sétateret, a közvilágítást és a kövezetet. Mint a hontvármegyei kaszinó egyik oszlopos tagja, sokat fáradozott annak felvirágoztatásán. 1886-ban a kaszinó megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából megírta annak történetét; ő rendezte továbbá 1887-ben Ipolykeszin az Ipolyi-ünnepélyt, mely alkalommal a vármegye nagynevű szülöttének emlékéért márványtáblával örökítették meg. Nyugalombavonulásakor nagybecsű könyvtárának egy részét a vármegyének, másik részét a hontvármegyei kaszinónak adományozta. 1899-ben bekövetkezett haláláig nagy tevékenységet fejtett ki az irodalom terén. Emlékét kegyelettel őrizi e vármegye közönsége, melynek hat évtizeden át egyik legönzetlenebb és legmunkásabb tagja volt.

Pongrácz távoztával Lestyánszky Sándor főjegyző lett a vármegye alispánja, kinek helyét Bolgár Endre foglalta el. Az alispánválasztás credménye megnyugtatólag hatott a kedélyekre, minek a székváros közönsége pártkülönbség nélkül fáklyás zenével adott kifejezést.

Lestyánszky alispánsága alatt már a pártküzdelmek némileg veszítettek élességükből, különösen a mióta báró Majthényi László az 1890. év végén megvált a főispánságtól. A vármegye közönsége 1890. szeptember 29-én búcsúzott el ünnepélyesen a távozó főispántól, a kit ő felsége ez alkalommal a vaskorona-rend első osztályával tüntetett ki.

Majthényi báró helyébe ő felsége a király 1890. december 30-án báró Roszner Ervin cs. és kir. kamarást nevezte ki a vármegye főispánjává. Roszner Ervin báró pályáját Nagyváradon kezdte meg mint jogakadémiai tanár. Közel tíz éven át volt a jogtörténelem és az egyházjog tanára. Ebbe az időbe esik jogvitája dr. Kováts Gyula budapesti egyetemi tanárral, az egyházi kegyuraság kérdésében, mely nagy mértékben felkeltette a tudományos körök figyelmét. 1887-ben a szécsényi kerület őt képviselővé választván, odahagyta a tanári pályát s mint a képviselőház jegyzője, csakhamar jelentékeny helyet vívott ki magának a képviselőházban. Mindazonáltal csak rövid ideig volt képviselő, mert bár a véderővita alatt lemondott Horváth Gyula helyébe, az alelnöki állás jelöltjeképp emlegették, midőn gróf Szápáry Gyula akkori belügyminiszter Hont vármegye főispánságát felajánlotta neki, elfogadta ezt, noha rendkívül nehéz feladatra vállalkozott, midőn az egy évtizeden át tartó pártviszályok által fenekestől felfordult vármegyében a belbéke helyreállítását tűzte ki céljául. Sima modora, tapintatos eljárása végül mégis győzedelmeskedett a nehézségeken. Rövid ideig tartó főispánsága alatt sikerült a békét helyreállítania és a vármegye közönségének bizalmát megnyernie, a mit legjobban bizonyít az a körülmény, hogy távoztával a vármegye közönsége arczképét megfestette és a vármegyei székház dísztermében elhelyeztette.

Báró Roszner Ervin.

Báró Roszner Ervin kiváló munkatársakat nyert művéhez az alispánban és a főjegyzőben. Főispánságának e rövid négy éve alatt rendkívül sok új intézmény lépett életbe a vármegyei közigazgatásban. 1891-ben Bakabánya egykor

szabad királyi és bányaváros, mely mindegyre jobban elveszítette ama szellemi kellékeket, melyek a rendezett tanácsú város szervezetéhez megkívántatnak, ez évben nagyközséggé alakult át, de az átalakulás a községi lakosok vonakodása következtében némi nehézségekbe ütközött s kiváltképp a főispán tapintatos eljárásának eredménye, hogy az átalakulás rövid idő alatt mégis keresztülvihető volt.

1891-ben merült fel első ízben egy fiúárvaház létesítésének eszméje, melynek felállítása céljából 1892-ben a belügyminiszter az árvatári tartalékalapból harmincezer forint felhasználását engedélyezte. Az 1892. április 7-én tartott közgyűlésben a vármegye közönsége vármegyei hivatalos közlöny létesítését határozta el, melyet még ez évben meg is indítottak.

A hivatalos közlöny létesítésével Hont vármegye közel egy évtizeddel megelőzte az ügykezelés egyszerűsítésével életbeléptetett hasonló irányú intézményt. Ebben az évben emelte fel a vármegye az összes községi és körjegyzők illetményeit hatszáz forintra, mely intézkedés következtében, még mielőtt 1905-ben a községi és körjegyzők javadalmazásának rendezéséről szóló 1904. XI. törvénycikk életbelépett volna, a vármegyei községjegyzői kar, melynek a magánmunkálatok után csak csekély mellékjövedelme volt, a viszonyokhoz mérten, megfelelő javadalmazásban részesült.

Az 1892. évi
képviselővá-
lasztás.

Az 1892. január havában végbement képviselőválasztások alkalmával Szalkán Ivánka Oszkár nemzeti párti, Korponán báró Nyáry Béla s Ipolyságon Horváth Béla — az utóbbi kettő szabadelvű párti — nyertek mandátumot. A Szápáry-kormány bukása után az országgyűlést, valamint a közvéleményt főleg az egyházpolitikai kérdések foglalkoztatták. A vármegye közönsége 1893. április 12-én tartott közgyűlésében Luka Pál, Ivánka Oszkár, Sági Benő és mások felszólalásai után az egyházpolitikai reform mellett nyilatkozott ugyan, de egyúttal a katolikus autonómia szervezésének szükséges voltát is hangsúlyozta. 1894. tavaszán már az egész vármegyét bejárta a hír, hogy Roszner Ervin báró főispán, a kinek a vármegyei béke helyreállításában elévülhetlen érdemei vannak, legközelebb megválna állásától. A beavatottak tudomása szerint a kormány Horváth Bélát szándékozott a főispáni székbe ültetni. Midőn erről a vármegye tisztviselői tudomást szereztek, Bolgár Endre főjegyző kezdeményezésére értekezletre gyűltek össze, hogy állást foglaljanak a kinevezéssel szemben, mert az a kötelek, mely őt a letűnt korszak vezéreihez fűzte, nem látszott alkalmasnak a csak rövid idővel ezelőtt helyreállt béke fentartására. Ezen az értekezleten a tisztviselők, négynek kivételével, lemondási nyilatkozatot irtak alá, arra az esetre, ha Horváth Bélát neveznék ki főispánná.

Ezen értekezlet következményeképp a nyilatkozatot Kalmár Lajos elnöke alatt Ivánka Oszkár, Ivánka István, Ivánka László, Somogyi László, gróf Chorinszky Igó, Mailáth István, gróf Oberndorf Hugó s más bizottsági tagokból álló küldöttség bemutatta Wekerle Sándor miniszterelnöknek, mire a kormány Horváth Bélának már a királyhoz felterjesztett kinevezését visszavonta és Rudnay Bélát, Komárom vármegye főispánját hozta javaslatba az uralkodó előtt a honti főispánságra, a ki főispáni székét augusztus hó 25-én el is foglalta.

1894. őszen a balassagyarmati nagy hadgyakorlatok alkalmával a vármegye közönsége is bemutatta hódolatát az uralkodónak. Nógrád vármegye főispánja mondotta ez alkalommal az üdvözlő beszédet s az erre adott királyi választ a vármegye alispánja a vármegyei hivatalos lapban hozta tudomásul a lakosságnak.

Az 1894. év végével Lestyánszky alispán a földművelésügyi miniszteriumba osztálytanácsossá neveztetvén ki, a vármegye közönségének osztatlan rokonszenvétől kisérve, megvált állásától, helyébe pedig 1895. április 4-én Bolgár Endre főjegyzőt választották meg, kinek utóda Czibulya (Czobor) László főszolgabíró lett, míg a korponai járás élére Nyáry Alfonz báró került, de csak rövid időre, mert a még ebben az évben tartott általános tisztújítás után a szobi járás vezetését vette át.

Horváth Béla.

Az 1895. december 16-án tartott tisztújítás után Rudnay Béla főispán megvált állásától, és helyét Horváth Béla foglalta el. Horváth Béla kinevezéséről a vármegye csak mint befejezett tényről értesült, és habár kinevezését a multak miatt még mindig nagy ellenszenvvel fogadták, a bevégzett tényt megmásítani immár lehetetlen volt. Az ellenszenv azonban később némileg engedett.

Bár voltak a vármegyében, a kik nem szívesen vették kinevezését, tagadhatatlan, hogy sokat tett a vármegye javáért. Az ő főispánsága alatt helyezték át a

lévai pénzügyigazgatóságot Ipolyságra. Székfoglalóját megelőzőleg (1896. január 13.), súlyos csapás érte a vármegyét, alispánjának, Bolgár Endrének 1896. január 9-én bekövetkezett váratlan halálával. Alig egy évi alispánsága alatt nem nyílt arra alkalma, hogy a közigazgatás terén számbavehető eredményt tudott volna felmutatni, mert a halál épp munkássága közepén szakította meg életfonalát; így történt azután, hogy a gyámsági és gondnoksági ügyekről alkotott szabályrendelet, melyet 1895-ben terjesztett a közgyűlés elé s 1897-ben új átdolgozáson ment keresztül, csak 1898-ban nyerhetett jóváhagyást. »Hosszúra nyúlt köztevékenységét« — miként Czibulya főjegyző a gyászbeszéd bejelentésekor a közgyűlésen megjegyzi — »nem a fényes szereplés hiú csillogása, hanem a zajtalan, áldásthozó munkásság jellemezte, mert használni kívánt és nem fényleni.«

A vármegye közönsége 1896. április 9-én tartott közgyűlésében Czibulya (Czobor) Lászlót alispánná, Tóth Lajos árvaszéki elnököt pedig főjegyzővé választotta. Czobor László 1876-ban lépett a vármegye szolgálatába mint tiszteletbeli aljegyző, 1882-ben választották meg a bozóki járás főszolgabírájává, mely járásnak székhelye később Korpona lett. Itt 1894-ig működött. 1879-ben főleg az ő ösztönzésére alakult meg Korponán a Felső-Hontmegyei Gyümölcsfatenyésztő Egylet, mely közhasznú működését a közönségnek az 1888. évi korponai gyümölcskiállítás alkalmával mutatta be. 1894-ben főjegyzővé választatván, nem szűnt meg egykori szolgabírói székhelye és járása javára működni. Sokat tett a női háziipar — a korponai varrottas — meghonosítása érdekében; Rudnay Béla főispánnal pedig a korponai vasutat létesítette. Legfőbb feladatának ismerte továbbá a közútak fejlesztését.

Az alispánválasztás után a vármegye közönsége az ezredév megünneplésére készült.

Az ezredévi kiállítás megnyitása alkalmából a vármegyét a főispán vezetése alatt Luka Pál, Ivánka Oszkár és báró Nyáry Béla bizottsági tagok képviselték. Az ezredévi ünnepélyek május 10-én és 11-én folytak le Ipolyságon. Május 10-én az egész vármegye területén ünnepi istenitiszteleteket tartottak, az ünnepi közgyűlés május 11-én folyt le Ipolyságon, mely alkalommal az ünnepi szónoklatot Horváth Béla tartotta.

Az 1896. június 8-án tartott hodoló díszfelvonuláson a vármegyét nyolcz tagból álló bandérium képviselte. Ezen bandériumban résztvettek: Forster Gyula, Ivánka László, ifj. Luczenbacher Pál, báró Nyáry Alfonz, Sántha Béla, Soltész István, Somogyi Béla és Totovich Kálmán.

Az ezredévi ünnepélyeket betetőzte a vármegyei kórház létesítése. Künn a Homokon már rég állott egy kórházépület, mely azonban híján volt minden célszerűségnek. Dr. Kovács Sebestyén Endre vármegyei főorvosé az érdem, a ki felhasználva az ünnepi hangulatot, a vármegyei közönség figyelmét a szenvedőkre irányította. Megindította a gyűjtést s míg a vármegye urai, mint báró Majthényi László főispán, Luczenbacher Pál, Rajner Lajos esztergomi prelátus-kanonok, gróf Chorinszky Igóné 5000—1000 forintos alapítványokkal járultak a kórház alapjához, addig a falvakban a lelkészek és a tanítók vették kezökbe a gyűjtés ügyét. Különös tevékenységet fejtett ki e téren Kovács József kisgyarmati esperesplébános, nem csupán azzal, hogy egymaga 1000 forintot megközelítő összeget gyűjtött, hanem azzal is, hogy a kórházkápolna felszerelésének költségeit az ő kezdeményezésére a vármegyei római katolikus papság viselte. A társadalmi úton egybegyűlt összegből csakhamar felépült az új kórház, melyet 1900. szeptember 27-én adtak át rendeltetésének. Az ezredév őszén ismét a választási mozgalmak zavarták meg az ünnepi hangulatot. Ipolyságon, Ivánka Zsigmond hívására, gróf Zichy Jenő lépett fel, a ki erős küzdelem után 36 szótöbbséggel nyerte el a mandátumot a szabadelvű párti gróf Festetich Andor, volt földművelésügyi miniszter elől. Ez alkalommal Ipolyságon nagy népgyűlés volt, melyen gróf Apponyi Albert és Hock János beszéltek a néphez. Korponán Ivánka Oszkárt választották meg óriási szótöbbséggel dr. Fodor Kálmán ellen. Szalkán Konkoly-Thege Sándort egyhangúlag kiáltották ki képviselőnek, miután ellenjelöltje, Jakabffy István visszalépett.

1897-ben került napirendre az Ipoly-szabályozás kérdése s ugyanakkor vették kezdetüket az ipolyság-korponai h. é. vasút előmunkálatai. Az 1898. év folyamán szervezték a vármegye területén a gyermekmenházakat és a gazdasági ismétlő-iskolákat.

A vármegyei kórház létesítése.

Ipoly-szabályozás.

Június 2-án József főherczeg, a magyar honvédség főparancsnoka Ipoly-ságon időzött, a kit Léváról odautaztában a környékbeli falvak valósággal elborítottak virágokkal. Az Ipolyságon történt fogadtatás után a fenséges ur vasúton folytatta tovább útját.

Történelmi ki-
állítás.

Június 27-én és 28-án óriási jégverés vonult át a vármegyén. A vihar főleg az Ipoly völgyében dühöngött, de azért a Szikincze, Korpona, valamint a Búr-patak alsó vidékén is óriási károkat okozott.

Múzeum Egy-
let.

Augusztus 13-ától 27-éig történelmi kiállítás volt Ipolyságon, melyet dr. Czobor Béla és Nagy Iván történettudósok is megtekintettek. A kiállítással kapcsolatban Pongrácz Elemér felvetette a »Hontvármegyei Múzeum« eszméjét. Főleg az ő kezdeményezésére még ez év őszén megalakult a vármegyei Múzeum Egylet, mely a következő évben már megkezdte eredményes működését. A vármegye egyházi épületei ebben az évben díszes templommal gyarapodtak, melyet Palásthy Pál felszentelt püspök emelt Paláston, ősei székhelyén, s a melyet július 3-án szentelt fel.

A megrendítő gyászban, mely az egész nemzetet Erzsébet királynőnek váratlan halálával érte, a vármegye közönsége is mély részvételt osztozott. A vármegye gyásza jeléül a vármegyeházán szeptember 30-áig gyászlobogó lengett; a szeptember 21-én tartott ünnepélyes gyászistentisztelet után a közgyűlésre egybegyűlt bizottsági tagok előtt a vármegye főispánja költői szárnyalású beszédben emlékezett meg nagyasszonyunkról. A vármegye továbbá feliratban fejezte ki fájdalomát az uralkodó előtt, kegyelete jeléül ezüst olajágat küldött a megdicsőült királyné koporsójára, a temetésen pedig küldöttség útján képviseltette magát.

A küldött ezüstolajágat átfutó ezüstszalagok egyikére e szavakat: »Erzsébet királynő emlékének«, — másikára: »Hont vármegye közönsége« feliratot, az összekötő csokorra pedig a vármegye czímerét vésették.

1899 folyamán kezdetét vette a vármegyei székház jobb szárnyának kiépítése. Ebben az esztendőben serényen folytak az Ipoly-szabályozási tágvalások, melyeknek folyományaként a búr-völgyi birtokosok a Búr patak szabályozása érdekében mozgalmat indítottak; a patak szabályozási munkálatai még ebben az évben kezdetüket is vették. Július 1-től kezdve a belügyminiszterium a vármegye javadalmazását 2655 forinttal felemelvén, ez összegből az árvaszéknél egy harmadik ülnöki és a szobi szolgabírósnál egy második szolgabírói állást rendszerezítettek.

1900. elején vették kezdetüket a belügyminiszteri vizsgálatok, melyek három szakaszban harminczhárom napot vettek igénybe. Ez alkalommal a vármegyei központi, a bái és a szobi szolgabírói hivatal, továbbá Korpona város és több község került vizsgálat alá. A belügyminiszterium kiküldöttei által megtartott vizsgálatok következményeképp a belügyminiszter még ebben az évben a tisztikar létszámának kiegészítése végett, egy szolgabírói és három dijnoki állás rendszerezését engedélyezte, mely célból 4640 korona pótvavadalmazást utalványozott. Augusztus 1-én kezdte meg működését az ipolysági pénzügyigazgatóság és ugyanebben az évben adták át rendeltetésének az ipolysági közkórházat is. Ez év szeptember havában leplezték le a vármegyeház termében Ferencz József királyunk és Erzsébet királyné arczképét; ez alkalommal Kudora János mondta az ünnepi szónoklatot. A tisztikarban is lényeges változás állott be. Laszkáry Pál árvaszéki elnök ez évi január 1-ével nyugalmába vonulván, helyébe báró Nyáry Alfons főszolgabírót választotta meg a közgyűlés, kinek helyébe ifj. Jakabffy István lépett. 1901. márczius 27-én a vármegye főispánja Esztergom vármegye főispánjává neveztetvén ki, megvált állásától; helyébe Lits Gyulát, a vaáli kerület országgyűlési képviselőjét nevezte ki a király. Az a szívélyes viszony, mely a vármegye tisztikara, de különösen Ipolyság község és a távozó főispán közt fennállott, ez alkalommal külsőleg is kifejezésre jutott. A vármegye közönsége és Ipolyság nagyközség a távozó főispán arczképét gyűjtés útján megfesttette a székház ülésterme számára, az előbbi pedig nagy küldöttséggel vett részt az esztergomi beiktatáson.

Lits Gyula.

Az új főispán május 2-án foglalta el főispáni székét. Lits Gyula 1846. szeptember 10-én Simongáton. Somogy vármegyében született. Tanulmányainak befejeztével 1868-ban Fejér vármegye aljegyzője lett, homán 1870-ben a kir. ítélőtáblához fogalmazóvá nevezték ki. Ugyanebben az évben ügyvédi oklevelet nyert

s szabadságolt állományú honvédhuszár-hadnagy lett. 1875-ben főhadnagygyá neveztek ki, mely rangjáról 1881-ben párbajban kapott sebe következtében lemondott. Ugyanebben az évben (1875.) Fejér vármegye vaáli járásának főszolgabírájává választották, 1881-ben pedig a vaáli kerület országgyűlési képviselője lett, mely kerületet öt ízben képviselte. 1892-ben megválasztották a képviselőház jegyzőjévé. Képviselőisége alatt mint Fejér vármegye bizottsági és közigazgatási bizottsági tagja, tizenhét éven át élénk részt vett a vármegyei életben, az 1896. évi hódoló felvonulás alkalmával ő vezette a festőien szép fejérvármegyei bandériumot. A képviselőházban, hol főleg katonai és közigazgatási kérdésekben szólalt fel, rövid, de velős beszédeivel magára vonta a közfigyelmet. Mint úrlovas sokat tett a lótenyésztés és a lovas sport meghonosítása érdekében, de e mellett kitűnő gazda hírében áll, százhalombattai birtokán híres tehenészetet tart fenn s a szőlőművelés és a gyümölcstermelés terén is kiváló eredményt ért el. E mellett a tollat is jelesül kezeli. Már a hatvanas, hetvenes években számos cikket írt a »Vadász- és Versenylap«-ba, az utóbbi időben a »Magyarország«-ba és a »Budapesti Hirlap«-ba tárczákat. Lits Gyula főispáni működésének eredményei még nem állapíthatók meg s teljesen el sem bírálhatók, hiszen azok a legközelebbi múltban s a jelenben folytak s folynak le, tény azonban, hogy főispáni székének elfoglalása óta, a fennálló nehéz viszonyok között is helyreállította a vármegye belső békéjét s a nemzeti küzdelem napjaiban tanúsított magatartásával kivívta a vármegye osztatlan elismerését.

Az október 4-én megtartott képviselőválasztás legnagyobb rendben folyt le. Az ipolysági kerületben Ivánka Oszkár szabadelvű párti jelöltet választották meg Zlinszky János néppárti ellen; a korponaiban ifj. Holeczer Jánost Ivánka Zsigmond ellen.

Az 1901. évi képviselőválasztás.

Szalkán a szabadelvű párti id. Jakabffy István győzött Konkoly-Thege Sándor szabadelvű párti jelölttel szemben. A választást Konkoly-Thege Sándor pártja petícióval támadta meg; az ítélet hozatala előtt Jakabffy a mandátumáról lemondott és az új választásnál a két ellenfél ismét szemben állott egymással. Az új választás Szalkán 1902. július 28-án volt és ismét a Jakabffy győzelmével végződött. A második választást is petícióval támadta meg a Konkoly-Thege pártja; hosszú vizsgálat után a Curia 1903. november 2-án kelt ítéletével, a mely jogászörökben nagy feltűnést keltett, a kisebbségben maradt Konkoly-Thege Sándort mondta ki képviselőnek. Az ítélet indokolása hangsúlyozta, hogy habár mindkét jelölt részéről találtatott fertőzött szavazat, Konkoly-Thege részéről kevesebb fertőzött szavazat találtatván, a két jelölt kölesönös fertőzött szavazatainak különbözete alapján jelentette ki a Curia Konkoly-Thege Sándort megválasztott szalkai képviselőnek.

Az 1901. év folyamán egybegyűjtötték a vármegyei szabályrendeleteket. E rendkívüli gondos összeállítás gróf Wilczek Frigyes vármegyei tiszteletbeli főjegyző érdeme, a ki több országgyűlési képviselővé választatván, megvált állásától. Az 1901. évi december 21-én megtartott tisztújítás nagy változást idézett elő a tisztikarban. Forster Frigyes főjegyző helyét Somogyi Béla első aljegyző foglalta el, kinek helyébe dr. Landauer Béla választott meg. Kivülök megválasztották még: báti főszolgabíróvá Nándory Pál szolgabíró, új szolgabírákká pedig Mészáros Tibor, Bolgár István, dr. Reviczky Gábor és dr. Matlaszkovszky Istvánt; Mészáros Tibor azonban a néki juttatott szolgabírói állást el nem fogadván, arról nyomban a közgyűlés előtt lemondott és helyébe ifj. Berzeviczy Bélát választották meg. — 1902. július 6-án nyílt meg a vármegyei múzeum, midőn egyúttal Szondy halálának 350-ik évfordulója alkalmával rendezett ünnepélyvel fejezte ki a vármegye kegyeletét a drégelyi hős iránt. Az ez évben megtartott pozsonyi országos gazdasági kiállításon méltóképpen volt képviselve a vármegye is. A sikerben legnagyobb része Czobor László alispán és Totovits Kálmán akkori vármegyei főszámvevőnek volt, a kire a hontmegyei csoport rendezésének fáradságteljes munkája hárult.

1903. január 1-én lépett életbe a közigazgatás egyszerűsítése. Ugyanebben az évben államosították a vármegyei pénztárt és számvevőséget is; a házi és gyámpénztár által őrzött vagyon átadása január 12-én történt meg. Szeptember 1-én lépett életbe az állami gyermekmenhelyről és a közsegélyre szoruló hét éven aluli gyermekek gondozásáról alkotott 1901: VIII. és XXI. törvénycikk; a kereskedelemügyi miniszter továbbá jóváhagyta a vármegyei útmesterek szolgálati

A közigazgatás egyszerűsítése.

viszonyairól, minősítéséről és hivatali teendőiről alkotott szabályrendeletet, melyet szintén életbeléptettek. Ez év keretében még két nagyszabású ünnepélyről kell megemlékeznünk. Az egyik a »Hontvármegyei Múzeum Társulat« november 8-án tartott Rákóczi-ünnepélye, mely alkalommal Lits Gyula vármegyei főispán tartotta az ünnepi beszédet, a másik Horváth Béla volt főispán arcképének leplezése, mely az őszi közgyűlésen ment végbe. Az 1904. év végével az országgyűlésen végbement események hatása alatt a vármegyei ellenzék is erősen szervezkedett.

Mihelyt kiírták a választásokat, megjelent a hontvármegyei ellenzéki párt-szövetkezet elnökének, Ivánka Istvánnak felhívása, mire a vármegyei egyesült ellenzéki pártok közös értekezletet tartottak. Ez alkalommal id. Sági Benőt a végrehajtó-bizottság elnökévé, Kádár Kálmánt pedig helyettes elnökévé választották.

Az 1905. évi
képviselő-
választás.

A január 26-án megtartott képviselőválasztás a szövetkezett ellenzék győzelmével végződött. Az ipolysági kerületben az egyesült ellenzéki pártok jelöltje, Ivánka Oszkár, a ki pártonkívüli programmal lépett fel, száztizennyolcz szótöbbséggel győzött Czobor Lászlóval szemben. Korponán ifj. Holczer János szabadelvű pártot választották meg Kovácsi Kálmán függetlenségi párti ellenében, míg a szalkai kerületben dr. Kovács Ernő függetlenségi párti képviselőjelölt, kinek érdekében az ellenzék egyik vezéralakja, gróf Apponyi Albert is megjelent a kerületben, nagy többséggel győzött Konkoly-Thege Sándor eddigi képviselővel szemben.

A nemzeti küz-
delem.

A választások lezajlása és a Tisza-kormány lemondása után azonban már ledőltek azok a válaszfalak, melyek a vármegyei pártokat eddig évtizedeken át egymástól elkülönítették és a nemzeti küzdelem az egész vármegyét egyesítette a törvénytelen kormánnyal szemben. Ennek első jele ifj. Holczer Jánosnak, a korponai kerület képviselőjének a szabadelvű pártból való kilépése volt, a ki a Nagy Ferencz és Miklós Ödön vezetése alatt álló disszidensekhez csatlakozott. Tudvalevőleg ezek alapították meg a nemzeti küzdelem folyamán a gróf Andrássy vezetése alatt álló kilépettekkel együtt az alkotmánypártot. A Fejérváry-kormány kinevezése után, melynek helyzete a képviselőházban kezdettől fogva tartóhatatlan volt, előreláthatóvá lett, hogy az új kormány alkotmányos úton nem lesz képes feladatának megfelelni. A képviselőháznak a törvényenkívüli állapotban történt elnapolása csak növelte a bizalmatlanságot a törvényhatóságokban az új kormány ellen. Az alkotmányunkat fenyegető veszélylyel szemben való állásfoglalás céljából a vármegyei szövetkezett ellenzék vezére, Ivánka István és társainak előterjesztésére 1905. július 6-án egybehívott közgyűlésben a vármegye közönsége az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujonczok beszoolgáltatásától a vármegyei tisztviselőket eltiltván, az ez eljárásukból netán reájuk háruló károkért a szavatosságot magára vállalta. E határozat végrehajtásának ellenőrzése céljából pedig kebeléből huszonöttagú bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá lettek: Ivánka László, Kondor József, Luka Pál, Toldy Zsigmond, Bartakovich Ágoston, Haydin Károly, Somogyi László, id. Sági Benő, Thuránszky Zoltán, dr. Wilhelm Károly, Nedeczky Pál, ifj. dr. Sági Benő, Berkó István, Bolgár János, dr. Csermák Ernő, Tretter Mátyás, Schreiber Aladár, Ivánka István, Ivánka Oszkár, Gálffy István, Kádár Kálmán, Méhes József, Kudora János, dr. gróf Wilczek Vilmos és ifj. Jankovich Béla.

A huszonötös
bizottság.

A huszonötös bizottság megalakulván, elnökévé Ivánka Oszkárt választotta. Az augusztus hó 3-án tartott bizottsági közgyűlésben hozott határozatával a vármegye közönsége kimondotta, hogy az állami adó beszedésének tilalma az önként befizetett adókat is magában foglalja. A belügyminiszter azonban a közgyűlésnek előző határozatait megsemmisítvén, az önként befizetett adókat és az önként jelentkező ujonczok beszoolgáltatása tárgyában kiadott körrendeletének végrehajtását követelte. A szeptember hó 7-én tartott közgyűlés azonban a leiratokat tudomásul nem vevén, azokat irattárba helyezte, egyben felterjesztést intézett a képviselőházhoz a kormány vád alá helyezése iránt. Ez utóbbi azonban célba vette a vármegyék ellenállásának megtörését s így az eddig inkább csak miniszteri leiratok és közgyűlési határozatok útján folytatott harcot az év vége felé komoly küzdelem váltotta fel. A küzdelem a vármegye főispánjának lemondásával vette kezdetét, melyet táviratilag tudatott az alispánnal, a ki a vármegyei közgyűlést december 7-ére összehívta. E közgyűlésen búcsúzott a főispán a

vármegye közönségétől. Búcsúbeszédére Ivánka Oszkár országgyűlési képviselő válaszolt. A közgyűlés ugyanekkor határozatilag kimondotta, hogy az esetleg kinevezendő új főispánt nem iktatja be hivatalába, s a hivatalos helyiségeket és magánlakást rendelkezésére nem bocsátja, a tisztviselőket pedig az új főispán által netán összehívandó közgyűlésen való részvételtől eltiltotta. Ugyanezen a közgyűlésen értesült a vármegye a belügyminiszter ama rendeletéről, melylyel a vármegye javadalmazását beszüntette, ez intézkedés ellen azonban a vármegye alispánja a leirat kézhezvétele után azonnal panaszszal élt a közigazgatási bírósághoz.

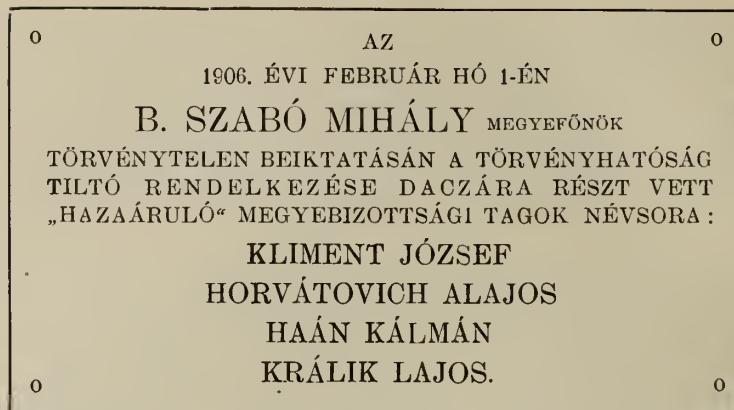
A közgyűlés szétoszlása után a vármegye alispánja nyomban hozzáfogott a fenti határozatok foganatosításához. A vármegye közgyűlési termét lepecsételték, a főispáni lakosztályban levő s az állam tulajdonát képező bútorokat alkalmas helyiségben raktározták be, a főispáni lakosztályt pedig a vármegyei jegyzői kar részére rendezték be hivatalos helyiségül. A kormány a lemondott főispán helyett Szabó Mihályt, Esztergom vármegye főjegyzőjét terjesztette Szabó Mihály elő, mire a belügyminiszter a vármegyének összes, e tárgyban hozott határozatait megsemmisítette, a huszonötös bizottságot pedig feloszlatta és annak működését betiltotta.

A vármegye közönsége deczember 29-én tartott ülésében értesült Szabó Mihály megyefőnök kinevezetéséről, a belügyminiszter megsemmisítő leiratát pedig a január 23-án tartott bizottsági közgyűlésben mutatta be az alispán. Mindkét közgyűlés megmaradt az előzők álláspontján, sőt a feloszlott 25-ös bizottság tagjai számának 50-re való kiegészítését is elrendelte és így rövid idő alatt kezdetét vette a végletekig menő harc, egyfelől a vármegye, másfelől az újonnan kinevezett megyefőnök között.

Nagyobb baj volt azonban, hogy az állami javadalmazás beszüntetésével a vármegye nem volt képes dologi kiadásait fedezni, így tartani lehetett attól, hogy a közigazgatás e miatt fennakad. A január 23-án tartott közgyűlés az irodai munkálatok beszüntetésére az alispánnak felhatalmazást adott ugyan arra az esetre, ha a dologi kiadásokra fedezet nem volna, mindazonáltal a közigazgatás és az ügyvitel tovább folyt. Szabó Mihály, kinek első beiktatása Selmeczbányán kudarcot vallott, s ki január folyamán nem mutatkozott még Ipolyságon, február 1-ére tüzte ki székfoglalóját. Már az előző napokban nagyszámú katonaság, három század huszár, egy zászlóalj gyalogság és százötven csendőr érkezett Ipolyságra.

Ezeknek fedezete alatt éjjel vonult be az új megyefőnök Ipolyságra, hol, miután az előre kiküldött főispáni titkár a megyeház nagytermét és a főispáni lakást karhatalommal elfoglalta, s a vármegyei jegyzőket onnan kilakoltatta. Másnap délelőtt tíz órakor csakugyan megtörtént a beiktatás, melyen három bizottsági tagon kívül a tisztikarból egyedül Haán Kálmán vármegyei levéltáros, tb. főjegyző vett részt. A beiktatás alatt a megyebizottság tagjai a »Lengyel« szállodában gyűltek össze, hol a vármegye tisztikara is megjelent, élén Czobor alispánnal. Az értekezlet Ivánka Oszkár indítványára kimondta, hogy a közgyűlés egybehívását, valamint az eskületételt törvénytelennek tekinti. Szabó megyefőnök még aznap délben elhagyta Ipolyságot, mire a katonaság is eltávozott.

A február 9-én tartott bizottsági közgyűlésen, melyen Czobor László alispán elnökölt, a vármegye Sági Benő, Ivánka Oszkár, Okolicsányi László felszólalásai után a végletekig menő harezot mondta ki a megyefőnökkel szemben. Ivánka István a hazafias tisztviselői kar megtarthatása és a vármegyei közigazgatás autonómiájának megőrzése érdekében egy közvetítő indítványt akart tenni, melyet azonban az országos vezérő-bizottság véleményére való tekintettel visszavont és amely azután a Jankovich kezdeményezése alapján létrejött egyezségben nyert még radikálisabb megoldást. A február 9-diki közgyűlés kimondta, hogy addig is, a míg a B. Szabó Mihály beiktatásán részt vett megyebizottsági tagok megbélyegzésére szolgáló végleges szégyentábla elkészül és elhelyezhető lesz, a Sági Benő által bemutatott ideiglenes, fekete szegélyű sárga lap helyeztessék el a közgyűlési terem falán, mely fekete-sárga lapot a közgyűlés határozata értelmében, a főajtó mellett bal oldalon levő üres falra nyomban a közgyűlés előtt fölfüggesztettek. A lapon a következő fölírás volt :

A február 9-én tartott közgyűlés a legközelebbi közgyűlés napját márczius 1-ére tűzte ki, mely azonban, miután annak a vármegyeházban való megtartását a csendőrség karhatalommal megakadályozta, Landauer Béla tb. főjegyző magánlakásán folyt le. E közgyűlésen, melyen Somogyi Béla főjegyző elnökölt, a tisztviselők, névszerint Somogyi Béla főjegyző, Landauer Béla tb. főjegyző, Czompó Ede tb. főjegyző, Pályi Pál, Okolicsányi István aljegyzők, Salkovszky Ferencz tiszti ügyész, Tölgyesy Ferencz helyettes tiszti ügyész, báró Nyáry Alfonz árvaszéki elnök, Héderváry Lajos, Kancsár Márton, Halász Ferencz árvaszéki ülnökök, Sartorius István árvaszéki jegyző, Halmay László, Fodor Vilmos, Keve Károly főszolgabírák, Bolgár István, Berzeviczy Béla, Sippler Dezső, Reviczky Gábor, Battha László dr., Czobor Imre szolgabírák és Mailáth László közigazgatási gyakornok lemondtak állásukról. Ellenben Czobor László alispán, Marek Károly és Nándory Pál főszolgabírák, mint a tisztikar idősebb tagjai — megállapodás szerint — benyújtották nyugdíj iránti kérvényeiket. Egyben a hivatalhelyiségek bizottság által lepecsételtettek és a kulcsok a belügyminiszteriumba küldettek fel.

Szabó Mihály megyefőnök, ki az alispánt és főjegyzőt tiszti állásaikról elmozdítani megkísérelte, Haán Kálmánt az alispáni teendőkkel megbízta, de előrelátható volt, hogy ennek betöltésére, a melléje összetoborzott tisztikarral nem lesz képes.

Ez áldatlan helyzet megszüntetése végett Jankovich Béla vármegyei bizottsági tag Kaffka belügyi államtitkárral értekezvén, tőle azt a biztosítást nyerte, hogy elfogadható mód esetén a kormány szívesen beleegyezik a kibontakozásba. Erre a huszonötös bizottság, mely a nemzeti ellenállást szervezte, a következő feltételeket szabta meg: 1. Szabó Mihály eltávolítása; 2. az összes eddigi ellenállás tárgyában hozott határozatainak teljes épségben való fentartása; 3. a vármegye alispánjának főispáni hatáskörrel való megbízása és 4. a törvényhatóság visszatartott dotációjának folyósítása. Miután a belügyi kormány e feltételeket elfogadta, Szabó Mihály megyefőnököt szabadságolta, Hontból eltávolította, hatóságát beszüntette és Czobor László alispánt a főispáni teendőkkel, de korlátolt hatáskörrel megbízta; továbbá folyósította az elmaradt dotációt. Így jött létre a több vármegye által is megirigylet híres paktum, a melyet az országos vezérő-bizottság is helyeselt, és a mely biztosította a hazafias vármegye törvényes adminisztrációját.

Czobor alispán szabadságát megszakítva, márczius 16-án szolgálattételre behívta Czompó Ede és Totovits Kálmán tb. főjegyzőket, a kik tiszteletbeli állásaikról nem mondtak le és a közgyűlés határnapját márczius 24-ére kitűzte. A közgyűlés azután felszólította a lemondott, vagy nyugdíjaztatásukat kért tisztviselőket állásaiknak újból való elfoglalására, egyben azonban megismételte összes eddigi határozatait, melyek az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujonczokra vonatkoztak.

A közigazgatás zavartalan menete egyelőre biztosítva volt ugyan, de mégis némi aggodalom tartotta lekötve a kedélyeket a jövődőt illetőleg.

Az események cz időtől kezdve rohamosan követték egymást. Már április hó elején teljes megegyezés jött létre a korona és a nemzet vezérei között, melyet csakhamar követett a Wekerle-kormány kinevezése. Andrassy Gyula gróf belügyminiszter előterjesztésére a korona ismét Lits Gyulát nevezte ki a vármegye

főispánjává, a kit a vármegye közönsége osztatlan örömmel látott viszont a főispáni méltóságban. Ezzel a vármegye alispánjának, a ki betegsége miatt időközben nyugdíjazását kérte, megbízatása lejárt.

Következtek a képviselőválasztások. Ipolyságon Ivánka Oszkár pártonkivüli jelöltet dr. Csermák Ernő függetlenségi párti ipolysági ügyvéddel szemben, — Szalkán Kovács Ernő függetlenségi párti eddigi képviselőt gróf Pongrácz Jenő függetlenségi párti szabolicsmegyei birtokossal szemben — végül Czobor Lászlót a vármegye érdemes nyugalalmazott alispánját alkotmánypárti programmal Balla Géza függetlenségi párti terényi birtokossal szemben képviselővé választották.

A május 2-án megtartott közgyűlést, melyen Lits Gyula, a vármegye népszerű főispánja újból elfoglalta székét, jobb jövő hajnalaként üdvözölte a vármegye közönsége.

Az 1906. szeptember 26-án Lits Gyula elnöklete alatt tartott közgyűlésen jelentette be az alispáni ügykörrel megbízott vármegyei főjegyző, Somogyi Béla, hogy időközben az alkotmányvédő 50-es bizottságtól átvette és a nagyteremben már el is helyeztette a fekete márványból készült, sárga betűvel véselt végleges szegyenytáblát. Ugyanarra a helyre tétette, a hol az ideiglenes tábla volt, a mely még a B. Szabó Mihály idejében onnan, valószínűleg annak rendeletére, eltűnt.

Hont vármegye tisztségviselői 1907-ben a következők : Alispán : Marek Károly ; főjegyző : Somogyi Béla ; I. aljegyző : Czompó Ede, tb. főjegyző ; II. aljegyző : Bolgár István, tb. főszolgabíró ; III. aljegyző : Okoliesányi István ; IV. aljegyző : Dr. Czobor Imre. — Árvaszéki elnök : Bárány Alfréd ; helyettese : Héderváry Lajos ; ülnökök : Halász Ferencz és Kaucsár Márton, jegyző : Sartorius István tb. ülnök. — Szolgabírói járások : az ipolysági járásban főszolgabíró : Dr. Fodor Vilmos ; szolgabírák : Farkas Rezső, tb. főszolgabíró és ifj. Berzeviczy Béla ; gyakornok : Ifj. Csupor István, tb. szolgabíró ; a szobi járásban főszolgabíró : Keve Károly ; szolgabírák : Dr. Matlaszkovszky István tb. főszolgabíró és dr. Reviczky Gábor ; gyakornok : Würzler Vilmos ; az ipolynyéki járásban főszolgabíró : Pályi Pál ; szolgabíró : Battha László ; gyakornok : Rimélyi Dénes ; a korponai járásban főszolgabíró : Halmay László ; szolgabíró : Sippl Dezső ; a báti járásban főszolgabíró : Nándory Pál ; szolgabírák : Mailáth László és Herczegh József.

Ezeréves múlt dicsősége és küzdelme, fénye és gyásza áll előttünk. Az egykori királyi uradalomból, a honti várszerkezetből, megalakult vármegye, nemzeti királyaink uralkodásának végszakában, a féktelen és hovatovább elhatalmasodó főurak ellenében mind a királyságnak, mind pedig a nemzetnek egyaránt oltalmul szolgált. Miként a mohácsi vész után, az ország három részre szakadásának korában, a vármegye összekötő kapesot alkotott a nemzet tagjai között, úgy bizonyult az utóbbi évek nemzeti küzdelmeiben is alkotmányunk kilenczszázados, törhetetlen védőbástyájának.

A múlt dicsősége alkotja a jelen alapját és ez ad erőt és kitartást a jövőre nézve.

Legyen a honti föld minden porszeme termékeny talaja a magyarságnak s a nemzeti törekvéseknek.

Az 1906. évi
képviselővá-
lasztás.

HONT VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Hunt-Pázmán.

A mai Hont vármegye alsó részét, vagyis az Ipoly és a Garam völgyeit kétségkívül már a vezérek korában megszállották a honfoglaló nemzetségek; de a vármegye ezen legrégibb birtokosairól még hozzávetőleges adatok sem állanak rendelkezésünkre, sőt Béla király névtelen jegyzője, a ki pedig bőkezűen osztogatja krónikájában a birtokokat, sem tud a mai Hont vármegye első megszállóiról, a mi kétségtelen jele annak, hogy emléküik már Anonymus korában is teljesen elenyészett. Valószínűleg még a vezérek korában folytatott öldöklő hadjáratokban pusztultak el ezek az ősi nemzetségek, mert csak így magyarázhatjuk meg, hogy a hazánkba költöző Hunt és Pázmán (Pázmány) idegen jövevény lovagok a Garam vidékétől kezdve, az Ipoly völgyén át, felfelé egészen Kékkőig és Korponáig hatalmas terület urai lettek. A Hunt és Pázmán lovagoktól származó Hunt-Pázmán nemzetség idővel nagyon szétágazott, főleg II. Endre király bőkezű adományai következtében. Pozsony és Nyitra vármegyékben is birtokokat szerzett a nemzetség, sőt az ország távolabbi vidékeire is kiterjedt. Egyik őse Hunt, a ki a róla elnevezett várat építette, 997—1020 táján élt. Fia, Bény, a Garam mellett fekvő, róla elnevezett falut kapta; míg másik fia, Lampert, 1030. táján Egyházas-Marót és Palatnya helységeket nyerte Szent Istvántól. Lampert hasonnevű unokája (1090—1132.), a ki Szent László király nőtestvérét bírta nőül, az Árpádok családi birtokából Ipolypásztót, az ott levő királyi palotával együtt, továbbá Szigetfőn két szőlőt nyert a nejével hozományul. Az 1124-ben kötött egyezés értelmében Lampert megtartotta Egyházasmarótot; fivére, Hippolit (Ipoly) pedig Palatnyát nyerte. (Karáesonyi: Magyar Nemzetségek II. 182.) Lampert második nejével, Zsófiával és fiával, Miklóssal, megalapítja a bozóki monostort. II. Lampert szörnyű véget ért, 1132-ben, a II. Béla király által hirdetett aradi gyűlésen felkőveztetett.

Hunt-Pázmán.

A Hunt-Pázmán nemzetség ágai csak a XIII. században bontakoznak ki szemeink előtt, de a tatárjárás előtti okleveleink fogyatékosága miatt nem tudjuk azokat az első törzsszel összekötni. Karáesonyi idézett művében, legrégibb lakóhelyeik szerint, a következőleg csoportosítja őket: hontmegyei, nyitramegyei, bihar-szabolesi ágak. E nagykiterjedésű nemzetségből ezúttal csupán a hontmegyei ágakkal foglalkozunk. A hontmegyei ágakat ismét a következő alágakra csoportosíthatjuk: bozóki, bényi, esalomjai és fődemesi ágak.

Bozóki ág.

1. *A bozóki ág.* Ez ág tagjai a II. Lamperttől alapított bozóki monostor kegyurai voltak, tehát valószínűleg egyenes leszármazói II. Lampertnek. Birtokaik is Bozók környékén terültek el. Ők építették a drégelyi és a litvai (Csábrág, Hradnok) várakat is. Az ág őse Lampert és I. Hunt voltak. Hunt II. Endre király alatt honti ispán és a bozóki prépostság kegyura, 1266. előtt odaadta az ősi alsóvarbóki jószágáért eleserélt Pribelt a nevezett monostornak. Lampert 1246-ban a Szuhához tartozó Masztinez pusztá birtokosa. 1266-ban ez az ág Szent-Antal, Zsibritó és Kormosó birtokainak határait megjárta. (Wenzel, VIII. 151.)

Hunt ifj. Ders (Dezső) és Demeter megrohanták id. Ders (Dezső) litavai várát (a mai Csábrágot), mely tettük miatt IV. László király megfosztotta őket összes jószágaiktól. De a királyi ítélet csak papíron maradt, mert Demeter, a ki már 1262-ben barsi, majd 1275-től kezdve honti főispán volt, 1278-ban Korpona ellen tervezett támadása ellenére is, visszanyerte a király kegyét, mert 1279-ben Drégely területét, még ugyanez évben az Otakár elleni háborúban szerzett érdemeiért Kisteszerét, majd 1280-ban a Csábrágtól délre eső Cseri helységet nyerte a királytól. (Századok, 1869. 522.); 1284-ben pedig a honti várföld is az övé lett. Hunt fiai 1285-ben osztottak, mely alkalommal II. Ders (Dezső) kapta Litava

(Csábrág) várát tartozékaival, míg Drégely vára Demeteré lett. I., vagy másként öregebb Ders (Dezső), kitől testvérei a litavai, másként esábrági várát elfoglalták, 1290-ben prenesfalvi földesúrként szerepel. Fia Tamás (1294—1322.) legtöbbnyire a Velezd, Harmaez és Jánok birtokokért folytatott perben szerepel. 1312-ben beleegyezik a nyéki és a hrussói birtokok eladásába.

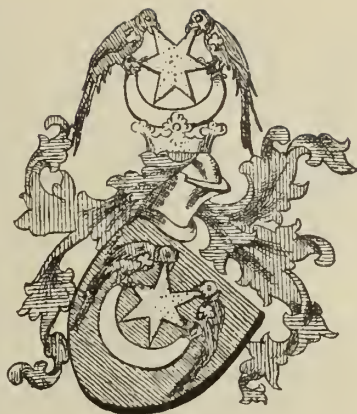
I. Hunt ivadéka Péter, a ki 1266-ban beleegyezik atyjának a bozóki monostor javára tett ajándékozásaiba. Fiai: Márton és Károly 1294-ben Velezd és Harmaez falvakért folytatott perben fordulnak elő, 1303-ban megveszik a Szuha és Szeleze között eső Turulypa és Kietelke nevű falvakat. Péter testvére volt Welk, kinek fia, Sándor 1290-ben Klaszita (Selmeezbányától délre) és 1303-ban unokatestvéreivel együtt Szeleze földesura.

Hunt fiai: Kis, vagy másként ifjabb Ders és Demeter még 1307 előtt elvesztették a litavai (esábrági) várát, melyért Tergenyé és Nemes-Óroszi között fekvő Falussi helységet nyerték. (Fejér, VIII. 6. 186.) Kis Dersnek egy fia volt, Miklós, a ki rendesen Túron lakott. 1302-ben a jánoki uradalmat adta esérébe apósának, Szügyi Lontó Andrásnak, a ki viszont Nyék, Méznevelő és több más nógrádvármegyei jószágokkal kárpótolta őt. 1331-ig a jánoki uradalomért folytatott perben szerepel.

A jánoki uradalom javarésze 1344-ben visszakerült a nemzetség bozóki ágának birtokába, de Jánok-falunak visszaszerzése az öregebb Ders fia Tamás fiára, Demeterre, a későbbi veszprémi püspökre (1389—98.) szállott. Az ekként visszaszerzett jánoki uradalom a következő falvakból állott: Jánok, Vajda, Büttös (a mai Krasznik-pusztá), Papolez, továbbá Raksony és Parlagi, ma elpusztult helységek.

Lampert utódai közül Bagos fia, Miklós (1353—58.) az Osgyáni Bakos-esalád, Márton (1294—1303.) fia, András fiai az Osgyániak ősei. Hont unokája, Tamás (1294—1337.) fiaitól a Jánoky és a Vajday esaládok származnak. (Karáesonyi: i. m. II. 189. stb. 1.)

2. *A bényi ág.* Ez ág birtokai az Esztergom vármegyében fekvő Bény helység körül feküdtek, de az Ipoly és a Garam völgyeire is kiterjedtek. Egyik őse Amadé, a ki 1217-ben szentföldi útját megelőzőleg a bényi monostort alapította. Fia István 1262-ben a helembai szolgák közt felmerült per elintézésére küldetett ki. István 1273-ban elhalálozván, a bényi monostorban temettetett el. Amadé testvére Pongrácz, kinek fiai Kázmér és Lampert 1236-ban visszaadták a dömösi egyháznak a Szete és Lontó közt fekvő Csepel falu egy részét. (Fejér IV. 3. 553.) Kázmér neve 1262-ben szintén előfordul, mint a helembai viszály elintézésére kiküldött bíróé. Fiai Pongrácz és Péter 1273-ban Csejte várának hősi védelméért 1276-ban Lontó falut nyerik IV. László királytól. Kázmér fiai Ugrin, Péter és Lampert az 1289—1294. években, az esztergomi érsek és káptalan birtokainak elpusztításával tették nevüket hirhedtté. Az országbíró 1295. márczius 22-én az okozott károk megtérítése fejében a kéméndi és a bényi javak elvesztésére ítélte ugyan őket, de a Kázmérfiak ellene szegültek az 1295. évi ítéletnek. 1297-ben a király páldi és kisgyarmati javaik elvesztésére ítélte őket. Lampert 1297-ben jobb útra térvén, a sági monostor felgyújtásával okozott károkért harmincz márka megfizetésére kötelezte magát, mely összeg biztosítékául olvári jószágát kötötte le, de mivel ezt a kitűzött határidőre ki nem váltotta, 1298-ban Lampert e jószágot örökös joggal a sági monostornak adományozta. 1297-ben azonban a király hűségére tértek s egyik testvérük, László, a király iránti hűségét vérevel is megpeesétele, a mennyiben Monoszlóvára alatt elesett. Ugrin, Péter és Lampert 1299-ben Csák Máté ellen harezoltak; III. Endre király nekik adta az általuk elfoglalt nyitravármegyei várakat, de 1301-ben Csák Máté visszavette tőlük. Ők maguk elpusztultak a Csák Máté elleni küzdelemben, s csak fiaik: Ugrin fia Demeter, Péter fia István, Cseh Miklós és Lampert fia István éltek túl Csák Mátét. 1358-ban mint bényi nemesek említetnek, s ekkor már, úgy látszik, a kisbirtokú nemesség sorai közé kerültek.

Ders.

Bényi ág.

Csalomiai ág.

3. *A csalomiai ág.* Ezen ág birtokai az Ipoly mentén Egyházas-, Nagy-Csalomja és a körülötte fekvő falvakban terültek el. Az ág három vonalra szakad, ú. m. leszenyei, egyházascsalomjai és kiscsalomjai, másként kovári vonalra. Tagjai közül a leszenyei vonalon I. Lampert unokái II. Lampert és I. István 1265-ben a sági monostor Szőlős nevű falujával voltak szomszédos birtokosok. 1281-ben kiegyeztek a Szügyi családdal Kovárszeg birtokát illetőleg. II. Lampert 1290-ben Bélt, vagyis a mai Bédet (Beluja), 1303-ban pedig a kishonti Turipa és Kiete falvakat (Szeleze és Szuha közt) eladta. István 1296-ban Csall falu birtokosa. A kiscsalomjai vonalon Lampert egri püspök (1246—75.) testvérének, Miklósnak, fiai, Pázmány és Miklós, 1270-ben Szelény részeiért perelnek.

Az 1303. évi osztály alkalmával Pázmány, Kovár és Szelény falvakat, továbbá Apáti és Szent-Lőrincz falvak felét nyeri, míg Miklós Kis-Csalomját és Felszerfalu egy részét, valamint Apáti és Szent-Lőrincz másik felét. Ez osztály alapján Pázmány a Kovári, Miklós a Kiscsalomjai család őse. Pázmány utódai közül Kovári László 1338-ban királyi ember, unokája Pál (1388—1427.), a ki 1397-től 1407-ig nádori ítélőmester volt. Családjának a XVI. században magva szakadt.

Födémesi ág.

4. *A földemesi ág.* Őse I. Jákó, ennek fia I. István, kinek fia II. Jákó 1259-ben megvette unokatestvérétől ennek földemesi birtokrészét. II. Jákó fia: II. István, fia III. Jákó (1334—79), a ki 1358-ban vármegyei esküdt volt, a Szuhai család őse. I. Jákó másik fia Móka, kinek unokája Födémesi Miklós (1245—59), ennek hasonló nevű fia a Ráhoi és Velezdi Kövér család őse. II. Jákó fia, Miklós, 1292-ben Palatnya földet vette meg. (Fejér V. 2. 39.) II. István 1298-ban a Rimócza mellett volt birtokos. IV. Miklós Ipoly, vagy másként Kőkeszin lakott. Miklós, László nevű fiával 1349-ben bizonyítványt kapott arról, hogy Zalaba és Atyagyarmata (Kis-Gyarmata) Szent István király ideje óta szakadatlanul őseié volt. Ugyanő 1359-ben megosztozik Jákó unokaöccsével, mely alkalommal Födémest és a Hont mellett fekvő Palasát nyeri, míg Jákó a Födémest melletti Szkornát és a kishonti Szuhát nyeri. III. Jákó a kishonti Ráhoért folytatott pert. Móka utódai szintén Ráhón voltak birtokosok, így Kövér János (1326—48) vagy Velezden, vagy Ráhón lakott. (Karácsonyi I. i. m.)

A Hunt-Pázmánokon kívül még a következő nemzetségek telepedtek le az Árpád-házi királyok korában a mai Hont vármegye területén.

Csák.

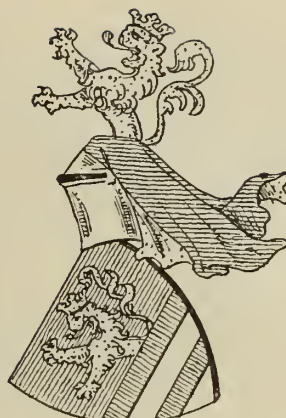
Csák. Ez ősrégi nemzetség, mely Anonymus szerint a honfoglalók közé tartozik, a XIII. században szerez birtokokat a mai Hont vármegye területén. IV. Béla király egy kelet nélküli oklevelében Palást helységet adta Máté fia Istvánnak, Márk fiai nagybátyjának. Márk fiai István (1280—1307) bakonyi ispán és Péter 1288-ban Palást e részét eladták Palásti Péternek és társainak (Honti Okt. 33. Wenzel, IV. 326.) A XIII. század elején a trencsényi ágból Péter fia Máté 1308-ban nádor († 1321), a felvidék hatalmas kényura, számos várat kerített hatalmába, így Drégelyt is, mely 1308-ban birtokában volt. A rozgonyi csata után azonban lassanként kiszorult a vármegye területéről.

Dobák.

Dobák. E nemzetség ősei Dobák, Tiba, Dona és Váczik az 1244 előtti időben a királyi palotában teljesítettek szolgálatot. Ekkor már a nyitrai Chrenóczot birták, melyet azonban IV. Béla király tőlük elvevén, őket a honti várhoz tartozó Palota (Palojta), Kőkeszi és Nénye nevű várföldekkkel kárpótolta. Ugyanekkor nyerték Esztergályt is, melyet azonban 1260-ban Kelenye és Terbegecz birtokokért elcseréltek. I. Dobák fiai közül Demeter és Tiba 1280—90 közt iktatási parancsot nyertek a hontvármegyei Drégely és a nógrádi Legénd jövedelmeire, de az iktatás alkalmával kitűnt, hogy e falvakra a Hunt nemzetség bir tulajdonjoggal. Ekkor Hunt fiai beleegyeztek, hogy bizonyos peres ügyek eldőltségéig a falvak jövedelmeit ők élvezzék. 1312-ben a Hunt-Pázmán nembeli Ders (Dezső) comes fia, Miklós, a Dobák nemből eredt Miklósnak, Lászlónak és Istvánnak, valamint Máté fiainak Jakabnak és Péternek, Nyék és Hruszó helységeket bevallja (Századok 1869. 610. l.). 1337-ben, midőn I. Dobáknak Demetertől és Lukától származó unokái megosztottak a nemzetségi javakban, Demeter fiai Nénye déli részét kapják, vagyis a mai Dacsó pusztát, továbbá Palojta északi részét és Lam falu északi részét (Felső-Lam), míg Luka fiai Nénye északi részét, vagyis a mai Lukánénye falut, továbbá Palojta és Lam falvak déli részét (Alsó-Lam) nyerik. — Demeter fiai közül Dacsó és Lóránt 1353-ban Kőkeszit birják zálogban. Luka fiai közül Darási Dobák 1358-ban Hont vármegye szolgabirája volt. A fenti Demeter fiai András, Dacsó és Lóránt (1337—53), a Dacsó, míg Luka fiai István

(1337), Miklós és II. Dobák (1337—1348) a Lukács-család ősei. (Karácsonyi i. m. I., 411—413.)

Kacsics (Kacsuk, Kathyz). E nagy kiterjedésű nemzetség már a tatárjárás előtt birtokos volt Hont vármegyében. Simon bán (1213—1229), a kinek része volt Gertrud királyné meggyilkolásában, Ipoly-Bolyk falut birta (Wenzel VII. 384.), mely azonban tőle elvételre került. E birtokot utóbb 1255-ben IV. Béla király a nevezett Simon bán Jánosnak visszaadta. Ugyane nemzetség sarja (az előbbinek unokatestvére lehet) Mihály fia, Simon (1281—1322) a Palásti Radó család őse, előbb Csák Máté híve, 1313-ban Túr falut birta zálogban, de 1317-ben elpártolván Csák Mátétól, Hontban többé nem érezhette magát biztonságban, s ezért az ország déli részén kapott birtokokat, majd a székelyek ispánja lett. A nemzetség legkimagaslóbb ágából, Fulkó ágából Szécsényi I. Tamás (1299—1354) erdélyi vajda, országbiró, majd tárnokmester 1338-ban Bélt (Beluja, később Béd) vette meg, (Anjouk. Okmt. III. 475.) előzőleg pedig 1334-ben a régi kishonti kerületben Rimaszombatot és tartozékát szerezte meg cserében Bács és Szerém vármegyékben fekvő jószágaiért a kalocsai érsektől. (Anjouk. Okmt. III. 79.) Fia, Kónya Miklós (1327—1355), a királyné tárnokmestere, kinek másodunokája, László (1441—54), a vármegye főispánja volt. Az itt említett Kónya Miklós neje Erzsébet, Harsendorfer Wolfig leánya (1347—1355) volt, a ki Szemeréd, Stracsán és Visk helységeket nyerte hozományul. (Wertner Mór: Magyar Nemzetségek II., 140—141.)

Kacsics.

Kacsics.

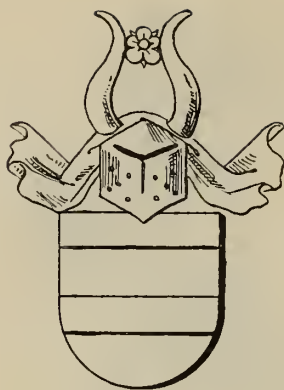
Gyulazombor. E nemzetségről csupán egy adatunk van. Zeudeni (Szódéni) Gyulazombor. Sebrid fia, Erdő, 1297-ben az esztergomi káptalantól kétszáz márkát felvévén, Nemty (Nemeti) helységhez való jogairól a káptalan javára lemondott (Az Eszterg. Főkápt. Fekvő stb. 165 okl.). Valószínűleg ekkor elköltözött a vármegyéből, mert ezentúl többé nincs említés e nemzetségről.

Tardos. Anonymus e nemzetséget a honfoglalók közé számítja, okleveles Tardos. adataink azonban csak a tatárjárás utáni korszakban vannak róla. Ősi fészke a mai Komárom, hajdan azonban Esztergom vármegyéhez tartozó Tardos helység, de valószínűleg még a tatárjárás előtti korszakban birta Paloja birtok egy részét, melyet 1244-ben vagy 1264-ben Pósa fiai Tardos és Sándor, Roland sági prépostnak négy és fél márkáért átengedtek. (Fejér VII. I. 286. IV. 3. 243.) E nemzetség három ágra szakadt, u. m. a palojtai, köbölküti és a marótira, de ezek közül csak a palojtai hontvármegyei. Ez ág sarja Tardos fia Torda, a ki 1337-ben beleegyezik Paloja határjárásába. (Karácsonyi i. m. III. 57—76.)

A **Balassák**. E családot Wertner Mór (Magyar Nemzetségek II. 142—43.) a Balassák. Kathyz nemzetségből származtatja, Karácsonyi ellenben az e nemzetségtől való leszármazást nem tartja beigazoltnak. Őse Detre (1222—36.) zólyomi ispán, ennek fia Mikó (Miklós) 1247-ben sárosi, 1248—52-ig zólyomi főispán, fiai közül Péter 1267-ben Hont vármegye főispánja, másik fia Bytter (Bettér) zólyomi főispán, kinek fiai közül Péter (1315) és 1360—63 Hont vármegye főispánja volt. A XIV. században már kihalófélben volt e nemzetség, midőn Gyarmati Miklós fia Balázs Hont vármegye főispánja (1376—85) újra alapította. Utódai Balásziaknak neveztettek, mint Gyarmati Balászi Miklós is, a ki 1396-ban honti főispán volt. Később a család tagjai a Balászi névvel azonos Balassa nevet veszik fel. A fenti Detre fia, Mikó, 1246-ban a honti várkötelék alól felmentett Gyarmat földét nyerte cserébe. 1252-ben Leusták és rokonaitól, honti várjobbágyoktól, a hontvármegyei Aba nevű földet szerezte meg. Egyik fia, Péter, Olvárt vette birtokába. (Századok. 1869. 523.) Két leánya, Anna és Katalin, a kik a Hunt-Pázmán nembeli Lamperthez és Demeterhez mentek férjhez, 1290-ben anyjukkal együtt Olvárt, Abát és a hidvégi favárat nyerték osztályrészül. (Fejér, V. 3. 500.)

A **Lévai Csehek** ősei már 1225-ben az ipolymenti Ságizsidódon voltak birtokosok; valamelyik ismeretlen nemzetség ősi birtokai terültek el itten, melyből Rugas comes utódai kiválva, a XIV. században mindegyre nagyobb jelentőségre emelkednek. Rugas fia, Egyed, 1245-ben osztozik rokonaival az ősi javakon, mely alkalommal (Ipoly) Ságot nyeri. Egyedet egy 1254-ben kelt oklevélben már

Lévai Csehek.

Lévai Cseh.

sági nemesnek mondják. 1266-ban unokatestvéreivel osztozik, mely alkalommal az előbbieket a barsvármegyei Sárót nyerik, Egyed pedig megmarad Ság birtokában. Egyed fia, Bede comes, Csák, nb. Csák tisztje (1291), majd 1311-ben Bélhelység zálogos ura, ugyanazon évben Lissót vette zálogba. Mint Csák Máté híve, az Anjouk uralmának megszilárdulása előtt az esztergomi érsekség és a Ratold (Rátót) nembeli Roland nádor fia, Dezső tisztjének birtokait pusztította. 1321-ben Hrussó várnagya, Csák Máté halála után meghódolván Károly királynak, a Sági nevet a Sárói névvel cserélte fel. 1344-ben már így említetik s ez a név utódaira is átszállott. Fia, Sárói Péter, Nagy Lajostól 1348-ban vásárlást nyert, ennek fia, László (1370—96.) Temes és Liptó vármegye főispánja, Szlavonia bánja és kir. főajtónálló családját a főrangnak sorába emeli s ezzel megveti a Lévai Csehek közel kétszázados fénykorának alapját. (Wertner Mór cikke : Századok. 1901. évf.)

Palásthy.

A *Palásthyak* ősei a honti és a bolondóczi várjobbágyok sorából emelkedtek a nemesek közé. A várjobbágyok még 1279-ben megosztottak Palást föld egy részén. Álmost és Fábiánt hadiérdemeik jutalmául IV. László király 1281-ben felmentette a várszolgálat alól és az ország nemesei közé emelte őket. E két testvér őse tehát a máig virágzó Palásthy családnak. Paláston azonban a Csák nembeli István és Péter is birtokosok voltak, a kik 1288-ban birtokukat királyi engedéllyel a Palásthyak egyik ősenek, nevezetesen Péternek engedték át.

Palásthy Brizó fia, Miklós, már Nagyvezekényben lakott, hol 1295-ben birtokot vásárolt Vezekényi Pétertől. Brizó unokái, Fülöp és János Várad felerészét nyerték nagyanyjuk leánynegyede címén. 1295-ben Ladomér, esztergomi érsek is adományt nyert Palástra, de ezen adományozás érvénytelenné vált, sőt valószínűleg egyik indító oka volt a Palásthyak későbbi magatartásának a Csák Máté és Róbert Károly közötti küzdelmekben. A Csák Máté halála utáni időben a Palásthyak is meghódoltak, legalább erre enged következtetni az a körülmény, hogy 1327-ben Károly király Palásthy Lipót fiát, Györgyöt és testvéreit is megnevesítette. A XIV. század elején már jelentékenyen szétágaztak a Palásthyak. 1308-ban Mikus fia, Mihály és Göze fia, Fábián palásti részüket Ravasz mesterre ruházták át. Bagonya fia, Miklós pedig 1327-ben Rakoncza felé (Felső-Rakoncza) vásárolta meg Rakoncza Istvántól. Brizó unokája, János. Zemberben volt birtokos. Bagonya unokái, János és György 1368-ban szintén vásárolták Zemberben birtokrészt. Palásthy Mihály fiai az általuk elkövetett hatalmaskodások következtében elvesztik palásti birtokrészeiket, a melyeket a főispán 1341-ben Palásthy Liptó fiának, Istvánnak adott el; 1368-ban Palásthy Kónya, Sásd, Sztráczin, Szemeréd határain birtokol. 1379-ben a családot Egyházsnénye részeinek birtokában találjuk. 1392-ben Miklós és Péter anyjuk, a Hunt-Pázmán nembeli Kovári Anna után, leánynegyed címén Zelént bírák, 1394-ben a Kováriak, Terjeniek (Terényiek) és a Palásthyak közt kölcsönös örökösödési szerződés jön létre, melynek értelmében Kovári Pál mester és testvérei 1395-ben beiktattatnak néhai Palásthy György palásti birtokrészeibe. (Palásthy Pál : A Palásthyak. I. l. és Kubinyi Ferencz : Id. oklt. 197—98. okl.)

Simonyi.

A *Simonyi* család ősei már a XIII. században a vármegye nyugati sarkában fekvő Varsány, Kiskér és Csánk birtokosai. Varsányi Simon fia, Adorján comes 1290-ben Gyerken négy eke földet örökölt Miklós esztergomi préposttól, melyet az esztergomi káptalan Kér birtokával elcserélt. 1294-ben eladja Kér birtokát az ugyanezen nemzetségből származó Mortunus fia, Simon comes fiának. Simon Comes fia, Ják, Kereskényinek nevezi magát (1301), testvére Phile (Füle) (1301—1303.) eladja Varsány, Niczk és Csánk részeit testvéreinek, Mihálynak és Mártonnak. Mihály (1301—29.) fiai, Pál mester és Lőkös, 1324-ben Varsányt, Kért, több más bars-, trenesén- és nyitra vármegyei birtokokkal együtt felosztják

Palásthy.

egymás közt. Lőkös fia, István mester 1392-ben Csánk és Kér birtokába kér beiktatást. Tőle származik a Simonyi család idősebb ága, míg testvérétől, Imrétől (1395—1418.) az ifjabb, vagyis a varsányi ág. Imre utódai a XV. században a Varsányi nevet veszik fel. Az idősebb ágból származó Simonyi és Varsányi Simonyi család jelenleg Bars, Nógrád és Trencsén vármegyékben virágzik.

Bory. E család őse Márton, a ki 1275-ben a honti várszolgálat alól felmentet-^{Bory.} vén, Bori helységet kapta a királytól. Ennek utódai lehetnek Borfői Tamás és Beke, a kik 1357-ben több birtokra vonatkozó oklevelet helyeznek el a szentbenedeki konventnél megőrzés végett. (Kubinyi, 122 okl.)

Közös törzsből származnak a *Derzsényei* és a *Zsemberi* családok is, melyeknek^{Derzsényei. Zsemberi.} ősei Zsemberi Zazun és Ambrus 1275-ben mint szomszédok jelen voltak Nempthy-i Buzádnak, a honti várhoz tartozó Szud helységbe történt beiktatásánál. (Századok, 1869. 525.) Ez a Zazun fia, Gergely, 1329-ben unokáinak, Kiskereskényi Miklós fiainak bizonyos Zsemberi birtokrészeket engedett át. Gergely comes és rokonai 1324-ben Deméni István mestert anyjának leánynegyedét illetőleg kielégítik. Derzsényei Ipót és Kereskényi Pál, másfelől Disznós Pál és Derzsényei János 1332-ben egyezkednek a kölcsönösen elkövetett hatalmaskodások dolgában. 1376-ban Zsemberi Saul és János megosztóznak Derzsényei Mihálylyal a zsemberi határhoz tartozó Aba részén. Márton 1389-ben eltiltja Disznósi Gergelyt és testvéreit neje disznósi, alsózsemberi és zaholyai birtokrészeinek jogtalan birtoklásától. Egyed 1392-ben tarcsányi (ma pusztá) birtokának felét Mérei Gergely deáknak adományozza.

A Derzsényei ágból Derzsényei Ipót 1336-ban perhalasztást nyer Barátkai Tamással fennforgó perében. 1335-ben Derzsényei Illés fiai ellen vizsgálatot indítanak az általuk elkövetett hatalmaskodások ügyében, Derzsényei Ipót, János és Illés 1339-ben osztóznak a Derzsényei birtokrészekben. Derzsényei András 1373-ban kibékül Zsemberi Saullal és a kölcsönösen elkövetett hatalmaskodások dolgában kiegyeznek. Mihály neje és fiai 1381-ben tiltakoznak a zsemberi birtokok elidegenítése ellen.

A XIV. századbéli többi birtokosok közül kiemeljük a következőket : Herencsényi Tamás 1303-ban herencsényi birtokát eladta Haraszti Tamásnak, Herencsényi Olivér fia, István, szintén bizonyos birtokokat átruház Haraszti Tamásra (1322.). Kormosói Fülöp és testvérei 1317-ben Kormosón vesznek birtokokat. Hélecz Fábán 1302-ben megveszi Szudot, fia Miklós 1323-ban megerősítő levelet nyer Károly királytól. Gábor, a ki Szudi nevet visel, 1342-ben Felső-Paláston birtokos. János 1369-ben igényt emel bizonyos felső-palásti birtokrészekre. — Terbegeczi István hatalmaskodásai dolgában 1381-ben vizsgálatot indítanak. A Dalmadi család 1364-ben a magtalanul elhalt Darázsi Péter birtokait nyeri, az adománylevelet Dalmadi Gergely részére II. Károly király 1386-ban megerősíti. 1394-ben ugyanaz Udvarnok-Darázs és Udvarnok-Sipek helységeket nyeri Zsigmond királytól. Szalatnyai Benedek bajvívó özvegyének kérelmére 1326-ban Szalatnya határai megjáratnak. Besenyő Gergely 1331-ben Palásti Bors akasztófán kivégzett fiainak részeit nyeri Paláston. Mérei János fia, Pál és Bodó, fia Bot 1327-ben Mere föld birtokosai, melyről a Palástiak lemondanak. Balogi Péter 1388-ban a Kaladia nevű birtokra vonatkozó oklevél bemutatására kötelezi Kovári Pál mestert. Barátkai Tamás 1336-ban Derzsényei Lipóttal egyezkedik. Keszői Mihály fia, István és társai 1353-ban újra elzálogosítanak Palójtai Lórándnak és Dacsónak bizonyos keszői birtokrészeket. Varsányi Pál és Lőkös 1337-ben kielégítik Kereskényi Miklós özvegyét; az utóbbi családból Mihály és Miklós 1358-ban vármegyei esküdtek voltak. Nemcsényi György 1394-ben a palásti birtokrészekre vonatkozó adománylevelet átiratja. Szemerédi Mihály birtokait Károly király 1338-ban elcseréli a magtalanul elhalt Jakab fia, István palásti birtokaival. Méri Ágoston, a ki 1397-ben Tamás fia, Miklós várjobbágy, palásti birtokát nyeri Zsigmond királytól. 1398-ban beiktattatik bizonyos palásti birtokrészekbe, de még ezen évben e birtokot Kovári Pál mesterre ruházza. Horhi Csákót 1386-ban eltiltják Zsember megvételeitől. 1394-ben Oszlári Lőkös fiait beiktatják azon pribeli birtokokba, melyeket a király János, Pető fia magvaszakadtával nekik adományozott. A Sepere nemzetségből származó Rásztokai családból 1377-ben Pál fia Mihály, Mikó fiai Márton és János Lissón voltak birtokosok. (Turul, 1890. 4.)

Birtokosok a
XIV. szá-
zadban.

A XV. században.

A XV. században egész Mátyás király trónraléptéig a vármegyei birtokviszonyok terén a következő nevezetesebb változások észlelhetők.

Szobi Péter 1440-ben I. Ulászló királytól a magtalanul elhalt Alsópetényiek nógrád-honti birtokait nyeri adományul. Szendi István vajda, a Kálnay család ősenek fia, Benedek 1405-ben új adományt nyer Dalmad, Kis- és Nagy-Terenne (Derzsénye ?), Varsány, Borfő, Felső- és Alsó-Zsember helységekre, mely adományt Mátyás király 1475-ben megerősített. (Kálnay László leveles ládája.) Lévai Cseh Péter 1428-ban új adományt nyer Zsigmond királytól Lévára és tartozékaira, melyek közt Csánk, Kér (Kiskér) és Bát helységek szerepelnek Hont vármegyéből. Ugyanez 1439-ben fiával, Lászlóval együtt Simonyi György faitól a csánki és kéri birtokaikat vette zálogba. (Századok 1901—339.) A csalomjai uradalmat, melyet Zsigmond király Borbála királynénak adományozott, Albert király 1439-ben elvette tőle és nejének, Erzsébetnek adományozta. (Teleki Hunyadiak kora X. 47.) A Hunt-Pázmán nembeli Vajdai Demeter és unokaöcse Vajdai Lukács, Tamás és Ders, még 1389-ben visszanyerik Zsigmondtól az ősi nemzetségi javakat, 1391-ben pedig osztályos egyezsége lépnek Cseri, Túr, Szuha, Zsaluzsány és a vármegyében fekvő többi birtokokat illetőleg. Egy 1398-ban kelt nádori ítélet értelmében Demeter püspök és testvérének fiai beiktattattak a jánoki uradalomba. (Honti Oklt. 180. 186. 204.) A Palásti családból Egyed fia Miklós, a Pousz ágból, a kereskenyi birtokhoz való jogát 1419-ben sikeresen meg-

védelmezi az országbíró előtt a Borfőiek, másként Sipékiek ellen, noha a birtokra vonatkozó okmányok, még a Csák Máté pusztításai idejében elvesztek. 1422—25-ben a Szudi Palástiak és a Paláston lakó Bagonya közt nagy viszályok támadtak a palásti birtokrészek miatt.

A kisebb birtokosok közül Nyéki János 1421-ben, Nyéki Demeter 1439-ben birtokos Nyéken, Kistúri Miklós 1418-ban Felső-Zsemberen. A Nényei Lukacs család, a Mocskosokkal és a Palástiakkal együtt Egyházas- és Győrös-Nényén birtokos.

A Mátyás király trónraléptétől egész a mohácsi vészig terjedő időszakban, különösen a Jagellók uralkodása alatt mélyreható változás áll be a vármegye birtokosai közt. Az régi birtokosok közül Kálnai Ferencz, János testőrkapitány, István lévai kapitány és Imre, utóbb II. Lajos király udvari titkára

Erdődi-Bakócz.

1506-ban Borfőre nyernek adományt Ulászló királytól. A XVI. század elején Werbőczy István és Szobi Mihály szereznek számos birtokot a vármegyében. Terjéni Radnóti György és Werbőczy István 1506-ban kölcsönös örökösödési szerződést kötnek egymással, melynek következtében az előbbi Inám falut kötötte le. Radnóti György gyermekek hátrahagyása nélkül halván el, Ulászló király 1515-ben megerősíti Werbőczyt Inám birtokában, sőt neki adja Iván falut is, melyet Ludányi Bay János és Vid, Radnóti hagyatékából, a maguk részére lefoglaltak. Szobi Mihály 1511-ben Csallban, 1524-ben Barátin, Alsó- és Felső-Nyéken birtokos. Erdődi Bakócz Tamás, esztergomi érsek unokaöcse: Erdődi István és Farkas 1517-ben Csábrág várát nyerik, s ugyancsak ők még ez évben Zeliz mezővárosra is adományt nyernek, mely adomány Bátmonostori Tóttös halálával visszaszállott a koronára, s melyhez Hontból négy falu tartozott. (Századok : 1888. 101.) Lévai Cseh Zsigmond (1506—1529.) második neje, Pásztói Anna után Ipoly-Pásztót nyerte, melyet azonban I. Ferdinánd király a mohácsi vész után 1529-ben tőle elvevén, nejének, Anna királynénak adományozott. A Palástiak közül Péter 1477-ben Szudon elkövetett hatalmaskodásával tette nevét emlékezetessé. Paska 1483-ban Túr, Pográny és Dicse helységeiben volt birtokos. Paska János 1497-ben Kőkeszít nyeri cserében esztergomi házáért a Siráki Filpesi testvérektől. Péter 1498-ban Rakonczán telepedik le.

Tamás 1491-ben Felső-Rakonczán két jobbágytelket ad a Rakonczaiaknak zálogba. Gergely, neje után, Szudon (1502.) birtokos. László Dombai Jánossal

társulva, megveszi Szalatnyai Jakab birtokát Ináncsfalván, melyet 1505-ben maguk között felosztanak. (Palásthy Pál : A Palásthyak I.)

A kisebb birtokosok közül a Keszihóczy és a Szelényi családok 1483-ban megjáratták a Keszihóczy helységhez tartozó Harsány határait. Jákóffi István, Litvai Horváth Péter és Horváth Dömjén leányai közt 1482-ben Szkornya és Födemes birtokok miatt per van folyamatban. Középbéli Mihály 1468-ban Középbélen, Nyéki János 1494-ben Nyéken, Kaghbéli László 1464-ben Kaghbélen, Szalatnyai János 1504-ben Szalatnyán, Balogh Miklós 1517-ben Györkőn, Berzencei Bornemisza János 1526-ban Kőkeszin birtokosok.

A vármegye birtokviszonyairól az 1494. és 1495. évi összeírások csak nagyon hiányos adatokat nyújtanak. 1494-ben összeírtak 3659 portát (jobbágytelket). Ebből alig egynehánynak a birtokosa van megnevezve. A királyi javak 304^{1/2}, Losonczy László 268, Ország Zsigmond 22 (e két utóbbi csoport valószínűleg a kishonti kerületben), Lévai Zsigmond 27, a sági prépost 18 portát birtak. Még hiányosabb az 1495. évi összeírás, melyben 3600 porta birtokosa közt csupán a királyi javak (369) és a sági prépost (38) vannak megnevezve. (Acsády Ign. : Régi magyar birtokviszonyok. Érték. XVI. k.)

A mohácsi vész utáni birtokviszonyokról az 1542. és az 1549. évi összeírások nyújtanak adatokat. Különösen becses az utóbbi, melyből tiszta képet nyerhetünk a vármegye akkori birtokosairól.

Birtokosok a
mohácsi
vész után.

Ezen összeírásban már számos új birtokost találunk, a kik az ellenkirályok korszakában részint adomány, részint erőszak útján nagy vagyona tettek szert, a XVI. század közepén (1549.) történt összeírás adatai szerint a vármegyében már óriási túlsúlyban vannak a nagybirtokosok. 1542-ben összeírtak 2278 portát, ebből esik Basó Mátyásra 380, az esztergomi érsekre 336, Balassa Menyhértre 320, özvegy Léway Gábornéra 216, Balassa Zsigmondra 138, Nyáry Ferenczre 120, Balassa Imrére 51, Pálffy Péterre 12 és Nyáry Lőrinczre 9.

Az 1549. évi összeírás szerint, mely a vármegye egész területére kiterjedt, beleértve a kishonti kerületet is, 2023 portát találtak ; ebből háromszázhatvanöt-nél a tulajdonos nincs megnevezve, a többi a következőleg oszlik meg az egyes birtokosok között : Balassa János 7, Balassa Zsigmond 128^{1/2}, Baloghy János és Berényi András 8, a bozói prépost 101, Derencsényi Farkas 6, az esztergomi érsek 236, az esztergomi káptalan 185, Feledy Euszták 8, Goszthonyi Miklós 12, Losonczy István 287, néhai Madách Miklós 15^{1/2}, Nyáry Ferencz 29, Nyáry Lőrincz 6, Putnoki György 9^{1/2}, a sági prépost 81, Zsemberi Boldizsár 6^{1/2}, Setétkuthy Farkas 1, a Tapolcsányiak 5, Várday Tamás 4, a zenggi püspök 6. (Acsády Ign. : A magyar nemesség birtokvisz. Érték. XIV.)

Bocskay a tizenhetedik század elején, diadalmas felkelő hadjárata folyamán, híveit főleg az elfoglalt egyházi javakkal jutalmazta. Így a sági prépostság birtokait Bakos János, Rimay János, Kovács Boldizsár és Némethy Gergely nyerték, de az 1609. évi országgyűlés ezen jószágok visszaadását rendelte el.

Ugyanez időben három vármegyei özvegyasszony újabb férjhezmenetele nagy változást idézett elő a vármegyei birtokviszonyok tekintetében. Az egyik Mágócsy Ferenc özvegye, született Szerdahelyi Dersffy Orsolya, a ki néhai férje hadának kapitányához, Esterházy Miklóshoz — a későbbi nádorhoz — ment nőül. Esterházy e házasság révén a Szikincze völgyében elterülő javak birtokába jutott, s ezzel későbbi emelkedésének alapját vetette meg. A másik özvegy, Perényi Zsófia, kinek harmadik férje, Kollonich Sigmund, a komáromi várparancsnok, Lévat nyerte a hozzátartozó uradalommal, melynek tartozékai — mint Bát is — részben Hontban terültek el. Kollonich azonban, mint tékozló ember, annyira megterhelte az uradalmat, hogy csődbe került s a birtokra a kamara tette rá a kezét. E birtokot 1630-ban gróf Csáky László vette meg 180.000 forintért. A harmadik özvegy Balassa Borbála, a ki előbb Kaszaházi Joó János, királyi személynök, majd Gregoróczy Péter özvegye volt, harmadszor Koháry Péter kir. személynökhöz ment férjhez, ki előbb (1621-ben) Csábrágot és Sztinyát vette zálogba II. Ferdinándtól, majd 1629-ben a hozzátartozó uradalmakkal együtt királyi adományt nyert e két várra. Ettől kezdve családja Hont vármegye első nagybirtokosai közt foglal helyet.

Ugyanerre az időre esik a Kubinyiak megtelepedése is a kishonti kerületben. XVII. század. Ezen ág őse, I. Mátyás 1616-ban még harminczados, 1637-ben Liptó vármegye köve, a ki Nyustya, Klenócz és Tiszolcz helységekben szerzett birtokokat.

A tizenhetedik század elején a vármegyében birtokos főrangúakról és nemesekről a vármegyei jegyzőkönyvekben foglalt s 1603-ból származó feljegyzésből nyerünk becses adatokat. Ezen feljegyzés külön csoportosítja a főrangú birtokosokat, ú. m.: a király, az esztergomi érsek, gróf Kollonich (a lévai várhoz tartozó birtokok után), Balassa, Forgách, Dersffy István, az esztergomi káptalan, a sági prépostság és a felhévizi (budafelhévizi) prépostság. Az egyes birtokos nemes családok sarjai, a kik 1603-ban egy forint taksát fizettek, tehát a vagyonosabbak, járásonként a következők: 1. báti járás: Zsemeri Pál árvái, Dersffy István, Kasza Pál, Bartakovics, Baki Tamás, Madách Miklós, Kálnay, Borfőy, Mokor Theodor, Sirmiensi (Szulyovszky). 2. bozóki járás: Fánchy, Kéry, Asguti, Bory, Palásthy. 3. selmeczi járás: Lipcsey János, Zmeskál Jób, Horváth, Gedey, Soós és Balogh. 4. A kishonti járás: Bakos, Kubinyi, Lorántffy, Jákóffy, Jánoki. Az összes megtaksált udvartelkes nemesek száma 1603-ban 117 volt a vármegyében.

A tizenhetedik század közepén a vármegye területe nagyjából a török uralma alá került. A behódolt községekben azután a budai és váci bégek lettek a földesurak. A pusztulás szomorú képét tárja elénk az 1649. évi összeírás, mely szerint az egész vármegyében összesen csak 82 birtokos és 121 curialista s armalista nemes találtatott. Nagyobb birtokosok voltak a kishonti kerületben: Osgyáni Bakos Gábor, a Jákóffyak és a Jánokyak; a selmeczi járásban: Kaizer Ulrik és Mátyás, Kaizer Márton, Reiter Ulrik és Ehrenreiter János; a báti járásban Zsemeri Ferenc; a bozókiban Fánchy Pál, Fánchy János. Nem fordulnak elő ezen összeírásban a Balassák és a Koháryak, a kik, mint várurak, saját katonaságot tartván, a hajdu katonaság ellátására nem köteleztettek. A többi családok közül a Bory, Palásthy, Horváth, Pomoti, Gyarmathy szerepelnek a legtöbb (6—6) családfővel.

A törökök kiűzése után Esterházy Pál nádor Ipoly-Pásztót, Vámos-Mikolát s a hozzájuk tartozó falvakat kérte az új szerzeményi bizottságtól (neoaquistica commissio), melyekre még a mohácsi vész, illetőleg a török hódoltság előtti időkből származó állítólagos jogalapon emelt igényt.

XVIII. század.

Az 1715. évi XCV. törvényczikk azonban az e birtokok, valamint Bát ügyében való döntést kivette az újszerzeményi bizottság kezéből, s azt a rendes bíróságok hatáskörébe utalta. A bíróság helyt adván az Esterházy család keresetének, Bát visszakerült az Esterházy herceg lévai uradalmához, melyhez azelőtt is tartozott, Ipolypásztó és a hozzá tartozó helységekből pedig a vámosmikolai uradalom alakult, mely egész 1868-ig maradt az Esterházy-hercegi hitbizomány birtokában. A vámosmikolai uradalomhoz a következő helységek tartoztak: Ipolypásztó, Vámosmikola, Szakállos, Perőcsény, Zalaba és Szokola.

A szatmári békekötés után mélyreható változás áll be a vármegyei birtokviszonyokban. A tizenhetedik század küzdelmei közepett számos család kihalt, sokan elszegényedtek, vagy elköltözködtek és helyüket új családok foglalják el. A hatalomra jutott családok közül a Koháryak és az Esterházyak, továbbá a visszaállított egyházi méltóságok birtokaiból újra alakulnak a török hódoltság következtében megszűnt uradalmak, de a változott viszonyokhoz képest az uradalmak már nem várak körül csoportosulnak, melyek az előző század viszonyaitól jó részt megsemmisültek, hanem valamely földrajzilag vagy gazdasági tekintetben jelentékenyebb pont körül. A tizennyolcadik század harminczas éveiben a vármegye területén hat nagy uradalom állott fenn. Ezen uradalmak közül a drégelyi, vagy drégelypalánki az esztergomi érsek, a csábrágit és szitnyait gróf Koháry, a bozókai a nagyszombati jezsuiták és a Szelepcsényi érsek által alapított papnevelő intézet, a sági beszercebányai collégium, a vámosmikolai a herceg Esterházy család birta. (Bél Mátyás: Notitia Hist. IV. 556.) Ezen hat uradalmon kívül a tizennyolcadik század első felében még a következő nagyobb birtokos családok voltak a vármegye három (selmeczbányai, báti és bozóki) járásában: gróf Berényi (Nagyterény, Kispeszek), báró Balassa (Záhóra részben), gróf Zichy (Záhóra részben), báró Várkonyi Amadé (Felsőtótba részben), báró Hellenbach (Felsőszemeréd, Százd, Horvát), Ambró (Lissó), Balogh (Felsőnyék, Alsónyék, Balog), Baross (Felsőzsemer, Bagyán), Beniczky (Felsőtúr, Keszihócz), Blaskovich (Udvarnok) Ebeczky (Középpalóta), Dacsó (Keszihócz, Középpalóta) Tései Foglár (Tésa), Farkas (Ipolykeszi), Géczy (Ledény), Gerhárd (Klaszita), Gyuresányi (Lissó), Disznói Horváthy (Horváti, Disznós), Jánoky (Varsány).

Kubinyi (Bátorfalu), Kováry (Ková és Bátorfalu), Lenkey (Udvarnok), Liphay (Kisterény, Bél, IV. 702.), Liphay (Nagyfalu, Szécsényke), Laszkáry (Felső-pribély), Luka (Ipolykeszi, Nénye, Középpalolta), Madocsányi (Bél), Majthényi (Nagycsalomja, Felsődacsólam, Alsódacsólam), Palásthy (Középtúr, Palást, Felsőrakoncza), Prónay (Udvarnok), Pongrácz (Terbegecz, Felső-pribély), Radvánszky (Darázsi), Ráday (Nagycsalomja, Prikkel), Felső-Szudi Zsembery (Egeg, Klaszita, Alsósipék, Darázsi, Mére, Kisterény, Szúd, Dalmad), Simonyi (Varsány, Nagykereskény), Szentkereszthy (Kistúr), Szulyovszky (Gyugy, Alsózsemer, Felsőfegyvernek), Szmrecsányi (Födemes, Kelenye), Szenczy (Horpácsvarbók), Szombathelyi (Szécsényke), Szelényi (Szelény), Török (Ledény), Zmeskál (Házasmarót, Kiscsalomja).

1730-ban Hont vármegye általános nemesi vizsgálatot tartott, mely alkalommal a vizsgálat alá került nemes családokat a következő hat osztályba sorozták : I. Birtokos nemes családok. Csupán nyolcz birtokos család nemessége került vizsgálat alá, a többiek a kétségtelen nemese sorában foglaltak helyet. A vizsgálat alá vett birtokos nemes családok a következők : Bolgár 1539-ben János királytól nyert adományt egy inámi kuriára. Szudy Szud helységben birtokos. Horváth Varsányban birtokos, 1629-ben nyert a vármegyétől nemesi bizonyítványt. Pomoti Boriban és Horhiban birtokos. Huszár Turócz vármegyéből származik. Horhy az 1552-ben kelt örökvallás szerint Horhiban birtokos. Prandorffy 1550-ben I. Ferdinánd királytól Prandorffra nyert adományt. Barthall 1676-ban I. Lipót királytól nyert adományt bizonyos részirtokra. A II. osztályba sorozták az armalistákat, számszerint nyolczvannégyet, a kiknek nemeslevele a nemeslevél kiállításától számítva egy éven belül a vármegyében kihirdettetett. A III-ba azokat a családokat sorozták, melyeknek nemessége az armális keltétől számítva egyévi határidő lejárta után hirdettetett ki a vármegyében, számszerint tizenhármat. A IV. osztályba két családot soroztak, melynek nemeslevele egyáltalán nem hirdettetett ki. Az V. osztályba sorozták azokat a nemeseket, a kiknek elődei nemesi összeírásban, vagy más lajstromokban fel vannak véve, a nemesi jogok háborítatlan birtokában voltak, s azokat tényleg gyakorolták is, számszerint nyolczat ; végül a VI. osztályba sorozták azokat az armalistákat, a kik nemességüket idegen vármegyétől nyert nemesi bizonylatokkal igazolták, — számszerint harminczhatot.

Az állandó katonaság fentartása és a folyton növekvő közterhek az adóalanyok szaporítását tevénszükségessé, az 1754—55. években az egész országra kiterjedőleg új, általános nemesi összeírás rendeltetett el. Ezen összeírás szerint Hont vármegyében összesen 518 nemes találtatott, ezekből 375 birtokos, 143 pedig armalista. Az összeírásból azonban hiányzanak a főrangú családok. Ezekről némi tájékozást nyerünk a magyarországi főuraknak 1764-ben elrendelt összeírásából. Ezen összeírás szerint a következők főrangúak voltak Hont vármegyében. Grófok : Koháry Miklós főispán, Koháry Ignác, Koháry Nep. János. Bárók : Hellenbach György, Regliczi Luzsinszky Ferencz özvegye, Vass Klára és fia, Luzsénszky Elek. Miután ezen összeírás a lakóhelyet vette alapúl, a vármegyében birtokos főrangúak közül többen, mint például herczeg Esterházy, báró Balassa, stb. kimaradtak. (Várm. levéltár : Az 1730. évi nemesi összeírás törzskönyve. Illéssy János : Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás. Nagy Iván : Családt. ért. II. évf.)

A II. József császár által 1785-ben elrendelt összeírás alkalmával 3350 nemes személy találtatott, míg Fényes Elek szerint 1843-ban, mikor már Kis-Hont elvált a vármegyétől, 5423 volt a nemeselek száma.

A jobbágyság felszabadítása előtt kilencz nagyobb uradalom volt a vármegyében, ebből a csábrágit és szitnyait Kóburg-Koháry herczeg, a vámosmikolait és a lévait (melynek egy része Hontban terült el), herczeg Esterházy, a németi központtal alakult uradalmat az esztergomi főkáptalan, a bozókinnak felét a Szent István papnevelő-intézet, másik felét a pesti egyetem, az ipolyságit a besztérczebányai és a rozsnjóikáptalanok, a gyekesit a selmeczébányai bányászakadémia, a drégelypalánkit az esztergomi érsek bírta. Ezenkívül még a visegrádi koronauradalomhoz is tartozott több helység a vármegyéből.

A tizenkilencedik század első felében a következő főrangú családokat találjuk a vármegye birtokosai közt : báró Balassa, gróf Berényi, gróf Esterházy, gróf Forgách, báró Luzsénszky, gróf Mailáth, báró Majthény, báró Nyáry, herczeg

Aczél.

Aczél.

Agárdy.

András és ennek fia III. Ferdinándtól nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1654. márczius 21-én Hont vármegye közgyűlésén kihirdettetett. Az 1754—55. évi összeírásban e családból András van felvéve Hont vármegye nemesei közé. A család Nógrád és Pest vármegyékbe is átszármazott.

Akacs. *Akacs* (Barlomlaki), Vas vármegyéből származik. A., másként Lóránt Jakab 1548-ban Nagy-Unyomban birtokos. 1555-ben több vasvármegyei helységben nyert adományt. A család egyik ága idővel Komárom vármegyébe szakadt, melyből A. Imre 1692-ben nádori adományt nyer Baromlakra. Ezen ágából Ferencz 1794-ben Hont vármegye szolgabírája. Az 1754—55. évi összeírásban György van felvéve a vármegye nemesei közé. *Czímer*: kékben, zöld alapon, veres ruhás, fekete kucsmás, sárga öves és csizmás magyar vitéz, jobbában arany markolatú görbe kardot tart, balját csípőjére támasztja. *Sisakdísz*: kinövő paizsalak. *Takarók*: kékarany, veres ezüst.

Auka. *Auka.* A család 1631-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Kecskeméten lakott, Mihály, a ki 1725. márczius 4-én nyert nemesi bizonyítványt, 1730-ban, mint viski lakos, igazolta nemességét Hont vármegyében. János, a ki 1775-ben Hont vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt, Ujkécskén telepedett le.

Badiny. *Badiny* (Badini). Hudoba Antal, valamint fiai, Gáspár és Jakab 1582. február 21-én nyertek nemeslevelet, I. Rudolf királytól, Badini előnévvel. A nemeslevelet 1583. szeptember 19-én hirdették ki Zólyom vármegyében. Idővel a család átszármazott Gömör vármegyébe is. A XIX. század elejétől fogva már a Badiny nevet használták a család tagjai. János és Lajos beszterczebányai lakosok 1903. június 3-án, továbbá a kiskorú Gyula és testvérei 1906. február 16-án kelt legfelsőbb engedéllyel családnévüket Badiny-ra változtatták. *Czímer*: veresben, fehér lovon vágató, hosszú, ősz szakállú, kék köpenyű magyar férfi, fején nyestprémes kalpag, jobbában arany kocsikereket, baljában kantárt tart. *Sisakdísz*: pajzsbeli alak növekvőn, de bal hóna alatt kapcsos fekete könyv. *Takarók*: kékarany, vörösezüst.

Bakay. *Bakay* (Bakai). Az 1730-ban megtartott nemesi vizsgálat alkalmával a B. család egy 1629. márczius 22-én adományozott czímeres nemeslevelet mutatott fel, mely Bars vármegyében hirdettetett ki. A XIX. század első felében Kis-Kereskényben bírt földesúri joggal. *Czímer*: kékben, hármaz zöld halmon kétfarkú arany oroszlán, jobb előlábával aranymarkolatú, görbe kardot tartva. *Sisakdísz*: szarvaival felfelé álló ezüst holdsarló, hegyein egy-egy hatágú arany csillag nyugszik. *Takarók*: kékarany, vörösezüst.

Balassa. *Balassa* (Kékkői és Gyarmati báró és gróf). Zólyom, Nógrád és Hont vármegyékre kiterjedt nemzetség, melynek eredete a tatárjárás előtti korszakba nyúlik vissza. Őse Detre comes (1222—1236.) zólyomi ispán. Ennek fia, I. Mikó, 1247. sárosi, 1248—52. zólyomi főispán. Fiai közül Péter 1267. honti, Bitter (Betér) 1277. zólyomi főispán; fia, Péter 1312—1315. Hont vármegye főispánja. A nemzetség a XIV. század közepén már kihalóban volt; Miklós fia, Balázs (1385—76) terjesztette tovább a nemzetséget, róla nevezték Ipoly-Gyarmat helységet Balás, utóbb Balassa-Gyarmatnak s utódait Balázsiaknak, később Balassáknak. Ferencz (1492.) szőrényi, 1504. horvát bán, résztvett Mohácsnál s II. Lajos király oldala mellett harczolva cselelt. Imre († 1550.) erdélyi vajda. Testvére Menyhért, Hont vármegye főispánja, 1552-ben a királyi hadak kapitánya, 1561-ben az ország bárói közé emeltetett

Balassa.

Pálffy, báró Prónay, gróf Ráday, báró Sághy, gróf Serényi, gróf Steinlein, gróf Teleki, gróf Török, gróf Zichy.

Alább közöljük a vármegye családait oly számban és terjedelemben, mint azt e mű kerete megengedi. Különös tekintettel leszünk azokra a családokra, melyeknek tagjai a közpályán szerepeltek és az 1848 előtti korszakban közhivatalokat viseltek, vagy jelenleg is birtokosok.

Aczél (Kemenczei). A nemességet József kapta, István és Károly nevű fiaival, 1905-ben. *Czímer*: kékben, zöld alapon jobbra fordult és ágaskodó aranyszínű mén, a pajzs felső részén kétfelül vörös függöny, egy-egy hatágú ezüst csillaggal. *Sisakdísz* pajzsbeli mén. *Takarók*: kékarany, vörösezüst.

Agárdy. A. Mátyás és gyermekei, továbbá testvére,

(† 1568.); János 1550. Szlonok várának kapitánya, 1562. Hont és Zólyom vármegyék főispánja, 1569-ben rokonával, Dobó Istvánnal együtt perbe fogták, de utóbb kiszabadulván, 1574-ben királyi főajtónállóvá neveztetett ki. Bálint (szül. 1551., meghalt 1594-ben), Esztergom ostrománál kapott sebeiben, a XVI. század legnagyobb magyar lirikusa, Zsigmond Nógrád vármegye főispánja, 1619-ben a megrongált Kékkő várát építette fel. Ferencz (1635—1642.), András (1643—57.) Hont vármegye főispánjai. András fia, Bálint (szül. 1626. v. 1631., † 1684.) kir. tanácsos, Hont vármegye főispánja, majd a kir. tábla bírása, 1664. december 19-én grófi rangra emeltetett, ágának azonban hasonnevű kiskorú fiában magvaszakadt. Pál, gömöri főispán, 1721. április 15-én nyert grófi rangot, e grófi ág is kihalt fiaiban. Ferencz 1756. kir. kamarás, 1785. Horvát- és Dalmátország bánja, 1772-ben grófi rangra emeltetett, ága azonban benne 1807-ben kihalt. A XVIII—XIX. században Hont vármegyében virágzott B. család Lászlótól származott, a ki 1721-ben nyert bárói rangot. Ez az ág a XIX. század első felében Csáb, Dacsó-Lam, Felső-Pribel és Záhora helységekben bírt földesúri joggal. A családnak fiágban 1901-ben magvaszakadt. *Ósi czímer*: vörösben, köralakban hajlott, farkát szájában tartó arany-vörös szárnyas sarkánnyal körülvett, szemközt fordult fekete bölényfej. Sisakdísz: szemközt fordult koronás, természetes sas, ballabában hegyével fölfelé nyilat, jobbájában kivont egyenes kardot tart. Takaró: feketearany.

Baloghy (Balogi). Ósrégi család, mely a Poltári Soós és az Alsó-Sztrégovai Madách-Baloghy. családokkal közös törzsből származik. Őse Radun comes, a ki már II. András király uralkodása alatt szerepel (1235). Fiai: Mike Madách de Aszlár 1250, Tóbiás és Tamás új adománylevelet kapnak IV. Béla királytól a Garam vize mentén Zólyomban elterülő ősi birtokaikra. Ezen testvérektől származnak a Madách, Baloghy, Soós és a Micsinszky családok. A XVIII. század közepén Balog, Hrussó és Bátorfalu, a XIX. század első felében Ipoly-Balogon bírt földesúri joggal.

Baross (Bellusi). Trencsén vármegyéből származik, nemességét 1579. július 22-én Baross. kapta Rudolftól Bellusi B. Péter és általa fiai Péter, Jakab, Márton és György, valamint Jakab személyében. Péter fia, Györgytől származik a Hont és Nógrád vármegyékbe szakadt ág, melyből Ádám fia, György 1743-ban a vármegye alispánja és követe, 1741-ben ennek fia, György a család jelenleg virágzó honti ágát alapította. A család a XVIII—XXI. században Bagyán, Deménd, Felső-Zsember és Tompa helységekben volt birtokos.

Bartakovics (Kis-Apponyi). E család Horvátországból származik, honnan előbb Szabolcs vármegyébe telepedett. János 1552-ben Fehértóra nyert királyi adományt. Idővel Nyitra vármegyébe származott át és 1668-ban Szalakusz, Menyhért, Bééd birtokában volt. Ezenkívül Kis-Appony, Bori, Maniga, Felső-Elefánt stb. községekben volt földesúri joga. Nyitra vármegyében való megtelepedése után a család házasság útján összeköttetésbe jutott a Kereszthury, Elefánthy, Apponyi, Vitalis, Brunszvíck, Majthényi, Almásy és Kelecsényi családokkal. A XVII. század végén János Pest vármegye alispánja. Hont vármegyébe Ágost cs. és kir. kamarás, m. kir. testőrszázados telepedett le és Egyházzmaróton volt birtokos; † 1906-ban. *Czímer*: kéken, nyakán hátulról ezüst nyállal átlótt fehér hattyú. Sisakdísz: pajzsbeli hattyú. Takarók: kék-arany-, veres-ezüst.

Battha (Vattai) borsodvármegyei család, mely idővel átszármazott Nógrád és Battha.

Zemplén vármegyékbe is. Első ismert őse Pál 1511-ben. Péter 1566-ban Szigetvár védelmében esett el. Bálint 1595-ben már Nógrád vármegyében birtokos; Pál fia, 1629—33. években Nógrád alispánja. Ennek fia Bálint 1672—77. években szolgabíró. II. Pál 1684-ben szolgabíró. III. Pál 1744—63. években Nógrád vármegye alispánja. 1848. előtt a családnak Rap, Nézsza (Nógrád), Legenyemihályi és Czéke (Zemplén) helységekben volt földesúri joga.

Az újabb időkben Hont vármegyébe telepedett László jelenleg az ipolnyéki járás szolgabírája. *Czímer*: kéken hármias zöld halom középsőjén leveles koronán könyöklő, arany markolatú, görbe kardot tartó, páncézos kar; a kardon átütött török fő. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: mindkét felől vöröskék.

Belházy (Bakaliar). Az 1754—55. évi nemesi összeírásban Hont vármegye nemeseinek névjegyzékében a családból György és János neveivel találkozunk. Ödönt 1845-ben vármegyei alpnztárnokká választották.

Bartakovics.

Battha.

Beniczky.

Berényi.

Berkó.

régibb temetkezési helye volt. A harmadik testvér, Ders, a görög császár ellen viselt hadjáratban elesett. András a Győr ostroma alkalmával szerzett érdemeiért 1274-ben kapott nemességet. Berényi Kakas László fia János, testvéreivel együtt, 1431-ben címerlevelet nyert Zsigmond királytól. A család fényét András alapította meg, a ki Ferdinánd király híveként 1558-ban Keszű, Mihály-Geregye, Nagyarán és Tarnóc helységekre, továbbá 1560-ban több hontmegyei birtokra kapott adományt. A családot 1651-ben bárói rangra emelték. Tagjai közül György 1720-ban grófi rangra emelkedett. A XVIII. században Kis-Peszek és Nagy-Terény helységekből volt birtokos. Jelenleg élő tagja gróf Berényi János, született 1873. május 4-én (Budapest). A családi levéltárát, mely a XIII—XIX. századból okiratokat tartalmazza, a Nemzeti Múzeum őrzi. *Czímer*: (ősi) aranyban, ezüstleveses koronából kinövő, balról hatágú aranycsillagból kisért, balra fordult mókus, jobb előlábában mogyorót tartva. Sisakdísz: pajzsbeli mókus. Takarók: aranyfekete.

Berkó. *Berkó* (Báti). Hont vármegye Keszűhöz (Dacsókeszi) községéből származó család. A nemességet B. István ipolysági gyógyszerész és takarékpénztári igazgató kapta 1903-ban. *Czímer*: vízszintesen kétfelé osztott pajzs, kék felsőrészában három hat-hatágú ezüst csillag, az alsó mező ezüstsínű; a pajzs közepén vörös szív-pajzs, benne hatágú aranycsillag, a szív-pajzs csüskén kék lilium csüng. Sisakdísz: három fiókját tápláló fehér pelikán. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Berzeviczy. *Berzeviczy* (Berzeviczei és Kakas-Lomniczi urak és bárók) tiroli eredetű ősrégi család, melynek első ismert őse, a XIII. század elején, comes Ruthker (Rüdiger) várispán volt. Ruthkernek neje, Adolf szepesi prépostnak nővére, szintén külföldi volt és Gertrúd királyné udvarhölgyeként, vele együtt jött Magyarországra. A Berzeviczy család ősi birtoka az a föld volt, melyet 1209-ben a Poprád vize mellett II. András királytól kapott és a hol később a most is fennálló Nagylomnicz, Kunsdorf, Altwalddorf és Mekler helységek épültek. Ruthkernek két fia volt: Hermann (1276), kinek ága kihalt, és Rikolf comes. Ez utóbbinak fiai voltak: Kakas, ki 1307-ben Róbert Károlytól Nehre falut kapta hősi érdemeiért adományképpen; ennek ága fiában, Miklósban kihalt; János, a Berzeviczyek őse; II. Rikolf, Tarkó ura, a Berzeviczyekkel egy törzsből eredő, de már kihalt Tarczay család őse. A Berzeviczyek birtokai már a XIV. század elején Szepes és Sáros vármegyékben nagyon kiterjedtek. Berzevicze várát 1350. körül I. Mihály építette, kinek unokája, István főpohárnokmester, történelmi szerepet is játszott és több jószágon kívül, 1425-ben Ajnácskő várát kapta Borbála királynétól. Péter, szepesi főispán és tárnokmester, a Sárkány-rend vitéze, 1425-ben kapta Jamnikot és építette Dunajecz hegyvárát. Nagy szerepet vitt Márton (Kristófnak fia) Erdélyország kancellárja, kit Báthory István magával vitt Lengyelországba, ott lovaggá, dondaghi báróvá és staragardi kapitánnyá nevezte ki. Márton felesége Báthory Erzse volt. A bárói ágat János kassai tartományi biztosnak nejétől, báró L'Huillier Anna Máriától született fia: Ferencz alapította. Hont vármegyében Berzeviczy Bélának volt nagyobb kiterjedésű kegyúri birtoka Ipolynyék és Inám községekben. Ennek fia, Béla jelenleg az ipolysági járás szolgabírája. A család vallása: római katolikus. *Czímere*: kék mezőben királyi koronából kiemelkedő kőszáli kecske, előlábaival sziklára kapaszkodva. A pajzsot sárkány veszi körül, fejével jobbrafordulva. Sisakdísz: a kecske növekvőn.

Berzeviczy.

Blaskovics (Ebeczki) Sámuel 1712-ben nyert czímeres nemeslevelet Károly királytól. Az 1751—55. évi összeírásban Hont vármegye nemesei között József névvel találkozunk. A XVIII. század első felében Udvarnok helységben volt birtokos. Később Ebeczen szerzett a család birtokokat. *Czímer*: kékben, hármás zöld halom középsőjéből kinövő három zöld szálú és levelű vörös rózsza. Sisakdísz: a pajzsbeli rózsza. Takarók: veresarany, veresezüst.

Bolgár (Inámi) ősrégi székely család, melynek egyik ága ősi idők óta élvezett nemesi jogainak megerősítésül 1539-ben Inámra, az egykori Szobi és Werbőczy-féle birtokra, nyert új adományt János királytól. A család tagjai már a XVII. században előkelő szerepet játszanak Hont vármegyében és általában mindig a nemzeti mozgalmakban tűntek ki. András és János 1705-ben jelen voltak a szécsényi országgyűlésen. A család a XVIII. század első felében igen szétágazott. Márton, a ki Gyürky Máriát vette nőül, Gyürkiben telepedett le és tőle származik a gyürki és nagyoroszi ág. A fentemlített János fiai közül Benedek a tiszapolgári, Mátyás pedig a váci ágat alapította, ki után a Ferencz fiától (1800—1855.) közvetlenül leszármazott Emil (született 1840.) kir. kuriai bíró, Ferencz (született 1851.) pedig előbb a katonai pályán működött, ugyanez később szakíró, lapszerkesztő, majd országgyűlési képviselő, 1905-ben a képviselőház alelnöke, 1906-tól kezdve pedig a honvédelmi minisztérium államtitkára. Imrétől a becskei és a szécsényi ág eredt. András utódai Inámban élnek. Ezen ágból a csalomjai vonal sarjadzott. Az 1754—55. évi összeírásban József, András, Ferencz, György, László volt alispán, Mihály és István (1785—1849. herceg Kóburg csábrágvári tiszttartója) szerepelnek a hontvármegyei nemesek között. István utóda Gábor, az 1842—47. években Hont vármegye szolgabírája, majd 1849-ben alispán, a honti lovas-nemzetőrség parancsnoka és csalomjai birtokos volt. Ugyanő 1861-től és a provizórium után 1870-ig főszolgabíró. Gábor fiai: János (született 1850.) nagy-csalomjai birtokos, megyei törvényhatósági bizottsági tag, a vármegyei gazdasági egylet alelnöke; Endre (1851—1896.) a vármegye pénztárosa, majd főjegyzője és 1895-ben alispánja; István (1853—1875.) szolgabíró. János fia István (született 1879.) 1902-től szolgabíró, 1905. óta tb. főszolgabíró. — Emil kir. kuriai bíró. — Mihály (a kökényesi ágból) kegyesrendi tanár. *Czímer*: vörösben, zöld alapon hosszú egyenes tört tartó arany oroszlán. Sisakdísz: arany markolatú görbe kardot tartó vörös ruhás és kalpagos kinövő magyar vitéz. Takarók: kék-arany, vörösezüst.

Bory (Bori és Borfői). Első ismert őse Márton fia, Miklós, 1275-ben IV. Bory. László királytól a honti várhoz tartozó Bori földet nyerte hadi érdemei jutalmául. Idővel átszármazott Nyitra és Nógrád vármegyékbe. Tagjai közül Döme és Lőrincz, Hont vármegye szolgabírái voltak (1581. és 1596.). Mihály 1594-ben a bakabányai várórség parancsnoka. Mihály előbb bakabányai, majd (1665—1667.) korponai kapitány. György (1675.), Gábor (1767—68.) Korpona város bírái voltak. Ezeknek utódai állandoan Korponán laktak; ez ág utolsó sarja Arnold († 1897.), ki Korpona város főjegyzője volt. A fent említett Mihály 1595-ben Varbókra nyer adományt. Fia, István, a ki 1619-ben domoniki részbirtokát elzálogosította, Korponán lakott. Ferencz 1622-ben Hont vármegye szolgabírája. György fiával, Mihálylyal Tegzesre és Nemes-Borfőre nyer adományt, de midőn 1657-ben e birtokokba be akarták iktatni, Liphay György és István ellentmondottak. Idővel mégis sikerült e birtokokra való jogát érvényesíteni, mert Mihály korponai kapitány (1665.) Kálnai és Tegzes-Borfői előnévvel élt. A fenti György Cseri helyiségre is igényt tartott. Gábor 1705-ben Hont vármegye alispánja, egy másik Gábor pedig 1756-ban a vármegye esküdtje.

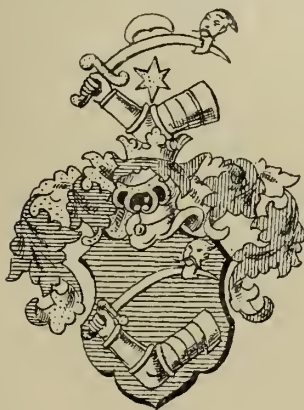
A nógrádi ágból származott Miklós 1810-ben aljegyző, 1811—1818-ig főjegyző, majd ítélőmester, kir. táblai ülnök, végre kancelláriai előadó és udvari tanácsos. Pál (1836—1839.) Nógrád vármegye főszolgabírája, 1847-ben Nógrád vármegye országgyűlési követe, 1850-ben Hont vármegye, 1851—1853-ig Nógrád vármegye főnöke. Egyik ága 1860-ban Szabolcs vármegyében telepedett le, hol jelenleg is birtokos. *Czímer*: kékben görbe kardot tartó páncezós kar, a kardon átütött török fő. A pajzs felső jobb sarkában hatszögű aranycsillag, a karhajlásnál ezüst félhold. Sisakdísz: pajzsbeli kar, kísérok nélkül. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Blaskovics.

Bolgár.

Bolgár.

Bory.

Boronkay. *Boronkay* (Boronkai és Nezettei). Somogy vármegyéből származó család, hol 1476-ban Pál Boronka helységre nyert adományt. A család az 1560-ban élt János deáktól származtatható. I. István ezredes I. Lipót királytól a nyitrai vármegyei Nezettére nyer adományt. II. István fiai közül István 1711-ben Zemplén vármegye másod-alispánja. Mihály szintén Zemplénbe költözött, László Nyitrában maradt. Ennek fia, Imre, kir. tanácsos, kir. táblai ülnök (1810.), fia Imre, Nyitra vármegye főadószedője, Lajos Nyitra vármegyének főbírája. Ennek fia, Lajos, 1839-ben Hont vármegye főjegyzője, 1848-ban Hont, Bars és Turóc vármegyékre kiterjedő hatáskörrel kormánybiztos.

Bossányi. *Bossányi* (Nagy-Bossányi és Nagy-Ugróczy urak és bárók). A család a Divék nemzetségből származik. Őse Folkmar comes a XIII. század közepén, a ki IV. Béla királytól Bosán földet nyerte cserébe. Fiai Divéki Baan fia Barleus és Kozma 1275-ben osztoznak. 1277-ben IV. László király Divéki Baan fia Barleus mestert és testvéreit, valamint nagybátyja fiait megerősíti Bosán birtokában. 1294-ben Barleus 12 márka vérdíjat fizet az általa megölt Aladár fia, István barsi várjobbágy testvéreinek, Miklósnak. III. Endre király 1300-ban a barsmegyei Vezekényt adja Barleus és Iroszló testvéreknek. A fenti Baan fiai közül Barleus fiai, Miklós és János, Iroszló fiai, Domonkos és Péter, végül Budmer fia, András, terjesztették a családot. Tagjai közül János 1618-ban Nyitra vármegye követe, Márton Bars vármegye szolgabírája 1610-ben. Miklós 1760-ban hétszemélynök. Mihály 1635-ben Bars vármegye alispánja. György 1673-ban Bars vármegye alispánja, Mihály 1694-ben Bars vármegye alispánja, ez utóbbi bárói rangot kap. Gábor 1681—1720. nyitrai követ, majd a nagy-szombati kerületi tábla ülnöke. Ádám 1681-ben Nyitra vármegye alispánja; testvére Sándor; ennek fia, Imre 1760-ban grófi rangra emeltetett, de ágának magvaszakadt. A nemesi ágból János van felvéve az 1754—55. évi hontmegyei összeírásba. (*Czímerét* lásd a Bars vármegyét tárgyaló kötetben.)

Breuner. *Breuner* gróf. A család Köln és Utrecht vidékéről származik, honnan 1385-ben vándorolt ki Styriába. Tagjai közül Frigyes a XVI. század elején Stübing vár ura volt. A XVI. század folyamán a család két főágra szakadt. Az idősebb vagy az alsó-ausztriai ág, mely 1620. óta az alsó-ausztriai főkamarrassági hivatalt bírta, 1535-ben bárói, 1693-ban grófi rangra emeltetett. A styriai ág, mely 1666-ban nyert grófi rangot, 1827-ben magva szakadt. Az alsó-ausztriai ágból Fülöp Ignác, a ki 1693-ban grófi rangot nyert, két fia az asparni és a nussdorfi vonalat alapította. Az asparni vonalból Ágost es. és kir. kamarás Vis, Garamkissarló és Tergénye helységeiben birtokos. *Czímer*: négyelt pajzs szív-pajzs-szal. Abban ezüstben, arannyal és feketével váltakozva vágott két özöl. Nagy pajzs. 1. késsel és vörössel jobbháránt hasítva. Alól felugró fekete ló, felül három egymás alá helyezett ezüstgolyó. 2. arannyal és ezüsttel balharánt vágva. Felül természetes színű, ágaskodó hód, alul fekete szárny. 3. ezüsttel és arannyal balharánt vágva. Felül aranyleveles koronából kiemelkedő természetes színű koronás oroszlánfő, alul természetes színű galy, jobbról két, balról egy zöld levéllel. 4. késsel és vörössel jobbháránt vágva. Felül vörös bibornokkalap felett egy vízszint fektetett természetes színű hal. Alul két egymást keresztező arany jogar. Négy sisak, melyek közt a közepén az osztrák házi koronával és az aranygyapjas rendjellel díszített vörös pajzs egy arany L betűvel megrakott ezüst pólyával. Sisakdíszek. I. Zárt ezüst szárny, a szív-pajzsbeli czölöpökkel megrakva. II. Pajzsbeli hód. III. Pajzsbeli ló növekvően. IV. Pajzsbeli jogarokkal megrakott zárt vörös szárny. Takarók: I. Fekete ezüst. II. Fekete-arany. III. Kékezüst. IV. Vörösezüst. Pajzstartók: Jobbról egy angyal kiterjesztett szárnyakkal, jobbjában arany szegélyű kék százlóval, melynek közepén farkát szájában tartó koronás zöld kígyó által alkotott körben kettős arany kereszt. Az angyal lábainál aranyfejú és lábú, ugrásra kész zöld sárkány. Balról pánczélos, hat, váltakozva vörösféher strucc-tollas, nyílt sisakos lovag hermelin palásttal. Pánczélnak jobb oldala a szív-pajzsbeli czölöpökkel van díszítve. Baljában arany-szegélyű ezüst (másutték) az osztrák házi címerekkel díszített zászlót tartva. Lábainál arany oroszlán nyugszik.

Buócz.

Buócz (Nagyarákói). A XVIII. században Turóc vármegyében találjuk, mely vármegye nemeseinek sorába az 1754—55. évi összeírás alkalmával András, István, János, György, Miklós, Péter és Mátyás özvegye vétettek fel. Idővel átszármazott Hont vármegyébe, hol Imre 1830-ban és Kálmán 1860-ban másod alispán, s az utóbbi 1865-ben helyettes törvényszéki elnök lett. *Czímer*: kéken, hármassal zöld halmon, repülésre kész, csőrében zöld olajágot tartó fehér galamb. Sisakdísz: pajzsbeli galamb. Takarók: kék-arany, vörösezüst.

Czobor (Nemespanni). Eredeti neve Czibulya alias Czibulay volt, mely család 1793-ban Batthyány József esztergomi érsek, hercegprimástól praedialis (egyház) nemességet nyert. A család Nyitra vármegyéből származik. 1834-ben telepedett Hont vármegyébe. László, 1896-tól 1906-ig Hont vármegye alispánja, valamint testvérei Gyula hercegprimási jószágfelügyelő és Vilmos plebános

Czobor.

Czobor.

1899-ben Nemespanni előnévvel magyar nemességet kaptak. *Czímer*: hasított pajzsban elől ezüstben zöld halmon természetes színű almafa, négy aranyvörös almával. Hátul kékben arany pólyával vágva, mely felett arany metszetű nyitott könyvre balharánt fektetett ezüst ludtoll. A pólya alatt zöld alapon álló arany buzakéve, négy kiálló arany buzakalászszal. Sisakdísz: zárt kék szárny közt könyöklő fehérmezű kar, ezüst ludtollat tartva. Takarók: vörösezüst, kékarany.

Cseh. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból László, Mihály, András, István és János van felvéve a vármegyei családok névsorába. János 1820-ban vármegyei esküdt volt.

Csesznák. Cs. András, Pál, Mátyás, György és Jakab, valamint ezeknek gyermekei 1699. november 21-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1700. január 5-én hirdettek ki Hont vármegyében. Az 1733-ban tartott nemesi vizsgálat alkalmával a családot Korpás-Varbókon találjuk. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával e családból György, Márton, Mihály, János és András szerepelnek Hont vármegye nemeseinek névsorában. A XVIII. század folyamán egy ága Nógrádba költözött. Mihály 1769-ben a vármegye kétségtelen nemesei közt foglal helyet. Ennek unokája, József, Kis-Zellőről, Zala vármegyébe költözvén, 1807-ben nyert nemesi bizonyítványt Nógrád vármegyétől. A zalai ágából származik Cs. Benő cs. és kir. altábornagy (szül. 1845.) a budapesti honvédkerület parancsnoka. *Czímer*: kékben, zöld dombon könyöklő, három buzakalászt tartó vörösmézű kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Dacsó.

Dacsó (Dacsólamai és Keszihóczi) család a Dobák-nemzetségből származik. Őse Demeter (1280.), kinek fiaitól, Andrástól, Dacsótól és Lóránttól (1337—1353.) terjed tovább a család. Demeter fiai az 1337. évi osztály alkalmával Nénye déli részét, továbbá Paloja és Lam falu északi részét nyerik, vagyis a mai Felső- és Alsó-Lamot. Dacsó és Lóránt 1353-ban Kőkeszi zálogos birtokosai. Dacsó-Nényéről nevezte magát fia Miklós, ki 1369-ben bizonyos, általa elkövetett károk miatt tizenhat forintot fizet Jakab bozói prépostnak. A családot János terjesztette tovább, ennek fiai István (1416—1434.), Lóránt (1423.) és Demeter (1423—1434.) utódokat hagytak, ezek voltak Lóránt és Demeter ágának ősei. Az utóbbinak a XVII. század elején magvaszakadt. István ágából István fiai, István és Pál 1729-ben Majthényi Adámnak Paloja birtokába való beiktatása ellen tiltakoznak. Az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemesei sorában István, János és László neveivel találkozunk. A család, mely Pálban a XIX. század végén kihalt, Keszihóczon és Dacsólamon volt birtokos. *Czímer*: vörössel és kékkel hasítva; elől zöld alapon, balfejlől alulról felfelé irányuló nyíllal átlótt fehér egyszarvú. Hátul jobbról és balról, alulról felfelé irányuló nyíllal átdöfött vörös szív, három zöldszárú és levelű fehér liliummal. Sisakdísz: I. pajzsbeli egyszarvú növekvően. II. pajzsbeli szív. Takarók: vörösezüst.

Dalmady (Dalmadi). Hont vármegye régi családainak egyike. Első ismert őse István comes, honti várjobbágy, a ki 1290—94-ben mint királyi ember szerepel, már Dalmadon volt birtokos, testvére Bogyeszló pedig a Dalmaddal szomszédos Nádason. István fiai közül Tamás terjeszti a családot. Gergely 1394-ben a barsvármegyei Csekére nyer adományt, Miklós deák, lévai várnagy, 1464-ben új adományt nyer Mátyás királytól Dalmadra és Darázusra. 1515-ben Tamás, Kelemen és Balázs Bobrovnikra nyertek adományt. A család idővel átszarmazott Pozsony, Komárom és Esztergom vármegyébe. Sebestyén fia, András, 1565-ben Kis-Jóka, Nagy-Jóka és Hegy helységekben levő birtokrészekre nyer nádori adományt. András testvére, Gáspár Boriban telepedett le s ez az ág még a XIX. században is ott volt birtokos. A család 1801-ben és 1836-ban nyert nemesi bizonyítványt Hont vármegyétől. *Czímer*: kékben egyenes kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: repülésre kész természetes színű sólyom. Takarók: kékarany.

Disznósy. Ősrégi, ma már kihalt család. Első ismert őse Gál, a XIV. század elején, ennek utóda Zsemberi és Disznósy Mihály (1346—1358.), kinek unokái Miklós és László 1456-ban V. László királytól czimerlevelet nyertek. Miklósnak csak leányai lévén, László terjesztette tovább a családot.

Draskóczy (Draskóczi és Dolinai). Turóc vármegyéből származik. Őse Draskó, a ki testvérevel, Mikolával IV. Béla királytól 1242-ben Turóc vármegyében, Szklabina környékén négy eke földet nyert adományul. Ezt a földet róla Draskafalvának, később Draskócnak nevezték el. Fia István (1269—1273.), a ki új adománylevelet nyert Draskóra. Fiai, László (1329.) és András a család két főágát alapították. László ágát György terjesztette tovább (1391.), kinek fiai Mihály (1440.) és György (1460.) voltak. Mihály utódai több vármegyébe (Gömör, Bihar, Turóc, Bereg, Borsod) szakadtak. György

utóda, Sámuel 1722-ben Gömör vármegye követe és a harkácsi ág őse. Jenő ez időszert királyi főmérnök Ipolyságon. *Czímer* (ősi): kékben, zöld alapon felugró szarvas, nyakán balfelől alulról irányzott nyíllal átlóve. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst. (Más változat.) Hasított pajzs, elől vörösben balrafordult, könyöklő pánczélos kar, markában íjjat tartva. Hátról az ősi címer. Sisakdísz: mint az ősi címernél.

Dvornikovich. *Dvornikovich* (Liptó-Teplai). Liptó, Nyitra és Hont vármegyékben elterjedt család. Miklós 1716-ban Hont vármegye alispánjává választott. 1722-ben Nyitra vármegye követe. A XIX. század elején még birtokos volt a vármegyében.

Dubraviczky. *Dubraviczky* (Dubraviczai). A család Horvátországból származik, a XVI. században már Zólyom vármegyében birtokos, idővel átszármazott Nógrád és Pest vármegyékbe, hol Antal 1790-ben táblabíró lett. Bálint 1810-ben, Simon 1832-ben Pest vármegye követe, majd 1836-tól alispánja. A család a XIX. század első felében Kovár helységben bírt földesuri joggal.

Duló. *Duló* (Felső-Szudi). A család a XV. században tűnik fel. István 1450-ben egy beiktatásnál, mint királyi ember szerepel. Gergely 1589-ben a nógrádi várból, mint Bory Mihály egyik tanúja ment azon párbajra, melyet az utóbbi egy törökkel vívott. Gábor 1682-ben Nógrád vármegye alispánja. Fia, Gábor, Hont vármegye szolgabírája. Ádám 1658-ban a korponai nemesség követe.

Ebeczky. *Ebeczky* (Ináncsi), eredetileg Ebeczky aliter Inánchy volt a család neve. Családi közlés szerint már 1354-ben ismeretes Tamás, a család őse. Az okleveles följegyzésekben az Ebeczky-család a XVI. század második felében lép fel. Tagjai közül Imre, a ki Ebeczky és Ináncsy néven szerepelt, 1583—90. években Zólyom várának kapitánya volt. Mihály 1673-ban drégelyi provizor; fia István pedig II. Rákóczy Ferencz fő-haditisztje 1707-ben. Az 1754—55. évi összeírásban e családból Miklós a nógrád-vármegyei nemesek között fordul elő. Imre (született 1788., meghalt 1853.) királyi tanácsos és a helytartó tanács számvevőszékének főnöke, 1848-ban pénzügyminiszteri tanácsos. Ennek fia, Emil, tanfelügyelő volt. A család Nógrádban, Ebeczken, továbbá Palojtán és Ináncson szerzett birtokokat. A XIX. század első felében Kovár helységben volt földesúri joga, a hol Imre, nyugalmazott pénzügyi titkár jelenleg is birtokos. *Czímer*: négyelt pajzs, az 1. és 4. mezőn aranyban kiterjesztett szárnyú fekete sas, a 2. és 3. kék mezőn a 2-ben arany-, a 3-ban ezüstleveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: kiterjesztett szárnyú, nyakán nyíllal átlótt fekete sas. Takarók: vörösarany.

Egry. *Egry* (Siroki), Horvátországból származó család. Őse, András Eger várában kapitányoskodván, felvette az Egry nevet. 1596-ban elesett. Fia, II. András (1616—23.) terjesztette a családot. II. András fiai István és Márton 1652-ben Kökeszi, Almás és Györke részeibe iktattatnak. Márton utódai közül József (1769—1770.) Nógrád vármegye főszolgabírája volt.

Egeghy. *Egeghy*. A család 1601-ben nyert címerez nemeslevelet, melyet 1603-ban hirdettek ki Hont vármegyében. 1730-ban igazolta nemességét. István előfordul az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemesei közt.

Farkas. *Farkas* (Alsó-Eőri). A család Vas vármegyéből származik. Ősei ama határ-őrök közül valók, a kiket még Róbert Károly király telepített le Borostyánkő és Németújvár között s kiket 1327-ben a királyi nemes szolgák sorába emelt. E királyi nemes szolgák utódai 1582. február 28-án, majd 1611. évi február 16-án Alsó- és Felső-Eőrré nyertek adományt. A család tagjait még 1724-ben, 1740-ben és 1788-ban Alsó-Eőrött találjuk. Az 1733. évi összeírás alkalmával e családból Mátyás, Gáspár, György, Ferencz, János, egy másik János, György fia, János, Miklós és István laktak Alsó-Eőrött. Tamás 1690. április 2-án nyert címerlevelet I. Lipót királytól. Tamás fia, Mihály 1751-ben nemesi bizonyítványt nyert Vas vármegyétől, melyet 1763-ban Somogy vármegyében hirdettetett ki. Mihály fia, István pedig Somogy vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt. István fia János, ezé József, kinek fiai közül Ferencz Komárom vármegyében, Anyalán uradalmi intéző, Géza 1897. óta Drégelypalánkon lakik.

Czímer: kékben, zöld lapon, zöld dolmányos, vörös öves, hajadonfőt álló, sárga csizmás, vörös nadrágos, lövésre kész, puskás magyar vitéz. Sisakdísz: kinövő, természetes színű farkas. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Farkas (Hügyei.) E családból János van felvéve az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemeseinek névsorába.

Farkas.

Farkas.

Fejérpataky (Kelecsényi), Liptó vármegye törzsökös családja. Milath törzséből *Fejérpataky*. származik, a ki 1248-ban atyjával és testvéreivel, mint a királyi erdőségek őre Verbicha és Okalicsna közt három eke földet nyert adományul. 1274-ben Milath már Likván birtokos. Egyik fia, Péter, 1311 előtt elhalálozott, ekkor Milath törzse már Hontmegyében, Lissón is be volt iktatva, melyet fiai Jákó és Anda örökölték. Likawa (Likva) azonban a XIV. század elején idegen kézre kerülve, Károly király Milath utódait Lubelával (Liptó vármegye) kárpótolja; ezt az adománylevelet a szepesi káptalan 1348-ban átírta. A fentemlített Péter ágából Jákó fiát, II. Pétert, 1370. márczius 22-én kelt oklevélben már Fejérpatakinak írják. Fejérpatak jelenleg egy dülő neve Kelecsény község határában, de a XIV. században még mint possessio szerepel, a XVI. században pedig csupán mint pusztá fordul elő az oklevelekben. II. Péter (1356—1391.) utódai III. János (1447—1477.) és Mátyás (1447—1477.) 1477-ben új adománylevelet nyernek Fejérpatak, Kelecsény és Malatin birtokokra. János fiai közül Benedek litteratus (1485—1525.), kinek fia Florián (1506—1536.) a család kelecsényi és felső ágának megalapítója. Péter-től, Benedek testvérétől származik a család malatini, vagyis alsó ága. A család 1564-ben nyert czímerlevelet. A XVII. század folyamán ismét feltűnik Hont vármegyében. Az 1754—55. évi összeírásban Mihályt találjuk Hont vármegye nemeseinek névsorában. Tagjai közül jelenleg László (született 1857.) a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság másodelnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Kálmán pedig (született 1852.) a Magyar Földhitelintézet ügyésze. *Czímer*: Kékben zöld alapon, szemközt fordult, bal, illetőleg jobb hátsó lábukkal a köztük nyugvó arany leveles korona középső boglárára támaszkodó fehér ló és három természetesszínű leveles lilomot tartó koronás arany oroszlán. *Sisakdísz*: pajzsbeli oroszlán növekvően. *Takarók*: kékarany-vörösczüst.

Fekete. A család 1539-ben nyert czímeres nemeslevelet János királytól, melyet *Fekete*. 1652. február 14-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. A XVIII. század közepén Nyéken volt birtokos.

Foglár (Tésai). Foglár Pál 1583-ban nyert czímeres nemeslevelet Rudolf királytól. *Foglár*. 1725-ben Tésa helysére nádori adományt nyert. Mária Terézia királynő 1775. június 2-án Foglár Imrének a Tésai előnevet adományozta. Imre a XIX. század első felében Tésán bírt földesúri joggal.

Folkusházy (Folkusfalvi). A család Túrócz vármegyéből származik. Tagjai közül *Folkusházy*. László 1860-ban telepedett le Tesmagon, hol birtokot vásárolt. Fiai közül Gusztáv (meghalt Csábon) Hont vármegye szolgabírája. Sándor (1902—1905.) Hont vármegye helyettes tisztí ügyésze, ügyvéd és Tesmagon birtokos. *Czímer*: hasított pajzs. Elöl kékben, zöld halomból kiemelkedő ezüst félholdtól kísért zöld lombos fa. Hátnál, veresben zöld halmon nyugvó leveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. *Sisakdísz*: görbe kardot tartó kinövő pánczélos sisakos vitéz. *Takarók*: kékarany-vörösezüst.

Forgách (Gimesi gróf). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben *Forgách*. ismertettük; a XIX. század első felében Alsószemeréd és Visk helységekben volt birtokos.

Földvály (Bernátfalvi). A család őse, Mátyás, 1573-ban nyert czímeres nemeslevelet Földvály. Miksa királytól. Tagjai már a XVII. században előkelő hivatalokat töltöttek be Pest vármegyében. János az 1644—1658. években Pest vármegye alispánja volt. György a czibakházi és a dunavecsei uradalmakat bírta; 1646-ban bekövetkezett halála után utódai e jószágokat közös birtokul hagyták, mely csak napjainkban oszlott föl. A család idővel átszármazott Hont és Nógrád vármegyékbe is. Az 1754—55. évi összeírásban a honti nemések sorában Sándor van felvéve a Földvályak közül. A XIX. század elején még birtokos volt a család Hont vármegyében. Jelenleg a pestmegyei Tason van birtoka.

Gáspár (Galántai). Gáspár János 1657-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család *Gáspár*. Erdélyből származik, honnan a pozsonyvármegyei Galántára telepedett le, innen 1779-ben Hont vármegyébe költözött. Egyes családtagok azonban már előzőleg is laktak Hont vármegyében, mert az 1754—1755. évi összeírásban László és Tamás neveivel találkozunk a vármegye nemesei közt. A család 1848. előtt Teszérén, Nagy-csalomján, Udvarnokon, Ipolybalogon, továbbá Nógrád vármegyében Ribán és Mohorán bírt földesúri joggal. Tagjai közül András (született 1803., meghalt 1884.) 1848—49-es honvédtábornok, később (1868—75.) országgyűlési képviselő, György 1860-ban Hont vármegye főszolgabírája. *Czímer*: (színelzés nélkül). Zöld alapon álló magyar vitéz, vállaira leomló hosszú hajjal, derekán keskeny övvel, jobbáiban buzogányt tart, balját csípőjén nyugtatja. *Sisakdísz*: görbe kardot tartó kar.

Gerhard. E családból György 1685-ben, Pál 1670-ben a vármegye alispánja volt. Gerhard. A XVIII. század közepén Klaszita helységben volt birtokos.

Géczy (Géczi és Garamszegi). Ősi nógrádvármegyei család. A XIV. században Géczy. már Gecz birtokában találjuk. Idővel átszármazott Gömör és Hont vármegyékbe. Az 1754—55. évi összeírásban György és Pál vannak felvéve Hont vármegye nemesi közé. A XIX. század első felében Apáti, Kovár és Középtúr helységekben bírt földesúri joggal.

Goszthonyi. *Goszthonyi* (Gosztonyi és Krencsi) család Vas vármegyéből származik. Első ismert őse Miklós, a ki fiaival, Miklóssal és Mihálylyal együtt, 1269-ben kapott hadi érdemei elismerésül nemességet István ifjabb királytól; ugyanakkor Kövesszarvot kapták adományul. A család a XV. században két fő ágra szakadt. Miklós fiai közül Miklós (1431.) utódától Miklóstól (1551.) a krencsi, vagy másként a nyitravármegyei ág származott; míg Benedek fia István (1475.) a kövesszarvi ág őse. István jászkún kapitány (1699.) és helytartósági tanácsos, a hevesi ágazatot alapította. A család 1467-ben nyert címereslevelet I. Mátyás királytól. Boldizsár 1559-ben a hűtlenségi perbe jutott Bornemisza Anna hevesvármegyei birtokait nyerte adományul Ferdinánd királytól. Hont vármegyében a krencsi ág telepedett le, melyből az 1754—55. évi összeírásban József és Mihály szerepelnek a vármegye nemesei sorában. A XVIII. század közepén Magyarád és Nagykereskény helységekben volt birtokos. *Czímer*: kékben, arany koronából kiemelkedő vörös ruhás férfikar ezüst kürtöt tart. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: mindkétfelől kékvörös.

Gregersen. *Gregersen* (Sági) Norvégiából származik. Gudbrand 1847-ben telepedett meg Magyarországon és 1884-ben, a szegedi árvízkatasztrófa után, a rombadöntött Szeged újjáteremtése körül szerzett érdemeiért és a közjóért teljesített szolgálatokért, I. Ferencz Józseftől, Sági előnévvel, magyar nemességet és címerlevelet nyert, György, Hugó, Nils, Ödön, Béla és Endre nevű fiaival, úgyszintén Emma (férj. Azary Ákosné), Margit (férj. Marek Károlyné), Hermin (férj. Koderle Emilné), Anna, Sarolta (férj. Wagner Istvánné), Ilona (férj. Verebély Jenőné) nevű leányaival együtt. *Czímer*: kékkel és arannyal vágott pajzs, melynek vörös széle hat aranycsillaggal és ugyanannyi aranyrózsával van felváltva megrakva. A felső kékben a vágási vonalból kinövő és karmai között arany-nyelű bárdot maga elé tartó arany oroszlán. Az alsó aranyban kék szarufa, melynek jobb és bal oldalán egy-egy természetes méh repül, a szarufa alatt víz folyik, mely fölött barna kőből épített négyboltozatú híd vonul át. Sisakdísz a pajzsbeli oroszlán, takarók, kékarany, vörös-arany.

Gudics. *Gudics.* A családot a XVIII. században Pozsony vármegyében találjuk. A XIX. század első felében Klasztán birt földesúri joggal.

Gyürky. *Gyürky* (Losonczy gróf). A család alapítója Gyürky István, a ki Losonczon gróf Forgách Ádámtól házat nyert adományul, s abba 1634-ben királyi beleegyezéssel beiktattatott. György 1652-ben címeres nemeslevelet nyert. Ábrahám, cs. kir. főhadnagy, később Nyitra és Nógrád vármegye főispánja, valóságos belső titkos tanácsos, 1867-ben grófi rangra emeltetett, mely rangemelés 1874-ben megerősített. A család Nógrád, Temes és Heves vármegyékben birtokos.

Gyürky. *Gyürky* (Gyürki). E családból az 1754—55. évi összeírásban tizenhárman vannak felvéve Hont vármegye nemesei sorában.

Haan. *Haan.* Haan András és József 1694. augusztus 20-án nyertek címeres nemeslevelet, mely 1694-ben Bars vármegyében hirdettetett ki. A család 1756-ban Bars vármegyétől nemesi bizonyítványt nyert. Idővel átszármazott Hont és Nógrád vármegyékbe. Középtúron birt földesúri joggal. Tagjai közül Imre Nógrád vármegye főszolgabírája volt (1828—1832).

Halácsy. *Halácsy* (Halácsi). E családból István van felvéve az 1754—55. évi hontmegyei összeírásba.

Halma. *Halma.* H. János, valamint fiai András, Pál, János, István, továbbá testvére András, Lőrincz, Bertalan és János, végül Dienes Márton és ennek fia András, 1659 szeptember 24-én nyertek címeres nemeslevelet Lipót királytól. A család Ungvár-

megyéből származik, egyik ága később áttelepült Hont vármegyébe és felvette a Halmay nevet. Tagjai közül Lajos († 1871.) Disznóson volt birtokos, fia László ez időszert a korponai járás főszolgabírája. *Czímer*: Kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, természetes színű leopárd. Sisakdísz: pajzsbeli leopárd növekvően. Takarók: kékarany-vörösezüst.

Haydin (Ipolynéki). Haydin Károly ügyvéd 1903-ban nyert címeres nemeslevelet a Ipolynéki előnévvel. *Czímer*: Vágott pajzs, felül hasítva; első vörös mezejében arany koronán könyöklő pánczélos kar ezüst mérleget; a második arany mezőben

Halma.

Haydin.

jobbra, repülő fehér galamb, esőrében olajágot tart. Az alsó kék mezőben folyó víz mellett fekvő s fákkal benőtt zöld hegy tetején jobbra dülő mohás sziklatömb mellett fekvő két tornyu nyílt kapus váromladék, a felső sarkokban egy-egy hatágu arany esillag. Sisakdísz : három vörös rózságot tartó növekvő arany oroszlán. Takarók : vörösezüst-kékarany.

Held. E esaládból az 1754—55. évi összeírásban János van felvéve Hont vármegye nemesének névsorába. Jelenleg Dalmadon birtokos.

Hell. Bajorországból származik, honnan Selmeez bányára telepedett le. Hell Kornél Ferenez selmeezi bányatanácsos neje Bernhard Kata, továbbá gyermekei, Ferenez, Kornél, Nep. János, József és Lőrincz 1792. július 26-án nyertek ezímeres nemeslevelet, mely 1793. szeptember 22-én Hont, 1812. augusztus 11-én pedig Liptó vármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül Jenő Daesókesziben birtokos. **Czímer** : négyelt pajzs 1. és 4. kékben fészében ülő s fiait vérevel tápláló pelikán. 2. és 3. ezüstben zöld alapon emelkedő pálmafa mellett jobbfelől álló, jobbájában bányászkalapácsot tartó bányász. Sisakdísz : nyílt fekete szárny közt kiemelkedő pajzsbeli bányász. Takarók : kékaranyveresezüst.

Hodossy. Pozsony vármegye legrégibb esaládainak egyike. Ősei pozsonyi várbírák voltak. A várjobbágyok alól felmentetvén, 1279-ben a királyi szolgák sorába emelkedtek. Idővel átszármaztak Nyitrába is ; Barsban a XVIII. század elején találunk e esaláddal. Pál fel van véve a vármegye 1732. évi összeírásában, özvegye pedig az 1754—55. évi országos nemesi összeírásba. Nyitra vármegyében a XVI. század elején tűnik fel. Bernát, Albert, Pál és Imre 1504-ben egyezsége léptek a Szokolysakkal. József 1754-ben anyai részirtokait, melyek Karva és Sárkány helységekben feküdtek, elzálogosította Cserey Sándor nyitrai alispánnak.

Horváth (Szent-Györgyi). Sopron és Vas vármegyékben birtokos esalád, melynek egyik ága a XVIII. században Pest vármegyében telepedett le. Ez ág őse János fia, Mihály, a ki Sopron vármegyében Szil-Sárkányban lakott, 1758-ban igazolta a nemesiségét. Fia, Mihály 1776-ban nyert nemesi bizonyítványt Sopron vármegyétől, 1787-ben pedig, (mint jászkún kerületi táblabíró), Pest vármegyében hirdettette ki nemesiségét. Fia, Miklós, a es. kir. 2. számú huszárezred kapitánya, 1815-ben a Mária Terézia-lovagrendet kapta. Miklós 1807. február 23-án nyert nemesi bizonyítványt Bács-Bodrog vármegyétől. Családja Majsán lakott, honnan ez ágat Majsai Horváthoknak is nevezték. Fiai, Rudolf, es. kir. huszárkapitány és Miklós, vármegyei aljegyző, majd főszolgabíró és alispán, 1844-ben hirdettették ki nemességüket Hont vármegyében. Rudolf később huszárnagy, majd 1848-ban a honti nemzetőrség paranesnoka. Miklós (született 1821.) Hont vármegye alispánja, majd törvényszéki elnök, jelenleg Felsőturon birtokos. Fiai : Béla (született 1859.) 1887—1895. országgyűlési képviselő, 1895—1901. Hont vármegye, valamint Selmeez és Bélabánya sz. kir. városok főispánja, 1901—1906. Esztergom vármegye főispánja, a perzsa II. osztályú Nap- és Oroszlán-rend tulajdonosa. A honti ág Felsőturon és Kövesden (Nógrád vármegye) bírt földesuri joggal. **Czímer** I. (ősi) : kékben, kettős farkú arany oroszlán, első jobb lábával görbe kardot tartva. Sisakdísz : arany markolatú görbe kardot tartó vörösmézű kar. Takarók : kékarany, vörös ezüst. — II. (melyet a esalád pestmegyei ága használ) vörösben, zöld alapon álló pánezélos, sisakos vitéz, jobbájában buzogányt, baljában félholdat tartva. Sisakdísz : ezölöpösen, hegyével felfelé állított pallos, mindkét oldalán két-két póznán lógó lófarkkal, melyek közül az 1. és 3. vörös, a 2. és 4. zöld. Takaró : mindkét felől vöröskék.

Horváth.

Hont vármegye monogramja.

Horváth.

Held.

Hell.

Hodossy.

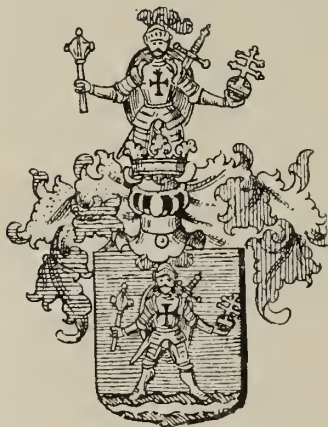
Horváth.

Horváthy.

Horváthy (Horváti és Disznósi). A esalád első ismert ősei Lőrincz és Loránt, a kik 1277-ben Szepes várának ostroma alkalmával tanúsított vitézségükért a Horváti nevű földterületet nyerték adományul, melytől a esalád a nevét is vette. Loránt fia, Lukács királyi apród volt Róbert Károly udvarában. Ennek utóda András (1581—89.) Korponán lakott és ő állította össze a család leszármazását, melyet 1581-ben egy Pozsonyban vásárolt könyvbe, valószínűleg bibliába, jegyzett föl. Ugyanezen könyvben érdekes följegyzéseket hagyott hátra az 1585—89. évekből. András fiai közül György Hont vármegye alispánja volt (1619—1627.) ; két fia, Pál és Gábor, terjesztették tovább a esaládot. Pál utódai közül Kálmán 1861-től 1865-ig, majd ismét 1867-től 1880-ig Hont vármegye házi főpénztárosa,

ennek fia, Albert 1867—1875. években Hont vármegye tisztviselője és bizottsági tagja, jelenleg nyugalmazott magyar királyi honvéd százados és Hont vármegye tb. főszolgabírája; fia, Géza, cs. és kir. méneskari százados és osztályparancsnok Kisbéren. A családnak 1848. előtt Nagycsalomján volt földesúri joga. *Czímer*: kéken, zöld alapon vörös ruhás férfi, fekete darutollas kalppal és a derekára kötött kardokkal; jobbjában kivont kardot tart, balját a csipőjére teszi. Sisakdísz: kinövő pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst. (Más változattal: kéken koronás arany oroszlán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kinövő vörös-ruhás férfi. Egy harmadik változatban az oroszlán egyfarkú.)

Huszár. *Huszár* (Baráti). Bars vármegyéből származó régi nemes család, melynek okmányai az idők viszontagságai következtében elveszvé, Márton 1591-ben Rudolf királytól régi nemességének megerősítése mellett címerez levelet nyert. Mártonnak fia György volt, kinek fiai közül János 1644-ben mint kapitány esett el a Füleknél vívott ütközetben. Másik fia, II. Márton terjesztette tovább a családot. Ennek unokája, IV. Márton (szül. 1684., meghalt 1756.), kinek fiai közül József (szül. 1729., meghalt 1816.) az esztergomi érseki birtokokból a hontvármegyei Baráti helységet nyerte adományul, ettől kezdve a család a Baráti előnevet vette fel, elhagyván az eredeti származási helye, Garam-Szent-Kereszt (Bars vármegye) után eddig használt Garamszentkereszt előnevét. József a család jelenleg virágzó ágának megalapítója; testvérétől V. Mártontól származott Imre, Esztergom vármegye alispánja, utóbb követte. I. József kir. tanácsos fia II. József (szül. 1774. meghalt 1855.), ennek fiai közül Károly (szül. 1808.) előkelő szerepet játszott Nógrád vármegye közéletében; 1848-ban országgyűlési követte volt. Fiai közül István (szül. 1826.), kinek neje Ebeczki Blaskovics Anna volt, a XIX. század közepén a vámosmikolai uradalmat vette meg az Esterházy hercegektől fia, Béla (meghalt 1904.) részére, a ki 1885.

Illéssy.

Ivánka.

Ivánka.

ben ez uradalomból hitbizományt alakított. Gyula, István öcsese (szül. 1838. meghalt 1858.) jeles író, kinek költeményei az ötvenes években a Hölgyfűtárban jelentek meg. Béla fiai közül Tibor jelenleg a vámosmikolai hitbizomány haszonélvezője, Elemér Keszegen (Nógrád vármegye) birtokos, mely két század óta van a család birtokában, Aladár Ipolybalogon és Magasmajthényban birtokos. István testvérétől, Lászlótól származnak Károly, a ki Honorrison (Krassó-Szörény vármegye) és László, a ki Terecskén (Nógrád vármegye) birtokos. *Czímer*: vörösbén, zöld alapon fehér lovon ülő kékruhás magyar huszár fejével vissza fordulva, kardjával visszafelé vág. Sisakdísz: kinövő fehér ló. Takarók: kékarany-vörösezüst. Pajzs-tartók: két aranygriff.

Illéssy. A család a XIX. század első felében Szécsénke (IpolySzécsénke) helységben bírt földesúri joggal.

Ivánka (Draskóczi és Jordánföldi). A család Turóc

vármegyéből származik és a XIII. században tűnik fel. 1251-ben a Madách-család ősei, IV. Béla király beleegyezésével, eladták Kopasz Ivánkának a Cutera nevű, ma ismeretlen fekvésű földjüket. E Kopasz Ivánka, túróczy nemes, 1262-ben a Jordán patak menti Jordán nevű földből két ekényit kapott IV. Béla királytól adományul. Ivánka utóda volt Bertalan, kinek fiai, Balázs és Bálint, a család jelenleg virágzó két főágának megalapítói. Balázs utóda, Imre, gróf Forgách Miklós nyitrai főispán (1777—98.) jószágainak igazgatója volt és neje, Gedey Zsuzsánna révén Hont, Nógrád és Pest vármegyékben szerzett birtokokat. Ennek fia László, (szül. 1782, megh. 1819.) volt, kinek fiai közül Imre (szül. 1818., megh. 1896.) a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja, valóságos belső titkos tanácsos, 1848—49. honvédezredes volt. Zsigmond (szül. 1817., megh. 1902.) Korpona város követte volt, 1847—48-ban, majd később is több ízben országgyűlési képviselő és a vármegyei ellenzék vezérfejfia. Fiai: Oszkár (szül. 1852-ben) cs. és kir. kamarás, orsz. képviselő, László (szül. 1854.) volt országgyűlési képviselő, ez idő szerint kiváló gazdász és nagybirtokos. A fenti László (szül. 1782., megh. 1819.) testvérétől, Imrétől származik a nógrádvármegyei, másként zellői vonal, mely jelenlegi Nógrád és Pest vármegyékben virágzik. Bálint ágából az egyik vonal szintén Hont vármegyében, Paláston, birtokos; a másik a túróczmegyei Draskócson. A palásti vonalból Imre (meghalt 1886-ban) fiai közül István (szül. 1855.) jelenleg Paláston birtokos és ismert költő. Pál (szül. 1859.) a váci járás főszolgabírája. Balázs ága a XIX. század első felében Alsó-Szemeréden, Felső-Szemeréden, Tompán, Szárdon és Horvátiban bírt földesúri joggal, a hol jelenleg is birtokos. *Czímer*: kéken, hullámzó folyótól hasított zöld alapon, szemközt álló pánczélos, vörös strucc tollas sisakos és vörös pánczélinges vitéz jobbjában egyenes kardot, baljában pedig aranykeresztes országalmát tart. A kardon átűtött török fő vérzik. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Jancsó.

Jancsó (Nújtódi és Esztelneki). A család Háromszék Jancsó. vármegyéből származik. István és Gáspár 1625-ben Bethlen Gábor fejedelemtől nyertek czimeres nemeslevelet. A család származási helye Nagynyújtód. Idővel áttelepedtek Esztelnekre, Gelenczére és Gidófalvára. Az esztelneki Jancsók közül Ferencz 1696—1697. években Bars vármegyébe, Lévára származott át, hol gróf Csáky Pál tisztje volt. Ennek utódai: Gyula, született Léván Bars vármegyében, jelenleg a nyitrai megyei Miaván plébános és esztergomi főszékesegyházi szentszéki ülnök; Kálmán, született Léván, majd az esztergomi főkáptalan uradalmának gazdatisztje Tapsonyban, később a hontmegyei letkés-kiskeszi uradalom intézője, most Deménden föld-birtokos. *Czímer*: vágott, kék pajzs, felül két pánczélos kar karddal alul. szántóföldből kinövő buzakalászkok. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: vörösezüst, kékezüst.

Jankovich (Jeszeniczai). Horvátországi eredetű család, mely a XVII. században Jankovich. Trencsén vármegyébe származott át. Miklós és András 1686-ban I. Lipót királytól új czimeres nemeslevelet nyert. András ága Lengyel- és Franciaországba származott ki. Nevezett Miklós három fia: Ferencz, Miklós hétszemélynök (1698—1760.) és György, a család jelenleg virágzó három főágát alapították. Ferencz ága, mely Nógrád vármegyében telepedett le, Varsányban volt birtokos. Miklós hétszemélynök (1741—1760.) fiai: László, Miklós és József, három fővonalon folytatták az ágat. László vonalából, mely szintén Nógrádban virágzott, származott Antal (született 1789., meghalt 1855.), Gömör vármegye főispáni helytartója. Miklós jászkúnp kapitánytól (1722—1793.) származik a Fejér és Pest vármegyei vonal, melyből Miklós (született 1773., meghalt 1846.) híres régiséggyűjtő és a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a ki Vadas birtoka után a Vadasi előnevet kezdte használni, emelkedik ki. Az utóbbinak unokája, Béla, (született 1844-ben) orsz. képviselő, Tésán és a fejérvármegyei Ráczalmáson birtokos. Fiai: Béla, egyetemi tanár és László, cs. és kir. kamarás, honvédhuszár százados. József vonala Udvardon virágzott. Az alapító fentnevezett György fiától származik a harmadik nógrádi ág, mely Galábocon volt birtokos; ezen ágból Vinczét, a családi franciaországi ágának utolsó sarja, Szaniszló (született 1763., meghalt 1847.), örökbe fogadta és 1817-ben reá ruházta a francia bárói rangot. *Czímer*: kékben, zöld alapon, jobbában palmaágat, baljában zöld koszorút tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz: repülésre kész galamb, csőrében olajággal.

Jánoky (Jánoki és Nagy-Szuhai). A Hunt-Pázmán nemzetségből származó család. Jánoky. Őse öregebb Ders fia, Tamás (1294.). Ennek fiai közül László (1321—1369.) esztergomi prépost, kinek testvére István (1344—1369.) Vajdai nevet visel, ennek fia Vajdai Ders (1398—1414.). Fiai közül Ders István és Gergely (1433—1454.) Jánoki név alatt fordulnak elő, míg Bertalan (1414—1433.) Szuhainak íratik. A családot Szuhai Jánoki Pázmán Tamás terjesztette tovább (1454—1478.), kinek fiai Pál (1474—1492.) és Gergely (1474—1494.) voltak. Pál ágának a XVI. század második felében magva szakadt. Gergely ágából István Jánoki és Szuhai néven fordul elő (1503—1548.); ez ágnek a XVIII. század közepén Lászlóban, a ki Varsányban volt birtokos, magvaszakadt. A család 1431. november 1-én nyert czimerlevelet. *Czímer*: kékben, aranyleveles koronából két, könyökével kifelé kinyúló fehér mezű hajlott kar, markaikban három-három rózsát tartva, melyeknek leveles szárai a koronán átlúzáva, e felett egymást keresztezik. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékezüst.

Jekelfalussy (Jekelfalusi és Margitfalvi). Ősrégi szepesvármegyei család, melynek Jekelfalussy. első ismert őse, kitől a leszármazás szakadatlanul lehozható, Hekkul, IV. László királytól 1284-ben a mai Jekelfalu és Margitfalva területét nyeri királyi adományul. Idővel átszármazott Zemplén vármegyébe is, hol János, báró Vécsey Borbála férje a nelesei és a nagydomasai uradalmat bírta, ennek fia József (szül. 1766. meghalt 1826.) a Ludovika Akadémiára 20.000, a Magyar Nemzeti Múzeumra pedig 10.000 pengő forint alapítványt tett. József második fiától, Sándortól (szül. 1823., meghalt 1882.) származik Lajos (szül. 1848.) cs. és kir. kamarás, tábornok, m. kir. honvédelmi miniszter, Lontón birtokos. *Czímer*: kékben, zöld hármashalomban, középsőjén könyöklő pánczélos kar tövestől kitépett fenyőfát tart. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Jeszenszky (Nagyjeszeni). A család Túróc vármegyéből származik, őse Temérdek András a XII. században, ennek utódai, Mihály comes, IV. Béla király híve, a morvamezei ütközetben esett el (1278.); Sámuel 1271-ben új ado-

Jekelfalussy.

Jeszenszky.

mányt nyert Jeszen földére, melyet a nemzetség már emberemlékezet óta bírt. Sámuel fiai István és Péter 1287-ben, majd 1293-ban megerősítő levelet nyernek Jeszen földére. A család birtokai a túróc vármegyei Jeszentől egész a Liptó vármegyében fekvő Lubochnyaig terültek el, az utóbbit azonban a XIX. század elején a kincstár elperelte tőle. A családot I. István terjesztette tovább, ennek egyik utóda, Miklós, a XVI. század elején Túróc vármegye alispánja volt. Fia, III. István, Túróc vármegye szolgabírája, I. Ferdinánd egyik lelkes híve. III. István fiai 1563-ban régi nemességük megerősítése mellett czímerlevelet nyertek I. Ferdinánd királytól. III. István egyik fia, László, ifjú korában, 1526-ban Mohácsnál esett el, másik fia, Dániel, 1563-ban Túróc vármegye alispánja. Lőrincz Sziléziába vándorolt ki. Boldizsár, a ki az 1563. évi czímerlevélben említetik, szintén kiköltözködött s Boroszlóban telepedett le; fia, János (született 1561., meghalt 1621.) előbb a wittenbergai egyetem tanára lett, majd a prágai egyetemre hivatott meg, Rudolf császár pedig kinevezte udvari orvosának, de mint a cseli felkelés egyik vezérét, elfogták és kivégezték. I. György fia, V. István, a ki a czímerujító levél egyik szerzője volt, négy gyermeket nemzett. Közülök György (1578—1586.) Túróc vármegye alispánja, kinek öt fia volt: Gábor, VII. János, Gáspár, VI. István és Zsigmond. János Trencsén vármegye jegyzője, fia Mihály, 1687-ben kir. ítélőmester, 1689-ben nógrád vármegyei Nóténcs községre nyer adományt. Fiai: Miklós, István és Mihály. Mihály Nyitra vármegyébe szakadt, hol főszolgabíró volt. Fia Antal 1741-ben bárói rangra emeltetett. A fenti VII. János másik fia, Imre, a család jelenleg virágzó egyik ágának megalapítója. Fia György, ennek fia Miklós, kinek fiai közül Sándor (1773.) Tolna vármegye alispánja, kitől a tolnai ág, és Elek, a kitől a barsi ág származik. Elek (1790.) Bars vármegye alispánja. Utódai jelenleg Bars vármegyében élnek. A barsi ág a XIX. század első felében, valószínűleg Simonyi Teréz, Elek, barsi alispán neje révén, Hont vármegyében is birtokos volt.

Kaas. *Kaas* (báró). Dániából származik. Első őse János, a ki 1270 körül szerepelt, I. Keresztély király választási okmányát is aláírta. A család ősi vára, honnan nevét vette, Észak-Jütlöndban, a tengerparton állott. 1534-ben a tengerészlázadás alkalmával felgyújtották, később újraépült. A család kimagasló tagja K. Niels, Dánia kancellárja, a koppenhágai egyetem megalapítója, IV. Keresztély (szül. 1577. † 1648). kiskorúsága alatt 1588—1596-ig I. regens. A család utóbb két ágra szakadt: az idősebb vagy dániai és az ifjabb, vagy norvégiai ágra. A norvégiai ágból ez utóbbi ág sarja Eduárd, mint a Walmoden lovasezred főhadnagya jött hazánkba. 1838-ban vette nőül Ivánka Idát. 1848-ban Morvából nejéhez intézett levelei a rendőrség kezeibe kerülve, ezek miatt elfogták s haditörvényszék elé állították, de 1850-ben felmentették, ekkor nyugdíjba vonult s Magyarországon telepedett le. Fia, Ivor (szül. 1842. január 24-én, London) 1868 őszén hosszabb külföldi útra indult Ázsiába, majd Délafrikát, Khinát és Észak-Amerikát kereste fel. 1870-ben gróf Andrássy Gyula mellett volt fogalmazó. 1871-ben a Reform szerkesztőségébe lépett. Az 1875—78. évi országgyűlésen a hátszegi, az 1888. s 1892. évi országgyűlésen Budapest belvárosi kerületét képviselte.

Kádár. *Kádár*. Ilynevű családdal több vármegyében találkozunk. Szabolcsban, melynek nemesei sorában az 1754—55. évi összeírásban György, János és Pál neveivel találkozunk, a család Jéke községben birt földesúri joggal. Ugocsába is átszármazott, hol 1750-ben Péterfalvára nyert új nádori adományt. Abaúj vármegyében az 1754—55. évi összeírásban Mihály özvegye és ifj. Mihály fordulnak elő. Biharban 1751-ben hirdettette ki nemességét, utóbb 1835-ben és 1839-ben nyert nemesi bizonyítványt. Hont vármegyében a XIX. században telepedett le. Kálmán Vámosmikolán ügyvéd.

Kalmár. *Kalmár*. K. Simon, valamint rokonai 1652 május 8-án nyertek czímeres nemes levelet III. Ferdinánd királytól, mely 1653 november 15-én hirdettetett ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi nemesi vizsgálat alkalmával igazolván, neve a vármegyei nemesi törzskönyvbe beiktattatott. Az 1754.—55. évi országos összeírásban a családból Albert, István, János, Mihály és Pál vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. A család utolsó sarja János, a ki 1820-ban Hont vármegye alszolgabírája volt.

Kalmár II. E család a XIX. század első felében telepedett le a vármegyében. Lajos 1840-ben Koburg hercegnek uradalmi ügyvédje, a ki mint táblabíró jelentékeny szerepet játszott 1848 előtt Hont vármegye községeiben. *Czímer*: vörösben, zöld alapon czölöpösen állított arany buzakéve. Sisakdísz: három arany buzakalászt tartó kék mezű, könyöklő kar. Takarók: kékarany, vörösezüst. (Ered. Hont vm. lt.)

Kalocsa. *Kalocsa*. Kalocsa János és gyermekei, valamint testvére 1668. június 3-án nyertek czímeres nemeslevelet, mely Füleken hirdettetett ki. A család Pest vármegyében, Kecskeméten és Nagykőrösön telepedett le, s a XIX. század első felében Hont vármegyében is birtokos volt. Tagjai közül az 1848 előtti években Antal tűnt ki, mint híres ellenzéki szónok.

Kasza. *Kasza* (Tamásfalvai). A család Gömör vármegyéből származik, honnan 1750-ben nyert nemesi bizonyítványt, mely ugyanezen évben, november 19-én, Nógrád vár-

megyében hirdettetett ki. Idővel átszármazott Hont vármegyébe, hol a XIX. század első felében Középtúron bírt földesúri joggal.

Kazy (Garamveszelei). A család multját a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Lázár, volt tengerészapród, jelenleg Ipolybalogon birtokos. *Czímer*: vörösben, zöld mezőn kardot tartó leopárd és szintén kardot tartó oroszlán egymással szemközt küzd, a jobb felső-sarokban félhold, a balban hatágú arany csillag. Sisakdísz: jobbról egy-egy ezüst félholddal ellátott két zöld, balról egy-egy hatágú arany csillaggal ellátott két vörös zászló közt kiemelkedő páncélos, sisakos, vörös ruhás magyar vitéz, jobbjában kardot tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Kiszely (Benedekfalvi). Liptó vármegye törzsökös családja. Közös törzsből származik a Benedekfalvi Detrich, Luby, Horai Horánszky és Andreánszky családokkal. 1578-ban új adományt nyer Benedekfalvára az Andreánszky, Detrich, Dlholszky és Luby családokkal Rudolf királytól. A család egyik ága a XVIII. században Erdélybe költözött; ezen ágból pedig egy vonal Szatmár vármegyébe szakadt. A liptóvármegyei főágból Márton a XVIII. század végén Bát községben telepedett le, hol földesúri joggal bírt. Nemességét 1841-ben hirdettette ki Hont vármegyében. Fia, János jelenleg körjegyző Báton. *Czímer*: kékben, zöld alapon fészében ülő, fiait vérevel tápláló pelikán. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

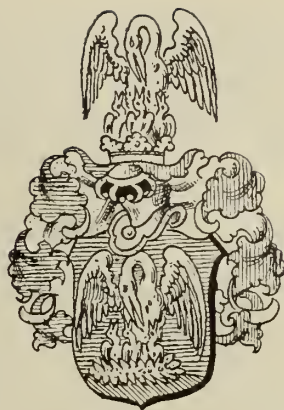
Kmoskó (Berniczei). A család Liptó vármegyéből származik, hol jelenleg is birtokos. Idővel átszármazott Pozsony, Árva és Hont vármegyékbe; Pozsony vármegyében a XIX. század elején Zavaron volt birtokos. Tagjai közül Ágoston 1820-tól 1830-ig m. kir. kamarai tanácsos, fia, László († 1857.) m. kir. udvari kancelláriai titkár. Elek 1820—25-ben a m. kir. helytartóságnál hivataloskodott. Ágoston 1829-ben Pest vármegye táblabírájává nevezetett ki. Kispeszeken volt birtokos. *Czímer*: Kékben, zöld alapon felugró természetes színű szarvas. Sisakdísz: a szarvas növekvően. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Konkoly-Thege. Komárom vármegye legrégebbi adományos családainak egyike. Őse Máté (1242.). Fiai István Thege de Konkoly és Barnabás. István fia Miklós (1357—77.) Barnabás fia András (1306.). Ennek utóda János 1471-ben adományt nyer Konkoly és Merche helységekre. Albert 1485. királyi ember. A jelenleg élő nemzedék őse Péter (1572—1611.). Pál 1861. és 1865-ben országgyűlési képviselő, 1867—71. Bars vármegye alispánja. Fia Sándor (1896—1901. országgyűlési képviselő) Szántón gazdálkodik. *Czímer*: kékben, zöld hármashalomból kinövő fehér egyszarvú, mindkét előlábával arany markolatú kardot tartva. Sisakdísz: pajzsbeli egyszarvú. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Korponay (Komonkai). A család Szepes vármegyéből származik. Idővel átszármazott Hont vármegyébe is. Az 1754—55. évi összeírásban Gábor van felvéve Hont vármegye nemesei közé. E családból származik K. János (meghalt 1881.), a ki mint testőr kezdte katonai pályáját, majd 1848-ban a hadügyi minisztérium elnöki osztályának főnöke lett. 1849-ben mint dandárnok résztvevett az augusztus 2-án vívott debreczeni csatában. Mint hadtudományi író már korán magára vonta a tudományos körök figyelmét; az Akadémia 1843-ban levelező tagjává választotta.

Koncsek (Dvorcezi). A család Túróc vármegyéből származik, honnan 1697-ben nyert nemesi bizonyítványt. Nemességét 1730-ban igazolta Hont vármegyében, melynek nemesei sorában az 1754—55. évi összeírásban András és István neveivel találkoznak.

Kovács-Sebestény. Annak a Sebestény családnak egyik ága, mely 1555 körül királyi adomány czímén Nemeskürtön (Nyitra vármegye) birtokos volt. György, István és Erzsébet 1685-ben az ősi nemesség megerősítése mellett új czímerlevelet nyerne, mely ugyanez évben Nyitra vármegye Pöstyénben tartott gyűlésen kihirdettetett. Innen a család szétágazott Pozsony, Bars, Komárom, Fehér és más vármegyékbe. Egyik ága a XVIII. század elején, eddig hitelesen meg nem állapított okból, a Sebestény mellett a Kovács nevet kezdte használni. Ebből az ágból származott János, ki 1797-ban Hont vármegyében, Fegyverneken prédikátor, majd innen Garamvezekénybe (Bars megye) költözik. Idősebbik fia, József, 1833-ban ipolypásztói lelkésznek visszatér Hont vármegyébe. Ő az itt ma is élő ágak megalapítója, később esperes és a Ferencz József-rend lovagja. 1848-ban nemzetőr-tiszt, majd a debreczeni kormány bizalmasa, ki az összeköttetést a kormány és Komárom között fentartotta, miért börtönnel is lakolt. Testvére Endre (szül. 1814. † 1878.) híres sebész-tanár, a Szent István-rend kiskeresztese, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, kir. tanácsos. A család férfitagjai közül Hont vármegyében élnek: Endre, vármegyei tisztii főorvos, kir. tanácsos, ki az ipolyvári közkórházat megteremtette

Kazy.

Kiszely.

Kiszely.

Kmoskó.

Konkoly-Thege.

Korponay.

Koncsek.

Kovács-Sebestény.

és a szerb-holgár háborúban kifejtett tevékenységeért több érdemrenddel tüntette-tett ki. Neje Brinkmann Mária, három leányán kívül két fia van, u. m. Endre és Kálmán, ipolypásztói ref. lelkész. Ennek fia József. *Czímer*: Kékben zöld halomból kiemelkedő oszlop két oldalán, feléje fordulva egy-egy tátott szájú ágaskodó arany oroszlán; az oszlopon kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében zöld ággal, Sisakdísz: koronából kiemelkedő pajzsbeli oroszlán növekvőben, jobb első lábával kardot, a ballal zöld koszorút tart. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Körmeny.

Körmeny. Valószínűleg Vas vármegyéből származik, honnan Veszprémbe költözött, mely vármegyétől 1725-ben nyert nemesi bizonyítványt. Veszprém vármegye nemesi bizonyítványa alapján 1730-ban Hont vármegye nemesei sorába felvétellett. A XVIII. században Kálnaborfő helységben volt birtokos.

Kucecz.

Kucecz. 1692. április 12-én nyert címeres nemeslevelet, mely 1693. márczius 17-én Kis-Hontban hirdettetett ki. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta, midőn a vármegyei armalisták névsorába felvétellett.

Kubinyi.

Kubinyi (Felsőkubini, Nagyolaszi és Deménfalvi). Ősrégi liptóvármegyei család, melynek első ismert őse Ite, vagy Ete, 1288-ban testvérével, Györkével, a Meskó család ősével, a revucei birtokot szerzi Liptó vármegyében, melyet az unokák 1355-ben Lajos királyllyal Felsőkubinért, Árva vármegyében, elcserélnek. II. Miklós fia, I. László, 1424-ben új adományt nyer Felsőkubinra. I. Lászlónak György nevű fiától hat unokája maradt, köztük II. László, a ki 1497-ben címerlevelet nyer, továbbá Dániel, a ki 1526-ban Mohácsnál elesett, s kitől a nagyolaszi, valamint Máté (1535.), a kitől a deménfalvi főág származik. A család a XVII. század folyamán telepedett le a kishonti kerületben. Ezen ág megalapítója I. Mátyás (1637.), Liptó vármegye követe, a Nyusta-Klenőcz és Tiszolcz helységekben levő birtokokat szerezte meg. A deménfalvi főágból III. János 1616—1652.) fia, II. Mihály (1653.) alapította a nyustyai idősebb vonalat, melyből Györgytől (1693—1721.), Hont vármegye alispánjától a család katolikus ága származik. A fenti Mátyás (1613—71.) fővonalát Ádám terjesztette tovább, kinek fiai közül Mihály (1693—1730.) a kóvári mellékvonalat, Mátyás (1693—1712.) a nyustyai mellékvonalat alapította. A kóvári vonalból származott Ferencz (született 1836. Kóváron, meghalt 1903.) Kóváron volt birtokos, történetíró, a ki a deménfalvi ifjabb vonalból származó Miklóssal együtt a család történetét kiadta. *Czímer*: (1578.) jobbaránt hasított pajzs alsó kék mezéjében zöld alapon, két magas szikla között kiemelkedő zöldfenyő alatt jobbra ugró, lihegő vad kecske, szarvai közt hatágú arany csillaggal. A felső vörös mezőben a baloldali felhőkből kinyúló pánczélos jobb kar kardot tart. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt kiemelkedő pajzsbeli vadkecske. Takarók: vörösezüst, kékarany.

Labody.

Labody. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban e családból István van felvéve Hont vármegye nemescineik sorába.

Laczkó.

Laczkó. E család 1659. augusztus 17-én nyert címeres nemes levelet, mely 1660-ban hirdettetett ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. *Czímer*: Kékben, zöld alapon arany griff, felemelt jobb előlábában öt arany búzakalászt tartva. Sisakdísz: kinövő pánczélos, három strucczollal díszített sisakos vitéz jobbjában pallost tartva, balját csipőjén nyugtatja. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Laky.

Laky (Niczki-Laki és Ondódi). Régi vasvármegyei család, mely a XVI. században már birtokos volt a vármegyében. Tagjai közül Gergely 1577-ben, Ambrus 1599-ben Vas vármegye főszolgabírája. Az 1733. évi nemesi vizsgálat alkalmával Ferencz és György ondódi lakosok igazolták a nemességüket. Az 1754—55. évi összeírásban több tagja van felvéve Vas vármegye nemeseinek sorába. Tagjai körül Károly nyug. honvédezedes, cs. és kir. kamarás, lakik Felsőtúron. *Czímer*: kékben, zöld halmon a pajzs két alsó sarkában egy-egy ezüst lilomtól kísért pánczélos sisakos vitéz, jobbjában buzogánnyal. Zárt sisak. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz jobbjában természetes szőlőfürttel. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Landauer.

Landauer. A magyar nemességet Landauer Béla, a jog- és államtudományok doctora, Hont vármegyének tb. főjegyzője, 1904-ben kapta. Fiai: Edward és Béla. *Czímer*: feketében, a pajzs mindkét oldalán álló arany pólya között, zöld halom fölött ezüst felhőből alányúló természetes színű meztelen kar, kezében lefelé tartott égő fáklyával. Sisakdísz: koronából nőő arany oroszlán, jobbjában lefelé tartott égő fáklyával. Takarók: feketeezüst, feketearany.

Laszkáry (Draskóczi és Laszkári.) Régi túróczi vármegyei nemes család, leszármazása, közelebbi adatok hiányában, az 1628-ban született Jánostól hozható le, a ki Laczháza és Láz pusztákra nyert adományt. A család tagjai közül Lajos (született 1807. meghalt 1892.) Hont vármegye főadószedője volt; fia Gyula (született 1839.) a dunáninneni ág. hitv. ev. egyházkerület világi felügyelője és

Laszkáry.

Laszkáry.

a főrendiház tagja, a nógrádvármegyei Romhányban birtokos. Miklós (szül. 1812, † 1889.) 1849-ben Hont vármegye alispánja volt. Fiai: Ödön m. kir. pénzügyi tanácsos, meghalt 1905., Ferencz és Pál, Hont vármegye volt árvaszéki elnöke, a honti ev. egyházmegye felügyelője a hontmegyei Felsőfőhérváton (Pribel) az ősi Laszkáry-birtok birtokosa. *Czímer*: kékben, hármaz zöld halom középsőjén, fészekben ülő, fiait vérevel tápláló pelikán. Sisakdísz: pajzsbeli pelikán, nyíllal átlótt nyakkal. (Más változat szerint: nyakán nyíllal átlótt daru és a nyílat másik nyíl keresztezi.) Takarók: kékarany, vörösezüst.

Ledeber (Wieheln, gróf). Ősrégi westfáliai esalád, melyből a warburgi vonal már a XVII. században az Osnabrück-Rawensberg grófságban az örökös fővadászmesteri hivatal birta. Tagjai közül János Detrik 1669-ben, Sándor János 1719-ben bárói, Frigyes Ágost 1807-ben osztrák grófi rangra emeltettek. A bárói rang 1848-ban a porosz királyság területére kiterjedőleg elismertetett. A grófi ág Csehországban a Kremusch, Kostenblat, Sehöberitz és Mileschau-Nedroiedic helységekre kiterjedő uradalmakat bírja. Magyarországon a hontmegyei Ledényben birtokos. *Czímer*: négyelt pajzs szív-pajzsos. Abban aranyban fekete, egyfejű sas. Nagy pajzs: 1. és 4. vörösben ezüst szarufa. 2. és 3. vörösben három ezüst pólya. Három sisak. Sisakdíszek: I. ezüst szarufával megrakott két ezüsttoll. II. Szív-pajzsbeli sas. III. Kinövő kétfarkú, természetesszínű oroszlán. Takarók: vörös, ezüst.

Lipcey (Bilkei). A család a Bilkey, Bilkei Gorzó, Ilosvay stb. családokkal közös törzsből ered. Őse Bilkei Karáeson, a ki 1331—34 között Bereg vármegyében telepedett le, és a kinek I. Lajos király a bilkei birtokot adományozta. Karáeson fia volt Szereesen, ennek I. János nevű fiától ágazik a Lipcey esalád. Jánosnak Gergely nevű fiától született unokája volt István, a kinek kérelmére 1467-ben Mátyás király kiváltáságképpen Lipese, Herinése stb. helységeket Bereg vármegyéhez esatolta. A esaládot Lázár terjeszti tovább. A jelenleg virágzó nemzedékek egyik ága I. Gergelytől (1653), a másik ág I. Mihálytól (1583—1638) veszi eredetét. Gergely ágából származik Ervin (szül. 1852.) királyi főügyész-helyettes. *Czímer*: négyelt pajzs, 1. vörösben arany korona, 2. kékben kardot tartó pánezélos jobb kar, 3. kékben egymás felett két hal egymással ellenkező irányban. 4. vörösben zöld alapon két fenyőfa. A pajzson ötágú korona.

Lipthay (Kisfaludi). Liptó vármegyéből származik. Ősi fészke Lubelle helység. Első ismert őse Myloth (1263—1298.), ki Likva helységet bírta; ezt fiai eleserélték Lubelle helységért, melyre 1341-ben adományt nyertek. Ettől fogva magukat Lubelleieknek írták. Myloth fia Zaád volt, ennek fia Fülöp és ennek unokája Bálint (meghalt 1435. előtt), a ki más Lár nevet viselt. Ennek fiai II. Miklós és Péter hadi-érdemeik jutalmául Borsod és Heves vármegyékben nyertek birtokokat. Ők szerzik meg a nógrádvármegyei Kisfaludot is, honnan a esalád előnevét vette. A család legnevezetesebb tagja, Inre (meghalt 1633.) előbb Hont, majd Bars vármegye alispánja, s 1619-ben törökországi követ. Fiai közül IV. György terjesztette tovább a esaládot, mely a XIX. század első felében Ipolyföldemes, Nagyfalú és Szécsénke helységeken birt földesúri joggal. (L. még a Bars vármegyét tárgyaló kötetet. Ugyanott a ezímer.)

Luczenbacher (Szobi), Szob helységből származik, hol L. János a XVIII. század elején, mint egyszerű halász saját szorgalma révén a ma is virágzó faipari vállalat meg-alapítója lón. Fia, Pál (szül. 1818. † 1900.), a Ferencz József rend lovagja, a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja 1878-ban magyar nemességet nyert. Fiai közül Jenő, Váezon, Pál Szobon birtokos, Miklós földmív. min. tanácsos, pettendi birtokos. István meghalt 1897-ben. *Czímer*: hasított pajzs; elől kékben gyökerestől kitépett arany tölgyfa. Hátral aranyban, a paizs közepén természetes színű folyóvízen át fektetett fekete horgony. Sisakdísz: pajzsbeli tölgy növekvően. Takarók mindkétfe-lől: kékarany.

Luka (Lukanényei), egyike Hont vármegye legrégibb törzsökös esaládainak; őse I. Dubák néven, már Szent István királyunk alatt várispánként (Comes) szerepelt. A esalád a most már kihalt Keszihóczy Daesó esaláddal közös törzsből eredt. Terjedelmesebb birtoka Nyitra vármegye Hyrenon vagy Hernoe helység mellett volt, azonban a esalád törzsének négy fia: Dona, Waezik, Dubák és Tyba, kik IV. Béla udvarában szolgáltak, átengedték e birtokot a királynak és eserébe Paloja, Bátorfalu, Ujfalu, Nénye, Kókeszi hontmegyei és Esztergály nógrádmegyei helységeket nyerték. A négy testvér közül Dona utód nélkül halt meg, Waeziknak maradékai Hliniki Harabor néven a XV. század közepéig éltek, Tyba ivadéka szintén több ízben fentartá magát, Dubák pedig két fiával a Daesó és Luka

Luka.

Luka.

családok törzse lett. A családfán II. Dubáknak unokája I. Miklós az, kit Dacsó Miklós meggyilkolt. Ennek unokája Mátyás, kinek leányát, Margitot, 1472-ben, jegyezte el feleségül Borbély Máté. Mátyásnak fia, Luka János Szapolyai János fejedelem főudvarmestere volt. I. Pálnak ágán Ambrusnak, a ki 1526-ban élt, három fia volt: József, IV. Miklós és János. Ezek közül József, 1547-ben, a smalkaldeni háborúban résztvevén, Fridrik János szász választó fejedelmet megsebesítette és elfogta; e vitézségéért V. Károly császár arany sarkantyús vitézzé nevezte ki és arany lánczczal jutalmazta. Ugyane tettéért I. Ferdinánd is megjutalmazta és 1548-ban oklevélileg biztosította őt, hogy a királyra legelső alkalommal szállandó száz telket neki és testvérének Jánosnak adományozandja, sőt ennek eszközzésére akkori kir. helytartóját, Várdai Pál esztergomi érseket is felhatalmazta. IV. János 1568-ban kapta I. Ferdinánd királytól Csongrád vármegyében Serked helységet, továbbá Kraszna vármegyében Magyarakeszel, Oláhkeszel, Felső- és Alsószeveren és Zemplénalja helységeket. A családot IV. Miklós terjesztette tovább; fia, Miklós, 1632-ben, a balassagyarmati várkapitányok előtt pörösködött a várörök ellen, utóbb kétízben török fogságba esett és csak nagy váltságdíj árán szabadulhatott. Hogy a váltságdíjat megadhassa, kénytelen volt lukanényei, palóitai, kókeszi, terbegeczi, ujfalusi, bátorfalusi és leszenyei birtokait elvesztegetni, de a kívánt összeg abból sem kerülén ki, Balassa Imre, Pest-Pilis-Solt vármegyék főispánjától és Balassagyarmat vára főkapitányától nyert levéllel kéregette össze a hiányzó összeget. Nógrád vármegyétől 300 forintot, Borsod vármegyétől 200 forintot kapott ilyképp. Fiának, Istvánnak számos gyermeke született, de ezek között csak két fia, György és II. Benedek, maradt meg. György ága a XVIII. században kihalt. II. Benedek fiának, II. Józsefnek unokája, III. József Váczon halt meg, 1842-ben. Négy fia maradt, kik közül Ferencz Hont vármegye főjegyzője volt. Másik fia, László, a harmadik pedig, Antal, a ki szintén Hont vármegyében kezdte hivatalos pályáját, 1850-ben a pozsonyi főtörvényszék tanácsosa volt. Egyetlen leányát, Máriát unokaöccse, Lajos, vette nőül. IV. Józsefnek negyedik fia, Sándor, a ki Lukánénynén, 1802-ben született, Hont vármegye alispánja volt, majd 1847-ben a vármegye főispánja, legutóbb pedig cs. kir. udvari és legfőbb törvényszéki tanácsos. Luka Ferencz fiai közül: Lajos, volt országgyűlési képviselő, vasúti igazgató-tanácsos, meghalt 1890-ben. Gyermekei közül Lajos jelenleg főtisztviselő; Pál, a ki Ebeczki Blaskovics Máriát vette nőül, Hont vármegye főügyésze, utóbb országgyűlési képviselő volt. Gyermekei: Pál, László és Mariska. Luka Lajosnak leányai közül Anna, Mihalkovics Dezsőhöz ment nőül. Luka Gusztáv, Lajosnak testvére, Nógrád vármegyében, pusztaszántói birtokán gazdálkodott; meghalt 1887-ben. Gyermekei: László, jelenleg m. kir. honvéd-husár főhadnagy; Gita, férjezett Czárán Istvánné; Janka, férjezett Peterdi Jenőné. *Czímer*: (ősi) kékben két alulról felfelé irányuló, egymást keresztező nyíllal átlőtt vörös szív, felül három zöldszárú és levelű fehér liliummal megtűzve. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Luzsénszky.

Luzsénszky (Rogliczi báró). A család múltját a Gömör-Kis-Hont vármegyéet tárgyaló kötetben ismertettük. Az 1754—55. évi összeírásban Elek és Ferencz vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. (Czímer a gömör-kis-honti kötetben.)

Madocsányi.

Madocsányi (Madocsányi és Horóczy). Liptó vármegye ősi családja. Őse Kelemen, a ki 1264-ben Teplárra nyert adományt. Idővel átszármozott Trencsén, Komárom és Hont vármegyékbe, az utóbbiban a XVIII. század közepén Bélen volt birtokos. *Czímer*: kékben, aranyleveles koronán, zöldesaranyos sárkány, jobb karmait felemelve. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: mindkétfelől kékezüst.

Mailáth.

Mailáth (Székhelyi gróf és nemes). A család a XVII. század közepén tűnik fel Hont és Bars vármegyékben. Miklós (1646—1649.) Lippay primás titkára, 1662—1672-ben a királyi jogügyek igazgatója volt. Fia Boldizsár, unokája pedig I. József (meghalt 1757.) hétszemélynök; ennek fiai: II. József, államminiszter 1783-ban személynök grófi és 1794-ben gyermekeivel együtt grófi rangra emelkedett; I. György (1752—1821.) királyi személynök volt. II. József államminiszter, fia, III. József (1820.) királyi kamarai elnök volt, ennek fia, Antal udvari kancellár és az aranygyapjas rend vitéze. II. József második fia, János (született 1786., meghalt 1861.) már 1817-ben Pozsony vármegye első alispánja, 1821-ben helytartó-tanácsos, 1822-ben ítélőmester, 1825-ben királyi személynök, 1828—1846-ban Hont vármegye főispánja; közben pedig, 1831-ben, államtanácsossá és 1839-ben országbíróvá nevezték ki, mely méltóságát 1848-ig viselte. 1843-ban a főrendiház elnöke lett. A fenti I. József hétszemélynök, másik fia Ferencz (meghalt 1813.) kir. alapítványi ügyész és unokája, Lajos, Hont vármegye főszolgabírája (született 1805., meghalt 1872.) ennek fia István (született 1833., meghalt 1903.) előbb Hont vármegye alispánja (1872—1875.), majd Bars vármegye főispánja és kis-kereskényi birtokos, fiai: István, Bars vármegye főjegyzője, László, Hont vármegye szolgabírája. A család további leszármazását és czímerét a Bars és Zemplén vármegyéket tárgyaló kötetekben ismertettük.

Majthényi.

Majthényi (Kesselőkeői báró és nemes). A család a Divék nemzetségből származik. Első ismert őse János, ennek fia László (1380.) volt. Benedek 1424-ben királyi emberként szerepel. Gergely, híres hadvezér és trencséni követ, 1434-ben nyerte

Kesselőkö várát a hozzá tartozó uradalommal; ugyancsak ő nyerte a Zavar és Zuka nevű birtokokat, a melyekbe őt és Jánost, a ki úgy látszik fia volt, beiktatták. János a csejtei vár várnagyaként tüntette ki magát. Unokája, Gergely de Maithen, 1483-ban fiaival együtt (Zoránd túróczy prépost, Mihály, János és Rafael) a szentbenedeki konvent előtt Czygel helység (Nyitra megye) megvételeitől eltiltatott. A főntemlített Jánost, Hunyadi János pétervárad kapitányt nevezték ki. Gergely de Maithen fiai közül Rafael Mátyás király korában a esehék ellen viselt háborúban, továbbá Szabács ostrománál, valamint a IV. Frigyes elleni harcban tünt ki; vitézségeért bajmóczyi várnagygyá nevezték ki, mely tisztet 1491-ig viselte. Rafaelnek és testvérének, Zsigmondnak az ága kihalt; a harmadik testvérnek, Jánosnak, azonban több fia volt. Ez utóbbiak közül való Uriel (1535—39.) túróczyi prépost. Uriel testvérének, Imrének, fia, szintén Uriel, 1549-ben csapatvezérként Léva ostrománál tünt ki; neje, Thurzó Kata, Bessei Farkas Ferencz özvegye volt, kitől azonban csak egy leánya született. Az 1552. évi szerencsétlen palásti csatában részes Miklós a családfán nem helyezhető el. A fenti Uriel testvérei, Márton és Bertalan, a család két főágát alapították. Mártonnak ága két fiával, Ákossal és Kristóffal ismét két vonalra szakadt, de az utóbbi vonal negyedízen kihalt. Ákosnak is két fia volt: János és Bernát, a kik e vonalat két mellékvonalon terjesztették tovább. János mellékvonalán Ferencz és Albert a család bars-honti vonalát terjesztik, melyhez az újabb bárói és a pestmegyei vonalak is tartoznak. Ferencz utódai közül: Antal (született 1780.) esztergomi nagyprépost és címzetes püspök, Flórián 1844-ben Nyitra vármegye tisztviselője; leánya, Flóra (született 1837.) költőnő, jelenleg Sevilában lakik. Márton, kinek neje Ebeczky Éva volt, 1725-ben új adomány címen Deménd részeibe, továbbá Leszenyébe, Apáti vagy Gyarmat-Ujfaluba és Alsó-cseri részeibe lőn beiktatva, 1729-ben pedig Bars vármegye alispánja volt. Egyik fia, Károly, már 1760-ban országbírói ítélőmester, 1770-ben hétszemélynök és a Szent-István-rend vitéze. Ennek unokája, Imre cs. és kir. kamarás. Márton harmadik fiától, Pétertől, származik László, előbb Hont vármegye főjegyzője, majd első alispánja, utóbb a helytartótanács tagja. Ennek három fia volt: András vértess kapitány (meghalt 1850.), Antal és László cs. és kir. kamarások. Antal 1837-ben bárói rangra emelkedett, 1839-ben Liptó vármegye főispánja, utóbb val. b. t. tanácsos. László 1834-ben lett báró és Bars vármegye főispáni helytartója (1839—1845.), utóbb főis-

Majthényi (ősi czímer.)

Majthényi.

pánja. Antal egyetlen fia, László (született 1820. december 22-ikén), 1845-ben Hont vármegye első alispánja; 1849 után rövid ideig megyefőnök, majd pedig 1860—1861-ben Hont vármegye főispánja; 1861-től 1865-ig nem viselt hivatalt; 1865-ben újra Hont vármegye főispánjává neveztetvén ki, a főrendiház jegyzője s egyik legtevékenyebb tagja. 1879-ben, mint Hont vármegye és Selmecz-Bélabánya sz. kir. város főispánja, valóságos b. t. t. és Nyitra vármegye főispánja is lett. 1882-ben e tisztségről lemondott s a Szt. István-rend közép-, majd 1890-ben a másik két főispánságról is lemondván, a vaskorona-rend nagykeresztjét nyerte. Ez időszereint nyáron lukanényei kastélyában, a téli hónapokban pedig Budapesten él. Birtokai Hont vármegye huszonnégy községének határában terülnek el. — A család másik ágából, mely János fiával, Bertalannal veszi kezdetét, a ki a mohácsi vészkor török fogságba esett, majd onnan kiváltatván, Trencsén megvételeinél tüntette ki magát, származnak: György zágrábi kanonok (1549.), László, a Zrinyi Miklós vitéze és később Zólyom vármegye főispánja. Utóbbinak fia, György 1631-ben bárói rangra emelkedett; ennek utóda, István (szül. 1788., † 1868.) Komárom váranak 1848-ban parancsnoka volt. *Czímer*: (bárói) vágott, felül hasított pajzs; abban elől, vörösben koronás fekete sas, kiterjesztett szárnyakkal. Hátról aranyban koronás, fekete, ágaskodó oroszlán. Alul kékben, zöld alapon, jobbról befelé fordult arany félhold és balról hatágú arany csillagtól kísért, zöld lombos tölgyfa alatt haladó barna medve. Két sisak. Sisakdísz: I. pajzsbeli sas. Takarók: fekete arany. II. pajzsbeli oroszlán. Takarók: vöröskék.

Matulay (Matolay, Zsolnai és Nagy-Szalatnyai). A család őse, János, 1692-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1693-ban Zólyom vármegyében hirdtetett ki. 1740-ben Zólyomra és Nagy-Szalatnyára nyert adományt. Az 1754—55. évi összeírásban János van felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. 1796-ban Zemplén vármegyébe költözött, hol jelenleg is virágzik.

Matulay.

Mártonffy.

Méhcs.

Méhcs.

Akadémia tagja volt. *Czímer*: kékben, zöld alapon természetes színű párducz. Sisakdísz: világoskék dolmányos, fekete kucsmás, kócsagtollas, kinövő magyar vitéz, mindkét kezében hegyére állított és a sisak koronáját érintő kardot tartva. Takarók: mindkét felől kékarany.

Michnay.

Michnay. Mrukovich, másként Michna Mihály és fia, Mátyás. 1655-ben nyertek címecres nemeslevelet, mely ugyanezen évben Liptó vármegyében hirdettetett ki. Idővel átszármazott Árvába, honnan 1761-ben nyert nemesi bizonyítványt, majd Zólyomba, később Nógrádba (1820—1831.) és Hontba is. *Czímer*: kékben aranyleveles koronán álló, a pajzs felső jobb sarkában befelé fordult ezüst holdsarló és balfelől hat-águ arany csillagtól kísért, veres csőrű és lábú fehér galamb, csőrében olajággal. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Nagy.

Nagy. Az 1730. évi vármegyei nemesi vizsgálat alkalmával ily nevű család, mely 1628. október 6-án nyert címeres levelet, igazolta nemességét. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával két Albert, két János, Mihály, Ferencz, István és Sámuel vétettek fel Hont vármegye nemeseinek sorába.

Nándory.

Nándory (Nándori). Nógrádvármegyei eredetű család. Első ismert őse István, a ki 1610-ben II. Mátyás királytól címeres nemesség-újító levelet nyert. A család Nándorban, Vanyarczon, Bakópusztán és Berczelen volt birtokos. A XIX. század első felében egyik ága Nyitra vármegyébe szakadt, a másik ága pedig Hontba költözött. Tagjai közül Pál jelenleg a bái járás főszolgabírája. *Czímer*: kékben, arany leveles koronából kinövő és nyakán alulról jövő, balfelé irányított, nyíllal átlőtt természetes színű szarvas. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Nedeczky.

Nedeczky (Nedeczei). Ősi trencsénmegyei birtokos család. Első ismert őse Domokos, kinek unokái: László, Péter és János, a Mária királynőnek tett szolgálataik jutalmául, Nedeczét nyerték adományul, melynek birtokában 1412-ben Zsigmond király is megerősítette őket. 1458., 1475. (I. Mátyás királytól) és 1526-ban (I. Lajos királytól) a család új adományt nyert Nedeczére. 1702-ben a család több komáromvármegyei helysége kapott adományt. Idővel a család Komárom, Hont, Nyitra, Zala, Esztergom és más vármegyékbe származott el. A jelenleg élő nemzedék őse Miklós (1492.) volt, a kinek fiai, Erazmus, (1505—1573.) Tóbiás és János, a család három főágát alapították. Tóbiás ágát az unokái: Dávid és György, két fővonalon terjesztették tovább. György utódai Hont vármegyébe származtak; közülök László (született 1782-ben, meghalt 1866-ban.) Felsőtúron volt birtokos; ennek fiai közül Bertalan 1848-ban Hont vármegye szolgabírája volt, fia, Pál (született 1869-ben) jelenleg Felsőtúron birtokos. Géza 1848—49-es honvéd főhadnagy (meghalt 1893.). *Czímer*: kékben, zöld alapon, nyakán nyíllal átlőtt fekete medve. Sisakdísz: pajzsbeli medve növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Nozdroviczky.

Nozdroviczky (Nozdroviczi). Trencsén vármegye régi birtokos családja. Már 1250 évben bírta Nozdroviczot. A leszármazás kimutatható a XIV. század közepén élt Pétertől, a ki 1370-ben új adományt nyer Nozdroviczra. 1463-ban Péter unokája új adományt nyer. 1507-ben pedig László nyer adományt. Ennek fia, György, kinek fiai László, János és György 1599-ben Rudolf királytól nyernek adományt. Ez a három fiú a család jelenleg virágzó három főágát alapította. A XIX. század első felében Hont vármegyében is birtokos volt.

Nyáry.

Nyáry (Nyáregyházi báró). Régi pestvármegyei család, mely már 1411-ben birtokos volt Nyáregy-

Nándory.

házán. Lajos, a ki Albert király hű szolgálja volt, 1438-ban újabb adományt nyert Nyáregyházára. A család jelenleg élő nemzedéke az 1716. előtt elhalt Zsigmondtól hozható le, kinek egyik fia, Mihály, Nagykőrösre szakadt és a jelenleg virágzó nemesi ágat alapította. Zsigmond másik fia, Péter a bárói ág őse. Péter Bars vármegyében volt birtokos, de utódai Hontba költöztek, mely vármegyének nemesi sorába az 1754—1755. évi összeírás alkalmával vétetett fel. Antal és gyermekei 1836. december 9-én emelkedtek bárói rangra. Utódai: Antal (született 1803-ban Varsányban, meghalt 1877.) valóságos titkos tanácsos, koronaőr és hétszemélynök volt; Gyula (született 1827-ben Bagonyán) a főrendiház jegyzője; Albert (született 1828-ban Bagonyán, meghalt 1886.) a Magyar Tudományos Akadémia tagja; Adolf (született 1832-ben Bagonyán) cs. és kir. kamarás és v. b. t. t. altábornagy, valamint József főherczeg főudvarmestere volt; fia, Alfonz (született 1871.) Hont vármegye árvaszéki elnöke.

Nyáry.

Sándor (született 1833-ban Bagonyán) Péterfalván és Utason birtokos; fia: László, (született 1868.), Jenő (született 1836.) cs. és kir. kamarás, arany sarkantyús vitéz, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Alfonz (született 1841., meghalt 1871.) huszárszázados. Béla (született 1845.), volt orsz. képviselő, Bagonyán és Varsányban birtokos; fia Antal cs. és kir. dzsidás-százados. *Czímer*: egymás alatt álló három liliummal megrakott, zöld, balharánt gerendától osztott pajzs; felül kékben balra fordult ezüst félhold, alul vörösből, zöld alapon nyugvó arany oroszlán. Három sisak. Sisakdíszek: I. (középső) kinövő páncélos-vitéz, fején vörös bokréta sisakkal, fölemelt jobbában pedig kardot tart, balját a csípőjére teszi. II. vörös-kékkel vágott zárt szárny, a pajzsbeli gerendával jobb haránt megrakva. III. kék-vörössel vágott szárny, ugyanazzal a gerendával balharánt megrakva. Takarók: vörösezüst, kékarany. Pajzstartók: jobbról kifelé néző, kitárt szárnyú fekete sas, — balról kifelé néző arany griff.

Oberndorf (gróf). Ősi bajorországi család, mely 1150-ben tűnik fel. Tagjai közül János regensburgi hercegepüspöki tanácsos 1612. Albert báró bajor államminiszter, a kit Károly Tivadar, bajor választófejedelem 1790. április 19-én grófi rangra emelt. A jelenleg virágzó grófi ág két fővonalra szakad. Az egyik a neckarhauseni, a másik a regendorfi vonal. Az utóbbiból származik Hugó (született 1846.) cs. és kir. kamarás, neje, Migazzi grófnő révén, Királyfián birtokos. *Czímer*: négyelt pajzs szív-pajzs-szal. Abban az ősi címer: kékben, arany széken gombolyító állvány előtt ülő feketeruhás, fehérkendős nő, baljában a fonalat legombolyítva. Nagy pajzs. 1. és 4. arannyal és kékkel hasítva, abban kétfejű hasított sas kiterjesztett szárnyakkal, mely az aranymezőben fekete, a kékben arany, 2. és 3. ezüstben vörös pólya által vágva, a gerenda alatt és felett egy-egy haladó kék oroszlán. Három sisak. Sisakdísz: I. Két elefántormány előtt pajzsbeli hasított kétfejű sas, kiterjesztett szárnyakkal. Takaró: fekete-ezüst. II. három (fekete-ezüst-fekete) strucc-toll. Takarók: kékezüst, fekete-ezüst. III. vörös pólyával vágott elefántormány előtt kinövő kék oroszlán. Takarók: kékezüst.

Oberndorf.

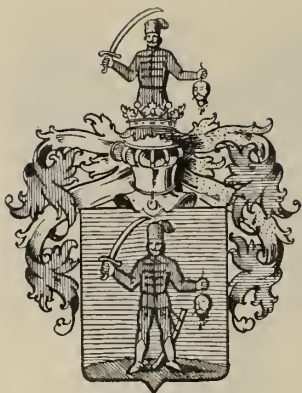
Okolicsányi (Okolicsnói). Liptó vármegye törzsökös családja; első ismert őse az 1245—1282-ben élt Szerephil, ennek fia Péter. Ennek fiai közül I. János 1879-ben új adománylevelet nyert Akalicsnára, Porubára, Szent-Istvánra, Csemerna és Harankfia nevű birtokokra. A családot János testvére, I. Márk terjesztette tovább, kinek fia, II. János deák (1391.), ennek fia pedig I. Mihály volt (1422—35.). Fiai Bernát és Lénárt terjesztették tovább a családot. Jakab ága kihalt. Hont vármegyébe a család árvai ága telepedett le. Az 1754—55. évi összeírásban Gábor van felvéve a vármegyei nemesek névjegyzékébe. György (szül. 1842. † 1902.), kinek neje, Baráti Huszár Ida révén Barátiban volt birtokos. Fia László (szül. 1865.) jogdoctör és ügyvéd, 1892 óta a hevesvármegyei kápolnai kerület képviselője. *Czímer*: kékben, zöld halmon (más változat szerint csupán) leveles koronán könyöklő páncélos kar, turbános török fővel átütött görbe kardot tart, a pajzs jobb felső sarkában félhold, a balsarokban hatágú aranyesillagtól kísérve. Sisakdísz: pajzsbeli kar, a karhajlásnál félhold és abban hatágú aranyesillag. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Okolicsányi.

Ordódy (Ordódi és Alsólieszkői). O. György 1340-ben tűnik fel Bács-Bodrog vármegyében. György (1504.) Bodrog vármegye alispánja. A mohácsi vész után a család Trencsén, Bars és Komárom vármegyékben talált menedéket. György 1527-ben Hont vármegyében Cseri helységre nyert adományt. 1534-ben a komáromvármegyei Bagotára és a barsvármegyei Nagymálas, Nagysalló s Fakóvezekény helységekre nyert adományt. A XVI. században két ágra oszlott u. m. az ordódi és alsólieszkői és a rozsonmiticzi ágra. Az elsőnek őse Kristóf trencsényi alispán, idősebb fia II. Gáspár (1576—1629.) kincstári tanácsos, a másikkal pedig ifjabb fia III. János. Tagjai közül jelenleg

Ordódy.

Paczolay.

Paksy.

Lajos (született 1852.) közgazdasági író, a Ferencz József-rend stb. lovagja, Nagykereskényben birtokos. *Czímer*: ezüstben, zöld halmon nyugvó aranyleveles koronából kiemelkedő, nyakán nyíllal átlótt koronás fekete sas. *Sisakdísz*: pajzsbeli sas. *Takarók*: mindkétfelől vörösezüst. (L. a Bars vármegyeét tárgyaló kötetet.)

Paczolay. Nyitra vármegyéből származik. Ősi fészke Paczolaj falu, honnan idővel Nógrád és Hont vármegyékbe költözött. A család a XVII. század első felében nyert címeres nemes-levelet. György (1660) Sámbockréthy Magdolnát vette nőül, kinek révén utódai Nógrád vármegyében Szügyön örökölték részbirtokokat. György unokája Sándor, a ki a család több más tagjával (János, György, Antal és Pál) az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával Nógrád vármegye nemeseinek névsorában szerepel. Sándor unokája, Gergely már Hont vármegyében, Deménden lakott, hol postamester volt. Gergely unokája, János (született 1818-ban Deménden, meghalt u. o. 1884. február 28.) az 1847—48. évi országgyűlésen Hont vármegye követe, majd 1848—49-ben, 1865-től 1884-ben bekövetkezett haláláig az ipolysági kerület képviselője. *Czímer*: Kékben, zöld alapon felugró őz, nyakán nyíllal átlóva. *Sisakdísz*: arany markolatú, görbe kardot tartó, kinövő arany oroszlán. *Takarók*: kékezüst-vörösezüst.

Paksy. *Paksy* (Paxy). Ung vármegyéből származik, honnan idővel Hont vármegyébe telepedett. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás alkalmával e családból István van Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe felvéve. A XIX. század első felében Kóvár községben volt a családnak földesúri joga. Ádám 1848/49. főhadnagy, fia Péter körjegyző Paláston és Nógrádban birtokos. *Czímer*: kékben, zöld halmon vörösruhás és kalpagos magyar vitéz jobbában görbe kardot, baljában levágott vérző török főt tartva. *Sisakdísz*: kinövő pajzsalak. *Takarók*: vörösezüst-kékarany.

Palásthy. *Palásthy* (Palásti és Keszihóczy). A család multját a bevezetésben ismertettük. Tagjai közül kiváló szerepet játszottak Bertalan és László (1654.) korponai várnagyok; József (1601—1609.) és Pál (1627—1646.) Hont vármegye alispánjai, az utóbbi a vármegyének több ízben országgyűlési követe. Miklós (1649.) Hont vármegye helyettes alispánja. Ferencz (1691.) alispán, Ignác (1760.) a szepesi kamara tanácsosa, István (1711.) Hont vármegye esküdtje, József (1796.) Hont vármegye alispánja és országgyűlési követe, Pál (született 1825., meghalt 1899.) esztergomi kanonok, felszentelt püspök, az esztergomi bíborosérsek segédpüspöke, egyházi író. *Czímer*: négyelt pajzs. I. és 4. aranyban vörös keresztetlél megrakott fekete ökörfő. 2. és 3. befelé fordított kardot tartó könyöklő pánczélos kar, a hajlás felett egy hatágú arany csillaggal és ezüst félholddal megrakva. Két sisak. *Sisakdíszek*: I. pajzsbeli ökörfő. *Takaró*: fekete-arany. II. pajzsbeli kar. *Takaró*: vörösezüst.

Pap. *Pap*. P. Mihály, valamint gyermekei, János, Tamás és Márton 1609. augusztus 10-én nyertek címeres nemeslevelet Szakolczai Mártonnal egyetemben, mely 1610-ben Hont vármegyében kihirdettetett. A család Nyitra vármegyében Lopassón telepedett le. Az itt lakó György és Ferencz 1725-ben nyertek nemesi bizonyáglevelet. György 1730-ban Hont vármegyében igazolja nemességét, melynek sorában az 1754—55. évi összeírásban László és Sámuel neveivel találkozunk.

Paluska. *Paluska* (Aranyosmaróti). P. György 1701-ben nyert címeres nemeslevelet, — 1719-ben pedig Aranyosmarótra adományt. A család Bars vármegyében virágzott. A XVIII. században Hont vármegyébe is átszármazott egy hasonló nevű család, mely 1722-ben nyert nemeslevelet. Hont vármegye nemesei sorában az 1754-55. évi összeírásban János és Pál neveivel találkozunk.

Palugyay. *Palugyay* (Nagy- és Kis-Palugyai, Bodafalvai). Liptó vármegyéből származik. Őse, Péter fia András mester 1286-ban nyer adományt Kis-Palugyára. Ottmár, Péter, Fülöp és Márton 1317-ben Nagy-Palugyát kapják I. Károly királytól. Ezeknek utódai: Balázs 1610-ben Hont vármegye szolgabírája, Ferencz, (1618—35.) a ki a Lengyelország felőli határszabályozás ügyében küldetett ki, Zsigmond (1705.), Beresényi Miklós főhadbiztosa, Imre (született 1780., meghalt 1858.) nyitrai püspök.

Petróczy. *Petróczy* (Petróczi). A család Szepes vármegyéből származik. 1456-ban és 1463-ban már Petrócson birtokos. A XVII. század folyamán Sárosba költözött. A XIX. század első felében Fényes Elek szerint Hontban is birtokos volt.

Palásthy.

Plachy (Nemesvarbóki). E családból Mátyás, János, Péter és Jakab testvérek 1699. Plachy. nov. 1-én nyertek czímeres levelet, melyet 1700. jan. 5-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—1755. évi összeírásban László, Márton, Mátyás, György, Mihály, Tamás és András vannak Hont vármegye nemesi sorába felvéve. A család időközben átszármazott Nógrád, Zólyom, Heves és Pest vármegyékbe. A család tagjai a Nemesvarbóki előnevet használják. *Czímer* : kékben, hármas zöld halmon vörös csőrű és lábú fehér galamb, csőrében olajággal. Sisakdísz : pajzsbeli galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Platthy (Turócvidéki és Nagypalugyai). Liptó-, Árva- és Turóc vármegye- Platthy. gyék törzssőkös családainak egyike. Első ismert őse Marcheus (1260—1316.), ennek fiai közül Otmár mester (1296—1352.) 1317-ben testvéreivel együtt Nagypalugyát nyerte adományul, honnan a család előnevét vette. Otmár testvére Fülöp mester, ennek unokája, II. Péter (1391—1417.) vette fel a P. nevet. Péter unokája, II. György pozsonyi főispán (1481—1518.). Testvére Péter (1523.), ennek fia János. János fiai I. Mátyás (1582.), I. Gáspár és I. András a család jelenleg virágzó három főágát alapították. I. Mátyás ága Liptó és Trencsén, I. Gáspár ága Nógrád, I. András ága Borsod vármegyében virágzik. A fenti János testvére Mihály, kinek fiai az árvavármegyei ágat alapították. Ez ágból Miklós 1876-ban Biharban telepedett le. II. Mihály (1585.) utóda Antal (1750.), kinek unokája volt VII. Mihály (szül. 1788.), Bars vármegye híres főjegyzője, 1836-ban nádori ítélőmester. *Czímer* : vörössel és kékkel vágva. Felül 3 czüstpólya; alól hegyeivel felfelé állított holdsarló és azon hatágú aranycsillag. Sisakdísz : pajzsbeli holdsarló és csillag. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Podhorszky (Podhorai és Nemes-Kotessói). A család Trencsén vármegyéből származik. P. Miklós 1651-ben nyert czímeres nemeslevelet. Idővel átszármazott Hont vármegyébe is. A honti ág sarja János, a ki 1808-ban a Ludovika Akadémia javára 1000 forintot ajánlott fel. György 1875—1881. években Hont vármegye alispánja, utóbb orsz. képviselő; László jelenleg miniszteri titkár és gazdasági szaktudósító Szentpétervárott.

Pongrácz (Szentmiklósi és Óvári gróf, báró és nemes). Egyike Liptó vármegye legrégibb családainak. Közös törzsből származik a Szent-Ivány, Szmracsányi, Nádasdi Baán és Pottornyay családokkal. Első kimutatható őse Lőrincz volt 1241-ben. A család ősi birtoka Szent-Miklós, melyre 1368-ban nyert új adományt, míg Óvár az 1458. évi országgyűlés határozata következtében került a birtokába. A család tagjai közül Dániel 1608-ban az ország bárói közé emelkedett. 1690-ben Ferencz fiai : Ferencz, János és Gáspár a bárói rangban megerősítettek. Ferencz unokája, Nep. János, 1763-ban grófi rangot nyert; ez az ág azonban fiágon kihalt. Gáspár hasonnevű fia 1743-ban grófi rangra emeltetvén, tőle származik az idősebb grófi ág. A jelenleg virágzó nemesi ág Istvántól (1457—1474.) származik, kinek unokái, Miklós (1548.) liptói alispán, Péter (1551.) és Mátyás (1548.) három fővonalon terjesztették ezt a családágat. Mátyás fővonalából Mihály mellékvonala Hont vármegyében telepedett le, a hol Felsőtúron volt birtokos. Ebből a vonalból József (meghalt 1722.) kir. udvarnok; István (meghalt 1832.) Hont vármegye táblabírája, Gyula (meghalt 1861.) főszolgabíró, Lajos (szül. 1815., meghalt 1899.) Hont vármegye főjegyzője, majd alispánja és cs. és kir. kamarás volt. Neves író. Ennek fia Jenő (szül. 1852-ben Paláston.) kir. kuriai bíró. István (szül. 1821., meghalt 1900.) a szabadságharc alatt honvédnagy, később cs. és kir. kamarás és tábornok; ennek fiai : Aladár (szül. 1859.) cs. és kir. kamarás, huszárnagy; Elemér (szül. 1862.) a képviselőház pénztárnoka és a hontvármegyei muzeum igazgatója. Sándor (szül. 1824., meghalt 1890.) cs. és kir. kamarás, altábornagy. Ennek fia László 1848/49. alezredes; utóbb cs. és kir. altábornagy (szül. 1824. meghalt 1890.). *Czímer* : vörösben, kiterjesztett szárnyú, fekete kétfejű sas, melynek teste középet a pajzs alsó részétől a felsőig érő kék ék fűdi el; ebben zöld hármas hegy, koronás középsőjéből czölöpösen kiemelkedő kék mezű pánczélos kar, kezében arany zsinórjánál fogva ezüst kürtöt tart. mely aranyos öblével a hármashegy koronáján nyugszik; e fölött az ék csúcsán hatágú arany csillag. Sisakdísz : nyílt fekete szárny között egyenes kardot tartó pánczélos kar. Takarók : kékezüst, feketezüst.

Pongrácz.

Pongrácz.

Pósa (Szentkirályszabadjai). A család Veszprém vármegyéből származik. Az 1754—Pósa. 55. évi összeírásban István Abaúj vármegye, István, Péter, Mihály és János Veszprém vármegye nemesinek névsorában említetnek. *Czímer* : vágott kék pajzsban felül, a vágási vonalból kiemelkedő vörös dolmányos és kalpagos, aranyöves magyar vitéz,

jobbában görbe kardot tartva, melyen egy török fő van átütve. Alul hatágú arany-csillag. Sisakdisz : pajzsbeli vitéz. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Prónay. *Prónay* (Tót-Prónai és Blatniczai nemes és báró). A család Turóc vármegyéből származik. Őse Becsk comes, a ki 1279-ben Tótpróna helységet szerzi, melyre fiai 1293-ban adományt nyertek. A leszármazás a XV. század közepén élt György Serephiltől szakadatlanul kimutatható. Mátyás és Mihály 1563-ban nemességujító czimerlevelet nyertek I. Ferdinánd királytól. László és gyermekei 1582-ben bárói rangra emeltettek. A XVIII. században Udvarnok helységet bírta a család.

Rádai. *Ráday* (Rádai gróf). A Rátót nemzetségből származó család. Őse Balázs, a ki 1348-ban Dobos helység beiktatásáról szóló oklevélben említették. Máté alországbíró 1552. április 4-én I. Ferdinánd királytól czímerbővítést nyert. Pál (született 1677., meghalt 1733.) II. Rákóczi Ferencz diplomatája és erdélyi kancellárja. Fia Gedeon (született 1713., meghalt 1792.) a költő, fiával, ifj. Gedeonnal együtt 1782-ben bárói, 1790-ben grófi rangra emelkedett. A család a XVIII. század közepén Nagy-Csalomja és Prikel helységekben volt birtokos.

Radvánszky. *Radvánszky* (Radványi és Sajókazai). Zólyom vármegye legrégibb családjainak egyike, melynek első kimutatható őse, Jurk vagy Györk, a XIII. század elején élt. Györk fia Dénes 1278-ban a dürnkruti csatában tüntette ki magát, 1287-ben már mint radványi birtokos szerepel. 1291-ben Radványra nyer új adományt III. Endre királytól. A családot Zsigmond terjesztette tovább, kinek fia, II. György, 1509-ben Zólyom vármegye alispánja volt. Fiai : Menyhért, Boldizsár és III. Péter állandóan a R. nevet használják. III. György fia, III. Ferencz, Zólyom vármegye alispánja (meghalt 1645.); utószülött fiát, IV. Györgyöt 1687-ben Caraffa Eperjesen halálra kioztatta. Fia, János (született 1666., meghalt 1738.), II. Rákóczi Ferencz főkapitánya és az egyesült rendek kincstárnoka. Fiai közül V. György (meghalt 1763.) alispán, II. László kir. udvari tanácsos, tőle származik a család ifjabb (bárói) ága. II. Antal (született 1807., meghalt 1882.) Zólyom vármegye főispánja (1848-ban és 1865-ben), majd Turóc vármegye főispánja (1877.), valós. b. titk. tanácsos, 1875-ben Albert nevű elhunyt testvérének fiaival együtt bárói rangra emeltetett. A család a XVIII. század közepén Darázi helységben volt birtokos.

Rajner. *Rajner.* R. István, Miklós és Ferencz, továbbá néhai Mihály fiai, András és Mihály 1808 július 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Miklós 1887-ben a m. kir. udv. kancelláriánál hivatalnok volt. Józsefet 1822-ben Pest vármegye táblabírájává nevezték ki. Pál (szül. 1823 február 28. † 1879. szeptember 9. Lontón) 1848-ban fogalmazó a földművelésügyi miniszteriumban, majd Ivánka Imre, később Guyon hadsegéde. 1861-ben Hont vármegye alispánja. 1865-ben országgyűlési képviselő. 1868-tól 1869-ig Bars vármegye főispánja. 1869 október 21-étől 1871 február 10-éig belügyminiszter, mely állásától egyre súlyosodó idegbaja miatt megvált. Lontón birtokos.

Rakovszky. *Rakovszky* (Nagyrákói és Kelemenfalvi, illetőleg Nagyrákói és Nagyselmeczi). A Jcsen törzsből származó család, melynek nemességét III. László király 1204-ben megerősítette. Márton udvari káplán és testvére, László, a tatárjárás alatt tanúsított hűsé-
gükért 1245-ben a turóc vármegyei Rakov, vagy Zanasan földjét nyerték adományul. A leszármazás az 1410—1496. években élt Mátyástól hozható le, a ki Turóc vármegye alispánja volt. Ennek fia, Simon, blatniczai várkapitány, fia, György és István. György ágának azonban még a XVI. században magva szakadt. István négy fia: Albert, Miklós, Mátyás és Márton terjeszti tovább a családot, a kik a fenti György fiaival együtt 1561. augusztus 16-án czímeres nemeslevelet nyernek I. Ferdinánd királytól. A családot Albert fia, János, vezeti tovább. Utódai Péter és János a XVII. század második felében az ősi javakon megosztottak, mely alkalommal Péter a turóczi, János pedig a lipót vármegyei birtokokat nyerte, a két testvértől származik a család jelenlegi virágzó két (turóczi és lipóti) főága. Hont vármegyében a lipóti ág szerzett birtokokat, a mely ág Nagyrákói és Nagyselmeczi előnévvel él. Jelenleg R. Béla cs. és kir. kamarás, követségi tanácsos, rendelkezési állományban, orsz. képviselő. Lontón és Bélen birtokos.

Czímer : késsel és arannyal vágva. Felül aranyleveles koronából két oldalt egy-egy lefelé hajló fehér lilium közül kinövő pánczélos vitéz, jobbában pallost, baljában zöld olajágot tartva, a pajzs belső sarkában arany nap, balról hatágú arany csillag; alul : hármassal fehér sziklán vízszintes helyzetbe illesztett vörösrák. Sisakdisz : pajzsalak. Takarók : vörösezüst, kékarany.

Razgha. A XVIII. század közepén Nyitra és Trencsén vármegyékben birtokos család. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pál a Nyitra és Miklós a Trencsén vármegyei nemesek között szerepel. Trencsénben Velscezen és Adamócson volt birtokos, az utóbbi helyen Pál fia, József 1803-ban és utóbb 1837-ben is előfordul a vármegyei nemesi összeírásban. A család nyitravármegyei ága Kisbirczén volt birtokos. Ebből

Razgha.

Razgha.

Rudnay.

az ágból származik Ernő, a ki jelenleg Hontkiskéren birtokos. A család tagjai sorából a szabadságharc alatt tanúsított hazafias magatartásával, különösen Pál (született 1798., meghalt 1849.) ev. lelkész örököltette meg a nevét, a kit Haynau 1849. június 18-án Pozsonyban kivégeztetett. *Czímer* (egyik változat): jobbharánt dőlő alapon nyugvó farkas, nyakán felülről jövő nyállal át-dőlve. *Czímer* (másik változatban családi közlés szerint): Kékben, a paizs felső jobb sarkában, hatágú arany csillag és a balsarokban befelé fordult ezüst félholdtól kísért, leveles arany koronán álló, görbe kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Reviczky (Revisnyei). A család Árva vármegyéből származik. *Öse* Hontimér, a ki 1272-ben IV. László királytól Revisnye birtokra nyert adományt. A jelenleg élő nemzedék *őse* György (1550.), kinek fiai, Sámuel és

Reviczky.

Tamás (1584.), a család két főágát alapították. Tamás ágát utóda, András, folytatta, kinek fiai, János és Mátyás, ez ágat két fővonalon tovább terjesztették. A család idővel átszármazott Zemplén, Szabolcs és Esztergom vármegyékbe. A XIX század első felében Hont vármegyében is birtokos volt.

Rudnay (Rudnói és Divék-Ujfalusi). A család a Divék-nemzetségből származik. *Öse* István, a ki a XIII. század közepén élt. Ennek utódai János és András a XIV. század végén, a kik közül János a XVIII. század végén kihalt gróf Ujfalussy, András pedig (1373—1414.) a R. család *őse*. A család törzshelye Nyitra vármegye. 1411-ben új adományt nyert Zsigmondtól Egyházas-Divék, Divék-Ujfalu, Rudnó, Lestyén, Mocsonok, Terestényfalva és Kis-Bossán birtokokra. Idővel átszármazott Hont, Bars, Nógrád, rád, Trencsén és Pest vármegyékbe. A jelenleg virágzó nemzedék *őse*, Zsigmond 1606—1641 között szerepelt; fiai: Vilmos (1650—1680.) és Zsigmond (1650—1707.) a család két főágát alapították. Vilmos ágából István 1848—49-es honvéd-főhadnagy, 1867-ben Nyitra vármegye alispánja majd országgyűlési képviselő és kir. táblabíró. Fia, Béla (született 1857.), Komárom vármegye és város, majd Hont vármegye, Selmecz- és Bélabánya városok, utóbb Nógrád vármegye főispánja (1896-ig), a budapesti államrendőrség főkapitánya (1896—1906.), a szent István-rend kiskeresztése. Felső-Zsemberen birtokos. *Czímer*, melyet a család 1424-ben nyert, a következő: kékben, zöld halmon növvő tölgy zöldel, s alatta barna medve lépdel. A pajzs szögleteiben jobbról arany csillag, balról félhold ragyog. Sisakdísz: növvő medve. Takarók: jobbról kékarany, balról vörösezüst.

Rudnay.

Sághy (Dormándházi, báró). S. Mihály 1790. november 18-án nyert személyes Sághy. báróságot. Családja Honton kívül Hevesben is birtokos volt.

Sántha. E család 1652. november 2-án nyert címeres nemeslevelet, mely 1653. november 14-én hirdettetett ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban András, György, István, Lőrincz és Pál vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe. Béla 1888—1899. Hont vármegye főjegyzője volt.

Sarnóczay (Sarnói). A család 1655. május 9-én nyert címeres nemeslevelet, melyet 1655. július 17-én Zólyomban, 1698-ban december 9-én Hont vármegyének Szent-Antalon tartott közgyűlésében hirdettek ki. Nemességét 1730-ban igazolta. A XIX. század első felében Nagy-Kereskényben bírt földesúri joggal.

Sarnóczay.

Sebe. A család Gömör vármegyéből származik. *Öse* S. Péter, a ki fiaival, Istvánnal és Mihálylyal együtt 1714-ben nyert címeres nemeslevelet III. Károly királytól. Fia, Mihály 1760-ban Borsod vármegye helyettes alispánja volt. *Czímer*: keskeny aranygerendától kettéosztott kék pajzsban felül két aranycsillag között Isten szeme, alul zöld halmon aranyleveles koronán nyugvó, író tollat tartó vörös mezű kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Sembery (Felső-Szúdi). Szászországból, az ott jelenleg is virágzó Schönberg-családból származik. Még a XVI. században telepedett le Magyarországon. Bernát (1550.) kamaragróf, fia, János, (1604), szintén a kamaránál szolgált és Zólyom vármegyében szerzett birtokokat, majd Szúdon szőlőt vásárolt és ott nyaralót épített. A Dúló-család kihaltja után János unokája, Sámuel (született 1651., meghalt 1736.), az egész Felső-Szúd, majd Bácsfalu birtokába jut. Sámuel elődei már felvették a Sembery nevet, s ő a Szúdra nyert adomány után a Felső-Szúdi előnévvel élt. Fia, Márton, építette a szúdi kastélyt. Ennek unokája, Imre (született 1804., meghalt

Sembery.

Sembery.

1898.), az 1839. és 1840. évi országgyűlésen Hont vármegye követe, 1848-ban pedig képviselő és a honvédelmi bizottmány tagja volt. Fia, István (született 1841.), ifjú korában részt vett az 1860. évi tüntetéseken, majd az 1863. évi lengyel forradalommal állott összeköttetésben. 1866-ban külföldi utat tett, s a königráti csata után hazájába visszatérván, 1869-ben részt vett a függetlenségi párt megalakításában, majd 1875-ben, valamint 1878-ban, 1881-ben országgyűlési képviselőnek választották: jelenleg Felső-Szúdón birtokos és az irodalomnak él. *Czímer*: kékben, zöld alapon haladó kétfarkú arany oroszlán. Sisakdisz: pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst. *Más változat*: vörösben, hármask zöld halmon palmaágat tartó arany oroszlán. Sisakdisz: pajzsbeli oroszlán növekvően.

Sembery. *Sembery* (Semberi és Derzsényei). Hont vármegye ősi családja. Egyik őse, Mihály comes, 1310-ben Zsemberen birtokos. A család tagjai 1320-ban osztoznak Zsemberen. Tagjai közül: György 1454-ben a vármegye alispánja volt; Boldizsár az 1653. évi összeírás szerint 6½ portát birt a vármegyében. Az 1754—55. évi összeírásban Sándor szerepel a vármegye nemesei között. Boldizsár 1845-től 1849-ig Hont vármegye szolgabírája volt.

Simonyi. *Simonyi* (Simonyi és Varsányi). Egyike azoknak a kevés családoknak, melyeknek nyomaira még a tatárjárást megelőző időben akadunk. Törzse Huba bán, kinek fia Péter és Márton 1196-ban nővérüket, Osanát kielégítik. Márton fia Simon comes 1220 táján a Nyitra folyó völgyében nagyobb kiterjedésű birtokot szerzett Bars vármegyében, melyet róla Simonymnak neveztek el. Varsányi Simon comes fia, Adorján comes 1290-ben Gyergen négy ekényi földet örökölt Miklós esztergomi préposttól, melyet az esztergomi káptalan Kér birtokával cserélt el. 1294-ben testvérelével, Simonnal együtt eladja Kér birtokot az ugyane törzsből származó Mortunus fia, Simon comes fiainak. Simon comes és fiai, Mihály, Mortunus, Ják, Péter és Phile (Füle) 1283-ban Magosmart birtokot nyerik. Ezek közül Ják Kereskényinek nevezi magát (1301.), Phile (1301—1303.) eladja Varsány, Niczk és Csány részeit a fentebb említett két testvérenek, Mihálynak és Mártonnak. Simon fiai, Mortunus és Jákó, Smaragd comes panaszára, az ellene elkövetett hatalmaskodások miatt, Máté nádor és pozsonyi főispántól 1304. táján személyes bajvívásra köteleztetnek. A fenti Mihály (1301—1329), a ki Varsányinak, Simonyinak vagy Dobrainak írja magát, két fiút hagyott maga után, ezek Pál mester (1324—1351.) és Lőkös, a kik 1324-ben Radobiczát, Simonyt, Varsányt és Kért más birtokokkal egyetemben felosztják egymás között. Lőkös fiai közül István mester (1375.), Bars vármegye főispánja, 1392-ben Csánk és Kér birtokába kér beiktatást. Tőle származik az idősebb vagyis a twerdomeczi ág, míg testvérétől, Imrétől (1395—1418) az ifjabb, vagyis a varsányi ág.

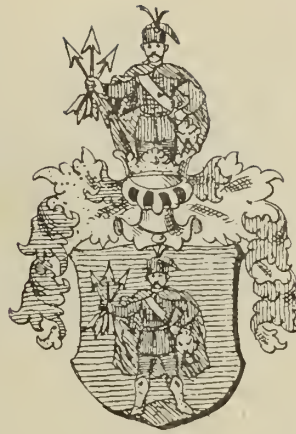

Simonyi.

A varsányi ágból Simonyi Imre fiai, Miklós és Imre, 1411-ben új adományt nyertek Simon, Radobicza, Kis-Töre, Kereskény, Návoj, stb. birtokokra. Imre utódai a Varsányi családnevet vették fel. A család hont vármegyei ága III. Mihálytól (1620—1622.) származik, kinek két fia, János és Imre. Bars vármegye alispánja (1664—1878.) a család legnépesebb vonalát alapították. János (1642.) fia Imre (1646.), kinek utóda László, a ki az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Hont vármegye nemesei között előfordul, Varsányban volt birtokos. Fia: Miklós, Magyaradon bírt földesúri joggal. Fiai: Ferencz (szül. 1761., megh. 1833.) cs. és kir. kamarás, Deménden volt birtokos. József (szül. 1771., meghalt 1826), az 1809. évi felkelt nemesi seregben kapitány, Lontón volt birtokos. József fia Sándor (szül. 1811., megh. 1891.), 1848—49-ben lovas nemzetőri hadnagy, később honvédfőhadnagyként tevékeny részt vett a szabadságharcban. Bél községben volt birtokos. Gyermekei: Gyula (szül. 1838., megh. 1901.), részt vett az 1859. évi olaszországi hadjáratban. Kitűnő lovasnak ismerték. Bélen volt birtokos. Adolf (szül. 1842. megh. 1905.), Imre (szül. 1844., megh. 1861.), Emma (szül. 1850.). Gyula fia, József (szül. 1870.), m. kir. csendőrszázados, szárnyparancsnok Miskolezon. A család többi ágait a Bars vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. *Czímer*: Kékben, zöld alapon álló eke mögül kiemelkedő egyenes kardra feltettatott, kétfelé hajló zöld leveles szőlőtő, melyen két természetes színű seregély ül. Sisakdisz: pajzsbeli szőlőtőn ülő két seregély. Takarók: kékarany-vörösezüst. Pajzs-tartók: két arany oroszlán, az egyik jobb előlábával hegyével lefelé álló nyilat, a másik (a baloldali) arany markolatú pallást tart.

Somogyi. *Somogyi* (Gyöngyösi). A család eredeti neve Gyöngyösi Nagy volt. Első ismert őse, Nagy Egyed, váci kapitány, Rudolf királytól nyert ezimeres nemeslevelet, de miután ez elveszett, János nógrádi, később váci, és Tamás drégelyi alkapitányok, továbbá János fia, Ferencz, 1633. január 10-én nemességujító címerlevelet nyertek III. Ferdinánd királytól, mely címerlevelet Nógrád vármegyében, 1637-ben hirdettek ki. A fenti Egyed

egyenes leszármazója Ferencz (1742—1759.) a Gyöngyösi clónév megtartása mellett, családnevét Somogyira változtatta. Ferencz 1742-ben nyert nemesi bizonyítványt, a melyet 1754-ben Győr vármegyében hirdettek ki. Ferencz fia, Antal, 1765-ben Győr vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt, melyet 1792-ben Pest vármegyében, 1803-ban pedig Nógrád vármegyében hirdettek ki. Fia, II. Antal, 1815-ben a jászkún kerület nádori al-, később főkapitánya és kir. tanácsos. László (született 1833.) Magyardon birtokos, az 1848-i szabadságharcot mint huszár-hadapród küzdötte végig. Fia, Béla (született 1872.) Hont vármegye főjegyzője és 1906-ban helyettes alispánja. Ennek fiai : Béla (született 1905.) és Imre (született 1906.). *Czímer* : kékben, zöld halmon, vörös dolmányos, kék nadrágos, zöld mentés, sárga csizmás, három darútollal díszített fekete kalpagos vitéz, jobbában három nyíllal és csípőjéhez támasztott baljában levágott török főt tart a hajánál fogva. Sisakdísz : kinövő pajzsalak. Takarók : kék-arany, vörösezüst.

Somogyi.

Somssich.

Somssich (Sárdi, gróf). Ősi fészke Kőrös és Varasd vármegyékben volt, honnan a XVII. század közepén Zala vármegyébe költözött. Miklós a XVII. század második felében csáktornyai várkapitány volt; fiai: Pongrácz, Péter és Mátyás 1716-ban új czímeres nemeslevelet nyertek III. Károly királytól. Pongrácz Zala vármegye főadószedője volt, fia Antal (született 1689., meghalt 1779.) a jelenleg virágzó idősebb grófi ág őse. Antal 1741-ben Somogy vármegye alispánja és követe, 1760-ig az udvari kancellária cládó tanácsosa volt. 1741. szeptember 21-én királyi adományt nyert Sárd mezővárosra és a hozzátartozó uradalomra. Fiai : Lázár 1790-ben Zala vármegye követe és 1792-ben helytartósági tanácsos; II. Antal somogylvármegyei főszolgabíró; József. E három testvér terjeszti tovább az ágat. II. Antal fia II. János (szül. 1784., megh. 1861.) cs. kir. kamarás, dzsidás kapitány, 1812. december 11-én bárói, majd 1813. április 9-én grófi rangra emelkedett. Fiai Adolf (szül. 1808., megh. 1869.) cs. kir. lovassági főhadnagy és János (szül. 1809., megh. 1859.) cs. kir. huszár főhadnagy; az utóbbinak fia Ödön Kadarkuton birtokos, ifjabb fia, Ödön Ipolyszécsénykén birtokos. *Czímer* : kékben, zöld halmon nyugvó leveles koronából kiemelkedő, jobb markában három ezüst hegyű és vörös tollu, lefelé fordított nyilat tartó, természetes színű kétfarkú oroszlán. Sisakdísz : kinövő pajzsbeli oroszlán. Takarók : ezüstveres-aranykék. Pajzstartók : két ágaskodó hátratekintő arany oroszlán, előlábaikkal a pajzsot tartva.

Stummer. A hagyomány szerint Würtenbergből származott. György 1741. október 28-án nyert nemességet a Kóhárty István országbíró szolgálatában szerzett érdemeiért. A nemességszerző János nevű fiától származik a jelenleg élő nemzedék. János (1730—1788.) fiai közül Ignác (született 1772., meghalt 1837.) az ipolykeszi, János (született 1770., meghalt 1837.) a terényi ágat alapította. A terényi ág János fiaiban, Imrében kihaltván, Imre örökbé fogadta Ferencz fiát, Lajost, Békés vármegye alispánját (1849. és 1861.), a ki a S. nevet elhagyván, nevét Terényire változtatta. Az ipolykeszi ág 1892-ben királyi engedéllyel nevét Ipolyira változtatta. Ezen ág sarja, Arnold (született 1823., meghalt 1886.) előbb besztérczebányai, majd váradi püspök, a Magyar Tudomány Akadémia osztályelnöke s a magyar történettudomány nagynevű művelője.

Szabadhegyi (Csallóköz-Megyeresi) János, valamint fia, Nándor, továbbá Kleri Szabadhegyi. Gáspár 1686. november 14-én nyertek czímeres nemeslevelet. A család átszármazott Komárom, Veszprém és Hont vármegyékbe. Tagjai közül Géza 1870—1890. között tevékeny részt vett a vármegye közeletében, Tésán birtokos. *Czímer* : kékben, zöld alapon, vörös takaróval borított fehér lovon vágató fehér dolmányos, vörös nadrágos és sárga csizmás vitéz, fején fekete prémes vörös kucsmával, melyre három fekete sastoll van tűzve; jobbában kard, melyre levágott, vérző török fő van tűzve; baljában a kantárszárak. Sisakdísz : a koronából kiemelkedő vörös mezű kar arany markolatú görbe kardot tart. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Szelényi (Felső-Szelényi). A családot már a XV. században Alsó- és Felső-Szelény birtokában találjuk. Tamás 1455-ben Hont vármegye alispánja. A család az 1590. táján élt Mihálytól vezethető le. János 1641-ben helyettes, 1649—55. első alispán, majd ismét 1673—80 közt Hont vármegye alispánja. 1730-ban még Szelény földesura volt. A családnak a XVIII. század második felében magva szakadt.

Szentkeresztly (Szentkeresztli). E családból István van felvéve az 1754—55. évi Szentkeresztly. összeírásban Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Szitányi (Szitányi). Üllmann Mór és fiai : Frigyes, Izidor, Adolf, Vilmos, Gábor, Szitányi. Sámuel, 1825. december 2-án nyertek czímeres nemeslevelet, 1826-ban pedig a Szitányi előnevet kapták. Ezeknek utódai László, Bernát, Sámuel, Izidor és Adolf 1867. január 20-án családnevüket legfelsőbb engedéllyel Sz.-ra változtatták. A család az 1848.

előtti időben megvette a Palásthy-féle ősi birtokot Paláston, s Hont vármegyében telepedett le. Tagjai közül Bernát 1842-ben Hont vármegye főszolgabírája, majd 1849-ben másodalispánja. László 1849-ben Trecsén vármegye pénztárnoka, mindketten a szabadságharc leveretése után hazafias maguktartása miatt az önkényuralom részéről sok zaklatásnak voltak kitéve.

Szmrecsányi.

Szmrecsányi (Szmrecsányi). Liptó vármegye törzsökös családja. A Szent-Ivány családdal közös törzsből, Bogomér fiától, Miklóstól, származik. A család az osztályba jutott Zemerchen után Zemerchényinek írta magát. Idővel elterjedt Árva, Nyitra, Zemplén- s Hont vármegyékben, az utóbbiban Imre van felvéve az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban a vármegyei nemesek névjegyzékébe.

Sztankay.

Sztankay (Hermányi) család Horvátországból származik. Őse Ztanechich János, Báthori István erdélyi fejedelem titkára (1571.) volt és tőle a leszármazás szakadatlanul terjed. Fiai közül Miklós 1596. május 26-án címerlevelet nyert és felvette a Sztankay családnevet. Családi adatok szerint Jánosnak két unokatestvére volt: Gáspár (1587—1613.), zágrábi püspök és István, a ki 1566-ban Szigetvár védelmében elesett. A fenti János fia, Miklós, kamarai tanácsos 1622-ben adományt nyert néhány sárosi birtokrészre; ennek egyik fia, András, 1660-ban Sáros vármegye szolgabírája és ennek fia. Ádám, 1698-ban Torna vármegye alispánja volt. Miklós másik fiától származik Lajos, (1685.) Sáros vármegye alispánja. A vallási villongások idején a család egyik tagja áttért az evangélikus hitre és Gömör vármegyébe menekült; az ő utódai alkotják a család gömöri ágát. Lajos, Sáros vármegye alispánja, 1681. és 1686-ban néhány sáros-vármegyei birtokra nyert adományt Lipót királytól. A család gömöri ágából származik Ferencz, jelenleg Selmeczbányán birtokos; ennek fiai: Ába bölcsésztudor és báti gyógyszerész és Farkas, okleveles mérnök, kir. ipariskolai igazgató Gölniczbányán.

Czímer: 1. (melyet Miklós 1596. május 20-án nyert Báthory Zsigmond fejedelemtől): kéken, hármaz zöld halmon kétfarkú arany oroszlán jobbában kardot, baljában lilomot tart. Sisakdísz: kinövő pajzs. Takarók: vörösezüst, kékarany. 2. (melyet II. Mátyás király 1615-ben kelt megerősítő levelében adományozott): kéken, pálmaágot tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz: kinövő pajzsalak. Takarók: mint előbb.

Szudy.

Szudy (Közép-Szudi). Hont vármegye ősi családja. Antal 1521-ben Közép-Szúdon birtokos. Fiai András és Pál (1564.). Ezek közül azonban csak Andrásnak maradtak utódai. Fia Bálint, ennek fia Mihály (1611—1614.), ennek utódai: István és János (1719.). István Aszódra költözött, de fiában vagy unokájában, Józsefben, ágának magva szakadt. János tovább terjesztette a családot, melyből István van felvéve az 1754—55. évi összeírásban Hont vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Szulyovszky.

Sztankay.

Szulyovszky (Kátói és Szúloi). A család ősei a Szerémségből eredő Bornemisza Abstemius Sebestyén, a

ki 1555-ben nyerte a szulyói, hradnai és a rohácsi javakat adományul. E család egyes tagjai a Szerémségből való származás emlékéül a Syrmiensis, mások meg az adományba nyert birtok után a Sz. nevet vették fel. A család a XVIII. század első felében telepedett le Hont vármegyében, hol Felső-Fegyvernek Al-ó-Zsember és Gyúgy helységeket birta. Aurél jelenleg Felső-Fegyverneken birtokos. *Czímer*: kéken, hármaz természetes színű szikla középsője előtt vörös rózsza, felette pedig két hatágu arany csillag közt tizenhatsugarú arany nap látható. Sisakdísz: pajzsbeli nap. Takarók: kékarany, veresezüst.

Tersztyánszky

Tersztyánszky (Nádasi). Trecsén vármegye régi birtokos családjainak egyike. Őse Fekete András, a ki 1330-ban csereadományban kapja Nádist, vagyis Tersztyét s ez adományt Lajos király 1372-ben megerősíti. Hontban 1772-ben hirdettette ki nemességét. A XIX. század első felében Ipolyfödemes, Szécsényke, Magyarád, Nagyfalú és Házasnénye helységekből bírt földesúri joggal. Andor jelenleg Ipolykesziben birtokos. *Czímer*: zöld alapon arany leveles koronán álló, jobbról befelé fordult félhold, balról hatágu arany csillagtól kísért természetes színű galamb, csőrében olajággal. Sisakdísz: pajzsbeli galamb. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Thék.

Thék (Kis-Nardai). T. István, György, Mihály, Gergely, másik György, Ambrus, Ferencz, Benedek és Jakab 1584-ben adománylevelet nyernek a kishardai nemesi kuriára és tartozékaira, melyekbe még azon évben bevezették. Családi közlés szerint már 1513-ban birtokos volt Vas vármegyében, honnan a vallásüldözés elől Békés vármegyében talált menedéket. A XVII. században Jobbágyiban és a sopronvármegyei Közép-Bükön szerzett birtokokat. Az 1754—55. évi összeírásban István van felvéve Sopron vármegye nemesei névsorába. Idővel ismét Békés vármegyébe, Orosházára, költözött. Ennek az ágnak sarja Endre (született 1842.), Budapesten gyáros és Lontón birtokos.

Tholt (Nagy- és Kis-Selmeczi és Ludrovai). A család Liptó vármegyéből származik. Őse János (1350.), a kitől a leszármazás szakadatlanul kimutatható. Fia, István, 1380-ban új adományt nyer Lajos királytól Sceuniché-re. A családot a XV. században »de Nagy vagy, de Kis-Stavjnicza« néven említik. A XVI. század elején János, a ki 1511-ben tőrőczmegyei birtokos volt, felveszi a T. családnevet. A család idővel átszármazott Szepes, Pozsony, Nyitra és Hont vármegyékbe, az utóbbiban Ferencz és Pál vannak felvéve az 1754—55. évi összeírásban a vármegye nemeseinek névsorába.

Thuránszky (Thúriki, Thúrapataki és Komjátnai). Liptó vármegyéből származó család. Ősei, Sybur és Marczell, liptói várjobbágyok voltak, a kik 1248-ban felmentettek a várszolgálat alól és Tepla földet nyerték adományul. A család 1278-ban Túrapatakára 1320-ban pedig a mai Komjátnára nyert adományt. 1777-ben Zemplén vármegyében telepedett le, hol jelenleg is virágzik. Tagjai közül Béla Tompán birtokos. *Czímer*: kékben, zöld alapon, féllábon álló daru, jobb lábában virágot, csőrében gyűrűt tart. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Thury (Közép-Thúri). Törzsökös hontvármegyei család, melynek ősi fészke Nagy-Thury. és Kis-Túr, vagy másként Alsó- és Felső-Túr. Tagjai közül Mihály és Imre 1422-ben Kis-Túron, másként Kis-Ságon voltak birtokosok. János 1464-ben királyi ember.

A család Imrétől (1483.) hozható le. A XIX. század első felében magva szakadt. Közép-Túron bírt földesúri joggal.

Tihanyi (Ebeczki). Hont és Nógrád vármegyékre Tihanyi. kiterjedő család. Őse Tehén, aliter T. Farkas (1611—1632), János (1632.), a ki Ebeczky Zsófiával lépett házasságra, Ebeczken szerzett birtokokat, melyekre unokája, II. István (1705—1755.) adományt nyert. A XIX. század első felében Apátiban bírt földesúri joggal.

Toldy (Nagyselmeczi). A család 1736-ban Liptó vármegyétől nyert nemesi bizonyáglevelet, melyet 1824-ben Hont vármegyében kihirdettetett. A XIX. század első felében Szántón bírt földesúri joggal; jelenleg Zsigmond, a vármegye közigazdasági előadója, Deménden birtokos. *Czímer*: kékben, zöld halmon, aranyleveles koronán könyöklő, a pajzs felső jobb sarkában hatágú arany csillag és a balsarokban befelé fordult félhold által kísért pánczélos kar, markában három nemzeti színű zászlóval.

Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Udvardy. A család 1655 június 24-én nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet 1656. február 23-án hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730. évben megtartott nemesi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—55. évi összeírásban e családból Mihály van felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába. Antal 1820-ban aladószedő Hont vármegyében. Sándor 1845—48-ban Hont vármegye főadószedője volt. († 1848.)

Vajda. Az 1730. évi nemesi vizsgálat alkalmával két ilynemű család igazolta nemességét a vármegyében. Az egyik armalista család 1657. január 8-án nyert czímeres nemeslevelet, mely ugyanazon évi április 30-án hirdettetett ki. A másik birtokos nemes család, melynek nemességére nézve az 1664., illetőleg 1725. évekből vannak adatok a vármegyei levéltárban. Az 1754—55. évi összeírásban e családból György és Péter vannak felvéve vármegyei nemeseik névjegyzékébe.

Vajda (Merei). A család Abauj vármegyéből származik, honnan a XVI. század végén költözött Hontba. Albert, a kinek neje Gedey Erzsébet volt, 1617-ben nyert új czímeres nemeslevelet. Albert már a XVI. század végén (1595.) Merén volt birtokos, utódai 1650-ben Paláston is birtokosok voltak, az előbbi birtok 1876-ig maradt a család tulajdonában. Merén kívül a család Terbegeczen, Bátorfaluban, Felsőtúron és Terényben bírt földesúri joggal. Tagjai közül István 1848—49-ben alispán. Pál, nyugalmazott árvaszéki elnök, jelenleg Paláston birtokos. *Czí-*

Tholt.

Thuránszky.

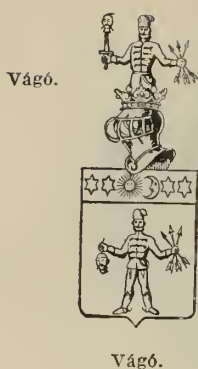
Toldy.

Vajda.

Vajda.

Vajda.

mer : kékben, leveles koronán könyöklő, jobbról ezüst félhold, balról hatágú arany csillagtól kísért, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Vágó. A család multja csak a XVII. század elején Sajóőrösön élt V. Györgyig nyúlik vissza, kinek unokái, Ferencz és József 1786. márcz. 6-án igazolták nemességüket Zemplén vármegyében, melynek határozata 1793-ban legfelsőbb helyen is megerősítést nyert. Ferencz és József, valamint ezeknek fiai, illetőleg unokái, 1832-ben nyertek nemesi bizonyítványt Zemplén vármegyétől. A Sajóőrösön lakott Györgynek László nevű testvére is volt, kinek unokái, a Sátoraljaujhelyen lakó László és Pál részére, 1818-ban állított ki nemesi bizonyítványt a vármegye. György másik két testvére : Pál Jászapátiban, Péter Szabolcs vármegyében telepedett le. Pál unokája, Ignác, 1809-ben a nógrádvármegyei felkelt lovas nemes seregnél főhadnagyi minőségben szolgált, utóbb (1843.) a Jászkún-kerület kapitánya és követe lett. Pál és Péter utódai 1846-ban nyertek nemesi bizonyítványt Zemplén vármegyétől.

A fenti Ignác fia, Pál, jeles festőművész. Antal (meghalt 1865.) Jászapátiban volt birtokos. Ennek fia, Béla jelenleg Bátoron lakik. *Czímer* : (színjelzés nélkül) a pajzsfőben jobbról és balról két-két hatágú csillag között álló nap és befelé fordult félhold alatt, jobbjaiban hajánál fogva levágott török főt, baljaiban három egymást keresztező nyilat tartó magyar vitéz. Sisakdísz : kinövő pajzsbeli vitéz jobbjaiban hegyes törre tűzött török főt, baljaiban három nyilat tartva.

Verebélyi. *Verebélyi* (Verebélyi). V. László fiaival, Jánossal, Ferenczcel és Mihálylyal együtt 1581-ben nyert címeres nemeslevelet, mely dr. Verebélyi László egyetemi tanár tulajdonában van. Ily nevű család az 1754—55. évi nemesi összeírás szerint Abauj, Szatmár, Vas és Zala vármegyékben lakott. Közelebbi adatok hiányában nem állapíthatjuk meg, hogy V. Nándor, a kit Hont vármegyében 1845-ben a báti járás szolgabirájává választottak meg, melyik V. család sarja. József nyugalmazott járásbíró. *Czímer* (melyet a hont-vármegyei család használ) : kékkel és vörössel vágva. Felül három (1 : 2) hatágú aranycsillag, alól arany nap. Sisakdísz : két elefántormány, vagy bölényszarv közül kiemelkedő pajzsbeli nap. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Vladár. *Vladár* (Nagy-Csepcsényi és Mutlnai). Túróc vármegye ősi családja. 1263-ban nyert adományt Mutnára, melynek birtokában 1295-ben megerősített. 1724-ben nyert Túróc vármegyétől nemesi bizonyítványt, melyvel az 1730. évi nemesi vizsgálat alkalmával nemessége Hontban elismert. *Czímer* : kékben, ezüst habokból kinövő, jobbról hatágú arany csillagtól, balról befelé fordult ezüst félholdtól kísért természetes színű szarvas. Sisakdísz : nyíllal átlőtt és három zöldszárú és levelű lilommal megrakott vörös szíven álló, vörös csőrű és lábú fehér galamb. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Visky. *Visky.* E család 1659. augusztus 4-én nyert címeres nemeslevelet, melyet 1660. február 4-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét 1730-ban igazolta. Az 1754—55. évi összeírásban e családból Jakab és János vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek névsorába.

Vitalis. *Vitalis* (Vitalisfalvai). A család Liptó vármegyéből, Vitalisfalváról származik, honnan előnevét is vette. Tagjai közül István 1698-ban a Szepes vármegyében fekvő Licsókovára nyert adományt Lipót királytól. György 1730-ban a kir. kamaránál altitkár. Ignác 1760-ban a m. kir. helytartóságnál jegyző, 1770-ben segédszámvevő. József 1787-ben szepesi örkanonok. Pál a XVIII. század végén Hont vármegyében telepedett le. Fiai közül Sámuel ügyvéd Balassagyarmaton 1849-ben halt el. Pál Felsőszéles-tényben lakott, István 1862-ben Nógrád vármegye főszolgabirája volt. Ez időszerint két sarjadéka él a családnak Hont vármegyében : Vitális József nyug. kir. törvényszéki bíró és dr. Vitális István főiskolai tanár Selmeczbányán. *Czímer* : kékben aranyleveles koronán (más változat szerint hármas zöld halmon) könyöklő pánczélos kar, markában három nyilat tartva. Sisakdísz : pajzsbeli kar. Takarók : kékarany, vörösezüst.

Wilczek. *Wilczek* (gróf). A család Lengyelországból származik. 1500. április 1-én báróságra, 1714. április 8-án birodalmi grófi rangra emeltetett. Henrik Vilmos, cs. kir. kamarás, udvari hadibiztos az 1715 : 133. törvénycikkkel honfűsített. A honfűsített Henrik Vilmos ifjabb fiától, János Boldizsártól származik a család ifjabb, vagy magyarországi ága. Ezen ágból Henrik Vilmos (megh. 1884.) cs. kir. kamarás, udvari titkár, neje, gróf Stainlein Malvina révén Felső-Szemeréden szerzett birtokokat,

Wilczek.

fia, Ede Frigyes (született 1842. Felső-Szemeréden) Erdőkürtön (Nógrád vármegye) birtokos. Ennek fia Henrik Vilmos (született 1873.) jelenleg Felső-Szemeréden birtokos. *Czímer*: négyelt pajzs szív-pajzs-szal, ebben az ősi Koziel címer; vörösben ezüst zerge, melynek derekán fekete öv, ezen három aranyfoglatú türkisz-kő és egy arany karika. Nagy pajzs 1. és 4. vörösben koronás kétféjű ezüstsas. 2. és 3. kékben aranyleveles korona, melyből két zöld pálmaág emelkedik ki. (Más változat: leveles koronából kiemelkedő két zergemó.) Három sisak. Sisakdíszek: I. pajzsbeli sas. Takaró: fekete-arany. II. szív-pajzsbeli zerge növekvően. Takaró: fekete-ezüst. III. leveles koronából kiemelkedő zergemók. Takarók: vörösezüst.

Zichy (Zichy és Vásonkői gróf). A család leszármazását a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Csáb, Lam (Dacsolam), Felső-Pribel és Zahora helységekben bírt földesúri joggal. Birtokai a nógrád-vármegyei zselői uradalomhoz tartoztak, mely Balassa Imre hűtlensége folytán a koronára szállván, azt 1686-ban Z. István nyerte adományul. Z. István grófnak 1687-ben kelt végrendelete értelmében az uradalom elsőszülöttségi hitbizománnyá alakult, mely azonban I. Károlynak (meghalt 1741.) fiutódok nélkül való elhaltával koridősbbségi hitbizománnyá (senioratus) alakíttatott át.

Zmeskall (Domanovecki és Lestinei). A család Sziléziából származik, honnan *Zmeskall*. Venczel költözött be Magyarországra, a ki 1548-ban Lestinére nyert adományt. A család Árva vármegyében telepedett le. A XVIII. században már Hont vármegyében is birtokos volt, még pedig Kis-Csalomján és Házás-(Egyházás-)Maróton. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban Lőrincz van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Kis-Kereskényben bírt földesúri joggal. Zsigmond (meghalt 1894.) Hont vármegye alispánja (1865—67.) és országgyűlési képviselő volt. Fiai közül Kálmán († 1890.), Hont vármegye árvaszéki elnöke, György Paláston birtokos. István jelenleg Temes vármegyében. Gyírok pusztán kincstári bérlő. Ernő hivatalnok Budapesten. *Czímer*: ezüstben, zöld alapon haladó arany-szarvú vörös ökör, derekán öv, melylyel égő fáklya van átkötve. Sisakdísz: három (fehér-vörös-kék) strucc-toll. Takarók: vörösezüst, kékezüst.

Zubovics (Pruszkorinszki). Ősi lengyel család, melynek eredete 1434-ig nyúlik vissza. Első ismert őse Sándor, a litvánok kormányzója 1434 július 12-én Cieliski birtokot nyerte adományul III. Szaniszló királytól. Utóbb a poroszok elleni hadjáratok alatt szerzett hadvezéri érdemeiért Pruszkorinszki előnévvel tüntettetett ki. Ferencz 1786-ban lengyel kir. főasztalnok. Ennek fia, József 1794-ben Magyarországon telepedett le. 1810-ben a Nádor-huszároknál kapitány († 1829.). Neje: Tésai Foglár Zsuzsanna (F. Imre kir. tanácsos, Hont vármegye alispánjának leánya). Ennek fiai, József és István az 1840: LII. törvénycikkkel honfiúsíttattak. József (szül. 1812. † 1861.) 1848 előtt Hont vármegye táblabírája, később a cs. kir. úrbéri szék ülnöke. Fiai: Fedor (szül. 1848. október 29.) katonai feltaláló, szabadságolt állományú honvédhuszár százados 1872—74-ig az egyiptomi alkirályt szolgálta, 1875-ben Spanyolországban harczolt a karlisták ellen, majd az orosz-török háborúban egy cserkesz-csapatot vezényelt. 1878-ban Boszniában harczolt. Igazi hírnévre feltalálásai révén jutott. Román (szül. 1856.) kir. táblai bíró. *Czímer*: Kékben arany patriarcha-kereszt, melynek alsó bal karja hiányzik. Sisakdísz: arany markolatú, egyenes kardot tartó, könyöklő pánczélos kar. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Zorkovszky. E családból Zsigmond, Mihály Ferencz, András Miklós, Pál és János *Zorkovszky*. vannak felvéve Hont vármegye nemeseinek 1754—55. évi névjegyzékébe.

Zsebery. Lásd a Sembery családot.

Zsebery.

Zmeskall.

Zichy.

Források: J. Siebmacher's Allg. Wappenbuch: Der Adel von Ungarn. — Turul, 1883—1905. évf. — Magyar nemzeti zsebkönyv, I. Főrangú családok. II. Nemes Családok. — Illéssy János: Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás. — Illéssy—Petkó: A királyi könyvek. — Nagy Iván: Magyarország családai. — Hont vármegye levéltára: az 1730. évi nemesi vizsgálatra vonatkozó iratok. — Közgyűlési jegyzőkönyvek. — Hefner: Stambuch des Adels in Deutschland. — Matlachowski: Land Lomza 1850. — Borkowszki Jerry Sever, Graf: Jahrbuch des Polnischen Adels, Lemberg, 1881. és 1882.

A KOHÁRYAK.

A mohácsi vész nemesak hazánk politikai történetének szomorú fordulópontja, hanem egyúttal jelentékeny hatással volt egy új, hatalmas főnemesség kialakulására. Az ellenkirályok korszakában dúló pártküzdelmek, a török hatalom rohamos terjeszkedése, a folytonos harcok számos, a közép-korban virágzó nemzetség sirját ásták meg, míg mások elszegényedvén, örökre letűntek a közszerelés teréről.

A sors számos új és eddig ismeretlen családot segített fényhez, hatalomhoz és vagyonhoz, de az ősi nemzetségek sarjai közül is többnek sikerült hatalmat, vagyont és tekintélyt szerezni e korban, melyben a bátorság és személyes vitézség, de mindenek felett az ügyes számítás és kitartás mindenkinek útát nyitott az emelkedésre.

Imre, köz-nemes. Az Ipoly völgyében, a hol a Hunt-Pázmán nemzetség ősi birtokai fekszenek, feltűnik e korszakban *Koháry* Imre, egy ősi nemzetség ivadéka, a ki egyszerű vitézként lép elénk, de kardjával tiszteletet és becsülést szerzett a maga nevének, mert a háborús időkben szükség volt erős férfikarra és bátor szívre. Házassága révén tekintélyes vagyonhoz jut, melyet jelentékenyen gyarapított. A törökökkel vívott harcrai ismertté teszik nevét, s emlegetetté családját, mely ettől kezdve egyre fényesebb pályát fut be.

Péter. Fia, *Péter* az atyja által kijelölt nyomokat követve, családját a főrangúak közé emelte. Pályáját Hont vármegye aljegyzőjeként kezdi, de csakhamar a harcztéren is kitűnik. Magára irányítja az uralkodó figyelmét és fontos megbízatásokat nyer, melyekben mindenkor megelégedésre jár el. Az atyja által szerzett vagyont gazdag házassága révén jelentékenyen növeli, megszerzi Csábrágot és Szitnyát, melyek ettől kezdve nagy szerepet játszanak a család életében.

István, Szécsény és Fülek kapitánya. Péter fia, *István*, már férfikora kezdetén Szécsény, majd Fülek kapitányként jelentékeny állást töltött be. Családjának tagjai közül ő nyitja meg Hont vármegye főispánjainak sorát. 1664-ben már fővezérré lesz, de a lévai ütközetben halálosan megsebesülvén, szépen indult pályájának hirtelen vége szakad.

Legidősebb fia, *István*, ugyancsak füleki kapitányként már kora ifjúságában félelmetessé teszi nevét a törökök előtt. Testvérei közül *Farkas* és *János* szintén több ízben harczoltak a török ellen. A harczkészség, a katonai pálya iránti előszeretet egyébként szinte hagyományképpen öröklődik a családban.

István, füleki kapitány. Farkas fiai közül *György* Péterváradnál, *János* Belgrádnál esett el. Harmadszülött fia, *András* is a törökök elleni harczokban kezdte pályáját és utóbb lovasági tábornokságig emelkedvén, nagy része volt Mária Terézia királynő ingadozó trónjának megmentésében. Fiai, *Miklós* és *Ignác* szintén részt vettek a poroszok elleni hadjáratokban; az előbbi dandártábornokságig emelkedett, az utóbbi a felkelt nemességet vezette harczba.

Ferencz, kancellár. E fényes sort Ignác fia, *Ferencz* zárja be. Szakítva családjá hagyományai-val, hivatali pályára lépett, melyen fokról-fokra a magyar királyi udvari főkancellárságig emelkedett. De ha vele ki is halt a család, a Koháryak fényes neve, mely harmadfél századon át élt a történelem lapjain, nem ment feledésbe. Egyetlen leánya *Mária Antonia* hercegnő, a ki *Coburg* Ferdinánd herceghez ment nőül, nem csupán a Koháry birtokokat tartotta meg a magyarrá lett Koburgoknak, de örökségképp egyúttal rájuk hagyta a magyar föld iránti szeretetet és a Koháryak emlékezetét.

Mielőtt fejezetünk tulajdonképpen tárgya-hoz fog-nánk, röviden összege-zünk kell az egyes írók által a családra vonatkozólag közzétett adatokat.

Lehoczky András 1796-ban megjelent »Stemmatographiá«-jában, a család őseül *Koháry Györgyöt*, Mátyás király egyik udvarnokát említi, 1470-ből.

Nagy Iván »Magyarország Családai« című alapvető művében, bár Lehoczkyra <sup>A család ere-
dete.</sup> hivatkozik, a családfát az 1560-ban szereplő Imrével kezdi. Ugyanezt a családfát megtaláljuk, noha hibás évszámokkal, Schönfeld »Adels-Lexikon«-jában is. (Lehoczky, II. 217. Nagy Iván, VI. 289. Schönfeld, I. 13—16.)

Sajnos azonban, eddigelé nem sikerült találnunk egyetlen oklevelet, melylyel ^{György.} a fenti Koháry György szereplése kimutatható volna. A szentantali levéltárban levő családfán megtaláljuk ezt a Koháry Györgyöt 1476. évszámmal, kinek őseül ugyancsak egy Kohári György (Georgius de Kohár circa annum 1380.) van feltüntetve. Ez idősebb György házastársaként Nádasdi Darabos Erzsébet szerepel.

Wurzbach Konstantin műve szerint (»Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich«) a család már 1111-ben a zalavármegyei Kohár birtokában volt. A család őse *Both* Konrád, Altenburg és Reittenberg ura, a ki 1061-ben (talán 1074-ben) Salamon királynak, unokatestvérei, Géza és László hercegek ellen segílyt hozott, s Magyarországon letelepedvén, utódai *Both*, *Butt*, *Buttar* és *Bothar* név alatt fordulnak elő, mígnem Kohár birtokuk után a Koháry nevet vették fel.

Mind a szentantali levéltárban őrzött családfa készítője, mind az, a ki a Wurzbach-féle Lexikon adatait szolgáltatta, valószínűleg tudomással bírt egy dunántúli hasonló nevű család létezéséről, melylyel a hontvármegyei Koháryakat egybekapcsolni igyekezett. Zala és Veszprém vármegye határán, a mai Kisberzsény és Szegvár közt, a Kigyós ér partján a középkorban csakugyan volt egy Kohár nevű helység, melynek emlékét a mai napig hasonló nevű major, illetőleg malom őrzi. Okleveles adataink azonban csak a XIV. század elejéig nyúlnak vissza az e helységből származó Koháryakról. A legrégebb, eddig ismert adat szerint Kuhári Udvaros fiai (filii Wdworus de Kuhar) ellen a székesfehérvári káptalan I. Károly <sup>Wdworus de
Kuhar.</sup> király parancsára Gerencséri Pállal és másokkal együtt elkövetett hatalmaskodások ügyében 1319. július 17-én vizsgálatot indított. (Anjouk. Okmt. I. 525.) A XIV. század végén e családnak már több tagjáról vannak adataink, így egy 1373. évi oklevélben több zala- és somogyvármegyei birtok miatt támadt perben Kohári János fia, Péter és Miklós fia, Gergely szerepel. (Körmendi levélt. Ad Miscell. Heim. No 241.) Az előbb említett Péter azonos lehet avval a János fiával, Péterrel, kinek fia Kálmán volt, s a kit rokonaival, Kohári György fiai, Miklóssal, Jánossal és Kelemennel, együtt, Zala vármegye alispánja és birtoktársai a Csepel-falváról és Kohárról Hosszútótra (ma Hosztód, Zala vármegyében) vezető út mentén fekvő birtokok elfoglalásától eltiltottak. (Zala várm. oklt. II. 214.) Ezek egyikének utóda lehetett az a Kohári Tamás, a ki Debrentei Hymfi Balázs özvegyének a zalavármegyei Szent-Grót várába és tartozékaiba 1448-ban történt beiktatása alkalmával szomszéd birtokosként említetik. (Körmendi levélt. Ad Heimana No. 480.)

A család a XV. században már nem volt képes megtartani ősi birtokát. Kohárt 1488-ban már Devecseri Csoron Márton birtokában találjuk. (Orsz. Lev. D. 28,340.) Kohár ilyképp a Devecseri Csoron család devecseri várának, illetőleg uradalmának tartozéka lett. Midőn Csoron Márton fia, András 1502-ben Uzsai Gáspárral kölcsönös örökösödési szerződést kötött, a lekötött birtokok között ott találjuk Kohárt is, mely ekkor Veszprém vármegyéhez tartozott. (Dl. 21.133.) Kohárra Csoron András 1521-ben új adományt nyert II. Lajos királytól. (Dl. 7187.) Csoron Andrásnak két fia volt, ú. m. István és János, a kik I. Ferdinánd király 1535. évi adomány-levelében szerepelnek. István még 1549 előtt ifjan elhalálozott. (Turul III. 189.) Jánosnak két leánya volt, Anna és Margit. Csoron Anna Balassa Istvánhoz ment nőül, kinek harmadik neje volt. E házasságból származott Balassa Borbála, a ki, mint alább látni fogjuk, Koháry Péter neje lett. (Orsz. Lev. N. R. A. f. 105.5.) A Csoron család kihaltával, midőn e hatalmas nemzetség leányági örökösei és a fiscus között a család nagy kiterjedésű birtokaiért 1626-ban perre került a dolog, e perben Koháry Péterné Balassa Borbála vitte a főszerepet a leányági örökösök között és férje, Koháry Péter, a ki ekkor ^{Péter, báró} már báró és nagytekintélyű férfiú volt, csak mint Balassa Borbála férje szerepel. A perben annak sehol sincs nyoma, hogy a dunántúli Koháry családból való származása révén igényt emelt volna a Csoron család hagyatékában levő Kohár birtokra, pedig, mint szívesen szerző ember, aligha mulasztotta volna el

az alkalmat, ha vérségi összeköttetésben állott volna a dunántúli Koháryakkal. A dunántúli Koháryakról különben sokkal kevesebb okleveles adat áll rendelkezésünkre, semhogy leszármazásukat egybe tudnók állítani. 1482-ben, Kinizsi Pálnak a vasmegyei Karakóba történt beiktatásánál, Koháry Gergely mint királyi ember szerepel. (Orsz. Lev. Dl. 18.597.) A vasvár-szombathelyi székeskáptalan legrégibb jegyzőkönyveiben Koháry Péter és János neveivel találkozunk. (Prot. I. Pars II. Fcl. 139. Anno 1544.)

Ezek egyikének utóda, sőt talán az előbb említett Péterrel ugyanazon személy lehet az a Koháry Péter, a ki 1571-ben Puskás Ferencznek zálogosított el bizonyos birtokrészeket, s ez a Koháry Péter valószínűleg egy azzal a Koháry Péterrel, a ki 1581 július 16-án Hosszútóti János ellen, Zala vármegye közönsége előtt, Kohár nevű helységben levő birtokrészeinek elfoglalása miatt tiltakozott. (Zala várm. Levélt. Prot. ex. 1581.) De az 1571-ben, illetőleg 1581-ben szereplő Koháry Péter semmi esetre sem lehet egy személy az 1616-ban bárói rangra emelt Koháry Péterrel, a ki, mint alább látni fogjuk, 1564-ben született, tehát még 1581-ben is kiskorú volt, kinek atyja, Imre ekkor már tekintélyes birtokos volt Hont vármegyében. Zala vármegye jegyzőkönyveiben még egy ízben, ezúttal utoljára találkozunk a Koháryakkal. 1587-ben Koháry Istvánt és Tamást mint Kohár pusztaszomszéd birtokosait említik, tehát alkalmasint fiai voltak az 1544—1581. között szereplő Koháry Péternek.

Mind Koháry Tamás, mind Koháry István nevét megtaláljuk a vasvár-szombathelyi káptalan jegyzőkönyveiben is, az előbbi 1585-ben Kocsi Salamon Orbánnak, az utóbbi 1593-ban Adorjáni Huszár Antalnak zálogosított el bizonyos birtokrészeket. (Prot. ab Anno 1559.)

Összegezve az elmondottakat, a dunántúli Koháryak és a hontmegyei Koháryak közötti összeköttetés okleveles alapon nem mutatható ki s ilyképp a két család közötti kapcsolat, a névazonosságon kívül, másra nem alapítható. Ez a körülmény indíthatta Pallini Inkey Imrét is arra, hogy a Coburg Fülöp hercegnek ajánlott családfát az 1561-ben szereplő Koháry Imre atyjával, Koháry Györggyel kezdje, kinek neve mellé az 1505. évszámot tette s nejeül Thurzó Erzsébet Mária grófnőt tüntette fel, de ezt az utóbbi adatot már csak azért is óvatosan kell fogadnunk, mert a Thurzó-család éppen száz évvel később (1606) nyert grófi rangot (Királyi Könyvek V. 738.), miután Thurzó Jánost, Anna királynő 1505-ben fiával, Györggyel egyetemben bányakamaragróffá nevezte ki, midőn a bányavárosokat tőle zálogba vette. Különben is Thurzó Erzsébet Mária nevét hiába keressük a Thurzó-család leszármazási tábláján.

A család ősi
fészke.

Mindezekre tekintettel, a Koháryak ősi fészket nem Dunántúl, hanem másutt kell keresnünk.

Hont vármegye keleti határán, ott, a hol az Ipoly a vármegye területére lép, fekszik a mai *Kováár* helység. E helység neve a legrégibb oklevelekben *Kuar*. *Kuarzeg* (Hazai Okmt. IV. 75—77.), *Kouar* (Kubinyi Pál, Hont vm. oklt. 302. 316.) alakban fordul elő és csak a XV. században állandósul az oklevelekben a *Kowar* elnevezés.

Hóke Lajos szerint azonban a helység neve a későbbi korban (a XVI. században) *Kohár* alakban is előfordul. Ez alapon Hóke a Koháry család nevét a mai Kovár helységből származtatja. (Kézirat a vármegye levéltárában.) Kovár, mint általában az Ipoly vidéke, a Hunt-Pázmán nemzetség ősi fészke.

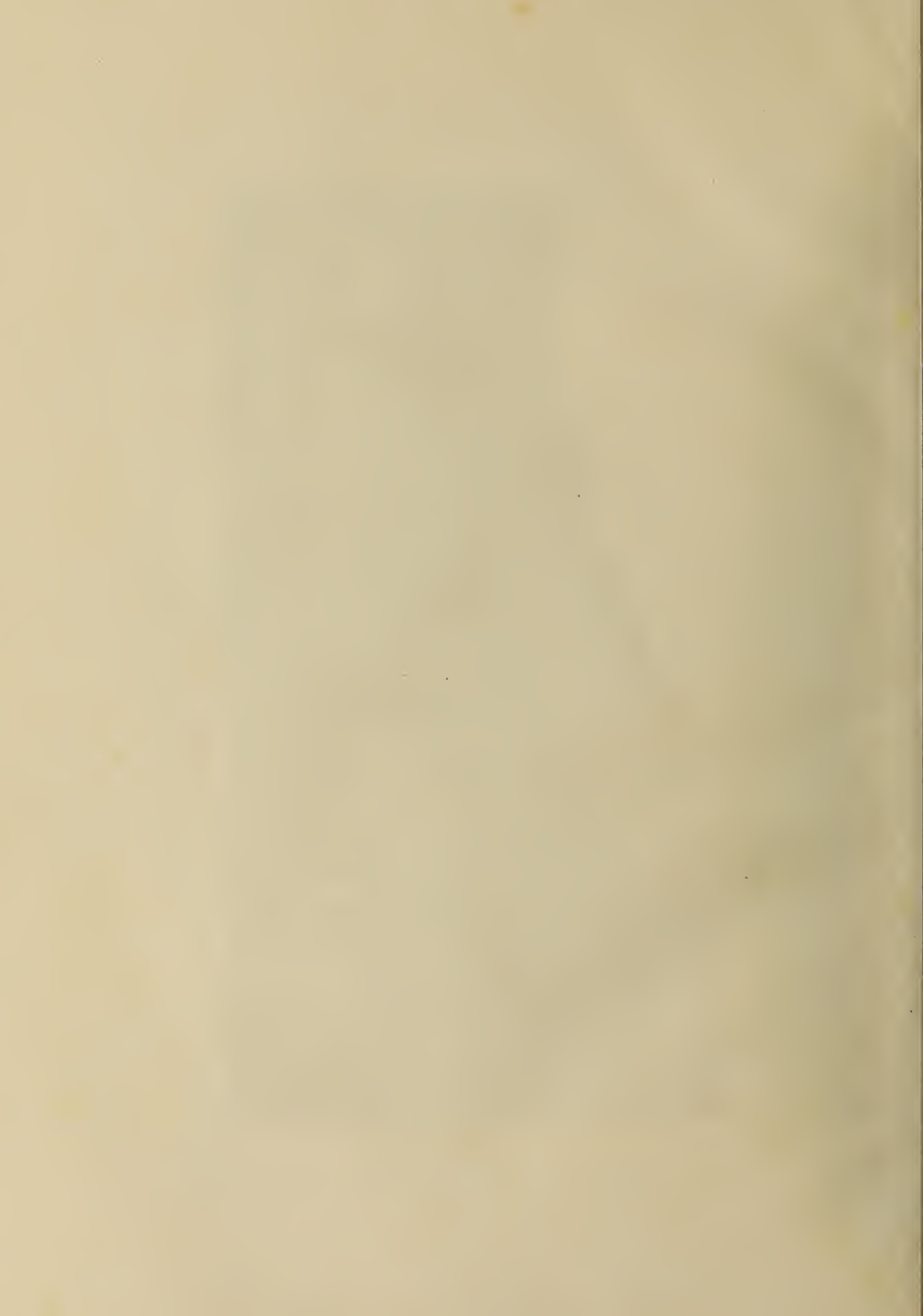
Hunt és
Pázmán.

E területen nyertek a beköltöző Hunt és Pázmán lovagok birtokokat első szent királyunktól. Közel harmadfél század alatt a Hunt-Pázmán nemzetség jelentékenyen elterjedt, míg az egyes ágak sarjai az ország főurai között foglaltak helyet, addig más ágak elszaporodván s elszegényedvén, a tatárjárás után kialakult köznemesség soraiba kerültek.

A tatárjárás utáni korszakban, a XIII. század második felében, midőn a Kováron, Egyházasesalomján és Kiscsalomján lakó ágak feltűnnek, az oklevelek fogyatékosága miatt nem vagyunk képesek megállapítani, hogy minő vérségi összeköttetésben állottak a nemzetség többi ágaival, csupán annyit tudunk, hogy legközelebbi rokonai voltak a bozói ágaknak. A kovári és a csalomjai ágak eddig ismert őse Miklós, kinek testvére, Lampert 1246—1275 között egri püspök Miklósnak két fia volt: Csalomjai Pázmán, a ki Miklós testvérével együtt Szelény birtok miatt perelt, de perét elvesztette. (Hazai Okmt. I. 43.) E két testvér közül Pázmán a Kovári, Miklós a Csalomjai család őse.

CSÁBRÁG VÁRA.

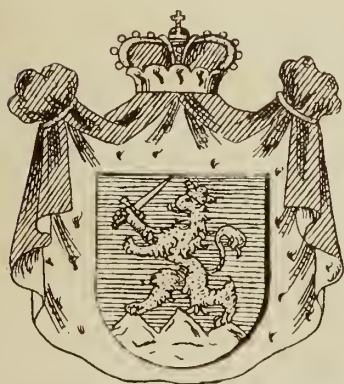

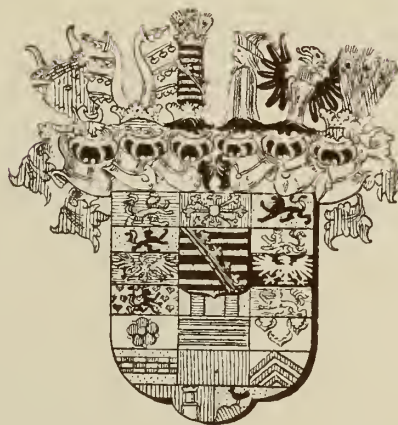
A Koháryak nemesi címere.

A Coburgok ősi címere.

A Koháryak hercegi címere.

A Coburgok hercegi címere.

Koháry II. István.

Koháry Farkas.

Koháry, András.

Koháry, Miklós.

Koháry Ignác.

Herczeg Koháry Ferenc.

Clementina coburgi hercegnő.

E két testvéren kívül a nemzetség ez ágának még más tagjairól is vannak adataink. Midőn 1281-ben Szudi András Koarzeg határa ügyében a Hunt-Pázmán nembeliekkel kiegyezett, Csalomjai Pázmánon és Miklóson kívül még Egyházascalomjai Feliczian fiai, Lőrincz és Elek, továbbá Leszenyei Miklós fiai, Lampert és István is részt vesznek az egyezésben. (Wenzel IX. 322.) Csalomjai Feliczian utódaival még több ízben találkozzunk Koarzeg (Kovárszeg) birtoka miatt folyó peres ügyben. Feliczian fia, Elek 1295-ben elfogadja az ez ügyben kiküldött választott bíróságot. Testvére, Lőrincz ekkor már nem szerepel, hanem helyette fia, János csatlakozik nagybátyjához. (Wenzel, X. 203.) Csalomjai Pázmán, a ki 1303-ban szerepel utoljára, ebben az évben osztozik Miklóssal, mely alkalommal Kovár, Szelény, Szentlőrincz, Csalomja és Felszenfalu tették az osztály tárgyát. (Fejér, VIII. 1. 151.)

Pázmánnak egy fia volt, László, a ki 1338-ban királyi ember volt és már ^{A Kováry család.} *Kovári* nevet visel. (Anjoukori Okmt. III. 46.) Ennek fiai közül Pál és Miklós 1359-ben a szentlőrinczi birtok miatt viszálykodnak egymással. (Károlyi Oklt. I. 238.) Harmadik fiától, Mátyástól származik Pál (1388—1425.), Garai Miklós nádor ítélőmestere, ebből az ágból az egyetlen, a ki országos hivatalt viselt. Pálnak három fitestvére István, Miklós és János, de ezeknek utódait nem ismerjük. (Palásthy Pál : A Palásthyak, I. 221.)

Pálnak két fia volt, u. m. László és János. Az utóbbinak ágát azonban csak Loránt fiától származott unokáig, Demeterig hozhatjuk le. (Palásthy i. m. I. 303.) László, a ki 1398-ban már életben volt (Kubinyi Pál : Honti Oklt. 387 l.) magas kort ért el, mert még 1474-ben tanúvallatást rendeltek el ellene, mivel vejével, Kenderesi Balázsszal együtt Simonyi György fia, György ellen hatalmaskodott. (Garamszentbenedeki Convent Elenchusai, fasc. 129. No. 10.)

Lászlónak két gyermeke volt : Balázs, a ki 1474 előtt elhalálozott és Anna, a ki Kovári Simonhoz ment nőül. (Garamszentbenedeki Convent levélt. fasc. 47, No. 20.) Ennek a Kovári Simonnak származását sem sikerült eddigelé megállapítanunk.

Kovári Simon utódait megtaláljuk Nagy Iván művében is (Magyarország Családai, VI. 424. l.) ; eddigelé egyedül az ő ivadékaikról vannak biztos adataink, noha a XVI. században más Kováriak is éltek, nevezetesen a fenti László testvérének, Jánosnak (1430—36.) három fia volt, ezek közül Loránt, Palásthy műve szerint Demeter nevű fiut hagyott hátra. (A Palásthyak I. 303.) Simonnak két fia volt : Pál, a ki 1484—1524. között szerepelt, s 1513-ban Hont vármegye alispánja volt és László (1484—1516.). Pál leányai közül Ilona előbb Dubraviczky János (meghalt 1542. előtt), majd Nagy-Apponyi Apponyi Benedek neje volt, másik leánya előbb Dubraviczky Lászlóhoz, majd Palásthy Jánoshoz ment nőül (1531—1560.).

Említettük már, hogy a család neve a XV. századbeli oklevelekben *Kowary*, vagy *de Kowar* alakban fordul elő. A XVI. században azonban e családnév írásmódja megváltozik. Mikor Lászlót és Pált 1511-ben Felső-Petény és Alsó-Lám nevű birtokrészekbe beiktatják, a családnév *Koary* alakban fordul elő. (Esztergomi Kápt. Levélt. Caps. 40. fasc. 4. No. 5.).

Midőn 1549-ben leányát, Ilonát, még mint Dubraviczky János özvegyét, Mária királynővel szemben elmarasztalták, családnéve a marasztaló végzésben *Kovary*, illetőleg *Koháry* alakban olvasható. (Garamszentbenedeki Convent elenchusai az Orsz. Levéltárban és a Convent levéltára, fasc. 25. No. 35.).

† Utóbb 1552-ben, midőn Thardy Tamás ellen tiltakozott, családnéve az eredeti jegyzőkönyvbe *Koary* alakban jegyeztetett be. (Eszterg. Kápt. levélt. Prot. Liber 1. Anno 1552. Folio 11.). 1487-ben hosszú per vette kezdetét a Kováriak és a Mohorai Vidfiak közt, a Kovár és a Nagy-Csalomia községek határai között elterülő Kovárszeg birtok miatt. E per közel száz évig tartott s csak 1591-ben ért véget, midőn Hont vármegye törvényszéke Vidfi Kristófot és II. Vid drégelyi kapitányt, valamint Gyarmati Balassa Andrást, Gyürki Benedeket és Kürtösi Mátyást arra kötelezte, hogy a Kovári-család leányági maradékaitól elfoglalt területet amazoknak visszaadják. (Turul, III. 1885. 64.)

† E perben a Kovári család részéről a fenti László (1484—1516.) szerepel. Fiai, Ferencz és János 1497-ben, utóbb János 1518-ban újból tiltakoznak Kovárszeg birtok elfoglalása ellen. Ferencznek két fia volt, László és Pál, a kiket atyjokkal, Ferenczcel együtt Kovári Pál leányai 1531-ben a Kovári családi javak

elidegenítésétől eltiltottak. (Garamszentbenedeki Conv. Levélt. Prot. C. Pag. 64.) Ferencz idősebb fia, László még 1554 előtt elhalálozott (Esztergomi Kápt. Levélt. Caps. 34. Fasc. 9. No. 28.), a másik fiáról nincsenek adataink, de ennek sem lehettek utódai, mert a Mohorai Vidfiak elleni per befejezése alkalmával már csak a leányági örökösök szerepelnek. Ekkor tehát Kovári Simon ágának magvaszakadt.

Koháry Imrét 1561-ben Uzsaly Ferenczcel együtt a Némédi (Pest) és Bodon (Nógrád) birtokokba iktatják. 1569-ben, midőn Baloghi Sebestyéntől ennek mohorai kuriáját zálogba veszi, már korponai kapitány. Ebben az állásban találjuk még 1573-ban is. (Garamszentbenedeki Convent Levélt. Prot. D. 157. — Fasc. 2. No. 23. — Fasc. 6. No. 44.). Közben, midőn 1571-ben nádori iktató parancsot nyer, a nádori leiratban mint Emericus *Kowar*, korponai kapitány van megnevezve. Ellenben a garamszentbenedeki convent Kowarynak írja az iktatólevélben. (Garamszentbenedeki Convent levéltára : Fasc. 127. No. 14.).

Sőt még Imre fia, Péter is, a ki később bárói rangra emelkedett, 1602-ben, midőn özv. Bihary Gergelynétől malmot vesz Kosolnán (Pozsony vármegye), *Kováry* név alatt van bejegyezve az esztergomi káptalan jegyzőkönyvébe (Liber 10. Folio 793.) és csak a kezdősorokban van a család neve egyízben, későbbi kéztől származó írással *Koháry*-ra változtatva.

Összegezve az elmondottakat, láthatjuk, hogy a Koháry család tagjai éppúgy használták a Kováry családnevet, mint a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Kovári családbeliek a Koáry és Koháry nevet.

Koháry Imre a XVI. század közepén tűnik fel. Az 1561—1573. közötti időben tömérdek birtokot szerez, leginkább Hont vármegyében, az Ipoly vidékén, tehát a Hunt-Pázmán nemzetség által bírt területen. Akkor, a midőn előtérbe lép, Kovári Simon ága már kihalófélben van. De Kovári Simon utódain kívül még más családtagoknak is kellett lenniök a XVI. században, mert az 1430—1436-ban élt Jánosnak három fia maradt, de mivel János testvére, László a család ősi birtokait, nevezetesen Kovár, továbbá Terbegecz, Bátorfalu, Apátfödemes, Százd, Szelény, Szemeréd, Kis-Kereskény (Hont), Tiszabő és Kenderes (Heves) helységekben levő birtokrészeket leánya, Anna, illetőleg ennek férje, Kovári Simon részére tartotta fenn, a család többi ivadékainak, vagyis János utódainak már csak szűkösen jutott az ősi földből.

További kutatásainkat azonban rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy eddigelé egyetlen olyan oklevelet vagy bejegyzést sem sikerült találnunk, a melyben Koháry Imrének atyja meg volna említve. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a Hunt-Pázmán nembeli Kovári családon kívül más hasonló nevű család nem volt, továbbá azt, hogy a Koháryak eddig kimutatható első ismert őse, Koháry Imre, valamint annak fia, Péter is a Kovári családnevet használta, végül, mert Koháry Péter, mikor előtérbe lép, már mint Hontban megtelepedett régi nemes család ivadéka tűnik fel, a mit legjobban igazol házassága Hont vármegye egyik legrégibb s legelőkelőbb családjának sarjával, a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Jákóffy Katával : igen valószínűnek kell tartanunk, hogy *Kováry Imre is a Hunt-Pázmán nembeli Kovári családból származik.*

Koháry Imre, a ki családja jövő nagyságának és emelkedésének alapját megvetette, a XVI. század második felében tűnik fel.

Abban az időben, a mikor Koháry Imre a szereplés terére lépett, a Dunántúlt láng és vérözön borította el ; a Duna és Tisza köze pedig már török iga alatt vergődött. Az ozmán martalóczok az Ipoly völgyét is fenyegették rablótámadásaikkal. Koháry Imre fegyvert fogott a hitetlenek ellen. A családi levéltár feljegyzései szerint, 1561-ben, már harcban találjuk. Ezután Lévára került, a hol fia, Péter, született.

Léva ez időben Dobó Istvánt, az egri hőst, uralta, a ki 1560 szeptember 13-án nyerte adományul Ferdinánd királytól a várat, a mely ettől fogva a törökök elleni támadások kiinduló pontja lett. Koháry Imre azonban nem sokáig maradt Léván, mert 1568-ban már, miként ezt Tarjáni Nagy Fábíán csábrági kapitányhoz Korponára intézett leveléből tudjuk, báró Krusich János alatt, Csuthy Gáspárral együtt Korpona alkapitánya volt. (Matunák Mihály : Korpona Várkapitányai.)

1572-ben Koháry Imrét még Korponán találjuk, miként ezt Usaly Imrének Pozsonyból, 1572, deczember 7-én hozzá intézett levele is igazolja, melynek

Imre, lévai és
csábrági ka-
pitány.

eredetijét a szentantali levéltárban őrzik; de a következő évben (1573) már eltávozott Korponáról, a hol Nagy Fábrián csábrági alkapitány jutott a helyébe. (Matunák Mihály i. h. 17. l.)

Alkalmasint ekkor került Imre Csábrágra, mely jószágot a fia már örökös adományképp nyerte a családja számára. Imre, csábrági kapitányként, nem sokáig őrkdött a vidék biztonsága felett, mert 1575 előtt (alkalmasint 1574-ben) elhalálozott. Koháry Imre előkelő családból nősült és házassága nagyban hozzájárult emelkedéséhez. Neje, *Jákóffy Kata*, a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Ráhói Jákóffy György († 1570) és Szügyi Orbonás Anna leánya volt, a ki anyja révén tekintélyes vagyont örökölt. Maga Jákóffy György is előkelő birtokos volt; ősi birtokai a kishonti kerületben (Ráhó és Suha) terültek el, hol a XVI. század második felében 10 és fél porta birtokosa volt és így Hont vármegye birtokosai között a 11. helyen állott. (Nagy Iván: Magyarország Családai. V., 287. Acsády Ignác: Értekezés a Törtud. Köréből. XIV. kötet.) De Koháry Imre, a neje hozományán kívül, maga is jelentékenyen gyarapította a családi vagyont. Már 1561-ben, Usaly Ferenczczel együtt, a garamszentbenedeki convent beiktatta a pestvármegyebeli Alsónémedi és a nógrádvármegyebeli Bodon birtokába. 1569-ben tisztársával, Csuthy Gáspárral együtt, zálogba vette Baloghi Sebestyén mohorai kúriáját 42 forintért. (Országos Levéltár. Garamszentbenedeki Convent Elenchusai. Prot. D. pag. 157. — Fasc. 2. No. 23.) Majd Födemes (Ipoly-Födemes) és Iszkornya birtokába iktatták be, de a beiktatás alkalmával Jákóffy János ellentmondott (1572), mert e birtokot Koháry Imre csak gondnoki czímen bírta. Még ebben az évben 200 forintért zálogba vette Tarssy István Nyék és Vecze (Ipoly-Vecze), úgyszintén nógrádi Herencsén és pestvármegyei Iklad jószágait. (Orsz. Levéltár. Esztergomi Káptalan Elenchusai. Liber 4. Fol. 154.) 1573-ban Jánoky alias Sissáry János fia, Péter nagytúri kúriáját vette zálogba Koháry Imre. Ez aztán az utolsó adat is, melyet Koháry Imréről felkutathattunk. (Orsz. Levéltár. Garamszentbenedeki Convent Elenchusai. Fasc. 5. No. 7. — 60. No. 38. — 6. No. 44. Prot. D. Pag. 42.) Özvegye újra férjhez ment, előbb Beniczky Ferenczhez (1575.), majd pedig (1579.) Onory Miklóshoz. (Orsz. Lev. Garamszentbenedeki Conv. Elench. Fasc. 25. No. 36.)

Koháry Imre fia, *Péter*, az atyjától kijelölt úton haladván, nem csupán a Péter, báró. vitézségével tűnt ki, hanem fényes tehetségével és kiváló egyéni tulajdonaival az országos ügyek intézésében is jelentékeny szerepet biztosított a maga számára. Családját a főrangúak közé emelte; gazdag házassága, józan és takarékos élete révén megvetette a család gazdagságának és hatalmának alapjait.

Koháry Péter, a családi levéltár feljegyzései szerint, 1564-ben Léván született. Ezt az adatot megerősíti a nyitrai káptalan előtt, 1578-ban kelt idólató levele, mely még kiskorúnak tünteti fel. (Orsz. Levéltár. Nyitrai Kápt. Elenchusai. Prot. 23. Fol. 24.) Pályáját Hont vármegyében, a vármegye jegyzőjeként kezdte meg, de a tollat csakhamar felcserélte a karddal. 1593-ban, a hosszú háború megindulával, a többi magyar urakkal együtt, Teuffenbach Kristóf kassai főkapitány hadaihoz csatlakozott és részt vett a Rimaszombat mellett levő Szabadka erősség bevételében (november 9.); küzdött továbbá Fülek ostromában is. Füleknél tanúsított vitéz magatartásával magára vonta a főkapitány figyelmét, a ki drága mívű zománczozott karddal ajándékozta meg. Fülek bevételé után ő is azok közé tartozott, a kik a helyzet kiaknázását óhajtották; ezért a kisebb nógrádi várak, majd Drégely visszafoglalására indult. A magyar hadak közeledtének hírére, a török őrség kifutott az erősségekből, minek következtében nagy terület szabadult fel a török iga alól.

Az 1593. évi hadjárat alatt Koháry Péter már megalapította hírnevét a harcztéren is. 1594-ben részt vett, Mátyás főherczeg vezérlete alatt, Esztergom ostromában. Az 1596. év elején számos kisebb csete-patében küzdött. Sógorához, báró Zay Péterhez, 1596. június 25-én Érsekújvárról intézett leveléből tudjuk, hogy erősen készült a törökök ellen megindítandó hadjáratra. (Hazánk s a Külföld. 1871. 44.) Csapataival az óvári táborban csatlakozott a Miksa főherczeg seregéhez, melylyel előbb Hatvan megvételénél működött közre, utóbb pedig jelen volt a szerencsétlen véget ért mezőkeresztesi csatában (október 23—26.), mely alkalommal, Pálffy Miklóssal együtt, csak nagy bajjal tudott az általános zavar következtében megmenekülni. 1598-ban Pálffy Miklós hadával ő is részt

vett Győr visszafoglalásában. 1606-ban pedig, királyi biztosként, a bécsi béke megkötésénél volt jelen. 1608-ban tagja volt annak a bizottságnak, mely Prágából, Rudolf királytól haza hozta a szent koronát. II. Mátyás király megkoronáztatása után egy ideig a királyi udvarban maradt. 1613. február 11-én, királyi követként Báthori Gábor erdélyi fejedelem udvarában találjuk, mely fontos megbízatásában uralkodójának meglegedését vívta ki. 1618-ban a törökökkel való egyezkedés végett Komáromba küldték. Érdemei elismerésül 1616. február hó 15-én *bárai* rangra emeltetett, 1618-ban pedig Érsekújvár alkapitánya lett.

Érsekújvár parancsnokaként, Bethlen Gábor első támadása alkalmával, 1619 szeptember havában, nem tudta a várbeliek hűségét biztosítani. A felkelés sikereinek hírére az őrség követeket küldött Bethlen alvezérei elé, a Gyarmat felől közelgő Széchy Györgyhöz és Rhédey Ferenczhez, azzal az üzenettel, hogy bátran jöhetnek a vár alá. Koháry Pétert pedig, a ki rendületlenül kitartott II. Ferdinánd király mellett, elfogták és átszolgáltatták Bethlen alvezéreinek. (Millenn. Tört. VI. 233.) Széchy György Koháryt előbb Kassára, majd Erdélybe vitette; több ízben igyekezett őt a Bethlen pártjára téríteni; de Koháry Péter mindenkor erélyesen utasította vissza a csábító ajánlatokat, példát adván ezzel később az unokáinak is, a kik az adott esetekben mindig hasonlóképpen cselekedtek.

Az 1621-ben kötött béke értelmében Koháry Péter visszanyerte szabadságát és engedélyt kapott a királytól, hogy testőrségül állandóan 60 lovast és 40 gyalogost tartson maga mellett. A királyi kegy 1623-ban még Érsekújvár főkapitányi méltóságával is felruházta őt. Ebben az új méltóságában találta őt Bethlen Gábor második felkelése.

1623 őszén egész Felső-Magyarország Bethlen hatalmába került; egyedül Érsekújvár állott ellent, melyet ezúttal Koháry Péter sikerrel meg tudott tartani. A vár a november 20-án kötött fegyverszünet értelmében is meg maradt Ferdinánd király birtokában.

Eszterházy Miklós bányavidéki főkapitány, Érsekújvár főkapitányának védelmére támaszkodván, november végén megtámadta a Bethlen táborából hazatérő török hadat és nagyszámú keresztény rabot szabadított fel. E siker után Koháry állandó összeköttetésben maradt Esterházyval. 1624 január 16-án Esterházy értesítette Koháryt a lengyel segédcsapatok megérkezéséről és felhívta őt, hogy Ujvárt minden eshetőséggel szemben tartsa meg. Erre a biztatásra azonban nem volt szükség, mert Érsekújvárhoz nem is értek a felkelők. Mihelyt az erdélyi had visszavonult, Koháry Lévára csapott és azt csakhamar visszafoglalta, majd gyalog- és lovashadakkal látta el.

A Bethlen Gábor harmadik felkelését követő pozsonyi békekötés után II. Ferdinánd király a törökökkel is megkezdte az alkudozásokat. Ferdinánd e végből Koháry Pétert 1627 nyarán Komáromba küldte királyi biztosként és Kohárynak sikerült Murtézával megegyezésre jutni, mely egyezség az 1627. szeptember 13-án kötött szőnyi békében nyert befejezést. A békekötés után csakhamar Bécsben találjuk Koháry Pétert, a hol részt vesz a Ferdinánd elnöklete alatt álló tanácskozásokban. Az 1627. július 2-án elhalt Mózes helyére királyi személynökké nevezte ki Ferdinánd király Koháryt, a ki azonban ezt a hivatalt csak igen rövid ideig viselte.

Élete végszakában Koháry Péter rendkívül nagy gondot fordított Érsekújvár helyreállítására és jókarbantartására. 1628-ban Nyitra vármegyéhez intézett levelében a mindenható Isten nevében kéri a vármegyét, hogy siessenek Érsekújvár segélyére, mert ennek a várnak elvesztését megérezné az egész haza. 1629-ben már erélyesebb hangon sürgette a vár megerősítéséhez szükséges segélyt; úgy látszik azonban, nem sok eredménnyel, mert még 1630 márczius havában is kénytelen volt a vár megerősítésére megajánlott összeg beküldését szorgalmazni a vármegyétől. Koháry Péter felesége *Gyarmati Balassa* Borbála volt, kinek révén *Szitnyát* és *Csábrágot* nyerte adományul. Balassa Borbála előbb Kaszaházi Joó János királyi személynök neje volt, kitől három gyermeke született: Miklós, — Rózsa, Zombori Lippay Gáspárnó, — és Mária, Ekker Lukácsné. (Orsz. Lev. N. r. a. 70 : 2.) Joó János, a ki zalavármegyei eredetű köznemes család ivadéka volt, a saját erejéből magas méltóságokra emelkedett, melyeket nem késett vagyonszerzésre is felhasználni. Nejével, Balassa Borbálával együtt, Illés-házy Istvántól megszerezte Csábrágot és Sitnyát. De éppen a kapzsiság okozta

vesztét. A mikor, 1601-ben, Illésházy ellen hűtlenségi pert indítottak, Joó János is azok közé tartozott, a kik nagy jutalom reményében vádakat koholtak e dűsgazdag főúr ellen. Illésházy azonban 1603-ban az ítélet elől Lengyelországban keresett menedéket, és a midőn szabadnak érezte magát, nem mulasztotta el az ellene áskálódó Joó Jánost a saját bűnébe mártani, felmutatván a királyi személynek hozzá intézett leveleit, a melyekben élesen kifakadt az udvar önkénye ellen. Ez alapon most Joó János ellen indítottak hűtlenségi pert és harminczkét évi hű szolgálatainak ellenére Bécsben elfogták, birtokait pedig lefoglalták. De Balassa Borbálának, az erőslékű asszonynak, sikerült Szitnyát és Csábrágot megtartani, míg Joó János többi várai, és közöttük Körmend is, idegen kézre kerültek. A rendek az 1608. és 1609. évi országgyűlésen eredménytelenül szólaltak fel Joó János ügyében, de ő már porének eldőlését nem érte meg. Özvegye, 1613-ban, már Gregoróczy Péter neje volt.

Az 1613. évi 41. törvényczikk újból felveti a csábrági és szitnyai vár ügyét, melynek megtartása érdekében a jószágok örökösei az országgyűléshez folyamodtak, még pedig sikerrel. Erre látszik utalni az 1618. évi 53. törvényczikk is, a mely elrendeli, hogy a királyi hajdúk mellett a várbirtokos is tartozzék maga részére hajdúkat tartani Csábrágban. Balassa Borbála 1613—1622 (1622. évi 57. t.-cz.) között, ezúttal harmadízben, Koháry Péterhez ment nőül. Koháry Péter 51.421 magyar forintért kiváltván Csábrágot és Szitnyát, 1622-ben II. Ferdinánd királytól e várakra és a hozzátartozó uradalmakra a családja részére adománylevelet nyert, melyet III. Ferdinánd 1654-ben Koháry István kérelmére, megerősített. (Szentantali levéltár.) Koháry Péter magát és utódait esküvel kötelezte, hogy az adományozott várakat sem a pártütőknek, sem pedig a király bármely ellenségének át nem adja, sem el nem idegeníti.

Csábrág és Szitnya megszerzésével Koháry Péter betetőzte művét; családját a főrangúak közé emelte, nagy vagyont és két várat hagyott hátra egyetlen fiának, Istvánnak. (Orsz. Levéltár, N. r. a. 1091 : 42.) Koháry Péternek, István nevű fián kívül, még két leánya volt : Mária, a ki kiskorában halt el, és Magdolna, a ki Eohieni (Öcsényi) Baranyay Tamáshoz ment nőül. (Orsz. Levéltár, Eszterg. Kápt. Elenchusai. 306.) *Koháry István* már kisgyermek korában szerepel az *István*. oklevelekben; és pedig első ízben akkor, a mikor atyjával együtt, 1629-ben, Beluja birtokába beiktattatott. (Szentantali levéltár.) Az ifjú István korán jutott árvaságra. Atyja, Péter, jóval idősebb lehetett negyven évesnél, a mikor megnősült; a halála pedig 1631. után, vagy alkalmasint még abban az évben bekövetkezett. István anyja is hamar követte férjét; utolsó intézkedései között szerepel az az egyezkedése, a melyet 1635-ben a Csuda és Oroszi (Oroszka, Bars vármegye) között való határ ügyében kötött a lekéri apáttal. (Orsz. Levéltár, Esztergomi Káptalan Elench. Caps. 13. Fasc. 8. No. 2.) 1638-ban Érsekújvárt felbontották özvegy Koháry Péterné végrendeletét, melynek végrehajtói Esterházy Dániel, Csehovics István és Konkoly Pál voltak. (Orsz. Levéltár, N. r. a. 70 : 2.)

Az árvaságra maradt ifjú Esterházy Dániel aranysarkantyús vitéz gyám-sága alá került, a ki jelentékeny befolyással volt szellemi fejlődésére. A mint István felserdült, átvette atyja örökét és Csábrág várában telepedett le. Itt érte őt I. Rákóczy György felkelése, melynek hírére Koháry István Pozsonyba rendeltetett. Alig hagyta el azonban Koháry István a várat, Bornemisza Pál, Rákóczy egyik alvezére, rajtaütött és a bányavárosok elfoglalása után, 1644 április elején, Csábrágot is megszállotta. Bornemisza nem sokáig bitorolta a Koháryak várát : Puchheim császári tábornok és Esterházy hadainak közcleltére hamarosan kivonult onnan a hadaival.

Koháry István nem volt türelmes földesúr protestáns vallású jobbágyaival szemben; papjaikat elűzte és templomaikat elfoglalta a katolikusok számára, a miért azután a protestánsok panaszt is emeltek ellene az országgyűlésen. — Az 1647 : VI. törvényczikk kötelezte Koháryt, hogy a protestánsoktól elvett prinzfalusi templomot adja vissza.

1647. szeptember 23-án Koháry Istvánt Szécsény vár főkapitányává nevezte ki a király. Ebben a méltóságában nagy gondot fordított a bányavárosokra, állandó éber figyelemmel kísérte a törökök mozdulatait és megfigyeléseit közölte a városokkal (Matunák Mihály i. m. 42.), hogy esetleges támadás ellen védekezzenek. Koháry István 1657-ben Fülek várának örökös kapitánya lett, még pedig a legválságosabb időben, a midőn II. Rákóczy György lengyelországi vállalata

a török beavatkozást és ezzel együtt újabb török háború kitörését vonta maga után. A mint Koháry átvette a füleki vár parancsnokságát, hozzálatott megerősítéséhez. E tekintetben főleg az 1661. évben fejtett ki nagy buzgalmat. Balassa Ferencz halála után Lipót király 1661. április 10-én Hont vármegye főispánjává nevezte ki Koháryt, de a főispáni méltóságot ünnepélyes beiktatás megtartása nélkül foglalta el (Hont várm. levélt. Prot. H.), a miben valószínűleg a török támadás és az erdélyi ügyek akadályozták.

1664 tavaszán, a mikor Köprili nagyvezér újból betört Magyarországra, Lipót király Koháry Istvánt altábornagygyá és bányavidéki főkapitánynya nevezte ki. Szabadkozott ugyan ez állás elfogadása ellen, július 9-én Lipóthoz intézett levelében; de a király határozott kívánsága elől többé ki nem térhetett és nyomban útnak indult, hogy Des Souches tábornokhoz csatlakozzék, a ki Léva elfoglalása után (június 14.) ismét a Vág mellé húzódott. Ekkor azonban Ali esztergomi basa Léva felé vonult és azt ostrom alá vette. A váratlan hírre Des Souches Gálóczról megindult a szorongatott vár felmentésére. Báró Koháry István, az előhad vezére, július 18-án kisebb csatározásokba bocsátkozott a törököktől a Garamon át küldött tatárokkal, majd pedig Szentbenedeknél idejében megszállván, a Garam átjáróit fődözte a főszereg átkeléséig. A július 19-én vívott lévai csatában Koháry István a jobb szárnyat vezérelte, de mindjárt a küzdelem kezdetén golyó találta halálos sebbel. A lövéstől megvadult paripája egészen a garamkeszi határig hurezolta maga után Koháry István holttestét. Azon a helyen, a hol holttestét megtalálták, kápolna őrzi emlékét, melynek falán a következő felirat olvasható:

AD LEVAM DEXTRE STEPHANUS KOHÁRY
PRO PATRIA OCCUBUIT CAESARE PROQUE DEO.

(Millenn. Tört. VII. 196. — Bars várm. Monogr. — Illéssy János: Gróf Koháry István élete és művei.)

Koháry Istvánnak két neje volt. Első neje: Divék-Ujfalusi Ujfalussy Éva, kivel — a családi levéltár feljegyzése szerint — 1648 előtt lépett házasságra; második neje: Balassa Judit, báró Balassa Imre és Bosnyák Judit leánya volt. Második neje révén Kecskemétet szerezte meg. Balassa Judit nagyműveltségű nő volt, szép magyarsággal és melegséggel írott leveleit máig is megőrizték a szentantali levéltárban. Mély vallásossága, kiváló lelki tulajdonságai és páratlan anyai szeretete nagy befolyással volt gyermekeire. Közel húsz évig viselte az özvegyi fátyolt; halálát (1684.) legidősebb fiának szenvedései siettettk, a kit hasztalan igyekezett Thököly fogságából kiszabadítani. Koháry István hat gyermeke közül (István, Judith, Farkas, János, Gábor és Imre) a legnagyobb nevet kétségkívül elsőszülött fia, István vívta ki magának.

II. István.

Koháry II. István hosszú közpályáján az a kiváló szerep, melyet hazánk történetében elfoglalt, sokkal nagyobb anyagot szolgáltat életírójának, semhogy életének e helyen kimerítő képét adhatnók. Csak röviden óhajtjuk ezúttal vázolni e nagy férfiú életrajzi adatait, a ki családjának legkimagaslóbb alakja volt. Önzetlen szolgálataival, melyekkel éppen a legválságosabb időkben az uralkodóház és a nemzet között fölmerült ellentétek kiegyenlítésére törekedett, mindkettőnek háláját is méltán kiérdemelte.

Koháry István 1649. márczius 11-én a kies csábrági várban pillantotta meg a napvilágot. Csábrág vára, mely akkoriban a török hódoltsági részek határán emelkedett, állandóan harczra készen állott. A török martalóczok támadásai ellenében éber őrködésre volt szükség. A vár maga jól el volt látva lőszerekkel és katonasággal. Harczedzett vitézek védték az erősséget, honnan ki-kitörve, gyakran szembe szállottak a török csapatokkal. Ebben a környezetben töltötte gyermekéveit az ifjú István, de a nélkül, hogy annak szilajsága befolyással lett volna a kedélyvilágára, mert kora ifjúságában inkább szelíd-ségével, vallásos buzgalmával és a tanulmányaiban való előmenetelével tűnt ki. De azért a harci környezet sem volt reá hatástalan. Atyja örömmel szemlélte, a midőn kardját az oldalához illesztette, vagy a mikor gyönyörködve forgatta arannyal és ezüsttel kiveret fegyvereit. Alig nyolcz éves volt, midőn tanulmányaihoz látott. Szeretett költeményeket tanulni és azokat elszavalta. Ifjú korában inkább magába zárkózott és visszavonult volt, úgy hogy sokan az oltár jövendő szolgáját látták benne. Tényleg volt is benne némi hajlandóság a papi pályára, ami főleg anyjának befolyására vezethető vissza; de elsőszülött

lévén, sokkal nagyobb és jelentékenyebb kötelezettségei voltak családjával szemben, semhogy letérhetett volna arról a pályáról, melyet neki a sors születésénél fogva kijelölt.

A mint az elemi ismereteket a szülői háznál elsajátította, anyjának unszolására atyja Nagyszombatba küldte tanulmányainak folytatására. Nagyszombat ekkor állott virágzása tetőpontján. A nagyszombati jezsuita kollégiumot akkoriban az egész ország tanulni vágyó ifjúsága látogatta. Koháry Istvánnal ez időben együtt tanultak a Zichy, Erdődy és a Pethő családok sarjai, a kikről az ifjú Koháry szintén megemlékezik atyjához 1664. márczius 28-án és április 25-én intézett levelében. (A leveleket közli Thaly Kálmán. Századok : 1876. 384.)

Alig néhány hónappal később Koháry atyja a törökök ellen vívott hősi küzdelemben elesett és így a tizenöt éves korában árván maradt ifjú az ekkor már jelentékeny szerepet vivő és nagy kiterjedésű birtokos család legidősebb férfi tagja, váratlanul ugyan, de nem előkészületlenül, a közszerelés terére lépett. Lipót király a család hűségének biztosítására, alig néhány nappal atyja halála után, az ifjú Istvánt július 25-én Fülek várának kapitányává nevezte ki, helyettesévé azonban, tanulmányainak befejeztéig, a német származású Unger Mártont tette, a ki már atyját is gyakran helyettesítette.

Az István atyjának halála után maradt vagyont a Koháry árvák gyámja, Bodorfalvai Baranyay Tamás kezelte, a kihez István — miként ezt a Bécsből hozzá intézett levelek is igazolják — különös ragaszkodással viseltetett.

Az ifjú István, valószínűleg Lipót király kívánságára, testvéreivel Bécsbe ment az egyetemre, melynek 1665 őszétől fogva hallgatója volt, mint azt az 1666. január 5-én anyjához intézett leveléből következtethetjük. Miután a legnagyobb tudori fok (magister) elnyerésére törekedett, az 1666. év folyamán javában készült a disputációkra. Doctori értekezését Lipót királynak ajánlotta fel és abban a kitüntetésben részesült, hogy a második disputációt az uralkodó jelenlétében tarthatta meg, melynek sikeres befejezésekor Lipót király aranylánczczal tüntette ki őt.

Még bécsi időzése alatt ismerkedett meg Zrinyi Miklóssal, a kit rövid ott tartózkodása alatt a császárváros lakossága kitüntető figyelemmel vett körül. Koháry István már ifjú éveiben bámulattal csüggött korának legnagyobb hősén. A mint Bécsbe való érkezéséről értesült, felkereste őt a szállásán ; üdvözlő szavaira Zrinyi melegen megrázta jobbát és azzal buzdította, hogy megkezdett pályáját kitartással folytassa ; ragadjon egyszer kardot, vagy tollat, mindenkor czélt ér, ha bölcsesség vezérli.

Koháry István az 1667. év elejét még Bécsben töltötte, mely alkalommal tanúja volt Lipót király Margit spanyol hercegnővel kötött esküvőjének. De az udvari ünnepségek lezajlása után, Lipót király felszólítására, átvette a füleki várparancsnokságot.

A füleki kapitányság abban az időben a legfontosabb tisztségek egyike volt. Maga Koháry István, a ki ekkor még csak huszonegy éves volt, eleinte szabadkozott, nem érezvén magát eléggé alkalmasnak ; de a király határozott parancsára elhagyta Bécsset és rövid idő alatt, Csábrágon keresztül utazván, hol anyját is meglátogatta, Füleken termett. A füleki vár őrsége és a tisztikar jelentékeny része is protestáns vallású volt, így tehát némi idegenkedéssel fogadták az új parancsnokot ; de Koháry megnyerő, nyájas modorával csakhamar a maga részére hódította a kedélyeket. Füleken sok dolga akadt. A vár nem volt épen a legjobb karban, az őrségben hiányzott a fegyelem ; e mellett a török gyakori támadása állandó őrködést követelt. De az új parancsnok túltette magát a nehézségeken. A vár jókarba hozatalára megtette a szükséges intézkedéseket. 1671-ben felterjesztést intézett a haditanácshoz, hogy az erődítési munkálatokra segílyt adjon, mire a kamara 1500 frtot folyósított.

Az ifjú István atyjának vérel áztatott ruháit, melyekben az a lévai csatában elesett, állandóan a szobájában tartotta, hogy a hősi példa lelkesítse. Felhívta várbeli vitézei figyelmét is ezekre a hősi ereklyékre, a mikor őket a törökök elleni harcban kitartásra buzdította. Erős intézkedésre szükség is volt, mert a gyöngösi és az egri törökök, a békekötés ellenére, állandóan háborgatták Fülek vidékét ; de a füleki őrség rajta ütött a portyázókon és a zsákmányt nem egyszer elvette tőlük. A várparancsnok ily alkalmakkor a zsákmányt katonái között osztotta szét, hogy ezzel is fokozza a harezi kedvöket.

A Koháry név csakhamar félelmetes lett az egri törökök előtt, minek élénk bizonyossága az alábbi eset, melyet Kazy Ferencz jegyzett fel az utókor számára. Egy ízben török martalóczok szállottak a Fülekhez közel eső faluba s a jobbágyoktól szekereket és marhákat követeltek; a megrettent jobbágyok már egybegyűjtötték a követelt zsákmányt, a mikor egyik falubeli ember ezzel a kiáltással szaladt a törökökhöz: »Jön Koháry!« Erre a török martalóczok ott hagyva a prédát, szerteszét szaladtak.

A törökök elleni harczot rövid idő múlva a bujdosók és Thököly támadásai váltották fel. A bécsi kormány önkényes uralma és a protestánsok üldözése felköltötte a nemzeti visszahatást, melynek élére 1678-ban az ifjú Thököly Imre állott. Thököly kuruczai, a török segédhadakkal együtt, 1678 nyarán ostrom alá vették Füleket, de bevenni nem tudták. Időközben megkötötték a fegyverszünetet is és így Fülek egy időre felszabadult az ostromzár alól. Lipót király Koháry Istvánt, Fülek védőjét, december 13-án aranylánczon függő arczképével tüntette ki.

Lipót király 1681-ben Sopronba országgyűlést hirdetett, melyen Koháry István is megjelent testvéreivel együtt. Az országgyűlésen főleg a vallásügyi kérdések uralták a helyzetet és Koháry a közvetítő hálátlan szerepére vállalkozott. Sokat tett, hogy a protestánsokat megnyerje az uralkodócsalád részére; e tekintetben nem követte atyját, ki az ellenreformáció idejében a protestánsok erőszakos térítésétől sem tartózkodott. Koháry kezdeményezésére iktatta az országgyűlés törvénybe, hogy a protestánsok Füleken is új templomot építhetnek. Koháry magatartását Lipót király is helyeselte és elismerésül még ebben az évben kamarássá, királyi tanácsossá és ezredessé nevezte ki.

A soproni országgyűlés azonban nem hozta meg a békét. Thököly, bízván a protestánsok elégtelenségében, 1682-ben újból felkelt és Kassa elfoglalása után az egész felvidék szinte kardesapás nélkül hódolt meg neki. Kassa elfoglalása (augusztus 14.) nagy ijedelmet okozott a bécsi udvarban, mert jól tudták, hogy a kurucz had csakhamar ostrom alá fogja venni Füleket is; maga Esterházy nádor sürgette Fülek megmentését és a kuruczok hatalmába még nem került vármegyékben nemesi fölkelést hirdetett, miről Koháryt is értesítette. Koháry maga nem igen számított a segítségre és erélyesen készült a védelemre. A sánczárkokat kimélyítette, a vár aljánál elterülő síkságot az Ipoly vizével elárasztotta és a környékbeli nemeseket a várba hívta. Hanem a védők száma alig volt 2000. A kurucz had szinte diadalmenetben érkezett Kassáról Fülek alá (augusztus 22-én), melyet néhány nappal később (augusztus 26-án) ostrom alá vett. Az ostromló had összes száma, beleértve a török hadat és az Apafi vezérlete alatt álló segédc csapatokat is, a melyek szeptember 2-án értek a füleki táborba, mintegy 60.000-re emelkedett. Hasztalan fordult Koháry István anyja az uralkodóhoz segélyért, gróf Strassoldo és Kaprara nem mertek Zólyomból kimozdulni. Özvegy Koháryné ekkor a saját jobbágyait és katonáit akarta Fülek felmentésére küldeni, de — mint a kétségbeesett anya írja Csábrágból Strassoldonak — oda senki sem mer elmenni, a nádor által hirdetett felkelés pedig eredménytelen maradt. E közben a várbeliek helyzete egyre rosszabbra fordult. Zivataros éjjel a belövdözött golyók annyira megrongálták az alsóvárost, hogy Koháry azt felgyújtatta és a belső várba vonult vissza. Ekkor Ibrahim basa, Seldius basa, Thököly és Apafi négy oldalról kezdték lövetni a várat. 17 napig tartó ostrom alatt azonban az őrség csüggedni kezdett. Hasztalan lelkesítette Koháry a küzdőket, a vár feladását nem akadályozhatta meg. Az őrség, melynek protestáns hitű része úgyszólván Thökölyhöz szítt, szeptember 10 és 11-én Koháry tudta nélkül alkudozásba bocsátkozott az ostromlókkal, melynek eredményeképp ezek, szabad elvonulás feltétele alatt, feladták a várat. De Koháry állhatatosan vonakodott a feladási egyezséget aláírni és habár ezzel a várban levő kincseit megmenthette volna, rendületlenül megmaradt álláspontja mellett és csak az őrség kivonulása után utolsónak hagyta el a várat.

Thököly, a török óhajára, levegőbe röpítette a füleki erődítvényeket; ezzel a vár örökre elvesztette katonai jelentőségét.

Az őrség menedéklevelet kapott, de Koháry István, a ki nem írta alá az egyezséget, Thököly fogságába került. Ezzel súlyos megpróbáltatás napjai kezdődtek Koháry életében, mely idő alatt páratlan kitartást és jellemzilárdságot tanúsított. Thököly jóindulattal közeledett Koháry felé; még Kassa elfogla-

Fülöp coburgi herczeg.

Ferdinánd bolgár fejedelem.

lásakor felszólította a csatlakozásra, nagy előnyöket helyezvén neki kilátásba. Koháry azonban, mihelyt a füleki várból történt kivonulása alkalmával találkozott Thökölyvel, kemény szóval megtámadta őt, majd jelenlétében tüntetőleg leült Szirmay István mellé. Thökölyt ez az eljárás felháborította; talán meg is öleti Koháryt, ha mások közbe nem lépnek. Koháryt ekkor Regéczeire vitték, a hol Szirmay Miklós gondjaira bízott. Zrinyi Ilona azonban, értesülvén elfogatásáról, még szeptember 27-én meghagyta Szirmaynak, hogy ellátásáról gondoskodják, sőt gyakran maga is küldött asztaláról ételeket a fogságban sínylődőnek. Az áldott lelkű nő gondoskodása következtében Koháry István fogsága Regéczen még csak tűrhető volt.

Mialatt Koháryt Regéczen őrizték, Thököly a Koháry-birtokokra vetette magát; előbb Csábrágot, majd Szitnyát foglalta el. De nem sokáig tarthatta meg, mert Bécs felmentése után (1683.) Thököly egész Felső-Magyarországból kiszorult.

1683 őszén, valószínűleg az alatt, míg Thököly a Bécs elleni hadjáraton volt, Koháry Istvánt rávették regézi őrei, hogy börtönéből szökés útján keressen menedéket, de a kísérlet balul ütött ki, a szomszéd faluban Thököly kuruczai felismerték a menekülőket és visszakisérték őket Regéczeire. A mint Thököly értesült a Koháry István szökési kísérletéről, éktelen haragra lobbant és valószínűleg meg is ölette volna, ha János lengyel király közbe nem lép. Az örök nagy részét azonban, a kik Koháry szökését elősegítették, karóba húzatta. Csak kevesen menekültek meg e rettenetes haláltól, így többek között Tokaji Nagy Ferencz is, a ki 1697-ben, a pórlázadás alkalmával elfogtván, Koháry Istvánhoz folyamodott közbenjárásért; Koháry akkor segítségére is volt Tokaji Nagy Ferencznek, a ki most viszonzásul Koháryt kísérelte meg megmenteni. Koháry István fogsága, a menekülés megghiúsulása után, mindegyre súlyosbodott. Thököly a regézi börtönt nem látta többé biztosnak, onnan tehát Munkács várába szállíttatta a foglyát és ott földalatti üregben hónapokon keresztül pusztá kenyéren és vízen tartotta. Ekkor Zrinyi Ilonának már minden jóakarata hiába valónak bizonyult és csak midőn már a bilincsek következtében a bőr Koháry István kezéről és lábairól is lehámlott, sikerült férjét rávennie, hogy legalább a bilincsektől szabadítsa meg rabját. Thököly nagynehezen engedett neje unszolásának, de elrettentő példaul a bilincseket oda akasztatta a Koháry börtönének falára.

Munkácsi fogsága alatt Thököly nem szünt meg Koháryt pártjára édesgetni, de Koháry mindenkor állhatatosan visszautasította ez ajánlatait. Mivel a külvilágtól úgyszólván el volt zárva, a hozzá intézett leveleket pedig a szigorú várparancsnok elsikkasztotta, 1684. év folyamán már halálának híre kezdett elterjedni. E közben anyja, kinek már második fia, János is a Thököly fogságába került, Farkas nevű fiával karöltve, minden követ megmozdított a foglyok kiszabadítása érdekében. De fáradozásukat az udvarnál nem koronázta siker, mire azután Koháry Farkas, egy kurucz tiszt közvetítése útján, magával Thökölyvel lépett érintkezésbe. Ez a kísérlet is sikertelen maradt, miután Thököly roppant váltságdíjat követelt Koháry Istvánért. A mint Thököly szerencsecsillaga hanyatlott, a Koháry István fogsága is tűrhetőbbé vált. Most már szabadon levelezhetett rokonaival és jobbagyaival, a kik közül különösen a kecskemétiék és a gyöngyösiék gyakran felkeresték földesurukat, sőt néha ajándékkal is kedveskedtek neki és a levelezését is közvetítették. Az 1685. év elején Thököly már nem csigázta oly magasra a Koháry István váltságdíját; most már megelégedett volna nyolcz kurucz főtiszttel, a kik a császáriak fogságába kerültek. Mihelyt a Koháry családja tudomást szerzett Thököly követeléséről, özvegy Koháryné sietett közbenjárásért a bécsi udvarhoz folyamodni és ezúttal nem is hasztalanul. Az udvar utasítására a szatmári várban őrzött kuruczok közül kiválasztottak nyolcz főtisztet, hogy azokért cserébe Koháry István visszanyerje a szabadságát. Minthogy azonban időközben Thököly ügye némileg javult, ismét keveselte a Koháryért felajánlott kárpótlást. Megindultak tehát újból az alkudozások, de ezek során a Thököly ügye mindegyre rosszabbra fordult. A mikor az 1685. év szeptember havában, a császári had egész Felső-Magyarországban túlsúlyra jutott, Thököly Koháry Istvánt elébb Tokajba, majd szeptember 29-e előtt Sárospatakra, onnan pedig október 25-e előtt Ungvárra szállíttatta.

De közben, midőn Thököly október 15-én a váradi basa fogságába került és egész pártja szétzüllött, a magára hagyott Ungvár pedig november 6-án meg-

adta magát gróf Caprarának, — Koháry István is visszanyerte, 3 évig és 3 hónapig tartó rabság után, a szabadságát. Már Ungvár ostroma idején is inkább csak névleges volt a Koháry fogsága és főleg az ő közbenjárásának köszönhető, hogy az őrség, belátván a sikertelen ellenállást, alkudozásokba bocsátkozott az ostromlókkal.

Mihelyt Koháry némileg összeszedte magát, Bécsbe sietett Lipót király elé, a ki nagy kitüntetéssel vette körül és e szavakkal ölelte meg őt: — »Ime, a hűség eleven példaképe!« (Speculum fidelitatis).

XI. Incze pápa pedig díszkalappal és sajátkezű levéllel tüntette ki Koháryt. Az uralkodói kegy csakhamar újabb működési kört biztosított Koháry István számára, a füleki kapitányság helyett. Lipót király 1686-ban dunáninneni főkapitánynya és a bányavárosok főkapitányává nevezte ki őt. Ebben az új tisztségben, még Buda ostroma előtt, véres ütközetet vívott a törökökkel Székesfehérvár tájékán, mely alkalommal fényes győzelmet aratott. Budavár visszafoglalásánál, huszárai élén, a lotharingiai herceg parancsnoksága alatt álló balszárnyon küzdött. A mikor szeptember 2-án Buda elesett, a herceg a fősereggel Eszék felé indult, az elfoglalt vár őrizetére pedig Koháry Istvánt rendelte ki 2000 magyar katonával. 1687 márczius havában Koháry még Buda parancsnoka volt, mely alkalommal sikerült meghiusítania Fink Konrád császári hadnagy árulását, a ki Budát a székesfehérvári basa kezére akarta játszani.

1687. november végén résztvett gróf Caraffa és Doria János vezérlete alatt Eger visszafoglalásában, mely alkalommal a magyar csapatokat külön vezette. Az ostrom folyamán azonban végzetes baleset érte: török golyó a jobb karját összeroncsolta. Daczára nagy fájdalmainak, Koháry nem akart eltávozni az ostromlott vár közeléből és megvárta, míg a kiéheztetett őrség december 17-én kaput nyitott. Eger visszavétele is egyedül a Koháry István buzgalmának köszönhető, mert súlyos sebe ellenére is folyton csak kitartásra buzdította katonáit; és a midőn a vár meghódolását hírről hozták, feledve testi fájdalmait, résztvett még a vár átadásában is.

De jobb karját többé sem a kard, sem a toll forgatására nem használhatta; azért költeményeit a békés idők beálltával udvari káplánjának mondta tollba.

Midőn 1703. tavaszán Thököly mostoha fia, II. Rákóczi Ferencz kibontotta a szabadságharcz lobogóit, a bécsi főhaditanács előbb felhívta az értekezletre Koháryt is, majd az alvidékre küldte őt, hol sereget toborzott és azzal a Vágvidékre húzódott. A kurucz hadak közeledtének hírére Schlick seregéhez csatlakozott, mely azonban a zólyomi vereség után (november 15.) Pozsonyig hátrált és ekként Koháry István birtokai is a felkelők kezére jutottak, maga pedig bujdosni volt kénytelen.

Rákóczi rendeletére (1703. december 17.) Dúló Ádám a honti, Radvánszky János a zólyomi felkelőkkel ostrom alá fogták Csábrágot és bevették. Zólyom-rákóczi Rákóczy Pál lett a Koháry javak zárgondnoka.

Rákóczi épűgy, mint két évtizeddel azelőtt Thököly, meg akarta nyerni a maga ügyének Koháry Istvánt, de ez állhatatosan megmaradt Lipót király hűségében, noha erősen fáradozott a béke létrehozásán is. Ám a megegyezésnek ekkor már kiegyenlíthetetlen ellentétek állottak útjában. Az 1704. évi selmeczi tanácskozások alkalmával, a melyeken Koháry a Lipót király biztosaként vett részt, Seilern báró államminiszter kíméletlen fellépésének rossz benyomását nem tudta enyhíteni, miért is a békétárgyalások meghiusultak.

A selmeczi értekezlet befejezése után egy időre visszavonult a táborból, s mivel várai és birtokai a kuruczok kezében voltak, Budán, a Vizivárosban vont meg magát, de azért nem szünt meg az udvart támogatni. Saját költségén huszár-ezredet tartott fenn, s hadi czélokra több ízben jelentékeny összegeket kölcsönzött az uralkodóháznak. Később mégis elhagyta vizivárosi magányát. Ujból a táborban találjuk, de vezetészerepet itt többé nem vállalt. 1706-ban gróf Starhemberg Guidó tábornok mellett működött, kinek hadaival ez év őszén a Duna mellett, jelesül Komárom vármegyében táborozott. (Tört. Tár, 1878. 134.)

Az 1707. évi ónodi országgyűlés javait lefoglalván, birtokait a kurucz tábornokok közt osztotta szét. Csábrág ilyképpen Bercsényi Miklósnak jutott. Lipót utóda, József azonban kárpótlásul altábornagygyá nevezte ki. Utóbb, 1711. január 2-án, örökössé tette családjában a honti főispánságot, melyet 1685 óta viselt, és a melyet fogsága alatt testvére, Farkas töltött be.

1709. augusztus havában Pálffy János gróf Csábrágot csellel kézre kerítvén, Koháry István is visszatért kedves várába, hol ezentúl haláláig tartózkodott.

A szatmári békekötés után új szerep várt reá. Az 1712. évi koronázó országgyűlésen III. Károly király, a haditanács ajánlatára, negyvennyolcz évi hű szolgálataért teljes fizetéssel nyugdíjazta, majd 1714. október 18-án belső titkos tanácsossá nevezte ki. 1729. december 29-én pedig megerősítette I. József királynak a honti örökös főispánságról szóló adomány-levelét. Mindazonáltal, bár ekkor már megtört férfiú volt, nem vonult vissza, csak a harczteret cserélte fel a zöld asztallal.

Az 1714. év szeptember havában egybehívott országgyűlés országbíróvá választotta, felhatalmazván őt, hogy nevét ezüstlapra metszesse és ezt a bélyegzőt használja névalírás helyett. Az 1714. évi országgyűlésen jelentékeny részt vett a vallásügyi tanácskozásokban, s noha buzgó katolikus volt, nem egyszer adta példáját vallási türelmességének.

Midőn 1720-ban a vallásügyi bizottság megkezdte tanácskozásait, Koháry István a király által kiküldött biztosként, majd mint e bizottság elnöke, mindent elkövetett az ellentétek kiegyenlítésére, de mind a katolikusok, mind a protestánsok oly mereven ragaszkodtak álláspontjukhoz, hogy minden törekvése meghiúsult. Ott azonban, a hol szabad keze volt, békét igyekezett teremteni a felekezetek közt, mint pl. Bars vármegyében, hol Szvetenay Jánost rendelte ki vizsgáló-bíróul annak megállapítására, hogy mely templomok voltak 1681-ben az egyes felekezetek birtokában.

Belépve új hivatalába, neki jutott az a súlyos feladat, hogy Korponay Jánosné, Géczy Julianna ügyében, a ki a Rákóczi emigrációból kapott levelekkel vélt az udvarnak szolgálatot tenni, de ezen rajta vesztett, mint a Károly király által külön ez alkalomra kirendelt bíróság elnöke eljárjon. Koháry István mindent elkövetett e szerencsétlen nő érdekében. Perét két évig halogatta, végre azonban mégis kénytelen volt engedelmeskedni a király parancsának, melynek értelmében a vádlottat, mint felségsértőt, halálra ítélték s ez ítéletet rajta 1715. augusztus 18-án Győrött végre is hajtották.

Az 1723. évben tartott országgyűlésen újból tevékeny részt vett; ez az országgyűlés ismét az országhatár megállapítása céljából kiküldött bizottság tagjának választotta, melynek csakhamar elnöke lett.

Ezután már alig szerepel. Csábrági várába visszavonulva, szerető rokonai körében töltötte napjait. 1720-ban kezdte közrebocsátani költeményeit, melyeket nagyrészt munkácsi fogságában, Egernél történt megsebesülése alkalmával, valamint budai és csábrági magányában írt. Élete végéig megőrizte egészségét és mozgékonyágát, sokat vadászott s bár dús asztalt tartott, fogsága idejében szerzett gyomorbaja miatt igen mértékletesen és egyszerűen élt.

Súlyosabb betegség csak 1731. január havában kezdte gyötörni. Születése napját még megérte, de márczius 29-én, husvét után három nappal, csendesen elhunyt. Hült tetemei a garamszentbenedeki egyházban nyugszanak.

Hajthatatlan lélek, szigorú igazságszeretet és az uralkodóházhoz való rendületlen hűség vezérelte egész életében. Szeplőtlen jelleme, mindenkor következetes magatartása, mély vallásossága és vitézsége kortársai fölé emelték, de élete példányképül állhat az utókor előtt is. Nem volt hadvezéri tehetség, de mint csapatvezér derekasan megállta helyét, mint huszár-ezredparancsnok pedig merész támadásaival híressé tette nevét. Fülek védelmében és Eger ostroma alkalmával tanúsított magatartása páratlan szívósságról és vasakaratról tesz tanúságot.

Jobbágyainak igazi atyja volt és Kecskemét városa, melynek ő volt földesura, nem egyszer mutatta ki hozzá való ragaszkodását. Ez utóbbit főleg vallási türelmességével vívta ki magának. Midőn Kecskeméten a protestánsok fatemploma a lángok martaléka lőn, Koháry István utasította az előljárósnak, hogy templomépítés céljaira alkalmas teret jelöljenek ki a protestánsoknak.

Családja vagyonát okszerű gazdálkodással és takarékoszággal jelentékenyen növelte, de számos új birtokot is szerzett. Még 1691-ben megvásárolta a gömörvármegyei felsőbalogi uradalmat, 1694-ben pedig lépéseket tett a Wesselényi-Széchy vagyon többi részeinek megszerzésére, melyek közül Murány várába, továbbá Jolsva mezővárosba és tartozékaikba 1701-ben Farkas öcsésével együtt beiktattatott. (Orsz. Levélt. N. r. a. Fasc. 156. No. 9. §. 1. és Fasc.

1442 : 17.) De a beiktatás alkalmával történt ellenmondások, valamint a közbejött szabadságharcz e birtokok átvételét megghusították. A szatmári békekötés után III. Károly király 1720-ban a murányi várra s a hozzátartozó uradalomra új adománylevelet állított ki, melynek alapján e birtokok végleg a család kezébe kerültek. Rendkívül sokat áldozott a közjóra s egyházi és iskolai czélokra tett alapítványai meghaladják a 713.000 forintot. Kecskeméten kegyesrendi gimnáziumot alapított, a debreczeni intézetet pedig harminczegy növendék részére internátussal látta el.

Vallásossága költészetében is visszatükröződik. Nem volt különösebb költői tehetség. Nyelve tiszta ugyan, de költői működése költészetünket nem vitte előbbre. Munkái is bizonyítják, hogy a verselés nem volt élethivatása, s azzal csak szabad óráiban foglalkozott. Munkácson mint rab, Egerben mint sebesült, Budán, midőn a kuruczok elől visszavonult, Csábrágon mint pihenő aggastyán élt igazán a költészetnek. Őt a szenvedés avatta költővé, ezért nem bír felvidulni. s költészetének alaphangja mindvégig komoly, sőt bánatos. De azért költői működése is bele tartozik életébe, melynek viszontagságait és szenvedéseit festi. Versei nemes lelkének, vallásosságának és erkölcsi érzületének megannyi tanúbizonyságai.

(Kazy Ferencz: Posthuma memoria res pace belloque gestae Exc. Dom. ac Com. Stephani Koháry. Tyrnaviae. — Bajza József: Koháry István életrajza. Aurora, 1732. — Horváth Pius a kolozsvári kath. gimnázium 1854—55. értesítőjében. — Magyar Mánások Élete. 1870. IV. 1863. — Toldy Ferencz: Magyar Költők Élete. 1870. — Nemzeti Plutharchus, II. 124 — Sárvány Béla: Család könyve. 1855. 145. — Greguss Ágost: Koszoru. 1863. — Illéssy János: Gróf Koháry István élete és munkái. 1855. Önálló munka. — Pallas Nagy Lexikona. X. 665—666. — Wurzbach: Biogr. Lex. — Mocsáry Antal: Nógrád Várm. Esmértetése. III. 53—75.)

Farkas. Koháry István másodszülött fia, *Farkas* született 1650-ben Csábrágon. Atyja halála után egy ideig anyjának felügyelete alatt nevelkedett, majd Lipót király kívánságára István fivérével egyetemben a bécsi egyetemre került tanulmányai folytatására. Ezek befejezte után, miközben István bátyja átvette a füleki kapitányságot, anyja mellett tartózkodott a csábrági várban.

Midőn István Thököly fogságába került, ő rá nehezedett a családi birtokok megvédésének és fentartásának súlyos feladata. E mellett egyedüli vigasza volt kétségbeesett anyjának, kinek rövid időn belül második fia, János is Thököly rabja lőn.

Míg Thökölyvel István bátyjának a fogságból való kiváltása felett tárgyalt, azalatt a kuruczok egyre nagyobb tért hódítottak Magyarország területén. Farkas épp Bécsben tartózkodott, hogy fogságban sínylődő bátyja érdekében az udvar közbenjárását is kikérje (1863), midőn Kara Mustafa nagyvezér feltartóztatlanul közeledett a császárváros felé. Mivel magyarországi birtokait elfoglalva tartották a kuruczok, oda nem térhetett vissza, hanem a védők közé állván, lelkesülten részt vett a császárváros védelmében.

Bécs felmentése után azonban csakhamar visszatért Csábrág várába. Lipót király 1685-ben az elhalt gróf Balassa Bálint helyébe Hont vármegye főispánjává nevezte ki, s még ugyanez év július 15-én István és János testvéreivel együtt grófi rangra emelte. 1686-ban Buda ostrománál Hont és Nógrád vármegyék felkelt nemességét vezényelte, de ezután már nem igen szerepel.

A következő évben (1687.) nőül vette Rechberg Mária Ludovika bárónőt, kitől nyolcz gyermeke származott. Ezek György, János, Ignác, András, József, Borbála, Ferencz, Éva és Zsófia. Fiai közül csupán Andrásnak és Józsefnek voltak utódai.

Boldog családi köréből a szabadságharcz riadója zavarta fel.

Rákóczi Ferencz hadainak közeledtére ő is fegyvert fogott, de a zólyomi vereség hírére (1703. november 19-én) Horvátországba rendelték az ott kitört belzavarok lecsendesítésére, hol a következő évben Dubraván (1704) váratlanul elhalálozott.

Gróf Koháry Farkas nem volt különös tehetség. Benne hiába keressük azokat a kiváló egyéni tulajdonságokat, melyekkel István bátyja kortársai közül kimagaslik, de mint szerető fiú és jó testvér családjának a megpróbáltatás napjaiban mindenkor hasznára vált. Mivel pedig testvérei közül egyik sem hagyott hátra utódokat, ő lett nagynevű családjának fentartójává. (Szentantali családi levélt. Wurzbach : Biogr. Lex.)

István harmadik fia, *János* született 1657 június 13-án Csábrágon. Kora *János*. ifjúságában a katonai pályára lépett. Fülel eleste után, midőn Thököly hada 1682 október havában diadalmasan közeledett a bányavárosok felé, ő is ama kevesek közé tartozott, a kik megkisérelték az ellenállást, de a Korpona körüli harcokban elfogatván, fogolyként előbb Makovicza várába, majd Kassára vitték. Bár Thököly őt is pártjára óhajtotta téríteni, János, István bátyjához hasonlóan állhatatosan megmaradt Lipót király iránti hűségében, mire Thököly teljesen elzárta a külvilágtól. Ez az oka annak, hogy 1684-ben halálának híre terjedt el.

A mint Thököly szerencsecsillaga lehanyatlott, a felvidéki városok egymásután kaput nyitottak a császári hadak előtt. Kassa 1685. október 25-én szintén meghódolván, János is megszabadult fogságából, melynek folyamán az uralkodói kegy grófi rangra emelte.

Fogsága emlékét maig is őrzi a szentantali várban István bátyjával egyazon keretbe foglalt életnagyságú mellképe, mely alatt a következő sorok állanak :

In arCe MaKoVICza et In LiBera regIa Vrbe CassoVIensi
VI X non trIennIo CaptIVItatIsVae.
e Labente VoLentIbus superIs LiBertatIs restItVtVs.
Joannes KohárI.

Fogságából kiszabadulván, ő is részt vett Budavár visszafoglalásában, majd nőül vevén Orbávai Jakusith Polixenát, kitől azonban gyermekei nem származtak, visszavonult a magánéletbe. 1690-ban, 39 éves korában hunyt el. Hült tetemeit a szentbenedeki sírboltban tették örök nyugalomra. Külsejére, szentantali arczképe szerint, János lényegesen elütött István bátyjától; villogó fekete szemű, nagy fekete hajú és szakállú, vad kinézésű férfiú volt, ellentétben bátyja szelleműs, szép arczával. (Századok, 1871. évf. 57. l.)

I. Istvánnak, Jánoson kívül, még három gyermeke volt: *Gábor*, a ki mint Ferencz-rendű szerzetes, a világtól elvonulva élt, *Imre*, a ki ifjukorában, 1664-ben, halt el és *Judith*, a ki Szalai báró Barkóczy György ugocsaí főispán (1687.) hitvese lőn. Barkóczyt Thököly, mivel Lipót hűségére tért, elfogatta és kivégeztette. E házasságból származott Krisztina, a ki gróf Károlyi Sándorhoz (született 1669., meghalt 1743.), Rákóczi Ferencz vitéz tábornokához ment nőül. Károlyi e házassága révén a szatmári béke után benső baráti viszonyban állt Koháry István országbíróval.

Farkasnak elsőszülött fia, *György* 1688. április 13-án Olmützben befejezve *György*. tanulmányait, 1708-ban katonává lett, 1711-ben, augusztus 10-én, a gróf Starhemberg-féle gyalogezredben kapitánynya nevezték ki. Ezredével előbb Spanyolországban, majd Olaszországban harczolt. 1716-ban résztvett a törökök elleni hadjáratban, mely alkalommal a péterváradai csatában (augusztus 5-én) mindkét kezét elvesztvén, tizenhat sebből vérezve elesett. Hült tetemei Péterváradon nyugosznak.

Farkas másodszülött fia, *János*, született 1689. szeptember 20-án Csábrágon. *János*. Testvéreivel, András Józseffel és Györggyel együtt Olmützben elvégezvén tanulmányait, belépett a herczeg Lobkovitz-féle vasasezredbe, hol kapitányságig emelkedett. 1717-ben, augusztus 16-án, a Belgrádnál vívott véres ütközetben elesett. Holttestét a család Péterváradra vitette s az előző évben elhalt György nevű fivére mellé temették el.

Farkas harmadik fia, *Ignác* szintén kora ifjúságában halt el (1719. november 5-én) Nagyszombatban, hol tanulmányainak folytatása végett tartózkodott.

Farkas negyedik fia, *András József*, született 1694. november 30-án Csáb- *András József*. rágon. Tanulmányai befejeztével 1715-ben katonai pályára lépett. 1716-ban a Schecz-féle vasasezredben hadnagygyá, 1717-ben pedig a Gondrecourt-vasasezredben századosná neveztetvén ki, ezredével együtt résztvett 1717-ben Belgrád ostromában. Az augusztus 16-án vívott véres ütközetben, mely alkalommal három lovat lőttek ki alóla, bár ő is sebet kapott, felült a negyedikre. 1703 augusztus 11-én a Scheer-ezredben alezredessé lett. 1733-ban saját költségén dragonyos-ezredet állított ki, mely utóbb 1767-ben az Althan-féle dragonyos-ezreddé alakult át. E dragonyosezred 8 századának felállítási költségeire 161,120 forint 20 krajczárt fizetett. (Feldzüge d. Prinzen Eugen von Savoyen, XVII. K.).

Károly király 1734-ben az általa létesített dragonyosezred parancsnokává, 1739-ben vezérőrnagygyá, Mária Terézia királynő pedig koronázása alkalmából (1741.) altábornagygyá és belső titkos tanácsossá nevezte ki.

Még nagybátyja életében, kevéssel annak halála előtt, 1731. márczius 10-én gróf Forgách János által Hont vármegye főispáni székébe iktattatott. Mint főispán rendkívül sokat tett Mária Terézia királynő ingadczó trónjának megmentésére. Nem csupán a vármegyei nemesi felkelés kiállításán buzgólkodott, de 1742-ben saját jobbágyaiból 162.000 frt költséggel gyalogezredet állított ki. A Mária Terézia által alapított kórházban két ágyalapítványt tett, utóbb ismét 4000 és 1000 forintot adományozott ágyalapítvány czímén. Mint jó gazda, nagyban növelte a családi vagyont. Magyarországi birtokain kívül Alsóausztriában az ebenthali és a walterskircheni uradalmakat is bírta. 1736. szeptember 3-án uradalmaira pallosjogot (ius gladii) nyert.

Nejétől, született Thavonat Margit Mária Terézia bárónőtől († 1773.), báró Thavonat Lajos és Jakusith Polixena Jozéfa leányától, kivel 1720. augusztus 2-án kelt egybe, hét gyermeke született, közöttük három fiu. Ezek egyike, Ignác József terjesztette tovább a családot. Meghalt az általa épített szentantali kastélyban, 1757. december 21-én. Porai Selmeczbányán nyugsznak. (Wurzbach: Biogr. Lexikon, XII. köt. — Arneth Alfred, Ritter v.: Maria Theresias erste Regierungsjahre. — Mocsáry Antal i. m.)

Miklós. András legidősebb fia, *Miklós*, született 1721. július 6-án, Szentantalon. Már gyermekkorában (1733.) az atyja által létesített dragonyosezredben kapitányvá neveztetett ki, mely ezredben fokról-fokra emelkedvén, 1754. augusztus 28-án ezredessé lett.

Atyja halála után, elsőszülött fiuként, 1758. január 2-án Hont vármegye főispánjává lett, mely méltóságába ugyanez évi április 26-án ünnepélyesen beiktattatott.

Miklós új méltósága mellett sem hagyta ott a katonai pályát, melyen ezután is emelkedett. Még 1758. május 15-én vezérőrnagygyá, 1759. márczius 5-én pedig dandárnokká nevezték ki.

A hétéves háború befejezése után megvált a katonaságtól. Ez időtől kezdve gyakran tartózkodott a gömörmegyei felsőbalogi kastélyban, melyet István országbíró építtetett. Itt érte a halál; váratlanul, szélütés következtében, 1769. november 14-én hűnyt el. Selmeczbányán temették el.

Miklós ifjúkorában a költészettel is foglalkozott. 1734-ben, még mint tanuló, latin verseket ajánlott fel atyjának ily czímen: »Primitiae Poeticae ex filiali reverentia devotae honoribus I. C. D. Andreae Koháry, etc.« (Nagy Iván: Magyarország Családai. VI. 294.)

Ignác József. András másodszülött fia, *Ignác József* 1726. december 2-án született. Tanulmányainak befejeztével a katonai pályára lépett s alig tizenhét éves korában kapitányként részt vett a Frigyes porosz király elleni, 1744. évi hadjáratban. 1745-ben őrnagygyá nevezetvén ki, mint a felkelt nemesség parancsnoka nagy érdemeket szerzett annak kiképeztetése és hadilábra állítása érdekében.

Bátyjának, Miklósnak, 1769-ben bekövetkezett halálával, Hont vármegye főispánjává lett. Meghalt 1777. október 10-én, Bécsben. Nejétől, született Cavriani Mária Gabriella Jozéfa grófnő, csillagkeresztes hölgytől (született 1736. április 25., meghalt 1803. július 29.), kivel 1758. január 15-én kelt egybe, egy fia és három leánya származott: *Mária Terézia*, *Jozéfa*, *Mária Anna* és *Ferencz József*.

Antal. András József harmadik fia, *Antal*, ifjan halt el (1758 május 12-én); leányai közül Mária Polixena gróf Erdődy Károlyhoz, Karolina gróf Mittrowski Józsefhez ment nőül, Mária Terézia pedig még ifju korában elhalálozott.

János. András József legifjabb fia, *János*, született 1733-ban. Ellentétben testvéreivel, a művészetekért lelkesedett. Előbb Bécsben, a cs. kir. udvari színház bérlője, majd annak igazgatója lett; de pazarló életmódjával eljátszotta az udvar bizalmát. Bátyjának 1777-ben bekövetkezett halálával reá szállott volna Hont vármegye örökös főispáni méltósága, de Mária Terézia királynő nem bízta rá a vármegye kormányát, hanem helyébe, 1778-ban, gróf Erdődy Józsefet nevezte ki főispáni helytartóvá.

Koháry János, elveszítvén az udvar kegyét és Magyarországon sem maradhatván, hosszabb utazást tett a Keleten. Bejárta Egyiptomot, Szíriát, Pa-

lesztinát, majd Perzsiába ment, hol 1800. november 12-én Örmény-Tiflisben utólérte a halál. Nejétől, báró Pinelli Mária Jozefától, három gyermeke született: *Miklós*, kiről alább emlékezünk meg, — *Jozéfa* (szül. 1767. június 26-án, meghalt 1803. július 13-án), a ki gróf Riesch János Zsigmond felesége lett, — *Mária* (szül. 1769. május 8.), a ki gróf Forgách Ignácához ment nőül. Fenti Miklós született 1764. július 12-én. Katonai pályára lépven, 1788 és 1789-ben részt vett a törökök elleni hadjáratban. 1793-ban a francziák ellen harczolt, 1794-ben, a Ferencz császár nevét viselő I. számú huszár-ezred őrnagyaként, egy kartácestől lábán oly súlyosan megsebesült, hogy a tényleges szolgálattól vissza kellett vonulnia. Ekkor alezredesi ranggal egyik határőrvidéki gyalogezred parancsnoka lett, mely tisztében 1810-ben bekövetkezett haláláig szolgált. Nejétől, gróf Kinsky Mária Borbálától (meghalt 1798.) gyermekei nem maradtak.

Ignác József leányai közül Mária Terézia (szül. 1761. február 1-én, meghalt 1812. november 9-én) gróf Haller Józsefhez, Jozéfa (szül. 1764. április 17-én, meghalt 1815. június 8-án) gróf Laurencin Nándorhoz és Mária Anna (szül. 1765. augusztus 5-én, meghalt 1815. június 8-án) báró Gudenus János Henrikhez ment nőül.

Ignác József legifjabb gyermeke, *Ferencz József*, a ki 1767. szeptember 4-én született, nagynevű családjának utolsó férfi sarja volt. Ferencz József.

Koháry Ferencz József alig tíz éves volt, mikor atyját elveszítette; de daczára az akkori nevelésnek, mely a főúri ifjúságot elnémetesítette, teljesen hibátlanul beszélt és írt magyarul, miként azt fenmaradt levelei is tanúsítják. Hivatalos pályáját 1787-ben, az akkor fennállott magyar-erdélyi udvari kanczelláriánál kezdte, 1789-ben már udvari titkár lett és tanácsosi czímet nyert. A II. József halálát követő nagy átalakulások ellenére is megmaradt a kancellária szolgálatában; 1793-ban átvette Hont vármegye örökös főispáni méltóságát, melyet haláláig megtartott, 1796-ban már Hont vármegye főispánjaként vett részt az országgyűlésen. 1798-ban udvari tanácsos, majd gróf Révay halála után (1801.) az udvari kamara alelnöke lett, O'Donnelnek, az udvari kamara elnökének halála után pedig átvette a pénzügyek vezetését. 1811-ben alkanczellárrá, 1814-ben pedig magyar királyi főpohárnokmesterré nevezetett ki. Hivatalos állásáért fizetést nem fogadott el, sőt a 23 éves francia háboru alatt tetemes anyagi áldozatot hozott az uralkodóháznak. Hont vármegye főispánjaként gyorsan kiállította a vármegyére eső ujonczlétszámot és a kivetett adó-átalányt és e mellett a magából is sokat áldozott a háboru czéljaira; nagy összegeket ajánlott fel még a rokkantak házára. A francia háboruk alatt kifejtett tevékenységeért, 1813-ban, az arany polgári érdemkeresztet, utóbb pedig az aranygyapjas rendet kapta. A mint hivatalos gondjaitól szabadult, örömmel tartózkodott magyarországi birtokain, különösen Felsőbalogon és Jolsván, hol 1796-ban kezdte építtetni a kastélyt, melyet 1801-ben fejeztek be. Különös érdeklődést tanúsított a gömöri vasipar iránt is. 1793-ban a vasérczolvasztást Nagyrőczen rendeltileg szabályozta; a kohók szabad birtokosai és a vasolvasztó czéh részére szabályokat adott ki; a kemenczetulajdonosoknak megparancsolta, hogy olvasztó-kemenczéjüket gyakran újítsák meg és olcsóbb, tisztább vas termelésére törekedjenek. De a tudományoknak is lelkes pártfogója volt ez a Koháry. A lévai kegyesrendi gimnázium létesítéséhez, 1807-ben, 500 forinttal járult, a rozsnyói ferenczrendiek is hatalmas pártfogót nyertek benne. Ezek közül választotta udvari káplánjait a felsőbalogi kastélya számára; ezek között volt a számos kómikus esete miatt híressé vált Suth Gerő, kivel gyakran eltréfált. Egy ízben, midőn 1813. július havában Koháry ismét Felsőbalogon járt, Suth Gerő azzal a folyamodvánnyal járult a grófhhoz, hogy a neki eddig kijáró 12 akó bort emelje a kétszeresére. Koháry Ferencz azonban július 13-án kelt sajátkezű levelében megtagadta e kérést. »Jóllehet — úgymond — kérelmező tisztelendő atya az öregek tápláló tejének állítja lenni a bort, mégis illő megemlékeznie arról is, hogy a véneknek mindenben mértékleteseknek kell lenniök. Már pedig kétszem, hogy képes lenne-e a kért bor a folyamodó szomjazó torkát akkor is kielégíteni, ha minden hordó egy-egy fejős tehénne változnék. Ép azért, mert a tisztelendő atya egészségét fentartani óhajtom: legtanácsosabbnak vélem, hogy azon 12 akó bor, melyet ön még ifjabb korában, midőn az élet gyönyöreit élveznie inkább szabad volt, kapott, a jövőre felére leszállíttassék, s a másik fele ugyanannyi akó sörben szolgáltatassék ki, miután ennek édessége a borszesztől

megromlott vérét leginkább javíthatandja meg. Az említett Rozsnyóra átköltözését pedig legkevésbé sem tanácsolom, mert ott annyi ifju társai közt akkor sem jutna önnek hat akó bor, ha önre bíznák a pince kulcsát, a mit azonban önnek az írásban való kitünősége miatt alig hiszek megtörténhetőnek.» (Vasárnapi Ujság. 1861. 45.)

Gróf Erdődy József m. kir. udvari kancellárnak államminiszterré történt kinevezése (1820.) alkalmával, az uralkodó bizalma Koháry Ferencz felé fordult és őt szemelte ki a távozó kancellár helyébe.

Koháry Ferencz ép a legválságosabb időben került a kancellária élére. Ekkor már ötvenen túl volt, fényes hivatali pálya állott mögötte és habár új tisztét is lankadatlan buzgalommal töltötte be, hivatalos működése nem hozta meg a kívánt eredményt; de ez nem rajta múlt, mert Metternich államkancellár önkényes uralma sokkal jobban kiélesítette az ellentéteket, semhogy azokat kiegyenlíthette volna.

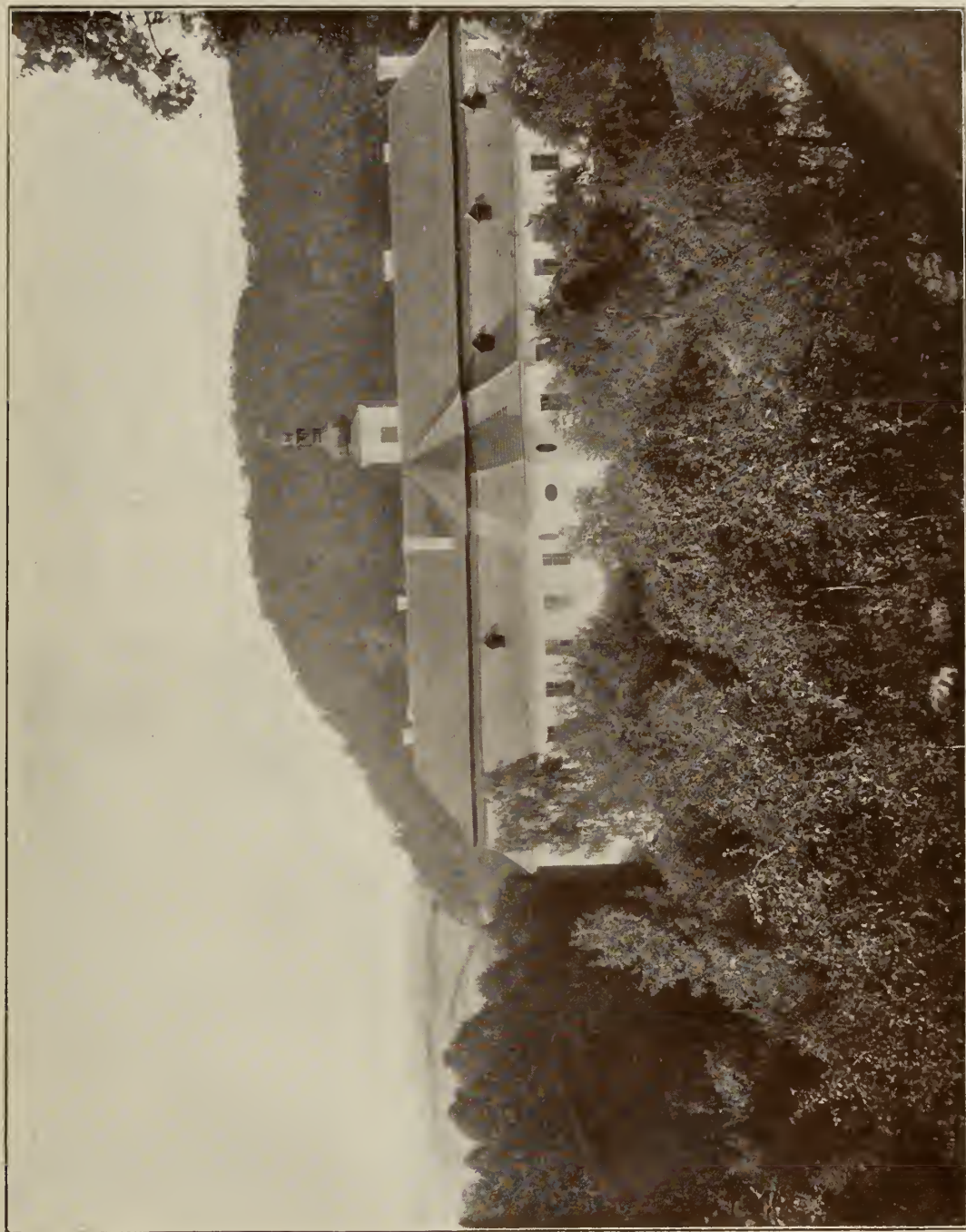
A mikor Koháry Ferencz a hivatalába lépett, a kormány és az ősi alkotmány megvédésére tömörült vármegyék között a szent szövetség megalakulása óta inkább csak papiroson folyó háboru immár komolyabb alakot öltött. Midőn az elbizakodott államkancellár 1820-ban rövid úton újból 35 000 ujonczt követelt a vármegyéktől, a magyar kancellária is kifejezte aggodalmait a törvénytelen rendelet következményei felett. De Metternich nem tartozott azok közé, a kik félúton megállanak. 1821. április 4-én kibocsáttatta Ferencz királylyal az ujonczozás elrendelése tárgyában kelt leíratát, melyet az 1822. augusztus 13-án kelt rendelet követett, mely a legsúlyosabb adóemelést vonta maga után. A kormány a vármegyéktől a hazai törvényekkel homlokegyenest ellenkező rendeletek végrehajtását követelte; erre azután a nemzeti ellenállás félelmetes erővel tört ki. Koháry, a ki jól ismerte a hazai viszonyokat, mindezt előre látta és meg is mondta, de Bécsben süket füleknek beszélt. Mikor a rendeletek végrehajtására került a sor, melyet sikerült is neki ideig-óráig elodáznia, Koháry kénytelen-kelletlen hozzáfog a gyűlöletes munkához, melyből mindennek daczára érintetlenül kerül ki és hat évig tartó kancellársága nem vet árnyékot fényes pályájára.

Arra azonban nem vállalkozott, hogy a törvénytelen rendeleteket Hontban, a saját vármegyéjében, hajtsa végre. 1823-ban, maga helyett, báró Eötvös Ignácot küldi főispáni helytartónak, a ki ugyan kényszereszközök nélkül hajtott végre Hontban a rendeleteket, de nevét e szereplésével örökre gyűlöletessé tette. Koháry azonban igazi nagyúri bőkezűséggel gondoskodik róla; előbb a megüresedett hétszemélynöki állások egyikére szemeli ki, majd az ő ajánlatára a felség főpohárnokmesternek nevezi ki és évi 3000 frt járadékot biztosított neki.

A királyi biztosok kiküldetése alkalmával is azon igyekezett Koháry, hogy a törvényes formák betartásával a nemzeti küzdelem élet elvegye, ezért nem egyezett bele Lónyay Gábor zempléni királyi biztos előterjesztésébe, a ki közgyűlés nélkül akart a megbízatásában eljárni; csupán annyit engedett meg, hogy a közgyűlést ne ősszel, hanem decemberben tarthassa meg. (Millenn. Tört. IX. 105.) Sokszor undorral vette a hivatalos jelentéseket, mert a kik a kormány szolgálatában állottak, egyenes megbízás nélkül árulkodtak nála. A mikor a kormány az ellenzék vezérférfiait hűtlenség czímén bíróilag felelőségre akarta vonni, Koháry a Németh János kir. ügyigazgató álláspontját támogatta, mely szerint hűtlenségi per megindítása helyett az ellenzék kiválóbb tagjait részint maga a király, részint a főispánok és a kir. biztosok útján dorgálja meg, mihez nagynehezen sikerült Ferencz király hozzájárulását kieszközölnie. A vármegyék bátor magatartásával megbukott az önkényuralom. Ferencz király 1825. szeptember 11-ére egybehívta az országgyűlést Pozsonyba, hova Koháry is követte a szeptember hó folyamán megérkező udvart.

Az országgyűlés folyamán leginkább Pozsonyban tartózkodott, honnan gyakran átrándult a Moson vármegyében fekvő Oroszvárra, gróf Zichy Károly kamarai elnökhöz, a hol 1826. június 27-én este 9 órakor szélhűdés következtében váratlanul elhalálozott. Hült tetemcét Garamszentbenedekre vitték, a hol július 5-én helyezték a családi sírboltba. (Orsz. Lev. Liber Dignitariorum.)

Külsejére nézve daliás alak volt. Dús, kissé lombos hajtól övezett magas homloka mély értelemről tanúskodott; élénk szeme, szabályos szép orra és simára borotvált arca igazi nőies finomságú volt; ezt az üdeségét haláláig meg-

Szent Antal — A Koháryak ősi kastélya. (Jelenleg Fülöp coburgi herczegé.)

A szentantali kastély lépcsőháza.

A szentantali kastély billiárdterme.

Szoba a szentantali kastélyban.

Teremrészlet a szentantali kastélyból.

A szentantali kastély kápolnája.

A szentantali kastély folyosója.

tartotta. Ünnepestes alkalmakkor dúsan sujtásozott és paszomántozott dolmány, féloldalt vetett prémes mente símult daliás természetéhez.

Koháry Ferencznek, nejétől, Waldstein-Wartenberg Mária Antónia grófnőtől (szül. 1771. márczius 4-én, † 1854. január 17-én), kivel 1792. február 15-én kelt egybe, két gyermeke született. Elsőszülött fia, Ferencz, (szül. 1792. december 21-én) ifjan, alig három éves korában, 1795. április 19-én, elhalálozott. Második gyermeke: *Mária Antónia Gabriella*, a ki 1797. július 2-án Bécsben született, a bécsi udvari körök dédelgetett kedvence volt, kire Ferencz király irányította egy udvari bál alkalmával Ferdinánd György Ágost herczeg figyelmét.

Ferdinánd György Ágost herczeg (szül. Coburgban 1785. márczius 28-án † 1851. augusztus 27-én), Ferencz Szász-Coburg herczeg másodszülött fia, különös kedvelteje volt Ferencz királynak. Korán hadi szolgálatba lépven, még mint gyermek (1791.) a 6. számú Coburg-dragonos ezredben alhadnagygá, 1796. márczius 1-én főhadnagygá, 1798. november 18-án másodosztályú századoszá neveztetett ki. Az ezred feloszlata után, 1802. február 1-én, a herczeg Rosenberg nevét viselő Chevauxleger ezredbe helyeztett át és 1804. szeptember 29-én őrnagygá lépett elő, mely minőségben a gróf Blankenstein nevét viselő 6. számú huszárezredhez került. 1808. szeptember 15-én a Ferdinánd főherczeg nevét viselő 3. számú huszárezred parancsnoka lett. Ezredével, 1809-ben részt vett a francziák elleni hadjáratban. Április 22-én a Hohenzollern herczeg vezénylete alatt álló III. hadtest előhadának parancsnokaként Luckepointnál egy merész lovassági támadással megmentette a III. hadtest balszárnyát, mely érdemeiért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét nyerte. Hasonlóképpen kitüntette magát 1809. július 5-én és 6-án a Deutsch-Wagramnál vívott ütközetben és herczeg Lichtenstein a jelentésében különösen megemlékezik róla. 1811. április 15-én vezérőrnagyi ranggal kilépett az osztrák hadseregből. A mikor 1813-ban Németországban kezdetét vette a szabadságharc a gyűlölt francia uralom ellen, Ferdinánd herczeg ismét felajánlotta kardját Napoleon ellen. 1813-ban ismét az osztrák hadseregbe lépett, de a Coburg herczegsége való tekintettel, mely a Rajnai szövetség részeseként még mindig Napoleon igája alatt szenvedett, a gróf Sorenborg nevet vette fel. Az 1813. évi hadjárat alatt ismét számos tanújelét adta hősiességének és merész támadásának. Mint dandárparancsnok, gróf Colloredo tábornagy alatt előbb Neudorfnál tünt ki merész támadásával, mely alkalommal gróf Colloredo parancsára a János főherczeg nevét viselő dragonos-czred élén a francziáktól szorongatott orosz lovasság támogatására sietett; ezt a feladatát rendkívül sikerrel oldotta meg és három ágyút vett el az ellenségtől. De hősiességének és rettenthetlen vitézségének legnagyobb tanújelét adta a Kulm melletti ütközetben, a mikor merész lovassági támadással nemcsak a porosz hadsereget mentette meg szorongatott helyzetéből és a tőlük elvett ágyúkat a francziáktól visszaszerezte, de közel 2000 embert fogott el és a francziák podgyáskészletét is birtokába vette. Egy ütközetben tíz sebet kapott, nagyrészt bajonetszúrást. A kulmi ütközetben szerzett hervadhatatlan érdemei elismerésül 1814-ben a Mária Terézia-rend középkeresztjét nyerte.

Az 1813. október 14—20. között vívott híres lipcei csata után Napoleon hatalma megdőlvén, Németországban Ferdinánd herczeg letette a Sorenborg nevet. A lipcei csata után, november 7-én, a Majna mellett levő Hochheimnél vívott ütközetben tüntette ki magát, mely alkalommal az osztrák sereg fényes győzelmet aratott a Bertrand vezérlete alatt küzdő francziákon.

A mikor a szövetségesek már Franciaország területére léptek, Lyon bevétele után a hadvezetőség reá bízta a st.-etiennei fegyvergyár szétrombolását. E nehéz feladatot, melyet a lakosság és 3000 főnyi nemzeti gárdista mindenen megakadályozni igyekezett, két zászlóaljjal sikerrel oldotta meg, miáltal a délvidéken küzdő francia sereg elveszítette az egyedüli fegyverkészletét. Az 1815. évi rövid hadjáratban az osztrák hadsereg tartalékhadtestét vezérelte. 1822. május 8-án, a herczeg Schwarzenberg nevét viselő dzsidás-ezred tulajdonosává, 1824-ben altábornagygá, 1828. november 22-én a 8. számú huszár-ezred tulajdonosává és lovassági tábornokká emelkedett. 1831-ben a Bécs városi divisio parancsnoka lett. A hadjárat alatt szerzett érdemei elismerésül pedig a Mária Terézia-rend középkeresztjét, a porosz királyi Veres sas, az orosz császári Szent-György és a szász rutakorona-rend első

Coburg Ferdinánd herceg.

osztályát nyerte. Ferencz király, a ki maga is óhajtott a házasság létrejöttét, 1815-ben gróf Koháry Ferenczet *hercegi* rangra emelte, melylyel a rangbeli különbség is elenyészvén, Ferdinánd herceg 1816. január 2-án oltárhoz vezette Koháry Ferencz leányát. A házasságkötés után Koháry Ferencz herceg, hogy halála esetére az óriási Koháry vagyont leánya számára biztosíthassa, lépéseket tett leányának fiúsítása érdekében. Az ügy azonban évekig elhúzódott, közbejött herceg Koháry Ferencz váratlan halála, mire a fiskus rátette a kezét az összes Koháry-javakra. Koháry Ferencz herceg özvegye, valamint leánya azonban vonakodtak az ősi birtokokat átadni, mely miatt élénk protestatio folyt köztük és a kincstár képviselői között, Hont és Nógrád vármegyék közönsége előtt; sőt özvegy Koháry Ferenczné, 1827. október 20-án kiállított nyilatkozatával a murányi, csábrági és szitnyai uradalmak után őt megillető özvegyi jogáról veje javára lemondott. (Orsz. Lev. N. r. a. 1822 : 20—1823 : 12—1824 : 5—1834 : 19.) Végre hosszabb eljárás után Ferdinánd herceg, a kit időközben az 1827. évi országgyűlés (XLI. t.-cikk) »nagybátyjának, Szász-Coburg Józsiás hercegnek fényes és többszörös, úgy ipjának a férfiágban nemrég mag nélkül kihalt... herceg Koháry Ferencznek... az utódok előtt említésre méltó érdemeiért« honfiúsított, a királyi kamara által kiállított becslés alapján, *egy millió és néhány százezer forint lefizetése után*, »pro fidelibus servitiis donatione mixta mediante« — *megkapta a koronától a Koháry-javakat*, melyekbe be is iktattatott. A beiktatás nem ment mindenütt símán, így a murányi uradalomba és tartozékaiba 1832. január 3-án a jászói prémontrei konvent által teljesített beiktatás alkalmával tömegesen jelentkeztek az ellenmondók; de ezek már nem igen akadályozták a Coburgok birtokjogát a Koháry-javak felett. (Orsz. Lev. Neo reg. acta, 1833 : 1.)

Ferdinánd herceg, a Coburgok magyarországi ágának megalapítója, 1851. augusztus 27-én Bécsben halt el. Neje, Koháry Mária Antonia hercegnő, 1862. szeptember 25-én követte őt a sirba. Házasságukból három fiú és egy leány származott: *Ferdinánd Ágost, Ágost Lajos Viktor, Lipót Ferencz Gyula* (szül. 1824. január 31. † 1881. július 26.) tábornok, és *Lujza Augusztia Viktória* (szül. 1822. február 14.).

Ferdinánd Ágost Ferencz Antal (szül. 1816. október 29-én Bécsben, † 1885. december 15.) a katonai pályára lépett; 1836. április 9-én feleségül vette *Maria da Gloria*-t, Portugália királynőjét és a *Braganza* herceg királyi fenség címét nyerte. Dom Pedro de Alcantara trónörökösnek születése alkalmából (1837. szept.) a *királyi* címet is megkapta. Nejének, II. Maria da Gloria királynőnek, 1853. november 15-én bekövetkezett halála után fiának, V. *Pedronak* nagykorúságáig Portugália kormányzója volt. Daczára a pártok versengésének, tapintatos magaviseletével jelentékeny népszerűségre tudott szert tenni. 1855. szeptember 16-án átadta fiának a kormányt és a magánéletbe vonult vissza. 1869-ben ugyan megkinálták a spanyol koronával is, de ezt az ajánlatot nem fogadta el. Fiai közül Pedro, Portugália királya 1861. november 11-én az ország-szerte dühöngő ragály áldozata lett. Második fia, *Lajos*, 1861-ben lépett Portugália trónjára, 1862-ben nőül vevén Mária Pia olasz királyi hercegnőt, Viktor Emanuel olasz király leányát, kitől két fia született: *Károly* és *Alfonz*; az előbbi, atyjának 1889. október 19-én bekövetkezett halálával, Portugália királya lett.

Ágost Lajos Viktor herceg.

A magyarországi uradalmak, Ferdinánd Ágost hercegnek Mária da Gloria Portugália királynőjével kötött házassága következtében, a másodszülött fiúra: *Ágost Lajos Viktor* hercegre (szül. 1818. június 13. † 1881. július 26.) szállottak. Ágost herceg, bátyjával együtt, magyar nevelésben részesült. Tanulmányai befejeztével az osztrák hadseregbe lépett, hol kapitányként szolgált, noha a szász királyi seregben már akkor tábornoki rangja volt, utóbb az osztrák-magyar hadseregben is vezérőrnagyságig emelkedett. Kitűnő gazda volt és a katonai szolgálat mellett gyakran tartózkodott magyarországi birtokain, melyeknek jövedelmeit jelentékenyen növelte. Különösen a bányászat és az erdészet terén fejtett ki hasznos tevékenységet. A gömöri bányászat felvirágoztatása az ő nevéhez fűződik. E mellett nagy pártfogója volt a tudományoknak is. Bécsi palotájában, különösen a hatvanas évek óta, gyakran felkeresték a hazai tudósok; állandó levelezésben állott Kubinyi Ágosttal, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójával, továbbá Hunfalvy Jánossal. Érdemei elismerésül a magyar orvosok és termé-

szetvizsgálók 1865-ben Pozsonyban tartott vándorgyűlésükön az 1866. évben Gömör vármegyében tartandó vándorgyűlés elnökévé választották, a mit el is fogadott. Kedvelője volt a művészeteknek is. Tagja, majd védnöke lett a bécsi művész-egyletnek. Sokat tett a művészet érdekében; jövedelmének tekintélyes részét költötte képek vásárlására. Mint gondos családapát, gyermekei nevelésében is oly cél vezette, hogy bennök a szép iránti érzéket kifejtse és a tudományok iránt kedvet csepegtessen lelkükbe. Az ő intézkedésére rendezték a XIX. század hatvanas éveiben a Koháry-levéltárt, mely alkalommal magyar elenchusokat készíttetett.

1843. április 20-án vette nőül *Klementina Mária Karolina Leopoldina Klotild Bourbon-Orléans* hercegnőt, *Lajos Fülöp* orléansi herceg, később Franciaország királyának leányát, a ki Párisban, 1817 június 3-án született. Klementina hercegnő az anyja, a nápolyi királyné, révén egyenes leszármazottja, illetve dédunokája volt Mária Teréziának. Tizenhárom éves volt, a mikor atyja, Lajos Fülöp, Franciaország trónjára lépett. Magas származásának megfelelő sokoldalú és gondos nevelésben részesült; már korán jelét adta éles felfogásának és nem közönséges diplomáciai tehetségének. Huszonhat éves korában ment férjhez és házasságából négy gyermek származott: Fülöp, Ágost-Lipót hercegek, Klotild hercegnő, József főherceg özvegye, és végül Ferdinánd bolgár fejedelem. A mikor atyja, Lajos Fülöp az 1848-iki márciusi forradalom következtében trónját vesztette és a sokat szenvedett uralkodó tizenkét évvel később Angliában befejezte életét, ettől fogva Klementina vette kezébe a családja politikájának intézését és mesteri kezekkel szötte annak szálait egész Európában. Rokoni kötelekben állván csaknem az összes uralkodó-családokkal, nagy befolyását ügyesen érvényesítette a gyermekei javára. Mikor a bolgárok Battenberg Sándort elűzték, Klementina fáradhatatlan törekvéseinek sikerült az elárvult trónba beleültetnie fiát, Ferdinánd herceget. Ez a diplomáciai remekműve óriási vagyonba került és nagy nehézségeket is támasztott, de Klementina hercegasszony genialitása le tudta csendesíteni a keletkező vihart és Bulgária fejlődése, mint általában a balkáni helyzet javulása, beigazolta a választás helyes voltát és Ferdinánd fejedelmi érdemeit. Klementina hercegasszony élénk részt vett fia trónjának megszilárdításában, segítségére volt a kissé elvadult viszonyok rendezésében és a szófiai udvari élet megteremtésében. A bolgár nép osztatlan szeretete és hálája volt a jutalma. A mikor 1897-ben, nyolczvanadik születésnapján, Párist elhagyta és a bolgár fővárosba érkezett, a bolgár nép nemzeti ünnepként ülte meg e napot. Az 1907. év kezdetén nyugtalanító hírek keltek szárnyra Bulgáriából s ezek arra birták a kilenczven éves hercegnőt, hogy fiához utazzék Szófiába, a politikai helyzet tisztázásában néki segítő. Szófiában, február elején, a hercegnő megbetegedett s aggódo családja Mentoneba akarta vinni, de csak Bécsig jutott el, hol február 16-án reggeli 9 órakor a Coburgok palotájában meghalt. Coburgban temették el fejedelmi pompával február 21-én.

Klementina
kir. —
hercegnő.

Ferdinánd Fülöp Mária Ágost Rafael született 1844. március 28-án Párisban. Az 1848. évi francia forradalom következtében szüleivel együtt el kellett hagynia Párist, szülei Coburgba költöztek, hol gyermekeiket töltötte. Már kora ifjúságában nagy előszeretetet mutatott a katonai pálya iránt, ezért a szászcoburg-góthai hercegi ház akkori feje zászlótartóvá (Fähnrich) nevezte ki. Tanulmányait Bonnban befejezván, az osztrák hadseregbe lépett s a Vilmos braunschweigi herceg nevét viselő 7. számú vértesezredben szolgált, mely ezredével Győrött, Siófokon és Székesfehérvárott állomásozott. Nagyatyjának halála után (1851. augusztus 27.) családjá Bécsbe költözött, de a nyarat Magyarországon, leginkább Szentantalon töltötte. 1866-ban másodosztályú századosként báró Boxberg Károly vezérőrnagy, a 2. számú lovashadosztály parancsnoka mellett résztvett a königgrätzi csatában, mely alkalommal egy ellenséges golyó a sisakját átfurta.

Fülöp
Ferdinánd
kir. herceg.

1868-ban Ágost Lajos herceggel, a brazilai császári hajóraj címzetes tengeragyával, előbb Braziliába ment, majd onnan sok viszontagság között bejárta Kaliforniát, Kanadát és az Egyesült-Államokat. Utazásából József főhercegnek sok, Európában eddig ismeretlen növényt hozott, melyek az alicsuti üvegházak díszét alkották. Amerikai körútjából visszatérván, előbb Európában tett körutat, majd Izlandot kereste fel. 1872-ben testvérével, Ágost Lajos herceggel, másodízben indult világkörütra. Utiélményeit és vadászkalandjait 1876-ban

Bécsben »Vadászatok négy világrészben« címmel kiadta; ez a munkája 1881-ben a Sárkány János Ferencztől szerkesztett Sport Könyvtárban magyarul is megjelent *Cariudo* álnév alatt, mely japánul vadászt jelent. Néhány évvel később e műve francia nyelven is napvilágot látott.

A honvédség szervezésekor, saját kérelmére, a király a vérteseiktől a honvédhuszárokhöz helyezte át őrnagyi ranggal. 1881-ben aranygyapjas rendet és királyi fenség címet nyert, majd vezérőrnagygyá, később altábornagygyá, 1902-ben pedig a Frigyes Józsiás szász-coburg-saalfeldi herceg nevét viselő 57. számú gyalogezred tulajdonosává neveztetett ki, azonkívül a bolgár első számú lovas-ezred tábornoka. Mint a Koháry István és András grófok, valamint a Coburg-Góthai Ferdinánd hercegtől 1831-ben alapított hitbizományok hasznélvezője, Borsod, Gömör, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék legnagyobb birtokosa, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye második virilistája és hazánk egyik legnagyobb vasbánya-tulajdonosa.

Fülöp herceg különös érdeklődéssel kíséri a földrajzi és az éremtani irodalmat. A Magyar Földrajzi Társaságnak, mely előbb tiszteletbeli tagjává választotta, 1891 óta védnöke; benne a társaság hathatós pártfogót nyert. Naplójegyzeteiből a Földrajzi Közlemények 1892. évfolyamában is megjelent egy cikk e címen: Egy Hét Honoluluban. Mint szenvedélyes éremgyűjtő, irodalmilag is foglalkozik éremtannal és a »Magyar Numizmatikai Társulatnak« 1901-ben történt alakulása óta alapító tagja.

Lujza belga királyi hercegnővel 1875. február 4-én kötött házasságából két gyermeke született. Fia: *Lipót Kelemen Fülöp Ágost Mária* (született 1878. július 19-én, Szentantalon) jelenleg cs. és kir. főhadnagy a gróf Nádasdy nevét viselő 9. számú huszárezredben. Leánya: *Dorottya Mária Henriette Augusztia* hercegnő (szül. 1881. április 30-án Bécsben) 1898. aug. 2-án *Ernő Günter* schleswig-holsteini herceggel, porosz királyi vezérőrnagygyal, a porosz királyi urak-házának örökös jogú tagjával, a porosz királyi fekete sasrend vitézével kelt egybe.

Ágoston Lajos (született 1845. augusztus 9-én), a ki 1864. december 15-én II. Pedro brazilai császár leányát, Leopoldina Terézia Francziskát vette nőül, a brazilai császári hajóhad tengernagya lett. Midőn 1889-ben a forradalmárok az ősz császárt Európába távozni kényszerítették, Ágoston Lajos herceg is megvált a tengernagyi állástól. Mikor pedig Peixoto tábornok köztársasági elnök túlkapásai ellenében Custodio de Mello és Saldanha da Gama tengernagyok vezérlete alatt a fővárosban és a hajóhad körében, mely 1889-ben is legtovább tartott ki a császári család mellett, felkelés támadt, szó volt róla, hogy Ágost Lajos herceget hívják meg apósa trónjára; de 1894. tavaszán a felkelők minden oldalról vereséget szenvedtek és így a terv megghiúsult.

Klotild Mária Amália (szül. 1846. július 8-án) József király herceghez, a magyar honvédség főparancsnokához ment nőül.

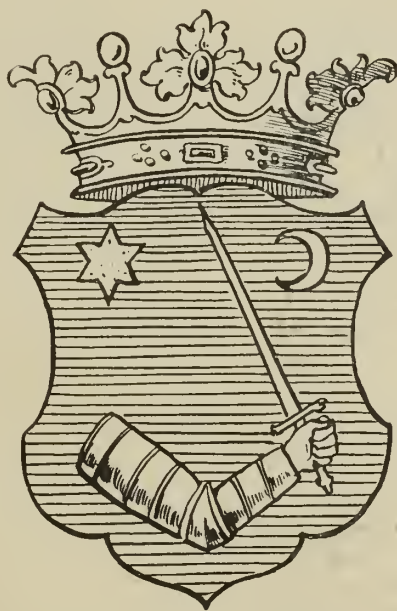
Amália Mária Lujza (született 1848. október 23. Meghalt 1894. május 6.) Miksa bajor királyi herceghez, dicsőült emlékü Erzsébet királynő fivéréhez ment nőül.

Ferdinánd Miksa Károly Lipót Mária 1861. február 26-án született. Kora ifjúságában testvéreivel, Ágosttal, Braziliába ment, hol természettudományi kutatásokat végzett, melyeknek eredményeit egy munkában közzé tette. Ifju korában nagy előszeretettel foglalkozott a madártannal. Szakismeretei e téren korán magukra vonták a tudományos világ figyelmét. Tanulmányai befejeztével a cs. kir. 11. számú huszárezred hadnagya lett, de csakhamar a m. királyi honvédség kötelékébe lépett át főhadnagyi ranggal. 1883-ban III. Sándor orosz czár koronázásánál Moszkvában ő képviselte a családját.

Sándor bolgár fejedelem lemondása és az orosz beavatkozás visszautasítása után, a trnovói nemzetgyűlés, 1887. július 7-én, *bolgár fejedelemmé választotta*. Ferdinánd herceg a fejedelemmé való megválasztását Ebenhöchben elfogadván, augusztus 14-én Trnovóban megesküdött az alkotmányra. Ferdinánd fejedelem uralkodásával Bulgáriának új korszaka kezdődik. Míg uralmát rövid idő alatt megszilárdította, addig a sokat zaklatott ország békés fejlődésnek indult. — Az uralkodása alatt elért fejlődést élénken igazolta az 1893. augusztus 15-én Filippopolban rendezett első bolgár kiállítás, mely a magyar iparosok jelentékeny részvételével folyt le. Az alkotmány 38. cikkének módosítása után, 1893. tavaszán Pianoreban nőül vette Róbert pármái herceg leányát, Mária Lujza hercegnőt,

kitől 1894. január 30-án *Boris* fia, Bulgária jelenlegi trónörököse született. — A Sztoilov-kabinet ügyes magatartása előbb Oroszország rokonszenvét nyerte meg, melynek következtében 1896. márczius 14-én a szultán is elismerte Ferdinándot fejedelemnek és megbízta őt egyúttal Kelet-Rumélia kormányzásával; valamennyi nagyhatalom szintén csatlakozott az elismerő nyilatkozathoz. — Az elismerést követte a fejedelem körútja az európai udvaroknál, hol mindenütt barátságos fogadtatásban részesült. Közel két évtizedre terjedő uralkodása alatt uralkodói bölcsességének, uralkodói nemes szívének sikerült lebilincselnie azokat is, a kik kételylyel és bizalmatlansággal fogadták új hazájának határán. Húsz éves uralma alatt Bulgária nemzetközi helyzetét biztosítva, a belügyek minden egyes ágát a fejlődés azon fokára emelte, melylyel a jobb jövő alapjait rakta le.

A mikor az uralkodás gondjai megengedik, Ferdinánd fejedelem szeretettel keresi fel azokat a tájakat, hol ifjúkora legnagyobb részét töltötte. Itthon, Gömörben, vagy Hontban, Szentantalon, minden évben fölkeresi a Koháryak ősi fészket és ilyenkor nem a fejedelmet, hanem e nagynevű család utódját, a magyar főurat találjuk, a ki a Koháryak révén büszkén vallja magát magyarnak és kegyelettel őrzi magyar őseinek emlékét. Ferdinánd fejedelem, mint ember, kiváló szívjóságával és erős igazságosságával még az elleneseit is lefegyverzi; ebben rejlik uralkodói nagyságának a súlya is. Mint uralkodó, a történelem nagy igazságaiban és annak tradícióiban gyökerező filozófiát követ. Jeles történet-tudós ő és éppen ezért sohasem tekinti másodrendű kérdéseknek azokat a nemzeti jogokat, a melyeket a történeti tradíció szentesített. Magyaránýú tudása és mindenre kiterjedő gondossága, igazi demokratikus emberszeretettel párosul.

Hont vármegye czímere.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal		Oldal
<i>Hont vármegye természeti viszonyai.</i>		<i>M. kir. bányászati és erdészeti főiskola.</i> Irta <i>Sobó Jenő</i> főbányatanácsos	199—207
Irta dr. <i>Vitális István</i> , selmeczbányai liceumi tanár	1—24	<i>Hont vármegye közoktatásügye.</i> Irta <i>Rill József</i> ny. kir. tanfelügyelő	208—216
<i>Hont vármegye közséjei.</i> Irta <i>Virter Ferencz.</i> — <i>Drégelypalánk</i> történetét írta <i>Matunák Mihály</i> breznóbányai plébános	25—71	<i>Törvénykezés.</i> Irta <i>Czobor Miklós</i> kir. alügyész	217—220
<i>Ipolyság.</i> Irta — <i>Hőke Lajos</i> adatai nyomán — id. <i>Sághi Benő</i> ..	72—76	<i>Közegészségügy.</i> Irta dr. <i>Stuller Gyula</i> főorvos	221—227
<i>Korpona.</i> Irta <i>Matunák Mihály</i> ..	77—84	<i>Irodalom, tudomány, művészet.</i> Irta — <i>Pongrácz Elemér</i> adatai alapján — <i>Osváth Gyula</i>	228—278
<i>Selmeczbánya.</i> 1710-ig írta <i>Richter Ede</i> selmeczbányai levéltáros; 1710-től <i>Király Ernő</i> , liceumi igazgató	85—127	<i>Hont vármegye története.</i> Irta 1848-ig ifj. <i>Reiszig Ede</i> dr. — 1848-tól napjainkig : <i>Hont vármegye monografia-bizottságának</i> utasításai szerint összeállította <i>Berzeviczy Béla</i> szolgabíró. — <i>A róm. kath. egyházi részt</i> írta <i>Kudora János</i> viski plébános; az <i>ág. h. ev. egyházi részt</i> <i>Krupecz István</i> udvarnoki lelkész, alesperes	279—413
<i>Hont vármegye népe.</i> Irta <i>Komoróczy Miklós</i> , rozsnyói tanár ..	128—136	<i>Hont vármegye nemes családai.</i> Irta ifj. <i>Reiszig Ede</i> dr.	414—453
<i>Hont vármegye mezőgazdasága és állattenyésztése.</i> Írták <i>Toldy Zsigmond</i> deméndi földbirtokos és dr. <i>Heller Farkas</i> földművelésügyi miniszteri fogalmazó	137—152	<i>A Koháryak.</i> <i>Richter Ede</i> adatainak felhasználásával írta ifj. <i>Reiszig Ede</i> dr.	454—477
<i>Hont vármegye erdészete és vadászata.</i> Irta dr. <i>Heller Farkas</i> ..	152—154	<i>Tartalomjegyzék</i>	479—480
<i>Bányászat.</i> Irta <i>Litschauer Lajos</i> , bányászati iskolai igazgató ..	155—195	<i>Betűsoros tárgy és névmutató</i>	481—490
<i>Fémkohászat.</i> Irta <i>Faller Károly</i> főbányatanácsos	196—198		

KÉPEK ÉS MŰLAPOK JEGYZÉKE.

<i>Hont vármegye térképe.</i> (Előkép.)		<i>Kistúr.</i> Az <i>Ivánka-kúria.</i>	52—53
<i>A honti szakadék</i>	16—17	<i>Lontó.</i> A <i>Majthényi-féle kastély.</i> (Jelenleg <i>Thék Endréé.</i>)	56—57
<i>A Szitnya-hegy teteje</i>	16—17	<i>Lontó.</i> <i>Jekelfalussy Lajos</i> kastélya. ..	56—57
<i>Alsózsember.</i> Az <i>ősi Zsembery-kastély.</i> (Most <i>Rudnay Béláé.</i>)	32—33	<i>Lukanénye.</i> Báró <i>Majthényi László</i> kastélya	56—57
<i>Berneceze.</i> <i>Szokoly Alajos</i> úrilaka ..	32—33	<i>Lukanénye.</i> Báró <i>Majthényi Othmár</i> kastélya	56—57
<i>Egyházmaróth.</i> Özevgy <i>Bartakovics Agostné</i> kastélya.	32—33	<i>Magyarad.</i> Báró <i>Nyáry Adolfné</i> kastélya	60—61
<i>Felsőszemeréd.</i> Gróf <i>Oberndorf Hugó</i> kastélya	40—41	<i>Márianosztra</i>	60—61
<i>Felsőszemeréd.</i> <i>Ivánka László</i> kastélya	44—45	<i>Palást.</i> <i>Palásthy-féle</i> kastély.	60—61
<i>Felsőszemeréd.</i> Gróf <i>Steinlein Ottó</i> kastélya	44—45	<i>Palást.</i> <i>Ivánka István</i> kastélya	64—65
<i>Felsőfőhétkút.</i> <i>Laszkáry Pál</i> kastélya ..	44—45	<i>Szud.</i> <i>Sembery István</i> kastélya	64—65
<i>Ipolybalog.</i> A <i>Huszár-féle régi kúria.</i>	44—45	<i>Szántó.</i> <i>Savanyúvíz töltőház.</i>	64—65
<i>Az ipolybalogi templom.</i> <i>Wessel J.</i> tanár rajza.	48—49	<i>Szántó.</i> A <i>savanyúvízforrás pavillonja</i>	64—65
<i>Ipolykeszi.</i> <i>Kondor József</i> kastélya ..	52—53	<i>Ipolyság</i>	72—73
<i>Ipolynyék.</i> <i>Haydin Károly</i> kastélya ..	52—53	<i>Ipolyság.</i> A vármegyeháza	72—73
<i>Ipolyszécsénke.</i> A gróf <i>Crouy-féle</i> kastély. (Jelenleg gróf <i>Somsich Ödöné.</i> <i>Wessel J.</i> tanár rajza.)	52—53	<i>Ipolyság.</i> Uj városrész a róm. kath. templommal	72—73
<i>Kiskereskény.</i> Özv. <i>Mailáth István</i> né kúriája	52—53	<i>Ipolyság.</i> A plébánia-templom portáléja	72—73
		<i>Ipolyság.</i> A pénzügyi palota	75
		<i>Korpona</i> pecsétje 1627-ből	77
		<i>Korpona város régi kapuja</i>	80—81

	Oldal		Oldal
Korpona. Részlet a régi városból ..	80—81	II. Rákóczi Ferencz. (Orsz. Képtárból.)	336—337
Korpona. A vártemplom és előbástyája ..	80—81	A bozói vár udvara	336—337
Korpona. Főtér a városházzal	80—81	Selmeczbánya. A plébánia-templom	352—353
Korpona. A Szentháromság-tér	80—81	kincsei	352—353
Korpona. Halma László úrilaka	80—81	Selmeczbánya. A plébánia-templom	352—353
Selmeczbánya térképe	84—85	belseje	352—353
Selmeczbánya	88—89	A palásti róm. kath. templom	352—353
Selmeczbánya régi képe. (Egykorú met-		A felsőszemerédi templom portáléja.	
szet az Országos Képtárból.)	88—89	Wessel J. tanár rajza	352—353
A magyarok kitörése Selmeczbányá-		Szelepcsényi György	360—361
ból. (Egykorú metszet az Orsz. Kép-		Szelepcsényi György címere a bozói	
tárból.)	88—89	vár falán	360—361
Selmeczbánya. Leányvár.	88—89	Czímerék a bozói vár kapuja fölött.	
Selmeczbánya. Az Óvár környéke. ..	104—105	Wessel J. tanár rajza.	360—361
Selmeczbánya. Az Óvár, az Újvár felől	104—105	A bozói pellengér a Fánchyak korából	360—361
Selmeczbánya. A dohánygyár	104—105	Mailáth György. (Az Orsz. Képtárból.)	384—385
Selmeczbánya. A városháza	112—113	Csábrág romjai. Heyer Arthur guache-	
Selmeczbánya. A Szentháromság-tér ..	112—113	festménye	456—457
Selmeczbánya. A kálvária	112—113	A Koháryak nemesi címere	456—457
Selmeczbánya. A Leányvár környéke.	112—113	A Koháryak hercegi címere	456—457
Selmeczbánya. A kamaraház	120—121	A Coburgok ősi címere	456—457
Selmeczbánya. A piarista kolostor ..	120—121	A Coburgok hercegi címere	456—457
Selmeczbánya. A Szent Katalin templom	120—121	Koháry II. István. (A hontmegyei mú-	
Selmeczbánya. A Havas-Boldogasszony		zeumból.)	456—457
templom	120—121	Koháry Farkas. (A hontmegyei mú-	
Hont vármegyei népviseletek. Heyer		zeumból.)	456—457
Arthur guache-festménye	128—129	Koháry András. (A hontmegyei mú-	
Magyar bányászat a XVIII. század		zeumból.)	456—457
második felében. (Egykorú metszet.)	160—161	Koháry Miklós. (A hontmegyei mú-	
Hegybánya	160—161	zeumból.)	456—457
Selmeczbánya. A középponti fémkohó	176—177	Koháry Ignác. (A hontmegyei mú-	
Selmeczbánya. A Sándorzúzó	176—177	zeumból.)	456—457
Selmeczbánya. A Zsigmond-akna	176—177	Herczeg Koháry Ferencz. (A hont-	
Selmeczbánya. A Ferencz József akna	176—177	megyei múzeumból.)	464—465
Selmeczbánya. A bányászati és erdés-		Clementina coburgi hercegnő	464—465
zeti főiskola épületei	200—201	Fülöp coburgi herceg	464—465
Márianosztra. A fegyintézet	220	Ferdinánd bolgár fejedelem	464—465
Baltik Frigyes	231	Szent Antal. A Koháryak ősi kastélya.	
Csepreghy Ferencz	234	(Jelenleg Fülöp coburgi hercege) ..	472—473
Grünwald Béla	243	A szentantali kastély lépcsőháza	472—473
Ipolyi Arnold	248	A szentantali kastély billárdterme ..	472—473
Ivánka Imre	250	Szent Antal. Szoba a Coburg-kastélyban	472—473
Ivánka Zsigmond	251	Szent Antal. Teremrészlet a kastélyban	472—473
Báró Kaas Ivor	253	A szentantali kastély kápolnája	472—473
Báró Majthényi László	259	A szentantali kastély folyosója	472—473
Palásthy Pál-püspök	264	A kötetben előforduló fényképek nagy része a	
Pongrácz István	267	Baker utóda cégé műterméből került ki.	
Pongrácz Lajos	267		
Pongrácz László	268		
Pongrácz Sándor	269		
Wallaszky Pál	277		
Csábrág vára. (Egykorú rajz a hont-			
megyei múzeumból.)	288—289		
Korpona a XVI. században. (A hont-			
megyei múzeumból.)	296—297		
Báthory István. (Eredetije az Orsz.			
Képtárban.)	312—313		
Báthory István címere.	312—313		
Drégelypalánk. (Egykorú metszet a			
hontmegyei múzeumból.)	320—321		
Ali pasa. (Az Orsz. Képtárból.)	320—321		
Illésházy István nádor. (Az Országos			
Képtárból.)	320—321		
A bozói vár	320—321		
A bozói vár régi őrtornya	320—321		
Drégely várának romjai	328—329		
Szondy temetése (Kubányi Lajos fest-			
ménye. Hont vármegye tulajdona.)	328—329		
Bethlen Gábor (Az Orsz. Képtárból.)	328—329		
Bocskay István (Az Orsz. Képtárból.)	328—329		
Wallenstein Albert herceg. (Az Orsz.			
Képtárból.)	328—329		

CZIMEREK.

Hunt-Pázmán 414.	Kiszely 437.
Ders 415.	Laszkáry 438.
Kacsics 417.	Luka 439.
Lévai Cseh 418.	Majthényi 441.
Palásthy (ősi) 418.	Méhes 441.
Erdődi Bakócz 420.	Nándory 442.
Aczél 424.	Nyáry 443.
Balassa 424.	Paksy 444.
Bartakovics 425.	Palásthy 444.
Battha 425.	Pongrácz 445.
Berkó 426.	Razgha 446.
Berzeviczy 426.	Rudnay 447.
Bolgár 427.	Sembéry 447.
Bory 427.	Simonyi 448.
Buócz 428.	Somogyi 449.
Dacsó 429.	Sztankay 450.
Farkas 430.	Thuránszky 451.
Halma 432.	Toldy 451.
Haydin 432.	Vajda 451.
Horváth 433.	Vágó 452.
Ivánka 434.	Wilczek 452.
Jancsó 435.	Zmeskall 453.
Jekelfalussy 435.	Hont vármegye 477.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aba** 46.
Aba Sámuel 305.
Aczél család 424.
Aczél József 52, 149.
Aczél-puszta 52.
Adami János 230.
Adler család 42.
Adóösszeírások 349.
Agárdy család 53, 424.
Agáts család 37.
Ágota-major 59.
Akacs család 424.
Albert I. 314.
Albrecht főherczeg 126.
Ali basa 38, 39.
Alispánok 318, 351, 397.
Alispánság 345.
Állattenyésztés 144—146.
Állatvilág 19.
Alsóalmás 25.
Alsóbágyon 25.
Alsóbaka 25.
Alsódacsólam 25.
Alsófégyvernek 26.
Alsófehérkut 26.
Alsó-Felsőalsók 33.
Alsólegénd 26.
Alsópalojta 26.
Alsó-Palotha 54.
Alsópéri-puszta 69.
Alsó-Podlurány-puszta 40.
Alsóprandorf 25.
Alsórakoncza 27.
Alsósipék 27.
Alsószelény 27.
Alsószemeréd 27.
Alsóterény 27.
Alsózseber 28.
Ambrózy Sámuel 230.
Andreánszky Sándor 395.
Antoni Dániel 230.
Antoni Sámuel 230.
Apafalva 28.
Apafi Mihály 333.
Apáti 28.
Apátmarót 28.
Apátújfalú 28.
Apova 28.
Árpa 140.
Aschenbrier Antal 230.
Ásványok 10.
Au 65.
Augustini Illés 230.
Auka család 424.
- Bab** 142.
Babát-puszta 40.
Bába-major 43.
Bach-korszak 393.
Bachmann József 230.
Bachsdorf 28.
Bacsófalva 28.
Bácsfalva 28.
Badin 25.
Badin család 424.
Bagonya 28, 42.
Bagyan 28.
Bainville család 56.
Bajta 29.
Bakabánya 29, 290, 350, 368, 369, 400.
Bakay család 53, 424.
Bakó család 68.
Bakócz Tamás 34, 47.
Bakonyi család 51.
Bakszarvai-puszta 55.
Balassa Ádám báró 82.
Balassa Bálint 103—106.
Balassa Bálint gróf 82.
Balassa család 26, 34, 36, 37, 42, 46, 47, 54, 60, 64, 74, 103, 417, 424.
Balassa Imre 333—334.
Balassa János 80.
Balassa Menyhért 34, 47, 73, 80, 319.
Balassa Zsigmond 25, 32, 33, 35, 41, 42, 51, 56, 64, 65, 69, 352, 356.
Balázsovkrizs-puszta 60.
Balczár család 52.
Balkay Béla 188.
Balla Géza 43.
Balogh Ádám 230.
Balog család 32—33.
Baloghy család 48, 425.
Baloghy Dezső 230.
Baltik Frigyes 231.
Bálint-prépost 73.
Bánhorváthy János 231.
Bányatelep 62.
Bányavárosi esperesség 361.
Bányászat 155—198.
Bányászati és erdészeti főiskola 199—207.
Bányászati irodalom 193—195.
Bányászati szakoktatás 199.
Baráti 29.
- Barbár népek** 280.
Baromfitenyésztés 146.
Baross család 29, 37, 44, 51, 425.
Baross Károly 231.
Baross-puszta 37.
Barsi esperesség 365.
Bartakovics Ágost 148.
Bartakovics család 40, 425.
Bartholomaeides László 232.
Bartók János 232.
Battha család 425.
Battha László 413.
Batthyány család 61.
Batthyány Vincze gróf 232.
Bát 30, 350.
Báthory István 69, 316.
Bátorfalva 30.
Bátor Opos 30.
Bátori Schulcz Bódog 232.
Bazsanyicza-major 66.
Beatrix 93, 96.
Belányi Tivadar 232.
Belej-puszta 36.
Belény 31.
Belházy család 47, 425.
Belle-puszta 35.
Beluja 31.
Bende Miklós 54.
Benedek érsek 73.
Beniczky család 36, 41, 43, 55, 426.
Benkóczi István 232.
Benyovszky család 28, 37.
Bercsényi család 48.
Bercsényi Miklós gróf 82, 119, 188, 339.
Bereklak 31.
Berek pusztá 42.
Berencsfalu 31.
Berényi család 27.
Berjanka pusztá 25.
Berkó család 426.
Bernecz 31.
Berócz család 62.
Berzeviczi Béla ifj. 413.
Berzeviczy család 48, 49, 426.
Berzsényi család 49.
Besztercebányai káptalan. 74.
Bethlen Gábor 39, 81, 111—112, 326—327.
Bécsi béke 81, 325.
Bél 30.

- Béla II. 306.
 Béla IV. 77, 87, 307.
 Bélabánya 95, 164—167, 290, 350, 368.
 Bél Mátyás 1.
 Béla patakja 56.
 Béd 31.
 Bényi prépostság 299, 301.
 Bikk puszta 36.
 Billot család 36, 55.
 Birányi Ákos 232.
 Birányi István 233.
 Birtokmegoszlás 138—139.
 Blaskovics család 30, 36, 42, 54, 57, 69, 427.
 Blaskovich Pál 395.
 Blinking Sándor 110—111.
 Blondieh (Bolondóc) vára 64.
 Bocskay István 74, 81, 324—325, 360.
 Boda Miklós 200.
 Bodányi László 219.
 Bodenstein család 55.
 Bodri puszta 44.
 Bogarak 22.
 Bohus család 55.
 Bolgár család 48, 427.
 Bolgár István 413.
 Bolgár János 58, 144, 150.
 Boór 31.
 Borfői család 51, 67.
 Borbála királyné 79.
 Bori 31.
 Bori buzgó 31.
 Bornemissza család 54.
 Boronkay család 37, 43, 68, 428.
 Borókás puszta 44.
 Boros család 49.
 Bory család 31, 32, 33, 49, 54, 419, 427.
 Bory Mihály 81, 82.
 Bossányi család 56, 428.
 Boszorkányperek 218.
 Bottyán János 342.
 Bozók 32, 293.
 Bozókalsók 33.
 Bozóki prépostok 300.
 Bozóki prépostság 32, 55, 56, 64, 78, 299, 356.
 Böckh Hugó dr. 233.
 Börzsöny 33, 290.
 Börzsönyi hegycsoport 1.
 Bószob major 67.
 Brack major 57.
 Brandenburgi György 110.
 Braxatoris Károly 233.
 Brenner-szövetkezet 159.
 Breuner Ágoston gróf 62.
 Breuner család 27, 44, 59, 68, 70, 152, 428.
 Brezini puszta 69.
 Breznik János 233.
 Bronzkorszak 280.
 Brunswick család 57.
 Burgonya 141.
 Bukovecz hegy 1.
 Buirdorf (Bajerdorf) 60.
 Buócz család 41, 428.
 Buriss-major 48.
 Burka 2.
 Búza 140.
 Caraffa Antal, 338, 362.
 Carisius tribunus 67.
 Carpis 77.
 Carpona 77.
 Casse (De la) Beniamin Ignác 233.
 Chalamia 58.
 Chizsistye puszta 31.
 Chizskovszka puszta 26.
 Chorinsky Igó gróf 144.
 Cillei Borbála 58.
 Coburg Ágost Lajos Viktor herceg 474.
 Coburg Ágoston Lajos herceg 476.
 Coburg Ferdinánd fejedelem 476—477.
 Coburg Ferdinánd herceg 474.
 Coburg Fülöp herceg 37, 49, 50, 65, 66, 151, 475.
 Coburg Klementina hercegnő 475.
 Coburg Klotild hercegnő 476.
 Coburg-Koháry család 28, 31, 34, 36, 42, 43, 47, 49, 50, 52, 54, 58, 60, 62, 66, 71, 474—477.
 Coburg Lipót Kelemen herceg 476.
 Cornides Péter 233.
 Cotten János Zsigmond 120—121.
 Coudenhove Kuno gróf 152.
 Crouy család 49, 50.
 Csall 35.
 Csank 36.
 Csáb 33.
 Csábrág 293, 343.
 Csábrágvarbók 34.
 Csábrágvár-alja puszta 35.
 Csák Mátyus 296.
 Csák nemzetség 60, 70, 416.
 Csákócz (Czekócz) 35.
 Csáky László 41.
 Csáky-Pallavicini család 51.
 Csárda puszta 37.
 Cseh család 429.
 Csehi család 26, 42, 62.
 Csehi puszta 42.
 Cselka Nándor 233.
 Csepregy Ferencz 63, 234.
 Csepregy János 235.
 Cseri 36.
 Cseri család 36.
 Csery József 235.
 Csesznák család 429.
 Cséti Ottó 190.
 Csillag puszta 58.
 Csitári puszta 31.
 Csóványos 2.
 Csúcsos hegy 2.
 Csuda major 70.
 Csupor István 413.
 Csuzy Pál 44.
 Czek Aladár 51.
 Czéhek 385.
 Czigányok 284, 347.
 Czigánytelep 54.
 Czikaus Fülöp 236.
 Czobor család 428.
 Czobor Imre dr. 413.
 Czobor László 411, 413.
 Czobor Miklós 219.
 Czompó Ede 413.
 Czvittinger Dávid 236.
 Dabis Antal dr. 219.
 Dacsó család 26, 36, 41, 42, 45, 54, 60, 67, 429.
 Dacsókeszi 36.
 Dalmad 36.
 Dalmadi család 36, 429.
 Dalotti Aladár 31.
 Dalotti Ödön 38.
 Dalmás 293.
 Darázi 36.
 Darázi család 36.
 Darvas család 49, 50.
 Dávidrévi puszta 55.
 Dedinszky János 236.
 Delius Kristóf 200.
 Deménd 37.
 Deméndi család 37, 69.
 Derfel 31.
 Ders 34, 414.
 Derzenye 37.
 Derzenyei család 37, 419.
 Desházy család 48.
 Deszkás puszta 40.
 Devicse 37.
 Dirner család 62.
 Disznossy család 47, 429.
 Divald Adolf 236.
 Divald József 237.
 Divald Károly 237.
 Dobák nemzetség 26, 38, 41, 42, 45, 54, 57, 416.
 Dobó család 30.
 Dobó Ferencz 105.
 Dobó István 80, 106.
 Dobó Krisztina 106.
 Dobránszky család 69.
 Dobsony puszta 57.
 Dóczy hegy 1.
 Dóczy család 97, 98, 109—110.
 Dóczy Orbán 93, 94, 95.
 Dohány 142.
 Domaniczky Antal 237.
 Domanyik 37.
 Domanyiki család 37.
 Dominikánusok 90, 302.
 Döbringer Jakab 89, 93.
 Dömeháza 37.
 Dömösi prépostság 301.
 Dráb János 237.
 Draskóczy család 429.
 Draskovich János 81.

- Drégely 294, 320, 323.
 Drégelypalánk 38.
 Drégelypalánki esperesség 366.
 Drénohegy pusztá 36.
 Driéno 47.
 Drjnov 2.
 Drótkötélgár 191.
 Dubraviczky család 54, 430.
 Duhapula 54.
 Dulánszky major 29.
 Duló család 430.
 Duna 2, 3.
 Dutkó János 219.
 Dvornikovics család 430.
 Dvornikovics Miklós 237.
 Ebeczky család 54, 430.
 Edelmann Ottó 237.
 Éder X. Ferencz 237.
 Egeg 40.
 Egeghy család 430.
 Egészségügyi személyzet 223.
 Egri gyűlés 119.
 Egry család 430.
 Eghajlat 14, 221.
 Egyházi építészet 303.
 Egyházi viszonyok 295.
 Egyházmarót 40, 290.
 Ehrenfeld pusztá 51.
 Ehrenstein Mór 49.
 Eichelburg család 49.
 Ellátmányos rendszer 159.
 Ellenreformáció 353.
 Élelmezés 222.
 Élesfalu 40.
 Emberevők 218.
 Endre I. 305.
 Endre II. 306.
 Endre III. 309—310.
 Eötvös Ignác báró 379.
 Építkezés 129.
 Ércztermelés 197.
 Erdészet 139, 152—154.
 Erdészeti tanintézet 200.
 Erdő comes
 Erdődy család 34, 47.
 Erdődy Simon 79.
 Erdőmeg 40.
 Eresztény major 43.
 Erzsébet-akna 192.
 Erzsébet királynő 313.
 Erdy (Luczenbacher) János 237.
 Esterházy család 25, 26, 27, 36, 37, 40, 41, 44, 50, 53, 55, 59, 61, 62, 67, 68, 70.
 Esopus család 94.
 Esztergomi érsekség 39, 51, 62, 63, 148, 295, 296, 355.
 Esztergomi főkáptalan 46, 64, 151, 297, 355.
 Esztergomi papnövelde 147.
 Evva Lajos 238.
 Fabricius-család 58.
 Fail Attila 238.
 Faller Károly 238.
 Fanemek 153.
 Farbaky István 239.
 Farkas család 49, 430.
 Farkas Rezső 413.
 Farkass Róbert 239.
 Fábián János 238.
 Fánchy család 25, 26, 32, 33, 35, 41, 42, 51, 56, 60, 64, 65, 69, 356.
 Fánchy György 80.
 Fáy család 64.
 Feger József 239.
 Fehér Ipoly 239.
 Fejedelmi biztosok 345.
 Fejérpataky család 431.
 Fejérváry család 56.
 Fekete család 45, 49, 431.
 Fekete Imre 219.
 Fekete Lajos 240.
 Felekezeti viszályok 354, 366.
 Felsőalmás 41.
 Felsőbadin 41.
 Felsőbaka 41.
 Felsőbágyon 41.
 Felsődacsólam 41.
 Felsőfegyvermek 42.
 Felsőfahérkut 42.
 Felsőlegénd 42.
 Felső-Mladonya 42.
 Felsőpalojta 42.
 Felső-Palotha 54.
 Felsőpéri-pusztá 69.
 Felső-Podlussány-pusztá 40.
 Felső-Prandorf 41.
 Felső-Pribel 42.
 Felsőrakonca 42.
 Felsősipék 42.
 Felsőszelény 43.
 Felsőszemeréd 43.
 Felsőterény 43.
 Felső-Teszér 69.
 Felsőtúr 43.
 Felsőzsemler 44.
 Ferdinánd I. 100—103.
 Ferdinánd II. 112, 327—328.
 Ferdinánd III. 331—332, 326.
 Ferdinánd fejedelem 476—477.
 Ferencz I. 377.
 Ferencz József I. 126, 393.
 Ferencz József-akna 192.
 Ferencz József gyermektelep 71.
 Ferenczy család 56.
 Ferenczy György 241.
 Fertőző kórok 222.
 Festetich család 54.
 Fémkohászat 196—198.
 Finsterort 167, 192.
 Fischer Bertalan 49.
 Fitkovini András 241.
 Flórián Gerő 219.
 Flödnik család 68.
 Fodor Vilmos dr. 413.
 Fogarassy család 43.
 Foglár család 37, 68, 431.
 Fogyasztási szövetkezetek 146.
 Folkusházy család 431.
 Forgách Antal gróf 395.
 Forgách család 27, 57, 61, 70, 431.
 Forgách Ferencz 353.
 Forgách Zsigmond 81.
 Forradalom 386.
 Födemesi család 49.
 Főgimnázium 210.
 Főispánok 317, 351, 396.
 Főispánság 343—345.
 Földváry család 43, 45, 47, 431.
 Fradelius Péter 241.
 Francia háborúk 367.
 Frauenmarkt 30.
 Fugger család 97.
 Fülöp kir. herceg 475.
 Fülöpp család 43.
 Fürdők 224.
 Gaál Alajos 218.
 Gabelmann Miklós 81.
 Gaitner Tivadar 241.
 Galagonyás-pusztá 63.
 Gallaaljai-pusztá 55.
 Galleton Vilmos 159.
 Gallovich István 241.
 Ganád-pusztá 33.
 Garam 2.
 Garamkissalló 44.
 Garamkövesd 44.
 Garamkövesdi pusztá 44.
 Garammelléki apátság 301.
 Garamszentbenedeki apátság 356.
 Gazdaságok 147—152.
 Gazdálkodási rendszer 137.
 Gál András 241.
 Gáspár család 431.
 Gáspár Imre 241.
 Gáspár István 58.
 Geddey család 69.
 Geologiai alakulás 4—5. 156.
 Gerenday Tivadar 242.
 Gerhard család 51, 431.
 Gerhárt György 242.
 Gerlach-pusztá 35.
 Geussenhaimer család 43.
 Géczy család 54, 55, 431.
 Géczy Péter 387.
 Géza I. 305.
 Géza II. 306.
 Giskra János 93.
 Goldbach 69.
 Gombos-pusztá 44.
 Goszthonyi család 57, 432.
 Gördök 37.
 Görgey Artur 121, 127, 390.
 Grassalkovics család 37.
 Gregersen család 67, 432.
 Gregersen Gudbrand 242.
 Grueber Antal 242.
 Grünwald Béla 66, 242.
 Gudics család 51, 432.
 Guyon Richard 390.
 Gyekés 44.
 Gyerk 44.
 Gyermekhalandóság 222.

- Gyermekevédelem 227.
 Gyógytárak 224.
 Györgytáró 192.
 Gyulazombor nemzetség 417.
 Gyuresányi család 55.
 Gyurkó-tető 2.
 Gyügy 45.
 Gyümölcstermelés 142.
 Gyürki 45.
 Gyürki-pusztá 46.
 Gyürky Antal 243.
 Gyürky család 45, 68, 432.

 Haan család 55, 432.
 Haan Rezső 243.
 Hainrich János 244.
 Haiczl Kálmán 244.
 Hajdúk 81.
 Hajlós-major 51.
 Halak 21.
 Halácsy család 36, 432.
 Halász Ferencz 244, 413.
 Halma család 432.
 Halmay László 413.
 Haliczky András 244.
 Hamzsa bég 81.
 Hanzély László 51.
 Haraszt-pusztá 66.
 Haraszi 45.
 Haraszi-pusztá 62.
 Harmadikhegy-major 37.
 Harnos-tanya 70.
 Hausegger József 245.
 Haydin család 432.
 Haydin Károly 50.
 Haynau 392.
 Hájik-major 37.
 Hársasterény 43.
 Házas-Maróth 40.
 Házasnénye 45, 56.
 Háziipar 147.
 Heczkó-pusztá 68.
 Hederváry Antal 245.
 Hegybánya 45.
 Helbig család 43.
 Held család 36, 433.
 Helemba 45.
 Hell család 433.
 Hell Jenő 147.
 Hell József 188, 245.
 Hell Károly 163, 187, 188.
 Hell Kornél 162, 163.
 Hell Miksa 245.
 Hell Sándor 36.
 Hellenbach család 41, 43, 47, 69.
 Hellenbach János Gottfried báró 122, 123, 124, 245.
 Helmbacher Nándor 219.
 Helvét hitvallás 361.
 Helyi kórok 222.
 Herczeg Jenő 246.
 Herczeg József 413.
 Herczeg-major 36.
 Hébecz 37.
 Hébeczi család 37, 67.
 Héderváry Lajos 413.

 Hideghegy-tanya 67.
 Hidegvölgy-major 47.
 Hidvég 46, 294.
 Hilleprant család 94, 107.
 Himlőoltás 227.
 Hitelszövetkezet 146.
 Hlina-major 58.
 Hódossy család 37, 54, 433.
 Hodrusbánya 95, 96, 167.
 Hoffer Márton 58.
 Hoffmann Sándor 246.
 Hofsteter János Ádám 246.
 Hofsteter János Kristóf 246.
 Holczer János id. 60.
 Holczer János ifj. 62.
 Holics Béla dr. 219.
 Hollady Nándor 84.
 Hollós-pusztá 44.
 Honecz család 53.
 Honecz-major 53.
 Honfoglalás 283.
 Hont 46, 285, 294.
 Hontbesenyőd 46.
 Honti főesperesség 303, 355.
 Honti Henrik 246.
 Honti Kaszinó 76.
 Honti szakadás 46.
 Hontmegyei Népbank 76.
 Hontsomos 47.
 Hontvármegyei Gazdasági Egyesület 146.
 Hontvármegyei Múzeum 408.
 Honvédek névsora 388.
 Honvédség 400.
 Horhi 47.
 Horhy család 47.
 Horváth család 41, 43, 54, 70, 433.
 Horváth Béla 49, 406.
 Horváth Jenő 246.
 Horváth József 246.
 Horváth Kálmán 247.
 Horváth Miklós 43, 218.
 Horváthy család 47, 58, 433.
 Horváti 47.
 Hóke Lajos 247.
 Höker Mátyás 247.
 Hónigh Ignác 248.
 Hrabov'na pusztá 40.
 Hradistye 2.
 Hruskovitz Sámuel 248.
 Hrusó 57.
 Hunfalvi János 1.
 Huntfi Demeter 50, 62.
 Hunt Pázmán nemzetség 25, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 78, 86, 285, 295, 414—416, 456.
 Hunt vára 64, 68, 285, 294.
 Hunyadi János 66, 93, 314.
 Hurtay család 36.
 Huszár család 50, 57, 70, 434.
 Huszár Aladár 48, 149.
 Huszár major 57.
 Huszár Tibor 50, 62, 151.

 Husziták 32, 79, 93, 284, 313, 360.
 Husz János 360.
 Huszonötös bizottság 410.
 Hüllők 21.

 Illés (Ilia) 47.
 Illés Nándor 248.
 Illésházy István 34, 47, 53, 65, 66, 111, 324.
 Illésy család 434.
 Imre király 306.
 Imrich család 41.
 Inám 48.
 Inánes pusztá 48.
 Iparvállalatok egészségügye 225—226.
 Ipoly 2.
 Ipolybalog 48.
 Ipolydamásd 48.
 Ipolyfödemes 49.
 Ipolykeszi 49.
 Ipolynyék 49.
 Ipolypászto 50.
 Ipolyság 72—76.
 Ipolysági Takarékpénztár 76.
 Ipolyság-korponai vasút 84.
 Ipolyszabályozás 407.
 Ipolyszakállós 50.
 Ipolyszécsénke 50.
 Ipolyvece 50.
 Ipolyvölgyi tájfajta 145.
 Ipolyi Arnold 49, 83, 248.
 Irodalom 228—278.
 Irtás tanya 33.
 Irtványok 36, 37.
 Istenáldás-táró 192.
 Istenhegy 2.
 István II. 306.
 István V. 307.
 István major 50.
 István nádor 126.
 Iszkornya pusztá 61.
 Ivánka család 43, 434.
 Ivánka Imre 250.
 Ivánka István 61, 146, 251.
 Ivánka László 47, 53, 54, 55, 63, 69, 149.
 Ivánka Oszkár 410, 411, 413.
 Ivánka pusztá 63.
 Ivánka Zsigmond 251, 392.

 Jablánczky Sándor 219.
 Jablanth 36.
 Jacquin József Ferencz báró 251.
 Jacquin Miklós József 125.
 Jacquin Vilmos 200.
 Jakubi major 59.
 Jakusics Ferencz 73.
 Jalsó pusztá 61.
 Jancsó család 435.
 Jancsó Kálmán 37, 148.
 Jankovich család 49, 50, 68, 435.
 Jankovich Béla 68, 251, 412.
 Jankovich Béla ifj. 151.
 Janovszky Pál 252.

- Jákóffi család 49.
 Jánoky család 43, 54, 70, 435.
 János pap 79.
 János pusztá 67.
 Járásbíróságok 219.
 Jekelfalusy család 435.
 Jekelfalusy József 252.
 Jekelfalusy Lajos 56.
 Jellasi 389.
 Jeszenszky család 36, 435.
 Jeszenszky Gusztáv 84.
 Jezsovics Károly 252.
 Jezsuiták 112, 353, 358—359.
 Jobbágytelkek 349.
 Jónás József 252.
 Joó János 54, 47.
 Józsa páter 113.
 József II. 125, 126, 363, 374.
 József II. császár-altáró 158.
 Juhtenyéztés 145.
- Kaas család 436.
 Kaas Ivor báró 252.
 Kachelmann János 252.
 Kacsics nemzetség 38, 43, 70, 417.
 Kacsikovich család 42, 54.
 Kakasdomb pusztá 63.
 Kalinó pusztá 25.
 Kalmár család 436.
 Kalocsa család 53, 55, 436.
 Kalocsay Endre 253.
 Kalonta 48.
 Kalontai család 48.
 Kalváriahegy 1.
 Kapasz pusztá 58.
 Kappel család 53.
 Karlik 91.
 Karpfen 77.
 Kassai gyűlés 336.
 Kasza család 55, 57, 436.
 Katinka pusztá 49.
 Kaucsár Márton 413.
 Kazy család 437.
 Kazy Lázár 48.
 Kádár család 436.
 Kálmán király 306.
 Kálnaborfő 51.
 Kálnay család 36, 44, 51, 70.
 Kámory (Kurp) Sámuel 253.
 Káptalan pusztá 53.
 Káptalani pusztá 26.
 Károly III. 363.
 Kcsmery család 36.
 Kecskévarbók 51.
 Kecskeméthy Géza 219.
 Kecskényéztés 146.
 Kegyesrendűek 359.
 Kelenye 51.
 Kemence 51, 371.
 Kemény János 332.
 Kemp Mihály 254.
 Kereskedelmi növények 142.
 Kereskényi család 58.
 Kerling 91.
 Kert 139.
 Keszihőz 36.
 Keve Károly 413.
- Keviczky család 69.
 Kéry család 52.
 Kieska Dániel 254.
 Kiegyezés 396.
 Király Ernő 254.
 Király kútja 52.
 Királyfalú 52.
 Királyfia pusztá 43.
 Királyfi család 43.
 Királyháza pusztá 52.
 Királyi bíróságok 399.
 Királykútak 73.
 Királyné pallaga 52.
 Kisakol pusztá 62.
 Kiscsalomia 52.
 Kiscsalomjai család 52.
 Kisfurda major 64.
 Kisgyarmat 52.
 Kis-Hont vármegye 289, 349, 370—371.
 Kisiblye tanya 69.
 Kiskereskény 53.
 Kiskereskényi család 53.
 Kismorgó erdőlak 67.
 Kiskesz 53.
 Kiskér 52.
 Kisölvéd 53.
 Kispeszek 53.
 Kiss József 254.
 Kistúr 53.
 Kisváros major 70.
 Kiszél tanya 33.
 Kiszely család 437.
 Klasznyavér 61.
 Kleinfestritz 162.
 Klementina kir. hercegnő 475.
 Klieb 63.
 Klotild kir. hercegnő 476.
 Kmet' András 254.
 Kmosko család 437.
 Koch József 254.
 Koháry András József 469.
 Koháry Antal 470.
 Koháry család 27, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 42, 47, 49, 50, 54, 58, 60, 62, 65, 66, 70, 71, 454—477.
 Koháry Farkas 468.
 Koháry Ferencz 378, 454.
 Koháry Ferencz József 471—474.
 Koháry György 455, 469.
 Koháry Ignác József 373, 470.
 Koháry Imre 454, 458.
 Koháry István 367, 454, 461.
 Koháry II. István 462—468.
 Koháry János 373, 469, 470.
 Koháry Miklós 373, 470.
 Koháry Péter 454, 455, 459.
 Koháry Wdorus 455.
 Kohn major 33.
 Kollmann János 219.
 Kohósítási eljárás 197.
 Kolpach (Kulpach) 69.
 Kolos intézet 225.
 Koncsek család 437.
- Kondor Emil 36, 52, 149.
 Kondor József 49, 149.
 Konkoly Thege család 437.
 Konkoly Thege Sándor 63, 151.
 Konszko pusztá 35.
 Kónya Miklós 70.
 Kopany závosz 2.
 Kopasz hegy 1.
 Koplál major 55.
 Korbász pusztá 40.
 Koreska József 395.
 Kórházak 223, 407.
 Kormosó 53.
 Kormosói család 53.
 Korompai család 55.
 Korpona 77—84, 211—212, 291, 350, 368, 369, 400.
 Korpona folyó 77.
 Korponai jog 77.
 Korponai országgyűlés 81.
 Korponay család 437.
 Korponay Jánosné 370.
 Kóspallag 54.
 Kossuth Lajos 381.
 Kovács Ernő 413.
 Kovácspatak nyaraló 44.
 Kovács Sebestény család 437.
 Kovács Sebestény Endre dr. 407.
 Kovács Mátyás 254.
 Kóvár 54.
 Kováry (Kováry) család 27, 43, 457.
 Kőhatár major 51.
 Kőhatár pusztá 28.
 Kőkapu 2.
 Kőkeszi 54.
 Kőkorszak 279.
 König Mór 254.
 Könyvtárak 228—229.
 Kópata pusztá 44, 57.
 Körmendy család 51, 438.
 Kőrösy Albin 254.
 Kőrösy József 255.
 Körpolgár 88.
 Kővérhegy major 55.
 Kővérhegy pusztá 55.
 Közegészségügy 221—227.
 Középpalója 54.
 Középpalvár pusztá 61.
 Középtúr 54.
 Középpalvár 51.
 Közjegyzőségek 219.
 Közmondások 135.
 Közoktatásügy 208—216.
 Községek összeírása 368.
 Krajtsik Soma 255.
 Kraicz Ernő dr. 219.
 Králik család 50.
 Králik Lajos 255.
 Krecsmár család 50.
 Krupecz István 255.
 Krupina 77.
 Krusics család 47.
 Krusich János 34, 89.
 Kubinyi család 30, 51, 54, 438.

- Kubinyi Ferencz 256.
 Kucsalah-pusztá 35.
 Kucsera tanya 33.
 Kudora János 256.
 Kupecz család 438.
 Kuruczok 112—119.
 Kuruzslás 227.
 Kútberek erdészlak 46.
 Kyrmezer Pál 256.

 Labanczok 122.
 Labody család 438.
 Laczkó család 438.
 Ladamér, esztergomi érsek 52.
 Laicsák Ferencz 256.
 Lajos I. 312—313.
 Lajos II. 99, 317.
 Lakásviszonyok 221.
 Laky család 438.
 Laky Károly 44.
 Lalik tanya 33.
 Lampert mester 73.
 Landauer Béla 256.
 Landauer család 438.
 Laszkáry család 31, 42, 49, 50, 438.
 Laszkáry Gyula 49, 51.
 Laszkáry Pál 42, 148.
 Lavatka Béla 48.
 Lazánszky Tamás 257.
 Lábody család 62.
 Lányi Károly 256.
 László IV. (Kún-) 308.
 László V. 315.
 Lászlód 55.
 László prépost 73.
 László Sándor 219.
 Leányvár 108.
 Ledebur család 150, 439.
 Ledebur Adolf gróf 55.
 Lederer család 61.
 Ledény 55.
 Legelő 139, 142.
 Leich-Pilsen 33.
 Leléd 55.
 Lelédhidi major 55.
 Lelédhidi pusztá 55.
 Lenkey család 69.
 Lepkék 22.
 Lestyánszky Sándor 257.
 Leszenye 55.
 Letkés 55.
 Lévai Cseh család 417.
 Lévai Cseh László 92.
 Lévai Cseh Péter 36, 53, 55, 56, 62, 70.
 Lévai Cseh Zsigmond 50.
 Libárdy család 31.
 Libertiny Gusztáv 257.
 Libertiny József 257.
 Lienpach Gottfried 113—116.
 Liha Antal 219.
 Linzi béke 332.
 Lipcsey család 439.
 Lipcsey Ervin dr. 219.
 Lipót király 332, 362.
 Lipót II. 376.

 Lipthay család 27, 30, 49, 50, 58, 439.
 Lisó 55.
 Litas major 36.
 Lits Gyula 257, 408—409, 412.
 Litschauer Lajos id. 257.
 Litschauer Lajos ifj. 257.
 Litva 55.
 Litvai család 56.
 Litvai határ 36.
 Litva pusztá 61.
 Lontó 56.
 Lónyay Menyhért 68.
 Lótenyésztés 145.
 Lovcsányi Alajos 258.
 Löffelholtz tábornok 122.
 Lőrincz prépost 73.
 Lövmunka 185.
 Luby család 49.
 Luczenbacher család 439.
 Luczenbacher Pál 67.
 Luczenbacher Pál id. 258.
 Ludovika-akadémia 377.
 Luka család 26, 42, 45, 49, 51, 54, 57, 69, 439.
 Lukanénye 56.
 Luka Pál 61, 150.
 Luka Sándor 391.
 Luzsénszky család 440.

 Macskás 2.
 Macskás-pusztá 28.
 Madarak 20.
 Madocsányi család 440.
 Magaslak 57.
 Magasmajthény 57.
 Magospart-pusztá 69.
 Magyar-hegy 2.
 Magyarad 57.
 Magyarok 129.
 Magyarosodás 403.
 Mahó-pusztá 37.
 Mailáth Antal 259.
 Mailáth család 51, 53, 59, 440.
 Mailáth György 53, 150, 380.
 Mailáth István 149, 399—400.
 Mailáth Lajos 53.
 Mailáth László 4.
 Mailáth-major 53.
 Márianosztrai fegyintézet 219.
 Mária-pusztá 37.
 Márton bán 72.
 Márton érsek 52.
 Márton Ferencz 219.
 Mártonffy család 53, 55, 442.
 Mátyás I. 26, 40, 79, 93, 97, 315—316.
 Mátyás II. 325—326.
 Mátyus család 58.
 Mere 58.
 Merei család 58.
 Messzelátó-pusztá 58.
 Mezőgazdaság 137—144.
 Méhes család 442.
 Méhes József 58, 150.

 Méhes Sándor 54, 150.
 Mészézet 143.
 Mélyvölgy-major 58.
 Méznevelő 58.
 Michnay család 442.
 Migazzi család 43.
 Mikolafalu 70.
 Miksa akna 191.
 Mindszent-táró 192.
 Mladonya 26.
 Majthényi család 26, 41, 42, 45, 49, 55, 56, 58, 69, 440.
 Majthényi László báró 45, 47, 49, 50, 55, 57, 58, 69, 70, 150, 259, 388, 394.
 Majthényi Othmár báró 57.
 Makri Lukács 47.
 Malmok 36.
 Malomvölgy irtvány 47.
 Marek Károly 413.
 Margit-major 38, 70.
 Martalóczok 106, 109.
 Martnau 67.
 Matlaszkovszky István dr. 413.
 Matolay (Matulay) család 58, 69, 441.
 Matunák Mihály 84, 259.
 Mazuch Ede 261.
 Mách nemzetség 60.
 Mányik Ernesztina 261.
 Mária királynő 99, 102, 313.
 Mária Terézia 63, 125, 363, 372.
 Mária major 44.
 Márianosztra 57, 358.
 Mocsáry Antal 261.
 Mocskos család 45.
 Modertáró 168.
 Mohácsi vész 100.
 Mokoschini Jakab 261.
 Mondák 136.
 Mondókák 134—135.
 Montecuccoli Jeromos 185.
 Morva Miklós 261.
 Mudron Mihály 261.
 Munkásviszonyok 140, 147.
 Murányi család 54, 61.
 Murányi Ignác 261.
 Múzeum-Egylet 408.
 Művészet 228—278.

 Nagy család 58, 442.
 Nagycsalomia 58.
 Nagyfalú 58.
 Nagy Galla 2.
 Nagygimnázium 210.
 Nagy Homlok 2.
 Nagyhonti evang. egyház 360—365.
 Nagyirtvány-pusztá 37.
 Nagy István 261.
 Nagykereskény 58.
 Nagy Lajos király 29, 58, 59, 77, 91, 92.
 Nagymaros 59, 291, 350.
 Nagymorgó erdőlak 67.
 Nagymező-pusztá 54.

- Nagypallag-pusztá 40.
 Nagypeszék 59.
 Nagy Sándor 144, 261.
 Nagyszögi-pusztá 36.
 Nádas 58.
 Nádas terület 140.
 Nándorhalma-pusztá 68.
 Nándory család 69, 442.
 Nándory Pál 413.
 Nedeczky Béla 61.
 Nedeczky család 42, 61, 442.
 Nedeczky Pál 43.
 Nedeczky-pusztá 42, 44.
 Nemes családok 414—453.
 Nemesvarbók 59.
 Nemzeti küzdelem 410.
 Nemzetőrség 367.
 Németbaka 29.
 Németek 129, 284.
 Németi 60.
 Népesedési mozgalom 222.
 Népeségi viszonyok 368.
 Népiskolák 212—216.
 Népköltészet 135.
 Népkönyvtárak 147.
 Népoktatás 209, 402.
 Népösszeírás 375.
 Népírajz 128—136.
 Népszokások 130.
 Népivándorlás 282.
 Nikolsburgi béke 328.
 Nógrádi esperesség 366.
 Nostre 57.
 Nozdovicsky 442.
 Növényvilág 15.

 Nyaralótelepek 221.
 Nyáry Adolf báró 261.
 Nyáry Adolfné özv. báróné 150.
 Nyáry Albert báró 262.
 Nyáry Alfonz báró 413.
 Nyáry Antal báró 262.
 Nyáry Béla báró 262.
 Nyáry család 42, 57, 63, 70, 442.
 Nyáry Gyula báró 262.
 Nyáry Jenő báró 262.
 Nyelvjárás 136.
 Nyék nemzetség 49.
 Nyéki család 49.
 Nyíres-pusztá 51.

 Oberndorf család 443.
 Oberndorf Hugó gróf 43, 45.
 Ocsenás tanya 33.
 Ocskay László 82, 339.
 Ó-Drienő pusztá 47.
 Oeder család 94.
 Okolicsányi Antal 395.
 Okolicsányi család 55, 56, 68, 443.
 Okolicsányi István 413.
 Okolicsányi pusztá 52.
 Októberi diploma 394.
 Olasz Pál 83.
 Oláh Miklós 360.
 Olvár 72.

 Olvár pusztá 61, 68.
 Ónodi országgyűlés 122, 341.
 Oravetz Béla 219.
 Ordódy család 443.
 Ordódy Lajos 59, 149, 263.
 Ordódy László 59, 149.
 Orosz betörés 391.
 Orsány 62.
 Országgyűlési képviselők 397.
 Orvosi növények 19.
 Orszányi liget 70.
 Osgyán 294.
 Oszikó pusztá 61.
 Óvodák 209.

 Ördöghegy 1, 2.
 Öregmajor 40.
 Örhégy-major 70.
 Óskor 279.
 Ősöd 60.
 Ötödrész-major 40.

 Paczolay család 36, 37, 444.
 Paczolay János 263.
 Paczolay Jánosné özv. 148.
 Pajor család 52.
 Pajor István 263.
 Pakhas 66.
 Paksy család 444.
 Palánk 39.
 Palást 60.
 Palásthy Bertalan 79.
 Palásthy család 27, 36, 42, 45, 53, 55, 58, 60, 414, 418.
 Palásthy László 79.
 Palásthy Pál 264.
 Palóczok 284.
 Palota 54.
 Palugyay család 37, 444.
 Paluska család 444.
 Pap család 444.
 Paphegy 2.
 Paphegy pusztá 55.
 Paptag 62.
 Paradicsomhegy 1.
 Parona (Proma) 72.
 Patak pusztá 43.
 Patkós pusztá 69.
 Pauer János 264.
 Pauer János 264.
 Paula pusztá 63.
 Paulovics István 265.
 Páld 61.
 Páld pusztá 61.
 Pálffy család 34, 47, 52, 54, 55.
 Pálffy Miklós 81.
 Pálháza pusztá 28.
 Pálóczy György 43, 46.
 Pálosok 57, 302.
 Pályi Pál 264, 413.
 Pánszlávizmus 386.
 Pártküzdelmek 403, 404.
 Pásztói család 50, 52.
 Pázmány Péter 253.
 Pecsénicz 46.
 Peithner Tádé 199.
 Peleske pusztá 69.

 Peres pusztá 37, 56.
 Pereszlény 61.
 Pereszlényi major 62.
 Pereszlényi János 265.
 Pereszlényi Pál 265.
 Perger Lajos 265.
 Pergyes pusztá 44.
 Peröcsény 62.
 Peröcsény major 62.
 Pertinenciák 90.
 Pesthun Szeverin 98.
 Pestis 343.
 Pethő Imre 44.
 Pethő pusztá 45.
 Petróczy család 444.
 Petróczy Tamás 265.
 Pezsernye pusztá 42.
 Péli család 69.
 Péri pusztá 27.
 Péter I. 305.
 Phylloxera 143.
 Piaristák 359.
 Pierg 45.
 Pierstl András 265.
 Pilisi apátság 302, 357, 358.
 Pintér Miklós 219.
 Pischl Samu 44.
 Plachy András 265.
 Plachy család 42, 43, 53, 68, 445.
 Plachy Gyula 84.
 Plachy Lajos 84.
 Platthy család 445.
 Pléska pusztá 44.
 Plieski pusztá 26.
 Pocsuvaldo 28.
 Podhorszky család 27, 156, 445.
 Podhorszky György 400, 401.
 Podhragyay Pál 265.
 Pogány család 59.
 Pogány hegy 2.
 Pogány Kornél 265.
 Pogányvár 53.
 Pogrányi Benedek 81.
 Poklostói, sági prépost 74.
 Pomaag földje 78.
 Pomoti család 31, 47.
 Pongrácz Anna 265.
 Pongrácz család 36, 42, 43, 50, 55, 68, 70, 445.
 Pongrácz Elemér 265.
 Pongrácz István 266.
 Pongrácz Lajos 267.
 Pongrácz László 268.
 Pongrácz Sándor 269.
 Porta 350, 370.
 Pósa nemzetség 73.
 Pöschl Ede 270.
 Prandorffy család 25.
 Prencsfalu 31.
 Pribel 26.
 Priklek 31.
 Primási pusztá 46.
 Prinzdorf 31.
 Prónay család 54, 69, 446.
 Protestáns egyházak 360—367.

- Protestantizmus 107, 112.
 Puchheim Farkas 80.
 Puchenpeltz János 95.
 Pukanecz (Pukanecz) 29.
 Pulya hegy 2.
 Pusztai iskolák 216.
 Pusztá-Szob 66.
 Pyrker Ambrus 270.

 Radnóti család 48.
 Radvánszky család 37, 52, 69, 446.
 Rajner család 56, 446.
 Rajner Lajos, 270.
 Rajner Pál 399, 401.
 Raj-pusztá 49.
 Rakonczay család 27, 42.
 Rakovszky család 37, 56, 446.
 Rappensberger Vilmos 270.
 Ravon-pusztá 37.
 Razgha család 446.
 Razgha Ernő 150.
 Ráday család 31, 49, 50, 58, 446.
 Rákóczi 62.
 Rákóczi család 62.
 Rákóczi Ferencz II. 74, 82, 117, 339, 363.
 Rákóczi-pusztá 62.
 Rákóczy György II. 81, 331.
 Rákóczy Sámuel 270.
 Rákósi-major 51.
 Ráró-major 31.
 Ráth Béla dr. 219.
 Reformáció 80, 365.
 Református egyház 365—367.
 Reichetzer Ferencz 271.
 Reuss herczeg 61.
 Reutter család 94.
 Reviczky család 447.
 Reviczky Gábor dr. 413.
 Rédly Károly 270.
 Régészeti lelőhelyek 280.
 Répa 141.
 Rét 139, 142.
 Révai család 49.
 Rhédey Ferencz 81.
 Richter Károly 271.
 Rigómáj-major 27.
 Rill József 271.
 Rimaszombat 291, 350.
 Rima vármegye 289.
 Rimélyi Dénes 413.
 Ring 88.
 Ringburger 88.
 Robbantó por 161, 185.
 Róbert Károly 29, 30, 59, 61, 310—312.
 Roland prépost 73.
 Római katolikus egyház 352—359.
 Római kor 280.
 Rómer Flóris 66.
 Rothan család 94, 101.
 Roth Gyula 148.
 Rothkugel család 61.
 Roszner Ervin báró 405.

 Roszvadovszky Jenő lovag 61.
 Rovnya-major 58, 59, 66, 67.
 Rozgonyi Simon 73, 92.
 Rozs 140.
 Rozsnyói káptalan 74.
 Rozsnyói püspökség 68.
 Rössel Borbála 99, 107—108.
 Rössel család 94, 99, 107.
 Rössel Erazmus 98, 99.
 Ruber Pál 74.
 Rubigallus család 94, 98, 101, 103, 107, 109.
 Rudnay család 28, 447.
 Ruházat 130.
 Russegger József 271.
 Ruthényi család 69.

 Sachsenstein 91.
 Sajó Sándor 272.
 Sajtó 229.
 Salgó 62, 295.
 Sali 159.
 Salkovszky Lajos 395.
 Sanct Anton 65.
 Sarnóczay család 447.
 Sartorius István 413.
 Saskó vára 91.
 Savanyúvízkút-tanya 62.
 Ság földje 72.
 Sághegy-major 67.
 Sághegyi kőbánya-telep 67.
 Sághegy család 447.
 Sági prépostok 300.
 Sági prépostság 25, 58, 68, 72, 73, 74, 299, 357.
 Sági sídó 72.
 Ságújhely 74.
 Sákola 2.
 Sándor-major 44.
 Sántha család 447.
 Sárkány család 58.
 Sbardelatti Ágoston 61.
 Schall 159.
 Schallman család 94.
 Schebnicz Bánya 85.
 Schenek István 272.
 Scherpon Oszvát báró 43.
 Scheuffelen család 43.
 Schittkó József 272.
 Schlachter család 108.
 Schoeller család 25, 36, 40, 41.
 Schoeller Pál lovag 55.
 Schöpfertáró 168.
 Schrank család 28.
 Schrank Salamon 147.
 Schwammgrätzel család 97.
 Schwartz Ottó dr. 221.
 Scopoli János 272.
 Sebastião család 42, 54.
 Sebe család 447.
 Selmezbánya 85—127, 155—207, 292, 351, 369.
 Selmezbányai hegycsoport 1.
 Selmezbányai jogkönyv 217.
 Selmezbánya-ribniki felügyelőség 191.

 Selmeczi jog 88.
 Selmeczi tracta 118.
 Selymentenyésztés 144.
 Sembery család 27, 28, 36, 37, 40, 51, 54, 58, 60, 67, 447, 448.
 Sembery Imre 272, 392.
 Sembery István 149, 273.
 Semptei zsinat 362.
 Sertéstenyésztes 145.
 Siceli 159.
 Sieben-Brod 63.
 Sierstorpff Henrik gróf 67.
 Sierstorpff Sándor gróf 67.
 Simonfi család 42.
 Simonyi család 36, 37, 52, 58, 418, 448.
 Sion hegye 65.
 Sipécz-pusztá 68.
 Sipkovecz 35.
 Sipler Dezső 413.
 Sipos Antal 273.
 Sirák 62.
 Sirák család 62.
 Sirocina-major 33.
 Sirokjeluka-pusztá 31.
 Skadra József 66.
 Skravnik-pusztá 31.
 Skerlec család 48.
 Sóbó 1.
 Sobó Jenő 273.
 Somlyó 2.
 Somogyi Albert 34, 40.
 Somogyi Béla 53, 413.
 Somogyi család 37, 57, 448.
 Somogyi László 150.
 Somosi-pusztá 46.
 Somssich család 449.
 Somssich Ödön gróf 49, 50, 58, 149.
 Sopa-pusztá 61.
 Sóshegy 2.
 Sötér Kálmán 48, 273.
 Spitzberg 2.
 Stari mesto 85.
 Steck Boldizsár 93, 94, 96, 97.
 Steck család 94.
 Steffultói műhely 191.
 Steinlein család 43, 63, 69.
 Steinlein Ottó gróf 149.
 Stephany György 118, 121, 122.
 Stuller Gyula 274.
 Stummer család 49, 449.
 Suhajda Lajos 274.
 Sulyki-pusztá 57.

 Szabadhegyi család 37, 56, 449.
 Szabadhegyi Zoltánné özv. 148.
 Szabályrendeletek 372.
 Szabó-család 62.
 Szabókó 2.
 Szabó Mihály 411.
 Szabó Pál 274.
 Szaklói-pusztá 55.
 Szalatnya 62.

- Szalatnyai család 62.
 Szalay Károly 219.
 Szalka 62.
 Szalkai László primás 99.
 Szapáry család 36.
 Szapolyai István 97, 98.
 Szapolyai János 100.
 Szarvasmárhattenyésztés 144.
 Szatmári béke 123, 343.
 Szállásolvár-pusztá 61.
 Szántó 63.
 Szántó föld 139.
 Szántói savanyúvíz 63.
 Szármata-korszak 9.
 Szászko vára 91.
 Szász család 58.
 Szász 63.
 Szebechlabj 63.
 Szebelléb (Szebekléb) 63, 351.
 Szeberényi János 274.
 Szedlicsnó-pusztá 69.
 Szegényő-pusztá 41.
 Szegényügy 227.
 Szegréti-major 36.
 Szekince 2.
 Szelenecz (Szelcz) 64.
 Szelepcsényi György 25, 32, 56, 63, 74, 356, 357.
 Szelényi család 27, 32, 33, 43, 449.
 Szelestyén 64.
 Szellővár-major 37.
 Szellővár-pusztá 63.
 Szemerédi család 43.
 Szendi István 70.
 Szenográd 64.
 Szent Antal 65.
 Szentantali műkincsek 66.
 Szentiványi (Szent-Ivány) család 56.
 Szent István 86, 87, 304—305.
 Szent János lovagrend 303.
 Szent Jeromos rendje 359.
 Szentkereszty család 53, 449.
 Szentkirályi László 48.
 Szent László 306.
 Szentmihály-pusztá 64.
 Szentmihályi apátság 301.
 Szerzetesrendek 375.
 Szete 66.
 Szete-monostor 303.
 Széchy Dénes 38.
 Széchenyi Pál érsek 118, 119, 339.
 Szécsényi család 27, 38, 49.
 Szécsényi országgyűlés 340, 366.
 Szélaknai bányahivatal 190.
 Szélaknai bányamérnökség 191.
 Szénavár 64.
 Szénavár-dacsókeszi hegy-csoport 1.
 Szilassy család 64.
 Szitányi család 61, 449.
 Szitár család 55.
 Szitnya 1.
 Szitnyai Elek 274.
 Szitnyai József 274.
 Szitnyalehotka 66.
 Szitnyasteffultó 66.
 Szitnyató 66.
 Szitnya vára 295.
 Szalka 1.
 Szláby László 219.
 Szláv uralom 282.
 Szmeccsányi-család 49, 51, 450.
 Szob 66.
 Szobi család 49.
 Szobok-pusztá 54.
 Szokol 67.
 Szokoly Alajos 31.
 Szokolya 67.
 Szokolyahuta tanya 67.
 Szólásmódok 135.
 Szombathelyi család 50.
 Szondy György 38, 39, 106.
 Szondy-major 40.
 Szovád-pusztá 45.
 Szőcze-major 57.
 Szőlcz-pusztá 44.
 Szőlőművelés 142.
 Sztancsay Miklós 275.
 Sztankay Aba 275.
 Sztankay család 450.
 Szúd 67.
 Szudy család 67, 450.
 Szuhány 67.
 Szulyovszky Aurél 148.
 Szulyovszky család 26, 28, 42, 45, 450.
 Szuperintendensek 363.
 Szügyi Lontó András 58.
 Szvatopluk 283.
 Tagosítás 138.
 Takarmány 141.
 Talajviszonyok 137.
 Tanád 1.
 Tanintézetek egészségügye 224.
 Tanítóképzés 208, 209.
 Tanonciskolák 209.
 Tanulmányalap 55.
 Tardos (Turdos) nemzetség 26, 73, 417.
 Tarisznayavár 80, 81.
 Tarján (Terjén) nemzetség 43, 68.
 Tary család 38.
 Tatárjárás 77, 81, 87, 307.
 Tájkörök 223.
 Táncz 135.
 Társadalmi élet 385.
 Tegzesborfő 67.
 Tejszővetkezetek 146.
 Teleki család 42, 45, 49, 50, 52, 58.
 Teleki László gróf 395.
 Teleki-pusztá 54.
 Települések 284.
 Templáriusok 87, 303.
 Tengeri 141.
 Teplicske-pusztá 54.
 Terbegecz 67.
 Terbegecz család 67.
 Terbelédi Leusták 42, 67.
 Tergénye 68.
 Terjéni család 51.
 Természeti viszonyok 1—24, 155.
 Terpény 68.
 Tersztyánszky Ákos 58.
 Tersztyánszky család 42, 45, 49, 57, 58, 450.
 Tesmag 68, 72.
 Teszér 68.
 Teuffel Erasmus 61, 106.
 Térítés 295, 353.
 Tésa 68.
 Thék család 450.
 Thék Endre 150, 275.
 Tholt család 451.
 Thököly Imre 112—117, 335—336, 363.
 Thuránszky család 69, 451.
 Thuránszky Zoltán 69.
 Thuri György 73.
 Thury család 55, 451.
 Thurzó család 29, 97.
 Thurzó György 111—112.
 Thurzó János 96.
 Thurzó Szaniszló 81.
 Tihanyi család 31, 41, 52, 451.
 Tiszó-major 28.
 Toldy család 451.
 Toldy Zsigmond 37, 148.
 Tompa 69.
 Tópatak 69.
 Tót-Baka 41.
 Tóth Imre 190, 275.
 Tótok 131, 133, 136.
 Tölgyes 69.
 Török család 55.
 Töröktábor 38.
 Törökvilág 80, 99, 108—109, 321—324, 337.
 Történelmi kiállítás 408.
 Történet 279—413.
 Történeti Társulat 389.
 Törvénykezés 217—220.
 Törvényszék 219.
 Trajtler család 64.
 Trencsényi csata 341.
 Trencsényi Csák Máté 38.
 Trentul testvérek 70.
 Trpin 68.
 Tudomány 228—278.
 Tujgon basa 80.
 Turdos nemzetség 54.
 Türelmi pátens 374.
 Udvarnok 69.
 Udvardy család 451.
 Udvardy Imre 276.
 Uhliszka malom 44.
 Új-Drégely 39.
 Újfalu 28, 69.
 Újfalusi pusztá 28.
 Újmajor 55, 70.

Ujmajor-pusztá 33, 63.
 Új-Ság 74.
 Újvár 108.
 Újvilág pusztá 57.
 Újvölgyi major 67.
 Ulászló I. 314.
 Ulászló II. 316—317.
 Ullmann család 61.
 Unyad 69.

Ügyészség 220.
 Ügyvédi Kamara 219.

Vadas Jenő 276.
 Vadászat 154.
 Vajda család 43, 54, 58, 68, 451.
 Vajda Pál 61, 150.
 Vallásalap 58.
 Vallásüldözések 335.
 Vana 85, 86.
 Vannius 85.
 Varju Sándor 276.
 Varsány 70.
 Varsányi-Simonyi család 70.
 Varta pusztá 44.
 Vaskovics család 56.
 Vastagerdő major 38.
 Vasútügy 402.
 Vasvári béke 333.
 Vágó család 452.
 Vámosmikola 69.
 Várak 293—295, 330—331.
 Várbükk 2.
 Várdy Pál 38, 80.
 Várkonyi Amadé család 41.

Vármegyei önkormányzat 343—352.
 Várrendszer 285—288.
 Vásárszabadalmak 351, 385.
 Venczel király 310.
 Vendek 85.
 Verancsics Faust 74.
 Verebélyi család 452.
 Veseni család 43.
 Vértess József 277.
 Vinár pusztá 41.
 Vinter pusztá 68.
 Virágtalanok 17.
 Visk 70, 295.
 Visky család 452.
 Viszoka 57.
 Vitális család 64, 452.
 Vitális István dr. 277.
 Vizművek 192—193.
 Vladár család 452.
 Vörösharaszti major 58.
 Vrbina pusztá 54.
 Vulkanizmus 5.

Wallaszky Pál 277.
 Wallenstein Albert 329—330.
 Walter Gyula 277.
 Weindl Gáspár 162, 185—187.
 Werbőczy István 48, 53, 60, 66, 98, 99.
 Werfeni pala 5.
 Wesselényi-féle összeesküvés 82, 334—335.
 Wesselényi Miklós báró 381.
 Wesszős mester 69, 90, 91.
 Widder Miksa 51.

Wilczek család 43, 452.
 Wilczek Vilmos gróf 149.
 Wilkens Henrik Dávid 200.
 Windisch-Grätz 390.
 Wipacher Dávid 277.
 Woita Antal 278.
 Würzler család 68.
 Würzler Vilmos 413.

Zab 141.
 Zabronc 34.
 Zabuska pusztá 28.
 Zahora 40.
 Zalaba 70.
 Zalabai pusztá 50.
 Zalistya pusztá 60.
 Zách Felicián 48.
 Zebegény 70.
 Zichy család 26, 34, 40, 43, 45, 453.
 Zichy Hermann 395.
 Zirczi apátság 151.
 Zmeskall család 27, 40, 45, 52, 53, 61, 69, 453.
 Zmeskall György 151.
 Zobonya, László 91.
 Zorkovszky család 453.
 Zubovics család 453.
 Zsarnóczay család 36, 57, 59.
 Zsarnószeg pusztá 54.
 Zsembery család 28, 67, 419, 447, 448, 453.
 Zsibritó 71.
 Zsigmond akna 192.
 Zsigmond király 313.
 Zsitvatoroki béke 325.

40/11975

DB
904
M28
köt.9

Magyarország vármegyei és
városai, Magyarország
monografiája

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 08 04 09 07 005 6